ISSN 1512-8180

GODIŠNJAK

BZK PREPOROD

GODINA IX
Sarajevo 2009.

SADRŽAJ

Senadin LAVIĆ: Uvodnik 7

POLITIKA I DRUŠTVO

Nermin TURSIĆ: *Suverenitet Bosne i Hercegovine između političke emocije i realnosti* 11

Elmir SADIKOVIĆ: *Lokalna samouprava u Bosni i Hercegovini: između socijalističkog naslijeđa i evropskih standarda* 26

Jasmina OSMANKOVIĆ, Jasminko MULAOMEROVIĆ: *Podijeljene općine u Bosni i Hercegovini* 42

Omer IBRAHIMAGIĆ: *Održiv povratak i njegove implikacije* 50

Enes PAŠALIĆ: *Spomenici u Brčkom* 54

Admir BALTIĆ: *Bošnjačka zajednica u Sloveniji* 73

Adnan DŽAFIĆ: *Društveni pokreti kao odraz Zeitgeista* 95

Lejla KODRIĆ: *Web 2.0 tehnologije: Nove mogućnosti za digitalne informacijske usluge bosanskohercegovačkih ustanova baštine* 106

Fahira FEJZIĆ-ČENGIĆ: *U godini Eugena Savojskog u Beču i Sarajevu* 122

Šefik BARAKOVIĆ: *Aktuelnost analize totalitarizma u frankfurtskoj školi* 126

GODIŠNJICE

Fahira FEJZIĆ-ČENGIĆ: *Godišnjice: 820 godina od Povelje Kulina bana – 29. avgust 1189. Povelja Kulina bana – međunarodna zakletva, diplomatsko-trgovinski ugovor i svjedok vremena* 143

Elvis FEJZIĆ: *Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine (1909-1919)* 149

Amir BRKA: *Uz desetu godišnjicu smrti Mustafe Ćemana (Miljanovci kod Tešnja 4. 4. 1925 - Tešanj 28. 7. 1999)* 163

IZ HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Salmedin MESIHOVIĆ: *Prilozi antičkoj topografiji Bosne i Hercegovine – dva toponima sa šireg jajačkog područja* 171

Rusmir MAHMUTĆEHAJIĆ: *O svjedocima i svjedočenjima u bosanskim povijesnim vidicima* 186
Zijad ŠEHIĆ: *Vjerski velikodostojnici u BiH prilikom posjete cara Franje Josipa 1910. godine* 203
Emina MEMIJA: *Neostvarene narodnosne ideje: "Bošnjak", prvi politički list Bošnjaka na narodnom jeziku* 217
Enes KARIĆ: *Muḥammad Rašid Riḍā (1865.–1935.) i tematiziranje Bosne i Hercegovine i Balkana u časopisu "Al-Manār" (1898.–1935.)* 223
Merima ČAMO: *Razvoj gradskog načina života na prostoru Bosne i Hercegovine* 239

KNJIŽEVNI PRILOZI

Bisera ALIKADIĆ: *Usputne trave* 249
Sead BEGOVIĆ: *Tanka nafaka ili kako osjetiti rahat* 254
Zlatko LUKIĆ: *Zemlja je k'o droga* 260
Adnadin JAŠAREVIĆ: *Skice iz Pan Terra Librisa* 270
Ibrahim KAJAN: *Šurmanci: ilirske gromile, velika pustoš, ljušture* 275

REFERENCE BOŠNJAČKE KULTURE

Sabaheta GAČANIN: *Višeznačnost kao obilježje poetike Ahmeda Hatema Bjelopoljaka i njen mističkoreligijski aspekt* 285
Kerima FILAN: *Sarajevo u 18. stoljeću: svijet muškaraca i žena: prema medžmui Mula Mustafe Bašeskije* 305
Enita KAPO: *Likovi žena u djelima bošnjačkih pisaca: od Edhema Mulabdića do Ahmeda Muradbegovića* 323
Berin BAJRIĆ: *O transpozicioniranju kur'anskih motiva u romanu "Derviš i smrt" Meše Selimovića* 341

PRIJEVODI

Bülent ECEVIT: *Pjesme* (s turskog jezika prevela Lamija Hadžiosmanović) 363
Abdal Hakim MURAD (Tim Winter): *Biografska skica Marmaduke Pickthalla* (s engleskog jezika prevela Dženita Karić) 367
German SADULAJEV: *Jedna lasta ne čini proljeće:* (odlomak) (s ruskog jezika preveo Žarko Milenić) 384

PRIKAZI I OSVRTI

Atif KUJUNDŽIĆ: *Jedinstveni otrov* (Melida Travančić: *Svilene plahte*. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2009.) 405

Muhidin DŽANKO: *Bosansko "cvijeće zla" i "ištipane hartije" Kemala Mahmutefendića* (Kemal Mahmutefendić: *Bestijarijum*. Zenica: Opća biblioteka, 2009.) 408

Almir ZALIHIĆ: *Podneblje apsurdnosti* (Sead Korajlić: *Gravitacija*, Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2010.) 412

Almir FATIĆ: Nad tekstom *Stil kao argument* (Esad Duraković: *Stil kao argument*, Sarajevo: Tugra, 2009.) 415

Dževad HODŽIĆ: *Kultura javnog uma u ogledalu medija* (Fahira Fejzić-Čengić, *Medijska kultura u Bosni i Hercegovini,* Sarajevo: Connectum, 2009.) 423

Dževad JAHIĆ: Ibrahim Pašić, *Mile i Moštre (ilirsko-gotski korijeni bosanske vladarske dinastije, stećka i Crkve bosanske)*, Sarajevo: Autorsko izdanje, 2009. 426

Osman SUŠIĆ: *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2009. 430

Amer OSMIĆ: *Primjena teorije igara u društvenim znanostima* (Diekmann Andreas, *Spieltheorie – Einfuehrung, Beispiele, Experimente*, Rowohlt Verlag, 2009.) 435

Jasenko KAROVIĆ: *Društveni utjecaj Zeničke kaznionice na grad Zenicu* (*Kazniona: knjiga o zeničkom zatvoru*. Zenica: Vrijeme: Tuzla: NAM, 2008.) 437

Namik KABIL: *Na putu ili elegancija boli* (Film *Na putu*. Rediteljica Jasmila Žbanić) 443

Ragib LUBOVAC: *Stećci baštine reljefe Asirije i Ilirije* 446

IZ "PREPORODOVE" DJELATNOSTI

Hatidža DUMAN: *Izvještaj o radu BZK "Preporod" Sarajevo za 2009. godinu* 453

Isma KAMBEROVIĆ: *Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" za 2009. godinu* 457

Izet SPAHOVIĆ: *75 godina od utemeljenja Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" u Dubrovniku* 459

Adresar općinskih društava BZK "Preporod" 464

Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2009. godini 470

BOŠNJAČKI MERHUMI (2009)

Isma KAMBEROVIĆ: *Sudionici naše povijesti – umrli u 2009. godini* 549

BIBLIOGRAFIJA "GODIŠNJAKA"

Isma KAMBEROVIĆ: *Bibliografija "Godišnjaka" BZK "Preporod": (2001–2008)* 565

Autori priloga 618
Upute autorima 620

Uvodnik

Senadin Lavić

Danas bošnjački narod u Bosni i Hercegovini i na Balkanu proživljava sudbinu čovječanstva u času recesije te vlastitu narodnu sudbinu postgenocidne egzistencije u kojoj se postavljaju pitanja o budućnosti i opstanku. Ovo viđenje zasniva se na nekoliko činjenica:

Prvo: Bošnjaci su velikosrpskom agresijom i ratnim zločinima stjerani u nekoliko enklava u Bosni i Hercegovini: sarajevsko-zeničko-tuzlanski trougao s goraždanskim džepom, južna enklava od Konjica do Stoca i bihaćka enklava. Područje Sandžaka pocijepano je državnom granicom između Srbije i Crne Gore, pa tako enklavizirano. U svim ovim enklavama Bošnjaci su izolirani i kontrolirani. Bošnjaci ne promatraju sebe i događanja sa stajališta cjelovitosti. Ova *enklavizacija* u budućnosti prijeti da Bošnjake pretvori u lahak plijen velikodržavnog ekspanzionizma bosanskohercegovačkih susjeda. S druge strane, neuređenost i nefunkcionalnost države Bosne i Hercegovine u njenom suverenom prostoru i ingerencijama dovodi do zagovora ratnih ciljeva o podjeli i etničkom teritorijalnom razgraničavanju unutar državnog prostora. U odnosu na enklavizacije naroda i fragmentiranja države potrebno je razvijati model *regionalizacije,* kojim će se povezivati prostori Bosne i Hercegovine na ekonomskim, geografskim, povijesnim i drugim osnovama bez nefunkcionalnog etničkog principa.

Drugo: Veliki broj Bošnjaka više ne razmišlja o *povratku* na prostore s kojih su ratnim zločinima protjerani, te se na taj način ostvaruje izoliranje i reduciranje na vrlo usko područje nekoliko većih gradova na teritoriji jednog dejtonskog entiteta – Federacije BiH. To je karakteristično i za druga dva bosanskohercegovačka naroda u širem kontekstu. Zbijanje u nekoliko gradova onemogućava demografski, etnički, privredni i opći kulturni razvoj naroda kao heterogene cjeline. Na uskom prostoru egzistiranja proizvode se osjećaji bezvrijednosti i nemoći. U psihičko-socijalnom smislu narod poprima crte nesretne grupe, osjećaj "prokletstva", u njemu se razvijaju autodestruktivni nagoni, a socijalna besperspektivnost potiče stvaranje neradničkog mentaliteta – nestvaralačku svijest koja samo vege-

tira i imitira. Tako se, nažalost, razvija *getoizirana* svijest i navikava se na život u izolaciji, izvan glavnih tokova savremenog svijeta i života.

Izgnani Bošnjaci koji su se vratili svojim kućama i imanjima na području drugog bosanskohercegovačkoga entiteta – Republiku Srpsku – danas "ne postoje". Oni žive u odbačenom svijetu koji ne interesira bošnjačke i srpske političare. Oni su njima samo materijal za manipuliranje. Bošnjaci su građani drugog reda u odnosu na srpsko stanovništvo: nema ih u organima vlasti prema popisu stanovištva iz 1991. godine, nema ih u gradovima Podrinja, gdje su bili većina, nema ih u zdravstvu, administraciji, školama i na univerzitetima, nema ih u policiji, nema ih u biznisu. Nestali su 1992. godine!!! Bošnjaci su gotovo potpuno izbrisani sa 49% teritorije države Bosne i Hercegovine. Na njihovom povratku i opstanku politika vrlo malo i neodgovorno radi, da se to čak može smatrati izdajom narodnog i nacionalnog interesa te saučešćem u etničkom čišćenju.

Treće: *Obrazovni* nivo Bošnjaka opada, a to otvara prostor za površnost, nestručnost i neznanje. Nema institucionalnog *istraživanja* o bitnim pitanjima od kojih zavisi njihova budućnost. Nemamo znanstvenog i stručnog uvida u stanje ekonomije i privrede, o mogućem razvoju industrije, poljoprivrede, otvaranju novih radnih mjesta, broju studenta i potrebnim kadrovima, o internacionalnim odnosima i našoj dijaspori, potrebama mladih... Bošnjaci se prema tim pitanjima odnose kao da bi neko drugi – a za njih – trebao o njima misliti.

Bolonjski sistem obrazovanja prijeti da univerzitetsko obrazovanje svede u produženu srednju školu u kojoj bi se po strani ostavili znanje i istraživanje. Iz sadašnjeg stanja neće biti proizvedeni znanstvenici i stručnjaci koji će moći voditi društveni život te određivati strateški smjer i postupke djelovanja, rješavati probleme. Univerzitet kao mjesto kritičkog mišljenja i istraživačka laboratorija, doveden je u opasnost da bude mjesto opravdanja ideoloških pogubnih koncepcija izvanznanstvene provenijencije. Opasnost koja se nadvila nad Univerzitetom kao *kućom znanja* dolazi od *neznanja* i *korupcije* ljudi koji su postali dio akademskog svijeta a da to uopće ne zaslužuju – intelektualno i moralno.

Ključni model sutrašnjice konstruira se kroz znanstveno-istraživačku praksu i u njemu s punim kapacitetima učestvuju svi narodi svijeta koji su spremni da grade ljudsku budućnost. Bošnjaci su, također, dužni da sudjeluju u znanstvenom svijetu i da prestanu da se spotiču oko nekoliko "metafizičkih mušica" i političkih ispraznosti te neznanja koji ih odvode od bitnih pitanja njihove ovosvjetovne egzistencije.

Četvrto: Bošnjaci moraju razviti posebno odgovornost prema *sutrašnjici* i prema *još-nerođenom*, čime bi trebali pokazati stratešku usmjerenost prema budućnosti. Taj mentalitet odgovornosti za sutrašnjicu jeste nužna stvaralačka osnova za gradnju boljeg i humanijeg životnog ambijenta.

GODIŠNJAK 2009

POLITIKA I DRUŠTVO

UDK 342.31 (497.6)

Suverenitet Bosne i Hercegovine između političke emocije i realnosti

Nermin Tursić
BZK "Preporod", Srebrenik

Rad je, osim uvoda i zaključka, segmentiran u dva dijela. Prvi dio se bavi pojmom suvereniteta, od klasičnih, preko modernih do savremenih teorijskih pristupa. Drugi dio je fokusiran na pojam suvereniteta Bosne i Hercegovine, također, sastoji se iz dva dijela, prvi se bavi teorijskim raspravama pozicione suverenosti BiH u međunarodnim krugovima, dok se drugi bavi shvatanjima suvereniteta BiH od domaćih akademskih radnika. Fokus je stavljen na pristup dijela akademske zajednice Republike Srpske, kao i njihovim naučnim raspravama datom pitanju. Kakve su one u suštini i kakav je njihov cilj, predmet je ovog rada.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, država, pravo, suverenitet, vlast

I. O pojmu suvereniteta

I.1. Klasični teorijski pristupi

Nije slučajno da su danas na ovim prostorima najfrekventniji termini koji se upotrebljavaju u akademskoj i političkoj komunikaciji suverenitet, suveren i sl. U ovakvoj situaciji, postavlja se jednostavno suštinsko pitanje: šta je suverenitet? Je li on samoproizvod u službi države i državne vlasti ili se rađao i razvijao svjesnom aktivnošću u kontekstu historijskih događanja i pojava?

Ovakva pitanja zahtijevaju ozbiljnost odgovora, ali i njihovu hronologiju. Stoga ću se i držati tog načela. Pojam suverenosti usko je povezan s prirodom, porijeklom i historijom države. U vezi je i s pitanjem autoriteta, utjecaja, moći, sile, legitimnosti i legalnosti. Pojam se uobličuje onda "kada su okolnosti naglašavale

međuzavisnost političkog društva i određenije ustanove, njegove vlade."[1] Ne treba zaobići ni činjenicu da se koncept suvereniteta javlja još u antičkom dobu, u grčkim polisima, helenističkim monarhijama i Rimskom carstvu, mada on sam nije bio u nekoj zavidno razvijenoj idejnoj niti jezičkoj formi kakvog ga danas poznajemo. Zbog toga iz antičkog perioda ne postoje teorijske rasprave o njemu. To svakako ne isključuje pretpostavku da im nije bio poznat.[2] Prema današnjem etimološkom značenju, termin suverenitet je u upotrebi od XVI stoljeća, tačnije od 1576. godine. Zadobio je svoju dijalošku frekvenciju s Jeanom Bodinom i njegovim djelom *Šest knjiga o Republici*.[3] Bodin je taj stari pridjev upotrijebio da bi označio sasvim novu "stvar". Prema njegovom učenju, suverenitet bi trebao da predstavlja "ono" što je iznad svega drugog, ali i to što ukida sve drugo, što je apsolutno i jedinstveno dalje nedjeljivo, superiorno, nadmoćno tj. "plentitudo potestatis – najveća moć zapovedanja."[4] Odnosno, Boden suverenost definiše kao "apsolutnu i trajnu vlast neke republike," odnosno kao "vrhovnu vlast u kojoj prebiva načelo republike,"[5] bez obzira na veličinu njene teritorije. Tako da u istom djelu ističe da bi Republika bila suverena, odnosno prosta, nedjeljiva, jedinstvena i nepoderiva, treba da uvijek bude u ratnom stanju i bez neprijatelja, bez obzira da li se radi o malom mravu (Dubrovniku, Ženevi) ili o slonu (Otomanskoj imperiji). Jean Bodinovo isticanje "velikog" i "malog" upućeno je na zaključak da su i najveće i najmanje države nedjeljive i upravo zato su suverene. Zbog toga, slonu i mravu, tj. Dubrovniku, Ženevi (kao sinonimima za malo) i Osmanskoj imperiji (kao sinonimu za veliko), pripadaju potpuno iste nezavisnost i samostalnost. Jer, kako je već istaknuto, da bi nešto bilo "suvereno", mora biti iznad svega drugog. U konačnici, Bodin je formulisao suverenitet kao apsolutnu i vremenski neograničenu vlast jedne države na unutrašnjem i vanjskom planu. Takav stav se zasniva na historijskoj spoznaji koju je predočio i sam Bodin: "Da države postaju i nestaju, da suvereni mogu da se uspnu i padnu".[6] Bodin ističe i pojam kontinuiteta. Pod tim podrazumijeva da samo narod može imati kontinuitet, a time i država suverenitet. Jednostavnije rečeno, ako nema naroda, ne postoji ni država; ako nema države, ne postoji ni suverenitet, tj. "država je ili suverena ili uopšte ne postoji."[7] U dijelu knjige pod naslovom "Demokratija" on pravi diferenciju između "narodne" većine i manjine. Na osnovu toga i sam pojam demokratije definiše kao: "onakvo državno uređenje u kom ukupna većina naroda suvereno naređuje ostatku kao celini i svakom pojedincu čitavog naroda. Za demokratiju je

1 F.H.Hinsley, *Suverenost*, "Filip Višnjić", Beograd, 2001., str. 38.

2 Uporedi sa: Franz Neumann, spomenuto djelo.

3 Jean Bodin, *Šest knjiga o republici*, Politička kultura, Zagreb, 2002.

4 Ibidem, str.122.

5 Jean Bodin, *Methodus*, str. 102., preuzeto: *Suveren i suverenost-Između pojma fikcije i političke emocije*, priredili: Petar Bojanić i Ivan Milenković, "Službeni glasnik", Beograd, 2009.

6 Six Livres, IV, str. 503., preuzeto: Ibidem, str.159.

7 Ibidem, str. 159.

tipično to što većina ima suverenu moć naređivanja i vladanja, ne samo nad svakim pojedincem nago i nad manjinom u celini."[8] Nosilac "suvereniteta je, dakle, većina građana."[9] Mimo takvih teorijskih rasprava, u konačnici njegovo učenje se svodi na formulaciju, da suverenost počiva na konceptu neograničene monarhijske vlasti. Poslije njega, mnogi teoretičari su zaslužni da termin suverenitet danas predstavlja to što jest. Tako je nezaobilazan i Leibniz koji "sigurnost i bezbednost jednog poretka stvlja u prvi plan, (…) i sa Hobbesom, je pre svih zaslužan za tumbanje francuske reči 'suverenost' u tadašnjim evropskim prostorima."[10] Istina je da se Hobbes bavio više pitanjem suverena i suverene vlasti nego samim suverenitetom. U pitanju suverene vlasti, kao ni Bodin, ne pridaje važnost diferenciranju njenog nastanka, da li po osnovu osnivanja ili osvajanja. I jedan i drugi to pravdaju činjenicom da "suverena vlast odgovara moći (summum imperium),"[11] svodeći na apsolutističko shvatanje suverenosti, i ističući da "držalac suverenosti, šta god učini, nije podložan suđenju"[12], jer je "svaka suverena vlast iznad zakona jer oni zavise od nje."[13] S druge strane, Hobbes ističe i to da "racionalnost suverene vlasti nije veća kada je jedini čovek njen držalac. Uostalom, bilo da se otelovljuje u jednom čoveku ili u skupštini, suverenost je uvek suverenost naroda koji je stvorio ugovor."[14] Narodna, jedinstvena i zajednička volja "izražava se u suverenom pravu vlasti. Narod vlada u svakoj državi."[15] Jednostavno rečeno, Thomas Hobbes sa svojim Levijantom suverenitet veže za apsolutnu vlast i brani je putem konstruisanja vladalačkog ugovora. Daljnja shvatanja pojma suvereniteta idu preko Rousseanovih stavova o njegovoj nedjeljivosti, satkanih u djelu *Društveni ugovor*. U njima on pojam svereniteta vezuje za narod. U zaključku, može se definisati da je (tri najbitnija "klasična" teoretičara svereniteta) Bodin suverenu vlast vezao za kralja, Hobbes za državu, a Rousseau za narod.

Zbog aktuelnosti ideje svereniteta, mimo spomenutih, o njoj su pisali Montesquieu i John Lacke. Tako drugospomenuti ističe da političko društvo vidi "gdje god više ljudi u prirodnom stanju uđe u društvo da bi stvorili jedan narod, jedno političko telo pod jednom vrhovnom vladom; ili kada se neko pridruži izvesnoj već stvorenoj vladi i uključi u nju".[16] A da bi država mogla efikasnije vršiti svoju funkciju, potrebno je da postoji princip podjele vlasti na: legislativnu, egzekutivnu i federalnu, a da bi to mogla, potrebno je da "(...) zajednica preda zakonodavnu

8 Jean Bodin, spomenuto djelo, str. 332.

9 Ibidem, str. 337.

10 Ibidem, str. 8-9.

11 *Suveren i suverenost*, spomenuto djelo, str. 103.

12 De cive, VI, 12, preuzeto: Ibidem, 105.

13 Ibidem, 105.

14 Ibidem, 115.

15 De cive, XIII, 8. preuzeto, *Suveren i.*…, spomenuto djelo, str. 105.

16 John Lacke, *Dve rasprave o vladi*, NIP "Mladost", Beograd, 1978., 7.

vlast onima koje smatra dostojnim povjerenja".[17] Nastavljači ovakve teoretske pravne misli, a koji su istovremeno i teoretičari suverenosti, jesu i: Hugo Grotins, Samuel Pufendorf, Vatter,...[18]

I.2. Moderne teorije suvereniteta

Većina autora je saglasna da moderni pravac misli o suverenitetu počinje s Immanuelom Kantom. On u osnovi prihvata Rousseauov koncept suvereniteta i državu vidi kao sredstvo, ali i kao predstavnika suverene opće volje. Kant smatra "(…) da ljudi moraju preduzeti sledeći korak i teorijsku suverenost naroda, a stvarnu suverenost izvršne vlasti nadomestiti suverenošću spekulativne države, koja je isto što i zakon ili čak umni zakon."[19] Hegel u svojoj teoriji države i prava zastupa stanovište o državnoj suverenosti i državu vidi kao suverenu samo onda kada se državni poslovi vrše "(…) onako kako to zahteva njen objektivni interes, a ne interes pojedinaca koji su njeni organi" (…) kada se tako "(…) ostvaruju državni interesi, ta je država suverena" (…) "Državna suverenost se sastoji u njenom sopstvenom samoopredeljivanju, umnom, a ovo je nemoguće ako nije ostvareno u jednoj ličnosti od krvi i mesa – monarhu"[20] Francuski teoretičar Charles Montesquieu u svom djelu *O duhu zakona*, daje vrlo značajan doprinos "teoriji podjele vlasti." U njemu Montesquieu teoretski pristupa pitanju i mehanizmu očuvanja slobode građanina. U pravcu toga, razmatra i načine kojima bi se izbjegla svaka mogućnost preobrazbe takve vlasti i vladavine u despotizam. Takvo rješenje on obezbjeđuje putem ugrađivanja mehanizama za funkcionisanje vlasti, a time i njeno efikasno političko djelovanje. Ističe, da se takav model upravljanja može izvesti prvenstveno principom trodijelne podjele vlasti i njihovoj međusobnoj uravnoteženosti. Zbog takvih teorijskih stavova, za razliku od Rousseaua, "monteskjeovski" suverenitet počiva na saglasnosti i skladu triju grana vlasti. Tako da se njegovo rješenje nalazi u teoriji "podijeljenog suvereniteta". Daljnjim praćenjem razvoja ideje suvereniteta, nailazi se i na Charla Schmitta. U svom djelu *Politička teologija*, Schmitt polazi od teze: "suveren je onaj koji odlučuje o vanrednom stanju."[21] Prema njegovom određenju, suveren je onaj koji ima legitimnu moć da proglasi vanredno stanje i na taj način izvrši suspenziju važećeg pravnog poretka, odnedavno onaj koji ima legitimitet suspendiranja zakona, "legitimno se postavlja iznad zakona."[22] Nejjednostavnije rečeno, za Schmitta suverenitet je pravo da se promijeni pravo. U teorijskim raspravama o pojmu

17 Ibidem, str. 11.

18 Za više podataka pogledati: Franz Neumann, spomenuto djelo.

19 F.H.Hinsleg, *Suverenost*, "Filip Višnjić", Beograd, 2001., str. 157.

20 Radomir Lukić*, Istorija političkih i pravnih teorija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ, Beograd, 1995., str. 497.

21 Carl Schmitt, *Politiche Teologie*, drugo izdanje, München-Leipzig, 1934., str. 11.

22 Pogledati: Esad Zgodić, *Kult suvereniteta*, Sarajevo FEB, Sarajevo, 1997.

suvereniteta, nazaobilazan je i Georg Jelinek. On ne prihvata eliminaciju suvereniteta iz državnog prava. U svom definisanju suverene vlasti, koristi se starom isprobanom formulacijom, određujući je tako da ona sama "ne poznaje ni jednu višu od sebe."[23] Time je određuje kao najvišu, što je ujedno i nezavisna od bilo koje druge. Također, odbacuje svaku vrstu skrnavljenja suvereniteta na bilo kakve dijelove. Pa tako i polovičnu podjelu na državni i narodni, ističući "da se tu radi samo o dva smjera u sebi jedinstvene suverene sile."[24] Za razliku od njega, postoje teoretičari koji suverenost ne smatraju jednom od općih karakteristika državne vlasti i suštinskim određenjem države, već suverenost vide kao zabludu i prevaziđeni historijski koncept. Idejom eliminacije suvereniteta, dominirali su teoretičari kao što su: Hugo Prens, Hugo Crabbe, Hans Kelsen, (koji prvi odvaja pravo i sociologiju i uspostavlja teoriju čistog prava), Digi, i dr. Oni, prije svega, državu posmatraju kao pravno lice. Odnosno, vide je kao subjekt prava, koji ima svoju volju i koja je iznad volje drugih, te iz toga proizlazi i suverenost. Potrebno je istaći da svi spomenuti polaze s različitih pozicija, ali u osnovi u svojim normativnim teorijama države i prava, državu tumače kao pravni poredak, te na taj način je poistovjećuju s pravom. Drugim riječima, čine je identičnu s pravom. Suverenost se negira na taj način da se dovodi u pitanje kvalitet volje kojom raspolaže suvereni organ. Tako sam Kelsen ističe, u "(…) skladu sa etimološkim poreklom reči (od latinske reči superanua) termin najčešće označava specijalno svojstvo države, svojstvo bivanja najvišom vlašću ili najvišim poretkom ljudskog ponašanja, (…) s toga, izgleda da se suverenost kosi sa potčinjenošću normativnom poretku (…) jer suverenost podrazumeva da država nije potčinjena pravnom poretku koji je viši u odnosu na njen sopstveni poredak,.."[25] Još jasnije je u svojim predavanjima u Haagu otkrio različite nevolje s "pojmom" suverenosti, formulišući takozvano pravilo jedinstvenosti koje je nužna odlika jednog suverenog poretka. "Radi se o "L*unicitè (Ausschhliesselichkeit) nècesaire de l*orde suveraian": "Teorija suverenosti države (…) vodi nas do posledice da samo jedna država može imati odliku vrhovnog pravnog entiteta (le caractère d*entitè juridique suprême), da je suverenost jedne države inkompatibilna sa suverenošću neke sasvim druge države i isključuje stoga postojanje druge države kao suverenog poretka".[26] Francuski pravnik Digi ističe da država kao subjekt nema volju, te samim tim ne može biti suverena. Za razliku od nje, samo bi suveren mogao biti državni organ (odnosno, persone koje funkcionišu u ime tog državnog organa). Osnovni problem ovakvih teorijskih pristupa je u tome što se samim svođenjem države na pravo vrši njeno ograničavanje suvereniteta. To se

23 Georg Jelinek, *Recht des modernen staates: Allgemeine Staatslehre*, Berlin, 1900., str. 342.

24 *Suveren i suverenost*, spomenuto djelo, str. 141.

25 "Georgetotown low Journal", tom 48., 1960., str. 627-640.

26 Hans Kelsen, *Las Raports de Système entre le Droit International Public*, p.259., preuzeto: *Suveren i suverenost*, spomenuto djelo, str. 17.

očituje u isključivanju i oduzimanju političke dimenzije države, pa se samim tim podriva i njena snaga suverenog posredovanja.

I.3 Savremena shvatanja

Mišljenja i stavovi o pojmu suvereniteta savremenih teoretičara su različiti i vrlo neusaglašeni, baš kao i kod njihovih prethodnika. Postoje oni kakav je Henry Schu, koji svoju energiju i shvatanja pojma suvereniteta usmjerava u pravcu njegovog ograničavanja. Dok postojeći vestfalski princip suvereniteta isključuje takvu mogućnost, jer je zasnovan na principu strogog nemiješanja u unutrašnje odnose drugih država. Legitimnost narušavanja takvog principa vidi u mogućnosti međunarodne intervencije radi prevencije genocidnih događaja, jer su iskustva iz novije historije (kakva su Bosna, Ruanda i mnogi drugi), ukazala takvu vrstu potrebe. Mada i dalje stoji na poziciji, da je ključna međunarodna institucija država, definišući "šta je to što nacionalna država može da uradi, a šta ne." Takav stav izvodi iz činjenice "da su države nacionalne" dok "su pravila o državama međunarodna." Samim tim suverenost omogućava određen obim unilateralnih odluka, pa tako „uključuje pravo da se učine i neke pogrešne stvari… ali opseg suverenosti sam po sebi nije stvar unilateralnih odluka… međunarodni zakoni, prakse i norme određuju kako države treba valjano da se ophode."[27]

Nasuprot tome, imamo Vincenta koji ističe "ako jedna država ima pravo na suverenost, time se implicira da druge države poštuju to pravo, tako što će (…) uzdržati se od mešanja u njene unutrašnje poslove (…) funkcija principa nemešanja u međunarodnim odnosima zaštita je principa državne suverenosti."[28] Ovakav Vincentov princip nemiješanja predstavlja primjer naučne empirije i egzaktnosti, potvrđen u velikom broju slučajeva. S druge strane, postoje teoretičari koji na pitanje suvereniteta u savremenim uslovima kompleksne međuzavisnosti nastoje dati odgovor u pravcu promjene i njegove prilagodbe savremenim odnosima. S tim, ne treba zobići činjenicu, da nacionalna država igra jedinu i najvažniju ulogu u savremenim uslovima na globalnom planu, kako su to rekli Robert Koehane i David Held.[29] Sličan je stav i Francisa Fukuyame,[30] koji ističe i potrebu ojačavanja državnih institucija u državama erozivnog karaktera.[31] Temelj takvog razmišljanja nalazi u dokazanim problemima nacionalnih država slabog suvereniteta koji je došao do izražaja nakon terorističkog napada na Sjedinjene

27 *Suveren i suverenost*, spomenuto djelo, str. 283.

28 Vincent, 1974, preuzeto, *Suveren i suverenost*, spomenuto djelo, str. 276.

29 Robert Koehane, *Sovereignty in Interenational Society*, in Global Transformations Reader, Ed. By David Held and Anthony McGraw, Polity press, Cambrigde, 2003., str. 147-148.

30 Uprediti sa: Francis Fukuyama, *Građenje države*, "Filip Višnjić", Beograd, 2007.

31 Pod ovim terminom se, prvenstveno, misli na države koje ne mogu uspostaviti stabilan ustavnopravni poredak na cijeloj teritoriji zbog postojanja oružanih skupina koje teže nekom drugom obliku uređenja ili pak separatizma. Najčešće za primjer se uzimaju nestabilne afričke države.

Države. Savremenim razvojem regionalnih organizacija, prije svih Evropske unije, dolazi i do novih teorijskih koncepcija o suverenitetu. Glavne rasprave se vode na relaciji nacionalna država (države članice) i ("nadnacionalna-superdržava") Evropska unija. Sama teorijska polazišta datog problema su različita. Kreću se od stavova i shvatanja o dobrovoljnom ograničavanju suvereniteta, preko njegovog ujedinjenjenja, do zadržavanja konvencionalnog suvereniteta kao ekskluzivnog prava država članica. Tako da prvospomenute idu u pravcu stvaranja mita o kraju suvereniteta, ne nudeći mu, konkretno, nikakvu alternativu. Upravo zbog toga, ovakve teorijske rasprave vrlo često se karakterišu od teoretičara i zagovornika konvencionalnog suvereniteta kao "mlaćenje prazne slame". I sam Francis Fukuyama ističe da nacionalna država predstavlja neprevaziđeni oblik društvenog organizovanja. Shvatanja je da je konvencinalni suverenitet trenutno jedini potpuno legitimisan institucionalni oblik u međunarodnim odnosima. Nažalost, zbog lošeg upravljanja u pojedinim državama svijeta, on ne funkcioniše na onaj način na koji bi trebao. U savremenom svijetu globalizacije osnovno načelo suverenosti trebalo bi da spaja političko i pravno postojanje, kako bi se moglo suočiti s novom dimenzijom globalne prostornosti. Na taj način i sama država bi bila prinuđena da posreduje između "sile i razuma, postojanja i norme." Ovakav odnos bi mogao i da preokrene diskurs radikalnih kritičara suvereniteta, jer su se u savremenom svijetu politika i suverenost jednostavno podudarili.

II. Suverenitet BiH, između teorije i prakse

II.1. Spoljni pogled na suverenitet BiH

Kako ističe Steven D. Kriser, konvencionalni suverenitet sastoji se od tri osnovna elementa: međunarodnopravnog suvereniteta, vestfalskog i domaćeg suvereniteta. Ovakvo shvatanje, prije svega, izvodi preko odredbi Konvencije iz Montevidea. Prema članu 1. Konvencije, "Država kao subjekt međunarodnog prava mora posjedovati sljedeća svojstva:

- stanovništvo;
- teritoriju;
- političku vlast – vladu;
- sposobnost stupanja u odnose s drugim državama.[32]

To je u praksi postalo pravilo, ali ne i univerzalno važeće. Naime, historija je puna kontradikcije i različitih iskustava. Prije svih, tu su primjeri Bjelorusije i Ukrajine u sklopu SSSR-a. Te dvije države imale su mogućnost stupanja u ugovorne odnose s drugim subjektima međunarodnog prava, iako nisu bile samo-

32 Konvencija je donesena (26. 12. 1933. godine), David Campbell, *Nacionalna dekonstrukcija*, Forum Bosne, Sarajevo, 2003., str. 30.

stalne (tj. nisu zadovoljavale treću tezu Konvencije), tako da su, dijelom, imale spoljni suverenitet, dok unutrašnji nije postojao, tj. bile su pravno zavisne od SSSR-a.[33] S druge strane, imamo Narodnu Republiku Kinu koja je, od 1949. do 1970. godine, posjedovala unutrašnju pravnu nezavisnost, ali nije ostvarila potpuni međunarodnopravni subjektivitet (tako da nije zadovoljavala četvrtu tezu Konvencije). Iz ovakvog iskustva javlja se potreba za usklađivanjem međunarodno-pravnog suvereniteta s konvencionalnim i domaćim. Odnosno, potreba njihovog uzajamnog prožimanja. To bi proizvelo stanje da suverena vlast unutar svoje teritorije uređuje aktivnosti, uživa nezavisnost od spoljnih utjecaja i ulazi u međusobno korisne ugovorne odnose (ugovore) s drugim subjektima međunarodnog prava. Međutim, zbog kolizije teorije i prakse u međunarodnim odnosima, te problema s kojima se susretao konvencionalni suverenitet, proizašlo je njegovo teorijsko segmentisanje na: privremenu upravu i podijeljeni suverenitet. U današnjim teorijama međunarodnog prava, prelazna uprava priznata je kao alternativa konvencionalnoj suverenosti, ali nije eksplicitno smišljena kao izazov osnovnim normama suvereniteta. Najčešće je praćena opsežnim operacijama za upostavu mira. Današnja iskustva prelaznu upravu mogu definisati kao jednu prelaznu mjeru ka uspostavi potpunog suvereniteta. Najčešće je odobrava Vijeće sigurnosti UN-a, ali zbog svog međunarodnog statusa i Sjedinjene Američke Države. U novije vrijeme, zabilježena su iskustva s prelaznom upravom u Istočnom Timoru, američka uprava u Iraku, UMNIK na Kosovu.[34] Nažalost, u takvoj kategorizaciji vrlo često se nalazi i Bosna i Hercegovina. Tako da, i spomeniti Steven D. Kriser ističe svojim radom s međunarodnog naučnog skupa u Parizu, da pored sveg zalaganja, "ni Bosna ni Kosovo ne djeluju kao veliki uspjesi, uprkos širokom učešću ne samo organizacije UN, nego i glavnih zapadnih sila. Dejtonski sporazum iz 1995. stvorio je komplikovanu i, možda, neprimjenljivu političku stukturu. Zbog antagonizama između grupa u Bosni, visoki predstavnik UN-a, koji je uvek dolazio iz Zapadne Evrope, donosio je mnoge, manje ili veće odluke."[35] U pravcu toga i tekst koji je izašao 1. jula 2004. godine u "New York Timesu", ukazuje da je visoki predstavnik, Carlos Westendorp, uveo automobilske tablice koje ne pokazuju odakle vozač dolazi (…) Godine 2004., Paddy Ashdown (…) otpustio je šezdeset bosanskih srpskih političkih lidera (uključujući ministra unutrašnjih poslova i predsjednika parlamenta), zbog neuspješnog hapšenja Radovana Karadžića (…)[36] Autor ističe i rezultat koji se očituje u tome da spoljni faktori, uprkos svojim naporima, nisu uspjeli uspostavili koherentnu administrativnu strukturu. Rezultuje se time, što Vijeće sigurnosti bira visokog predstavnika za Bosnu i

33 Uporediti sa: Joseph Weiler, *Ustav Evrope*, "Filip Višnjić", Beograd, 2002.

34 Vijeće sigurnosti je jula 2004. godine odobrilo onovu međunarodnog pravnog suvereniteta Iraku.

35 *Suveren i suverenost*, spomenuto djelo, str. 232,233.

36 Nicholas Wood, *60 Bosnian Serbs Dismissed for Aid to War Crimes Figure*, "New York Times", late ed., july 1, 2004, p. 6.

Hercegovinu na osnovu preporuke Vijeća za provođenje mira.[37] Također, uviđa da visoki predstavnik nema vlast nad SFOR-om, snagama za stabilizaciju, jer komandant SFOR-a odgovara komandantu NATO-a za Evropu, koji dolazi iz Sjedinjenih Američkih Država, tj. Amerikancu.[38]

Akcentira i poziciju Organizacije za evropsku sigurnost i saradnju (OESS), ističući da "se bavi pitanjima kao što su ljudska prava, vladavina zakona, bezbednosna saradnja i reforma obrazovanja. Evropska unija (EU) pripremila je, pored drugih stvari, specijalnu policijsku organizaciju čiji pripadnici rade zajedno sa lokalnim zvaničnicima. Visoki komesarijat za izbjeglice UN (UNHCR) zadužen je za izbjeglice i interno raseljena lica."[39]

Uvjeren je da prelazna uprava u Bosni, vjerovatno, neće profunkcionisati, ističući da to nije u interesu bosanskih političkih lidera, jer je njihov permanentni cilj posvećenost svojim posebnim etničkim oblastima. Takav zaključak izvodi iz stava da bi uspješna tranzicija od instalirane etnokratije do multietničke demokratske države, nacionalne lidere ostavila bez sadašnje političke moći. Svoj rad o Bosni zaključuje Kaplanovom rečenicom da "lokalni bosanski lideri rade po prepostavci da će u ne tako dalekoj budućnosti SFOR, visoki predstavnik i drugi otići, ostavljajući okruženje u kojem mogu da postanu konačni pobednici."[40] Na taj način vrše svjesno usporavanje uspostave potpunog državnog suvereniteta.

Utemeljene ili ne, takve teorijske rasprave dale su osnov za daljnji poticaj "domaćim naučnim radnicima" za uspostavu vlastitih teorija o suverenitetu Bosne i Hecegovine.

II.2. Unutrašnji pogledi na suverenitet BiH[41]

Zbog takvih stavova, suverenitet Bosne i Hercegovine danas je predmet mnogih domaćih teorijskih rasprava koje imaju cilj dobijanje neke nove konotacije. Zato skoro svakodnevno slušamo izjave iz političkih i univerzitetskih krugova

---

37 Članovi i posmatrači Odbora za provođenje mira mogu se naći na: hppt:// www.ohr.int/ohr-info/gen-info/#pic

38 Pogledati: hppt://www.nato.inst./sfor/indeks.htm

39 *Suveren i suverenost*, spomenuto djelo, str. 232.

40 Caplan, *A New Trusteeship*? pp. 39. "Ako se domaće grupe ne slažu oko podele moći i ustavne strukture nove države, onda je optimalna strategija za njihove političke lidere da jačaju svoje vlastite pozicije, očekujući odlazak stranih aktera. Oni to čine maksimizirajući svoju podršku među svojim sledbenicima umesto da pomažu nacionalne institucije. U tom slučaju, lokalni lideri koji su postali zavisni od spoljnog činioca tokom prelazne uprave, ali kojima nedostaje podrška unutar sopstvene zemlje, nemaju podsticaj da ulažu u razvijanje novog institucionalnog uređenja, što bi omogućilo da ih strani dobročinitelji napuste što ranije".
Preuzeto: *Suveren i suverenitet*, spomenuto djelo 232, 233.

41 Preuzeto: ovaj dio rada, kao i zaključak su najvećim dijelom preuzeti iz: "Pogledi", BZK "Preporod", Tuzla, broj…, Tuzla, 2010., tekst, *Akademsko-politički nasrtaji na suverenitet BiH*, Nermin Tursić

Republike Srpske, koji nastoje naglasiti da je Bosna i Hercegovina država erozivnog suverenog karaktera, država koja ne može samostalno funkcionisati (naravno, uz svu moguću političku opstrukciju od strane istih), a samim time ni opstati, tj. nudeći kao jedino moguće rješenje njenu secesiju. S druge strane, iz drugih centara u Regiji čuju se izjave akademske i političke elite, da je Bosna i Hercegovina protektorat.[42] Namjera i jednih i drugih jeste narušavanje državnog suvereniteta. U tom pravcu i mnogi "akademci", poput Petra Kunića, koji svojim djelom *Republika Srpska – država sa ograničenim suverenitetom* takve ideje i stavove nastoji "naučno" elaborirali i kao takve ih nametnuti. Spomenuti autor zaključuje da se zbog ustavnog neodređenja državnog uređenja Bosne i Hercegovine "radi o složenoj državi-sui generis-uniji sastavljenoj od dvije države, Republike Srpske i Federacije BiH, ili, još konkretnije, radi se o realnoj uniji u kojoj preovlađuju elementi konfederacije nad elementima koji su svojstveni federalnim državama. Prema njemu, (…) ustavnim odredbama nije izričito zapisano da su entiteti države, iz njih proizlazi da su oni kao subjekti unije države sa ograničenim suverenitetom (…) sa ovlaštenjima koja su izraz suverenosti."[43] Noviji radovi imenovanog su sa nešto modifikovanom formom, ali istim ciljem. Tako u časopisu "Nova srpska politička misao" iz 2008. godine, bilježi da državnost Republike Srpske jeste izraz "istorijske borbe srpskog naroda na prostoru bivše Bosne i Hercegovine i produkt jedinstvenog i vlastitog srpskog pokreta. Dakle, njena državnost je izraz narodne volje (…) donošenjem ustavnog akta iz 1992. godine konstituisana je kao država srpskog naroda."[44] Osnova ovakvog pristupnog shvatanja je nediferenciranje vrste suvereniteta i njegovog nosioca. Kako se vidi, u jednom trenu određuje entitetski kao državni suverenitet, a u drugom nastoji ga prikazati kroz formu narodnog (etnitetskog). U tome svjesno zaobilazi pojam političkog naroda Bosne i Hercegovine kao cjeline, reducirajući ga na "entitetske etno zajednice." Tim pristupom dovodi u kontradikciju vlastite stavove, jer ne definiše nosioca suverenita – je li to država, politički narod ili pak pravni poredak. Odabir bilo kojeg određenja isključuje njegovu teoriju. Također, to čini i sam Ustav Bosne i Hercegovine, u čijoj Preambuli stoji "…Opredijeljeni za suverenitet, teritorijalni integritet i političku neovisnost Bosne i Hercegovine (…) Bošnjaci, Srbi i Hrvati kao konstitutivni narodi (zajedno sa ostalima) i građani Bosne i Hercegovine ovim utvrđuju Ustav Bosne i Hercegovine."[45] Iz ovog se jasno zaključuje da su i Bošnjaci i Srbi i Hrvati, zajedno sa Ostalima i građanima Bosne i Hercegovine, nosioci suvereniteta. Jednostavnije rečeno, nosilac suvereniteta Bosne i Herce-

42 Namjera upotrebe ovakvih termina iskazuje se u potpunom oduzimanju državnosti, jer jasno je da, prema međunarodnom javnom pravu, protektorat ni u kom slučaju ne predstavlja oblik suverene države, već naprotiv, oni su u relaciji inkompatibiliteta.

43 Petar Kunić, *Republika Srpska – država sa ograničenim suverenitetom*, Banja Luka, 1997., str. 2-3.

44 "Nova srpska misao", časopis za političku teoriju i društvena istraživanja, 25. april 2008. (Petar Kunić, *Entitetska struktura i funkcionalnost BiH*) Dostupno i na:www.nspm.org.yu

45 Ustav Bosne i Hercegovine,

govine je njen politički narod, a nikako etnokolektivitet. Osim navedenog, svaku mogućnost za objektivnost spomenute teorije isključuje i Mišljenje broj 2. Arbitražne komisije Evropske zajednice. Naime, radilo se o odgovoru na pitanje koje je postavila Srbija, koje je glasilo: 'Ima li srpsko stanovništvo u Hrvatskoj i BiH, kao jedan od konstitutivnih naroda Jugoslavije, pravo na samoopredjeljenje?' Odgovor Arbitražne komisije je bio negativan."[46] Također, zanemaruje i odredbu člana 1. stava 4. sadašnjeg Ustava Republike Srpske u kojem piše: "Srbi, Bošnjaci i Hrvati, kao konstitutivni narodi, Ostali građani, ravnopravno i bez diskriminacije učestvuju u vršenju vlasti u Republici Srpskoj."[47] Zaobilazeći sve navedene fakte, autor nastoji istaći Republiku Srpsku kao ekskluzivitet srpskog naroda, ne pitajući se šta je sa ostalih 46% stanovnika koji nisu pripadali srpskom nacionalnom korpusu, u vremenu dok su naseljavali dati prostor. Pored spomenutog Petra Kunića, ističu se stavovi i Rajka Kuzmanovića u smislu državnog uređenja i ustavnih nadležnosti Bosne i Hercegovine. On ističe da je Bosna i Hercegovina "osnovana na međunarodnom pravu, a ne na državnom, što se opet da zaključiti da je takva državna tvorevina konfederacija ili unija."[48]

Jasno je da su spomenuta djela proizvod antidržavnih političkih orijentacija, čiji su autori, kao i njihova naučna profesija, u službi ideološko-političkih motiva, koji imaju (nemoguću) misiju uništenja ili bar razlaganja državnog suvereniteta Bosne i Hercegovine kao jedinstvene države. Unatoč tome, ne mogu a da ne krenem od sebi postavljenog pitanja: da li "oni" mogu napraviti razliku između rađanja suverene vlasti na temelju legitimiteta ili nastojanja uspostave iste na temelju osvajanja i genocida? Kakva je mogućnost ostvarenja prava i političke pravde za druge narode unutar Republike Srpske, koja se, očito, nastoji uspostaviti i zasnovati na personifikaciji samo jednog naroda?

Zbog toga, potrebno je istaknuti mišljenje Thomasa Nagela, koji poentu političke koncepcije temelji na političkoj pravdi. Sam ističe, "da su dužnosti pravde suštinske dužnosti prema sugrađanima,"[49] a ne prema etnokolektivitetima. Dakle, dolazi se do zaključka njihove naučne neargumentovanosti, iz koje često proizlazi i sama kontradiktornost. Kako je već navedeno, radi se o nenamjernom nerazumijevanju pojma suvereniteta i suverene vlasti, kao i njegovog nosioca. Također,

---

46 Kasim Trnka, *Ustavno pravo*, Sarajevo, 2007., str. 177, 178. Ovim činom je ujedno termin "konstitutivan" ušao u svakodnevnu pravno-političku terminologiju ovih prostora

47 Preuzeto: "Oslobođenje", 16. decembar 2009. (prof.dr. Omer Ibrahimagić, *Tri prijedloga visokom predstavniku*)

48 "Srpska pravna misao"1-4/1996., str. 12-13. (akademik prof. dr. Rajko Kuzmanović, *Ustavno uređenje Bosne i Hercegovine*) Čitajući ih, pomislim i na Rousseaua i njegov stav o nedjeljivosti suvereniteta, koji ističe: "naši političari, ne mogući podeliti suverenitet u principu, dele ga po predmetu; (…) to je kao kad bi sastavili čoveka od više tela, od kojih bi jedno imalo oči, drugo ruke, treće noge i ništa više. Tvrdi se da japanski mađioničari, naočigled posmatrača, iseku dete u komade, pa bace u vazduh sve njegove delove jedan za drugim, zatim dočekaju na ruke živo i potpuno čitavo dete. Takvi su od prilike i trikovi naših političara."

49 *Suveren i suverenost*, spomenuto djelo, str. 357-367.

stiče se, ali samo prividan, dojam da vrlo često i nemaju jasne razlike između fenomena države, etnokolektiviteta i poličkog naroda, mada je to samo prividan dojam, jer je riječ o istaknutim intelektualcima. Njihove namjere su i kanalisanje procesa u kojima "država postaje nevažnija za upravljanje društvom, tj. relativiše se njen značaj."[50] U ovom slučaju, preko etniteta i entiteta, nastoje zaobići osnovne zadatke države koji se očituju u potrebi „da štiti zajednicu od opasnosti koje joj prete, bilo iznutra (raspad) bilo spolja (…) koji se tradicionalno označavaju kao spoljna i unutrašnja politika".[51] U tom pravcu, rado ću citirati Francisa Fukuyamu kako bi se u prvu ruku izvršila diferencija spomenutih pojmova i njihove sfere djelovanja, a time i spriječila namjera državne relativizacije. Tako spomenuti autor kaže: "Države su svrsishodne političke kreacije, dok su narodi moralne zajednice (...) područje državnog je područje političkog, sfera samosvjesnog izbora kada je riječ o načinu upravljanja. Područje koje se naroda tiče je subpolitičko: to je domen kulture i društva, čija su pravila rijetko eksplicitno i samosvjesno priznata čak i od strane onih koji ih praktikuju."[52] Slijedom ovakve misli, projektuje se jasan stav da je etnokolektivitet, kako je rečeno, u polju kulturnog, moralnog i sl., dok je politički narod kao nosilac suvereniteta u polju političkog. Potvrdu takvog stava iznalazimo i kod Alpara Lošonca, koji iznosi da "razumevanje suvereniteta projektuje pojedince koji kreiraju političke institucije,"[53] a ne etnokolektivitete. Autor posebno ističe bitne činjenice da "za modernitet više ne može da postoji supstancijalna razlika između pojedinaca. Drugi se posmatra kao isti, zapravo, kao subjekt u sklopu "režima istovetnosti. Svaki pojedinac, u znaku jednakosti, ima pravo da raspolaže sa korpusom neotuđivih prava, odnosno pozicionira se kao nosilac prava na pravo."[54] Uz to, neizostavno je navesti da isti vezuje i formu državnog upravnog aparata i teritorijalnog integriteta, ističući da "moderni pojam suvereniteta omeđuje granice, (…) a administracija koja čuva suverenost upravlja tim granicama,"tako da je jasan "nastup državnog aparata kao nosioca teritorijalnosti".[55] I sam Carré de Melberg ističe da, "suverenost pripada narodu, (…) a ne pripada nikakvoj osobi ili skupini unutar naroda."[56] Stavovi spomenutog autora odnose se na sistem francuskog državnog prava, tj. na politički narod kao nedjeljivu zajednicu koja je uspjela pronaći svoju personifikaciju u državi.

50 Mihael Cirn, *Upravljanje sa one strane nacionalne države*, "Filip Višnjić", Beograd, 2003., str. 255.

51 Eric Weil, *Politička filozofija*, Nolit, Beograd, 1982., str. 192.

52 Francis Fukuyama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 2002. god., str. 228.

53 Alpar Lošonc, *Suverenitet, moć i kriza – Eseji o evropskom mišljenju*, "Svetovi", Novi Sad, 2006., str. 152-154.

54 Ibidem, str., 231-232.

55 Ibidem, 152-154.

56 Juraj Andrassy, *Kritički pogledi na teoriju o narodnoj suverenosti*, Merkantile, Zagreb, 1927., str., 31, 32.

Sada je jasno da entitet i etnitet u interkulturalnoj političkoj zajednici kakva je Bosna i Hercegovina, ne može biti nosilac suverenosti i teritorijalnosti, tj. ne može jednostrano isključujući ostale, zalaziti u domen unutrašnje i spoljne državne suverenosti. Tako da je, "..jedini nosilac suvereniteta nad teritorijom (…) država koja poseduje (…) svoju najvažniju trajnu funkciju (…) juduktaturu za očuvanje i sprovođenje prava."[57] Stoga, logično je i da "(…) suverenitet države se zasniva na nužnosti."[58] Takve teorijske pristupe podupire i faktičko stanje, jer je "Bosna i Hercegovina suverena država sa međunarodno-pravnim subjektivitetom i sa postojećim međunarodno priznatim granicama. Iako je sastavljena od dva entiteta, Bosna i Hercegovina prema obliku državnog uređenja nije federacija niti konfederacija ni unija, jer entiteti nisu suverene države. Bosna i Hercegovina je prosta decentralizovana država u kojoj entiteti imaju visok stupanj autonomije, ali ne toliko da bi i formalno bili države."[59]

III. Zaključak

Historija o teoriji suvereniteta nas uči jednostavnom zaključku, da je država ili suverena ili ne postoji, odnosno, kad nema suvereniteta, nema ni države. Tako da, uz sva nastojanja, želje i emocije svih onih čija je naučna misija dokazati suprotno, moraju se osvrnuti i shvatiti da "ne postoji polovična, podeljena, smanjena, zavisna, relativna suverenost, već samo suverenost ili nesuverenost."[60] Prema tome, niti u Bosni i Hercegovini postoji prelazna uprava, niti Republika Srpska može ostvariti nastojanje uračunavanja "vlastitog suvereniteta". Njega onemogućava viši suvereni državnopravni poredak Bosne i Hercegovine. To ujedno i potvrđuje da „je najdublji razlog zbog kojeg je logično nemogućno reći ne suverena politička zajednica država zbog toga što, i ako, samu sebe određuje 'sopstvenom voljom."[61]

Osim sopstvene volje "suverena država posjeduje (...) organ vladavine koji pripada samo njoj," za razliku od nesuverene političke zajednice koja ne može imati nikakav najviši, dalje nedjeljiv organ "koji pripada samo njoj."[62] Shodno takvim postulatima, sasvim je jasno da se uračunavanje suvereniteta "može zaustaviti tek kod poslednjeg, ne dalje izvodljivog, najvišeg ili suverenog poretka koji je

57 Mihael Cirn, spomenuto djelo, str., 258.

58 Franz Neumann, *Vladavina prava*, "Filip Višnjić", Beograd, 2002., str. 130.

59 Omer Ibrahimagić, *Državnopravni i politički razvitak Bosne i Hercegovne*, Sarajevo, 2009., str. 445.

60 Jelinek, citat po Hansu Kelsenu, *Problem suverenosti i teorija međunarodnog javnog prava*, "Službeni glasnik", Beograd, 2003., str.73.

61 Ibidem, str. 76.

62 Ibidem.

krajnja tačka uračunavanja."[63] U ovom slučaju, to je Bosna i Hercegovina, dok su entiteti samo "kreacija Ustava Bosne i Hercegovine, a nije Bosna i Hercegovina kreacija entiteta."[64] Zbog navedenog, neophodno je shvatiti još jedan kelzenovski termin, naziva "suverenost kompentencije", pod kojim "vladajuća teorija podrazumeva sposobnost državne vlasti da sama odredi svoju kompetenciju, tj. svoj delokrug"[65], kao vlastitu osobenost i egzistentnost. Pa je upravo zbog takvog definisanja, uz određenje entitetskog položaja Republike Srpske kao ustavnopravnog nižeg poretka, koji iznad sebe ima viši državni, logična je njegova i ograničenost višim, a ne obratno, kako se nastoji prikazati. Uz sve navedeno, autori zbog kojih i nastaje ovaj tekst nisu shvatili da se o postojećem entitetu samo može govoriti kao "(…) o materijalnoj kompetenciji kompetencije, a ne o formalnoj suverenosti kompetencije. Ova može pripadati samo suverenom poretku,"[66] kakav je državni. Na kraju, zaključit ću ovaj rad riječima kao porukom, da "(…) paradoks ili kontradikcija suverenosti postavljena je na osnovu nužnosti da ne postoji suveren ili druga suverenost, jer onda ne bi bilo suverenosti uopšte. Suverenost isključuje sve što nije ona sama,"[67] tj. rečeno riječima Simona Gojar-Farba, "(…) suverenost se koncentriše u njenom apsolutnom karakteru."

Literatura:

Alpar Lošonc, *Suverenitet, moć i kriza – Eseji o evropskom mišljenju*, "Svetovi", Novi Sad, 2006.

Carl Schmitt, *Politiche Teologie*, drugo izdanje, Müchen-Leipzig, 1934.

David Campbell, *Nacionalna dekonstrukcija*, "Forum Bosne", Sarajevo, 2003.

Joseph Weiler, Ustav Evrope, "Filip Višnjić", Beograd, 2002.

Eric Weil, *Politička filozofija*, Nolit, Beograd, 1982.

Esad Zgodić, *Kult Suvereniteta*, Sarajevo FEB, Sarajevo, 1997.

F.H.Hinsley, *Suverenost*, "Filip Višnjić", Beograd, 2001.

Franz Neumann, *Vladavina prava*, "Filip Višnjić", Beograd, 2002.

Francis Fukuyama, *Građenje države*, "Filip Višnjić", Beograd, 2007.

Francis Fukuyama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 2002.

Georg Jelinek, *Recht des modernen staates: Allgemeine Staatslehre*, Berlin, 1900.

Hans Kelsen, *Problem suverenosti i teorija međunarodnog javnog prava*, "Službeni glasnik", Beograd, 2003.

Juraj Andrassy, *Kritički pogledi na teoriju o narodnoj suverenosti*, Merkantile, Zagreb, 1927.

Kasim Trnka, Ustavno pravo, Sarajevo, 2007.

63 Ibidem.

64 Omer Ibrahimagić, spomenuto djelo, str. 438.

65 Ibidem., str. 61.

66 Ibidem, str., 62.

67 *Suveren i suverenost*, spomenuto djelo, str. 17.

Mihael Cirn, *Upravljanje sa one strane nacionalne države*, "Filip Višnjić", Beograd, 2003.

Omer Ibrahimagić, *Državnopravni i politički razvitak Bosne i Hercegovne*, Sarajevo, 2009.

Petar Kunić, *Republika Srpska – država sa ograničenim suverenitetom*, Banja Luka, 1997.

Radomir Lukić, *Istorija političkih i pravnih teorija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ, Beograd, 1995.

Robert Koehane, *Sovereignty in Interenational Society*, in Global Transformations Reader, Ed. By David Held and Anthony McGraw, Polity press, Cambrigde, 2003.

Suveren i suverenost – Između pojma fikcije i političke emocije, priredili: Petar Bojanić i Ivan Milenković, "Službeni glasnik", Beograd, 2009.

Vučina Vasović, *Savremene demokratije I*, "Službeni glasnik", Beograd, 2008.

Jean Bodin, *Šest knjiga o republici*, "Politička kultura", Zagreb, 2002.

Jean-Jacques Rousseau, *Društveni ugovor*, "Filip Višnjić", 1993.

SOVEREIGNTY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA BETWEEN POLITICAL EMOTION AND REALITY

Nermin Tursić

Summary

Besides introduction and conclusion, this paper is divided in two parts. The first part deals with idea of sovereignty, from classical, through modern to current theoretical approaches. The second part is focused on idea of sovereignty of Bosnia and Herzegovina, and it is also consists of two parts: the first part deals with theoretical discussion of Bosnian and Herzegovinian sovereignty positioned in international sphere, and the second one deals with understanding of sovereignty of Bosnia and Herzegovina by domestic academic workers. This is focused at the approach of academic community part of Republika Srpska as well as their scientific discussions about mentioned issue. The subject of this paper is what they are in essence and what their goal is.

Key words: Bosnia and Herzegovina, state, law, sovereignty, power

UDK 342.25 (497.6): 352 (497.6)

Lokalna samouprava u Bosni i Hercegovini
(između socijalističkog naslijeđa i evropskih standarda)

Elmir Sadiković
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Iako se lokalna samouprava u Bosni i Hercegovini kroz historiju oblikovala u okvirima različitih političkih i društveno-ekonomskih sistema, najveći utjecaj na sadašnji sistem lokalne samouprave ostavio je period socijalističkog razvoja Bosne i Hercegovine (1945.-1990.). U tom periodu je u Bosni i Hercegovini uspostavljen i skoro pet decenija razvijan "komunalni sistem". U komunalnom sistemu općina je predstavljala osnovnu samoupravnu, društveno-ekonomsku i političku zajednicu i bila je temelj realizacije zamišljenog idealnog "samoupravnog socijalističkog društva" u kojem svu vlast imaju građani. Međutim, u praksi je vladao birokratizam lokalnih vlasti, a općina se razvijala kao državna a ne kao samoupravna zajednica. Uvođenje višepartijskog sistema i tržišne ekonomije početkom 90-ih godina prošlog stoljeća predstavljalo je šansu za postavljanje konceptualno drugačijeg odnosa u smislu ustavnog položaja lokalne samouprave i uloge građana u oblikovanju javnih politika u lokalnim zajednicama, po uzoru na razvijene evropske države. Međutim, suštinski se ništa nije promijenilo. Općine su i dalje finansijski (a time i politički) zavisne od viših nivoa vlasti a u općinama se odluke donose u formalnim i neformalnim centrima birokratiziranih lokalnih političkih stranaka.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, komunalni sistem, lokalna samouprava, reforma, Evropska unija

Društveno-historijski razvoj lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini XX vijeka

U periodu nakon Drugog svjetskog rata Bosna i Hercegovina je prošla kroz više teritorijalnih transformacija, a posebno česte su bile promjene uređenja lokalne samouprave. Poseban utjecaj na razvoj lokalne samouprave u vremenu socijalističkog razvoja imalo je uvođenje "komunalnog

sistema"[1] u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji kroz Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja Jugoslavije 1953. godine i utvrđivanje osnovnih obilježja strukture komune (općine) kroz Opšti zakon o uređenju opština i srezova[2] koji je donesen 1955. godine. Naime, uvođenjem samoupravnog socijalizma i donesenim ustavnim i zakonskim aktima općina je utemeljena kao osnovna društveno-politička zajednica i temeljna zajednica izgradnje samoupravnog društveno-političkog sistema u bivšoj Jugoslaviji, a time i u Bosni i Hercegovini. Komunalni sistem je dodatno ojačan ustavnim promjenama 1963. i 1974. godine. U Bosni i Hercegovini on je primjenjivan skoro četiri decenije u raznim oblicima. Teritorijalna organizacija općina u Bosni i Hercegovini je u vremenu socijalističkog razvoja prošla kroz nekoliko značajnih faza. Posebno česte promjene administrativno-teritorijalne organizacije Bosne i Hercegovine bile su u periodu od 1954. do 1962. godine, što je proisticalo iz promjena u ustavno-pravnom uređenju Jugoslavije i Republika u njenom sastavu. Prva faza razvoja teritorijalno-administrativnih oblika lokalnih vlasti u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini 20. vijeka počela je neposredno nakon Drugog svjetskog rata i nastanka Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Odlukom Predsjedništva Narodne skupštine Bosne i Hercegovine, od 16. augusta 1945. godine, izvršena je prva administrativno-teritorijalna podjela Bosne i Hercegovine.

Prema Zakonu o teritorijalnoj podjeli Federalne Bosne i Hercegovine na okruge, srezove i područja mjesnih odbora[3], Bosna i Hercegovina bila je podijeljena na sedam okruga:

- Sarajevski,
- Hercegovački,
- Travnički,
- Banjalučki,
- Bihaćki,

1 Sam termin komunalni sistem nastao je u marksističkoj političkoj teoriji. O komuni kao političkom obliku društva prvi je govorio Marks u svom radu: "Građanski rat u Francuskoj". Jugoslavensko shvatanje komunalnog uređenja značilo je jedinstvo društveno-ekonomskog i političkog sistema socijalizma u kome komuna putem svojih primarnih samoupravnih organizacija i zajednica osigurava visok stepen kohezije cjelokupnog samoupravnog jugoslavenskog federalizma. Komunalno uređenje je, prema zamišljenom konceptu, označavalo politički oblik lokalnih zajednica koji je zasnovan na samoupravljanju, odnosno na općini kao samoupravnoj i osnovnoj društveno-političkoj zajednici. U općini su postojali brojni samoupravni subjekti kao što su: OOUR, mjesne zajednice, SIZ-e i druge samoupravne zajednice i organizacije koje su predstavljale primarnu samoupravnu strukturu općine. Osim monotipne općine, u komunalnom sistemu su se mogle razvijati regionalne i gradske zajednice kao posebne društveno-političke zajednice udruženih općina. Ovim zajednicama nije se narušavao komunalni sistem, već se prilagođavao dostignutom stepenu ukupnog društvenog razvoja i urbanizacije. Vidi: A. Đurđev, *Komunalni sistem i komunalna politika*, Forum, Novi Sad, 1988. godina, str. 9.

2 *Zbirka saveznih propisa o uređenju i nadležnosti narodnih odbora*, Savremena administracija, Beograd, 1966.

3 "Službeni list NR Bosne i Hercegovine", Broj II/1945.

– Dobojski,
– Tuzlanski.

Osnovano je 77 srezova i 1.280 područja mjesnih narodnih odbora.[4] Nakon donošenja Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije, 1946. godine, 25. maja iste godine donesen je i Opšti zakon o narodnim odborima.[5] Ovim Zakonom stvorena je osnova za administrativno-teritorijalnu podjelu i za formiranje lokalnih organa vlasti u obliku narodnih odbora za teritorije određenih teritorijalno-administrativnih jedinica.[6] Time je jedinstveno i cjelovito definiran sistem organizacije narodnih odbora u Jugoslaviji. Struktura narodnih odbora, od najnižih do najviših, predstavljala je cjelovit sistem organa državne vlasti. Viši narodni odbori imali su pravo da poništavaju odluke nižih odbora, što je znatno smanjivalo njihovu samoupravnost a jačalo sistem državnog centralizma i subordinacije. Prema Zakonu o narodnim odborima, Bosna i Hercegovina je imala četiri nivoa administrativno-teritorijalnih jedinica: mjesta, koja su se odnosila na sela i manje gradove; gradove i gradske rejone; srezove i okruge. Narodni odbori kao osnovni organi samoupravnih jedinica donosili su akte, propise, odluke i upravljali su svim poslovima od lokalnog značaja, kao i poslove prenesene od viših organa vlasti. Najznačajnije lokalne samoupravne jedinice u ovom periodu bili su srezovi, koji su imali i najšire nadležnosti. Osim narodnih odbora, značajni organi lokalne vlasti bili su izvršni odbori, koji su bili izvršni organi narodnih odbora. Izvršne odbore činili su odbornici i povjerenici. Članovi izvršnog odbora upravljali su resornim odjeljenjima samoupravnih zajednica. Oni su bili dvostruko odgovorni. Prvo, narodnom odboru kao predstavničkom tijelu koje ih je izabralo. Drugo, izvršnom organu višeg narodnog odbora. Oni su s vremenom postali najznačajni organi lokanih vlasti. U ovom periodu samoupravni djelokrug lokalnih vlasti bio je znatno **ograničen,** a time i obim pitanja o kojima su lokalni organi vlasti mogli odlučivati. Pojam "opština" kao oznaka teritorijalne samoupravne zajednice nije bio sadržan u prvom Opštem zakonu o narodnim odborima. Umjesto pojma "opština" upotrebljavao se pojam "narodni odbor" kao jedinstvena oznaka za organ državne i lokalne uprave u tadašnjim teritorijalnim jedinicama.

---

4 Vidi: A. Velagić, *Administrativno uređenje Bosne i Hercegovine od 1945. do 1952 godine*, Časopis "Most", broj 191, Mostar, 2005. godina

5 Opšti zakon o narodnim odborima, "Službeni list FNRJ", br. 43/46

6 Narodni odbori su osnovani još u toku Drugog svjetskog rata. Prvi pravni akti koji su definirali obaveze, nadležnosti i organizaciju narodnooslobodilačkih odbora bili su Fočanski propisi, doneseni u februaru 1942. godine. Tim propisima su narodnooslobodilački odbori utemeljeni kao osnovni organi vlasti i kao nosioci osnovnih funkcija u upravljanju svim društvenim poslovima na slobodnim teritorijama. Krajinskim propisima iz kraja 1942. godine narodnooslobodilački odbori postaju stalni organi vlasti, a na Drugom zasjedanju AVNOJ-a oni su pravno ozakonjeni kao lokalni organi vlasti nove federativne Jugoslavije. Ustavom Federativne Narodne Republike Jugoslavije narodnooslobodilački odbori su potvrđeni i proglašeni kao osnovni organi državne vlasti i dobili su ustavno-pravnu garanciju i zaštitu. Vidi: A. Đurđev, *Komunalni sistem i komunalna politika*, "Forum", Novi Sad, 1988. godina.

Narodni odbori bili su definirani kao najznačajnija politička institucija lokalne vlasti u administrativno-teritorijalnim jedinicama. Vlast je bila centralizirana na državnom nivou a lokalni organi vlasti su u najvećoj mjeri predstavljali izvršna tijela centralnih vlasti. Međutim, samo njihovo postojanje i određeni elementi samoupravnosti činili su osnovu za razvoj lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini u budućem periodu.

U toku 1947. godine u svim republikama tadašnje Jugoslavije donijeti su zakoni o administrativno-teritorijalnoj podjeli njihovih teritorija na: mjesta; gradove s položajem sreza; srezove; gradove s položajem okruga; okruge i oblasti. Time je svorena višestepena organizacija lokalnih zajednica, koja je u znatnoj mjeri naslijedila administrativno-teritorijalnu podjelu izgrađenu u toku Narodnooslobodilačkog rata. Godine 1949. donesen je drugi Opšti zakon o narodnim odborima.[7] Ovim zakonom uvode se oblasti kao vrsta administrativno-teritorijalne jedinice. Uspostavljena je razlika između gradova u sastavu sreza i gradova izvan sastava sreza. Glavni gradovi republika izdvajaju se iz sastava okruga: ekonomski kriterij postaje osnova za obrazovanje srezova i okruga. Ojačana je samostalnost narodnih odbora koji sve više postaju organi lokalne samouprave. Nova zakonska rješenja značila su početak procesa decentralizacije i prenosa nadležnosti u obavljanju javnih poslova s federacije i republika na narodne odbore. Zakonom o administrativno-teritorijalnoj podjeli[8], koji je donesen 1949. godine, Narodna Republika Bosna i Hercegovina podijeljena je na četiri oblasti:

- Sarajevsku,
- Banjalučku,
- Mostarsku,
- Tuzlansku.

Zadržana je unutrašnja podjela oblasti na srezove. Oblasti su postali obavezan oblik teritorijalnog organiziranja republika. Gradovi su se razvrstali na one koji su u sastavu sreza i u one koji su izdvojeni iz sreza. Glavni gradovi svih republika izdvojeni su iz oblasti i dobili poseban status. Osnovni kriterij za obrazovanje oblasti i srezova bio je ekonomski i prirodno-geografski. U ovoj fazi razvoja lokalnih vlasti narodni odbori su bili definirani kao lokalni organi državne vlasti. Zajedno s političkim organima višeg nivoa činili su jedinstven sistem vlasti. U takvoj organizaciji oni su predstavljali izvršne organe viših vlasti i bili su pod njihovim nadzorom.[9] Srezovi su bili centri ekonomskog, političkog i kulturnog života.

---

7 "Službeni list FNRJ", broj 49/49

8 "Službeni list Narodne Republike Bosne i Hercegovine", broj 16, godina V, 21. april 1949. godine

9 S. Dedić, *Lokalna samouprava u Federaciji Bosne i Hercegovine*, Studentska štamparija Univeziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1998., str. 49.

Godine 1950. donesen je novi Zakon o administrativno-teritorijalnoj podjeli Bosne i Hercegovine[10] prema kome se teritorija Bosne i Hercegovine dijelila na: oblasti, srezove, gradove, rejone, gradska naselja i područja mjesnih narodnih odbora. Zakonom o podjeli teritorije Narodne Republike Bosne i Hercegovine[11] iz 1952. godine ukinute su oblasti, a Bosna i Hercegovina podijeljena na 66 srezova, pet gradova i 418 općina, od kojih su 53 imale status gradske općine. Sve općine su bile u sastavu srezova a gradovi su bili izdvojene samoupravne jedinice. Predviđeno je i obrazovanje gradskih općina s posebnim nadležnostima, koje su se obrazovale u srednjim i manjim gradovima. Time je uveden jednostavniji sistem lokalne samouprave. Iste godine donesen je novi Opšti zakon o narodnim odborima.[12] Narodni odbori kao organi lokalne državne vlasti su se, prema Zakonu, obrazovali u srezovima, gradovima i općinama. U tom periodu došlo je do značajne decentralizacije i prenosa nadležnosti i poslova sa saveznog na republički nivo, a s republičkog na niže administrativno-teritorijalne jedinice. Donošenje ovog zakona značilo je novu fazu u razvoju lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini. Ovim zakonom općine, gradovi i srezovi definirani su kao jedine lokalne samoupravne jedinice. Općine i srezovi su utemeljeni kao osnovni oblik političko-teritorijalnog organiziranja lokalnih zajednica. Odnos između narodnih odbora i viših organa vlasti zasnivao se na načelu kontrole zakonitosti i ustavnosti. Uvode se vijeća proizvođača i obrazuju savjeti za pojedine djelatnosti, a ukidaju izvršni odbori. Pored zborova građana i seoskih zborova, uvodi se referendum kao oblik neposrednog sudjelovanja građana u odlučivanju o javnim poslovima. Tim rješenjima postepeno su se mijenjali položaj i nadležnosti narodnih odbora. Od lokalnih organa državne vlasti u nižim administrativno-teritorijalnim jedinicama narodni odbori prerastaju u opća predstavnička tijela lokalnih zajednica u obliku općinskih, odnosno sreskih skupština.

Godine 1952. prvi put se javlja općina kao vrsta samoupravne teritorijalne zajednice. Opštim zakonom o osnovama društvenog i političkog uređenja FNR Jugoslavije i saveznim organima vlasti iz 1953. godine narodni odbori su potvrđeni kao osnovni organi vlasti na svojoj teritoriji. Utvrđeno je da se osnova teritorijalnog uređenja zemlje zasniva na općinama, gradovima i srezovima. Pod općinom je tada podrazumijevana zajednica koja predstavlja prirodno-geografsku i ekonomsku cjelinu. Godine 1955., donošenjem Opšteg zakona o uređenju opština i srezova, općina je utemeljena kao osnovna samoupravna, društveno-ekonomska i politička zajednica u kojoj sve društvene poslove obavljaju neposredno sami građani[13]. Time je počela faza izgradnje novog komunalnog sistema u kome

10 "Službeni list Narodne Republike Bosne i Hercegovine", broj 10, godina VI, 09. mart 1950. godine

11 "Službeni list Narodne Republike Bosne i Hercegovine", broj 11, godina VII, 05. maj 1952. godine

12 "Službeni list FNRJ", br. 22/152

13 "Službeni list FNRJ", br. 26/1955

općina nije samo politički, nego i socijalno ekonomski subjekt i osnovna društveno-ekonomska zajednica. Prema ovom konceptu, srez je predstavljao političko-upravnu zajednicu više općina. Promjena statusa i društveno-političke uloge općine zahtijevala je i promjenu općina u njihovoj teritorijalnoj, ekonomskoj i socijalnoj strukturi. Kako bi mogle ostvarivati svoje funkcije, općine su morale da se reorganiziraju kao zaokružene teritorijalne i ekonomske cjeline. Zbog toga je došlo do značajnih promjena u teritorijalnoj organizaciji općina. Sa novom organizacijom osnovano je 107 srezova i 1.479 općina u Jugoslaviji. Spajanjem malih u veće, ukupan broj općina se smanjio za 2,8 puta, a broj srezova za tri puta. Prosječan broj stanovnika sa 4.427 povećao se na 11.890.[14] Donošenje ovog zakona u političkoj i pravnoj teoriji navodi se kao uvođenje novog komunalnog sistema. Prema članu 21. Zakona o uređenju opština i srezova, općina se definira kao "osnovna teritorijalno politička organizacija samoupravljanja radnog naroda i osnovna društveno-ekonomska zajednica stanovništva na svom području koja vrši sva prava i dužnosti upravljanja društvenim poslovima, osim onih prava i dužnosti koja su Ustavom ili zakonom određena za srez, narodnu republiku ili federaciju, kao i onih prava koja pripadaju samoupravnim privrednim organizacijama i društvenim poslovima".

Do uvođenja komunalnog sistema težište lokalne samouprave bilo je na srezovima. Razvojem općinske samouprave i prenosom nadležnosti s viših nivoa vlasti na općinu, srezovi su postepeno evaulirali u zajednicu samoupravnih općina. Uvođenjem komunalnog sistema, težište lokalne samouprave preneseno je sa sreza na općinu. Uveden je dvostepeni sistem samouprave: općine i srezovi. Gradovi su imali poseban status. Ukinute su statusne razlike između "urbanih" i "ruralnih" općina. Sve općine, bez obzira na demografske, teritorijalne, socijalne i ekonomske razlike, dobile su jednak pravni status, ista prava i dužnosti. Funkcije općina su utvrđene zakonima, a njihova konkretizacija je izvršena statutima općina. Općine su imale Zakonom utvrđene izvore finansiranja. Sa ciljem jačanja predstavničkog tijela u sistemu organizacije lokalne vlasti uvedeni su savjeti a ukinuta institucija izvršnog odbora. Političko-izvršna vlast u lokalnoj samoupravi time je bila prenesena na specijalizirane kolegijalne organe, odnosno savjete koji su se osnivali za pojedine oblasti (odbrana, finansije, poljoprivreda, prosvjeta, socijalna zaštita...). Njih su, kao izvršna kolegijalna tijela, osnivali narodni odbori, a njihova funkcija i nadležnosti bili su utvrđeni Zakonom o državnoj upravi.[15] Savjeti su imali široke nedležnosti. Osim što su bili osnovni političko-izvršni organi, odlučivali su i o svim pitanjima koja nisu bila u isključivoj nadležnosti općinske skupštine ili drugih organa. Poslije 1955. godine strukturu narodnih odbora činili su općinsko vijeće i vijeće proizvođača. Organizacija, struktura i nadležnosti narodnih odbora bila je uređena osnovnim principima o organizaciji

14 E. Pusić, *Lokalna zajednica*, "Narodne novine", Zagreb, 1963. god., str. 88 i 91.

15 Zakon o državnoj upravi, "Službeni list FNRJ", broj 13/1956

vlasti u cijeloj zemlji. Upravne poslove iz nadležnosti narodnih odbora općine obavljao je sekretarijat, kao jedinstven organ uprave. Ovako složena organizacija političko-izvršnog organa stvarala je poteškoće u provođenju odluka skupštine i općenito u provođenju općinske politike. Izvršnu funkciju u općinama su de facto vršili savjeti te predsjednik općine i sekretar skupštine općine, koji su imali koordinirajuću ulogu.[16]

Nadležnosti općina dodatno su proširene 1957. godine izmjenama i dopunama saveznog Zakona o nadležnosti narodnih odbora, opština i srezova.[17] Nakon ovog, donošeni su republički zakoni, kojima su na općine prenesene određene republičke nadležnosti i kojima je uspostavljeno načelo samoorganizacije društvenih službi u općinama.[18] U periodu od 1955. do 1960. godine došlo je do teritorijalne reorganizacije općina i srezova u Bosni i Hercegovini. Broj srezova se 1955. godine smanjio na petnaest, a 1959. na dvanaest, koliko ih je bilo do 1963. godine. Bosna i Hercegovina je 1959. godine imala 134 općine. Do 1961. godine broj općina je smanjen na 122. Godine 1992. Bosna i Hercegovina je imala 109 općina. Ustavom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963. godine uspostavljen je jedinstven komunalni sistem u cijeloj državi u kome je općina ustavno definirana kao osnovna društveno-politička zajednica[19]. Putem općine ostvaruju se sve funkcije društva, osim onih koje su Ustavom date u nadležnost širih društveno-političkih zajednica. Prema odredbama Ustava SFRJ, u općini se osiguravaju uslovi za rad ljudi i stvaraju uslovi za zadovoljavanje socijalnih, materijalnih, kulturnih i drugih zajedničkih interesa. U općini se osiguravaju uslovi za zaštitu sloboda i prava građana i organiziraju organi vlasti i društvene službe od zajedničkog interesa. Prava i dužnosti općine utvrđeni su, osim Ustavom, zakonom i statutom. Ustavom SFRJ iz 1963. godine republikama je data mogućnost da putem svojih zakonodavnih ovlaštenja mogu utvrditi da u republikama postoje samo općine kao jedinice lokalne samouprave.[20] Republike su samostalno utvrđivale nadležnosti srezova i izvore njihovog finansiranja. Ustavni princip je favorizirao općinu u obavljanju javnih poslova u smislu da ona vrši sve poslove koji su od općeg interesa, bez obzira što Ustavom ili statutom nisu definirni kao njena nadležnost. Položaj općina je znatno ojačan, a uloga srezova svedena na zajednicu općina koja obavlja zajedničke poslove od interesa za dvije ili više općina**.**

Srezovi su nakon novih ustavnih rješenja do 1968. godine ukinuti u svim republikama. Time je ukinut dvostepeni sistem lokalne samouprave a komunalni sistem je počeo da se razvija na principu monotipne organizacije općina. Sa ciljem uspostavljanja neophodne koordinacije i efikasnijeg ostvarivanja općinskih

16 Cit.djelo, str. 56.

17 "Službeni list FNRJ", broj 52/1957

18 A. Đurđev, *Komunalni sistem i komunalna politika*, "Forum" – Novi Sad, 1987. godina, str. 32.

19 "Opština je samoupravna i osnovna društveno – politička zajednica, zasnovana na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi"; Ustav SFRJ iz 1963. godine, član 96.

20 Član 105. Ustava SFRJ iz 1963. godine

funkcija, uspostavljene su ustavne mogućnosti za povezivanje općina u regionalne i gradske zajednice. Ustanovljena je mogućnost da gradovi koji imaju više općina u svom sastavu mogu formirati gradsko vijeće kao organ samoupravljanja za grad kao urbanu cjelinu. Određene nadležnosti sreza su se mogle statutom sreza prenijeti na gradsko vijeće. U tom vremenu jedino je grad Sarajevo imao više općina u svom sastavu. Od 1969. godine Sarajevo je imalo status posebne društveno-političke zajednice.[21] Gradu Sarajevu je povjereno obavljanje niza poslova koji su rezultat zajedničkih potreba jedinstvenog urbanog i infrastrukturnog područja. U većim općinama mjesni odbori se transformiraju u mjesne zajednice. Postojala su tri oblika mogućeg udruživanja općina kao osnovnih društveno-političkih zajednica. Udruživanje susjednih i teritorijalno povezanih općina u regionalne ili gradske zajednice. Ovaj oblik udruživanja i saradnje općina nije bio Zakonom obavezan, već je reguliran posebnim društvenim ugovorima između samih općina. U ovim zajednicama općine su ostvarivale svoje interese i potrebe kroz udruživanje materijalnih sredstava i obrazovanje zajedničkih organa za obavljanje poslova od zajedničkog interesa. Drugi mogući oblik povezivanja bile su gradske zajednice, kao oblik obaveznog udruživanja općina koje su posebne društveno-političke zajednice i koje čine gradske, prigradske i seoske općine. Pretpostavke za njihovo formiranje postojale su u većim regionalnim centrima, ali takvih oblika udruživanja općina u Bosni i Hercegovini nije bilo. Treći oblik mogućeg udruživanja općina bio je Grad kao posebna društveno politička zajednica sa više općina.[22] Ovaj oblik udruživanja institucionalno je primjenjivan samo u Gradu Sarajevu.

U periodu 1971. do 1974. izvršene su nove ustavne reforme koje su značile i novu fazu u razvoju lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini. Samoupravni djelokrug općine je ustavnim promjenama 1974. godine postao ustavna kategorija.[23] Nakon promjena Saveznog ustava ovaj princip je primijenjen i u republičkim i u pokrajinskim ustavima. Pored općinske skupštine, kao najvišeg organa vlasti u općini, predviđeno je i obrazovanje različitih samoupravnih organizacija i institucija kao što su: zborovi građana i drugi oblici neposredne samouprave;

21 Zakon o gradu koji ima više opština, "Službeni list SR BiH", broj 14/68 i broj 18/70

22 Cit. djelo, str. 59.

23 Ustavnim promjenama 1974. godine definirane su funkcije općine. Prema Ustavu SFRJ "u opštini se naročito: stvaraju i razvijaju uslovi za život i rad i za samoupravno zadovoljavanje materijalnih, socijalnih, kulturnih i drugih zajedničkih potreba radnih ljudi; usmjerava i usklađuje privredni i društveni razvoj i uređuju odnosi od neposrednog interesa za radne ljude i građane u opštini; organizuje vršenje poslova od zajedničkog i opšteg društvenog interesa i obrazuju organi samoupravljanja i vlasti za vršenja tih poslova; obezbjeđuje neposredno izvršavanje zakona, ako njihovo izvršavanje zakonom nije stavljeno u nadležnost organa širih društveno-političkih zajednica; obezbjeđuje ostvarivanje i zaštita sloboda, prava i dužnosti čovjeka i građanina; obezbjeđuje ostvarivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti; štiti zakonitost i sigurnost ljudi i imovine; uređuje korištenje zemljišta i dobara u opštoj upotrebi; uređuju odnosi zaštite i unapređivanja čovjekove sredine; organizuje i obezbjeđuje društvena samozaštita i organizuje i osigurava društvena kontrola". Član 117. Ustava SFRJ iz 1974. godine

mjesne zajednice kao fakultativni oblici teritorijalne samouprave građana; radne zajednice i radne organizacije kao oblici udruženog rada i društveno-političke organizacije i udruženja građana. Samoupravne organizacije i zajednice su samostalne u svom radu, a općinska skupština i njeni organi imaju samo pravo da kontroliraju zakonitost njihovog rada i da u odgovarajućoj mjeri utječu da ove organizacije djeluju u skladu s općim interesima. Ustav SFRJ iz 1974. godine je utvrdio da funkcije vlasti i upravljanja društvenim poslovima obavljaju radni ljudi ili neposrednim izjašnjavanjem građani putem organa upravljanja koje formiraju od svojih delegata. Dakle, Ustav je sve organe samoupravljanja u udruženom radu, mjesnim zajednicama, samoupravnim interesnim zajednicama kao i skupštine društveno-političkih zajednica izgrađivao na delegatskom principu. Time je Ustav utvdio da političku vlast provode delegati samoupravnih organizacija i zajednica. Društveno-političke zajednice i udruženja građana su time postali značajni subjekti lokalne samouprave. Veliki broj odluka iz nadležnosti općine donosio se u osnovnim samoupravnim zajednicama (organizacijama udruženog rada, mjesnim zajednicama i samoupravnim interesnim zajednicama).

Općina se, prema Ustavu iz 1974. godine, definira kao integrativna samoupravna zajednica u kojoj se radni ljudi udružuju kao samoupravljači u radu, kao samoupravljači u mjestu stanovanja i zadovoljavanja zajedničkih interesa te kao nosioci političke vlasti.[24] Ustavom iz 1974. godine izvršene su značajne promjene u odnosu na položaj i način konstituiranja skupština na svim nivoima teritorijalne organizacije vlasti. Općinska skupština, kao najviši organ vlasti u općini, birana je prema delegatskom principu koji je postao osnova formiranja i rada skupštine općine.[25] Prema Ustavu SFRJ iz 1974. godine, skupštinu općine sačinjavaju: vijeće udruženog rada; vijeće mjesnih zajednica i društveno-političko vijeće.[26] Broj delegata utvrđivan je statutom općine. Uvođenje delegatskog sistema imalo je cilj smanjenje državnog centralizma. Skupština općine predstavljala je najautoritativniji organ lokalne samouprave koji utvrđuje općinsku politiku i odlučuje

24 Z. Tomac, *Novi komunalni sistem*, Zagreb 1990., str. 65.

25 Odjeljak IV Ustava SFRJ iz 1974. godine

26 Delegate u vijeće udruženog rada po funkcionalnom principu delegiraju: radni ljudi u OOUR i radnim zajednicama; radni ljudi koji rade u poljoprivredi, zanatskim i sličnim djelatnostima; sredstvima rada na kojima postoji pravo svojine i radnici sa kojima oni udružuju svoj rad i sredstva rada organizovani u zajednice i druge zakonom određene oblike udruživanja; radni ljudi koji trajno rade na području opštine u dijelovima OOUR čije je sjedište van teritorije opštine; radni ljudi u zajednicama državnih organa, društveno-političkih organizacija i udruženja i u drugim radnim zajednicama koje nisu organizovane kao OUR, kao i aktivna vojna lica i građanska lica u službi u oružanim snagama SFRJ na području opštine. Delegate u vijeće mjesnih zajednica delegiraju, po teritorijalnom principu, građani u mjesnim zajednicama. Delegate u društveno-političko vijeće delegiraju radnici i građani organizovani u društveno-političke organizacije. Delegate u vijeće udruženog rada i vijeće mjesnih zajednica biraju iz sastava delegacije članovi delegacije tajnim glasnjem a o izboru delegata društveno-političkog vijeća izjašnjavaju se neposredno građani opštim i tajnim glasanjem. Preuzeto iz: A. Đurđev, *Komunalni sistem i komunalna politika*, "Forum", Novi Sad, 1987., str. 54.

o osnovnim pitanjima političkog, ekonomskog i socijalnog razvoja lokalnih zajednica. Osim toga, značajno mjesto u institucionalnom sistemu lokalne samouprave imali su savjeti kao kolegijalni političko-izvršni organi skupštine općine. Taj izvršni organ skupštine općine se u Bosni i Hercegovini zvao izvršni odbor. Izvršni odbori su vršili upravnu funkciju u općinama.[27] Skupština općine bila je samostalna u tome koje će organe uprave formirati i kakva će biti njena organizacija. Posebno mjesto u lokalnom sistemu vlasti imao je predsjednik skupštine općine. Iako prema Ustavu ili statutu nije imao posebna ovlaštenja, predsjednik skupštine je bio dominantna ličnost lokalne samouprave. Stvarna političko-izvršna vlast bila je koncentrirana u instituciji predsjednika skupštine općine čiji je stvarni utjecaj na vođenje općinske politike u praksi često prevazilazio njegova formalno-pravna ovlaštenja. Pitanje teritorijalnog organiziranja općina je, prema Ustavu SFRJ iz 1974. godine, bilo u nadležnosti republika. U pogledu finansiranja lokalne samouprave, prema republičkim zakonima, osnovne prihode općine su činili: porezi na lični dohodak; porezi na promet; porezi na prihode od imovine i imovinskih prava; prihodi po posebnim propisima; takse i ostali prihodi.

Ustavnim reformama 1974. godine položaj općina kao osnovnih društveno-političkih zajednica u političkom sistemu Jugoslavije je dodatno ojačan. Prema Ustavu SR Bosne i Hercegovine samoupravna funkcija općine se ispoljavala kroz tri osnovna oblika. Prvi je neposredno sudjelovanje građana (narodna inicijativa, referendum, zbor građana). Drugi oblik su općinski organi vlasti (skupština općine, izvršni odbor i organi uprave). Treći oblik su najrazličitiji oblici decentralizacije lokalne samouprave, prvenstveno kroz rad mjesnih zajednica i građanskih udruženja, koja su se bavila poslovima od lokalnog značaja. Ustavom je bila predviđena mogućnost da se zakonom može odrediti obavezno udruživanje općina u gradske ili regionalne zajednice sa posebnim društveno-političkim statusom. Za gradove koji su imali više općina ustanovljena je obaveza općina da se udružuju u gradske zajednice. Posebne društveno-političke zajednice su se sastojale od više općina koje su neposredno povezane ekonomskim, saobraćajnim, političkim i drugim vezama. Ustavnim reformama iz 1974. godine predviđeno je obrazovanje posebnih samoupravnih institucija radi ostvarivanja zajedničkih interesa i potreba stanovnika u određenom mjesnom području. Te institucije su označene kao mjesne zajednice. Mjesna zajednica se smatrala osnovnom ćelijom samoupravljanja u mjestu življenja koja će građanima pružiti veću mogućnost neposrednog sudjelovanja u odlučivanju o javnim poslovima od njihovog neposrednog interesa. U narednim decenijama mjesna zajednica se afirmirala kao osnovni oblik neposrednog sudjelovanja građana u odlučivanju o lokalnim poslovima od zajedničkog interesa.

27 "U društveno-političkoj zajednici obrazuje se, kao izvršni organ skupštine, izvršno vijeće, odnosno drugi odgovarajući kolegijalni organ. Izvršno vijeće je odgovorno za stanje u društveno-političkoj zajednici, za sprovođenje politike i izvršavanje propisa i drugih akata skupštine, kao i za usmjeravanje i usklađivanje rada organa uprave"; Član 148. Ustava SFRJ

Za razliku od Ustava iz 1963. godine, koji je općinu definirao kao osnovnu samoupravnu i političku zajednicu iz koje se putem delegacije općine konstituira politički sistem na širim razinama, Ustav iz 1974. godine utvrđuje općinu kao osnovnu političku zajednicu, ali i kao složenu samoupravnu zajednicu. Općina je definirana kao jedan od elemenata integracije i izgradnje političkog sistema. Imala je svoje izvorne nadležnosti i obavljala je sve javne funkcije i poslove koji Ustavom nisu dati u nedležnost širim društveno-političkim zajednicama. Međutim, iako je Ustav jesno precizirao da se općina ne može poistovjećivati s općinskom skupštinom i institucijama lokalne vlasti, u svim općinama dominantna je bila društvena moć političkih i izvršno-upravnih struktura. U njima su postojali stvarni centri političke moći i donosile se odluke, umjesto u delegatskim i samoupravnim institucijama. Tako postavljeni ustavni model nije nikada bio u potpunosti ostvaren u realnom stanju odnosa snaga u općinama kao i u društvu u cjelini. Umjesto postavljenog ustavnog modela lokalne samouprave, u svim, općinama je došlo do niza negativnih posljedica u njihovom samoupravnom razvoju. U svim općinama formirani su formalni i neformalni centri odlučivanja. U praksi, općina se razvijala kao državna a ne kao samoupravna zajednica. Kroz ogroman broj zakona i podzakonskih akata i dalje je postojala velika zavisnost od širih društveno-političkih zajednica. Delegatske skupštine u općinama su postale ovisne od izvršnih vijeća i organa uprave i djelovale su u praksi kao njihovi izvršni organi. Samoupravne interesne zajednice pretvorene su u "paradržavne" institucije koje su djelovale na temelju zakona, propisa i budžetskih sredstava, umjesto samoupravnog udruživanja. Većina samoupravnih organizacija, kao npr. mjesne zajednice, zavisile su od državnih organa općine. Delegatski sistem koji se zasnivao na više podsistema bio je suviše kompliciran i nefunkcionalan u procesu donošenja odluka. Osim toga, nisu postojale temeljne pretpostavke za realizaciju postavljene ustavne koncepcije komune. Ustav iz 1974. godine nije utemeljen na osnovu uvažavanja realnih protivrječnosti i dostignutog stepena proizvodnih snaga, već na osnovu ideološke koncepcije prema kojoj se idealnim pravnim normama može stvoriti idealno samoupravno socijalističko društvo.[28]

Lokalna samouprava u "dejtonskom" ustavnom uređenju Bosne i Hercegovine

Urušavanje socijalističkog uređenja početkom devedesetih godina prošlog stoljeća zahtijevalo je suštinske promjene u smislu političko-ustavnog koncepta lokalne samouprave i njene uloge u društvu i političkom sistemu. Uvođenje višepartijskog sistema i tržišne ekonomije zahtijevalo je i redefiniranje položaja jedinica lokalne samouprave u smislu uspostavljanja konceptualno drugačijeg odnosa između lokalnih vlasti i države, s jedne, i lokalnih vlasti i građana, s druge strane.

28 Vidi: Z. Tomac, *Novi komunalni sistem*, Zagreb, 1990.

U bivšim socijalističkim državama koje su prošle proces tranzicije i integracije u Evropsku uniju jedinice lokalne samouprave dobile su političko-ustavnu poziciju koja im je osigurala značajnu ulogu u ekonomskom, socijalnom, političkom i demokratskom razvoju. Međutim, za razliku od većine država koje su kroz tranziciju prošle mirnim putem, Bosna i Hercegovina je bila izložena troipogodišnjoj agresiji čiji je tok i ishod u bitnoj mjeri opredijelio položaj i pretpostavke budućeg razvoja lokalne samouprave. Zapravo, u toku agresije došlo je do velikih promjena u etničkoj i socijalnoj strukturi stanovništva jedinica lokalne samouprave. Uništena je komunalna infrastruktura kao i privredni subjekti koji su predstavljali nosioce lokalnog ekonomskog i socijalnog razvoja. Izvršene su i promjene u teritorijalnoj organizaciji općina. Rat u Bosni i Hercegovini je okončan Dejtonskim mirovnim sporazumom 1995. godine. Prema Dejtonskom mirovnom sporazumu, unutrašnje uređenje Bosne i Hercegovine zasnovano je na dva entiteta: Federaciji Bosne i Hercegovine sa deset kantona i Republici Srpskoj. Grad Brčko dobio je status distrikta nakon arbitraže 1999. godine.[29] Dejtonski ustav ne sadrži odredbe o lokalnoj samoupravi. Ustavno-zakonska pozicija lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini definirana je ustavima i zakonima entiteta. U Federaciji Bosne i Hercegovine lokalna samouprava je definirana i ustavima i zakonima kantona. Distrikt Brčko je zasebna samoupravna jedinica čiji je samoupravni djelokrug utvrđen Statutom Distrikta. Time je uspostavljena složena administrativna struktura države Bosne i Hercegovine i politički i pravni okvir unutar kojeg su svoju ustavnu i zakonsku poziciju dobile jedinice lokalne samouprave.

U postratnom periodu lokalna samouprava u Bosni i Hercegovini, za razliku od drugih država koje su prošle proces tranzicije, nije imala adekvatan tretman od entitetskih vlasti i institucija države Bosne i Hercegovine. Država Bosna i Hercegovina, iako potpisnica Evropske povelje o lokalnoj samoupravi, u Ustavu ne garantira pravo na lokalnu samoupravu. Uređivanje lokalne samouprave je u isključivoj nadležnosti entiteta. Osim toga, pravni tretman lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini je neujednačen.

Pristupanjem Vijeću Evrope, 2002. godine, i ratifikacijom Evropske povelje o lokalnoj samoupravi Bosna i Hercegovina je na sebe preuzela obavezu da sistem lokalne samouprave uskladi s osnovnim načelima Evropske povelje o lokalnoj samoupravi. Iako su u entitetskim zakonskim reformama u postdejtonskom periodu u Bosni i Hercegovini primijenjene evropske prakse, suštinska demokratizacija lokalne samouprave je izostala.

29 Ibrahimagić, O., *Državno uređenje BiH*, Sarajevo, 2005.

Reforma lokalne samouprave u procesu integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju

Reforma lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini koja kao cilj ima postizanje ubrzanog socijalno-ekonomskog razvoja i razvoja demokratije u bosansko-hercegovačkom društvu odvija se unutar historijskog procesa integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju. Institucionalne pretpostavke razvoja lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini nisu u cijelosti ustanovljene u skladu s Evropskom poveljom o lokalnoj samoupravi. Evropska povelja o lokalnoj samoupravi se selektivno primjenjuje na nivou entiteta. Takva primjena principa Evropske povelje o lokalnoj samoupravi u zakonima entiteta se pokazala kao neuspješna sa stanovišta postizanja efikasne lokalne samouprave[30]. U integracijskom procesu Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju potrebno je izvršiti reformu lokalne samouprave u tri segmenta: reformu zakonske pozicije, reformu teritorijalne organizacije lokalne samouprave i funkcionalnu reformu lokalne samouprave.

Osnovna pretpostavka reforme lokalne samouprave je uspostavljanje ustavnog i zakonskog okvira koji bi omogućio autonomiju lokalnim vlastima u skladu s principima Evropske povelje o lokalnoj samoupravi. Reforma zakonskog okvira podrazumijeva preraspodjelu nadležnosti između viših i lokalnog nivoa vlasti u skladu s načelima Evropske povelje o lokalnoj samoupravi a na temelju principa supsidijarnosti. Time bi se omogućilo lokalnim vlastima da samostalno i odgovorno upravljaju svim lokalnim javnim poslovima i lokalnim razvojem u mjeri u kojoj ti poslovi utječu na život i interese lokalnog stanovništva. Odnose između lokalnih i viših nivoa vlasti potrebno je zasnovati na načelu partnertstva a ne podređenosti i hijerarhije. Efikasna lokalna samouprava podrazumijeva dovoljnu finansijsku autonomiju. Jedinice lokalne samouprave bi trebale imati veću finansijsku autonomiju te zagarantirane i predvidive izvore prihoda, čime bi bile manje finansijski zavisne od viših nivoa vlasti.

Drugi segment reforme lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini odnosi se na reformu teritorijalne organizacije općina. Većina zapadno-evropskih država je u drugoj polovini XX stoljeća izvela teritorijalnu reformu lokalne samouprave. Izvedenim reformama obrazovane su veće jedinice lokalne samouprave u smislu njihovog teritorijalnog obuhvata i broja stanovnika. U reformi teritorijalne organizacije jedinica lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini potrebno je primijeniti jedinstven kriterij da se općine osnivaju za područje gdje postoje ekonomski, saobraćajni i demografski preduslovi za zadovoljavanje interesa i potreba lokalnog stanovništva. Većina općina u Bosni i Hercegovini ima odgovarajući teritorijalni obuhvat i broj stanovnika za uspješno funkcioniranje i razvoj lokalne samouprave. Stoga bi reforma teritorijalne organizacije lokalne samouprave

30 Pejanović, M., *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom* periodu, TDK "Šahinpašić", Sarajevo, 2005.

u Bosni i Hercegovini, prije svega, obuhvatila općine koje su formirane usljed uspostave entitetske linije razgraničenja. Osnovna karakteristika sistema lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini je jednostepenost i monotipnost. Općina je osnovni oblik organizacije lokalne vlasti. Ustanovljena je i zakonska mogućnost obrazovanja gradova kao jedinica lokalne samouprave. Međutim, grad, suštinski i funkcionalno, ima uglavnom iste nadležnosti kao i općina. Sve općine, bez obzira na teritorijalne, demografske, ekonomske i druge specifičnosti, tretiraju se jednako. Stoga je neophodno, po uzoru na razvijene evropske države, uspostaviti razlike u pravnom statusu općina, polazeći od njihovog teritorijalnog obuhvata, stepena urbanizacije i infrastrukturne razvijenosti te broja stanovnika. Poseban zakonski tretman bi se trebao odnositi na gradove kao jedinice lokalne samouprave, koji bi dobili širi samoupravni djelokrug.

Treći segment reforme odnosi se na funkcionalnu reformu lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini. Funkcionalna reforma lokalne samouprave bi obuhvatila reformu uprave u jedinicama lokalne samouprave i promjenu organizacije i načina funkcioniranja komunalnih javnih službi. Pružanje komunalnih usluga građanima je zakonom uređeno na monopolski način. Radi se o tome da u pružanju komunalnih usluga nema tržišne konkurencije niti saradnje privatnog i javnog sektora, što je praksa u razvijenim državama Evropske unije. U procesu funkcionalne reforme lokalne samouprave potrebno je uspostaviti kvalitetniji i efikasniji sistem pružanja komunalnih usluga građanima, koji bi bio zasnovan na evropskim standardima. Radi se, između ostalog, o uspostavljanju jasnih i preciznih procedura za upravljanje najznačajnijim procesima pružanja usluga i primjenu osnovnih načela upravljanja, ekonomičnosti usluga, komunikacije s korisnicima usluga, mjerenja njihovog zadovoljstva, te stalnog poboljšanja kvaliteta usluga. Koncepcijski, to će značiti i uvođenje novog pristupa i novih rješenja u upravljanju javnim poslovima (New Public Management) s ciljem boljeg ostvarivanja nadležnosti jedinica lokalne samouprave i vršenja javnih poslova od interesa za građane. Savremena uprava se zasniva na partnerstvu i saradnji javnog, privatnog i nevladinog sektora. Ukidanje monopola birokratiziranih organizacija te uvođenje konkurencije na tržišnoj osnovi bi dovelo do kvalitetnijih i jeftinijih usluga građanima. Kvalitet lokalne samouprave u razvijenim evropskim državama vrednuje se i po njenoj osposobljenosti i efikasnosti u radu organa lokalne uprave. U procesu sveobuhvatne reforme lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini neophodno je organizirati lokalnu upravu na principima moderne uprave a koji se primjenjuju u razvijenim zemljama članicama Evropske unije.

Cjelovita reforma lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini zahtijeva državnu strategiju reforme koja bi, u saradnji s vladama entiteta i kantona, rezultirala lokalnom upravom koja je efikasna i bliska građanima. Reforma lokalne samouprave pretpostavlja i značajnu političku i ekonomsku reformu. Politička reforma podrazumijeva uspostavu vladavine prava, zaštitu ljudskih prava i sloboda, decentralizaciju vlasti i modernizaciju državne uprave. Ekonomska reforma

podrazumijeva privatizaciju, smanjenje uloge države u ekonomskim procesima i primjenu principa konkurencije i slobodnog tržišta na polju regulatornih poslova, odnosno pružanja usluga građanima. Provođenjem cjelovite reforme lokalne samouprave uspostavio bi se institucionalni okvir lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini, koji bi bio utemeljen na načelu supsidijarnosti i koji bi odgovarao interesima građana. Na toj osnovi i građani bi dobili aktivnu ulogu u kreiranju javnih politika na lokalnom nivou. Iskustva i pozitivne prakse razvijenih evropskih država su primjenjivi u Bosni i Hercegovini, uvažavajući, svakako, tradicije i specifičnosti historijskog razvoja lokalne samouprave na našim prostorima.

Literatura i izvori:

Dedić, S., *Lokalna samouprava u Federaciji BiH*, Sarajevo, 1998.

Đurđev, A., *Komunalni sistem i komunalna politika*, "Forum", Novi Sad, 1988.

Ibrahimagić, O., *Državno uređenje BiH*, Sarajevo, 2005.

Marinković, R. *Lokalna samouprava – stare i nove nedoumice*, Institut za političke studije, Beograd, 1998.

Milićević, N., Štitić, A., Pašić, H., Zlokapa, Z., Milidragović, D., Pejanović, M., Kukić, S., *Lokalna samouprava u BiH*, Centar za promociju civilnog društva, Sarajevo, 2001.

Pašić, N., *Istorijski put komune*, Rad, Beograd, 1981.

Pejanović, M., *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom* periodu, TDK "Šahinpašić", Sarajevo, 2005.

Pejanović, M., Zolić, H., Zlokapa. Z., Arnauotović, S. *Općine/opštine u Bosni i Hercegovini-socijalne,demografske, ekonomske i političke činjenice*, Fakultet političkih nauka Sarajevo – Centar za razvoj lokalne i regionalne samouprave, Sarajevo, 2005.

Tomac, Z., *Novi komunalni sistem*, Zagreb, 1990.

Razvoj lokalne samouprave – bitan preduslov u razvoju demokratije, HCA-Tuzla, HCA-Banja Luka, HCA Sarajevo, Banja Luka, 2000.

Lokalna demokratija: stanje i perspektive, Magna agenda, Beograd, 2002.

"Službeni list FNRJ", broj 49/49

"Evropska povelja o lokalnoj samoupravi", Ured Vijeća Evrope/OSCE Misija u BiH, Sarajevo 2003.

"Službene novine FBiH"., broj 7/02

"Službene novine RS" br. 34/06

"Službeni glasnik Bosne i Hercegovine", broj 12/05

"Službeni glasnik RS", 63/02 i 38/03

"Službeni list FNRJ", br. 22/152

"Službeni list FNRJ", br. 26/1955

"Službeni list FNRJ", broj 52/1957

"Službeni list Narodne Republike Bosne i Hercegovine", broj 10, godina VI, 09. mart 1950. godine

"Službeni list Narodne Republike Bosne i Hercegovine", broj 11, godina VII, 05. maj 1952. godine
"Službeni list Narodne Republike Bosne i Hercegovine", broj 16, godina V, 21. april 1949. godine
"Službeni list R BiH", broj 31/94
"Zakon o lokalnoj samoupravi", "Službeni glasnik RS", broj 101/04
"Zakon o principima lokalne samouprave u Federaciji BiH", "Službene novine FBiH", broj 49/06

LOCAL SELF-GOVERNMENT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

/Between Socialist Heritage and European Standards/

Elmir Sadiković

Summary

Although local self-government in Bosnia and Herzegovina historically shaped within the different political and socio-economic system, the greatest impact on the present system of local self-government has left the period of socialist development in Bosnia and Herzegovina (1945-1990). During this period, "communal system" established and almost five decades developed in Bosnia and Herzegovina. In communal system, the municipality was the basic self-management, socio-economic and political community, and it was also the basis of realization of imagined ideal "self-managing socialist society" in which all power is given to citizens. However, in practice it is ruled bureaucracy of local authorities and municipalities have been developed as a state and not as self-governing communities. The introduction of a multiparty system and market economy in early 90s of last century, was a chance to set different conceptual relations regarding the constitutional position of local authorities and roles of citizens in shaping public policy in local communities, based on the developed European countries. However, essentially nothing has changed. Municipalities continue to be financially (and thus politically) dependent on the higher levels of government and municipalities to make decisions in formal and informal centres bureaucratised local political parties.

Key words: Bosnia and Herzegovina, communal system, local self-government, reform, European Union

UDK 342.26 (497.6): 33

Podijeljene općine u Bosni i Hercegovini

Jasmina Osmanković
Ekonomski fakultet, Sarajevo

Jasminko Mulaomerović
Centar za krš i održivi razvoj,
Akademija nauka i umjetnosti BiH

Nove općine formirane su kao rezultat etničke podjele Bosne i Hercegovine prije ili poslije potpisivanja Mirovnog sporazuma u Daytonu. Trinaest godina kasnije, većina od tih lokalnih zajednica su ili nedovoljno razvijene ili vrlo nerazvijene. Ekonomska održivost lokalne zajednice, kao cijena postojeće teritorijalne organizacije, analizira se na primjeru podijeljenih općina. Rad se temelji na relevantnim statističkim studijama i na primjeni odgovarajućih matematičkih modela. Studija o utjecaju podijeljenih općina na povećavanje razlike u nivou razvijenosti planirana je kao desk research. Značaj rada je u tome što je to prvo istraživanje o ovoj temi u Bosni i Hercegovini. Rezultati bi mogli biti korišteni u redefiniranju teritorijalne organizacije, ali i kao okvir za nove strategije lokalnog ekonomskog razvoja. Aktuelnost teme je determinirana i najavama preispitivanja teritorijalne organizacije u regiji na temelju preispitivanja održivosti podijeljenih ili novoformiranih općina.

Ključne riječi: lokalni razvoj, podijeljene općine, teritorijalna organizacija, Bosna i Hercegovina

Uvod

Bosna i Hercegovina je do sticanja nezavisnosti, početkom devedesetih, bila jedna od republika Jugoslavije. Početkom pedesetih godina uspostavljen je komunalni sistem, koji će s određenim promjenama funkcionirati sve do početka devedesetih. Istraživanja konvergencije unutar kantona u Federaciji BiH, posebno na primjeru istraživanja na području Tuzlanskog kan-

tona, pokazala su da novoformirane ili podijeljene općine značajno zaostaju u odnosu na kantonalni, entitetski i državni prosjek ekonomskog razvoja, mjeren ukupnim domaćim proizvodom po stanovniku, stopom zaposlenosti i stopom nezaposlenosti. To je bio neposredan povod za početak istraživanja o temi troškovi teritorijalne organizacije, ekonomska samoodrživost novoformiranih općina, ekonomska održivost aktualne teritorijalne matrice. Kada je riječ o troškovima teritorijalne organizacije, u ovom kontekstu misli se, prije svega, na nemogućnost generiranja ekonomskog razvoja, nesposobnost zadržavanja postojećih i kreiranja novih radnih mjesta i povećavanje jaza u nivou ekonomske razvijenosti, odnosno divergenciju ili nedovoljnu koheziju.

Osnovna hipoteza je da podijeljene ili novoformirane općine, nastale prema etničkim, političkim i drugim neekonomskim kriterijima, nisu pokazale sposobnost generiranja ekonomskog razvoja i konvergencije. Hipoteza se dokazuje povećanjem jaza u nivou razvijenosti, odnosno odsustvom konvergencije. Ova hipoteza se provjerava metodom komparativne analize nivoa ekonomske razvijenosti prije podjele i u posljednjoj godini za koju su dostupni podaci. Razvijenost se mjeri ukupnim domaćim proizvodom po stanovniku i stepenom zaposlenosti stanovništva. Osim aritmetičke sredine, koriste se standardna devijacija, koeficijent varijacije, medijana, maksimalna vrijednost, minimalna vrijednost i odnos maksimalne i minimalne vrijednosti.

U radu se koriste podaci Federalnog zavoda za programiranje, prezentirani u "Socio-ekonomskim pokazateljima po općinama u Federaciji BiH u 2007. godini", Federalnog zavoda za programiranje razvoja Sarajevo i Republičkog zavoda za statistiku Sarajevo, prezentirani u studiji "Varijabilnost opština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine prema demografskim karakteristikama i nekim pokazateljima društveno-ekonomskog razvitka u 1988. godini".

Teritorijalna organizacija – oblikovanje

Proces oblikovanja unutrašnje teritorijalne organizacije Bosne i Hercegovine može se segmentirati u nekoliko perioda, i to: srednjovjekovne bosanske države, otomanske vladavine, Austro-Ugarske monarhije, Kraljevine Jugoslavije, Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i države Bosne i Hercegovine. U ovom periodu, osim prirodno-geografskih i funkcionalnih regionalnih cjelina, oblikovale su se i lokalne zajednice (općine) ili komunalni sistem. (Osmanković & Pejanović, 2006., 124-129.)

Tabela 1. Kretanje broja općina u periodu 1952.–2009.

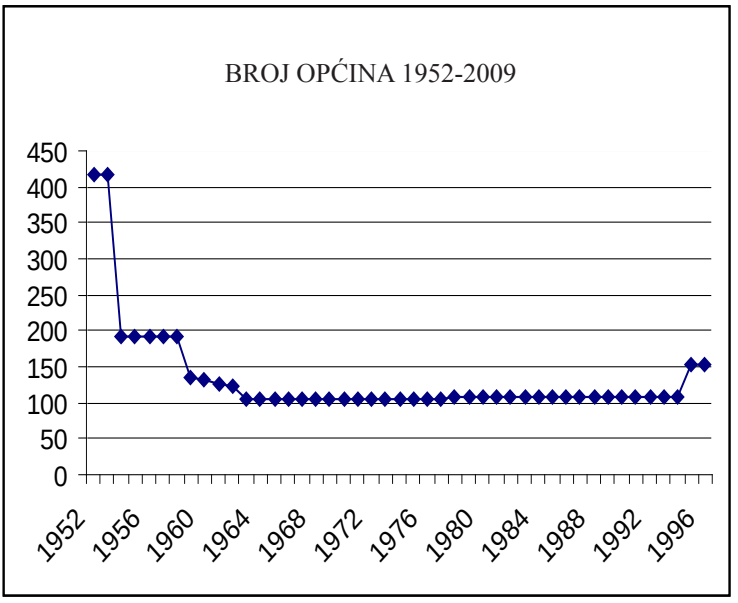

Izvor: Anon, 1958. 35; Anon, 1998.

Komunalni sistem i nova teritorijalna organizacija općina uvedeni se 1955. godine. Manje općine su integrirane u veće općinske teritorijalne cjeline. Osnovna tendencija bila je integriranje u općine koje imaju dovoljnu ekonomsku snagu tako da mogu osigurati potrebe stanovništva. Broj općina se stabilizirao na 106, a 1978., nakon formiranja triju novih općina, uspostavljena je teritorijalna matrica od 109 općina, koja će se zadržati sve do 1992. godine, kada Bosna i Hercegovina postaje suverena i neovisna država.

Teritorijalna organizacija – promjena

Tokom 1991. godine pojedine političke partije otvorile su pitanje redefiniranja općinskih granica.

Svi mirovni sporazumi, Vance-Owenov plan, Owen-Stoltenbergov plan, Vašingtonski sporazum, Plan Kontakt-grupe, Dejtonski mirovni sporazum, nisu respektirali predratne teritorijalne okvire lokalnih zajednica, općina, pri predlaganju teritorijalnog okvira koji bi osigurao okončanje rata. (Osmanković & Pejanović, 2006). Posljedica ovakvog stava bila je podjela predratnih općina i formiranje novih. Nakon potpisivanja Mirovnog sporazuma 1995. godine, teritorija Bosne i Hercegovine je organizirana u 143 općine i Distrikt Brčko.

Kao što se može vidjeti, predratne općine su podijeljene prema etničkom kriteriju, tako da su pokidane veze između općinskog centra i njegovog okruženja. Teritorije određenih općina podijeljene su ne na dvije nego na više novih općina. Neke nove općine ostale su bez ključne infrastrukture, bez saobraćajne i druge komunalne i urbane infrastrukture potrebne za razvoj. Druge općine su determinirane depopulacijom. Treće općine su ostale bez poslovne infrastrukture, odnosno bez radnih mjesta. Određene općine se suočavaju s problemom vlastitih prihoda potrebnih za finansiranje osnovnih komunalnih i lokalnih funkcija, kao i statutarnih i ustavnih obaveza.

Ilustracije radi, općina Bužim formirana je od dijelova općine Bosanska Krupa, općina Domaljevac – Šamac od dijelova općine Bosanski Šamac, Čelić od dijelova općine Lopare, Doboj-Istok i Doboj-Jug od dijelova općine Doboj, Sapna od dijelova općine Zvornik, Teočak od dijelova općina Ugljevik i Lopare, Usora od dijelova općina Tešanj i Doboj, Dobretići od dijela općine Skender Vakuf, Ravno od dijela općine Trebinje, Istočna Ilidža od dijela općine Ilidža, Istočni Stari Grad od dijela općine Stari Grad, Istočno Novo Sarajevo od dijela općine Novo Sarajevo, Istočni Drvar od dijela općine Drvar, Lukavica od dijela općine Novi Grad, Prača od dijela općine Pale, Ribnik itd. Općina Trnovo je podijeljena na Trnovo u Federaciji i Trnovo u RS.

Mape dosta dobro ilustriraju taj proces. Mapa 1. pokazuje teritorijalnu organizaciju ili podjelu Bosne i Hercegovine na 109 općina prije 1992. godine, kao i njihovo povezivanje u područja djelovanja sedam privrednih komora.

Mapa 1. Teritorijalna organizacija sa 109 općina prije rata

Izvor: Osmanković & Pejanović, 2006.

Mapa 2. pokazuje komunalnu organizaciju Bosne i Hercegovine nakon potpisivanja Mirovnog sporazuma 1995. godine. Teritorija Bosne i Hercegovine podijeljena je u 143 lokalne zajednice i jedan distrikt (Brčko). Prema tome, tri godine poslije imamo 35 novih lokalnih zajednica (općina). Svaka od njih, kao i sve druge, ima statutarne i ustavne nadležnosti, ima obaveze i prava, ima vlastite prihode i prihode koje joj transferiraju viši nivoi vlasti, ima budžet, ima odgovornosti, ima administraciju, formira javna poduzeća i javne ustanove, osigurava lokalni razvoj itd. Općina u okviru svog djelokruga, a u skladu sa ustavom i zakonom, osigurava: uvjete i poduzima sve potrebne mjere za poštovanje i zaštitu ljudskih prava i sloboda, osigurava lokalne potrebe stanovništva (briga o djeci, obrazovanje, odgoj, rad, zapošljavanje, socijalna zaštita, kultura, fizička kultura, sport, zaštita i unapređenje životne okoline), osigurava uvjete za razvoj ekonomije od značaja za općinu, odnosno lokalne ekonomije, vodi urbanističko-stambenu politiku od značaja za općinu i njen razvoj, upravlja općinskom imovinom, osigurava obavljanje komunalnih i drugih uslužnih djelatnosti, osigurava i razvija lokalnu infrastrukturu, osigurava uvjete za rad lokalnih radio i TV stanica, vodi brigu o turističkim resursima općine, uređuje i stvara uvjete za racionalno korištenje i upravljanje građevinskim zemljištem i poslovnim prostorima, osigurava uvjete za ostvarivanje mjesne samouprave, osniva javne ustanove i druga pravna lica od interesa za općinu, osigurava javni red i mir, obavlja upravne poslove iz samoupravnog djelokruga općine, kao i prenesene upravne poslove, obavlja i druge poslove koji su od značaja za općinu koji su utvrđeni ustavom i zakonom (član. 7. Statut Općine Centar Sarajevo)

Mapa 2. Teritorijalna organizacija sa 143 općine i Distriktom Brčko poslije rata

Izvor: Avaliable from http://www.answers.com/topic/political-divisions-of-bosnia-and-herzegovina, Access (10. 01. 2009.)

Ove dvije mape jasno pokazuju usitnjavanje općina. Dejtonskim mirovnim sporazumom decenijama formirana teritorijalna struktura je promijenjena. Prekinute veze prouzrokovale su brojne negativne posljedice. U okviru prve faze istraživanja za potrebe izrade Prostornog plana Federacije Bosne i Hercegovine utvrđeno je da je samo zbog "kidanja" veza koje su uspostavljane decenijama izgubljeno gotovo 40% razvojnog potencijala općina i entiteta. (Aganović et al, 1997, 80). Proces usitnjavanja općina nastavljen je i poslije 1995. godine.

Prosječan broj stanovnika općine, prije rata, bio je 40.352, prosječno odstupanje od aritmetičke sredine (standardna devijacija) bila je 33,329, koeficijent varijacije 82,6%, medijana ili srednja vrijednost bila je 29,331, maksimalna vrijednost (Banja Luka) je 201.654, a minimalna vrijednost (Neum) bila je 3.487, a odnos maksimalna i minimalna vrijednost bila je 57,8 puta. (Doknić, 1990, 2).

Prosječan domaći proizvod po stanovniku bio je 4,03 miliona dinara, prosječno odstupanje od aritmetičke sredine bilo je 2,26, koeficijent varijacije 56,0%, srednja vrijednost medijana je bila 3,74, odnos maksimalne i minimalne vrijednosti bio je 18 (Vogošća : Cazin) (Doknić, 1990, 90)

Prosječan broj stanovnika općine, poslije rata, bio je 24.026, maksimalna vrijednost (Banja Luka) je 223.457, a minimalna vrijednost (Dobretići) bila je 652, a odnos maksimalna i minimalna vrijednost bilo je 342,7 puta. Prema tome, prosječna veličina smanjila se za 1,7 puta, a odnos maksimalna i minimalna vrijednost povećao se 5,9 puta. (Anon, 2008) Općina Dobretić je jedna od novoformiranih općina nastala od dijela općine Skender Vakuf.

Odnos između općine s najvećim domaćim proizvodom po stanovniku (Centar) i općine s najnižim (Sapna), ako se isključi općina Dobretiće, koja, prema podacima Federalnog zavoda za programiranje, ima nula GDP per capita za 2007. godinu, jeste 26,1. Prema tome, razlika u nivou razvijenosti povećala se za 1,45 puta (Anon, 2008). Općina Sapna je također, novoformirana općina nastala od dijelova općine Zvornik.

Kada je riječ o nivou razvijenosti, mjerenim stopom zaposlenosti stanovništva, situacija prije rata je bila sljedeća. Prosječan broj radnika na sto stanovnika ili aritmetička sredina bila je 22,88, standardna devijacija bila je 9,70, koeficijent varijacije 42,4%, medijana 21,4, maksimalna vrijednost (općina Centar) 66,1, minimalna vrijednost (Kalesija) 5,7 i odnos maksimalna i minimalna vrijednost bio je 11,6 puta.(Doknić, 1990, 60) Poslije rata, prosječna vrijednost je 16,5, maksimalna vrijednost je 53,3 (općina Centar), minimalna vrijednost je 3,3 (općina Stolac), a odnos maksimalna i minimalna vrijednost je 16,2. Prema tome, razlike u nivou razvijenosti, mjerene ovim pokazateljem, povećale su se 1,4 puta (Anon, 2008). Kada je riječ o općini Stolac, ona je postojala i prije rata.

Posljedice

Komparativna analiza jaza u nivou razvijenosti bosanskohercegovačkih općina, potvrđuje hipotezu da su upravo novoformirane općine uzrokovale produbljivanje jaza u nivou razvijenosti. Ovo upućuje na zaključak da novoformirane općine nemaju odgovarajući institucionalni, apsorpcioni, razvojni, humani, socijalni, infrastrukturni i drugi kapacitet za generiranje razvoja i prihvatanje razvojne pomoći. Produbljivanje jaza u nivou ekonomske razvijenosti, odsustvo kohezije i konvergencije u razvoju, između ostalog, rezultat je nemogućnosti nekih novoformiranih općina da, zbog finansijskih, ljudskih, institucionalnih i drugih problema, osiguraju lokalne potrebe stanovništva u obrazovanju, zapošljavanju, socijalnoj zaštiti, zaštiti okolice, da osiguraju adekvatno upravljanje imovinom, da osiguraju razvoj ekonomije od lokalnog značaja, da osiguraju i razvijaju lokalnu infrastrukturu, komunalne i uslužne djelatnosti, da racionalno koriste i upravljaju građevinskim zemljištem, poslovnim prostorima.

Reference:

Aganović, M. Et al. (1997), *Strategija prostornog uređenja Federacije Bosne i Hercegovine*, BiH, Federacija BiH, Federalno ministarstvo prostornog uređenja i okoliša, Sarajevo

Anon (1958), *Statistički godišnjak FNRJ*, FNR Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku, Beograd

Anon (1998), *Sistemski spisak naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine po entitetima : stanje 09. 03. 1998. godine*, Zavod za statistiku Sarajevo, Sarajevo

Anon (2002), Statut Općine Centar, Općina Centar, Sarajevo

Anon (2007), *Socio-ekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2007. godini*, Federalni zavod za programiranje razvoja, Sarajevo

Doknić, T. (1990), *Varijabilnost opština SR BiH prema demografskim karakteristikama i nekim pokazateljima društveno-ekonomskog razvitka,* SR BiH, Republički zavod za statistiku, Sarajevo

Osmanković, J. & Pejanović, M. (2006) *Euroregije i Bosna i Hercegovina*, Centar za lokalnu i regionalnu samoupravu FPN Sarajevo, Sarajevo ISBN 978-9958-598-06-7

DIVIDED MUNICIPALITIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Jasmina Osmanković, Jasminko Mulaomerović

Summary

Many new municipalities have been formed as a result of the ethnic partition of Bosnia and Herzegovina during peace negotiations and since the Peace Agreement was signed in Dayton, USA, in 1995. Thirteen years later, most of these local entities are either under-developed or seriously under-developed. This paper studies the effects of this territorial organization on the local, regional and general economic development of Bosnia and Herzegovina. The economic sustainability of local communities and the cost of the existing territorial organization are examined using the example of divided municipalities. The paper is based on relevant statistical studies and on the application of appropriate mathematical models. Studies in the divided municipalities themselves are planned as well as desk research. The experience of Switzerland has been of particular value in the project to study the cost of territorial organization in this country. The significance of the paper lies in part in that it is the first study of its kind in Bosnia and Herzegovina. The findings could be used in the redefinition of territorial organization and as a framework for a new local economic development strategy.

Key words: local development, economic development, divided municipalities, territorial organization, Bosnia and Herzegovina, cost, management of divided municipalities.

UDK 314.9 (497.6)

Održiv povratak i njegove implikacije

Omer Ibrahimagić
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

U tekstu se problematizira pitanje ekonomski održivog povratka koji je u funkciji regeneriranja multietničke strukture stanovništva na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine. Analizirajući demografsku i etničku strukturu stanovništva Bosne i Hercegovine – koncentrirajući se, pri tome, na rezultate popisa stanovništva iz 1991. godine, na jednoj strani, te na različite izvještaje o brojnosti stanovništva i njegovoj etničkoj strukturi u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini, na drugoj strani – zaključuje se da je ona znatno izmijenjena. Sa ciljem reuspostave etničke strukture Bosne i Hercegovine ekonomski održivi povratak je racionalno rješenje ovog pitanja. Povratak znači i očuvanje grunta, jer ko ima grunt ima i državu. Zato pitanje ekonomski održivog povratka mora biti prvorazredno političko pitanje svih Bosanaca i Hercegovaca, ne samo onih u BiH već i onih u dijaspori. Bosanskohercegovačka dijaspora se pasivistički i indolentno odnosi prema ovom pitanju.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, popis stanovništva, održivi povratak, Bošnjaci, Srbi, Hrvati, nacionalne manjine, dijaspora.

U vrijeme potpisivanja Dejtonskog sporazuma, prema popisu stanovništva iz 1991. godine, u Federaciji BiH je bilo 62,82% bosanskog stanovništva, od čega Bošnjaka 75,25%, Hrvata 79,91% i Srba 35,32% – Republika Srpska imala je 36,35% bosanskog stanovništva, od čega Bošnjaka 23,76%, Hrvata 19,72% i Srba 64,10%. To znači da je u Federaciji bilo više od 1/3 Srba od ukupnog broja Srba u BiH, a Hrvata i Bošnjaka zajedno je bilo u Republici Srpskoj 43,48%. Na području Brčkog (distrikt) bilo je otprilike 2% bosanskog stanovništva. BiH je u vrijeme popisa 1991. godine imala 109 općina od kojih su 52 imale bošnjačku većinu, 37 srpsku i 20 hrvatsku većinu. BiH je 1991. godine imala približno 4,3 miliona stanovnika, od toga Bošnjaka 43,70%, Srba 31,30%, Hrvata 17,30%. Prema sadašnjoj procjeni, u BiH je malo više od 4 miliona stanovnika (Vidi: Presjek stanja u oblasti registriranja za potrebe rekonstrukcije i

povratka, prilog Revidiranoj strategiji Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa VII Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini). Prema procjeni kojom se služe međunarodni zvaničnici, Bosna i Hercegovina ima danas 53% Bošnjaka, 37% Srba, 6% Hrvata i 4% nacionalnih manjina (Vidi: "Dnevni avaz", 3.12.2008. godine). Prema procjeni Agencije za statistiku BiH za 1999. godinu, u Federaciji je bilo 73% Bošnjaka, Hrvata 22% i Srba 4,1%, Ostalih 0,9%. U Republici Srpskoj Srba je bilo 93,48%, Bošnjaka 5,06% i Hrvata 1,45%. Novije podatke nisam mogao dobiti.

U periodu 1992.–1995. godine svoje domove u BiH napustilo je 2,2 miliona, dakle, više od 50% stanovništva. U druge zemlje otišlo je 1,2 miliona, a 1 milion je raseljeno unutar BiH. Nastavljeno je iseljavanje i poslije rata, o čemu nema službenih podataka.

Od 2,2 miliona izbjeglih i raseljenih osoba, njih gotovo 550 hiljada ili ¼ trajno se integriralo u stranim zemljama i u mjestima raseljenja u BiH. U BiH se vratilo blizu 1 milion, od čega je polovina tzv. manjinskih povratnika Srba u Federaciju i Bošnjaka i Hrvata u Republiku Srpsku.

Danas je približno 1,1 milion izvan svojih predratnih domova, od toga 0,5 miliona izvan BiH, od čega se blizu 80% integriralo, dok 80 hiljada treba trajno rješenje, uključujući dobrovoljni povratak u BiH. Unutar BiH raseljeno je 39.000 porodica, što čini 117.000 osoba, od kojih je 50.500 (43%) u Federaciji, gotovo 66.000 (56%) u RS, a 800 (0,9%) u Brčkom. U samom Sarajevu je još 214 porodica u statusu izbjeglica u svom gradu. Procjenjuje se da je za troškove obnove uništenih stambenih objekata danas potrebno blizu 2 milijarde KM.

Revidirana strategija BiH za provedbu Aneksa 7 predviđa da bi od 2009. do 2014. godine trebalo da se osigura definitivno riješeno pitanje povratka.

Zbog čega je pitanje povratka važno za sudbinu Bosne i Hercegovine kao multietničke zajednice kakvu poznaje historija. Bosna i Hercegovina nikada se nije administrativno i teritorijalno dijelila po etničkom ili vjerskom kriteriju. U posljednjem ratu Srbija sa Crnom Gorom i Hrvatska su planski i sistematski radili na homogenizaciji Srba i Hrvata u BiH na određenom prostoru, čisteći taj prostor od nesrba i nehrvata da bi zaokružili i stvorili etnički čiste mini države u Bosni i Hercegovini s namjerom da ih pripoje Hrvatskoj i Srbiji. Bošnjaci to nisu radili; borili su se za cjelovitu BiH i ravnopravnost svih triju naroda na cijeloj teritoriji države BiH, jer je BiH samo tako bila moguća, a takvom ju je i međunarodna zajednica priznala 1992. godine i potvrdila to u Daytonu 1995. godine. Zato danas, kada se govori o povratku, nije dovoljno da se samo Bošnjaci vrate u svoje predratne domove na prostoru kojim danas upravlja RS ili kantoni s hrvatskom većinom u Federaciji. Bošnjacima je životni interes da se svi vrate u svoje predratne domove, da se i Hrvati i Srbi vrate na prostor kojim upravljaju Bošnjaci. Država Bosna i Hercegovina kao politička zajednica svih triju njenih naroda je najranjivija na prostorima na kojima je naseljen samo jedan od tri naroda, koji teži za apsolutnom vlašću "na svome prostoru" i da bude što dalje od kontrole i nadzora centralne

državne vlasti. Čist etnički prostor samo jednog naroda uvijek je potencijalna opasnost za teritorijalni integritet države BiH. Ovo iz razloga što saveznike u tome nalaze u ekstremnim nacionalističkim elementima svih triju naroda.

Kada je riječ o Bošnjacima, njihova je sudbina kao etničkog elementa određena sudbinom države Bosne i Hercegovine, dok je to manje prisutno kod bosanskih Hrvata i kod bosanskih Srba. Kada pređu bosansku granicu, oni etnički ostaju Hrvati u Hrvatskoj i Srbi u Srbiji, dakle, ne bi tamo bili nacionalna manjina. Bez Bosne i Hercegovine Bošnjaci bi ostali bez svoje države, i u svakoj drugoj državi bi bili nacionalna manjina, ili narod bez domovine, kao Kurdi, Palestinci i Kašmirci, podložni asimilaciji i gubljenju svog etničkog identiteta. Zato se Bošnjaci moraju okrenuti sebi i Bosni i Hercegovini i više imati sistematske brige da se održe kao narod i da očuvaju Bosnu i Hercegovinu kao svoju nacionalnu državu, ne osporavajući pravo i bosanskim Srbima i bosanskim Hrvatima da BiH smatraju svojom nacionalnom državom, jer oni nisu dijaspora Srbije i Hrvatske, već autohtoni Bosanci i Hercegovci, kao politički narod koji ima pravo na svoju nacionalnu državu u političkom, a ne etno-kulturnom značenju riječi.

Zato kada govorimo o povratku, treba ga sagledavati u tim parametrima. Bez ekonomski održivog povratka sva tri bosanska naroda nema ni multietničke strukture biračkog tijela, a to znači da neće biti ni multietničkog sastava lokalnih ni državnih organa vlasti na dotičnom prostoru, kao što su to bili ranije, prije 1992. godine. Povratak znači očuvanje grunta: ko ima grunt, ima i državu. Ekonomski održiv povratak znači staviti taj svoj grunt u funkciju proizvodnje nove vrijednosti, koji nije samo ekonomska kategorija, grunt je i politička i kulturna i demografska kategorija. Bez brige o natalitetu i grunt će se prepustiti neizvjesnosti, a time i sudbina žive supstance svakog od tri bosanska naroda. Bez grunta i nataliteta narod će nestati samim prirodnim tokom stvari. Zato pitanje ekonomski održivog povratka mora biti prvorazredno političko pitanje svih Bosanaca i Hercegovaca, ne samo onih u BiH već i onih u dijaspori. Imam osjećaj da se Bošnjaci, Srbi i Hrvati u dijaspori dosta komotno odnose prema ovom pitanju. Oni kao da nisu svjesni svoga dijela odgovornosti za sudbinu svoga naroda u BiH i Bosne i Hercegovine kao njihove nacionalne države. Postavimo sebi pitanje da li Bošnjaci i Hrvati iz Bosne i Hercegovine koji žive u Hrvatskoj imaju svoj program pomoći povratku Hrvata i Bošnjaka u BiH u svoje predratne domove i kako ih zadržati da tamo ekonomski ostanu i da se razmnožavaju. To isto pitanje bi se moglo postaviti Srbima iz Bosne i Hercegovine koji žive u Srbiji. Bosanskohercegovačka dijaspora u Hrvatskoj, Srbiji i šire trebala bi se malo više pozabaviti ovim pitanjem, ne očekujući šta će država BiH za njih učiniti. Ako su se pripadnici triju etničkih zajednica u BiH za vrijeme rata držali međusobno na nišanu, ne po njihovoj volji, već po volji agresora na Bosnu i Hercegovinu, mogu li Bosanci i Hercegovci iz dijaspore se organizirati da, udruženim snagama u svojim krajevima u kojima imaju grobove svojih predaka, ponude konkretne programe da se njihovi rodni krajevi ekonomski pokrenu i uvežu s ekonomijom zemlje u kojoj danas žive i svojim primjerom pokažu da se u BiH može nastaviti sa životom

ljudi različite etničke pripadnosti. Da se tih svojih praroditeljskih krajeva u BiH ne sjećaju samo onda kada iz Hrvatske bježe od zakona, kao u slučaju Šimića i Glavaša. Smatram da je vrijeme da se bh. dijaspora više orijentira na ekonomska i socijalna pitanja u Bosni i Hercegovini u uslovima globalnog poretka danas u svijetu, umjesto lamentiranja nad svojom sudbinom i nebrigom BiH za njih. Sa terena teorije i filozofije trebamo preći na teren prakse. Na teorijska, filozofska i politička pitanja Bosanci i Hercegovci su u ovom proteklom ratu s puškom u ruci dali odgovor: da su spremni braniti međunarodnopravno priznatu državu Bosnu i Hercegovinu. Konačno su dali odgovor i na pitanje svog političkog i etno-kulturnog identiteta i odabrali su put ka priključenju Evropskoj uniji i NATO-u.

Ostaje, dakle, samo pitanje koliko ćemo se mi uspješno tim instrumentima koristiti za dobrobit i naroda i države u svojoj svakodnevnoj praksi. Bosanci i Hercegovci kao građani Hrvatske, Srbije i drugih zemalja u kojima žive trebaju biti snažan lobi Bosne i Hercegovine u njenim odnosima sa zemljama svoga novog useljenja u smislu rješavanja međudržavnih odnosa na obostranu korist na principu ravnopravnosti kao nezavisnih i suverenih država.

SUSTAINABLE RETURN AND ITS IMPLICATIONS

Omer Ibrahimagić

Summary

The author of this paper deals with economic sustainable return that is in function of regeneration of multiethnic population structure on the whole area of Bosnia and Herzegovina. Analysing demographic and ethnical structure of Bosnia and Herzegovina – paying attention to results of census from 1991 on one side, and to various reports about numerosity of population and their ethnic structure in post-Dayton Bosnia and Herzegovina on the other side – the author concludes that it is considerably changed. For the purpose of rehabilitation of ethnical structure of Bosnia and Herzegovina, Ibrahimagić presents public plea for economic sustainable return as rational solution of this question. The return means preserving landed property, because, according to the author, who owns landed property, that has the state. Without landed property and birth-rate, people will disappear by natural way. Because of that, question of economic sustainable return has to be the first class political question of all citizens of Bosnia and Herzegovina, not only those in B&H, but those in Diaspora. Ibrahimagić criticizes Bosnian and Herzegovinian Diaspora for their passive and indolently relations to this question. He believes that our Diaspora, apparently unaware of the personal responsibility for the fate of our people, as well as for the fate of Bosnia and Herzegovina as their national state.

Key words: Bosnia and Herzegovina, census, sustainable return, Bosniaks, Serbs, Croats, national minorities, Diaspora

UDK 725.945 (497.6 Brčko): 323.1(497.6)

Spomenici u Brčkom

Enes Pašalić
Vlada Brčko Distrikta, Brčko

Razotkrivanje specifične prirode spomenika u Brčko Distriktu BiH, kao i samog Distrikta, autor počinje analizom naloga supervizora za Brčko kojim se nalaže izgradnja triju vojnih spomenika i jednog spomenika civilnim žrtvama rata. Spomenik civilnim žrtvama rata trebao bi biti nacionalno, politički, etnički i vjerski neutralan i simbolizirao bi, ne samo civilne žrtve rata 1992.-1995. nego i rata 1939.-1945. godine. Apstrahiranjem od konkretnih (nacionalnih, vjerskih…) određenja civilnih žrtava rata simbolički se na nivou kolektivnog pamćenja prikrivalo da se u Brčkom desilo "radikalno zlo", etničko čišćenje nesrpskog civilnog stanovništva, a sve s ciljem navodne ravnopravnosti konstitutivnih naroda.

Sintagmatsko-semiološkom analizom spomenika u Brčkom, kao javnih znakova (simbola), autor razotkriva njihovo skriveno značenje kao spomenika permanentnom građanskom ratu u kojem su sve tri nacionalne vojske, podjednako i bez razlike, počinile ratne zločine nad civilnim stanovništvom. Da je takvo značenje historijski falsifikat zasnovan na "strategiji zaborava", pokazuje presuda Goranu Jelisiću, osuđenom u Haagu za ratne zločine počinjene u Brčkom. Goran Jelisić, kao pripadnik srpskih oružanih snaga, počinio je u Brčkom zločin protiv čovječnosti. Zločin protiv čovječnosti je zločin radikalnog nasilja ili radikalnog zla, koje se ne može zaboraviti i oprostiti.

U polemici s apologetima zaborava zločina, koji zaborav tretiraju kao pretpostavku oprosta i pomirenja, autor konstatira da su oprost i pomirenje mogući nakon utvrđivanja zločina i počinilaca zločina. Pošto se u Brčkom (BiH) zločin kao takav negira (nijedna strana u sukobu ne priznaje da je počinila zločine) samim tim nema ni ispaštanja i pokajanja, a onda konsekventno ni oprosta ni pomirenja. Na kraju, autor zaključuje da zaborav vodi amnestiranju zločina, da amnestiranje zločina vodi novim zločinima. Bez istine o onome što se dešavalo 1992.-1995. godine nema istinskog suživota. To treba da bude istinska priroda spomenika u Brčkom, kao i samog Distrikta (BiH).

Ključne riječi: Spomenici, Brčko Distrikt – Bosna i Hercegovina

S ciljem rješavanja problema spomenika u Brčkom, koje bi doprinijelo "pomirenju među narodima"[1] i "afirmaciji multietničkog karaktera Distrikta",[2] supervizor za Brčko, Raffi Gregorian, 21. decembra 2009. godine izdao je Nalog o spomenicima koji treba da "olakša legalizaciju postojećih i izgradnju novih spomenika"[3]. Problem spomenika u Distriktu pokušao se riješiti još 2003. godine usvajanjem Zakona o spomenicima, koji je trebao omogućiti da se kao pandan spomeniku "Srpskim braniocima Brčkog", ranije zvanom "Srpskim oslobodiocima Brčkog", podignu spomenici bošnjačkim i hrvatskim borcima, kao i spomenik civilnim žrtvama rata. Pošto Zakon nije proveden, navodno, zbog neslaganja o lokaciji, te su Bošnjaci i Hrvati ostali bez svojih spomenika, supervizor se odlučio da Nalogom ispravi nepravdu.

Ohrabren duhom sporazuma koji su postigle početkom novembra 2009. godine političke stranke, boračka udruženja i udruženja nestalih i ubijenih civila, supervizor je donio Nalog kojim je, kako sam kaže, samo potvrdio ranije postignut dogovor. Spomenik palim pripadnicima ABiH bit će postavljen ispred Grand hotela "Posavina", spomenik poginulim pripadnicima HVO-a ispred zgrade Vijećnice, a spomenik civilnim žrtvama rata iza Vijećnice. Značajno je, ističe se u Saopštenju za javnost OHR-a, da će spomenici trima zaraćenim armijama biti locirani 200 metara jedan od drugog, "što je još jedan pokazatelj posebne prirode Brčko Distrikta BiH"[4].

Sredstva za izgradnju spomenika bit će obezbijeđena u budžetu za 2010. godinu u iznosu od po 110.000 KM za dva nova spomenika armijama i 250.000 KM za spomenik civilnim žrtvama rata, uvažavajući činjenicu da su poreski obveznici već izdvojili značajna sredstva za srpski spomenik ispred Hotela "Jelena" kao nadoknadu za nezakonitu eksproprijaciju.[5]

Respektirajući dobru namjeru supervizora, možemo se saglasiti da ovakvo predloženo rješenje svakako izražava "posebnu prirodu Distrikta", ali teško da se pri tome slažemo o kakvoj se tu "posebnoj prirodi Distrikta" radi. Tim više što u posljednje vrijeme ne postoji saglasnost ni o tome kakav je tačan naziv Distrikta, "Brčko Distrikt" koji je u novijoj zvaničnoj upotrebi ili "Brčko Distrikt BiH", kako piše u Konačnoj arbitražnoj odluci.

1 Nalog supervizora o spomenicima od 21.12.2009.god., http://www.ohr.int/ohr-offices/brcko/bc-so/archive.asp?m=&yr=2009

2 Isto

3 OHR: Saopštenje za javnost, 21. decembar 2009. godine

4 OHR, Nalog supervizora o spomenicima od 21.12.2009.god., http://www.ohr.int/ohr-offices/brcko/bc-so/archive.asp?m=&yr=2009

5 Vidjeti: OHR, Nalog supervizora o spomenicima od 21.12.2009.god., http://www.ohr.int/ohr-offices/brcko/bc-so

Posebna priroda Distrikta

Ono što bi za početak mogla biti nit vodilja u razotkrivanju specifične prirode spomenika u Distriktu jesu specifikacije date u Saopštenju za javnost i Nalogu supervizora, a vezi sa spomenikom civilnim žrtvama rata. Nalog konstatira "da postoji velika želja u brčanskoj zajednici i među političkim strankama da se oda pošta mnogim civilnim žrtvama rata…"[6], temeljem koje supervizor poziva vlast da pronađe način da se to uradi "na dostojanstven način"[7], da bi istovremeno ovu univerzalnu moralnu maksimu konkretizirao specifikacijom da se radi o spomeniku civilnim žrtvama, ne, kao što bi se očekivalo, rata 1992.-1995., nego "ratova 1992.-1995. i 1939.-1945. godine"[8]. Nakon toga supervizor nalaže da "u cilju jačanja pomirenja među narodima i davanja doprinosa multietničkom karakteru Distrikta"[9] spomenik civilnim žrtvama rata bude "politički, nacionalno, etnički i vjerski neutralan zasnovan na principu jednakosti svih konstitutivnih naroda i ostalih"[10] Ovakvim određenjem definirana je "posebna priroda spomenika u Distriktu".

Princip jednakosti konstitutivnih naroda će se, s jedne strane, obezbijediti tako što će svaki konstitutivni narod imati svoj vojni spomenik s političkim, nacionalnim, etničkim i religijskim obilježjima, a s druge, pošto se za civilne žrtve planira samo jedan spomenik, ravnopravnost konstitutivnih naroda će se obezbijediti pridodavanjem civilnim žrtava rata 1992.-1995.god. civilnih žrtava iz rata 1939.-1945.god. kao i apstrahiranjem od svih političkih, nacionalnih, etničkih i religijskih određenja žrtava. Supervizor je, naizgled paradoksalno, ali logički konsekventno onim što je prisutno (nalog o spomenicima), razotkrio (a-letheia) ono što je odsutno (istina o spomenicima), odnosno Nalog razotkriva upravo ono što želi prikriti da razlozi ovakvog definiranja spomenika civilnim žrtvama rata jesu u tome što politički, nacionalno, etnički i religijski specificirane civilne žrtve rata 1992.–1995. godine u Brčkom ne izražavaju ravnopravnost konstitutivnih naroda, koja je osnovni princip "specifične prirode Distrikta".

Značaj i značenje javnih spomenika

Etimološki, riječ "spomenik", "engleski monument", latinski "monumentum" od "monere", znači podsjećanje, pa i opominjanje (to remain, to worn).[11] U našem jeziku riječ spomenik se izvodi od glagola spominjati, imenica spomen, što

6 OHR, Nalog supervizora o spomenicima od 21.12.2009., http://www.ohr.int/ohr-offices/brcko/bc-so

7 Isto

8 Nalog supervizora o spomenicima od 21.12.2009.god., http://www.ohr.int/ohr-offices/brcko/bc-so i OHR: Saopštenje za javnost, 21. decembar 2009.

9 Nalog supervizora o spomenicima od 21.12.2009., http://www.ohr.int/ohr-offices/brcko/bc-so

10 Nalog supervizora o spomenicima od 21.12.2009., http://www.ohr.int/ohr-offices/brcko/bc-so

11 Vidjeti Merriam-Webster, *Collegiate Dictionary*

znači sjećanje na nekoga ili nešto, odnosno uspomena ili predmet koji izaziva uspomenu.[12] U nekim jezicima spomenik znači objekt koji se upisuje u kolektivnu i pojedinačnu memoriju i koji služi da poveže sadašnjost s prošlošću.

Spomenici pripadaju javnoj umjetnosti (public art), jer predstavljaju umjetničko djelo namijenjeno javnoj sferi (public relm).[13] Kao takvi nemaju potpunu umjetničku autonomiju, jer se ne mogu posmatrati izvan historijskog i socijalnog konteksta. Spomenik je uvijek spomenik nekoj historijskoj ličnosti ili događaju i kao takav podložan interpretaciji i reinterpretaciji. Produkt su i refleksija svoga vremena.[14] Svjedoče o prošlosti i čuvaju je živom u sadašnjosti. Stoga su bitan element kolektivnog pamćenja.

Pamćenje nije vrijednosno neutralan kognitivan proces, nego sobom nosi vrijednosne i emocionalne kriterije o tome što je vrijedno zapamtiti, odnosno što se ne smije zaboraviti. Što god zajednica izabrala da pamti, spomenici, kao kodovi kolektivne memorije, postaju bitan element kolektivnog identiteta.

Svakom kolektivnom identitetu potrebno je zajedničko (jedinstveno) tumačenje prošlih događaja i doživljaja. Jedinstveno (zajedničko) pamćenje je uslov nastanka, postojanja i opstanka zajednice. Pamćenje je sintetička snaga koja događaje iz našeg života povezuje u cjelinu i omogućava nam da sebe vidimo kao iste (identitet) tokom vremena.[15]

Najčešća istraživanja kolektivnog pamćenja su ona u vezi s njegovom ulogom u pitanju identiteta, posebno nacionalnog identiteta.[16] Bez pamćenja nema identiteta, nema nacije.[17]

Veza nacije (nacionalizma) i socijalne memorije je konstitutivna. Memorija uvijek iznova oživljavana putem ceremonija, komemoracija… daje ekspresiju mitskim i patriotskim osjećajima nacionalnog identiteta.[18] Levi-Strauss je naglašavao da je historija (kolektivno pamćenje) zamijenila mitologiju, ali da je zadržala iste funkcije.[19]

Sjećanje izaziva nostalgiju, nostalgiju za prošlim događajima i doživljajima. Nostalgija se zadovoljava javnim ceremonijama. Uloga spomenika je krucijalna u tom javnom ritualnom oživljavanju prošlosti. Spomenici se nalaze na central-

12 Vidjeti Hrvatski jezički portal. http://hjp.srce.hr/

13 Vidjeti Malcolm Miles, *Art, Space abd City*, Routledge, 1997.

14 Vidjeti Peter Carrier, *Monuments and national memory cultures in France and Germany since 1989*. 2000.

15 Vidjeti Đorđe Pavićević, *Zajednica pamćenja i režimi pamćenja: Ka odgovornom pamćenju*, Kultura sjećanja 1945., Biblioteka "Srednji put", 2009.

16 Isto

17 Antony Smith*, Memory and modernity*, 1966, u Đorđe Pavićević, *Zajednica pamćenja i režimi pamćenja: Ka odgovornom pamćenju*, Kultura sjećanja 1945. Biblioteka "Srednji put", 2009.

18 Jeffrey K. Olick and Joyce Robins, *Social memory studies: From collective memory to he historical sociology of mnemonic* practices, Annu. Rev. Social, 1998.

19 Isto

nom javnom prostoru i služe u javnim ceremonijama za mitsko podsjećanje na prošla događanja i ličnosti prošlosti. Obilježavaju se one ličnosti i događaji iz prošlosti koji se ne smiju zaboraviti, koji su ključni za identitet zajednice. To su najčešće ratni događaji i ratna iskustva. Pamćenje rata preoblikuje svako novo iskustvo, impregnirajući ga novim religijskim osjećajima, koje ima svoje žrtve, svoje svece, svoja sveta mjesta kojih se moramo podsjećati, koji nas opominju putem spomenika.[20] Spomenici su fokalna mjesta neprestanog dijaloga sadašnjosti, prošlosti i anticipirajuće budućnosti.[21]

Suština je spomenika da stoje za nekoga zbog nečega. Stoga ih možemo podvesti pod odrednicu znaka[22]. Znak se može analizirati u tri dimenzije:[23]

- semantički, kao odnos označitelja i onoga što on predstavlja;
- sintaktički, kao odnos između znakova (označitelja);
- pragmatički, kao odnos znaka i interpretatora.

Pokušajmo analizirati predloženi koncept brčanskih spomenika u ove tri semiotičke dimenzije.

Semantičko tumačenje spomenika

Semantička dimenzija znaka svodi se na odnos označitelja i označenog. Savremena lingvistika pod označiteljem podrazumijeva "akustičnu sliku" riječi (semiotika svaki znak), a pod označenim "pojam".[24] Označitelj nije povezan s referentom ili stvari, nego s konceptom u svijesti[25], odnosno konceptom stvari.

Semantičko tumačenje znaka smatra da postoji direktna veza između oznake i označenog, znaka i pojma, odnosno da su oznaka i označeno dvije strane istog.

---

20 Jeffrey K. Olick and Joyce Robins, *Social memory studies: From collective memory to he historical sociology of mnemonic* practices, Annu. Rev. Social, 1998.

21 Malcolm Miles, *Art, Space abd City*, Routledge, 1997.

22 U skladu s Peirce "mi mislimo samo u znakovima". Znaci uzimaju oblik riječi, slika, zvukova, odora, djela, djelatnosti, objekta… koji postaju znak tako što za nekoga stoji umjesto ili upućuje na nešto drugo. Vidjeti Chandler: "Semiotic for beginners", Internet izdanje: http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/, ste. 27. Kada kažem cvijet, onda riječ cvijet stoji za mene umjesto pravoga cvijeta; kada napravimo spomenik palim borcima, onda spomenik kao znak stoji za nekoga ili upućuje na one koji su se borili za neku stvar.

23 Daniel Chandler, *Semiotic for beginners*, Internet izdanje: http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/

24 Emil Benvenist, *Problemi opšte lingvistike*, Nolit, Beograd, 1975.

25 "Kažem: cvijet! I iz zaborava u kojem moj glas izganja sve obrise, muzički se pojavljuje, drugačiji nego svi poznati cvatovi, ono što nema ni u jednoj kiti – Ideja sama i nježna." "Riječ nije izraz neke stvari, već upravo odsustvo te stvari. Riječ čini da stvari nestaju i nameće nam osjećaj jednog općeg oskudijevanja, pa čak i vlastite oskudnosti.", Vidjeti Herbert Marcuse *Um i revolucija*, "Veselin Masleša" – "Svjetlost" Sarajevo, str. 11.

U logičkom smislu oni čine "formalni identitet"[26]. Formalni ili razumski identitet se u logici izražava kao A=A. U našem slučaju formalni identitet oznake i označenog je odnos spomenika, kao fizičkih objekata (označitelj) i smisla, pojma (označenog), s kojim stoji u vezi. Tako spomenik srpskim braniocima Brčkog (označitelj) označava pojam srpskih boraca koji su branili Brčko, spomenik borcima ABiH (označitelj) označava pojam pripadnika ABiH (označeno), odnosno one koji su se borili za BiH, spomenik borcima HVO-a (označitelj) predstavlja pojam onih koji su se borili za Herceg-Bosnu (označeno).[27]

Ovakvo tumačenje je već na prvi pogled tautološko, jer izražava apstraktni identitet "označitelja" (spomenika) i "označenog" (smisla i značenja koje ima za nas). Apstrahira se od sopstvene razlike, od odnosa s Drugim i kao takvo ne izražava objektivnu istinu o sebi. "Nešto je reflektirano (spoznato) u sebi samo ako je reflektirano (spoznato) u drugom"[28]. Drugi je pretpostavka sopstvenog identiteta, što govori o socijabilnosti razuma uma, značenja ("sociality of reason").[29]

Suvremena semiotika potvrdila je ono što je još Hegel znao – da nema nužne, unutarnje i direktne veze između označitelja (spomenika kao fizičkog objekta) i označenog (pojma, odnosno smisla same oznake), nego da se značenje izvodi iz odnosa među različitim označiteljima (sintagmatsko značenje znaka).[30] Svako biće (znak, spomenik) svoje značenje dobija iz odnosa spram onoga negativnoga (razlike) samoga sebe, spram odnosa s Drugim (drugim spomenicima) s kojim čini smislenu cjelinu (pojam). Taj odnos spram sopstvene negacije (razlike, Drugoga) može dobiti različite forme, formu koordiniranosti, kontrarnosti, kontradiktornosti…[31]

---

26 "Odnos prema sebi u biti jeste formalni identitet, refleksija-u-sebe." Hegel, *Enciklopedija filozofskih znanosti*, "Veselin Masleša", 1987., str. 123. Hegel dalje pojašnjava da za ovaj formalni odnos razumski zakon identiteta, "identitet sa sobom", koji glasi "sve je sa sobom identično". Vidjeti isto str. 125. i 126.

27 To bi značilo voda je voda bez obzira na to da li je hladna ili topla, bez obzira na to da li je za piće ili nije za piće, odnosno spomenik borcima predstavlja borce bez obzira na to da li ratovali po pravilima rata ili nisu, da li su ubijali civile ili nisu ubijali civile, da li su činili zločine ili nisu činili zločine, da li su se borili za legalne ili ilegalne političke ciljeve.

28 Hegel, *Enciklopedija filozofskih znanosti*, "Veselin Masleša", 1987., srt.128.

29 Hegel kaže: "Svako je tako drugome njegovo drugo". Isto st. 128. Escobar, baveći se Hegelovom logikom, kaže da mišljenje (značenje) konstituiše aktivno jedinstvo momenata, odnosno da "Logic is the thought of that realtion of recognition", Jorge Armado Reyes Escober, *Hegel science of logic and "sociality od reason*, Cosmos and History: The Journal of natural and social Philosophy, Vol.3, nos.2-3, 2007.

30 Daniel Chandler, *Semiotic for beginners*, Internet izdanje: http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/

31 Svaki odnos jeste odnos spram svoga nebića. Taj odnos proizvodi razliku. Razlika sadrži oba momenta , biće i nebiće. No, biće teži ukidanju svoga nebića u sebi. U tom odnosu biće i nebiće su odnosi suprotnosti. U suprotnosti biće i nebiće se isključuju međusobno. Isključenje svoje negativnosti vodi protivrječnost. Protivrječnost se razrješava prevladavanjem razlike novim jedinstvom pozitivnog i negativnog na višem nivou. No, ako se radi o kontradiktornoj suprotnosti, ono negativno nije moguće uključiti u novi osnov jer se radi o "apstraktnoj negativnosti". Kontradiktorni pojmovi se međusobno isključuju. Vidjeti Hegel, *Nauka logike 2*, BIGZ, 1987.

Sintagmatsko značenje spomenika

Ako se želi doći do istinskog značenja (smisla), Nalogom supervizora definiranog prijedloga izgradnje spomenika u Brčkom, onda treba primijeniti sintagmatski aspekt semiotičke analize.[32] U odnos (međusobnu komunikaciju) treba staviti spomenik srpskim braniocima Brčkog, spomenik borcima ABiH, i spomenik borcima HVO-a, kao i spomenik civilnim žrtvama ratova 1992.-1995. i 1939.-1945. Oni jedan drugom predstavljaju sopstvenu negaciju, i kao takvi čine "strukturu"[33], ili smislenu cjelinu.

Spomenik borcima ABiH, dakle onima koji su se borili za cjelovitu državu BiH, svoju negaciju ima u spomenicima onima koji nisu bili pripadnici ABiH, odnosno onima koji se nisu borili za cjelovitu BiH. U tu negaciju spadaju spomenik srpskim braniocima Brčkog, kao i spomenik borcima HVO-a. Ovu razliku nije moguće prevladati sintezom na višem nivou, jer se radi o spomenicima "kontradiktornog"[34] značenja. Realizacija onoga za što su se borili oni koje predstavlja spomenik borcima ABiH (cjelovita BiH) isključuje ciljeve onih koje predstavlja spomenik srpskih oslobodilaca Brčkog (srpsko Brčko), kao i onih koje predstavlja spomenik HVO-a (Herceg Bosna). Isto važi i obratno. Spomenik onima koji su se borili za Herceg-Bosnu, kao i onima koji su se borili za srpsko Brčko isključuje spomenik onima koji su se borili za cjelovitu BiH. Razlika između ovih spomenika je kontradiktorna. Ona se može pravdati samo na način eksterminacije ili uništenja drugog kao sopstvene negacije.

Razlika između spomenika srpskim braniocima Brčkog i borcima HVO-a nema kontradiktorni karakter, nego odnos "kontrarnosti"[35]. Spomenik srpskim braniocima Brčkog svoju negaciju ima u svima onima koji nisu bili srpski branioci Brčkog, gdje spadaju i borci HVO-a. Isto tako, borci HVO-a svoju negaciju imaju u svima onima koji nisu bili borci HVO-a, gdje spadaju i srpski branioci Brčkog. Mada (oni) imaju suprotstavljene ciljeve, oni jedan drugog ne isključuju. Oni se jedan drugom suprotstavljaju. Njihova razlika se uspostavlja kao granica, a suprotstavljenost kao borba za što veći sopstveni, granicom omeđeni, prostor

32 Sintagmatska analiza bavi se "međusobnim odnosom znakova", tako da komunikacija među njima ne proizvodi samo njihovo značenje nego "konstituiše i održava socijalnu realnost". Vidjeti Daniel Chandler, *Semiotic for beginners*, Internet izdanje: http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/

33 Struktura je bitan termin moderne lingvistike pod kojim se podrazumijeva odnos elemenata jedne cjeline u okviru koje je "svaka jedinica definirana skupom odnosa koje ima sa drugim jedinicama i opozicijama u koje ulazi". Vidjeti Emil Benvenist, *Problemi opšte lingvistike*, Nolit, Beograd, 1975., str. 18-30.

34 "Dva pojma od kojih jedan predstavlja negaciju specifične oznake drugoga…nazivamo kontradiktorno koordiniranim pojmovima". Vidi Petrović, *Logika*, Školska knjiga, Zagreb, str. 35.

35 Kontrarni pojmovi su "subordinirani istom višem rodnom pojmu, a u svom sadržaju imaju međusobno nespojive oznake…". Petrović, *Logika*, Školska knjiga, Zagreb, str. 35.

(srpsko Brčko, odnosno Herceg-Bosna), koju je moguće prevladati redefiniranjem njihovog višeg pojma (entitetska BiH ili podijeljena BiH).

No, bez obzira na modalitete međusobnog odnosa ovih triju vojnih spomenika, zajednički nazivnik njihovog odnosa je isključivanje drugog ili "borba na život i smrt". Oni sopstveno važenje obezbjeđuju samo eksterminacijom drugog, kao svoje razlike. Tako ćemo u Brčkom imati tri politički, nacionalno, etnički i religijski ravnopravna spomenika koji svoje značenje obezbjeđuju isključivanjem značenja drugog i čiji se odnos svodi na permanentan sukob ili građanski rat.

Kada se ovom odnosu triju vojnih spomenika doda i spomenik civilnim žrtvama rata, onda će značenje njihovog odnosa biti još groteskniје. Pošto je odnos triju vojnih spomenika odnos "rata svih protiv svih", "borbe na život i smrt" ili građanskog rata, onda se kao nužna konsekvenca takvih odnosa javljaju i civilne žrtve. Spomenik civilnim žrtvama rata, koji će biti bez političkih, nacionalnih, etničkih i vjerskih obilježja i koji će predstavljati civilne žrtve iz ratova 1992.-1995. i 1939.-1945. odnosit će se na civile nad kojima su sve tri vojske počinile zločine u građanskom ratu koji se vodi desetljećima (stoljećima). Tako će spomenici u Brčkom oblikovati jednu novu realnost u Brčkom i BiH, realnost permanentnog građanskog sukoba čije su posljedice strašni zločini nad civilnim stanovništvom.

Naravno, ovakvo značenje spomenika u Brčkom ne korespondira s onim što se dešavalo 1992.-1995. godine u Brčkom. Ovakav historijski falsifikat razotkriva se upravo na spomeniku civilnim žrtvama rata. Političkom, nacionalnom, etničkom i religijskom konkretizacijom civilnih žrtava rata vidjelo bi da se radi gotovo isključivo o Bošnjacima, muslimanima[36] za koje se pretpostavlja da su za očuvanje cjelovite BiH.

U BiH (Brčkom) je bila jedna vojska, JNA, koja se uz pomoć srpskih paravojnih formacija transformirala u vojsku R Srpske (srpske branioce Brčkog) i, na drugoj strani, civilno stanovništvo. Iz otpora civilnog stanovništva agresiji stvarala se Armija BiH. To je bitno, ne samo znati nego i ne zaboraviti, kao i označiteljski (spomenički) prikazati. Ono što je bio cilj srpskih branilaca (oslobodilaca) Brčkog je osloboditi Brčko od nesrpskog stanovništva. U toj akciji "oslobađanja" nastale su civilne žrtve rata u Brčkom.

Pošto u bosanskom (brčanskom) ratu nije bilo pobjednika ni poraženog, mjera svega mora biti ravnopravnost konstitutivnih naroda. Da bi se ta mjera očuvala, sa spomenika civilnim žrtvama rata moraju se ukloniti sva politička, nacionalna, etnička i vjerska obilježja. Apstrahirati od svih konkretnih određenja civilnih žrtava znači dehumanizirati civilne žrtve svodeći ih na Ništa[37]. Ako bi pak neko tražio elementarnu ljudsku identifikaciju upisivanja imena žrtava na spomenik,

36 Identifikacija posmrtnih ostataka iz masovnih grobnica potvrdila je da se radi o civilima, Bošnjacima i Hrvatima.

37 "Svijesti je neprimjereno da promišlja smrt kao apsolutno ništa, apsolutno ništa se ne misli", Horkheimer-Adorno, *Dijalektika prosvjetiteljstva*, "Veselim Masleša", "Svjetlost", Sarajevo, 1989., str. 222.

onda se civilnim žrtvama rata 1992.-1995. godine pridodaju civilne žrtve rata 1939.-1945. godine. Sve radi očuvanja ravnopravnosti konstitutivnih naroda. Kakvog li apsurda. Uviđanje ovakvog konstrukta spomenika u Brčkom (historijskog falsifikata) dodatno se prenebregava pragmatičnim tumačenjem spomenika.

Pragmatično tumačenje spomenika

Pragmatički aspekt semiotičke analize znaka ukazuje na odnos znaka i subjekta koji ga koristi. Pomoću znaka se semantiziraju različite pojave u svijetu. Različiti subjekti, shodno svojim ličnim socio-kulturnim, iskustvenim, interesnim… pretpostavkama, različito tumače isti znak. Interpretator nikada nije tabula rasa koja pasivno otčita značenje iz samog znaka (spomenika). On u tumačenje unosi svoje prethodno iskustvo, znanje, želje, interese, potrebe. Stoga on ne vidi u objektu saznanja ono što objekt jeste po sebi, nego ono što bi on volio da objekt bude, ili ono što objekt predstavlja iz njegovog ličnog iskustva. To se dešava upravo pri interpretaciji spomenika u Brčkom. Značenje se izvodi ne iz onoga što spomenici objektivno predstavljaju, nego iz interpretatorovog ličnog iskustva, znanja, želja, potreba. Tako će ovoj generaciji Bošnjaka i Hrvata srpski spomenik, bez obzira šta on simbolizirao ili objektivno značio, biti spomenik četničkih paravojnih formacija koje su činile zločine u Brčkom. Za Srbe će spomenik ABiH i spomenik HVO-a biti spomenik islamskim fundamentalistima koji su htjeli da islamiziraju Bosnu, odnosno spomenik Tuđmanovih ustaša.

Oni, na čiji pristanak se supervizor poziva pri donošenju svoga naloga, svoju saglasnost pravdaju političkim pragmatizmom i političkim oportunizmom, jer je alternativa ovome prijedlogu sopstvena nesposobnost da se bilo šta izgradi. Tako oni sintagmatsko značenje spomenika u Brčkom kao spomenika građanskom ratu u Brčkom i učešća svih strana u ratnim zločinima nad civilnim stanovništvom prenebregavaju jednim dijelom apstraktnom semantizacijom spomenika (bitno je postaviti "ljiljane" u centar grada, ali i "šahovnicu"), drugim dijelom političkim pragmatizmom (bolje i to nego ništa).

No, spomenici se ne prave za savremenike nego za generacije koje dolaze, odnosno za neutralne promatrače koji će, možda, odlučivati o sudbini Brčkog i BiH. Tada, možda, neće biti živih sjećanja i neposrednog znanja o onome o čemu spomenici svjedoče. Značenje će se izvoditi iz samih spomenika. A spomenici u Brčkom će se tada razumjeti kao spomenici trima legalnim i legitimnim vojskama koje su vodile građanski rat pri čemu su počinile zločine nad civilnim stanovništvom, podjednako i bez razlike. To je danas historijski falsifikat, ali sutra nova stvarnost kodirana u kolektivno sjećanje u obliku javnih spomenika koji će na novi način oblikovati prošlost, a samim tim utjecati i na budućnost.

Ova istina se strategijama zaborava koje provodi međunarodna zajednica, uz pristanak lokalnih političara, potiskuje iz javnog života. Izgradnja spomenika u Brčkom postaje dio te strategije, strategije zaborava bitnog.

No, pitanje istinske objektivnosti onog Realnog što se dešavalo 1992.-1995. godine u Brčkom, u svijetu simulacije i simulakruma kao da je izgubilo svaki legitimitet.[38] Simulakrum, kao simulacija stvarnosti, uspostavlja hiperrealnost u okviru koje znak više ne predstavlja spoljni svijet.[39]

Istinska objektivnost ili realno[40]

Hegel kaže da "istina je reč visoka i još viša stvar" ..."Ali, ovdje se odmah javlja jedno ali, da li možemo saznati istinu"... "Bog je istina: kako je možemo saznati".[41]?Ako pod istinom mislimo apsolutnu istinu, onda ona ne samo da nije za čovjeka moguća nego je i opasna, smatraju Lakoff i Johansen.[42] Put do istine je put kategorizacije objekta spoznaje, a to znači potcrtavanje nekih, umanjivanje drugih, skrivanje trećih osobina objekta. Osobine objekta nisu osobine objekta po sebi nego osobine nastale u interakciji.[43]

Teorija korespondencije tvrdi da je neki iskaz (oznaka) istinit ako se ono što znači, kazuje (označava) slaže sa stvari o kojoj se kazuje, koju označava. *Veritas est adaequatio rei et intelectus*. Tako naš iskaz o onome što se dešavalo 1992.–1995. godine u Brčkom treba da se slaže s onim što se dešavalo 1992-1995. godine u Brčkom. Pretpostavka istine je, dakle, slaganje stvari i iskaza (oznake) o toj stvari. "No, da li mi znamo šta znači slaganje nekog iskaza sa stvari".[44]

Slaganje između našeg iskaza o nekoj stvari i same stvari uvijek je posredovano našim prethodnim razumijevanjem samog iskaza, kao i same stvari. Ne postoje ni iskazi ni stvari po sebi koje mi možemo spoznati. Priroda po sebi ili iskaz

---

38 Još se Platon pitao "Imaju li stvari svoje ime po prirodi ili se ono-kao što tvrde sofisti-tek po dogovoru vezuje za stvari". Aristotel, *Kratil*. Lakanovska psihoanaliza, pored ostalih, smatra da simbolizacija uistinu uništava objekt. Nastupom simbolnog svaka "realnost" pojavljuje se tek na tlu uskraćivanja Realnog. Vidjeti Slavoj Žižek, *Znak-označitelj-pismo*, NIP "Mladost", Mala edicija ideja. Bodrijarov simulakrum je zadnja faza hegemonije simbolnog i zatiranje Realnoga.

39 Brain Massumi, *Realher than Real*, u Enes Pašalić, *Brčanski simulakrum*, Godišnjak BZK Preporod, 2008.

40 Ne ulazeći ovdje detaljnije u slojevitost značenja kategorija oznake, označenog i Realnog, za potrebe ovoga rada odredit ću Realno uz pomoć lakanovske psihoanlaize koja smatra da **Realno jeste Trauma**. "Naša realnost se sastoji od simbola i procesa označavanja. Ono što mi zovemo stvarnošću povezano je sa simbolnim poretkom. Realno ne postoji u simbolnom svijetu. Ono je na granici socio-simbolnog univerzuma i u konstantnoj je tenziji sa njim…Realno je povezano sa traumom. Ideja traume implicira da postoje određene blokade ili fiksacije u procesu signifikacije. Trauma je nesimbolizirano Realno.", vidjeti Sean Homer, *Lacan*, Routledge, Critical thinkers, London-New York, 2005., str. 81-94

41 Hegel, *Nauka logike*, Prosveta, Beograd, 1973., str. 82.

42 Lakoff and Johansen, *Metafors we live by*, London, The university of Chicago Press, 2003.

43 Lakoff and Johansen, *Metafors we live by*, London, The university of Chicago Press, 2003.

44 Heidegger, *O biti istine* u *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, "Naprijed". Zagreb, 1996. str. 133.

po sebi ne igra bitnu odluku u našim epistemološkim odlukama jer ne postoje "nekonstituisani prirodni fakti" ("unconstruced natural facts")[45]. Samo konstituisane ljudske fakte mi možemo spoznati.

Konstituisani ljudski fakti su društvene institucije koje su povijesno proizvedene društvenom akcijom. Rat je društvena institucija nastala interakcijom ljudi (društveno proizvedena realnost), nažalost, destruktivnom. Institucionalizirani svijet je objektivizirano ljudsko djelovanje i ono svoje značenje izvodi na dva nivoa. Prvotno značenje su institucionalni fakti "in statu nascendi" koji nastaju kroz akcije direktnih učesnika i posljedica koje njihove akcije proizvode.[46] Tek s pojavom nove generacije može se govoriti o sekundarnom značenju institucionalnih fakata. Sopstvena priča mora se ispričati svojoj djeci. Prvostepene institucionalizirane objektivizacije ljudskog djelovanja moraju se pred novom generacijom legitimirati, odnosno učiniti "objektivno raspoloživim i subjektivno uvjerljivim". Prenosom značenja prvobitnih institucija na nove generacije one stiču novu objektivnost. U tom procesu legitimiranja prvotne institucije se objašnjavaju i opravdavaju, te stiču nova svojstva, svojstva objektivnosti, svojstva logičnosti. Tako se institucionaliziran svijet doživljava kao objektivna zbilja.[47]

Pošto je objektivizirani institucionalni svijet rezultat ljudskog djelovanja, to znači da je u objektivnom svijetu sadržan subjektivni (kolektivni) stav. Tom subjektivnom (kolektivnom) stavu objektivan karakter (logiku) daje jezik (znak).[48]

Da bi se kolektivna egzistencija učinila supstancijalnom (institucionalizirala), potrebno je identificirati (kodificirati) sopstveno iskustvo, sopstvena osjećanja i sopstvena saznanja, kako bi se otrgla od zaborava. Za tako nešto, kao što je rečeno, potreban je pojam (jezik, znak). Onaj ko ne može da opojmi sopstveno iskustvo sredstvima relevantnog javnog komuniciranja osuđen je da ga ponavlja. Životinje ponavljaju svoje iskustvo. Svakodnevno ih iznova ubijaju. Najbolje što im se može desiti je "društvo za zaštitu životinja"[49].

U BiH postoje nesupstancijalni kolektivni subjekti. Primjer brčanskih spomenika to najbolje potvrđuje. Pošto neki kolektiviteti u Brčkom nisu u stanju da opojme sopstveno iskustvo i sopstvena saznanja o onome što se dešavalo 1992.–1995. godine u Brčkom, najbolje što im se moglo desiti je "društvo za zaštitu životinja" u obliku supervizora. On je umjesto njih kreirao (označio, opojmio) njihovo iskustvo Nalogom o izgradnji spomenika. Nažalost, ovaj prijedlog je daleko ispod ne samo apsolutne istine i govora Realnog, nego i onoga što nazivamo "objektivnom istinom".

---

45 Andre Kukla, *Social constructivism and the Philosophy of Science*, Routledge, 2000.

46 Npr. značenje koje rat ima za direktne učesnike i njihove savremenike.

47 Vidjeti Berger-Luckmann, *Socijalna konstrukcija zbilje*, "Naprijed", Zagreb 1992.god., str. 81.

48 Berger-Luckmann, *Socijalna konstrukcija zbilje*, "Naprijed", Zagreb 1992.god.

49 Vidjeti Horkheimer-Adorno, *Dijalektika prosvetiteljstva*, "Veselin Masleša", "Svjetlost", 1989., str. 260-269.

Ako i prihvatimo stav semantičkog konstruktivizma da nema apsolutne istine, odnosno psihoanalitički stav da uvijek ostaje reziduum iskustva (Realno) koje se ne može podvesti pod simbolni poredak, to ne znači da nema objektivne istine. Objektivna istina je, s jedne strane, kao novac, brak… Za nju je potrebna suglasnost. S druge strane, do objektivne istine se može doći na osnovu "finalnog arbitra"[50]. Pošto u našem slučaju nema suglasnosti o objektivnoj istini kriterije objektivnosti utvrđuje "finalni arbitar".

Sud u Haagu je uspostavljen kao "finalni arbitar", kao transkulturni subjekt koji kreira koncepte i vrijednosti koje definiraju standarde kolektivne ispravnosti i objektivne istinitosti o onome što se desilo u BiH 1992.-1995. godine. Suđenje Goranu Jelisiću za zločine počinjene u Brčkom dio je objektivizirane (institucionalizirane) istine o onome što se dešavalo u Brčkom 1992-1995. godine.

Goranu Jelisiću se sudilo u Haagu za zločine genocida, kršenje zakona i običaja rata i zločine protiv čovječnosti počinjene u Brčkom. Izjasnio se krivim za kršenje zakona i običaja rata (šesnaest tačaka) i zločine protiv čovječnosti (petnaest tačaka)[51].

Historijska pozadina događaja "ne ostavlja nikakve sumnje u pogledu rasprostranjenosti i sistematskoj prirodi napada protiv muslimanskog i hrvatskog civilnog stanovništva u općini Brčko."[52]

Sudsko vijeće je konstatiralo da su "srpske snage od 30. aprila 1992. god. potpomognute lokalnim srpskim vlastima protjerale Hrvate i Muslimane iz njihovih domova, držali ih u sabirnim centrima gdje su mnogi od njih ubijeni, premlaćivani i na druge načine zlostavljani. Srpski napad je bio usmjeren na nesrpsko stanovništvo Brčkog. Od, otprilike, 7. maja do početka jula 1992. godine srpske snage su na stotine muškaraca Hrvata i Muslimana, uključujući i nekoliko žena, zatočile u logor Luka u neljudskim uslovima i pod oružanom stražom, gdje su zatočenici sistematski ubijani. Goran Jelisić bio je pripadnik snaga bosanskih Srba koje su učestvovale u operacijama protiv nesrpskog civilnog stanovništva."[53]

"Pretresno vijeće proglasilo je Gorana Jelisića krivim po trideset i jednoj točki za 'Kršenje zakona i običaja rata i zločine protiv čovječnosti'[54] Zločin protiv čovječnosti (crime against humanity) je zločin radikalnog nasilja. To je "radikalno zlo". O prisustvu radikalnog zla u Brčkom neće svjedočiti (podsjećati, opominja-

50 Lakoff i Johnsen smatraju da, iako nema apsolutne objektivnosti postoji neka vrsta „finalnog arbitra" koji donosi transkulturne koncepte i vrijednosti koje definiraju standarde pravednosti različite od onih pojedinih kultura. Vidjeti Lakoff and Johansen, *Metafors we live by*, London, The university of Chicago Press, 2003. str. 160.

51 Haški tribunal V, *Presude Draženu Erdemoviću i Goranu Jelisiću*, Fond za humanitarno pravo, str. 259.

52 Haški tribunal V, *Presude Draženu Erdemoviću i Goranu Jelisiću*, Fond za humanitarno pravo, str. 269.

53 UN International Criminal Tribunal, *Brčko* (IT-95-10) Goran Jelisić

54 Haški tribunal V, *Presude Draženu Erdemoviću i Goranu Jelisiću*, Fond za humanitarno pravo

ti) spomenik u Brčkom. I pored presude Suda u Haagu, akteri stradanja i ostali savremenici nisu u stanju ovo iskustvo institucionalizirati kao objektivnu istinu. Ta objektivna istina narušava princip ravnopravnosti konstitutivnih naroda i zato nema pravo javnog važenja. Ona se mora prognati iz kolektivne memorije.

Primjer tog potiskivanja iz javne upotrebe istine o stradanju civila u Brčkom je polaganje spomen-ploče u Goricama 2009. godine, mjestu gdje je pronađena sekundarna masovna grobnica iz koje je ekshumirano 277 posmrtnih ostataka civila Bošnjaka i Hrvata ubijenih 1992.-1995. godine. Uz prisustvo supervizora za Brčko Raffija Gregoriana i lokalnih političara otkrivena je spomen-ploča na kojoj je napisano: "Na ovome mjestu u Goricama kod Brčkog u novembru 2006. godine otkrivena je masovna grobnica iz koje je ekshumirano 277 skeletnih ostataka Bošnjaka i Hrvata ubijenih u ratu 1992.-1995. godine".

Napisati na spomen-ploči stradalim civilima u Brčkom da su ubijeni u ratu 1992-1995. godine je, blago rečeno, neistina i historijski falsifikat s golemim negativnim, moralnim, kulturnim, političkim i pravnim posljedicama. Rat je, prema definiciji, u elementarnom smislu, oružani sukob, što zasigurno nije bio uzrok smrti civila ekshumiranih iz sekundarne grobnice u Goricama. Oni su zvjerski ubijeni u etničkom čišćenju Brčkog 1992. godine od srpskih paravojnih formacija iz Brčkog, Bijeljine, Srbije…, kao nenaoružani civili, žene, djeca, obični građani određene nacionalnosti, a ne kao oružana grupacija u sukobu (ratu), što je identifikacija posmrtnih ostataka potvrdila.

Mada legitimirano kao objektivizirana istina od Međunarodnog suda u Hsagu, saznanje o radikalnom zlu u Brčkom se osporava integriranjem u sekundarne javne institucije (spomenici, spomen ploče..), na kojima se socijaliziraju nove generacije. Iskustva zločina u Brčkom nastavit će da žive isključivo kao biografska sjećanja. Zašto?

Zaborav

Bosanac koji živi u Njemačkoj, Samir Osmančević, u tekstu "Sjećaš li se Dolly Bell", pozivajući se na Rudolfa Bergera, delegira ovim našim prostorima pitanje "trebamo li u ophođenju s prošlim događajima, osobito ratovima i revolucijama, te zločinima i svakojakim bestijalnostima koji su im imanentni afirmirati zaborav ili neprestano podsjećanje na njih"[55]. On smatra da, naročito od pojave nacionalsocijalizma, koji se etablirao kao model zla uopće, jedan od bitnih principa modernog zapadnog svijeta je selektivno "nikada ne zaboraviti". No, ovo "nikada ne zaboraviti", ističe Osmančević, nije funkcioniralo kao opomena da

55 Samir Osmančević, "Sjećaš li se Dolly Bell", 01.2007. http://www.filozofija.net/index.php?option=com_content&task=view&id=1355&Itemid=1, 20.02.2010.

se sjećanjem na prošle događaje spriječi ponavljanje zla nego kao "kolektivna militantna obaveza" koja će mobilizirati na nova zla i stradanja.[56]

I drugi autori su ukazivali na negativan potencijal pamćenje da "čuva stare mržnje i pothranjuje konflikte i zločine"[57]. Impresivan je spisak autora koji smatraju da je princip "amnezija plus amnestija" mnogo efikasnija za postizanje mira nego istina, pravda i pomirenje.[58]

Ova apologija zaborava, oprosta i pomirenja imala je svoje istaknute sljedbenike i u BiH. Prilikom jedne posjete BiH bivši američki predsjednik, za vrijeme svoga mandata, poručio je građanima BiH: "Vi ne možete učiniti ništa da promijenite prošlost, ali, ako je se riješite, možete učiniti sve da izgradite budućnost. Zaborav prošlosti tako je postao uslov bosanskohercegovačke budućnosti."[59]

No, ova apologija zaborava sudara se s činjenicom da se traumatsko iskustvo, iskustvo zla i zločina, ni na individualnom ni na kolektivnom planu ne da prognati (zaboraviti). Bilo bi divno "zaborav piti iz Lete, da negdašnje minu nas tuge"[60], odnosno zaboravom se osloboditi nepravdi i zala iz prošlosti koje nas pritiskaju.

Horkheimer i Adorno u svojoj Dijalektici prosvjetiteljstva podsjećaju na stav Pierrea Flourensa da operacije s kloroformom kao i drugim narkotičkim sredstvima predstavljaju varku. Narkoza djeluje na motoričke i koordinacione centre koji gube sposobnost čuvanja tragova utisaka, no nikako ne gube sposobnost doživljaja. Paraliziranjem inervacije bolovi su još jači nego u normalnom stanju. Zavaravanje nastaje iz nesposobnosti bolesnika da se nakon operacije prisjeti zbivanja. Gubitak sjećanja (zaborav) biva transcendentalni uslov gospodarenja nad prirodom.[61] Na pitanje da li nakon operacije noge boli noga ili svijest, odnosno da li je "bol mentalno stanje" ili je "fizičko stanje"[62] ne daje se odgovor. Ako ne pamti svijest, pamti noga.

Na nivou psiholoških iskustava na individualnom nivou konstatirano je da ono što smo iskusili kao neugodnosti može biti potisnuto, kako bismo "opasno znanje" spriječili da dođe do svijesti. Još je Freud pokazao da su iskustva s represijom negativna i da vode "repetition compulsion" i "fragmentied identity". Bez zdravog odnosa s prošlošću nema bjekstva od njenog utjecaja. Freud je smatrao

56 Samir Osmančević, "Sjećaš li se Dolly Bell", 01.2007. http://www.filozofija.net/index.php?option=com_content&task=view&id=1355&Itemid=1, 20.02.2010.

57 Vidjeti Đorđe Pavićević, *Zajednica pamćenja i režimi pamćenja: Ka odgovornom pamćenju*, Kultura sjećanja 1945., Biblioteka "Srednji put", 2009.

58 Vidjeti Đorđe Pavićević, *Zajednica pamćenja i režimi pamćenja: Ka odgovornom pamćenju*, Kultura sjećanja 1945., Biblioteka "Srednji put", 2009.

59 Enes Pašalić, *Tragovi 1990-2000*, Brčko Distrikt BiH, 2001., str. 151.

60 Vergilije, *Eneida*

61 Horkheimer-Adorno, *Dijalektika prosvetiteljstva*, Veselin Masleša – "Svjetlost", str. 241-242.

62 Tim Crane, *The intentional structure of consciousness*, Consciousness: New Philosophical Perspecties, Oxford University Press, 2003.

da individualno nesvjesno djeluje kao repozitorij za sva prošla iskustva.[63] Ono što je potisnuto iz memorije nikada nije totalno izbrisano da bi bilo isključeno iz života. Postoje "tragovi nesvjesne memorije", onoga što je potisnuto koje se vraća kao erupcija s velikom psihičkom snagom. Potisnuto iskustvo vraća se kao trauma.[64]

Jan Assmann je u dijalogu s Freudom pokazao da postoje nesvjesni elementi u kulturi (nesvjesni aspekti memorije na kolektivnom nivou) kao i na individualnom nivou. Autori poput Halhwachsa odbijaju čisto psihologijski pristup memoriji, smatrajući da je nemoguće za individuu zapamtiti nešto na koherentan i trajan način van konteksta njegove grupe. On je razvio koncept "kulturne memorije" koja ima "fiksne tačke unutar svog horizonta koji se ne mijenja sa protokom vremena. Te fiksne tačke su sudbonosni događaji iz prošlosti čije pamćenje se održava kroz kulturne formacije (tekstovi, običaji, spomenici) i institucionalnu komunikaciju (recitacije, praksa...).[65] To kolektivno nesvjesno Derrida naziva "archive".[66]

Dakle, dilema nije pamćenje ili zaborav, jer istinskog zaborava ne može biti. Pitanje je samo na koji način ćemo s suočiti sa prošlošću. Još je Jaspers ukazao na način rješenja ove dileme. "Da bi upravljali svojim životima, individualno i kolektivno, ljudi moraju pokazati jednu vrstu moralnog suvereniteta, koji podrazumijeva odgovornost za prošle postupke. Preuzimanje odgovornosti za lošu prošlost vodi ispravljanju prošlih nepravdi. Pitanje odgovornosti nije samo pitanje održivog društvenog okvira, ono proizlazi i iz iskustva bola i poniženja koji su mnogi pojedinci i grupe pretrpjeli i koji se održava u njihovom sjećanju."[67]

No, ako istinskog zaborava nema, da li su mogući oprost i pomirenje? Da li je pamćenje uistinu "mnemotičko prokletstvo"?

Oprost i pomirenje

Apologija zaborava polazi od pretpostavke da je "amnezija plus amnestija" mnogo efikasnija za postizanje mira, jer "pamćenje čuva stare mržnje i pothranjuje nove konflikte". Stoga je za nju zaborav uslov mogućnosti mira i pomirenja. U tom procesu, koji je par exellence politički proces, oprost postaje ulog u razmjeni

63 Jeffrey K. Olick, *From usable past to the return of the repressed*, The Hedgellog review, summer/07

64 Freud, *Moses and monotheism* u Jeffrey K. Olick and Joyce Robins, *Social memory studies: From collective memory to he historical sociology of mnemonic practices*, Annu. Rev..Social 1998.

65 Jan Assmann, *Collective memory and cultural identity*, New German Citique, No. 65, Spring-Summer, 1995.

66 Derrida, *Archive Fever*, The University of Chicago Press, 1996.

67 Đorđe Pavićević, *Zajednica pamćenja i režimi pamćenja: Ka odgovornom pamćenju*, Kultura sjećanja 1945., Biblioteka "Srednji put", 2009.

(trgovini) kojom se žele izbrisati resantimani, otkloniti krivnja, uspostaviti mir i pomirenje.[68] Oprost tako postaje sredstvo pomirenja.[69]

No, suština oprosta proizlazi iz onoga što se oprašta. Koncept zločina protiv čovječnosti i njegovo sankcioniranje zasniva se na pretpostavci svetosti ljudskog života. "Voli susjeda svog kao samoga sebe" je maksima koja od kršćanstva preko Kanta postaje imperativ etičkog ustrojstva modernog zapadnog svijeta. Ljudski život je svet i nasilje nad njim je metafizički zločin. Stoga je lakše ovakav zločin zaboraviti nego oprostiti.

Derrida je pokazao da je koncept oprosta podijeljen na dva pola. S jedne strane je "oprost neoprostivog", zločin koji se ne može oprostiti. S druge strane, postoje pragmatični razlozi, historijski, pravni, politički, koji traže da se "neoprostivo oprosti", odnosno da se nepomirljivo pomiri.[70]

No, da bi se "neoprostivo oprostilo" i tako išlo u pravcu pomirenja, oprost se mora temeljiti na "ispaštanju" i "pokajanju". Tek pokajanjem i ispaštanjem pomirujuća snaga oprosta "wiping clean of the slate". "Pomirenje se postiže pokajanjem i ispaštanjem. Očistit ćemo prošlost onda kada su počinioci zločina pokazali dovoljno znakova žaljenja i pokajanja".[71] Pretpostavka za to je da se utvrdi zločin, počinioci zločina i žrtva.[72] Takve pretpostavke ne postoje u Brčkom (BiH).

Nalog supervizora o izgradnji spomenika u Brčkom utemeljen je na zaboravu bitnoga (zločina) i historijskom falsifikatu (jednakosti konstitutivnih vojski). Zaboravom zločina zaboravljaju se zločinci. Bez zločina i zločinaca nema ispaštanja i pokajanja. Bez ispaštanja i pokajanja nema oprosta. Bez oprosta nema zaborava. Ponovo ono što se nameće kao prisutno (nalog o spomenicima) razotkriva (a-letheia) ono što je odsutno (istinu da nema pomirenja na zaboravu, jer zaborav nije moguć). Sopstvena otvorenost će učiniti da nam se ova istina razotkrije (a-letheia).

Dijahronijski gledano, prvi u označilačkom nizu spomenika u Brčkom je spomenik "srpskim braniocima Brčkog". On implicira svoju razliku, spomenik onima koji nisu srpski branioci Brčkog. Opasna je metonimijska varka tu razliku popunjavati vojnim spomenicima onih koji nisu srpski branioci Brčkog. Takva razlika semantizira permanentan sukob svih protiv svih ili građanski rat. Autentični Drugi (razlika) spomeniku srpskim braniocima Brčkog nije ni spomenik Armiji BiH ni spomenik vojsci HVO-a.

---

68 Diego Caguenas Rozo, *Forgiving the Unforgivable*, International school for humanities and social scince, Amsterdam, January 2004.

69 Isto

70 Derrida, *On Cosmopolitanism and Forgiveness*, Routledge, London and New York

71 "Reconciliation is achieved through repentance and atonement, We wipe the slate clean only when the perpetrator has showen enough signs of regret and repentance…" Diego Caguenas Rozo, "Forgiving the Unforgivable", International school for humanities and social scince, Amsterdam, January 2004., str. 56., 57.

72 Isto str. 42.

Formalno-logički ili tautološki gledano, spomenik srpskim braniocima Brčkog označava Srbe koji su branili Brčko. Goran Jelisić je Srbin koji je branio Brčko. Spomenik srpskim braniocima Brčkog je spomen i slava Goranu Jelisiću i njemu sličnima, koji su počinili radikalno zlo kršenjem zakona i običaja rata i zločinima protiv čovječnosti. To nisu bili sporadični niti ekscesni slučajevi ratnih zločina. Jelisić je bio pripadnik srpskih snaga koje su učestvovale u etničkom čišćenju nesrpskog stanovništva u Brčkom. Te srpske snage su protjerivale hrvatsko i muslimansko stanovništvo, držale ih u sabirnim centrima, gdje su mnogi od njih premlaćivani i na druge načine zlostavljani. U Luci su zatočenici sistematski ubijani.[73]

Stoga u označilački niz spomeniku srpskim braniocima Brčkog treba staviti spomenik civilnim žrtvama rata. Ali ne spomenik civilnim žrtvama rata kojim se apstrahira od nacionalnih, političkih, etničkih i vjerskih određenja žrtava. Upravo obratno. Spomenik civilnim žrtvama rata koji će specificirati nacionalna, politička, etnička i religijska određenja žrtava. Tada će se vidjeti da se radi o nesrpskom civilnom stanovništvu koje je eksterminirano u etničkom čišćenju od srpskih branilaca Brčkog. Takav spomenik civilnim žrtvama rata razotkriva pravu prirodu spomenika srpskim braniocima Brčkog, spomenika i srpskim zločinima i zločincima u stvaranju srpskog Brčkog.

Prijedlog supervizora o spomenicima čini upravo suprotno. On je u funkciji "strukturalne amnezije"[74] kojom se, ne slučajno, briše iz institucionalizirane kolektivne memorije traumatsko iskustvo zločina počinjenih 1992.-1995. godine, koje, navodno, ugrožava ravnopravnost konstitutivnih naroda.

No, već smo ranije pokazali da institucionalno potiskivanje iz kolektivne javne memorije neugodnih iskustava prošlosti proizvodi konfliktni poremećaj uslijed potiskivanja traumatskog iskustva ("repressed memory sindrome").[75] Konfliktni poremećaj nikada se potpuno ne isključuje iz svjesnog života. Generacijskom transmisijom traumatsko iskustvo se prenosi s generacije na generaciju. Potisnuto će se u datom momentu vratiti s velikom fizičkom snagom u život pojedinca ili u historiju naroda. A tada:

Domaći bijes će i građanski rat
Zahvatiti našu B. svu;
Krvoproliće s uništenjem biće
Tako često, a grozote stalne,
Da će se majke osmjehnuti samo

73 Vidjeti Haški tribunal V, *Presude Draženu Erdemoviću i Goranu Jelisiću*, Fond za humanitarno pravo

74 "Strukturalna amnezija" indicira da zaboravljanje nikada nije slučajno i da zavisi od socijalnog sistema, odnosno eksternih faktora. Vidjeti Barbaara MIsztal, *Theory od social remembering*, str. 30.

75 Barbara A. Misztal, *Theory of social remembering*, Open Univesity Press, 2003., str. 30.

Kad im ruke rata odojčad čereče;
Svako sažaljenje biće ugušeno
Navikom na te strahote.[76]

Izbrišemo li iz kolektivnog pamćenja ono što se dešavalo u Brčkom 1992.-1995. godine, izbrisali smo učinjene zločine. Izbrišemo li iz sjećanja zločine, amnestirali smo zločince. Amnestiramo li zločince, prizivamo nove zločine i zločince. Bez istine o onome što se desilo u Brčkom 1992.-1995. godine nema istinskog suživota u Brčkom. Spomenici u Brčkom treba da budu spomen i opomena na ono što se dešavalo 1992.–1995. u Brčkom. Istina o zločinima u Brčkom treba da bude prava priroda Distrikta. *Hic Rhodus, hic salta*.

MONUMENTS IN THE BRČKO

Enes Pašalić

Summary

Disclosing the specific nature of the monument in the Brčko District and the District, the author begins by analyzing the order of the Supervisor for Brčko, which orders the construction of three military monuments and a memorial to civilian victims of war. Monument to civilian victims of war should be ethnically, politically, ethnically and religiously neutral and it symbolized not only the civilian victims of the 1992-1995 war, but the war 1939-1945. Abstraction of the specific (national, religious ...) definition of civilian victims of war, symbolically at the level of collective memory that is concealed in Brčko had happened "radical evil", ethnical cleansing of non-Serb civilian population, with the aim of the alleged equality of constituent peoples.

By sintagmatic-semiotic analysis of monuments in Brčko, as public characters (symbols), the author reveals their hidden meaning as a monument to the permanent civil war in which all three national armies, equally and without exception, committed war crimes against civilians. The judgement for Goran Jelišić, convicted in The Hague for war crimes committed in Brčko, shows that such meaning is historical forgery based on the "strategy of forgetfulness". Goran Jelišić, as a member of the Serbian armed forces, committed in Brčko crime against humanity. Crime against humanity is the crime of radical violence or radical evil, which can not be forgotten and forgiven.

76 Shakespeare, *Julius Caesar*, u Enes Pašalić, *Nebeska država*, "Tragovi", Brčko Distrikt BiH, 2001., str. 207.

Discussing with the apologists of crimes forgetfulness who treat it as a precondition for forgiveness and reconciliation, the author concludes that forgiveness and reconciliation is possible after establishing the crime and the perpetrators of the crime. As in Brčko (B&H) crimes such as denying (no sides in the conflict admit to committing crimes), hence there is expiation or repentance, and then consequently neither forgiveness nor reconciliation. Finally, the author concludes that forgetting leads to amnesty for crimes and that amnesty for crimes leads to new crimes. Without the truth of what happened 1992-1995 there has been no true coexistence. This should be the true nature of the monument in Brčko, as well as Brčko District (B&H).

Key words: Monuments, Brčko District – Bosnia and Herzegovina

UDK 323.15 (497.4=163.43*)

Bošnjačka zajednica u Sloveniji

Admir Baltić
Bošnjački kulturni savez Slovenije

Masovno doseljavanje Bošnjaka u Sloveniju počelo je sredinom prošlog vijeka, ponajviše se tu radilo o ljudima koji su dolazili iz siromašnih ruralnih dijelova sjeverozapadne i sjeveroistočne Bosne. Bošnjaci u Sloveniji pored Srba i Hrvata predstavljaju dominirajuću useljeničku zajednicu, prema popisu stanovništva iz 2002., ovdje čine gotovo dva procenta stanovništva (ako im pribrojimo i one koji su se izjasnili kao Muslimani ili Bosanci). Većina tih ljudi ovdje ima slovensko državljanstvo, no postoji i velika grupa onih koji su doselili u posljednjih nekoliko godina i ovdje borave na radnim vizama. Bošnjaci u Sloveniji, kao ni druge useljeničke zajednice, nemaju priznat status manjine. U Sloveniji nema dopunskih škola bosanskog jezika, Bošnjaci kao zajednica praktično nisu prisutni u slovenskim javnim medijima, u političkom smislu nemaju svog zastupnika u parlamentu, a čuvanje i razvijanje matične kulture je svedeno na rad volonterskih kulturnih društava. Na taj loš položaj zajednice konstantno upozorava Bošnjački kulturni savez Slovenije (BKSS), krovna organizacija bošnjačkih kulturnih društava u Sloveniji. BKSS u komunikaciji s državnim organima pokušava tražiti bolja i sistematska rješenja, koja bi odgovarala potrebama ovdašnje bošnjačke zajednice. Sve nabrojane nedostatke, koji olakšavaju asimilaciju Bošnjaka, ublažava fizička blizina Bosne, zbog koje su kontakti s matičnom kulturom, jezikom i medijima relativno laki i česti. Bošnjaci, koji su tek nedavno doselili u Sloveniju i ovdje borave na privremenim radnim vizama, kao najveće probleme s kojima se susreću navode neadekvatnu državnu politiku u vezi s njihovim položajem. Postoji, naime, prevelika ovisnost radnika o svom poslodavcu i potonji tu ovisnost znaju često iskoristiti za svoj profit a na štetu radnika.

Ključne riječi: Slovenija, Bošnjaci, Muslimani, Bosanci, status useljeničkih zajednica, integracija, asimilacija, stara dijaspora, kolektivna prava

Uvod

Bošnjaci u Sloveniji, prema popisu stanovništva iz 2002. godine, čine gotovo dva procenta stanovništva. Ako pritom znamo da je bošnjačka emigracija u Sloveniju u periodu nakon popisa između 2002. i 2008. bila u jednoj od svojih najintenzivnijih faza (u Sloveniju je u tih nekoliko godina došlo četrdesetak hiljada radnika iz BiH), onda možemo slobodno reći da ni u jednoj drugoj zemlji iseljeništva Bošnjaci ne čine tako visok udio u ukupnom stanovništvu kao u Sloveniji. U apsolutnim brojkama postoji nekolika zemalja u kojima živi više Bošnjaka nego u Sloveniji, no gledano u proporcionalnom smislu Slovenija je udomila najbrojniju bošnjačku zajednicu. Potonja u Sloveniji trenutno čini od tri do četiri posto stanovništva. Ono što su Turci za Njemačku, Alžirci za Francusku ili Meksikanci za SAD, to su, u smislu dominirajuće useljeničke zajednice, Bošnjaci za Sloveniju. Tom visokom procentu naruku ide činjenica da je Slovenija sa svoja dva miliona stanovnika i dvadeset hiljada kvadratnih kilometara površine relativno mala zemlja, koja je, osim toga, tek sredinom sedamdesetih godina prošlog stoljeća postala zemlja useljavanja. Pritom su nekadašnji zajednički jugoslavenski okvir, izrazita blizina Bosne i Hercegovine te ekonomska nerazvijenost potonje u najvećoj mjeri odredili profil slovenske imigracije.

Područja sjeverozapadne i sjeveroistočne Bosne već pedeset godina predstavljaju najznačajnije izvore strane radne snage za slovensku ekonomiju. Čak i ulazak Slovenije u Evropsku uniju (2004.) i potpuno otvaranje Slovenije za radnike iz relativno siromašnih istočnoevropskih zemalja (Poljska, Slovačka, Rumunija, Bugarska,...) nisu bitnije poremetili ustaljene tokove novačenja jeftine radne snage slovenskih firmi. One se i dalje ponajviše vole osloniti na bosanske radnike koji, pak, u Sloveniji pored posla mogu obično pronaći i članove svoje porodice koji su već ranije doselili u Sloveniju, što često olakša njihovu odluku za dolazak u ovu zemlju. Kada je nakon popisa 2002. pravljena analiza mjesta rođenja slovenskih državljana rođenih van Slovenije, titulu najčešće spomenutog mjesta ponijela je bosanskohercegovačka općina Sanski Most, koja je Sloveniji dala 4.500 državljana. Slijede općine Cazin i Velika Kladuša. Bošnjaci u Sloveniji danas žive većinom u gradovima u kojima postoji jaka industrija. Najviše ih živi u Ljubljani, na Jesenicama, u Velenju, na slovenskoj obali (Koper i Izola), u Kranju i Mariboru.

U ovom članku ćemo pokušati predstaviti neke osnovne karakteristike bošnjačke zajednice u Sloveniji. Osvrnut ćemo se na okolnosti formiranja ove zajednice, pogledati kakva je ta zajednica kroz različite statističke podatke, dotaći ćemo se organiziranosti te zajednice i istaći najveće probleme s kojima se ta zajednica susreće.

Formiranje bošnjačke zajednice u Sloveniji

Bošnjaci prvo brojnije i dugotrajnije prisustvo u Sloveniji bilježe tijekom Prvog svjetskog rata, kada ovamo dolaze kao vojnici Austro-Ugarske, da bi, boreći se protiv talijanske armije, branili zapadnu granicu carevine na Soškom frontu. U tim ratnim godinama su Bošnjaci – tad se tim imenom označavalo Bosance i Hercegovce svih triju vjera – na ovom prostoru ostavili dojam izdržljivih, neustrašivih i nepopustljivih boraca. Taj dojam je oblikovan na osnovu činjenice da su bošnjački vojnici zaradili i ponijeli najveći broj priznanja za hrabrost u austrougarskoj vojsci, a bošnjačke regimente su među svim austrougarskim jedinicama zabilježile najveći broj poginulih boraca. U vrijeme Soške fronte je na slovenskom tlu izgrađena i prva (i zasad jedina) džamija u Sloveniji. Stajala je u idiličnom alpskom selu Log pod Mangrtom. Završetkom rata preživjeli Bošnjaci su se uz više ili manje peripetija vratili u Bosnu i Hercegovinu, a džamiju su srušili Talijani, koji su tad zagospodarili zapadnom Slovenijom. U periodu između dva svjetska rata bilo je sporadičnih slučajeva doseljavanja Bošnjaka u Sloveniju, no tek nakon Drugog svjetskog rata to doseljavanje poprima oblike masovne pojave, sve u okvirima zajedničke države u kojoj je doseljavanje i zapošljavanje moglo teći bez većih birokratskih prepreka.

Bošnjačka zajednica u Sloveniji, u kontekstu bh. iseljeništva, većinskim dijelom vrijedi za takozvanu *staru dijasporu*[1]. U pitanju su, dakle, ljudi koji su se u periodu od pedesetih do kraja osamdesetih godina prošlog stoljeća iz BiH iselili većinom zbog ekonomskih razloga, te njihovi potomci. Slovenska bošnjačka populacija je, dakle, u svom većinskom dijelu takozvana *gastarbajterska*[2] populacija. Za *staru dijasporu* ili *gastarbajtersku* populaciju uglavnom je karakterističan nizak stepen obrazovanja i posljedičan pronalazak posla u građevinarstvu, teškoj industriji i na slabije plaćenim radnim mjestima u uslužnim djelatnostima.

Bošnjaci su se u Sloveniju većinom doseljavali iz siromašnih ruralnih sredina Bosanske krajine i sjeveroistočne Bosne. Obično su za te sredine bile karakteristične agrarna prenaseljenost i sistemska zapostavljenost zbog koje nije bilo dovoljno mogućnosti za zaposlenje niti pravih mogućnosti za stjecanje obrazovanja (naročito je ovo važilo za područje Cazinske krajine). Osnovni motiv selidbe u

1 Izrazi *stara dijaspora* i *nova dijaspora* se često koriste kad se govori o iseljeništvu hrvatskog, bošnjačkog i srpskog naroda. U sva tri slučaja ova dva izraza se koriste da bi se podvukla razlika između iseljenika koji su maticu napustili prije rata (takozvani *gastarbajteri)* i iseljenika koji su matičnu zemlju napustili tokom i nakon rata 1991.-1995.

2 "Gastarbeiter" – gostujući radnik na njemačkom, izraz kojim se u Njemačkoj označavalo i dijelom još označava ekonomske imigrante koji su u Njemačku doselili u drugoj polovini 20. stoljeća. S obzirom na velik broj iseljenika u Njemačku sa područja bivše Jugoslavije, izraz *gastarbajter* postao je popularna oznaka za sve ekonomske migrante koji su se iz Jugoslavije odselili u zemlje zapadne Evrope (Austrija, Švicarska, Francuska, Holandija,…). Na ovom mjestu taj izraz koristimo i u vezi sa iseljenicima iz BiH, koji su u Sloveniju došli iz sličnih razloga i koji su sličnih obrazovno-profesijskih profila kao i spomenuti iseljenici.

strane zemlje ili u ono vrijeme druge republike bivše Jugoslavije bio je pronalazak posla koji će omogućiti osnovnu materijalnu sigurnost za pojedinca i njegovu/njenu porodicu. Naravno, i prije rata su se iz Bosne i Hercegovine iseljavali i visokoobrazovani kadrovi ili mladi ljudi koji su potom u zemlji useljenja sticali visoko obrazovanje, no u slučaju Slovenije u cjelokupnoj populaciji ovdašnjih Bošnjaka, taj visokoobrazovani dio činio je izrazitu manjinu. Za prve generacije Bošnjaka u Sloveniji počesto je bilo karakteristično da su čitav radni vijek proveli u jednoj firmi, praktično na istom radnom mjestu. Firmu bi napustili tek ako bi ista prestala s radom ili zbog odlaska u penziju.

Za vrijeme rata u BiH (1992.–1995.), u Sloveniju je došao i veliki broj izbjeglica iz BiH, čime je prekinuta dotadašnja praksa doseljavanja iz isključivo ekonomskih razloga. S brojem bh. izbjeglica u Sloveniji, slovenski mediji znali su naveliko manipulirati, pa je ovdašnja javnost često znala imati nerealne predstave o brojnosti te izbjegličke populacije. Broj onih koji su izbjegli u Sloveniju i tamo prijavili svoj status *privremene izbjeglice*[3] ide do 70.000.[4] No, od te brojke, većina tih ljudi je, nakon kraćeg ili dužeg perioda boravka u Sloveniji, produžila svoj put u druge zemlje, bilo zapadnoevropske bilo prekookeanske, a nakon rata se veliki dio njih vratio u BiH. Nekoliko hiljada ljudi je u Sloveniji ostalo trajno i s manje ili više muke uredilo svoj status, sprva kroz različite vizne aranžmane, a kasnije sve više kroz stjecanje slovenskog državljanstva.

Treba napomenuti da je Slovenija, u vrijeme kad se suočila s dolaskom velikog broja bh. izbjeglica, bila praktično tek uspostavljena država, u znatnoj ekonomskoj krizi, koja je tek trebala oblikovati mnoge svoje institucije, te adekvatno nadgraditi postojeće. Time se politika rješavanja statusa izbjegličke populacije mijenjala i razvijala s vremenom. Mnoge od bh. izbjeglica koje su bile u Sloveniji a potom otišle dalje na Zapad, znaju primijetiti kako su, npr., zapadnoevropske zemlje imale daleko bolje uređen sistem prihvata izbjeglica i njihovog integriranja u svoje društvo.

Brojnost i "troimenost" bošnjačke zajednice u Sloveniji

Kad su se 1991. godine predavali zahtjevi za slovenske državljanstvo i kad su 1992., na temelju tih zahtjeva, izdavana rješenja, od 170.908 državljanstava, 78.825 njih dodijeljeno je ljudima koji su u Sloveniju doselili iz Bosne i Her-

3 Država Slovenija je prilikom prihvata bosanskohercegovačkih izbjeglica za njihovo označavanje koristila termin *privremene izbjeglice.* Taj pojam je pak u međunarodnim konvencijama u vezi s izbjeglicama sporednog značaja, nije šire razrađen niti opredijeljen o pitanju statusa koji iz njega proizlazi. Slovenija je tako za svoje potrebe na primjeru bh. izbjeglica sama "definirala" taj status *privremene izbjeglice*, među ostalim je taj "status" obuhvatao i zabranu, odnosno znatnu ograničenost prava na rad te određeno ograničavanje prava na slobodu kretanja (Doupona Horvat, *Verschueren*, Ž. Žagar, 2001: 29).

4 Dolenc u Komac in Medvešek, 2004: 80-81.

cegovine.[5] Već od sedamdesetih godina prošlog stoljeća, najviše doseljenika u Sloveniju dolazi iz Bosne i Hercegovine.[6] Ti doseljenici su većinom Bošnjaci, no znatan je i udio bosanskih Srba – u srpskoj zajednici u Sloveniji ima više doseljenika iz Bosne nego iz Srbije – dok je Hrvata iz Bosne i Hercegovine nešto manje. Pri pokušaju preciziranja brojnosti doseljenika iz Bosne i Hercegovine i još preciznije Bošnjaka (i njihovih potomaka) u Sloveniji, podatak o dodijeljenim državljanstvima možemo uzeti kao početni. Pored onih koji su svoj status u Sloveniji riješili dobivanjem državljanstva, tu su bili i oni koji su sebi prilikom osamostaljenja Slovenije uredili boravište i pravo na rad u Sloveniji kao strani državljani. Računa se da je takvih bilo dvadesetak hiljada, među njima opet većinom doseljenici iz Bosne i Hercegovine, većinom Bošnjaci. Potom su, usljed rata u BiH, u Sloveniju počele dolaziti izbjeglice iz Bosne i Hercegovine, od kojih je dio njih trajno ostao u Sloveniji.[7]

Nakon rata u BiH, nastavljeno je doseljavanje Bosanaca i Hercegovaca iz ekonomskih razloga i zbog spajanja porodica. To doseljavanje je naročito intenzivirano u posljednjih pet godina, zahvaljujući ekonomskom rastu u Sloveniji i posljedičnoj potrebi za radnom snagom.[8] Pri procjenjivanju brojnosti Bošnjaka u Sloveniji, treba uvažiti sve ove valove doseljavanja. Slično kao i za Bosnu i Hercegovinu, ovi valovi doseljavanja važe i za područja Sandžaka i Crne Gore, odakle su isto tako doselili brojni Bošnjaci.

Prema podacima zadnjeg popisa stanovništva, koji je obavljen 2002. godine, u Sloveniji živi 21.542 Bošnjaka, 10.467 Muslimana i 8.062 Bosanaca.[9] Tih četrdesetak hiljada stanovnika čini dva posto stanovništva Republike Slovenije. Ta *tro-*

5 Kos, 1998: 259

6 Dolenc u Medvešek i Komac, 2004: 66.

7 Ocjene broja bosanskohercegovačkih izbjeglica u Sloveniji su različite "jer ih mnogo nikad nije bilo registrirano i idu do 70 hiljada. Godine 1993. pri popisu izbjeglica i njihove neobavezne registracije kod Crvenog krsta, bilo ih je blizu 31 hiljadu. Krajem juna 1995., kad je bio prvi put objavljen statistički podatak o broju stanovništva po promijenjenoj definiciji, izbjeglica je bilo 21.458, a njihov broj se u narednoj godini više nego prepolovio. Kod uvažavanja Zakona o privremenom utočištu sredinom 1997. godine, u Sloveniji ih je bilo još 7 200; nešto manje od polovine ih je živjelo u 15 izbjegličkih centara (Poročevalec DZ RS št. 38, 1998: 49)" (Dolenc u Komac i Medvešek, 2004: 80-81). Tu moramo naglasiti da je većina bh. izbjeglica u Sloveniji, nakon kraćeg ili nešto dužeg perioda zaustavljanja u Sloveniji, odlazila dalje u zemlje zapadne Evrope i prekomorske države. Poslije rata se veliki broj tih ljudi, naročito starije stanovništvo, vratio u Bosnu i Hercegovinu. Dio te izbjegličke populacije je ostao u Sloveniji i uredio svoj trajni status i takvih je bilo, vjerovatno, nekoliko hiljada. U svakom slučaju je udio bivših izbjeglica u cjelokupnoj bošnjačkoj populaciji u Sloveniji mnogo manji od udjela onih koji su se doselili još u vrijeme zajedničke Jugoslavije, prije svega u sedamdesetim godinama prošlog stoljeća, i onih koji su se u Sloveniji rodili.

8 Sa nastupom svjetske ekonomske krize (2008) ovo se doseljavanje drastično smanjilo, ako ne čak i prestalo.

9 Ime *Bosanci* na popisu nije važilo kao zvanična narodnosna oznaka, jer *bosanstvo* nije (još) nigdje priznato kao narodna pripadnost. Bosanci su bili u statistici procesirani u grupi s *narodno neopredijeljenima*, opredjeljenje *Bosanac* se obično broji kao regionalno opredjeljenje.

imena populacija, koja se na popisu izjašnjavala sa ta tri različita imena, velikim dijelom je srodna, odnosno slična, kako su pokazali drugi demografski pokazatelji zabilježeni na popisu. U slovenskim istraživačkim krugovima postoji tendencija po dosljednom tretiranju rezultata popisa, pa se te tri grupe većinom tretiraju odvojeno, odnosno eventualno se Bošnjaci i Muslimani udružuju, a Bosance se tretira kao zasebnu grupu. Ipak, statistički podaci govore kako su sve te tri grupe, kao što bi se moglo i očekivati, u velikoj mjeri slične, na nekim tačkama gotovo identične. Te tri grupe stanovništva su veoma slične po stručnoj i obrazovnoj strukturi. Osim toga, to su u većini slučajeva pripadnici islamske vjere čiji maternji jezik je većinom bosanski, a država porijekla većinom Bosna i Hercegovina. U većini slučajeva se tu radi o ljudima koji su na prošlim popisima stanovništva bili poznati kao *Muslimani* s velikim početnim slovom, za pripadnike naroda koji je sebi 1993. godine vratio staro narodno ime *Bošnjaci*, odnosno za grupu stanovništva koju su u Sloveniji u svakodnevnom životu najčešće nazivali jednostavno *Bosancima.* Ta zabilježena i očito još živa *troimenost* u *bošnjačkoj* zajednici ne treba čuditi uzmemo li u obzir brojnost i učestalost mijenjanja popisnog imena za Bošnjake u proteklim desetljećima. Slovenski demograf Danilo Dolenc, pri obradi slovenskih statističkih podataka u vezi s popisima stanovništva, primjećuje kako nijedan drugi narod nije imao toliko promjena imena zabilježenih na popisima kao Bošnjaci.

"U svim poslijeratnim popisima se najviše mijenjalo narodnosno opredjeljenje, odnosno imenovanje muslimanskog stanovništva. 1948. godine su bili popisani kao neopredijeljeni muslimani (s malim početnim slovom), na popisu 1953. kao Jugoslaveni-neopredijeljeni, 1961. godine kao Muslimani u smislu etničke pripadnosti i tek 1971. kao narodnost (Petrović 1987: 23). Muslimani su bili u narodnosno opredijeljeno stanovništvo uvršteni i na popisima 1981. i 1991. U popisu 2002, muslimansko stanovništvo se opredjeljivalo na dva načina:

1. kao Muslimani (s velikim početnim slovom) u smislu etničke pripadnosti,
2. kao Bošnjaci u skladu sa ustavom Federacije BiH,

Bosanski Muslimani su se na kraju javno i zvanično samoopredijelili za Bošnjake na Prvom bošnjačkom saboru 1993. To ime je godine 1994. uvedeno i u Ustav Federacije BiH (Kržišnik – Bukić 1996: 91)."[10]

S obzirom da je ovo pitanje *troimenosti* bošnjačkog naroda aktualno i za Bošnjake u širem smislu, pogotovo u samoj domovini Bosni i Hercegovini, možda nije naodmet pokazati rezultate slovenskog popisa stanovništva. U sljedećoj tabeli ćemo pogledati odabrane demografske karakteristike koje su zabilježene na popisu, a koje govore o visokom stupnju srodnosti svih triju grupa.[11]

10 Dolenc u Medvešek i Komac, 2004: 44. Preveo autor teksta.

11 Postoci za vjeroispovijed i mjesto rođenja uzeti iz Medvešek i Komac, 2004: 89-156. Podaci za maternji jezik su preračunati prema podacima sa podatkovnog portala Ureda za statistiku Republike Slovenije (http://www.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=SLO-58&ti=Prebivalst →

		Bošnjaci (%)	Muslimani (%)	Bosanci (%)
Vjeroispovijed				
	islamska	**92**	**90**	**72**
	katolička	0,5	0,2	4
	pravoslavna	1	0,1	15
	nije vjernik, ateist	2	2	3
Mjesto rođenja				
	BiH	**65**	**61**	**73**
	Slovenija	32	34	26
	Jugoslavija □	3	5	0,4
Maternji jezik				
	bosanski	**73,8**	**52,1**	**59,2**
	srpsko-hrvatski	15,3	27,6	24,8
	hrvatski	2,1	5,0	4,5
	srpski	0,6	1,4	4,0
	slovenski	7,2	10,9	6,3

□ Pritom se misli na Crnu Goru, Srbiju i Kosovo. Popis je izveden 2002. godine, kad su Crna Gora i Srbija još činile Saveznu Republiku Jugoslaviju.

Kao što vidimo, teza o visokom stupnju srodnosti tih triju grupa je održiva. Najveći stupanj preklapanja između svih triju grupa je evidentan kod mjesta rođenja (BIH). Tu okvirno važi da su dvije trećine pripadnika svih triju grupa doseljenici, a jedna trećina se rodila u Sloveniji (potomci doseljenika). Malo manji stupanj preklapanja se iskazuje kod vjerske pripadnosti, gdje su Bosanci u manjoj mjeri navodili islam kao svoju vjeroispovijed i kod maternjeg jezika, gdje su Bošnjaci u puno većoj mjeri navodili bosanski jezik kao svoj maternji, dok su Muslimani i Bosanci pored bosanskog jezika često navodili i srpsko-hrvatski jezik kao svoj maternji.[12]

Kao zanimljivost možemo navesti, da su prilikom popisa pojedinci unutar bošnjačkih krugova zabilježili slučajeve gdje su se članovi iste porodice, o pitanju narodne pripadnosti, opredjeljivali sa tri različita imena. Ako bismo pokušali objasniti zašto je pri popisima došlo do tolikih razlika u opredjeljivanju pripadnika jednog naroda, prvi odgovor bi, vjerovatno, bio taj da je ta raznolikost jednostavno posljedica još aktualne raznolikosti imenovanja koja su, inače, u upotrebi za označivanje te (manje-više) iste grupe ljudi. Imenovanje te grupe stanovništva

vo+po+maternem+jeziku+in+narodni+pripadnosti%2C+Slovenija%2C+popis+2002&path=../Database/Popis2002/Slovenija/Prebivalstvo/Demografske%20zna%E8ilnosti/&lang=2).

12 Srpsko-hrvatski je bilo prijašnje zajedničko ime za jezik koji danas poznajemo u četiri varijante, pod četiri različita imena (bosanski, crnogorski, hrvatski, srpski).

je, kao što smo već pokazali, na popisima često mijenjano. Isto tako je kod ovog pitanja neizostavno uvažiti značaj islama u procesu zaokruživanja bošnjačkog narodnog identiteta, odakle mnogi još preferiraju nastavak jednačenja između svog ličnog vjerskog i etničkog identiteta. Pored svega toga, treba dodati i to da je u slovenskoj okolini u svakodnevnom životu oznaka *Bosanac* bila i velikim dijelom još jeste oznaka koja se najčešće upotrebljava ne samo za Bošnjake, već za doseljenike iz svih drugih republika bivše Jugoslavije.

Možemo zamisliti da je na odabir popisnog imena narodne pripadnosti kod pojedinaca u velikoj mjeri utjecala emotivna vezanost za jedno od tri imena ili na jednu od tri komponente bošnjačkog identiteta, vjersku, narodnu i, recimo, domovinsku, od kojih je svaka poznata pod jednim od spomenuta tri imena. Neko, ko se inače više poistovjećuje s vjerom možda je kod pitanja narodne pripadnosti naglašavao svoju vjersku pripadnost pa se stoga izjasnio kao Musliman. Za Muslimane se, vjerovatno, mnogo ljudi opredjeljivalo i zbog toga što su navikli na taj naziv, nezavisno od svoje lične vjerske prakse. Ime Muslimani je bilo, na zadnja tri popisa, službeno ime za narod, što znači da je bilo u upotrebi na tri prošla popisa. U ta tri desetljeća to ime se moglo vrlo dobro utisnuti u svijest ljudi. Neki su se, vjerovatno, u tolikoj mjeri poistovjetili s narodnim imenom Muslimani, da danas možda i svjesno odbijaju novo/staro ime Bošnjaci.

Neko ko se više poistovjećuje s Bosnom kao domovinom, kod pitanja narodne pripadnosti je, vjerovatno, naglašavao taj svoj bosanski identitet. To poistovjećivanje možda nije bilo isključivo vezano za samu zemlju kao zemlju, već i za cjelokupno bosanskohercegovačko kulturno šarenilo u kom taj Bosanac ili Bosanka po opredjeljenju vidi svoju matičnu kulturu i kulturnu baštinu. Takva identifikacija nadmašuje etničke i vjerske granice, mada je na popisu zavedena u rubrici narodne pripadnosti. Za Bosance su se možda izjasnili i oni pripadnici druge generacije doseljenika, koji s Bosnom i Hercegovinom možda i nisu imali većeg kontakta, no su svoje *bosanstvo* razvili iz iskustva življenja u slovenskoj okolini. Ta okolina je, kao što rekosmo, između sva tri imena najviše koristila oznaku *Bosanac*.

Za Bošnjake su se, vjerovatno, najviše opredjeljivali oni koji su u proteklim godinama bili više u kontaktu s aktualnim događanjima u Bosni i Hercegovini i sa središnjim bosanskohercegovačkim medijima, posebno sarajevskim. Potonji su od 1993. godine počeli sve dosljednije upotrebljavati ime Bošnjaci. Na taj način su to ime ubrzo stabilizirali u javnom govoru, s vremenom i među običnim ljudima. Time je to ime dobilo svoj legitimitet. Za Bošnjake su se, možda, u većoj mjeri opredjeljivali i oni koji su bili u periodu prije popisa na ovaj ili onaj način u redovnom kontaktu s organiziranim dijelom bošnjačke zajednice u Sloveniji. Prije svega, tu mislimo na Bošnjački kulturni savez, koji od 2000. godine izdaje časopis znakovitog imena "Bošnjak".[13]

13 Tu možemo napomenuti i to da je neformalna grupa mladih Bošnjaka i Bošnjakinja, okupljena oko bošnjačkog internet portala Slotekbir, koji se tad stvarao i koji je kasnije djelovao pod po→

Inače, Bošnjački kulturni savez Slovenije je 2002. godine statističkom uredu pismeno predložio eksplicitno spominjanje kolektivnog narodnosnog imena *Bošnjaci* na popisnom formularu, da bi se tako izbjegla konfuzija koja se mogla naslutiti. Ta inicijativa je bila posebice logična s obzirom na rat u Bosni i Hercegovini 1992.–1995. i promjene samog imena naroda. No, Ured RS za statistiku te inicijative nije prihvatio. Na popisnim formularima su, prema odluci Ureda za statistiku, bile posebice navedene samo rubrike pripadanja slovenskom narodu, te talijanskoj i mađarskoj narodnosti. "Zbog toga je kod popisa među slovenskim Muslimanima/Bošnjacima bila pomutnja, koja se jasno reflektirala u popisnim rezultatima."[14]

Ono što možemo reći da važi, odnosno ono što su predstavnici organiziranog dijela bošnjačke zajednice nakon objavljenih rezultata popisa prihvatili kao dokazano i realno, jeste da u Sloveniji (bar) dva posto stanovništva čine Bošnjaci.

No, u vremenu nakon zadnjeg popisa stanovništva, Slovenija je doživjela period brzog ekonomskog razvoja. Najviše je investirano u gradnju prometne, stambene i druge infrastrukture. Zbog te konjunkture u Sloveniji u posljednjih nekoliko godina, prije aktualne ekonomske krize, rasle su i potrebe za radnom snagom na području građevinarstva. Baš kao i u prošlim desetljećima, Slovenija se u potražnji za radnom snagom ponovo najviše oslonila na Bosnu i Hercegovinu, kao izvor kvalitetne i jeftine radne snage. Podaci s početka 2009. godine su govorili o približno 90.000 stranih radnika u Sloveniji i od toga ih je otprilike pola dolazilo iz Bosne i Hercegovine. Taj bh. udio stranih radnika većinskim dijelom opet čine Bošnjaci, jer su te nove migracije Bosanaca i Hercegovaca u Sloveniju bile najmasovnije upravo iz krajeva gdje Bošnjaci čine većinsko stanovništvo (okolica Tuzle u sjeveroistočnoj Bosni i Cazinska krajina). S ovim podacima, broj Bošnjaka koji trenutačno (2010.) žive i rade u Sloveniji, možemo povećati za još nekoliko desetaka hiljada. Cjelokupni broj tako možemo s velikom vjerovatnoćom zaokružiti na otprilike 70.000 osoba. To bi značilo da Bošnjaci predstavljaju tri i pol posto cjelokupne populacije Slovenije. Ako je ta procjena tačna, onda možemo reći da su Bošnjaci u Sloveniji trenutno najbrojnija etnička zajednica, odmah nakon Slovenaca. No, pritom je važno napomenuti da ovi zadnji doseljenici ovdje većinom još nemaju uređen stalni status. Usljed ekonomske krize se određen dio tih ljudi već vratio u BiH. Ako, dakle, govorimo o brojnosti Bošnjaka državljana Republike Slovenije, odnosno o Bošnjacima za koje se može s pravom očekivati da će ostati ovdje na duži rok, onda važe prije navedene procjene o postotku u cjelokupnom stanovništvu Slovenije.

U svakom slučaju bi naredni popis stanovništva trebao pokazati koliko su naše procjene tačne. Za očekivati je da će na brojnost Bošnjaka koje će zabilježiti novi

---

kroviteljstvom Bošnjačkog kulturnog saveza, u vrijeme popisa 2002. godine u saradnji sa BKSS-om izvela informativnu akciju s lecima koje je dijelila unutar bošnjačke zajednice. Putem tih letaka ljudi su među ostalim pozvani da se na popisu stanovništva u narodnosnom smislu opredijele kao Bošnjaci.

14 Vera Kržišnik – Bukić, 2008: 139. Preveo autor.

popis stanovništva u pozitivnom smislu utjecati novo doseljavanje i prirodni priraštaj u proteklih deset godina, a u negativnom smislu asimilacija i odrođivanje od bošnjačkog identiteta.

Profil bošnjačke zajednice

Iza svih ovih postotaka, koje smo predstavili, krije se pola stoljeća dug period bošnjačkog doseljavanja u Sloveniju. U većini slučajeva, kao što već rekosmo, to je bila ekonomska migracija. Među doseljenim Bošnjacima je, doduše, bilo i takvih koji su u Sloveniju došli zbog studija i kasnije su se tu i zaposlili u svojoj struci, no, generalno gledajući, Bošnjaci su u Sloveniju dolazili uglavnom kao niže kvalificirana radna snaga koja je zauzimala radna mjesta u teškoj industriji i građevini. Većinom su dolazili u slovenske industrijske centre, s najvećom koncentracijom u Ljubljani, na Jesenicama, u Velenju i na slovenskoj obali. U većini je to bila nisko obrazovana populacija, što potvrđuju i rezultati prije spomenutog popisa stanovništva.

Sljedeća tabela prikazuje profesijsku strukturu bošnjačke populacije.[15] U svrhu poređenja, tu je i profesijska struktura većinske slovenske populacije.

Profesija	Bošnjaci (%)	Muslimani (%)	Bosanci (%)	Slovenci (%)
Zakonodavci, visoki činovnici, menadž.	1	1	1	4
Stručnjaci	1	0,4	1	12
Tehničari i drugi stručni saradnici	5	3	4	17
Činovnici	3	3	2	11
Uslužne djelatnosti, prodavači	7	7	7	12
Seljaci, ribolovci, šumari	1	1	1	4
Obučeni za neindust. način rada	21	22	20	12
Upravljači mašina, indust. radnici	22	22	20	15
Obučeni za jednostavne poslove	25	28	27	7
Vojska	0,3	0,4	0,3	1
nepoznato	14	13	17	5

Vidimo da je stručna struktura slovenske populacije puno bolje raspoređena između visoke, srednje i niže kvalificiranih profesija, dok je stručna struktura Bošnjaka, Muslimana i Bosanaca puno više koncentrirana u strukama za koje su karakteristične niže stope obrazovanja. Ovdje je zanimljivo da kod profesijske

15 Postoci za profesijsku strukturu uzeti iz Medvešek i Komac, 2004: 89-156.

strukture svih triju ciljnih grupa praktično nema većih odstupanja u raspodijeljenosti prema mogućim kategorijama. Niži prosjek u dostignutoj razini obrazovanja se kod Bošnjaka u jednom dijelu prenio i na mlađu generaciju. To je u određenoj mjeri i razumljivo, jer statistike generalno pokazuju da se djeca slabo obrazovanih roditelja rjeđe upisuju na fakultete nego djeca iz bolje obrazovanih porodica. Iako su potomci bošnjačkih doseljenika napravili velik korak u dostignutoj razini obrazovanja u odnosu na svoje roditelje, u usporedbi sa svojim slovenskim vršnjacima, gledano u prosjeku, oni zaostaju. Dio tog zaostatka može se pripisati relativnoj mladosti te populacije koja je velikim dijelom još uključena u proces obrazovanja i koja će svoju konačnu stopu obrazovanja dostići tek u dolazećim godinama.[16] Ipak, statistike pokazuju da su djeca doseljenika u Sloveniji pri izboru srednje škole sklonija upisivanju u stručne škole negoli u gimnazije.[17] To, možda, ukazuje na to da djeca doseljenika već u startu imaju manji interes za buduće studiranje. Za odgovor na pitanje koliko je za to "kriv" pojedinac, odnosno njegova porodica, a koliko društvo, trebalo bi obaviti posebna istraživanja.

Organiziranost zajednice

Organiziranost bošnjačke zajednice u Sloveniji možemo podijeliti na područje politike, vjere i kulture. O organiziranosti na političkom području imamo najmanje za reći pa ćemo stoga početi s te strane. U Sloveniji djeluje Stranka demokratske akcije Slovenije, koja je nastala gotovo istovremeno kad i SDA Bosne i Hercegovine, no sa slovenskim osamostaljenjem i s posljedičnim novim prilikama, SDA Slovenije se oblikovala u samostalnu slovensku stranku, koja u svom članstvu okuplja većinom bošnjačku populaciju i na svoje izborne liste, isto tako, većinom uvrštava Bošnjake i Bošnjakinje. Stranka tradicionalno bilježi relativno dobre rezultate na lokalnim izborima u općini Jesenice, u kojoj Bošnjaci čine oko jedne petine stanovništva. U Jesenicama SDAS već godinama uspijeva dobiti jedno ili dva mjesta u Općinskom vijeću. Stranka je aktivna i u drugim dijelovima Slovenije, no, očito, uslovi za njen proboj nigdje drugdje nisu toliko povoljni kao u Jesenicama. Na državnom nivou, pak, Stranka nema gotovo nikakvih izgleda za uspjeh, pošto je izborni prag od četiri procenta isuviše visok ne samo za broj simpatizera stranke SDAS, već i za cjelokupnu bošnjačku zajednicu. Čak i kad bi potonja bila u stanju u punom broju izaći na izbore i uniformno glasati za SDAS, to još ne bi donijelo dovoljno glasova za ulazak u Parlament. Gledano generalno, izuzev Jesenica, može se reći da je SDAS stranka na marginama slovenske političke arene.

16 Mojca Medvešek, 2007: 55., *Kdo so potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije?*, Razprave in gradivo, Ljubljana, 2007, št. 53-54.

17 Špela Razpotnik, *Preseki odvećnosti*, 2004, str. 139. Podaci su reprezentativni za Ljubljanu i okolinu.

Mimo SDAS Bošnjaci i Bošnjakinje na lokalnom nivou ulaze u općinska vijeća i na listama drugih političkih stranaka (lijeve političke opcije). Na zadnjim općinskim izborima su na listi Liberalno demokratske stranke došli po jedan zastupnik i zastupnica iz bošnjačkih redova u općinskim vijećima Vrhnike (gradića pored Ljubljane) i Tržiča (gradića nedaleko od Jesenica). No, u tim slučajevima ne možemo govoriti o predstavnicima bošnjačke zajednice, jer su ti izabranici odgovorni široj glasačkoj bazi negoli samo lokalnoj bošnjačkoj zajednici. Na državnim izborima, pak, zasad još nijedan kandidat bošnjačkog imena i prezimena nije uspio ući u Parlament. Na listama kandidata tokom izbora se bošnjačka imena i prezimena redovito susreću, ali većinom na dnu tih lista i većinom na listama stranaka, koje nemaju većeg izgleda za uspjeh.

Što se tiče organiziranosti na vjerskom planu, vrijedi istaći da se počeci Islamske zajednice u Sloveniji vežu za šezdesete godine prošlog stoljeća. Prvi odbor Islamske zajednice osnovan je u Ljubljani 1967.[18] Od svojih početaka do danas je Islamska zajednica u Sloveniji većinski bošnjačkog karaktera. Na popisu stanovništva 2002. je u Sloveniji zabilježeno 47.500 vjernika islamske vjere. Otprilike četiri petine ih čine muslimani Bošnjaci. U samom članstvu Islamske zajednice je taj udio Bošnjaka možda još i veći. Islamska zajednica u Sloveniji je organizacijski povezana s Islamskom zajednicom BiH i praktično svi imami zaposleni u Islamskoj zajednici u Sloveniji dolaze iz Bosne i Hercegovine.

Kad govorimo o okupljanju bošnjačke populacije, Islamska zajednica po brojnosti članstva predstavlja najveću organizaciju (većinsko) bošnjačkog karaktera u Republici Sloveniji. Islamska zajednica u Sloveniji sa svih svojih 15 džemata u svom članstvu bilježi više hiljada bošnjačkih porodica. Taj broj daleko prevazilazi broj članova u bošnjačkim kulturnim udruženjima i drugim organizacijama. Razlog zašto je to tako, vjerovatno, nije teško odgonetnuti. Pojednostavljeno i malo slikovito rečeno, u svakom bošnjačkom selu iz kojeg su se ljudi doselili u Sloveniju postojala je džamija, dok je u malo kojem od tih sela postojalo i kulturno-umjetničko društvo. Sam historijat, priroda i svrha jedne i druge organiziranosti kod Bošnjaka su različiti, pa je, stoga, razumljivo zašto interes za učlanjivanje u kulturna udruženja ne dostiže interes za učlanjivanje u Islamsku zajednicu.

Organiziranost na kulturnom planu

Kod organiziranosti na kulturnom planu ćemo se zadržati malo duže. Njegovanje, čuvanje i predstavljanje bošnjačke kulture i bosanskog jezika unutar bošnjačke zajednice u Sloveniji je potreba, koje je ovdašnja bošnjačka zajednica prvi put postala svjesna tek prilikom osamostaljenja Republike Slovenije i malo kasnijeg osamostaljenja Bosne i Hercegovine. Većina tih klubova i udruženja,

18 Pašić, 2002: 104.

koja su se osnivala u prvoj polovini devedesetih godina, nije bila striktno kulturnog karaktera. Obično su to bila humanitarna udruženja, što je odgovaralo potrebama onog vremena (rat u Bosni i Hercegovini). Kulturne, obrazovne, lobističke i sportske aktivnosti su često bile tek dopuna humanitarnom djelovanju. Kako se rat završio, jačala je uloga kulturnih aktivnosti u mnogim bh. udruženjima, no i ostali vidovi djelovanja su i dalje prisutni, sve u skladu sa željama članstva, odnosno ciljne publike i u skladu s tekućim prioritetima.

U Sloveniji postoji već spomenuti Bošnjački kulturni savez Slovenije, koji je krovna organizacija bošnjačkih kulturnih udruženja. Od desetak ovdašnjih udruženja s bošnjačkim ili bh. predznakom, Bošnjački kulturni savez Slovenije (BKSS) trenutno okuplja (samo) tri. Vjerovatno postoji više razloga zašto BKSS ne okuplja većinu udruženja.

BKSS je sve ovo vrijeme radio isključivo na volonterskoj bazi pa je samim tim i razumljivo zašto su i rezultati uglavnom "volonterski". BKSS je osnovan 1996. godine, i to u vremenu kojem je ubrzo uslijedio period u kojem su se mnoga bošnjačka udruženja iz prve sredine devedesetih udruženja počela polako gasiti. U drugoj polovini 90-ih godina, entuzijazam za rad u udruženjima koji je postojao u ratnom periodu znatno je opao. Time je i BKSS izgubio veliki dio svoje baze. Od pet udruženja osnivača, tri su se ugasila. Mnoga od spomenutih desetak udruženja, koja danas postoje, osnovana su tek u posljednjih nekoliko godina kao plod samostalne inicijative, neovisno od djelovanja Saveza. Ta udruženja danas BKSS vide više kao neku samostalnu organizaciju nego kao krovni savez u kojem je i njima mjesto.

Drugi razlog je taj što pojedina mlada udruženja i ne osjećaju potrebu za uključivanjem u krovni savez. Ona su spremna sarađivati sa Savezom gdje se pojavi zajednički interes, ali nisu spremna na organizacijsko vezivanje za Savez i na rad u njemu. S obzirom na to da su to redom volonterska udruženja, veliki dio manjka motivacije za rad u Savezu leži u nespremnosti aktivista tih udruženja da pored vremena koje već ulažu u rad svog udruženja, ulože još i dodatne sate u rad Saveza, u rad koji i ne mora biti neposredno vezan za njihovo konkretno udruženje.

Inače, BKSS danas čine: Društvo bosanskohercegovačkog i slovenskog prijateljstva "Ljiljan" iz Ljubljane, Zavičajno društvo Plava i Gusinja "Izvor" iz Kranja i Kulturno-sportsko društvo Bošnjaka "Biser" iz Jesenica. Svako od udruženja okuplja po stotinjak članova, koji redovno plaćaju članarinu. Pored članova, svako društvo ima još veći broj simpatizera.

Mimo BKSS-a postoji još nekoliko drugih društava, koja okupljaju većinom bošnjačku populaciju. To su: KUD "Sandžak" iz Ljubljane i okolice, društvo "DEM" iz Kranja, društvo "Dijamant" iz Kopra, "Omladinsko kulturno društvo Bošnjaka" iz Velenja, "Društvo bosansko-hercegovačkih studenata BH4" iz Ljubljane i društvo "Sevdah" iz Novog Mesta. Za ova udruženja možemo reći da su aktivna, neka više, a neka manje, no u svakom slučaju djeluju. Postoji tu potom još nekolicina registriranih udruženja koja više nisu aktivna ili čak nikad nisu ni bila aktivna, ali se jesu osnovala i registrirala.

Osim ovih kulturnih udruženja, postoji i nekoliko udruženja koja se bave (i) kulturom, no koja su organizacijski kao i sadržajno vezana za Islamsku zajednicu u Sloveniji. Tu kao posebno aktivna udruženja vrijedi izdvojiti "Udruženje žena Zemzem" iz Ljubljane, "Udruženje žena Kevser" iz Maribora i "Udruženje žena Nur" iz Jesenica. Pod okriljem Islamske zajednice djeluje i Kulturno-obrazovni zavod "Averroes", koji ima ambicije da preraste u naučno-istraživački institut.

Osim udruženja i Islamske zajednice, možemo spomenuti i organizacije koje ne okupljaju bošnjačku ili bh. populaciju u smislu članstva, ali u toj populaciji često vide svoju ciljnu publiku, odnosno događaji u njihovoj organizaciji znaju biti od posebnog interesa za bošnjačku i bh. zajednicu. Pritom nisu nužno u pitanju kulturni događaji. Tu vrijedi izdvojiti "Međunarodni institut za bliskoistočne i balkanske studije" (IFIMES) iz Ljubljane, koji redovito organizira okrugle stolove i javne debate o temama društvenih i političkih zbivanja na Balkanu i u Bosni i Hercegovini. Pored Ifimesa, tu imamo i Zavod "Krog" (Krug), organizaciju koja je aktivna na humanitarnom i obrazovnom planu, a svojim projektima se primarno fokusira na Bosnu i Hercegovinu. Slične prirode je i organizacija po imenu "Center za medcivilizacijski dijalog" (Centar za međucivilizacijski dijalog), koja promovira dijalog između islamskog i zapadnog svijeta. Zatim su tu još i humanitarne organizacije "Up" (nada) i "Merhamet".

Na kulturnom planu možemo spomenuti još i projekt *Rajvosa*, koji kontinuirano živi u okviru "Udruženja B51" iz Ljubljane (to Udruženje brine za dobro poznati pozorišni festival "Exponto"). Projekt *Rajvosa* brine o informiranju šire populacije o mnogim kulturnim događajima koji se dešavaju u Sloveniji, a imaju veze s Bosnom i Hercegovinom. Tu je, prije svega, u pitanju kulturna ponuda koja se javlja mimo kulturnih udruženja bošnjačke i bh. populacije i nastaje pod okriljem slovenskih kulturnih organizacija. Inače za Sloveniju, za razliku od nekih drugih zemalja bošnjačkog iseljeništva, karakteristično je upravo to da veliki dio kulturne ponude s bh. predznakom nastaje mimo udruženja bošnjačke ili bh. zajednice. Ta dodatna ponuda bh. kulture je rezultat geografske i kulturne blizine dviju zemalja. Ona je plod kulturnih veza koje potječu još iz vremena Jugoslavije, zatim novonastalih kulturnih veza između slovenskih i bh. kulturnih radnika, te kulturnog djelovanja na komercijalnoj osnovi za širu ciljnu publiku.

Rad kulturnih udruženja

U Sloveniji vrijedi princip da država pomaže rad kulturnih udruženja doseljeničkih zajednica samo putem projekata, a i to u nedostatnoj mjeri. Za finansiranje redovnih aktivnosti, odnosno osnovnih djelatnosti kulturnih društava, državne podrške praktično nema, jer se već u startu podrazumijeva da su ta udruženja volonterska. To na terenu znači da će država podržati jedan istaknuti kulturni događaj jednog kulturnog udruženja, koji obično traje jedan dan, a za sve ostale dane svog djelovanja udruženje se mora osloniti samo na sebe. Samo na sebe se

udruženje mora osloniti i o pitanju pronalaska i održavanja svojih prostorija te finansiranja vlastitih redovnih aktivnosti.

Pri Ministarstvu za kulturu RS postoji poseban odjel, koji se bavi useljeničkim zajednicama. To Ministarstvo svake godine objavljuje raspis putem kojeg nudi mogućnost sufinansiranja kulturnih projekata. Obim sredstava koja se dijele na tom raspisu je već duži niz godina blizu 200.000,00 eura. Druga adresa na koju se udruženja obraćaju svojim projektima jeste Javni fond za kulturne djelatnosti, koji za useljeničke zajednice obično rezervira gotovo 40.000,00 eura. Od 2010. godine ova dva fonda su udružena, tako da sada sve finansiranje kulturnih projekata doseljeničkih zajednica ide putem Javnog fonda za kulturne djelatnosti. Treba napomenuti da za tih 240.000,00 eura konkurira šezdesetak kulturnih udruženja bošnjačke, srpske, hrvatske, crnogorske, albanske, makedonske i drugih zajednica. Sve te zajednice skupa broje približno 200.000 stanovnika, pa se na osnovu te informacije može oblikovati dojam o „visini“ državne podrške kulturnom životu tih zajednica.

Osim finansiranja na državnom nivou, tu je i lokalni nivo, koji nudi određenu podršku radu udruženja, pri čemu važi da bošnjačka udruženja koja su locirana u manjim općinama lakše dolaze do sredstava iz općinskih budžeta nego udruženja iz većih općina. Iz svih tih izvora zajedno, bošnjačka udruženja (prema nekoj našoj paušalnoj procjeni) godišnje uspiju obezbijediti pedesetak hiljada eura.

Kad je u pitanju finansiranje kulturnih djelatnosti iz fondova budžeta Evropske unije, tu su se stvari otvorile i pokrenule u 2008. godini. Pritom možemo reći kako je bošnjačka zajednica u Sloveniji, u poređenju s drugim doseljeničkim zajednicama, zasad napravila najkonkretnije korake. Tako su, naprimjer, u 2008. godini na konkursu Ministarstva za kulturu RS i Evropskog socijalnog fonda Bošnjački kulturni savez Slovenije i Zavod “Averroes”, koji je proizašao iz okrilja Islamske zajednice u Republici Sloveniji, uspjeli pridobiti sredstva za dva kulturno-obrazovna projekta u ukupnoj vrijednosti 140.000,00 eura. U godini 2009. su isti akteri, te uz njih još i Društvo bosanskohercegovačkog i slovenskog prijateljstva “Ljiljan” te Zavičajno društvo Gusinja i Plava “Izvor – Slovenija” dobili sredstva za četiri kulturno-obrazovna projekta u ukupnoj vrijednosti 290.000,00 eura. Ta četiri projekta se trebaju izvesti u periodu od septembra 2009. do oktobra 2010. godine. Ovi evropski projekti, koji se ostvaruju posredstvom i uz pomoć Ministarstva za kulturu RS, znače velik kvalitativni pomak, kad je u pitanju odnos slovenskih vlasti spram useljeničkih manjinskih zajednica. Konkretno, bošnjačka kulturna udruženja su s ovim projektima dobila svoje prvo zaposleno osoblje.

No, osnovna značajka rada bošnjačkih kulturnih udruženja i dalje ostaje dobrovoljni rad. U tom volonterskom kontekstu je u organizacijskom smislu, nažalost, čest slučaj da se udruženja vežu za samo dvoje-troje ljudi koji “vuku” kompletno udruženje praktično godinama. Broj onih koji su na račun svog slobodnog vremena, a često i na račun svojih finansijskih i drugih sredstava, spremni voditi udruženja, pisati i voditi projekte, organizirati kulturne događaje itd., poprilično

je ograničen. Inače je najčešća i najpopularnija aktivnost u bošnjačkim kulturnim udruženjima folklor.

Što se tiče infrastrukture, većina bošnjačkih udruženja u Sloveniji ima prostorije koje koristi za svoje aktivnosti. Kod nekih udruženja se pritom radi o prostorijama koje im neka druga javna institucija ustupa na korištenje za konkretne aktivnosti u unaprijed dogovorene sate, dok ostala udruženja imaju prostorije unajmljene na svoje ime i mogu ih koristiti u svakom trenutku. Pitanje prostorija među bošnjačkim kulturnim udruženjima najbolje je riješeno u Jesenicama, gdje kulturno društvo "Biser" ima u trajnom najmu lijepo uređene prostore, s relativno velikom središnjom dvoranom, garderobama, kancelarijom, kuhinjom i sanitarijama. Takvo stanje je rezultat velikog angažmana aktivista društva "Biser", sponzora iz redova lokalnih bošnjačkih poduzetnika i susretljivosti Općine Jesenice, koja je društvu "Biser" dala u upotrebu prizemni dio jednog od svojih objekata. Te prostorije su prilikom dodjele bile dotrajale i u veoma lošem stanju, no društvo "Biser" ih je renoviralo i uredilo prema svojim potrebama, a sva uložena sredstva se društvu broje kao unaprijed plaćena kirija. Druga kulturna udruženja su o pitanju prostorija u osjetljivo lošijoj poziciji od društva "Biser" iz Jesenica.

Što se tiče medijskog djelovanja, važi istaći da u Sloveniji izlazi nekoliko listova na bosanskom jeziku, Bošnjački kulturni savez izdaje časopis "Bošnjak", društvo Sandžak izdaje časopis "Glas Sandžaka", a društvo Izvor časopis "Izvor". Svi ti časopisi izlaze u frekvenciji od tri do četiri broja godišnje. Većina udruženja ima svoju internet-stranicu, no neke od tih stranica su tek u svojoj inicijalnoj fazi i na nekima od njih se primarno koristi slovenski jezik jednostavno zbog nedovoljno dobrog vladanja standardnim bosanskim jezikom u pisanoj formi. Što se tiče radijskih emisija, na području Ljubljane, na radiju "Študent", svakih četrnaest dana se emitira emisija na bosanskom jeziku naziva "Podalpski selam". Na području Maribora se na mariborskom radiju "Študent" emitira emisija na bosanskom jeziku "Prokleta Avlija". Svi ovi projekti su u osnovi volonterskog tipa, no u većini slučajeva imaju određenu finansijsku podršku Ministarstva za kulturu Republike Slovenije.

Integracija bošnjačke zajednice

Kad govorimo generalno o integraciji bošnjačkih doseljenika u slovensko društvo, moramo izdvojiti određene *olakšavajuće okolnosti* koje vode ka lakšem uključivanju Bošnjaka u slovenske društvene tokove. Naravno, te okolnosti važe za olakšavajuće, ako na slovensko iskustvo s doseljavanjem gledamo u širem kontekstu bošnjačkog iseljeništva, dakle ako Sloveniju poredimo s drugim zemljama prihvata. U usporedbi s drugim državama Evropske unije, Slovenija je sa svojim doseljenicima, među njima i Bošnjacima, u mnogo ugodnijoj početnoj poziciji. Gledano u širem evropskom kontekstu, možemo reći da je kulturni jaz između Slovenaca i Bošnjaka relativno mali.

Bošnjaci sa Slovencima dijele već duže od stoljeća iskustvo življenja u istoj državi. Od 1878. godine do slovenskog osamostaljenja, Bošnjaci i Slovenci su sve vrijeme živjeli unutar istih državnih granica. Najprije u Austro-Ugarskoj, zatim u Kraljevini Jugoslaviji, a poslije Drugog svjetskog rata i u socijalističkoj Jugoslaviji. To dugotrajno iskustvo iste državne pripadnosti donijelo je sobom i relativno visok stupanj međusobnog poznavanja. Tu je zatim i jezička srodnost, koja proizlazi iz zajedničkih slavenskih korijena, kako slovenskog tako i bosanskog jezika. Jezik možda još ponajviše olakšava uključivanje Bošnjaka u slovensko društvo, jer prosječan Bošnjak ili Bošnjakinja, čak i kad nikad ne nauči tečno govoriti slovenski, sa samim razumijevanjem slovenskog jezika, već nakon kraćeg boravka u Sloveniji, nema većih problema.

Kao okolnost koja ide u korist lakšoj integraciji, nije zanemariva ni visoka "rasna" sličnost Slovenaca i Bošnjaka. Iskustva drugih evropskih država, koje su rasno raznolikije, ukazuju na to da drugačija boja kože može, zbog još prisutnog prikrivenog ili otvorenog rasizma, znatno doprinositi stvaranju podjela unutar društva. Sve ove okolnosti, u konačnici, znače da se prosječan Bošnjak u Sloveniji može puno lakše uključiti u društvene tokove, nego, recimo, Turčin u Njemačkoj, Pakistanac u Velikoj Britaniji, Alžirac u Francuskoj itd. Vjerovatno mu je i puno lakše nego bošnjačkom zemljaku u zapadnim evropskim zemljama. Bošnjaci u Sloveniji, koji već duže vremena žive tu, imaju većinom uređeno državljanstvo. Njima kao državljanima republike Slovenije jasno pripadaju sva državljanska prava. Najveći broj Bošnjaka sebi je državljanstvo uredio 1992. Zakonom o državljanstvu iz 1991. godine. Oni koji zbog različitih osobnih razloga nisu željeli ili nisu mogli urediti državljanstvo po tom zakonu, sebi su uredili status stranca. Oni kojima ni to nije pošlo za rukom, svoju situaciju su "riješili" pridobivanjem statusa *privremene izbjeglice* ili su, pak, završili među takozvanim "izbrisanima". Situacija u kojoj se ubrzo nakon osamostaljivanja našla ova "izbrisana" grupa stanovništva Slovenije, među kojom ima i popriličan broj Bošnjaka, baca veliku sjenu na inače relativno efikasno i brzo rješenje statusa za većinu doseljenika iz drugih republika bivše Jugoslavije.[19] Ipak, generalno gledano, možemo reći da su o pitanju uređenja statusa na ličnom nivou, Bošnjaci u Sloveniji relativno dobro integrirani. To važi za Bošnjake koji ovdje žive već duže vremena. Kao što rekosmo, u zadnjim godinama se doselio dodatan broj Bošnjaka u Sloveniju, prvenstveno zbog potreba slovenskog građevinarstva. O pitanju mogućnosti uređenja trajnog statusa u Sloveniji, iskustva tih ljudi ukazuju na dugotrajnost

19 Izraz "izbrisani" odnosi se na grupu stanovnika Slovenije koji su prije osamostaljenja ove države ovdje imali uređeno stalno prebivalište, a kasnije, iz različitih razloga nisu uspjeli urediti sebi slovensko državljanstvo ili status stranca. Slovenska birokracija je sve one državljane drugih republika bivše Jugoslavije, koji si nisu uredili novi status, krajem 1992. jednostavno izbrisala iz evidencije osoba sa stalnim boravištem u Sloveniji. Svi ovi ljudi su nakon toga u Sloveniji de iure i de facto živjeli ilegalno, praktično bez građanskih prava. Prema zadnjim podacima slovenske vlade, bilo je izbrisano 26.000 ljudi.

i kompliciranost potrebnih procedura. Tu ne mislimo nužno na državljanstvo, nego generalno na status koji bi u zadovoljavajućoj mjeri pojedincu omogućavao traženje posla, rješavanje stambenog pitanja, korištenje radničkih prava itd. Zbog neadekvatne državne politike o pitanju tretiranja radnika stranaca, ponekad, nažalost, iskustva naših radnika u Sloveniji znaju ličiti na novodobno ropstvo. No, ako izuzmemo iskustva radnika vizaša, u bošnjačkim krugovima generalno važi ocjena da su Bošnjaci, iako zauzimaju slabije plaćena radna mjesta, sveukupno gledano, dobro uključeni u tržište radne snage u Sloveniji. Većina ih je zaposlena, a brojni Bošnjaci su aktivni u malom, djelomično i u srednjem poduzetništvu. Međutim, u usporedbi sa slovenskim prosjekom, Bošnjaci o pitanju zaposlenosti stoje nešto lošije od većinskih Slovenaca. Podaci iz popisa stanovništva iz 2002. godine ukazuju na nejednak položaj bošnjačke zajednice. Ti podaci su u vezi s izjašnjavanjem samog stanovništva Slovenije, a ukazuju na to da je stopa nezaposlenosti među Bošnjacima, a i među drugim useljeničkim zajednicama u Sloveniji, viša u usporedbi sa stopom nezaposlenosti cjelokupnog stanovništva.

NEZAPOSLENOST NA OSNOVU PODATAKA IZ POPISA 2002*	
Narodna pripadnost	Stopa nezaposlenosti (%)
Albanci	16,7
Bošnjaci	**14,0**
Crnogorci	13,3
Hrvati	10,0
Makedonci	11,3
Muslimani	**15,8**
Srbi	12,7
Slovenci	8,1
Svi (rep. prosjek)	**8,9**

* Šircelj Milivoja, *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije, popisi 1921-2002*, 2003., str. 131.

Ta razlika u stopi nezaposlenosti može biti posljedica različitih faktora. To može biti zbog već spomenute niže stope obrazovanja, neadekvatne stručne strukture, koncentracije tog stanovništva na ekonomsko manje aktivnim područjima, a može biti i posljedica diskriminacije.[20] Pojedina sociološka istraživanja pokazuju da, kad se radi o mogućnosti napredovanja na društvenoj ljestvici u slovenskom

20 Bešter u Komac i Medvešek, 2004 : 564.

društvu, pripadnici bošnjačke zajednice iskazuju relativno jak osjećaj nejednakosti svog položaja.[21]

Međutim, generalno gledano, opet osvrćući se na druge zapadnoevropske zemlje i njihove dominirajuće useljeničke zajednice, još možemo reći da su Bošnjaci na individualnom nivou u Sloveniji dobro integrirani. Ponajviše se ističu u sportu, naročito nogometu, a ima ih i u kulturi (muzika, literatura, likovna umjetnost,...), u medijima, u ekonomiji (na jednoj od zadnjih lista najbogatijih Slovenaca, među prvih deset našao se i jedan Bošnjak) pa i u akademskim krugovima. Naravno, kao i svugdje među Bošnjacima u svijetu, skroz drugo je pitanje koliko se ti uspješni ljudi potom uključuju i u organizirani rad u korist bošnjačke zajednice, koliko svojom javnom pojavom ukazuju na probleme svojih sunarodnjaka i koliko se uopće identificiraju sa svojom zajednicom. Neki posebno istaknuti angažmani poznatih Bošnjaka u tom smjeru su zasad poprilično rijetki. Ono na što u vezi sa slovenskom integracijskom politikom, odnosno samom integracijskom praksom, upozoravaju predstavnici organiziranog dijela bošnjačke zajednice u Sloveniji (prvenstveno tu mislimo na Bošnjački kulturni savez), je pitanje prava bošnjačke zajednice na kolektivnom nivou. U tim upozorenjima, Bošnjački kulturni savez nije sam, već je ujedinjen zajedno s kulturnim savezima drugih konstitutivnih naroda bivše Jugoslavije u Sloveniji. Radi se o kulturnim savezima Albanaca, Crnogoraca, Hrvata, Makedonaca i Srba. Sve te organizacije ujedinjene u Savez saveza, odnosno Koordinaciju EXYUMAK, upozoravaju na to da je Slovenija, o pitanju poštivanja kolektivnih prava doseljeničkih zajednica, često bila veoma suzdržana. Koordinacije EXYUMAK smatra da država Slovenija mora još mnogo toga uraditi na području kulturne integracije doseljeničkih zajednica.[22]

Kulturne organizacije Bošnjaka i drugih doseljeničkih zajednica očekuju više razumijevanja i željele bi vidjeti aktivniju ulogu države na sljedeća četiri područja:

- djelotvorno i sistematično rješenje mogućnosti učenja maternjeg jezika za mlađe generacije doseljeničkih zajednica u sklopu odabirnih predmeta u osnovnim i srednjim školama, tamo gdje postoji interes za takvu vrstu nastave;
- prisutnost tih zajednica u slovenskim javnim medijima, naprimjer, u obliku redovne televizijske ili radijske emisije koja bi pokrivala kulturne događaje koje izvode kulturna društva doseljeničkih zajednica i koja bi tekla na maternjim jezicima tih zajednica;
- razrađenije, cjelovito, dugoročno usmjereno i prvenstveno izdatnije rješenje državne finansijske podrške djelovanju kulturnih društava doseljenič-

21 Bešter u Komac i Medvešek, 2004 : 583.

22 Više o koordinaciji EXYUMAK i njenom djelovanju možete pročitati na internet-stranici www.exyumak.si.

kih zajednica, koja neće biti orijentirana samo na pojedine projekte, već će omogućavati pokrivanje stalnih troškova djelovanja društava i saveza;
– realna mogućnost participacije predstavnika doseljeničkih zajednica u izabranim organima vlasti na lokalnom i državnom nivou.

Sva ta pitanja bi se mogla adekvatno riješiti nekim krovnim priznavanjem posebnog manjinskog statusa tih zajednica, bilo kroz posebni zakon, bilo kroz uvrštavanje svih ovih zajednica u Ustav Republike Slovenije. U bivšoj Jugoslaviji su se pripadnici različitih jugoslavenskih naroda, pa tako i Bošnjaci, odnosno tada Muslimani, u Sloveniji, bar nominalno, osjećali *svoj na svome*, kroz Ustavom utvrđenu konstitutivnost. No, osamostaljenjem Slovenije bošnjačka, kao i druge neslovenske zajednice u toj zemlji, našla se u objektivno gledano manjinskoj situaciji, mada joj taj manjinski položaj zakonski nikad nije priznat. U Sloveniji su jedine priznate manjine Madžari, Talijani i Romi, kojih svih zajedno nema ni kao pola bošnjačke zajednice. Sve ostale zajednice vrijede za takozvane *novodobne zajednice,* koje se smatraju *neautohtonima.* Autohtonost, pak, u Sloveniji važi kao osnovni kriterij za priznavanje manjinskog statusa, pri čemu pojam autohtonosti nigdje nije pravno definiran. Slovenska politika ga tumači kao tradicionalnu i viševjekovnu naseljenost određene zajednice na određenom području slovenske države, čime već u startu odbija mogućnost priznavanja statusa manjine, odnosno zakonskog dodjeljivanja i zaštite kolektivnih prava bošnjačke i drugih "bivše-jugoslavenskih" zajednica u Sloveniji.

Nedostatak sistemskog rješenja položaja bošnjačke zajednice u Sloveniji na terenu znači dodatnu olakšicu za što bržu asimilaciju, odnosno što bržu *slovenizaciju* ovdašnjih Bošnjaka. Pritom je najproblematičnije gubljenje znanja maternjeg jezika. U Sloveniji trenutno ne postoji mogućnost učenja bosanskog jezika ni u obliku fakultativne nastave u sklopu javnih škola ni u obliku dopunskih škola u okvirima kulturnih udruženja. Za prvo država još nije istinski zainteresirana, a za ovo drugo nedostaje kadra, novca pa i organizacijskih i infrastrukturnih mogućnosti. Bošnjački kulturni savez već duže vremena nastoji otvoriti pitanje učenja bosanskog jezika u komunikaciji sa slovenskim vlastima. U tom smjeru već postoje zakonske osnove koje pružaju tu mogućnost, no o pitanju same organizacije i finansiranja takve nastave zasad još nema odgovarajućeg rješenja.

Zaključak

Bošnjaci, koji su u Sloveniji stekli državljanstvo, imaju riješena sva individualna prava, ali Bošnjaci kao zajednica još nemaju adekvatno uređeno pitanje svojih kolektivnih prava. Takvo stanje se na terenu održava u tome da je njegovanje i čuvanje bošnjačke kulture u Sloveniji svedeno na nivo ljubiteljsko-volonterske djelatnosti, u Sloveniji ne postoje dopunske škole bosanskog jezika, prisutnost Bošnjaka kao zajednice u javnim medijima je minorna, reprezentacija Bošnjaka u

slovenskoj politici na lokalnom nivou je jednako tako minimalna a na državnom nivou praktično nepostojeća.

Inače, kad se o problemima bošnjačke zajednice u Sloveniji govori u medijima, što slovenskim što bosanskohercegovačkim, Bošnjaci u Sloveniji su možda najpoznatiji po problemu dugotrajnog i sporog procesa "gradnje" džamije u Ljubljani. Pritom je možda paradoksalno što Bošnjaci kao muslimani, odnosno kao vjerska zajednica u Sloveniji imaju osjetljivo viši nivo prava nego kao etnička zajednica. Naime, muslimani kao vjerska zajednica u Sloveniji su priznati i državni Ured za vjerske zajednice je dužan komunicirati i sarađivati s ovdašnjom Islamskom zajednicom. Dok na drugoj strani Ured za narodne zajednice u praksi gotovo da se i ne bavi ovdašnjom bošnjačkom etničkom zajednicom, niti se osjeća pozvanim da rješava neki od problema te etničke zajednice, jer jednostavno po zakonu nije dužan to činiti, pošto Bošnjaci kao zajednica nisu spomenuti ni u jednom zakonu, a u Ustavu da ne govorimo.

Ipak, ono što stoji na putu procesu asimilacije i što će, vjerovatno, i na dugi rok očuvati jezgru bošnjačke zajednice u Sloveniji, jeste blizina matice. Ako znamo, naprimjer, da jednom Bošnjaku, koji živi u Ljubljani, a potječe iz Cazina ili Prijedora, da dođe kući treba svega dva do tri sata vožnje autom, onda znamo i to da su za tog Bošnjaka problemi oko čuvanja matične kulture i maternjeg jezika bitno manji negoli za njegovog hipotetičnog rođaka koji je odselio u Francusku i u Bosnu dolazi jednom godišnje, ili još rjeđe.

Literatura:

Baltić, Admir, *Organiziranost bošnjačke ili bosansko-hercegovačke zajednice na kulturnom planu – primjeri Slovenije, Holandije i Švedske* u *Bošnjačka kultura – od volonterstva ka profesionalizaciji*, ur. Admir Baltić, Bošnjački kulturni savez Slovenije, Ljubljana, 2009.

Bešter, Romana, *Ekonomska integracija priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji* u *Percepcije slovenske integracijske politike*, ur. Miran Komac i Mojca Medvešek, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 2004.

Dolenc, Danilo, *Etnična podoba Slovenije skozi statistične podatke* u *Percepcije slovenske integracijske politike*, ur. Miran Komac i Mojca Medvešek, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 2004.

Doupona, Horvat; Verschueren, Ž. Žagar, *Pragmatika legitimizacije: retorika begunske politike v Sloveniji*, Open Society Institute, Ljubljana 1998.

Kos, Borivoj (1998), *Problematika državljanstva in nacionalna varnost in medetnični konflikti* u "Nacionalna varnost in medetnični konflikti v Republiki Sloveniji". Zbornik raziskovalnega projekta, ur. mag. Miran Mitar i Andrej Sotlar:. Visoka policijsko-varnostna šola, Ljubljana, str. 251-268.

Kržišnik-Bukić, Vera, *Narodnomanjšinsko vprašanje v Sloveniji po razpadu Jugoslavije* u Razprave in gradivo, Inštitut za narodnosna vprašanja, Ljubljana, 2008.

Kržišnik-Bukić, Vera, *Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo*, Inštitut za narodnosna vprašanja, Ljubljana, 1996.
Kržišnik-Bukić, Vera, *Slovenci, narodne manjšine in dostojanstvo*, članak dostupan na www.exyumak.si.
Medvešek, Mojca, *Kdo so potomci priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije?* u Razprave in gradivo, Inštitut za narodnosna vprašanja, Ljubljana, 2007.
Pašić, Ahmed, *Islam in muslimani v Sloveniji*, "Emanet", Sarajevo, 2003.
Razpotnik, Špela, *Preseki odvečnosti*, Pedagoška fakulteta, Ljubljana, 2004.
Šircelj, Milivoja, *Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije, popisi 1921-2002*, Statistični urad R Slovenije, Ljubljana, 2003.

BOSNIAKS COMMUNITY IN SLOVENIA

Admir Baltić

Summary

The mass immigration of Bosniaks in Slovenia has begun in mid-last century, where people mostly came from poor rural areas of north-western and north-eastern Bosnia. Bosniaks in Slovenia, in addition to Serbs and Croats are the dominant immigrant communities, according to the census from 2002 and here are about two percent of the population (if one adds to them and those who identify themselves as Muslims or Bosnians). Most of these people here have Slovenian citizenship, but there is a large group of those who migrated in the last few years here and staying in thanks to work visas. Bosniaks in Slovenia, as well as other immigrant communities, are not recognized as a minority. In Slovenia there are not additional schools of Bosnian language, Bosniaks as a community practically are not present in the Slovenian public media, in political terms they do not have their representatives in parliament, and preserving and development of the parent culture is reduced to the volunteer work of cultural associations. On the plight of the community constantly warns Bosniaks Cultural Association of Slovenia (BKSS), the umbrella organization of the Bosniak cultural associations in Slovenia. In communication with government bodies, BKSS is trying to look for better and systematic solutions that would suit the needs of Bosniaks community here. All the enumerated deficiencies, which facilitate the assimilation of Bosniaks, reduce the physical proximity of Bosnia, due to the contacts with the parent culture, language and media is relatively easy and frequent. Bosniaks, who had just recently moved to Slovenia and staying here on temporary work visas, as the biggest problems facing, they have pointed out inadequate government policies related to their position. Namely, there is too much workers dependence on their employer, and the others often use that dependence for their profit at the expense of workers.

Key words: Slovenia, Bosniaks, Muslims, Bosnians, status of immigrant communities, integration, assimilation, old Diaspora, collective rights

UDK 323.22: 061.2

Društveni pokreti kao odraz Zeitgeista

Adnan Džafić
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Društveni pokreti su jedna od osnovnih društvenih oblika kroz koje kolektivi dižu glas za različite nevolje i brige koje ih muče. Usput ostvaruju dobiti i za sebe i ostale, angažirajući se u najrazličitijim kolektivnim akcijama. Kao i u svijetu, i kod nas ove aktivnosti slično dižu svoj glas kako bi "popravili svijet", ili cjelinu društvenih zajednica. Društveni pokreti su rutinizirani pristup u kome pojedinci organizirani u pokrete otjelovljuju svoje nezadovoljstvo savremenim društvom.

Ključne riječi: društveni pokreti, novi društveni pokreti, antiratni pokreti, pokreti za zaštitu okoliša, nova kulturna politika

Istraživači su definirali društvene pokrete u skladu s njihovim širim viđenjem kako društva funkcioniraju i kako se mijenjaju. Najšire promatrano, na društvene pokrete se može gledati kao na racionalno ulaganje manje konvencionalnih sredstava da bi se postigli politički ciljevi koji bi se malo vjerovatno postigli na drugačiji način, i mogu se promatrati kao izražena frustracija klijentelom koja je neuspješna u postizanju prihvatanja ili prilagođavanja od glavnih tokova društva. (Meyer i Kretschmer, 2007:541) Kada se pokreti proučavaju iz konteksta okoline, polazi se od konteksta u kojem se pokreti javljaju i razvijaju, kada se pokreti promatraju iznutra, pažnja se stavlja na dinamiku, procese i značenja individualne mobilizacije unutar pokreta. Napredak društvenih pokreta nudi viziju kako društva i države funkcioniraju, i kako se društva mijenjaju.

Prvi veliki val znastvenika o društvenim pokretima nakon Drugog svjetskog rata, fokusirao se na masovne mobilizacije i emocije, kao simptom i posljedicu društva koje je „poludjelo" (nacionalni pokret). Znanstvenici su na društvene pokrete gledali kao na proizvod *društvene disfunkcije*. Iracionalnost, disfunkcionalnost i konačno opasnost. Pojavom pokreta za prava građana pedesetih godina dvadesetog stoljeća dešava se preokret u konceptu izučavanja pokreta. Ukratko,

naročito u svjetlu hladnog rata, SAD su definirale neku vrstu otvorene demokratske politike koja je ispunjena posredničkim asocijacijama koje bi prerasporedile razvoj društvenih pokreta. Znanstvenici su se okrenuli od društvenih i političkih faktora koji su poticali društvene pokrete ka svrhovitim naporima organizatora koji su poticali društveni proces (problem slobodnog jahača – predispozicije individua da steknu dobit od kolektivne akcije, ne sudjelujući u njoj). (Meyer i Kretschmer, 2007:542) Perspektiva političkih mogućnosti ima značenje u smislu da vanjski svijet utječe na probleme/pitanja, taktiku i krajnji utjecaj društvenih pokreta. Iako pokreti prave izričito političke zahtjeve o stvarima javne politike, nisu ograničeni na politički proces, društveni pokreti su uvijek više od njihovih izričitih zahtjeva, uključujući dijelove kulture i vrijednosti. Drugo, društveni pokreti su pokretači koji izražavaju konstruirane političke i društvene identitete. Treće, društveni pokreti imaju duboko korijenje i dugu baštinu, koje se ne mogu jednostavno uokviriti u vremenu. Četvrto, društveni pokreti se sastoje i od zainteresiranih pojedinaca i od ustanovljenih organizacija koje koordiniraju mnoga ulaganja pokreta. Pojedinci i grupe unutar pokreta suglasni su u određenom stepenu u nekim aspektima politike i vrijednosti, ali se razlikuju prema drugim pitanjima, kao što su poželjne organizacijske forme, vrijednosti itd. Grupe su saglasne do određenog stepena u službi postizanja zajedničkih ciljeva. Peto, iako društveni pokreti uspostavljaju različite prostore i kulture, nisu odvojeni od glavnih tokova politike i kulture; oni crpe ideje, podršku i nevolje iz šireg društva te doprinose istom povratku toga u društvo. (Meyer i Kretschmer, 2007:540-541)

Društveni pokreti najjednostavnije se mogu opisati kao kolektivna nastojanja da se promovira ili odupre promjeni u društvu ili grupi. (Beaford, Gongaware, 2000: 2717)

Od mnoštva tipologija društvenih pokreta možda se čini bitnim navesti jednu koja za osnovu ima načine promjene postojećeg društvenog uređenja. *Revolucionarni pokreti* teže temeljnim promjenama strukture. *Reformistički pokreti* nastoje modificirati strukturalne relacije bez prijetnje po postojeće institucije (mirovni, ženski, za zaštitu okolice). Pokreti se organiziraju oko mnoštva političkih ciljeva, ali se mogu organizirati istovremeno i oko političkih i ciljeva koji se tiču svakodnevnog života. Neki se organiziraju isključivo oko pitanja stila života i pitanja identiteta. Na kraju, društveni pokreti često se razvijaju u organiziranu opoziciju u formi kontrapokreta čija je funkcija sprečavanje revolucionarnih i reformskih pokreta u provođenju promjena koje promoviraju. Zajedničke karakteristike društvenih pokreta: prvo, svi pokreti se pojavljuju pod određenim, kompleksnim nizom historijskih, kulturnih i strukturalnih uslova. Drugo, kada se pokret pojavi, pojavljuje se mnoštvo pitanja za participaciju, treće, svaki je pokret organiziran do određenog stepena, četvrto, svaki pokret ima svoje posljedice, pa čak i minimalne. (Beaford, Gongaware, 2000:2718)

Pokreti kao organizirana aktivnost

Snažni društveni pokreti potiču stvaranje novih grupa koje ih zastupaju, koje općenito nastavljaju postojati i poslije završetka glavnine mobilizacije. Jedan od primjera je Stranka zelenih koja se razvila u naprednim industrijskim zemljama ranih 1980-ih kao proširenje društvenih pokreta kao što su mirovni, feministički, pokret za zaštitu okolice. (Meyer i Kretschmer, 2007:542) Pokreti mogu imati formalnu povezanost s centralnom vlašću, relativnu autonomiju i raznolikost organizacijskih aranžmana. Kada jednom uspostave organizacijski identitet, mogu graditi stabilnu osnovu resursa. Društveni pokreti doprinose stabilnosti onome što je inače fluidno, i slučajan fenomen. Rezultati angažmana pokreta i istraživanja sugeriraju da su pokreti efektivniji u proizvođenju kulturalnih nego strukturalnih promjena. Uspjeh društvenih pokreta može se prosuđivati na osnovama sposobnosti pokreta da otvori linije komunikacije s javnošću i njenim korišćenjem tih linija da proširi nova znanja zato što nastoji da utječe na društvenu promjenu. (Beaford, Gongaware, Valadez, 2000:2724-2725) Gamson je proučavao relativan uspjeh ili neupjeh strukture organizacije pokreta (u daljem tekstu SMO). Zaključio je da u odnosu na uspjeh i neuspjeh zavisi od toga:

a) da li su pokreti dobili nove prednosti,
b) da li su prihvaćeni od protivnika. Najvažniji njegov nalaz je u stepenu zastupane promjene. Pokreti koji nastoje da zbace postojeće elite rijetko u tome uspijevaju. "...važno je vidjeti da se uspjeh u izmjeni svjetonazora može povezati sa uspjehom u mijenjaju društvenih struktura. Aktivisti pokreta posvećuju značajno vrijeme zadatku transformiranja načina na koji ljudi gledaju ili uokviruju društveni problem ili određeni domen života. Ako su napori pokreta za formiranje okvira uspješni, bilo na lokalnom bilo na globalnom nivou, može doći do opće promjene u javnom mišljenju,... Pokreti su, međutim, igrali značajnu ulogu u mijenjanju načina na koji su njihovi članovi promatrali svijet, načina na koji su drugi razumijevali njihov svijet, i u većini društvenih reformi, revolucija, i promjena u svjetskom poretku." (Beaford, Gongaware, Valadez, 2000:2725)

Kulturni preokreti

Društveni pokreti ponudili su nove načine interpretiranja svijeta, definiranja društvenih situacija i pokušaja da se ubijede drugi u ovom procesu. Sposobnost da se modificira i utječe na značenja i interpretaciju, da se vrši promjena, udruživanje i koordinacija, na taj način su postali od centralnog značaja za aktivnost društvenih pokreta. Protesti i promjena svijeta, kako je dokazivano, neophodno su uključivali promjenu načina na koji su ljudi gledali svijet. Društveni pokreti su oblikovali nove okvire da ovo učine mogućim.

Značaj borbe, borbe da se definira situacija, posmatran je kao centralna strana konflikta u kojima su se angažirali društveni pokreti. Postala je značajna uloga objašnjenja i priča zato što se odnose na oblikovanje rituala, kolektivnu imaginaciju, i svjesnost o društvenim pokretima, što je nedavno postalo dodatni istraživački fokus. Uloga emocija u protestu i mobilizaciji kao i međuigra između kulture društvenih pokreta i popularne kulture. Studentski protesti 1960-ih povukli su konceptualnu krizu koja je, zapravo, vodila promjeni u perspektivi; pojava "novih" društvenih pokreta 1970-ih i 1980-ih, ženskih pokreta okolišnih pokreta, i obnovljenih mirovnih pokreta imala je isti efekt. Uspon etničkih i religijski zasnovanih pokreta i novih prava doveo je do sličnih modifikacija.

"Društveni pokreti vode bitku na širokom planu kulture, gdje je državna politika samo jedan parametar. (Fantasia, Whittier) Pokreti se moraju temeljiti u glavnim političkim diskursima i simbolima, da bi regrutirali nove aktiviste i unaprijedili njihove zahtjeve, ali moraju i tranformirati te simbole, da bi oblikovali okolinu za koju se bore. Simboli, značenja i prakse iskovani u kotlu društvenih protesta često nadžive pokrete koji su ih stvorili." (Meyer i Kretschmer, 2007:547) U nedostatku konkretnog političkog uspjeha pokreti često smatraju kulturu prihvatljivijim putem do uspjeha, gradeći tako podršku za kasnije izazove o pitanjima politike. Thomas Rochon tvrdi da dok eksplicitna politička borba zahtijeva ogromno dijeljene pažnje aktivista, kulturne promjene vjerovatnije i duže traju. Primjer feminističkog pokreta, koji je izgubio političku bitku, ali je izmjenio mišljenje o ženama na polju porodice, radnog mjesta i politike, predstavlja dokaz toj tvrdnji. Kultura ima značajnu ulogu u pojavljivanju pokreta po tome što pojedincima daje osjećaj zajedništva s drugim pojedincima. Naročito kultura može pomoći u formiranju zajedničkog identiteta koji se pozicionira kao različit od svih drugih grupa. Dalje, kada se grupe osjećaju potčinjenim u društvu, mogu formirati oblike aktivnosti i uvjerenja koja predstavljaju opoziciju dominantnoj kulturi. Kultura je važna u pojavljivanju međunacionalne difuzije društvenih pokreta, zato što osigurava uobičajeni način kako gledati na svijet i načine kako da se izrazi taj pogled. Društveni pokreti će se, najvjerovatnije, pojaviti kada su sazreli strukturalni uvjeti za mobilizaciju, kulturni kontekst omogućava zajednički pogled na svijet i niz aktivnosti koje se mogu primijeniti na situaciju, kolektivna interpretacija nepravdi proizvodi spoznajnu slobodu, a okviri kolektivne akcije povezani su najmanjim stepenom s glavnim okvirom. (Obično zasnovan na zajedničkim vrijednostima, uvjerenjima i ličnim identitetima, kolektivni identitet se odnosi na kvalitete i karakteristike koje se pridaju grupi od članova te grupe. (Beaford, Gongaware, Valadez, 2000: 2721)

Društveni pokreti utječu na one koji u njima sudjeluju, ponekad i dramatično ili zauvijek. Učesnici stupaju na historijsku scenu, ne samo kao žrtve nego i kao učesnici u historiji. "Učesnici u pokretima kuju nove identitete u bitkama, identitete koji se prenose izvan polja pojedinačne kampanje ili pokreta." (Meyer i Kretschmer, 2007:548) Aktivisti na sebe gledaju kao na članove grupe koja je drugačija od drugih. Oni tumače svoja iskustva u političkim pojmovima i poli-

tiziraju svoje akcije i u kontekstu pokreta i u kontekstu svakodnevnog života. Kolektivni identiteti koji su nastali u vrijeme vrhunca mobilizacije traju i nakon vremena gašenja protesta. U određeno vrijeme učesnici pokreta nastavljaju gledati na sebe kao progresivne aktiviste čak i kada je organizirana kolektivna akcija u opadanju, i prave lične i političke odluke u svjetlu ovog identiteta. Mijenjajući način života, pokreti doprinose široj kulturnoj promjeni, ali i izvan onih promjena koje su posijali s aktivistima, organizacijama i problemima u glavnim tokovima politike i društva, koje animiraju promjene u budućnosti. "U sažetku, pokreti ne utiču samo na polje na kojem se će se naredni izazivači boriti već i na izvore dostupne izazivačima i opću atmosferu koja okružuje borbu. U mijenjanju politike i procesa oblikovanja politike, pokreti mogu mijenjati strukturu političkih mogućnosti s kojom se suočavaju izazivači. Proizvodeći promjene u kulturi, pokreti mogu mijenjati vrijednosti i simbole koje koriste akteri glavnog toka kao i disidenti. Mogu proširiti taktički repertoar koji će biti dostupan novim pokretima." (Meyer i Kretschmer u Bryant i Peck, 2007:548) U početku se učešće u društvenim pokretima tumačilo iracionalnim motivacionim faktorima, kasnih 1970-ih i ranih 1980-ih počinje se proučavati mikrostrukturalni kontekst mobilizacije, naročito društvene veze i mreže potencijalnog regrutiranja u pokrete. (Snow, McAdam). Ovaj pristup polazio je od pretpostavke da su učesnici u pokretu često jako društveno integrirani u svoj svakodnevni život i vjerovatno pripadaju asocijacijama civilnog društva i klubovima. Mobilizacija pokreta pojavljuje se intenzivnije kada se čitave grupe i organizacije regrutiraju u masu nasuprot organiziranju pojedinačnih individua postepeno.

Novi društveni pokreti

Novi društveni pokreti nastaju tokom posljednje tri decenije 20. stoljeća, odnosno šezdesetih godina 20. stoljeća. Neki od najpoznatijih pokreta tog vremena su pokret za građanska prava i feministički pokret. Osamdesetih godina prošlog stoljeća na sceni su aktivni antinuklearni i ekološki pokret. Ovi pokreti se smatraju jedinstvenim proizvodom modernosti. Od pokreta prije njih novi pokreti se razlikuju po metodama, motivaciji i orijentaciji. Uzrok nastanka novih društvenih pokreta (dalje u tekstu NDP) vidi se u nemogućnosti tradicionalnih političkih institucija da se nose sa savremenim izazovima, tj. opasnostima od nuklearne energije i utjecaja informacijske tehnologije. Iako se utjecaj u tradicionalnoj politici smanjuje, porast broja NDP-a je dokaz da građani nisu apolitični i nezainteresirani za politiku. Ovo je, prema Gidensu, *paradoks demokratije*. (Gidens, 2005:491.) Učesnici smatraju da mogu više postići neposrednim djelovanjem nego oslanjanjem na političare i političke sisteme. NDP-i djeluju u prostoru između države i društva unutar porodice, udruženja građana i drugih neekonomskih institucija. Utjecaj informacijskih tehnologija na NDP ogleda se u tome da su pokreti povezani u ogromnu mrežu. Informacijske tehnologije im omogućavaju da reagiraju

odmah nakon događaja, da dobiju pristup informacijama i da odmah neposredno razmjenjuju informacije, da vrše pritisak na vlade, korporacije i međunarodne organizacije. Služeći se internetom, lokalni događaji postaju poznati širom svijeta. Razmjenjuju iskustva i informacije i koordiniraju akcije, imaju mogućnost koordiniranja političkih kampanja. Ujedinjeni su van kulturnih i nacionalnih granica. Ove karakteristike i tehnologije 20. i 21. st. dovode do toga da se sukobi odvijaju za informacije i javno mnijenje. "Strane u sukobima koriste medije i internet da bi oblikovali mišljenje određene populacije o važnim pitanjima društvenog sveta." (Gidens, 2001:442) Cilj aktivnosti je da se informacije o korporacijama, politikama vlada ili posljedicama međunarodnih sporazuma učine dostupnim ljudima koji za njih ne bi saznali. Pokreti koriste informacijsku tehnologiju i za organiziranje svoje infrastrukture. Postoje određene vrste organiziranih reakcija pokreta na utjecaje globalizacije i njihovo uključivanje u specifične grupacije koje nisu neposredno vezane za suštinu NDP-a. Vidovi ispoljavanja protesta NDP-a su mirni protesti – taktike mirnog sjedenja na ulicama i cestama, koriste nove tehnologije za promociju političkih programa i organiziranje protesta. Nove tehnologije povećavaju sposobnost da se organiziraju i koordiniraju protesti bez potrebe za centralnom komandom, jasno definiranim vodstvom, velikom birokratijom i značajnim finansijskim sredstvima, što je dalo potpuno novu prirodu uličnim demonstracijama. Rast globalne nejednakosti i ustrajavanje socijalne nestabilnosti oblikuju potencijal za oslobađanje reakcionarnih društvenih snaga. Aktivisti širom svijeta oblikovali su nov internacionalizam s globalnom vizijom. Razvili su organizacione forme čiji se opseg proteže od globalnih promotivnih mreža preko privremenih grupa za podršku, sve do globalnog foruma, kako bi razmjenjivali ideje i koordinirali akcije na što većem broju polja. Nova forma akcije je nenasilna direktna akcija, a protagonisti su studenti, radnici, marginalizirane grupe. Primjer pokreta u Argentini: "Pokret je većinom nestrukturisan, samostalne jedinice komuniciraju putem web-sajtova, i on je namjerno neformalan, sa heterogenim članstvom – od sredovečnih profesionalaca u Lacoste košuljama do studenata sa šiljcima u kosi..." (Grubačić, 2003:93.) Jedna od upečatljivih karakteristika alterglobalističkih pokreta po Grubačiću je razaranje naslijeđenih paradigmi građanskog neposluha. Odbačena je dihotomija nasilje/nenasilje i zauzet je prostor između građanske nenasilne akcije i insurekcije. Ulične demonstracije su se pretvorile u jednu vrstu umjetnosti s kombinacijom elemenata festivala, uličnog pozorišta i nenasilne akcije. "Aktivista je postao 'homo ludens', neposlušni građanin koji se igra i svojom igrom osmišljava nove prostore građanske neposlušnosti." (Grubačić, 2003: 98.) Ovi alterglobalizacijski pokreti su pokreti reinvencije demokratije, on nije protiv organizacije, on formira nove forme organizacije. Ove nove forme organizacije su njegova ideologija. Pokušavaju se formirati horizontalne mreže organizacije na principu decentralizirane, nehijerarhijske direktne demokracije. Principi odlučivanja konsenzusom: proces glasanja nastoji se zamijeniti procesom kolektivnog usvajanja jedne odluke prethodno ponuđene kao prijedlog. Zahtijeva se princip pluraliteta, diskusije i otvorenosti.

Promjene u političkoj kulturi i vrijednostima industrijskih zemalja

"Novi društveni pokreti, naročito studentski, mirovni, antinuklearni, ženski pokreti i pokreti za zaštitu okoliša, odgovorni su za najveći dio kolektivnog društvenog prosvjeda koji je prohujao Zapadnom Europom tijekom šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina." (Carter, 2004:95) Smanjenje tradicionalne industrijske proizvodnje, rast uslužnog sektora dovelo je do pomaka u strukturi zanimanja – širenje sektora činovnika. Bolji materijalni uvjeti, ekspanzija visokog obrazovanja i informatička revolucija su, također, pridonijeli brisanju tradicionalnih klasnih podjela. Učesnici ekoloških pokreta i NDP uglavnom potječu iz nove srednje klase, neprilagođenih grupa koje nisu na tržištu rada – studenti, domaćice, nezaposleni, pripadnici "stare srednje klase", i onih koji su nezavisni i samostalni u poslu – poljoprivrednici, sitni trgovci. Ove grupe se nalaze izvan dviju tradicionalnih klasa kapitala i rada. Inglehart je tvrdio da ove grupe pridaju najveću važnost fizičkom suzdržavanju i sigurnosti, kao i na veće isticanje pripadnosti, samoizražavanja i kvalitete života. Društvene temelje EMO čine disproporcionalno visokoobrazovani aktivisti koji su zaposleni kao nastavnici, u kreativnim poslovima, državnim institucijama ili su sinovi ili kćeri visokoobrazovanih roditelja. Kao rezultat toga na pokrete za zaštitu okoliša se gleda kao na interesnu politiku "nove klase". "Na taj način okolišni aktivizam je, kao i značajna sredstva društvenog učenja o pitanjima okoliša i škola za participaciju općenito, nova tačka pristupa za nove aktiviste i nova pitanja." (Rootes, 2004:617) Međutim, sa Inglehartom se nije saglasio Carter, i to argumentira na sljedeći način: "... kad modernom društvu, sa sve većim obiljem i sve većim brojem raspoloživih dobara, naš apetit za sve više materijalnih dobara postaje nezasitan. Naša definicija osnovnih potreba se sve više širi.:.." (Carter, 2004:99) Promjena vrijednosti je ukorijenjena u okolini NDP-a ne u njima. Porast poslova usmjerenih na blagostanje u obrazovanju i zdravstvu, a ne u uslovima rada, dovelo je do promjene vrijednosti i pomaže im da obrade više informacija, povećava njihove izglede za nalaženje posla i materijalnu sigurnost te potiče širu kritičku perspektivu. Ekonomski faktori smatraju da su njihovi materijalistički interesi direktno ugroženi zelenim mjerama. Glavna struja pokreta za zaštitu okoliša izabrala je reformu a ne revoluciju. Izbacila radikalne korijene društvenog pokreta s ciljem da djeluje unutar političkog sistema, i participatorna načela i nekonvencionalnu taktiku zamijenili su profesionalizacija i konvencionalne metode. Moderne grupe za zaštitu okoliša s masovnim članstvom hijerarhijske su organizacije s ograničenim demokratskim pravima za svoje članove. Velike prihode su iskoristile za transformaciju u visokoprofesionalne javne interesne grupe. Proces institucionalizacije pokazao se težim za grupe kao što su Greenpeace i FoE, koje su formirane kao radikalni društveni pokreti. "Obje grupe ubrzo su postale poznate po inovativnim načinima borbe, medijski dobro popraćenim prosvjedima i izravnim akcijama." (Carter, 2004:152)

Kada bismo društvene pokrete trebali ocijeniti prema njihovoj povijesnoj produktivnosti, odnosno prema učinku na kulturne vrijednosti i društvene institucije, pokret za zaštitu okoliša je u posljednjoj četvrtini dvadesetog stoljeća zavrijedio istaknuto mjesto u krajoliku ljudske avanture. "..ono što označuje pokret za zaštitu okoliša kao novi oblik decentraliziranoga, raširenoga, društvenog pokreta koji se pojavljuje u mnogo oblika i orijentiran je na stvaranje mreža." (Castells, 2002:118) *Identitet* pokreta odnosi se na ono što jest i u čije ime govori, na njegovu samodefiniciju, protivnik se odnosi na načelnog neprijatelja pokreta kojeg je pokret izričito identificirao, *društveni cilj* odnosi se na viziju koju pokret ima o obliku društvenog poretka ili društvene organizacije koju bi želio ostvariti na povijesnom vidiku svoga kolektivnog djelovanja. "Mobilizacija lokalnih zajednica u obrani njihova prostora, protiv nametanja neželjenih uporaba, čine najbrže rastući oblik akcije za zaštitu okoliša te je to vjerojatno oblik koji najizravnije povezuje ono što ljude neposredno brine sa širim problemima uništavanja okoliša." (Castells, 2002: 122) Svi oblici protesta bili su usmjereni na uspostavljanje nadzora nad životnim okruženjem.. *Kontrakultura* "...mislim na namjerni pokušaj da se živi prema normama koje su različite i u određenoj mjeri kontradiktorne onima koje društvo nameće kroz instituciju, te odupiranje tim institucijama na temelju alternativnih načela i vjerovanja." (Castells, 2002:123.) U Njemačkoj glavna snaga u pozadini formiranja zelenih bila je Građanska inicijativa iz kraja sedamdesetih, koja je uglavnom bila organizirana oko mobilizacija za mir i protunuklearnih mobilizacija. Ona je na jedinstven način povezala veterane iz pokreta šezdesetih s feministkinjama, s mladim o obrazovanim srednjim klasama. Specifičan razvoj ogleda se u tome da nisu postojali gotovo nikakvi izrazi društvenog protesta izvan triju glavnih stranaka, postojanje potencijalnog nezadovoljenog glasačkog tijela, naročito među mladima, koje je čekalo priliku da se izrazi. Većina glasača "zelenih" bili su mladi, studenti, učitelji i drugi pripadnici udaljeni od industrijske proizvodnje. Program je uključivao ekologiju, mir, odbranu sloboda, zaštitu manjina i useljenika, participirajuću demokratiju. Cilj politike zasnovane na novom razumijevanju moći, protumoći, koju će svi dijeliti i koju će svi koristiti. "...postoji izravna povezanost između tema koje je iznio pokret za zaštitu okoliša i temeljnih dimenzija novog društvenog ustroja, umreženoga društva, koja se razvijala od kraja sedamdesetih do danas: znanost i tehnologija kao osnovna sredstva i ciljevi gospodarstva i društva, preobrazba prostora, preobrazba vremena i gospodarstvo apstraktnih, svjetskih struja bogatstva, moći i informacija nad kulturnim identitetom, stvarajući stvarnu virtualnost kroz medijske mreže." (Castells, 2002:129)

Rast utjecaja tzv. "zelenih" stranaka bio je različit u pojedinim zemljama Evrope i svijeta. Najveći izborni uspjeh u Sjevernoj i Zapadnoj Evropi. Osamdesetih godina 20. st. pet posto glasova i mjesta u nacionalnim parlamentima stranka "zelenih" osvojila je u Njemačkoj, Belgiji, Švicarskoj i Luxembourgu. (Carter, 2004:92) U drugoj grupi zemalja, kao što su Finska, Francuska, Austrija i Holandija, "zelene" stranke nisu osvajale više od 5% glasova na nacionalnim

izborima sve do devedesetih godina 20. st. "Aktivnost novih društvenih pokreta sigurno je u velikoj mjeri utjecala na razvoj zelenih stranaka u nekim zemljama. Opći savez ekoloških i ljevičarskih grupa koje su otvorile antinuklearne pokrete tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina pridonio je formiranju zelenih stranaka u Njemačkoj, Francuskoj, Luksemburgu i Finskoj, a u Austriji i Švedskoj zelene su stranke proizašle iz kampanja za raspisivanje referenduma na kojima bi se donijela odluka protiv upotrebe nuklearne energije." (Carter, 2004:100) "Zeleni" su začeti u aktivnosti društvenog pokreta. Vodeći elementi uključivali su dugotrajni studentski pokret, građanske akcijske grupe. Pogodna izborna pravila – povrat sredstava strankama koje su prešle prag od 0,50% glasova, pravo ulaska u Parlament stranci koja osvoji najmanje 5% glasova u Njemačkoj. Izbori za Evropski parlament donijeli su daljnje izborne mogućnosti, na kojima su "zeleni" bolje prolazili nego na domaćim izborima. SPD je kliznula prema centru nakon niza izbornih poraza, "zeleni" su zato, u nedostatku komunističke stranke, mogli ispuniti prostor lijevo od SPD-a i pružiti utočiše prilično velikom broju lijevo orijentiranih birača. Sada, kada su na vlasti, ocjenjivat će ih se prema njenoj uspješnosti na vlasti." (Carter, 2004:106) Prvi "zeleni" izabrani su u Parlament 1997. Potpora "zelenima" u opasnom društvu može biti potaknuta posebnom brigom za objektivno stanje okoliša, kao što je i odraz postmaterijalističkih vrijednosti. Obrazovni nivo čini možda najčvršću uzročnu vezu s potporom zelenim strankama. Struktura političkih mogućnosti objašnjava razlike u uspjehu zelenih stranaka skretanjem pažnje na institucionalne faktore, kao što su izborni sistem i političko nadmetanje. Međunarodni program za društvene nauke proveo je anketu 1993., koja je pokazala da više od 10% ispitanika izjavljuju svoje članstvo neke grupe za zaštitu okoliša u zemljama kao što su N. Zeland, Holandija, Filipini i SAD, gotovo 10% Australija i blizu 5% Kanada, Izrael, Njemačka, GBR i Norveška. Također, postoji i preklapajuće članstvo, koje se ne može izmjeriti. Okolišne organizacije u SAD-u 1998. brojale su 9,5 miliona članova. Holandija je imala najveći broj članova EMO-a po stanovnika 2001. godine, odnosno 3,7 miliona članova. "Novi socijalni pokreti koji predstavljaju protest protiv posledica modernizacije koja je u potpunosti 'moderna' u normativnom smislu, mogu se posmatrati i kao pojave koje dovode na novi nivo i nastavljaju emancipatorske buržoaske pokrete osamnaestog i ranog devetnaestog veka, kao i radničke pokrete devetnaestog i početka dvadesetog veka." (Ofe, 1999: 38-39)

Literatura:

Castells, Manuel (2002), *Moć identiteta*, Zagreb, "Golden marketing"
Gidens, Entoni (2001), *Sociologija*, Beograd, Ekonomski fakultet
Gidens, Entoni (2005), *Odbegli svet*, Beograd, "Stubovi kulture"
Giugni, Marco; McAdam, Doug i Tilly, Charles (1999), *How Social Movements Matter*, University of Minnesota Press, Minneapolis, London
Grubačić, Andrej (2003), *Globalizacija nepristajanja*, Novi Sad, "Svetovi"

Haralambos, Michael; Holborn, Martin (2002), *Sociologija – Teme i perspektive*, Zagreb, "Golden marketing"

Neš, Kejt (2006), *Savremena politička sociologija. Globalizacija, politika i moć,* Beograd, "Službeni glasnik"

Carter, Neil (2004), *Strategije zaštite okoliša. Ideje, aktivizam, djelovanje,* Barbat, Zagreb

Ofe, Klaus(1999), *Modernost i država*, Filip Višnjić, Beograd

Pavlović, Vukašin (2006), *Društveni pokreti i promene*, Beograd, Službeni glasnik

Snow, A. David; Soule, A. Sarah i Kriesi, Hanspeter (2004), *The Blackwell Companion to Social Movements,* Blackwell Publishing, Oxford, London

Tilly Charles(2005), *Social Movements 1768-2004*, Paradigm Publishers, Boulder, London

Članci u zbornicima i časopisima:

Almeida, Paul (2008), *Social Movements* u *International Encyclopedia of the Social Sciences*, drugo izdanje, vol 3, Darity A. William ur.; The Gale Group,Thompson, Star Logo i Macmillan Reference USA, str. 603-608.

Beaford, D. Robert; Gongaware, B. Timothy i Valadez, D. Danny (2000), *Social Movements* u *Encyclopedia of Sociology*, Borgotta F. Edgar ur.; Macmillan Reference USA, str 2717-2727.

Eyerman, Ron (2006), *Social Movements* u *The Cambridge Dictionary of Sociology*, Turner S Bryan ur.; New York, Cambridge University Press, str. 578-580.

Giugni, Marco (1999), *How Social Movements Matter: Past Research, Present Problems, Future Developments*, u *How Social Movements Matter*,University of Minnesota Press, Minneapolis, London, str. xiii-xxxii

Meyer, S. David i Kretschmer, Kelsy (2007), Social Movements u *21st Century Sociology: A reference Handbook*, Bryant D. Clifton i Peck L. Dennis ur.; California, Sage Publications, str. 540-548.

Rootes, Christopher (2004), *"Enviromental Movements"*, u *"The Blackwell Companion to Social Movements",* Blackwell Publishing, Oxford, London, str. 608-640.

Rucht, Dieter (1999), *"The Impact of Enviromental Movements in eastern Societies"*, u *How Social Movements Matter*, University of Minnesota Press, Minneapolis, London, str. 204-224.

Staggenborg, Suzzane (2005), *Social Movement Theory*, u *Encyclopedia of Social Theory*, Ritzer George ur.; London, New Delhi Sage Publication, str: 753-758.

SOCIAL MOVEMENTS AS REFLECTION OF *ZEITGEIST*

Adnan Džafić

Summary

Social movements are one of the basic social forms through which collectives raising their voice for a variety of troubles and worries that plague them. By the way profits for themselves and others by engaging in various collective actions. As in the world, we also have similar activities to raise the voice in order to "improve the world", or the whole social community. Social movements are routine- approach in which individuals organized into movements to point out their dissatisfaction with modern society.

Key words: social movements, new social movements, ant-war movements, environmental movement, new cultural politics

UDK 004.738.12: 930.85 (497.6)

Web 2.0 tehnologije:

Nove mogućnosti za digitalne informacijske usluge bosanskohercegovačkih ustanova baštine

Lejla Kodrić
Filozofski fakultet, Sarajevo

Informacijske usluge ustanova baštine, kao posljedica redefiniranja u širem informacijsko-uslužnom okruženju, posebice se preoblikuju u susretu s mogućnostima koje su u području informacijskih usluga uopće ponudile najprije Web 1.0, a nešto kasnije, u još intenziviranijem obliku, Web 2.0 tehnologije. Informacijske usluge ustanova baštine, zahvaljujući svojoj imanentno komunikacijskoj, kao i participacijskoj prirodi, jesu među prvim baštinskim uslugama koje su sasvim očevidno te pojačano u nekoliko posljednjih godina počele s iskorištavanjem mogućnosti koje su i u području realizacije digitalnih informacijskih usluga ponudile Web 2.0 tehnologije. Ustanove baštine sve intenzivnije unapređuju svoje informacijske usluge alatima poput podcasta, blogova, wikija, digitalnih videoigara, Web 2.0 društvenih mreža, virtuelnih svjetova, ali i onih budućih alata čiji je razvoj još ispred nas. Zasigurno su javno dostupni Web 2.0 alati omogućili raznolike manifestacije baštinskih informacijskih usluga u redefiniranom okruženju i za bosanskohercegovačke ustanove baštine.

Ključne riječi: baštinske ustanove, digitalne informacijske usluge, Web 2.0 tehnologije

Crtice iz bosanskohercegovačke baštinske prošlosti: ususret novom vremenu

Pojava digitalnog informacijskog usluživanja ustanova baštine višestruko je značajna, pored ostalog i kao potvrda izmijenjenog, ali ipak kontinuiranog vida *distribuiranja pamćenja zajednica*. S ciljem uspješnog distribuiranja pamćenja zajednica iskorištavanjem alata koji su prikladni novom informacijsko-uslužnom okruženju, ustanove baštine diljem svijeta kao svoje ozbiljno poslanje

prepoznaju osiguravanje raznolikih vidova digitalnog informacijskog usluživanja. Ulažući velike napore na usmjeravanje finansijske, kadrovske te uopće uslužne politike matičnih ustanova, ali i zajednica uopće ka ovom vidu usluživanja, ustanove baštine u digitalnom informacijskom usluživanju pronalaze mogućnosti potvrde svoga značaja i opstojnosti u iznimno konkurentnom okruženju koje danas, vrlo često, sve manje razaznaje vrijednosti te društvenu ulogu ustanova baštine. I kako to obično biva, informacijski izraslije zajednice na tragu postojećih, već prikladno razvijenih modela tradicionalnog informacijskog usluživanja korisnika, a nerijetko i kao zajednice s adekvatnom finansijskom te uopće društvenom podrškom, vrlo rano po njihovoj pojavi usvajaju digitalne komunikacijske alate kao pomagala u realizaciji digitalnih informacijskih usluga. One druge, manje društveno, ekonomski, pa posljedično tome i informacijski izraslije zajednice promjenama izlaze ususret gotovo stihijski, bez očekivane pomoći nadležnih ustanova, odnosno bez nacionalnih te lokalnih strategija usmjerenih unapređenju te jačanju informacijske djelatnosti.

U trenutačnim okolnostima, ususret baštinskim digitalnim informacijskim projektima intenzivnije izlaze zemlje s odgovarajućom finansijskom i uopće društvenom podrškom što, svakako, ne bi trebao postati kamen spotjecanja za zemlje čija je baštinska nacionalna strategija tek u izgradnji ili za zemlje čiji se entuzijastički napori oko omogućavanja korisničkog pristupa baštini na novi način *distribuiranja* te *konzumiranja* kulture tek naziru.

Iako je sistematizirano uključivanje bosanskohercegovačkih ustanova baštine u tokove evropske te uopće svjetske baštinske djelatnosti inicirano još u periodu austrougarske uprave, a stvarno počelo tek po završetku Drugog svjetskog rata, Bosna i Hercegovina zemlja je sa, čak i za evropske okvire, dugom tradicijom baštinjenja. Važnosti tradicije baštinjenja na ovim prostorima svakako je doprinijelo i trusno, ratovima i naseobama nerijetko potresano tlo, a posljedica čega jeste i iznimna kulturna raznolikost. U nastojanju da se potvrde kao društveno značajne, "autohtone" zajednice, sve ovdašnje kulture pomno njeguju svoju tradiciju, štiteći njome svoj integritet i pravo na suživot u zemlji. U takvoj konstelaciji odnosa, unutar kultura koje intenzivno njeguju i štite same sebe, odnosno kultura koje su u stalnom naponu dokazivanja vlastite posebnosti, s vremenom formirane ustanove baštine postaju prostori pohranjivanja, ali i distribuiranja stoljećima čuvanih, vrijednih objekata baštine.

Uključivanje bosanskohercegovačke baštinske zajednice u nadasve poticajno aktuelno informacijsko-uslužno okruženje pod teretom je niza nepovoljnih okolnosti kojima je ova zajednica u punom intenzitetu izložena cijeli niz godina. Društvena, politička, ekonomska te obrazovna razjedinjenost zemlje u periodu nakon posljednjeg rata, kao i sporo zacjeljivanje ratom prouzročenih *razlika* u svim društvenim sferama, doprinose nestabilnosti cjelokupnog društvenog uređenja, pa tako i jednako nestabilnom te neuspostavljenom radu ustanova baštine. U uvjetima finansijske, političke te uopće društvene nestabilnosti bosanskoherce-

govačke ustanove baštine ipak ne prezaju od htijenja da se u okolnostima kakve jesu uključe u aktuelne tokove realizacije baštinske djelatnosti.

Bosanskohercegovačke ustanove baštine, svjesne činjenice da su njihove vrijedne zbirke ne samo ovdašnja, već i svjetska baština, i pored očiglednih poteškoća s kojima se svakodnevno suočavaju, nastoje se pridružiti aktuelnim obrascima upravljanja baštinskim ustanovama te baštinskim objektima, poglavito po uzoru na već oprobane te preporučene prakse baštinsko-informacijski izraslijih zajednica. Pritom, čini se, bosanskohercegovačke ustanove baštine iznova potvrđuju razvojni put svojstven ustanovama baštine ostalih podneblja, a kada je u pitanju iskorištavanje mogućnosti koje su ponudile digitalne mrežne tehnologije unutar sektora baštine. Tako su i ovdašnjim ustanovama baštine aktuelne digitalne tehnologije najprije zanimljive kao pomagala pri unaprijeđenoj realizaciji tzv. "temeljnih", "tehničkih" baštinskih disciplina, što posljeduje pojavom prvih WebPAC-a na Web stranicama bosanskohercegovačkih ustanova baštine. U nastavku interesovanja baštinskih ustanova za mogućnosti koje su ponudile digitalne mrežne tehnologije uslijedili su projekti digitalizacije baštinske građe, i to kao omanji, lokalni, nerijetko ka pojedinim dragocjenim zbirkama usmjereni projekti. Iako se projekti digitalizacije bosanskohercegovačke baštinske građe i dalje mahom realiziraju kao izdvojeni, pojedinačni projekti, bez saradnje većeg broja ustanova na zajedničkom očuvanju i predstavljanju baštine te bez nacionalne strategije ovoga tipa, a čemu svakako doprinosi i složenost političke i uopće društvene situacije u Bosni i Hercegovini, takvi projekti svakim danom postaju sve brojniji te poznatiji stručnoj i korisničkoj javnosti.

Istovremeno, čak i letimičan prijegled Web pojavnosti bosanskohercegovačkih ustanova baštine ukazuje na mogući zaostatak ovdašnjih ustanova kada je u pitanju ponuda digitalnih informacijskih usluga korisnicima. Interes predmetnog rada za realizaciju digitalnih informacijskih usluga bosanskohercegovačkih ustanova baštine, ali i baštinskih ustanova uopće, uslijedio je kao odgovor na niz poticaja. Jedan od bitnijih svakako je i očigledni raskorak između općeg značaja digitalnog informacijskog usluživanja kao područja, na jednoj, te interesa za navedeno područje unutar bosanskohercegovačke zajednice kako na znanstvenoj i stručnoj razini, tako i na razini stvarnih baštinskih praksi, na drugoj strani. Digitalne informacijske usluge, kao bitna sastavnica uspješne baštinske djelatnosti, u aktuelnom su okruženju nerijetko potisnute u korist angažmana na unapređenju bibliotečkih / baštinskih pomagala za organiziranje znanja, kao i nove, digitalne pojavnosti baštinskih zbirki. Uz neskriveno odobravanje nastojanja ovoga tipa, predmetni rad, pored ostalog, pokušaj je aktueliziranja važnih tema iz područja digitalnog informacijskog usluživanja te skretanja pažnje na očigledno zanemarene aspekte informacijskog usluživanja unutar bosanskohercegovačkih ustanova baštine. Stoga se ovaj rad zainteresirao za raznolike aspekte izvedbe digitalnih informacijskih usluga, a kako bi, na taj način, bio od pomoći ustanovama baštine koje namjeravaju osigurati digitalno informacijsko usluživanje za svoje korisnike.

Prema informacijskoj usluzi 2.0

Digitalne informacijske usluge ustanova baštine dio su šireg informacijsko-uslužnog okruženja te kao takve nužno pod utjecajem kontinuiranih konceptualnih promjena u teoriji informacijsko-uslužnih djelatnosti, ali i promjena u svakodnevnoj informacijskoj praksi. Informacijske usluge ustanova baštine, i pored zasebnih, ovom tipu ustanova svojstvenih uslužnih modela, ali ipak i kao dio javnih informacijskih usluga u stalnom su suodnošenju s promjenama u području informacijskih usluga uopće. Istina, nisu se sve promjene u širem, informacijsko-uslužnom okruženju u jednakoj mjeri odrazile na modele informacijskih usluga ustanova baštine. Uz kontinuirane, očigledne pomake uvjetovane pojavom svih bitnijih, a dotad nepoznatih informacijsko-komunikacijskih alata, informacijske usluge ustanova baštine stvarno redefiniranje počinju iskušavati tek s pojavom digitalnih mrežnih tehnologija. Kao izrazito komunikacijski i participacijski činovi, informacijske usluge ustanova baštine, sasvim razumljivo, pod snažnim su utjecajem onih informacijsko-komunikacijskih inovacija ili tehnologija koje interveniraju u samu bit komunikacije, i to ne samo na način unapređenja mogućnosti već oprobanih komunikacijskih modela, već, što je posebno bitno, implementiranja posve novih mogućnosti u području komunikacije.

Stoga ne čudi da se informacijska usluga ustanova baštine, a kao posljedica redefiniranja u širem informacijsko-uslužnom okruženju, posebice preoblikuje u susretu s mogućnostima koje su u području informacijskih usluga uopće ponudile najprije Web 1.0, a nešto kasnije, u još intenziviranijem maniru, Web 2.0 tehnologije. U nekoliko posljednjih godina, informacijska usluga ustanova baštine, ali i baštinske usluge uopće, postupno osvješćuju utjecaj tzv. "2.0 koncepta", a koji, čini se, sve intenzivnije intervenira u cijeli niz djelatnosti "osjetljivih" na tehnološke inovacije, otvarajući, time, mogućnosti izmijenjenih, unaprijeđenih društvenih praksi. Novoparadigmatsko iskustvo za informacijske usluge ustanova baštine počinje već s pojavom digitalne mrežne informacijske usluge, odnosno u okviru Web 1.0 okruženja, kao okruženja unutar kojeg se i ostale usluge ustanova baštine sasvim očigledno počinju temeljito restrukturirati. Vrijeme je to i intenzivne preoblike baštinske informacijske usluge koja se, prateći prostor smještaja postupno sve većeg dijela građe te očekivani prostor susretanja s korisnicima usluga, počinje realizirati i u *mrežnim mjestima*. Novi *locus* realizacije usluge porađa i nove informacijsko-uslužne modele. Informacijsko-uslužni modeli ustanova baštine, čak i u okviru Web 1.0 okruženja, a na tragu svoje izrazite komunikacijske i participacijske prirode, predstavljaju plodno uporište unutar kojeg sljedeća razvojna faza Web tehnologija, poznata kao Web 2.0, nailazi na uslužne manifestacije koje postaju neki vid *protousluge* i za ostale vidove baštinskih usluga. Naime, osjetljivost informacijske usluge na izmijenjene moduse komunikacije, a što je imanentno obilježje novog, 2.0 koncepta čini je onim dijelom usluga ustanova baštine u kojem su novi koncepti vrlo rano primijenjeni te postali anticipirajući i za ostale dijelove usluga ustanova baštine. Nadalje, 2.0 koncept, iako je izvorno nastao

izvan baštinskog okruženja, kao savremeni tehnološki koncept u području Web tehnologija, ostvaruje veliki utjecaj na niz djelatnosti povezanih s implementacijom informacijsko-komunikacijskih tehnologija, dakle, i na djelatnosti baštinskih ustanova, a, sasvim sigurno, i na širi kulturni te općedruštveni kontekst. Zapravo, 2.0 koncept, u ma kojem području primijenjen, samo je u izrazito simplificiranom pristupu isključivo tehnološki koncept, odnosno koncept redefiniranja na pukoj tehnološkoj razini. Pojava novih pojmova poput učenje 2.0, pravo 2.0, arhiv 2.0, biblioteka 2.0 ili muzej 2.0, ali i usluga 2.0, jeste potvrda da se u okviru različitih djelatnosti, a pod utjecajem redefiniranog, 2.0 okruženja, uz očigledne tehnološke, realiziraju i one posljedične, dubinske, strukturne promjene. Razlog zbog kojeg se aktuelna razvojna faza Web tehnologija znana kao Web 2.0 tako dramatično odrazila na cijeli niz djelatnosti, a osobito informacijsko-uslužnih, djelomično se ogleda i u činjenici da Web 2.0 "nije prvenstveno definiran brzinom ili infrastrukturom, već time kako je sadržaj kreiran, distribuiran i diseminiran te prirodom interakcije između sadržaja i korisnika, ali i korisnika međusobno, i to kroz sasvim novu generaciju Web platformi i alata"[1]. Ili se razlozi neospornog utjecaja 2.0 koncepta na informacijske uslužne djelatnosti još očiglednije prepoznaju u Web 2.0 obilježjima koje ističe S. Abram, podsjećajući da je koncept 2.0 poglavito povezan s "konverzacijom, međusobnim umrežavanjem, personalizacijom i individualizacijom"[2], a što su, sasvim očigledno, obilježja koja direktno modificiraju na komunikaciji i participaciji zasnovani informacijsko-uslužni čin.

Informacijske usluge ustanova baštine, zahvaljujući svojoj imanentno komunikacijskoj, kao i participacijskoj prirodi, jesu među prvim baštinskim uslugama koje su sasvim očevidno te pojačano u nekoliko posljednjih godina počele s iskorištavanjem mogućnosti koje su i u području realizacije digitalnih informacijskih usluga ponudile Web 2.0 tehnologije.

Baštinska / bibliotečka instrukcija u okruženju Web 2.0 tehnologija

U samom začetku redefiniranja informacijskih usluga u skladu s 2.0 konceptom, odnosno pomjeranja prema 2.0 informacijskim uslugama, počinje se manifestirati i izmijenjena priroda baštinske / bibliotečke instrukcije kao jednog od vidova baštinskih informacijskih usluga koji vrlo rano "migriraju" u društveno

1 Bolan, Kimberly; Canada, Meg; Cullin, Rob. Web, Library and Teen Services 2.0. // Young Adult Library Services. Vol. 5, br. 2 (2007), str. 40. https://proxy.knjiznice.ffzg.hr/proxy/nph-proxy.cgi/000100A/http/web.ebscohost.com/ehost/pdf=3fvid=3d5=26 hid=3d8=26sid=3dad2fe2eb-8af5-4b0a-ac1b-2b3da3ecc6e5=2540sessionmgr103, 5. marta 2010.

2 Abram, Stephen. Web 2.0, Library 2.0, and Librarian 2.0: Preparing for the 2.0 World. // Online International Conference Proceedings (2007). http://www.sirsidynix.com/Resources/Pdfs/Company/Abram/OnlineIntrenationalProceedings1.pdf, 10. marta 2010.

sve bogatije, Web 2.0 okruženje. Prva generacija online baštinske / bibliotečke instrukcije manje je dinamična u odnosu na aktuelnu, sve interaktivniju, sofisticiraniju, naglašeno multimedijalnu baštinsku / bibliotečku instrukciju unutar Web 2.0 okruženja. Kako je osnažena te sve poželjnija korisnička participacija jedno od temeljnih obilježja novonastalog Web 2.0 okruženja, i modeli realizacije baštinske / bibliotečke instrukcije kao dijela baštinskih / bibliotečkih informacijskih usluga postupno se otvaraju prema mogućnostima aktivnijeg učešća korisnika u procesu njihovog instruiranja. Takvo što realizira se na raznolike interaktivne načine bilo da korisnik biva instruiran kroz, recimo, online kviz formu, odnosno kroz niz odgovora na postavljena pitanja, bilo da se aktuelnim alatima poput wikija, blogova ili, pak, virtuelnih "soba" za razmjenu poruka u stvarnom vremenu (engl. *chat rooms*) kreira atmosfera "učenja u učionici", stvarajući tako "prostor" aktivne razmjene informacija između većeg broja uključenih korisnika te samih informacijskih stručnjaka. Statični online instrukcijski vodiči u Web 1.0 okruženju, poglavito zasnovani na tekstu, a koji nerijetko zahtijevaju pohranjivanje na korisničkim računarima u svrhu njihovog korištenja, danas bivaju unaprijeđeni multimedijalnim, interaktivnijim instrukcijskim pomagalima koja su sve više zasnovana na Webu.[3]

Usto, uvid u instrukcijske materijale koje današnji korisnici ustanova baštine smatraju atraktivnim te korisnim, potvrđuje sve poželjniju te, samim time, sve neophodniju primjenu i jedne od Web 2.0 izvorne tehnologije – podcasta. Kako upućuje K. DeVoe, "podcast je digitalni audiozapis dostupan putem Interneta (...) Riječ *podcasting* derivirana je kombiniranjem riječi *iPod* i *broadcasting*."[4] Ustanove baštine još su, u većini zajednica, u početnoj, eksperimentalnoj fazi implementiranja podcasta kao Web 2.0 alata u području realizacije baštinskih informacijskih usluga, te još nema konačnih pokazatelja o prednostima i/ili nedostacima njihove upotrebe u baštinskom kontekstu. Usto, ni teorijska literatura

3 Usp., npr., Peer Reviewed Instructional Materials Online (PRIMO) kao bazu podataka materijala za bibliotečku instrukciju od kojih su mnogi po svojoj prirodi Web 2.0 bibliotečki instrukcijski materijali, a koju osigurava ALA-ina Association of College and Research Libraries Instruction Section. http://www.ala.org/apps/primo/public/search.cfm, 26. februara 2010. Također valja uputiti i na još neke od korisnih Web izvora, a kojima bibliotekari nastoje nastaviti vrlo važnu tradiciju bibliotečke instrukcije, i to u skladu sa zahtjevima redefiniranog informacijsko-uslužnog okruženja, novog koncepta informacijske pismenosti te cjeloživotnog učenja: LibraryInstruction.Com: The Librarian's Weapon of Mass Instruction, http://www.libraryinstruction.com/, 26. februara 2010.; LIRT: Library Instruction Round Table: Promoting Library Instruction in School, Public, Special and Academic Libraries, http://www3.baylor.edu/LIRT/index.html, 26. februara 2010.; LOEX: Clearinghouse for Library Instruction, http://www.emich.edu/public/loex/index.html, 26. februara 2010.

4 Usp. DeVoe, K. Prema: Jowitt, Angela L. Perceptions and Usage of Library Instructional Podcasts by Staff and Students at New Zealand's Universal College of Learning (UCOL). // Reference Services Review. Vol. 36, br. 3 (2008), str. 312-313. https://proxy.knjiznice.ffzg.hr/proxy/nph-proxy.cgi/000100A/http/www.emeraldinsight.com/Insight/viewPDF.jsp =3fcontentType=3dArticle=26Filename=3dhtml/Output/Published/EmeraldFullTextArticle/Pdf/2400360309.pdf, 28. februara 2010.

o ovom predmetu još nije ostvarila bitniji doprinos, a objavljeni tekstovi o primjeni podcasta u području baštinskih / bibliotečkih usluga mahom su zasnovani na tehničkoj ili izvedbenoj razini, bez bitnijih uočavanja prednosti, ali i eventualnih nedostataka njihovog korištenja, odnosno bez nužnih uopćavanja, a koja bi pomogla promišljeniju primjenu ove vrste alata i u području baštinskih / bibliotečkih informacijskih usluga. Međutim, to da je podcast kao alat realizacije informacijskih, ali i ostalih usluga ustanova baštine sve zanimljivija tehnološka mogućnost potvrđuje postupno buđenje interesa, a kojeg u ovom području afirmira nekolicina dalekovidih autora. Baštinske ustanove, bivajući svjesne da se implementiranjem podcasta otvaraju novi komunikacijski kanali s korisnicima te da je ulazak u "svijet podcasta" nezaustavljivi proces u kojem sve intenzivnije sudjeluju i poslovne te obrazovne ustanove uopće, sve aktivnije istražuju mogućnosti primjene ovog alata, a s ciljem što uspješnije realizacije usluga.

U naporu što uspješnije realizacije instrukcijskih informacijskih usluga, ustanove baštine kontinuirano usvajaju te oprobavaju raznolike alate, a u nekoliko posljednjih godina intenzivno biva aktuelizirana i tzv. *tehnologija igara*, a koju su biblioteke, istina u mnogo tradicionalnijem obliku, iskorištavale od davnina. Aktuelni modeli korištenja tzv. *ozbiljnih* ili *vrhunski dizajniranih igara* (engl. *peer designed games*) u području bibliotečke instrukcije, odnosno bibliotečke informacijske usluge uopće, dio su šireg interesa raznolikih vrsta ustanova, počev od poslovnih do onih obrazovnih, za mogućnosti koje u području promoviranja te poučavanja nude, recimo, digitalne videoigre. Usto, kontinuiran interes za tehnologiju igara u prostoru realizacije baštinskih informacijskih usluga odgovor je i na činjenicu da je čovjek, zapravo, oduvijek *homo ludens*, a igre, zasigurno, "cjeloživotna ljudska navika"[5]. Također, istraživanja pokazuju da posebice u visokorazvijenim zajednicama "igranje videoigara postaje jednako uobičajeno kao gledanje televizije, filmova ili čitanje knjiga"[6]. Posvemašnje inkorporiranje videoigara u obrazovne procese ili, pak, procese usluživanja korisnika unutar ustanova baštine ne treba začuditi ni ako se ima u vidu da "rane videoigre potječu iz postdiplomskih laboratorija prestižnih američkih univerziteta, a njihova prvobitna priroda upravo je edukacijska"[7]. Iako su studije o upotrebi tradicionalnih igara u području realizacije baštinskih / bibliotečkih usluga rijetke, odnosno nedovoljne, sigurno je da su baštinske ustanove one ustanove koje imaju dosta razvijenu tradiciju realizacije dijela svojih usluga kroz tehnologije igara. Međutim, upotreba igara

5 Cross, Carl. Making Games Seriously: Creating a Peer Designed Video Game for Use in Library Promotion and Instruction. // Library Review. Vol. 58, br. 3 (2009), str. 215. https://proxy.knjiznice.ffzg.hr/proxy/nph-proxy.cgi/000100A/http/www.emeraldinsight.com/Insight/viewPDF.jsp=3fcontentType=3dArticle=26Filename=3dhtml/Output/Published/EmeraldFullTextArticle/Pdf/0350580305.pdf, 6. marta 2010.

6 BBC New Media Research. Gamers in the UK: Digital Play, Digital Lifestyles. 2005. http://open.bbc.co.uk/newmediaresearch/files/BBC_UK_Games_Research_2005.pdf, 7. marta 2010.

7 Cross, Carl, Making Games Seriously, str. 216.

u prostoru baštinskih ustanova tradicionalno se nerijetko vezuje za dječije odjele ustanova, a manje za skupinu tzv. odraslih korisnika. Usto, igre su u prostoru ustanova baštine nerijetko funkcionirale kao isključivo rekreirajuća sredstva, ali i kao sredstva generiranja većih prihoda za biblioteku, odnosno privlačenja što većeg broja korisnika. Na izvjestan način, tradicionalna upotreba igara u području bibliotečkih usluga dominantnije je rekreirajuća nego edukacijska te je često mimoilazila i informacijske usluge ustanova baštine. Po ugledu na druge vrste ustanova, baštinske ustanove, koristeći videoigre, danas sve intenzivnije realiziraju i druge važne usluge, poput informacijskih, uz one, također značajne, rekreacijske. Zapravo, zahvaljujući razvoju digitalnih tehnologija, odnosno unaprijeđenim mogućnostima videoigara u digitalnom okruženju, ustanove baštine imaju sjajnu priliku da u sinergiji informacijskih i rekreacijskih zadataka na iznimno zabavan te opuštajući način usluže, ali i pouče svoga korisnika. Informacijske usluge ustanova baštine mogu imati velike koristi od videoigara koje u okruženje igre inkorporiraju izvjesne objekte, odnosno jedinice učenja.

Usluge savjetovanja čitatelja 2.0

Usluge savjetovanja čitatelja (engl. *reader's advisory services*), kao dio usluga upućivanja korisnika, uz srodne im usluge poučavanja korisnika, kakva je, npr., instrukcijska usluga, bitno su izmijenjene u aktuelnom, 2.0 informacijskom okruženju. Usluge savjetovanja čitatelja 2.0, kao dio informacijskih usluga biblioteke 2.0, odnosno kao 2.0 informacijske usluge imaju vrlo zanimljive manifestacije u aktuelnom okruženju. Njihovo redefiniranje posljedica je redefiniranih usluga savjetovanja čitatelja uopće, a koje su se pojavile i u komercijalnim, nebaštinskim okruženjima, postajući, na izvjestan način, i očita konkurencija baštinskim uslugama ovoga tipa. LibraryThing, Shelfari, Goodreads, kao i Literature Maps[8]

8 LibraryThing Web je aplikacija online društvene katalogizacije koju ljubitelji knjiga koriste kako bi organizirali osobne zbirke knjiga. LibraryThing pomaže kreiranje kataloga osobnih zbirki po uzoru na bibliotečke kataloge. S obzirom na to da svi katalogiziraju online, istovremeno katalogiziraju i zajednički. LibraryThing povezuje ljude na osnovu knjiga koje čitaju te zapisa o knjigama koje dijele. Zapravo, LibraryThing omogućava tagovanje jedinica, kao i doprinose u vidu njihovih širih prikaza te vrednovanja. Također je moguće pregledanje zbirki ostalih korisnika ovog alata, a na osnovu sličnosti pohranjenih jedinica građe ili, pak, knjiga tagovanih istim deskriptorima. Na taj način ostvaruje se doprinos za cijelu zajednicu LibraryThing korisnika. Usp. http://www.librarything.com, 10. marta 2010. Pojava Web aplikacija za online društvenu katalogizaciju poput LibraryThinga utjecala je i na baštinsku / bibliotečku zajednicu. Iako je LibraryThing kao Web alat javno dostupan od 2005. godine, rani primjeri očitog povezivanja bibliotečkih kataloga i LibraryThinga prisutni su od 2007. godine u vidu projekta LibraryThing for Libraries (LTFL). Usp. LibraryThing for Libraries. http://www.librarything.com/forlibraries/, 10. marta 2010. LTFL zasnovan je na iskorištavanju podataka koje su osobnim doprinosima osigurali korisnici LibraryThinga, a kojima, potom, biva obogaćen i bibliotečki katalog. LTFL relativno je jednostavan način implementiranja nove gene- →

pružaju usluge koje su tradicionalno uglavnom u nadležnosti baštinskih ustanova, i to na načine koji su krajnje pogodni te aktuelni za korisnike današnjice. Dakle, Web 2.0 tehnologije otvaraju nove mogućnosti i u području usluga savjetovanja čitatelja. Blogovi i wikiji postaju prostori realizacije ovog dijela usluga. Istovremeno, bibliotečki katalog, tradicionalno zatvoren za direktne usluge savjetovanja čitatelja, inkorporiranjem izvorno nebaštinskih alata, odnosno unaprijeđenih mogućnosti Web 2.0 društvenih mreža kakva je, recimo, LibraryThing, postaje prostor upisivanja korisničkih stajališta te, na taj način, i svojevrstan izvor savjetovanja čitatelja. Plodne mogućnosti unaprijeđenih usluga savjetovanja čitatelja u Web 2.0 okruženju već potvrđuju pionirski poduhvati sve većeg broja biblioteka u ovom području.[9] Web 2.0 alati očigledno su doprinijeli vrlo važnim uslugama savjetovanja čitatelja kroz unapređenje *konverzacije* o bibliotečkoj građi, a koja se sada realizira ne samo između informacijskih stručnjaka i korisnika, već i između korisnika međusobno. Pritom, izvori "preporučivanja" građe također su unaprijeđeni, generirani raznolikim tačkama gledišta, svakome podjednako otvoreni, i što je možda najveća promjena za sada, inkorporirani u, do sada isključivo informacijskom stručnjaku direktno otvoreni bibliotečki katalog.

racije bibliotečkih kataloga, odnosno redefiniranog WebPAC-a, kroz uključivanje korisnički generiranih folksonomija u WebPAC. LTFL istovremeno je i nova mogućnost pretraživanja te korištenja WebPAC-a, prevazilazeći, pritom, isključivo tradicionalne pristupne tačke poput autorskog imena, naslova, predmetnica te ključnih riječi. Usto, bibliotečki katalog obogaćen je anotacijama u vezi s jedinicama građe na načine na koje to prije nije bilo moguće. Usp., npr., ovim alatom izmijenjene kataloge Bibliotečkog konzorcija Biblioteka Univerziteta Claremont (Libraries at the Claremont University Consortium Libraries), kao kataloge prvih američkih akademskih biblioteka koje su implementirale LTFL. http://libraries.claremont.edu/, 10. marta 2010.

Shelfari je još jedan Web alat društvene katalogizacije za ljubitelje knjiga. Omogućava kreiranje virtuelne police s osobnim knjigama, uvid na "police" ostalih korisnika, kao i tagovanje, vrednovanje te otkrivanje novih knjiga. Shelfari je pokrenut 2006. godine. Od 2008. godine u vlasništvu je Amazona. Usp. http://www.shelfari.com/, 10. marta 2010.

Goodreads je Web alat društvene katalogizacije u privatnom vlasništvu softverskog inžinjera Otisa Chandlera. Ovaj Web alat javnosti je poznat od 2006. godine, a, poput drugih alata ove vrste, omogućava organiziranje omiljenih knjiga te kreiranje zajednice za razmjenu mišljenja na osnovu sličnih interesa. Usp. http://www.goodreads.com/, 10. marta 2010.

Literature Maps Web je alat koji preko korisničkih doprinosa u vidu onoga što su čitali kreira vizuelni prikaz literarne udaljenosti između autora. Usp. http://www.literature-map.com/, 10. marta 2010.

9 Usp. napor na unapređenju usluga savjetovanja čitatelja na primjeru projekata unaprijeđenih informacijskih usluga sljedećih američkih biblioteka: Ann Arbour District Library Catalog, http://www.aadl.org/catalog, 12. marta 2010. Carnegie Library of Pittsburgh – Teen: Updates and Recommendations from the Teen Staff here at the Main Library in Oakland, http://clpteens.blogspot.com/, 12. marta 2010.; Danbury Library, http://www.danburylibrary.org/, 12. marta 2010.

Baštinske informacijske usluge u prostorima Web 2.0 društvenih mreža

S obzirom na to da su baštinske ustanove oduvijek, u višemilenijskoj, dugoj tradiciji svoga postojanja i svojevrsna "mjesna okupljališta", odnosno prostori komunikacije te specifične *konverzacije*, ne čudi da danas iznimno aktuelne tzv. *društvene mreže* (engl. *social networks*), razvijene kao društveni alati unutar Web 2.0 tehnologija, jesu obećavajuće i u kontekstu djelatnosti ovog tipa ustanova. Zahvaljujući mogućnostima informiranja te povezivanja članova unutar zajednice, baštinske ustanove oduvijek su funkcionirale kao slojevite, višefunkcionalne, nadasve relevantne društvene ustanove, odnosno, moglo bi se reći, i kao važne društvene mreže. Stoga je pojava alata poput Web 2.0 društvenih mreža izrodila još jednu plodnu mogućnost za kontinuirano ostvarivanje temeljnih, trajnih poslanja ustanova baštine unutar redefiniranog baštinskog informacijsko-uslužnog sistema. Samim time, ustanove baštine izlaze "ususret" Web 2.0 društvenim mrežama, pojavivši se u njihovom virtuelnom prostoru, a kako bi potvrdile sklonost ideji trajnog ostvarivanja svoje misije usmjerene korisnicima, pa i na način prodiranja u, za javnost općenito danas sve interesantnije, Web 2.0 društvene mreže. Pojavljivanje ustanova baštine u manje formalnim okruženjima kakva su Web 2.0 društvene mreže posljedica je razvoja svijesti o značaju tzv. *push* principa, a priklanjajući kojem ustanove baštine počinju se "nametati" korisnicima u okruženjima u kojima oni i inače borave. Web 2.0 društvene mreže, usto, karakterizira i očigledno, za korisnike vrlo atraktivno hibridiziranje mnogih Web 2.0 alata – razmjene poruka u stvarnom vremenu obogaćene multimedijalnim komponentama, blogovanja, tagiranja i dr., a što doprinosi njihovoj općoj popularnosti. Nadalje, Web 2.0 društvene mreže omogućavaju ne samo multimedijom obogaćenu razmjenu poruka u stvarnom vremenu, već i dinamično dijeljenje te razmjenu informacijskih izvora između članova društvene mreže u elektronskom okruženju. Web 2.0 društvene mreže gotovo postaju kulturni fenomen današnjice, nerijetko rezerviran za zabavna, ali sve više i za poslovna te obrazovna okruženja, omogućavajući veze koje, bar virtuelno, nadilaze geografske, spolne, dobne, rasne, ekonomske te kulturne razlike. Na tragu mnogih zajedničkih obilježja koja baštinske ustanove i Web 2.0 društvene mreže kao prostori izrazite komunikacije dijele, otvaraju se mogućnosti ostvarivanja dijela baštinskih usluga i unutar članovima zajednice uopće sve napučenijim virtuelnim prostorima Web 2.0 društvenih mreža. Sveprisutnost Web 2.0 društvenih mreža rezultirala je velikim brojem objavljenih radova o njihovoj pojavi, značaju te karakteristikama u nekoliko posljednjih godina. I baštinska, posebice bibliotečka akademska te stručna javnost počinje se oglašavati o posljedicama sve češćeg prisustva ustanova baštine unutar Web 2.0 društvenih mreža. Zapravo, povremeno su prisutne donekle "konzervativne" sumnje informacijskih stručnjaka, a koji dovode u pitanje mogućnosti uspješnog realiziranja te uopće opravdanost ponude informacijskih usluga ustanova baštine u nerijetko neformalnim, pa čak i zabavnim

okruženjima kakva su neke Web 2.0 društvene mreže. Međutim, prisustvo ustanova baštine unutar Web 2.0 društvenih mreža, i to najčešće upravo u vidu onog dijela baštinskih usluga koji se smatra informacijskim, postaje realnost velikog broja baštinskih ustanova te pozicija koju korisnici obiju društvenih mreža, kako one ustanove baštine, tako i Web 2.0 društvene mreže, sve više očekuju te podrazumijevaju. Podozrenju prouzrokovanim strahom zbog mogućnosti gubljenja "profesionalne" atmosfere prilikom realiziranja baštinske informacijske usluge unutar neformalnog okruženja pridružuje se i još jedna, mnogo veća bojazan. Naime, izvedbom baštinskih informacijskih usluga unutar Web 2.0 društvenih mreža, baštinska informacijska usluga napušta matično "tlo", postajući dijelom posve druge mreže. Nerijetko, ova sinergija rezultira direktnim sučeljavanjem javnog, odnosno baštinskog sektora s onim privatnim, odnosno vlasničkim, kada su u pitanju Web 2.0 društvene mreže. Baštinska ustanova, odnosno njena informacijska usluga postaje samo još jedna pružena "ruka prijateljstva" korisniku, odnosno njegov tzv. *friends*, govoreći metajezikom Web 2.0 društvenih mreža. Međutim, na ustanovama baštine je da osvijeste da su unutar revidiranog informacijsko-uslužnog okruženja ne više kao nekada "jedini preostali u igri" (engl. *the only game in town*), već isključivo jedan od učestvujućih elemenata na usluzi korisniku u okruženju u kojem korisnik participira unutar više mogućih društvenih mreža. Zapravo, oko korisnika kreira se cijela informacijsko-uslužna *mreža* te mu se najaktuelnijim i najkorisnijim nadaju upravo one usluge koje su u njegovoj stalnoj blizini. Ako takvo što znači da, u borbi za korisnički interes te za vlastitu društvenu relevantnost, odnosno, u krajnjem, opstanak, ustanove baštine trebaju "istupiti" izvan matičnih konteksta te se privremeno "preseliti" u korisnikov kontekst, onda je to realnost usluživanja korisnika današnjice pred kojom ustanove baštine ne mogu ustuknuti. Pritom, sam čin "preseljenja" baštinskih usluga iz vlastitog, matičnog konteksta u korisničko okruženje nipošto nije prepuštanje ingerencija vlastitog okruženja nekom drugom, recimo, privatnom sektoru. Prije se radi o opetovanom insistiranju na danas sve važnijem *push* principu. Korisnik se unutar raznolikih okruženja, pa i onih kakve su Web 2.0 društvene mreže, ima obavijestiti o kontinuiranom prisustvu ustanova baštine u korisničkom životu. Korisnika se unutar Web 2.0 društvene mreže želi podsjetiti na vrijednost informacijskih usluga ustanova baštine koje, evo, izlaze ususret samom korisniku ne više samo u vremenu koje mu odgovara, kao što je to bilo unutar Web 1.0 tehnološkog okruženja, već i unutar *društvene mreže* u kojoj korisnik trenutno boravi. Značaj ustanova baštine neće biti omalovažen ukoliko se njene usluge ponude na tako "trivijalnom" mjestu kao što je MySpace ili Facebook. Svoje Facebook prisustvo danas imaju mnoge ugledne ustanove baštine koje su prepoznale značaj aktivnog učešća u mrežama koje korisnici smatraju korisnim, atraktivnim, ali i zabavnim.

S ciljem aktivnog bivanja nadomak *mrežama* za koje su korisnici inače zainteresirani te čije prostore ispunjavaju, ustanove baštine oprobavaju svoju informacijsko-uslužnu djelatnost i u prostoru tzv. *virtuelnih svjetova* kakav je, recimo,

Second Life[10], a koji kao trodimenzionalni prostor raznolikih mogućnosti kombinira elemente tehnologije igara, dok je, istovremeno, sasvim očigledno i svojevrsna društvena mreža. Na tragu sve intenzivnijeg interesa za virtuelne svjetove te činjenice da sve veći broj uglednih poslovnih te obrazovnih ustanova diljem svijeta dio aktivnosti realizira i u prostoru Second Lifea, baštinske ustanove uspostavljaju svoje Second Life prisustvo, iskušavajući i u ovom mrežnom prostoru mogućnosti realizacije dijela svojih usluga, u prvom redu onih informacijskih. Usto, u redefiniranom informacijsko-uslužnom okruženju korisnika valja uslužiti u prostoru u kojem on inače jeste, biti mu "nadohvat ruke" u trenutku, ali i u tzv. *mjestu potrebe* (engl. *point of need*), nasuprot pasivnog čekanja na njegov dolazak u bilo fizičke, bilo virtuelne prostore ustanova baštine.

Prilagodba baštinskih informacijskih usluga informacijsko-uslužnom okruženju 2.0

Jedan od relativno jednostavnih te brzih načina prilagodbe informacijskih usluga baštinskih ustanova širem, informacijsko-uslužnom okruženju 2.0, jeste i realizacija ovog dijela baštinskih usluga uz iskorištavanje mogućnosti Web 2.0 alata kakvi su blog, wiki ili RSS. S obzirom na to da blogovi i wikiji omogućavaju iznimnu korisničku participaciju, a RSS krajnju personalizaciju informacija za korisnika, ne čudi da su upravo ovi alati omogućili nove, plodne manifestacije u području informacijskih usluga ustanova baštine. Blogovi i wikiji čine zbirke i usluge interaktivnijim, korisniku usmjerenijim, "omogućavajući potrošaču informacije da kontaktira proizvođača informacije te da, na taj način, i sam postane njen proizvođač. Sigurno je da biblioteka 2.0 ruši granice između bibliotekara i korisnika, proizvođača

10 Usp. Second Life. http://secondlife.com/, 19. februara 2010. Second Life, 3D virtuelni svijet kojeg je 2003. godine kreirao Linden Lab (http://lindenlab.com), 2006. godine enormno povećava broj korisnika da bi krajem 2008. godine postao fenomen s gotovo 15 miliona korisničkih računa. Takvo što čini ga jednim u nizu, ali ipak i jednim od najpopularnijih virtuelnih svjetova. Za detaljnije informacije o razvoju te karakteristikama Second Lifea usp., npr. http://en.wikipedia.org/wiki/Second_Life, 19. februara 2010. Za vrlo koristan uvid u raspravu o mogućnostima prisustva ustanova baštine u prostoru virtuelnih svjetova, osobito Second Lifea usp., npr., slijedeće tekstove: Godfrey, Krista. New World for Virtual Reference. // Library Hi Tech. Vol. 26, br. 4 (2008), str. 525-539. https://proxy.knjiznice.ffzg.hr/proxy/nph-proxy.cgi/000100A/http/www.emeraldinsight.com/Insight/viewPDF.jsp =3fcontentType=3dArticle=26Filename=3dhtml/Output/Published/EmeraldFullTextArticle/Pdf/2380260403.pdf, 19. februara 2010.; Bell, Lory; Peters, Tom; Pope, Kitty. Get a (Second) Life. // Computers in Libraries. Vol. 27, br. 1 (2007), str. 10-15. https://proxy.knjiznice.ffzg.hr/proxy/nph-proxy.cgi/000100A/http/web.ebscohost.com/ehost/pdf=3fvid=3d4=26 hid=3d104=26sid=3df4e72d0b-f2e0-421c-bf1d-dd3c36c44115=2540sessionmgr102, 19. februara 2010.; Joint, Nicholas. Virtual Reference, Second Life and Traditional Library Enquiry Services. // Library Review. Vol. 57, br. 6 (2008), str. 416-423. https://proxy.knjiznice.ffzg.hr/proxy/nph-proxy.cgi/000100A/http/www.emeraldinsight.com/Insight/viewPDF.jsp =3fcontentType=3dArticle=26Filename=3dhtml/Output/Published/EmeraldFullTextArticle/Pdf/0350570602.pdf, 19. februara 2010.

informacije i njenog potrošača, autoriteta i početnika. Posljedice ovih dramatičnih promjena velike su i manifestiraju se ogromnim porastom značaja informacijskog opismenjivanja. U svijetu u kojem niti jedna informacija nije inherentno autoritativna i validna, vještine kritičkog mišljenja te informacijske pismenosti iznad su svih ostalih oblika učenja."[11] Novi, Web 2.0 alati posljeduju očiglednim promjenama kako u unutarnjim komunikacijskim procesima među uposlenicima ustanova baštine, tako i u onim vanjskim, odnosno procesima komunikacije sa zajednicom korisnika. Značaj bloga kao novog, participativnijeg, istinski saradničkog komunikacijskog alata zajednica informacijskih stručnjaka, posebice bibliotekara, prepoznala je relativno rano i to najprije u onom dijelu koji se odnosi na kreiranje *personalnih blogova* kao komunikacijskih kanala za zajedničko promišljanje utjecaja te značaja ovog sve prisutnijeg Web 2.0 alata u području prakse ustanova baštine.[12] Nedugo potom uslijedilo je i mnogo suštinskije iskorištavanje mogućnosti blogova, i to u vidu *institucionalnih blogova* kao alata realizacije dijela usluga ustanova baštine, nerijetko upravo onih informacijskih. Mnoštvo je baštinskih ustanova koje su u nekoliko posljednjih godina počele s aktivnim iskorištavanjem blogova kao prostora realizacije svojih informacijskih usluga.[13]

Na sličan način, bibliotečki wiki omogućava snažno integriranje informacijskih stručnjaka te korisnika u činu realizacije informacijske usluge, pomjerajući "sobu za grupne virtuelne instrukcije" u online okolinu. Unutar wikija, korisnici i informacijski stručnjaci kreiraju "svijet pitanja i odgovora", a zapisi ovih transakcija osiguravaju pomoć ne samo aktuelnim korisnicima / učesnicima transakcije, već i onim budućim korisnicima za koje će zapis referentnih transakcija predstavljati dodatni, polazišni, a možda i u konačnici sasvim zadovoljavajući informacijsko-referentni izvor.[14]

---

11 Maness, Jack. Library 2.0 Theory: Web 2.0 and Its Implications for Libraries. // Webology. Vol. 3, br. 2 (2006). http://webology.ir/2006/v3n2/a25.html, 7. marta 2010.

12 Usp., npr., neke od najpoznatijih blogova za razmjenu mišljenja te iskustava informacijskih stručnjaka, a u vezi s blogovima i ostalim Web 2.0 alatima, zahvaljujući kojima govorimo biblioteci 2.0 / baštinskoj ustanovi 2.0: Information Wants to be Free. http://meredith.wolfwater.com/wordpress/index.php, 19. februara 2010; The Shifted Librarian. http://www.theshiftedlibrarian.com/, 19. februara 2010.; Phil Bradley's Web 2.0 Blog. http://philbradley.typepad.com/i_want_to/, 19. februara 2010.; Are You 2.0 Yet? http://briangray.alablog.org/blog, 19. februara 2010.; Library Crunch. http://librarycrunch.com/, 23. februara 2010.

13 Usp., npr., samo neke od uspješnijih primjera: Madison–Jefferson County Public Library, http://mjcpl.org/, 19. februara 2010.; Ohio University Library Business Blog, http://www.library.ohiou.edu/subjects/businessblog/, 19. februara 2010.; Kansas State University Library Blogs, http://ksulib.typepad.com/, 19. februara 2010.

14 Danas je poznat cijeli niz wikija namijenjenih isključivo za internu komunikaciju bibliotekara. Jedan od istaknutijih jeste i onaj Meredith Farkas. Usp. Library Success: A Best Practices Wiki http://www.libsuccess.org/index.php?title=Main_Page, 28. februara 2010. Za digitalne informacijske usluge biblioteka korisna je *Reference Services and Information Literacy* sekcija unutar ovog wikija, s podsekcijama *Online Reference*, *Free Online Reference Resources*, *Future of Reference Service*, *Information Literacy*, *Online Tutorials*, *Radical Reference*, *Subject Guides* te *Traditional Reference Services*

S obzirom na to da su i blogovi i wikiji po svojoj prirodi *pull*, a ne *push* tehnologije, korištenjem RSS-a u okruženju blogova i wikija omogućava se da informacijska usluga 2.0 postane istinski personalizirana te usmjerena korisniku, odnosno ona u kojoj dominira *push*, a ne samo *pull* princip prilikom dostavljanja usluga.

Zaključak

Zasigurno će ustanove baštine, pa tako i one bosanskohercegovačke, u budućnosti sve intenzivnije unapređivati svoje informacijske usluge alatima poput podcasta, digitalnih videoigara, Web 2.0 društvenih mreža, virtuelnih svjetova, ali i onih budućih alata čiji je razvoj tek ispred nas. Takvo što je i razumljivo ako se ima u vidu da su informacijske usluge ustanova baštine uvijek nužno pod utjecajem redefiniranja u širem informacijsko-uslužnom okruženju te, želeći i dalje biti "atraktivne" i aktuelne za zajednicu korisnika, imaju društvenu obavezu, odnosno odgovornost kontinuiranog usvajanja novih, prikladnih informacijsko-komunikacijskih alata. Pojava novih informacijsko-komunikacijskih alata te njihova pravovremeno, kao i pravilno usmjerena primjena u kontekstu baštinskih ustanova prouzrokuje i redefiniranja unutar modela informacijskih usluga ustanova baštine. U tom kontekstu valja posmatrati i realizaciju baštinskih informacijskih usluga unutar okruženja Web 2.0 tehnologija, a koje su omogućile raznolike manifestacije informacijskih usluga u redefiniranom okruženju.

Izvori i literatura:

Abram, Stephen. Web 2.0, Library 2.0, and Librarian 2.0: Preparing for the 2.0 World. // Online International Conference Proceedings (2007). http://www.sirsidynix.com/Resources/Pdfs/Company/Abram/OnlineIntrenationalProceedings1.pdf, 10. marta 2010.

Ann Arbour District Library Catalog. http://www.aadl.org/catalog, 12. marta 2010.

Are You 2.0 Yet? http://briangray.alablog.org/blog, 19. februara 2010.

BBC New Media Research. Gamers in the UK: Digital Play, Digital Lifestyles. 2005. http://open.bbc.co.uk/newmediaresearch/files/BBC_UK_Games_Research_2005.pdf, 7. marta 2010.

Bell, Lory; Peters, Tom; Pope, Kitty. Get a (Second) Life. // Computers in Libraries. Vol. 27, br. 1 (2007), str. 10-15. https://proxy.knjiznice.ffzg.hr/proxy/nph-proxy.cgi/000100A/http/web.ebscohost.com/ehost/pdf=3fvid=3d4=26hid=3d104=26sid=3df4e72d0b-f2e0-421c-bf1d-dd3c36c44115=2540sessionmgr102, 19. februara 2010.

Bolan, Kimberly; Canada, Meg; Cullin, Rob. Web, Library and Teen Services 2.0. // Young Adult Library Services. Vol. 5, br. 2 (2007), str. 40-43. https://proxy.knjiznice.ffzg.hr/proxy/nph-proxy.cgi/000100A/http/web.ebscohost.com/ehost/pdf=3fvid=3d5=26hid=3d8=26sid=3dad2fe2eb-8af5-4b0a-ac1b-2b3da3ecc6e5=2540sessionmgr103, 5. marta 2010.

Carnegie Library of Pittsburgh – Teen: Updates and Recommendations from the Teen Staff here at the Main Library in Oakland. http://clpteens.blogspot.com/, 12. marta 2010.

Cross, Carl. Making Games Seriously: Creating a Peer Designed Video Game for Use in Library Promotion and Instruction. // Library Review. Vol. 58, br. 3 (2009), str. 215. https://proxy.knjiznice.ffzg.hr/proxy/nph-proxy.cgi/000100A/http/www.emeraldinsight.com/Insight/viewPDF.jsp=3fcontentType=3dArticle=26Filename=3dhtml/Output/Published/EmeraldFullTextArticle/Pdf/0350580305.pdf, 6. marta 2010.

Danbury Library. http://www.danburylibrary.org/, 12. marta 2010.

Godfrey, Krista. New World for Virtual Reference. // Library Hi Tech. Vol. 26, br. 4 (2008), str. 525-539. https://proxy.knjiznice.ffzg.hr/proxy/nph-proxy.cgi/000100A/http/www.emeraldinsight.com/Insight/viewPDF.jsp=3fcontentType=3dArticle=26Filename=3dhtml/Output/Published/EmeraldFullTextArticle/Pdf/2380260403.pdf, 19. februara 2010.

Goodreads. http://www.goodreads.com/, 10. marta 2010.

Joint, Nicholas. Virtual Reference, Second Life and Traditional Library Enquiry Services. // Library Review. Vol. 57, br. 6 (2008), str. 416-423. https://proxy.knjiznice.ffzg.hr/proxy/nph-proxy.cgi/000100A/http/www.emeraldinsight.com/Insight/viewPDF.jsp=3fcontentType=3dArticle=26Filename=3dhtml/Output/Published/EmeraldFullTextArticle/Pdf/0350570602.pdf, 19. februara 2010.

Jowitt, Angela L. Perceptions and Usage of Library Instructional Podcasts by Staff and Students at New Zealand's Universal College of Learning (UCOL). // Reference Services Review. Vol. 36, br. 3 (2008), str. 312-313. https://proxy.knjiznice.ffzg.hr/proxy/nph-proxy.cgi/000100A/http/www.emeraldinsight.com/Insight/viewPDF.jsp=3fcontentType=3dArticle=26Filename=3dhtml/Output/Published/EmeraldFullTextArticle/Pdf/2400360309.pdf, 28. februara 2010.

Information Wants to be Free. http://meredith.wolfwater.com/wordpress/index.php, 19. februara 2010.

Kansas State University Library Blogs. http://ksulib.typepad.com/, 19. februara 2010.

Libraries at the Claremont University Consortium Libraries. http://libraries.claremont.edu/, 10. marta 2010.

Library Crunch. http://librarycrunch.com/, 23. februara 2010.

LibraryInstruction.Com: The Librarian's Weapon of Mass Instruction. http://www.libraryinstruction.com/, 26. februara 2010.

Library Success: A Best Practices Wiki. http://www.libsuccess.org/index.php?title=Main_Page, 28. februara 2010.

LibraryThing. http://www.librarything.com, 10. marta 2010.

LibraryThing for Libraries. http://www.librarything.com/forlibraries/, 10. marta 2010.

LIRT: Library Instruction Round Table: Promoting Library Instruction in School, Public, Special and Academic Libraries. http://www3.baylor.edu/LIRT/index.html, 26. februara 2010.

Literature Maps. http://www.literature-map.com/, 10. marta 2010.

LOEX: Clearinghouse for Library Instruction. http://www.emich.edu/public/loex/index.html, 26. februara 2010.

Madison–Jefferson County Public Library. http://mjcpl.org/, 19. februara 2010.

Maness, Jack. Library 2.0 Theory: Web 2.0 and Its Implications for Libraries. // Webology. Vol. 3, br. 2 (2006). http://webology.ir/2006/v3n2/a25.html, 7. marta 2010.

Ohio University Library Business Blog. http://www.library.ohiou.edu/subjects/businessblog/, 19. februara 2010.

Peer Reviewed Instructional Materials Online (PRIMO). http://www.ala.org/apps/primo/public/search.cfm, 26. februara 2010.

Phil Bradley's Web 2.0 Blog. http://philbradley.typepad.com/i_want_to/, 19. februara 2010.

Second Life. http://secondlife.com/, 19. februara 2010.

Shelfari. http://www.shelfari.com/, 10. marta 2010.

The Shifted Librarian. http://www.theshiftedlibrarian.com/, 19. februara 2010.

WEB 2.0 TECHNOLOGIES:

NEW POSSIBILITIES FOR DIGITAL INFORMATION SERVICES OF BOSNIAN INSTITUTIONS OF HERITAGE

Lejla Kodrić

Summary

Information services of institutions of heritage, as a result of redefining the broader information-service environment, are particularly transformed in connection with possibilities that offered in the field of information services, first of all Web 1.0, and later in another more intensive form Web 2.0 technologies.

Information services of institutions of heritage, thanks to their immanently communication as well as participating nature, are among the first heritage services which are quite evident and increased in the last few years begun to take advantage offered by Web 2.0 technologies in the field of realization of digital information services. Institution of heritage intensively promote its information services using tools like podcasts, blogs, wikis, digital video games, Web 2.0 social networks, virtual worlds, but also those of future tools whose development is still in front of us. Certainly, Web 2.0 tools, available in public have enabled a variety of manifestations of heritage information services in redefined environment and for Bosnian institutions of heritage.

Key words: heritage institutions, digital information services, Web 2.0 technologies

UDK 929 Savojski, E.

U godini Eugena Savojskog u Beču i Sarajevu

Fahira Fejzić-Čengić
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Rad se *flashirano* osvrće na jedan savremeni trenutak trajanja, ali koji se referentno može sublimirati kao ambivalentna činjenica, dvosjekli fakat ili upitno denotirani podatak koji potvrđuje da je moguće reinterpretirati kao univokni pobjednički diskurs i sve, baš sve ličnosti iz bliže ili dalje povijesti, ako *nedostaje kritičke volje u poretku moralnoga uma*. Ili, još jednostavnije, ako moralnoga uma uopće nema. Naime, jedan od najzloglasnijih osvajača Sarajeva, princ Eugen Savojski, koji je prije 313 godina upao u glavni grad Bosne i 'upuh ga spalio', oživljen je na brojnim i upečatljivim video-plakatima (bilboardima) postavljenim po Beču, sada kao najveći pacifist, ljubitelj filozofije i mecena umjetnosti; ni na koji način sa plakata ne sugerirajući da bi njegova savremena reinkarnacija u formi ode ili jednosmjernog hvalospjeva mogla za *građane* i *loco* njegovih nekadašnjih žrtava značiti sasvim nešto suprotno – uvredu ili piktografijsku blasfemiju.

Ključne riječi: Eugen Savojski, Beč, Sarajevo, paljenje Sarajeva, reinterpretacija povijesnih događaja i ličnosti, piktografska blasfemija

U zimu 2010. godine, glavni grad Austrije, Beč, oblijepljen je velikoformatiranim koloriranim plakatima na kojima je marketinški reinkarniran Eugen Savojski i predstavljen kao veliki zaštitnik umjetnosti i filozofije. Plakati su postavljeni posvuda, od podzemne željeznice, preko velikih shopping centara do značajnijih trgova ili veleljepnih zgrada u gradu opere, baleta, klasične umjetnosti i klasične estetike. Savojski je tretiran neklasično, upravo *postmoderno*, što za potrebe urbanog makroplakatiranja znači neideologizirano i empatički, naivno ili dopadljivo, posve 'osvježavajuće i gorko' poput tonika; bez neophodnih historijskih situiranja, opreznosti i tumačenja. U isto vrijeme, u zimu 2010. godine, glavni grad Bosne i Hercegovine, Sarajevo, nije oblijepljen sličnom ili istom rememorijom, već hladnom pragmatskom i površnom sadašnjošću ususret Danu žena, ili ususret mobilnoj telefoniji, u "lijepom jezičkom

izričaju" – 'nabildavanju postpaid-računa' i turbo-folk zvijezdama koje gostuju i šundom pune ohladjele prostore i mlade duše. No, ne bi bilo iznenađujuće ni da isti plakat osvane i u gradu na Miljacki.

Šta vezuje ova dva glavna grada i rememorija na grofa Savojskoga? Nažalost, ovdje moramo posegnuti za poviješću, jer je drugačije neobjašnjiva 'neumoljiva jednostavnost postojanja' u gradu na Miljacki, koji brzo zaboravlja, ili teško pamti, a kojega se itekako tiče grof Eugen iz Wienne.

Historia est testis temporum, lux veritatis, vita memoriae et magistra vitae! – "učiteljica života" pripovijeda da je onomad kad je Sultan Mustafa II (1695. –1703.) vodeći u ljeto 1695.–1697. godine ratove protiv Austrijanaca u južnoj Ugarskoj, odbranio Temišvar i dobio titulu Gazija (Pobjednika), a potom ga je kod Sente sačekao 11. septembra 1697. godine upravo spominjani princ Eugen Savojski i pobijedio ga. Ništa neobično za ona osvajačka i ratna vremena. No, vrijedi još malo oslušnuti "učiteljicu života": Bosanske granice sa sjevera ostale su nebranjene. Princ Eugen Savojski, pripovijeda povijest, kao vojni genije toga vremena, tu činjenicu dobro je iskoristio. Krenuo je na Bosnu sa svih strana, i preko Bihaća i preko Broda, te je već 12. oktobra iste godine zauzeo grad Brod, da bi, navodno, od tuge zbog ovog hitrog poraza umro bosanski namjesnik Mehmed-paša Korča. Savojski je bez zaustavljanja neprekidno napredovao od Broda do Sarajeva, usput pljačkajući, paleći, ubijajući. Franjevački historičar Mijo Vjenceslav Batinić pohvalio se da su oni, franjevci, dostavili Savojskome precizne izvještaje o razmještaju vojnih baza po Bosni, te je za samo 20-ak dana, 22. oktobra 1697. god. ovaj vojskovođa stigao u Visoko, tu napravio logor za sebe i svoju vojsku i poslao poruku u Sarajevo: "Iz osobitih obzira prema Sarajevu odlučio sam se obratiti građanima i svim stanovnicima Sarajeva, ako žele da se spasu od zla, neka pošalju jednog ili više izaslanika. Izaslanici moraju doći odmah, jer će u suprotnom carska vojska bez oklijevanja nastaviti svoj marš i proliti još ljudske krvi, mada nije došla s tom namjerom/.../ Neka se niko ne zavarava nadom u otpor". (Imamović; 1998:287)

Da podsjetimo, princ Eugen Savojski je bio Italijan po rođenju, Francuz po odgoju i obrazovanju, student matematike i prirodnih nauka, ali je stupio u austrijsku vojsku nakon što je odbijen da bude primljen u francusku vojsku, nikada se ne baveći svojim studijskim oblastima, kako ga sada predstavljaju bečki plakati.

Sarajlije su naivno odbile izaslanike princa Eugena, trubača između njih ubili, da bi 23. septembra 1697. Savojski sav bijesan krenuo na Sarajevo. Sam je u svome dnevniku zabilježio da je stao "na visini koja dominira gradom", te da je "uputio pojedine odrede da poharaju grad". Građani Sarajeva su nazvani u ovom njegovom dnevniku "Turcima", "koji su se razbježali, ostavivši svakakve robe za sobom". Sve je te noći i sutradan opljačkano, a navečer je upaljena velika vatra od grada Sarajeva. Grad je 'upuh izgorio'. Savojski je i 24. oktobra ostao u Sarajevu, gledajući kako grad dogara. I grad i okolica su izgorjeli, njegov jurišnički odred

je poubijao sve na koga je živa naišao. Jurišnici su se natrag vratili s golemim blagom, svi muškarci su poubijani, a žene i djeca povedeni s austrijskom vojskom kao roblje. Natrag s njima su krenuli i lokalni kršćani, pobojavši se odmazde. Zna se da su ovom prilikom spaljene sve sarajevske džamije (njih oko 120), a imami i mujezini poubijani. Nesreća je bila ogromna, rijetko spominjana, neobjašnjena i neizrečena u narodnim naracijama, toliko je bila prestrašna, prozvana tek u rijetkim pjesmama koje su o tome 'propjevale' – "okrutnošću neba", usljed koje je sve postalo sirotinja, i što jest i što nije bilo stvarna sirotinja.

Tako je danas proglašeni zaštitnik umjetnosti i filozofije Bečka, ovjekovječen 'nježnim plakatima' s rusom perikom na glavi, civilne umjetničke boje, a da je pritom prenebregnuto ko je i što je, zapravo, za života bio i činio – Eugen Savojski, vojvoda od Savoje i Pijemonta, vitez zlatnog runa i generalni feldmaršal Njegova Veličanstva rimskog cara i ugarskog i češkog kralja! Palikuća, piroman i surovi ratnik, eto, 2010. godine 'štiti umjetnost i filozofiju'.

I ovaj primjer potvrđuje kako je teško da i pobjednici i poraženi, mecene i dželati, žrtve i zločinci re-interpretiraju iste minule događaje na isti ili, barem približan način. Dostojanstvo je riječ koja sve više gubi 'pravo na egzistenciju'. Teško je u apstraktnome duhu vremena biti konkretan, još je teže u posvemašnjem ekshibicionizmu relativiziranja postaviti se konsekventno ili posve-jasno, teško je u vremenu općega neznanja ponešto (važno) znati; jer, diskrepancija suprotstavljenih stavova i pogleda na činjenice je uvijek bolno prisutna. A jednostrano oživljavanje 'galerije historijskih likova' samo sinonim za 'nove nemire', nove zguljene kraste sa zaraslih okrvljenih rana. Nekome je potrebno nakon 313 godina toliko opsjena bacati na lica i čela povijesnih činjenica ili fakata. Zar pobjede i porazi minulih vremena služe samo zato da se cere nečijim zluradostima, zar nedjela nisu dovoljno ohlađena da ih ne treba podgrijavati, nanovo razmazivati i pervertirati nakon što više nisu ni antičinjenice, ni antifakti a ni pseudodogađaji... Reinterpretatori obično požele nešto sasvim drugo postići, mimikriraju načine i stilove, uljuđeno se cereći onome što pod njihovim kožama samo što ne ispliva na površinu – snažnim imperijalnim cinizmom! Kulturalnim cinizmom! Estetskim cinizmom! Društvenim cinizmom! Političkim cinizmom! Jednostavnije – u mržnju! Ono što poslije uslijedi stane u latinsku izreku: *Historia est testis temporum, lux veritatis, vita memoriae et magistra vitae!* Samo, znanje lekcije iz povijesti treba obnoviti svako od živućih. Ma kako dosadne, udaljene i nemoguće izgledale. Rad se *flashirano* osvrnuo na jedan savremeni trenutak trajanja, ali koji se referentno može sublimirati kao ambivalentna činjenica, dvosjekli fakat ili upitno denotirani podatak koji potvrđuje da je moguće reinterpretirati kao univokni pobjednički diskurs i sve, baš sve ličnosti iz bliže ili dalje povijesti, ako *nedostaje kritičke volje u poretku moralnoga uma*. Ili, još jednostavnije, ako moralnoga uma uopće nema. Naime, jedan od najzloglasnijih osvajača Sarajeva, princ Eugen Savojski, koji je prije 313 godina upao u glavni grad Bosne i 'upuh ga spalio', oživljen je 's nekim ciljem' na brojnim i upečatljivim video-plakatima

(bilboardima) postavljenim po Beču, sada kao najveći pacifist, ljubitelj filozofije i mecena umjetnosti; ni na koji način s plakata ne sugerirajući da bi njegova savremena reinkarnacija u formi ode ili jednosmjernog hvalospjeva gore u Beču, mogla za *građane* i *loco* njegovih nekadašnjih žrtava značiti sasvim nešto suprotno – uvredu ili piktografijsku blasfemiju.

Ili, možda baš zato.

IN THE YEAR OF EUGENE OF SAVOY IN VIENNA AND SARAJEVO

Fahira Fejzić-Čengić

Summary

This paper reflects on a contemporary time period, but that can sublimate as ambivalent fact, a double-edged fact denoted or questionable data which confirms that it is possible to reinterpret as unambiguous winning discourse and all, just all individuals from closer or further history, if *it is missing critical will in the moral order of the mind*. Or, even simpler, if there is no moral mind at all. In fact, one of the most notorious conqueror of Sarajevo, Prince Eugene of Savoy, who came into the capital of Bosnia 313 years ago burned it down, has been revived on a number of impressive video-posters (billboard) set in Vienna, now as the biggest pacifist, a philosophy fan and a patron of art; not suggesting in any way that his modern reincarnation in form of ode or one-way melody could mean something opposite for citizens and his former victims – an insult or pictographical blasphemy.

Key words: Eugene of Savoy, Vienna, Sarajevo, burning of Sarajevo, reinterpretation of historical events and individuals, pictographical blasphemy

UDK 321.64 (091)

Aktuelnost analize totalitarizma u Frankfurtskoj školi

Šefik Baraković
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

U uslovima zrelog liberalizma neuravnoteženi aspekti građanske dinamike, suzbijani tok građanske perspektive, građanska ograničenja i procesi negiranja, principijelno potvrđeni, artikulirani i zatvoreni nacijom, stvaraju prostor vladavini ili afirmiranju predominacije iracionalnosti. Iracionalnost u građanskim historijskim odnosima ima svoje mjesto i funkciju, u tim odnosima ona je objektivirala svoju relevanciju, a također neuravnoteženi aspekti razvoja građanskog strukturiranja doprinose da iracionalnost presudno upravlja i usmjerava prinudu, i ostvarenim, rastuće intenziviranim, dirigirano usmjerenim pritiskom ona se postavlja za mjeru istine. Totalitarizam proistekao iz radikalizacije nacionalizma instrumentaliziranim potvrđivanjem dominacije nacije građanski negira individualnost pojedinca. Unutar zrelog liberalizma i posebno postliberalizma trend korjenite deindividualizacije pojedinca ostavlja teoriju nemoćnom ili neuključenom u utjecaj pozitivne društvene promjene i upravo tim saznanjima orijentirana naučno-istraživačka analiza omogućava kritičku teoriju da mjerodavno rasvijetli fenomene i aspekte savremenog građanskog društva. Tendencija građanskog razvoja postavila je moći i mogućnosti teorije, građanska zbilja je promijenila njene domete da je tradicionalni smisao teorije i na njoj uspostavljena težnja za društvenom promjenom disfunkcionalna, a atribut ‚kritička' razgraničava kritičku teoriju od drugih stanovišta.

Ključne riječi: totalitarizam, iracionalnost, ideologija nacizma, populistički atomizirane jedinke mase, jedinke mase, vjernost, moć, sljedbeništvo, autoritarnost, nacionalizam, odnos autoriteta, poslušnost, Führer-princip, Vođa.

Frankfurtska škola ili kritička teorija društva je jedina škola koja je fenomen totalitarizma analizirala kompletno i svaka buduća slična analiza mora da polazi od te analize. Totalitarizam nije prošlost! U novije vrijeme nema rasprava o totalitarizmu, kao da je on objašnjen definitivno. Građanski motivi

i tendencije, koji su poticajima zasnivali i zasnivaju iracionalnost i time forme autoritarnosti, totalitarizma i ideološki oblik fašizma, nisu sišli s historijske scene. Naprotiv! Njihovi latentni oblici pronalaze načine manifestiranja i djejstvo utjecaja i realizacije, a uz predaniju sistematsku analizu i prilagođenije metode i istraživački instrumentarij mogu se takve intencije i njihovi načini ostvarivanja identificirati i legitimirati, odnosno relevantnije suzbijati.

Ideološke, ekonomske, političke oblike i aspekte totalitarizma u savremenim uslovima valja analizirati i toj analizi podrediti istraživani razvojni stadij društva, u totalitetu i u pojedinim njegovim dijelovima, te svrhom mjerodavne istraživačke naučne istine iznova ga osvjetljavati. U ovom smislu, dakle, totalitarizam nije prošlost i kao istraživačkom fenomenu valja mu pristupati multidisciplinarno, uvažavajući građanski razvojni proces i u tom pravcu pronalazeći mu prikladne istraživačke metode i tehnike.

Kritička teorija društva svoj nastanak, razvoj i konstituiranje, u doslovnom smislu te riječi, izgrađuje upravo u periodu kada su stvoreni historijski i građanski uslovi otvorili mogućnosti tendenciji formiranja totalitarizma, kada totalitarizam iz omogućeno producirane ili radikalizirane iracionalnosti, kao podsticanje i najminucioznije kontroliranje i upravljanje ideologijom, zauzima cjeloviti prostor političke, ekonomske, društvene, kulturne prakse, tj. kada postaje objektivnom historijskom tvorevinom.

"Ja polazim od toga, ne može se proces opozvati, pa to bi bila jeziva katastrofa, kao nuklearni rat. Ali od toga šta se gubi može se nešto očuvati, u čemu se – i ovdje opet postaje jasno, šta ja pod kritičkom teorijom razumijem – također negativitet ovog procesa razgovijetnim čini."[1]

Kritička teorija društva kao konkretizirano stvaralaštvo u bitnom razmeđu epohe istražuje fenomene građanskog društva, čovjeka, historije, u njihovim najomogućenijim determinantama i preobražajima. Historijski proces građanskog društva preustrojava koncept liberalizma, koji je građanska teorija u pojedinim historijskim nivoima, sferama ili segmentima osvjetljavala, opravdavala i glorificirala, a istraživački napor kritičke teorije u cjelini je posvećen da doprinese razmatranju osnove koja omogućava to preustrojavanje.

M. Horkheimer ističe da se jedinstvena istraživačka pozicija i zanimanje predstavnika kritičke teorije društva za historijske i građanske procese, fenomene i građanske odnose održavala "kroz njihove zajedničke misli",[2] koje ne proističu iz solidarnosti i konsenzusa, nego se obezbjeđuju potvrđivanjem u kriterijima naučne istine i relevancije. Građanska teorija, a u znatno drugačijem smislu tradicionalna, koketira s građanskim prilikama i odnosima. Kritička teorija se ne afirmira na odnosu pozitiviteta građanskih prilika; građanske prilike u njihovom poistovjećenju društvenog i ekonomskog prosperiteta kritička teorija čini predmetom

1 M. Horkheimer, "GS", Band 7, Fischer Taschenbuch Verlag Ffm, November 1985., str. 400

2 Ibid., str. 289.

najminucioznijih istraživanja. S druge strane, postliberalni građanski razvoj prevladao je horizont pozitivno moguće društvene promjene i te analize suštinski određuju pravac kritičke teorije u saznavanju i saopćavanju istine. Nepatvoreni nalazi kritičke teorije o građanskoj zatvorenosti, circulus vitiosusu i borniranosti građanskog društva za istinu, podržani su pouzdanom tezom da istina može postojati i kada je niko ne prihvata.

Upravo rasvjetljavajući genezu sadržaja građanskog društva i posebno njegove oblike postliberalne konstitucije, ili "one što u nju prelaze", kritička teorija u međuutjecaju i povezanosti analizira i raščlanjuje pojedine aspekte građanskog društva, a u stupnjevitim manifestacijama građanske tendencije sagledava legitimitet i prirodu razvoja tih aspekata. Totalitarizam nacionalizma je, zbog toga, ideologija, politika, oblik vlasti i način vladavine, izrastao na suspendiranju, ali i odbijanju i neuvažavanju kao takve građanske perspektive racionalnosti, životvornosti i civilizacijskih tekovina društvenog života uopće; on date objektivne uslove stvorenog građanskog negiranja reciprocitetom podnošenja žrtvi i samožrtvovanja uzima za taoca fiktivnog zaokreta, da bi postuliranim proglašenjem izabranog naroda obećao dokidanje samog građanskog nadređivanja, sic, dokidanje poniženja i potištenosti samog tog naroda. U ovom smislu Franz Neumann doslovno govori o behemonthu, u djelu *Behemonth – struktura i praksa nacionalsocijalizma od 1933. do 1944. god.*, o zemaljskoj nemani, erupciji iracionalnog, postliberalnoj nacionalističkoj i nacističkoj državi, kojom su odstranjeni parlamentarni demokratski principi i zakonodavstvo ustavne države kao racionalne forme, a javnu artikulaciju interesa omogućava stvoreni režim totalitarizma u čijoj osnovi je koncept fašizma.

Kritičku teoriju zanima na koji način se "proizvode društveni odnosi" i upravo relevancija tih istraživačkih rezultata i nalaza omogućava sagledavanje uslova i osnova koji dovode do odstranjene pravne države i koji utjecaji i faktori doprinose da se iracionalne pretenzije prihvate, preuzmu, za važeći i djelotvoran motiv političkototalitarne agitacije, a da bi te pretenzije funkcionalizirale vrhovni imperativ i upravljanje psihičkom strukturom i životom socijalno atomiziranih jedinki mase, te postale mjerom reguliranja političkih i uopće građanskih odnosa. "Vrline, koje pri napretku odlučuju, danas su ponajviše povezane s bezobzirnošću. Konkurentska borba u dobu totalitarne države nije jedino na svjetskom tržištu, nego je također u unutrašnjosti národã postala beskrupuloznija i divljija. *Loši momenti liberalizma raskošno dalje bujaju u sadašnjosti* (naglasio Š.B.), dok su oni dobri u njenu kritiku ušli."[3] Rezultatima istraživačke dosljednosti građanskih odnosa i društvenog života kritička teorija doseže do saznanja da odgovarajuće stvoreni građanski uslovi, radikalizacijom istovjetno suspendirane osnove, istovjetno negativnim, odnosno negirajućim smjerom, ostvarivanim efektom podsvijesti

3 M. Horkheimer, "Gesammelte Schriften", Band 3, Fischer Taschenbuch Verlag Ffm, Mai 1988., str. 275.

i izgrađivanom ideologijom, u navodnoj težnji da se utjecaji negiranja prevladaju, te vrste građanska zapriječenost je omogućila ili podstakla razrješenje jedinstvenim profiliranjem i formiranjem nacionalsocijalističke forme totalitarizma. Preuzimajući implikacije negiranja stvorene građanskim procesom i postupno stvarajući mehanizme, načine i puteve da populistički atomizirane jedinke, ujedno postale masom, prihvate ta stanja za relevantna, ideologija totalitarizma daljim programskim učincima tipizira "krivca" i željenim tokom usmjerava energiju negiranja. – Führer i štab nacionalsocijalizma mobilizira snagu podsvijesti i strukturira ideološku povezanost s iracionalnim, a dominantni aspekti podsvijesti istodobno zaprečavaju ili uklanjaju efekte racionalne društvenosti i životnog morala, čime se generira opravdavanje prihvatanja i provođenja iracionalnih ciljeva i motiva.

Totalitarizam kao alternativa, produžetak ili kompenzacija zapriječene građanske regulacije

Građanska pozitivnoekonomska regulacija učinjena i različitim osnovama dovedena do disfunkcionalnosti, objektivizira mogućnost nastanka totalitarizma. Određeni suspendirani aspekti dinamičke građanskopolitičke strukture, onemogućujući njen razvoj do irelevantnosti, otvaraju prostor izgradnji alteriranih političkih i ideoloških oblika, a oni građanskom spregom i transponiranjem prinude i kontrole zaposjedaju individualni integritet pojedinca. Intenzitet izgrađivanog povjerenja i pouzdanost u karakteristike nepogrešivog i "opštem dobru naklonjenog" Vođe učvršćuje zadovoljstvo stvorene mase socijalno atomiziranih jedinki u uvjerenju da je sudbinska providnost opredijelila da Vođa tih osobina bude podaren upravo njihovoj naciji.

Režim totalitarizma, uzdignut na otkazanim i odstranjenim dinamičkim građanskim principima i mjerilima građanskog pozitivnog preobražaja, apsolutizira zahtjeve autoritarnosti ideološko-političkom podrškom. Na pretpostavkama autoritarnosti organizirana vlast države bezuslovno nameće i koordinirano razvija moć autoriteta vlasti, kontinuira organizaciju prihvatanja i dosljednog izvršavanja naredbi. Autoritarni režimi postignutom koncentracijom političkog utjecaja i moći u funkcioniranju građanskih i legitimiranju društvenih odnosa također u potpunosti preuzimaju (teže da učine nezavisnim) strukturiranje ekonomskog sistema vlasti. Totalitarizmom zasnovanu političku vlast u cijelosti podržavaju populistički atomizirane jedinke, čija je organizacija podređena, maksimalno posvećena i izgrađuje autoritet Vođe. Totalitaristički oblik vlasti apsolutno funkcionalizira predanost ovih jedinki ciljevima političke strategije, pri čemu se one poistovjećuju sa svetošću ličnih osobina i neprikosnovenim vrijednostima Vođe.

Unutar zrelog liberalnog stadija građanskog razvitka uzroke ograničenja i onemogućavanja vlastitih težnji nacionalizam vidi u osnovnim razlozima postojanja onih drugačijih! U nacionalističkoj viziji postojanje drugačijeg unaprijed se uzima za razlog vlastitog negiranja, a u svojoj isključivosti ova vizija ideološki

opravdava i u latenciji favorizira kriterij ekonomskog postojanja. Nacionalizam nameće snagu svog legitimiteta na pretpostavkama protiv kojih ustaje i uzdiže svoju relevanciju neovisno od činjenice da istovjetna faktička prava uskraćuje drugom. Drugom i različitom se onemogućuje realizacija njegovih interesa, kako prof. V. Pavićević ističe, nacionalizam čine najrazličitiji oblici osporavanja drugih nacija.[4]

Za razliku od nacionalističke homogenizacije, putem koje pojedinac „držeći se za ruke“ (T.W.Adorno) postaje veći i snažniji, ekstremna radikalizacija i uz nacionalističku homogenizaciju drugim principima vođeni postupci i razvijani politički i ideološki uslovi podstiču agresivnost. Totalitarizmom zasnovana izolovanost socijalno atomiziranih jedinki podrazumijeva proizvođenje straha i strahopoštovanje, prisilom obezbijeđeno stvaranje njihovog odobravanja i opredijeljenog egzaltiranja. Klima opće bespomoćnosti i neizvjesnosti odgovarajućim metodima, postupcima i mehanizmima kontrolom usmjeravanog populizma funkcionalno učvršćuje totalitarizam populistički atomiziranih jedinki, određeno održavajući njihovo specifično učvršćivano mjesto u političkom životu. Takve jedinke nemaju aktivno-obavezujući identitet, nego cijeli spektar odnosa artificijelnog postojanja zalažu i opravdavaju u potvrđivanju predanosti za ukazano povjerenje i od Vođe dodijeljeno i darovano milosrđe. Vođa gradi, omogućava i usmjerava ideologiju uvjeravanja u spas, a bezrezervna vjera, prihvaćanje i slijeđenje provođenja naloga postaje uporište putem koga se potvrđuje i zadobija naklonost Vođe, odnosno formira sama snaga za ostvarenje strukturiranih ideoloških projekcija i ciljeva.

Prilagođeni oblici i metodi teroriziranja funkcionalni instrument totalitarne vlasti

Staljinistički totalitarizam u stvaranju izolacija pripadnika režima razvijao je ambijent i utjecaj interpersonalnog nepovjerenja i sumnjičavost u svim odnosima atomiziranja pojedinca, od najneposrednijih porodičnih do cjelovito institucionalnih. Sve poduzimane mjere i postupci sijanja i širenja nepovjerenja koncentrirane su na proizvođenje straha i zavisnosti, na jačanje odanosti Vođi i intenziviranje lojalnosti autoritetu njegove neprikosnovenosti, taktici njegove provođene ideologije i politike. Denuncijacije, potvaranja, klevete i drugi isprogramirani i dirigirani oblici ideoloških pritisaka i manipulacija doprinosili su da isplanirano uvjeravanje u uzvišene ciljeve stekne politički legitimitet prava ostvarenja, tj. za svrsishodnost postavi primjenu iracionalnih metoda i najokrutnijih sredstava. Samom iracionalnošću određen, iracionalnim osnovama i motivima vođen i prepu-

4 kons. V. Pavićević, *Kultura odnosa uopšte i međunacionalnih odnosa posebno*, u Zborniku Aktuelni problemi savremenog društva, IC Komunist, Beograd, 1972.

šten, arsenal mjera i postupaka staljinističkog totalitarizma teži da politička praksa zadobije koherenciju, odredi se i prikaže za izričitu relevanciju racionalnosti.

U režimu totalitarizma jedino opravdani i funkcionalno prihvatljiv odnos socijalno atomiziranih jedinki afirmira se i učvršćuje prema obožavanom autoritetu svemoćnog i nepogrešivog Vođe. Izolovanost jedinki mase uključuje mehanizam stalne provjere njihove vjernosti Führer-principu, provjere dosljedne odanosti, samožrtvovanja i bezrezervnog zalaganja na provođenju načina postavljenih naredbi, političkih ciljeva i ideologije. Režim totalitarne vlasti održava produkcija najširih oblika i načina primjenjivanog terorizirania! Što totalitarna vlast ne postiže odrednicama i učinkom propagandnog djelovanja, to dopunjuje brojnim vrstama omogućavanih unutrašnjopsihičkih i fizičkih pritisaka, odnosno discipliniranja. Totalitarna vlast taktičkom vještinom primarno podstiče i provodi, učvršćuje, uvjerenje da brine za opće dobro, a osim što kreira političko stanje i podršku tome stanju, nameće prihvatanje da je primjena terora jedinstven interes socijalno atomiziranih jedinki, samointeres podanika. "...mazohistička perverzija. ...Često se ne traže stvarna patnja i bol, već uzbuđenje i zadovoljavanje izazvani stanjem fizičke vezanosti, bespomoćnosti i slabosti."[5]

Režim nacističkog totalitarizma omogućava obezbijeđena samovlada, neprikosnoveni autoritet Führera kojem zadobijeni oreol svetosti održava upotrebu i primjenu iracionalnih metoda i postupaka vladavine. Dozirano se koordinira, kontrolira, te opravdavaju za totalitaristički oblik vlasti svrsishodno programirane mjere i postupci, a u funkcionalizaciji da oni svojim elementima legitimirano doprinose najispravnijim interesima zajednice, interesima nacionalsocijalističkog pokreta, ideologije ili nacije. Jedinstvo vlasti, države, partije, naroda, vlade, ostvarivano je Hitlerovom ideologijom totalitarizma, koja "se označavala državnom upravom kao Führerexekutiva";[6] "Njoj su se, zapravo, prenosili politički zadaci, koje je Hitler osmišljavao, naročito sigurnost moći, politike naroda, politike osvajanja, progona svih stvarnih i navodnih protivnika režima"[7] Ispoljavanje i najprostodušnije sumnjičavosti u ostvarenje proklamiranih ciljeva vlastitog pokreta određivalo je odmazdu iste okrutnosti koja je primjenjivana na tipizirano ozloglašene i stigmatizirane neprijatelje ili protivnike. "Zato je totalitarni teror primarno usmjeren ... na bezazlene građane bez ikakvog političkog stava."[8]

Totalitarizam, jedinstvena i do krajnjih mogućnosti dovedena i izražena sadržina ideološke i političke prisile, obezvređivanja individualiteta, inicijative, spontanosti i stvaralačkih sposobnosti, kursu dirigiranja ne prilagođava samo važeće

5 E.Fromm, Djela u 12 svezaka, svezak 2. *Bekstvo od slobode*, Izdaju "Naprijed" Zagreb., "Nolit" Beograd., "August Cesarec", Zagreb, 1984., str. 107.

6 Karl Dietrich Bracher, *Die deutsche Diktatur – Entstehung Struktur Folgen des Nationalsozialismus*, Büchergilde Gutenberg Frankfurt am Main Wien Zürich, 1976., str. 382.

7 Ibid., str. 569.

8 Konsul. parafrazirano, H.Arent, *Izvori totalitarizma*, Feministička izdavačka kuća 94, Beograd, 1998., str. 330.

tekuće odnose, nego i "po prirodi stvari" činjenice i pogotovo vrši usiljavanje metodama interpretiranja historijskih činjenica, uslovljenosti historijskih događaja i historijskog života. Također, unutar vještački stvaranih odnosa i koncipiranih odluka, naredbi, rješenja, kako se režim totalitarizma unapređivao, sve manje je zavisio ili imao potrebu za normativnopravnim ustanovljavanjem regulacije, što se pokazalo i u opadanju zasjedanja Reichstaga. Date prilike i karakter vlasti opredjeljivali su stalno usmjeravanje i prvenstveno kontrolu na izvršavanju zadataka da je uporedo jačao i razvijao se ideološki nadzor i politički postizana regulacija.

Istim omjerima kojima je pojedince učinio bezličnim i atomiziranim jedinkama, odgovarajućim načinima i sredstvima totalitarnog vladanja, Vođa ih ustrojava i čini pouzdanim podanicima i sljedbenicima programirane ideologije. Ustanovljeni režim učvršćuje vlast, pretvarajući nametanje volje Vođe u samožrtvovanje i povrh svega u egzaltiranost podanika uključenjem u slijeđenje i izvršavanje; slijeđenje i izvršavanje funkcionalizira svoje mjesto i značaj u zadobijenoj naklonosti Vođe. Putem podanika Führer-princip i tzv. egzekutiva se potvrđuju i ostvaruju, kao što podanici izražavanjem odanosti Vođi iluzioniraju svoje ostvarenje. Činjenica da podanicima nije preostao niti jedan drugi oblik i način ostvarenja, "jačanje", poistovjećenje, "jedinstva" s Vođom nije puka alternativa, nego produkt jedinog faktičkog političkog postojanja.

Populistička podrška atomiziranih jedinki autoritarnosti Vođe

Stvarani uslovi režima nacionalističkog totalitarizma obezbjeđuju elementom podsvijesti koherenciju totalitarne mase, emotivno vezujući deindividualiziranog pojedinca za Vođu. U periodu zrelog liberalizma isključivo nacijom izražene, u naciju prenesene, naciji prepuštene i multiplicirane, protivrječnosti građanskog društva, nesmiljenim pravcem izgrađuju podlogu, ne samo totalitarizma nego u predstavljenom ideološko-političkom afinitetu, alias redukciji, to postaje istovremena navodna racionalizacija, prinudni izlaz da se učini podnošljivijim faktičko, historijski omogućavano ili vještački stvarano negiranje. "Nacionalsocijalizam koji je odvodio nacionalizam do bezobzirne narodnosne borbe i do rasističke politike uništavanja, odveo je apsolutno stavljanje nacionalne države do apsurda. U totalnom zahtjevu naspram svih individualnih i nadindividualnih vrijednosti, u imperijalističkom napadu, u zahtjevu vladavine 'jezgra nacije' i porobljavanja nenjemačkih naroda ostaje uvijek mjerodavan nacionalnodržavni plan; nacionaliziranje, porobljavanje, istjerivanje ili istrebljivanje podređenog naroda, koje je proširivalo životni prostor vlastite nacije, izlazi na to, da takoreći bezgranično prošireni princip nacionalne države stavi preko imperijalističke politike ekspanzionizma."[9]

9 Karl Dietrich Bracher, *Die deutsche Diktatur – Entstehung Struktur Folgen des Nationalsozialismus*, Büchergilde Gutenberg Frankfurt am Main Wien Zürich, 1976., str. 536.

Vođen taktičkom vještinom i osnovom negiranja individualiteta, nacionalizmom totalitarizma određivani pritisak teži stvoriti praktično djelotvornu snagu u projekciji i strategiji borbe za svoje ciljeve. Istina, produbljivanje negiranja postaje uslovom za prihvatanje, prijemčivost, produciranog iracionaliteta, a negiranje samo po sebi postaje agens ovog koncepta i strategije formiranja razaračkog, uništavalačkog borbenog duha i, prilagođavajući se provođenju naloga, atomizirane jedinke također djejstvuju sklonošću eksterminiranja. Führer je fiksirao mržnju i na toj osnovi programirano omogućavao, stvarao i zadobijao podršku svojoj strategiji i namjerama, a taktičkim mjerama propagande i organiziranog terora, instrumentalizacijom i dirigiranjem, apsolutizirao iracionalitet**.** "U totalitarnim državama vlada strah. Bez da bi im se zločin dokazao ljudi se zarobljavaju, muče, barbarski usmrćuju."[10] Težnje totalitarizma proisticale su iz ambijenta i uslova koji su stvorili apsolutnu političku vlast i pružili autoritarnosti euforično-egzalitarnu podršku. One su se ispoljavale i izražavale u sredstvima prisile i apsolutne isključivosti sferom prilagođavanja i provođenja volje i određenja Führera. Iz historijski stvorenih uslova i formirane neprikosnovene ideologije, programiranog poziva i spasilačkog autoriteta Vođe založilo se trpljenje za račun predviđano očekivanog ostvarenja nacionalističke misije, proklamacija o izabranosti njemačkog naroda, a što je osvajanjem vlasti i totalitarizmom postavljeno za Treći Reich. Građanski uslovi zatvaranja perspektive postali su osnova projekta formiranja masa i stvaranja odgovarajućeg tipa apsolutizma, vladavine autoritarnosti, odnosno totalitarizma. Apsolutizam se formirao i uzdizao na stvaranju političke moći putem podrške nacističkom projektu, odobravanju ambicija i ushićenjem karakteristikama Vođe. Ideologijom ovog totalitarnog projekta, kako je isticano, Vođa je dar proviđenja i, u percepciji socijalno atomiziranih jedinki, zanemarivanjem njegove volje gube se svi izgledi za perspektivu, tj. skončavaju nade u spas, izlaz i izvjesnost. Svojim autoritarnim utjecajem i političkoideološkom vještinom totalitarni Vođa izgrađuje mehanizme i instrumente iznuđivanja, koristi raspoloživa sredstva propagande, prisile i terora, a da bi njegova prihvaćena volja i sugestije postali najobezbjeđeniji i najprimjenjiviji zakon. "Još danas stoje apologetska razmatranja i nacionalsocijalistički procesi u sjeni onih fikcija legaliteta sa kojima je Treći Reich omogućio povezanost državnovjernih pravnika i stručnih ljudi, službenika i vojske na vladavini moći: od službenog uvođenja Hitlerovog pozdrava do legaliziranja naredbi terora i ubistava koje su se slijedile ili ipak respektovale."[11]

Održavanje i kontrola usmjeravanja snage jedinstva totalitarnog korpusa u prvom redu se učvršćuje kroz pouzdanu podršku i istinsku predanost atomiziranih jedinki apsolutiziranom autoritetu Vođe. Totalitarizam je poseban politički oblik

10 M. Horkheimer, "Gesammelte Schriften", Band 7, Fischer Taschenbuch Verlag Ffm, November 1985, str. 104.

11 Karl Dietrich Bracher, Die deutsche Diktatur – Entstehung Struktur Folgen des Nationalsozialismus, Büchergilde Gutenberg Frankfurt am Main Wien, Zürich, 1976., str. 249.

i način vladavine koji temeljem suspendiranih racionalnih svrha, svrha isključivo životvorne podrške, intenziviranim propagiranjem uvjerenja u izvjesnost, unutar bezrezervno slijeđenog, fiksiranog cilja i uspjeha, postaje sredstvo, a u izgrađenim uslovima, okolnostima, kako se hoće prikazati, činjenica izvjesnosti same po sebi. U ovaj kontekst dolazi i osvrt Josepha Göbbelsa, koji je 1943. god. rekao da će nacistička aparatura u historiju ući s atributima ili najvećih državnika ili najvećih zločinaca. S obzirom na to da totalitarna vlast djeluje specifično razvijanim apsolutizmom u uslovima održavanog nadzora vladanja masom, virtuelna izvjesnost u proklamirane ciljeve izgrađuje se uvjerenjem atomizirane mase u pouzdano nadnaravne sposobnosti i vrline Führera. Totalitarna vlast produbljuje i opravdanjem provodi osnovu iracionaliteta, instrumentalizacijom komore podsvijesti, te ideološkim djejstvom indoktriniranja integrira atomizirane jedinke mase prvenstveno utjecajima na njihovu isključivo emotivnu energiju. Na taj način ona obezbjeđuje uslove svoga načina vlasti, ideološku poziciju, čiju strukturu određeno artikulira i generira promicanjem koncipiranih uvjerenja da politički problemi totalitarne zajednice proističu od stigmatiziranih krivaca. Tim putem totalitarna vlast učvršćuje ideologiju da se nevolje prevladavaju, postiže izlaz i omogućava spas činjenicom likvidacije ili istrebljenja krivca. Totalitarna vlast opstoji na dinamiziranju, a ne na rješavanju faktičkih problema društva. ... "totalitarno društvo ne dokida patnje svojih pripadnika, nego ih registrira i planira."[12]

Usljed onemogućenog kontinuiteta i građanskom insuficijencijom spriječenog ostvarenja mjerodavno bitnih građanskih interesa, unutrašnjim pritiskom objektivno oslabljena ekonomska kompeticija konkretne političke strukture utječe na iznalaženje "alternativnog" mehanizma i pravca, putem kojeg se može "prilagođenije" uključiti u neprikosnoveno težišne interese. Procesom ostvarivog kontinuiteta stadij zrelog liberalizma je ustrojio i postavio ove interese u direktnu nadležnost organizirane, odnosno autoritarne države. "Konsekventni način autoritarne države, koji se iz svake ovisnosti od privatnog kapitala oslobodio, jeste integralni etatizam ili državni socijalizam. On nudi produkciju kao ne više prelaz iz merkantilističkog u liberalistički period. Fašističke zemlje obrazuju jednu mješovitu formu. Takođe se ovdje višak vrijednosti pod državnom kontrolom dobija i dijeli, on teče ipak pod starim nazivom profita u velikim količinama dalje na industrijske magnate i veleposjednike."[13]

Odgovarajuće ostvarivana integracija karaktera građanskih odnosa nadređena je autoritarnoj državi, a sa svoje strane ona prilagođava i uravnotežuje razvojnu dinamiku cjelovitoj organizaciji i intenziviranju građanskog kontinuiteta. Ovim putem kontinuiranje aspekata neostvarenog unutrašnjograđanskog sklada i ravnoteže destruira državnonacionalnu razvojnograđansku dinamiku, što u građan-

12 T.W. Adorno-M.Horkheimer, *Dijalektika prosvjetiteljstva*, Filozofski fragmenti, "Veselin Masleša", Svjetlost, Sarajevo, 1989., str. 156.

13 M. Horkheimer, "Gesammelte Schriften", Band 7, Fischer Taschenbuch Verlag Ffm, Juni 1987., str. 300.

skom produktivitetu težišno koči, onemogućava ili spotiče sudjelovanje postojeće političke strukture. Ograničenja u ovom smislu se i pojavljuju usljed neprekoračenog liberalno-građanskog zahtjeva, a njihova manifestiranja nužno se izražavaju, opredjeljuju i usmjeravaju u građanski reprezentativni okvir – fenomen nacije. Protivrječja liberalne građanske dinamike i zbivanja zatvorena političkim okvirom nacije mogu formirati tzv. pretenziju izlaza i razrješenja isključivošću planiranja provođenja i ostvarivanja prisile i ideološki artificijelno izgrađivanim i opravdavanim nasiljem. Stanovito zasebno strukturiranje ima građanski razvoj liberalizma u odnosu na moguće pozitivističke odraze i konotacije. Generirani aspekti građanskog razvoja modificiraju produciranu građansku iracionalnost, strukturirajući matricu važećih građanskih protivrječnosti i na taj način mijenjaju sadržaje stadija građanskog razvitka. "Borba je počela najprije daleko od političkog nivoa, kao filozofsko i naučno-teorijsko razračunavanje sa racionalizmom, individualizmom i materijalizmom 19. vijeka. Ubrzo se formirao zajednički front koji je ... naglo ispoljio svoju političku i društvenu funkciju, nasuprot kojoj se borba protiv liberalizma ... predstavlja samo kao periferna pojava."[14]

Kako proistekli zastoji ili unutrašnja onemogućavanja liberalnograđanske perspektive opredjeljuju da se građanske protivrječnosti sedimentiraju u naciji, oni samom nacijom ne mogu pretendirati na pozitivno razrješenje. Period zrelog liberalizma građanskog razvoja Njemačke ispostavio se kao zatvaranje usljed neobezbijeđenog potencijala i prostora prihvatanja u sistemu općih građanskih preobražaja. Franz Neumann, ocrtavajući građansko stanje Njemačke 19. vijeka, iznosi: "U posljednjoj četvrtini 19. vijeka davno je prestao liberalizam biti značajna borbena doktrina ili pokret; on je zaključio svoj mir sa Reichom".[15]

Koliko stoji nalaz i ocjena da je politički aspekt građanskog razvoja Njemačke zaostajao za ekonomskim, toliko je relevantno da je građanski razvitak u prilikama Njemačke bio određivan ograničenjima Reicha, strukturiranim u građanskom sistemu uopće. Dugodecenijsko zatočeništvo feudalnom rascjepkanošću, potrebe i interesi spoljnoafirmiranijeg građanskog organiziranja i istovjetne pretenzije za dominacijom onemogućavale su Drugi Reich, a historijskim kontinuitetom najdosljednije sažimanje građanskih protivrječnosti nametalo se u podršci uslova i kreiranju pretpostavki Trećeg Reicha.

*

* *

Počivajući na iracionalizmu, "a da bi odražavala izvjesnost životvornosti" ideologija nacionalsocijalizma per ornamento taktički kontinuirano domišlja osnove

14 Herbert Markuze, *Kultura i društvo – Borba protiv liberalizma u shvatanju totalitarne države*, BIGZ , Beograd, 1977., str. 13.

15 F. Neumann, *Behemoth – Struktur und Praxis des Nationalsozialismus 1933-1944.*, Fischer Taschenbuch Verlag, Ffm Mai 1998., str. 26.

razumnih razloga svog pravca zalaganja, mistificiranjem maskira svoje težnje i strategiju, a nosioci odupiranja toj strategiji zaslužuju progon, uklanjanje ili eksterminaciju. Strategija se konstituirala i uvijek se mogla opravdati fikcijama o neprijatelju, a određivanje Jevreja za žrtvenog jarca demonstriralo je nametanje sile, usiljavanje, uopće stvaranje ambijenta da je neprijatelj onaj ko se odupire. "U istini je unutarnji neprijatelj svuda i nigdje".[16] Protuživotne ambicije i postupci zahtijevaju podršku kvazihistorijske argumentacije, kojoj je bliska mitska predaja, lozinke o stradanju i trpljenju, o izvjesnoj budućnosti "izabranih i obezbijeđenih Božijom naklonjenošću".

Totalitarnim pokretima i totalitarnoj vlasti političku, dabome, i pravnu osnovu ("Vođa je uvijek u pravu!", ili ako se hoće istaći uvjerenje o njegovom moralnom kodeksu, a u vezi s izvršavanjem terora ili policijske samovolje "Führer ne zna za to!") čine govori, istupanja i obraćanja Vođe. Usmjerenom, do kraja ideološki i politički vješto profiliranom propagandom i metodom iznošenja, opravdavao se i naglašeno efektuirao mehanizam i sugestivna snaga stavova totalitarne vlasti, ocrtavao kurs političkih namjera, preduzimanih i planiranih postupaka. Isticanje karakteristično protuživotnih namjera prethodno je metodički propraćeno "otkrićem" tajnih planova neprijatelja. U ovom smislu se retorički promišljeno iznose, a taktički se utjecajno saopćavaju "povjerljive" obavijesti kuloarskim napomenama da se "ne treba širiti, šta je neprijatelj smjerao!"; istovremeno se zvaničnim službama uzdiže značaj, jer one su discipliniranim radom doprinijele da planovi "budu" razotkriveni, predupriježeni i spriječeni. Naravno, efekti proističu povlačenjem sugeriranog zaključka šta bi se tek dogodilo da planovi nisu otkriveni. Tim putem i postupkom se mobilizira energija odlučnog zahtjeva na sprečavanju akcija neprijatelja, da u odupiranje njegovim planovima treba uključiti raspoloživi blok patriotskih resursa, gdje se dokazuje postojanost patriotskog osjećaja svih građana, odnosno populistički atomiziranih jedinki mase. Autoritet Vođe time potvrđuje ili opravdava veličinu, ulogom i funkcijom "najdosljednije" reprezentira izvjesnost i zaštitu, uz neizostavni uslov da ga jedinke mase podržavaju. Vođa zadobija odobravanja, slavu i podršku, on najneposrednije ističe "to što sam ja samo je ono što ste vi, a to što ste vi zahvaljujte meni!"; značaj ovog naglašavanja uzajamnosti je u proročkom efektu namjere da u slijeđenju, izvršavanju, slavljenju njegovih planova i koncepata jedinke mase ne treba da sumnjaju, postižući ubjeđenje da je "njegova snaga ujedno i njihova snaga". Ova vrsta izgrađivane "povezanosti" mnogo je više od brige za mase!

Odgovarajuće "identificiranje" neprijatelja imalo je veći političkoideološki efekt, značaj i funkciju u periodu osvajanja vlasti, stvaranju atomiziranih jedinki i u postizanju nacionalsocijalističke homogenizacije.

16 M. Horkheimer, "Gesammelte Schriften", Band 5, Fischer Taschenbuch Verlag Ffm, Juni 198., str. 302.

Period ekspanzionističke strategije favorizira principe rase, antisemitizma, formule prilagođene pretenziji proširivanja prostora i strategiji ratnog osvajanja. U nacizmu i totalitarizmu razmatrajući fenomen nasumičnog proglašavanja neprijatelja, a i nacionalizam u stadiju postliberalizma, T.W. Adorno u raspravi *Odgoj nakon Aušvica* ističe da je nacionalizam zbog toga tako zao da on u dobu internacionalne komunikacije i nadnacionalnih saveza država na sebe samog više ne može vjerovati i on sebe mora pretjerivati, da bi sebe i druge još uvjeravao da bi bio supstancijalan.[17]

Literatura:

Adorno, T. W., *Erziehung nach Auschwitz 1966, u:* Erziehung zur Mündigkeit, Suhrkamp Taschenbuch 11, Verlag Ffm 1989.

Adorno, T. W., *Gesellschaftstheorie und Kulturkritik*, Suhrkamp Verlag edition Suhrkamp 772, Ffm 1975.

Adorno, T. W., *Studien zum autoritäre Charakter*, Suhrkamp-Taschenbuch. Wissenschaft, 1995.

Adorno, T. W., *Minimia Moralia, Reflexionen aus dem beschädigten Leben*, Suhrkamp Verlag, 23. Auflage Ffm, 1997.

Adorno, T. W. -M. Horkheimer, *Sociološke studije*, Zagreb: Školska knjiga, 1980.

Adorno T. W. - M. Horkheimer, *Dijalektika prosvjetiteljstva. Filozofski fragmenti*, Sarajevo: "Veselin Masleša": Svjetlost, 1989.

Arent H., *Izvori totalitarizma*, Beograd: Feministička izdavačka kuća 94, 1998.

Bracher Karl Dietrich, *Die deutsche Diktatur - Entstehung Struktur Folgen des Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main: Büchergilde, 1976.

Domarus Max, *Hitler – Govori 1932 – 1945*., Tom I, München: Triumph, 1965.

Džej Martin, *Dijalektička imaginacija. Povijest Frankfurtske škole i Instituta za socijalna istraživanja 1923 - 1950*., Sarajevo: Svjetlost: Zagreb: Globus, (s. a.)

Fromm, E., Djela u 12 svezaka, svezak 2. *Bekstvo od slobode*, Zagreb: Naprijed... (etc.), 1984.

Fromm, E., *Djela u 12 svezaka*, svezak 9. *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Prva knjiga, Zagreb: "August Cesarec"... (etc.), 1984.

Fromm, E., *Djela u 12 svezaka*, svezak 10. *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Druga knjiga, Zagreb: "August Cesarec"... (etc.), 1984.

Horkheimer, M., Gesammelte Schriften, Band 6, *Aufstieg und Niedergang des Individuums*, Fischer Taschenbuch Verlag Ffm, 1991.

Kogon Eugen, Der SS-Staat, *Das System der deutschen Konzentrationslager*, München : Wilhelm Heyne Verlag, 1997.

Köhler Jochen, "Der Wille zum Reich Genesis und Geltung eines Mythos", u: *Ästhetik und Kommunikation Beiträge zur politischen Erziehung*, Heft 56, 15. Jahrgang, Berlin: Verlags-GmbH, 1984.

17 T. W. Adorno, *Erziehung nach Auschwitz 1966,* u: Erziehung zur Mündigkeit, Suhrkamp Taschenbuch 11, Verlag Ffm, 1989., str. 103.

Löwenthal Leo, *Falsche Propheten, Studien zum Autoritarismus*, Schriften 3, Suhrkamp – Taschenbuch Wissenschaft, 1990.

Markuze Herbert, Kultura i društvo- *Borba protiv liberalizma u shvatanju totalitarne države*, Beograd: BIGZ, 1977.

Neumann Franz, *Behemoth- Struktur und Praxis des Nationalsozialismus 1933-1944*., Fischer Taschenbuch Verlag, 1998.

Welt, Geschichte im Aufriss, Der europäische Faschismus und das Dritte Reich, Berlin-München: Verlag Moritz Diesterweg, 1977.

ACTUALITY OF TOTALITARIANISM ANALYSIS IN FRANKFURT'S SCHOOL

Šefik Baraković

Summary

Under the conditions of a mature liberalism, unbalanced aspects of civil dynamics, repressed flow of civil perspective, civil restrictions and processes of denial, in principle, confirmed, articulated and closed by nation, provide the space of rule or affirmation of irrationality predominance. Irrationality in civil historical relations has its place and function, in these relations it is objectivised its relevance, and also unbalanced development aspects of civil structuring contribute that irrationality controls and directs the force, and it is placed for measure of truth by realized, intensified, conducted pressure. Totalitarianism resulted from radicalization of nationalism as an instrument of nation domination, negates the individuality of a person.

Within mature liberalism and particularly post liberalism, the trend of radical deindividualization of a person leaves the theory weak and not included in influence of positive social change and by this knowledge-oriented scientific research analysis, provides critical theory to competently enlighten phenomena and aspects of modern civil society.

The tendency of civil development has set the civil power and possibilities of the theory, civil reality has changed its scope that the traditional meaning of theory and desire established for social change has been dysfunctional, and attribute "critical" has determined critical theory from other standpoints.

Key words: Totalitarianism, irrationality, ideology of Nazism populist atomized mass individuals, mass individual, loyalty, power, followers, authoritarianism, nationalism, authority relations, obedience, Führer-principle, leader

GODIŠNJAK2009

GODIŠNJICE

820 godina od Povelje Kulina bana – 29. august 1189.

Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine (1909-1919)

Uz desetu godišnjicu smrti Mustafe Ćemana

UDK 930.2 (497.6): 394.46

Povelja Kulina bana –
međunarodna zakletva, diplomatsko-trgovinski ugovor i svjedok vremena

Fahira Fejzić-Čengić
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Povelja Kulina bana je, prema stavu srbijanskog akademika Sime Ćirkovića "diplomatska zakletva" – česta forma komunikacije među državama i gradovima srednjovjekovnog perioda. Povelja se može ocijeniti u sažetom trojakom historijskom okviru, da je napisana na staroslavenskom-bosanskom jeziku, da je prvi put u *Povelji* upotrijebljen slavenski naziv za grad Dubrovnik i da je napisana specifičnim pismom – bosančicom. *Povelja Kulina bana* spada u drugu vrstu bosanske srednjovjekovne pismenosti. Nastala je u bosanskoj kancelariji i odražava administrativnu komunikaciju bosanske države sa susjedima. *Povelja* izražava prisustvo živog narodnog jezika u službenoj komunikaciji. Ali, ovaj se jezik razlikovao od crkvenog jezika i od standardnog staroslavenskog jezika. Staroslavenski jezik je ovdje na tlu Bosne u značajnoj mjeri prilagođen lokalnim govornim prilikama. Taj jezik nije isti s današnjim govornim jezicima u Bosni. Ali, po imenu zemlje, može se kazati da je *Povelja* napisana jezikom bosanskim, i pismom – bosančica. Preciznije, to je arhaičnobosanski jezik, i spomenik je najstarijem bosansko-ćiriličnom pismu – bosančici.

Ključne riječi: *Povelja Kulina bana*, Bosna, Dubrovnik, Crkva bosanska, pergamena, srednjovjekovna pismenost, arhaičnobosanski jezik.

Ovaj vremenski okvir za ukupnu povijest Bosne i Hercegovine je veoma važan. Ne samo iz razloga što postoje dobro očuvani materijalni tragovi komunikacijske premoći i stvarne vrijednosti bosanskohercegovačke medijske kulture, već i iz jednog posve šireg tazloga. Naime, ovaj period je vrijeme koje povjesničar Enver Imamović naziva "jako važnim vremenom ekonomskog, političkog, trgovačkog, kulturnog i vjerskog uspona i otvaranja

Bosne".[1] Bosna je u ovo vrijeme, počev od desetog i jedanaestog stoljeća, proizvodila i izvozila rude, različito rudno blago (olovo, ugalj, željezo, srebro, zlato...), zatim prehrambene i stočne proizvode, kožu sitne stoke (ovčije i kozije), te sireve, med, vosak.

Bosanska roba putuje i izvozi se sve do gradova Španije, Italije, Korzike, Sicilije, ili Tripolija, Venecije, Sevilje. Bosna u ovo vrijeme, zanimljivo je, izvozi i žito. Hercegovina ovoga doba je prava žitnica, posebno na područjima Popovog, Glamočkog i Livanjskog polja. Najviše su se uzgajale kulture ječma, pšenice i kukuruza. Sve ove žitne vrste su izvožene.[2] Brojni regionalni trgovci dolaze u Bosnu i s njome trguju. Najzapaženiji su bili dubrovački trgovci, kojima će tadašnji bosanski ban Kulin izdati i posebno vrijedan komunikacijski akt, ali i međunarodni diplomatsko-trgovinski akt dobre volje, 29. 08. 1189. godine, koji je poznat po nazivu *Povelja Kulina bana Dubrovčanima*.

Zakletva o časnoj privrednoj saradnji

Povelja je, prema stavu srbijanskog akademika Sime Ćirkovića, "diplomatska zakletva" – česta forma komunikacije među državama i gradovima srenjovjekovnog perioda. Ova komunikacijska forma ostat će još veoma dugo u upotrebi, u cijeloj Evropi i Regionu.[3]

Povelja se može ocijeniti u sažetom trojakom historijskom okviru, među ostalim, i ovako:

1. napisana je na staroslavenskom – bosanskom jeziku,
2. prvi put je u *Povelji* upotrijebljen slavenski naziv za grad Dubrovnik i
3. napisana je specifičnim pismom – bosančicom.

Mada će joj susjedna naknadna historijska tumačenja, najprije ona iz Beograda i Zagreba, osporavati ova jezičko-komunikacijska svojstva, ne treba smetnuti s uma da je *Povelja* dobro očuvana i da se svi navedeni parametri mogu i ovoga trenutka provjeriti i dokazati. To, prije svega, stoga što je posve upitan stav velikosrpskih interpretacija o ćiriličnoj varijanti staroslavenskog pisma na *Povelji*, ili velikohrvatskih interpretacija o glagoljskoj staroslavenskoj varijanti pisma *Povelje Kulina bana*.

1 Mnogo više detalja pogledati u dokumentarnom filmu "Povelja Kulina bana", autora Zehrudina Isakovića, Najstariji sačuvani dokument o bosanskoj državnosti, Copyright, 2007./2008.

2 Ibidem

3 Prema osiječkom povjesničaru Pavi Živkoviću, Kulin ban je odvojio Bosnu XI i XII vijeka od 'vazalnog odnosa' prema susjedima, i od Srbije, Bizanta i od Ugarske kao velesila toga vremena. I prema njegovim tvrdnjama, Bosna je po obliku i veličini bila najsličnija njenim današnjim granicama.

Povelja je rezultat srednjovjekovnog života u Bosni. Ona je privredni ugovor s Dubrovčanima, trgovinska komunikacijska shema o međudržavnoj saradnji.[4] I u ovom periodu rijeka Drina je bila granica između pravoslavlja i katoličanstva. Još tada se u pisanim dokumentima spominje Vrhbosanska biskupija sa središnjom katedralom na području današnjeg Blažuja. Prema povjesničaru Pavi Živkoviću, Bosna je i u ovo doba imala tzv. polivokne vjerske identitete, spominjući utjecaj i egzistenciju bogumilstva iz Bugarske, patarenstva iz Zadra, uz krstjane Crkve bosanske. Ovu šarolikost će sam ban Kulin morati pravdati pred Papom, na čuvenom činu abjuracije na Bilinom polju, 1203. godine.[5] Dokumentirano je da se Kulin ban na Bilinom polju javno odrekao bogumilske kao heretičke vjere, a skup je proglašen svebosanskim saborom. Onovremena mudrost bana Kulina bila je rezultat njegove državničke i političke zrelosti, kako Papina vojska ne bi krenula na Bosnu. Njegov sin, ban Stjepan, uskoro će ovu prisegu ponovo potvrditi u Mađarskoj, na Saboru biskupa. Paradoksalno je da hereza nije iščiljela ni nakon dvije zvanične, javne prisege, štaviše, hereza je ojačala. U vrijeme sljedećeg bosanskog bana Ninoslava, katolički (papski) biskup napustit će Bosnu, a svoju biskupiju preselit će u Đakovo. Tada će početi i križarski ratovi protiv Bosne, koji će s manje ili više intenziteta trajati sve do 1463. godine i dolaska Osmanlija.

Jezik i pismo Povelje

Povelju Kulina bana napisao je nadaleko čuveni pisar Radoje. Za jezik i pisanje *Povelje* jezičari tvrde da je veoma zanimljiv.[6] Naime, u to vrijeme, bosanska javnodiskursna dimenzija, komunikacijska dimenzija, da se svesti ili analizirati kao trojaka pismenost:

1. crkvena pismenost i dokumenti te vrste,
2. administrativno-pravna pismenost i dokumenti te vrste i
3. lapidarna pismenost (pismenost stećaka i na kamenu općenito).

Povelja Kulina bana spada u drugu vrstu bosanske srednjovjekovne pismenosti. Nastala je u *bosanskoj kancelariji* i odražava administrativnu komunikaciju bosanske države sa susjedima. *Povelja* odražava prisustvo živog narodnog jezika u službenoj komunikaciji. Ali, ovaj se jezik razlikovao od crkvenog jezika i od standardnog staroslavenskog jezika. Staroslavenski jezik je ovdje na tlu Bosne

4 Granice Bosne iz ovoga perioda su na sjeveru Sava, na istoku Drina, na jugu Neretva, i na zapadu nešto manje od današnjih krajinskih granica, priznat će čak i beogradski povjesničari.

5 U vrijeme križarskih ratova, tačnije za vrijeme 4. križarskog pohoda u kojemu je osvojen Istanbul, mnogi su nastojali pokazati kako je preče ugušiti bosansku herezu od 'tamo neke daleke' u Maloj Aziji, jer je poznato da tadašnji bosanski biskup nije znao latinski nego je bogosluženje obavljao na lokalnom bosanskom jeziku.

6 Pogledati stavove Amre Turbić-Hadžagić iz Tuzle i Dževada Jahića iz Sarajeva u navedenom dokumentarnom filmu.

u značajnoj mjeri prilagođen lokalnim govornim prilikama. Taj jezik nije isti s današnjim govornim jezicima u Bosni. Ali, po imenu zemlje, može se kazati da je *Povelja* napisana jezikom bosanskim, i pismom bosančicom.[7] Preciznije, to je arhaičnobosanski jezik, i spomenik je najstarijem bosansko-ćiriličnom pismu – bosančici.[8]

Sačuvana su tri primjerka *Povelje*. Prema nekim autorima, i četiri, ali za tri se pouzdano zna. Sva tri primjerka su napisana bilingvalno, ili dvojezično – na latinskom i bosanskom. Prvi primjerak *Povelje* sastoji se od devet redova na latinskom i 25 redova na bosanskom jeziku. Taj se original *Povelje* čuva u Dubrovačkom arhivu. Primjerak koji se čuva u Zagrebu sastoji se od 7 redova na latinskom i 23 reda na bosanskom jeziku, dok se primjerak iz Sankt Petersburga sastoji od 12 redova na latinskom i 20 redova na bosanskom. Starobosanski jezik s *Povelje* je, prema tvrdnjama jezikoslovaca, premoćniji od staroslavenskoga. Istraživač iz HAZU-a Milko Brković smatra da postoji i četvrti primjerak *Povelje*, ali da je nestao negdje na putu između Dubrovnika – Beča – Beograda. A ponajprije da je zastao negdje u Beogradu. Uglavnom, svi sačuvani primjerci su originali, originalno su pisani na *pergameni*, specijalno obrađenoj ovčijoj koži[9]. Pergamena je kao komunikacijsko sredstvo bila veoma popularna u tom periodu. Bila je otporna na vlagu, transport i druge vremenske neprilike. Najčešće pergamene ovoga perioda su one od ovčije i kozije kože. Sve su rađene prema posebnim tehničkim uputstvima toga vremena, a pod nadzorom talijanskog univerziteta koji je kontrolirao kvalitet diplomatske pošte. Pergamena je bila vrlo kvalitetna, a dokumenti ispisani na njoj veoma izdržljivi, i što je najvažnije, mogli su se pokazivati narodu bez problema. Pergamene su se i brisale pa se na njih nanovo pisalo, te je prava sreća da je bosanska *Kulinova povelja* ostala sačuvana u više primjeraka kroz vijekove. Tinta koja se koristila je tinta rađena od šišarke koja je bila česta u upotrebi, ali se uskoro zamijenila jednom drugom vrstom tinte. To je još jedan od dokaza o starosti ovoga dokumenta. Ova tinta samu sebe izjeda u zagađenim vremenskim prilikama, a posebice u današnjem zraku opterećenom raznim tehničko-tehnološkim otpadima. Zanimljivo je da je latinski dio teksta *Povelje* bolje očuvan od teksta na bosančici. Latinski je pisan jače, jasnije i deblje. Tada se pisalo perom, tzv. *stilusom* i u latinskoj paleografiji potezi su pisani brže i

7 Radi vjerodostojnosti, treba kazati da se sve do 1448. godine ne spominje riječ Hercegovina, tj. do pojave Stjepana Hercega Kosače, te se ovdje stoga koristi samo termin srednjovjekovnog naziva Bosna.

8 Treba spomenuti da postoje i bugarska, srpska i ruska prilagodba ćirilice. Sve su unekoliko specifične, kao što je specifična i bosanska prilagodba ćirilice na pismo bosančicu.

9 *Povelja Kulina bana* u Arhivu grada Dubrovnika arhivirana je pod rednim brojem 38. u fondu 'Diplomata ad Acta' i smještena u period XII vijeka. Prvi original se nalazi u Sankt Petersburgu, a prvi prijepis, koji se 2007. godine restaurirao u Zagrebu, također pripada Dubrovačkom arhivu. Smatra se da je ona iz Petersburga dospjela tamo preko ruskog konzula u Dubrovniku Jeremije Gagića, koji ju je otkupio za vrijeme požara 1817.god. u Kneževu dvoru, gdje se čuvala, i poklonio ju je ruskom caru u znak velikog poštivanja.

snažnije. Bosančica se pak pisala tanje, pristupačnije i brže, stoga je tekst ispisan bosančicom brže propadao. Samo pismo bosančice je pisano razmaknutije, te je i to omogućilo rjeđi namaz tinte i brže propadanje u vremenu.

Godine 2009. obilježena je ova značajna bosanskohercegovačka godišnjica vrlo skromno, i samo na nekim manjim skupovima u savremenoj državi Bosni i Hercegovini, a bilo bi sasvim logično da ova samostalna država puno više poradi na povratu u njene arhive barem jedne od tri (ili četiri) originalna primjerka *Povelje* koji postoje i čuvaju se izvan granica i teritorije Bosne i Hercegovine. U najmanju ruku, čini nam se uputnim da ovu ideju proslijedimo Kulturnoj zajednici Bošnjaka, kako bi se ona stavila na čelo aktivnosti koje bi rezultirale povratkom barem jednog primjerka *Povelje Kulina bana* u Muzej Bosne i Hercegovine, ili Zemaljski muzej, gdje mu je svakako mjesto!

Prilog 1. Bosna u vrijeme Kulina bana (1180.–1204.)

(Karta preuzeta iz knjige Zijada Šehića i Ibrahima Tepića: *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Sejtarija, 2002., str. 17)

CHARTER OF KULIN BAN – INTERNATIONAL OATH, DIPLOMATIC AGREEMENT AND THE WITNESS OF TIME

Fahira Fejzić-Čengić

Summary

Charter of Kulin Ban is, according to Serbian academician Simo Ćirković "diplomatic oath" a common form of communication between states and towns in the medieval period. The Charter can be evaluated in a compressed threefold historical framework: that it has been written in the Old-Bosnian language that was first used Slavic name for the town Dubrovnik in the Charter and it has been written in specific Bosnian Cyrillic script. Charter of Kulin Ban, belongs to a different type of Bosnian medieval literacy. It emerged in the Bosnian office and reflected administrative communication Bosnian state with its neighbours. The Charter expresses the presence of a living national language in official communication. But, this language was different from the ecclesiastical language and the standard of Slavic language. Slavic language in Bosnia was significantly adapted to the local speaking circumstances. That language was not similar to today's spoken languages in Bosnia. But, after the name of the country, it can be said that the Charter was written in Bosnian language and Bosnian Cyrillic script. More precise, that was archaic-Bosnian language, and the monument of the oldest Bosnian-Cyrillic script-Bosančica.

Key words: Charter of Kulin Ban, Bosnia, Dubrovnik, Bosnian Church, parchment, medieval literacy, archaic-Bosnian language

UDK 329 (497.6) “1909/1919”

Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine (1909-1919)

Elvis Fejzić
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Osnivanjem Socijaldemokratske stranke BiH počele su ‘ljevičarske borbe’ na socijalnom, političkom i nacionalnom planu, što ćemo u tekstu i pokušati elaborirati. Uprkos tome, evidentno je da bosanski socijaldemokrati – i pored pragmatičnih programskih rješenja koja su popularizirali – nisu uspjeli ostvariti svoje političke ciljeve, jer stranka nije uživala adekvatnu podršku tadašnjeg bosanskog građanstva – povrh svega, radništva i seljaštva kao njihovih imanentnih ciljnih grupa. Međutim, ako uzmemo u obzir vrijeme i okolnosti u kojima su politički djelovali, oni objektivno i nisu mogli učiniti mnogo više, jer njihova internacionalna, progresivna i multietnička nota nije bila ‘formula za uspjeh’ u datoj epohi. Ono što ima neupitnu vrijednost je opozicionarsko držanje socijaldemokrata spram izrabljivačke, maćehinske i asimilatorske politike austrougarske vlade, ali i opasne, beskompromisne i radikalne politike bosanskohercegovačkih nacionalnih stranaka. Socijaldemokratsko *poimanje nacionalnog pitanja* bilo je daleko najprihvatljivije i aksiološki najrelevantnije. Socijaldemokrati su težili stvaranju zajedničke države svih jugoslavenskih naroda koji bi živjeli u ‘ujedinjenoj Jugoslaviji’ ili u ‘samostalnoj balkanskoj federaciji’, naravno, zasnovanoj na principu jednakosti i ravnopravnosti. Njihova misao je, također, markirana i internacionalnim atribucijama te predviđa stvaranje ‘svjetske zajednice naroda’. Oni su bosanske muslimane – Bošnjake percipirali kao posve ravnopravne Srbima i Hrvatima, smatrajući ih, pritom, dijelom zajedničkog naroda ‘Srbo-Hrvata’ te predviđajući za njih ravnopravno mjesto i u zajedničkoj državi svih Jugoslavena, što je unaprijed isključivalo svaku asimilaciju bosanskih muslimana.

Ključne riječi: socijaldemokratija, internacionalizam, unutarbosanska politika, nacionalne stranke, demokratija, parlamentarizam, opozicija, antimilitarizam.

Umjesto uvoda

Socijaldemokratska stranka BiH (SDS BiH) osnovana je 28.–29. juna 1909. godine, čime je okončana borba radništva oko osnivanja vlastite političke organizacije (Opširnije u: Grupa autora – Arhiv Komunističke partije Bosne i Hercegovine, 1951: 52-60). U datom vremenu su bosanskohercegovačke nacionalne stranke – ili bolje rečeno narodni pokreti – bile podijeljene na konfesionalnoj osnovi, pa su, svaka za sebe, vodile partikularističke borbe. Inače, ideja o osnivanju radničke partije pojavila se u oktobru 1908. godine. Rukovodstvo novonastale partije bilo je heterogeno po svom nacionalnom i konfesionalnom sastavu. Socijaldemokrati su vjerovali da supstancijalni problemi tadašnjeg bosanskohercegovačkog društva mogu biti riješeni samo pod patronatom "... principa međunarodnog radničkog pokreta, odnosno u masovnom političkom radu". (Babić, 1974: 85) Sada su radnici-socijalisti, pored sindikalne organiziranosti, bili i stranački objedinjeni, što im je davalo nadu da će njihovi problemi u skorijoj budućnosti biti uspješno riješeni. Radilo se, uglavnom, o istim ljudima, jer su vodeći ljudi Glavnog radničkog saveza, istovremeno, bili i vodeći ljudi Socijaldemokratske stranke BiH. Bilo je prisutno mišljenje da su "...strukovni i politički pokret klasni i da su im ciljevi isti" (Hadžibegović, 2000: 170), što je, nesumnjivo, bila istina.

Nakon mnogo kalkulacija o programu stranke, ipak, na opće zadovoljstvo većine radnika, usvojen je Erfurtski program (Opširnije u: Hadžibegović, 2000: 165-166). Ovaj program prihvatila je i Socijaldemokratska partija Srbije, već 1903. godine. Međutim, Socijaldemokratska stranka BiH ovaj program nije prihvatila u potpunosti, nego u nešto izmijenjenoj formi, koja je odgavarala specifičnim društvenim odnosima u Bosni i Hercegovini. Korekcije su izvršene u dijelu programa koji se odnosi na ekonomske i političke zahtjeve radničke klase, te je na koncu i učinjena prilagodba tog dijela programa uslovima bosanske multietničke zajednice i neriješenog agrarnog pitanja. U vrtlogu ovih događaja, Socijaldemokratska stranka BiH, koja je, u međuvremenu, postala članica II Internacionale, zauzela je antiratno stanovište, a u slučaju Balkanskih ratova, zajedno sa Socijaldemokratskom partijom Srbije, zastupala je demokratsku revoluciju kao sredstvo oslobođenja balkanskih naroda, što je, neosporno, vodilo stvaranju Federacije balkanskih naroda. U međuvremenu, nakon Bazelskog kongresa II Internacionale, zaživjela je i deviza Balkan balkanskim narodima, što su podržali i tada vodeći socijaldemokrati V. Adler i K. Kaucki.

Inače, naši socijaldemokrati bili su sljedbenici učenja K. Kauckog, K. Liebknechta, R. Luksemburg, K. Cetkin i V. Adlera. Na Jugoslovenskoj socijalističkoj konferenciji u Ljubljani (21.–22. novembar 1909. godine), koja je nastala kao reakcija na "…aneksiju Bosne i Hercegovine i aneksionu krizu." (Babić, 1974: 105), a gdje je učestvovala i Socijaldemokratska stranka BiH, prvi put je u jednom političkom programu istaknuta ideja ujedinjenja svih južnih Slovena u jednu državu, bez obzira na njihovu vjeru i jezik. Državu su zamislili kao demokrat-

sku federaciju nacija, doduše, u okviru Austro-Ugarske. Međutim, već na Prvoj balkanskoj socijalističkoj konferenciji (7.–9. januara 1910. godine) u Beogradu, socijaldemokrati iz Srbije iznose ideju o potpunoj ekonomskoj i političkoj samostalnosti jugoslovenskog naroda u balkanskoj federaciji. (Opširnije u: Babić, 1974: 106)

Glavni organ stranke, list "Glas slobode", koji izlazi od 29. aprila 1909. godine, bio je veoma značajan u procesu širenja socijaldemokratskih ideja. Austrougarska vlast nije imala povjerenja u ovaj list, kao ni u samu Socijaldemokratsku stranku BiH, pa stoga često cenzurira njegove članke, a rad stranke strogo i cjelodnevno promatra. Stranka bosanskohercegovačkih socijaldemokrata – odmah nakon svoje institucionalizacije – počinje i angažman na zaštiti obespravljenih kategorija stanovništva u zemlji, dok, s druge strane, predstavlja i radikalnu opoziciju austrougarskoj vlasti u zemlji, naročito, u "...socijalnom smislu." (Babić, 1974: 84). Ideja vodilja socijaldemokrata i njihov prvenstveni cilj "...bio je, neosporno ostvarivanje socijalizma ostvarivanjem punih političkih sloboda, ravnopravnosti naroda, ostvarenjem ekonomskog blagostanja radnika, preuzimanjem vlasti parlamentarnom borbom, rješenje agrarnog pitanja u potpunu korist seljaka..." (Babić, 1974: 130) Nakon raspisivanja izbora za Sabor (5. aprila 1910. godine), stranka ističe dva kandidata, koji nisu izabrani u Sabor. Stoga, stranka zbog ograničenog prava glasa vodi, također, i odlučnu borbu za "...demokratski ustav i Sabor zasnovan na opštem pravu glasa, ...i druga pitanja vezana za politička prava građana". (Hadžibegović, 2000: 171)

Period od 1909. do 1914. godine u Bosni i Hercegovini bio je prepun turbulentnih dešavanja, koja počinju aneksionom krizom, a razbuktava ih zavođenje Ustava i sizifovski rad Sabora, te *ratovi* iz 1911., 1912. i 1913. godine, da bi sve to završilo Sarajevskim atentatom (juni 1914. godine) i otpočinjanjem Prvog svjetskog rata. Politika stranke u ovom periodu uglavnom se svodi na zaštitu radništva od eksploatacije, antimilitarizam i antiratnu propagandu. Utjecaj Februarske i Oktobarske revolucije na Partiju bosankohercegovačkih socijaldemokrata bio je veliki, tako da je ona 26. decembra 1917. godine pristupila Cimervaldskoj konferenciji, te prihvatila diktaturu proleterijata kao oblik vlasti. Tako dolazi do revolucionarnog preobražaja stranke, a stranka prihvata sve "...revolucionarne perspektive koje je otvorila oktobarska revolucija...". (Hadžibegović, 2000: 191)

Nužnost socijalnih reformi

Već u svojim programskim odredbama Socijaldemokratska stranka BiH istupa sa zahtjevima koji traže poboljšanje statusa radnika, što je već obrazloženo, ali i uprkos tome ona je ostala neatraktivna u očima velikog broja radnika. Najvažniji rezultat radničke borbe bilo je donošenje Zakona o bolesničkom osiguranju, stupio je na snagu 1. januara 1909. godine. Njime su bili prvo obuhvaćeni radnici, a kasnije i njihove porodice. Penzijsko i invalidsko osiguranje uspio je ostvariti

samo mali broj radnika. Veliki problem, o tom pitanju, stvarale su disidentsko-nacionalne grupe koje su se odvojile od Glavnog radničkog saveza i Socijaldemokratske stranke BiH, a imale su intenciju da na svoj način rješavaju postojeću problematiku, pa, između ostalog, i agrarno pitanje. Već krajem 1906. godine osnivaju se radničke organizacije koje favoriziraju nacionalni i vjerski princip, takva je bila i Organizacija radnika Hrvata (Hadžibegović, 2000: 168), a 1913. godine iz stranke bosanskohercegovačkih socijaldemokrata istupa disidentsko-nacionalistička grupa oko Jove Šmitrana, i kasnije lista "Zvono", koja nakon toga kompromitira rad stranke i njene ideale.

Socijaldemokrati u Bosni i Hercegovini nisu zauzeli jasniji stav prema *seljaštvu*, ali moguće je utvrditi "...da se sa njim nije ozbiljno računalo". (Hadžibegović, 2000: 172) Sasvim je evidentno da Socijaldemokratska stranka BiH nije pristupila na pravi način seljaštvu, naprotiv, ona je "... pod uticajem dogmatskog shvatanja o ´čistoj klasnoj borbi´ i neshvatanju potrebe da u seljaštvu treba tražiti saveznika u borbi za socijalizam, pa na prvom mjestu i za rješenje agrarnog pitanja, ... borbu za njegovo rješenje vodila je izolovano od antifeudalnog pokreta samih kmetova i najradikalnije grupe građanskih političara oko Petra Kočića". (Babić, 1974: 146) Socijaldemokrati su imali male izglede za uspjeh u borbi oko rješavanja agranog pitanja, jer borba bez seljaka postajala je sve više "... labudova pjesma, kako je to Marks rekao, za 'hor proleterske revolucije bez seljaka'". (Babić, 1974: 146)

O agrarnom pitanju je razgovarano i na II kongresu Socijaldemokratske stranke BiH (juli 1910. godine), gdje se, između ostalog, ističe "... da se kmetovi otkupe obligatornim državnim otkupom iz javnih sredstava bez naknade, ukazujući da je oslobođenje seljaka 'životna nužda naroda, a ujedno i istorijska potreba za opšti narodni napredak'." (Babić, 1974: 146) Na ovom kongresu su se pojavile dvije struje, od kojih je ona brojnija bila protiv ulaska seljaka u stranku, a druga, inače malobrojnija, zalagala se za ulazak seljaštva u stranačke redove. Struja koja je bila protiv ulaska seljaka u stranku bojala se da će seljaštvo dobiti većinu i narušiti čistoću socijaldemokratskih ciljeva, dok je druga struja, protivno prvoj, vjerovala u demokratske intencije seljaštva. Ovakvo razmišljanje održalo se do Prvog svjetskog rata. Zaista, bilo je teško voditi borbu za agrarno pitanje, ne povezujući isto sa seljačkim pitanjem, kako to tada čine naši socijaldemokrati. Socijaldemokrati su prisilne metode kmetova, koje su oni koristili u borbi za svoja prava, smatrali opravdanim, ali nisu pokazali umijeće da ih organiziraju i povedu. I na III kongresu stranke 1911. godine raspravljano je o agrarnom i seljačkom pitanju, ali ponovo je bilo dominantnije mišljenje struje koja je bila protiv ulaska seljaka u stranku. Radništvo je činilo svega oko 5% stanovništva, a u stranku socijaldemokrata bilo je učlanjeno jedva 3% radničke klase, što, prema svemu sudeći, nije bilo dovoljno. Opravdano je konstatirati da je borba Socijaldemokratske stranke BiH – po svojoj prirodi deklarativna – za rješenje agrarnog pitanja ispoljila mnoge slabosti, što je, prije svega, bila i glavna prepreka daljem jačanju socijaldemokratske opcije na prostoru bosanske države.

U toku Prvog svjetskog rata agrarno pitanje i kriza u vezi s njegovim rješavanjem dostigli su vrhunac, pa su seljaci, u toku 1918. i 1919. godine, počeli da prisvajaju revolucionarne metode, pokušavajući sami da riješe jedno od najvažnijih pitanja u Bosni i Hercegovini tog doba. Seljaci i kmetovi saznali su za tekovine Oktobarske revolucije i njena dostignuća preko radnika koji su se vraćali s ratišta i preko socijaldemokratske agitacije. Opijeni idejom konačnog oslobođenja počeli su da spaljuju begovske kuće i imanja, uskraćujući im pritom i davanje obaveznih nameta. Nakon pristupanja Socijaldemokratske stranke BiH Cimervaldskoj konferenciji, 03. januara 1918. godine donesen je proglas, koji je upućen radnom narodu Bosne i Hercegovine. Proglas sadrži bitne odluke, a između ostalog i stavku "...o promjenama u agrarnoj politici; o nacionalnom pitanju,...". (Babić, 1974: 193) Stranka je nakon svoje reorganizacije imala potpuno drugačiji pristup prema agrarnom pitanju, a on je po svojoj imanenciji bio *revolucionaran*, što je utjecalo i na drugačije viđenje seljaštva i njegovih potreba. Nakon apsolvirane reorganizacije stranka socijaldemokrata traži "...'potpunu eksproprijaciju velikih posjednika u korist cjelokupnog naroda'." (Babić, 1974: 193) Novi program stranke i njenu "...revolucionarnu orijentaciju potvrdila je i Konferencija socijalističkih radničkih organizacija Bosne i Hercegovine, 3. februara 1918. godine, koja je, pored toga, posebno pozvala seljake da pristupe socijaldemokratskoj organizaciji i da se u okviru nje organizuju". (Babić, 1974:193) Međutim, i ovaj pokušaj je propao, tako da je i dalje najveći broj seljaštva i radništva bio politički privržen nacionalnim strankama.

Međutim, bosanskohercegovački socijaldemokrati se, također, oštro suprotstavljaju i bezobzirnoj marginalizaciji prava žena, ponižavanju i eksploatiranju žena u društvu i nasilnom fizičkom odnosu prema ženama. Oni stoje na poziciji, koja zagovara što skorije rješenje ženskog pitanja i konačno izjednačavanje žena i muškaraca u svim relevantnim pogledima. Ženama oni predviđaju važnu ulugu i u samom razvitku socijalističkog društva, koje će bez njihovog punog učešća biti skoro nemoguće. Zalažu se svim snagama i za efikasniju brigu o napuštenoj djeci, njihovo zbrinjavanje i vaspitanje, čime će im se, istovremeno, stvoriti i uslovi za pristojniji život. Posebno zahtijevaju da se sklapanje brakova i rastava brakova učine što simplificiranijim, pa se kod sklapanja braka zalažu da to bude jedan *civilni akt*, a da se procedura oko rastave braka preda u nadležnost običnim civilnim sudovima. Plediraju da se sklapanje i rastava brakova učine nezavisnim od "...starodrevnih i prestarjelih forama raznih popova, župnika, hodža i fratara..." (Grupa autora – Arhiv Komunističke partije Bosne i Hercegovine, 1951: 83-84), čime bi se institucija braka napokon oslobodila teškog bremena običaja, koji ga u dobroj mjeri sputavaju i reduciraju.

Napominju i da reakcionarne snage u Bosni i Hercegovini šire mržnju među narodima i dovode do suprotnosti među njima, što oni oštro osuđuju i čemu se istinski suprotstavljaju. Protivno tome, oni zahtijevaju de se svim narodima daju jednaka prava, te da se jedina borba vodi na *klasnom planu*, tj. klasna borba radništva protiv egoističnih interesa vladajuće buržoazije. Socijaldemokrati smatraju

da je religija privatna stvar svakog čovjeka, te da svako može da vjeruje, ili ne vjeruje, ali u oba slučaja sam o tome odlučuje. Oni su pristalice društva u kome će postojati sloboda vjeroispovijesti, i gdje će svako prema svome uvjerenju moći vjerovati u ono što želi. Saglasni su i u tome da država ne smije da se miješa u vjerske stvari, a naročito kritiziraju koncept tzv. državne religije, te osuđuju i svako uplitanje vjere u državne poslove i politiku uopće. Pošto je religija privatna stvar svakog pojedinca, prema njihovom sudu, država ne treba ni da osigurava novčana sredstva za rad vjerskih organizacija. Religijske zajednice su, u njihovim uvidima, privatna udruženja koja se o svojoj egzistenciji trebaju starati samostalno.

Socijaldemokrati škole smatraju svjetovnim ustanovama, atipično mišljenju "nezdrave većine" u zemlji, te je stoga, unošenje religije i religioznih tema u nastavne programe škola velika pogreška. Ističu da "...škola treba da sačuva svoj svjetovni karakter i da nema nikakvih odnosa ni prema kojoj vjeroispovijesti. Ona ispunjava svoju dužnost kad uči djecu potrebnim znanjima i vještinama, kada dobrim vaspitanjem oplemenjava dječiji duh, kad već u djetetu razvija ljubav prema slobodi i kada se brižljivo stara, da mu objasni državno-građanska prava i dužnosti". (Grupa autora – Arhiv Komunističke partije Bosne i Hercegovine, 1951: 86) Uvjerenja su da obaveza pohađanja nastave u školama treba da postane narodna dužnost, tj. da sva djeca bez obzira na položaj njihovih roditelja treba da pohode škole. Pledirajući za besplatnu nastavu, nastavna sredstva i izdržavanja u javnim narodnim školama, kao i višim vaspitnim zavodima za učenike i učenice koji su sposobni za dalje obrazovanje, nastoje popraviti jadno stanje pismenosti stanovništva u zemlji. Suprotstavljaju se i, prije svega, oštro uvriježenoj praksi po kojoj je školovanje, isključivo, privilegija bogatih.

Kritizira on i druge segmente društva i organe države, krenuvši od sudskog sistema i izbora sudija, zdravstva i zdravstveno-higijenske zaštite, zaštite na radu i trajanja radnog dana – odlučno se suprotstavljajući upošljavanju maloljetnika i djece školskog uzrasta od poslodavaca-izrabljivača – zatim poreskog sistema i poreza, kao i drugih segmenata društva koje mi ovom prilikom, ipak, nećemo detaljnije tretirati i elaborirati. Kao konsekvenca izloženog, logično slijedi i izvođenje konkluzije koja tvrdi da su bosanskohercegovački socijaldemokrati tražili temeljitu i progresivnu reformu socijalnog sistema u zemlji, što je imanentno njihovim predviđanjima, trebalo dovesti do rehabilitiranja supstancijalnih stubova društva i odnosa u njemu. Promatrajući stvari sa distance, možemo argumentirano konstatirati da su socijaldemokrati, u odnosu na druge političke subjekte i narodne pokrete u zemlji, predlagali najhumanije i najracionalnije rješenje socijalnog pitanja, koje je zakazalo u procesu njegove implementacije, jer prethodno nije imalo dovoljnu i valjanu političku promoviranost, a na kraju, vodeći se logikom kauzalnosti, ni dovoljnu političku podršku.

Socijaldemokratsko shvatanje politike

Bosanski socijaldemokrati – okupljeni oko prve bosanske socijaldemokratske stranke u povijesti – tražili su uvođenje parlamentarizma, republike i socijalne demokracije. U vrijeme dok su trajale borbe oko proglašenja Ustava u BiH, oni su isticali kako zastupaju donošenje: *demokratskog* Ustava, ljudskih prava i sloboda, parlamenta koji će se birati na osnovu općeg prava glasa i vlade koja će biti odgovorna parlamentu. Preferirali su republikanski tip vladavine zato što su vjerovali da se u republici najprije mogu ostvariti prava radništva i obespravljenih slojeva stanovništva.

Kad je u pitanju državno-pravni status Bosne i Hercegovine, socijaldemokrati su je vidjeli kao dio ujedinjene Jugoslavije, zajedno s drugim jugoslavenskim narodima (do početka I balkanskog rata), i kao dio Balkanske federacije slobodnih naroda, ujedinjenu s ostalim balkanskim državama – Srbijom, Slovenijom, Hrvatskom, Crnom Gorom, Makedonijom, Bugarskom, Evropskom Turskom, Albanijom, Grcima i Rumunima (nakon balkanskih ratova). Socijaldemokratska stranka BiH odbacila je, na samom početku, stvaranje "bosanske nacije" i "samostalne bosanske države", a također, i srpski i hrvatski nacionalizam, te se jasno opredijelila "...za jugoslovensku orijentaciju i balkansku saradnju...". (Babić, 1974: 161) Možda je djelomično i neshvatljivo to što stranka želi i pledira "Balkansku federativnu republiku", kada gotovo cijela Evropa, tog vremena, teži unitarizaciji i centralizaciji vlasti, ali, prema svemu sudeći, eksplikacije leže u njihovoj opsjednutosti internacionalizmom i vjerovanju da je došao pravi momenat za ujedinjenje balkanskih naroda. Evidentno je da su socijaldemokrati – posebno Dušan Glumac – uvijek preferirali republiku u odnosu na monarhiju, jer znali su oni da se samo u republici i parlamentarizmu mogu ostvariti prava radnika, što nije slučaj s monarhijom u kojoj monarh vlada bez ograničenja.

Uostalom, stranka bosanskih socijaldemokrata gotovo u potpunosti preuzima "Erfurtski program", tako da se u njenim programskim načelima mogu naći sve političke koncepcije koje su prisutne i kod zapadnoevropskih socijaldemokrata, s malim izmjenama koje su izazvane bosanskom specifičnošću. Priželjkivali su bosanski socijaldemokrati – na čemu najistrajnije insistira Jovo Jakšić – stvaranje internacionalnog socijalističkog društva, birajući evolutivni put do njegovog ostvarenja "...bez revolucionarnih sredstava". (Babić, 1974: 130) Stoga, vode oni odlučnu borbu protiv "...kolonijalnog kapitalizma i njegovog zaštitnika apsolutističke vlasti, protiv domaćeg feudalizma, protiv vrlo agresivnog klerikalizma..." (Babić, 1974: 131) kao poredaka u kojima se sistematično ugrožavaju i osnovna prava čovjeka.

Socijalna demokracija, u njihovoj percepciji, fundus je svakog poretka koji pretendira da bude humanistički i u kome su moguća prava radnika i ostalih obespravljenih kategorija stanovništva. Socijaldemokrati smatraju da takav poredak mora garantirati opće, jednako i neposredno pravo biranja i izbora tajnim

glasanjem za sve izbore, neposredno narodno zakonodavstvo, narodnu odbranu, slobodu štampe, jednaka prava žena, privatnost vjere, narodne škole, besplatnu pravnu pomoć, besplatne liječničke usluge, racionalnije poreze, eliminiran svaki oblik feudalizma, te posebno mehanizme zaštite radništva kojima treba osigurati pristojne nadnice, sedmični odmor i osiguranje. (Opširnije pogledati u: Grupa autora – Arhiv Komunističke partije Bosne i Hercegovine, 1951: 60-63) Isticali su da socijalna demokratija "...ne dijeli ljude na izbrane i izbirke; ona traži slobodu za sve narode, bila njihova koža bijela, crna ili žuta. To je njen vrhovni demokratski princip". (Jakšić, 1918: 52-53) Socijalna demokratija je sve do početka Prvog svjetskog rata istrajavala na putu internacionalnog socijalizma, a onda ju je nakon tri godine mirovanja "...ruska revolucija vaskrsla" (Jakšić, 1918: 73), što je radnički pokret inspiriralo da ostane u potpunosti dosljedan principima internacionalnog socijalizma.

Nakon pristupanja Cimervaldskoj internacionali 1917. godine, Socijaldemokratska stranka BiH preuzima revolucionarne metode i diktaturu proleterijata kao oblik vlasti, ali ne odriče se parlamentarne borbe, iako su mnogi njeni članovi na VI kongresu stranke oštro osuđivali privrženost dijela njenog rukovodstva parlamentarizmu. Međutim, Jovo Jakšić – jedan od njenih najistaknutijih funkcionera – tada je decidirano naglasio da socijaldemokrati prema parlamentarizmu imaju sasvim jasno stanovište te da dokle god postoji kapitalizam i dokle god ne osvoje političku vlast, oni će ići u parlament, čak, kako on kaže, i na dan kada će osvojiti političku vlast.

Da bi u Socijaldemokratskoj stranci BiH dokazali da čvrsto stoje na republikanskim pozicijama, Dušan Glumac, jedan od ideologa stranke, napisao je knjigu koja se bavi pitanjem vlasti u republici i monarhiji. Glumac konstatira da je "... većina spskog naroda za dinastiju Karađorđevića..." (Glumac, 1918: 5), dok su, pak, s druge strane, Hrvati, Slovenci i Muslimani pristalice republike. Ako posmatramo angažman stranke bosanskih socijaldemokrata kroz lupu monarhizma ili republikanizma, onda ćemo sasvim sigurno ustanoviti "...da su socijalni demokrati bili, sad su i ostaju na stanovištu republikanskom kao najdemokratskijoj i najsavršenijoj formi vladavine". (Glumac, 1918: 3) Oni, također, smatraju da privredno stanje diktira političku orijentaciju, pa ističu da "...u nas preovlađuje i politička orijentacija prema ekonomskim potrebama dana". (Glumac, 1918: 12) Kritički su raspoloženi u partiji socijaldemokrata i prema Srbima koji favoriziraju monarhiju, ističući kako u takvoj državi neće biti moguće postići istinsko jedinstvo jugoslavenskih naroda. Raspravljajući o ovom pitanju, socijaldemokrati se dotiču i prava žena, ističući da i njih treba uključiti u politički život, jer je njihova uloga u vezi s ovim pitanjem veoma bitna.

U razmišljanjima o budućem državno-pravnom statusu nove države saglasni su da sama za sebe "...nema ni velika Srbija, ni velika Hrvatska, ni Velika Jugoslavija svih garancija za opstanak i pravilan razvoj" (Glumac, 1918: 23) pa zato predlažu osnivanje Saveza balkanskih naroda na teritoriju koji čine "...Jugoslavija, Bugarska, Grčka, Rumunija i Evropska Turska, na tom teritoriju od

Karpata do Jadrana i od Ljubljane pa do Carigrada, na tom teritoriju pružaju se pune garancije opštem našem razvitku". (Glumac, 1918: 24) Kad je riječ o državno-pravnom statusu naše zemlje, socijaldemokrati, i u predratnom i u ratnom periodu, sudbinu Bosne i Hercegovine vide u okviru većih državnih tvorevina, tj. Jugoslavije, na jednoj, te Balkanske federativne republike, na drugoj strani (koju plediraju s više odlučnosti). U svojim razmišljanjima ponekad odlaze tako daleko da traže, čak, i brisanje svih političkih granica u novoj Jugoslaviji, pa su ujedinjenje zamišljali "...kao proces i kao jedan akt: nacionalno-kulturno i političko ujedinjenje". (Strugar, 1963: 171) Socijalna demokratija u njihovoj percepciji jedina traži "…da se sluša i da vlada volja naroda. Ona i prema unutra i prema vani traži potpuno, neograničeno pravo narodnog samoopredjeljenja". (Glumac, 1918: 29) Smatraju da republika ima ogroman političko-prosvjetni značaj, a kao bitno ističu i izborno pravo, pa kažu: "Dok u monarhiji vlada nasljedno pravo vladara, u republici je to savršeno drukčije... narod... svojim glasovanjem direktno utiče na izbor predsjednika". (Glumac, 1918: 29)

Uvjereni su oni i da "...ostvarenjem potpunog nacionalnog ujedinjenja, nije svršena zadaća socijalne demokracije... ona se bori i za Federativnu Balkansku Republiku i za Slobodni Savez Naroda Svijeta". (Glumac, 1918: 37) On,i zapravo, u nacionalnom ujedinjenju, prije svega, vide samo sredstvo, a ne cilj njihove borbe. Znaju, također, i da je nužda modernog građanskog društva uvođenje demokrtaske vladavine, koja je potrebna i socijalnoj demokraciji za ostvarenje njenih ciljeva. Na kraju, oni rezimiraju da samo "...u savršenoj demokraciji mogu se razvijati bez smetnji privredne snage. A te privredne snage jesu nosioci kulturnog, pravnog i političkog preobražaja". (Glumac, 1918: 39) Sasvim je jasno da su socijaldemokrati u BiH preferirali republikansko uređenje, ali smatrali su, također, i da "...pitanje dinastije ili republike 'ne smije da ugrozi jedinstvo Jugoslovena'", (Babić, 1974: 208) te su stoga novoosnovanu državu Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) prihvatili kao trenutnu realnost i otpočeli dalji rad na stvaranju jedinstvenog revolucionarnog pokreta Jugoslavije.

Bosanskohercegovački socijaldemokrati zalažu se dalje i za opće pravo glasa, a oštro se protive glasačkom sistemu koji je uslovljen imovinskim cenzusom. Traže i da svi oni koji su napunili dvadeset godina dobiju pravo glasa, bez obzira na porijeklo i imovinski cenzus. Rade na tome i da se ženama da pravo glasa, bez ikakve diskriminacije u odnosu na muškarce. Snažno se protive zavođenju kurijalnog izbornog sistema, jer isti počiva na konfesionalnoj osnovi, a kao najbolju opciju oni predlažu proporcionalni izborni sistem. Predlažu da se: "Vjeroispovijest treba vratiti u katedrale, džamije i sinagoge, a parlament, izabran opštim pravom glasa po proporcionalnom izbornom sistemu treba napraviti ne poprištem dosadnih vjerskih prenemaganja i farizejskih pljački 'dobrih muslimana' i 'dobrih mojsijevaca', već tribunom proleterijata i mjestom na kome će dobiti izraze klasne borbe, koje se u utrobi vode". (Grupa autora – Arhiv Komunističke partije Bosne i Hercegovine, 1951: 70) Također, misle oni da kurijalni izborni sistem unosi razdor između radništva i sirotinje, od čega korist ubiru birokratija i

imućni. Dakle, njihovo protivljenje bilo je usmjereno na poražavajuće činjenično stanje, gdje je biračko tijelo bilo višestruko podijeljeno "...po vjerama i kurijama, prema imovinskom cenzusu, za koje je unaprijed bio određen broj poslanika čiji je imunitet bio ograničen". (Babić, 1974: 107) Uvođenje dvogodišnje izborne periode je, u njihovom uvidu, rješenje kojim bi se smanjile mutne radnje u zakonodavnim tijelima. Dalje navode i da je veoma bitno da se izborni dani proglase za neradne dane, kako bi i radnici mogli izvršiti svoje glasačko pravo. Zalažu se i za to da predstavnici u zakonodavnim tijelima imaju određenu novčanu naknadu. Na kraju su čvrsto odlučni u tome da se ukinu sva ograničenja političkih prava, osim u slučaju maloljetstva i duševne bolesti.

Raspravljaju oni, također, i o raznim oblicima neposrednog narodnog zakonodavstva, pa tako spominju narodnu inicijativu i referendum te traže njihovo zavođenje, kao što je to slučaj u švicarskim kantonima tadašnjeg vremena. Traže da narod referendumom odlučuje o zakonima koje predlaže parlament, a u slučaju da predloženi zakoni ne budu prihvaćeni, zahtijevaju da narod putem narodne inicijative ispoštuje proceduru predlaganja zakona. S druge strane, zalažu se i za narodnu smoupravu i samoopredjeljenje u državi, okrugu, kotaru i općini. Na ovaj način bi se, prema njihovom prosuđivanju, znatno smanjila narcisoidnost uprave i povećala bi se njena transparentnost. Veoma bitnim smatraju i pravo biranja činovnika od naroda, pozivanje istih na odgovornost i njihovo kažnjavanje u slučaju kršenja ovlasti. Godišnje odobravanje poreza od onih koji te poreze plaćaju, tj. članova zajednice, iznose kao veoma bitan uslov socijalne demokratije. U tom smislu kažu da vrijedi lozinka: "Pritegni kesu". (Grupa autora – Arhiv Komunističke partije Bosne i Hercegovine, 1951: 78)

Vatrene su pristalice ideje kojoj bi se svi međunarodni sporovi rješavali sudskim putem, tražeći pritom kompromisno rješenje, a da se ratnim poduhvatima pristupa samo u slučaju kada su sva ostala sredstva iscrpljena. Ovo je samo još jedan dokaz u nizu, koji ide u prilog činjenici da su bosanskohercegovački socijaldemokrati bili `istinski demokrati`, pristalice konvergentnih odnosa među narodima i državama te protivnici svakog oblika militarizma. Također, smatraju da umjesto stajaće vojske, koja iziskuje velike troškove, treba raditi na osnivanju narodne odbrane. Tako bi vojna obaveza postala opća i jednaka za sve. Iznose pledoaje da narodno predstavništvo odlučuje u kriznim situacijama o ratu i miru, pritom poštujući narodnu volju, tj. volju onih koji su ih izabrali. Rezimirajuće oni, na kraju, konstatiraju i da: "Radnički pokret želi slobodu za svoje političke i sindikalne organizacije, za svoje listove, za svoje cjelokupno djelovanje; radnička klasa ne vodi ovu borbu samo za sebe, već za zajednicu uopšte." (Grupa autora – Arhiv Komunističke partije Bosne i Hercegovine, 1951: 81) Eliminacija ovih prava sputava duhovni napredak članova zajednice, ali ugrožava i njihova temeljna ljudska prava, što socijaldemokrati snažno kritiziraju.

Razumijevanje nacionalnog pitanja

Socijaldemokrati su nacionalno pitanje uglavnom shvatali kao `jugoslovensko´, a značajnije buđenje ove ideje desilo se tek nakon aneksije BiH od Austro-Ugarske te svojevrsne krize koja je nakon toga nastupila. Naši socijaldemokrati tvrdili su od samog početka da su svi jugoslavenski narodi, ustvari, jedan narod, pa tako zamjeraju "...onim buržoaskim propagandistima koji su tvrdili da Srbi, Hrvati i Slovenci nisu jedan, već tri posebna naroda". (Strugar, 1963: 156) Od momenta osnivanja svoje partije oni su "...propagirali potpuno jedinstvo Jugoslavena i radili da se ono ostvari; uvijek smo govorili da je naš narod srpskog i hrvatskog imena jedan narod i da su naši muslimani Srbo-Hrvati". (Strugar, 1963: 155) Za muslimane u Bosni i Hercegovini veoma je značajan ovaj angažman socijaldemokrata na njihovom nacionalnom osvješćivanju. Njima je službeno ukinuto, s dolaskom Austro-Ugarske na ove prostore, korištenje njihovog historijskog imena – Bošnjaci, ali i imena njihovog jedinog jezika – bosanskog jezika. U percepciji socijaldemokrata muslimani su Srbo-Hrvati, što im nudi određenu dozu etničkog subjektiviteta. Bosanski muslimani su zasebni u etničkom smislu u onoj mjeri u kojoj to – u njihovom teorijskom poimanju – već jesu Srbi i Hrvati u BiH, dok u zajednici s ostalim jugoslavenskim narodima čine oni jedan i jedinstveni narod, tj. Jugoslavene. Srbo-Hrvati su, u njihovoj imaginaciji, jedan narod sa dva imena kojem pripadaju – uz ostale jugoslavenske narode – i bosanski muslimani, a njihov zajednički jezik je srpsko-hrvatski. Međutim, kada stvari sagledamo objektivno i rehabilitirano od nezdravih, halucinantnih i štetnih projekcija, za bosanske muslimane, u ondašnjem odnosu snaga, socijaldemokratsko rješenje nacionalnog pitanja bilo je najprihvatljivije. U prilog tome ide i saznanje da su Bošnjaci muslimani u to vrijeme, kao i sama država BiH, bili negirani i svojatani s mnogo strana, a naročito od konzervativno-ekspanzionističke misli iz Srbije i Hrvatske.

Socijaldemokrati čvrsto stoje na stanovištu prava svih naroda na samoopredjeljenje, ističući kako je to uvjet za mir, ali i razvitak svakog naroda. Smatraju oni, između ostalog, kako proletarijat "... priznaje svakoj naciji pravo na ravnopravnost i nacionalnu državu, ali na prvo mjesto stavlja savez proletera svih nacija. Proleterijat ne smije podržavati nijednu privilegiju svoje buržoazije...". (Strugar, 1963: 155) Čvrsto su bili uvjereni u to da "...ujedinjenje Jugoslovena u zajedničku državu predstavlja epoholan događaj u njihovom istorijskom razvitku i da jugoslovenskoj državi centralistički sistem sa lokalno administrativnim samoupravama pruža i osigurava neophodnu čvrstinu i jedinstvo." (Redžić, 1983: 42). Ni u jednom momentu nisu oni bili protiv stvaranja jedne zajedničke *nacionalne države* na jugoslavenskim prostorima, naprotiv, oni su pledirali jednu takvu državu, u kojoj će ujedinjeno i ravnopravno živjeti svi njeni narodi.

Stav stranke bosanskih socijaldemokrata – do Prvog svjetskog rata – prema nacionalnom pitanju zasnivao se na "...nacionalnom programu austrijske socijaldemokratije (Brnski program), ali se u praksi rado služila idejom 'Balkan balkan-

skim narodima', unutar koje bi bio ostvaren princip samoopredjeljenja naroda. U suštini, ona je nacionalno pitanje podređivala klasnoj borbi i proleterskom internacionalizmu koje i u toku rata smatra primarnim zadacima radničke klase". (Hadžibegović, 2000: 180) Dakle, oni do Prvog svjetskog rata nacionalno pitanje posmatraju dvojako, odnosno "...kao jugoslovensko i kao balkansko pitanje". (Hadžibegović, 2000: 173) Svakako da su na ovakav pristup stranke nacionalnom pitanju utjecale Prva jugoslovenska socijalistička konferencija (Ljubljanska) 21.–22. novembra 1909. godine i Prva balkanska socijalistička konferencija (Beogradska) 7.–9. januara 1910. godine, koje su polazile s različitog polazišta. Stranka je zvanično prihvaćala prvu opciju, to jest nacionalnu autonomiju Jugoslovena u okviru Austro-Ugarske, koju je zastupala Ljubljanska konferencija, ali bila je pristalica druge opcije – balkanske federacije (Opširnije pogledati u: Babić, 1974). Iako su naši socijaldemokrati prihvatili obje opcije, ipak su se za vrijeme balkanskih ratova približili koncepcijama koje predlaže Socijaldemokratska partija Srbije te zastupaju "...ideju 'Balkan balkanskim narodima' i balkansku federativnu republiku." (Hadžibegović, 2000: 174)

Grupa socijaldemokrata okupljena oko lista "Zvono" "...izdvojila se pod parolom 'kroz nacionalno oslobođenje do oslobođenja socijalnog´." (Hadžibegović, 1981: 176), a u svom radu približila se umnogome i nacionalno-revolucionarnoj organizaciji "Mlada Bosna" koja prisvaja individualni teror kao metodu rješavanja nacionalnog pitanja. Ova grupa će poslije podržavati V. Koraća, hrvatskog socijaldemokrata, u njegovoj intenciji da sarađuje s građanskim strankama, što će oštro osuditi SDS BiH, koji je, inače, veliki protivnik socijalpatriotizma i minsterijalizma. Dakle, Stranka socijaldemokrata još nije bila shvatila "...da je u doba imperijalizma borba nacionalnooslobodilačkih pokreta postala jedna od bitnih komponenti borbe protiv kapitalizma uopće i da je zato radnički pokret dužan ne samo da o toj borbi vodi računa, već da u njoj uzme aktivnog učešća i spriječi buržoaziju da se nacionalnim pokretima koristi za ostvarenje svojih klasnih ciljeva" (Babić, 1974: 161). Navedeni primjeri dostojno ekspliciraju činjenicu da su socijaldemokrati radikalno osuđivali nacionalno-konfesionalnu politiku nacionalnih stranaka u BiH, jer su one od nje načinile – vođenjem svoje nepromišljene i antagonistički opterećene politike – istinsko bure baruta.

U toku Prvog svjetskog rata i nakon pristupanja naših socijaldemokrata Cimervaldskoj konferenciji jugoslavensko pitanje postalo je još aktuelnije. Bosanski socijaldemokrati odlučno odbacuju prijedloge buržoazije – Majska deklaracija, Krfska deklaracija, prijedlog pravaša, i sl. – za rješenje jugoslavenskog pitanja (Opširnije pogledati u: Babić, 1974). Također, oštro kritiziraju i političku grupu oko Šerifa Arnautovića koja traži autonomiju za Bosnu i Hercegovinu. Ipak, na sastanku jugoslavenskih socijaldemokratskih stranaka u Zagrebu, 6. oktobra 1918. godine, socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slovenije odlučile su da sarađuju s građanskim partijama u stvaranju nove jugoslavenske države, pa tako SDS BiH ostaje sa strankom socijaldemokrata iz Srbije usamljena u svojim intencijama i svojoj političkoj borbi. Stranka naših socijaldemokrata, na kraju, ipak,

pozitivno ocjenjuje stvaranje Centralnog narodnog vijeća u Zagrebu i stvaranje Države Srba, Hrvata i Slovenaca. Ubrzo nakon ovih događanja naši socijaldemokrati počinju angažman, zajedno sa Socijaldemokratskom partijom Srbije, na ujedinjenju jugoslavenskog proleterijata. Na VI (zadnjem) kongresu SDS-a BiH održanom – zajedno sa Završnim kongresom Glavnog radničkog saveza – 17. aprila 1919. godine u Sarajevu, odlučeno je da stranka i sindikat pristupe ujedinjenom jugoslavenskom radničkom pokretu. (Opširnije pogledati u: Karabegović, 1973) Na ovom kongresu vođene su žučne rasprave o tome da li stranka treba istinski prisvojiti diktaturu proletarijata ili, pak, treba i dalje ostati privržena parlamentarizmu. Kongres ujedinjenja jugoslavenskog proleterijata održan je 23. aprila 1919. godine u Beogradu. (Opširnije pogledati u: Karabegović, 1973)

Literatura:

Babić, Nikola *Rat, revolucija i jugoslovensko pitanje u politici Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1974.

Glumac, Dušan, *Republika ili monarhija*, Izdanje *Glasa slobode*, Sarajevo, 1918.

Hadžibegović, Ilijas, *Radnički socijalistički pokret u Bosni i Hercegovini do kraja prvog svjetskog rata i stvaranje zajedničke države 1918. godine*, časopis *Prilozi Instituta za istoriju*, br. 18. Sarajevo, 1981.

Grupa autora, *Arhiv komunističke partije Bosne i Hercegovine* – tom II *Socijalistički pokret u Bosni i Hercegovini (1905-1919),* Sarajevo: Veselin Masleša. 1951.

Jakšić, Jovo, *Socijalistička internacionala i svjetski rat*, Izdanje *Glasa slobode*, Sarajevo, 1918.

Karabegović, Ibrahim, *Radnički pokret Bosne i Hercegovine između revolucionarne i reformističke orijentacije (1909-1929),* Svjetlost, Sarajevo, 1973.

Redžić, Enver, *Jugoslavenski radnički pokret i nacionalno pitanje u Bosni i Hercegovini (1*918-1941), Svjetlost, Sarajevo, 1983.

Strugar, Vlado, *Jugoslavenske socijaldemokratske stranke (1914-1918),* Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Zagreb, 1963.

SOCIAL DEMOCRATIC PARTY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA /1909-1919/

Elvis Fejzić

Summary

After the establishment of the *Social Democratic Party of BiH* began 'left-wings conflicts' on social, political and national programmes, that we will try to elaborate in this paper. Nevertheless, it is evident that the Bosnian Social Democrats - despite the pragmatic programme solutions that were popularized - failed to fulfil their political goals, because the party did not have adequate support from the Bosnian citizens - above all, the workers and peasants as their immanent target groups. However, if we take in consideration the time and circumstances in which they were politically active, they objectively could not do much more because of their *international, progressive and multi-ethnic note* that was not 'the formula for success' in that period of time. Unquestionable value was oppositionists' attitude of social democrats towards *exploiting, step motherly and assimilator's Austro-Hungarian government policy*, but also *dangerous, uncompromising, and radical politics of Bosnian nationalist parties.* Social democratic *understanding of national question* was the most acceptable and the most relevant. The Social Democrats have sought to create a common state of all Yugoslav nations to live in "*united Yugoslavia*" or in "*independent Balkan federation*", naturally, based on the principle of equality. Their thought was also marked by international attributes and it was foreseen the creation of "*the world community of nations*". They considered Bosnian Muslims - Bosniaks as completely equal to Serbs and Croats, in fact, part of the common nation *'Serbo-Croat'* and planning for them equal place in the common state of all Yugoslavs, what excluded, in advance, any assimilation of Bosnian Muslims.

Key words: social democracy, internationalism, Bosnian domestic politics, national parties, democracy, parlamentarism, opposition, antimilitarism

UDK 394.46: 929 Ćeman, M.

Uz desetu godišnjicu smrti Mustafe Ćemana

(Miljanovci kod Tešnja 4. 4. 1925. – Tešanj 28. 7. 1999.)

Amir Brka
Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj

Ovaj tekst je kratko podsjećanje na lik i djelo bibliografa Mustafe Ćemana, povodom deset godina od njegove smrti. Mustafa Ćeman, bibliofil i bibliograf, jedan je od najznačajnijih bibliografa u Bosni i Hercegovini. Uradio je bibliografiju radova o Hasanaginici, Nasrudin-hodži, Husein-kapetanu Gradaščeviću, o vakufima, mevludima, hadisima, islamskoj civilizaciji i čitav niz bibliografija bošnjačkih pisaca, a za ediciju *Muslimanska književnost XX vijeka* priredio je bibliografije za svih 25 uvrštenih pisaca. Objavio je dvije knjige: *Bibliografija bošnjačke književnosti* i *Stolac, prilozi bibliografiji: studije, rasprave, članci.*

Ključne riječi: Mustafa Ćeman, bibliografi, bibliografije, Bosna i Hercegovina

U kulturnoj povijesti Bosne i Hercegovine nije mali broj poslenika koji su tiho i neumorno, takoreći iz drugoga plana, inicirali i katalizirali duhovni progres, ne težeći nikada isticanju sebe i svojih napora radi slave ili probitka. No, svako je društvo, ako pretendira na to da se smatra kulturnim i civiliziranim, dužno uočiti njihova pregnuća i posvetiti im zasluženu pažnju. Jedan od takvih je i Mustafa Ćeman, bibliofil i bibliograf, koji nas je svojim dugogodišnjim uspješnim radom obavezao da ga pamtimo i da njegov napor visoko vrednujemo – kako on to i zavređuje, jer Ćemanov bibliografski rad predstavlja doprinos kapitalnih razmjera za bh. znanost, i on je nesumnjivo jedan od najznačajnijih bibliografa što ih je Bosna i Hercegovina uopće imala. Mustafa Ćeman rođen je 4. 4.1925. godine u Miljanovcima kod Tešnja, gdje je završio i osnovnu školu. Nakon nje završio je tuzlansku Okružnu medresu (Behram-begovu), da bi potom službovao u sreskim narodnim odborima u Tesliću, Tešnju i Doboju, i to u sektoru finansija. Od 1957. godine radio je u Bibliotekarskom odjelu zagrebačke IRO "Zora", koji je diljem bivše Jugoslavije osnovao više od 80 biblioteka, od

kojih najviše u BiH. U mirovini je od 1985. godine, i do agresije je živio u Jelahu, da bi 1992. godine otišao u Hrvatsku. Vratio se u Jelah 1996. godine, gdje je nastavio svoj rad, a umro je u bolnici u Tešnju 28.7.1999. godine.

Tokom svoga službovanja u "Zori" počet će samoinicijativno da se bavi i bibliografskim istraživanjima, najprije bilježeći literaturu o Tešnju i tešanjskom kraju, pa potom proširujući svoje zanimanje i na mnoge teme i pisce iz bh. prostora.

Prva štampana Ćemanova bibliografija je *Bibliografija radova o "Hasanaginici" 1774-1974*. u znamenitom zborniku *Hasanaginica* nastalom povodom dvjestote godišnjice objavljivanja ove naše najpopularnije narodne pjesme (Sarajevo, 1975.) Suautor te bibliografije je priređivač zbornika Alija Isaković. Pod pseudonimom Edib Jelašanin – Ćeman je objavio *Građu za bibliografiju humorističke štampe u BiH* ("Bockalo", Tešanj, IV/1977, br. 10), a nakon toga slijedi bibliografija Muse Ćazima Ćatića, koja je objavljena najprije u "Životu" (XXVIII/1979, br.10), zatim u *Zborniku radova o Musi Ćazimu Ćatiću* (Sarajevo, 1980.), te u *Izabranim djelima* ovog pjesnika (Sarajevo, 1988.). Suautorom Ćeman je potpisan ispod bibliografije donesene u hrestomatiji poezije žena BiH *Od stiha do pjesme* (Tuzla, 1985.), gdje je priređivač Ajša Zahirović prvi autor. Kao i Ćatićeva, u biblioteci "Kulturno naslijeđe" sarajevske "Svjetlosti" objavljena su 1987. godine *Izabrana djela* Ahmeda Muradbegovića, a u trećem tomu nalazi se *Bibliografija i literatura*, koju je priredio Ćeman. On je uradio zasad jedinu relevantnu južnoslavensku bibliografiju o Nasrudin-hodži ("Značenja", Doboj, VIII/1989, br. 17-18), zatim bibliografiju literature o Husein-kapetanu Gradaščeviću (u prilogu knjige Sadika Šehića *Zmaj od Bosne*, Tuzla, 1990.), bibliografije svih 25 autora u ediciji *Muslimanska književnost XX vijeka* (Sarajevo, 1991.), *Priloge bibliografiji o Mustafi Ejuboviću – Šejh Juji* ("Kabes", Mostar, III/1997, br. 17 i 18), *Hadis i hadiske znanosti u Bošnjaka* ("Kabes", IV/1998, br. 33-34), *Qur'an i tefsirske znanosti u Bošnjaka* ("Kabes", IV/1998, br. 35-36), *Priloge bibliografiji objavljenih radova o Kulinu banu* ("Znak Bosne", Zenica, IV/1998), br. 5-6), bibliografiju *Muslimanski porodični život* ("Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u BiH", LX/1998, br. 1-2 i 3-4), *Vakuf i vakufske institucije u Bošnjaka* ("Glasnik Rijaseta IZ u BiH", LX/1998, br. 7-8 i 9-10), *Islamske prosvjetne ustanove i islamska prosvjeta u Bošnjaka* ("Glasnik Rijaseta IZ u BiH", LXI/1999, br. 3-4, 5-6, 7-8, 9-10, 11-12), bibliografiju Hamida Dizdara suautorski sa Adilom Alićem (u *Izabranim djelima*, Tešanj, 1998.), bibliografiju *Mevlud u tradiciji Bošnjaka* (u knjizi *Mevlud u životu i kulturi Bošnjaka*, Sarajevo, 2000.), a u rukopisu su mu ostale bibliografije još nekih tema i pisaca, npr. o ratu BiH i Austro-Ugarske monarhije 1878. godine, bibliografija Avde Karabegovića Hasanbegova, Kasima Derakovića, Ajše Zahirović ili Alije Isakovića (koja je 2002. objavljena u časopisu "Diwan", Gradačac, br. 7-8), kao i impozantne bibliografije literature o srednjovjekovnoj Bosni, o Bosni i Hercegovini u kontekstu islamske civilizacije, o gradovima Tešanj i Stolac.

Bibliografija bosanskog srednjovjekovlja, urađena sa sinom dr. Mirzom Hasanom, broji približno 14.000 jedinica, i čini se nevjerovatnim da su samo dva čovjeka uspjela prikupiti sve te podatke. Ništa manje impresivna nije ni Mustafina bibliografija o Tešnju, zapravo izbor literature koji na 442 stranice donosi 4.161 relevantniju jedinicu. Budući da je dovršena 1989. godine kao pretpostavka za monografiju Tešnja koju su trebali pisati kompetentni stručnjaci, ova bibliografija tada je uvezana u samo pet strojopisnih primjeraka, pa je stoga teško dostupna znanstvenicima. Približno je istoga obima i bibliografija Stoca koja je, s istom namjenom, završena 1991. godine, a objavljena je kao zasebna knjiga, u izdanju manifestacije "Slovo Gorčina" u Stocu 2009. godine.

Govoreći globalno o bibliografskom radu Mustafe Ćemana, može se reći da je on sistematičan i akribičan, te da je uvijek pretendirao na sveobuhvatnost, jer je ostvarivao uvide u široku paletu izvora, vrlo često dospijevajući i do podataka koji, neobjavljeni, leže pohranjeni u raznim arhivama. Doduše, mora se imati u vidu da su ga uvjeti u kojima je radio, bez podrške države i mogućnosti da u potrebnoj mjeri primjenjuje metod *de visu*, prisiljavali da prilično opsežno i često koristi sekundarne izvore, što se neminovno odražavalo na potpunost i preciznost podataka koje nudi.

Vrijednosti i upotrebljivosti njegovih bibliografija znatno doprinosi to što su najčešće opremljene uvodom, literaturom i indeksima, kao i to što je uz pojedine jedinice najčešće donosio svoje napomene. Te napomene katkada se, doduše veoma rijetko, udaljavaju od predmeta koji je tretiran i imaju namjeru usmjeravati korisnika ka zaključcima što ih je sam Ćeman imao na umu, ali i takve danas postaju važne zato što nam svjedoče o njegovim pogledima na određena pitanja, koji ne moraju uvijek biti utemeljeni ni na literaturi koju navode. Najizrazitije je to u bibliografiji Tešnja, gdje je dozvoljavao sebi da kroz napomene "zavješta" vlastite procjene ovakvih ili onakvih uloga pojedinih ličnosti u određenom periodu, posebno 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća.

Ćeman se nerijetko s uspjehom upuštao i u razrješavanje autorskih pseudonima, inicijala i šifara, tako da je, naprimjer, uz Ćatićevu bibliografiju donio popis svih pseudonima kojima se pjesnik služio.

Djelo ovoga entuzijasta ne bi bilo cjelovito predstavljeno ako bi se mimoišle brojne knjige čiji autori u napomenama naznačuju da posebnu zahvalnost za njihov nastanak duguju upravo Mustafi Ćemanu. Osim toga, nesebičnu pomoć i upute on je godinama pružao brojnim doktorantima, magistrantima, studentima, znanstvenicima iz oblasti književnosti, historije, folkloristike, medicine, pedagogije..., a bavio se i sakupljanjem usmenoknjiževnih tvorevina i orijentalnih rukopisa.

U toku agresije na BiH Ćeman je neočekivano prestao biti samo bibliograf koji drugima servira građu, i počeo pisati. Deseci njegovi tekstova objavljeni su u listu "Ljiljan", a nakon rata i u mostarskom časopisu "Kabes". Generalno uzevši, njegovi tekstovi imali su edukativno-prosvjetiteljsku intenciju, uzrokovanu teš-

kom situacijom za Bosnu i Bošnjake u kojoj su nastajali, te se pri ocjenjivanju njihove vrijednosti i to mora imati na umu. U svakom slučaju, a osobito spram bibliografskih istraživanja – oni predstavljaju manje važan segment Ćemanovog rada.

Životno djelo Mustafe Ćemana predstavlja knjiga *Bibliografija bošnjačke književnosti*, koja je objavljena u Zagrebu (izd. Sebil) 1994. godine. Njezin je naslov, međutim, neadekvatan, jer ne odražava ni predmetnu ni metodološku suštinu djela, budući je riječ o *bibliografiji literature* o bošnjačkoj književnosti, kroz koju se uglavnom može steći uvid i u bibliografiju same bošnjačke književnosti. Ovim se, ipak, ne umanjuje njezina iznimna vrijednost.

Na promociji knjige, održanoj 1994. godine u Zagrebu, govorili su dr. Hilmo Neimarlija, Asim Crnalić, dr. Remzija Hasanefendić, dr. Smail Balić i dr. Muhamed Filipović, te su njihova izlaganja potom i objavljena (*Islam i kultura Bošnjaka u djelima Safvet-bega Bašagića, Mehmeda Handžića i Edhema Mulabdića*, *Zbornik radova četvrtog simpozija*, II dio, Zagrebačka džamija, 1994.). O knjizi su pisali još i Amir Brka ("Gradina", Tešanj, I/1994, 3, 18), Tarik Kulenović ("Hrvatski i bošnjački tjednik", 17.11.1994, br. 11, 30. str.), dr. Muhamed Huković ("Ljiljan", 15.2.1995.), Nedžad Fejzić ("Znak Bosne", Zenica, I/1995, 4, 50), dr. Enes Kujundžić ("Bosniaca", Sarajevo, 1996.). Zanimljivo je da je dr. Mustafa Imamović u svojoj *Historiji Bošnjaka* ustvrdio sljedeće: "Proučavanje historije Bosne i Bošnjaka u svim njenim aspektima danas se ne može zamisliti bez stalnog uvida i konsultiranja temeljnog bibliografskog djela Mustafe Ćemana: *Bibliografija bošnjačke književnosti*."

Satisfakciju za sve što je učinio – Mustafa je mogao imati samo na onaj način na koji ju posvećeni Bosanci mogu imati: u svijesti da je rezultat njihovog rada izuzetno značajan. U društvenom priznanju Mustafa nije imao i nije mogao imati satisfakciju. No, nije ovo zato što je društvo u kojem je on živio bilo kakvo je bilo, nego je posrijedi ono što je akademik Muhamed Filipović u svojoj knjizi *Bošnjačka politika* ustvrdio povodom Adem-age Mešića, kazavši da je on bio tragična figura, upitavši se potom – *ko to u Bosni, baveći se javnim pitanjima, nije postao ili tragična ili komična figura*.

ON THE OCCASION OF THE TENTH ANNYVERSARY OF MUSTAFA ĆEMAN'S DEATH

(Miljanovci near Tešanj, april 4, 1925 - Tešanj july 28, 1999)

Amir Brka

Summary

This paper is a brief reminder of his character and work, on the occasion of ten years of his death. Mustafa Ćeman, bibliophile and bibliographer, was one of the most important bibliographers in Bosnia and Herzegovina at all. He compiled a bibliography of works on Hasanaginica, Nasrudin Khoja, Husein Gradaščević, the Waqf, mevluds, Hadith, Islamic civilization and a number of bibliographies of Bosniak writers, and for the edition of "The Muslim literature of the twentieth century" compiled a bibliography of all 25 listed authors. He published two books: *Bibliography of Bosniaks Literature* and *Stolac, contribution to bibliography: studies, discussions and articles*.

Key words: Mustafa Ćeman, bibliographers, bibliographies, Bosnia and Herzegovina

GODIŠNJAK 2009

IZ HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE

UDK 902 (497.6) “652”

Prilozi antičkoj topografiji Bosne i Hercegovine

- dva toponima sa šireg jajačkog područja -

Salmedin Mesihović
Filozofski fakultet, Sarajevo

Istraživanja antičke naseobinske kulture na prostorima današnje Bosne i Hercegovine baziraju se na izvornoj građi koja se sastoji od epigrafskih spomenika i geografsko-itinerarijskih dokumenata. Nažalost, do danas se samo nekoliko gradova i naselja može precizno ubicirati, dok se za većinu još ne mogu dati konkretna rješenja. Ključno naselje je ono koje se u vrelima pojavljuje pod nazivom *Baloie*. Istraživanja prezentirana u radu donose mogući zaključak da ovo naselje i putnu stanicu s rimske ceste koja je vodila od Servitija do Salone treba tražiti negdje na potezu današnji Mrkonjić-Grad – lokalitet Baljvine na Vrbasu. U tom slučaju bi se antička *Indenea* mogla vezati za prostor obližnjeg Majdana, *Sarute* u i oko Šipova, a koncentracija antičkih nalaza oko i u Jajcu za naselje *Sapua*. Osim toga, toponim Deur, nešto sjevernije od današnjeg Mrkonjić-Grada, mogao bi se povezati s ilirskim narodom Deuri, koji bi se u tom slučaju mogli locirati na ovo područje.

Ključne riječi: Itinerij, naselja antičkog doba, Baloie, Deuri

a) Baloie, izgubljeni bosanski grad

S antičkim dobom naseobinska kultura i način života na prostorima današnje Bosne i Hercegovine (tada unutarnjim dijelom provincije Dalmacije) skrenuli su u pravcu razvijanja tekovina razvijene mediteranske civilizacije u grčko-rimskom stilu. Antička (literarna i epigrafska) izvorna građa po imenu spominje veliki broj naselja koja su egzistirala na prostoru današnje BiH u periodu od I do VII st. n. e. Nažalost, izuzev u rijetkim slučajevima (gradovi *Aquae, Domavia, Malvesia*? i *Diluntum*), još se za veliku većinu tih naselja ne može dati općeprihvaćena i precizna lokacija.

Najvažnija tri dokumenta koja govore o naseljima na prostoru današnje BiH u antičko doba su kartografski i putni dokumenti: Antoninov *Itinerarij*, Pojtingerova karta i *Kosmografija* Anonima Ravenjanina. Sva tri dokumenta su služila u praktične svrhe snalaženja u okviru rimske saobraćajne mreže, pa su tako davala nazive putnih stanica i gradova na glavnim saobraćajnim stanicama s udaljenostima između njih izraženim u rimskim miljama. Ključ za odgonetanje današnjih lokacija na kojima su se nalazila ta antička naselja jeste mjesto (grad, manje naselje ili obična putna stanica) *Baloie* koji se spominje na Pojtingerovoj karti (V, 2) i u *Kosmografiji* od Ravenjanina (IV, 19).

Do danas ubiciranje *Baloie* još nije precizno utvrđeno i uglavnom se postavljalo u porječja srednjeg Vrbasa i Plive. Wilhelm Tomaschek je *Baloie* smjestio u Mrkonjić-Grad, ili u nešto južniji Majdan.[1] I Vjenceslav Radimsky predlagao je Majdan kao mjesto na koje bi se trebala ubicirati *Baloie*.[2] I Ćiro Truhelka nije se u ubiciranju *Baloie* puno udaljio od Mrkonjić-Grada, identificiravši je s Bilajcem (Mali Bilaj), danas poznato kao Bjelajce. Tu tezu je prihvatio i Franjo Bulić,[3] dok je K. Miller predlagao prostor južno od planine Podrašnice.[4] Posljednja teorija, od Ive Bojanovskog, smješta *Baloie* u Šipovo na lokalitetu Gromile (Grad),[5] što prihvaća i Ante Škegro.[6] Jasno je da *Baloie* treba tražiti negdje na navedenom području, koje je, inače, relativno bogato nalazima (uključujući i epigrafske spomenike) iz antičkog perioda.

Na Pojtingerovoj karti *Baloie* je upisana na trasi ceste od Servitiuma do Salone (VIA A SERVITIO VSQVAE AD SALONAM): *Seruitio* – XVI m. p – *Ad Fines* – XIII m. p. --- *Casra* --- XII m. p. – *Lamatis* – X m. p. – *Leusaba* --- XII m. p. – *Baloie* – V m. p. --- *Indenea* --- VII m. p. --- *Sarute* --- XIII m. p. --- *Ionnaria* --- *Bariduo* – XIIII m. p. --- *Inalperio* --- VIII m. p. --- *Aequo* --- XVI m.p. -- *Salona*

Na osnovi ovih podataka *Baloie* je udaljena od *Servitiuma* (današnja Bosanska Gradiška) 63 rimske milje/cc 92–95 km., od Castre (današnja Banja Luka) 34 milje/cc 50 – 51 km. i od Salone više od 63 milje (za dionicu *Ionnaria* --- *Bariduo* nije navedena udaljenost). Potrebno je napomenuti da postoje određena neslaganja u udaljenostima između Pojtingerove karte i Antoninovog *Itinerarija* (koji ne spominje *Baloie*). Prema Antoninovom *Itinerariju*, udaljenost između Servitiuma i Leusabe iznosi 56 milja, dok ista udaljenost na Pojtingerovoj karti iznosi

1 Tomaschek, 1880. Međutim, u radu iz 1896. (col. 2835) Tomaschek potragu za *Baloie* usmjerava ka Glamoču.

2 Radimsky, 1893., 340-341.

3 Truhelka, 1892., 347; Bulić – Bervaldi, 1912.–1913., 44.

4 Miller, 1916., Pašalić, 1960., 31.

5 Bojanovski, 1974., 108-110, karta I; V; Isto, 1974. A.; Isto, 1988., 287-292., karta TERRITORIA CIVITATUM PEREGRINARUM. Inače, o lokaliziranju Baloie v. Arheološki leksikon BiH, Tom I, 1988., 157.

6 Škegro, 2007., 357-358; 360.

51 milju. Nedosljednosti u prezentiranim udaljenostima na istoj trasi rezultat su ili grešaka u prepisivanju od kasne antike i u toku srednjeg vijeka ili činjenice da su većina antičkih gradskih naselja na prostoru današnje Bosne, ustvari, bile koburbane cjeline. Vjerovatno se tako i pod nazivima *Lamatis, Leusaba* i *Baloie* podrazumijevalo jedno šire područje.

Inače, zbog neusklađenosti naziva putnih stanica južno od Leusabe na cesti od Servitiuma do Salone u Antoninovom *Itinerariju* i Pojtingerovoj karti može se pretpostaviti da oba dokumenta od Leusabe prate različite pravce.[7] U tom slučaju pravac, prema Antoninovom *Itinerariju,* išao bi zapadnijim pravcem, dok bi pravac zabilježen na Pojtingerovoj karti slijedio istočniji pravac. Leusaba bi, onda, predstavljala i bitno saobraćajno čvorište.

Kod Ravenjanina *Baloie* se spominje među *civitates Pannoniae*, i to, vjerovatno koristeći kao vrelo itinerarijsku građu:

15 *Serbitium*

16 *Fines*

17 *Lamatis*

18 *Lausaba*

19 *Baloia*

20 *Apeva*

21 *Sapua*

Kao što se vidi, i kod Ravenjanina *Baloie* se navodi u nizu (kao zadnja stavka) sa Lamatisom i Lausabom. Potrebno je naglasiti da su oba naselja navedena i u Antoninovom Itinerariju (*Aemate, Leusaba*) i u Pojtingerovoj karti (*Lamatis*, *Leusaba*).

Baloie se često povezuje i sa *Baroensis* (var. *Barcensis* i *Baciensis*) *Ecclesia*, koja se spominje u aktima salonitanskih crkvenih sabora (od 4. V. 533. god. "... *Sicut etiam in Baroensi/Barcensi/ Baciensi ecclesia praedecessore vestro*...",).[8] Ako se sredinom VI st. u *Baloie* nalazilo i episkopsko/biskupsko sjedište, onda bi se moglo smatrati da je riječ o značajnom upravnom naselju (ranije i municipalnoj jedinici teritorijalne organizacije rimske Dalmacije), a ne običnoj putnoj stranici.

Naselje Baloie se u znanstvenim istraživanjima i radovima povezuje i sa zbivanjima vezanim za veliku avarsko-slavensku provalu u provinciju Dalmaciju

7 Gabričević, 1953., 107-108.

8 Sažetu, ali iscrpnu raspravu (uključujući i dosadašnja istraživanja) o tome v. Škegro, 2007., 359-362., koji podržava prepoznavanje *Baloie* kao sjedišta navedene episkopije/biskupije ("As for its name, we think precedence should be given to the version *Baloiensis Ecclesia*, which most probably originated from the name of the Roman *municipium* of Baloie... Other names appearing in different manuscript *codices* of the *Historia Salonitana Maior* could be distortions of the 15th and 16th centuries scribes who might have exchanged *Baloiensis Ecclesia* with *Baroensis, Barcensis* as well as *Baciensis*").

597. godine. Tom prilikom su napadači osvojili grad koji se, prema Teofilaktu Simokati, zove …Βόγκεις [9].., a po Teofanu …Βάλκης.. i razorili još gotovo 40 utvrda i gradića.[10] Ovaj grad je bio, izgleda, glavni cilj avarsko-slavenskog upada i morao se nalaziti na jednoj od glavnih rimskih komunikacija (možda upravo ceste Servitium – Salona) koje su iz panonskog bazena vodile u unutrašnjost Dalmacije.[11] I. Bojanovski je *Baloie* povezao i sa Izvodom montekasinske kronike (*Epitome chronicorum Casinensium*), prema kojoj je car Justinijan sv. Benediktu darovao čitav niz opatija, među kojima *Cibalim, Antianim, Himasam, Balcum* (...“možda Baleam, *Baloiam*”),[12] *Scarabantiam, Vindemonam, Arlapem, Yaciacum, Nimaniam, Artabindo*. Međutim, prema S. Andriću, riječ je o nevjerodostojnom dokumentu, odnosno “....tobožnja Justinijanova darovnica doima se kao učeni falsifikat načinjen u neko već odmaklo doba benediktinske povijesti.”[13] Samim tim, otpada bilo kakva povezanost *Balcuma* i naše *Baloie***.**

Interesantno je da gotovo sva dosadašnja traganja za *Baloie* nisu uočila naselje s nazivom Baljvine, u okviru općine Mrkonjić-Grad.[14] Nalazi se ispod planine Čemernica i iznad kanjona rijeke Vrbas, na putu od Banje Luke prema Jajcu. Naselje Baljvine se sastoji od dva dijela: Gornjih i Donjih Baljvina. Današnjom cestom Baljvine su od Banje Luke udaljene 46 km, pa bi ne samo zbog izvjesne sličnosti u nazivima tih dvaju naselja, Baljvine mogle više odgovarati za ubiciranje Baloie nego neke druge predložene lokacije. Šipovo, na koje se danas uglavnom ubicira *Baloie,* od Banja Luke je današnjom cestom udaljeno nešto više od 90 kilometara. Bez obzira na različite udaljenosti između rimske i moderne ceste, ostaje činjenica da je Šipovo, ipak, previše udaljeno i od Servitiuma i od Castre da bi se u njega smjestila *Baloie*. Na području Baljvina do danas nisu evidentirani materijalni ostaci iz rimskog doba, što ne znači da ih i nema (još neotkrivenih). Najbliži nalazi iz antičkog doba nalaze se na lokalitetu Bjelajce – Donje Polje (na koje je Truhelka bio ubicirao *Baloie*), gdje su pronađeni ostaci građevinske djelatnosti i epigrafski spomenici. Jedan od epigrafskih spomenika (*CIL* III, 13238) otkriva i imena romanizirane porodice koja je živjela na prostoru Bjelajca (Publija Elija Tertula i njeni roditelji Elije i Kasija Maksima) → *D(is) M(anibus) / P(ubliae) Ael(iae) Ter[tu]/ll(a)e fili(a)e d(e)[f](unctae) / an(norum) II? Ael(ius) [Maximus] /5 et Cas(s)ia M[a]/xima [p(osuerunt)]*)[15]. Zbog blizine Baljvine sa Bjelajcima (odnosno Bilajcima, kako se pojavljuje u znanstvenoj literaturi), vrlo je moguće

9 Ime ovog grada se u izvorima piše na različite načine : *Valkis, Valvis, Balcha, Balea*. Bojanovski, 1974., 110.

10 Barišić – Rajković – Krekić – Tomić, 1955., 121-122.

11 O napadu iz 597. god. v. Piteša, 2003., 473.

12 Bojanovski, 1974., 110 i fus. 330.

13 Andrić, 2005., 1-16.; Škegro, 2007., 358.

14 Izuzetak su mišljenja Krunoslava Draganovića (1943., 97.; 1943. A, 201.) i Ambrozija Benkovića (1966., 13.), koji su na Baljvine locirali sjedište *Baroensis Ecclesia***.**

15 Patsch, 1893., 86; Bojanovski, 1988., 272.; 291.; 298-300 i fus. 77-78.

pomisliti da su se oba prostora nalazila unutar jedinstvene upravno-teritorijalne jedinice koja se u vrelima imenuje kao *Baloie*.[16]

Inače, šire jajačko područje, na osnovi do danas evidentiranog i istraženog, ima četiri glavne koncentracije nalaza iz antičkog perioda:

I. Prostor oko Mrkonjić-Grada, uključujući Bjelajci:
   1. Luke, Bjelajci–Donje Polje, ostaci rimskog naselja[17] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 10.125).
   2. Bjelajci–Donje Polje, ostaci rimskog naselja[18] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 10.8).
   3. Brijeg, Staro Selo, ostaci rimske arhitekture[19] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH* 10.11).
   4. Okrugla Mahala[20] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 10. 148).
   5. Vrčenac, rimsko naselje[21] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 10. 200).
   6. Gradina, Brdo–Rudići[22] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 10. 85).
   7. Bare–Trijebovo, rimski nakit[23] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 10.3).

II. Majdan južno od Mrkonjić-Grada prema Šipovu:
   1. Crkvina, Gromile, rimsko i kasnoantičko naselje[24] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 10.23).
   2. Gradina (Majdanska gradina)[25] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 10.81).
   3. Čirakovac, rimski novac[26] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 10.30).

III. Grad Jajce i njegova okolica:
   1. Gradina, Podmilačje[27] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.89).

---

16 U tom slučaju bi se mišljenje Ć.Truhelke ("Mi ćemo da ovdje samo položaj Baloie, gdje Ravenjanin taj pravac napušta, nešto pobliže odredimo. Obično bi je stavljali tamo gdje je Varcar -Vakuf, nego bit će prije da to mjesto valja tražiti nekoliko kilometara sjeveroistočno, kod Bilajca..." 1892., 347.) o ubikaciji *Baloie* moglo prihvatiti kao tačno, naravno uz određene modifikacije kao što je definiranje *Baloie* kao koburbane cjeline koja zahvata širi prostor.

17 Truhelka, 1892., 347.

18 Truhelka, 1892., 347.; Patsch, 1893., 86.

19 Lovrenović, 1981., 88., sl. 8.

20 Patsch, 1910., 200.

21 *Arheološki leksikon BiH*, tom II, 1988., 149. (natuknica Boško Marijan)

22 *Arheološki leksikon BiH*, tom II, 1988., 146. (natuknica I. Bojanovski)

23 Patsch, 1910., 195-197.

24 Radimsky, 1893., 331-341.; Patsch, 1900., 176-177.

25 *Arheološki leksikon BiH*, tom II, 1988., 145. (natuknica Borivoj Čović)

26 *Arheološki leksikon BiH*, tom II, 1988., 143. (natuknica G. Kraljević)

27 *Arheološki leksikon BiH*, tom II, 1988., 178. (natuknica Irma Čremošnik)

2. Crkvina, Divičani[28] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.19).
3. Kuprešani[29] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.140).
4. Peratovci[30] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.187).
5. Nadvoda, Carevo Polje,[31] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.174).
6. Metaljka, Carevo Polje,[32] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.164).
7. Harmani, rimski hram[33] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.106).
8. Grad Jajce, rimsko (sa hramom Mitre) i kasnoantičko naselje[34] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.110).

IV. Šipovo i njegova okolica:

1. Gorica, Stupna,[35] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.68)
2. Gromile, Duljci, rimsko naselje[36] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.99)
3. Igralište, Bešnjevo[37] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.109)
4. Gradina, Lubovo[38] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.87)
5. Spasovina, Jusići–Bijelići[39] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.224)
6. Gromile, Jusići–Bijelići[40] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.100)
7. Tuk, rimski grobovi i epigrafski spomenici[41] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.247)
8. Gradina, Šipovo[42] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.93)
9. Kućišta[43] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.137)
10. Crkvina, Šipovo, rimsko naselje[44] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.24).

---

28 Sergejevski, 1951., 305.
29 Sergejevski, 1951., 305.
30 Sergejevski, 1941., 19-20.
31 Paškvalin, 1964., 151-155.
32 Truhelka, 1892. A, 320.; Sergejevski, 1938., 61- 62.; Bojanovski, 1964., 116.
33 *Arheološki leksikon BiH*, tom II, 1988., 179. (natuknica I.Bojanovski)
34 Truhelka 1892. B; Isto, 1904.; Ćurčić, 1907., 206.; Sergejevski, 1937.; Isto, 1938.; Mazalić, 1952.; Basler, 1964.; Paškvalin, 1970.; Čović, 1971., 315.; 324.
35 Radimsky, 1893. A, 482.
36 *Arheološki leksikon BiH*, tom II, 1988., 178. (natuknica I.Marijanović)
37 *Arheološki leksikon BiH*, tom II, 1988., 179. (natuknica V. Paškvalin)
38 Bojanovski, 1964., 119.
39 *Arheološki leksikon BiH*, tom II, 1988., 185. (natuknica V.Paškvalin)
40 *Arheološki leksikon BiH*, tom II, 1988., 178. (natuknica I.Bojanovski)
41 Patsch, 1910., 182.
42 Pašalić, 1960., 22.
43 Patsch, 1910., 183.
44 Truhelka, 1892. A, 318-319.; Sergejevski, 1938., 60.; Isto, 1952.; Bojanovski, 1963., 167-170.; Isto, 1967., 187-189.

11. Šipovo 1,[45] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.237)
12. Šipovo 2,[46] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.238)
13. Mramorovi (Pobrdnjice), Čifluk[47] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.171)
14. Gromile, Brđani–Markovići[48] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.98)
15. Lučica, Čifluk[49] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.145).
16. Podić, Čifluk[50] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.193).
17. Crkvina, Čifluk–Grahovci[51] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.18).
18. Selište, Čifluk[52] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.217).
19. Volari 2,[53] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.263).
20. Gromile, Šipovo[54] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.101)
21. Crkvina, Volari[55] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.25).
22. Veliki Kamen, Volari[56] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.256).
23. Dobrljevo, Krčevine–Ivići[57] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.43).
24. Miljevci, Krčevine[58] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.165).
25. Donji Mujdžići 1, epigrafski spomenici[59] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.48)
26. Crkvina, Donji Mujdžići[60] (br. u *Arheološkom leksikonu BiH*, 12.20).

Sve četiri koncentracije su, bez obzira na to da li zbog neistraženosti postoji još nepoznatih antičkih lokaliteta, morale biti putno povezane, uključujući i cestu Servitium–Salona, koja se od Leusabe odvajala prema *Baloie* i *Indenea* (7 – 7,5 km međusobno udaljene). Ako je i Ravenjanin u svome popisu *civitates Panno-*

45 Truhelka, 1892. A, 319.; Sergejevski, 1952., 41.
46 Cambi, 1982., 91.
47 Patsch, 1914., 192.; Bešlagić, 1971., 116.
48 *Arheološki leksikon BiH*, tom II, 1988., 178. (natuknica I.Marijanović)
49 Bojanovski, 1964., 116.
50 *Arheološki leksikon BiH*, tom II, 1988., 183-184. (natuknica V.Paškvalin)
51 Sergejevski, 1938., 49-51.; Bojanovski, 1964., 103-110.
52 Bojanovski, 1964., 110.
53 Mazalić, 1952., 99.
54 Truhelka, 1892. A, 318.; Patsch, 1910., 184.; Sergejevski, 1926., 157.; Isto, 1930., 157.; Isto, 1952.; Bojanovski, 1964. A, 196.; Isto, 1967., 187.
55 *Arheološki leksikon BiH*, tom II, 1988., 175. (natuknica Đ.Basler)
56 *Arheološki leksikon BiH*, tom II, 1988,. 187. (natuknica Đ.Basler)
57 Bojanovski, 1967., 189.
58 *Arheološki leksikon BiH*, 1988., tom II, 182. (natuknica B.Marijan)
59 Sergejevski, 1938., 57-60.; Isto, 1938. A, 103
60 Sergejevski, 1938., 51-60.; Isto, 1938. A, 103; Bojanovski, 1964., 103-105.

niae (IV, 19) slijedio neki putni pravac, onda je *Baloie* bila još jedno saobraćajno čvorište iz koje je slijedio i put *Apeva–Sapua*. Na osnovi ovoga bi se moglo pretpostaviti ako je koncentracija Mrkonjić-Grad–Bjelajci sve do Baljvine vezana za *Baloie*, onda bi ona oko Majdana bila vezana za naselje pod imenom *Indenea*, u i oko Šipova za *Sarute* (10–10,5 km udaljene od *Indenea*),[61] a koncentracija oko Jajca za *Sapua*. Da se *Sapua* nalazila na ovome području, potvrđuje natpis *CIL* III, 9864a, pronađen u Vagancu.[62]

b) Ilirski narod Deuri

Na ovom prostoru se nalazi još jedan zanimljiv toponim, a to je mali zaseok Deure,[63] situiran sjeverno od Mrkonjić-Grada i zone Bjelajci. Zanimljiva je podudarnost sa imenom ilirskog naroda Deuri, koje spominje Plinije Stariji u *Naturalis historia* (III, 142) kao peregrinsku *civitas* u okviru salonitanskog konventa provincije Dalmacije (sredinom I. st. n. e. sastavljene od 25 dekurija = između 3 750 i 5 000 pripadnika)[64]. Inače, prostor Plive i srednjeg (moguće i donjeg) Vrbasa nalazio se u ranocarsko vrijeme u okviru salonitanskog konventa (pored Deura i *civitates* Sardeata, Delmata, Diciona, Mezeja). Deure možda pod imenom Derbanoi spominje i Apijan (*Ill*. 28) u svome opisu Oktavijanove osvajačke kampanje na Zapadni Balkan od 35. do 33. god. pr. n. e., i to u kontekstu nastavka pohoda nakon sloma delmatskog otpora. Domorodački narod pod imenom *Derry* (*Derrioi*) se navodi i u *Geografiji* Ptolemeja Klaudija (II, 16, 5). Nije baš sigurno da bi i lokacija Derva poznata kod Ravenjanina (IV, 19) mogla imati bar neke veze s Deurima, tj., Derbanoima. Alföldy i Wilkes su locirali Deure u "dolinu gornjeg Vrbasa, južno od Jajca", odnosno u Skopljansku udolinu.[65] Tomaschek, Swoboda i Vulić ih smještaju u područje Gornje Neretve.[66] Bojanovski ih je locirao na Petrovačko polje.[67]

61 Na ovaj način bi se možda ponovo aktuelizirala teorija Ć.Truhelke (1892. A, 318.; 320.), prema kojoj je rimsko naselje u Šipovu, preciznije na lokaciji Sarići, bilo *Sarrite* (*Sarute*) → "Već Blau otkrio je u imenu Sarići star korijen – Saritte – a ja taj nazor nagjoh sasvim potvrgjen, kad sam čuo, kako narod to ime izgovara..." O identifikaciji Sarića sa *Sarute* v. i Radimsky, 1893., 340-341.

62 *L(ucius) Arruntius / Camil[l]us [S]cri/[bo]nia[n]us le[g(atus)] pr[o] / pr(aetore) C(ai) [C] ae[s]aris Au[g](usti) /5 Germanici iudicem / dedit M(anium) Coelium 7(centurionem) / leg(ionis) VII inter Sapuates / e[t La]matinos(?) ut fines / [rege]ret et terminus po[n(eret)]*

63 Zanimljivo je i da postoje prezimena Deur i Deura.

64 Gabričević, 1953., 114-115.

65 Alföldy, 1965., 38.; 53.; Wilkes, 1969., 155.; 170.

66 Tomaschek, 1880., 23.; 559.; Swoboda, 1932., 72.; Vulić, 1933., 16.; 23.

67 Bojanovski, 1988., 257-261.; Inače o lokaliziranju Deura v. *Arheološki leksikon BiH*, tom I, 1988., 69.

Nesumnjivo su Deuri bili prvi susjedi brojne mezejske *civitas*, koja je sigurno obuhvatala porječje Sane, na zapadnom pravcu najbližu oblast zoni ušća Plive u Vrbas. Na osnovu svih navedenih podataka, Deuri bi se mogli situirati u porječje Plive i šire jajačko područje oko dijela srednjeg Vrbasa. U tom slučaju Dezitijati nisu bili susjedi sa Delmatima i Mezejima. Ako je Deurima pripadalo šire jajačko područje, postavlja se pitanje da li im je, onda, pripadao i pojas oko gornjeg toka Vrbasa. Možda bi se na ovo područje mogli smjestiti Deretini, ilirski narod koji spominju Plinije Stariji (III, 143) iz naronitanskog konventa (sa 14 dekurija, odnosno između 2100 i 2800 pripadnika sredinom I. st. n. e.) i Ptolemej Klaudije (II, 16, 5) kao Derriopes.

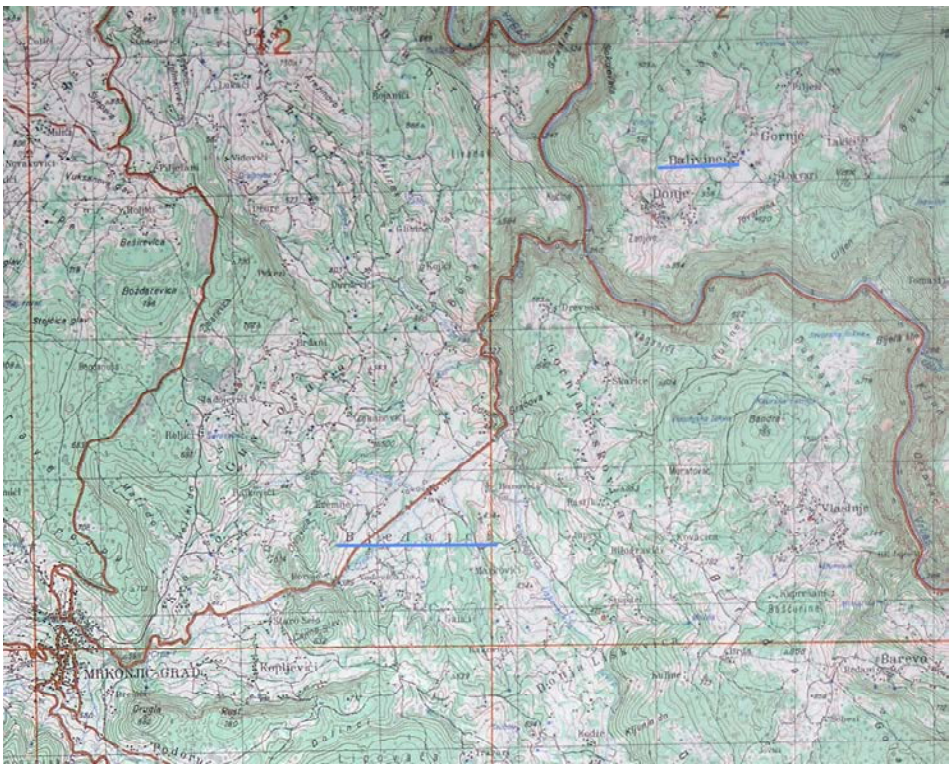

Zemljopisna pozicija naselja Baljvine i Bjelajci (podvučena plavom bojom)

Satelitski snimak šireg područja Baljvine

Satelitski snimak užeg područja Baljvine

Plinijevske peregrinske *civitates* (stanje iz sredine I. st. n. e.)
Kartu izradio S. Mesihović

Bibliografija:

Kratice:

AEM – Archa&eologisch-epigraphische Mittheilungen aus O&sterreich-Ungarn, Wien
ANU BiH – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
ARR – Arheološki radovi i rasprave, HAZU (ranije JAZU), Zagreb
AV – Arheološki vestnik, SAZU, Ljubljana
CBI – Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo (časopis "Godišnjak")
CIL – Corpus Inscriptiones Latinarum
GZM – "Glasnik Zemaljskog muzeja", Sarajevo
PWRE – Paulys-Wissowa Real-Enzyclopädie der klassischen altertumswissenschaft, Stuttgart

SANU – Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd
SKA – Srpska kraljevska akademija, Beograd
Spomenik – Srpske kraljevske akademije, Beograd
VAHD – Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split
ZKM – Zbornik krajiških muzeja, Banja Luka

Izdanja izvora:

Antoninov Itinerarij 1848., *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum*, G. Parthey-M. Pinder, Berlin, F. Nicolai, 1-234.

Apijan 1863., *Apijan, Ilirike,* Ante Starčević, Zagreb: Danica Ilirska

Apijan 1899., Appian, *The Foreign Wars, The Illyrian Wars*, http://www.perseus.tufts.edu/, bazirano na ed. Appian. The Foreign Wars. Horace White. New York. The Macmillan Company. 1899.

Apijan 1879., *Appiani, Historia Romana,* Ludovicus Mendelssohn, Lipsiae, Teubneri

Apijan 2005., Marjeta Šašel Kos, Appian and Illyricum, *Situla 43,* Narodni muzej Slovenije, Ljubljana. 52-81.

Plinije Stariji 1866., *Naturalis historia,* Berlin: ed. Weidmannos

Plinije Stariji 1976., prijevod Mate Suića u dodatku "Antički pisci" u knjizi *Antički grad na istočnom Jadranu*, str. 297., Zagreb,

Plinije Stariji 2003., prijevod Brune Kuntić Makvić u dodatku "Izvori" u knjizi *Antički grad na istočnom Jadranu* (2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje) str. 421, Zagreb,

Plinije Stariji 2004., *Plinije Stariji, "Zemljopis starog svijeta",* Uroš Pasini, Split, Književni krug,

Pojtingerova karta 1974., *Tabula Peutingeriana, Monumenta cartographica Jugoslaviae*, I antičke karte, Posebna izdanja knj. 17, Gavro A. Škrivanić, Beograd , Istorijski institut

Ravenjanin[68] 1995., Slobodan Čače, *Civitates Dalmatiae u "Kozmografiji" Anonima Ravenjanina,* Zadar, Arheološki muzej Zadar,

Ravenjanin 1860., *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Gvidonis Geographica,* G. Parthey-M. Pinder, Berlin: F. Nicolai.

Literatura:

Alföldy, Géza, Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien. *Mit einem Beitrag von András Mócsy. Akadémiai kiadó*, Budapest, 1965.

Andrić, Stanko, Tobožnja darovnica cara Justinijana sv. Benediktu i spomen grada Cibala u njoj, "Croatica Christiana periodica", br. 55, god. XXIX, Zagreb, Institut za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta, 2005.

Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, tom I-III; Mape 1-4; Sarajevo, Zemaljski muzej, 1988.

68 Djelo srednjovjekovnog pisca Gvidona (rano XII. st.) uveliko se slaže s Ravenjaninovom *Kosmografijom*, pa se u pogledu Dalmacije, podaci Gvidona i Ravenjaninove V. knjige gotovo u potpunosti podudaraju (Čače, 1995, 8) i često zajedno navode (*Ravennatis anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*).

Barišić, Franjo – Mila Rajković – Bariša Krekić – Lidija Tomić, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*. Tom 1, SANU, (Posebna izdanja CCXLI, Vizantološki institut 3), Beograd, 1955.

Basler, Đuro, *Noviji nalazi iz starije prošlosti Jajca*, ZKM II, 1964., 40-49.

Benković, Ambrozije*, Naselja Bosne i Hercegovine sa katoličkim stanovništvom*, Katoličke župe Bosne i Hercegovine i njihove filijale od XII. vijeka do danas, Đakovo, 1966.

Bešlagić, Šefik, *Stećci, Kataloško topografski pregled*, Sarajevo, 1971.

Bojanovski, Ivo, *Nalaz srednjovjekovnih mamuza na Crkvini u Šipovu*, "Naše starine VIII"*,* 1963., 167-171.

Bojanovski*,* Ivo, *Kasnoantičke grobnice na svod u Čitluku i njihova prethodna konzervacija*, "Naše starine IX", 1964., 103-122.

Bojanovski, Ivo, *Bilješke iz arheologije I*, "Naše starine IX", 1964. A., 193-198.

Bojanovski, Ivo, Iz rada Arheološkog referata Zavoda, "Naše starine XI"*,* 1967., 187-196.

Bojanovski, Ivo, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, ANU BiH, Djela, XLVII, CBI 2. 1974.

Bojanovski, Ivo, *Baloie-rimski municipij u Šipovu na Plivi*, ARR VII. 347-369+Tbl. I-VIII, 1974. A.

Bojanovski, Ivo, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, ANU BiH, Djela, LXVI, CBI, 6., 1988.

Bulić, Franjo – J. Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa i spljetskih nadbiskupa*, Zagreb, 1912.–1913.

Cambi, Nenad*, Sarkofag iz Šipova*, ANU BiH, god. XX, CBI 18, 91-109. 1982.

Čović, Borivoj, *Dva specifična tipa zapadnobalkanske lučne fibule*, GZM, N.S. Arheologija XXVI. 313-331+Krt. 1., 1971.

Ćurčić, Vejsil, *Nekoliko prehistoričkih predmeta iz Bosne i Hercegovine u zbirci c.kr. naravoslovnoga dvorskoga muzeja u Beču*, GZM, god. XIX, sv. 2, 203-214+Tbl. I-III, 1907.

Dodig, Radoslav – Ante Škegro, *Akti crkvenih sabora održanih 530 i 533. god. u Saloni*, Povijesni Prilozi, Hrvatski institut za povijest Zagreb, 35., 9-23., 2008.

Draganović, Krunoslav*, Hrvatske biskupije (sadašnjost kroz prizmu prošlosti*), Croatia sacra, Arhiv za crkvenu poviest Hrvata, 20-21.; 78., 130., 1943.

Draganović, Krunoslav*, Le diocesi croate*, *Croazia* sacra. Un popolo lotta per i suoi ideali sul confine tra l'oriente e l'occidente*,* 181-231., Roma, 1943. A.

Gabričević*,* Branimir*, Dvije ilirske općine s područja Vrlike*, VAHD 55., 103-119., 1953.:

Mazalić, Đoko, *Stari Grad Jajce.* (*Novija arheološka istraživanja*). GZM N.S. VII, 59-100+Tbl. 1., 1952.

Miller, K., *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana.* LXXV+992, Stuttgart, 1916.

Pašalić, Esad*, Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini,* Zemaljski muzej, Sarajevo, 1960.

Paškvalin, Veljko, *Reljef Silvana i Nimfi*, GZM, N.S. Arheologija XIX*,* 151-155., 1964.

Paškvalin, Veljko, *Kasnoantički grobovi iz Jajca*, GZM, N.S. "Arheologija XXV", 29-38., 1970.

Patsch, Carl, *Bericht über eine Reise in Bosnien, AEM XVI, Wien*, 75-93.; 125-141., 1893.

Patsch, Carl , *Nove rimske epigrafske tečevine iz Bosne i Hercegovine*. GZM, god. XII, sv. 2, 169-193., 1900.

Patsch, Carl, *Prilozi našoj rimskoj povjesti*, GZM, god. XXII, sv. 1., 177-208., 1910.

Patsch, Carl *Zbirke rimskih i grčkih starina u bos-herc.*, *Zemaljskom muzeju*, GZM, god. XXVI, sv. 1-2., 141-219.+Tbl. I- II, 1914.

Piteša, Ante, Slaveni i rana hrvatska država, VAHD, 95, 471-518. 2003.

Radimsky, Vjenceslav (Vaclav), *Rimska naseobina u Majdanu kod Varcar-Vakufa*, GZM, god. V, sv. 2, 331-341., 1893.

Radimsky, Vjenceslav (Vaclav), *Arheološke crtice iz Bosne i Hercegovine*, GZM, god. V, sv. 4, 479-497., 1893 A.

Sergejevski, Dimitrije, *Epigrafski nalazak u Šipovu*, GZM, god. XXXVIII, 155-158., 1926.

Sergejevski, Dimitrije, *Epigrafski i arheološki nalasci*, GZM, god. XLII, 157-166. + Ind. +Tbl. VI-IX, 1930.

Sergejevski, Dimitrije, *Das Mithräum von Jajce*, GZM XLIX, 11-18.+Tbl. V, 1937.

Sergejevski, Dimitrije, *Kasno– antički spomenici iz okolice Jajca*, GZM god. L, 49-63., 1938.

Sergejevski, Dimitrije *I Rimski spomenici iz Bosne. II Rimski natpisi iz Bosne*. Spomenik SKA LXXXVIII, Beograd. 95-131., 1938. A.

Sergejevski, Dimitrije, *Rimski natpisi novi i revidirani*, GZM god. LII, sv. 1., 15-26., 1941.

Sergejevski, Dimitrije, *Novi i revidirani rimski natpisi*, GZM, N.S. VI. 301-310.+Tbl. I-II, 1951.

Sergejevski, Dimitrije, *Kasno-antički spomenici iz Šipova*, GZM, N.S. VII, 41-57.+Tbl. I-V, 1952.

Swoboda, Erich, *Oktavian und Illyricum,* Wien, 1932.

Škegro, Ante, *The Diocese of Baloie* (*Ecclesia Baloiensis*), AV 58, 357-365., 2007.

Tomaschek, Wilhelm, *Die vor-slavische Topographie der Bosna, Herzegowina, Crna Gora und der angrenzenden Gebiete*. Mittheilungen der k.k. geographischer Gesellschaft in Wien, 23, Wien, 497-528.; 545-567., 1880.

Tomaschek, Wilhelm, *Baloie*, PWRE, col. 2835, 1896.

Truhelka, Ćiro, *Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine*, GZM, god. IV, sv. 4., 340-365., 1892.

Truhelka, Ćiro, *Arheološka ispitivanja jajačkog grada i najbliže okoline*, GZM IV, sv. 4., 315-320.+Sl. 1, 1892. A.

Truhelka, Ćiro, *Katakombe u Jajcu*, GZM, god. IV, sv. 1, 57-68., 1892. B.

Truhelka, Ćiro, *Kraljevski grad Jajce,* Sarajevo,

Vulić, Nikola, *Antički spomenici naše zemlje*, *Spomenik SKA LXXV*, 1-89., 1933.

Wilkes, J.J., *History of the provinces of the Roman Empire, Dalmatia,* University of Birmingham, London, 1969.

CONTRIBUTIONS TO THE TOPOGRAPHY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

- TWO TOPONYMS FROM WIDER AREA OF JAJCE -

Salmedin Mesihović

Summary

The study of ancient culture in the settlement area of today's Bosnia and Herzegovina is based on original material, which consists of epigraphic monuments, and geographical - itinerary documents. Unfortunately, till now only a few cities and towns can be accurately located, while for the majority of them, it still could not be given precise solutions. A key place is that which appears in the sources named *Baloie.* The research presented in this paper would provide a possible conclusion to this settlement and the travel stop of the Roman road that led from *Servitij* to *Salone*, to be look for somewhere near today's *Mrkonjic Grad* – location *Baljvine* on the river *Vrbas.* In this case, the antique *Indenea* could be connected to a nearby area *Majdan*, *Sarute* around *Šipovo*, and antique materials around and in *Jajce* for settlement *Sapua*. Besides, toponym *Deur,* slightly north of today's *Mrkonjić Grad* could be connected to Illyrian people *Deur*, who could be located on this area.

Key words: *Itinerij*, settlement of antique era, *Baloie, Deur*

UDK 28-526.65: 929.55: (497.6)

O svjedocima i svjedočenjima u bosanskim povijesnim vidicima

Rusmir Mahmutćehajić
Međunarodni forum "Bosna", Sarajevo

U ovome eseju autor istražuje i dekonstruira ideologijska korištenja nekih od najvažnijih pojmova muslimanske intelektualne tradicije. Pojmovi "svjedok" i "svjedočenje" te "otvoritelj" i "otvaranje" su ključni za razumijevanje i shvatanje muslimanske tradicijske cjeline. Njihove iskrivljene, sužene i svedene oblike anti-muslimanski ideolozi uzimaju kao gradivo za svoje konstrukcije. U dekonstruiranju takvih ideologijskih korištenja tih pojmova i njihovih mreža autor primjenjuje znanja iz novih pothvata "svetopisamskog" razumijevanja. Kao poseban slučaj istraživanja uzeti su neki pojmovi iz bosanske kulturne povijesti.

Ključne riječi: historija, kontinuitet, konstrukcija, svetopisamsko razumijevanje, svjedok/šehid, svjedočenje/šehada, otvoritelj/fatih, otvorenje/feth, mašet, stećak, bilig, nišan

Bosanski grebni kamenovi u svim svojim oblicima – stećci, krstovi i nišani – odražavaju različite jezike istog nauka o jednosti Boga, poslanosti Njegovih vjesnika ljudima radi ozbiljenja i izbavljenja, te povratka svega Bogu radi pravednog obračuna svakome čovjeku za raspolaganje zaduženjem koje je stvaranjem dano svemu. Kakve god bile razlike njihovih oblika, te nauka i obreda koji su s njima povezani, pred njihovim baštinicima i istraživačima je zadaća da odgonetaju jednost koju oni potvrđuju. Stećci kao grebni spomenici koji ocrtavaju bosanski duhovni prostor, iako ih već stoljećima mnogi razaraju i niko ne gradi, ostaju tajna, pa tako i stalni poticaj odgonetanja vječnog jezika o Jednom u Njegovim različitim pokazanjima. Spor o njihovom imenu najjasnije ukazuje na ljudske uskraćenosti u viđenju Jednog iza mnoštva oblika Njegovog pokazanja. Imenica "stećak" označava bosanske nadgrebne spomenike koji se

nalaze na prostorima prisutnosti ili utjecaja srednjovjekovne bosanske države.[1] Često ime za stećke u zapadnim bosanskim krajevima je "mašeti" ili "mašeta".[2] U istočnim bosanskim krajevima oni su nazivani i grčkim grebljima.[3] U natpisima na njima imenovani su kao bilig ili kam. Pojam "bilig" usvojen je, prema Petru Skoku, u avarskome dobu iz sjevernoturskoga jezika.[4] Perzijska riječ "nišan", koja ima vrlo slična značenja kao i bilig, označava, pored ostalog, i muslimanski kameni nadgrebnik.[5] Arapska riječ *shāhid* je također ime za kameni nadgrebnik.[6] Ta tri imena za stećke – mašeta, grčko greblje i bilizi – jesu naročito važna za shvatanje njihove uzajamnosti s muslimanskim svjedočenjem jednosti Boga i poslanosti Hvaljenog u cjelini bosanske sakralne tradicije. U konstrukcijama bosanskih historija ta je cjelina otvoreno ili pritajeno poricana. Njenim muslimanskim sadržajima oduzimana je neprekinutost u vremenskome toku, pa su oni predstavljeni kao nasilno umetnuti ili strani. Ti sadržaji ne nasljeđuju, prema konstruktorima takvih historija "diskontinuiteta", ništa od onog što oni određuju kao "predmuslimansko". A to je bitan činitelj svih oblika protivmuslimanskih ideologija. Poznata je činjenica da su muslimanska stara greblja vrlo često uz stećke kao njihovo nastavljanje u vremenu.[7] Najstarija od tih grebalja širom Bosne zvana su

1 Bešlagić, *Leksikon stećaka*, 185-86.

2 Isto, 180.

3 Isto. Ponegdje se ta dva imena, "grčko groblje" i "mašeta", koriste za isti grebaljski prostor i njegove stećke. (Vidjeti: Anđelić, *Historijski spomenici Konjica i okoline*, 216, 218). Petar Skok pretpostavlja da bi imenica "mašet" mogla potjecati od talijanskog *masseto*. (Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 2:381) Njemu se u toj pretpostavci pridružuje i Šefik Bešlagić. (Bešlagić, *Leksikon stećaka*, 180) Lahko je dokazati neodrživost takvog nagađanja. Nigdje na istočnim obalama Jadranskog mora, od Istre do albanskog juga, nema tragova tog imena. U zapadnim dijelovima Bosne često je to ime za stećke, pa tako i za mjesta gdje se oni nalaze. (Vidjeti naprimjer: Bešlagić, *Kupres: srednjovjekovni nadgrobni spomenici*, 11, 35) Ibrahim Pašić razmatra javljanja tog imena, preispituje postojeće pretpostavke o njegovome porijeklu te zaključuje da bi moglo biti gotsko. Taj pisac smatra da je ono moglo dospjeti u Bosnu u okviru arijevskih utjecaja. (Vidjeti: Pašić, *Mile i Moštre*, 500-505) Izvore tog imena i načine njegovog prijenosa u bosanski jezik valja i dalje istraživati. Jednostavna rješenja su izazovna, ali i zavodljiva. Ovdje bi valjalo spomenuti i aramejsku imenicu *maštit*, što znači "osnova", "temelj", "kamen temeljac".

4 Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1:150.

5 Isto, 2:520.

6 Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, 764.

7 Vidjeti naprimjer: Ćorović, "Prilog proučavanju načina sahranjivanja i podizanja nadgrobnih spomenika u našim krajevima u Srednjem vijeku", 145. U bilješci uz pjesmu "Pravednik" Mak Dizdar piše: "Po legendi, pod starim kamenjem srednjovjekovnih bosanskih nekropola leže *dobri ljudi*, izginuli u borbi protiv svakovrsnog zla svoga vremena. Tamo gdje ima stećaka o kojima se vodi računa i koji se čuvaju – ne pada krupa (grad). U sušnim ljetnim danima mramorje se obilazi s molitvom da dođe kiša. I autor ovih redaka obilazio je kao dječak nekropole Nekuk i Radimlju kod Stoca, u grupi što je molila za kišu. Žene su strugale neke stećke, tesane od meke miljevine, vjerujući da sastrugani prah liječi od raznih bolesti." (Dizdar, *Kameni spavač*/*Stone Sleeper*, 192) Na oba ta mjesta gdje su stolački muslimani išli radi moljenja za kišu, uz stećke su i stari nišani. Kada Dizdar kaže "Radimlja", značenje tog imena je šire od novijeg →

najčešće "šehitskim", "šehitlucima" ili "šehitima". Tako se kaže, naprimjer, da je "mnogo šehitskih grobova u selu Sebinu iz doba feta"[8]. Iz brojnosti tih grebalja i njihovog čestog bivanja uz stećke, kao i iz sada preovlađujućeg tumačenja pojma "šehit", nameće se pitanje: Šta je pravo značenje imena "mašeta" i "šehiti", kada se oni odnose na jedinstvena bosanska greblja u kojima su mrtvi pod kamenim spomenicima različitih oblika?

Ime "mašet" je, zasigurno, najproširenije u narodnome govoru o tim bosanskim spomenicima. Ono je istoznačno s imenom "stećak", ali se može odnositi i na nišan.[9] O mašetu se govori i u narodnim pjesmama:

Do mašeta doru dogonio
Po kamenu čordom udario
I duboko biše zapatio.[10]
Po mašetu čordom udario.[11]

Ćiro Truhelka je još 1891. godine iznio tumačenje da je bosanska riječ "mašet" izvedena od turskog *mešhed* u značenju "grobište junaka koji je za vjeru poginuo".[12] U toj izazovnoj činjenici pisac ne poznaje nikakve sadržaje koji do-

---

koje se odnosi samo na nekropolu uz korito Radimlje. On tim imenom označava nekropolu ili harem na Gorici, gdje su Stočani dolazili radi moljenja za kišu. Nekropole na Nekuku i Gorici poznate su među Stočanima i kao šehiti.

8 U: *Srpski etnografski zbornik*, 43:498, 557; navod u: Musulin, *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, 17:526.

9 Poznati nišan Omerage Bašića u blizini Glamoča, visok 4,35m, mještani zovu Bašića mašet. (Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 3:138–39)

10 Jukić, *Narodne piesme bosanske i hercegovačke*, 457.

11 Isto, 458.

12 Truhelka, "Starobosanski mramorovi", 369. Abdulah Škaljić piše da je imenica "mašet" izvedena od turskog *meshed*, vulgarno *meşat*, od arapskog *mäšhäd*. (Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, 448) Pojam "mešatluk" u značenju "greblje" javlja se tri puta u Bašeskijinome *Ljetopisu*: (1) u rukopisu *Ljetopisa* (list 31a, redak 17) kazano je o barutu rastovarenome na mešatluku (Bašeskija, *Ljetopis*, 211), pri čemu je upravo taj dio izostavljen iz Mujezinovićevog prijevoda; (2) govori se da je tabut s tijelom nekog izuzetno velikog čovjeka do mešatluka nosilo od šest do osam ljudi (Isto, 398); i (3) govori se o nekim umrlim ljudima odnijetim do mešatluka (Isto, 400). Rukopis Bašeskijinog *Ljetopisa* je u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. (Vidjeti: Nametak, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, 279–80) Da je ta riječ semitskog porijekla u bosanskome jeziku povezana s njenim oblicima u turskome jeziku, jasno je i iz jednostavnog obraćanja turskim rječnicima. Ovdje će biti dani oblici povezani s riječju "mašet", kao i njihova značenja u turskome jeziku: *meşhed*, pl. *meşâhid*: (1) mjesto gdje se ljudi okupljaju, naročito radi vršenja nekog svetog obreda; (2) bojno polje, boj; (3) mjesto mučeništva; (4) pogrebni skup; (5) svojstvo neke osobe; (6) grad u Horasanu u kome se nalazi mauzolej imama Ali Rize; *muşhed*, fem. *muşhede*: (1) učinjen ili pozvan da bude svjedok, ili da vidi neki čin ili stanje; (2) učinjen mučenikom; *muşhid*, fem. *muşhide*: (1) onaj koji zove ili čini nekog svjedoka ili neki dokaz; (2) koji čini drugog da vidi i postane svjestan nečeg; (3) koji doseže polnu zrelost; *meşhğd*, fem. *meşhğde*, pl. fem. *meşhğdât*: posvjedočen, viđen (Redhouse, *Turkish and English Lexicon Shewing in English the Signification of the Turkish Terms*, 1872); *meşhet*: (1) şehit düşülen yer, što znači "mjesto gdje je pao šehit"; (2) →

prinose dubljem razumijevanju kontinuiteta stećaka i nišana. Ne poznaje, iako to postaje jasno čim se tumačenje uzajamnosti stećaka i nišana uvede u značenjsko polje kojem u arapskom jeziku odgovara glagolski korijen *sh-h-d*. Bez uvida u cjelinu tog značenjskog polja, nije moguće govoriti o muslimanskom intelektualnom naslijeđu, pa tako ni o historiji bosanskih muslimana. Dugo su uobičajena tumačenja pojmova "šehit", "mašet" i "fet" u gotovo isključivo protivmuslimanskom načinu uobličavanja historija: šehit je poginuli muslimanski borac kojem su neprijatelji kršćani, a fet je osvojenje ili zauzeće kršćanske zemlje. To su ključni sadržaji uobličavanja lika muslimana, redovito poistovjećenog s "Turčinom", kao potpunog neprijatelja kršćana.[13] Prema takvom tumačenju slijedi da su sva šehitska greblja širom Bosne spomenici muslimanskog nasilja i kršćanskog stradanja. Takvo obrtanje vidika je bitan sadržaj spomenutih konstruiranja historijskih slika Bosne i njenih muslimana. Budu li pažljivo razmotrene uzajamnosti tih grebalja sa stećcima i nišanima te njihove povezanosti, na jednoj, i izvorna značenja pojmova "šehit", "mašet" i "fet", na drugoj strani, bit će jasna neodrživost nametnutih značenja. Prvi uvjet bivanja muslimanom jest svjedočenje da nema boga do Boga i svjedočenje da je Hvaljeni Božiji poslani. Nema ničeg što može zamijeniti tu prvost. Sve ostalo u muslimanskom pripadanju slijedi iz tog svjedočenja kao živog vrela. To se svjedočenje na arapskome jeziku iskazuje ovim riječima: *ashhadu an lā ilāha illāllāh wa ashhadu anna Muhammadan rasūlullāh.* Taj koji prizna prvost tog iskaza jeste *shahīd* ili *shāhid*. Oba ta oblika označavaju svjedoka. To što *shahīd* ili *shāhid* kazuje je *shahāda* ili "svjedočenje". Iako je ono tu uobličeno na arapskome jeziku, valja istaknuti da nema ni jezika ni doba u kojem nije moguće naći i neki od njegovih drukčijih oblika. To je tako jer istina o Jednom i poslanosti savršenog čovjeka pripada svim dobima i svim ljudima, pa tako i svim jezicima. Taj svjedok na svoje pitanje o onome Vjesniku za kojeg znaju svi drugi vjesnici i mudraci oduvijek i zauvijek, kojeg Bog navješćuje vjesniku Musau u Tevratu[14], o kojem Merjemin sin Isa govori u Indžilu kao Parakletu, Duhu Istine i Svetome Duhu[15] koji je u njegovo vrijeme očekivani, ali nije ni on – Mesih Isa, ni

---

şehidin gömüldüğü yer, što znači "mjesto gdje je sahranjen šehit" (Akalın, et.al., *Türkçe sözlük*, 1379); *maşatlık*: müslüman olmayanların, özellikle Yahudilerin mezarlığı, što znači "greblja u koja su ukopavani nemuslimani, naročito Jevreji" (Isto, 1352). Kerima Filan, profesorica turskog jezika na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, smatra da je jasna mogućnost čitanja riječi "mešatluk" kao "mašetluk", "mašatluk" i "mešetluk". Etimologija te riječi je, prema profesorici Filan, posve jasna. Moguće promjene izvorne arapske riječi *mäšhäd* u turskom jeziku su uobičajeno gubljenje glasa "h" u medijalnome položaju, budući da ga tu u turskome jeziku nema, i obezvučenje zvučnog konsonanta na kraju riječi, što je svojstvo turskoga jezika.

13 O figuri muslimana kao neprijatelja kršćana vidjeti u: Tolan, *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*; Zirojević, "Turci u našem ogledalu"; i Dukić, *Sultanova djeca*.

14 Vidjeti Ponovljeni zakon, 18:18.

15 Vidjeti Ivan, 14-16. Poistovjećenje tog Isusovog navještenja s očekivanjem i izlaskom vjesnika Hvaljenog (*Muhammad, Ahmad*) nije odvojivo od muslimanskog svjedočenja jednosti Boga i poslanosti Hvaljenog. (Vidjeti: Ibn Ishaq, *Sirat Resul Allah*, 104; o značenju imena *Paraklete* u Evanđelju po Ivanu, vidjeti također u: Knohl, *The Messiah before Jesus*, 68-71.)

vjesnik Jahja, niti vjesnik Il'jas[16] odgovara šehadetom ili svjedočenjem da se taj materni i pečatni vjesnik objavio u osobi historijskog Muhammeda, sina Abdullaha i Amine, rođenom u Mekki 570. godine nakon Mesihovoga rođenja. To njegovo historijsko objavljenje je samo znak njegove metahistorijske naravi i počela sveg stvaranja, maternog vjesnika koji je, prema muslimanskome svjedočenju, i razlog i svrha sveg postojanja.

Za te svjedoke Hvaljenog (*Muhammad*) razlozi njihovog svjedočenja su u svemu, jer se on predstavlja kao prvina i krajnjost stvorenog. Nema ničeg ni u metafizičkim, ni u kozmološkim, ni u antropološkim, niti u psihološkim sadržajima ljudskog znanja a da u njemu, prema muslimanskome vjerovanju, nije razlog za svjedočenje Hvaljenog kao savršene i zato uzorne ljudskosti u odnosu s Bogom kao Hvaljenim (*al-hamīd*). Ta savršena ljudskost tiče se svakog čovjeka oduvijek i zauvijek, pa tako i sveg postojanja. Tiče ga se, jer ga određuje i u razlogu i u svrsi bivanja u svijetu.

Nijedno ljudsko postignuće ne okončava putovanje prema Jednom. Gdje god čovjek bio, hvaljenska savršenost ostaje njegova viša mogućnost, pa zato i razlog slijeđenja nje u uzlaženju ili povratku Jednom. Ni u jednome od svojih stanja čovjek ne doseže tu svoju krajnju mogućnost, ali ona je jedina svrha koja opravdava život kao putovanje prema potpunome smislu. Što je svjesniji svog savršenog cilja, razlozi za poniznost i darežljivost su veći. U tim vrlinama čovjek ozbiljuje svoje oslobađanje od privida svega u obzorjima i svome jastvu.

Bez istine kao počela svega, tradicijski vidik u doslovnom značenju je nemoguć. Ukupnost postojanja je obznanjenje istine ili njeno povanjštinjenje. Zato je moguće reći da su ta ukupnost i sve njene pojedinačnosti stvorene ili pokazane s istinom.[17] Sve to što je stvoreno s istinom sabrano je ili pounutarnjeno u čovjeku. I njegovo jastvo i obzorja obznanjuju istinu. Gdje god čovjek bio, to obznanjenje ostaje jasno. Svjedoče ga prostranstva i poredak nebesa i Zemlje, te svega među njima. Kao takvo čovjek ga može svjedočiti, skrivati ili mu pridružiti nešto drugo mimo istine. Kako god bilo, to svjedočenje jest srijeda ljudskosti. Za svjedočenje istine potrebno je bivanje živim, voljnim, moćnim, znajućim, govorećim, čujućim i videćim. Potrebno jest, ali nije i dovoljno. Svjedočenje je mogućnost koja uključuje i svoju oprečnost. Svjedok može zatajiti, poreći ili izobličiti predstavu toga što zna. Vječno čovjekovo pitanje je o svjedočenju tog što jest istina njegovog porijekla i svrhe, tog što životu, volji, moći, znanju, govorenju, slušanju i gledanju u svakome času, u potpunoj zbilji "sada", daje smisao. U ljudskoj prirodi su obje mogućnosti – i svjedočenje istine i njeno pokrivanje. Svjedočenje omogućuje čovjeku da se nalazi i održava u istini svoje stvorenosti. Pokrivanje istine ili laganje udaljava ga od vlastite prirode. Na to vječno značenje svjedočenja ukazuje Božiji govor objavljen Hvaljenom i preko njega:

16 Ivan, 1:19-21.

17 Vidjeti Kur'an, 6:73.

I kada je tvoj Gospod uzeo od Ademove djece, iz njihovih slabina, njihovo sjeme, pa učinio da o sebi posvjedoče: "Nisam li ja vaš Gospod?" – oni su rekli: "Jesi, mi svjedočimo!" – da na danu ustajanja ne biste rekli: "Što se tiče nas, tog nismo bili svjesni." Ili da ne biste rekli: "Naši su očevi još prije bili pridružitelji, a mi smo bili sjeme nakon njih. Šta, pa hoćeš li Ti uništiti nas za djela tih uzaludnih?"[18]

Taj mistični govor o čovjekovome svjedočenju Božijeg gospodstva i njegovog ropstva je srijeda kozmičkog saveza u kojem je vjerovanje odnos čovjeka i Boga kao vjernih, o čemu Bog u Učenju kaže: "Mi smo ponudili povjerenje nebesima i Zemlji, i planinama, ali su oni odbili da ga ponesu i bili su uplašeni njime; a čovjek ga je ponio. Doista je on nasilni i bez znanja."[19] Vjerovanje je znanje voljenog i voljenje znanog. Svojim savezom vjerovanja čovjek se izdvaja iz ukupnosti postojanja. Njegov put ostaje otvoren u oba smjera – i prema punini i prema ništosti. Sve može biti i iznad i ispod njegovoga jastva u stalnoj mogućnosti da se ozbilji u Jastvu.

Malo znanje čovjeka povezuje s Bogom kao puninom, i to vazda preko ljubavi za Tog Kojeg zna malo, ali Kojeg može neograničeno voljeti. Tako ga voljenje Tog Kojeg zna malo neprestano uvećava u znanju, i to na putu prema cilju koji ništa ne ograničava. Na tome mu se putu pridružuju svi činitelji kozmičkog saveza, o čemu Bog kaže: "Zar ne vidite da Bogu ničice pada sve što je u nebesima i na Zemlji – i Sunce i Mjesec, i zvijezde i planine, i drveće i životinje, i mnogi od ljudi?"[20] A razlika između tog svega na nebesima i na zemlji, na jednoj, i čovjeka, na drugoj strani, jeste u dvjema voljama – sve mimo čovjeka odbija da ima ikakvu volju mimo Božije, a čovjek prihvata da može imati Božiju volju kao svoju. Na taj način prikazano čovjekovo svjedočenje o sebi kao robu Gospoda označava odnos stvorenog i Stvoritelja, te zaduženog i Zadužitelja. Gospod Stvoritelj i Zadužitelj obznanjuje Svoju Jednost putem Svojih najljepših imena. Ukupnost postojanja, nebesa, zemlja i sve što je među njima, povanjštinjuju ta imena u načinu njihove rasprostranjenosti, a čovjek ih pounutarnjuje u načinu njihove sabranosti. Otkrivajući ta imena u svojoj izvornoj naravi, čovjek otkriva sebe kao svjedoka svoga Gospoda. Čovjek nema znanja sebe bez znanja svoga Gospoda, niti znanja svog Gospoda bez znanja sebe. Svjedoci su muslimani ili mirni/miriteljи jer su putem mirenja u odnosu s Bogom kao Mirom (*al-salām*). A pojmu "mirenje" na bosanskome jeziku doslovno odgovara u prijevodu na arapski jezik glagolska imenica *islām*. Hvaljeni kao Božiji rob i poslani je savršeni primjer takvog bivanja, pa je tako on razlog i svrha sve ljudskosti. Prvi uvjet za to bivanje mirnim/miriteljima je svjedočenje ili šehadet. Nijedan od svih drugih uvjeta bez tog nije valjan. Nije, jer njegovo izostajanje znači da su pojave u ukupnosti postojanja i znanja o njima bez svog počela.

18 Kur'an, 7:172-73.

19 Isto, 33:72.

20 Isto, 22:18.

Budući da je Hvaljeni prvo obznanjenje Boga, njegova prisutnost je u svakoj pojavi, pa ga izravno ili posredno te svjesno ili nesvjesno u sebi imaju svi ljudi kao svoju vazda višu mogućnost prema kojoj su usmjereni svojom izvornom prirodom. Sve njegove pojave su znakovi o savršenosti kao razlogu i svrsi ljudske stvorenosti. Svjedočenje njega moguće je na neizbrojivo mnogo načina, pri čemu je svaki od njih samo dijalekt jednog i vječnog obznanjenja Boga: Bog je prvi davatelj, a cijelo Njegovo stvaranje primatelj; nakon što je Njegovo davanje primljeno, ono može biti dano. To primanje i davanje je stalno i savršeno obznanjenje Boga kao Jednog. U Hvaljenome, općem čovjeku, stiče se ta prvost obznanjenog kao njegova primateljska ili materna i kao njegova davateljska, pečatna ili muška narav. Način na koji čovjek uobličava to svjedočenje nije odvojiv od njegove slobode ili povjerenja u odnosu s Bogom kao Vjernim (*al-mu'min*). Neki od tih načina su, kada su promatrani u vidiku historijskih zajednica, prividno neizmirljivi, jer se čini da jedno svjedočenje niječe drugo.

Jevreji kao zajednica dvadeset šest objavljenih knjiga, s Tevratom kao prvom i Malahijom kao dvadeset šestom, te i mnogo drugih s njima povezanih ili iz njih izvedenih u nikada prekinutome toku predaje, priznaju i svjedoče Vjesnika čiji im dolazak među njihovom braćom Bog navješćuje posredstvom vjesnika Musaa. Priznaju i Mesiha, koji će biti podignut iz potomstva vjesnika Davuda. Ali, Jevreji ne svjedoče da je taj i njima navješteni vjesnik onaj Hvaljeni kojeg muslimani svjedoče u osobi Muhammeda rođenog u Mekki. Jevreji ne priznaju ni da je Merjemin sin Isa, kojeg svjedoče kršćani i muslimani, onaj Mesih kojeg oni čekaju. Muslimani svjedoče da je taj Mesih kojeg priznaju kršćani upravo onaj kojeg je rodila djeva Merjema, pa ga Bog poslije podigao iz svijeta, onaj koji će opet doći.

Kršćani kao narod dvadeset sedam objavljenih knjiga, od kojih je prva Evanđelje po Mateju a posljednja Otkrivenje, s kojima je u vezi nikada prekinuti tok predaje, priznaju i svjedoče Božije navještenje dano vjesniku Musau o Vjesniku koji nije ni Jahja ni Ilija, niti onaj Očekivani o kojem svećenici i Leviti u Isaovome vremenu pitaju vjesnika Jahjaa.[21] Priznaju i svjedoče i Isaovo obećanje Parakleta. Ali onaj historijski Hvaljeni, kojeg svjedoče muslimani, nije za kršćane onaj Paraklet kojeg oni priznaju kao Isaovo navještenje. Za kršćane vjesnik Muhammed nije ni vjesnik iz Musaovog navještenja, niti Paraklet.

Za muslimane su jevrejske i kršćanske knjige, njih pedeset tri, dokazi za njihovo svjedočenje vjesnika Hvaljenog. Sve te knjige su, načelno govoreći, i muslimanske. Kroz stoljeća muslimani navode da taj broj knjiga koje prethode Učenju odgovara brojčanoj vrijednosti svetog imena *Ahmad* pod kojim Merjemin sin Isa, u kur'anskome jeziku, navješćuje i svjedoči Hvaljenog.[22] Budući da su objave u različitim jezicima, i arapska imena *Ahmad* i *Muhammad* su prisutna,

21 Vidjeti Ivan, 1:19-21.

22 Vidjeti Kur'an, 61:6.

a to znači prevediva, u svim jezicima, pa ih muslimani traže i nalaze u knjigama svih Božijih vjesnika.[23]

Kada se u Bosni naglašava da su stećci mašeta a nišani uz njih šehitski, nema nijednog odlučnog razloga da se u tome ne pretpostavi odraz sudbonosnog dvojenja o svjedočenju Hvaljenog kao Božijeg poslanog o kojem su jamstva, prema vjerovanju tih svjedoka, u svemu, pa tako i u Tevratu i Indžilu te u ukupnosti svetih naslijeđa koja su s njima u vezi. Mesih Isa kaže ljudima koji ga slušaju: "Jer, kad biste povjerovali Musau, povjerovali biste i meni. On je, naime, o meni pisao. Ali, ako zaista ne vjerujete njegovim pismima, kako ćete vjerovati mojim riječima?"[24]

Bog objavljuje vjesniku Musau: "Ja ću im podići vjesnika između njihove braće, sličnog tebi. Ja ću staviti Svoje riječi u njegova usta, da im kaže sve što mu zapovjedim."[25] U istoj knjizi, pa prema tome i s istom odlučnošću, rečeno je: "I više u Israilu ne ustade vjesnik sličan Musau, kojega je Gospod znao Licem u lice."[26] A Mesih Isa je od Israilovih sinova – rođen i podignut u Israilu iz potomstva vjesnika Davuda. Kada on kaže da o njemu piše vjesnik Musa, to je istina za sve njegove svjedoke.

Ali to da je vjesnik Isa sličan vjesniku Musau ne može biti istina. Ne može, jer je posredstvom vjesnika Musaa rečeno da nikada njemu sličnog nije bilo u Israilu. Merjemin sin Isa za Parakleta, Svetoga Duha i Duha Istine, kojeg navješćuje kao onog koji će doći od Gospoda nakon što on ode, kaže: "On će svjedočiti za me."[27] Taj vjesnik sličan Musau i podignut od braće Israilićana, a to znači od Ismailićana, jeste, prema muslimanskome vjerovanju, vjesnik Hvaljeni kojem je u kur'anskome jeziku ime *Ahmad*. Taj vjesnik odlučno svjedoči o Mesihu Isau i njegovoj majci djevi Merjemi. Tako vjesnik Musa "piše" o vjesniku Isau posredstvom Hvaljenog koji kaže: "Među svim ljudima ovog i budućeg života ja sam najbliži Isau, Merjeminome sinu."[28]

Nema vjesnika osim vjesnika Jahjaa, koji je o Isau svjedočio znajući ga po njegovome imenu i obraćajući mu se kao takvom. Ali i vjesnik Jahja je iz Israila. Prema tome, jedini vjesnik koji nije Israilićanin, a koji svjedoči vjesnika Isaa, znajući o njemu i onome što mu je objavljeno, jeste Hvaljeni.[29] Tako Musa "piše"

---

23 Raskošno je naslijeđe muslimanskog traženja i nalaženja navještenja vjesnika Hvaljenog u biblijskim knjigama. Kao primjer valja navesti: Tabari, *The Book of Religion and Empire*. U podnaslovu te knjige napisano je: *A Semi-official Defence and Exposition of Islām Written by Order at the Court and with the Assistance of the Caliph Muta-wakkil (A.D. 847-861)*.

24 Ivan, 5:46–47.

25 Ponovljeni zakon, 18:18.

26 Isto, 34:10.

27 Ivan, 15:26.

28 Muslim, 4:1260-61.

29 Kada se odgovara na pitanje o Vjesniku kojeg Bog navješćuje posredstvom Musaa, sličnog njemu, a koji nije iz Israila, rabini spominju vjesnika Balaama. (Vidjeti: Finkelstein, *Sifre on* →

o Isau, svjedočeći Hvaljenog kao sebi sličnog i od braće Israilićana. Svjedoci Hvaljenog su, prema tome, i svjedoci i Mesiha Isaa i vjesnika Musaa.

Na nerazdvojivost Mesiha i Hvaljenog u svjedočenju bosanskih muslimana ukazuje i općeprihvaćeno moljenje nakon završenog teravijskog klanjanja[30]: *rabbanā āmannā bimā anzalta watt ba'nā ar-rasūla faktubnā ma'a-shshāhidīn*.[31] To znači: "Gospode, mi vjerujemo u to što si nam Ti spustio, i slijedimo Poslanog. Pa Ti nas upiši među svjedoke." Te riječi glasno izgovara mujezin netom nakon završenog klanjanja, a kao uvod u zajedničko moljenje. U toku tog moljenja svi prisutni u bosanskim džamijama – to znači i muško i žensko, i staro i mlado – drže podignute ruke i izgovaraju glasno "Amin!" nakon pojedinih dijelova moljenja koje izgovara predvodnik.[32]

Tim uvodnim moljenjem, prema Učenju, Isaovi pomagači, učenici i izaslanici zaključuju svoj odgovor njemu. U Učenju je o tome kazano: "A kada je Isa primijetio njihovo pokrivanje, rekao je: 'Koji će biti moji pomagači Bogu?' Učenici su rekli: 'Mi ćemo biti pomagači Bogu; mi vjerujemo u Boga; ti posvjedoči da smo mi miritelji.'"[33] Tako je veza s Mesihom Isaom i njegovim učenicima u središtu okupljanja i svjedočenja bosanskih muslimana. Svjedočenje muslimana nije, prema njihovom vjerovanju, odvojivo od svjedočenja kršćana kao njihovih duhovnih i rodnih predaka te kao vjerujuće braće u svim dobima. Bivanje mirnim/miriteljem (*muslim*) je potreban ali nije i dovoljan uvjet za bivanje vjernim (*mumin*). Prvo bivanje je voljna mogućnost pojedinca koja dovodi do stanja jastva

---

Deuteronomy, 430) Ako se usporede Musa i Balaam, razlika je očita – prvome je spuštena Knjiga, a drugome nije. (O Balaamu vidjeti: Brojevi, 22 i dalje)

30 Teravijsko klanjanje (ar. *tarāwīh*, što je množina od *tarwīha*) jeste obredno okupljanje muslimana tokom svetog mjeseca ramazana, nakon obaveznih noćnih klanjanja. U njega su uključeni svi – i muško i žensko, i staro i mlado. Obavlja se tako da sudionici klanjaju iza predvodnika dvadeset rekata (članaka), s prekidima iza svaka dva ili četiri. Ime *tarāwīh* znači "prekidi".

31 Kur'an, 3:53.

32 Taj uvodni dio učen je stoljećima u svim bosanskim džamijama. U posljednjim desetljećima ga sve češće zamjenjuju kur'anskim stavkom 2:185: "Mjesec ramazan, u kojem je spušteno Učenje da ljudima bude vođenje i kao jasni znakovi vođenja i izbavljenja!" Razlozi te promjene su isti kao i za izostavljanje ili brisanje stavka 3:37: "Kad god bi njoj Zekerija došao u mihrab." Kaligrafski zapis tih kur'anskih riječi bio je redovit u mihrabima starih bosanskih džamija. U posljednjim ga desetljećima ponekad i brišu, dok je umjesto njega u mihrabima novih džamija često upisan dio stavka 2:144: "Okreni svoje lice Nepovredivome mesdžidu." U toj promjeni moguće je poznati ideologijske utjecaje koji potvrđuju moderno gubljenje svijesti o neprekinutome toku bosanske tradicije. U stavcima koji su isključeni obredno i doktrinarno je svjedočena neprekinutost muslimanskog nasljeđivanja kršćanske prošlosti, što za fundamentalističku sliku historije nije shvatljivo. Nije, jer je Bog sveden u historiju i poistovjećen s ciljem kojeg određuje i dostiže religijska zajednica. Tako je transcendentno jedinstvo različitih puteva prema Bogu zamijenjeno horizontalnim odnosom nacija sa zasebnim teleologijama, pri čemu jednost Boga biva zamijenjena jedinstvom naroda.

33 Kur'an, 3:52. Imenici "miritelji" u arapskome izvorniku odgovara *muslimun*. Valja se prisjetiti da Merjemin sin Isa u Indžilu spominje miritelje, kojima u grčkome prijevodu odgovara imenica *eirenopoioi*. (Vidjeti Matej, 5:9)

u kojem se otkriva volja Jastva. Da je tako, jasno je vidljivo i iz Božijeg govora posredstvom Hvaljenog u Učenju: "Arabljani kažu: 'Mi vjerujemo.' Reci: 'Vi nemate vjeru. Radije recite: 'Mi smo miritelji', jer vjera još nije ušla u vaša srca. Ako ste poslušni Bogu i Njegovome poslanom, od vaših djela ništa vam On neće poreći."[34]

I kršćani i jevreji, kao i muslimani, imaju mogućnost bivanja vjernim. Njihovo bivanje time što svjedoče da jesu ne znači i nužno bivanje vjernim. Da je to tako, vidljivo je iz Učenja gdje Bog posredstvom Hvaljenog kaže: "Oni koji vjeruju, i oni od Jevreja, Kršćana i Sabejaca – ko god ima vjeru u Boga i posljednji dan i čini dobra djela – njihova ih nagrada čeka s njihovim Gospodom, i nikakvog straha neće imati, niti će tugovati."[35]

Vjera je stanje u srcu ili u najdubljoj srijedi ljudskosti. Ona izmiče ljudskoj volji, jer je potpuna sigurnost, o čemu Bog posredstvom Hvaljenog kaže u Učenju: "Bog zna šta je u vašim srcima."[36] Za sva ljudska srca Hvaljeni kaže da su poput jednog među dva prsta Milosnog te da ih On okreće kamo hoće.[37] Svi ljudi sabrani su u tome jednom srcu kao svojoj najvišoj, najvećoj i najljepšoj mogućnosti. Oni koji tu izvornu jednost osvijeste u volji, ljubavi, znanju i ljepoti[38] jesu braća, kako to Bog kaže: "Vjerni su samo braća; pa izmirite svoja dva brata i budite svjesni Boga; e da tako steknete milost."[39] Zato su mirnome/miritelju, koji nastoji dosegnuti odnos s Bogom kao Vjernim i Lijepim u svakome času, sve ljudske okolnosti, naslijeđa i iskustva, svugdje i vazda, vlastita blaga.

Svjedoci jednosti Boga i poslanosti Hvaljenog otkrivaju u sebi i cijelome postojanju, pa tako i u predaji svojih i duhovnih i rodnih prethodnika, dokaze o Hvaljenom kao maternom i pečatnom vjesniku, upozoritelju i obradovatelju, milosti i svjetlosti. Priznajući njega, muslimani svjedoče i Knjigu koju mu Bog objavljuje: "To je Knjiga u koju nema sumnje, uputa svjesnim, koji vjeruju u neviđeno i klanjaju, i troše od tog čime smo ih Mi opskrbili; koji vjeruju u to što je spušteno tebi i to što je spušteno prije tebe, i vjeruju u budući svijet."[40]

Svjedočeći to što Hvaljeni prima kao Knjigu, kao i to što su vjesnici primili kao knjige prije njega, miritelji se odzivaju Bogu Koji, kazujući u pretpostojanju svim vjesnicima o Hvaljenom, veli: "Pa posvjedočite, a s vama ću i Ja biti među

34 Kur'an, 49:14.

35 Isto, 2:62.

36 Isto, 33:51.

37 Vidjeti Muslim, 4:1397.

38 O značenjskim poljima glagolskih imenica mirenje (*islam*), vjerovanje kojem odgovara voljenje & znanje (*iman*), ozbiljenje ljepote (*ihsan*) i njihovom vremenskom sabiranju ili raspršenju (*sā'a*) u skladu s Božijim govorom u Kur'anu, kao i njihovim psihološkim, antropološkim, kozmološkim i ontološkim obuhvatima, vidjeti u: Murata, *The Vision of Islam*.

39 Kur'an, 49:10.

40 Kur'an, 2:2-4.

svjedocima."[41] Neodvojiv sadržaj tog svjedočenja je i spremnost da se s njime i radi njega trpi, žrtvuje i strada. Takvu spremnost pravda uvjerenje da slijeđenje njega kao najljepšeg primjera izbavljuje slijeditelja. Svjedočenje je obznanjenje jednosti Boga i poslanosti Hvaljenog.

Prema Objavi koju Bog spušta Hvaljenom, svjedoci su Bog i anđeli, te vjesnici i vjerni. O Svome znanju svih ljudskih djela, kao primanju i davanju, Bog u Učenju kaže: "Bog svjedoči za to što ti je spustio; On je to spustio sa Svojim znanjem; i anđeli svjedoče; a Bog je dovoljan za svjedoka."[42] O vjesnicima i vjernim kao svjedocima Bog kaže: "Mi smo vas odredili središnjom maternom zajednicom da budete svjedoci ljudima, a da Poslani bude svjedok vama."[43]

Na osnovi istraživanja značenja pojmova "svjedok" i "svjedočenje" u jevrejskom, istočnokršćanskom i muslimanskom naslijeđu, s obzirom na njihovo dvojno značenje – izvorno kao svjedoka i izvedeno kao mučenika – Arent J. Wensinck zaključuje:

Dvostruko korištenje pojma *shahīd*, o čemu je raspravljano ranije, pokazuje se kao odraz korištenja pojma *mártys* (mučenik) u Novome zavjetu, na jednoj, i u staroj kršćanskoj književnosti, na drugoj strani./ Stari zavjet koristi tu riječ u njenome tehničkom značenju, dok je Novi zavjet – upravo kako to čini i Kur'an – primjenjuje za Boga kao svjedoka ljudskih djela[44], za Mesiha i učenike kao Božije svjedoke[45]. Treba primijetiti da su ti kršćanski pojmovi povezani sa Starim zavjetom, gdje je opet Bog Onaj Koji svjedoči ljudska djela[46], a kreposni su Božiji svjedoci[47]./ Tako je korištenje te riječi u Kur'anu jednako onome u Novome zavjetu; a on je ovisan o Starome zavjetu.[48]

Najviši stupanj tog svjedočenja je mučeništvo radi Boga i Hvaljenog. Svjedoci su svi koji ustraju u svjedočenju do svoje smrti – i oni koji umru i oni koji poginu. Tako je svjedočenje najprisutniji sadržaj u ukupnosti muslimanskog bivanja. Uključuje ga i svaki poziv na klanjanje. Neizbrojivo puta ga tokom svog života, u svim časovima i danima, musliman ponavlja sa željom da i njegov posljednji dah bude sa šehadetom, što znači sa svjedočenjem da nema boga do Boga i svjedočenjem da je Hvaljeni Njegov poslani. Svjedočenje jednosti Boga kao Hvaljenog nije odvojivo od svjedočenja Njegovog poslanog, Hvaljenog, koji je čovjek i Božiji rob. Taj Hvaljeni, kojeg muslimani svjedoče, jeste materni i pečatni vjesnik. Oni ga traže i nalaze u svemu u sebi i izvan sebe. Nema ničeg ni u

41 Isto, 3:81.

42 Isto, 4:166.

43 Isto, 2:143.

44 Ivan, 5:32,37; 5:9-12; Poslanica Rimljanima, 1:9; Poslanica Filipljanima, 1:8; i Poslanica Solunjanima, 2:5.

45 Djela apostolska, 1:8; Otkrivenje, 1:5.

46 Prva knjiga o Samuelu, 12:5; Job, 16:19 itd.

47 Izaija, 43:10, 12; 44:8.

48 Wensinck, "The Oriental Doctrine of the Martyrs", 97.

vidljivom ni u nevidljivom svijetu, niti ičeg u obzorjima i ljudskim jastvima, a da ne nudi znakove o istini njegove poslanosti i njegovom izbaviteljskom opominjanju ljudi. On je svjedok i pečat za sve vjesnike i dobre u svim vremenima, a oni su svjedoci za njeg.

Imenici "šehit" izvorno u arapskom jeziku odgovara *shahīd*. Taj se pojam javlja u Učenju s prvenstvenim značenjem "svjedok", pa tek potom sa značenjem "mučenik". Sličan značenjski slijed od svjedoka do mučenika odredljiv je i za grčki *mártys* i sirijski *sāhdā*.[49] Svjedočenje je, prema tome, odnos čovjeka koji svjedoči s Bogom kao Svjedokom. Kada je riječ o narodima ili zajednicama Knjige, njihovi su pojedinci određeni kao svjedoci u odnosu na izvornog Objavitelja Knjige, njenog donositelja i sve druge ljude. Cijela je miriteljska zajednica pozvana da u ime Boga svjedoči za čovjeka, dok je Poslani svjedok u ime Boga za sve ljude.[50]

Budući da je svaka zajednica zadužena svojom knjigom[51], što određuje njeno svjedočenje, Bog nalaže Hvaljenom da kaže ljudima: "Ljudi Knjige, zašto pokrivate Božije znakove? Doista je Bog svjedok tog što vi činite."[52] Spuštene knjige su različite. Mogu biti prihvaćene ili odbijene. Uvjet da miritelj (*muslim*) bude vjerni (*mu'min*) jest prihvatanje objavljenih knjiga.

Među tim knjigama koje Bog objavljuje posredstvom Svojih vjesnika, najpoznatije su Tevrat (Tora), Zebur (Psalmi) i Indžil (Evanđelje). Zato se dano Božije obraćanje "ljudima Knjige" tiče svih njih, i Jevreja kao naroda Tevrata (Tore) i kršćana kao naroda Indžila (Evanđelja) i muslimana kao naroda Učenja (Kur'ana). U tim su knjigama postavljene ključne mjere kojima su određene granice čovjekove odgovornosti. Zato su one razdjelnica čovjekove krivice ili zasluge, čemu odgovaraju kazna ili nagrada. Bivanje mirnim i vjernim znači da je jastvo putem mirenja i vjerovanja povezano s Bogom kao Mirom i Vjernim. Na taj se način jastvo otkriva ili ozbiljuje u svojoj izvornoj mogućnosti ili prirodi. Nasuprot te izvorne mogućnosti, ili bivanja stvorenim na najljepšoj uzvisini, jesu pomračenost, zaklonjenost ili zatvorenost. Nijedno od tih stanja nije izvan prisutnosti dviju volja, jedne Božije i druge ljudske. Ta volja čovjeka okreće pomračenosti, zaklonjenosti i zatvorenosti, ili njihovim oprečnostima – osvijetljenosti, izloženosti i otvorenosti. Kada čovjek otkloni zastore i zapreke u svome jastvu pa svjedoči Boga, Poslanog i povratak, otvoren je odnos njega kao svjedoka s Bogom kao Svjedokom. Taj odnos obuhvata sve u obzorjima i jastvima. Imenici "mašet" izvorno može odgovarati arapska imenica mjesta *mashhad*, izvedena od glagola *shahida*, što znači "svjedočiti", "biti prisutan u", odakle je izvedeno "biti šehid", "biti mučenik". Ta dva značenja, od kojih je drugo izvedeno iz pr-

49 Vidjeti: Goldziher, *Muslim Studies*, 2:350-51.

50 Vidjeti Kur'an, 22:78.

51 Isto, 45:28.

52 Kur'an, 3:98.

vog, Ignaz Goldziher povezuje i uspoređuje s pojavama u istočnome kršćanstvu.[53] Imenica *mashhad* označava bilo koje sveto ili izdvojeno mjesto na kojem postoje, što nije i nužno, gradnje koje ga određuju. Mešhed ili mašet je često greb nekog ranijeg vjesnika, dobrog ili prethodnika Hvaljenog – ljudī koji su o njemu kao ljudskoj savršenosti znali, pa joj težili u svojoj izvornoj prirodi, u skladu sa svojim znanjima, okolnostima i dobom u kojima su živjeli. Koliko god je to njihovo znanje moglo biti malo, oni nikada nisu bili bez njeg. Njihovi su nasljednici to malo znanje mogli vidjeti kao jasno navještenje svog svjedočenja u kojem su ozbiljili očekivanja svojih predaka.

Iz poslušnosti Bogu i Poslanom slijedi okupljenost u blaženosti svih vjesnika, pravednih, svjedoka i iskrenih.[54] O povezivanju s tim ljudima i čuvanju uspomene na njih rečeno je u Učenju: "U njihovim pričama je doista poduka za ljude koji imaju pameti. To nije izmišljeno kazivanje, već potvrda toga što je prije njega, te razlučenje svega, i uputa i milost ljudima koji vjeruju."[55]

U označavanju tih grebalja grčkim moguće je vidjeti razgraničenje Crkve bosanske u odnosu na srpsko uređenje grčkog ili starog istočnog obreda, ali i njene različitosti od rimskog katoličanstva.[56] I bosansko i srpsko kršćansko naslijeđe pripadaju istočnom obredu. Oni su grčki, ali prenijeti u ćirilsko-metodijevski slavenski prijevod.[57] Kada je taj prijevod obredno prilagođen raškoj ili srpskoj izdvojenosti, te tako postao vezan za srpsku vladajuću kuću, onaj bosanski je na neki način ostao više grčki.[58] Tako je moguće objasniti činjenicu da su bosanske crkvene knjige direktnije povezane sa svojim starijim predlošcima nego s raškim, te gotovo posve neovisne o njima.[59]

Imenici "fet" izvorno odgovara u arapskome jeziku *fath*. S tom su imenicom povezane hebrejska *pātah*, aramejska i sirijska *petah* i etiopska *fatha*. Svima njima odgovara glagol koji znači "otvoriti", "odriješiti". Takvo otvaranje tiče se, prema objavi u Učenju, prvenstveno nebeskih vrata, prolaza u vrt ili pakao, što je razlučenje jastva od izvorne i izbaviteljske uzvisine do njegove najniže nizine. Čovjekovo izbavljenje i ozbiljenje jest uzlaženje otvorenim putem Jednom.[60]

---

53 Vidjeti: Goldziher, *Muslim Studies*, 2:350-52.

54 Vidjeti Kur'an, 4:69.

55 Kur'an, 12:111.

56 Mavro Orbini piše za Stjepana II Kotromanića da je "odan grčkome obredu" (Orbini, *Kraljevstvo Slavena*, 414).

57 O ćirilsko-metodijevskoj tradiciji i njenoj uključenosti u bosansko naslijeđe vidjeti u: Hadžijahić, *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*, 224. i dalje.

58 O pridjevu "grčki", kao oznaci obreda i zakona koji je drukčiji od latinskog, vidjeti spomenike navedene u: Budmani, *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, 3:397.

59 O tome vidjeti u: Jurić-Kappel,"Bosanske apokalipse u svome (južno)slavenskom kontinuitetu".

60 Vidjeti Kur'an, 6:44; 7:40; 15:14; 23:77; 38:50; 39:71, 73; 54:11; 78:19.

Pojam "otvaranje" pripada kur'anskim značenjskim poljima. Sva ta polja oblikovana su središnjim i presudnim položajem imena "Bog" u svima njima. Zato otvaranje označava odnos čovjeka kao otvorenog s Bogom kao Otvoriteljem (*al-fattāh*). A takvo otvaranje znači otklanjanje iz jastva onog što ga odvaja od Boga, što ga čini pokrivenim i zatvorenim. Bog spušta Hvaljenom nalog da kaže: "Naš Gospod će nas sabrati, pa istinom među nama napraviti otvaranje. On je Otvarajući, Znajući."[61]

Čovjek koji je otvoren/otvoritelj (*al-fātih*) je u odnosu s Bogom kao Otvarajućim (*al-fattāh*). Bivanje otvoriteljem svjedoči to što je čovjek primio od Boga kao Otvarajućeg. On je otvoritelj jer je otvoren. S time je usporedivo bivanje miriteljem: čovjek to može biti jer je prvo mirni kao primatelj mira od Boga kao Mira. Otvaranje (*al-fāth*) je odnos otvorenog čovjeka s Bogom kao Otvarajućim. Najodlučniji znak tog odnosa je sveto učenje ili sveti tekst – Slika otvoriteljica (*sūrah al-fātihah*). To je prva sura Učenja (*Kur'ān*). Imenovana je i kao Otvoriteljica Knjige, Matera Knjige, Slika hvale i Suština Učenja.[62] Ona ima sedam znakova ili stavaka pa je u Učenju spomenuta kao Sedam često ponavljanih.[63]

Nakon svjedočenja, kojim čovjek potvrđuje sebe kao svjedoka jednosti Boga i poslanosti Hvaljenog, Slika otvoriteljica je u životu mirnog/miritelja najčešće ponavljana riječ. Njoj su djeca svjedoka ili miritelja poučavana u njihovome najranijem dobu pa je ona ponavljana kroz cijeli život u svakom klanjateljskom stajanju i brojnim drugim prilikama u svakome danu. Za mirnog/miritelja, koji je putem mirenja u odnosu s Bogom kao Mirom, Kur'an je ključni jezički izvor poučavanja. Nema ničeg u cjelini miriteljskog/muslimanskog života što u tolikoj mjeri oblikuje jastvo koliko te dvije riječi – svjedočenje (*shahada*) i otvaranje (*al-fāth*). Zato imena svjedok (*shahid*) i otvoritelj (*fatih*), neodvojiva od odnosa s Bogom, s obzirom na Njegova imena Svjedok (*al-shāhid*) i Otvarajući (*al-fattāh*), označavaju razumsko pripadanje zajednici Hvaljenog. Svakog i živog i mrtvog člana te zajednice moguće je ispravno zvati svjedokom i otvoriteljem, to jeste šehidom i fatihom.

Kur'an je glagolska imenica koja označava "neprestano čitanje", "poučavanje", ili poslanicu koja je učena i slušana iznova i stalno. To Učenje kazuje Bog posredstvom Hvaljenog kao Svog poslanog, a čovjek ga uči slušanjem i ponavljanjem, pisanjem i čitanjem, te gledanjem i sjećanjem na njeg. Odgovor mirnog/miritelja na Božije poučavanje posredstvom Hvaljenog jest: "Čujemo i poslušni smo. Naš Gospode, daruj nam Tvoj oprost; Tebi je povratak."[64] Opravdano je reći da nema puta prema Bogu mimo ljudske savršenosti ili Hvaljenog, te da je neznanje Učenja neznanje njega kao Poslanog.

---

61 Kur'an, 34:26.

62 Tim imenima u istome redu odgovaraju u arapskome jeziku: *Fātihat al-Kitāb, Umm al- Kitāb, Sūrat al-Hamd* i *Asās al-Qur'an.*

63 Kur'an, 15:87.

64 Kur'an, 2:285.

Oblikovanje ljudskog jastva je putem otvaranja (*al-fāth*) u odnosu s Bogom kao Otvarajućim (*al-fattāh*). To je perenijalna srijeda svega što je muslimansko ili miriteljsko. Otvorenje ili oslobođenje, kojim se postaje otvoren ili oslobođen za najvišu ljudsku mogućnost, tiče se pojedinačnog čovjeka kao takvog pa posljedično i cijelog čovječanstva. Nikakva historijska, politička i ideologijska uobličenja ne mogu ni poreći ni nadomjestiti središnjost i presudnost te otvorenosti pojedinačnog jastva prema Bogu kao Otvarajućem.

U brojnim protivmuslimanskim konstruiranjima historija tim pojmovima i njihovim značenjskim poljima nametana su iskrivljenih značenja, što su i brojni muslimani, u neznanju razloga i ciljeva takvog nametanja, i sami prihvatali i prenosili. Posljedica tog je nemogućnost prepoznavanja protivmuslimanskih ideologija u kojima im se oduzima "temelj". Govoreći u teološkom vidiku, Bog je temelj svemu. Kada je isključena Njegova prisutnost, a ideologijska teleologija zatvorena u svijet, ljudima je moguće oduzimati historijski temelj, što je preduvjet za njihovo poricanje, isključivanje, progonjenje i ubijanje. Kada god neko nekome oduzima temelj, u tome valja prepoznati zagovaranje zločina protiv njega.

U selu Babunovići u općini Srebrenik, u čijoj široj okolini je mnoštvo šehitluka, u predjelu poznatom kao Šehovina je najstarija džamija tog kraja. U toj džamiji, petkom kada imam siđe s mimbere, pa potom budu završena dva obavezna članka klanjanja, svi klanjatelji ustanu. Tako stojeći saslušaju pozivateljevo glasno učenje: "Pomoć od Boga i skoro otvaranje, pa obraduj vjerne!"[65]

Bibliografija:

Akalın, Şükrü Halğk, et.al., *Türkçe sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005.

Anđelić, Pavao, *Historijski spomenici Konjica i okoline*, Konjic: Skupština opštine Konjic, 1975.

Bašeskija, Mula Mustafa Ševki, *Ljetopis (1746–1804)*, prev., Mehmed Mujezinović, Sarajevo: Veselin Masleša, 1968.

Bešlagić, Šefik, *Leksikon stećaka*, Sarajevo: Svjetlost, 2004.

Bešlagić, Šefik, *Kupres: srednjovjekovni nadgrobni spomenici*, Sarajevo: Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti narodne Republike Bosne i Hercegovine, 1954.

Budmani, Pero, ur., *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, 3, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1887–1891.

65 Isto, 61:13. O tome običaju u staroj babunovičkoj džamiji, koji je nastavljen i u novoj, pisca je 12. ožujka 2010. godine obavijestio Mehmedalija Hadžić, koji je i sam u tome sudjelovao. Stanovnici tog sela su svjesni starine tog običaja. Sadašnji imam džamije u Babunovićima, Ahmed Mujkić, piscu je rekao da stanovnici sela kazuju da je običaj prenošen od jednog na drugog džamijskog imama, On je taj običaj preuzeo od svog prethodnika Mustafe Sarajlića, on od Mustafe Mujkića, on od Ibrahima Sarajlića, on od mula-Omera Ferizovića, a on od mula-Mehe Ferizovića. O starijim sudionicima tog lanca prenošenja Ahmed Mujkić ne zna.

Ćorović, Vladimir, "Prilog proučavanju načina sahranjivanja i podizanja nadgrobnih spomenika u našim krajevima u srednjem vijeku", *Naše starine*, 3 (1956): 127-147.

Dizdar, Mak, *Kameni spavač*/*Stone Sleeper*, prev., Frencis R. Jones, Sarajevo: DID, 1999.

Dukić, Davor, *Sultanova djeca: Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*, Zadar: Thema, 2004.

Finkelstein, Luis, ur., *Sifre on Deuteronomy*, New York: The Jewish Teological Seminary, 2001.

Goldziher, Ignaz, *Muslim Studies*, 2, prev., C. R. Barber i S. M. Stern, London: George Allen & Unwin, 1971.

Hadžijahić, Muhamed, *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*, Sarajevo: Preporod, 2004.

Ibn Ishaq, *The Life of Muhammad* (*A Translation of Ibn Ishaq's Sirat Rasūl Allāh*), prev., Alfred Guillaume, Karachi: Oxford University Press, 1980.

Jukić, Ivan Frano Banjalučanin i Ljubomir Hercegovac, sabrao, *Narodne piesme bosanske i hercegovačke*, Osiek: Filip Kunić, Kuprješanin, 1858.

Jurić-Kappel, Jagoda, "Bosanske apokalipse u svome (južno)slavenskom kontekstu", *Wiener slavistisches Jahrbuch*, 48 (2002): 75-94.

Knohl, Israel, *The Messiah before Jesus: The Suffering Servant of the Dead Sea Scrolls*, prev., David Maisel, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2000.

Muftić, Teufik, *Arapsko-bosanski rječnik*, Sarajevo: el-Kalem, 2008.

Mujezinović, Mehmed, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, 1-3, Sarajevo: Veselin Masleša, 1974, 1977, i 1982.

Murata, Sachiko, i William C. Chittick, *The Vision of Islam: The Foundations of Muslim Faith and Practice*, London: I. B. Tauris Publishers, 1996.

Muslim, Imam, *Sahih Muslim*, 1-4, prev., 'Abdul Hamid Siddiqi, Riyadh: International Islamic Publishing House, s.a.

Musulin, Stjepan, ur., *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, 17, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1959–1962.

Nametak, Fehim, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, 4, London/Sarajevo: Al-Furqān/Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, 1998.

Orbini, Mavro, *Kraljevstvo Slavena*, prev., Snježana Husić, Zagreb: Golden Marketing, 1999.

Pašić, Ibrahim, *Mile i Moštre: Ilirsko-gotski korijeni bosanske vladarske dinastije, stećaka i Crkve bosanske*, Sarajevo: Ibrahim Pašić, 2009.

Redhouse, James W., *Turkish and English Lexicon Shewing in English the Signification of the Turkish Terms*, Istanbul: Çağrı yayınları, 2006.

Skok, Peter, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1-4, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.

Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost, 1973.

Tabari, 'Ali, *The Book of Religion and Empire: A Semi-official Defence and Exposition of Islām Written by Order at the Court and with the Assistance of the Caliph Muta-wakkil (A.D. 847-861)*, prev., Alphonse Mingana, Manchester: Longmans, Green and Co., 1922.

Tolan, John V., *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*, New York: Columbia University Press, 2002.

Truhelka, Ćiro, "Starobosanski mramorovi", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 4 (1891): 368-387.

Wensinck, Arent J., "The Oriental Doctrine of the Martyrs", u: *Semietische studiën uit de nalatenschap*, Leiden: A. W. Sijthoff's uitgeversmaatachappij N. V., 1941, 90-113.

Zirojević, Olga, "Turci u našem ogledalu", u: *Etnički odnosi Srba sa drugim narodima i etničkim zajednicama*, Beograd: Etnografski institut Srpske akademije nauka i umjetnosti, 1998, 107-113.

ABOUT WITNESSES AND WITNESSING IN THE BOSNIAN HISTORICAL VIEWS

Rusmir Mahmutćehajić

Summary

In his essay author explores and deconstructs ideological misuses of some of the most important terms in the Muslim intellectual tradition. Terms 'witness' and 'witnessing', 'opener' and 'opening' are of key significance for understanding and reasoning within the Muslim traditional holiness. Distorted, narrowed and reductive forms of these terms have been taken by antimuslim ideologists as material within their own constructions. In deconstruction of such ideological abuse of terms, Mahmutćehajić applies new knowledge from experiences in Scriptural Reasoning. Terms from the history of Bosnian culture have been considered as study cases.

Key words: history, continuity, construction, scriptural reasoning, witness/shahid, witnessing/shahada, opener/fatih, opening/feth, mašet, stećak, bilig, nišan.

UDK 342.4 (497.6) “1910”
394.9: 2-725 (497.8) “1910”

Vjerski velikodostojnici u BiH prilikom posjete cara Franje Josipa 1910. godine

Zijad Šehić
Filozofski fakultet, Sarajevo

Povodom proglašenja Bosanskohercegovačkog ustava 1910. godine i priprema za početak rada Sabora car Franjo Josip I je u periodu od 30. maja do 4. jula posjetio Bosnu i Hercegovinu, nailazeći na svakom koraku na oduševljen doček bosanskohercegovačkog stanovništva. U iskazima lojalnosti Monarhiji i caru posebno značajnu ulogu imali su vjerski velikodostojnici, koji su za vrijeme poklonstava caru u svojim govorima naglašavali očekivanja da će njihova vjera i dalje biti zaštićena i da ih očekuje sretnija budućnost.

Ključne riječi: Ustav i Sabor, Car Franjo Josip I, vjerski velikodostojnici, poklonstva, posjeta vjerskim objektima

Tridesetog maja 1910. godine, oko 15 sati, car Franjo Josip je svečano dočekan u prijemnom paviljonu u Sarajevu. U Odboru za doček nalazili su se predstavnici vojne i civilne uprave, a zatim su na poklonstvo došli nadbiskup Štadler s rimokatoličkim svećenicima i provincijalom franjevačkog reda; mitropolit Evgenije Letica s pravoslavnim svećenstvom; reisu-l-ulema Sulejman ef. Šarac s muslimanskim svećenstvom; protestantski župnik; sefardski i austrougarski nadrabin, te oficiri sarajevskog garnizona, vojni činovnici, oficirske deputacije jedinica 15. korpusa, zastupnici autonomnih crkvenih uprava, predstavnici advokatske, trgovačke i obrtničke komore. Za vrijeme boravka u prijemnom paviljonu car je dvadesetak minuta razgovarao s poznatim ličnostima političkog i vjerskog života u zemlji.[1]

1 “Der Einzug des Kaisers in die bosnische Hauptstadt”, “Reichspost”, Wien, Nr 148, 31. maj 1910., 2.

U utorak, 31. maja, ujutro u 9 sati, car je u kočiji sa zemaljskim poglavarom generalom Varešaninom i drugom visokom gospodom u pratnji, iz Konaka preko Careve ćuprije, Appelovom obalom i Cirkusovim trgom posjetio vladinu palaču, gdje je tri sata primao poklonstvene deputacije.[2]

Prvi se caru poklonio najstariji po naimenovanju vjerski poglavar nadbiskup Josip Štadler s biskupima Marjanom Markovićem i dr. Ivanom Šarićem, franjevačkim provincijalom Mišićem i opatom samostana Maria Stern kod Banje Luke. Nadbiskup Štadler obratio se caru sljedećim riječima:

> *Vaše carsko i Apostolsko kraljevsko Veličanstvo!*
>
> *Veliki čini jedva su se kada izveli bez velikih neprilika, napora, truda. Vaše Veličanstvo zna to najbolje iz svoga drugoga vlastitog iskustva, jer je nizom godina to izvađalo širom austro-ugarske monarhije velika djela koja su to slavnija, što je valjalo prije odstraniti zaprjeke na stotine.*
>
> *Među najsjajnija djela Vašega Veličanstva ubrajam ja okupaciju i aneksiju Bosne i Hercegovine te će biti vazda najsjajniji alem kamen na kruni slavne Habsburške dinastije. Poznate su svemu svijetu one velike zapreke što su se suprotstavljale tome djelu izvan Austro-Ugarske monarhije, manje u samoj austro-ugarskoj monarhiji, a najmanje u ovim prekrasnim pokrajinama, kojim stanovništvo svim srcem odano bijaše Vašem Veličanstvu i svoj Austro-Ugarskoj monarhiji. Plemenito srce Vašeg Veličanstva nije zaista moglo bolje vrijeme odabrati svojemu dolasku u ove zemlje, nego upravo sada, kada su sve zapreke toga velikog djela odstranjene.*
>
> *Vaše Veličanstvo. Dolaskom Vašeg Veličanstva u ove pokrajine*[3] *dozivaju se u pamet sva dobročinstva, što su kroz stoljeća iskazivana ovim zemljama, kako od slavne habsburške kuće, tako i od slavne Habsburške monarhije, dobročinstva bez kojih one ni onako ne bi bile mogle opstojati, kako su opstojale, a za koje treba da smo mi svi, a osobito svi katolici zahvalni, niti ih smijemo ikada zaboraviti.*
>
> *Dolaskom Vašeg Veličanstva, pred oči se stavljaju u jednoj cjelini sva dobročinstva, što je Vaše Veličanstvo izvelo okupacijom i aneksijom Bosne i Hercegovine, jer je ne mačem u ruci utvrdilo u tim zemljama svoj autoritet, nego prosvjetom uma, odgojem volje i srca, ljubavlju, koja ublažuje oporne, koje ne odbija, nego k sebi još privlači. Na svoje oči će moći vidjeti Vaše Veličanstvo plod sjemena*

2 "Njegovo Veličanstvo car i kralj u Sarajevu", "Večernji sarajevski list", br. 130, 1. juni 1910., 1.

3 U štampi koja je izlazila na njemačkom jeziku dodata je riječ hrvatske (pokrajine). U bosansko-hercegovačkoj štampi, koja je prošla cenzuru, ta riječ je izostavljena, jer bi to izazvalo nezadovoljstvo i pokvarilo utisak svečanog dočeka cara.

bacana u srce plemenitoga u dobročinstvo, koje su ove zemlje u svakom pogledu pokročile naprijed: u prosvjetnom, u socijalnom, u političkom. I ta dobočinstva, što su ove zemlje podigle do velikog procvata, što ih stavljaju uz bok ostalih provjetnih naroda u Austro-Ugarskoj monarhiji, jesu upravo ona, kojima si je Vaše Veličanstvo postavilo spomenik trajan, ne u kamenu prolaznu već u srcu svakoga stanovnika u ovim zemljama. Ta dobročinstva, osobito ona ljubav, od koje su iskazivana, mame iz grudi sviju nas koji Vaše Visočanstvo u ime katolika i Hrvata srdačno pozdravljamo, iskrenu zahvalnost, od koje Vašemu Veličanstvu iz dna duše svoje zahvaljujemo za sve, što je ono učinilo za sve stanovnike ovih zemalja, osobito za nas katolike Hrvate.

Dolazak Vašeg Veličanstva podiže nam ujedno i nadu u bolju budućnost. Do nas je, da izrazimo što nam se daje i nudi, pa da zaslužimo još veća prava, ter naučimo, kako da ih upotrijebimo na korist i procvat svih stanovnika ovih zemalja.

Ljubav, koju Vaše Veličanstvo ovamo dovede, daje nam srčanosti, da mu podastremo ovu smjernu molbu da ono blagoizvoli zaštititi prava i slobodu Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, jer bez toga ne bisno mogli ni mi sami napredovati, niti bismo mogli ostalim stanovnicima biti od koristi, kako nam to naša sveta vjera nalaže. Mi pak obećajemo svečano, da ćemo vazda u svojim harnim srcima nijetiti, gojiti, uzdržavati odanost, vjernost, ljubav spram cijele preslavne dinastije habsburške spram sve Austro-Ugarske monarhije. Pa da toj odanosti, vjernosti i ljubavi dademo i vanjski izraz, pozivamo Vas sve, da s menom iz dna duše poviknemo: Bog poživi i uzdrži do krajnje starosti Njegovo carsko i kraljevsko Apostolsko Veličanstvo Franju Josipa I. Živio![4]

Na ovo poklonstvo car je odgovorio:

Sa osobitom radosti i zadovoljstvom primam uvjeravanje Vaše vazda prokušane vjernosti i odanosti, te vidim u Vašem poklonstvu dokaz, da i Vi zahvalno priznajete Moje i Moje vlade djelovanje, koje ide za tijem, da interese crkve i države zaštiti, i koje ćete i Vi podupirati savjesnim njegovanjem vjere, pravoga morala i kršćanske ljubavi spram bližnjeg. Bog svemogući neka Vas u ovome Vašem radu vodi i zaštiti! Zahvaljujući Vam najsrdačnije na Vašem poklonstvu, uvjeravam Vas o Mojoj nepromjenljivoj milosti i Mojoj blagonaklonosti.[5]

4 "Sarajevski list", Ibidem, 1.

5 "Die Ansprachen während der Empfänge. Die katholische Geistlichkeit", "Neue Freie Presse", Nr 16441, 1. juni 1910, 4. Nadbiskup Štadler je nakon audijencije bio vidno neraspoložen. Spe-→

Nakon završetka govora odjeknuo je burni povik: "Živio"! Car je zatim prvo oslovio nadbiskupa, a zatim ostale članove deputacije.

Zatim se caru poklonio arhiepiskop i mitropolit Evgenije Letica s mitropolitima Popovićem i Radonićem i svojim sveštenstvom, upučujući mu sljedeće riječi:

> *Vaše Veličanstvo! Stupajući sa najdubljim strahopoštovanjem pred osvećeno lice Vašeg Veličanstva, slobodni smo mi, predstavnici i službitelji crkveni, dati izraza najiskrenijim osjećajima naše neograničene odanosti, naše nepokolebljive podaničke privrženosti i vjernosti spram uzvišene osobe Vašeg Veličanstva, kao našeg premilostivog Gospodara i Vladara, kao i spram cijelog prejasnog vladarskog doma habsburškog, dalje izjaviti našu najsrdačniju podaničku blagodarnost, Vašem Valičanstvu za sve premilostive vladarske očinske brige, oko unapređenja svih interesa naše svete Srpsko-pravoslavne crkve, zatim umoliti najsmjernije Vaše Veličanstvo ubuduće, za najmilostiviju Vladarsku zaštitu svih interesa naše crkve i našeg srpsko-pravoslavnog svećenstva i najposlije dati tvrdo uvjerenje da ćemo nastojati da sve svoje svešteničke dužnosti vršimo u narodu svom crkve i interesa našeg, u smislu i duhu uzvišene nauke svoje svete crkve, učeći svoj narod svim hrišćanskim vrlinama, naročito na stalnoj i nepokolebljivoj podaničkoj vjernosti i odanosti svome uzvišenom vladaru Vašem Veličanstvu kojemu želeći od preblagog Tvorca još dugo godina povoljnog zdravlja na sreću, radost i utjehu državnog mjezimčeta Vašeg Veličanstva, naše lijepe Bosne i Hercegovine, kličem iz dubine naših Vašem Veličanstvu, odanih srdaca – Živilo Njegovo Veličanstvo, naš premilostivi Gospodar Car i kralj Franc Josif I.*

Na te pozdrave car je odgovorio:

> *Primajući sa zahvalnošću uvjerenje Vaše vjernosti i privrženosti, naspram Meni i Mom domu, osvjedočen sam, da će srpsko-pravoslavno sveštenstvo uznastojati, da svoje suvjernike hrišćanske, odgaja i kao dobre državljanine uzgoji. Vaša crkva i Vaše sveštenstvo naka budu i u buduće osvjedočeni o mojoj očinskoj zaštiti.*[6]

Car se nakon toga obratio mitropolitima, a zatim su pojedinačno predstavljena sveštena lica. Nakon toga caru su se poklonili umirovljeni reisu-l-ulema, hadži

---

cijalnom izvještaču lista "Neue Freie Prese" je saopćio da je s carem vodio lični razgovor, čiji sadržaj nije u mogućnosti da saopći. Uopće je vladao utisak da su srdačni govori koji su držani na kolodvorima u Bosanskom Brodu, Visokom i Sarajevu bili usmjereni protiv nadbiskupa, koji se nalazio u sukobu s franjevcima (Erzbischof Stadler und die Franziskaner, Ibidem, 5.)

6 Ibidem. "Die grichisch-orientalische Geistlichkeit".

Mehmed Teofik ef Abazagić i novi reisu-l-ulema Hadži Sulejman ef. Šarac s muslimanskim duhovništvom. Reis Šarac se caru obratio sljedećim riječima:

> *Vaše Veličanstvo. Bosansko-hercegovački se Muslimani od srca raduju, što im se tako pružila prilika, da u svojoj sredini mogu sinovskom ljubavlju i iskrenim čuvstvima lojalnosti i podaničke vjernosti, pozdraviti Vaše Veličanstvo, svog ljubljenog vladara. Kao što i ostali narodi prostrane monarhije, tako i mi bosansko-hercegovački Muslimani gledamo u Vašem Veličanstvu najmoćnijeg i najpravednijeg zaštitnika i čuvara svojih prava i svetinja, te ćemo se, ostajući uvijek vjerni i odani Vašem Visočanstvu, i prejasnom vladalačkom domu, moliti svemogućem Bogu, da našeg milog vladara. Vaše carsko i kraljevsko Visočanstvo poživi i uzdrži do skrajnih granica ljudskog života uz sreću i ponos Njegovih podanika.*
>
> *Vaše Veličanstvo, i kraljevsko Visočanstvo, živio.*

Na taj pozdrav car je odgovorio;

> *Sa osobitom radošću primam poklonstvo bosansko-hercegovačkih Muslimana, te ću i u buduće štititi Vašu vjeru i Vaša prava. Osvjedočen o Vašoj vjernosti i privrženosti, nasprama Meni, uvjeravam Vas o Mojom iskrenoj blagonaklonosti.*

Nakon toga car je pristupio deputaciji, oslovljavajući pojedine članove.[7]

Zatim se caru poklonila deputacija sefardske vjerske općine. U ime nje cara je pozdravio predsjednik Ješua D. Salom, obračajući se sljedećim riječima:

> *Vaše Veličanstvo!*
>
> *U neopisivoj radosti, koja je zavladala svim slojevima naroda Herceg-Bosne, jer u svojoj sredini vidi svog ljubljenog i premilostivog cara i kralja, udioništvuju svim žarom zahvalne ljubavi i sefardski jevreji ovih krajeva.*
>
> *Presretni smo što kao predstavnici naše bogoštovne općine možemo Vašemu Veličanstvu podastrijeti osjećaje bezgraničene sinovljevske ljubavi i neslomljive podaničke vjernosti.*
>
> *Šaljući svemogućem Bogu naše tople molitve za sreću i cvjetanje našeg prejasnog vladalačkog doma i naše monarhije, kličemo oduševljeno:*
>
> *Da Bog poživi Vaše Veličanstvo, do najskrajnih granica ljudskog života. Živio! Živio! Živio!*

7 Ibidem, "Die moslemische Geistlichkeit".

Na taj pozdrav car je odgovorio sljedećom riječima:

Blagodarim Vam na podnesenom Mi dokazu Vaše vjernosti i privrženosti Meni i Mom domu, a uvjeravam Vas o Mojoj vazdašnjoj milosti i blagonaklonosti.

Hvala Vam na izraženim čuvstvima, a uvjeren sam, da će vaša općina koja je dokazala toliku vjernost i privrženost za svoju naslijeđenu naravstvenost, očuvati svoju vjernost ljubav i za zemlju i vladara.[8]

Zatim se caru poklonila deputacija Jevreja (Eškenazi). Predsjednik Općine dr. Mavro Rothkopf se obratio caru sljedećim riječima:

Vaše Veličanstvo, premilostivi Care i kralju!

Prožeti smo dubokom zahvalnošću što nas je dopala milost, da smijemo stupiti pred Vaše Veličanstvo, i prikazati poklonstvo svih naših jednovjernika. Primili smo od naših djedova kao skupocjenu baštinu nepokolebljivu vjernost i odanost prema Caru i kralju i ljubav prema otadžbini, a to blago čuvamo i preporučujemo netaknuto našim sinovima.

Zahvaljujemo Vašem Veličanstvu sa strahopoštovanjem na očinskoj zaštiti i na podjeli ustavnih prava, koja su nama i u ovoj zemlji u dio pala. Svim našim bogomoljama uzdižemo Svemogućemu vruće molitve za dobrostanje i spas Vašeg Veličanstva, pa iz duboka srca jednoglasno kličemo: Bog poživi našega Cara i kralja! Živio! Živio! Živio!

Na pozdrav car je odgovorio:

Zahvaljujući Vam na Vašem poklonstvu, uvjeravam Vas, da Ja na Vaše sudjelovanje oko podizanja blagostanja ovih zemalja računam. Vaša dobro Mi poznata privrženost naprama Meni i Mojemu domu, osigurava Vam Moju trajnu blagonaklonost.

Nakon toga car je primo vođe deputacije, obraćajući im se s nekoliko riječi.[9]

Zatim se poklonila deputacija Evangelističke općine, a župnik i predsjednik sinoda Evangelističke crkve u Bosni i Hercegovini se obratio caru sljedećim riječima:

Carsko i kraljevsko Apostolsko Veličanstvo!

Malo vremena poslije no što je ove zemlje slavodobitna vojska Vašeg Veličanstva zapremila, naseliše se ovdje i jevanđelijski useljeni-

8 Ibidem, "Die israelischen Kultusgemeiden".

9 Ibidem.

ci, znajući da oni, dokle god dopire slavno žezlo Vašeg Veličanstva, mogu živjeti nesmetani i sigurni u svojoj vjeri.

I oni su izvršili dobar dio pionirskog rada na polju agrikulture. Danas postoje četiri župe i dvadeset filijalki sa koje 7.000 duša. A pošto smo i od veće česti porijeklom iz Austro-Ugarske monarhije, s toga je onaj vrlo znameniti događaj, proširenje suverenitetskih prava Vašeg Veličanstva na ove zemlje, za nas jevangeliste bio dvostruko radostan čin, saznavši, da ćemo od sada i u našoj novoj zamilovanoj domovini, biti vladani mudrom vladarskom desnicom Vašeg Veličanstva.

Mi se jevangeliste uvijek držimo one zapovijedi našeg Gospodara i Spasitelja: dajte caru što je carevo, a Bogu što je Božje, vjerno i nepokolebljivo, a pod najtolerantnijim i najljubežljivijim vladanjem Vašeg Veličanstva to je za postala sinovska dužnost.

Vijest o Previšnjoj odluci Vašeg Veličanstva, da ćete naime usrećiti ove zemlje, Vašom posjetom, izazvala je kod nas jevangelista beskonačnu radost, pa je stupio ovdje jedno izaslanstvo jevangelista da najpokornije moli Vaše Veličanstvo: nek izvoli najmilostivije primiti izraz naše nepokolebive vjernosti i odanosti prama uzvišenom vladarskom Domu.

Na ovaj pozdrav car je odgovorio:

Hvala Vam na izraženoj vjernosti i privrženosti, naprama Meni i Mojem domu. Osobito me veseli, što ste Vi sa inovjernim građanima ovih zemalja složni, te tako rado doprinašate za njihov kulturni razvitak.[10]

Car je zatim primio članove deputacije i izrekao nekoliko blagonaklonih riječi.

Narednog dana u popodnevnim satima car je posjetio glavne vjerske objekte svih konfesija u Sarajevu – Rimokatoličku stonu crkvu, Srpsko-pravoslavnu stonu crkvu, Begovu džamiju, Jevrejsko-sefardski templ, a zatim Protestantsku crkvu i Sinagogu Austrougarske jevrejske općine.

Oko 14 sati počela se okupljati publika pred Katoličkom katedralom. Od Rudolfove ulice do Katedrale u četvorostruke redove postavile su se katoličke učenice obučene u bijelo. Cijeli trg i okolne ulice bile su ispunjeni publikom. Oko 16 sati pojavio se na ulazu crkve nadbiskup dr. Štadler, banjalučki biskup Marković, posv. biskup dr. Šarić, vojni superior Mnsg. Grusz u svečanom redu s ostalim katoličkim svećenstvom. Uskoro se dovezao car, zvona su zazvonila a iz hiljade grla zaorilo se gromoglasno klicanje: "Živio!"

10 Ibidem. "Die evangelische Geistlichkeit".

Car je krenuo u crkvu, a na ulazu je skinuo klobuk i prekrižio se. Nadbiskup Štadler je pošao u susret caru dubokim naklonom, poškropivši ga svetom vodicom. Na to se car okrenuo prema publici koja je burno klicala: "Živio!", a zatim je ušao u crkvu. Nadbiskup je molio blagoslovenu molitvu, te je podijelio apostolski blagoslov, na šta je hor otpjevao "Carevku". U 16 sati i 10 minuta car je izašao iz crkve i zaorilo se gromoglasno: "Živio!"[11]

Nakon toga car se odvezao u novu pravoslavnu crkvu Rudolfovom ulicom ispunjenom publikom, koja je klicala, oduševljeno dižući šešire u zrak. Sa svojom sjajnom svitom car je stigao u Pravoslavnu crkvu, gdje ga je ovacijama pozdravljala publika. Pred ulazom okićene crkve cara je dočekao predsjednik crkvene opštine Gligorije Jeftanović, sa članovima Opštinskog odbora i poklonio se uvodeći ga u portu. U njoj su stajale mlade djevojke obučene u bijelo u špaliru, a ispred njih je gospođica Krunica Jeftanović uručila caru lijep buket cvijeća. Lijevo od glavnog ulaza porte vodio je svečani put okićen bezom srpskih boja kroz umjetni drvored borića kao glavnim vratima crkve, gdje je arhiepiskop i mitropolit Evgeije Letica sa sveštenstvom dočekao cara i poklonio mu se, uvodeći ga do lijepo uređenog carskog prijestolja. Špalir srpskog građanstva formirao se od glavnih vrata do carskog prijestolja, i crkva je bila u cijelosti ispunjena. Nakon što je car stupio na prijesto, otpočela je uz zvonjavu kratka molitva, s dolgodjenjstvijem. Na pjesmu hora je nastavila Sloga i otpjevala dvije strofe "Carevke". Nakon toga je arhiepiskop i mitropolit Letica oslovio cara kratkom besjedom, slaveći ovaj historijski dan i blagodareći caru na posebnoj počasti.

Burnim povicima: "Živio!", publika je pozdravila cara, koji je zatim sišao s prijestolja i s nekoliko riječi se obratio arhiepiskopu Letici, Nakon toga, uz burno klicanje car je ispraćen istim putem do kočije.[12]

Najinteresantniji trenutak prilikom posjete vjerskim objektima bile su scene careve posjete Begovoj džamiji, što je za njega predstavljalo poseban doživljaj. Baščaršija je bila svečano ukrašena. Muslimani su za kićenje koristili najskupocjenije stvari koje su imali – skupocjene tepihe, platna, a trgovci su se s članovima porodica okupili pred radnjama. Careva kola su s obje strane pratila djeca begova, obućena u skupocjene nošnje. Do carevog dolaska kapije dvorišta su bile zatvorene, a do ulaza u džamiju su prostrti persijski tepisi po kojima se kretao car, da ne bi dodirivao tlo. Nakon toga car se s pratnjom uputio do Begove džamije, pred kojom su se okupile hiljade muslimana, koji su ga burno pozdravili.

Pred slavolucima cara je dočekao vakufski direktor Šerif. ef. Arnautović, poželivši mu dobrodošlicu, te ga uveo u dvorište džamije, gdje su ga dočekali muslimanski odličnici. Mala Hasna, kćerka Hilmi-bega Kapetanovića i unuka Ali-bega Firdusa, u bijeloj svilenoj bosanskoj haljinici, predala je caru veliki buket cvijeća.

---

11 "Posjeta Cara-kralja u crkvama, bogoljama i gradskoj općini, Katolička crkva", "Večernji sarajevski list", br. 130, 1. juna 1910., 3.

12 Ibidem, "U srpsko-pravoslavnoj novoj crkvi".

Na vratima cara su dočekali reisu-l-ulema hadži Sulejman ef. Šarac, s članovima medžlisa, te su cara uveli u džamiju. Sa njim su ušli i ministar Burijan i general Varešanin i svi su skinuli generalske šešire. Zatim je car sjeo na podignuto prijestolje, a reisu-l-ulema je izmolio molitvu za zdravlje cara kao suverena, koja se čitala svake godine na njegov rođendan.[13] Car se vrlo pohvalno izrazio o džamiji i dočeku, a pri izlasku zaorilo se gromoglasno: "Živio!"

Iz Begove džamije car se oko 17 sati odvezao u Sefardski hram u Ćemaluši. Pred lijepo ukrašenom kupolom na ulazu hrama, postavilo se pedesetak jevrejskih djevojčica, obučenih u žutim dimijama i crvenim ječermama, s fesićem na glavi, pod vođstvom učiteljice E. Kajon u bosanskoj nošnji. Na ulazima su stajala dva vratara u starobosanskim nošnjama sa zlatnim vezovima i starinskim oružjem za pojasom. Brojna publika okupljena pred hramom burnim klicanjem je pozdravila cara. Predsjednik Bogoštovne općine Ješua D. Salom sa rabinom A. Romano ga je dočekao i pozdravio na ulazu, a jedna djevojčica mu je predala buket cvijeća.

Car je ušao u hram i sjeo na podignuto prijestolje. Nakon otpjevane pjesme rabini Romano i Maestro su izrekli blagoslov, a svećenik Kapon je oslovio cara na španskom jeziku. Nakon toga je otpjevana "Carevka." Car je još neko vrijeme sjedio promatrajući okićeni hram, razgovarajući s J. D. Salomom, a nakon toga se odvezao Ćemalušom, Cirkusovim trgom, Skenderijom i Filipovićevom obalom u Protestantsku crkvu, burno pozdravaljen od publike na ulicama.[14]

Već oko 16 sati sakupila se brojna publika oko Protestanske crkve duž cijele Appelove i Filipovićeve obale. Kad se car pojavio, odjeknulo je gromoglasno: "Živio!"

Pred Protestantskom crkvom cara je dočekao župnik Iv. L. Schäffer s presbiterijem Protestantske crkvene opštine koji je obavio blagoslovenu molitvu. Nakon toga car je razgledao unutrašnjost crkve i zahvalio župniku na dočeku.

Filipovićevom obalom i Terezijom car se odvezao u sinagogu Austrougarske jevrejske opštine. Na njenom ulazu pozdravio ga je nadrabin dr. Weszel, predsjednik Bogoštovne opštine dr. Rothkopf i potpredsjednik dr. Bernardo Klein. Mala Ena Rothkopf i dječak J. Weszel su pozdravili cara i uručili mu cvijeće. U sinagogi car je sjeo na prijestolje te ga je nadrabin dr. Weszel pozdravio, a kantor Singer se pomolio za njega. Na izlasku iz sinagoge car je burno pozdravljen a carska kola su ga odvezla preko Filipovićevog trga i Šeher-ćehajine ćuprije do Gradske vijećnice.[15]

Trećeg juna ujutro car se uputio u Mostar, gdje mu je priređen veličanstven doček. U hotelu "Narenta" car je primao poklonstvene deputacije, a vjerskim ve-

13 Ibidem, "Begova džamija. Besuch in der Moschee", "PESTER LLOYD", Nr 129, Budapest, Mittwoch 1. juni 1910., 4.

14 "Posjeta Cara-kralja u crkvama, bogoljama i gradskoj općini", Sefarični tempel, "Večernji sarajevski list", br. 130, 1. juna 1910., 3.

15 Ibidem, "Sinagoga austro-ugarske jevrejske opštine".

likodostojnicima je pripadala važna uloga. Caru se prvi poklonio biskup Paskal Buconjić riječima:

> *Vaše Veličanstvo!*
>
> *Sretan sam da mogu Vaše Veličanstvo pozdraviti na hercegovačkom tlu, kao predstavnik i katolički biskup katoličanskoga pučanstva, koje već četiri stotine godina vapije za dinastijom Habsburga.*
>
> *Veličanstvo! Primite srca Hercegovaca katolika Hrvata, koji će svegjer kucati za Boga, za katoličku dinastiju Habsburga, sa hrvatskim narodom.*

Na te riječi car je odgovorio:

> *Radosno primam poklonstvo rimokatoličkog svećenstva biskupije mostarske i trebinjske, te Vam zahvaljujem što ste došli i što ste Mi podastrli uvjerenje o Vašoj vjernosti.*
>
> *Ja poznajem i cijenim vazda iskazane vjerne osjećaje rimo-katoličkog svećenstva, te se uzdam, da ćete Vašu visoku zadaću vršiti čuvajući interese države i crkve, bez da se mir između raznih vjeroispovijesti ove lijepe zemlje poremeti. Molim Boga, da nam blagoslovi Naše težnje, za općim dobrom.*[16]

Kad je car završio govor, odjeknuo je buran aplauz. Nakon toga obratio se mitropolit u Mostaru Petar Zimonjić:

> *Vaše carsko i kraljevsko Apostolsko Veličanstvo!*
>
> *Prilikom sretnog dolaska Vašeg carskog i kraljevskog Veličanstva u Hercegovinu, hita i srpsko-pravoslavno sveštenstvo i srpsko-pravoslavni narod ovog kraja, da pozdravi Vaše Veličanstvo sa:*
>
> *Dobro nam došli, premilostivi Gospodaru!*
>
> *Srpsko-pravoslavno sveštenstvo i narod u Hercegovini gajeći osjećaje podaničke vjernosti i homagijalne odanosti prema osvećenoj osobi Vašeg Veličanstva, i prejasnog vladajućeg Habsburškog doma, gaji ujedno i pouzdanu nadu i tvrdo vjeruje, da će pod moćnom i pravednom zaštitom Vašeg Veličanstva moći slobodno i unaprijed očuvati i razvijati svoju prađedovsku i svoju srpsku narodnu individualnost.*
>
> *Svaki dan, naša pravoslavna crkva podiže tople molitve k Ocu nebeskom za dug život i sretno vladanje našeg prejasnog i najmilostivijeg vladara, Cara i kralja Franca Josifa I na slavu i ponos silne i možne Austro-Ugarske monarhije i naše uže otadžbine Bosne i Hercegovi-*

16 "Poklonstva deputacija Njeg. Veličanstva u Mostaru", "Večernji sarajevski list", br. 136, 6. juna 1910., 1.

ne, i te molitve ponavljamo mi i u ovom svećanom času i kličemo: Bože živi, čuvaj Bože, cara našeg i naš dom.

Nakon burnog klicanja prisutnih car je odgovorio:

Hvala Vam srdačno na izjavi Vaše vjernosti i odanosti Meni i Mome domu, te vas uvjeravam o Mojoj trajnoj očinskoj blagonaklonosti i zaštiti Vaše crkve i vjere.

Računam, da ćete Me podupirati u Mojim težnjama koje idu zatijem, da se očuva mir među raznim vjeroispovjestima na dobro ove zemlje. Naka ovaj Naš zajednički rad nebeski tvorac blagoslovi.[17]

Ponovo su odjekivali burni pokliči, a zatim se poklonio caru i obratio mostarski muftija Hadži Abdulah Ridžanović:

Vaše Veličanstvo!

Kao muftija mostarski stupam sa glavnim ulemom, muderisima, imamima i hatibima grada Mostara i Hercegovine pred Vaše Veličanstvo, da Vam se poklonimo i da zamolimo Vaše Veličanstvo i za dalnju Previšnju zaštitu vjerskih interesa nas Muslimana. Bog veliki neka štiti i živi Vaše Veličanstvo! Bog veliki neka Vašu sijedu vladarsku glavu obaspe svakom srećom! Bog veliki neka uzvišeni i teški vladarski rad Vašeg Veličanstva vodi putem pravde i čovjekoljublja.

Amin! Amin! Amin!

Nakon toga car je odgovorio:

Radosno primam poklonstvo vjerskih zastupnika hercegovačkih muslimana. Svima Hercegovcima islamske vjere Moj pozdrav i uvjerenje o Mojoj nepromjenjivoj blagonaklonosti i milosti.[18]

Zatim je poklonstveni pozdrav caru uputio predsjednik Jevrejske vjerske opštine u Mostaru Himlauer*:*

Carsko i kraljevsko Apostolsko Veličanstvo!

Ganuti milošću iskazanom Previšnjom posjetom, pohrlismo, da u ime mostarskih domaćih i austro-ugarskih Jevreja Vašem Veličanstvu izrazimo čuvstva lojalnosti i nepokolebljive vjernosti. Veličanstvo! Strahopočitanjem i harnošću spominjemo se Previšnje milosti, naime onih jevrejskih mandata što nam se obezbjedilo u bosansko-

17 Ibidem.

18 Ibidem.

hercegovačkom saboru. Molimo prepokorno, da nam Vaše Veličanstvo i u buduće Previšnju milost podari.

Veličanstvo! Dižemo naše molitve svemogućem Bogu, da Bog poživi i štiti Vaše Veličanstvo, na mnogo godina za dobro Vaših podanika i cijelog čovječanstva.

Živjelo Njeg. carsko i kraljevsko Apostolsko Veličanstvo Franjo Josip I! Živio! Živio! Živio!

Na te riječi car je odgovorio:

Radujem se da mogu primiti Vaše odaslanstvo i rado primam izjavu Vaše lojalnosti i vjernosti. Budite uvjereni i u naprijed o Mojoj blagonaklonosti.[19]

Nakon toga poklonstveni pozdrav caru je uputio predsjednik Vakufske komisije u Mostaru, Muhamed ef. Karabeg:

Vaše car. i kralj. Apostolsko Veličanstvo!

Predstavništvo Vakufsko-mearifskih povjerenstava iz sve Hercegovine dolazi u najponiznijoj podaničkoj odanosti pred Vaše Veličanstvo, da Vam se pokloni pri Previšnjem Vašem dolasku u našu zemlju i da Vam zaželi: Dobro nam došli!

Ujedno uzimamo ovu sretnu priliku, da Vašem Veličanstvu izrazimo duboku zahvalnost islamskoga milleta na Previšnjem najmilostivijem odobrenju naše vjersko-mearifske autonomije i da tu autonomiju i za u buduće preporučimo Previšnjoj zaštiti i naklonosti Vašega Veličanstva pri daljnjem izgrađivanju iste.

Vaše Veličanstvo, našega najpremilostivijeg vladara, neka Bog poživi: Živio! Živio! Živio!

Na te riječi car je odgovorio:

Osobitim zadovoljstvom čujem od Vas, da se zahvalno sjećate islamskog autonomnog štatuta što sam ga odobrio, te želim od srca, da isti posluži na osiguranje i razvoj istinskih interesa i kulturnoga napretka muslimanskog naroda.[20]

Na te riječi čuli su se burni poklici. Zatim se caru obratio predsjednik srpsko-pravoslavnih crkvenih opština Mostara Pero Šantić:

19 Ibidem. 2.

20 Ibidem.

Vaše Veličanstvo!

Predstavnici srpsko-pravoslavnih crkvenih opština u našoj kršnoj Hercegovini smatraju uz osobitu sreću, što danas u glavnom gradu uže otadžbine mogu stati pred svijetlo lice Vašeg Veličanstva, da Ga u ime svoje i u ime čitavog srpskog naroda ovdašnjeg pozdrave sa najsrdačnijom dobrodošlicom. Srećni su, što im se pružila prilika, da mogu uvjeriti Vaše Veličanstvo o čvrstoj odanosti i nepritvornoj, velikoj ljubavi srpskog naroda prema prejasnom prijestolu i uzvišenom vladajućem domu, moleći Vaše Veličanstvo, da boravak u našoj otadžbini zadrži u prijatnoj uspomeni, i da svoju očinsku pažnju i naklonost prema srpskom narodu i nadalje ne uskrati. Završavajući ovaj iskreni pozdrav kličemo najoduševljenije: Neka živi Vaše carsko i kraljevsko Veličanstvo! Živio! Živio! Živio!

Na te riječi car je odgovorio:

Zahvaljujem Vam na Vašem poklonstvu i uvjeravam Vas o Mojoj brizi i blagonaklonoj zaštiti, koje jednako zahvataju svakoga od Mojih podanika bez razlike konfesije. Svemogući Bog štitio Vas i Vaše jednovjernike.[21]

Nakon poklonstava car se provezao kroz grad, praćen ovacijama prisutne publike.

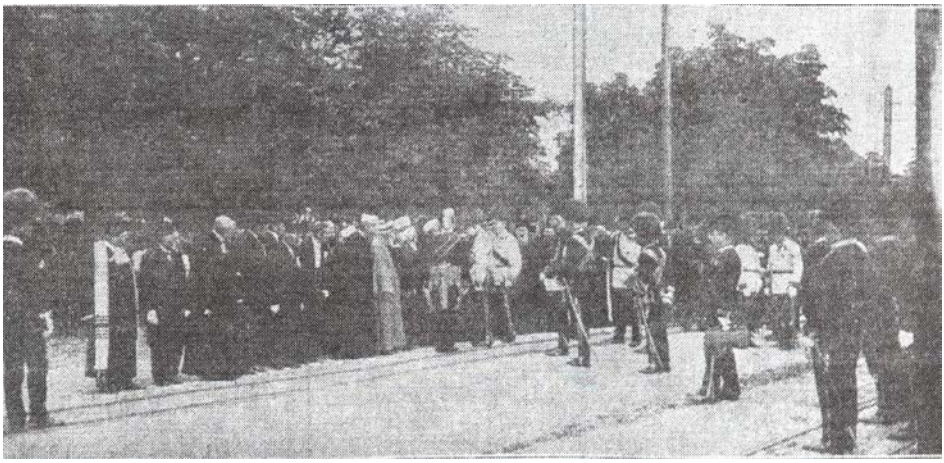

(Na kolodvoru u Sarajevu caru su se poklonili predstavnici svih konfesija. Wiener Bilder, Wien, Nr 23, XV Jahrgang, 8. juni 1910., 4.)

21 Ibidem.

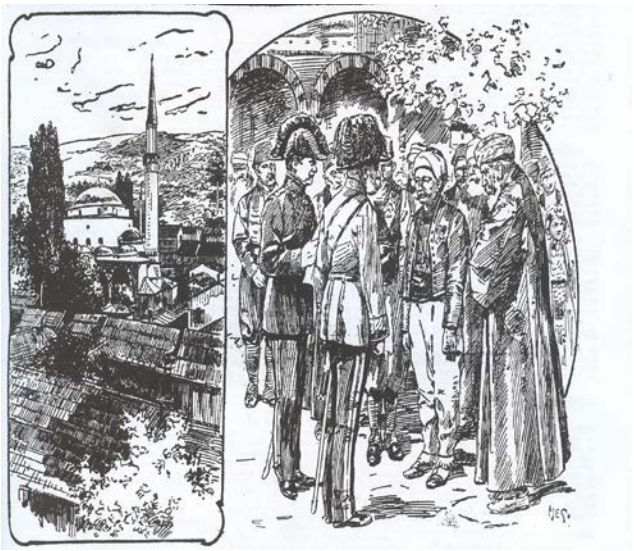

(Car Franjo Josip u posjeti Begovoj džamiji, Die Neue Zeitung. Illustriertes unabhäniges Tagblatt, Wien, Nr 149, Donerstag, den 2. juni 1910., 1.)

RELIGIOUS DIGNITARIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA DURING THE VISIT OF EMPEROR FRANZ JOZEPH IN 1910

Zijad Šehić

Summary

On the occasion of the proclamation of the BiH Constitution in 1910 and preparations for opening of Parliament, the Emperor Franz Joseph I in the period from 30 May to 4 July visited Bosnia and Herzegovina, coming along the enthusiastic welcome of the BiH citizens at every step. Rendering loyalty to the Monarchy and the Emperor, particularly important role had the religious dignitaries, while they bow to the Emperor, emphasized their expectations in their speeches that their religion would remain protected, expecting happier future.

Key words: Constitution and Parliament, the Emperor Franz Joseph I, religious dignitaries, bow, religious objects visit

UDK 050 (497.6) “1891/1910”

Neostvarene narodnosne ideje

“Bošnjak”, prvi politički list Bošnjaka na narodnom jeziku

Emina Memija
Filozofski fakultet, Sarajevo

“Bošnjak” je prvi politički list bošnjačkoga naroda. Pokrenuo ga je Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak s grupom sunarodnika intelektualaca 1891. i trajao je do 1910. godine. Njegov program bio je zasnovan na afirmaciji bošnjačke nacije i bosanskog jezika. List nije u tome uspio prije svega zato što je politički kontekst toga vremena bio veoma nesklon formiranju bošnjačke nacije. Nakon Ljubušakovog napuštanja lista vlasnik mu je bio Muhamed-beg Filipović, a odgovorni urednici Hilmi Muhibić, Edhem Mulabdić, Jusuf-beg Filipović, Šukri Karišiković i Muhamed Softić. Bez obzira na to što nije uspio iznijeti svoje ideje i program, “Bošnjak” ima čvrsto mjesto u političkoj i žurnalističkoj historiji.

Ključne riječi: List “Bošnjak”, Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, bošnjačka nacija, bosanski jezik, nacionalno pitanje

Prvi politički list Bošnjaka na narodnom jeziku, “Bošnjak”, imao je specifičnu zadaću u političkoj i kulturnoj emancipaciji ovoga naroda na razmeđu XIX i XX vijeka. “Bošnjak” je zamišljen kao mogućnost da se premosti osmansko i austrougarsko vrijeme, da se pomogne Bošnjacima da se afirmiraju u narodnosnom smislu, odnosno u svome jeziku. Grupa kulturnih poslenika okupljena oko Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka (1839.–1902.) zatražila je od Zemaljske vlade koncesiju za list “Bošnjak”. Već sam Ljubušak bio je preporuka za pozitivan ishod zahtjeva, jer on je predvodio one sunarodnjake koji su profilirali političku distancu od prošloga vremena i prihvatanje novoga stanja i zapadne civilizacije. Taj stav je, međutim, podrazumijevao i puno uvažavanje i čuvanje narodnosnog identiteta. Takvo Ljubušakovo opredjeljenje velikim dijelom se iskristaliziralo za njegovog dužeg putovanja po nekim zapadnim i zemljama Bliskog istoka, gdje se mogao zorno svjedočiti o

civilizacijskim razlikama. Prije toga putovanja obavljao je više značajnih poslova za osmansku vlast, i nije se htio angažirati u akcijama protiv hercegovačkih ustanika 1875. godine, nego se sklonio u Sarajevo i tu trajno nastanio. U dramatičnim događajima 1878. godine Ljubušak je najprije zauzeo pasivan stav prema otporu austrougarskoj okupaciji, a ubrzo zatim postao lojalan novoj upravi, za šta je bio višestruko nagrađivan. (Bio je, između ostaloga, šest godina gradonačelnik Sarajeva, član više Vladinih komisija i dr.) Upravo u tom vremenu počinje njegova afirmacija i u književnom životu – kao prevodioca s orijentalnih jezika, kao sakupljača narodnog i istočnog blaga, što je objavio u tri knjige, te kao hroničara i polemičara u vezi sa značajnim kulturnim i političkim problemima Bošnjaka. Ljubušakov status i funkcije koje je obavljao, te njegov angažman u narodnosnim poslovima, pokazuju nam ga kao vrlo složenu i raspolućenu ličnost, kakvo je, uostalom, bilo i njegovo vrijeme. Pokretanje "Bošnjaka" Ljubušak je vidio kao ostvarenje svoje temeljne političke ideje o afirmaciji narodnosnih interesa i vlastitog jezika. Program bošnjačke nacije i bosanskoga jezika, ali za sva tri naroda, formulirala je, također, Zemaljska vlada, ali s drugačijim ciljevima. Koncept jedne nacije i jednoga jezika omogućio bi austrougarskoj upravi lakše vladanje i zaustavljanje aktivnosti oko uspostave hrvatske, odnosno srpske nacije. Podudarnost Ljubušakovog i Vladinog koncepta, iako s bitno različitim motivacijama, uslovila je pojavu "Bošnjaka". Prvi broj prvoga političkog lista Bošnjaka na narodnom jeziku pojavio se 25. zilkade, odnosno 2. jula 1891. godine. Bio je to sedmičnik na bosanskom jeziku, štampan latinicom, koju je forsirala Vlada. Datiranje i hidžretskim računanjem vremena ostalo je kao tradicija iz prvih novina u Bosni i Hercegovini. Tekstovi u "Bošnjaku" išli su za tim da svjedoče o bosanskom integritetu od srednjovjekovlja. Istovremeno, Srbi i Hrvati su uveliko djelovali na afirmaciji vlastitih nacionalnih pokreta, podsticani i pomagani iz susjednih zemalja. Politika "Bošnjaka" pokušava da negira i srpstvo i hrvatstvo, odnosno da sva tri naroda podvede pod narodnosno ime bosanstva/bošnjaštva. Grupa bošnjačkih intelektualaca koja je zastupala ovu ideju nadala se da će ono postati zajednička nacionalna odrednica, koja će otkloniti politička neslaganja i napetost. Međutim, ovako zasnovana ideja bosanstva napravila je još veći nacionalni i politički raskol i postala veoma štetna za Bošnjake. "Bošnjak" je u nekim krugovima zamišljen i kao zamjena za "Vatan", list na turskom jeziku, čije je izlaženje zdušno podržala i Zemaljska vlada, e da bi primirila Bošnjake, među kojima je još tinjao otpor, i ponudila im nešto "svoje". Taj list je, zapravo, bio pokušaj uspostavljanja emocionalne spone s prošlošću, ali on nije mogao imati nikakav praktični efekt. Pokrenut je angažmanom reisa Mustafe Hilmi efendije, i bio je drugi politički list u vremenu okupacije. Prvi je bio "Bosnische Post", također na stranom, njemačkom jeziku. "Vatan" se održao skoro tri decenije – od 1884. do 1898. pod tim imenom, a nakon toga kao "Rehber" (putokaz). Oba naslova nosila su simboliku vremena – prvi je Bošnjake trebalo da uvjeri kako im je Bosna i Hercegovina stvarna domovina (vatan), i da ne treba da se iseljavaju u Tursku, a drugi je u sebi sadržavao prosvjetiteljski program, put kojim bi trebalo

da se zapute Bošnjaci u novonastaloj situaciji. Ni ovaj list, kao ni "Bosnische Post", nije uspio privući veći broj saradnika i čitalaca već zbog jezičke barijere. A inače, prvi politički listovi, odmah nakon uspostavljanja austrougarske uprave, trebalo je da budu neka vrsta amortizera još vidnih političkih, odnosno ustaničkih gibanja, te da postupno utječu na prihvatanje nove uprave. Izgrađeni na konzervativnom političkom konceptu, oni su, zapravo, odgovorili samo ovom drugom zahtjevu. Prvi urednik "Bošnjaka" bio je Hilmi Muhibić (1861.–1915.), ugledni Sarajlija, koji je obavljao mnoge važne činovničke poslove. Uz to je prevodio sa orijentalnih jezika i pisao priloge za "Vatan", "Glasnik Zemaljskog muzeja", salname, "Bosansku vilu", "Bošnjak"... Međutim, Muhibić je bio samo formalno odgovorni urednik, a stvarno se o listu, u dosluhu s Vladom, starao Jozo Čebular. Programska orijentacija lista naznačena je u uvodnom tekstu prvoga broja na cijeloj stranici. Tu su navedena dva pokretačka razloga: 1) vrijeme je da muslimani, kao i drugi narodi u BiH, imaju svoje nacionalno političko glasilo na svome jeziku, čijim će se posredstvom emancipirati, obrazovati i podučavati i 2) list će se truditi da objektivno, različitim tekstovima, postupno razbija predrasude o ovom narodu u zemljama u okruženju i u nekim evropskim državama. U junu 1891., neposredno pred izlazak prvoga broja "Bošnjaka", zvanične novine "Sarajevski list", donijele su poziv na pretplatu s obrazloženjem: *...Već je došlo vrijeme da i mi muhammedovci pokrenemo jedan list na našem materinskom jeziku, koji će braniti naše pravo i sokolit i podučavat nas za svaki hajirli posao, a osobito koji ćemo vrlo lako razumjeti i još lakše učiti moći i koji će biti pravo glasilo nas muslimana u svoj Bosni i Hercegovini; pravo rečeno koji će odgovarati našem duhu i današnjem vremenu, kao što to sama bratska ljubav traži i iziskuje... Tko se ne brine za se i za svoju budućnost, taj nema niti kakva osjećaja...*

Koliko je već od početka bilo lutanja i nejasnih ideja, govori već fakat naziva nacije, radi čije je afirmacije list i pokrenut. Da bi se privuklo što više čitalaca i saradnika, naznačeno je da će list biti štampan latinicom, ali će primati dopise i na ćirilici, bosančici, a i na turskom jeziku. Uz to, u programu je precizno izložena zadaća lista. Na prvom mjestu je neprikosnovenost vjerovanja u jednoga Boga, a onda slijede narodnosni interesi, obaveza obrazovanja, nastojanje na privrednom i ekonomskom napretku. Naglasak na obavezi učenja i stjecanja znanja uopće ima izvor u tradiciji od vjerskih naloga preko literature, posebno alhamijada. Pozivajući se na tu tradiciju, autor teksta navodi i ovo: *..nama je donijelo vrijeme da sebe branimo i svoj obraz osvjetlamo pismom i naukom... Krećimo naprijed u svim granama kulture, puni pouzdanja i uvjerenja da nas čeka sjajna budućnost, koju nam zajamčuje naš prirođeni karakter i položaj, i naša starina...*

Ovaj optimizam bio je dio strategije privlačenja saradnika i čitalaca, ali i zaustavljanja iseljavanja u Tursku.

List je bio koncipiran na principu vijesti, pa je bilo više rubrika informativnog karaktera, ali je svaki broj "nosio" uvodnik o aktuelnoj temi, što je obično bilo propraćeno komentarom.

U politici "Bošnjaka" primarno je bilo nastojanje da se podrži rješavanje nacionalnog pitanja u Bosni i Hercegovini kako ga je programirao Benjamin Kalaj, zajednički ministar finansija. On se istakao u gušenju udružene pobune Bošnjaka i Srba 1882. godine protiv privremenog vojnog zakona. Od tada pa za naredne dvije godine Kalaj će donositi sudbonosne odluke za Bosnu i Hercegovinu, koje će imati trajnije posljedice. Vladina politika nastojala je na integralnom bosanstvu, što je imalo negativne posljedice po prirodni nacionalni razvoj. Naslonjen na Kalajevu i uopće Vladinu politiku, prvih godina pogotovo, "Bošnjak" je često objavljivao tekstove u kojima se brani bosanska narodnost i bosanski jezik. Forsirajući takva rješenja, list je prelazio granice objektivnoga, glorificirajući izvjesne pojave i ličnosti iz prošlosti. S vremenom, međutim, list se okrenuo hrvatskom korpusu, iskazujući to nedvosmisleno i eksplicitno, dok je prema Srbima zadržavao određenu rezervu. Stavom prema bosanskim Srbima "Bošnjak" se distancirao i od Srbije i Crne Gore. Međutim, i pored stanovitog dodvoravanja Hrvatima, ovo glasilo ni u hrvatskoj politici, ni u javnosti, u Bosni i izvan nje, nije nailazio na podršku u pitanju narodnosnog određenja i imena jezika.

Nakon nekoliko godina trajanja ovoga lista sve se jasnije pokazivala raspoloučenost Bošnjaka između opozicionarstva i kompromisa. Upravo takav, neizgrađen narodnosni i politički stav, te neprihvatanje bošnjaštva na srpskoj, odnosno hrvatskoj strani, onemogućavao je ostvarenje pokretačke ideje "Bošnjaka".

U "Bošnjaku" se njegova programska orijentacija "pomagala" tradicijom, iskazivanom najviše kroz književne tekstove. Naime, od početka pa za sve vrijeme osmanske uprave u Bosni Bošnjaci su se osjećali kao slavenski narod. Pisci na orijentalnim jezicima dodavali su gotovo redovno, kao identifikacijsku odrednicu, uz ime nazive *Bošnak, Bosnali, Bosnevi...* A jezik su čuvali i nazivali bosanskim i alhamijado pisci – od Muhameda Hevaije Uskufije iz polovine XVII stoljeća, koji je napisao bosansko-turski, odnosno tursko-bosanski rječnik, inače prvi glosar u našoj zemlji uopće – do Omera Hume, koji se zalagao da se u muslimanske škole uvede narodni umjesto turskog jezika, Uzgred, Omer Humo je u Sarajevu 1875. objavio prvi udžbenik na bosanskom jeziku.

U prve dvije godine, dok je Mehmed-beg Ljubušak bio vlasnik, "Bošnjak" je striktno slijedio osnivačku ideju. No, s vremenom je počeo odstupati od nje, da bi je na kraju potpuno napustio. I javnost je sve više uviđala da list nema dugoročnu viziju, usljed čega su se počeli osipati saradnici i čitaoci.

List je, prema koncepciji, objavljivao raznorodne tekstove, čija je primarna vrijednost dokumentarna. Upravo ta funkcija svjedoka vremena i statusa Bošnjaka u njemu, može se smatrati najvećim doprinosom lista. Bez obzira na to koliko nedorečena, nezrela i neizdiferencirana politika narodnosne afirmacije, ona ima povijesnu vrijednost, jer je označila početak javne i masovne rasprave o toj temi. Istina, bilo je i ranije pojedinačnih glasova kao što je, recimo, Mehmed Šaćir Kurtćehajić, koji je u prvim bosanskohercegovačkim novinama precizno razlikovao Bošnjaka i Stamboliju. No, do pojave Ljubušakovog lista niko nije ideju narodnosne posebnosti iznio u javnost i otvorio je kao problemsku temu.

Jedna grupa tekstova, objavljivana u književnom podlistku, ima, također, značajnu vrijednost. U njemu kao saradnike prepoznajemo tada još neafirmirane mlade pjesnike i proziaste: Safvet-bega Bašagića, Edhema Mulabdića, Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, Jusuf-bega Filipovića, Riza-bega Kapetanovića i druge. Bašagićeva saradnja u "Bošnjaku" ima višestruk značaj. On je bio sklon književnoj historiji, pa je već u prvom broju donio, istina anonimno, kraći pregled stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima, kao i alhamijado literature. Spominjanje ovih tokova književnoga života i najpoznatijih autora "Bošnjaku" je bio povod, bolje rečeno argument za afirmaciju narodnog jezika kao stvarnog medija za književne tekstove.

Inače, u početku zaneseni srednjoškolac piše patriotsko-budničke pjesme, koje afirmiraju narodnosna osjećanja, slave starinu, zapravo opće vrijednosti. Njegova poezija tada je bila u punom suglasju s ideologijom "Bošnjaka". Patriotizam, tematika i narodni jezik, odmah su privukli pažnju čitalaca i donosili poene listu. Tih dana prisjetio se Edhem Mulabdić tekstom u 8. broju "Novog behara" iz 1934/35. godine: *U 'Bošnjak' se Safvetbeg odmah pojavio sa svojim pjesmama pod šifrom S.B. ili samo B. Jer kao đak gimnazije nije mogao da istupa pod punim imenom. Pored Rizabega Kapetanovića, koji se također tada pojavljuje sa dosta lijepim i tehnički dotjeranim pjesmama, izlazi Safvetbeg u 'Bošnjaku' sa snažnim svojim pjesmama, jedrim po ideji i sadržaju, koje su padale kao mehlem na ranu. Njegove nam pesme uzbuđuju duh, podižu svijest i bude zanos. Skoro u svakom broju izlazi po koja njegova pjesma, a u provinciji se broje dani i očekuje sa željom dolazak lista...*

U ovom listu Bašagić je sarađivao do 1894. i od tada se polahko približava hrvatskoj književnosti. Sličnu ideološku potku imaju i ostali saradnici u "Bošnjaku" pisci, koji su se, također, s vremenom udaljavali od bošnjaštva, bosanstva i bosanskog jezika, i priklanjali srpskom, odnosno hrvatskom književnom korpusu. Njihovi prozni tekstovi značajni su i kao začetnici moderne proze kod Bošnjaka. Tu grupu pisaca smjenjuju mlađi saradnici, među kojima su, prije svih, Musa Ćazim Ćatić, Šemsudin Sarajlić, Mirhab Šukri Karišiković, Hamdija Mulić... Oni su se opet okupili na stranicama "Behara", što ga je 1900. osnovao Bašagić, a kasnije u "Biseru".

Prve tri godine vlasnik "Bošnjaka" bio je Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, a zatim Jusuf-beg Filipović. Odgovorni urednici bili su Hilmi Muhibić, Edhem Mulabdić, Jusuf-beg Filipović, Jakubi Ešref-beg Filipović, Šukri Karišiković i Muhamed Softić. Kako ni prvi, tako ni kasniji odgovorni urednici nisu mogli samostalno i bez pritisaka uređivati list. Politika Zemaljske vlade bila je stalno budna i veoma osjetljiva na sve što je bilo izvan njenoga interesa. I stoga "Bošnjak" nije ni mogao imati ujednačenu uređivačku politiku, čvrsto izgrađen program niti dugoročnu viziju.

Razlozi zbog kojih "Bošnjak" nije ostvario svoju inicijalnu ideju, jesu višestruki. Prije svega, vrijeme za narodnosnu afirmaciju Bošnjaka nije bilo sklono za takav proces. Na jednoj strani Srbi, odnosno Hrvati, intenzivno su radili na

vlastitom nacionalnom programu, s druge strane, Vladina politika integralnog bosanstva u temeljima je bila podrivana i u zemlji i u susjedstvu, a kao bitan razlog je i podijeljenost bošnjačkog naroda, koji se zaputio različitim putevima, bez zajedničkog koncepta i jedinstvene ideje. I Vlada je uskoro odustala od bosanstva i bosanskog jezika, ukinuvši i njegovo ime 1907. godine. Takav politički kontekst nije urednicima lista dozvoljavao da se bave svojim poslom. Oni su, prije svega, bili okrenuti političkim problemima i pritiscima.

Iz današnje vizure sasvim su razumljivi razlozi zbog kojih 'Bošnjak' nije mogao uspjeti u ostvarenju svojih pokretačkih ideja, no veoma je bitno da su se one tada pojavile, i masovno prihvaćene kao putokaz, koji će se javljati u različitim formama kroz sve kasnije faze, ostajući aktuelnim do današnjeg dana.

Literatura:

"Bošnjak", I, Sarajevo, juli 1891.

Kruševac, Todor, *Bosanskohercegovački listovi u XIX veku*, Sarajevo, 1975.

Memija, Emina, *Štampana knjiga i periodika 1800-1878: doktorska disertacija*, rukopis.

Rizvić, Muhsin, *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1878-1918*., Sarajevo, 1990.

UNFULFILLED NATIONAL IDEAS

"BOŠNJAK", THE FIRST POLITICAL BOSNIAKS JOURNAL IN NATIONAL LANGUAGE

Emina Memija

Summary

"Bošnjak" is the first political journal of Bosniak people. It was initiated by Mehmed-Bey Kapetanović Ljubušak with a group of fellow intellectuals in 1891 and lasted until 1910. His programme was based on the affirmation of the Bosniak nation and the Bosnian language. The journal did not succeed in this, primarily because the political context of that time was very unwilling to establish the Bosniak nation. After Ljubušak left it, the owner of journal was Muhamed-Bey Filipović, and editors Hilmi Muhibić, Edhem Mulabdić, Jusuf-Bey Filipović, Šukri Karišiković and Mohamed Softić. Regardless of its failure to outline its ideas and programme, *Bošnjak* had a firm place in political and journalistic history.

Key words: Journal "Bošnjak", Mehmed-Bey Kapetanović Ljubušak, Bosniak nation, Bosnian language

UDK 050 (620): 929 Riḍā, M. R.

Muḥammad Rašid Riḍā (1865.–1935.) i tematiziranje Bosne i Hercegovine i Balkana u časopisu "Al-Manār" (1898.–1935.)

Enes Karić
Fakultet Islamskih nauka, Sarajevo

U ovoj raspravi autor se bavi tematiziranjem Bosne i Hercegovine i Balkana na stranicama časopisa "Al-Manār", koji je bio obnoviteljske i reformatorske orijentacije i koji je uređivao M. R. Riḍā u Kairu od 1898.–1935. godine. Autor tvrdi da se Bosna i Hercegovina i Balkan tematiziraju, prije svega, u sklopu tema o "Istočnom pitanju", kao i u temama kao što su Austro-Ugarska i aneksija Bosne i Hercegovine 1908. godine, zatim Balkanski ratovi, Sarajevski atentat 1914. godine, Prvi svjetski rat, i tome slično. U ovoj raspravi se ističe da je M. R. Riḍā živo pratio položaj muslimana na Balkanu. Dakako, većina tekstova koji su o Bosni i Hercegovini i o Balkanu objavljeni u "Al-Manāru" zadržavaju se na razini informacija, a samo ponekada daju se i specifična gledanja i šire pozicionirane analize.

Ključne riječi: Muhamed Rašid Rida, Muslimani, Bosna i Hercegovina, Balkan, časopis "Al-Manar" - Kairo

Ukratko o časopisu "Al-Manār"

Egipatski (kairski) časopis "Al-Manār" (Svjetionik) bio je jedan od najutjecajnih islamskih časopisa na samom kraju XIX i tokom četiri prve decenije XX stoljeća (od 1898. do 1935. godine.) Muḥammad Rašīd Riḍā (Muhamed Rašid Rida) tokom cijelog perioda izlaženja ovog časopisa bio je njegov glavni i odgovorni urednik i "ideolog'" uređivačke orijentacije. Časopis je, zahvaljujući, prije svega, interesovanjima svoga urednika Riḍāa, donio nekoliko tekstova, priloga i informacija o Bosni i Hercegovini i Balkanu, u različitim povodima (tzv. Istočno pitanje, Balkanski ratovi, Sarajevski atentat, Prvi svjetski

rat itd.). Zanimljivo je da ovom prilikom, s distance od skoro stotinu godina, a nekada i više, u nekoliko odabranih primjera i kraćih informacija pokažemo – barem ukratko – način na koji je časopis "Al-Manār" tretirao politička kretanja i događaje u Bosni i Hercegovini i na Balkanu. Prije toga, evo najnužnijih informacija o ovom časopisu i njegovom uredniku. Na egipatskoj sceni časopis "Al-Manār" se javlja u doba snažne pojave muslimanskih i islamskih reformskih *(iṣlāḥ)* i modernističkih *(taḥdīṯ* i *ḥadāṯah)* ideja. Kairo i Egipat su još prije pojave prvoga broja "Al-Manāra" u martu 1898. godine imali na sceni nekoliko časopisa. "Mağallatu l-Muqtaṭaf" je počeo izlaziti 1876. godine,[1] *Ğarīdatu l-Ahrām* je ustanovljen 1875. godine,[2] dok se *Mağallatu l-Hilāl* javlja 1892. godine.[3] Tu su nekako u isto vrijeme bili pokrenuti i časopisi *Ṣaḥīfatu l-Muayyid,* osnovan 1889., te *Ğarīdatu l-Liwā'* (počeo izlaziti 1900. godine). U to su vrijeme u Egiptu i Kairu nastali i drugi časopisi s poglavito političkim pozvanjima i diskursima. Također, u Egiptu su posebno bili aktivni arapski kršćanski novinari i reformatori koji su "širili evropsko mišljenje" *(ašā'ū l-fikra l-urūbiyya)* i "zapadnu kulturu" *(aṯ-ṯaqāfah al-ġarbiyyah),* "pozivali su arabizmu i oslobođenju" *(yad'ūna ila l-'urūbati wa t-taḥarruri)*.[4] Ima mišljenja da je bilo novinara u ovim redakcijama koji su bili orijentirani prema "pozapadnjačenju i ateizmu" *(ila t-tamaġrubi wa l-lādīniyyati)*.[5]

U takvoj se intelektualnoj klimi i previranjima godine 1898. u Kairu javlja "Mağallatu l-Manār" kao poglavito vjerska novina. "Al-Manār" je do 1900. godine izlazio sedmično, na osam stranica, potom od 1901. godine izlazi polumjesečno, tako je bilo sve do smrti Muḥammada 'Abduhūa (1905. godine), najvećeg autoriteta u reformatorskoj struji islamskog mišljenja na prelazu XIX u XX stoljeće. Od 1906. godine časopis "Al-Manār" izlazi mjesečno sve do 1935. godine, kad umire Muḥammad Rašīd Riḍā, osnivač i vlasnik časopisa.

"Al-Manār" je po svojoj uredničkoj vokaciji bio izvjesna islamska protuteža "sekularnoj'" orijentaciji mnogih novina i časopisa u Egiptu i na Bliskom istoku potkraj XIX i u prvim decenijama XX stoljeća (neke smo već spomenuli). "Al-Manār" umnogome nasljeđuje novine "Al-'Urwatu l-wuṯqā" *(Neraskidiva spona/Čvrsto uže)* koje su pokrenuli i izdavali velikani islamske obnove i reforme, Ğamāluddīn Al-Afġānī (1839.–1897.) i Muḥammad 'Abduhū, izlazile su u Parizu, od marta do oktobra 1884. godine, na arapskom jeziku. Kako se vidi, "Al-'Urwatu l-wuṯqā" je bio kratkoga vijeka, pojavilo se ukupno osamnaest brojeva, te je pojava "Al-Manāra", 1898. godine, bila neka vrsta popunjavanja praznine u islamskom novinarstvu reformističke orijentacije.

---

1 Osnivači su bili Ya'qūb Ṣarrūf (um. 1927.) i Fāris Namr (um. 1951.)

2 Osnivači "Al-Ahrāma" su braća Baššārah i Sālim Taqalā (um. 1892.)

3 Utemeljitelj "Mağallatu l-Hilāla" je Ğurği Zaydān (um. 1914.).

4 Muḥammad Ṣāliḥ Al-Marrākašī, *Tafkīru Maḥammad Rašīd Riḍā min ḫilāli mağallati l-manār 1898.–1935.,* Tunis, 1985., str. 58.

5 Muḥammad Ṣāliḥ Al-Marrākašī, isto, str. 58.

Časopis "Al-Manār" je već prvih godina XX stoljeća postao najpoznatiji i najpopularniji vjerski i kulturni list u arapskom svijetu. Pratio je različite teme i obrađivao ih umnogome sa sljedećih pozicija:

- Reforma posredstvom odgoja i obrazovanja (*al-iṣlāḥ bi wāsiṭati t-tarbiyyah wa t-ta'līm*);
- Širenje općih principa prvih islamskih generacija (*našru l-mabādi'i s-salafiyyati l-islāmiyyati l-'āmmati*);
- Pribavljanje praktičnih pravnih rješenja *(tawfīru l-ḥulūli l-'amaliyyati š-šar'iyyah)*;
- Briga za reformu klasičnog vjerskog mišljenja *(al-i'tināu bi iṣlāḥi l-fikri d-dīniyyi l-qadīm)*;
- Oslobađanje od svakih primjesa novotarija i mitova *(at-taḥlīṣu min kulli šawā'ibi l-bida'i wa l-ḫirāfāt)*.[6]

Također, časopis "Al-Manār" je vrlo često donosio i prigodna tumačenja Kur'āna *(bābu t-tafsīri l-qur'āni l-karīm)* srodne orijentacije kakvu su imala i tumačenja znamenitog djela *Tafsīru l-Manār* (nedovršenog komentar Kur'āna, kojeg je, prema idejama Muḥammada, 'Abduhūa napisao Muḥammad Rašīd Riḍā). Rasprave (*bābu l-maqālāt*) su, također, bile veoma frekventne u časopisu "Al-Manār", uglavnom o muslimanima i kolonijalizmu, slabljenju institucije ḫalīfe i ḫilāfata, reformatorskim strujanjima među muslimanima itd. Odgoj i obrazovanje *(bābu t-tarbiyyati wa t-ta'līm)* bila je gotovo redovna, rubrika u ovom časopisu. Kad je posrijedi moderna nauka, "Al-Manār" je bio pod utjecajem Muḥammada 'Abduhūa. Opće opredjeljenje časopisa je bilo da se trebaju poznavati naučni tokovi koji pridolaze iz moderne Evrope. Časopis "Al-Manār" imao je vrlo često i stranice posvećene fetvama *(bābu l-fatāwā.)* Odjeljak koji je uredništvo imenovalo "Vijesti i pogledi" *(bābu l-aḫbāri wa l-ārā'i)* donosilo je vijesti i kratke komentare ili "poglede" na njih. Napokon, rubrika "Naučna i književna tradicija" *(bābu āṯārin 'ilmiyyah wa adabiyyah)* pratila je nova izdanja, publikacije, književna i teorijska djela i prikazivala ih.

Opći je dojam da su urednik Muḥammad Rašīd Riḍā i njegovi saradnici u svojim političkim, vjerskim, kulturnim i ekonomskim raspravama, iznosili stavove i poglede uglavnom s pozicija jedinstva islamskog svijeta (do Prvog svjetskog rata), a potom na stranicama "Al-Manāra" dolazi i do neke vrste *proarapske nacionalne orijentacije,* iako u početku oprezno.

Od 1898. do 1935. izašla su ukupno trideset i četiri velika toma "Al-Manāra", zapravo, izašla su ukupno pet stotina i dvadeset i dva broja. Znak "Al-Manāra" je bio hadis Muhammeda, a.s.: "Islam ima miljokaze i svjetionik kao što je svjetionik na putu!" (*Inna li l-islāmi ṣuwan wa manāran ka manāri ṭ-ṭarīq*).[7]

6 Usp. šire: Muḥammad Ṣāliḥ Al-Marrākašī, isto, str. 60-62.

7 Šire o "ličnoj karti" "Al-Manāra" vidi: Muḥammad Ṣāliḥ Al-Marrākašī, isto, str. 55-56.

Početkom XX stoljeća časopis "Al-Manār" bio je poznat i čitan u Bosni i Hercegovini.[8] Fikret Karčić i Mustafa Jahić upoznali su našu naučnu javnost o tome da je Muhamed Zahirudin Tarabar (1882.–1957.), učenik Fejzija medrese u Travniku, postavio pitanje (1909. godine)[9] o vjerskoj utemeljenosti i opravdanosti hiğre (hidžre) bosanskohercegovačkih muslimana u Tursku nakon što je Austro-Ugarska anektirala Bosnu i Hercegovinu. Sam Muḥammad Rašīd Riḍā je dao odgovor i objavio ga u "Al-Manāru". Karčić i Jahić u svojoj studiji donose bosanski prijevod Tarabarevog pitanja i Riḍāovog odgovora.[10] Osvrćući se na "Al-Manār" u Bosni i Hercegovini, Karčić i Jahić tvrde:

Časopis "Al-Menār" imao je čitaoce i u našim krajevima. O tome svjedoči i određeni broj prevedenih članaka iz "Al-Menāra" koji su objavljeni u bosanskoj muslimanskoj periodici. Na tim člancima obrazovali su se predstavnici muslimanskog reformističkog pokreta koji se i u Bosni i Hercegovini javio prvih decenija austrougarske vlasti.[11]

Muḥammad Rašīd Riḍā – vlasnik i osnivač "Al-Manāra"

O javnom životu i karijeri veoma aktivnog urednika "Al-Manāra", Muḥammada Rašīda Riḍāa, poznato je veoma mnogo činjenica. Rođen je 1865. godine u libanskom selu Al-Qalamūn blizu Tripolisa[12] (Ṭarablus, tada je ovaj grad bio u sastavu Sirije). M. R. Riḍā je početno školovanje stekao u lokalnoj školi za učenje Kur'āna, potom odlazi u Tripolis, gdje nastavlja obrazovanje u vladinoj (osmanlijskoj) školi. Školovao se i u zavodu Ḥusayna al-Ğisra u Tripolisu, gdje je naučio osnove francuskog i savremenih prirodnih nauka. Glavni akcent u njegovom obrazovanju bio je na islamskim klasičnim disciplinama i arapskom jeziku. Sve dok je bio u Tripolisu, uglavnom tokom prve dvije decenije svoga života, Muḥammad Rašīd Riḍā je bio blizak lokalnim sufijskim tradicijama i običajima, kao i do tada općeprihvaćenoj tradiciji tumačenja islama u Osmanskoj imperiji.

Međutim, susret s časopisom "Al-'Urwatu l-wuṯqā" stubokom je promijenio Riḍāovo gledanje na islām i moguću ulogu islāma u muslimanskom životu kra-

8 O utjecaju "Al-Manāra" kao i obnoviteljskih ideja iz Kaira na neke bosanske muslimanske listove u prvoj polovini XX stoljeća vidi: Fikret Karčić, *Društveno-pravni aspekt islamskog reformizma,* izd. Islamski teološki fakultet, Sarajevo, 1990., str. 197-241.

9 Pismo (pitanje) Muhameda Zahirudina Tarabara objavljeno je u XII tomu "Al-Manāra", str. 410. i dalje).

10 Usp. Fikret Karčić, Mustafa Jahić, *Jedna važna fetva o pitanju iseljavanja bosanskih muslimana u vrijeme Austrougarske uprave,* Prilozi Instituta za istoriju, XVII, 1991. godine, str. 41-48.

11 Fikret Karčić, Mustafa Jahić, isto, str. 42.

12 Jedan od najboljih tekstova o M.M. Riḍāu napisao je Albert Hourani. Vidi poglavlje *Rashid Rida* u Houranijevoj knjizi *Arabic Thought in the Liberal Age 1798.–1939.,* Oxford University Press, London, pp. 222-244.

jem XIX i tokom XX stoljeća. Naime, tokom 1884. i 1885. godine Riḍā je u libanskom Tripolisu susreo neke egipatske političke emigrante koji su čitali "Al-'Urwatu l-wuṯqā", te mu dali nekoliko primjeraka.

Reformističke ideje lista "Al-'Urwatu l-wuṯqā" su ga impresionirale, a potom je sprva 1884. godine (upravo u Tripolisu) susreo nakratko svoga budućeg učitelja Muḥammada 'Abduhūa, koji je tu dolazio i držao predavanja. Sretna je okolnost da se kasnije iste godine opet našao, u istome gradu, sa 'Abduhūom, ovaj put je imao priliku s njim obaviti temeljite i duge razgovore. Od tada je Riḍā bio najprilježniji 'Abduhūov sljedbenik, a godine 1897. preselio se u Kairo, tamo se zastalno nastanio, kako bi bio uz svoga učitelja i širio njegove reformatorske ideje.

Kako smo već rekli, 1898. godine Riḍā je uz znanje 'Abduhūa osnovao časopis "al-Manār" koji je bio reformatorske orijentacije, napose tokom prvih petnaest godina XX stoljeća. O intelektualnoj klimi u Egiptu tadašnjeg vremena Riḍā je pisao naširoko u velikoj biografiji svoga učitelja 'Abduhūa s naslovom *Tārīḫu l-ustāḏi l-imām*.[13] Važno je, također, zabilježiti da je tokom ovih osam godina (1898.–1905.) intenzivne saradnje 'Abduhūa i Riḍāa nastao najveći dio tekstova i građe za njihov komentar Kur'āna *Tafsīru l-manār*.

M. R. Riḍā je bio aktivan u tadašnjoj (pretežno panislamski inspiriranoj) politici, koja je bila naročito naglašena kao takva prije Prvog svjetskog rata. Tokom tog rata, ali i u periodu nakon njega, Riḍā je često lavirao između ideja o različitim oblicima jednog mogućeg arapskog ḫilāfata (kao supstituta za nestajuću Osmansku imperiju). Učestvovao je na tzv. sveislamskim kongresima održanim u Mekki 1926. i u Jerusalemu 1931. godine. Kao istaknuti muslimanski aktivist, nastojao je osnovati školu *Dāru d-da'wa wa l-iršād* za islamske misionare. Pokušao je tu ideju prvo realizirati 1909. ili 1910. godine s Mladoturcima u Istanbulu, ali od njih nije dobio ni novčanu ni drugu vrstu podrške, iz Istanbula se vratio praznih ruku, pa je taj njegov zavod počeo raditi tek 1912. u Kairu. Ugasio se, međutim, negdje 1914. godine, u predvečerje Prvog svjetskog rata.

Također, M. R. Riḍā je putovao 1921. godine u Švicarsku, na jednu konferenciju u Ženevu, kao član sirijsko-palestinske delegacije (konferencija se u organizaciji Lige naroda uglavnom bavila francuskom i britanskom upravom nad Sirijom i Palestinom).[14] Prema podacima koje imamo, to je, izuzmemo li njegovo putovanje u Istanbul, bilo Ridaovo jedino putovanje u neki evropski grad i evropsku zemlju. Imao je Riḍā i mnoge druge političke aktivnosti, neke ćemo usputno spomenuti u ovom radu.

13 Usp. Muḥammad Rašīd Riḍā, *Tārīḫu l-ustāḏi l-imām,* tri sveska, Kairo, 2006. godine.

14 Šire: Albert Hourani, isto, p. 227.

“Istočno pitanje” (al-mas’alatu š-šarqiyyah) u “Al-Manāru”

Časopis “al-Manār” je tokom cijelog perioda svoga izlaženja (1898.–1935.) budno i pomno pratio događaje, teme, pitanja, pojave i rasprave u tadašnjem muslimanskom svijetu, ali i u Evropi.

“Al-Manār” prati (sve do 1924. godine) napose one događaje koji su se ticali rasparčavanja, slabljenja i konačne propasti osmanske imperije. Do početka Prvog svjetskog rata M. R. Riḍā, kao urednik “Al-Manāra”, nije ni u primisli dovodio u pitanje legalnost i legitimnost osmanskog ḫalīfe. Tu je bio vjerni sljedbenik svoga učitelja Muḥammada ‘Abduhūa (koji je priznavao i podržavao šerijatski legalitet i legitimitet osmanskog sultana/ḫalīfe). Ovo ističemo s obzirom na činjenicu da su tadašnji sultanovi/ḫalīfini krugovi u Carigradu strahovali od arapskog odvajanja, na tajne nagovore i podstreke Britanaca. Naime, sve od vremena kad su Britanci *de facto* zauzeli Egipat, 1882. godine, i tako ga, zapravo, preoteli od nominalne osmanske vlasti (premda Egipat ostaje formalno u sastavu Osmanske imperije sve do 1914. godine), postojale su glasine da Arapi i u drugim osmanskim pokrajinama (Arabija, Sirija, Irak, Palestina) žele uspostaviti neku vrstu arapskog ḫalīfata.

Zanimljivu potvrdu o ovim strahovanjima Istanbula nalazimo i u riječima Muḥammada ‘Abduhūa, koje je izgovorio u Kairu u aprilu 1904. godine. Kad je izvjesni W. S. Blunt (Britanac koji je boravio u Egiptu u ime britanskih vlasti i bio, očito, zadužen za kontakte s ulemanskim ličnostima)[15] ponudio ‘Abduhūu “da zajedno putuju nakratko u Bejrut”, ‘Abduhū je prijedlog odbio “smatrajući da je bolje da to ne čini, dodajući: ‘Ako bismo putovali ja i ti u Damask, Sultan bi se naljutio”. (*Iḏā sāfarnā ana wa anta ilā dimišqa, fa sawfa yaġḍabu s-sulṭānu*).[16] Veliki broj izvora govori da je sulṭān ‘Abdulḥamīd II (vladao u periodu 1876.–1909.) imao veoma razvijenu špijunsku mrežu u praćenju i suzbijanju ideja o “konkurentskom arapskom ḫilāfatu”.

Ali, kad je Prvi svjetski rat donio značajne promjene na tkivu Austro-Ugarske, Ruske i Osmanske imperije, i kad su mirovne konferencije nakon Prvog svjetskog rata označile konačni kraj i disoluciju ovih imperija, Riḍā je i dalje bio za postojanje ḫalīfe, s tim što je sada smatrao da se može formirati neka vrsta *arapskog ḫilāfata* od zemalja “Arabijskog poluotoka, Iraka, Sirije, Palestine, sve to pod Šerifom Husejnom od Mekke”.[17] S tom željom u vidu, on je 25. juna 1919. godine podnio jedan *Memorandum (Muḏakkirah)* tadašnjem premijeru Velike

15 Ovaj W. C. Blunt je napisao zanimljivu knjigu *Secret History of the English Occupation of Egypt* (London, 1907. godine) u kojoj često spominje Abduhua.

16 ‘Alī Šalaš, *Muḥammad* ‘*Abduh*ū *(silsilatu l-a‘māli l-maġhūlah),* London, 1987. godine, str. 136-137.

17 A. L. Ṭibāwī, *Šta je Rešid Rida poručio britanskom premijeru,* objav. u *Ljudska prava u kontekstu islamsko-zapadne debate* (priredio Enes Karić), izd. Fond Otvoreno Društvo, Sarajevo, 1996., str. 266.

Britanije, Lloydu Georgeu, u kojem traži formiranje jednoga takvoga, sasvim novoga arapskog ḫilāfata, te da pomoć u tom smislu "muslimani očekuju od Velike Britanije".[18] U ovom *Memorandumu* Riḍā se "pravdao" Lloydu Georgeu zbog simpatija koje su muslimani imali prema Njemačkoj tokom Prvog svjetskog rata. Ako sada Velika Britanija želi zadobiti simpatije muslimana, tad ona treba da pomogne "formiranje ḫilāfata od arapskih zemalja", smatrao je Riḍā. Takav stav je umnogome određivao njegovo viđenje istočnog pitanja" tokom zadnje etape njegovog života. Navedeni primjer je samo jedan u nizu mnogih koji pokazuju način na koji je Riḍā živo pratio i, naravno, naširoko komentirao "istočno pitanje" *(al-mas'alah aš-šarqiyyah)* i s tim u vezi događanja u Bosni i Hercegovini i na Balkanu. S jedne strane, "Al-Manār" je vrlo često pisao *o islāmu i islāmskim temama* u kontekstu političkih (i antikolonijalnih) previranja toga vremena, kao i o odnosu kolonijalnih sila "prema islāmu". Riječ "islām" *(al-islām)* na stranicama "Al-Manāra", i u ovakvom kontekstu, zapravo najčešće označava "muslimane".

Tako se, primjerice, tekst M. R. Riḍāa s naslovom "Faransa wa l-islāmu" (Francuska i islām) [19] bavi politikom Francuske u sjevernoj Africi, dok se tekst "Urubba wa l-islām" (Evropa i islam) bavi specifično francuskom politikom u Tunisu.[20] Navedenim naslovima veoma je sličan i naslov Riḍāova komentara "Al-Inklīzu wa l-hiğāzu" (Englezi i Hidžāz),[21] u kojem se daju negativne ocjene saradnje kralja Šerifa Husejna (Šarīf Ḥusayn) iz Mekke sa engleskim kolonijalnim vlastima tokom 1925. i 1926. godine itd.

Na tragu ovoga, treba istaći da nisu bili rijetki naslovi općenite naravi u "Al-Manāru" kao što su: (Sirijsko pitanje i političke stranke),[22] "Al-Mas'alatu l-'arabiyyatu" (Arapsko pitanje),[23] "Mas'alatu l-barbari" (Pitanje Berbera),[24] "Mas'alah maqdūniyyah" (Makedonsko pitanje)[25] itd., a takvi naslovi preovlađuju tokom gotovo cijelog perioda izlaženja ovog lista.

Upravo je u takvom kontekstu vidljivog rasapa Osmanske imperije potrebno posmatrati i "Al-Manārovo" tematiziranje "istočnog pitanja" ili *al-mas'alah aš-šarqiyyah,* bilo da se ta sintagma javlja kao zaseban naslov ili kao sklop u drugim raspravama u "Al-Manāru". Ovaj časopis na nekoliko mjesta spominje i sintagmu "ar-rağul al-marīḍ" (u značenju "Bolesni čovjek", to jest Osmanska imperija ili Osmanski sultan 'Abdulḥamīd II kao "bolesnik na Bosforu").[26]

---

18 Usp. A. L. Ṭibāwī, isto, str. 271.

19 Usp. "Al-Manār", svezak V, br. 24., 1902/1903., str. 292-298.

20 Usp. "Al-Manār", svezak X, br. 12., 1907/1908., str. 867-873.

21 Usp. "Al-Manār", svezak XXVI, br. 10., 1925/1926., str. 399-340.

22 Usp. "Al-Manār", svezak XXI, br. 10., 1918.–1920., str. 197-207.

23 Usp. "Al-Manār", svezak XXIII, br.10., 1922., str. 679-680.

24 Usp. "Al-Manār", svezak XXXI, br. 10., 1930.–1931., str. 213-214.

25 Usp. "Al-Manār", svezak VIII, 1905., str. 753-757.

26 Naprimjer, ovu sintagmu "Al-Manār" spominje u Riḍāovom komentaru o Balkanskim ratovima kao "križarskim" (*al-ḥarbu ṣ-ṣalībiyyah fī l-balqān*). Usp. svezak XV, iz 1912., str. 817-822.

Prema Muḥammadu Ṣālihu Al-Marrākašīju i njegovim odličnim analizama sadržaja i političkog opredjeljenja časopisa "Al-Manār", urednik Riḍā je veoma svjestan šta politički znači *al-mas'alah aš-šarqiyyah,* da se poglavito odnosi na propast osmanske vlasti i sulṭāna *(inḥilālu s-salṭanati l-uṯmāniyyah)* u zemljama Istočne Evrope i Balkana,[27] pa potom i u arapskom svijetu, naravno. Također, Riḍā je više negoli svjestan da je riječ i o "mržnji Evropljana prema Osmanskoj imperiji nakon što su se pobunili mnogi narodi istočne Evrope i zemalja Balkana *(ṯārū šu'ūbu bilādi l-balqān)...*"[28]

Također, *al-mas'alah aš-šarqiyyah* se na stranicama "Al-Manāra" ponekad obrađivala i kao pitanje uvlačenja Osmanske imperije na stranu Njemačke u vrijeme Prvog svjetskog rata. Politika ne samo njemačkog prodora na Istok *(siyāsatu z-zahfi šarqan),* kao i njemačko savezništvo sa Osmanskom imperijom, također su se veoma živo tretirali na stranicama "Al-Manāra".[29]

U ovom smislu je zanimljiv tekst iz 1899. godine s naslovom "Ḫuṭbatu Nāẓiri Ḫāriğiyyati Almāniyā" (Besjeda ministra inozemnih poslova Njemačke), u kojem se analizira politička situacija na Balkanu kroz tadašnju njemačku politiku. Također, u broju od 22. jula 1902. godine "Al-Manār" govori o "povijesti istočnog pitanja i posjedima koje je izgubila Osmanska država" *(tārīḫu l-mas'alati š-šarqiyyati wa mā faqadathu ad-dawlatu al-uṯmāniyyatu min amlākihā).* I u broju od 24. augusta 1903. godine opet se časopis "Al-Manār" vraća *istočnom pitanju* kroz tekst u kojem se govori o "rješenju čvora istočnog pitanja..." *(ḥallu 'uqdati l-mas'alati š-šarqiyyah).*

Muḥammad Rašīd Riḍā nastoji objasniti svome čitateljstvu da je mnogo faktora koji su upleteni u "istočno pitanje", te da ga treba posmatrati u širem kontekstu. Tako on u broju od 5. maja 1901. godine govori o "uzrocima rusko-osmanskih ratova" *(asbābu l-ḥurubi r-rūsiyyati l-'uṯmāniyyah)* i borbama za teritorije i za mora. Nakon izbijanja Ilindenskog ustanka u Makedoniji 2. augusta 1903. godine, "Al-Manār" u svojoj rubrici ''Vijesti i pogledi" *(al-aḫbār wa l-ārā'),* u broju od 7. oktobra 1903. godine, tvrdi da "ima pouka u makedonskom ustanku" *(al-'ibratu fi ṯawratin maqdūniyyah).*

U vezi s Ilindenskim ustankom u Makedoniji "Al-Manār", također, vrlo diskretno obavještava svoje čitateljstvo da su ''engleski biskupi'' *(usāqifatu l-inklīz)* radili na pružanju pomoći makedonskim kršćanima *(ala intiṣāri n-naṣārā fī maqdūniyā).* Prema Riḍāovom tekstu ''Islamski svijet i evropski kolonijalizam'' *(al-'ālamu l-islāmiyyu wa l-isti'māru l-urūbiyyu)*,[30] "istočno pitanje" je neodvojiva agenda same suštine pitanja evropskog kolonijalizma, a evropski kolonijali-

27 Usp. Muḥammad Ṣāliḥ Al-Marrākašī, isto, str. 196.

28 Muḥammad Ṣāliḥ Al-Marrākašī, isto, str. 196.

29 Usp. Muḥammad Ṣāliḥ Al-Marrākašī, str. 197.

30 "Al-Manār" od 23. oktobra 1911. godine (tom XIV, broj 10), str. 347-352.

zam je u svojim "političkim aspiracijama" *(al-maṭāmi'u s-siyāsiyyah)* podstaknut "vjerskim ekstremizmom" *(at-ta'aṣṣubu ad-dīniyyu)*,[31] smatra on.

Ima primjera gdje se M. R. Riḍā bavi temom "istočnog pitanja" na izrazito romantičarski način. Tako on u tekstu "Istočno pitanje" (*al-Mas'alah aš-šarqiyyah*),[32] tvrdi da se treba "suprotstaviti kolonizatorima" *(al-wuqūfu 'ala l-musta'mirīn),* spominje savez "Osmanlija, Iranaca, Afganistanaca i Kraljevstva Marrākaša" protiv kolonijalista. U ovome je on posve na tragu svoga učitelja Ğamāluddīna Al-Afġānīja, koji je tvrdio da se kolonijalizam *(al-isti'mār)* treba zaustaviti "sveislamskim savezom" *(al-ğāmi'ah al-islāmiyyah)*[33] sastavljenim od naprijed pobrojanih tradicionalnih muslimanskih zemalja. Navedimo ovdje da M. R. Riḍā u ovom kontekstu spominje i "Balkansko pitanje" *(al-mas'alah l-balqāniyyah)*.

Ali, u "Al-Manāru" nalazimo i tekstove uslovljene pragmom i političkim trenutkom, pa i veoma diferencirane Riḍāove stavove prema kolonizatorima, te mišljenja da svi kolonizatori "nisu isti".

Veoma je lahko uočiti kad je M. R. Riḍā bio pod utjecajem *realpolitike* svoga učitelja Muḥammada 'Abduhūa,[34] a kad je, opet, slijedio beskompromisne stavove revolucionara Ğamāluddīna Al-Afġānija. Ima stranica u "Al-Manāru" kad M. R. Riḍā hvali britanskog uglednika Lorda Cromera. Karakterističan je Riḍāov tekst *al-'Ibratu min kalāmi l-Lord Krumer* (Pouke iz govora Lorda Cromera),[35] navodi da "većina osmanskih uglednika daje prednost Englezima *(yufaddilūna l-Inklīza)* pred svakom evropskom državom". M. R. Riḍā u jednom tekstu ("Islamski svijet i zapadni kolonijalizam" – *al-'ālamu l-islāmiyyu wa l-isti'māru l-ġarbiyyu*) za Engleze tvrdi da su "najmoćniji narod na Zemlji" *(aqdaru umami l-arḍi)*,[36] da se Englezi "rukovode razumom više negoli što se rukovode silom" *(yuhakkimūna l-'aqla akṯara mimma yuhakkimūna l-quwwata),* itd. Postoje i mnoga druga mjesta gdje vidimo Riḍāova laviranja i čestu (pragmatičnu) promjenu stavova. U broju od marta 1921. godine, kad su se već uveliko znale mnoge posljedice Prvoga svjetskoga rata, M. R. Riḍā se vraća na ''istočno pitanje'', sada u formi jednoga članka koji daje pregled štampe (uglavnom sa Zapada) o *al-mas'alatu š-šarqiyyah*. Iako su prisutna mnoga kolebanja u stavovima M. R. Riḍāa, on u najvećem dijelu svoga života prije Prvoga svjetskoga rata nije podržavao nikakve ustanke (pa ni one arapske!) protiv Osmanskog ḫalīfe. Ali, tokom Prvog svjet-

31 Usp. "Al-Manār", tom I, broj. 17, 1898. godine. Tekst o "zapadnim vojskama" (*al-ğuyūšu al-ġarbiyyah*) objavljen je na stranicama 299-308.

32 Tekst "Al-Mas'alah aš-šarqiyyah" je objavljen 20. maja 1899. godine ("al-Manār" br. 10, tom II, str. 152.- 154.)

33 Šire o tome: Muḥammad Ṣāliḥ Al-Marrākašī, str. 200.

34 Odličnu raspravu o Muḥammadu 'Abduhūu i njegovom pragmatičnom odnosu prema Englezima u Egiptu vidi u: Ibrāhīm 'Abd al-Bāqī, Al-Fiqhu as-Siyāsiyyu 'inda l-Imāmi Muḥammad 'Abduhū", u časopisu "Islāmiyyatu l-ma'rifah, broj XL, Bejrut", 2005., str. 125-182.

35 Tekst je objavljen u "Al-Manāru", tom IX, broj 4., od 24. maja 1906. godine, str. 286.

36 Usp. "Al-Manār", tom XIV, broj. 5. (od 21. Maja 1911.), str. 347. i 348.

skog rata, nakon poraza koji su na frontovima teško pogodili Osmansku imperiju, M. R. Riḍā sve više inklinira uspostavljanju neke vrste "arapskog ḫilāfata". Tako, kad je čuo da je vladar Mekke Šarīf Ḥusayn u junu 1916. godine (uz diktat i nagovor Britanaca!) digao ustanak protiv Osmanske imperije, M. R. Riḍā je takav potez pozdravio. Evo jedne analize Ridaovih pogleda iz pera Eliezera Taubera koja govori da M. R. Riḍā ipak nije bio spreman na poteze Šarīfa Ḥusayna gledati kao na arapsku varijantu Mladoturaka:

U junu 1916. godine Šarīf Ḥusayn od Mekke pokrenuo je svoju arapsku pobunu protiv Osmanlija, uz pomoć Britanaca. Riḍā je oduševljeno podržao ovu pobunu, videći u njoj početak realiziranja svojih snova. U svome časopisu "Al-Manār" on piše:

"Interes muslimana općenito je da arapske zemlje trebaju biti po sebi snažne i ne smiju zavisiti od vanjske sile da bi se odbranile." Godinu kasnije on je već bio određeniji i napisao: "Interes Arapa je da imaju svoju nezavisnu državu." U člancima koje je objavio u časopisima "Al-Ahrāmu" i "Al-Manāru" Riḍā je izrazio nadu muslimana da će pobuna Šarīfa Ḥusayna dovesti do uspostavljanja jedne snažne nezavisne arapske imperije, slobodne od stranih utjecaja. Premda su muslimani sumnjali da Britanija ni na koji način nije spremna Arapima dati takvu nezavisnost, on je ipak tvrdio da nijedan pametan musliman ne može Ḥusaynovu pobunu denuncirati u svjetlu djela koje su počinili Mladoturci, članovi Partije jedinstva i progresa, protiv Osmanske imperije i protiv islāma. Riḍā je odlučno napao Partiju jedinstva i progresa i njezin turanski nacionalizam na osnovu toga da ona pokušava odvojiti turski narod od islāma i asimilirati Arape unutar sekularizirane rekonstrukcije Osmanske imperije...[37]

Ali, to su bili stavovi koje je M. R. Riḍā imao u vidu kao moguće (za Arape pogodno) rješenje "istočnog pitanja" dok je još trajao Prvi svjetski rat.

Na više mjesta u "Al-Manāru" tokom 1912. i 1913., te, naravno, 1914. godine urednik M. R. Riḍā spominje Balkanske ratove. On ih otvoreno naziva "križarskim" (*aṣ-ṣalībiyyah*). Izvještaji "Al-Manāra" o zvjerstvima protiv autohtonih muslimana Balkana usporedivi su sa izvještajima Karnegijeve fondacije (The Carnegie Endowment for International Peace) iz istog perioda i predmeta.[38]

37 Eliezer Tauber, "Rashid Rida's Political attitudes during World War I", objavljeno u "The Muslim World", svezak LXXXV, br. 1-2, januar-april, 1995., pp. 112-113. (Ipak, Ridaovo oduševljenje spram Šarīfa Ḥusayna od Mekke se nakon Prvog svjetskog rata promijenilo kad je vidio da Britanci nisu spremni podržati stvaranje arapskog ḫalīfata. O tome u ovoj raspravi ovog puta ne možemo šire govoriti.).

38 Karnegijeva fondacija je osnovana 1910. godine u SAD-u.

"Al-Manār" i austrougarska aneksija Bosne i Hercegovine 1908. godine

Ipak, tokom prvih nekoliko godišta časopis "Al-Manār" ne spominje tako često Bosnu i Hercegovinu. A u slučajevima kad se navede ime Bosne i Hercegovine, obično se ono povezuje s tadašnjim događanjima na Balkanu. Naprimjer, kad "al-Manār" u broju od 29. jula 1899. godine opisuje nestabilnu situaciju u Makedoniji, navodi da je Austrija *(an-Namsā)* blizu Makedonije "preko Bosne i Hercegovine", ali da se neće miješati kako ne bi rasrdila Osmansku imperiju (tj. Visoku Portu, *an taġīẓa ad-dawlata l-'aliyyata*).

Ali, kad je Austro-Ugarska anektirala Bosnu i Hercegovinu, 1908. godine, ovaj časopis u velikom broju navrata spominje Bosnu i Hercegovinu. U broju od januara 1909. godine M. R. Riḍā donosi izvode iz govora Sulṭāna 'Abdulḥamīda II (vladao do 1909.) u kojem se kaže "da je Austro-Ugarska prisajedinila (pokrajine) Bosnu i Hercegovinu koje su Austro-Ugarskoj date na *privremenu* okupaciju prema Berlinskom kongresu *(sullima ilayhā iḥtilāluhumā waqtiyyan bi mu'āhadati Barlina)*..."

"Al-Manār" još citira Sulṭāna 'Abdulḥamīda II da je "Austro-Ugarska saopćila svoju odluku Visokoj Porti" *(fa ablagat iqrārahā ilā l-bābi l-'ālī)*.

Aneksija se u "Al-Manāru" više puta opisuje riječima *ḍammu/inḍimāmu n-namsā wilāyah al-būsnah wa l-harsak*... (Austrijsko pripajanje pokrajine Bosne i Hercegovine).[39]

Nije teško uočiti da se na stranicama "Al-Manāra", barem između redaka, povezuje aneksija Bosne i Hercegovine i Mladoturska revolucija.

Kako je već navedeno, Muḥammad Rašīd Riḍā je na Partiju unije i progresa (ili na Mladoturke općenito) gledao s velikim podozrenjem i rezervama. Štaviše, upozoravao je na njihov nacionalizam, kao i na to da Mladoturci žele "odvratiti Turke od islama".

U broju "al-Manāra" iz decembra 1908. godine objavljen je članak "Osmanski prevrat i Mlada Turska" *(al-inqilābu l-'uṯmāniyyu wa turkiyya al-fatāt)* iz pera Muḥammada Rūḥīja al-Ḫālidīja al-Muqaddasīja.

"Al-Manār" opisuje ideologiju i ciljeve Partije jedinstva i progresa *(Ǧam'iyyatu l-ittiḥād wa t-taraqqī),* ti ciljevi otvoreno traže stvaranje nacionalne turske države, te traže da se "Turci treba da ugledaju na Grke, Bugare, Rumune i Srbe u ljubavi prema domovini, patriotizmu i njenoj odbrani" *(mā lanā lā naf'alu ka r-rūmi wa l-bulġāri wa r-rūmāni wa ṣ-ṣirbi fi maḥabbati l-waṭani wa d-difā'i 'anhu?!)*.

Naravno, u znaku aneksije Bosne i Hercegovine je i fetva *(fatwā)* koja je objavljena u julu 1909. godine u "Al-Manāru" kao odgovor na pitanje softe Tarabara iz Travnika, o čemu smo već govorili. Naime, riječ je o velikom Riḍāovom

39 Tako se i kaže u januarskom broju "Al-Manāra" iz 1909. godine.

tekstu "Hidžra i propisi u vezi s njom koji se odnose na muslimane Bosne i Hercegovine" *(al-Hiğratu wa ḥukmu muslimī al-būsnati fihā...)*.

Časopis "Al-Manār" je u broju od decembra 1911. godine žestoko komentirao potpadanje Tripolisa (u Libiji) pod vlast Talijana. M. R. Riḍā je okupiranje Tripolisa nazvao "prodajom koja je bila lakša od prodaje Bosne i Hercegovine" *(bay'u ṭarablus al-ġarbi ashalu ... min bay'i l-būsnati)*.

Iz ovog "Al-Manārova" teksta se vide uobičajene proklamacije i osude nehaja osmanske vlade, a u ovom konkretnom slučaju za "prodaju i jednog i drugog" (i Bosne i Tripolisa u Libiji) optuženi su "al-mutafarnağīna al-'uṯmāniyyīna" (pozapadnjačene/evropeizirane Osmanlije). Razumljivo je iz ovog tona da Riḍā takvu vrstu Osmanlija ne podnosi.

"Al-Manārov" opis Sarajevskog atentata 1914. godine i početka Prvog svjetskog rata

Mnogo je tekstova u "Al-Manāru" iz kojih se vidi da je Muḥammad Rašīd Riḍā budno i urednički odgovorno pratio strašne vijesti o Prvom svjetskom ratu. On i njegovi saradnici su na stranicama ovoga časopisa napisali mnoge komentare o toj kataklizmi. Naravno, ova prilika ne dopušta nam da se osvrnemo šire na sve njihove tekstove.

Pa ipak, svratit ćemo pozornost na neke Riḍāove poglede o Prvom svjetskom ratu. U tekstu "Rat civiliziranih naroda a ne vjerskih sljedbi" *(Ḥarbu umami l-madaniyyah lā l-milali d-dīniyyah)*,[40] Rida izričito tvrdi da se kršćanstvo protivi ovim ratovima (*munāqiḍatu ad-dīni l-masīḥiyyi li l-ḥurūbi*). Ima mjesta u ovakvim tekstovima gdje urednik "Al-Manāra" na Prvi svjetski rat gleda kao na tipično evropsku kasnu ili poznu fazu kolonijalizma (i oružanog učvršćivanja pozicija u već stečenim kolonijama), ali i kao preotimanje preostalih osmanskih teritorija.

U augustu 1914. godine (uz ramazan 1332. hiğratske godine) izišao je iznimno zanimljiv tekst koji je M. R. Riḍā objavio o Sarajevskom atentatu, naslovljen je riječima *aṭ-Ṭāmmatu ṣ-ṣuġrā awi l-ḥurūbu l-kubrā* (Mala nesreća ili veliki ratovi). U ovom Riḍāovom poduljem tekstu prisutan je apokaliptički zvon, štaviše sama riječ *aṭ-ṭāmmah* uzeta je iz Kur'āna, u značenju katastrofe, strašne nesreće, kataklizme.[41]

Ni ovdje M. R. Riḍā ne zaboravlja da stavi zločinačko ubojstvo Princa Ferdinanda u Sarajevu u kontekst "istočnog pitanja".

40 "Al-Manār", godište XVIII (u broju 10) iz 1915. godine, str. 746.- 752.

41 Usp. Kur'ān, sura LXXIX, 34.

On svoj tekst o Sarajevskom atentatu počinje tvrdnjom da je "istočno pitanje bilo strašilo Evrope" *(fazzā'atu urubba)* kad god se Evropa bojala njegovih zlih posljedica *(sū'u l-'awāqib)*.

Uvijek je "istočno pitanje" Evropi bilo povod za zavadu i neprijateljstvo *(ǧanabu ḍ-ḍabbi)*. Riḍā, također, tvrdi da je samo "rješavanje istočnog pitanja teže od kvadrature kruga" *(ḥalluhā a'saru min tarbī'i d-dā'irah)*. Odmah na ovom mjestu Muḥammad Rašīd Riḍā navodi riječi princa Bismarck *(al-Birins Bismark)* o Balkanu, naime, Bismarck je rekao "da je dovoljna jedna iskra iz vatre balkanskog rata pa da zapali sve evropske države" *(šarārah wāḥidah min nāri ḥarbin balqāniyyatin takfī li iḥrāqi mamālik urubbah kullihā)*.

Ali, tvrdi M. R. Riḍā, Evropljani su se na ove Bismarckove riječi oglušili (*tamāraw bi n-nuǧur*),[42] u Evropi su mislili da je dovoljan Trojni pakt (*wifāq muṭallat*) na jednoj i Trojni savez (*ḥilāf muṭallaṯ*) na drugoj strani (tako Riḍā preliminarno prevodi na arapski Centralne sile i sile Antante), te da će ta "ravnoteža koju nazivaju evropskom" (*yusammūnahū at-tawāzun al-urūbiyy*) biti dovoljna.

Ipak, Riḍā odmah dodaje kako je Rusija sve to iskoristila, te od različitih balkanskih država (Bugarske, Grčke, Srbije i Crne Gore) stvorila jedan protivnički blok (*ilban wāḥidan*), prije svega protiv Osmanske imperije.

Također, Riḍā ističe da su sve velike sile dozvolile Balkancima da ratuju protiv Osmanske imperije (*fa samaḥati d-duwalu l-kubrā kulluhā li l-balqāniyyīn bi qitāli d-dawlah l-'uṯmāniyyah*), iako su govorile da ne dopuštaju promjenu mape Balkana (*la yasmaḥna bi tagyīri mā fī ḫarīṭati l-balqān*), itd. (Na ovom mjestu je dobro podsjetiti se na odnos velikih evropskih sila prema Bosni i Hercegovini od 1992. godine naovamo).

Potom M. R. Riḍā opisuje kako se desio Sarajevski atentat, obavještava svoje čitateljstvo da je Srbija među Srbima Bosne i Hercegovine razvila i podstrekla neprijateljstvo prema Austro-Ugarskoj, isto onakvo kakvo je bilo protiv Osmanske imperije.

On naziva Srbe koji žive u Bosni i Hercegovini "Srbima koji pripadaju Austrijancima" (*Sirbu n-namsāwiyyīn*), to jest Austro-Ugarskoj. Riḍā također tvrdi da su Srbi (sada misli na one koji žive u Srbiji) radili na povećanju svojih "tajnih društava" (*ǧam'iyyāt sirriyyah*) u Bosni, a ta su društva odlučno radila protiv Austro-Ugarske, što je napokon dovelo do toga da je "jedan njihov fedajin izvršio atentat/ubio prijestolonasljednika Austro-Ugarske i njegovu ženu prošlog 28. juna u gradu Bosna Saraya, prijestonici Bosne..." (*iġtāla ba'ḍu l-fidā'iyyīna minhum waliyya l-'ahdi wa qarīnatahu fī 28. yuniya al-māḍī fī madīnati būsnah sarāya 'āṣimati l-būsnah...*).

Muḥammad Rašīd Riḍā potom opisuje sve redom, da su Austro-Ugarske vlasti uvjerene da je ovaj "zločin ... isplaniran u Beogradu, srpskoj prijestonici" (*anna*

42 Opet jedno Riḍāovo pozivanje na Kur'ān, sura al-Qamar, LIV, 36. ("U opomene su oni sumnjali").

haḍihi l-ğināyah ... dubbirat fī baligrāda ʻāsimati ṣ-ṣirbi), govori o ultimatumu (*balāġu tahdīd*) koji je Austro-Ugarska uputila Srbiji itd.

Zanimljivo je da je M. R. Riḍā u ovom svome opsežnom tekstu veoma dobro detektirao ponašanje ostalih velikih sila, Britanije, Francuske, Njemačke, Rusije, Osmanske imperije... Urednik "Al-Manāra" spominje *al-mubādaratu bayna l-inkiltrā wa almāniyā* (natjecanje između Engleske i Njemačke) za primat u svijetu, također, sasvim jasno navodi da se ova neprijateljstva koja se pojačavaju, kao i trvenja između velikih sila, trebaju posmatrati u kontekstu njihove težnje da "prošire prostore svojih kolonija" (*tawsīʻu masāḥati mustaʻmarātihā*).

Potom Riḍā opisuje neposredne događaje koji su se zbili između 28. juna 1914. i sredine augusta 1914. godine, kad on i piše ovaj svoj tekst.

Pobrojao je, sve redom, koja velika sila je kojoj drugoj objavila rat, i zašto, itd. itd. On je i pesimističan, govori da je Evropa na vrhu civilizacije, da njene sile imaju "najspremnije armije kako za kopnene, tako i pomorske ratove", te ukazuje da se odvijaju okolnosti koje dovode do "potapanja Evrope u moru krvi"(*iġrāqu urubbata fī baḥrin mina d-dami*).

M. R. Riḍā se tome nipošto ne raduje, on ne likuje, već kao ʻālim i oprezan učenjak žali što će, očito je, doći do velike ratne kataklizme.

I ovdje se on nekoliko puta vraća na Njemačku, a jednom izričito kaže da je ta zemlja uskraćena za kolonije jer su je druge evropske sile u prigrabljanju kolonija pretekle *(ad-duwalu sabaqathā ilā l-istiʻmār).*

Urednik "Al-Manāra" spominje da su već i druge "egipatske vodeće novine, kao što je 'Al-Muqaṭṭam' i 'Al-Ahrām', prenijele atmosferu iz Londona, Pariza i Petrograda o tome da su svi narodi s radošću i ushićenjem dočekali vijesti o objavljivanju rata". *(... anna l-ğarāʼida l-miṣriyyata r-raʼīsiyyata ka l-muqaṭṭami wa l-ahrāmi naqalat lanā ʻan landan wa bāris wa batarsburg anna ğamīʻa š-šuʻūbi talaqqat nabaʼa iʻlāni l-ḥarbi bi s-surūri wa l-ibtihāği...).*

Novine "Al-Muqaṭṭam" i "Al-Ahrām" izuzimaju njemački narod, kaže Rida, i dodaje "da njemački narod mrzi i prezire rat" (*annahu kārihun li l-ḥarbi*).

Ovdje vidimo neku vrstu (kratkotrajne i izdaleke) simpatije Muḥammada Rašīda Riḍāa prema Austro-Ugarskoj i Njemačkoj.

Na samom kraju ovoga teksta Muḥammad Rašīd Riḍā dodaje svoje ʻālimsko, vjersko i islamsko tumačenje početka neprijateljstava kojima je već bio svjedok sprva augusta 1914. godine.

Riḍā kaže da su ratovi "pouka čovječanstvu od Boga", i to onom moćnom dijelu čovječanstva koji je podjarmio njegov slabiji dio (*tarbiyyatun mina llāhi taʻālā li l-bašari llaḍīna baġā aqwiyāʼuhum ʻalā ḍuʻafāihim*).

Nema sumnje da Riḍā pod "moćnim dijelom čovječanstva" misli na kolonijalne sile. Također, on na sva ova njihova "međusobna neprijateljstva i objave rata" gleda kao na Božiju kaznu koja je tim silama upućena, jer: "ponizili su svoga brata čovjeka koji nije dostigao njihov stupanj u nauci..." (*innahum ḥaqarū aḫāhum*

al-insāna allaḏī lam yaṣil ilā daraǧatihim mina l-ʻilmi). Urednik "Al-Manāra" zaključuje da su ovi ratovi "nužna osveta stigla od Boga Veličanstvenoga zato što moćnici niječu Njegove blagodati" (*fa lā budda an yantaqima llāhu taʻālā minhum li kufrihim bi niʻmatihī*).

Riḍā posve jasno ukazuje da pod riječima "potlačeni" (al-maẓlūmīna) i "slabi" (aḍ-ḍuʻafā) misli na muslimanski svijet. "Snažni" i "moćni" (*aqwiyā'*) su tadašnje kolonijalne sile. U "Al-Manāru", i naravno u Riḍāovoj koncepciji, veoma često je prisutna takva bipolarna deskripcija: na jednoj strani su evropske kolonijalne sile, bogataši i moćnici, na drugoj su muslimanski narodi, "potlačeni" i "slabi".

Na kraju svoga teksta o Sarajevskom atentatu M. R. Riḍā pobožno poručuje da će uspjeti samo oni ljudi, to jest da sretna posljedica pripada samo onima, koji "oslobađaju potlačene narode od tlačenja zulumćara" (*al-ʻāqibatu li l-muttaqīna l-laḏīna yuḥarrirūna š-šuʻūba al-maẓlūmata min istiʻbādi ẓ-ẓālimīn*).

Na ovom mjestu je dobro spomenuti da se i danas akcenti ove Riḍāove analize čitaju s velikim zanimanjem, kao i njegov opis tadašnjih interesa koje je svaka od sila nastojala imati na Balkanu. Skoro stotinu godina nakon Sarajevskog atentata na Balkanu se u pogledima velikih sila mnogo toga promijenilo, ali ima i mnogo toga istog. Dakako, jedna od najvećih promjena koju mi imamo u vidu jeste današnje snažno prisustvo Sjedinjenih Američkih Država na Balkanu. Razumljivo je da u svom tekstu o Sarajevskom atentatu M. R. Riḍā ne spominje Sjedinjene Američke Države.

*

* *

Nakon završetka Prvog svjetskog rata Bosna i Hercegovina se ne spominje tako često na stranicama "Al-Manāra". Među rijetkim slučajevima spomena Bosne i Hercegovine navodimo da je urednik "Al-Manāra" u junskom broju 1928. godine donio tekst o austrijskom novinaru Yaḥyā Begu, i o tome *kayfa ṣāra musliman baʻda mā kāna masīḥiyyan kāṯulīkiyyan* ("kako je postao musliman nakon što je bio kršćanin katolik"). "Al-Manār" bilježi da se ovaj Yaḥyā Beg "susreo sa studentima muslimanima iz Bosne koji su došli studirati u austrijsku prijestonicu..." (*Iǧtamaʻa bi ṭalabati muslimīna min bilādi l-būsnati wa qad qadimū l-ʻāṣimata n-namsāwiyyata*).

Također, u martovskom broju 1930. godine (ramazan 1348. godine) "Al-Manār" je objavio tekst egipatskog komentatora Kur'āna, Ṭanṭāwīja Ǧawharīja.[43] Ovaj komentator Kur'āna sam hvali svoj način tumačenja Kur'āna i kaže: "Ovaj metod (tumačenja Kur'āna) zadovoljio je odličnike na Istoku i na Zapadu... i u zemljama Bosne i Hercegovine". *(Inna ḥaḏihī ṭ-ṭarīqa qad arḍati l-ḫawāsa fi š-šarqi wa l-ġarbi ... bilādi l-būsnati wa l-harsaki...)*.

43 Tekst je objavljen pod naslovom *Tafsīru š-Šayḫ Ṭanṭāwī.*

MUḤAMMAD RAŠID RIḌA (1865.–1935.) AND BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE BALKANS - TOPICS IN JOURNAL "AL-MANĀR" (1898.–1935.)

Enes Karić

Summary

In this paper author deals with Bosnia and Herzegovina and the Balkans - topics on the pages of journal "Al-Manar", which has been re-established and reformationally oriented and edited by M.R. Rida in Cairo from 1898 - 1935. The author claims that Bosnia and Herzegovina and the Balkans were elaborated primarily in the framework of topics about the "Eastern question", as well as topics such as Austria-Hungary and the annexation of Bosnia and Herzegovina in 1908, then about the Balkan wars, the Sarajevo assassination in 1914, The First World War, etc. This discussion emphasizes that M.R. Rida followed the position of Muslims in the Balkans. Certainly, most of the texts which were about Bosnia and Herzegovina and the Balkans, published in "Al-Manar" were on the level of information, and sometimes were given in specific views and wider positional analysis.

Key words: Muhamed Rašid Rida, Muslims, Bosnia and Herzegovina, The Balkans, journal "Al-Manar" - Cairo

UDK 316.334.56 (497.6): 394

Razvoj gradskog načina života na prostoru Bosne i Hercegovine

Merima Čamo
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Gradski način života je univerzalna i prepoznatljiva društvena kategorija na čitavom urbanom globusu. Razlike u načinu života, od grada do grada (od države do države) jesu evidentne i svakodnevno se manifestiraju u dinamičnom prostoru urbanih mikrosvjetova. Svaki grad ima svoj specifičan društveni i kulturno-regionalni kako historijski, tako i savremeni profil. Njegov vitalni suplement je urbanitet – gradski način života koji se transformira i multiplicira u ritmu i smjeru mnogovrsnih društvenih promjena. U tekstu koji slijedi, u kratkim crtama, prezentiran je razvoj specifičnog bosanskohercegovačkog urbaniteta, kao i njegove mijene kroz različite historijsko-civilizacijske etape karakteristične za ovo podneblje.

Ključne riječi: civilizacija, grad, urbanitet, način života, životni standard, stil života, kultura, (trans)akulturacija, tradicija, modernizacija, ruralno – urbani antagonizam, socijalistički grad, urbicid;

Gradski način života − *urbanitet* je složena, dinamična, humana, visokotolerirajuća i fleksibilna društvena kategorija određena nizom ekoloških, historijskih, političkih, pravnih, etničkih, vjerskih, ekonomskih i kulturnih faktora, a najčešće njihovim preplitanjem, podudaranjem, slaganjem, spajanjem, sjedinjenjem… Mada je urbanitet kao striktno društvena tvorevina podložan različitim promjenama i utjecajima, on ih na poseban, prikladan i životnoj (urbanoj) sredini prihvatljiv i prilagodljiv način kanalizira u društvenu/urbanu stvarnost. Tome umnogome doprinosi priroda njegovih konstituenata (slobode, otvorenosti, dijaloga, solidarnosti, empatije, tolerancije, altruizma, eunomije...) koje su, historijski promatrano, procijenjene kao relativno stabilne s postojanim mehanizmom zaštite od raznih destimulirajućih procesa i pojava koje su ostavile dubokog traga na urbanu historiju bosanskohercegovačkih gradova.

Transfiguracije urbaniteta, kako negativne, tako i pozitivne u prvom redu, manifestiraju se u okviru grada, preciznije u njegovim antroposocijalnim dimenzijama – u *nivou života* koji podrazumijeva stvarne materijalne uvjete i realne mogućnosti urbane populacije da realizira društvene ciljeve; u *životnom standardu* koji se odnosi na dobra i usluge koje stanovnici grada nastoje pribaviti (i producirati) u svrhu zadovoljenja svojih primarnih i sekundarnih potreba; te u *stilu života* koji predstavlja ustaljeni način ponašanja i mišljenja pojedinca ili grupe u urbanoj svakodnevici nerijetko stiliziranih originalnim ili imitativnim ili normativnim manirima. U povoljnim društvenim uvjetima urbanitet sintetizira sve tri dimenzije, ispitujući/kontrolirajući bilo njihovih aktera/urbanita koji u gradskoj sredini ispunjavaju svoje profesionalne i privatne uloge, te građanske dužnosti, učestvujući u diferentnim društvenim procesima (socijalizacija, enkulturacija, komunikacija, edukacija...) i brojnim segmentarnim odnosima, što na koncu rezultira određenim socijalnim položajem (askribiranim statusom), reputacijom, pogodnostima i privilegijama. Stanovništvo je, s jedne strane, stalni potrošač i uživalac urbanog prostora i njemu svojstvenog načina života, a s druge, njegov višegeneracijski kreator i presudan činilac u očuvanju izvornih i nepatvorenih elemenata urbaniteta. Ljudi stvaraju životni prostor shodno svojim potrebama, koji zatim svjesno, ali i nehotično, oplemenjuju, obogaćuju i humaniziraju svojim navikama, djelovanjem, stremljenjima, kulturom... Kultura je okosnica urbaniteta i iznimno važna sfera građanske afirmacije i prosperiteta. To je, zapravo, područje "besplatnog luksuza", kreativna sfera urbanog unutar koje(g) građani savladavaju procese usvajanja, prakticiraja i očuvanja tradicionalnih kulturoloških obrazaca. Premda se taj tradicijski fond respektira na društveno poželjan način samim tim jer predstavlja važan dio kolektivnog/kulturnog identiteta određene zajednice, stanovnici grada to materijalno i duhovno naslijeđe propituju, razvrstavaju i valoriziraju saglasno zahtjevima i dinamici vremena u kojem žive, stvarajući, pritom, nove kulturne modele i prostor za vlastito/novogeneracijsko društveno prepoznavanje i djelovanje.

Urbana dijakronija tipična za prostor Bosne i Hercegovine, gradovi i njima svojstven način života, rezultat su dodira, prožimanja, stapanja i miješanja internih/izvornih i eksternih/izvanjskih, tuđih elemenata, koji su se, u različitim periodima, manjim ili većim intenzitetom, odvijali kroz složene procese akulturacije (npr. kontakt srednjovjekovne autohtone kulture i tradicije sa islamsko-orijentalnim kulturnim i civilizacijskim krugom; kontakt osmanske/islamsko-orijentalne i austrougarske/zapadnjačke/srednjoevropske civilizacije). Akulturacioni procesi su različitim modusima mijenjali, nadopunjavali i inovirali postojeći urbanitet koji je, ranije uspostavljenom socio-kulturološkom mrežom, sabirao i memorirao dragocjene valere prošlosti, ali i nova iskustva koja su se u gradskim sredinama stjecala kroz građansku dobronamjernost, uvažavanje drugog i drugačijeg, otvorenost i interakciju, a sve to u jednoj urbanoj hronologiji u kojoj se staro i novo, tradicionalno i moderno sjedinjuje u niz kvalitativno novih obilježja urbaniteta.

Ono što se čini bitnim akcentuirati u ovom kontekstu jesu dva, prema sadržini oprečna ali u sumaru konvergentna obrasca tumačenja bosanskohercegovačkog urbaniteta. Prvi se odnosi na činjenicu da je svaki grad, čak i u fazi postindustrijskog razvoja, imao više ili manje izražene veze s okružujućim prostorom u kome se nalaze neurbana naselja, iz čega proizlazi da fenomen urbanog i urbaniteta nije moguće sagledati neovisno od sela, i obratno. Cjelokupna urbana ekspanzija se uspješno može pratiti samo kroz delikatan odnos sela i grada koji se uslovno može nazvati suptilnim antagonizmom u smislu da ga istovremeno objašnjava međuzavisnost i suprotstavljenost. Drugi se, opet, odnosi na vitalitet osnovnog motiva *balkanskih tragalaca* za humanijom vizijom urbane aglomeracije koji se uglavnom nije mijenjao do danas, jer proniknuti u izuzetno komplikovanu prirodu grada koju su, jedna za drugom, iznjedrile i oblikovale različite društveneekonomske formacije, znači proniknuti u specifične i univerzalne osobine dobrog života, odnosno urbanog načina življenja. (Pušić, 1997:117)

Još od antičkog vremena na prostor Bosne i Hercegovine neravnomjerno su prodirali urbanizacijski procesi, koji su determinirali formiranje gradskih naselja i urbanog načina življenja. U ovom kontekstu *urbanizacija*, prije svega, podrazumijeva nicanje i razvoj *municipalnih gradova* koji i pored toga što nisu zahvatili najveći dio Bosne i Hercegovine, kao administrativno-upravni centri municipalnog organiziranja snažno stimuliraju razvoj ovog područja. (Musabegović: 1996:72)

Utvrđeni *srednjovjekovni gradovi* podizani su na području centralne Bosne u periodu od XIII do XV stoljeća i u njima su se nalazile rezidencije bosanskih vladara (npr. grad – tvrđava Visoki/Visoko spominje se prvi put 1355. godine i bio je jedno od sjedišta bosanskih vladara). Pored feudalnih rezidencija, na širem području bosanske države se polovinom XIV stoljeća podiže i ustanovljava novi tip naselja čiji razvoj podstiču rudarstvo, trgovina i zanatstvo (naselja rudara i trgovaca u rudarskim oblastima, planski izgrađena naselja i podgrađa feudalnih utvrđenja). Gradska naselja se centrifugalno šire oko *trgova/trgovišta* situiranih u blizini rudnika, na čvorištima puteva, tvrđava, utvrda, upravnih i vjerskih središta u kojima se ukupni način življenja ne iscrpljuje samo u sferi privrednih odnosa i procesa, već se gradi jedan novi, urbanitetu primjereniji način ponašanja i mišljenja. (Anđelić, 1963:179-180)

Gradski način života koji se afirmira u *osmanskom periodu* bio je, prije svega, odraz akulturacije i tursko-balkanske urbanizacije. Morfološka struktura srednjovjekovnih naselja mijenja se u korist islamsko-orijentalnih obilježja, koja su utjecala i na stvaranje novog urbanog, pa i ukupnog životnog miljea. Širenje i prihvatanje islama kao monoteističke religije pod okriljem Osmanlijskog carstva istovremeno je rezultiralo konstituiranjem novog načina života zasnovanog na religijskoj formi, odredbama, obredu i uputama koji se primaju, prenose i upražnjavaju u praktičnom/svakodnevnom životu. Grad je kroz raznovrsne socijalne, političke, ekonomske i kulturološke forme uspješno utjelovio složen islamsko-

orijentalni kodifikacijski sistem, koji se gotovo u svim svojim aspektima ukomponirao u urbani način života. Urbanitet je bio determiniran skupom temeljnih principa i vrednota tog sistema, među kojima se kao preovladavajući u urbanoj praksi izdvajaju: univerzalnost principa dobra, odgovornost spram sebe i drugih, poštivanje različitosti, koegzistencija s prirodnim i socijalnim okruženjem, njegovanje kulta čistoće, visokog morala, tolerancije i skromnosti, očuvanje rodbinskih, komšijskih i poslovnih veza, poštivanje pravila ponašanja određenih pravnim i običajnim normama, njegovanje principa samilosti i solidarnosti, otvorenost ka spoznaji i učenju itd. Stalna opredijeljenost bosanskohercegovačkih gradova, da s posebnim senzibilitetom, u svoju svakodnevicu uključuju elemente vjerske, kulturološke i običajne tolerancije bila je jedna od dominantnih odrednica urbaniteta u osmanskom periodu. Gradaciju Osmanlija slijedi razvoj bosanskog društva na temeljima islamske kulture i civilizacije, uz svojevrsnu koegzistenciju drugih kulturnih i životnih oblika. (Hadžihasanović, 2001:13)

Koloniziranje Bosne i Hercegovine od Austro-Ugarske monarhije označava početak transformacije urbanizma uspostavljenog i razvijenog u okvirima osmanskog feudalnog poretka. Osnovna karakteristika evropskog grada je njegova *fragmentarnost* ─ ne postoji fizički jedinstven prostor, on se stalno mijenja, granice prolaze unutar grada. Urbanizam je nužno uslovljen političkim, ekonomskim i kulturnim kontekstom. Pored markantnih prokurativa (objekata od javnog značaja), u postojeći urbani ambijent se importira i tzv. civilna arhitektura kao izraz individualne političke i ekonomske moći; postavlja se zahtjev za što veću iskorištenost urbane periferije na kojoj se grade kasarne i fabrike, dok se autohtono i ranoevropsko kulturno naslijeđe reciklira i izvodi u umjetničkoj trilateralnosti. Kategorizacija urbanih naselja (društvena uloga grada u pokrajini, grad kao privredni centar, grad kao središte javnog i kulturnog života, kao politička prestonica, kao granično mjesto....) jeste u tijesnoj korelaciji s političkim, privrednim i demografskim razvojem staništa, zajednica i socijalnih slojeva, kao i s konkretnim praktičnim potrebama stanovništva, što se posljedično odrazilo na cjelokupni način života u urbanim sredinama. Nova kvaliteta bosanskohercegovačkog urbaniteta proizišla iz prepleta dvaju različitih procesa – orijentalizacije (tradicije) i okcidentalizacije (modernizacije), s vremenom će se komplementirati drugačijim obilježjima svojstvenim aktivizmu i tendencijama međuratnog *regionalnog establishmenta*. (Hadžibegović, 2004:18)

U periodu između dva svjetska rata, bosanskohercegovački gradovi i gradski način života gotovo u svemu su dijelili sudbinu dezintegriranog jugoslavenskog društva. Na urbanom prostoru su projicirane gotovo sve političke, demografske, socijalne i ekonomske tegobe i prilike koje je iznjedrila konstantno pothranjivana međuratna kriza (agrarna, ekonomska...). Gradovi su bilježili ubrzani porast stanovnika i neplansko širenje prostora, što je posljedica nekontrolirane višegodišnje (primarno industrijske) aglomeracije. Sve više je primjetna socijalna segregacija u gradskom prostoru, posebno na klasnoj osnovi, zatim angažiranost privatnih investitora u oblasti arhitekture i urbanizma i s tim u vezi manipulacija s

radničkom klasom u gradskom prostoru, te stambena oskudica i stambena bijeda radnika s biološkim i socijalnim posljedicama. Takvu situaciju dodatno usložnjavaju nepovoljni uslovi kulturnog prilagođavanja stanovnika grada koji su došli sa sela i otuđenje svakodnevnog života u gradu. (Puljiz, 1977:151). Podstaknuto mjerama agrarne reforme i posljedicama ekonomske krize seosko stanovništvo postaje jedan od glavnih nosilaca promjena koje su se dešavale i očitavale u bosanskohercegovačkoj zbilji između dva svjetska rata. Gradovi u ovom periodu postaju mobilni centri, migratorni punktovi i uzurpirani prostori koji usljed ekonomskih i demografskih oscilacija ne uspijevaju na pravi i odgovarajući način osigurati građanstvu prikladne uslove za zadovoljenje njegovih potreba. Uvriježeni stereotipi prema kojima je seljaku pripisivana duhovna sirovost, naivnost, nezgrapnost, robustnost, neukost… a građaninu inventivnost, lukavost, vrsno poznavanje manira, otmjenost, solidna naobrazba… u atmosferi međuratnih socioekonomskih gibanja, prerastaju iz simplificističkog viđenja (jednostavnog, prostodušnog, bezazlenog, površnog…) u preovladavajuću stereotipiju (kolektivan stav, "gard urbanita"). Očekivani proces akomodacije, u kome različite ličnosti i grupe u određenoj ekološkoj i društvenoj sredini nastoje da se prilagode jedni drugima da bi predvidjeli, isključili i sveli na što manju mjeru nesporazume među sobom, bio je *učahuren u urbanom previranju.* Općenito gledajući, možda je proces akomodiranja zahtijevao fleksibilniji urbanitet i viši stepen tolerancije homo – urbsa, dok se od seljaka ─ radnika ─ građanina, istovremeno, potraživala veća prilagodljivost gradu i gradskom načinu života, što se na kraju moglo pozitivno odraziti ako ne u potpunom prevazilaženju antagonizama, onda bar u ublažavanju suprotnosti koja je karakterizirala odnos sela i grada u međuratnom periodu. (Vujović, 1982:13–21)

Socijalistička vlast najavljuje brzu privrednu i socijalnu transformaciju društva koja se u narednom periodu realizira kroz dvije, planski osmišljene, razvojne etape. Prva se odnosi na period *administrativnog socijalizma* s obilježjima snažnog državnog centralizma (učvršćenje socijalističkog poretka i obnova zemlje na osnovu petogodišnjeg plana koji, prije svega, podrazumijeva forsiranu industrijalizaciju kojom se nastojala prevladati agrarna zaostalost). Druga je u znaku uvođenja *samoupravljanja* i otvaranja države prema svijetu, te decentralizacije ("kao višeg oblika integracije") orijentirane na podizanje životnog standarda stanovništva, posebno gradskog. Među radikalne mjere/procese kojima se nastojala učvrstiti socijalistička vlast ubrajamo agrarnu reformu, kolonizaciju, kolektivizaciju, nacionalizaciju (podržavljenje, tj. ponarođenje vlasništva zemljišta, tvornica, banaka... koje su pripadale kapitalistima), industrijalizaciju i urbanizaciju. U ovom kontekstu potrebno je istaći da je strategija, kojom se nastojala prevladati agrarna nerazvijenost i razvijati društvo u cijelosti, dvojake prirode i da su primijenjene metode potiskivanja i privlačenja. U prvoj etapi provode se mjere ograničavanja zemljišnog posjeda, limitiranja njegove proširene reprodukcije, obaveznog otkupa poljoprivrednih proizvoda po niskim cijenama, stimulira se neekvivalentna razmjena sela i grada, dok se u

drugoj preferira školovanje i zapošljavanje seljačkog stanovništva u neagrarnim djelatnostima. Seoskom stanovništvu (naročito mlađoj populaciji) posebno su se atraktivnim činile "ponude" deagrarizacije, budući da je prelazak u grad i u nepoljoprivredna zanimanja osiguravao povoljniji socijalni položaj od onog koji je dominirao u seoskoj sredini. Na taj način pokrenuta je masovna deruralizacija seoskog stanovništva. (Puljiz, 1973:546-556) Ovaj proces će smanjiti agrarnu, ali s vremenom uzrokovati industrijsku prenaseljenost, koja će se odraziti u povećanoj nezaposlenosti i viškovima radne snage u industriji. Nadalje, doći će do devitalizacije sela: senilizacije i feminizacije, kao i do procesa "raseljačenja" zemlje. Gradski način života na ovim prostorima u periodu socijalizma, s jedne strane, odlikuje poboljšanje i rast životnog standarda ljudi u gradovima, što je rezultat industrijalizacije i razvoja niza društvenih djelatnosti, naročito prosvjete, kulture, zdravstva i socijalne zaštite uslovljenog značajnim državnim materijalnim stimulansima, a s druge strane, neumjerena i relativno visoka društvena potrošnja, koja kolidira apsolutnom prioritetu štednje i prijeko potrebnoj ekonomskoj stabilnosti (preduslovu općeg društvenog progresa) čije će "ubiranje nedozrelih plodova" kasnije izazvati niz socioekonomskih konsekvencija. (Musabegović, 1997:291) Osim toga, nisu postojali nikakvi selektivni mehanizmi za useljavanje u urbane sredine, te je migracija seljaštva u gradove poprimila obilježja masovnog stihijnog egzodusa, što je kao posljedicu imalo poseljačenje urbanog načina života. U vitalnim tokovima urbaniteta moglo se uočiti održavanje i reproduciranje vrednota ruralnog načina života koje je tadašnje (ru)urbano društvo prikrivalo, zataškavalo, pa i opravdavalo... snishodljivo prelazeći preko njihovog transponiranja u malograđanštinu, hrabreći ih povremeno pojednostavljenim "svevažećim" ideološkim krilaticama. U gradovima se koncentrira veliki broj stanovnika, što je jedan od primarnih razloga njihovog širenja na okolne prostore. Isto tako, većina bosanskohercegovačkih gradova dobiva novi privredni i stambeni dio, čime se povećava njihova teritorija, mijenja dotadašnji izgled i usložnjavaju gradske funkcije. Grad dugo nije uspio prevladati ovaj ruralno-urbani identitet, već je seljaštvo svojom energijom mase uspijevalo nametnuti gradovima svoj način života, pretvarajući ih u velika sela, što je istovremeno dovodilo u pitanje civilizacijske tekovine gradske kulture. (Šuvar, 1988:209) U uslovima prerano sazrele socijalne države, nedovršenog procesa industrijalizacije, nekontrolirane ruralizacije grada, kao i hiperurbanizacije, gradski način života će gravitirati od centra ka periferiji, te će u stanju sopstvene dezorijentiranosti biti uvučen u dramatična ratna zbivanja početkom posljednje decenije XX stoljeća.

Rušeći sistematično, planski i ne birajući vrstu naoružanja, srpsko-četnički agresor je izvršio destrukciju svih vidova bosanskohercegovačkog života. Posljedice *urbicida* kojem su bili izloženi gradovi manifestirale su se u dezaktiviranju humanitasa, stagnaciji gradskog načina života, značajnoj koncentraciji seoske populacije u gradovima – ruralizaciji urbaniteta, visokom stepenu onesposobljenosti fizičkih struktura i vitalnih društvenih sfera, što će imati dugoročne konsekvencije po razvoj gradova. Bosanskohercegovački gradovi su se našli

pred pragom urbanog preporoda, kada je neophodno izvršiti plansko usmjerenje njihovog razvoja i uložiti znatna sredstva uz kontinuirani angažman građana, kako bi se izvršila rehabilitacija njihovog urbanog tkiva i bića. Resursi kojima raspolažemo, bar kada je u pitanju socioprostorna organizacija, predstavljaju prikladnu osnovu za unapređenje procesa njihove obnove. Naime, uspješna revitalizacija bosanskohercegovačkog grada ovisi o simultanom procesu koji nosi isti prefiks, samo se radi o drugom, koegzistirajućem tipu naselja, selu (revitalizacija sela). Međusobno prožimanje grada i sela, isprepletenost industrije i poljoprivrede, populacioni balans, te jačanje krvotoka urbanog i ruralnog načina života zapravo su temeljne pretpostavke funkcioniranja društvenog organizma.

Osim navedenog, treba imati u vidu glavno *poslanje grada budućnosti*, tj. *jednu od urgentnijih zadaća* bosanskohercegovačkog društva sadržanu u postavci reaktiviranja *vrednota urbaniteta*. Bosanskohercegovačko društvo je svojim poratnim, tranzicijskim i recesijskim izdancima izvršilo kompromitaciju i transpoziciju autentičnih elemenata urbaniteta, što se odrazilo na nivo, standard i stil života ljudi u gradovima. Pa, iako urbanitet podstiče i objedinjuje brojne interakcije među različitim etničkim, religijskim i nacionalnim grupama, kao i među ljudima različitog socijalnog porijekla i statusa, te drugačijeg urbanog iskustva, on nije imun na intoleranciju i indolenciju koju pokazuju (ne)prilagođeni pojedinci i grupe deklarirani kao "građani", a zapravo su predstavnici, nosioci ili simpatizeri zatvorenih ideologija, antiurbanih pokreta, sterilnih kulturoloških trendova, palanačkog mentaliteta itd. U tom kontekstu neophodna je aktivnija participacija cijele društvene zajednice, koja u osnovi podrazumijeva iznalaženje prikladnih mehanizama za animiranje i razvijanje osjećaja solidarnosti, dijaloga, empatije i senzibiliteta kod bosanskohercegovačkih građana, što će umnogome olakšati postupno razrješenje stanja indignacije usljed neizvjesne socijalne budućnosti, prekinuti pothranjivanje negativnih stereotipa, stvoriti pozitivno urbano ozračje za plodonosnu političku, privrednu, kulturnu i znanstvenu reprodukciju itd.

Isto tako, da bi bosanskohercegovački građanin mogao organizirati i unaprijediti svoj vlastiti život u gradu, neophodno je da usvoji određena pravila ponašanja i ophođenja, savlada adaptivne vještine i pokuša kroz učenje i saradnju s drugim urbanim akterima steći izvjesne korisne navike i umijeća, što sve zajedno proizlazi iz sfere urbaniteta. Alternativni način života u gradu je nepoželjan, jer urbanitet predstavlja sveobuhvatan, nedjeljiv i cjelovit model načina života koji treba duhovno i praktično respektirati, te svako odstupanje od tog modela pretpostavit će otežano integriranje u urbanu zajednicu. Kao građani jednoglasno odobravamo činjenicu da nije dovoljno samo ući u grad da bi čovjek smjesta i doista postao njegovim integralnim dijelom. Budimo dosljedni bar jednoj od vrijednosti koje nas u biti čine dostojnim stanovnicima urbanog ambijenta i prihvatimo činjenicu da odrastati kao dijete grada istovremeno znači nužnost cjeloživotne socijalizacije ličnosti za prihvatanje urbanog moralnog kodeksa koji je temeljna pretpostavka vitaliteta *homo urbanicusa.*

Literatura:

Anđelić, Pavao, *Trgovište, varoš i grad u srednjovjekovnoj Bosni*, Prilog tipologiji naselja, "Glasnik zemaljskog muzeja", Sarajevo, 1633.

Hadžihasanović, Aziz , *Sarajevo: istine i mitovi*, Svjetlost, Sarajevo, 2001.

Šuvar, Stipe, *Sociologija sela,* 1, Školska knjiga, Zagreb, 1988.

Kovačević-Kojić, Desanka, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, 1978.

Musabegović, Nijaz, *Ruralno – urbani antagonizmi i moderni svijet*, *FEB D.D*., Sarajevo, 1997.

Musabegović, Nijaz, *Neki sociološki aspekti urbanog u srednjovjekovnoj Bosni,* Fakultet političkih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 1996.

Puljiz, Vlado, *Socijalna i prostorna diferencijacija među seoskim stanovništvom*, "Naše teme", 17, 3, Zagreb, 1973.

Puljiz, Vlado, *Eksodus poljoprivrednika*, IDIS, Zagreb, 1977.

Puljiz, Vlado, *Socijalna i prostorna diferencijacija među seoskim stanovništvom*, "Naše teme", 17, (1973) 3, Zagreb, 1973.

Pušić, Ljubinko, *Grad društvo prostor*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.

Hadžibegović, Ilijas, Radušić, Edin, *Od orijentalno – islamskog do evropskog grada*, Svjetlost Evrope u Bosni i Hercegovini, Buybook, Sarajevo, 2004.

Vujović, Sreten, *Grad i društvo*, Istraživačko – izdavački centar*,* Beograd, 1982.

DEVELOPMENT OF URBAN LIFESTYLE AT THE TERRITORY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Merima Čamo

Summary

Urban lifestyle is universal and recognizable social category in the entire urban globe. The differences in lifestyles, from town to town (from state to state) are evident and daily manifested in a dynamic urban space of micro-worlds. Every town has its own specific social and cultural – regional, historical as well as contemporary profile. Its vital supplement is the urban way of life which transforms and multiplies in the rhythm and direction of various social changes. In this paper, in brief, the development of specific urban way of life in Bosnia and Herzegovina would be presented, as well as its changes through different historical-and civilization stages characteristic for this region.

Key words: civilization, town, urbanity, way of living, standard of living, lifestyle, culture, (trans)acculturation, tradition, modernization, rural – urban antagonism, socialistic town, urbicide

GODIŠNJAK 2009

KNJIŽEVNI PRILOZI

UDK 821.163.43*-1

Usputne trave

Bisera Alikadić

Mliječna

Pomusti sjećanje
Kao kozu-kozicu,
Kao ovcu-ovčicu.
Kao egzotičnu devu,
Kao kavkasku kobilu.
Stisnuti dojku rodilje
Prelilu mlijekom –
Štrcnuti zdravlje
U bolesne oči,
Umoran um.
Pomusti sjećanje,
Mlijeko prvstva i kraja

Kad duhovi marširaju

Noćni glas stravom pita:
Ili spavaš
Ili tamu prepričavaš?

Ako ne vidiš,
Odgovor ti dajem.
Na rukama ispruženim
Nosim svoj život

Svoju trošnost
Kao ozlijeđeno dijete.
Potrčala bih,
Ali minska polja svuda.
Ne znam kuda.

Ne, ne spavam,
Tamu bih da prepričavam.

Nostalgija

Zatresi januar
Starinsku kuglu
U kojoj pada snijeg.
U njoj koliba, bor i lane.
I ne samo to,
Miris domaće hrane,
Radost toplog kruha.
Cika i graja između kuća
Dignutih po mjeri čovjeka
I crtežu djeteta.
Osmisli dan da veseli
Kao na dragoj glavi
Kapa sa lisičijim repom.
Zavrti januar, tu staru kuglu.
Poput rundavog psa,
Isplazi jezik.
Narugaj se gradskom januaru
Punom smoga.
Avetinjskim zgradurinama,
Marketima što odjeljcima plaču
Za malim dućanima.
Zatresi januar.
Budućnost je kugla
U kojoj sipe jadi.
Nostalgijo, od bisera nisko,
Gradi se visoko,
A pada se nisko.

Mantra za dobrobit

Ja teb ti men
Ja teb ti men
Ja teb ti men
Ti men ja teb
Ti men ja teb
Ti men ja teb
Ti men ja teb
Ti men ti men
Ja seb ja seb
Ja seb . . .

Nebesko perje

Smiri stihove
Kao perje u jastuku.
Nasloni glavu na njih
I gledaj danje nebo,
Zamišljeno i ono
Kroz prozor. . .
Ostalo je noć.
Zvijezde su ordenje
Za druge,
Za dogovorene i ugovorene,
Za neizbježne.
Nasloni glavu na jastuk
S njim si početak
I zadani kraj.

Rastrošna

Potroši se so.
Potroši se sveto ulje.
Potroši se brašno.

Potroši se san.
Samo smrtne ure
I unatrag i unaprijed
Vavijek cure.

Žal na žàlu

Kad bi lice ovo
Obrazina bilo
Pa da je svučem
I da s tobom, rosom
Od čovjeka
Čežnju ljetnu ja utučem.
Tristo poljubaca na sat,
Hiljade dodira.
Želja moja i tvoja

Pupčanica

Svih lijepih rađanja.
Mirijada sićušnih zvijezda
Dizala bi se sa naših tijela
I nebo bi bilo sve zlatnije.

Lagano na prstima

Slušam arhitektu,
Zanio se u priči,
Veli: Spavaće sobe
Prave se prema istoku
Da sunce polako budi
Stanare – ljude.

Takoreći na prstima.
Sunce mu, arhitekti, kalaisano.
Ako je čovjek probdio
Cijelu noć,
Kao da se raduje danu,
Zabljesnut
U svom dumanu?

Riječi

Na početku bješe riječ.
Ne, nije tako!
Na početku bješe seks.
Pa kad je o seksu, kao takvom
I kao o složenom činu,
Komentar morao pasti,
Izletješe riječi.
Umnožiše se, kao takve,
Kao prljave, kao bljutave,
Kao nikakve.

Plejade

Moja se misao
Vrti oko sebe,
Svoje osi, oko mene
I oko svepristunog.
Plejade poezija
Plutaju svemirom
Sa mnom.
Lebdimo iznad crnih
Rupa
I zapuštenosti
Duha čovječijeg.

UDK 821.163.43*-1

Tanka nafaka ili kako osjetiti rahat

Sead Begović

Potraga za zlatom

Tvoje crne oči
tvoji skupi lakirani auti
pregaze me

Tvoje oči, tvoje crne pantere
jednim skokom zaskoče me

O Zlato moje!
Tvoj puž još uvijek strepi
da će ga netko prestići
u toj utrci za zlatom

Ja vala, drago je živim očima
pogledati po tvome tijelu
po tvome dunjaluku
pa makar je i tanka nafaka
Šetati tvojom kaldrmom
susretati tvoje usne i begenisati
sjesti s prsatim sestrama ispod
tvoje brade i osjetiti rahat
kao da nas je jutros rosa podojila
I viknuti: Bujrum, bujrum!
Istrči već jednom iz svoga života
i pogledaj me, nije džaba bijeli svijet
i njegovi smjehuljci
Pa pođimo sad ja i ti, jer što ovce vide ležeći
nije daleko hodeći

Živjeti dalje

Na uzdama grabeži oblijećeš me
poput muha
Tobom lutaju strogi Prusi stupajući
Poslije je sve mirno – počupanih obrva
Jednim okom mjerim obujam sobice
u kojoj je jutros granulo tvoje lice

O tupe li lijenosti koja drži sunce
u jednoj točci satima, zašto pušta da
stradavam čitavo poslije podne skrivajući se
sve do sumraka
kada prigradska plinara obično grune
a ti se po navici streseš
i nastaviš dalje živjeti
Haj', bujrum!
S kakvim dobrom, dobri moj komšo
doš'o si me klat'?
Što bolan? Još i potkovat'?

Buđenje dveri

Ah, kakvo je to jutro bilo
Činilo se, može bljesnuti
ispod neoprana pazuha i
zamirisati

Ali me niskost prizemlja udaljava
u nekoj spirali, na samom dnu
Ohole sjene prolazile su

I dok se pejzaž osvješćivao
Ti si za me kao mirisna bašča bubrila
i ja te primaknem kao svoju sreću

Jer istog smo daha
gdje radost klija
daruju te meni sklone
siluete bilja

Dođi, dođi, insane
miris ove bašče hrana je
u njoj raste Jedini, aškom vrelim
korov tvoj zagrli
i u mrtvi akšam prolaznu kuću
s tobom napusti

Bijelo koljeno sna

U noći
primiču se moji djedovi, geoloških glasova
iz zemlje čaranja i jedenja

I sve zvjerinje pobjegne kad čuje taj
i suviše frekventan glas

Slušajući valovite i blage amplitude u tom glasu
njima je najljepše u mom uhu

Ase leži Ahmet i Ajdin i Zakir
a potom potomstvo njihovo
mezarje svoje nađe: Arif-aga i Zejnil-aga
Tko u ove kabure dirne
na Jasenu brdu ponad Trebinja
ja bum došel s Trešnjevke, iz Zagreba, i rekel vam:
Kaj je dečki, bando ćafirska, ima ko kaj protiv
ja sam muslimanec
domovinec sin

Krađa čokoladnih boja

Otac, he was a good king
and he was a man
ubit ću svoga oca
oženit ću se svojom majkom
(u meni se diže pneumatska stolica

dolazim do daha: ako ubijem kralja
da li je to put spoznaje
ja kao ja to ne mogu riješiti)

Kad on viče zastori padaju
Kastriram mačku
ubijem mladog štakora
dobijem sina
Ciganka mu vodu mutila
ubodom igle u neizlječiv kašalj riječi
onog kralja što me
trinaest katova gladio po glavi

Oče, očenaš, zima nas je iscrpila
u maskama životinja
a Fatiha proljećem obdarila
Elhamdulillah, otjerat ćemo demon zime i
Noći što su noćobdije, bez jarkih boja
Elhamdulillah
dosegle i svoj nivo, ćilibar mraka – Amin

Mali Princ

Pod korakom njegovim zavodljiva zmija se plete
njeni obrisi suhe i ljuskaste kože u pijesku
Zanijela ga spokojnost tih hladnih očiju
Možda će mu ona zagrijana suncem pokazati
zemlju dalekih povorki krijesnica
Možda će u njenim razjapljenim čeljustima
napokon sagledati sav mir ove pustinje i
dosegnuti svoju visinu iznad litice – iznad
svakog zida:
Violinu, minu i mezanin
Crvene večeri Šeherezade
Ucviljene kćeri
i nestašni nadimajući baobab
I prije nego što se ugase svici i utišaju svirci
on polako nestaje s karte ovoga svijeta
Čuvam ga još malo u zanjihanoj suzi

a potom mi umorna rožnjača Iris
izgubi majušni trag
Bijah tužan, iako dobro znam: neveselom čovjeku
od tog se kosti suše
Rekao sam – ostani – griješ mi jetru
Ovdje se voliš s grubom travom
Ovdje smijeh tvoj pada poput perja
i posipa nas dahom đule
Mogu ga osjetiti
zagrliti kao veliku dvoranu prirode
u mome tijelu me razvedrava
gdje bolno ništavilo zjapi
i stoluje šutnja
Rasprodaja pustinjskog popelina

Ah smrti, od pjesme se mora rastati!

Iz Njegove česme, izvora života
suza očna grijehe čisti
Allahu, neka oči kaplju krvlju
Koji se rastao s ovim svijetom
s imenom Istinitog na usnama
neka je na njega milost svih svjetova
Zapisa loš sin još lošijeg oca
stanovnik pustinje, Mali princ riječi
umrli prije smrti, potrebit Allahove milosti
Siromah Sead

Tajne oči večere

Noću uvijek otvorena vrata džamije
tako te zamišljam kad rano podranim
no, ja ipak lako izgubim lakoću
kojom sam te ljubio danju, iz sela u grad
ili uz crkvicu svetog Lovre
kada sam težio nekom snu
prikazanju teških boja čempresa
Noću teško osjećam meke vlati
jednostavnih trava

Noću me prekrivaju zavjese, bjelina
uvijek zanosna ljepota
kojom svećenik prinosi kalež
čisto i mirisno
poput milote umivanja, tako i ja podižem
kućice, šenice bilice pečene u tvojim očima
gdje sam vidio za sebe prilično velik
komad neba, prije večere kad
uz pitu maslenicu ne pristaju
glupi krumpirići iako ti kažeš
jedi Sejo bolahan me jedi kažeš
kao da dovu činiš
i od Allaha išćeš
medenih šeftelija

UDK 821.163.43*-32

Zemlja je k'o droga

Zlatko Lukić

Sve je počelo onda kad je Ante zatekao Matu u dvorištu svoje kuće kako iskopanu zemlju lopatom trpa u vreću. Zanesen radom, Mate je pričao sam sa sobom.

– ...Kažu da je u 'Ercegov'ni najbolja bosanska zemlja. Ima, vele, malo više šljunka i kamena, al' zato ima najviše sunca u njojzi... Ne znam, more bit, a ne mora, a more bit i oboje... To zna samo onaj koji gleda travu odozdo.

– Otkad sam pričaš? Nisli i ti, jadan ne bio, posli svega prolup'o k'o i sve izbjeglice? Ha, Mate?!

– Jebem ti fizički pos'o. Za mene je umni rad... Pa đe si ti? Nema te k'o ni pravde... Otkad me gledaš?

– Sa' sam doš'o. Š'a, jadan, radiš s tom zemljon? Ionako je ne'amo ovđe dovoljno.

– Kopam, prika, vi'iš da kopam? – pritom Mate dohvati iz torbe za laptop dva *heineken* piva, otvori ih upaljačem i ponudi ih Anti – Radit' se ipak mora!

– Pa š'a tražiš...? Naftu, zlato, dijamante... Il' piramide? – nastavi Ante, smijući se.

– Jeb'o piramide, od nji' se ne živi... Bavim se biznisom.

– Ma nemoj?! Prije sedam dana si doš'o odozgori iz Europe i već...

– ...I jopet ću, bogme! Gore je lova... – prekinu ga Mate.

– Pa š'a onda ovdi počinješ?!

– Znam te ka pouzdana čov'ka... Nadam se da ne'eš nikom reć' za moj patenat...

– A š'a s' to patentir'o? – upita ga skoro podrugljivo Ante.

– Vi'iš ovu zemlju? Ovu našu posnu zemljicu?

– Vidim samo goli kamen i nešto malo zemljice... – uzvrati Mate, češući se iza uha.

– Ja ti, dragi moj, prodajem zemlju.

– Ma nemoj me zajebavat'? Prodaješ li cilo imanje?!

– Što više – to bolje!

– Čuj?! Pa ako već nisi kome ponudio... Ja bi' rado kupio tvoj grunt.

– A ne! Ja ne prodajem grunt. To nipošto! Nisam ja k'o naši političari pa da prodajem zemlju!

– Pa sa' si mi rek'o da prodaješ zemlju? Koga ti zajebavaš?! – uzjoguni se Ante.

– Prodajem samo zemlju sa svoga imanja. Jesam li jasan?

– Stari, puk'o s' k'o bostan! Jebo me svak' ako nisi...

– ...Čekaj malo, budalet'no jedna... Prodajem zemlju u dubinu, a ne na kvadrat.

– Pa ne mo'š cilu njivu iskopat' pa prodat'. I š'a će strancima naša zemlja?!

– Mogu kol'ko mogu. I ne prodajem zemlju strancima. Prodajem je samo Bosancima, ali u Europi...

– Prodaješ Bosancima 'ercegovačku zemlju u Europi?!?!

– Prodajem je na malo. Jer kad se prodaje na malo, onda je skuplja cina.

– Dobro, rec'mo da sam ubro š'a govoriš i znam da su Bosanci blentaviji od 'Ercegovaca. Ali š'a će njima naša zemlja u Europi? Jebeš zemlju!

– Jebeš zemlju? Sram te bilo! Objasni' ću ti... U onoj vreći tamo ima o'prilike pe'set do še'set kila zemlje, fine, kvalitetne, k'o da je iz Posav'ne, skoro liči na humus. E sad, ja iskopam još nekol'ko tak'ih vreća, strpam ih u svoj kombi, i pravac Europa. Tamo, u svom stanu prepakiram tu zemlju u male kese i nalipim etikete, rec'mo: "Rodna gruda Srednje Bosne", "Rodna gruda Podrinja", "Rodna gruda Bosanske krajine" ili "Rodna gruda Sarajeva"..., i tako napravim širok asortiman proizvoda.

– Ti, znači, prodaješ zemlju na kilogram? Pa jes' ti normalan?! Kome treba kila zemlje?!

– Ne prekidaj me. Ti znaš Bosance, oni su ti, jadni, meka srca, a uz to misle njime, a ne mozgom. Ljudi mi dolaze kući i kupuju zemlju, kupuju grumen rodne grude, zemlje Bosnice, krvave. Hej, nije to mala stvar! Svi hoće barem jedan busen zemlje.

– Pa š'a sade u tu zemlju? Kukurijek? Jagorčevinu?! – skoro iznerviran upita Ante, jer ni dalje nije ništa shvaćao.

– Naivan si k'o da nisi 'Ercegovac! Znaš li ti, budaletino, za onaj narodni običaj na sa'ranama? To rade svi: i muslimani, i pravoslavci, a i naši. Kad spuste pokojnika u grob, sva'ko do'vati malo zemlje i baci ga u jamu. Kao... bosanska zemljica je lakša od europske... I nema toga koji mi neće kupit' zemlju kad mu umre ne'ko iz obitelji..., ili komšija, prijatelj, poznanik... Sve to ima jedan viši, reka bi', dublji smisao.

– Pa kako ti ide to...? – zapita Ante u nevjerici.

– Ama kažem ti: ide mi! Kila zemlje pet eura. A i sam znaš naše sahrane. Na svaku dođe bar dvajes obitelji. Svaka uzme kilu zemlje, bacaju je u grob, pa ti sad računaj. Izađem dobar po sto eura po jednoj sa'rani.

– U jebo te! Pa ti nemaš duše! To je skupo! – skoro urliknu Ante.

– Kaki skupo!? Ljudi se tuku za zemlju. Uostalom, skupa je Bosna..., a i 'Ercegov'na. A, osim toga, naši su u Europi puni love... Pa reci mi, zar bi ti žalio dat' za nekog svog pokojnika pet eura...? To je zadnje š'o mo'š uradit' za njega, jer taj te više nikad ništ' neće koštat' u životu.

– ...Dobro veliš, prika... Pa umiru li ljudi?

– Umiru, bogme. Umiru zbog nostalgije, tuga ih pojede, umiru od svakojakog jada. Puca im srce š'o nisu na svojoj zemlji, kraj Neretve, Bosne, Vrbasa, Une, Drine... Kukaju š'o ne mogu roštiljat' i 'ladit' rakiju u rijeci... Znaš li ti da tamo prave vino od grožđica?! Naroljaju se te kemije, pa im se sutri glava raspada... Nekol'ko i' je oslipilo, a dvojica su se već otrovala. I tako, umiru svak' na svoj način... Prva generacija izbjeglica već se prepolovila. Ali dok umre druga polovina kojom će ljudi posipat' svoje mrtve, ja ću steć' doooobar kapital!

– A kako ti je inače gore u Europi? Kako su ti stari, stara...? – zapita ga Ante.

– Dobro su. Država im je dala socijalni stan od sedamdese' osam kvadrata, a dobili smo i mi stan, sestra i ja. Pa smo onda sestra i ja prešli rod'teljima, a naše stanove izdajemo za lipe parice... Stari mi se ubi od dosade. Kupio sam mu tv, i sad se drogira vijestima. Još uvijek vodi svoj privatni rat. Kupio sam mu i sat'litsku, pa gleda sve kanale koje može razumit'. A stara k'o stara: kuha, pere, pegla.

– ...A sestra, kako je ona? – zapita oprezno Ante.

– Kate je najbolja. Ona je na socijali k'o i svi mi, ali ne brine nju ništa. Uzgaja neko svoje cvi'će, čajeve..., š'a ja znan..., na teraci. Veli da je to neka biomedicina, neka alternativa...

– Izgleda da vam nije loše... – zaključi Ante.

– Ne žalim se. Sva'ko od nas dobije po 'iljadu eura socijale, i time nas namire. Jes' da nam je plaćena stanarina, struja i voda, al' opet, sve je skupo. Tv nisam prijavio, pa i tu malo ušparam.

– Lipo ti to meni sve ispriča... A kol'ki ti je porez na taj tvoj pos'o?

– Porez? – trgnu se Mate – Kaki porez?! Ja tamo, jadan, živim na socijali, a ti bi me oporeziv'o! I kome da plaćam porez?!

– ...Podsjećaš me na naše poli'čare. Oni prodaju zemlju onima koji ne misle dolazit' u nju. Ili dođu samo preko ljeta, na deset-petn'est dana.

– Daj, molim te, ne zajebavaj me još i ti. – uzvrati mu Mate. – ...U stvari, posli svega si me natjer'o da razmišljam...

– Nevjerojatno! – graknu Mate – Ovo ti je za Guinyssea: Ante, pa razmišlja! Ali hajde, rec' mi š'a je. Ako ti je ideja dobra, dilimo 51% prema 49%. To je već provjerena šema.

– Ti znaš onu Hadžibegovu džamiju nedaleko od nas? Srušena je. Ostalo je od nje samo kamenje. Eh sad, valjalo bi pokupiti manje komande, veće izmrvit' u manje, i prodavat'i k'o suvenir, k'o ostatke neke, recimo poznate džamije iz Bosne... Naprimjer: "Ljudi, ovo su vam osta'ci Ferhad-pašine džamije iz Banjaluke! A ovo je kamen Aladža-džamije iz Foče! A ovaj, ovo je ostatak džamije iz Prijedora!"

– ...Nije ti loša ideja. Ima kamenja i od naših crkava. Valja i to prodati. Mislim da bi moglo ić'... Ma znaš š'a, nisam ni smetljar ni grobar pa da prikopavam po ruševinama. Drugo, ja ne prodajem vi'ru, to rade hodže i popovi. Tko 'oće zemlju – kupi' će je. Domoljublje je zdravije i unosnije od vi're.

*

* *

I dogovoriše se prike, pa zapucaše u Europu. Uđoše u stan Matinog oca Filipa baš kad je završavao tv-dnevnik Federalne televizije.

– Jebalo ih ovo! Čitav dnevnik samo o tome kako je jedan pronevjerio novce, drugi primio mito, treći utajio porez...

– Nemoj se sekirat', Pil'pe... – umjesto pozdrava reče Ante Filipu, priđe mu i oni se zagrliše.

– Sa'š vi'it kad zatraži piće... – šapnu Mate Anti.

– Kako da se ne sekiram?! Dnevnik triba zvat: crna kronika! Mate, daj mi jednu lozu da s'perem čemer s duše... Drago mi je, Ante, š'o si nas doš'o posjetit'...

– Evo, stiže med'cina...! Vidi, vidi – imaš i viski! Pil'pe, š'a je to?! – reče Mate, noseći ocu piće.

– Moram... moram... Ali, znaš, ja to čuvam za konzula. On zna katkad navrnit' kod mene, jer smo u susidstvu. Ne mogu čov'ka ponudit' rakijom. Zamislite da konzul iz moje kuće ode na neki banket, a bazdi na rak'jetinu. Nije uredu. Nije nikako... Mora narod čuvat' obraz našim polit'čarima. A jesam se nasekir'o zbog dnevnika...! Ma da je Tito živ, ne bi bilo ovog sranja!

– Bilo bi drukčije sranje. Stari, ti si stvarno i komunjara i jugonostalgičar. Da mi nisi ćaća, odrek'o bi te se preko novina – uzvrati mu Mate, točeći piće sebi i Anti.

– Nisam ja komunista, ja sam 'umanista! Slažem se da nekom nije taj socijalizam valj'o, jer nema čov'ka koji svima valja... Ante, jeste l' mi donili rakije?

– Jesmo, Pil'pe, jesmo. Doni'li smo ti je'an kanistar – odgovori mu Ante.

– Samo je'an kanistar? – skoro tužno će Filip.

– Od pe'eset litara. Valjda će ti valjat do Uskrsa... – doreče svoju misao Ante.

– Nadam se... Nego, š'a ćete sa zemljon? Čujem od Ante da vam je jedna vreća ispala na carini.

– Jebi ga, Janezi su na ulazu u Deželu mislili da nešto švercamo, rasparali vreću k'o divljaci i sve se prosulo po asfaltu. Š'a smo mogli nego ostavit', jer nismo imali čime pokupit'.

– Tako ti je, sine moj, kad prodaješ zemlju... – reče mu Filip – A drugi put ponesi metlicu...

– Bolje i to nego da prodajem obraz k'o neki... Kad neće Europa u Bosnu – 'oće Bosna u Europu.

– Jadna ta Europa kad u nju mi uđemo... – uzvrati Filip – Nego, nali' mi, Ante, još je'nu – na tren se zamisli, pa reče – Sa' mi sinu... Pa ima Kate čet'ri žardinjere na teraci. U njima su oni njeni čajevi. Uzmite zemlju iz žardinjera. A za čajeve ćemo lako. Ja ću joj namirit'.

– Je, pa da me Kate razapne! – viknu Mate gledajući oca kako nešto traži po stolu.

– Ma di mi je duvan...? Aha, tu je. De, Ante, Mate, zapalite po jednu ovu moju cigaru...

– Ajme meni, ćaća, jesi li ti uzeo moje osušene čajeve? – glasno reče Kate, uletivši ljuta u sobu.

– Jesam, pa š'a onda? – upita otac, pripaljujući sinu i Anti cigarete.

– Ajme meni, Pil'pe, ja te čajeve prodajem! Upropastit ćeš mi biznis! – pobuni se Kate.

– ...Pa š'a sam moga... Ostalo mi je samo malo škije, a vidija sam da si osuš'la i fino izrezala one svoje čajeve na balkonu, pa sam ih pomiša sa svojom škijom, i mogu ti reći da je dobro ispalo! Doduše, više je bilo tvoji' čajeva nego škije, ali smot'o sam pet kutija cigara... Zadnji dvajes cigara sam smot'o sve od tvog čaja, nestalo mi škije... Nemoj žalit', vratit će ti ćaća... – reče, pa se okrene momcima – Ante, Mate, recite joj jesu l' mi cigare dobre?

– Bolje su od *ma'lbora* deset puta! – pohvali ga Ante.

– Kate, triba mi tvoja pomoć. Ustvari mi triba zemlja iz tvoji' žandinjera – kaza brat sestri.

– Nema šanse! Š'a ću ja sa svojim čajevima ako mi uzmeš zemlju?

– Reci joj da ćeš kupit' zemlju od nje – predloži Ante tiho Mati.

– Jesam li ja to dobro čula, ili me moje uši varaju? – reče Kate, čuvši šta je Mate šapnuo.

– Sad si me zeznija. Nisi triba spominjat' kupovinu – reče Ante Mati.

– ...Ovako, u moje čet'ri žandinjere ima še'eset kila zemlje. Za kilu deset eura i prodajem ti sve. A trebaš mi platit i čajeve...

– ...Še'eset eura!? – zinu Mate – Jes' ti poma'nitala! I sama znaš da prodajem zemlju po pet eura kila!

– Ne interesira me. Uzmi il' ostavi. Računaj da i ja gubim zaradu od čajeva – reče Kate, pomiluvši oca po kosi govoreći mu – ...Ćaćo..., i ja sam propuš'la...

– Ćer'ce moja, zna ćaćo da ti pušiš... Vidija sam te kako motaš na balkonu... I bo'me uvlačiš do bubriga... Al' sva'ko puši svoje poštenje. Ja sam svoje davno popušio. Triba sam ostat' u 'Ercegov'ni il' otić' najdalje do Imockog kod brata... Umisto toga, ja sam izvuk'o svoju guzicu ovamo zbog vas..., pa se ne mogu svitla obraza vrnit'... Nego, nemoj sekirat' brata. Prodaj mu tu zemlju jevtinije..., budi i ti 'umana ka on... Huh, š'o mi se osušilo grlo od svega... Ćerce, daj nam po jedno ono karlovačko pivo š'o je Ante donio odozdo...

– Š'a je stari, je li te to u'vatija viski? – upita sin oca.

– Ajme meni! Nije, nego ga je opet u'vatilo domoljublje – prozbori Kate.

– A zar ti ne voliš našu napaćenu 'Ercegov'nu? – reče Filip, paleći novu cigaretu – Ali š'a ćete vi doli? – i pritom se Filip okrenu Mati –Ti ne mo'š nać' posla sa svojom heravom kičmom, jer si se sjeb'o na kavasakiju! – kaza, pa se okrenu Kati – A š'a 'š ti kad imaš samo osnovnu, a i to sam mora platit' da bi je završila! Uz sve to, svaki vam dan gledam mater kako se zbog visokog šećera bode ka kak'i narkoman... Injekcija doli nema, a o'đe su džabe. Doli bi crkla za des't dana.

– Stari, ti uvijek kukaš kad malo cugneš... – prigovori Filipu sin.

– Ne kukam nego se grizem... Živ se pojedo'... A š'o su dobre ove cigare! Samo ti govorim, ne kukam ja nikon'. A kome ću reć' ako neću vami? Vi ste zbrinuti, imate te svoje biznise. Svako za se travu pase. Mog'o sam se ja bar vratit', pa s našim generalima rastirat' govna.

– Ajme meni! Jest', pa bi sad s njima zajedno sidija u Haagu – zgrozi se Kate.

– Jebeš Haag, ja sam logističar, kuvar! Ne bi mene Haag ni vidija! Samo da vam kažem još i ovo dok nema matere: ja se vraćam u 'Ercegov'nu, i nema toga boga koji će me zadržat'!

Upravo tad se pojavi iz kuhinje Ane s loncem graha i najavi:

– Evo gra'a... Da vas ne uvati loza. Ćerce, donesi im tanjure...

Kate na to ode po tanjure, Ane ih pogleda malo bolje:

– A već ste p'jani...? Pa di prije...?

– Ma njih je uvatilo dobomoljublje... 'Oće ić' doli... – reče Kate, vrativši se s tanjurima.

– Pil'pe, je l' to istina, Pil'pe?! –upita Ane muža, stavljajući grah u tanjure.

– Šta me ima uvatit'! Tek sam kod prve čaše.

– Ja ne idem – smireno reče Kate – Dobila sam nji'ovu putovnicu...

– Je, požurila si – dočeka je otac – Udala si se, pa razvela od onog svoga crnje.

– 'Oš i ti? – nalivajući svima viski, upita Mate sestru.

– Mate, tovare jedan, š'a mi nudiš 'ćer? Ona ne pije! – pobuni se mati.

– Š'a govoriš, Kate, mala ti ne pije?! – reče Filip kroz smijeh – 'Ćer ti loče ka tvoj brat Andrija. Ne može se tek tako uteć' od svoji' gena... Naspider ti, Ante, i njoj je'nu...

– Da onda nazdravimo... Za 'Ercegov'nu, a i Bosnu. Naravno, i za 'Rvatsku! Sutra prodajem pod 'itno svu onu zemlju, i idemo na jug! – izreče Mate zdravicu.

– A tebe, 'ćerce, ostavljamo da čuvaš ovaj stan i uzimaš stanarinu od drugog stana! Telefon imaš, pa ako bude kak'i' problema – ti zovi! Ljudi moji..., zemlja je k'o kaka droga... Ne može čo'ek bez nje. Uvik me vuče, stalno... Ne znam ni kako sam izdrž'a sve ove godine?

– Ne prdekaj, stari – reče Ane Filipu – Nav'k'a si se na lu'suz. Baš me zanima kak'u ćeš pismu doli gudit'...

Priča se tako otegnu do kasno u noć, kao i svaki put kad iz domovine u dijasporu dođe netko u goste. Pitalo se za susjede i komšije, tko je umro, tko se oženio, tko je koga prevario..., i tako to... Legoše poslije ponoći, dobro nadojeni poljskim viskijem.

– Stari, ova škija me dobro opandrčila... Kak'i su to Katini čajevi koje je Pil'p stavija u svoju škiju...? – reče Ante poluglasno Mati dok su išli leći.

Mate se trgnu, sjeti se nečega, pogleda na balkon, pa šapnu priki:

– A u vražju mater... Stari je mislio da je čaj, a Kate u žandinjerama drži maricu, suši je i prodaje...

– ...A bilo je više marice nego škije, bar tako reče Pil'p...? Pa mi smo se napušili k'o konji...– Eto, sad si vidija š'a ti je domoljublje moga ćaće... Valjda domoljublje pali još samo kod konja.

*

* *

Filip bijaše noć prespavao na kauču. Diže se polako i odmah zapali cigaretu od Katinog "čaja". Kašljucnu pet-šest puta. Tek tad vidje da su Mate i Ante nasuli svu zemlju iz balkonskih žandinjera u vreću.

– Aneeee! Daj kavu... Il' juvu, još bolje! – viknu, upali tv i poče tražiti program na kojem su vijesti – K'o da sam poloka bačvu brlje.

– Šta je, ćaćo...? Mamuran si od domoljublja... – reče Mate s balkona – A tek kad dođe otrježnjenje...

– Dobro jutro, Pil'pe. Jes' se naspav'a? – upita Ante, iznoseći vreću s balkona i odnoseći u predsoblje.

– Cilu noć sam sanja neke poli'ičke litanije... – odgovori mu, pa se onda obrati sinu – O kak'om ti otrježnjenju govoriš? Ni'ko nije bija p'jan, a najmanje ja.

– Sjećaš li se š'a si sinoć prič'o? Odlučio si ić' dolje u 'Ercegov'nu...

– Ko?! Ja!? Ne budali...! Anti, š'a ovaj moj pizdi?

– Pa... govorio si, Pil'pe, da ti je misto u domovini... – pokuša Ante biti nježniji.

– Ah, ja više ne'am domovine. Poderali su je političari k'o stare novine. Ne mogu ni u 'Rvatsku, nemam putovnicu...

– Pa možeš, Pil'pe, sa šveckom putovnicom. Odeš doli i izvadiš si 'rvatsku putovnicu – nastavi ga podbadati Mate.

– Aha... Dobra ti je ta – kaza Filip, i na čik dopušene cigarete odmah zapali novu.

– Opet pušiš te cigare?! – iznenađeno reče Mate.

– A koje ću? Kad mi vi niste don'li škiju! – skoro zaplaka Filip od tuge.

– Nismo mogli donit', jer su nam je Janezi uzeli na granici. – poče se pravdati Ante.

– Evo ti juva..., Pil'pe... – pojavi se Ane s tanjurom – Složila sam ti u torbu košulju, gaće, čarape... Da imaš za puta…

– ...A ja to negdi putujem??? – zbunjen se okrene prema ženi.

– Pa rek'o si sinoć da putuješ danas..., dolje..., u 'Ercegov'nu...

– Zeza sam se... Pa može li se čov'k malo zafrkavat'?!

– Ajme meni…. Š'a je, još niste otputovali…? – uzviknu Kate dolazeći iz sobe u pidžami.

– Ćerce, nemoj sad i ti tako…

– Ali stvarno si reka da ćemo svi otić' doli, osim Ane… – potvrdi Mate majčine riječi.

– Ne pravi me budalom, Mate! I pusti me da na miru izim… Aneeee, š'a će bit' obidu?!

– Ako on nastavi 'vako s ovim Aninim čajevima, moglo bi bit' svašta… – reče Ane više za sebe.

– Kol'ko ti, stari, ima ti' svoi' cigara? – tiho upita Ante priku Matu.

– Nije stvar u tome kol'ko ih ima nego š'o su skoro sve skroz od marihuane. On se ne prestaje drogirat'… – šapnu mu Mate.

– A to znači da će ga opet spopast' domoljublje? – upita Ante.

– Bravo, prika. Moga b' ti na "milijunaša"… – uzvrati mu Mate.

– Ova mi cigara baš dobro leži! Sad bi mogli promozgat kako ćemo putovat doli u 'Ercegov'nu! – reče Filip naizmjenično kusajući juhu i pušeći cigaretu od Katinog "čaja".

– Ajme meni, ćaćo… Znači ipak putujemo…?! – iznenadi se Kate.

– Nego šta! Pakiramo se, i nemoj da te čujem da cviliš…

– Ali Pil'pe, moram prodat' zemlju… Narudžbe su tu… Ne mogu iznevirit kupce… – podsjeti sin oca.

– To može i mater… Kol'ko je puta prodala zemlju kad si ti bio na terenu… Ni'ko nije nezaminjiv! Aneeee, di mi je putovnica?!

– A kako ću ja nastavit' biznis ako budem doli…? 'Ko će dovozit' zemlju od doli…? – upita Mate.

– Znaš š'a ja mislin… – šapnu Ante Mati – Tribalo bi njemu pod 'itno sakrit' te cigare i dat' *ma'lboro*…

– Ne igraj se životon…! To bi za nas bija sudnji dan… Ma dobro, da probamo... Imaš li možda kak'e cigare?

– Nemam… Čekaj, mislim da imam negdi je'nu il' dvi' kutije *ma'lbora*. – reče Ante i iz predsoblja donese dvije neotvorene kutije *marlbora*. Mate uze od Filipa smotane kutije cigareta da ovaj ne vidi, i ponudi ga *marlborom* koji mu je donio Ante:

– Pil'pe, zapali jedn'u ovu… Ostav' se tog smeća…, 'oću reć', ti' Katini' čajeva…

– A, života ti, š'a fali Katinim čajevima? Gušt mi je pušit' čaj i neću prestat' dok i' sve ne popušin… Il' ga pio il' pušio – čaj je zdrav! I vrati mi moje cigare na stol, inače ću ti odrezati te lopovske prste! – ne dade se nagovoriti Filip.

– Ama 'ko je vidija pušit' čaj? Hajde, razveseli pluća *ma'lborom*! – nastavi navaljivati Mate.

– I ti si juče' pušija čaj i valja ti je… Stvarno ne znam š'a ti je danas... – uzvrati mu Filip.

– Gotovo je... Pil'p se navuk'o na "čaj"... Kako ga sad skinit'...? – reče zamišljeno Ante.

– Aneee, Kateee, dolaz' te 'vamo! – podviknu Filip, pripaljujući novu cigaretu od "čaja", a kad njih dvije dođoše, on nastavi – Sjed' te tute. I dobro me slušajte. Ja sam odlučija. Idem doli. U 'Ercegov'nu. Neću da na kraju svog života umrem o'đe. Ako mi se š'a i dogodi, bolje da mi se dogodi doli... – pogleda u cigaretu – E jesu dobre ove cigare... Za bogove! Ane, jes' mi našla putovnicu?

– Jesam... A š'a ti se more dogodit'...? Ne prizivaj zlo, vrag te ne odnija. – odgovori An,e pljuckajući oko sebe i tjerajući zlo iz kuće.

– Vrag nikad ne spava... Ako i tribam umrit, bolje je doli – nastavi Filip – Neću da me ovđe posipaju ovom zemljom š'o je Mate donosi. Lipo će me ukopat na mojoj njivici.

– ...Ako je od njivice išta ostalo, Pil'pe... – reče Ante neprimijetno namignuvši Mati.

– Kako ti to misliš, Ante?! – trgnu se Filip.

– Ovaj, kako da ti kažem... Tvoj Mate je tol'ko zemlje iskop'o da je doš'o do kamenja... Nema više zemlje na tvojoj njivici ni za vazu...

– Je l' to istina, Matane? – upita Filip, pogledavši ljutito u sina.

– ...Kako da ti rečem, Pil'pe... Ante je u pravu... Nema više zemlje...

– Nema više zemlje?! – viknu Filip.

– Nema... – pokunjeno potvrdi Mate.

– Prod'o si svu zemlju?! – nastavi Filip.

– Prod'o...

– ...E da znaš: sa'š prodavat' kamenje! – ljutito reče Filip – Izmisli bilo š'a s kamenjen, ali ga imaš prodavat'! Al' ne smiš prodat' sve... Ostav' tol'ko da se meni može napravit' spomenik kad umrem.

– ...Kol'ko je to... dovoljno ?! – zapita Mate u čudu.

– ...Bi' će dosta des't kubika – brzo mu odgovori otac.

– ...Eto vidiš... Dođe na red i moja ideja... Prodavat ćemo kamenje k'o da je ostalo od srušene crkve ili džamije... – reče Ante Mati.

Filip se polagano diže s kauča, zatim ga podigne i ispod njega izvadi pištolj, repetira ga i uperi sebi u grudi, pa reče:

– Ante, ti si iš'o u medecinsku... Reci mi lipo: di je srce...

– Pil'pe, pobogu..., š'a će ti to?! – zbuni se Ante.

– 'Oš mi reć' il' ne'š? – nastavi Filip – Ako ne'š, pucam u glavu, pa će vam bit' gadno gledat' me!

– Pil'pe, pa nisi valjda poma'nit'o! Pil'pe dragi!!! – zavapi Filipova žena.

– Nisam poma'nit'o... već sam odlučija. Kad ne'am zemlje, ne triba mi ni život! – ogorčeno reče Filip.

– Ajme meni, ćaćo moj! Ajme meni, maaaaajko moja!! – zakuka kćerka Kate.

– Ti, ajmemekalo jedno, i tebe mi je dosta! – viknu Filip – Jedina pametna stvar u životu koju si napravila ovaj ti je čaj!

– Pil'pe, ćaćo, pa ne'eš valjda... – izusti sin Mate.

– Ti pogotovo začepi, ni je'ne više da nisam čuja od tebe! Ante, zadnji put te pitam: di je srce?

– Srce je u grudima – zbunjeno odgovori Ante.

– Ma nemoj mi reć'?! Znam da je u grud'ma. Nije u guzici, il' mudima... Pokaži mi di je...

– Evo, ovđe je... – priđe Ante i i pokaza mu kažiprstom na desnu stranu, u dno desnog plućnog krila.

– 'Vala ti k'o bratu. Ne'aš pojma kol'ko si mi pomog'o... Kad mi svega bude priko glave – da se mogu sigurno ubit'! Al' neću se samoubit u tuđini, nego na svojoj rodnoj, na plemenitoj... – reče Filip i zapali novu cigaretu od "čaja" svoje ćerce Kate, pa uzviknu – Dones' nam, Ane, one rakije od sinoć, ne valja na put, a da se ne kucnemo!

UDK 821.163.43*-32

Skice iz Pan Terra Librisa

Adnadin Jašarević

Sezona u paklu

Čujmo ispovijest jednog bjegunca iz pakla

Pakao je savršeno uređen. Kao da je osobno Albert Speer[1] projektirao njegove avenije, bulevare, trgove, veleljepne građevine... Glavna ulica je dovoljno široka za primiti stotinu šetača, sve pod ruku, od trotoara do trotoara. Ravna poput stakla, ulijeva se u veliki kružni tok oko trga jedinstva. Tamo, sred čempresa, smreka, ružičnjaka i aleja lala, diže se obelisk tako visok da vam se čini, odozdo, da mu se vrh zaoštrava k'o u igle. Oko ceste kojoj ni Pitagora ne bi osporio idealne razmjere, kruže visoke bijele gradnje, nigdje umrljane, s prozorima brojnim, gdje gdje malehnim, u grozdovima, gdje gdje velikim, preko cijelog sprata – i svi oslikani ugodnim motivima, a zašto ne reći pastoralnim.

Ljudi što obitavaju u tim zgradama, šeću prostranim avenijama, zastanu u parku, ili pred obeliskom, tim spomenikom Čistoti, oni su, također, savršenih proporcija, izgleda primjerena, lica bez mane. Te žene u lepršavim svijetlim haljinama… kose njihove ni vjetar ne ruži… cipelice kuckaju ravnomjerno poput stroja u fabrici… torbice im malehne, dovoljno tek za toalete… Muškarci su zagasito sivi… i lica im i odjela… ne osmjehuju se uopće, ne kao ženice… uspravno hode, kao strojevim korakom: jedan, dva, jedan dva… savjesni su, radini i čisti… i, o da, ne gube nikada vrijeme na nekorisne radnje i stvari… oni su u potpunosti predani služenju Načela Korisnosti.

Takav je pakao, pa i toliko je malo reći. Treba se u njemu zateći, živjeti ga, preživjeti ako je moguće da bi o tom mjestu sve bilo jasno. Znači, okusiti ga.

1 Berthold Konrad Hermann Albert Speer stariji (Manheim, 19. ožujka 1905. – London, 1. rujna 1981.) arhitekt i ministar naoružanja u nacističkoj Njemačkoj. Jedan od preživjelih nacističkih oligarha, "glavni arhitekt" Trećeg rajha i sudionik Nirmberškog sudskog procesa.

U paklu svakako nemaju knjižnice, jer su knjige nekorisne: čisti gubitak vremena. I nepoželjne su jer govore da je svijet drugačiji no ga vidimo ili kako nas uče. Knjige su reakcionarne, unose nered, smutnju, navode na pobunu! Zbog toga i brojnih drugih razloga u paklu ih nije moglo biti.

O, zamislite onda užasa u jednoj časnoj porodici, o kojoj se generacijama ništa nije moglo reći, neprimjetnoj do nevidljivosti – savršenstva li tog za društvo pravovjernih – porodici čiji su se životi – dokumentovano – svodili na savjesno zadovoljavanje prehrane, probave i izmetanja, o užasa li!!!, jer gle!, sinak njihov dolazi doma – tako urednog da bi se mogao okarakterisati i sterilnim – u velikoj crnoj limuzini, tako velikoj da implicira moć, zakon, red, poredak…

Izlaze, četiri visoka čovjeka u crnom, dječak među njima, okačen o velike ruke poput lutke krpenjače – mlati nogama u prazno, kroz vazduh, dokačiv asfalta tu i tamo…

Roditelji su blago šokirani, osvrću se prema prozorima susjednih apartmana: slute radoznale poglede ogovarača. Što se desilo? Ona krši ruke nenavikle na takve užurbane, lomljive pokrete. On cjepti od začetaka gnjeva, crven u licu, prsa isturenih pod zašiljenom bradom.

O, Sudbino! O, Redu! O, Čistoto! Baš je taj savršeno odgojeni dječak, to dijete besprijekornih manira, navika, uzor moralnosti, ako ne i čednosti, baš on je ulovljen na času geometrije – neka su slavljeni Tales, Euklid, Pitagora i Ferma[2] – kako u svesku svom žvrlja nekakve škrabotine… Nekakve!? Trebalo je zblanutom nastavničkom zboru vremena da razotkrije prirodu dječakovih škrabotina.

Nisu li to bila zabranjena pismena? O, da, jesu! Slova udružena u riječi, riječi posložene u rečenice, a one ispisane – svetogrđe!!! – na nekoliko strana prljava umovanja!

Ah, taj život mog djetinjstva, široka cesta po svakom vremenu, nadnaravno trijezan, ravnodušniji na dobra od najboljeg prosjaka, ponosan što nemam ni zemlje ni prijatelja, kako je glupo to bilo – a ja tek sada to uviđam!

– Imao sam pravo što sam prezreo dobričine koji ne bi propustili priliku za milovanje, te nametnike na čistoći i zdravlju naših žena, danas kad se one tako slabo s nama slažu.

Imao sam pravo kad god sam prezirao: jer ja bježim!

Ja bježim!

Arthur Rimbaud

"Sezona u paklu, Nemoguće"

Majčica poblijedjela: lice ko zaliveno voskom. Cijukno slabašno: "Oh…", onda pade kako galebovi udaraju s visoka o vodu. Nesretni pater familias na koljenima, šake pune kose: kakav grijeh, kakav grijeh!

2 Filozofi i matematičari koji su uspostavili osnove geometrije

Ljudi u crnom ne obraćaju pažnju na njih. Posjeli su dječaka na tronožac i latili se posla: istresaju ladice, ruše police na pod, podižu tepihe…

Ocu dospijeva do svijesti: pretres. Protestira. Crni ga pogleda kao da nije više no komad namještaja: saopćava mu da je pametnije šutjeti bar dok ne stane pred Ispitivače. Ispitivači? O, da! Zajednica bi se urušila kada s vremena na vrijeme ne bi otkrili rušilačke elemente. *Vi ste subverzivni*!

Otac je licem na podu. Potpuno slomljen. Podsjeća na vjernika predanog molitvi, ali nije tako: on je pometen, izgubljen, bez nade.

Jer, ko nije čuo za Ispitivače, strašne čuvare Reda, Poretka, Blagostanja i Čistote!? Zar ne duguju njima desetine generacija življenje nenarušeno potresima, izuzev od onih što ih Priroda daje? Zar nije njihov sud prognao Riječ i ustanovio mjesto Pravde Istinu. O, Istina je okrutan sudac: sudac bez milosti, dosljedno predana raščlanjivanju malih neznatnih umova i njihovih još nezatnijih primisli, dosljedna u namjeri da osudi svaki čin koji ne služi gospama Svrhovitosti i Logici.

Užasa li kad ne shvatiše da život nije svrhovit, da u njema mjesta logici, ponajmanje istini. Život je laž. Slatkogorka kolijevka satkana od pogrešaka, umišljaja i prijevara. Ali kako bi se dječak mogao sporiti o ovom važnom pitanju kada su osudili već njegovu nedovršenu tezu?

On je naposlijetku utvrdio da je nered njegova duha svet.

Dakle, pobjeći? Pobjeći! Da!

Ustaje sa tronošca, teško, sporo, jer koče ga inhibicije zgomilane u kulu, mrač nu kulu na njegovim plećima. Ipak ustaje: osluškuje zvon staklenih perli, kako se ruše, slamaju, krše u milijardama blistavih ulomaka.

Ljudi u crnom ne obraćaju pažnju. Roditelji? Nesretnici… Već su kušali Usud. Njihovi krhki životi više ne služe ni njima ni Svrhovitosti. Ta, dosta je svega. On prikupi sve preostale sile i jurnu, bezglavo, kroz vrata doma koja će se pokazati konačnom kapijom. Jer, tamo iza ostavlja za sobom jedan zaključani svijet… Poput časovnika savršena mehanizma koji se nikada neće pokrenuti… tako uređen da se ne smije mijenjati…

Ja bježim!

Bježi, bježi, ne osvrće se, niti da pogleda slijede li ga, niti da osmotri kamo, samo bježi, bježi sve dok ne osjeti pod nogama grubi tucanik, u ustima prašinu, u kosi vjetar. Onda se sruči, bezimen, u grmlje, konačno potrošiv i posljednji trunak snage, zapavši u mračan i sladak san bez snova…

*

* *

Artur sjedi sred sukobljenih plamenova i sjenki: brada mu pala na prsa, kao zakovana. Neće više progovoriti. Takav je kada se prisjeti pakla. Šutke pućkam

cigaretu – motrim kakav je učinak priča izazvala kod naših drugara. Horhe zamišljeno čupka zulufe. Herman u polusnu. Ubacujem granu u vatru: šišti. Vlažna. Plamičci plešu poput hurija: ognjene igračice odjevene samo u prozirna vela... razigrane u krugovima, sve užim i užim, kao leptirovi koji nikako da polete... majstor harfista... vreli timpani odjekuju mi u čelu... jedva čujne svirale dozivaju... noć se spušta, teška, teška k'o san...

Međuigra u teatru

Stari dobri Hamlet nekrofil? Svakako... Nesumnjivo! Očito i slijepom, gluhom, blesavom, ako ne i potpunom idiotu!!! Uvijek sam patetičnu scenu s druželjubivom lubanjom zamišljao nešto drugačije nego kako je glumataju u teatru. Hamlet bali nad Horaciovom lubanjom, obrće je, *biti ili ne biti*, gleda kako joj uvaliti jezičinu za jedan stvarno konačan poljubac... Kakva strast... Uistinu, moramo priznati kako takvoj ljubavi ni grob nije prepreka... Ili ovako: "Jebati ili ne, pitanje je sad?"

*
* *

Pjesma bez fabule...
Okeani se kupaju u lavoru.
Rima pada u supu.
Horacije kuca na vrata.
– Jesi li to ti!?
– Ne ličiš na sebe!
Horacije se tužno osmjehuje.
Zaigra red napuštenih zuba.
Znoji se.
Ili se neko pomokrio na tu krnjavu lubanju.
Pacov virka kroz lijevo oko.
– Hej, Horacije, je li ova pjesma u supi tvoja?
Ne odgovara.
Otvaram mu usta.
Eto ga, splet gnjojnih crva.
Odnosim ga da nasmije Ofeliju.

*
* *

Mogli bismo raspravljati i o ubistvu njegovog oca, znate... Kada biste Shakespeareov tekst dali kriminolozima u šake, valjda bi se ispostavilo, opet, da svi dokazi ukazuju na Hamleta. Ma, naravno! Pa samo pažljivo iščitajte onu komičnu scenu u kojoj razgovara s duhom svoga oca... *ubiše me, sine, kako bi ti konačno zavolio svoga oca*... Ovaj uvrnuti kraljević nije si mogao dopustiti voljeti bilo što, bilo koga, što i ko još uvijek dihuckaju pod kapom nebeskom... Voli on svoga oca, onako sinovljevski, ali u tom, recimo, drugom stanju...

*
* *

Bi li on i mamu... K'o onaj manijak Edip. To je već tema za drugi ogled... Ali, uvjereni smo da bi. Nek' se zna!

*
* *

Sada ženska... Zgodna, senzualna, nasrće, namjerena da mu da... Eh, recimo to drugačije: širi čarobne draperje svoga opkoračja... Uz to je i bezobrazno bogata... A on ništa... Pošto je *nježna Ofelija, lijepa poput snijegova* jedini razuman, ako ne inteligentan lik u Shakespearovoj baltičkoj pisaniji, ona shvata, kao u lošim krimićima, već negdje na sredokraći priče – u biti prerano, koliko da čitaocu pokvari užitak, strijepnju zbog otkrivanja nepoznatog ubice – da je Hamlet ne može voljeti... nikako... Zapravo da je može voljeti, ali isključivo upokojenu...

Šta joj je preostalo činiti? Pošto voli isključivo i nepokolebljivo, zapravo slijepo, kako to samo žene mogu u onom kratkom strastvenom vremenu uoči razmnožavanja, ona odlazi do rijeke i okončava svoj bijedni život... sa zagonetnim poluosmijehom na licu... Baš taj poluosmijeh titra pred očima kmetova dok je izvlače, podbuhlu lešinu, sa dna, iz mulja, zapetljanu u trave... Taj poluosmijeh što nam govori da je umrla zadovoljna, ako ne i sretna, znajući da će je Hamlet konačno voljeti... Volio ju je, nego šta! Opkoračio je lešinu u svojim odajama! Nije se dao omesti danima, ni jela ni počinka, sve dok se smrad nije razmilio na nekoliko spratova, zavukao u srce hladna kamena od kojeg je taj nesretni dvorac sazdan. Razvaljuju vrata, sluge: zatiču ga kako rida nad raspadnutom lešinom, prikuplja Ofelijine kose na usnama, udara se šakama o grud... Svi ga sažaljevaju: kakva silna ljubav, kakav jad... Ne vide, glupaci, da on ne može otrpjeti što mu se izmače još jedna ljubavnica, podložna neumitnim procesima raspadanja, decentralizacije, pretvaranja u humus...

UDK 821.163.43*-992

Šurmanci

Ilirske gromile, velika pustoš, ljušture

Ibrahim Kajan

Koliko imaš godina, pitala je jednoga dana jedna ruka. Prelazila je, hrapava, preko moje zlatne kose. Sjećam se, danas, kačketa na seljačkoj glavi koja se nadnosila nad moje začuđeno lice.

– Šest mi je godina – trpko sam odgovorio, pokušavajući se ukloniti ispod gruboga dlana i čudnoga ustajaloga zadaha koji se širio iz njegove figure koju sam davno zaboravio; ne sjećam se njegova izgleda i niti se sjećam njegove odjeće; sve sam zaboravio osim kačketa. Tada sam prvi put vidio tu kapu očito tek pristiglu u nekom UNRINOM paketu preko oceana.

Iza njegovih leđa, ulazeći u avliju, primicao se moj otac, nastranu nagnute glave, s blagim smješkom koji će ga krasiti sve do smrti. Eto, vidiš ti to, taj smiješak živi i nakon njegove smrti, jer je moj otac davno umro, a smiješak nije, vidim ga tako jasno kako se prelijeva dok mi prilazi...

– Ovaj mi je čovjek prijatelj – kazao je moj otac. – Jednoga ću te dana povesti u njegovo selo, u Š*uuurrr*mance.

Kao i iznenadna pojava tog nepoznatoga čovjeka, desetak se dana prije njega iznenada pojavio i moj otac, "došao s puta" koji je trajao mjesecima, potamnio, neobrijan, u zgužvanoj, u nekoć bijeloj košulji iz koje je izbijao zadah ustajalosti, memle i gađenja... Kad me otac zagrlio – otimao sam se i plakao, jer sam ga gotovo zaboravio i jer me njegova čekinjasta brada ranjavala po licu a nosnice se punile snažnim i otužnim zadahom... zatočeništva, njegovih beskrajnih zatvorskih dana u čuvenoj mostarskoj Ćelovini.

Nepoznati čovjek iz Šurmanaca, nije mi se moralo kazati, bio je očev prijatelj iz tih magličastih dana patnje kad se odgovaralo za sve; kad su jedni zatvorenici u velikom brojevima smjenjivali druge uhićenike u stotinama i stotinama: od ratnih zločinaca, škripara, domobrana, provalnika, ubojica, sjecikesa, do ibeo-

vaca, tapkaroša, švercera duhana, imama i franjevaca, cinkarenih slušatelja Grge Zlatopera *Glasa Amerike* ili samo policiji nepoćudnih "sumnjivih elemenata" od svake ruke.

Zato ništa nisam zaboravio: ni seljakov kačket, ni očevu utuzganu košulju, niti – posebno! – onaj karakteristični zatvorski miris tijela – koji se pretvorio u osjećaj i duboke nelagode i nježne sućuti prema patnjama ljudi bačenim i zaključanim u tamnice. Čovjek neke pojmove uvijek veže uz neke druge senzacije, osjetila, slike iz potonula vremena ili iz čista umišljaja i zatrpanih snova. Tako sam i Šurmance, koji su uključivali i način očeva izgovora seoskog imena, ponio i trajno zadržao u sebi.

Sad, danas, ovog kraja proljeća 2009. godine, dok se vozim u autu Mehmeda Tikveše i njegove vedre supruge Čelebije, i prvi put putujem u Šurmance, sve mi to prolazi kroz sjećanje: i otac, i njegov zatvorski prijatelj, i davna avlija u kojoj vidim sebe i osjećam seljakovu tvrdu šaku na svojoj djetinjoj kosi. *Šuuurrrmanci, šuuurrrmanci*, – riječ je šumila i šumjela sve snažnije bujala i muklo odzvanjala o nejasno dno moga zakrita bića.

Šurmanci pripadaju onim toponimima, onim leksemima koje očito nešto znače – ali mi više to ne znademo, niti se sjećamo, nego natucamo bez uspjeha i nade da ćemo brzo proniknuti bez pomoći dobrih znalaca historije jezika. Korijen je iz staroslavenskog, ili je stariji, ili su ga Slaveni zatekli ovdje, naslijedili od Ilira, a možda su ga među njih prinijeli Kelti pa ostavili i otišli... Ne odgovaraju mi ni krhka ljudska zapamćenja, ni knjige staroslavne; čak me i uznemiruju, jer korijen se može naći i u slavenskim jezicima, poglavito u prezimenima poljskim (*Surman, Szurman, Šurman*), ali i u prezimenima njemačkim (Schurmann).

Šurmanci iz ranog djetinjstva

A onda su se Šurmanci vratili, javili se u mojoj dječijoj, naivnoj svijesti pri polasku u osnovnu školu; nešto se dogodilo! Događaj se zbio u mostarskom kvartu ispod Kovačnica, sastavljenom od dugačkog niza oronulih kućica poredanih pokraj uličice što je vijugala između bašča, podizanih od kasnog turskog do ranog jugoslavenskog doba... Kvartu je bilo ime Baklamluk, po obitelji Bakamović. U njoj se zbio prvi događaj koji je fascinirao moje djetinjstvo. Doselila je porodica iz Šurmanaca i zvala se Tikveša. Doselili su, ali nisu mogli useliti; njihove stvari donesene sa sela, njihove poljoprivredne alatke i škrinje bez ukrasa, njihove tepsije i tendžere, njihovi jorgani i čaršafi, njihovi harari i beskrajne opute, kožne trake i tanki i debeli lanci – sve je to gomilano na hrpu u unutrašnjem dvorišu – ali u kuću ništa nisu mogli unijeti! Stanari koji su unutra živjeli nisu se micali, nisu se željeli micati, nisu se slagali premještanju iz Tikvešama prodane kuće s velikom baščom ispred nje! Oni se nisu dali a Tikveše su, stariji roditelji, pet sinova i četiri kćeri – navaljivali. Došla je policija. Policajac je držao za ruke i

ramena staru zabrađenu Tikvešincu, a ona se otimala i mahala sjekirom; sjekirom je počela razvaljivati ulazna vrata na kući! Njezini visoki sinovi su se popeli na krov i započeli trgati crijepove i bacati ih po avliji.

Razrogačenih sam očima promatrao što se zbiva, bojao se da sjekira ne izleti starici iz ruke i poleti kamo ne bi trebalo, strijepio od letećih cigli koje su zujale iznad naših zapanjenih dječijih glavica koje nikada ništa slično nisu vidjele!

Kada se sve smirilo, kada su sinovi sišli s crvenog krova, a stara majka odložila sjekiru uz šandudu, tada su došli i njihovi najmlađi članovi obitelji s kojim sam drugovao sve dok nisam otišao na drugu adresu. Volio sam njihovom najmlađeg sina Bajazida kojeg smo svi zvali, ne znam zašto, Baja, i volio sam njegovu najmlađu sestru, s krasnim, dugim, crnim pletenicama – Zejnu. Između mog odlaska i ponovnog susreta s Bajom, slučajnog, na ratom razvaljenoj Musali, prošlo je 35 godina.

Drugi oblik mog sjećanja na Šurmance, koje još do danas nisam vidio, u vezi je s uzdizanjem jednog sjajnog imena: svugdje su me, od ranih šezdesetih, zaticale neprekidne vijesti o jednom slikarskom talentu i grafičaru, Halilu Tikveši, preko pročitanog golemog broja obavijesti, pohvala i briljantnih kritika o izložbama – a tekstovi su, i mali i veliki, uvijek imali barem jednu reprodukciju tog slikarevog novuma, te njegove likovne začudnosti, nove osjećajnosti koja je, odmah bila prepoznata i odmah bila slavljena! Prije njegove igle i "grickanja metala", dotad moje oči još nijesu vidjele lađu zvanu *catara*, još me otac nije vodio niže od rijeke Bune, gdje su se na vodi vidjele te crne, plitke brodice koje su žene vješto prometale Neretvinom površi, između čokota u vodu utopljenih vinograda! Tako mi je Halil Tikveša postao vrlo važan za pohod u spoznajni svijet, koji je bio golem, a započinjao je već ispod Mostara, od Čapljine gdje se Neretva širila između obala, odakle više nije bilo valova s bijelim krijestama, odakle je, ili samo što nije – započinjala delta, miris mora i slani okus rijeke.

Halila Tikvešu sam upoznao 2002., zapravo, cijeli život nakon što sam ga, kao dječak, već jednom upoznao; našli smo se u sarajevskom "Preporodu", u bošnjačkoj zajednici kulture. Ja sam došao preuzeti svoju knjigu izabranih pjesama a on je upravo otvorio svoju veliku, zapamćenu, historijsku izložbu. Ali, ta je izložba već predstavljala ono što ja nisam znao i još nisam vidio: drugog Halila Tikvešu, Tikvešu koji je vidio sudbinu svog naroda i pojedinca u njemu, Halila koji nije dvojio nijednoga hipa a da ne posvjedoči tu planiranu zlu kob, da je objavi i da zločin snažno optuži. Ah, kako je samo pronašao putanju svoje genijalnosti! Kako se samo poigrao onim plačnim i crnim simbolima vjere koja se smatra boljom od druge, koji su se do užasnih poigravali s "drugim" narodima i "drugim" ljudima.

Zadrhtah i zamrijeh pun nijemog straha

Prošli smo Bunu, pasali Ortiješ, mimoišli Žitomisliće. A kad smo prolazili pored Počitelja, klizeći pogledom po razlivenom toku Neretve, čiste i modre, vidjesmo obalu, nekoć predivni plažu – potpuno destruiranu nemilosrdnim vađenjem pijesaka golemim željeznim šapama bagera! Kao da su, po toj srebrenastoj adi od biranih oblutaka – zasipale bombe za najtežeg bombardiranja! A sad je mir. Kao u grobu.

Kakva je bila ta plaža, sjećam se iz filma, iz raskošne scene *Derviša i smrti*: Boris Dvornik u liku razbarušenog Mešinog *Hasana*, na konju, na toj adi! Preko grive – zasipa nas Hasanov smijeh i žudnja za životom.

Odman pokraj benzinske pumpe, Mehmed je skrenuo na desnu stranu, gdje je započinjao stari, željezni most preko Neretve; pričekali smo da prođe ševrolet sa suprotne obale, usko je, ne bismo se mogli mimoići.

Prešli smo, pa mi se ukaza nepoznat kraj, i selo od čijeg mi se imena što ga Čelebija prošapta, niz hrptenjaču spusti ledeno koplje muklog, nijemog užasa.

"Dretelj". Tako se zove. Logor "Dretelj". Logor u vojnom tunelu u kojem su premlaćivane i truhnule žive bošnjačke kosti. Kao da mi po licu pade zli šišmiš od kojeg uzdrhtah i, za tren, zamrijeh pun nepoznata straha.

Mehmed poveze auto kroz kratki tunel što nije samo izgledao nedovršeno, nego je nedovršen i bio, pa nastavismo vožnju uskim putem uza sami rub Neretvine obale. Između vode i asfaltne trake, uzdizalo se neko sitno šiblje i neka visoka šumoreća stabla, poput zastora spuštena između krpice zemlje i duboke vode. Porijeklo puta je iz preinačene austrougarske tračnice uskog kolosijeka i meni znanog "ćire", starog, sporog i slavnog voza koji nas je spajao s bijelim svijetom i raznosio iz Hercegovine u krajeve za koje nismo ni znali da postoje.

S vremena na vrijeme s obale, iz zelenog zida od lišća, provirila bi poneka baraka na brzu ruku sklepana, u koje se, za iznenadna pljuska, ribari sklanjahu, što druguju sami sa sobom i ribama koje im ni u čemu ne proturiječe.

A Mehmed kaže da su ovo Šurmanci. I evo kuća uz lijevi rub ceste, nasuprot vrtovima, lijepim i obrađenim do posljednjeg centimetra, sve do same rijeke.

Prekoputa je Počitelj.

Trešnjina stalba. Stabla raskalašenih smokava. Kuće, malene, pristale i uredne. Njihova je arhitektura jednostavna, po ljudskoj mjeri i skladnosti dnevnog života. Nemaju nepotrebnih ukrasa po sebi, ni ispred sebe; u kućnim vrtovima, između paprika i šeboja, neće vas iznenaditi vrtni patuljci; nemaju ni lavova na ulaznim dverima, koje tako često susrećemo uzduž i poprijeko iznenadno obogaćenih seoskih vlastelinčića.

Crkvica Milostivog srca Isusova

Dom u kojem je rođen moj prijatelj je odmah iza katoličke crkve. Hram Božiji je izgrađen poslije posljednjeg rata, na otkupljenoj bašči jednog muslimana. U zadnjem popisu ovdje je živjelo 300 katolika i 45 muslimana. Nakon 1993., svi su muslimani, svi do jednoga, protjerani ili u logor odvedeni. Vratili su se, svega njih desetero-petnaestero.

Baš se tih dana (kolektivnog povratka), završavala gradnja crkve, započeta 1998. Svečano je blagoslovljena 7. travnja 2002. kao filijala crkve Milostivog srca Isusova međugorske župe, pet kilometara udaljena od Brda Gospina ukazanja.

Dan prije, pred polazak, u slučajnom susretu u Mostaru, jedna mi je prosijeda povratnica mirno i sabrano govorila:

"Ja neću prodati zemlju ni kuću u kojoj sam se rodila i odivila i udala. I svoju djecu u njoj rodila. A nije da ne traže. Prvoga dana kada smo došli na svoje, 1998., jedan je došao i tražio da prodamo. Mi nismo htjeli. Gdje si pristao ako svoj oslonac prodaš? A taj naš je prodao..., pa je sad tu crkva... Ne znam, ja ne bih do ljute nevolje... prodavala." A onaj na koga misli, desetljećima ne živi ovdje, a zavičaj je posjećivao "prolazeći"...

Požalila se na turiste koji, posjećujući crkvu, posjećuju i njezin otvoreni voćnjak iza same bogomolje

"Nemam ja ništa protiv crkve, ja koliko bi imala protiv džamije. Neka je... ali, ojutra sam vidjela župnika i bogme sam mu rekla: 'Ogradit ću svoje, udarit ću žicu oko svoga'. Ma, i on veli: 'Ogradi, jer im ja ne mogu ništa.'"

Žena je vrlo lijepa, prava Hercegovka po gestama i po govoru. Po onim čuvenim, pjevajućim akcentima uknjiženim i u Andrićevom zapisu *Počitelj*. Nakon što su protjerani 1993. iz svojih domova, živjeli su u Nizozemskoj. Sin i kćerka su još tamo, studiraju, pri kraju su, a sve ju je strah da se više nikada neće vratiti. Hoće li i oni, kao i onaj njihov nespomenuti, dolaziti u zavičaj, tek onako, kao u prolazu, ne zna.

Šurmanci – ljuštura koja se stidi...

Ipak, nešto mi je nedostajalo, nešto mi je falilo, nešto što sam očekivao vidjeti a nikako nisam vidio. Najposlije sam pitao: "Pa gdje su one kamene kuće..." (izgovarao sam jasno videći prizor iz Tikvešinih grafika: zuhe, zidane kuće, štale, ograde suhozida...).

Nisam mogao ni sanjati da zapravo ovo nisu "pravi" Šurmanci: ovo su preseljeni Šurmanci, Šurmanci koji su se svukli iz bezvodnog kraja, koji su se otrgnuli

s pustog, sparušenog, paklenog zemljišta – pa bojažljivo spuzali na samu riječnu obalu, sve se jedan po jedan okupljao i po komadić zemlje otkupljivao i kuću svoju podizao oko žute željezničke postaje, žute austrougarske otpravničke kućice. Ta je žuta kućica, kad sam prvi put išao vozom u Čapljinu (s četvrtim razredom osnovne škole) da vidimo ruine Počitelja – bila sasvim sama, a otpravnik male postaje bio je poput svjetioničara, sasvim sam, na dalekom pustom, u moru izgubljenom otoku.

Pedeset godina kasnije – otkako je uskotračna pruga rekonstruirana u prugu normalnog kolosjeka, željezničara je nestalo, stanica je ukinuta, a na zemljanoj, povrtnjacima i kućicama nakrcanoj ploči – žive Šurmanci koji su "do jučer"! – živjeli na sasvim drugom mjestu.

Mladi je bračni par, Čelebija i Mehmed, cijeli dan njegovao moju osobu, udovoljavao joj na stotine načina, pekao joj kahve i nudio ražnjiće, prinoseći prve ovogodišnje trešnje kojim nazdravi siroti potpisnik ovih redaka – a najposlije mi udovolji i starom snu, da ipak, iz ovih Šurmanaca (nevješta dvojnika) krenem u one Šurmance (iskonske i umrle).

Auto je ponovno povuklo uz strminu, uz usku asfaltnu traku, uz serpentine – krećući se, namjerno, sporo, da bih komotno i bez srkleta, bacio koji pogled po panorami, po išpartanim baščama, po zelenim trakama, po tamnosmeđim kaišević zemlje, po pravilno zasađenim voćnjacima, po visovima brda gdje vidim ili slutim Bivolje Brdo, počiteljsku uzvisinu, tvrđu, najposlije, u samom dnu – smaragdnu, snovitu Neretvu, pritajenu i snažnu poput svake tajne.

Mimoišli smo jednog čovjeka, u trenerci, pitajući se kamo se on zaputio, po zvizdanu, po pustoj cesti. Vozili smo se nekoliko kilometara po visoravni šurmanskoj; i s lijeve i s desne strane širila se bodljikava, nepristupačna i surova zaravan. Po njoj je raslo samo nisko, zakržljalo koščato bilje, drača, nešto kupina, a između surog i oštrog stijenja, oštrog poput noževa, prodiralo je dlakavo lišće kadulje i mirisne grančice vrijeska, potpuno sparušeno i suncem uništeno. Povremeno bih osjetio radost neočekivanim i na prvi pogled nejasnim gomilama kamenja.

– Da to nisu gromile – upitah, a domaćini mi potvrdiše. O njima nisu nešto posebno znali. Ili možda ja nisam umio upitati kako treba. O gromilama sam znao – iz knjiga, iz starih Truhelkinih tekstova. Znao sam da su pogrebna mjesta u koja su se pokapali mrtvi. Mrtvi Iliri. Grobna mjesta koja prekiva kamenje; kamenjem se prekriva na dva načina – u obliku blago podignutog poluluka, te u obliku gumna. Nerijetko ih zovu i tulumima. Tulume sam viđao u dalekim krajevima, u čudesnim krajevima koje sam pokušavao opisati u knjizi *Tragom Božijih poslanika*. Tulume drevnih kraljeva i tulume zaboravljenih princeza. Tulume na koje su, prije više hiljada godina, pobodeni visoki kameni stubovi, a na stubove postavljene goleme iz kamena klesane ptice koje simboliziraju neporecivu vezanost zemlje i kozmosa.

A šta znače ovi tulumi, ove naše gromile, ove ilirske, šta nam poručuju njihove kosti koje u najnovije vrijeme laboratoriji podvrgavaju DNK-propitivanjima i dokazuju da mi, njihovi pozni nasljednici, još nosimo u svojim genima golemi dio njihova naslijeđa, njihova genetskog materijala. Više "njihovog", ilirskog, nego u "našem, u 7. sedmom stoljeću donesenog, slavenskog?!

Krici nikada neće nestati

Još se nije vidjela nijedna starošurmanačka kućica. Mehmed mi pokazuje brdo na lijevoj strani, tamni gustiš u njezinu podnožju. Vidiš li, kaže, *ono* mjesto? Tamnozelenu mrlju bez sunca. Ondje je *ona* jama, Golubnica.

Šurmanci bi, da nisu postali poznati po velikom slikaru, ostali poznati jedino po kozmičkom zlu koje su učinile ustaše: na onu malu, 1941. godine još nenaseljenu željezniču stanicu, dovozili su u stočnim vagonima sarajevske Srbe, istovarali ih i odvodili do jame koja propada u provaliju duboku oko 90 metara. Mlade su ustaše, malo potom, počele obilaziti po komšijskim selima pravoslavne kršćane – po Klepcima, Pribilovcima, po visoravni Dubrave – lovili su poput lovaca na sitnu divljač, ne gledajuć' ni u zube ni u starost, ni u korist ni u štetu... Tako su i tada odveli više od 500 stara i mlada, ženska i muška, djece i staraca. Možda i više od toga. – Gurali su ih motkama do ruba jame. Mlatili ih po rukama, ako bi se žrtve uspjele grčevito prihvatati šiljatih stijena, ili koljući ih – ako su se opirali. A opirala su se djeca, i opirale su se mlade majke koje su djecu, *za početak*! – vriskali su golobradi crnokošuljaši, morale same, živu, baciti u crno, bezdano jamsko ždrijelo!

Šurmanačka jama! Gledamo nijemo u tom pravcu, kao da sad očekujemo da neki krik zapara nebo našega sjećanja, krike koje, kažu, cijeloga života slušaju oni koji su ih samo jedanput u životu čuli. Od tih krikova, postoje pouzdani svjedoci, koji su se čuli mjesecima poslije – da li kao pusti pričini ili kao unutarnja stvarnost – mnogi su doslovno ludjeli i bježali u neke druge dimenzije nerazumljive ljudskoj priči o ljudskim životima.

A kad se zlo počelo zaboravljati, kad su generaciju koja se sjećala zamijenili naraštaji koji se nisu mogli sjećati – neko ih je – neko zloban i krvav – počeo nagovarati da vade kosti i nosaju ih kroz hercegovačka sela, da ih prebrojavaju i da ih nacionalno razvrstavaju, i da zlokobno najavljuju nastavak nedovršenoga obračuna, osvetu mrtvih nad potomcima živih!

Gdje se god i bilo kad odigrao zločin, gdje je god srušen grad do temelja – mjesto je ostalo ili će jednoga zakletog dana bez živih ljudi... ostati.

I evo, ulazi Mehmed, vozeći auto, u okamenjenu ljušturu svoga umrlog zavičaja.

Neko je pokosio visoku travu, koja je sve prekrila. Neko je kosom načinio stazu do sokaka koji vodi u malu, seosku mahalu. Već na samom početku – Mehmed nam pokazuje kuću svog ognjišta. Preko razvaljenog zida vidimo dijelove drvene, rezbarene ograde, trabozane, majušnog doksata preko kojeg se ulazilo u gornju odaju.

– Vidiš li, odnesena vrata, dolaf?

– Vidim – kažem.

– Vidiš li kako se krov uliježe...? – pita me, a ja opet kažem da vidim; njemu ne treba moj odgovor, nego mu treba moje i Čelebijino prisustvo, svjedočenje nijemosti pred barbarstvom koje je došlo nakon rata.

Sve kuće su još 1998. bile cijele, bile su zaključane, nerijetko pune starog namještaja, stalaža s posuđem, sanduka s ribeninom, dolafa s fildžanima i kafenim takumima. Svi su krovovi bili čvrsti, sve su cigle bile na broju. Nijednog klesanog kamena nije iz zida nedostajalo. Sada je nestalo sve što se moglo prenositi, krovovi su propali, odneseni, a klesani kamen iz kutnih dijelova zgrada izvađen i u neku drugu kuću uzidan.

Samoća nigdje nije ružnija i nigdje nije strašnija – kao što je ružna i strašna u napuštenim i spaljenim naseljima na kojima su ljudi stoljećima živjeli i rađali djecu. Strašna je spoznaja da ovdje u Šurmancima nema nikoga. Nema ni žive duše!

Zapanjujuće je i to, da nema nijedne životinje, da nije iz trave iskočio divlji zec, da nije šušnula gušterica, da nije bilo podivljale mačke čak ni psa – koji ostaje posljednji...

Bilo je, međutim, zmija. Zbog njih nam Čelebija nije dala da ulazimo kroz jedina očuvana vrata: vrata punog sarkazma – vrata u mezarje, u harem, u muslimansko greblje; ono je jedino aktivno, i u njemu se još sakupljaju živi da na svojim porodičnim parcelama prouče umrlima ili da na prazna mjesta sahrane netom umrle.

Subota, 16. maja 2009., nedjelja 24. maja 2009.

GODIŠNJAK 2009

REFERENCE BOŠNJAČKE KULTURE

UDK 801.6: 821.163.43* Bjelopoljak, A. H.

Višeznačnost kao obilježje poetike Ahmeda Hatema Bjelopoljaka i njen mističkoreligijski aspekt

Sabaheta Gačanin
Orijentalni institut, Sarajevo

Divanska poezija, koja najvećim dijelom pripada tesavufskom diskursu, bremenita je višestrukim značenjima i često hermetična, što otežava razumijevanje današnjem recipijentu. Za interpretaciju ovakve poezije neophodno je postaviti odgovarajući obrazac u kojem ključno mjesto zauzima mističkoreligijski aspekt analize svakog pojedinog stiha. U poetici divanske poezije, u kojoj posebno mjesto zauzima književna forma gazela, dominiraju antitetičke figure i metafore koje u podtekstu bejtova grade specifičnu binarnu strukturu. Pjesnik u sufijskoj poeziji postavlja jedinstveni filozofski obrazac poimanja univerzuma i čovjeka kroz binarni princip prema kojem svaki element predstavlja dvostruki kvalitet suprotnosti koje u konačnici čine jedinstvo. Primjer ovakve analize je dat na gazelima Ahmeda Hatema Bjelopoljka, čija se poezija na perzijskom jeziku ne može razumijevati bez analize njenih dubinskih slojeva.

Ključne riječi*:* poetika divanske poezije, mističkoreligijski aspekt, gazeli, metafora, antitetičke figure, tesavufski registar, Ahmed Bjelopoljak

U naučnom diskursu koji se bavi kulturnom baštinom Bošnjaka obavljena su vrlo oskudna istraživanja iz oblasti jezičkog izraza divanske poezije i njenih distinktivnih obilježja u odnosu na druge vrste poezije. Jezičkim izrazom su se bavili autori u kraćim osvrtima ili usputno u filološkim raspravama o divanskoj književnosti općenito, bez jasnih uporišta u naučno provjerljivim metodološkim analizama diskursa. Jedan od načina da se ispita jezički izraz ove vrste poezije je lingvostilistički pristup, to jest analiza na svim jezičkostilističkim nivoima kao i ispitivanje njihove stilematičnosti (strukturne oneobičajenosti) i sti-

logenosti (kontekstualne vrijednosti) u jezičkoj strukturi pojedinih divana, premda strukturalni pristup sam nije dostatan da objasni specifičnosti jezičke strukture jednog diskursa koji pripada divanskoj poeziji, a posebno sufijskoj poeziji. Značenje riječi u ovoj vrsti književnosti se dobiva kroz ekstralingvističku motivaciju koja je inherentna jednoj posebnoj upotrebi jezika, a koja nema suštinski odnos s bilo kojim lingvističkim elementom. Razlog odabira poetskog diskursa Ahmeda Hatema Bjelopoljaka je u tome što se ovaj autor spominje u svim osmanskim tezkirama s kraja 17. i početkom 18. stoljeća kao značajan pjesnik, ali nijedno djelo od njegovog obimnog opusa nije predstavljeno niti je obuhvaćeno bilo kojom vrstom naučne analize. U književnoj historiji Bosne i Hercegovine spomenuli su ga Safvet-beg Bašagić i Mehmed Handžić, te kasnije nešto opširnije Hazim Šabanović i Fehim Nametak.[1] Međutim, u pogledu njegovog poetskog opusa do danas nisu vršena niti jezička niti književnokritička istraživanja.

Za ovaj put, kao predmet našeg naučnog interesovanja odabrani su stihovi na perzijskom jeziku Hatemovog *Divana* – naslovljenih kao *Dīwān-e fārsi-ye Aqowālī-zāde Kātem-afandī* (*Perzijski divan* Hatema Bjelopoljaka). Analiza teksta je utemeljena na rukopisu[2] koji se čuva u Istanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T 2823, fol. 9b-16b, koji je najpotpuniji i najstariji (13. šaban 1174./20. mart 1761. godine) između više prijepisa koji nam stoje na raspolaganju.[3]

Bilješka o pjesniku

Ahmed Aqovali-zade (Bjelopoljak) Hatem (umro 1168./1754. godine) je sin Osmana Šehdi-efendije Bjelopoljaka, hadžegana carskog divana, a unuk Mehmeda Salim-efendije Kadića iz Bijelog Polja (tur. Aqova).[4] Nije poznato gdje se rodio i odrastao Ahmed Bjelopoljak, ali se zna da je visoke škole završio u Carigradu, a zatim otputovao u Misir i Hidžaz i tamo boravio neko vrijeme. U Meki je dobio dozvolu, iršad, od nakšibendijskog šejha Ahmeda Džurjanija (Ahmad Yakdastī Ǧuryānī), koji ga je i uveo u nakšibendijski tarikat. Bio je veoma obrazovan, isticao se kao dobar poznavalac raznih disciplina islamskih nauka. Bio je i odličan kaligraf, što potvrđuje diploma kod poznatog kaligrafa Hattata Emir-efendije. Poznavao je dobro sva tri orijentalna jezika, a na arapskom je čak držao i predavanja. Između ostalih djela, napisao je iz oblasti šerijatskog prava komen-

1 Mehmed Handžić, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana,* Sarajevo 1933., 12-14.; Šabanović, *n. d.*, 467-469.; Fehim Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, 75-76.

2 Ovaj rukopis sadrži 271 pjesmu na osmanskom, 32 pjesme na arapskome jeziku, te na perzijskom jeziku dvije kaside, 29 gazela, 4 mufreda i 4 tariha

3 British Museum OR 7119; Istanbul Üniversitesi Ktb. T. 1274, 2823, 394/1, 2825, 381, 2882; Millet Ktb. – ‘Ali Emiri Manzum eserler Ms. 125; Süleymaniye Ktb. - Mihrišah Sultan Ms. 373.

4 Ovaj podatak je on sam dao u bilješci na kraju kaside o ahlaku na arapskom jeziku: *hadim beni adem Aqovalizade Hatem*. V. Handžić, n.d.,13.

tar na čuveno djelo *Multaqā al-abhur* Ibrahima Halebija, iz oblasti leksikografije komentar poznatom rječniku *Tuhfe-i Šāhidī*, iz oblasti matematike komentar djelu *Al-lum'* Husama Bošnjaka. Godine 1168./1754. bio je naimenovan za kadiju u Larisi (Yeni Šehir) u Grčkoj, gdje je i umro. Iza sebe je ostavio i uređen divan pjesama na osmanskom, perzijskom i arapskom jeziku. Njegov *Divan* je bio veoma cijenjen i često prepisivan. Pripadao je postklasičnom periodu u književnosti u kojem je utjecaj osmanskih pjesnika Nabija i Nedima bio očigledan. Međutim, on je nastavio tradiciju divanskih pjesnika, čija poezija ne posjeduje jednostavnost, već vrlo težak poetski jezik zgusnutog izraza: "Prva polovina 18. stoljeća je bila u znaku pjesnika Nedima, koji je veoma snažno utjecao na druge pjesnike u vremenu u kojem je stvarao (*lale devri*). Jedan od malobrojnih pjesnika kod kojeg se ne osjeća utjecaj pjesnika Nabija ili Nedima je šejh Ahmed Aqovali-zade, autor malog sređenog divana u kojem se nalazi 170 gazela..."[5]

Divan je bio često prepisivan, što svjedoči veliki broj prijepisa *Divana* u bibliotekama širom svijeta. Napisao je i jednu manzumu koja se nalazi izvan *Divana*, koja je na osmanskom jeziku i moralno-didaktičkog je sadržaja i na nju je sam pjesnik kasnije dao komentar. U Istanbulu se nalazi njen autograf (Süleymaniye Ktb, zbirka Ašir-efendi), kao i prijepis rukopisa s autorovim komentarom (Süleymaniye Ktb, zbirka Laleli).

Mističkoreligijski aspekt divanske poezije

U tesavufskom diskursu divanske poezije središnje mjesto pripada pjesničkoj formi gazela[6]. Značenje leksema gazela se razumijeva kako pravilima jezika tako i eksternom motivacijom – motivacijom koja je inherentna u jednoj posebnoj upotrebi jezika, ali koja nema suštinski odnos općenito s bilo kojim lingvističkim elementom. Dakle, široka divergencija između značenja koja generiraju lingvistička pravila i onih koja generiraju ekstralingvistička pravila jezika u gazelu rezultira višeznačnim porukama ili dvosmislenošću.

Gazel, kao i druge poetske forme divanske književnosti, pripada klasi tekstova koji imaju puno zajedničkog, da ne kažemo stereotipnog, iz gazela u gazel. Svaki gazel sam za sebe je znak ili signal posebne upotrebe posebnog registra jezika. On je artefakt jednog umjetničkog čina, kreacija fiktivnog realiteta određene osobe s određenim motivacijama, u određenom vremenu, mjestu i kulturi.

5 *Büyük Türk Klasikleri,* 4/13, 357.

6 Gazeli i su sastavljeni od dvostihonskih jedinica – bejtova, koji se mogu ekstrahirati iz poeme kao gramatički i semantički potpuno samodovoljne jedinice s vlastitom strukturom i stoga se definiraju kao najmanji dio poetskog iskaza, odnosno kao mikrodiskursi u poemi. Činjenica je da je tematska difuznost gazela očigledna ako se stihovi gledaju kao obavijesni iskazi – ne slijede jedan drugog u razvojnom slijedu – i stoga se vide kao kompozicioni ekvivalent poglavlju a ne rečenici.

Gazel je poetska forma s neizbježnom intertekstualnom matricom kojom se čita tekst interrelacijama velikog broja drugih tekstova. Na pitanje šta znači samo jedan stih gazela, treba potražiti odgovor kroz proces dekonstruktivnog iskustva. Pristup u interpretaciji gazela je u svojoj suštini semiotički, ali se relacije između dva znaka, između znaka i referenta, između dvije strukture znakova svaki put mijenjaju s promjenom perspektive iz koje se sagledava gazel. Naime, postoje različite perspektive, odnosno obrasci tumačenja poezije od kojih nijedan nije ekskluzivan u odnosu na druge: socijalni obrazac po kojem se gazel tumači iz perspektive društvenih relacija, emocionalni obrazac po kojem se tumači iz perspektive emocionalnih potreba bilo koje individue, obrazac autoriteta po kojem se tumači iz perspektive odnosa prema nekoj figuri autoriteta kojoj je posvećena poezija i mističkoreligijski obrazac po kojem se razumijeva i interpretira poezija iz perspektive tesavvufa.[7] Analiza Hatemovih gazela je u svjetlu fenomena tesavvufa koji ima specifičnu upotrebu jezičkog koda i koji strukturira poeziju na binarnom principu slikama i simbolima izvedenim iz filozofskog obrasca značenja i forme ili vidljivog i nevidljivog principa jedne Zbilje. Nesumnjivo je da Hatemova poezija pripada tesavufskom diskursu i da je hermetičnost njegove poezije bila razlogom izostanka naučnog istraživanja njegove poetike, kao i interpretacije njegovih stihova – bremenitih višestrukim značenjem, gdje je ključni moment u njihovom razumijevanju mističkoreligijski aspekt. Imajući u vidu da je diskurs tesavvufa relevantno strukturno obilježje općenito divanske poezije i da postavlja jedinstven obrazac za interpretaciju divanske poezije koja je bila pod jakim utjecajem perzijske lirike, a time i tesavvufa, koji je dao pečat književnoumjetničkom stvaranju jedan veoma dugi historijski period.

Mističkoreligijski aspekt divanske poezije je ključna tačka za interpretaciju divanske poezije, osobito gazela kao specifične književne forme koja je u potpunosti sublimirala ovaj aspekt kroz svoju strukturu. Annemarie Schimmel kaže, ne bez osnova, da su u središtu divanske poezije religijske ideje koje se preoblikuju u specifičnu simboliku koja daje gotovo neograničene mogućnosti za kreiranje novih relacija između ovosvjetskih i onosvjetskih pojava, između religijskih i profanih ideja.[8] Prema Schimmelovoj, perzijska poezija, *a može se reći i cjelokupna divanska poezija*, ne bi imala tako osobit šarm bez sufijskog tona u njoj, budući da je ona na ovom fonu izrasla i razvila se, uklanjajući u potpunosti tenziju između ovosvjetskog i religijskog aspekta života u poemama istaknutih majstora ove umjetnosti u savršenoj harmoniji spiritualnih, psihičkih i osjetilnih komponenti.[9]

Dakle, prvi korak u interpretaciji poezije koja pripada klasičnoj osmanskoj tradiciji je razumijevanje konteksta u kojem su distinkcije između religijskog i pro-

7 W. Andrews, *Poetry's Voice, Society's Song: Ottoman Lyric Poetry*, University of Washington Press, Seattle and London, 1985., pp. 123-142.

8 A. Schimmel, *Mystical Dimension of Islam*, University of North Carolina Press, Chapel Hill 1975., p. 288.

9 Ibid.

fanog, mističkog i osjetilnog, iskustvenog i estetskog manje važne od stilističkih postupaka kojima se kreiraju poetska značenja. Religija, misticizam, ovosvjetsko, onosvjetsko, spiritualno i osjetilno su distinktivna obilježja divanske poezije.

U ovom diskursu je privilegirana metafora pijanstva i strasne ljubavi, stanja u koja zapada sufija, budući da su to jedina stanja kada je moguće svjesno opažanje Istine i stoga sufija vidi ovaj svijet samo kao metaforu onog drugog svijeta. Najvećim dijelom su metafore u sufijskoj poeziji terminologizirane, jer su semiotički formirale jezički kod i oblik gradeći posebne semantičke asocijativne i paradigmatske nizove u kojima se prepliću i sufijske metafore, metonimije, sinegdohe i šifrirane alegorije. Većina mistika se u svojoj poeziji priklanjala metaforičkim relacijama ovosvjetskih pojmova za onosvjetske analoge i koncepte, pridajući im jednaku važnost.

Sufija sagledava svoje postojanje iz perspektive polariteta ovaj svijet – onaj svijet, i simbolizam sufijske poezije, osobito gazela, zasniva se na ovom polaritetu. Pri analizi gazela svakako se mora uzeti u obzir i metodološki provjeriti postojanje ovog polariteta, budući da je on lingvistički signal mističkoreligijske obojenosti gazela. Svaki polaritet ima svoju metaforičku eliminaciju razlike: između mučitelja i onog koji liječi, između zadovoljstva i bola i konačno, između Voljenog i zaljubljenog. Tada se svi koncepti samosvojnosti i različitosti gube u transcendentnom jedinstvu. Rečeno jezikom poezije, promjena odnosa iz jednog koncepta u njegov opozit služi pjesniku divanske poezije da kroz najrazličitije postupke suprotstavljanja prožme svaki gazel nekom vrstom ironije. Već je istaknuto da središnje mjesto za iskazivanje polariteta u stihovima zauzima antitetička figuracija u kombinaciji s metaforom, što je distinktivno semantostilsko obilježje gazela. Naime, osebujnost kontekstne antonimije leži u povezanosti antonimijske korelativnosti s metaforizacijom leksike. Kontekstualnu opoziciju (koja je i kontekstno ekspresivna leksika gazela s obavezno a mističkom konotacijom) u tesavufskom diskursu obrazuju riječi koje u leksičkom sistemu ne tvore antonimijski par i koje stupaju u antonimijsku vezu samo u datom kontekstu, dok izvan gazela one nisu antonimi, npr.:

ārez-e ālaš (njen rumeni obraz) – *āyīne* (ogledalo) čine polaritet ljepote voljene (kao akcidentalno svojstvo) i ogledala u kojem se zrcali božanska ljepota, uzročnik ove prve;

aftāb (sunce) – *mazlūm* (ugnjeteni), polaritet Voljenog i zaljubljenika;

našwe (pijanstvo) – *čang* (kandža), polaritet poništenja samosvijesti, ega i duše koja još nije poništila svoj ego;

ātaš (vatra) – *habāb* (mjehurić), polaritet vatre koja predstavlja bol i čežnju i pića spoznaje koje gasi vatru bola u zaljubljenom;

hawas (strast, želja) – *dawā* (lijek) čine polaritet gdje je želja odlika fizičke ljubavi i ovoga svijeta, dok je lijek voljena i simbolička ljubav kao odlika transcendentnog svijeta;

ğombaš-e nāz (koketni pokret) – *del* (srce), polaritet između privlačnosti voljene, reference onog svijeta i srca zaljubljenog, reference ovog svijeta;

talawwon (hirovitost) – *del* (srce), polaritet između hirovitog ponašanja voljene i zaljubljenog (ref. ovaj svijet) koji je izmučen njenom hirovitošću itd.

Analizom antonimijskih parova koji se javljaju redovno u književnoj formi gazela, a što ilustriraju navedeni primjeri iz Hatemovih gazela, radni okvir poezije tesavufskog diskursa se zasniva na sljedećem modelu:

1) svaki objekt ovog svijeta ima svog parnjaka u onom svijetu;
2) onosvjetske istine su dostupne ukoliko neko može da shvati suštinu ovosvjetskih objekata (to jest, ovosvjetski objekti ogoljeni od akcidentalnih kvaliteta koji skrivaju njegovu suštinu);
3) ovosvjetski objekti imaju značenje pomoću svojih analoga u onom svijetu;
4) polarni aspekt svih suprotnosti se može reducirati na osnovni par: ovaj svijet – onaj svijet, iz kojega se izvode svi ostali parovi: voljena – zaljubljeni, sastanak – rastanak, bol i mučenje – pristup voljenoj i niz drugih parova koji se izvode iz osnovnog para.

Kao što se vidi, okvir svijeta koji je ostvaren u jednom ovakvom djelu nikada se ne zatvara do kraja, kao što ni interpretacija njegove duhovne vrijednosti nije do kraja dorečena, budući da se kroz njega odražavaju istinske vrijednosti u životu za kojima se neprestano traga.

Analiza Hatemovih gazela

Gazel je okvir za igre zvukom i značenjem koje prate poetske slike, neobične metafore i figure, specifični motivi i simboli koji opet ne moraju biti umjetnički toliko dopadljivi koliko može da impresionira jedan duh koji izvire iz unutarnjih relacija jedne strukture. U ovakva književnoumjetnička djela spada i Hatemov *Divan*, čija struktura ima snažne unutarnje relacije.

Specifikum sufijske poetike je kontekstno ekspresivna leksika, koja odslikava brojna i raznovrsna konotativna značenja i na specifičan način markiraju divanski diskurs i koja, s još daljim semantičkim pomacima konotativnog značenja, prelaze u leksiku tesavufskog registra, što predstavlja problem za današnjeg recipijenta. Na ovoj razini se vrši 'moguća' interpretacija stihova, kako bi se uočila metaforička priroda uvrštenih leksema i njihova funkcionalna vrijednost i stilistička markiranost. Na ovom stupnju analize moguće je sagledati u potpunosti misaono-emocionalni svijet gazela i cijele jedne filozofije koja se ogleda u njegovim dubinskim slojevima.

Prije nego što objasnimo izbor leksema na paradigmatskoj ravni, s obzirom na poetsku strategiju gazela koja limitira odabir, neophodno je dati neke opservacije

u vezi s društvenim kontekstom u kojem je nastajao gazel. Naime, gazel, kao i svaka umjetnička jezička organizacija, svoje krajnje značenje otkriva u kontekstu složenih društvenih procesa, čiji dio i sam predstavlja – i to u primarnom kontekstu ili neposrednom okruženju u kojem se gazel slušao i recitirao i u interakciji s najširim kontekstualnim krugom – književnim, ideološkim, kulturnim, društvenim i drugim okolnostima. U pogledu Hatemovog *Divana*, širi kontekst podrazumijeva društvene tokove prve polovine 18. stoljeća, takozvano "vrijeme tulipana" (*lale devri*), vrijeme značajnih društvenih promjena, što se odrazilo i na književnost u kojoj vrt i vrtne zabave postaju središnji poetski kontekst. [10]

Gledajući na gazel u tom svjetlu, čiji je poetski kontekst u određenoj mjeri reflektirao društvenu realnost, on u svom neposrednom okruženju, na sijelu ili vrtnoj zabavi,[11] poprima dramatičku funkciju, budući da gazel upravo svoj poetski kontekst postavlja u isto okruženje – vrt ili ružičnjak. Lekseme *bazm, bazm-e 'āšeqāne i mağles-e 'oššāq* i drugi sinonimi denotiraju sijelo i gozbu zbog jela, pića, ugodne konverzacije, ali i zbog poezije:

Na sastanku ljubavnom bohem s tugom druguje/Bez vina i bez drage, radost tuđa njemu je (gazel VII/3ab)[12]; Nemir, jecaj izaziva vatra jezika (dirljiv govor) na pijanci/Dok se riječi mudrosti velikana pripovijedaju (gazel IX/7ab);

Dalje, svoje uloge u gazelu redovno imaju krčmar koji toči vino, voljena, bliski prijatelji i svirač. Optimalna lokacija je vrt, odnosno vrtna livada ukrašena svjetiljkama i prožeta proljetnim mirisima na mjesečevoj svjetlosti – tradicionalni opis proljetne večeri u vrtu na otvorenome.[13]

> *Krčmar* mi ljubav toči kroz srce na kojem trag ne ostaje (gazel VI/6a);
>
> Vidjeh čašu i odraz *krčmara* ružinoga tena (gazel VIII/4a);
>
> Osmijeh *drage* na rubinskim usnama za mene isto je (gazel IV/5b);
>
> Nadam se pored *drage* da ću biti što srce uze mi (gazel XXI/3a);
>
> Pogled lava, žarka želja i pokrivač od *mjesečeva svjetla* ovdje je (gazel I/1a).
>
> Kad na koncu miomiris hitanski nas obuze//Ah žalosti, sva radost bol mi postajaše (gazel VII/4ab);
>
> Voštano lice *svirača naja* u baklju se pretvara (gazel XXIV/2a);
>
> *Livada zelena* ogleda se u vodi, čistoj poput ogledala (gazel II/1b).

---

10 Na dramatičku funkciju gazela ukazao je Walter Andrews u ispitivanju poetskog vokabulara divana osmanskih pjesnika. V. Andrews, op.cit., pp. 36-60.

11 Prema Walteru Andrewsu, gazel je bio uslovljen kontekstom sijela kao integrirajućeg ili unificirajućeg principa, jer sijelo je u osmanskom društvu univerzalno jedan dugi period i stoga je odnos između poezije i sijela primaran, integralan i univerzalan a ne aktuelan. Usp.: Andrews., op. cit., chaptar *Ecology.*

12 Gazeli su označeni prema redoslijedu u rukopisu T 2823 (vidi bilješku 3).

13 Usp.: Andrews, op. cit, pp. 143-173.

Svjetiljka ili svijeća s leptirima koji se roje oko svjetlosti, noć s mjesečinom, vrt okupan svjetlošću, pijev slavuja nagovještava vrijeme noći i vanjski prostor:

> Ružičnjak zbog opojnoga vina rumenoga opustoši zalud/Bulbuli za ružom njegovom ne čeznu zalud (gazel V/1ab);
>
> Svijeća i krilo *noćnog leptira* za mene isto je (gazel IV/1b);
>
> Slavuj, poput biserne školjke slatkim pijevom zajeca (gazel IV/1a).

Ostala leksika koja obavezno prati ružičnjak ili vrt[14] kao kontekstualno obilježje gazela su strukturni elementi vrta: hiponimijska lepeza (ruža, lala, narcis, zumbul i drugo) sa hiperonimom cvijet, slavuj, papagaj, čempres, platana, livada (koja također koristi sinonimijski niz) itd., sa prilično standardnom grupom metaforičkih asocijacija u interpretaciji poezije. Naravno, leksemi vrta, sijela, drage, krčmara i većina drugih leksema imaju svoju metaforičku ekstenziju, a ne referencijalno značenje.

Figure antiteteze i metafore su sublimirane u dubinskoj semantici ove poezije. Nužno je pojasniti najznačajnije metafore, kako bi se mogla pojmiti njihova semantička motiviranost. Poetski okvir je dat metaforom vrta/ružičnjaka, čiji je idealni predstavnik u sultanskom vrtu koji predstavlja savršeni uzor ljepote, reda, mira. Vrt simbolički predstavlja rajski analog, čija je unutrašnjost koncept ekskluziviteta, ljepote, reda i odsustva rivalstva, dok su izvan njega suprotstavljeni ljepota i divljina, što znači da je red prikriven očiglednim haosom, a korist i šteta se ne mogu razlikovati. [15] Kosmička ekstenzija je suštinska interpretacija vrta, prema kojoj se tipski njegov prostor dijeli jednostavno na unutarnji i vanjski prostor. Pojam unutarnjeg prostora simbolizira istinsku realnost i božanski red, dok vanjski prostor simbolizira ovaj svijet, koji je refleksija tipskog vrta ali izvrnuta i koji je zbog ograničenosti ljudske percepcije predmetom pogrešne interpretacije. Ovaj polaritet je preuzet iz filozofskog koncepta relacija između ovog svijeta i svijeta analoga i simbola.

U tesavufskoj književnosti se odvijala specifična vrsta metaforičkog procesa koja je zahtijevala od recipijenta dublje razumijevanje njene simboličke strukture i poznavanje njenog temeljnog obilježja, a to je da je u sferi označenog to uvijek čovjekov dijalog s Bogom, bez obzira na oznaku (stvarni događaji, ličnosti i prizori iz hijeropovijesti, mitologije i sl.). Sva 'radnja' se odvija u središtu duše, a za silinu svojih doživljaja sufije su koristili metafore kao što su vino (*šarāb* / *mey* / *bāde*), pijanstvo (*našwe, mast*), bohemi (*rindān*), idol (*bot*) i slično. "Moglo bi se slobodnije reći da je jezik tesavufskog stručnog registra u poeziji izvorno metaforiziran, potom metonimijski šifriran kroz različite tabuizirane terminološke lekseme, a u vidljivom jezičkom iskazu prepoznatljiv i složen zbog različitih "semantičkih zasjenjenosti" nastalih ponajprije zbog teške shvatljivosti denotata –

14 Vrt, koji je u suštini replika raja, ima značajno obilježje u istočnoj kulturi još od pradavnih vremena – visećih vrtova Babilona, pa do vrtova tulipana Istanbula u 18. stoljeću.

15 Usp.: W. Andrews, op. cit., 151.

onoga što se ima opisati sufijskom poezijom. Iskustvo se obično definira pomoću imaginativnih sruktura, a jedna od tih imaginativnih konceptualnih struktura jeste metafora.[16] U Hatemovoj poeziji svaki stih za sebe je već semantička cjelina, dok značenje gazela kao cjeline otkriva složene i ukrštene odnose unutar njegove cjelovite strukture, koja sa sobom nosi ogromnu količinu značenja, često neuhvatljivu pri prvom slušanju ili čitanju gazela. U pjesničkoj strukturi kontekst ima organski, a ne samo funkcionalni karakter i otkriva se s tekstom i raskriljivanjem njegove višeslojne semantičke strukture. Višeznačnost jezika u divanskoj poeziji složenijeg je karaktera, jer je njegova organizacija u pjesmi uvijek dvosmislena ili simbolička.

Stihovi Hatemovog gazela ovo ilustrira na sljedeći način:

Pogledaj, *krčmaru*, čašu sa *vinom* rumenim i slatkim
Svaki mjehurić što opija, slast dvostrukom učini (gazel X/1ab).

U ovom bejtu kontekstualne antonime čine sljedeće riječi:

ğām (vino) – *naš'e* (opijenost), srce iskrenog sufije: poništenje ega i iščeznuće u Bogu.

Ako želimo da dosegnemo poruku koja se nalazi u dubljem sloju značenje ovoga stiha, neophodno je izdvojiti leksiku tesavufskog registra kao ključne riječi i njihovo značenje odrediti prema terminološkim tesavufskim rječnicima i datom kontekstu, koji uvijek može da donekle nijansira utvrđena značenja termina. Navedeni stih ima sljedeću interpretaciju:

Ključne riječi:

sāqī – peharnik, krčmar; metafora za savršenog vodiča i učitelja, onaj koji je odgovoran za pijanstvo i emocionalnu uzbuđenost zaljubljenika, Voljeni opažen u srcu;

naš'e – opijenost, zanesenost; poništenje samosvijesti, ideja i poticaja u vezi s egom; iščeznuće u Bogu;

ğām – čaša; srce arifa, onoga koji je spoznao Istinu na putu duhovnoga savršenstva ispijanjem tajne spoznaje; tijelo zaljubljenikovo, duša, egzistencija.

Interpretacija stiha:

Saliku koji je dostigao visok stepen duhovnog samoozbiljenja i u čijem je srcu prevladala ljubav nad razumom, čiji su samosvijest i jastvo usljed navale ljubavi prema Bogu poništeni,

16 Adnan Kadrić, *Objekt ljubavi u tesavufskoj književnosti: Muradnama Derviš-paše Bajezidagića*, Sarajevo 2008., 436-437.

Otvaraju su kapije prema Univerzalnom Umu i onome što počiva onakraj, pa u tom stanju dvostruki užitak može da osjeti: momente spoznaje Boga, kao i raj koji mu se ukaže.

Kao ilustraciju navedenih opservacija o sufijskoj poeziji, koja je nesumnjivo dio naše kulturne baštine, a čije razumijevanje današnjem recipijentu je otežano usljed hermetičnosti i specifične metaforizacije ove vrste poezije, donosimo Hatemova gazela.

GAZEL II

Znoj što orosi nausnice lica rumenog, u vodu čistu se pretvara
Livada zelena ogleda se u vodi, čistoj poput ogledala.

Jecaj onog što nepravdu kuša čemerom sažeže tirane
Onako kako to sa kapljicama rose čini uvijek sunce.

Moje pristajanje na let poče sa zovom pijanstva
Talas pića iz krčaga orlovom me kandžom obuhvati.

Zašto da se mladoženja u mislima bavi čarima ukrasa
Ruža sa mladinskog vela, pokrivka je lica tvoga.

Salik u plaču svoju snagu izdržljivosti crpi
Kako bi na vrelini okretanja kebab kušao.

Pošto je svaka njegova žila srca svu muku osjetila
Miomiris spoznaje kad pronađe, tad slobodan posta.

Bohemu grudi paraju uvrede mu dobačene
Vrijeme pijenja izmami jecaj što ga silno boli.

Samo vlastitim naporom je ublaženo kažnjavanje za greške
Ovdje samo krepost oprost bezgranični ishodit će.

U gorljivosti svojoj zavist me je zaslijepila
Dok ne počeh sa tjeskobom gledati na sliku svijeta.

Pogledaj kako radost k'o potkovica u ognju izgori
Ti, Hateme, iz mjehurića što zanos izazivaju, pouči se.

Ključne riječi i interpretacija gazela II

Stih 1

x^{w}eirīz – znoj; božansko nadahnuće;

xatt – nausnice; međusvijet, svijet koji je spona izmedu duhovnog i tjelesnog života (‘ālam-e barzax), materijalne stvari koje su nanijele nečistoće na srce čovjeka, duhovni nemir;

‘ārez – obraz, lice; sjedinjenje; mjesto i pojava isijavanja božanske Ljepote kao uzroka postojanja svijeta; sjaj i isijavanje lica božanske Ljepote u srcu gnostika;

āb – voda; stid; spoznaja, božansko ispoljavanje milosti;

āyīne-ye safā – čisto ogledalo; znakovi ili ogledalo Božije Ljepote; srce savršenog čovjeka kao mjesto Božijeg očitovanja;

čaman – livada, tratina; odraz unutarnjeg svijeta u kojem se zrcali posebna težnja za duhovnim uzdizanjem; pojava Božije prisutnosti na licima znalaca.

Božansko nadahnuće budi srce koje je uspavano i pod materijalnim opsjenom klonulo, koje ima iskonsku potrebu da u njemu zasija božanska ljepota,

Samo srce potpuno čisto može da zraku božanske Svjetlosti u sebe primi, za čijim Izvorom srce čezne da se vrati.

Stih 2

sūz-e del – jad, tuga; zaljubljenikova čežnja za Voljenim, patnja i tuga za Voljenim;

gerye – plač, jecaj; ispoljavati duhovno stanje;

mazlūm – onaj kome je nasilje učinjeno; zaljubljeni (‘āšeq) koji se nalazi u stanju utučenosti (qabd);

zālem – nasilnik; onaj koji Bogu robuje i klanja Mu se radi ovosvjetskih koristi; duša koja je ušla u ovaj svijet i zaboravila svoj savez sa Bogom; čovjek koji se poistovjećuje sa svojim jastvom; Voljeni (ma‘šūq);

āftāb – sunce; približavanje i utapanje u blizinu Božiju, vuslet, tajne spoznaje.

Duše koje su zaboravile svoje obećanje Bogu neka znaju da se istinski zaljubljenici poznaju po svojoj čežnji za Voljenim.

Kao što sunce svojom sveprožimajućom svjetlošću život daje i svojom vatrom sagori, tako i Bog kuša i vjerne i nevjerne, kako bi se priroda unutarnjih stvari učinila vidljivom.

Stih 3

našwe – opijenost, zanesenost; poništenje samosvijesti, ideja i poticaja vezanih za jastvo; iščeznuće u Bogu;

mouğ – talas, val; vidljivi znaci neke manifestacije;

piyāle – pehar; čaša ispijanja tajne spoznaje, tijelo zaljubljenikovo, duša, egzistencija;

'oqāb – ptica orao; Prvi Um ('aql-e awwal), nebeski prototip objave, matična nebeska knjiga sveukupne božanske mudrosti; govor, osjećaj, duša koja govori (nafs-e nāteqa); koji se uzdiže iz donjeg svijeta u gornje sfere;

čang – kandža; muzički instrument koji simbolizira okrenutost duše ka vječnom svijetu; vapaj srca u tajnosti prema svijetu duhovnog.

Interpretacija: Kada se sufija oslobodi i tijela i uma, zapreka na putu Ljubavi, blizini božanskoj,

Tada talasi tajne spoznaje dušu zapljusnu i u sferu iznad zemaljske je uzdignu.

Stih 4

ārāyašī – uljepšavanje, ukras; privid ljepote ovog svijeta;

fekr – razmišljanje; meditacija; usredotočenje; kretanje srca u svijetu tajnovitog; sufijska duhovna disciplina usredotočenja koja prethodi ili prati prisjećanje na Boga;

nāmzad – vjerenik; salik koji žudi za sjedinjenjem sa Voljenim;

gol – ruža; život; cvijet čija ljepota je vrhunska manifestacija božanske ljepote;

'arūs-parde – mladinski veo, obično crvene boje; prepreka koja skriva Božije lice i veličinu; zapreka da se pojavi istina u srcu;

rox – lice; emanacija Ljepote koja je uzrok pregnuća salika na duhovnom putu: bljesak ljepote Voljenog;

heğāb – zastor; zapreka da se pojavi istina u srcu, duhovni veo koji zakriva Božiju zbilju; po sufijskoj tradiciji postoji 70 ili 70000 velova od svjetla i tame koji odvajaju čovjeka od Boga, koje sufije razumijevaju kao ontološke stupnjeve;

Kako da se srce onog koji iskreno žudi za sjedinjenjem sa Voljenim tek prisjećanjem na Njega zadovolji,

A ljepota Tvoja od očiju njegovih skrivena je brojnim velovima koji trepere ispred Lica Tvoga.

Stih 5

sālek – duhovni putnik ka Spoznaji; onaj koji je pretekao druge u bliskosti Bogu, onaj koji prolazi kroz razne faze spoznaje Istine/Boga (*Homo viator*);

bīx-e tāb – snaga, strpljivost; duša u potpunosti ispunjena duhovnom snagom;

darūn – unutrašnjnost; unutarnje srce, duhovni svijet (*'ālam-e malakūt*);

gerye – plač, jecaj; ispoljavati duhovno stanje;

poxtegī – vrelina, opčinjenost nečim; žar vatre ljubavi u srcu salika koja ga usmjerava prema Istini /Bogu;

gardaš – okretanje; salik osjeća blaženstvo sjedinjenja s vječnim Izvorom okretanja, tj. Pokretačem svih uzroka.

Duša u potpunosti ispunjena duhovnom snagom izgara i svoje stanje očituje jer se jedino tako ozbiljiti može,

A blaženstvo sjedinjenja koje ga preplavljuje, uznosi ga na viši stupanj bliskosti Bogu.

Stih 6

qazā – presuda, sudbina; predodređenje iz Božijeg znanja, izvršenje određenja (qadā), spram bit čovjekove prirode;

sar āzāde – slobodan; duhovno usavršavanje salika na duhovnoj stazi, kojim on oslobađa dušu od ograde jastva;

ma'āref (jed. *ma'refe*) – znanje; gnoza, spoznaja Boga stečena razmišljanjem, duhovnim usavršavanjem i duhovnim osvjedočenjem;

šamīme – miris; mirisi darivanja Istine.

Nakon što je salik osjetio svu tjeskobu u duši i tugu ovosvjetskih kušnji koje su ga ophrvale,

Salik tek duhovnim iskustvom koje je bilo (možda) pokrenuto senzualnim objektom mirisa zbaci okove ovog svijeta sa sebe i oslobodi se ograda jastva.

Stih 7

rendī – bohem, razuzdanik; salik koji usmjeri svoje gledanje prema Istinitom i koji teži poništenju samopostojanja;

sīne sūz – trpjeti bol u prsima; prsa su spoljašnja ljuska srca koja se povezuje s Islamom, tj. pridržavanjem Šerijata;

ta'ne – ironija, podrugivanje; Milost skrivena u odori okrutnosti kojim se kuša duhovni putnik;

kabāb – bol, patnja i tuga; opčinjenost nečim; unutarnja duhovna bol za nečim; aktualna percepcija užitka koji proizlazi iz božanskih manifestacija (tağaliyyāt);

gerye – plač, jecaj; ispoljavati duhovno stanje;

douri-ye šarāb – vrijeme pijenja; opijanje spoznajama, duhovno stanje ispunjenosti Bogom uz gubitak ličnog identiteta.

Onaj salik koji je usmjerio svoj pogled samo na Voljenoga (Boga) trpi bol, jer je Voljeni Svoju milost odjenuo srdžbom, kušajući ga,

Ali on trpi bol i nakon što je kušao užitak božanskog napitka spoznaje kroz bljesak božanskog svjetla koje iščeznu i na njemu vidljiv trag ostavi.

Stih 8

ta'b – trud, umor; sve vrste duhovne prakse onog ko stupa na duhovnu stazu s ciljem samopročišćenja i prosvjetljenje svjetlom znanja (riyādah);

mohassanāt – vrlina, krepost; razne forme isposničkog upražnjavanja kao vid duhovne samodiscipline, npr. molitva, post, spominjanje Boga (zikr, yād), noćno bdijenje (tahağğod) itd.,

'afw – oprost grijeha; monoteizam (tawhid), krajnji cilj duhovnog putovanja; tarīqat na čijem kraju je Zbilja, (haqīqat), to jest tawhīd, stupanj koji se doseže nakon što arif zaboravi sebe i svoj ego.

Da bi duhovni putnik mogao krenuti dalje na duhovnoj stazi, on se mora podvrgnuti samodisciplini i napregnuti se do krajnje granice svojih mogućnosti,

Jačajući sebe raznim duhovnim vježbama kroz koje zaziva Boga, salik iz njih crpi goleme koristi koje ga vode krajnjem cilju njegovog duhovnog putovanja – tewhidu.

Stih 9

ġeirat – žar, trud; nastojanje da se nešto postigne, nastojanje salika da dosegne duhovni cilj prevelikom ljubavlju;

nohūlī – nesretnost, jad; stanje qabda kod sufije;

nomāyaš-e 'ālem – pogled na svijet osjetilnih stvari i osobitosti stvorenog radi spoznaje Boga;

negarestan – gledati; brižljiva kontemplacija u srcu duhovnog putnika;

edterāb - nemir; nesmotrenost u značenju nevjerstva; suprotnosti unutar temeljne strukture prirodnog svijeta.

Žar i gorljivost ljubavi koja me je preplavila mene su nesretnim učinili, u želji da dokučim tajnu istinske zbilje stvari,

Počeo sam da pažljivo posmatram ovaj svijet, razmišljam o njemu i shvatam da je stup ovog svijeta nesmotrenost koja ga održava.

Stih 10

nešāt – veselost, razdraganost; radost kao integralni dio sufijskog života;

na'l dar ātaš – potkovica u vatri; nemir, nespokoj; aluzija na skidanje papuča (*xal'-e na'lein*), što je metafora za oslobađanje salika ne samo od onoga što pripada materijalnom već i od oba svijeta;

ātaš – vatra; zagrijanost za božansku ljubav;

kolāh-e našwe – kapa opijenosti; ekstatičko stanje kada vino Ljubavi ispuni biće i prouzroči beskrajnu sreću;

habāb – mjehurić; krhkost i lomnost; mjehurići vina koje izaziva ekstazu i užitak sjedinjenja.

Pogledaj, Hateme, ako želiš da si putnik staze duhovne, oslobodi se svega ne samo materijalnog već i ovosvjetskog, jer to nespokoj i nemir unosi, oslobodi se i oba svijeta da bi osjetio prisustvo Gospodara,

Uzmi pouku iz stanja pijanstva salika kada Ljubav nad razumom prevlada i sve što je vezano za jastvo, u konačnici nestane.

GAZEL III

Sjaj pogleda izaziva lava pustih želja mojih
Svaki njen mig treperenja izaziva i lijek je prijeki.

Svaki krotki treptaj njen pokret je pun koketerije
Stoga su obrve ljepotice srcu utočište.

Odlučih, jer pogled mi se smrači od želje za usnama
Na tom putu kad se hodi, noge su u žuljevima.

Koliko me kivnim čine obrve one ljepotice
Prst, glava i nos – sva u crno što obavijena je.

Tijelo mi se kida od hirovitosti oštrice tog lica
Jer je srce moje poput češlja u kosi te ljepotice.

Ja sam vlasnik samo sa grijesima teškog tereta/bremena emaneta
Kao dokaz ovome je ona palma svijena pod plodovima.

Na koncu po svom biću postah ko ćurekota zrno
Ben crni na licu ove mjesecolike ljepotice, zar je grijeh to?!

Ključne riječi i interpretacija gazela III

Stih 1

āfatkaš – nesreća; kušnja salika na putu Spoznaje kroz vraćanje u grijeh s ciljem borbe protiv vlastitih strasti i poriva;

hawas – želja, žudnja; strast, pogubne želje duše prema nečemu;

tāb-e negāh – sjaj pogleda; pojava svojstava Božijih kao svjetlo u srcu preko koga se spoznaju istine o stvarima; pojava znakova Ljepote u srcu Bogu bliskih ljudi;

ġamze – pogled ispod oka, namigivanje; prijekor, (ne)naklonost od Prijatelja; onaj koji zacjeljuje;

dāġ – pečat, opekotina; patnja, vidljiv znak odanosti i ljubavi;

dawā – lijek; izlaz, duhovna pomoć.

Čovjekova žudnja za ovim svijetom jeste jastvo što um zakriva i njemu potrebno da ga obasja sjajna svjetlost Univerzalnog uma, Izvorišta znanja, kako bi istinu spoznao,

Stoga svaki pogled naklonosti Prijatelja zacjeljuje usamljenost i otuđenost koja me obuzima dok tražim Izvor kojem želim da se vratim.

Stih 2

oftāde – smjernost; stupanj ispoljavanja božanske veličanstvenosti;

ğombaš-e nāz – koketni pokret; davanje snage duhovnome Srcu, svjedoku i mjestu Spoznaje;

del – srce; nutrina u kojoj su zapisane božanske tajne i u kojoj sija svjetlo; ogledalo Ljepote Božije;

abrū – obrva; svojstvo jednosti Božijeg Bića;

bot – idol; Voljeni, mjesto gdje se ispoljava Ljubav ili objekt Ljubavi; početak tjelesne kušnje salika na putu istinske Spoznaje;

gūše-ye penāh – utočište; okrilje u kraljevstvu očitovanja Božijeg Bitka; mjesto spasenja, izbavljenja, kad se srce nada ostvarenju želje.

Kada salik u svom srcu ugosti dragog Gosta duše i osvjedoči se u Njegovu veličanstvenost, to njegovu nutrinu osnaži,

Njegovo pribježište od ovosvjetskih zavođenja postaje tewhid – osvjedočenje u Božije postojanje i Jednost, čime razdvaja vječno od prolaznog.

Stih 3

‘azmī – odluka o ustrajnosti na sufijskom putu; odlučiti se na put Istine;

ġamaš – smračiti se pogled; prisutnost jakih emocija u srcu sufije;

ārzū – žudnja, aspiracija; težnja ka samom Prapočetku;

ġonče lab – usne poput pupoljka; govor, Božija riječ (usta);

ābelah-e pā – žulj na nozi; trud koji salik ulaže na putu suluka;

rāh – put; duhovna staza.

Kada unutarnja čežnja čovjeka da spozna Istinu, koja je prirođena svakom ljudskom biću i često duboko skrivena, toliko osnaži i izaziva duhovni nemir u čovjeku, tada izbije na površinu ono što se zove istinska *odluka* (erāda),

Međutim, da bi stupio na taj put ka Zbilji (suluk), potrebna je duhovna vježba (riyādah) koja ima cilj da profini srce za budnost i koja iziskuje krajnji napor putnika.

Stih 4

siyahdel – nesavjestan, bezobziran; infrasvijest ili podsvijest, prizemna tmina ili nafs-e ammara;

abrūy-e bot – obrve ljepotice; ogledalo Božije Ljepote; Svjedok odražen u ljepoti lica nad kojom sufija kontemplira Boga u svom srcu;

kelk-e siyāh – crno pero i mastilo; crnilo kao simbol nadsvijesti, simbol svjetlosti božanske Osobnosti, tj. svjetlost i ujedno tmina koja omogućuje gledanje, ali po sebi je nevidljiva; izvor epifanija svjetlosti.

Voljeni koji se očituje u srcu kroz atribute srdžbe *siyahdel* kuša duhovnog putnika na putu duhovnog peobraženja,

Kontemplacija Boga u srcu sufije teče kroz crnilo Božijeg Bitka ili crne svjetlosti božanske Osobnosti (nūr-e zāt), skrivenoga Blaga koje žudi da se otkrije

Stih 5

talawwon – nepostojanost; izmjena osjećanja i stanja, prolazak duhovnog putnika kroz sedam temeljnih duhovnih stanja putem koloracije (izmjene sedam boja) predmeta i zbiljskih događaja, čija zbilja nije fizičke već nadosjetilne, duševno-duhovne naravi; obojeni fotizmi su epifanije vizije nebeskog Svjedoka;

rū – lice; sjedinjenje, mjesto i pojava isijavanja božanske Ljepote kao uzroka postojanja svijeta; sjaj i isijavanje Lica božanske Ljepote u srcu gnostika;

mūy-e botān – kosa ljepotice; tajnost imena svojstva Bića jednosti; vanjska strana ispoljavanja imena i svojstava božanskoga Bića, kad ispoljavanje božanske Ljepote ostaje skriveno;

del – srce; mjesto sjedinjenja; mjesto i pojava isijavanja božanske Ljepote kao uzroka postojanja svijeta; sjaj i isijavanje lica božanske Ljepote u srcu gnostika.

Iskustvo Ljubavi koju duša kuša kroz vizije boja u žudnji da dostigne Zemlju čiste svjetlosti dovodi salika u čudesno stanje,

Jer sjaj i isijavanje božanske Ljepote u srcu budi čežnju i potrebu za sjedinjenjem s Voljenim.

Stih 6

bār-e garān – emanet; emanet koji je čovjek preuzeo na sebe Savezom Alast;

arbāb – elita; grupa ljudi koja je osjetila *kamāl* (Savršenstvo), osjet visine Savršenstva;

tafreqe – odvajanje, cijepanje; razlikovanje dobra od zla; stupanj na kojem je salik predan poslušnosti i bogoštovlju (*farq*) i kome Bog otkriva Svoje darove kao nadahnuće (*ğam'*).

naxl-e bar āwarde – datulina palma; život; salik koji razlučuje istinsku spoznaju od ovosvjetskih osjetilnih saznanja;

gowāh – dokaz; zapanjenost u spoznaji Veličanstva Božijeg kroz gledanje srcem i posmatranjem dokaza.

Čovjek ima obavezu spoznavanja Istine koju je preuzeo u preegzistentnom *Savezu Alast*, ljubav prema materijalnom ne bi trebala da zasjeni inherentnu ljubav čovjeka prema apsolutnoj Istini,

Dokaz brižljive kontemplacije u srcu duhovnog putnika je razlučivanje istinske spoznaje od neistine i plamen ljubavi kao urođeni instinkt prema apsolutnoj Ljepoti i Savršenstvu.

Stih 7

siyahdāne – zrno ćurekota; duhovno srce (ili habbetol' soweidā);

zāt – osoba, ličnost, biće; bitak, Bit;

xāl-e siyah – ben, madež; svijet Nevidljivog ('ālam-e ġayb);

'ārez – obraz, lice; sjedinjenje; mjesto i pojava isijavanja božanske Ljepote kao uzroka postojanja svijeta; sjaj i isijavanje lica božanske Ljepote u srcu gnostika;

mah – mjesec; lice, mjesto odsjaja Božije upute i Ljepote, epifanije.

Hatem čezne cijelim svojim bićem da gleda srcem duhovnim, jer samo ono može biti svjedok i mjesto Spoznaje;

Samo srce duhovno prodire pogledom u svijet Nevidljivog i samo ono može da primi odsjaj Ljepote i razumije sve epifanije koje mu se u srce spuste.

Zaključak

Književnoumjetničko djelo ne ostavlja utisak na recepijenta samo stilematičnošću elemenata jezičke strukture od fonološke, sintaksičke do semantičke organizacije jezičkog izraza. Tekst svojom unutarnjom, duhovnom strukturom, čije su unutarnje relacije postavljene u jednom neponovljivom individualno kreiranom kontekstu nužno izrečene jezičkim kodom, uspostavlja daleko snažniju komunikaciju sa recipijentom jer svaka riječ, čak ničim markirana, iza sebe posjeduje goleme semantičke prostore nespoznatljivih razmjera koje dotiču ljudski duh u komunikaciji. Ovakvim poetskim strukturama pripada i Hatemova poezija. Najkompleksnije značenje jezičkih struktura Hatemove poezije koje je ujedno i najstilematičnije i predstavlja udarnu stilističku vrijednost Hatemove poezije jeste drugostepeno pomjeranje u semantičkom polju metafore koje se u dubinskoj strukturi pojavljuje u kombinaciji s antitetičkom figurom. Te antitetičke figure koje nalazimo u dubinskoj strukturi, u površinskoj strukturi su samo kontekstni antonimi čije se semantičko značenje mora prelamati kroz diskurs tesavvufa – filozofski obrazac poimanja univerzuma i čovjeka u njemu kroz binarni princip po kojem svaki element predstavlja jedan dvostruki kvalitet suprotnosti koje

u konačnici čine jedinstvo. U dubinskoj strukturi svoje poezije, kroz suštinsku dijalektičku suprotstavljenost paradoksalnih odnosa koji se na krajnjoj instanci svode na *svijet osjetilnog – svijet nevidljivog*, Hatem pretače svoja iskustva u osmišljene poruke univerzalnog značenja. Ta univerzalna značenja se zasnivaju na spoznaji da sve u univerzumu ima svoj antipod, svoje lice i naličje: dva kraja istog polariteta čine tama i svjetlost, forma i značenje, dan i noć, vatra i voda, unutarnje i izvanjsko, žalost i radost – koje pjesnik veoma uspješno izražava kroz dobro oblikovanu formu.

Literatura:

Andrews, W. G., *An Introduction to Ottoman Poetry*. Mineapolis & Chicago: Bibliotheca Islamica, 1976.

Andrews, W. G., *Poetry's Voice, Society's Song: Ottoman Lyric Poetry*. Seattle and London: University of Washington Press, 1985.

Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri 4/13, Ötüken-Sögüt, Istanbul 1986.

Bašagić, S., *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti: prilog kulturnoj historiji BiH*. Sarajevo: Svjetlost, 1986.

Chittick, W. C., *Sufijski put ljubavi: Rumijeva duhovna učenja*. Sarajevo: Naučnoistraživački instiut "Ibn Sina", 2005.

Handžić, M., *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*. Sarajevo, 1933.

Kadrić, A., *Objekt ljubavi u tesavufskoj književnosti: Muradnama Derviš-paše Bajezidagića*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 2008.

Nametak, F., *Divanska književnost Bošnjaka*. Sarajevo: Međunarodni centar za mir, 1997.

Nametak, F. , *Pojmovnik divanske i tesavufske književnosti*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 2007.

Saǧǧādī, S. Ǧ., (1999) *Farhang-e estelāhāt wa ta'bīrāt-e 'erfānī (ed. 4)*. Tehran: Tahuri.

Schimmel, A., *Mystical Dimension of Islam.* Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975.

Šabanović, H., *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*. Sarajevo: Svjetlost, 1973.

Vitray-Meyerovitch, E. V., *Antologija sufijskih tekstova*. Zagreb: ITRO Naprijed, 1988.

MULTIPLE MEANINGS AS A FEATURE OF POETICS OF AHMAD KHATEM BJELOPOLJAK AND ITS MYSTICAL-RELIGOUS ASPECT

Sabaheta Gačanin

Summary

Divan poetry, which mostly belongs to the sufi discourse, is filled with multiple meanings and is often hermetic, thereby being harder to understand for the contemporary recipient. For the interpretation of this poetry it is necessary to set a suitable model in which a focus point is reserved for the mystical-religous aspect of analysis of each single verse. In the poetics of the divan poetry, where special place belongs to the literary form of ghazel, the antithetic figures and the metaphor are prevailing. In the subtext of bayts, they are constructing a specific binary structure. The poet in the sufi poetry sets a unique philosophic pattern of understanding the universe and human through the binary principle according to which each element represents a double quality of opposites that in the end make a unity. The example of this analysis is given in the ghazels of Ahmad Khatem Bjelopoljak, whose poetry in Persian cannot be understood without the analysis of its deep levels.

Key words*:* poetics divan poetry, mystical-religious aspect, ghazel, metaphor, antithetic figures, Ahmed Bjelopoljak

UDK 394 (497.6 Sarajevo) “17”: 930.2
305-055-1 (497.6 Sarajevo) “17”
305-055-2 (497.6 Sarajevo) “17”

Sarajevo u 18. stoljeću: svijet muškaraca i žena

Prema medžmui Mula Mustafe Bašeskije

Kerima Filan
Filozofski fakultet, Sarajevo

Malo je historijskih izvora koji će posvjedočiti da su žene bile prisutne u javnome prostoru u osmanskome dobu. Naprosto stoga jer je malo izvorne građe dostupno, a i predrasude su o ženi muslimanki brojne. Ovaj tekst opovrgava upravo i jedno i drugo stajalište o tome. Među historijskim izvorima iz kojih je moguće upoznavati život u Osmanskoj carevini rijetkost je raspolagati takvim koji sadrži podatke o svakodnevnom životu i u središtu Carstva, a pogotovo na njegovoj periferiji. Stoga je iznimno vrijedan tekst koji je na svoj način sačinio jedan savremenik bez potrebe i obaveze da udovolji bilo čemu izvan njegovog privatnog svijeta. Takav izvor je privatna bilježnica (medžmua) Mula Mustafe Bašeskije sa zapisima o životu u Sarajevu u 18. stoljeću. Analizirajući u ovome prilogu one dijelove teksta, mjestimično posve kratke, u kojima Mula Mustafa Bašeskija spominje žene, pokazali smo kako su onodobne žene skupnim izlaskom u javni prostor u više mahova tokom druge polovine 18. stoljeća protestirale protiv nekih postupaka predstavnika vlasti i na taj način utjecale na oblikovanje javnog mnijenja.

Ključne riječi: Sarajevo, 18. stoljeće, Mula Mustafa Bašeskija, žene

U proljeće 1770. godine Mula Mustafa Bašeskija je u svojoj bilježnici (*medžmui*) pisao o okolnostima u kojima su dvojica učenih Bosanaca, Mehmed-efendija Fojničanin i Sejjid Mehmed-efendija Svrako, zatražili položaj sarajevskog muftije.[1] Zapisao je da su i jedan i drugi imali svoje

1 Tu situaciju nalazimo zapisanu na listovima od 14a17 do 14b1. Na ovaj način ćemo dalje u tekstu označavati mjesto na kojem je zapisan dotični tekst u autografu Mula Mustafine med- →

pristalice te da je ta situacija u vezi s imenovanjem muftije[2] zaokupila pažnju javnosti. Dok je Mehmed-efendija Fojničanin, vjerovatno uz podršku pristalica, lično otišao u Istanbul s namjerom da dokaže kako mu je 1763. nepravedno oduzet položaj muftije, dotle su građani koji su podržavali Mehmed-efendiju Svraku sačinili predstavku o njegovim sposobnostima i lijepom ponašanju i podnijeli je u Istanbul. Mula Mustafa je o tome pisao u vrijeme kad se još čekalo zvanično naimenovanje. Ostavljajući tu situaciju njenome razrješenju, pisac naglo prelazi na jedan drugi događaj:

> *Ali pustimo sada tu predstavku i pogledajmo kako se zbilo jedno određenje Mudroga. Skupi se nekoliko žena pod lipom u dvorištu Begove džamije u vrijeme kad je narod izlazio s podne namaza i zaviču: "Mi smo sirotinja! Nema svijeća, nema mesa, nema masla. I kad ima, skupo je. Šta rade gradski poglavari? Šta je s redom i poretkom? Krenimo svi u mahkemu."*[3]

Piščev dramatičan ton kojim je nagovijestio ovaj zapis mogli bismo u prvi mah pripisati čudu što su se žene okupile u središtu sarajevske čaršije i pozivale vlast na odgovornost. Međutim, nastavak bilješke pokazat će da povod toj dramatičnosti nisu žene nego jedan izniman događaj u koji je preraslo to okupljanje žena. Bilježeći u ovome zapisu, kao i u svim drugima u svojoj medžmui, događaje iz života u sarajevskoj sredini, Mula Mustafa Bašeskija ne izražava nimalo čuđenja što su žene te koje protestiraju protiv vlasti. Ako je u današnje doba ta konstatacija neočekivana, to je znak da tekst Mula Mustafine medžmue treba iznova čitati i razumijevati kako bi se uspostavio odnos prema vremenu o kojem on piše. Citirani zapis potiče nas da razmotrimo kojim povodom i na koji način Mula Mustafa Bašeskija u svojim zapisima spominje žene. Stoga ćemo, najprije, pročitati zapis do kraja.

Prema Mula Mustafinim riječima, ljudi koji su se našli u dvorištu džamije poslušaju poziv žena i krenu put mahkeme. Ondje ne nađu mula-efendiju,[4] jer je bio otišao u Travnik, gdje je tih godina stolovao bosanski namjesnik. U mahkemi su bili mulin zamjenik Mustafa-efendija Hadžimusić, dvojica-trojica kadija i isto toliko bašeskija.[5] Pobunjeni narod napadne na njih. U toj gunguli buntovnici ispreturaju i polome pisarske peštahte[6] i izgrde gradske poglavare najružnijim

---

žmue. Taj primjerak čuva se u rukopisnoj zbirci Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu pod signaturom 7340.

2 Muftija je zvanično imenovani visoki stručnjak u šerijatskom pravu koji donosi pravna rješenja.

3 List 14b2-5.

4 Mula-efendija je kadija prvoga reda u glavnom mjestu jedne pokrajine.

5 Bašeskija je naziv za najstarije i najutjecajnije pripadnike u janjičarskim jedinicama.

6 Peštahta je niska klupa na kojoj je držana knjiga prilikom čitanja i papir prilikom pisanja, a korisnik je pritom sjedio na tlu.

riječima, šta je kome na jezik dolazilo: "Uzeli ste mito od dželepčija i mumdžija[7] za predstavku o muftiji.[8] Nasilnici jedni, dajte tu predstavku. Šta vam je kriv Mehmed-efendija Fojničanin? Ko je pisao da onakvoga junaka, gaziju, treba smaknuti? Neka izađe na megdan. Gdje je predstavka?"[9]

Protest koji je počeo zbog skupoće i neimaštine očito je prerastao u pobunu i opći metež u kojem je narod vikom i galamom predstavnicima vlasti prigovarao zbog mahinacija u vezi s muftijskim položajem. Mula Mustafa nije bio učesnik u tom protestu. On čak učesnike gungule u mahkemi naziva neznalicama, hudim sijedim [glavama] kojima upravlja inat. Prigovara im nedolično ponašanje zbog lupanja pisarskih peštahti i galame, a svoj prigovor završava riječima kako su tu, u mahkemi "od pilava napravili hlapu". Ono što u ovome izražajnom komentaru treba primijetiti jest to da pisac njime ne pokazuje da li je saglasan ili ne s porukom koju je pobunjeni narod upućivao vlastima, nego kritizira način na koji se to čini. Poređenjem situacije u mahkemi s pilavom i hlapom Mula Mustafa Bašeskija iznosi svoj stav da je nedolično ponašanje buntovnika i samu poruku vlastima učinilo besmislenom. Istodobno su, prema Mula Mustafinim riječima, i predstavnici vlasti bili izgubljeni pred narodom. Za janjičarskog agu pisac kaže da je stajao pred masom kao ukopan, ne znajući šta da čini ni sa sobom ni sa drugima, ni šta mu je desno ni šta mu je lijevo.[10]

Iz Mula Mustafine bilješke je jasno da su građane u taj protest povele žene. Teško je znati jesu li žene planirale događaj tolikih razmjera, no sigurno je da su vrlo dobro procijenile i mjesto i vrijeme da se oglase. Okupile su se u dvorištu najveće džamije u središtu čaršije. Oglasile su se nakon namaza, kad su vjernici već bili obavili vjersku dužnost. Najzad, vrijeme srednjeg od pet dnevnih namaza, bilo je zasigurno najpogodnije doba za okupljanje, jer je dan već odavno počeo, a večer nije bila blizu. Poziv žena da se krene u mahkemu očito je bio široko prihvaćen, jer se po metežu koji je nešto kasnije zavladao u mahkemi može zaključiti da je za njima krenuo povelik broj građana. Riječi koje su žene izvikivale u dvorištu džamije nisu ništa drugo do izrazi nezadovoljstva zbog siromaštva, ali se kasnije u mahkemi više spominjao muftija nego neimaština.

Neredi se nastave i narednog dana. Premda su neki vlasnici narednog jutra otvorili dućane i radili do podneva, popodne se ponovo skupe žene i djeca, a s njima i ljudi iz čaršije i to, veli Mula Mustafa, skoro cijela čaršija, i počnu izvi-

---

7 Dželepčije su trgovci stokom, a mumdžije su izrađivali i prodavali svijeće.

8 Iz Mula Mustafinog zapisa se vidi da su neke kadije i imami podržavali Mehmed-efendiju Svraku zato što nisu željeli Mehmed-efendiju Fojničanina na muftijskom položaju, a razlog je izgleda bio to što se Fojničanin tokom četverogodišnjeg službovanja, do svrgnuća 1763., pokazao odlučnim muftijom koji se nije pokoravao ničijim zahtjevima. To je naveo Šejh Sejfuddin Kemura u prilogu *Sarajevske muftije od 1519. do 1916.*, Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo 1916., str. 14-16.

9 List 14b9-11.

10 List 14b12. (*Aga dahi ölmiş gibi, sagını solını bilmez, dört tarafı deniz*.)

kivati: "Mehmed-efendija nema nikakve krivice. Gdje je predstavka za njegovo smaknuće." Žene i djeca navale na aginu kuću koja se nalazila preko puta Gazi Husrev-begova hamama.[11] Nemajući izlaza, agini stražari bace predstavku narodu kroz prozor. Potom ispale nekoliko hitaca iz pušaka, namjeravajući da žene i djecu zaplaše a agu zaštite. Usto i toljagama potjeraju žene. Na to svjetina navali na aginu kuću i razlupa prozore. Gradski prvaci koji su u to vrijeme bili uz agu, piše Mula Mustafa, prepadnu se kao da su pred sobom ugledali hazreti Azraila, pa se razbježe i tako se osramote.[12] Ovu podužu bilješku pisac završava riječima:

> *Hvala Bogu, nije bilo mrtvih. Samo je alemdar Pakro u pijanom stanju napao žene i jednu je navodno ozlijedo. Ali i njega su ozlijedili, možda se više ne digne.*[13]

Istaknimo ponovo da pisac nije komentirao prisustvo žena u tom događaju. Imajući u vidu sadržaj cijele medžmue i piščevu naviku da makar kratko prokomentira kakvu neobičnu situaciju koju zapisuje, možemo reći da pojavljivanje žena u dvorištu džamije i njihovo sudjelovanje u dvodnevnoj pobuni za njega nije bilo nekakvo čudo. Njegove riječi na kraju bilješke, kako se ranije nešto slično nije desilo u Sarajevu, ne odnose se na učestvovanje žena u pobuni nego na tok događaja u kojem su, očito, žene odigrale važnu ulogu: pojavile su se u javnom prostoru, izrekle su prigovor vlastima, pozvale su građane da protestira u mahkemi i građani su pristali uz njih.

Podrška koju su žene na svoj poziv da se krene u mahkemu dobile od sugrađana pokazuje da su one imale utjecaja na uobličavanje javnog mnijenja. Društvena pravila su, očito, ženama dopuštala, ne samo da se pojave nego i da djeluju u javnom prostoru. To djelovanje zasigurno ne treba shvatiti kao odgovornost žena za "vanjski život" nego kao njihovu moć da na određeni način uobliče stav javnog mnijenja. Žene su imale ne samo mogućnost da reagiraju na određenu situaciju nego i moć da pokrenu reagiranje. Tako su učinile i u jednom drugom slučaju koji je zabilježio Mula Mustafa Bašeskija:

> *Mladi neretvanski naib*[14] *Ahmed-efendija Čohadžić, navodno, u noći pozove na sud neku ženu. Na to muž naiba optuži da takav postupak prema ženi ugrožava obraz porodice. Podignu se žene da s povrijeđenim mužem protestuju, pa uz njih pristanu svi ljudi iz čaršije. Mu-*

11 Vjerovatno je riječ o janjičarskom agi čije je sjedište bilo na mjestu današnje Katedrale.

12 List 14b22-23. (*Ve orada bulunan agalarun başından hazret-i Azrâil gelmiş gibi korkup divârlar aşurı kaçup rüsvây-ı pednâm oldılar*.)

13 List 14b24-25.

14 Naibima su se nazivali kadije u sudu. Taj naziv je podrazumijevao da je kadija zastupnik kazaskera, najvišeg državnog dužnosnika za područje sudstva koji je bio i član sultanovog vijeća.

lin pomoćnik krene smirivati svijet, ali mu buntovnici ne dadnu ni progovoriti nego nastave sa zahtjevom da se postupi po šerijatu.[15]

Nakon što smo žene vidjeli kao učesnice u protestu iz 1770. godine, u ovome slučaju, kad je, prema mišljenju svijeta, bilo povrijeđeno dostojanstvo žene, gotovo očekujemo vidjeti ženski svijet kako ustaje u odbranu porodičnog morala. U nastavku ovoga zapisa Mula Mustafa nas obavještava i o tome kakvog je uspjeha imao taj protest. Naib je doista priveden sudu. Ne znamo je li se postupilo po Šerijatu, što je bio zahtjev građana, ali svijet je i privođenjem mladoga naiba bio ohrabren pa je javno, na sva usta grdio kadije. Međutim, veli Mula Mustafa, taj događaj je narodu dao priliku "da samo nakratko otvorio oči", jer su vlasti nastavile po starom i ništa se nakon ovoga događaja nije promijenilo.

I u jednoj bilješci iz 1781. godine među svijetom okupljenim pred kapijom janjičarskog age vide se i žene i muškarci.[16] Povod okupljanju bio je taj što je jedan mladić po imenu Parić, koji je tek bio stupio u punoljetstvo,[17] u pijanom stanju opalio iz puške na stražu, nakon čega je za kaznu toliko pretučen da je podlegao. Iako je svijet prvobitno odobrio taj postupak vlasti, smatrajući da nevaljalce treba kazniti, pročulo se da se u vezi s tim slučajem paši podnosi lažni izvještaj – kako je, navodno, mladić uhvaćen u krađi. Stoga se narednog dana pred aginom kapijom okupi desetak-petnaest žena, potom i još jedan broj građana. Cijelog je dana, veli Mula Mustafa, potrajao protest tokom kojega se vlastima prigovaralo, između ostalog, i zbog toga što je mladi Parić na smrt pretučen.[18] Kao što su u prethodnom primjeru žene protestirale zbog povrede ženinog dostojanstva, tako se ovaj put stječe dojam da su reagirale i kao majke zbog tragične smrti mladića.

To su situacije u kojima je Mula Mustafa izravno spomenuo javno djelovanje žena. Nije spekulacija ako ih zamislimo i u drugim zapisima u kojima Mula Mustafa kaže da se podigao *halk* (narod), barem u onim slučajevima kad je trebalo štititi ženski i porodični moral. Jer, žene su s muškarcima bile prisutne na ulici i u nekim drugim važnim a mirnim društvenim događajima, kao na primjer u ovome:

[Godine 1771.] Vojska je krenula iz Sarajeva 31 dan nakon Jurjeva, neki na konjima neki pješice. Mnogo je žena i muškaraca posmatralo njihov odlazak.[19]

15 List 43b16-19 i dalje do 43b23.

16 Kapija ovdje označava sjedište janjičarskog age.

17 Mula Mustafa Bašeskija za Parića kaže da je bio *taze, yaveli, yeni balig.* Kako tumači Leslie P. Peirce, stupiti u punoljetstvo (*bulug*) značilo je biti u životnoj dobi u kojoj se stječe društvena odgovornost. V: "Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle Ilgili Osmanlı Söz Dağarcığı" u: *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (Ed. Madeline C. Zilfi, Çeviri: Necmiye Alpay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Istanbul 2000, str. 165.

18 List 39b10-24.

19 List 17a24-25.

U ratnim okolnostima, kad su muškarci bili na frontu, žene su u svojoj svakodnevici morale preuzeti odgovornost glave porodice. Godine 1787. Mula Mustafa je zapisao:

> *U Sarajevu je većina dućana zatvorena jer je iz našeg grada na vojnu otišlo, po prilici, tri hiljade ljudi.*[20]

Jasno je da je u takvim vremenima zamirao ekonomski život u gradu. Ipak, stvarni život se morao nastaviti, a to znači da su i kakav-takav ekonomski održavale žene. Tako nas Mula Mustafa pouzdano obavještava da su žene dolazile u njegov pisarski dućan u čaršiji pod sahat-kulom da im napiše pisma koja su slale muževima i sinovima u carskoj vojsci.[21] U vrijeme kad je Mula Mustafa sačinio ovaj zapis Sarajlije su bili na frontu u Dubici, Banjoj Luci, Gradiškoj, Ostrovici i Bijeljini. Da su te posjete žena čaršiji imale poslovan karakter, pokazuju ove Mula Mustafine riječi:

> *Hrana je bila veoma skupa, a meni je taj posao [pisanje pisama] olakšao život, hvala Bogu. U to je vrijeme svakome bilo teško, pa su mnogi s ljubomorom gledali kako lijepo radim i zarađujem. Govorili su: "Nije imućan, a eto, Bog mu je na ovome svijetu dao da bude zadovoljan."*[22]

U navedenim zapisima žene se vide na ulici u grupama. O njima kao jedinkama ništa ne možemo reći. Za njih ne znamo čije su bile supruge ili majke ni u kojim mahalama su stanovale, a ti podaci u osmanskim izvorima čine okvir koji određuje identitet žene. Sugrađanke koje Mula Mustafa vidi u javnom prostoru i spominje ih njihovim imenom jesu sirotice, lude i prosjakinje.

> *Luda Safa, godinama se potucala po gradu, tako je i ostarjela. Neko ju je u mladosti silovao, pa je rodila dijete. Bila je niskog rasta, ružna i imala je debelu i obješenu donju usnu.*[23]
>
> *Hanka je bila sirota žena, beskućnica i tako je godinama živjela. Uvijek bi stajala uspravna i naslonjena na ogradu Careve ćuprije.*[24]
>
> *[Umrla je] jedna luda žena koju su zvali Firika. Bila je neuredna i nije nosila feredžu. Prosila je kao da plače. Kad bi tražila od ljudi milostinju, nije bila dosadna. Dovoljno je bilo da joj se samo jednom kaže "neka ti Bog dadne" i ona bi otišla. Bila je mršava, ljutita*

20 List 56a1.
21 List 56b1-6.
22 List 56b6-9.
23 List 91a15-17.
24 List 97b22.

i slabašna. Djeca su je zadirkivala, govoreći joj "fir, fir" a ona ih je proklinjala.[25]

Ove žene, kao i muške lude i prosjaci, zabilježene su u medžmui pod imenom pod kojim su ih poznavali građani Sarajeva. One nisu imale mjesto za stanovanje nego su život provodile na ulici. Time su, takoreći, popunjavale javni prostor i bile dio gradske svakodnevice. Njihova smrt značila je promjenu u svakodnevnom životu grada. Zato se i spominju na onim stranicama medžmue na kojima je Mula Mustafa Bašeskija bilježio podatke o umrlim građanima Sarajeva. Ono što je Bašeskija jasno pokazao upisivanjem smrti tih žena, kao i muškaraca koji su na isti način obilježavali život grada, jest da je on kao sugrađanin svakog pojedinca i svaki život poimao jedinstvenim.

Ta se konstatacija može izreći i u povodu Mula Mustafinoga spominjanja prostitutki (*rûspî*). Iako ih u medžmui ne vidimo kako slobodno koriste javni prostor, sigurno je da su one u njemu bile prisutne više od drugih žena.[26] Potresan je Mula Mustafin zapis o tome kako je jednoga jutra 1788. godine na Latinskoj ćupriji u Sarajevu osvanulo mrtvo tijelo neke prostitutke. Zbog nejasne smrti te žene, nad kojom je očito izvršen zločin, narod se i ožalostio i rasrdio. To je bio povod da se pritvori jedna nemuslimanka krčmarica koja prokaže tri-četiri osobe. I ta krčmarica bude ubijena, a potom i još dvije žene, jedna nemuslimanka i jedna muslimanka, ova druga po imenu Piroka mula-kaduna koja je, kako se vidi iz naslova mula uz njeno ime,[27] bila pismena osoba. Mula Mustafa se nije mogao suzdržati od komentara u povodu smrti tih žena. On svoje riječi upućuje onima koji su odgovorni za te događaje i zapisuje ih u svojoj privatnoj bilježnici, kao da time želi olakšati svojoj duši:

To što je ove žene zadesila nesreća kod svakoga je izazvalo zgražanje. Jer svako ima grijeha. Ne može se sreća postići ubijanjem žena krčmarica nego odstranjivanjem od sebe svakoga nasilja.[28]

U jednoj drugoj bilješci u kojoj spominje prostitutke Mula Mustafa kaže da su dvije, poznate kao Travnička i Aginica, kažnjene batinama a potom prognane u Skopje,[29] ali nije zapisao šta je bio razlog njihovom kažnjavanju. Kao žene koje su imale slobodu koristiti javni prostor, prostitutke su svojim načinom života, kako kaže D. R. Khoury, zasigurno "prkosile društvenim pravilima."[30] No, ima-

25 List 89a21-22.

26 Dina Rizk Khoury, "Terlikler Kapıda mı, Kapalı Kapılar Ardında mı: Ev Içinde ve Kamusal Mekânda Musullu Kadınlar", u: *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, str. 116 i str. 121.

27 Mula je titula koju su nosile osobe s određenim stepenom vjerskog obrazovanja.

28 List 55a1-10.

29 List 24a5-6.

30 Dina Rizk Khoury, "Terlikler Kapıda mı, Kapalı Kapılar Ardında mı...", str. 115.

jući u vidu Mula Mustafina svjedočanstva i njegove komentare, nameće nam se pitanje da li su prostitutke svojim prkosom uvijek kršile društvena pravila toliko da su morale biti teško kažnjene.

Toliko se u medžmui Mula Mustafe Bašeskije spominju žene u javnom prostoru. Sve druge žene u njegovim zapisima vidimo u porodičnom okruženju. Sve one imaju identitet – nečije su supruge, kćeri i majke. Na javnom mjestu su, pak, prisutne onoliko koliko ih tu dovede neka okolnost iz porodičnog života, poput ovih:

> *Grdžo mula Salih u starosti je oslijepio pa ga je u čaršiju izvodila žena vodeći ga za ruku. Ona je bila stara i gluha.*[31]
>
> *Dugmo je u starosti obolio od kapi, ali je dugo vremena, i tako bolestan, bio pokretan. Njegova bi ga ostarjela žena tražili po sokacima jer je imao padavicu pa se dešavalo da padne na ulici.*[32]

Kojim povodom Mula Mustafa piše o ženama koje, zapravo, ne vidi?

U dva navedena primjera žene se spominju kao supruge. Objekt zapisivanja nisu one nego njihovi muževi. To što pisac u ovim zapisima o smrti dvojice građana Sarajeva spominje njihove supruge pokazuje da on ne ignorira njihovo postojanje. Naprotiv, to je pokazatelj da je pisac svjestan prisustva tih žena u stvarnom životu i da on život koji ga okružuje vidi kao svijet muškaraca i žena. Dojmljivo je kako je, bilježeći smrt terzije[33] Sulejmana, koji je bio teško bolestan, spomenuo njegovu ženu zato što je s mužem podnosila teret njegove bolesti:

> *Dugo godina je bio bolestan od kapi. Sve to vrijeme žena ga je služila i pazila. Samo ona jadnica zna koliki joj je teško bilo. A on je bio miran i skroman čovjek, i u svojoj bolesti strpljiv kao vjerovjesnik Ejub.*[34]

Kao da time što je spominje Mula Mustafa ženi terzije Sulejmana odaje priznanje i ukazuje na njenu ulogu u toj porodici. Žena, dakle, nije morala stvarati da bi pisac, kao član društvene zajednice, bio svjestan njenoga postojanja.

Kao što je dolično podsjetio na ženu u toj porodici, tako je drukčijim povodom spomenuo ženu nekog Hasan-bega. Hvaleći njegovu mirnu i ugodnu narav, Mula Mustafa kao potvrdu svojim riječima navodi da je Hasan-beg četrdeset godina dvorio slijepu suprugu.[35] Premda nisu tema zapisa žene u navedenim primjerima upotpunjuju svijet muškaraca o kojima Mula Mustafa piše. U oba primjera

31 List 142b12

32 List 81a14.

33 Terzija je krojač, majstor koji je izrađivao robu od čohe.

34 List 89a23. Vjerovjesnik Ejub je primjer strpljivog roba Božijeg koji je podnosio iskušenje u teškoj bolesti.

35 List 20a2-3.

riječ je o osobama koje su u životu pokazale veliku strpljivost, a Mula Mustafa je isticanjem te osobine i kod muškaraca i kod žena ukazao koliko joj pripisuje vrijednost.[36]

Još jedan, nešto drukčiji primjer pažnje među članovima porodice nalazimo u zapisu o smrti jednog građanina, čije ime pisac nije zabilježio, nego je samo rekao da je bio tabak po zanimanju.[37] Taj čovjek je, piše Mula Mustafa, u starosti obolio na nogama toliko da je i namaz obavljao sjedeći. Uzeo je na mjesto kćeri (*besleme*) jednu djevojku da ga dvori a zauzvrat joj je poklonio kuću. Djevojka ga je tako lijepo pazila da su ljudi govorili kako joj nema ravne na cijelom svijetu.[38] U ovome se zapisu vidi žena posvećena pravom ženskom zanimanju kojoj je za to pokazana zahvalnost. Izrazom *besleme* ukazuje se na odnose u toj zajednici; muškarac je preuzeo ulogu poočima a djevojka pokćerke. *Besleme* je poznata institucija u kulturi osmanskog porodičnog života, a označavala je, općenito govoreći, uzimanje u imućniju kuću siromašne malodobne osobe, najčešće ženske, koja je pomagala u kućnim poslovima prema svome uzrastu i istodobno postajala član nove porodice. Naime, običaj *besleme* je podrazumijevao izdržavanje i podizanje novog člana porodice od djetinjstva do sazrijevanja, odnosno do udaje, ako je riječ o djevojci.[39] Slučaj *besleme* koji je zapisao Mula Mustafa nije bio taj tipični jer djevojka, očito, nije od djetinjstva odrastala u novoj porodici. Usto, od samog ulaska u novu kuću bilo je izvjesno da će od poočima naslijediti kuću. Stoga se stječe dojam da je između dvije strane, muškarca i žene (ili možda njene porodice), sačinjen dogovor kojim su preuzeli i ispunili određene obaveze jedno prema drugome, a izraz *besleme* pokazuje da tom dogovoru ne treba pripisati poslovni karakter. I inače se prilikom primjenjivanja običaja *besleme* postizao dogovor između porodice koja dijete daje i one koja dijete prima. Dogovor se obično pravio usmeno, a samo rijetko pismeno, kad se obavezno i provodio kroz sudski protokol.[40] Bio usmen ili pismen, ovaj sarajevski primjer pokazuje dobru stranu institucije *besleme*.

Uzimanje u kuću djevojke sluškinje, ili mladića sluge, bio je dakako drukčiji postupak. Takav je dogovor (odnosno ugovor) imao poslovni karakter. Jedan zapis u kojem Mula Mustafa spominje sluškinju u jednoj sarajevskoj kući, zanimljiv je za našu temu, a glasi ovako:

---

36 O tome kako je Mula Mustafa kod sebe njegovao osobinu strpljivosti vidjeti u našem radu "Mula Mustafa Bašeskija: govor o sebi", *Pregled – časopis za društvena pitanja*, broj 5-6, Sarajevo 2007., str. 117-143.

37 Tabak se bavio štavljenjem i obrađivanjem kože.

38 List 89a19.

39 Suraiya Faroqhi na primjer konkretno navodi kako je taj običaj da siromašna porodica dadne žensko dijete u bogatu kuću gdje će biti sluškinja u Ankari postojao od 16. do 20. stoljeća. V: *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, (Çeviren: Elif Kılıç) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Istanbul 2005, str. 127.

40 Isto.

Žena mula Muhameda Mišće Sihrije naslijedi veliki imetak, pa uzme za služavku jednu nemuslimanku po imenu Kaluđerku. Služavka je neko vrijeme radila u njihovoj kući.[41]

Iz ovoga teksta, kojim, zapravo, počinje zapis o jednom slučaju krađe, lijepo se vidi da je žena mula Muhameda Mišće, koja je dobila nasljedstvo, sama upravljala svojom imovinom, da je ona sama uzela sluškinju u kuću, što podrazumijeva da je sklopila poslovni dogovor, potom da je taj dogovor ostvarila s jednom drugom ženom i da je ta žena bila kršćanka.

O tome da su osmanske žene raspolagale svojom imovinom nedvojbeno svjedoče sudski protokoli.[42] Dobar primjer iz medžmue koji to potkrepljuje nalazimo u jednom Mula Mustafinom zapisu o njegovom vlastitom iskustvu. Godine 1763. zapisao je da je iznajmio kuću u Buzadži hadži Hasanovoj mahali koja je pripadala supruzi kadije Husejina Ćurčića.[43] Iz zapisa je nedvojbeno jasno da je kadija Ćurčić u to vrijeme bio živ, i isto tako je jasno da je vlasnica kuće bila njegova žena.

U islamskom braku muž ne polaže pravo na ženinu imovinu, nego je obavezan izdržavati ženu iz vlastitog imetka. Stoga su žene, kojima raspoloživi prihodi nisu bili dovoljni za život, kao što su bile udovice, tražile priliku da se (ponovno) udaju, videći u braku mogućnost za ekonomski sigurniji život.[44] S druge strane, muškarci su na ženin imetak mogli računati samo kao na nasljedstvo koje će im pripasti u slučaju ženine smrti. U Mula Mustafinim zapisima mogu se vidjeti muškarci iz stvarnog života koji su ulazili u brak iz računa s imućnom ženom. Samo, u slučajevima koje Mula Mustafa spominje muževi su umrli prije svojih bogati(ji)h supruga. Pisac čak o tim brakovima iz računa govori duhovito, što zasigurno proizlazi iz njegovog života u duhu islamskog misticizma i njegovog stalnog podsjećanja na smrt kao suđeni čas kojemu niko osim Boga ne zna vrijeme.

Razvod braka kao postupak koji se vodi pred sudom Mula Mustafa je spomenuo u slučaju Osman-dedea, mevlevijskog šejha, zapisavši kako je šejh došao na sud i izjavio da su on i supruga u srodstvu po mlijeku te da traži da se razvedu. Žena nije poricala muževljevu izjavu pa su se razveli nakon deset godina zajedničkog života.[45] Prema bilješci kako ju je Mula Mustafa sačinio, zahtjev za razvod podnio je muž. Ali žena nije pasivna strana u tom procesu, nego se čuje i

41 List 25a18-19.

42 V: Suraiya Faroqhi, "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", u: *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, str. 7-26. Također i poglavlje "Osmanlı Dünyasında Kadın Olmak" u: Suraiya Faroqhi*, Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak*, *Yaşamak*, (Çevirenler: Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay), Yapı Kredi Yayınları, Istanbul 2004, str. 217-264.

43 List 8b5-6.

44 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, str. 126.

45 List 44a24-25.

njena saglasnost. Očito se ta bračna zajednica morala raskinuti kad su supružnici postali svjesni srodstva po mlijeku, što je, jednako kao i srodstvo po krvi, trajna smetnja za brak prema islamskim propisima. U nastavku bilješke čitamo da je muž prilikom razvoda braka ispunio i šerijatski propis o mehr-i muedždželu, a to je pravo na određenu imovinu koje u islamskom braku žena ima kod muža u slučaju razvoda. Osman-dede je ustupio kuću ženi od koje se razveo. Treba primijetiti da Mula Mustafa, govoreći o tom postupku Osman-dedea, ne koristi izraz *mehr* nego *borč* (dug), što znači da je Osman-dede ženi dao kuću na ime svoga duga prema njoj. Kad znamo da je Mula Mustafa poznavao šerijatsko pravo – a to je sam za sebe rekao u medžmui – jasno je da je svjesno ovdje upotrijebio riječ *borč*, jer je mehr-i muedždžel dug muža prema ženi u slučaju razvoda.

U radovima koji se bave različitim aspektima osmanske kulture nailazi se na konstataciju, izvedenu na osnovu podataka u sudskim protokolima, da u osmanskom društvu razvod braka nije bio rijetka pojava.[46] Kao tumačenje te okolnosti navodi se kako je muž mogao kad je htio i bez ikakvoga objašnjenja dati ženi razvod,[47] odnosno kako je u trenutku ljutnje mogao izgovoriti da ženu pušta i da pri tome nema nikakvu obavezu objaviti to na sudu.[48] No, pitanje je koliko ove konstatacije teorijske prirode odražavaju stvarni život. Razvodi braka koje je spomenuo Mula Mustafa Bašeskija u svojoj medžmui više ukazuju na ozbiljne životne situacije nego na ležerno puštanje žene. Osim veoma ozbiljnog slučaja Osman-dedea, u medžmui čitamo da je neki kazaz,[49] poznat pod imenom Džezer, dao ženi razvod, izgovorivši tri puta da je pušta, a onda se ponovo oženio istom ženom. Nakon nekoga vremena još jednom se od nje razveo.[50] Ako u ovome zapisu vidimo život stvarnih ljudi, ne možemo reći da je mužu bilo lahko odlučiti o razvodu.[51] Kada je 1772. godine neki čovjek u sarajevskoj mahali Alifakovac, kako Mula Mustafa kaže, iz nekog razloga dao razvod ženi, ona se objesila. Govorilo se da je to učinila iz srama zbog razvoda.[52] Ne znamo pouzdano je li sram

46 Npr. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, str. 117.

47 Isto.

48 Madeline C. Zilfi, "Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul", str. 257. Ova autorica na navedenom mjestu kaže kako se u sudskim protokolima iz 17. i 18. stoljeća ne nailazi često na razvode do kojih dođe muževljevim izricanjem riječi *talak*, stoga što je muž imao neograničeno pravo da dâ razvod te takvi slučajevi često uopće nisu dolazili na sud.

49 Kazaz je majstor koji je od svile izrađivao pozamenteriju.

50 List 81b9.

51 Ovaj je Mula Mustafin podatak dragocjen i stoga što je iz zvaničnih dokumenata teško pratiti koliko su se u stvarnom životu događale takve situacije da se razvedeni supružnici pomire i ponovo sklope brak, budući da je posve vjerovatno, kako navodi Madeline C. Zilfi, da su se ponovni brakovi među istim supružnicima sklapali i izvan suda. Prema podacima koji se odnose na kraj 19. stoljeće računa se da se oko 5% razvedenih brakova ponovo sklapalo među istim supružnicima. V: Madeline C. Zilfi, "Geçinemiyoruz: 18. yüzyılda Kadınlar ve Hul", str. 277.

52 List 20b3-5.

bio stvarni razlog što je žena skončala svoj život, ali i to što se u narodu tako govorilo dovoljno pokazuje da je sram žene bio poznata popratna situacija u slučajevima razvoda braka. Dotičući se tog ženskog osjećaja, M. Zilfi iznosi mišljenje da razlog za „sram zbog razvoda kod osmanske žene više treba tražiti u tome što je rastavom postajala žena bez muža nego u tome što se razvodila od supruga."[53] Status žene bez muža zasigurno je bio nepoželjan i onda kad nije bio posljedica razvoda, pa su se i materijalno osigurane udovice željele ponovno udati, kako smo naprijed spomenuli.

Ali, jedna mlada žena, kći umrlog hadži Osmana Tandara, nije bila ni sklopila brak kad se našla na sudu da se odrekne bračnog života. Razlog je bio taj što je muškarac, sin hadži Bekira Dželibule koristio silu da djevojku privoli na brak. O tom slučaju je Mula Mustafa zapisao:

> *[Taj] jaramaz, koji se družio s nevaljalim svijetom, i sam bio nevaljali mladić neuredne, zapuštene brade, oteo je s kola (araba) spomenutu djevojku. Djevojka se pokušala spasiti ali ju je on stavio na konja i odveo je kući s namjerom da se njome oženi. Ali silu niko ne voli. Dva dana nakon toga djevojka dođe u mahkemu i izjavi da se ne želi vjenčati s tim čovjekom. Ode svojoj kući i tako se spasi. Otmičar pobjegne, a da je uhvaćen, bio bi pogubljen. O tom se događaju uz ramazan puno govorilo.*[54]

Kako je po Šerijatu glavni uvjet za ispravnost braka pristanak i muškarca i žene, djevojka je u toj svojoj situaciji mahkemu koristila s povjerenjem, znajući kakvo joj pravo osigurava Šerijat. I doista se spasila, kako je zabilježio Mula Mustafa. Vrativši se svojoj kući, spasila se od neželjenog braka i izbavila se iz situacije u koju je doveo otmičar. Sudeći prema piščevom navodu, kako bi otmičar bio kažnjen smrću da je uhvaćen, očito je da je djevojčina izjava u mahkemi istodobno vrijedila i kao tužba. Iz zapisa u medžmui stječe se dojam da je djevojka došla u mahkemu kako je znala, i samu sebe zaštitila. Ne vidimo je li u tome imala kakvu podršku pojedinaca ili građanstva, ali posljednja piščeva rečenica u kojoj stoji da se o tom događaju puno govorilo, kazuje da javnost nije bila neosjetljiva.

Kako je stav javnog mnijenja mogao odrediti razvoj nekog događaja, dobro se vidi u slučaju silovanja jedne djevojke beskućnice (*kapusuz evsiz bir kızcagız*). Mula Mustafa je zapisao da su djevojku dvojica kolukčija[55] poveli na Bembašu, rekavši joj da imaju smještaj za nju kako noću ne bi boravila na ulici, a potom su je silovali. Kad su građani saznali za to, podignu se sa zahtjevom da se krivci kazne. Doista su dvojica osumnjičenih dovedeni na sud. Jedan od njih je priznao

53 Madlen. C. Zilfi, "Geçinemiyoruz: 18. yüzyılda Kadınlar ve Hul", str. 278.

54 List 38b12-17.

55 Kolukčije su pripadnici janjičarske vojske, odnosno zapovjednici u toj vojsci.

zločin i obješen je.[56] Spomenimo ovim povodom da je smrtna kazna stigla i hadži Fejzu koji je optužen da je zaveo jednog dječaka. Njega su napali dječakov otac i još neki ljudi te je počinilac nedjela zadavljen.[57] Ova dva slučaja, jedina ovakva u Mula Mustafinoj medžmui, desila su se u razmaku od dvadeset godina.

Zapisavši u nekrologiju da je umro Ahmed Begić, Mula Mustafa je uz njegovo ime dodao samo jednu rečenicu: imao je dvije žene.[58] Kako je za umrle građane pisac uz ime bilježio zanimanje (a nekada samo zanimanje bez imena) i još poneku njemu poznatu osobenost koja je odražavala svijet dotične osobe, zapis o Ahmedu Begiću pokazuje da je mnogoženstvo smatrano posebnom situacijom. Ravnajući se prema tom zapisu, možemo pretpostaviti da je Mula Mustafa zabilježio, barem približno, sve slučajeve mnogoženstva. Ima ih desetak u vremenu od pedeset godina. Za mnogoženstvo u osmanskoj porodici već je istaknuto da je ta tema, kako kaže Suraiya Faroqhi, predimenzionirana i da barem u gradskim sredinama liste muškaraca oženjenih s više žena nisu dugačke.[59]

O sarajevskim porodicama u kojima je muž imao više od jedne supruge malo šta drugoga možemo saznati iz same medžmue. Za dvojicu Ibrahimâ, Atlagića i Paru, vjerovatno je da su pripadali imućnijoj klasi, jer je za obojicu Mula Mustafa Bašeskija zapisao da su bili hadžije. Atlagić je imao dvije,[60] a Paro iz mahale Ferhadije tri žene.[61] I trgovac mula Ahmed Sudžuka je zasigurno bio imućan jer je od više žena (ali ne znamo koliko) imao, kako je Mula Mustafa zapisao, dvadesetero-tridesetero djece.[62] Derviš Salih, o kojem je pisac sačinio podužu bilješku, hvaleći njegovu dobru narav i pobožnost, sigurno nije bio imućan ali, kaže Mula Mustafa, nije bio ovisan o milostinji (*sadaki*). Možda je i to što je imao dvije žene izraz pobožnosti, kako derviša Saliha, tako i njegovih supruga.[63] Ćehaja čizmedžijskog esnafa, Mustafa-baša Salata oženio je ženu na ženu i ubrzo nakon toga je iznenada umro.[64] Kahramanović Husejin je, prema piščevim riječima, pobjegao u svijet od svoje dvije vjenčane žene i nakon nekog vremena u Sarajevo je stigla vijest o njegovoj smrti.[65] Mula Mustafa je zapisao i za jednoga sarajevskog Žido-

56 List 148b21-23 i list 133b14-16.

57 List 142a11-12.

58 List 133a12.

59 To je mišljenje Suraiya Faroqhi istaknula na osnovu istraživanja sudskih protokola koji se, kako je autorica navela, odnose na Ankaru i Kajseri u 16. i 17. stoljeću, te na Bursu početkom 18. stoljeća. V: *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, str. 117. Madeline C. Zilfi, konstatirajući da mnogoženstvo u osmanskom društvu nije česta pojava, navodi kako se na osnovu obavljenih istraživanja pretpostavlja da je u oko 5% porodica živjelo više od jedne žene. V: "Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul", str. 255-256.

60 List 82a27.

61 List 71a8.

62 List 136a1-2.

63 List 123b5-11.

64 List 89a3.

65 List 133b4.

va, kojemu nije naveo ime nego samo zanimanje učitelja (*mekteb hocası*), da je imao tri žene.[66]

Za dvojicu građana zaključujemo da su se po drugi put oženili nakon što su se nastanili u Sarajevu. Jedan od njih je fočanski muftija koji je, kaže Mula Mustafa, i u Foči imao ženu.[67] Drugi je hadži Husejin-efendija, trgovac i kaligraf iz Misira. Došao je u Sarajevo s robom, ostao tu živjeti i oženio se kćerkom nemuslimana Kanbera.[68]

Ovaj osvrt na bilješke o muškarcima s više žena povod je da spomenemo kako je Mula Mustafa neke svoje sugrađane opisao tako što je rekao da su bili ženskaroši (*zen-pâre*). To je rekao za hadži Ahmeda porijeklom iz Kladnja: bio je trgovac, bogat i ženskaroš.[69] Za terziju Ibrahima, kojega su zvali Kapetan, Mula Mustafa piše da je takvih ženskaroša malo na svijetu. Žena je mogla biti i ružna, kaže pisac, a njemu su oči ostajale na njoj.[70] U bilješci o smrti nekoliko građana zapisao je: „Ubijen u svađi oko žena (*zen-pâreluk gavgasında maktul*).”[71] To su primjeri Mula Mustafinih bilježaka o ljudskim karakterima i stvarnom životu o kojima službeni izvori malo šta imaju reći.

Primjer o tome kako je čuvanje *mahremijeta (privatnosti porodice)* svjetonazor osmanske porodice čitamo u zapisu u kojem pisac bilježi smrt jedne žene u Sarajevu. Bila je supruga Osman-baše, handžije u sarajevskom Tašlihanu. Pala je niz stepenice i udarila glavom tako da je na mjestu ostala mrtva. Bilo je i drugih neobičnih i iznenadnih smrti koje je Mula Mustafa zabilježio, ali za ovu je ukratko opisao i okolnost u kojoj se desila. Jedne ramazanske večeri Pašo Imaretlić je na povratku iz džamije nakon obavljenog namaza s ulice pozvao Osman-bašu i upitao može li ući kod njega na sijelo. Osman-baša mu odgovori da slobodno uđe i da nema nikoga drugog na sijelu. Kako je žena bila kraj njega, požurila je da se skloni i u toj žurbi sirota nastradala.[72]

Taj nesretan slučaj bio je povod da u Mula Mustafinoj medžmui ostanu zapisana dva važna običaja. Jedan je da se u tuđu kuću nije ulazilo dok se ne dobije

66 List 84a3.

67 List 126b8. Mehmed Mujezinović pokazuje kako u sudskom protokolu u kojem je zabilježena ostavština tog muftije stoji da su ga naslijedile tri žene. Mula Mustafa je, očito, znao za dvije. V: Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis (1746.-1804)*, prevod s turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, Sarajevo 1968., str. 374.

68 List 69a5. Prema popisu ostavštine u sudskom protokolu, Mehmed Mujezinović je utvrdio da su hadži Husejin-efendiju naslijedile dvije žene. Jedna je Fatima, kći Abdulahova, a druga je žena nastanjena u Misiru, čije ime nije navedeno. Očito je žena iz Sarajeva primila islam i uzela ime Fatima te je i ime njenoga oca u sudskom protokolu zapisano kao Abdulah. Vidi: M. M. Š. Bašeskija, *Ljetopis*, str. 128.

69 List 97a24.

70 List 123a8-9 (*Öyle zen-pâre az bulunur, zenne isterse çirkin ola gözleri üstünde kalurdı*).

71 Listovi 140a12 i 140b14.

72 List 35a17-19.

dozvola domaćina. Drugi je da se pred muškarcem koji joj nije rodbina žena nije pojavljivala u kućnoj odjeći, odnosno dok nije propisno odjevena. Time je čuvala mahremijet svoje porodice. Žena je komotno odjevena mogla boraviti u ženskim prostorijama ukoliko su u kući bili odvojeni prostori za muškarce i žene (*selamluk* i *haremluk*). Ne treba isticati da je samo imućna klasa raspolagala kućom sa selamlukom i haremlukom, a mahremijet je trebalo čuvati u svakoj kući, pa i u onoj sa samo jednom prostorijom, koja se uređivala tako da porodični prostor ima i tu funkciju. Kako bi istaknula tu osobenost života osmanske porodice, Fatma Tunç Yaşar u svojoj radnji *Women in Early Modern Istanbul: The Use of Space* kuću ne naziva privatnim prostorom (naspram javnoga) nego prostorom *mahrema*.[73]

U spomenutoj radnji Fatme Tunç Yaşar mahala se određuje kao prostor polu-mahrema (*yarı mahrem*) s obrazloženjem, potkrijepljenim primjerima iz izvorâ, da je žena taj prostor mogla koristiti slobodno. Osmanska mahala je, naime, predstavljala zajednicu ljudi koji žive u socijalnoj solidarnosti, a time je bila i najmanja upravna jedinica. Mahala je, nakon porodice, bila prva sljedeća zajednica kojoj pojedinac pripada.[74] To je razlog što je u osmanskoj kulturi za identitet pojedinca bilo važno upisati u zvaničnom dokumentu u kojoj je mahali nastanjen. Stanovnici su imali odgovornost za taj zajednički prostor i određene obaveze jedni prema drugima.[75] Jedan od ciljeva koji se na taj način postizao bio je razvijen mehanizam socijalne kontrole.[76]

Pravila o uzajamnoj solidarnosti i zajedničkoj odgovornosti stanovnika mahale podrazumijevala su, prije svega, pružanje pomoći u teškim životnim situacijama. Zapisi u sudskim protokolima pokazuju da su žene, u slučaju kad su ugroženi njihov život ili imovina, pogotovo one koje su živjele same ili kojima je muž odsutan iz kuće, vikanjem tražile pomoć susjeda i tako se spašavale.[77] Jedna bilješka u Mula Mustafinoj medžmui, sačinjena u povodu tragične smrti dvojice građana, zanimljiva je baš po tome što kazuje o položaju žene u mahali.

> *Nekoliko razbojnika upadnu jedne večeri u kuću Šošine udovice u Armagandžijinoj mahali i ženu izbace van. Narednog dana žena*

---

73 Prema: "Erken Modern Dönem Istanbul'unda Kadınlar: Mekân Kullanımı", *Bülten* 57, 2005. Internet adresa: file:///D:BACKUP_26-01-2010/BILIM ve SANAT VAKFI.

74 Erol Özbilgen, *Bütün Yönleriyle Osmanlı*, Istanbul 2003., str. 386., 456. Prema: Özen Tok, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden Ihraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri, Sayı 18, Yıl 2005/1, str. 156.

75 Zanimljiv primjer kako su se stanovnici jedne istanbulske mahale u 16. stoljeću žalili vlastima na svoga susjeda, engleskog poslanika koji se nije pridržavao reda može se pročitati u: Ilber Ortaylı, *Drukčije razumijevanje Osmanlija*, (preveo Salmir Kaplan), Connectum, Sarajevo 2009., str. 48-49.

76 Isto.

77 Ismail Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (http://sbe.gantep.edu.tr)* 2009 8(1), str. 244.

> *podnese tužbu protiv dvojice susjeda, Hindića i mujezina, izjavivši da su čuli galamu a da joj nisu pritekli u pomoć te su se time stavili na stranu razbojnika.*[78]

Nama je zanimljiv ovaj dio bilješke, a u njenom nastavku Mula Mustafa kaže kako su tuženi doista pritvoreni i kažnjeni batinama te sticajem nekih nejasnih okolnosti potom i ubijeni. Ostavljajući po strani te nejasne okolnosti, konstatirat ćemo da je ženina tužba dvojicu ljudi odvela u zatvor zbog njihovog zanemarivanja susjedskih obaveza.

Tako definirani odnosi zasigurno su doprinosili mirnom životu u mahali, ali nisu uvijek i svuda mogli biti poštovani, što zbog ljudskih ćudi, što zbog slabosti. Tako je u Sarajevu 1780. godine čizmedžiju Fazliju nožem usmrtio susjed Jelečković, sumnjajući kako mu je on zavodio ženu. Mula Mustafa bilježi da je ta potvora po svoj prilici izmišljotina, jer je ubijeni bio častan čovjek.[79] U svakom slučaju, neko od dvojice susjeda prekršio je pravila dobrog ponašanja u mahali.

Ženino prisustvo u džamiji radi obavljanja namaza nije obavezno u smislu u kojem to jeste muškarcu, ali su žene u džamiji imale priliku slušati *vazove* (propovijedi) koji su održavani samo za njih, posebno u toku mjeseca posta. O toj praksi u vjerskom životu Sarajeva saznajemo posredno, iz zapisa o nekim muškim građanima:

> *Osman-hodža je bio imam u Hubjarinoj mahali.*[80] *Bio je miran i jedan od onih dobrih ljudi. Po mahalama je obučavao žene.*[81]
>
> *Emir Ahmed bio je nagluh. Prijatan čovjek. Držao je vazove ženama.*[82]

O vjerskoj naobrazbi žena nisu brinuli samo muškarci tako što su držali propovijedi i podučavali ih u mahalskim džamijama. O ženama su brinule i žene. Jedan način na koji su tu brigu pokazivale bio je taj što su iz svojih *vakufa* jedan dio sredstava namjenjivale osobi koja drži propovijedi za žene. Dobrotvorke bi u dokumentu o zavještanju svoje imovine (*vakufnami*) naznačavale na koju se džamiju odnosi njihov prilog, a to je obično bila džamija u mahali u kojoj su stanovale.[83]

Ne treba gubiti iz vida i to da su žene vjersku pouku uzimale i od žena osposobljenih za taj posao. Takve je žene Mula Mustafa mjestimično spomenuo

78 List 24a18-20.

79 List 87b17.

80 Hubjarina ili mahala Hubjar-age je u Medresetu.

81 List 126b19.

82 List 141a18.

83 Jedan primjer takve vakufname može se vidjeti u našem radu "Žene kao vakifije u ranom dobu osmanske Bosne", *Pregled – časopis za društvena pitanja* 3-4, Sarajevo 2005., str. 61-80.

na stranicama nekrologija. Jedna od njih bila je supruga Redžep-dedina. Kad je umrla hidžretske 1181. godine (1767.–1768), Mula Mustafa je upisao da je bila poznata hodža-kaduna.[84] Za razliku od ovoga primjera, gdje je žena izravno objekt zapisivanja, u jednom drugom je učena žena spomenuta kao supruga umrlog građanina:

> *[Umro je 1793-1794. godine] Suša Hasan-baša, muž hodža-kadune. Nestao je u blizini Prače, pa je proglašen umrlim.*[85]

Kao što je identitet žene u osmanskoj kulturi određivan imenom njenoga muža (ili oca), tako je u navedenom zapisu Mula Mustafa posve jasan identitet muškarca, ekspliciran njegovim punim imenom, dopunio i podatkom da je bio muž hodža-kadune. Takav se podatak zasigurno ne može naći u službenom dokumentu o smrti Sue Hasan-baše. Mula Mustafa je upisao ili spomenuo u nekrologiju hodža-kadune kao osobe koje su izravno djelovale u sredini u kojoj su živjele.

U vezi s vjerskim životom žena u Sarajevu, pažnje je vrijedna još jedna bilješka. Možda se ne bismo upitali jesu li žene iz Sarajeva obavljale hadž, što je u islamu ženi vjerska obaveza kao i muškarcu, da u nekrologiju ne nalazimo ovu bilješku o smrti hadži Hasanovoj:

> *[Umro je] Hadži Hasan Dokara koji je bio terzija. Otišao je na hadž kao zamjenik (bedel) za jednu ženu. U Solunu se ukrcao na lađu, ali je kratko putovao do smrtnoga časa. Umro je na moru.*[86]

Iz ovoga teksta čitamo da žena koja je bila zadužena hadžom nije lično putovala u Arabiju nego je poslala *bedela* (zamjenika) da obavi tu vjersku obavezu za nju. Kako se vidi iz naslova hadži uz njegovo ime, bedel Hasan je već bio obavio hadž za sebe. Budući da je neko drugi išao obaviti tu vjersku dužnost za nju, žena je sigurno imala kakvu zapreku (bolest, starost, opasnost na putu, nepostojanje mahrema tj. muškog pratioca). Ko zna koliko je još bedela među onima koje je tokom pedeset godina Mula Mustafa upisao kao putnike u Meku iz Sarajeva, odlazilo da hadž obave za žene?

Završit ćemo ovaj pregled zapisom o smrti jedne žene:

> *Kad je umrla stara Ćurćićka, na munari Begove džamije proučena je sala.*[87]

Da je ovdje riječ o uglednoj ženi, pisac je signalizirao s dva jezična elementa. Jedan je *zâde:* porodicu kojoj je žena pripadala upisao je kao *Kürkîzâde.* Drugi

84 List 66b11.
85 List 131a1.
86 List 78b13.
87 List 76b13.

element je *hâtûn*, a to je izraz koji je u osmanskoj kulturi korišten za žene više društvene klase.[88] Podsjetimo da je s *hâtûn* oslovljena i ona žena koja je poslala *bedela* na hadž. Ono što privlači pažnju u ovome posljednjem zapisu jest da se u povodu smrti žene na munari glavne džamije u čaršiji učila *sala* – dova kojom se vjernici pozivaju na obavljanje dženaza-namaza. Za koje se sve građane učila ta dova na munari Begove džamije ne možemo pouzdano reći na osnovu zapisa u medžmui, ali je iz ovoga zapisa jasno da su žene bile obuhvaćene tim običajem.

SARAJEVO IN THE 18th CENTURY : THE WORLD OF MEN AND WOMEN

ACCORDING TO *MEDŽMUA* BY MULA MUSTAFA BAŠESKIJA

Kerima Filan

Summary

There are few historical sources which can testify that women were present in the public space in Ottoman period. Simply because a few authentic sources are available, and prejudices about the Muslim woman are numerous. This paper denies precisely both attitudes of it. Among the historical sources from which it is possible to know life in the Ottoman Empire, it is rare to have at disposal the sources which contain information about everyday life in the centre of the Empire and especially on its periphery. It is therefore extremely valuable text made by a contemporary on his own way, without the obligation to satisfy anything outside his private world. Such source is a private notebook (medžmua) by Mula Mustafa Bašeskija with records about life in Sarajevo in the 18th century. Analyzing in this paper some parts of the text, sometimes very short, in which Mula Mustafa Bašeskija mentioned women, we have shown how women of that time, going out in public during the second half of the 18th century, protested in several occasions against certain actions by government representatives and thus influenced the shaping of public opinion.

Key words: Sarajevo, 18th century, Mula Mustafa Bašeskija, women

88 Leslie P. Peirce, "Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni...", str. 174-175.

UDK 821.163.43*.09

Likovi žena u djelima bošnjačkih pisaca
od Edhema Mulabdića do Ahmeda Muradbegovića

Enita Kapo
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Status žene bio je čest motiv, kako u djelima svjetskih, tako i u djelima bošnjačkih pisaca. Žena i njen položaj u društvu, oduvijek su okupirali pažnju mnogih književnika. Međutim, motiv emancipacije žene u bošnjačkoj literaturi, u odnosu na svjetsku, javlja se nešto kasnije, preciznije, krajem 19. stoljeća. U nemogućnosti predstavljanja svih bošnjačkih pisaca koji su se bavili problematikom "položaja žene", u ovom radu bit će predstavljen period od Edhema Mulabdića do Ahmeda Muradbegovića, i to od Mulabdićevog romana *Zeleno busenje*, kao prvog bošnjačkog romana koji je dao pečat novom vremenu, pa sve do *Zle krvi* Ahmeda Muradbegovića.

Ključne riječi: (bošnjačka) žena, status žene, tradicija, moralna načela, ravnopravnost, emancipacija, evropeizacija.

Uvod

Emancipacija bošnjačke žene i njena borba za ravnopravnost, tekli su veoma sporo. Gotovo je nemoguće adekvatno prikazati koliko je težak i mukotrpan bio put bošnjačke žene od teškog, tradicijom sputanog položaja do trenutka kada se izborila za svoje "ja" i zauzela mjesto koje joj pripada. Do tada, o nekom pravu bošnjačke žene nije se moglo ni govoriti, jer ga gotovo nije ni imala.

Budući da ni položaj žene u svijetu nije bio mnogo bolji, u odnosu na bošnjačke žene, mnogi svjetski pisci su u svojim djelima pokušali prikazati položaj žene. Taj problem dugo je bio centralni motiv u njihovim djelima. Početkom 19. vijeka pojavila se čitava grupa pisaca koji su se bavili položajem žene, stavljajući je u kontekst vremena u kojem je živjela. Sjetimo se samo Puškina, Balzaca, Fla-

uberta, Stendhala, Zole i Tolstoja, koji su svojim djelima dali novi pečat svjetskoj književnosti. Pisci realisti su prvi put realno prikazali ženu, prodirući u njenu psihu i opisujući njen položaj u društvu. Prateći ova djela, moguće je, ujedno, pratiti i emancipaciju žene.

Likovi žena u djelima bošnjačkih pisaca

Kada je Mulabdić 1898. godine napisao prvi bošnjački roman, još ni evropska žena nije se u potpunosti emancipirala. Evropske žene su bile već na pola puta do emancipacije, dok je bošnjačka žena još bila sputana strogo patrijarhalnim odnosima, osuđena na pokoravanje muževoj ili čak sinovoj volji, jer "muško je uvijek u pravu".

> *Bošnjačke su žene prošle dug i trnovit put do potpuno evropeizirane i emancipovane Minke, koja je bila i ostala pretečom današnje emancipovane Bošnjakinje, što ide u korak s vremenom i promjenama koje ono sa sobom donosi.* (Mujezinović 1998:127)

Pri svemu ovome treba imati na umu da je od prvog bošnjačkog romana, pa do Minke, prošlo punih 19 godina i da prvo treba obratiti pažnju na Ajišu (*Zeleno busenje*), koja se onako stidljivo pojavila i, kao iz drugog plana, nametnula problem žene u tadašnjem društvu.

U jednom realističkom romanu kakav je *Zeleno busenje*, Ajiša je naslikana pomalo u romantičarskom tonu. Karakterizacija Ajiše kroz Ahmetovu imaginaciju i sjećanje, također, pokazuje crte romantičarskog načina pripovijedanja ("čarobno lice", "umiljat pogled", "slatke riječi"). Međutim, ona niti jednog momenta ne izlazi iz okvira realističkog lika. Ona je lijepa, pametna, odana, pa i bogata, ali je istovremeno pogođena problemima stvarnog života – ratom, neslaganjem s ocem, socijalno-ekonomskim promjenama u društvu i sl. U teškim vremenima jednog vojno-političkog pokreta Ajiša je, kao što se moglo i pretpostaviti, bila jedna od najnevinijih žrtava. Nije ona direktno bila pogođena ratom. Nije bila ni ranjena, niti je poginula. Bila je žrtva Ahmetove odluke da, u svom srcu, postavi domovinu ispred nje. Ajiša je nježna, umiljata djevojka, ličnost preko koje je Mulabdić dao položaj bošnjačke žene, naglasivši njenu odanost porodici, ljubav prema bratu i Ahmetu, njenu požrtvovanost i nemoć da utječe na svoj udes. Iako je njena ljubav prema Ahmetu neizmjerna, ipak nije dovoljna da pobijedi njenu odanost porodici i dopusti joj da bez roditeljskog blagoslova ode za Ahmeta.

> *Ah Ajiša! Da znaš kako je meni teško živjet bez tebe! Ove su riječi parale srce njeno... Ona je znala koliko nju Ahmet ljubi, al' je morilo što i ona njega ne može uvjeriti o svojoj ljubavi. On je zove već odavna da sama pođe, ali ona bez očine volje prakoračit prag očin, to nije mogla.* (Mulabdić 1995:17)

Pa čak kada je i na tu žrtvu spremna, neko novo vrijeme, sa sobom donosi i nove brige. U odbranu zemlje otišao je njen Ahmet i od tada se nad njen život nadvija tamna sjena, koja je prati do kraja. Iako je imala priliku "normalno" nastaviti svoj život, poslije Ahmetove pogibije, satrvena bolom, Ajiša je, poput cvijeta koji ne zalijevaju, počela vehnuti, da bi, naposlijetku, u teškoj groznici umrla.

Ajiša je bila jedna od onih rijetkih, poštenih djevojaka koje iskreno ljube, koje srce poklanjaju jednom i ostaju vjerne do zadnjeg dana svog života. Opis Ajišine smrti u završnom poglavlju romana, sav je u stilu bošnjačke narodne lirske pjesme:

> *Ajiša vehne od tuge, obilaze je, a ona u teškoj vrućici. Žene uče, plaču, mati krši ruke. U sumrak ona umrije, a plač žena razliježe se. A sama sahrana je pravi pogreb "pod prstenom djevojke."* (Mulabdić 1995:224-225)

Ona je bila tragična žrtva sudbine na koju nije mogla utjecati, lik koji svojom hrabrošću u nama izaziva divljenje, ali i sažaljenje. Platila je najskuplju cijenu za nešto za što ni najmanje nije kriva. Tražila je komadić sreće za sebe, a našla samo bol i patnju. Govoriti o problemu žene u romanu *Zeleno busenje*, nemoguće je bez spomena Ahmetove majke. Likovi slični ovom provlačit će se kroz mnoge romane i novele bošnjačke književnosti. Likovi svih majki u bošnjačkim romanima su slični. Dakle, majke su uvijek brižne, dobroćudne žene, uvijek spremne žrtvovati se za svoju porodicu, međutim, često nailaze na grub i nezahvalan odnos svojih muževa. Sjetimo se samo Majke iz istoimene pripovijetke Zije Dizdarevića za koju pisac kaže:

> *Bila je to jedna kutija-soba i po njoj išlo napaćeno mršavo lice, noge u papučama, izblijedjele dimije i blag predan pogled. Majka! Od zida do zida, od vrata do peći, od ručka do večere, od jeseni do proljeća, u zidovima, među četiri zida, tekao je nelijep ženski život.* (Dizdarević 1991:151)

Motiv majke čest je u bošnjačkoj književnosti, mnogi pisci i pjesnici posebnu su pažnju posvetili majci. Skender Kulenović je s toliko ljubavi, nježnosti i bola opisivao majku, stub malog "porodičnog kosmosa". Poema *Na pravi put sam ti, majko, izišo* je jedno od najznačajnijih ostvarenja bošnjačkog pjesništva.

Motiv majke prisutan je i u romanu *Ponornica:*

> *Ta mati je sva trpkost, istrajavanje u trpljenju. U već srušenom mitu doma, ona ostaje izdignuta predavanjem sudbini žene minulih vremena, i ponosna, i samouvjerena, i neokaljana općim živim blatom.* (Rizvanbegović 1998:138)

kao i u eseju *Iz smaragda Une*:

> *Mati je ovdje živa svetinja (ženu čovjek uvijek nađe, majku nikada), pred starošću se ustaje na noge...* (Kulenović 1971:194)

i sonetu *Nad mrtvom majkom svojom*. Sva navedena djela Skendera Kulenovića povezana su motivom majke, ona se *uzajamno prožimaju i dopunjuju, i zatvaraju halku slika bošnjačke patrijarhalne sredine.* (Mujezinović, Pekmez 1996:119)

Vratimo se sada problemu položaja žene u djelima aktuelnih bošnjačkih pisaca. Almasa, glavni ženski lik iz vrhunskog bošnjačkog modernog romana *Legenda o Ali-paši*, Envera Čolakovića, prikazana je kao djevojka koja potječe iz ugledne i bogate sarajevske porodice i po svojim dobrim osobinama ističe se među svojim vršnjakinjama:

> *Vanjska vidljiva ljepota: lice, tijelo, ruke, mnoge one slatke sitnice koje ujedinjene, usklađene čine ženstvenost, posjedovala je Almasa u takvoj mjeri da su pohvale kao što su "ljepotica", "taman kao izljevena", "rumen joj dukata vrijedi« i mnoge druge, bile i preskromne".* (Čolaković 1991:105)

Almasa je data kao savršena žena, lik iz bajke, toliko uljepšana da se pored nje svi drugi doživljavaju "kao prosječni". Almasa je za potrebe legende pomalo i idealizirana, ali ne toliko da je zaobiđu svakodnevni problemi, problemi bošnjačke žene. Ismet-efendija je grubo iskoristio Almasu, međutim, Almasa se nema pravo žaliti, ostaje joj samo da se jada sama sebi, odnosno da to sama preboli. Obrnutu situaciju je nemoguće zamisliti, što dovoljno govori o problemima s kojima su se borile Bošnjakinje. Da legenda o Ali-paši nije legenda, Almasa bi, vjerovatno, završila tragično poput mnogih svojih prethodnica. U liku lijepe Almase prikazan je i položaj žene u to doba, kao djevojke, udate i razvedene žene. Razvedene žene su obično bile osuđene i odbačene od društva, često bez mogućnosti ponovne udaje:

> *– Znaš li ti, Alaga, da sam ja bila tuđa žena? Smeta li ti to? Alaga, ja želim da se probudim u život bez demira, bez mušebaka, bez mahale... – Zastidjela se svojih riječi, šapnula – Dođi i sutra k večeri! – pa pobjegla sretna i sva goreći od miline u svoj čardačić.* (Čolaković 1991:424)

Ono što je, možda, najvrednije i najbolje kod Almase jesu njena razmišljanja i maštanja o ljubavi i braku, što je osobina skoro svake žene. U romanu je prikazano i njeno sazrijevanje od neiskusne djevojke do razočarane žene, svjesne da ugled i novac nisu ni približno važni kao zdravlje, pa to na neki način i objašnjava njenu udaju za nosača Aliju:

> *Nekada, kao bogata djevojka, propošno bi se nasmijala njegovoj ljubavi. Sada, kao žena, sigurno bi kroz plač razmišljala: bolesni hodža i zdravi hamal na istoj deredži!* (Čolaković 1991:201)

Izgleda da je pisac želio da Almasa završi kao lik iz bajke, pa zato i dolazi do njene druge udaje. Njen kraj je zato vrlo sretan, čak i uljepšan, jer u legendi svako dobija ono što zaslužuje. Zato ona, pomalo neočekivano, nakon patnje u prvom braku i bolnog razvoda, postaje žena Ali-paše. Analizu Almasine ličnosti završila bih riječima:

> *Bosanska žena naslikana je kao stišani misterij koji se samo naslućuje, kao neoskrnavljena i nedodirljiva ljepota. To je žena u kojoj teče život kao izazov, kao nagoviještena strast, ali kao i lirski motiv i poetska senzacija.* (Mujezinović 1998:128)

Ahmed Muradbegović je među prvim bošnjačkim piscima otkrio tajanstveni svijet žena. Napisao je djelo *Haremske novele* (1924) u kojem je dao psihologiju, osjećajnost i duh zasužnjene žene, neshvaćene i ponižene u tuzi "harema" (tradicionalnog doma) i konzervativnih odnosa u njemu, sa prigušenim krikovima neiživljene mladosti i zgaslim čežnjama, sa voljom za slobodom i žeđi za životom, koja traje sputana, kako u roditeljskoj kući, tako i u muževljevom domu. Na drugoj strani, on je slikao muškarce, ispunjene žestinom, surovosti i mržnjom. U sukobu ovih dvaju elemenata ljudske prirode zbiva se kod Muradbegovića tragedija u kojoj izdiše ženska duša. Iz te atmosfere, pripovjedački primarno, izdvajaju se likovi sputanih i trpećih žena – paćenica koje su izložene nasilju egoizma, razvratnom nagonu muškaraca, koji zadržavajući vladarsko pravo u porodici, te pravo vlasništva za iživljavanje nad njima, nemilosrdno gaze ne samo osjetljivost njihove duše, njihove čežnje za čistom ljubavlju i skladnim porodičnim odnosima, nego i svu plemenitost bošnjačke tradicije – u bijesu krvi, nasilja i neobuzdanosti.

Pisac kao da otvara prozor i pokazuje život bošnjačke žene, pokušavajući da ga objasni na pravi način. Vezujući period nastanka djela s književnim školama, uočava se da je Muradbegović svoje *Haremske novele* prilagodio ekspresionizmu, pravcu koji je ostavio duboke tragove na mnoge pisce. Ekspresionizam mu je omogućio da duboko prodre u unutarnji svijet, odnosno u dušu bošnjačkih žena, pogotovo mladih djevojaka. Iz ciklusa Muradbegovićevih novela, za ovu analizu nužno je spomenuti novele: *Razvratnik, Iza žaluzija* i *Lejla*.

Kao moralni cinizam u životu djeluje novela *Razvratnik* svojim opisom »patrijarhalne djevojke« i "emancipiranog Evropejca", Ragiba Čavkića. U ovoj noveli je neposredno obuhvaćen aspekt perspektive bošnjačke žene, u uvjetima savremene civilizacije. Pripovijedanje je ostvareno na razini psihološkog karakteriziranja mlade djevojke Tahire. Ona je uronjena u sistem moralno-društvenih vrijednosti bošnjačke porodice i istovremeno osvijetljena svjetlom zapadnjačke civilizacije u odnosu na islamsku-istočnu. Djevojka Tahira, kao i sve djevojke (žene) toga

vremena, bila je primorana da sluša svoga oca, a zatim muža, kao gospodare. Ona je, baš kao tragični lik iz narodne pjesme "bila nemoćna da utječe na svoj udes". Časna i poštena krenula je iz roditeljske kuće i pošla za čovjeka kojeg nije ni poznavala. O njemu je znala samo iz priče, ali i ono što je čula, nije bilo dobro. Razlog zbog kojeg je pošla za njega bio je zasnovan na "humanoj ideji" da pokuša pomoći tom čovjeku, promijeniti ga. Na neki način, smatrala je to svojim "moralnim zadatkom". Međutim, u tome se prevarila. Raif, inteligentni Evropejac, kako se sam nazivao, bio je običan šuft, čovjek bez ikakvih moralnih načela. Njegov vanjski izgled, njegovo evropejstvo, uglađenost, salonski maniri, bili su samo maska iza koje se krila prostota, bezdušnost i nečovječnost. Takvog čovjeka bilo je prosto nemoguće vratiti na pravi put, trebalo ga je samo pustiti da potpuno propadne. Međutim, Tahira to nije shvatila. Ona je nesebično žrtvovala sebe, do samog kraja, misleći da to tako treba biti, i da je ona jedini krivac za sve.

> *Na kraju ove pripovijetke o bračnom nasilju dolazi do potpunog pada trpeće individue – do prihvaćanja krivice kao tradicionalne sudbine i još više, kao žrtve, kao kajanja i čak traženja oprosta. Tako se ograničenje u tradicionalističkom društvu u ovoj pripovijeci pretvara u pokornost i dobrovoljno ropstvo u "modernom životu": U završnoj slici Tahira svlači pijanog Raifa, koji je već prve noći svoga braka došao od druge žene, i kada on zahrka, "ona se priključi postelji i podiže jorgan s Raifovih nogu i spomenuvši tiho Božje ime leže pod muževim nogama, da prosniva noć…"*(Rizvić 1998:257)

Ovakvo ponašanje u vezi je s njenim odgojem, koji je nalagao ženi, ne samo da poštuje muža već i da preuzme odgovornost za njegove postupke. U ovoj noveli psihološkog karaktera, date su šire mogućnosti sagledavanja društvenog položaja žene u procesu globalne "modernizacije" bošnjačkog društva. U noveli *Iza žaluzija* koju, svakako, treba izdvojiti, budući da predstavlja jednu od najboljih – izlazi na svjetlo sputana žena, koja čezne za svijetom izvan "harema". U takvom ambijentu, Selmana postaje rob svoje erotske mašte, dok se lik idealnog dragana daje kao nadoknada za nepostojanje stvarnog bića. Kao i sve djevojke toga vremena i Selmana je odgajana pod čvrstom rukom strogog oca, provodeći dane među četiri zida, među mušepcima, odvojena od vanjskog svijeta, od života koji je željela. Muradbegović, opisujući lik Selmane, pred našim očima stvara svijet patrijarhalne bošnjačke sredine u kojoj je mlada djevojka pomno čuvana od muških pogleda.

> *Osmanagina je kuća bila u cijeloj mahali najstrože ograđena od svijeta. Bila je upravo velika, nepristupačna tvrđava, obrasla divljom kuštravom travurinom, vijugom i glogovim trnjem. A žene su u njoj bile željnije riječi, negoli i samog svakidašnjeg kruha; ali stari Osmanaga nije poznavao samilosti u takvom pogledu. One su se prepustile slikama iz mašte, stvarale svoj vlastiti svijet, da nadomjeste onaj koji su im zabranili.* (Muradbegović 1991:182-183)

Tako zatvorena, Selmana je bila "željna života" i o njemu samo maštala. U svojoj, kao svila mehkoj, djevojačkoj duši – prela je zlatne snove, snove o idealnom muškarcu.

> *Nikad ga nije vidjela, a ipak je u njezinoj duši živjela njegova slika, jasna i potpuna, kao refleksija fizičke realnosti. Znala je da ima crnu, kovrčastu kosu, krupne blještave oči, visoku pojavu i vječni smješak na usnama.* (Muradbegović 1991:179)

Od svoje služavke Fadile čula je za Selmana, momka koji je u njoj probudio najnježnije osjećaje.

> *Znala je samo da mu je ime Selman, da je negdje u tuđini na školama, i da joj je jednom sluškinja donijela pozdrav od njega. Njezino je ime bilo slično. Zvali su je Selmana. I možda je ta sličnost imena ili zanos sluškinje, kad je o njemu govorila, ili onaj jedini pozdrav koji joj je izručila bio uzrokom da ga zavoli i prenese u svoju netaknutu dušu.* (Muradbegović 1991:181)

Nekoliko sluškinjinih riječi utjecalo je da Selmana o njemu počne ispredati najljepše snove. Sanjala je o njemu, sjedeći uz mušepke. Međutim, naučena da se skriva od drugih, svoje osjećaje nije smjela nikome priznati, pa čak ni majci, koja bi je donekle razumjela. Ona se zato potpuno stapa s tmurnom okolinom u kojoj bi "oživjele mrtve stvari, zazvonili ibrici, podigao se namještaj i kružio oko nje kao sablast koja bludi na prstima od pamuka". Zbog njenog ponašanja, počinju je smatrati umno poremećenom. Za neku vrstu devijacije koja se javlja kod Selmane kriv je i njen otac, koji bi je tukao za svaki pogrešan korak, riječ, htijenje. Tome se niko nije usuđivao suprotstaviti, svi su bili samo pasivni posmatrači tragedije. Saznavši za njenu ljubav prema Selmanu, roditelji su je udali za njega. Međutim, taj "stvarni Selman" nije odgovarao onom "njenom, izmišljenom Selmanu". Njoj je samo njegovo ime omogućilo da ga u svojoj mašti stvori onakvog kakvog bi željela imati u stvarnosti. Međutim, stvarni Selman bio je oličenje grubosti i prostote i ona doživljava razočarenje. Ne znajući kako da pobjegne od grube stvarnosti, Selmana traži rješenje u smrti.

Selmana nije našla sreću u životu. Ona je najvećim dijelom "žrtva sredine u kojoj je živjela". Pisac je veoma slikovito opisao kontrast između nježne, tanahne i preosjetljive Selmane i oca, grubog, surovog – tamničara njene mladosti. Između svih oslikanih sudbina žena, Selmana se, prema svojoj izrazito pesimističkoj komponenti, izdvaja. Njen problem nije skriven, kao ni uzrok njene nesreće. Za cijelu njenu tragediju glavni krivac se ne osuđuje, već naprotiv, i sama Selmana, po tradiciji, traži krivicu u sebi. U *Haremskim novelama* Muradbegović je vrlo uspješno obradio ženski aspekt doživljaja svijeta.

> *Tako u noveli iz ove zbirke "Iza žaluzija" dolazi na vidjelo sputana a plotskim željama razdirana žena, koja čezne za svijetom izvan "harema". U takvom ambijentu Selmana postaje rob svoje erotske mašte, dok se lik idealnog dragana pokazuje kao nadoknada za nepostojanje stvarnog bića. U času kad se pojavi, on, međutim, razara sve njene iluzije, a s njima ruši i nju samu. Po vrelini Selmanine krvi, užarenosti njene strasti, plotskom doživljaju žene, te po ekspresionističkom izrazu, Muradbegović se u ovoj noveli dramatično približavao Hamzi Humi, čiji će doživljaj erotike kasnije lirski spiritualizirati Alija Nametak.* (Rizvić 1998:256)

Alija Nametak pripada međuratnoj generaciji bošnjačkih novelista, ali je u književnost stupio početkom tridesetih godina. Njegova zbirka novela *Trava zaboravka* predstavlja zapis o vremenu, ljudima, događajima jedne bošnjačke sredine, sa svim karakteristikama, načinom življenja, običajima i vjerovanjima ljudi koji su postojali, kao što i mi danas postojimo. Jednostavnost izražavanja i lakoća razumijevanja Nametkovog načina pisanja, omogućili su čitaocima da bolje i lakše uđu u piščev svijet.

Iz Nametkovog pozamašnog opusa novela izdvojila bih dvije, novele *Bojićka* i *Inoča*, koje na najreprezentativniji način slikaju položaj žene u vrijeme koje nam pisac slika. Bojićka iz istoimene novele, bila je najprije djevojka, a potom žena Mušana Boje. Nametak na početku novele daje sliku njihove velike ljubavi. Oni su ašikovali, sate i sate provodeći u ugodnom razgovoru, da bi Ajiša potom, na Bojin nagovor, a preko "babine volje", pošla za Boju. Njihov zajednički život je u početku bio savršen – bili su sretni što nemaju djecu da im smetaju i kvare mir. Međutim, ubrzo su počeli priželjkivati djecu, ali je doktor ustanovio da Bojo za to nije sposoban. Od tada je Bojićka bila suočena s raznim problemima: tugom što nema djece, muževljevom mrzovoljom, njegovim izljevima bijesa i ljubomore. Međutim, sve je to Bojićka hrabro podnosila. Njen ponos, dostojanstvo i moral, naročito su došli do izražaja u momentu kada mu ona priznaje kako bi moglo biti da je trudna. Suočena s njegovim neosnovanim sumnjama da nosi tuđe dijete, jer mu je doktor jasno rekao: *Ako ti žena rodi ikad, znaj dobro da nije tvoje* (Nametak 1996:181), ona, do tada pokorna, predana sudbini, sada mu se suprotstavlja, jer joj je dirnuo tačku koja najviše boli: njen moral, svetinju u koju se nije smjelo posumnjati. Bojićka progovara žestoko, "muradbegovićevski":

> *O, da Bog do nisam ovaj čas živa dočekala da me ovako pitaš! Meni više ni onako nema života, kad ti i trunku jednu sumnjaš u moj namus. – Ustala je i s police dohvatila veliki nož. – Zakolji me! Halal ti bila moja krv! Ja nemam više rašta živjeti!* (Nametak 1996:182)

Međutim, Bojićka se prevarila, nije bila trudna, te su njih dvoje nastavili živjeti sami.

Ajiša je tragična heroina, koja je i nakon muževljeve smrti ostala mu vjerna i pokorna, kao da se ništa nije promijenilo. U njoj se, osim vjernosti mužu (i poslije njegove smrti), uočava i snaga ljubavi i beskrajne odanosti mužu. Novela *Bojićka* nije zanimljiva po tome što žena poslije smrti svoga muža, iako još mlada, zauvijek ostaje udovica, nego zato što je ON i dalje neprekidno prisutan u njenom životu: ona je navečer zaključavala kućna vrata nakon vremena u koje bi se on obično vraćao iz čaršije; kad bi pila kahvu, stavljala bi na stol i njegov fildžan; sjela bi kraj mangale na pod, kao što je uvijek radila, dok je njegovo mjesto i dalje bilo namijenjeno njemu; kuhala je samo ono što on voli, ni ne pomišljajući na jela koja je ona voljela, i tako u svemu, godinama. Za tradicionalnu muslimansku obitelj izvanredno je karakteristična ova apsolutna podložnost žene mužu, njegova psihička superiornost čak i kad ga nema među živima.

> *To je zapravo jedna vrsta reaktivne etike, čvrstine tradicionalnog karaktera i uvjerenja, koju danas ne mogu razumjeti oni koji nisu živjeli u tome vremenu, osobito oni koji su izvan bošnjačkog kulturno-povjesnog kruga.* (Rizvić 1998:320)

I dok se u Ajiši, pored te moralno-dramatične reakcije, ogleda i "snaga duhovne ljubavi i beskrajne odanosti mužu", Subhija u Nametkovoj pripovijeci *Inoča*, velikodušno nadrasta sebe, muža i sredinu, kada donosi odluku da ga oženi drugom koja će mu roditi dijete i učiniti ga sretnim.

> *A on, moralno tronut, osjeti kako u njemu izviru suze iz nekog izvora u duši kojemu nije znao imena.* (Rizvić 1998:320)

Ahmed Muradbegović u svojoj drami *Na Bož'jem putu*, nastaloj prema noveli *Lejla*, prikazuje lik mlade Lejle koja se suprotstavlja očevoj volji i udaje se za čovjeka kojeg voli. Ovom dramom pisac slika ne samo problem Lejline porodice, nego i problem bošnjačkog naroda između dva svjetska rata, koji se našao u rascjepu između starog i novog. On se nije zalagao ni za "staro" ni za "novo", nego je obje strane pokušao da naslika onako kako ih je on u životu "zatekao i osjetio". Muradbegović se zalagao za emancipaciju bošnjačke žene, što se vidi u autobiografskom osvrtu koji je objavio u zagrebačkom časopisu "Komedija" (1936) povodom premijere drame *Na Bož'jem putu*. U pozdravnom govoru je rekao:

> *Došlo je vrijeme da i muslimanska žena stupi aktivno u život i da u njemu slobodno razvije svoju sposobnost na korist ljudskog društva i zajednice.* (Isaković 1987:16)

U ovoj drami centralna ličnost je djevojka Lejla, koja je odgojena po strogo patrijarhalnim zakonima. Međutim, za razliku od svog oca, Lejla je bila spremna prilagoditi se novom vremenu, bila je "druga vrsta kova". Iako pisac ne navodi kako je provodila dane, mi je možemo zamisliti kako uz mušepke veze čevrmu i u tom vezu otkriva najskrovitije tajne svoje čiste, mlade i netaknute duše. Možemo

je zamisliti kako u avliji zalijeva cvijeće kojim će okititi svoje svatove. Lejla je voljela Ćamila, mladog bega, iako joj to otac nije dozvoljavao, jer je Ćamil bio pristalica mlade generacije koja je prihvatala zapadni model života žene.

> *Beg: Onaj ko bude dostojan moraće samo ovakvu da je želi kakva je živjela do sada.*
> *Ćamil (uzrujano): Skrivena i beskorisna za sve?*
> *Beg: Daleko od svake ružnoće…*
> *Ćamil: Da nikada čovjekom ne postane.* (Muradbegović 1998:212)

Begov odnos prema kćerki nije samo "staračka tvrdoglavost", nego on Lejlu ne može "čistu i svijetlu" vidjeti u drukčijem životu, različitom od onog na koji je on navikao. Na taj način Lejla je, ustvari, razapeta između ljubavi prema ašiku i ljubavi prema ocu. Ljubav prema ašiku, ipak, pobjeđuje i Lejla se udaje za Ćamila:

> *Nadbio me je dakle… U rođenoj me krvi mojoj nadbio… u vlastitom srcu mome… Ašik je ipak pobijedio oca.* (Muradbegović 1998:290)

Lejla je smogla snage da se suprotstavi očevoj volji. To znači da niko nije uspio da utječe na njeno razmišljanje, nego je sama izabrala svoj životni put. Lejla je prihvatila nova shvatanja koje je donosilo vrijeme, ali njena ljubav prema ocu se nije gasila. Naprotiv, postala je jača. Iz ove drame, vidimo da se položaj žene promijenio. Lejla se, za razliku od Selmane i ostalih, oslobodila zatvorenosti u kući i pasivnog podnošenja sudbine. Drama *Na Bož'jem putu* napisana je 1936. godine, a *Haremske novele* 1924. godine. Iz ovog vidimo da se u periodu od deset godina, bošnjačka žena, na neki način, osamostalila. Prva žena koja se izdvaja iz već ustaljenog načina ponašanja bošnjačkih žena je Lebiba, emancipirana žena visokog morala. Iako su roditelji njenog muža živjeli patrijarhalnim načinom života, ona je išla ukorak s vremenom koje dolazi. U središtu drame *Pomrčina krvi*, uz Ekrem-bega, svakako je i Lebiba. Već u samom početku, Muradbegović nam Lebibu predstavlja kao ponosnu i dostojanstvenu ženu, modernih pogleda na svijet. Jednom riječju, drugačiju od onih žena koje smo do sada susreli u djelima bošnjačkih pisaca. Lebiba ovdje, na neki način, propagira ideje koje su do tada bile sasvim strane bošnjačkoj patrijarhalnoj sredini, ističući ravnopravnost između muškog i ženskog prava. Ona, takoreći, predstavlja jednu vrstu već "emancipirane žene". Sam početak sukoba između Ekrem-bega i Lebibe govori da je Lebiba drugačija od ostalih žena iz svoje sredine. Ona otvoreno iskazuje svoju povrijeđenost muževljevim ponašanjem, koji ju je prevario, oženivši se Švabicom u ratu. Od "prosječne" bošnjačke žene tog perioda očekivalo bi se da pređe preko toga, međutim, Lebiba to neće, ne ustručavajući se pokazati koliko su njen ponos i dostojanstvo povrijeđeni:

Kaduna: Kuću će nam zapaliti… Lebiba…

> *Lebiba: Neka zapali! Šta me briga! Kad je moj obraz izgorio, neka izgori i ona. I čitav svijet da plane, meni bi svejedno bilo! Ja nisam više njegova žena. On je drugoj dao svoje ime, pa šta onda još od mene traži? Neka ide otkle je i došao. Ja ga nisam sebi zvala.* (Muradbegović 1998:54)

Lebiba traži svoja prava – prava žene:

> *Lebiba: Prošla su ta vremena, majko! Ja nisam namještaj u ovoj kući, već živi stvor kao i on! Pa kada ja čuvam njegov obraz, zašto i on ne bi čuvao moj? Zar se s takvim licem poslije četiri godine dolazi pred ženu? Ja sam njemu djecu izrodila, a on meni za to da sramotom plaća.* (Muradbegović 1998:54)

Dakle, Lebiba ostaje čvrsta u svojim uvjerenjima, dok joj ne dirnu u djecu.

Kod Lebibe u početku preovladava sujeta žene željne osvete za povrijeđenost koju ne može da prevaziđe. Kasnije se ta povrijeđenost pretvara u mržnju, potiskujući nekadašnju ljubav:

> *Lebiba: Nikada! Ni u grobu, kada nada mnom trava naraste, ni onda me nećeš promijeniti. U pelin ću se i u čemeriku pretvoriti i opet izrasti iz zemlje, da ti život ogorčim… Ne! Za ono što si ti meni učinio, što si mi sreću razorio, što si mi život uništio, zato će te na obadva svijeta moja mržnja progoniti.* (Muradbegović 1998:61)

Uz osramoćenu ženu, u Lebibi se budi i čovjek koji traži izlaz iz patnje, pa maker to bila i smrt:

> *Lebiba (govori očajno): Pa zadavi, da me nestane jedanput! I onako mi je život otrovan, pa neka se i on svrši.* (Muradbegović 1998:60)

Tako govore ponosna žena i čovjek u Lebibi, međutim, kasnije ovu Lebibu zamjenjuje majka koja se bori svim sredstvima, da spasi Lejlu od udaje za starca i sačuva Asima.

Iako je za nju cijela ova situacija bila veoma mučna, ona se nije predavala. Svoj život je posvetila djeci koja su joj (kao i svakoj majci) bila svetinja. Ona su bila iznad svega i prije svega.

Nakon što je doživjela prvi udarac (udaju kćerke za starca), bila je poražena, ali ne i pobijeđena. Međutim, njen muž je išao i dalje. Kada je zaprijetio da će joj oduzeti Asima, ona se pokorava. Bez mogućnosti da bilo šta učini, prepušta se sudbini, jer tada nema izbora. U tom trenutku, Lebiba gazi svoj ponos. Spremna je preći preko poniženja kojem ju je muž izložio, spremna je pogaziti sebe. Ona moli Ekrem-bega, preklinje da joj ne oduzima sina, jedinog koji joj je još ostao. Čak je tada spremna sve zaboraviti ako joj muž dopusti da bude samo majka:

> *Lebiba: Ja priznajem, ti si moj gospodar, a ja sam tvoja žena. Vlastan si, možeš sa mnom raspolagati kako te je volja… Ali daj mi da budem i majka. Raspolovi svoje pravo i pusti me da probdijem neko vrijeme uza svoje dijete, dok sasvim ne ozdravi. A onda je druga polovica sasvim tvoja…* (Muradbegović 1998:104)

Lebiba na kraju doživljava najveći udarac koji jedna majka može doživjeti: njen muž davi njihovo vlastito dijete. Ona je skrhana bolom; ostala je bez svega što je imala:

> *Lebiba: Ne plači, majko! Pogledaj na me, crnu kukavicu, pa ćeš se odmah utješiti. Što sam imala, sve sam izgubila: i djecu i čast, sve, što mi je najmilije bilo. Ljudi Božji, šta ću ja sada? Ubijte me, zadavite me! Halal vam bila moja krv!* (Muradbegović 1998:115)

Ovakvom Lebibinom sudbinom Ahmed Muradbegović je potvrdio svoje mišljenje da je čovjek uvijek jednako sputan pred dilemom ličnog izbora, a kada se odluči na vlastiti korak, onda je najčešće kažnjen ili gubitnik. Još jedan karakterističan ženski lik koji se pojavljuje u drami je lik Kadune.

> *Kaduna predstavlja generacije bezimenih bošnjačkih žena (u drami, ona je samo Kaduna – žena Zijahbegova, nema ličnog imena), koje su se mirile sa sudbinom što im je namijenjena. Od trenutka kada su ulazile u muževljevu kuću, bile su tu samo da služe svoje gospodare, šute i trpe. Posmatrajući kako se počinju rušiti zidovi porodičnog doma, Kaduna je spremna da moli i preklinje Lebibu da ne "prkosi Ekrem-begu".* (Didaktički putokazi, broj 18, Mujezinović 2000:92)

Prema Kaduninom mišljenju, već sama činjenica da je Lebiba žena, a Ekrembeg muškarac, nameće joj obaveze koje se moraju poštovati. Dijalozi što ih vode Lebiba i Kaduna pokazuju koliko su oprečna njihova mišljenja. Kaduna smatra da je normalno da se Lebiba "pokori Ekrem-begu", jer je on Lebibin "starješina". Ona je ogorčena zbog nastale situacije pa, iako je u početku molila Lebibu da promijeni mišljenje, kasnije je proklinje.

> *Kaduna: Prokletnice! Vještice! Ti si krv posijala. Sjeme ti se zatrlo... Stotine je godina bio mir u ovoj kući, i ti si ga otrovala... Nema više nigdje zakloništa... Pa šta hoćeš ti sa svojim pravicama? Kakve su još tvoje pravice? Zar si i to od mode naučila? Služi, robuj, pete liži svome gospodaru! Zato si stvorena i nizašto drugo!...* (Muradbegović 1998:97)

Ovakve riječi ne bismo očekivali od jedne žene, ali one samo dokazuju koliko je bila neobična Lebibina pobuna, jer ako je žena trpjela, šutjela, radila sve što joj se kaže, onda je bio mir u kući, a kada je pokušala da se izbori za pravo da kaže šta osjeća, onda su se rušili temelji porodične tvrđave.

Lebiba je u sebi nosila nagomilanu patnju koju je morala da izbaci iz sebe, inače bi prsnula. Međutim, njene riječi i ponašanje samo su još više raspaljivale vatru koja je prijetila da sve uništi.

Kaduna je žena koja se našla na "muškoj" strani, braneći svoj, već ustaljeni način života, a takav je slučaj i sa Obikušom i Jenđijom (također bezimenim) koje ovako komentiraju Lejlinu udaju:

> *Jenđija: Sve smo mi tako plakale kad smo polazile, pa znamo već po sebi.*
> *Obikuša: Eh, Bože moj, malko se zaplače, pa se opet ušuti. Pa šta je to?! Od toga se ne umire. Živo stvorenje svačemu se privikne.* (Muradbegović 1998:84)

Za kraj tumačenja ovog lika, navest ću mišljenje Enesa Durakovića, koji je govoreći o načinu slikanja žene u djelu Ahmeda Muradbegovića, rekao:

> *Pri tom u prvi plan izbija slika napaćene i obespravljene žene odane kultu obiteljskog života, a izložene surovosti muškaraca, neprikosnovenih poglavara koji vlastitu slobodu shvataju kao besprizivno pravo na gospodarenje životom supruge, kćerke ili sestre.* (Maglajlić 1998:24)

Roman *Minka* izašao je 1917. godine i izazvao burne reakcije čitalaca. Minka je prikazana kao žena koja stoji s obje noge čvrsto na zemlji i sama odlučuje o sebi. Prikazana je kao žena koja u sebi nosi mnogo pozitivnih osobina, čime Bjelevac daje svoju viziju bošnjačke žene. Minka je prva Bošnjakinja koja se javno pobunila protiv nepravde koja je nanesena muslimanskoj ženi. Ona je, kao emancipirana žena, bila neprihvaćena od okoline, ali je u tu okolinu donosila pozitivne promjene, koračajući ispred svoga vremena. O tome najbolje govori podatak da je roman *Minka* napisan sedam godina prije novele *Iza žaluzija*. Minka je prihvatila mnoge lijepe stvari i običaje koje joj je nudilo novo doba, ali isto tako nije odbacila one stare običaje koje je ponijela sa sobom kada je otišla iz tetkine kuće. Time nas uči da trebamo prihvatiti sve lijepo i korisno, ali i čuvati sve dobro što je bilo u nama. Na samom početku romana, Bjelevac nam predstavlja svoju junakinju Minku, djevojčicu od nekih petnaest-šesnaest godina:

> *Dok je išla travničkom čaršijom ogrnuta svilenim šalom, svak je znao Eminu Zuhrića, jedino dijete iza rahmetli Ibrahim-bega. Neko je zvao Emom, Eminom, Minkicom, a najviše Minkom. Tetka Rehanićka tako je zvala.* (Bjelevac 1991:29)

U ovakvom duhu i "tipičnoj bošnjačkoj atmosferi", predstavlja nam pisac svoju glavnu junakinju. Dajući ispočetka samo obrise i konture Minkine ličnosti, on kasnije daje sve više detalja.

Početak romana *Minka* nije nagovijestio ništa bolju situaciju za Bošnjakinje. Minka je prevarena i ponižena, ali se nema pravo buniti. To što joj nije dozvoljeno da se buni, Minki i nije predstavljalo problem, jer je bila odlučna boriti se za svoja prava. Ona je bila "prva bošnjačka žena" koja je digla glas protiv nepravde i prihvatila pozitivne stvari koje je sobom donijela evropeizacija. Iako je Minka u početku živjela starim načinom života, ipak se tu osjeća dašak modernijeg života. Minka je imala učiteljicu koja ju je podučavala ručnom radu, iako je to bilo neobično za muslimanske porodice:

> *Neki su rekli da je to tetka vidila u Sarajevu, da je to običaj kod bogatih porodica, pa nisu mogli njojzi zamjeriti. Učiteljica je učila moderni ručni rad, a tetka sama podučavala je starinskom vezu zlatom i brojem.* (Bjelevac 1991:30)

Minka je imala mnogo prosaca. Kao djevojka iz bogate kuće, ona je mogla da bira koga želi, ali ga nije mogla potpuno upoznati. Mogla ga je upoznati samo posredno, iz priča drugih. Izabrala je Nadi-bega, misleći da je pronašla muškarca o kakvom je čitala u knjigama. Upravo zato što ga nije poznavala, u braku je naišla na razočarenje i tugu. Voljela je Nadi-bega svom svojom dušom, ali on to nije primjećivao. Dok je Minka bila puna osjećaja, što ih može imati jedna nepokvarena duša, Nadi-beg je bio hladan i kod njega se sve odvijalo prema ustaljenim običajima.

> *On je znao da je Minka njegova žena, a nije znao da je njezino srce kao proljetna ljubica žedno rose i topla sunca... A Minka je očekivala tu rosu, to sunce, ali na žalost nije to mogao niti razumjeti, niti opaziti Nadi-beg. Ljubica je cvala bez sunca...* (Bjelevac 1991:76)

Prvi trenutak u kojem vidimo da Minka ima "svoje ja" jeste kada, uvrijeđena i ponižena zbog muževljeve nevjere, odlazi iz njegove kuće. Minku ne interesira to "šta će svijet reći", ne želi da pogazi svoj ponos. Iako je Nadi-bega voljela, preko toga nije mogla preći.

> *Asime, ja, ako sam žena, - ponosna sam! Da sam ja, kao slabo stvorenje, ono učinila, kamenovali bi me... Je li de?... Ti bi prvi bacio kamen na me! A ti meni predlažeš izmirenje? Ne! On pripada drugoj; – moje je srce pogazio.* (Bjelevac 1991:114)

Ptica je, konačno, izašla iz kafeza i odlepršala u svijet.

Minka je kao emancipirana žena bila neprihvaćena od okoline. Ona je tražila da žene, zajedno sa muškarcima idu ukorak s vremenom.

> *Žena je stvorena da postane čovjek, ili bar njemu ravna, ali joj tradicije sapeše njezin naravni razvoj. Mjesto čovjeka, stvorili su lutku i dali je čovjeku da se s njome zabavlja, da ne misli o sebi, da se ne usavrši.* (Bjelevac 1991:300-301)

Prema svojim shvatanjima i načinu života, Minka se razlikovala od svih bošnjačkih žena s kojima smo se do sada susretali. Imala je ona sve ono što su najuglednije i najpoštovanije dame Evrope imale. Trošila je skupe parfeme, nosila rukavice, skupe svile i nakit. Gdje god je bila, njen salon je pokazivao da je domaćica pametna i obrazovana žena, a njena odjeća odisala je elegancijom i ukusom. Nikada nije prezala ni pred čim, pa čak ni pred razvodom, što je u to vrijeme bilo nešto strašno:

> *Ja žena njegova? Nikad više me on neće svojom zvati!... Znaš, tetka, onoga časa mene Bog ubio kad ja pomislim da mu se vratim... Meni niko ne zapovijeda; ja ću se raspustiti i biću pušćenica... Znaš, biću to!...* (Bjelevac 1991:122)

Tu se Bjelevac osvrće na tadašnje političko stanje u Turskoj, kao i na položaj žene. Javlja se pokret Mladoturaka koji su se zalagali da izvrše reforme u društvu. Tada i žene istupaju sa svojim programom i podržavaju mladoturke. Formiraju udruženja žena koja nemaju većeg utjecaja na politiku.

Minka se ubrzo privikla na novu sredinu, jer joj je odgovarala. Bila je član ženskih društava i podržavala Mladoturke, jer je željela bolju budućnost muslimanskim ženama. Ona je sigurno i dalje patila za svojim bivšim mužem, ali joj je briga za budućnost žene pomogla da to potisne u sebi. Nije željela da se ono što se desilo njoj, desi i nekoj drugoj ženi. Moderna žena, prema njenom mišljenju, mora živjeti slobodno, onako kako želi; žena je trebala imati pravo vlastitog izbora. Shvatila je da se vrijednost čovjeka ogleda u njemu samom, a ne samo u poštivanju običaja. Kada se vratila u Travnik, odsjela je u hotelu:

> *A šta će svijet reći? – poče tetka koriti, kao da još nije mogla ni shvatiti taki prestupak: Pa u hotelu... Uh, da Bog sačuva! To se još u Travniku nije dogodilo...*
>
> *Minka je šutila, a tetka naredila momku Husejinu da stvari prenese ovamo!*
>
> *Nipošto! – odgovori Minka odlučno. – Ja ću ovdje – ako hoćeš i noćiti, ali moje stvari moraju ostati tamo!...* (Bjelevac 1991:269-270)

Minka je uspjela oprostiti Nadi-begu, čime je pokazala da je žena, ali i veliki čovjek. Međutim, kako sam pisac kaže *Minka nije našla sreće u svijetu* ; ona je patila i naposlijetku teško bolesna umrla.

Minka je lik koji od svih bošnjačkih žena najviše fascinira. Iako je bila nesretna i iza sebe imala dva neuspjela braka, što je za tadašnje shvatanje bilo strašno, ostala je ponosna i samosvjesna. Idealan je primjer moderne bošnjačke žene, koja zna svoje mjesto u društvu i bori se za svoja prava i ono što joj pripada. Minka je na onoj stepenici emancipacije bošnjačke žene na kojoj one mogu živjeti kao ravnopravne ili gotovo ravnopravne muškarcima.

Govoreći o načinu na koji je A.H. Bjelevac slikao ženu, Muris Idrizović kaže:

> *Pisao je o ženi s poštovanjem, mada jednostrano, gotovo samo kao ljubavnici, mnogo manje kao majci i intelektualnom biću. Slijedio je misao Fridriha Ničea o ženi koja je "željna i nema ništa strašno, tajno i nemoralno u tom suparništvu, jer ljubav, ljubav potpuna i velika u svojoj cjelini je priroda".* (Idrizović 1999:13)

Zaključak

Preko likova žena koje su u svojim djelima obradili Mulabdić, Čolaković, Muradbegović, Nametak i Bjelevac, zaključujemo da je, zaista, bio težak put emancipacije bošnjačke žene. Oni su uspjeli, bar nakratko, odvojiti nas od sadašnjice i prikazati nam položaj bošnjačke žene, prije samo nekoliko decenija. Vrijeme koje su naslikali dali su bošnjačkom leksikom, koja zadivljuje čitaoca i omogućava mu da se preseli u vrijeme u kojem su one živjele. Problem "emancipacije žene" jednako je bio aktuelan i u svijetu, kao i na našim prostorima. Međutim, za razliku od bošnjačke žene, žene u svijetu su svoju borbu za ravnopravnost otpočele nešto ranije, te su stoga one išle ispred "naše žene". Svjetska žena je bila već na izvjesnoj stepenici emancipacije kada je bošnjačka žena tek otpočela svoju dugogodišnju borbu. Ako se uzmu u obzir i uvjeti u kojima su živjele, prilike, običaji i tradicija koja ih je sputavala, te prepreke koje su morale savladati u svojoj borbi, ne preostaje ništa drugo, nego da im se oda priznanje za uspjeh, pobjedu nad tiranijom, izlazak na "društvenu pozornicu". Bošnjačka žena je u svojoj emancipaciji došla na onu stepenicu, kada je "stala na svoje noge" i postala slobodno ljudsko biće. Ona se izborila za ono što joj pripada: slobodu i ravnopravnost. Bošnjačka žena nije pokleknula tokom borbe, pokazala je da može postići sve što želi. Pokazala je da vrijedi mnogo, mnogo više nego što su drugi mislili o njoj. Kao što je istaknuto na početku ove analize, bošnjačka žena je morala promijeniti vijekovima utrtu tradiciju, svoj položaj i vinuti se iz pepela. Ona je morala krenuti "ni od čega" i početi dugu i mukotrpnu borbu za svoja prava. Neke Lebibe i Minke morale su otpočeti borbu i dobiti je, da bi današnja žena dobila ono što zaslužuje. Bošnjačka žena je u toj borbi uglavnom postigla cilj, ali nažalost, njena borba nije završena. Ona traje i dalje i, čini mi se, da će uvijek trajati. Žena i dalje treba da se bori za mjesto u životu i društvu. Kako god u svojoj borbi nisu posustale one kojima je bilo mnogo teže, tako ni današnja žena nikako ne treba pokleknuti. Ona može sve što želi!

Literatura:

Bjelevac, A.H., *Minka*, Svjetlost, Sarajevo, 1991.
Bjelevac, A.H., *Minka,* Preporod, Sarajevo, 1996.
Bjelevac, A.H., *Minka*, BH Most, 1999.
Čolak, Tode, "Pripovjedač Skender Kulenović", *Bošnjačka književnost u književnoj kritici,* knjiga IV, Alef, Sarajevo, 1998.
Čolaković, Enver, *Legenda o Ali-paši*, Svjetlost, Sarajevo, 1991.
Čolaković, Enver, *Legenda o Ali-paši*, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 1998.
Dizdarević, Zija, *Prosanjane jeseni*, Svjetlost, Sarajevo, 1991.
Duraković, Enes, *Bošnjačka književnost u književnoj kritici – Novija književnost – proza*, knjiga IV, Alef, Sarajevo, 1998.
Duraković, Enes, *Od kolektivne do pojedinačne sudbine, Bošnjačka književnost u književnoj kritici,* knjiga IV, Alef, Sarajevo, 1998.
Idrizović, Muris, *Pripovijesti i romani A.H. Bjelevca*, A.H. Bjelevac: *Minka*, Svjetlost, Sarajevo, 1991.
Idrizović, Muris, *Roman Minka A.H. Bjelevca,* A.H. Bjelevac: *Minka*, BH Most, 1999.
Isaković, Alija, *Ahmed Muradbegović – život i djelo*, Svjetlost, Sarajevo, 1987.
Kulenović, Skender, *Iz smaragda Une*, Eseji, Izabrana djela IV, Sarajevo, 1971.
Kulenović, Skender, *Pjesme, Ponornica*, Svjetlost, Sarajevo, 1991.
Maglajlić, Medhija, *Ahmed Muradbegović s onu stranu stvari,* Katalog sa izložbe posvećene stogodišnjici Muradbegovićevog rođenja, Sarajevo, 1998.
Mujezinović, Fatima Nidžara / Pekmez, Mevlida, *Blago iz sehare bošnjačke*, Pedagoška akademija, Sarajevo, 1996.
Mujezinović, Fatima Nidžara, *Čas lektire*, korelacija užih nastavnih oblasti, interpretacije, Svjetlost, Sarajevo, 1998.
Mulabdić, Edhem, *Zeleno busenje*, Svjetlost, Sarajevo, 1995.
Muradbegović, Ahmed, *Haremska lirika, Haremske novele*, Svjetlost, Sarajevo, 1991.
Muradbegović, Ahmed, *Drame*, Sarajevo, BH Most, 1998.
Nametak, Alija, *Trava zaboravka*, Znanje, Zagreb, 1966.
Rizvanbegović, Fahrudin, *Roman Ponornica Skendera Kulenovića, Bošnjačka književnost u književnoj kritici,* knjiga IV, Alef, Sarajevo, 1998.
Rizvanbegović, Fahrudin, *Roman Ponornica Skendera Kulenovića, Muslimanska književnost XX vijeka*, knjiga XI, Svjetlost, Sarajevo, 1998.
Rizvić, Muhsin, *Ahmed Muradbegović u stisku primarnih nagona i ekspresionističkog intenziteta, Bošnjačka književnost u književnoj kritici,* knjiga IV, Alef, Sarajevo,1998.
Rizvić, Muhsin, *Novele Alije Nametka ili poetika podnošenja sudbine, Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knjiga IV, Alef, Sarajevo,1998.
Rizvić, Muhsin, *Studija o Kulenovićevoj prozi, Bošnjačka književnost u književnoj kritici,* knjiga VI, Alef, Sarajevo, 1998.
Rizvić, Muhsin, *Zeleno busenje Edhema Mulabdića, Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knjiga IV, Alef, Sarajevo, 1998.

Ustamujić, Elbisa, *Oblici pripovijedanja u romanu Meše Selimovića*, Mostar, 1990.
"Didaktički putokazi", časopis za bosansku nastavnu praksu, broj 18, Zenica, mart 2000.

WOMEN'S CHARACTERS IN WORKS OF BOSNIAKS WRITERS

FROM EDHEM MULABDIĆ TO AHMED MURADBEGOVIĆ

Enita Kapo

Summary

The status of women was a frequent motive, as in the works of worldwide writers, but also in the works of Bosniak writers. The attention of many writers was always occupied by a woman and her position in society. However, the motive of women's emancipation in the Bosniaks literature related to the worldwide, appeared later, precisely in the late 19th century. Since it is not possible to introduce all Bosniaks writers who dealt with the issue of "women's position", in this paper will be presented the period from Edhem Mulabdić to Ahmed Muradbegović, from Mulabdić's novel "Green turfs", as the first Bosniaks novel which gave a seal of new time, to Ahmed Muradbegović, completely Europeanized and emancipated woman.

Key words: (Bosniaks) woman, woman's status, tradition, moral principles, equality, emancipation, Europeanizatio

UDK 821.163.43*.09 Selimović, M.

O transpozicioniranju kur'anskih motiva u romanu *Derviš i smrt* Meše Selimovića

Berin Bajrić
Orijentalni institut, Sarajevo

Tako Mi vremena. Čovjek je na gubitku, doista. Osim onih koji vjeruju i čine dobra djela, preporučujući Istinu jedni drugima i strpljivost preporučujući jedni drugima.[1]

Ovaj rad, prvenstveno, predstavlja pokušaj da se otkriju i klasificiraju neki od ključnih kur'anskih motiva u velikom romanu *Derviš i smrt* Meše Selimovića. Rad se bavi pitanjem intertekstualnih relacija Selimovićevog romana i Kur'ana, koje su najbolje izražene direktnom citatnom vezanošću ovog romana za pojedine kur'anske ajete (ili bolje reći dijelove ajeta), koje Selimović navodi kao moto svakog svog poglavlja. Pitanje koje je u fokusu ovog rada jeste šta se dešava s čisto kur'anskim motivima kojima se koristi Selimović u svom romanu *Derviš i smrt* te kako i na koji način ih on adaptira u svoj roman? Zanima nas model prema kojem Selimović svjesno ili nesvjesno prilagođava snažne kur'anske motive ideji koju putem svog romana prenosi recipijentima. U okviru toga, nastojimo otkriti da li dolazi do određene transpozicije kur'anskih motiva u romanu *Derviš i smrt* te njihovog temeljnog prerazmještaja i preudešenja, a sve u svrhu što jačeg naglašavanja poruke romana, te davanja dodatne važnosti ideji koja se želi promovisati.

Ključne riječi: Kur'anski motivi, transpozicija, Meša Selimović, *Derviš i smrt*

1 Kur'an, 103:1-3., prijevodi ajeta su prof. dr. Esada Durakovića, *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik*, preveo Esad Duraković, Svjetlost, Sarajevo, 2004.

1. Uvodne napomene

Ako su za Selimovića islam i Kur'an, kako to tvrdi Pervić, ne samo pitanje vjere već i životno iskustvo zajednice[2], onda ne bi trebalo sumnjati u to da Selimovićev roman *Derviš i smrt* ima i svoj religijski (islamski) podtekst te da obiluje kur'anskim motivima. Selimovićeva upućenost na Kur'an, prije svega, jasno se prepoznaje u intertekstualnoj relaciji njegovog romana i Kur'ana, koja je najbolje izražena direktnom citatnom vezanošću za pojedine kur'anske ajete (ili bolje reći dijelove ajeta), koje Selimović navodi kao moto svakog svog poglavlja. Dakle, intertekstualne relacije romana i Kur'ana, a samim tim i prisustvo kur'anskih motiva u ovom romanu, ne bi trebalo da budu upitni. Pitanje, recimo, može biti sljedeće: šta se dešava s čisto kur'anskim motivima kojima se koristi Selimović u svom romanu *Derviš i smrt* te kako i na koji način ih on adaptira u svoj roman? Nadalje, zanimljivo je i pitanje da li dolazi do određene transpozicije kur'anskih motiva u romanu *Derviš i smrt* te njihovog temeljnog prerazmještaja i preudešenja? Posebnu pažnju zaslužuje i pitanje Selimovićevog navođenja ili parafraziranja kur'anskih ajeta kao mota poglavlja svoga romana te pitanje njegove intervencije u ajetima. Prije nego pređemo na obradu određenog broja vrlo važnih islamskih i kur'anskih motiva u kontekstu Selimovićevog romana *Derviš i smrt*, potrebno je ukratko reći i koju riječ o mogućoj transpoziciji kur'anskih motiva u *Dervišu* kao o svojevrsnom Selimovićevom stilskom postupku.

2. O stilskom postupku transpozicije kur'anskih motiva u romanu *Derviš i smrt* Meše Selimovića

Nije potrebno neko veliko književnoteorijsko znanje da se shvati da Selimovićev roman *Derviš i smrt* obiluje religijskim (islamskim) motivima i da ima svoj religijski (islamski) podtekst. Ne samo da intertekstualne relacije romana i Kur'ana upućuju na to, već i Selimovićevo opredjeljenje da za glavnog junaka odabere jednog derviša, koji je i okosnica čitavog romana i koji samim tim što je derviš za sobom povlači niz islamskih motiva. Na to, također, upućuje i islamski milje prisutan u romanu. Ipak, duboko smo uvjereni da sve ovo ni u kom slučaju nije svrha samo sebi, naročito ako znamo kakav je majstor pisane riječi bio Selimović. O njegovom stilu su govorili mnogi autori mnogo stručniji od autora ovog teksta, tako da ovaj dio rada nema ambiciju valorizirati Selimovićevog stil, već pokušati ponuditi vlastitu interpretaciju određenih Selimovićevih postupaka, kada je u pitanju njegov odabir čisto islamskih i kur'anskih motiva. Pokušavajući proniknuti u tajnu Selimovićeva odabira islamskih i kur'anskih motiva, koji su više

2 Muharem Pervić, "Derviš i pjesnik", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici, knjiga IV, Novija književnost*, priredio Enes Duraković, Alef, Sarajevo, 1998., str. 385.

nego očigledni u *Dervišu*, dolazimo do zaključka da, vjerovatno, postoji određeni modus prema kojem Selimović, svjesno ili nesvjesno, odabire i adaptira te motive. Njegov glavni junak je derviš, osoba koja u islamskom misticizmu, ali i u islamskoj kulturnoj i vjerskoj tradiciji uopće, važi za nekoga ko je blizak Bogu i nekoga ko stremi ka Božijoj ljubavi. Dalje, svako Selimovićevo poglavlje počinje, ako ne citatom iz Kur'ana, onda citiranjem jednog dijela ajeta koje Selimović po svom vlastitom nahođenju vrši. Pitanje navođenja kur'anskih ajeta kao mota na početku svakog poglavlja tema je koja zahtijeva posebnu studiju. Mi ćemo se u ovom radu, ako ništa drugo, onda ukratko osvrnuti na to pitanje, jer je u tijesnoj vezi s pitanjem kur'anskih motiva. Vrlo važni kur'anski motivi kao što su pero, mastionica, vrijeme, broj četrdeset, sudbina, vlast, pravda, smrt, čovjek, dualnost, spoznaja i samospoznaja itd., snažno su utkani u Selimovićev roman. Naravno, neki od ovih motiva nisu samo kur'anski, ali zbog snažne intertekstualne veze romana i Kur'ana imamo potpuno pravo smatrati ih, u konteksu romana *Derviš i smrt*, čisto islamskim i kur'anskim motivima. Nadalje, posebnu pažnju privlači i poimanje Boga u *Dervišu*, što također zaslužuje da se posebno i mnogo šire obradi.

Zašto Selimović odabire baš derviša da kroz njegov unutrašnji sukob i njegovo duhovno poniranje uzrokovano snažnim udarcima s vana, ali i iznutra, ukaže na tragičnu ljudsku sudbinu? Zašto navodi dijelove kur'anskih ajeta na početku svakog poglavlja i zašto su mu važni kur'anski motivi, te postoji li veza između svega ovoga? Vrlo vjerovatno da Selimović po istom onom principu po kojem navodi ajete, prilagođavajući ih onome što će potom reći, modelira i adaptira kur'anske i islamske motive u svom romanu. Selimović preuzima islamske i kur'anske motive i stilski ih preudešava i transponira u svom romanu. Za to postoji nekoliko vrlo važnih razloga. Ne samo da Selimović navođenjem kur'anskih ajeta, kako to Petrović tvrdi, "uopštava ono što se pričom o Ahmedu Nurudinu želi saopštiti",[3] već svom djelu daje i dodatnu važnost. Upućujući svoje djelo na svetu knjigu koja za sebe tvrdi da je posjednik Istine koja dolazi od Boga, indirektno se šalje poruka da ono što slijedi ima da se shvati kao istina također. Ovo je vrlo važan stilski postupak kod Selimovića koji u svijesti recipijenta sigurno ostavlja snažan efekt. Selimovićev princip navođenja ajeta je, ustvari, vađenje ajeta iz konteksta ostalog teksta te njihovo navođenje po svom vlastitom nahođenju a sve to da bi se dala snaga onome što slijedi u romanu. Kur'an je više nego ijedna druga knjiga u povijesti vezan za svoj kontekst. On je prvenstveno *djelo konteksta*[4], što znači da treba posmatrati i kur'anske ajete i kur'anske pojmove i njihove odnose u cjelokupnom pojmovnom sistemu Kur'ana, a ne naprosto izvlačiti ih iz konteksta i razmatrati same po sebi nezavisno od opće strukture Teksta. Naravno, Selimović nije pisao o nekoj vjerskoj temi niti se bavio vjerskim pita-

3 Miodrag Petrović, "O nekim stilskim odlikama romana Derviš i smrt", u: *Književno djelo Meše Selimovića*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Posebna izdanja XCVI, Sarajevo, 1990., str. 183.

4 Esad Duraković, *Orijentologija, univerzum sakralnog teksta*, Tugra, Sarajevo, 2007., str. 36.

njima, tako da mu ovo nije bilo ni bitno. Ne namjeravajući tragati za Selimovićevim zlim namjerama, niti ga optuživati za zlurado skrnavljenje svetog teksta muslimana, naglašavamo da Selimović, ipak, preuzima dijelove ajeta i kombinira njihova značenja prema vlastitom nahođenju i u svrhu naglašavanja svoje ideje.[5] Ovo je jako važno iz razloga što upravo prema tom istom modelu Selimović, vrlo vjerovatno, preuzima i islamske i kur'anske motive i transponira ih u svom romanu. Najbolji primjer na kojem ćemo se kratko zadržati jeste upravo prvi Selimovićev moto, čije su rečenice (ne baš sve) dijelovi ajeta parafrazirani i kombinirani od Selimovića. Ovaj moto je i najsnažniji od svih, jer je on i *lajt motiv* čitavog romana. U njemu Selimović poziva niz svjedoka, od kojih su većina vrlo snažni motivi iz Kur'ana, da svjedoče – *da je svaki čovjek uvijek na gubitku*. Ova zadnja tvrdnja je jedan od tri ajeta kur'anske sure koja nosi naziv "Vrijeme". On propušta da navede zaključni ajet ove sure koji riješava pitanje koji je to čovjek i kada na gubitku: *Osim onih koji vjeruju i čine dobra djela, prporučujući Istinu jedni drugima i strpljivost preporučujići jedni drugima*. Ovaj posljednji ajet sure "Vrijeme" se jednostavno ne uklapa u Selimovićev koncept neminovnog ljudskog sunovrata i sasvim je logično da ga i ne navodi. Dakle, Selimoviću je važno da navodi kur'anske ajete, ali i da preuzima kur'anske motive, čime daje dodatnu važnost svojoj ideji i u svemu tome nije bitno da li on vjeruje u njih ili ne. Njegovo opredjeljenje da mu glavni junak, ni manje ni više, bude derviš, također nije nikako slučajno. Derviš i jeste i nije čisto kur'anski motiv, ali se u prenesenom značenju sigurno može smatrati kur'anskim motivom. Ako bismo ga tražili u Kur'anu, našli bismo ga, ako ništa onda u aluziji, upravo u ajetu koji Selimović propušta da navede u svom prvom motu, među onima *koji vjeruju i čine dobra djela, preporučujući Istinu jedni drugima i strpljivost preporučujući jedni drugima*. Ipak, izuzetno je važan upravo motiv derviša u romanu zbog toga što on svojom centripetalnom silom drži na okupu sve ostale kur'anske motive i što se prema njemu oni određuju i nadopunjuju ga. U jednom smislu od motiva derviša se granaju ostali kur'anski motivi koji se u svrhu naglašavanja ideje preudešavaju i transponiraju. Od početka do kraja romana u središtu je ličnost šejha Ahmeda Nurudina, koji ispisuje svoju ispovijest. Sagledavanje života ga je dovelo do poraznog saznanja da je život prošao u praznini, u uzaludnosti i besmislu, bez jasnih tragova. Ovo je i psihološki roman oblikovan kao ispovijest junaka koji, na kraju životnoga puta, u očekivanju smrti, svodi svoj životni bilans. Ahmed Nurudin je sama žiža romana *Derviš i smrt* i čitav prostor romana, ali i svi drugi likovi koji se kreću u njemu, bitno zavisi od njegovih psiholoških karakterizacija.[6] On je taj koji priča svoju priču i vrlo je važno šta to on u sebi preživljava, šta priča i šta radi. Petrović ovo potvrđuje kada kaže: "...Selimovićev *Derviš i smrt* je duboko

5 Naglašavamo da se niti jedan dio rada neće baviti ocjenom Selimovićevih postupaka niti davati sud o tome da li je Selimović svojim postupcima na neki način skrnavio kur'anske ajete i tako imao neke zle namjere. Za takav poduhvat potrebna je mnogo šira i kompetentnija studija.

6 Petrović, nav. djelo, str. 175.

podređen psihološkim strujanjima koja ga primarno definišu. Sam motiv mišljenja u Selimovićevom romanu i, štaviše, svaka posebna sentenca u njemu su duboko psihološki određeni. Mogli bismo to ovako izraziti: u Selimovićevom romanu misao nije data radi same sebe, niti ima kakvu posebnu i osamostaljenu intelektualnu funkciju, već je u službi afektivnog života glavnog junaka i postoji da bi taj afektivni svet iskazala."[7] Upravo zbog afektivnog života glavnog junaka, snažno okrenutog vlastitom biću i promišljanju o njemu, ali i o vanjskom svijetu koji utječe na njegove unutrašnje preobražaje, Selimoviću i treba jedan derviš, osoba tako upućena na promišljanje, duhovnost i unutrašnje preobražaje. Petrović kaže da Nurudin ne izražava samo jedan poseban slučaj, već da je on u izvjesnom smislu tipski, i da bi se svako drugi na njegovom mjestu našao na istovjetnom položaju, "jer je riječ o egzinstencijalnoj krivici čiji ishod ne može da bude drukčiji".[8] Iako bi u stvarnom životu zaista moglo biti ovako kako Petrović kaže, u romanu Selimović baš s dervišom, a ne s bilo kim drugim, postiže snažan efekt. Derviš koji bi u sebi trebao da smiruje sigurnost u Božije određenje i bliskost i smirenost s Bogom veću i mnogo više izraženu nego kod drugih vjernika, i koji bi trebao biti primjer čovjeka koji je postigao blagostanje na ovom svijetu, pravi je model s čijim se padom i duhovnim sunovratom najsnažnije može pokazati čovjekov pad i uzaludnost njegove egzistencije.[9] Derviš bi trebao da bude neko ko se otrgnuo od ovog svijeta i spoznao stvari onake kakve jesu, te postigao suštu sreću u sjedinjenju s Bogom. Selimovićev derviš izgleda prevazilazi sve ovo i ostavlja iza sebe kao nešto što nikad nije ni bilo realno, već čista i sušta dogma, nekoliko apstraknih pojmova u koje je nekada vjerovao. On čak pobija i Ibn Arebija i to sa slašću. Vjeru ovoga derviša Selimović sjajno opisuje onda kada ličnost Nurudina sukobljava s ličnošću bjegunca Ishaka i tu možemo vidjeti koliko je devijantan ovaj Selimovićev derviš, ali i osjetiti snažan efekt koji tom devijacijom Selimović postiže. Ishak je sve ono što Nurudin nije. On je njegov antipod. On je i ono što je Nurudin mogao biti, a ipak nije. Ishak je hrabar, odvažan, stamen, postojan, naprosto sav vrvi od života, iako mu smrt diše za vratom. On, takav kakav jeste, čovjek koji bježi, možda zbog zločina a možda i ne, čovjek bezobziran i nadmen, on je simbol snage i čvrstog ubjeđenja. On ostvaruje svoju

7 Isto., str. 177.

8 Isto., str. 178.

9 U novijoj svjetskoj književnosti postoji trend uzimanja poznatih vjerskih ličnosti koji služe kao uzori i vodilje velikom dijelu čovječanstva za glavne junake u romanima, gdje autori po svom vlastitom nahođenju, ne ulazeći u to koliko istine ima u tome, kreiraju događaje i sudbinu svojih junaka. Često su to i Božiji poslanici ili osobe bliske njima. Ovim postupkom ideje autora, ali i njihovi romani, dobivaju na važnosti. Takvi romani obično izazivaju kotroverze, ali se i dobro prodaju, jer ljudi vole, pa makar i u fikciji, vidjeti junaka kako pada, vidjeti sveca kako se odriče svojih čistih ubjeđenja, isposnika koji popušta pred čarima žene, itd. U ovom kontekstu treba se sjetiti Rušdija i njegovih *Satanskih stihova* ili novijeg romana *Dragulj Medine* u kojem je glavna junakinja jedna od Poslanikovih, a.s., žena Aiša, r.a. Iako je Selimović, čini nam se, zaista daleko od zluradosti ovih autora, vjerovatno je da se radi, ako ne o istom stilskom postupku, onda u najmanju ruku sličnom.

sudbinu. Njegova je vjera srazmjerna životnoj avanturi u kojoj se stvarao, rekao bi Pervić.[10] S druge strane, Nurudin, čovjek Božiji, kome je smrt bliža od žile kucavice, baš kao i Bog, čovjek koji bi trebao biti smiren u Bogu, on je taj koji je labav i lohotan, on sebe ne poznaje, neodlučan je, nesiguran, kukavica. Tipičnost derviša i njegova simbolika u islamskoj kulturi i tradiciji sigurno su bili poznati Selimoviću pa ih preuzima i adaptira u svom romanu, kako bi na što bolji način izrazio svoju ideju. Ovo je vrlo slikovit primjer uzimanja čisto islamskog motiva sa svom snažnom simbolikom koju vuče za sobom i njegovog adaptiranja i preudešenja u svrhu pojačavanja i snažnijeg izražavanja vlastitih ideja. Na primjeru sljedećih nekoliko kur'anskih motiva također možemo vidjeti da u romanu *Derviš i smrt* zaista dolazi do njihovog adaptiranja i preudešavanja sve u svrhu što jačeg naglašavanja ideje koja se želi promovirati.

3. Kur'anski motivi u romanu *Derviš i smrt* Meše Selimovića

Bismilahir-rahmanir-rahim! Pozivam za svjedoka mastionicu i pero i ono što se perom piše; Pozivam za svjedoka nesigurnu tamu sumraka i noć i sve što ona oživi; Pozivam za svjedoka sudnji dan, i dušu što sama sebe kori; Pozivam za svjedoka vrijeme, početak i svršetak svega - da je svaki čovjek uvijek na gubitku.

3.1. Motiv pera

Nije nikakvo čudo zašto je baš ovako Meša Selimović počeo svoj veliki roman *Derviš i smrt* i zašto baš prvo, nakon bismille, poziva mastionicu, pero i ono što se perom piše da svjedoče pogubnu ljudsku sudbinu, ali u isto vrijeme i ono što će on i njegov glavni junak potom kazati. Dakle, s pozivom peru da piše počinje roman *Derviš i smrt*. Pero ima izrazito snažnu simboliku i vrlo je snažan motiv u cjelokupnoj islamskoj vjerskoj i kulturnoj tradiciji, naročito u tesavvufu – islamskom misticizmu. Naime, cijela jedna sura u Kur'anu nosi naziv upravo "Pero – al-Qalam" i u njoj se Bog kune perom i onim što se piše: *Nūn. Tako Mi Pera i onoga što u redove nižu oni.*[11]

Nadalje, u predajama od Poslanika, a.s., navodi se da je Allah stvorio "Pero" prije negoli je stvorio Stvorenje (Halq). Potom je Allah stvorio "Brižno Čuvanu Ploču – Levhi Mahfuz" i naredio "Peru" da na njoj zapiše sve što će se dogoditi do Sudnjega dana. Prema mišljenju Saida ibn Mensura, prvo što je "Pero" zapisalo na "Ploči" bile su Božije riječi: *Moja Milost uistinu prethodi Mojoj srdžbi*.[12]

10 Pervić, nav. djelo, str. 382.

11 Kur'an, 68:1.

12 Vidjeti: Frithjof Schuon, *Dimenzije Islama*, El-Kalem, Sarajevo, 1996., sa engleskog preveo dr Rešid Hafizović, str. 127.

Shodno ovome, možemo zaključiti da pero znači i ljubav, jer ako je ono početak Božijeg objavljivanja čovjeku jer je prvo Božansko očitovanje iz kojeg kasnije sve stvoreno proizlazi, a ne može proizaći bez Ljubavi, onda je "Pero" i Ljubav.

Ibn Abbas također pripovijeda da je "Pero" istog časa ispisalo šta će postojati do Dana ponovnog proživljenja i to što je određeno kao dobro ili zlo, kao sreća ili nesreća skladno Božijem iskazu:*...i sve to Mi smo u Voditelju jasnome pobrojali*[13]. Ovo znači da je "Pero" u islamskom svjetopogledu i snažan simbol za ljudsku sudbinu. Zanimljivo je da bi nasuprot često upotrebljavane metafore *strijela sudbine* u čisto islamskom kulturnom krugu mogla biti upotrijebljena metafora *Pero sudbine*, jer muslimana zaista ne pogađa *strijela sudbine* već mu zapisuje *Pero sudbine*: *Reci: "Dogodit će se samo ono što nam Allah odredi*[14] *– On je naš Zaštitnik i zato se pravovjernicima valja u Allaha uzdati!"*[15]

U islamskom misticizmu "Pero" se razumijeva i kao prvo Božansko samoodređenje s obzirom na stvaranje ili prva neočitovana Zbiljnost u Božanskoj težnji za očitovanjem.[16] "Pero", budući da je stvoreno od svjetla te da označava početak Božijeg stvaranja i Božijeg očitovanja, neminovno upućuje na nešto lijepo i dobro, naročito ako se uzme u obzir i to da je Bog sebe u Kur'anu nazvao svjetlom: *Allah je svjetlost Nebesa i Zemlje...*[17] U ovom slučaju se *svjetlost*, koja uglavnom označava nešto lijepo i korisno ljudima, bez čega se praktično ne može živjeti i što je svojevrstan izvor života, uzima kao primjer koji ukazuje na Allaha Koji je Gospodar svih svjetova i Koji se ljudima objavljuje, želeći im dobro i nudeći im uputu koja će ih voditi pravim putem. Ako se u pomoć pozove metafora, onda se može doći do zaključka da je kur'anski motiv "Pera" izuzetno bremenit značenjem. Polazeći odavde, i "Pero" i "Brižno Čuvana Ploča" se mogu shvatiti kao izuzetno snažne kur'anske metafore. Naime, prema islamu – Kur'an kakav poznaje ljudski rod je svojevrsan prijepis iz "Brižno Čuvane Ploče". U skladu s tim, on je prilagođen jeziku i umu iz Izvornika na čiju neizmjenjivost se sugerira upravo "Pločom". Tako i Kur'an, kako to Duraković navodi, u svijet silazi kao metafora, jer se u mnogim aspektima, oblik i način na koji je dostavljen može smatrati metaforom.[18] Dakle, isto "Pero" koje je sve zapisalo u "Ploču", zapisalo je i Kur'an tako da *Pero* nesumnjivo simbolizira i sam Kur'an. Nadalje, iz ovoga, naravno, proizlazi da "Pero" simbolizira i znanje i to ne samo sveukupno znanje darovano ljudima, već i posebna znanja koja Bog daruje kome On hoće:... *Koji peru podučava*[19]**.** Ovo dobiva dodatni smisao znamo li i to da je Bog još i

13 Kur'an, 36:12.

14 U Izvorniku stoji glagol *ketebe* što znači zapisati, napisati ili propisati.

15 Kur'an, 9:51.

16 Ibid., str. 127.

17 Kur'an, 24:35.

18 Esad Duraković, *Orijentologija, univerzum sakralnoga teksta*, Tugra, Sarajevo, 2007., str. 182.

19 Kur'an, 96:4.

onaj Koji *Kur'anu naučava*[20]**.** Možemo lahko zaključiti da u islamskom kulturnocivilizacijskom krugu "Pero" znači: početak stvaranja, prvo Božije očitovanje, Svjetlo, Milost, Ljubav, sudbinu, život, Znanje i Kur'an.

Ako se podrobnije analizira roman *Derviš i smrt*, može se doći do saznanja da je u njemu zaista prisutna sva maločas navedena simbolika pera prisutna u islamskoj tradiciji s tim što je Selimović adaptira i prilagođava na sebi svojstven način. I ne samo to, upravo tom adaptacijonm ovog snažnog kur'anskog motiva, ali i drugih islamskih i kur'anskih motiva, Selimović postiže snažan efekt. Naime, vrlo često, a to ćemo upravo na primjeru ovog motiva vidjeti, stavljanjem motiva u suprotan ili djelimično suprotan kontekst od onog kur'anskog, Selimović postiže snažne efekte.

Selimović odabirom ovog motiva koji smješta na sami početak svog romana postiže izuzetno snažan stilski efekt i to iz više razloga. Prvo, pozivajući prvo Božije stvorenje, "Pero", uz ostale svjedoke, da svjedoči čovjekov gubitak, Selimović ostavlja dojam da je čovjek još od samog početka, od preegzistencije osuđen da gubi i tragično skončava. "Perom" se Bog kune i to Selimović dobro zna, te i tako daje dodatnu važnost svemu što će kasnije uslijediti, te tragičnom putu njegovog glavnog junaka i ideji o tragičnoj sudbini čovjeka uopće. Ne treba to posebno naglašavati, ali ovaj koncept daleko je od islamske ideje svijeta i čovjekove sudbine na njemu. "Pero" je, ustvari, u *Dervišu* prisutno od početka do kraja.

Netom ispod nekoliko redaka prvog Selimovićevog mota počinje roman i to tako što njegov glavni junak otpočinje perom pisati svoju životnu priču. Selimović svojim perom piše svoju priču a njegov junak Ahmed Nurudin svojim perom ispisuje svoju. Jedna priča je čisto Selimovićeva, a to je ona priča koja je sadržana u samoj suštini romana i koja se šalje recipijentu iz priče koju priča glavni junak Nurudin, a kojom Selimović želi postići mnogo veći efekt negoli ispričati priču o nesretnom dervišu. Priča o nesretnom dervišu i njegovoj tragičnoj sudbini je druga priča, i to čisto Nurudinova. Nurudin možda i piše svoju priču uzalud, ali Selimović sigurno ne. Nurudin je, ustvari, Selimovićevo pero kojim on ispisuje retke u svom romanu i preko koga se šalje Selimovićeva poruka. Kao što smo već napomenuli, Nurudin je sama žiža romana *Derviš i smrt* i čitav prostor romana, ali i svi drugi likovi koji se kreću u njemu bitno zavise od njegovih psiholoških karakterizacija.[21] I jedan i drugi, i Selimović i Nurudin, simbolički vezani za preegzistentno "Pero", metaforički oponašaju stvaranje te kazuju priču o čovjeku i njegovoj tragičnoj sudbini; Selimović o ljudskoj općenito, a Nurudin o svojoj posebno. Sami početak romana sugerira na to da je ovaj čisto kur'anski motiv kod Selimovića transponiran, prerazmješten i preudešen sve radi postizanja što snažnijeg stilskog efekta. Evo zašto. Pero koje je, kako smo već vidjeli, u islamu simbol početka Božijeg očitovanja a tako i spuštanja Božije milosti na ljude,

20 Kur'an, 55:2.

21 Petrović, nav. djelo, str. 175.

Selimović poziva da svjedoči *da je svaki čovjek uvijek na gubitku*, čime se udaljava od kur'anskog pogleda na svijet i ljudsku egzistenciju. Prema kur'anskom pogledu na svijet i ljudsku egzistenciju, Bog nije osudio ljude na propast i tragediju. Čovjekov život prema islamu nije uzaludan i ne mora nužno imati nesretan kraj. Znamo li još i to da Selimović svjesno navodi samo dio ajeta koji govori o propasti čovjeka, ne upotpunjujući ga njegovim drugim dijelom, onda možemo zaključiti da u ovom slučaju zaista dolazi do transpozicije i preudešenja ovog kur'anskog motiva. Ovo preudešenje motiva se nastavlja izjavom njegovog glavnog junaka da svoju priču počinje nizašto bez ikakve koristi i razuma.

> *Počinjem ovu svoju priču, nizašto, bez koristi za sebe i za druge, iz potrebe koja je jača od koristi i razuma, da ostane zapis moj o meni, zapisana muka razgovora sa sobom, s dalekom nadom da će se naći neko rješenje kad bude račun sveden, ako bude, kad ostavim trag mastila na ovoj hartiji što čeka kao izazov. Ne znam šta će biti zabilježeno, ali će u kukama slova ostati nešto od onoga što je bivalo u meni, pa se više neće gubiti u kovitlacima magle, kao da nije ni bilo, ili da ne znam šta je bilo. Tako ću moći da vidim sebe kakav postajem, to čudo koje ne poznajem, a čini mi se da je čudo što uvijek nisam bio ono što sam sad. Svjestan sam da pišem zapleteno, ruka mi drhti zbog odplitanja što mi predstoji, zbog suđenja koje otpočinjem, a sve sam ja na tom suđenju, i sudija i svjedok i tuženi. Sve ću biti pošteno koliko mogu, koliko iko može, jer počinjem da sumnjam da su iskrenost i poštenje isto, iskrenost je uvjerenost da govorimo istinu (a ko u to može biti uvjeren?), a poštenja ima mnogo, i ne slažu se među sobom.*[22]

Ovdje pero piše priču nizašto, bez ikakve koristi i čak uzalud što, imajući u vidu snažnu simboliku pera u islamu, ostavlja snažan utisak na recipijenta. Pero u islamu simbolizira početak milosti Božije i Njegovog svrhovitog stvaranja, dok u ovom slučaju pero koje piše uzalud upućuje na uzaludnu ljudsku egzistenciju. Čisto kur'anski motiv pera je sada dobio svoj antipod u Nurudinovom peru. Ovaj princip preudešenja i transponiranja kur'anskih motiva podsjeća na princip refleksije slike u ogledalu. Snažni i simbolike puni kur'anski motivi kod Selimovića se prilagođavaju ideji koju on želi promovirati i često, vjerovatno ne i uvijek, dobivaju svoje antipode. Nadalje, snažna simbolika kur'anskog motiva pera ogleda se i u Mula-Jusufom i njegovom slučaju.

> *Gledao sam poslije kako Mula-Jusuf prepisuje Kur-an, napolju, pred tekijom, u gustom hladu granate jabuke, potrebno mu je ujednačeno svjetlo, bez bljeska i bez sjenki. Posmatrao sam punu ruzičastu mladićevu ruku što je izvlačila složene zavoje slova, beskrajan niz*

22 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, Dani, Sarajevo, 2004., str. 10.

> *redova po kojima će lutati tuđe oći a neće ni misliti koliko je trajao ovaj teški rad niti će možda primijetiti njegovu ljepotu. Začudio sam se kad sam prvi put vidio tu mladićevu neponovljivu vještinu, a evo, i poslije toliko vremena gledao sam je kao čudo. Oplemenjene vijuge, sočne obline, uravnoteženi talas vrsta, crveni i zlatni počeci ajeta, cvjetni crteži na rubovima listova, sve se to pretvaralo u ljepotu koja je zbunjivala čovjeka, pomalo i griješnu, jer nije bila sredstvo, već sama sebi cilj, sama po sebi važna, blještava igra boja i oblika sto je odvraćala pažnju od onoga čemu treba da služi; pomalo i stidnu, kao da iz tih ukrašenih stranica izbija putena čulnost, možda zato sto je ljepota sama po sebi čulna i griješna, a možda i ja vidim stvari kako ne treba.*[23]

> *Okrenuo sam se od njega, od ružne slike koju sam vidio u njemu, i od bezražlozne mržnje što je u meni buknula, gušeći me kao dim, kao gnjilež. Kako je samo mirno otišao po stražare, da uhvate bjegunca. Ni za trenutak se nije zamislio nad njegovom sudbinom, ni nad njegovim životom, ni nad njegovom mogućom nevinošću. Ja sam se lomio cijelu noć, on je presudio odmah. I sad je spokojno ispisivao svoja divna griješna slova, vezući kao pauk svoja čudesna tkanja, vješt, surov, i neosjetljiv kao i on.*[24]

Evo ponovo pera kod Selimovićevih junaka, koje opet piše uzalud. I ne samo to, sada pero piše divna griješna slova. Mula-Jusufovo pisanje kur'anskih ajeta tačnije pisanje levhi, može da se uporedi s pisanjem "Pera" po "Levhi Mahfuzu". Ponovo se kod Selimovića transponira čisto kur'anska ideja i motiv da bi ideja koja se želi promovirati dobila na važnosti. Mula-Jusuf, koji je u *Dervišu* simbol izdaje, prepisuje kur'anske ajete. Mula-Jusufa neminovno vežemo sa jednim kur'anskim poslanikom koji nosi isto ime. U Kur'anu, Jusuf, a.s., jeste oličenje ljepote i iskrenosti:

> *"Postavi me da vodim zemaljske riznice", Jusuf reče, "ja sam čuvaran i upućen u sve." I tako Mi Jusufu dadosmo čvrst položaj u zemlji – nastupao je po njoj gdje mu se prohtije: Svojom milošću pogađamo koga hoćemo i ne damo da se nagrada dobročiniteljima zametne.*[25]

Mula-Jusuf, s druge strane, smireno i potpuno bezosjećajno sjedi u gustom hladu granate jabuke i ispisuje kur'anske ajete čija slova Nurudin smatra griješnim jer su sama sebi cilj. Nekoliko snažnih slika iz ovih par redaka *Derviša*

23 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, str. 65.

24 Ibid., str. 66.

25 Kur'an, 12:55-56.

otkriva nam snažnu intertekstualnu povezanost s Kur'anom. Slika Mula-Jusufa kako sjedi u hladu jabuke i ispisuje svoja griješna slova neodoljivo podsjeća na preegzistenciju i čovjekovog praoca Adema i njegov *prvi grijeh*:

> *Potom rekosmo: "Ademe, ti i tvoja žena se u Džennetu nastanite i u njemu obilno jedite gdje šta poželite, ali se Stablu ovome ne primičite, jer ćete tako ogriješiti se!"*[26]

Naime, Mula-Jusuf sjedi u hladu ispod jabuke koja može da simbolizira istu onu jabuku (u Kur'anu se jabuka ne spominje eksplicite) čiji su plod Adem i Hava probali uprkos Božijoj zabrani i zbog koje su potom prognani iz Dženneta. Ovo vrlo lahko može simbolizirati i ljudski pad i i uzaludnost egzistencije, što u potpunosti odgovara Selimoviću i njegovoj ideji. Simbolika jabuke pod kojom sjedi Mula-Jusuf doprinosi da posebno dođe do izražaja Mula-Jusufova hladnokrvna prevrtljivost, ali i njegova potencijalna i neminovna izdaja. Ova simbolika se potpuno uklapa u svjetopogled koji Selimović promovira u *Dervišu*. Naime, u debeloj hladovini jedan čovjek koji će ubrzo počiniti grijeh i izdaju hladno i bez mnogo osjećaja ispisuje kur'anske ajete i to bez ikakve svrhe i koristi. Adem, a.s., se, treba to naglasiti, kasnije pokajao i postao Božiji poslanik: *Potom Adem primi od svoga Gospodara Riječi neke i Bog prihvati njegovo kajanje, jer On zaista rado prima pokajanje i Milostivan je.*[27] Nasuprot Ademu, a.s., Mula-Jusuf nakon počinjene izdaje ostaje isti, tako da su Adem, a.s., i Mula-Jusuf i Jusuf, a.s., i Mula-Jusuf, antipodi potrebni Selimoviću da preko njihovih suprotnosti da dodatnu važnost svojoj ideji. Kao što Nurudin piše svoju priču uzalud i bez ikakve koristi, tako i Mula-Jusuf prepisuje ajete bez ikakve svrhe. Nurudin piše čisto ljudsku priču, što aludira na tragičnu sudbinu čovjeka, dok Mula-Jusuf prepisuje kur'anske ajete, što može simbolizirati i ideju da ni vjera baš ne može pomoći čovjeku u toj njegovoj tragediji. Ova slova, baš kao i vjera, mogu biti lijepa i čudesna, šočnih oblina i crvenih i zlatnih početaka, ali kada se sukobe sa surovom stvarnošću, ostaju samo blještava igra boja i oblika, što odvraća pažnju od onoga što je stvarno i realno, vjerovatno bi rekao šejh Nurudin.

3.2. Ime Ahmed

Za preegzistenciju je glavni junak *Derviša*, koji predstavlja Selimovićevo pero, vezan i svojim imenom jer je ime Ahmed preegzistentno ime Božijeg poslanika Muhammeda, a.s. Prema islamskom učenju, naročito prihvaćenom u tesavvufu, Poslanik Muhammed, a.s., predstavlja preegzistentnu puninu božanske Objave. Suština njegovog izabranja ogleda se u činu neopozivog polaganja svih Božijih riječi na njegov duh koji je prethodio svakom tjelesnom obliku postojanja, a u tim

26 Kur'an, 2:35.

27 Kur'an, 2:37.

riječima je sama svjetlost božanske mudrosti i nepresušna snaga božanske Volje.[28] On se stoga nadaje kao istinski duh Kur'ana u kome su ostvarena sva moguća kur'anska značenja i božanske mudrosti.

Ovim imenom poslanik Isa, a.s., najavljuje dolazak posljednjeg Božijeg poslanika: *I kada Isa Sin Merjemin reče: "Sinovi Israilovi! Ja sam poslanik Allahov upućen vama da potvrdim Tevrat koji mi prethodi i da radosnu vijest donesem o poslaniku koji će poslije mene doći a Ahmed će njegovo ime biti."*[29] Zanimljivo je kako o svome imenu govori glavni junak *Derviša:*

> *Ime mi je Ahmed Nurudin, dali su mi ga i uzeo sam ponuđeno, s ponosom, a sad mislim o njemu, poslije dugog niza godina što su prirasle uza me kao koža, s čuđenjem i ponekad s podsmijehom, jer svjetlo vjere to je oholost koju nisam ni osjećao a sad je se pomalo i stidim. Kakvo sam ja svjetlo? Čime sam prosvijetljen? Znanjem?. Višom poukom? čistim srcem? pravim putem? nesumnjanjem? Sve je došlo u pitanje, i sada sam samo Ahmed, ni šejh ni Nurudin. Sve spada s mene, kao haljina, kao oklop, i ostaje ono što je bilo prije svega, gola koža i go čovjek.*[30]

Rebronja vrlo zanimljivo konstatira kako ime glavnog junaka *Derviša* upućuje na Božijeg poslanika Adema, a.s., objašnjavajući Ahmedov susret sa samim sobom i sa vlastitom ljudskošću kao Ademovu, a.s., spoznaju da je učinio grijeh i ogolio se pred Bogom. Kao što je Adem, a.s., nakon grijeha shvatio da nema odjeće, da je go, te tako spoznao svoju ljudsku prirodu, tako se i Ahmed Nurudin susreće sa sobom, sa samim čovjekom u sebi.[31] Nama se, ipak, čini da je jednako snažna, ako ne i snažnija povezanost imena glavnog junaka *Derviša* sa preegzistentnim Poslanikovim, a.s., imenom. Odabirom ovog imena ponovo se, baš kao i sa perom, upućuje na neki početak (prapočetak), što bi moglo da znači da je priča o tragediji čovjeka ovdje zaokružena, da ima svoj početak i kraj. I u ovom slučaju dolazi do transpozicije ili preudešenja kur'anskog motiva. Naime, preegzistentni Ahmed je punina Objave, prvostvorena duša radi koje je Bog i stvorio svijet. Selimovićev Ahmed, s druge strane, propituje svoje svjetlo, znanje, prosvjetljenje, pravi put i čisto srce, potpuno suprotno od Poslanika, a.s. Znamo li još i često citiranu predaju koja se smatra hadisi kudsijom: *Da nije tebe (Muhammede), ne bih stvorio svijet*, efekt koji se s ovim suprotnostima želi postići izgleda mnogo snažniji.

---

28 Vidi: Rešid Hafizović, "Poslanik islama i njegova vječna poruka", pogovor u: Seyyed Hossein Nasr, *Muhammed, čovjek Božiji*, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2007., str. 295.

29 Kur'an, 61:6.

30 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, str. 9-10.

31 Nadija Rebronja, "Priče o Božijim poslanicima u podtekstu romana *Derviš i smrt* Meše Selimovića", "*Godišnjak BKZ.* 'Preporod'", Sarajevo, 2008., str. 213.

3.3. Motiv vremena i broj četrdeset

U sljedećim recima, u kojima Selimovićev derviš govori o sebi, pronalazimo više nego jedan kur'anski motiv i snažnu intertekstualnu vezu s Kur'anom:

> *Četrdeset mi je godina, ružno doba: čovjek je još mlad da bi imao želja a već star da ih ostvaruje. Tada se u svakome gase nemiri, da bi postao jak navikom i stečenom sigurnošću u nemoći što dolazi. A ja tek činim što je trebalo učiniti davno, u bujnom cvjetanju tijela, kad su svi bezbrojni putevi dobri, a sve zablude korisne koliko i istine. Šteta što nemam deset godina više pa bi me starost čuvala od pobuna, ili deset godina manje pa bi mi bilo svejedno. Jer trideset godina je mladost, to sad mislim, kad sam se nepovratno udaljio od nje, mladost koja se ničega ne boji, pa ni sebe.*

U ovom pasosu prepoznajemo nekoliko veoma snažnih kur'anskih motiva i to motiv vremena, broja četrdeset a u podtekstu prepoznajemo i Poslanika, a.s., sve ponovo u transpoziciji i kao u ogledalu. Prije nego što obrazložimo ove tvrdnje pogledajmo kako *Kur'an* govori o vremenu o kojem u prethodnom pasusu govori Nurudin: *Čovjeku smo oporučili da svojim roditeljima dobro čini: njegova majka tegobno ga je nosila i tegobno ga porodi; nošenje i njegovo dojenje traje trideset mjeseci, a kada zreo postane i četrdeset godina dostigne on veli: "Gospodaru moj, Ti me podstakni da zahvalim na Tvojoj blagodati koju si darovao meni i mojim roditeljima, te da činim dobra djela kojima ćeš zadovoljan biti, i potomstvu mome dobro učini; kajem se Tebi jer ja sam zaista od onih što su muslimani."*[32]

Ovaj ajet svjesno dopunjavamo ajetom koji odmah iza njega slijedi: *To su oni od kojih ćemo primiti najbolje što su učinili, a preći ćemo preko njihovih djela hrđavih; stanovnici Dženneta će biti, i to kao iskreno obećanje njima, koje će se ispuniti.*[33]

Ako motiv vremena u Dervišu posmatramo i kao kur'anski motiv, što je sasvim logično, vidjet ćemo da je njegova transpozicija počela još na samom početku, u prvom motu *Derviša*. U pasusu koji smo maločas naveli u kojem Nurudin govori o svojih četrdeset godina i "ružnom dobu" u kojem se našao, dolazi do ponovne intertekstualne veze sa Kur'anom, što smo već pokazali, ali i do transpozicije još jednog kompleksnog kur'anskog motiva, a to je broj četrdeset. Ovaj broj vezan je ponajviše za vrijeme, tako da on u romanu daje dodatnu važnost ideji vremena koju Selimović želi da promovira. Doba od četrdeset godina ima bitnu simboliku u islamu. Kao što maločas navedeni ajet kazuje, četrdeset godina je doba zrelosti kada čovjek duhovno i fizički sazrijeva i u jeku te zrelosti upotpunosti spoznaje da je potrebno biti stalno zahvalan Gospodaru koji vodi brigu o njemu i njego-

32 Kur'an, 46:15.

33 Kur'an, 46:16.

vim roditeljima, za sve blagodati kojima ga je do tada obasuo, nadajući se da će i u budućnosti biti blagodaran prema njemu ali i njegovom potomstvu. Čovjek tada spoznaje samoga sebe i kroz tu spoznaju sve više se približava potpunijoj spoznaji svoga Gospodara. Naposlijetku, čovjek tada potpuno shvata da je sreća i mir upravo u pokornosti Gospodaru i podložnosti Njegovoj volji. Zato mu njegov Gospodar obećava nagradu na Drugom svijetu. Poslanik, a.s., prima objavu upravo u četrdesetoj godini, u dobu kada je bio potpuno pripravan da primi tako teško breme: *Mi ćemo ti upućivati besjedu koja teška je*[34]*...*i*...Da smo ovaj Kur'an kakvoj planini objavili, skrušenu i kako se raspada zbog strepnje pred Allahom ti nju vidio bi...*[35] Poslanikov, a.s., primjer svjedoči da je samo čovjek, od svih Božijih stvorenja, pripravan da u sebe primi tako teško breme Božijih riječi a da se ne sruši na zelju i ne pretvori u prah. Selimovićev lik, svojevrstan antipod Poslaniku, a.s., Nurudin, u isto doba (u četrdesetoj godini) dolazi također do spoznaje, ali potpuno suprotne od one Poslanikove, a.s. Nurudin spoznaje istinu, neku svoju, unutrašnju, vlastitu, i nemir i nestabilnost koji ga razaraju i oduzimaju mu snagu. Njemu je četrdeset godina ružno doba, doba nizašta, ne može ni lijevo ni desno. Ne može da se odupre promjenama koje su uslijedile, ali ni da se bori za novoga sebe. Poslanik, a.s., s druge strane, donosi istinu koja je prosvjetljujuća, koja donosi mir i smiraj te duhovno proćišćenje i nadu da nije sve tako crno i da je konačni cilj Božije zadovoljstvo i život na Drugom svijetu. Ponovo se transpozicijom pojma i motiva broja četrdeset koji je bremenit značenjem postiže snažan, izuzetno snažan efekt. U dobu kad je čovjek spreman da ponese Božiju riječ i da spozna sebe i zahvaljuje Gospodaru, Nurudin spoznaje da ništa ne može učiniti i počinje da postepeno gubi vjeru i postaje nemoćan. Vrlo važan postupak za daljnu gradnju priče i razvijanje ideje o potpunom, sudbinskom čovjekovom gubitku. Vrijeme u *Dervišu*, a to se jasno vidi u prvom motu i o tome smo govorili, jeste čovjekov neprijatelj. Ono je, moglo bi se reći, uvijek ružno doba i bez obzira koliko čovjek imao godina, u suštini on je uvijek na gubitku. U tom vremenu siroti čovjek je svjestan da vasiona nije sklopljena tako da ide naruku njegovim željama, htijenjima i ciljevima. Svjestan je smrtnosti i konačnosti i toga da ni život ni smrt nemaju niti mogu imati ikakvu naročitu svrhu niti kosmičku ulogu.[36] Naročito zadnje riječi Nurudinove oslikavaju tegobnost i ljudsku tragediju:

> *Da li da vičem u noć, da sazivam ljude, da tražim pomoć?*
> *Uzalud. Pijetlovi su nemilosrdni, već dižu uzbunu.*
> *Sjedim na koljenima, slušam. U tišini sobe, negdje iz zida, iz stropa,*
> *iz nevidljivog prostora kuca kudret-sat, nezaustavljiv hod sudbine.*
> *Potapa me strah, kao voda.*

34 Kur'an, 73:5.

35 Kur'an, 59:21.

36 Vidi: Risto Tubić, "Bog i metafizika u djelu Meše Selimovića", u: *Književno djelo Meše Selimovića*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Posebna izdanja XCVI, Sarajevo, 1990., str. 53.

Živi ništa ne znaju. Poučite me, mrtvi, kako se može umrijeti bez straha, ili bar bez užasa. Jer, smrt je besmisao, kao i život.[37]

Ponovo suprotna vizija od one koju nudi islam i ponovo upotrijebljeni snažni kur'anski motivi u svojoj transpoziciji. Naročito ovaj svijet i ovaj život nisu besmisao iako su, prema Kur'anu, u odnosu na Drugi svijet samo prolazno i varljivo uživanje. Evo kako Kur'an govori o smislu stvaranja čovjeka: *Onome ko dobro djelo čini, bio muškarac ili žena da je, a uz to pravovjerni je, sigurno ćemo dati da lagodan život provede i sigurno ćemo takve za to što su činili nagraditi nagradom koja najljepša je.*[38]

Kur'an i islam čovjeku nude nadu i spasenje, ne samo na Drugom svijetu, već ovdje i sada. Ovaj svijet nije proklet i ljudska sudbina ne mora nužno biti tragična. Islamski svijet, uvijek koncentriran na držanje zlatne sredine – nikada nije zaboravio da Kur'an također poziva i na uživanje u ljepoti i dobrim stvarima ovoga svijeta, uključujući hranu i piće: *Gospodaru, darivaj Ti nas ljepotom ovoga svijeta, ali i ljepotom Svijeta drugoga, i sačuvaj nas ognjenoga stradanja!*[39]

Islam nije nikada gledao na čovjeka kao na posrnulo biće kojem je čudo potrebno da ga spasi, već kao na teomorfno biće koje je obdareno inteligencijom sposobnom poimati Apsolutno i voljom spremnom izabrati ono što vodi ka Apsolutnom.

3.4. Motiv smrti i samoponištenja (fenā')

Ne samo da je *Derviš i smrt* roman o čovjeku, već je i roman o smrti i ljudskoj sudbini, tako da je i tu prisutna simbolika kur'anskog pera. Evo kako Kur'an govori o smrti: *Svaka duša će smrt kušati i samo na Dan ustanuća nagrada će vam se dati u cijelosti: koga se od Ognja udalji i u Džennet uveden bude – taj će uspjeti, a samo varljiva naslada je život ovosvjetski.*[40]

Sasvim je realno da Kur'an i islam kao vjera s učenjima o zagrobnom životu posebnu pažnju poklanjaju fenomenu smrti. Mnogo je ajeta koji govore o smrti i nismo ih u mogućnosti sve navesti. Ipak, ono što je bitno za nas jeste da je prema Kur'anu, kao što to svjedoče navedeni ajeti, smrt zapisana u *Knjizi suđenih rokova*, te je tako i neodgodiva. U ovome ponovo prepoznajemo preegzistentno "Pero" koje je sve zapisalo do Dana ustanuća pa tako i smrt. U *Dervišu* smrt je, rekli bismo, sveprisutna, jer je ovaj roman i roman o smrti. Evo kako šejh Nurudin govori o smrti.

Govorio sam, tješeći: Smrt je jekin, sigurno saznanje, jedino za što znamo da će nas stići. Izuzetka nema, ni iznenađenja, svi putevi vode

37 Meša Selimović, *Derviš i smrt*..., str. 427.

38 Kur'an, 16:97.

39 Kur'an, 2:201.

40 Kur'an, 2:175.

do nje, sve što činimo to je priprema za nju, priprema čim zakmečimo udarivši čelom o pod, uvijek joj bliže, nikad dalje. Pa ako je jekin, zasto se čudimo kad dođe. Ako je ovaj život kratak prolazak što traje samo čas, ili dan, zašto se borimo da ga produžimo još dan ili čas. Zemaljski život je varljiv, vječnost je bolja. Govorio sam: Zašto vam srca od straha drhte kad se u predsmrtnim mukama noge omotaju jedna oko druge? Smrt je preseljenje iz kuće u kuću. To nije nestanak već drugo rođenje. Kao što prsne ljuska jajeta kad se pile potpuno razvije, tako dođe vrijeme da se rastave duša i tijelo. Smrt je nužnost u neizbježnosti prelaska u drugi svijet, u kome čovjek dostiže svoj puni uspon.

Govorio sam: Smrt je propadanje tvari a ne duše.

Govorio sam: Smrt je promjena stanja. Duša počinje da živi sama. Dok se nije rastala od tijela, ona je prihvatala rukom, gledala okom, slušala uhom, ali je suštinu stvari znala sama sobom.

Govorio sam:

Na dan moje smrti, kad bude nošen moj tabut,
ne misli da ću osjećati bol za ovim svijetom.

Ne plači i ne govori: šteta, šteta.
Kada se mlijeko pokvari, veća je šteta.

Kad vidiš da me polože u grob, ja neću nestati.
Zar mjesec i sunce nestanu kad zađu?

Tebi se čini smrt, a to je rađanje.
Grob ti se čini tamnica, a duša je slobodna postala.

Koje to zrno ne nikne kad se stavi u zemlju?
Pa zašto da sumnjaš u zrno čovjekovo?

Govorio sam: Budi zahvalan, dome Davudov. I reci: došla je istina. Došao je čas. Jer svako kruži svojom putanjom do određenog roka. Stvara vas Bog u utrobama majki vaših, pa vas iz jednog oblika u drugi pretvara, u tami trostruko neprozirnoj. Ne tugujte, radujte se raju koji vam je obećan. O robovi moji, nema za vas straha danas, i nećete biti žalosni. O smirena dušo, vrati se gospodaru svome zadovoljna, jer je on tobom zadovoljan. Uđi među robove moje, uđi u moj džennet.[41]

41 Meša Selimović, *Derviš i smrt*..., str. 16-17.

U ovih nekoliko pasusa, mogli bismo reći, sažet je islamski i kur'anski pogled na smrt, što je i sasvim logično znamo li da ove riječi izgovara ni manje ni više nego jedan derviš. Selimović ovdje nanovo pokazuje koliko je upućen u islam i Kur'an. Selimoviću ponovo treba islamski motiv i islamska, kur'anska vizija, da bi potom potvrdio i osnažio svoju ideju. U ovih nekoliko pasusa Nurudin želi više sam sebe ubijediti u ono u što je nekoć tako čvrsto vjerovao negoli pripremiti se za posljedni govor upućen starcu na samrti. Čini nam se da upravo na odnosu šejha Nurudina i smrti u romanu trijumfira Selimovićev stilski postupak transponiranja kur'anskih motiva. Već smo govorili kakav stilski efekt je postigao Selimović odabirući derviša da preko njega ukaže na tragičnu sudbinu čovjeka. Sada, u suočenju derviša sa smrću efekt se još više pojačava i intenzivira. Sufije nastoje u svom duhovom putovanju ka Bogu dosegnuti stepen *fenāa* – poništenja, stapanja s Bogom, blaženog stupanja u Apsolutnu istinu, u Božiju ljepotu. *Fenā* je mistička smrt: *Dušo, koja si smirena. Vrati se Gospodaru zadovoljna. Te priđi k Mojim robovima. Uđi usred Moga Dženneta.*[42] Onome ko je cijeloga života volio Boga i samo Njega, kaže Gazali, grob postaje rajski vrt, a smrt ubrzava njegov susret s Voljenim, nakon što sve veze svijeta pokida. Smrt je tako u sufijskom učenju skidanje koprena koje skrivaju krajnju Stvarnost.[43] Sve ovo i Selimović i Nurudin dobro znaju. Nurudin čak i citira Rumija u navedenim pasusima. Ipak, smrt je nešto drugačija kod Selimovića. Njemu moramo čestitati na tome kako je slikovito i precizno opisao s kakvim se strahom čovjek susreće kada mu se smrt približi. Međutim, derviš koji se susreće sa smrću i pritom gubi vjeru snažna je slika koja ostavlja isto tako snažan efekt na recipijenta. Dobro primjećuje Andrejević kada za Nurudina i njegovo suočenje sa smrću kaže: "Međutim, kada se nađe pred stvarnom činjenicom smrti, u dervišu nestaje čvrste odluke, ideje nestaju, ostaje samo ogromni nagonski strah od nestajanja. Pred kapijom smrti, on pokušava da spase vlastitu kožu."[44] Sljedeći reci iz *Derviša* ovo veoma lijepo prikazuju:

> *Ponavljam, nemoćan: smrt, kraj. I ne shvaćam potpuno, kao nekad, u tvrđavskim podrumima, dok sam je čekao ravnodušan. Sad mi izgleda daleka, nepojmljiva, i ako sve znam. Smrt, kraj. I odjednom, kao da sam progledao pred tamom što mi je prijetila, obuzeo me užas od nepostojanja, od tog ničega. Pa to je smrt, pa to je kraj! Konačan susret s najstrašnijom kobi. Ne, nikako! Hoću da živim! Ma šta da se desi, hoću da živim, na jednoj nozi do smrti, na uskoj litici do smrti, ali hoću da živim. Moram! Boriću se, zubima ću gristi, bježaću dok*

42 Kur'an, 89:27-30.

43 Vidjeti: Eva de Vitray Meyerovitch, *Antologija sufijskih tekstova*, Naprijed, Zagreb, 1988., str. 217-218.

44 Danica Andrejević, "Fenomen smrti u velikom romanu Meše Selimovića", u: *Književno djelo Meše Selimovića*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Posebna izdanja XCVI, Sarajevo, 1990., str. 203.

> *mi koža ne otpadne s tabana, naći ću nekog da mi pomogne, nož ću staviti pod vrat i tražiću da mi pomogne, i ja sam pomagao drugima, svejedno ako i nisam, pobjeći ću od kraja i od smrti.*[45]

Sada *fenā* više nije nestajanje u Bogu, već jednostavno nestajanje, odlazak u nepostojanje i toga se Nurudin strašno boji i nastoji to izbjeći svim silama. U *Dervišu* je i motiv *fenāa* – samoponištenja i nestanka u Bogu, vrlo vješto transponiran. Čitajući retke koji govore o Nurudinovom suočenju sa smrću, čovjek naprosto osjeti njegovu tegobu, a također se osjeti i ništavilo i njegova strahota koja stalno prijeti. Ne treba se raspravljati sa Selimovićem o tome je li smrt tako strašna ili nije, niti nam je to namjera, jer bismo neminovno ušli u oblast filozofije i spekulacija. Naposlijetku, Kur'an za čovjeka kaže da je stvoren kao slabo i nejako biće, pa nije nikakvo čudo da to nejako stvorenje strahuje od smrti. Ipak, Kur'an, koliko god prijetio griješnicima i krivovjernicima teškim mukama u smrtnome času, veoma često nagovještava lijep kraj i lijepu smrt onima koji vjeruju. U Kur'anu se smrt poredi i sa snom: *U času njihove smrti Allah uzima duše, a i one koje nisu umrle već su usnule, te zadržava one kojima smrt odredio je, a do roka određena pušta one druge; u tome je zaista znamenje za ljude koji hoće razmišljati.*[46] Predaje čak spominju i to da će vjernikova duša napustiti tijelo tako lahko kao kad kapljica rose klizi niz list. Naravno, ovo može izgledati neozbiljno nekome ko nije vjernik, ali ovo je realnost koju veliki broj vjernika ne prihvata tek tako, slijepo, već duboko ubjeđeni u nju. Životi vjernika, naročito sufija, potpuno su determinirani i podložni Božijoj volji, tako da kada se vjerniku smrt približi, osim onog čisto ljudskog straha koji je sasvim realan, postoji i doza smirenost i pomirenosti s Voljom Božijom i nada da će Bog oprostiti sve grijehe, jer Njegova milost obuhvaća sve. Da prostor i tema dozvoljavaju, Selimovićevom dervišu bi se mogli suprotstaviti mnogi svijetli primjeri muslimanskih junaka, što stvarnih što izmišljenih ličnosti, koji su svojski i puni nade u Božiju milost dočekali smrt. Kako nam nije, to ponovo napominjemo, namjera filozofirati i dokazivati suprotno od onoga što Selimović tvrdi, mi se zadržavamo samo na pitanju stilskog postupka transponiranja snažnih kur'anskih motiva u *Dervišu* te efektima koje takav postupak ostavlja.

I na kraju, treba reći da je kur'anskih motiva u romanu *Derviš i smrt* mnogo i da je potrebna posebna, mnogo šira i kompetentnija studija da bi se oni naučno i kritički obradili. Mi smo se u ovom radu ograničili na nekoliko izuzetno važnih kur'anskih motiva koji su prisutni u *Dervišu* te nastojali pokazati kako Selimović, u čije dobro poznavanje islama ne sumnjamo, prenosi te motive u svoj roman i prilagođava ih ideji koju želi promovirati te tako daje dodatnu važnost onome što će u svom velikom romanu reći. Ako je Petrović utvrdio da idejni i ideološki

45 Meša Selimović, *Derviš i smrt*..., str. 410.

46 Kur'an, 39:42.

karakter samog prisustva Kur'ana u *Dervišu* vrši značajnu stilističku funkciju[47], onda se nadamo da smo ovim radom i obradom ove teme dali dodatni, pa makar i mali, doprinos razumijevanu upravo tih, za ovaj roman vrlo važnih, stilističkih funkcija.

Literatura:

Andrejević, Danica, "Fenomen smrti u velikom romanu Meše Selimovića", u: *Književno djelo Meše Selimovića*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Posebna izdanja XCVI, Sarajevo, 1990., str. 203-211.

De Vitray Meyerovitch, Eva, *Antologija sufijskih tekstova*, Naprijed, Zagreb, 1988.

Duraković, Esad, *Orijentologija, univerzum sakralnoga teksta*, Tugra, Sarajevo, 2007.

Hafizović, Rešid, "Poslanik islama i njegova vječna poruka", pogovor u: Seyyed Hossein Nasr, *Muhammed, čovjek Božiji*, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2007.

Pervić, Muharem, "Derviš i pjesnik", u: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici, knjiga IV, Novija književnost*, priredio Enes Duraković, Alef, Sarajevo, 1998., str. 369-390.

Petrović, Miodrag, "O nekim stilskim odlikama romana Derviš i smrt", u: *Književno djelo Meše Selimovića*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Posebna izdanja XCVI, Sarajevo, 1990., str.175-183.

Rebronja, Nadija, "Priče o Božijim poslanicima u podtekstu romana *Derviš i smrt* Meše Selimovića", *Godišnjak* BZK "Preporod", BZK "Preporod", Sarajevo, 2008., str. 211-233.

Schuon, Frithjof, *Dimenzije Islama*, El-Kalem, Sarajevo, 1996., sa engleskog preveo dr. Rešid Hafizović

Selimović, Meša, *Derviš i smrt*, Dani, Sarajevo, 2004.

Tubić, Risto, "Bog i metafizika u djelu Meše Selimovića", u: *Književno djelo Meše Selimovića*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Posebna izdanja XCVI, Sarajevo, 1990., str. 53-60.

47 Petrović, nav. djelo, str. 183.

TRANSPOSITION OF QUR'ANIC MOTIFS IN MEŠA SELIMOVIĆ NOVEL DARWISH AND DEATH

Berin Bajrić

Summary

This work is an attempt to discover and classify basic qur'anic motifs in known novel *Darwish and Death* by Meša Selimović. It treats issue of intertextual relations in the novel and connection to the Qur'an which is expressed in direct citation of certain ayats (or parts of ayats) from Qur'an that are placed in initial positions of the chapters. The main issue in this work revolves around transformation of cited ayats in the novel as well as the ways of it's adaptation in the very text of the novel. What is very appealing is the model by which Selimović adapts very strong qur'anic motifs with the idea which is conveyed to the recipients. Along with this, we try to discover transpositions of qur'anic motifs in the novel *Darwish and Death* as well as its rearrangement that points out the meaning of the novel and enriches promoted message.

Key words: Qur'anic Motifs, Transposition, Meša Selimović, *Darwish and Death*

GODIŠNJAK 2009

PRIJEVODI

UDK 821.512.161-1=163.43*

Mustafa Bülent Ecevit[1]

PJESME

Bošnjak

Ne čuvati domovinu samo
u ratu ljudskost sačuvati
ako nemaš uz oružje muziku
ako nemaš s muzikom pjesmu
spoznat ćeš šta je to ratno poprište
i na njemu smrt šta je

Ne spoznati ratno poprište samo
život živjeti nauči
hiljade za njega umiru
hiljade Bošnjaka
rađa se u svojoj bešici

1 Mustafa Bülent Ecevit (Istanbul 1925.–2006.), političar, pisac, publicist i pjesnik, već kao dječak navikao je na knjigu, jer se u njegovoj obitelji cijenila pisana riječ. Otac mu je bio sin profesora forenzičke medicine na Sveučilištu u Ankari, i profesionalni slikar. Bülent Ecevit četiri puta bio je premijer Turske. Poznat je i kao veliki reformator. Iz aktivne politike povukao se 2004. godine. Zanimljivo je da se uz sve ove nimalo lahke poslove bavio, i to veoma uspješno, i poezijom. Poznati profesor Tahsin Jucel, o Ecevitu – pjesniku, između ostalog, uzimajući kao primjer pjesmu *Žena iz Palamunta*, veli: Ecevit *u centar stavlja model vremena… ta žena najprije je Turkinja, živi u dubokoj vezanosti sa usjevom, prirodom, čovjekom, na toj zemlji na kojoj su ozelenjele civilizacije, na zemlji na kojoj žive svi ljudi…* A Džengiz Ahmatov u jednom segmentu svog dužeg eseja o Ecevitu – poeti govori: *Edževit kao pjesnik i estetik uspijeva da se izoluje od svakodnevnih prolaznih životnih briga…Prvo s čime sam se suočio to je osobenost Edževitovog talenta. Pjesnik koji je nagomilane filozofske opite propustio kroz filter, znači da je u sebi akumulirao razmišljanja, osjećanja i oduševljenja …ostavio je po strani mnoge životne prepreke koje su se u naše vrijeme umnožile i hladnokrvno se utopio u svoje unuverzalno* "ja". A mi bismo samo dodali: Ecevit pjesnik i prozni pisac dao je jasno iskazane tematske okvire, kroz koje se kontinuirano provlači slobodan čovjek.

Džudijeva priča

Tekao je slabašan potok
dolje s Džudijeve planine
na početku potoka moje selo i dva vrta
u njima puno toga
žuta kruška i rumeni nar

U selu šačica ljudi
jogunaste djevojke rodice
zbijaju se kao ovce
u vrelini svojih kuća
žive su a ne žive

Nit' svijet zna za naše selo
nit' moje selo zna za svijet
nit' moje selo ima koristi od svijeta
nit' svijet štete od mog sela
svijet na jednoj selo na drugoj strani

Ponekad noću iz stijene stijeni
iz daljine se čuje oružja zvuk
džin iz bajke se budi
Džudi u svojoj planini tada
svaljuje se na nas poput užasa

Nepoznate komšije ponekad
kao gladni vukovi silaze u selo naše
pa u tmini noći
poput bolesnih srca
drhte naše kuće

Neko bi dolazio
da nam brašno uzme
neko naše duše
neko po zakonu neko otmicom
neko prijatelj neko dušman
ne uspijevano saznati
mi smo kurban

Tako jednom u ponoć
na me dođe red da postanem kurban

istrgoše me od mojih ovaca iz mog sela
sakriveni u stijenama
za domovinu za narod ubiše mene

Na grani kruška i nar
uz tri siročeta i moj prijatelj osta
s Džudijeve planine teče li
još uvijek potok ne znam
da li ponekad meni zapjeva pjesmu ne znam.

1990.

Molba učenima

Mi smo narod
ne pišemo a i slabo čitamo
znanje iz posla crpimo
svjetlost od sunca primamo

I poput mjeseca
među nas se suncem ulazi
ne pravite sjenu
u sjeni ćemo ostati

Da nas niste zgazili saznali biste
tajnu rijetkog cvijeća u nama
onu što stijene brusi
i oštre klisure mi bismo prešli

Sloboda je naša hrana
ne uništavajte je
vi ste i bez nje siti
a mi ostajemo gladni

Ne trgajte iz nas u dubini
korijenje kao granje
jer otrgnute suhe postaju
pupoljci bez ploda ostaju

1982.

Moje saznanje

Sve podatke
kompjuterima sam dao

I znali su me i nisu se znali
i čuli su me i nisu me čuli

Sva pitanja sam im dao
dao im i odgovore

Sve probleme sam im dao
dao im i rješenja

Nek' si slavan rekoše
i pamet si nam dao

Jedino srce osta
da mene tješi od mene

(Prevela s turskog jezika
Lamija Hadžiosmanović)

UDK 82: 929 Pickthall, M.=163.43*

Abdal Hakim Murad (Tim Winter)

Biografska skica Marmaduke Pickthalla[1] (autora romana *Tako mi zore*)

Marmaduke Pickthall[2] (1875.–1936.), jedan od najpopularnijih romanopisaca svoje generacije, bio je također i jedan od najneobičnijih i najoriginalnijih. Prkoseći konvencionalnoj mudrosti u gotovo svakoj temi, koristio je naizgled konzervativnu prozu da predstavi svoje poglede o politici, spolu i religiji, a koji se nisu priklanjali ni edvardijanskoj glavnoj struji niti bilo kakvoj tadašnjoj strani disidentske kulture. Naravno, privlačnost Orijenta nije bila ništa novo – to je čak bila ustaljena konvencija – ali za razliku od Byrona, Burtona, Doughtyja i drugih, koji su bili fascinirani "sjajem i pustoši Istoka", Pickthall je zauzeo stav da je ono najbolje iz osmanske kulture poteklo iz religije. Njegova turkofilija bila je utemeljena u religijskom vjerovanju one vrste koje su najozbiljniji pisci njegovog doba bili lišeni. Za njega je najvredniji posjed jedne kulture bilo uzdanje u Boga, što je Istok sačuvao, a Zapad odbacio u ime progresa. Pickthallova posvećena odanost ga nije spriječila da se ponosi svojim porijeklom, koje je dosezalo do viteza iz dana Williama Osvajača, Sir Rogera de Poictua, od kojeg njegovo čudno prezime potječe. Ta porodica, koja je dugo imala svoje sjedište u Cumberlandu, pomjerila se južno tokom vladavine Williama III. Pickthallov otac Charles, anglikanski paroh, živio je u blizini Woodbridgea u Suffolku. Charlesova žena, koju je kasno oženio, bila je Mary O'Brien, okorjeli pripadnik nekonformista, usprkos svom irskom prezimenu. Ponosila se time što je kćerka admirala Donata Henryja O'Briena, koji je bio junak istog napoleonskog

1 Ovaj tekst je predgovor Abdal Hakima Murada (Tima Wintera) za roman *The Early Hours* autora Marmaduka Pickthalla, Muslim Academic Trust, London, 2010. godine. Abdal Hakim Murad (Tim Winter) je profesor arapskog jezika i islamskih nauka na univerzitetu Cambridge.

2 Marmaduke Pickthall (1875.–1936) bio je najpoznatiji edvardijanski romanopisac, koji je prešao na islam i godinama živio u Turskoj i Egiptu, a nakon toga se preselio u Indiju. Tamo je postao borac za nezavisnost i blizak prijatelj Mahatme Gandhija, a obavljao je i dužnost urednika časopisa "Bombay Chronicle", bio je imam i autor je najpoznatijeg prijevoda Kur'ana na engleski jezik.

rata koji je (iako je ta priča upitna) donio slavu djedu Šejha Abdullaha Quilliama kao prvog poručnika broda "Victory" na Trafalgaru. O'Brien, kojeg je besmrtnim učinio Marryat u djelu *Masterman Ready,* čini se da je neke svoje herojske impulse prenio svome unuku Marmaduku, koji je kroz svoj život cijenio visoke ideale pravednog ratnika predstavljene u djelima Bernarda Shawa. Zanimljivo je to da su Pickthall, Quilliam i, prije njih, Byron, koji su za svoje životne pozive preuzeli buntovničku ljubav prema Istoku, bili unuci pomorskih heroja.

Marmaduke se rodio 1875., i kada je njegov otac umro nakon pet godina, porodica je prodala rektorat u Suffolku i preselila se u prijestolnicu. Za malog dječaka trauma progona iz seoske idile u hladnu i neveselu kuću u Londonu bila je poput snažnog udarca duši, a njegovo oduševljenje otvorenim prostorom, koje prožima sve njegove romane, vjerovatno mnogo duguje toj ranoj formativnoj tranziciji. Klaustrofobija se pojačala kada je počeo pohađati Harrow, čije tajnovite rituale i sistem služenja je kasnije parodirao u svom romanu *Sir Limpidus.* Prijatelji su bili njegova jedina utjeha: možda najbliži prijatelj bio mu je Winston Churchill. Kada su jednom iza njega bili lijenost i maltretiranje koje je doživljavao u Harrowu, mogao je uživati u sve više mladalačkih strasti. Na planinama Jure stekao je svoju životnu ljubav prema planinarenju, a Walesu i Irskoj je naučio velški i galski. Njegov zadivljujući dar za jezike podstaknuo je njegove učitelje da ga predlože za položaj u Ministarstvu vanjskih poslova; pa ipak, na tom ispitu je pao. To ga nije pomelo da zaprosi Muriel Smith, djevojku koja će postati njegova supruga. Ona je pristala, da bi na samo nekoliko godina izgubila svog obećanika radi iznenadne neobične promjene smjera koja će obilježiti njegovu kasniju karijeru. U nadi da će dovoljno naučiti arapski jezik radi dobijanja konzularnog posla u Palestini, i sa uputama koje je dobio u Jerusalemu, Pickthall je otplovio ka Port Saidu. Nije mu još bilo ni osamnaest godina.

Orijent je stigao kao otkrovenje. Kasnije u životu je zapisao: "Kada sam pročitao *Hiljadu i jednu noć*, vidio sam dnevni život Damaska, Jerusalema, Halepa, Kaira i drugih gradova kakve je susreo u ranim devedesetim godinama prošlog stoljeća. Ono što me zapanjilo, čak u svoj svojoj propasti i bijedi, bila je radost tog života u usporedbi sa bilo čim što sam vidio u Evropi. Ljudi su se činili prilično neovisnim o našim brigama u životu, našem nestrpljivom grabljenju bogatstva i strahu od smrti." Pronašao je jednog hodžu da ga još podrobnije poduči arapskom jeziku, te je sa sve većom jezičkom fluentnošću krenuo na brod za Jaffu gdje je, na užas evropskih obitavalaca i misionara, obukao domorodačku nošnju i nestao u palestinsku unutrašnjost.

Iz putopisa *Orijentalni susreti* mogu se nazrijeti neka od njegovih iskustava koja su se dešavala uoči propasti osmanske Azije. Kako objašnjava, pronašao je svijet slobode koja je nezamisliva dječaku iz javne škole odgojenom na skoro idolatrijskoj strasti za Državom. Većina Palestinaca nikada nije vidjela policajca i živjeli su desetljećima bez dodira s vlastima na bilo koji način. Na svoj konzervativan način islamskim pravom su upravljale kadije, koje su, uz izuzetak istanbul-

skih svršenika, bili lokalni ljudi. Sela su birala (ili nasljeđivala) svoje sopstvene poglavare, i isto je važilo i za divlje beduinske klanove. Narod je poštovao i volio sultana-halifu u dalekom Istanbulu, ali je shvatao da nije njegovo pravo da se miješa u njihove živote. Ova sloboda, onoliko koliko i intelektualni pristanak, potakla je Marmaduka na dugo hodočašće koje ga je dovelo do islama. Vidio je muslimanski svijet prije negoli je vesternizacija preoblikovala živote masa i dugo prije nego što je zarazila muslimansko političko mišljenje stvaranjem moderne vizije "islamske države", sa svojom ideologijom i centraliziranom birokracijom. Kao musliman, on ne bi prihvatio ovu totalitarnu moru. Duboka vjera levantinskog seljaštva koja ga je toliko zadivila bila je održavana iskrenošću do koje se može jedino doći kada su ljudi slobodni, a ne prisiljeni, na praksu religije. Ako država prisiljava povinovanje, to znači širenje poroka i nevjerovanja; kao što kaže arapska poslovica koju je Marmaduke dobro poznavao: "Da se kamilino đubre zabrani, ljudi bi ga tražili."

Čini se da je Pickthall u svom životu islam smatrao radikalnom slobodom – jednom slobodom od povreda Države kao i od kandži ega. Ali on je, također, vjerovao da islam nudi slobodu od uskog fanatizma i sektaške mržnje. Kasna osmanska Palestina bila je ispunjena misionarima svih kršćanskih sekti, od kojih je svaka bila uvjerena, u tim preekumenskim danima, samo u svoju ispravnost. Bio je zapanjen rivalstvom ispunjenim mržnjom među sektama koje bi, kako je on smatrao, makar trebale biti ujedinjene u svojoj vjeri u svetoj zemlji. Ali kršćanski Jerusalem je bio labirint suparničkih hramova i liturgija, gdje su se udarci često zadavali u crkvama, dok je Jerusalem islama bio slavodobitno ujedinjen pod Kupolom, koja je izgledala kao fizička kruna grada i njegove kompleksne historije. Godine 1897. obreo se u Damasku, koji je tada bio miran grad ispunjen travnjacima, skrivenim ružičnjacima i drvećem lješnjaka. U ovom dubokom miru, odmarajući se od svojih avantura, metodično je prelazio kroz misterije arapske gramatike. Čitao je poeziju i historiju; ali se činio neodoljivo privučen Kur'anu. U početku ga je k njemu vodila znatiželja, a uskoro je počeo osjećati da je dopro do kraja vječite vjerske potrage jednog Engleza. Do toga ga je dovelo i čitanje djela Thomasa Traherna i Gerrarda Winstanleya, koji su svojim misticizmom prirode i insistiranjem na ličnoj slobodi od nametljive države ili svećenstva bili njegovo nadahnuće od ranih mladalačkih godina. Sada se činilo da njihove riječi urađaju plodom.

Winstanley je važan ključ za razumijevanje Pickthallovih radova. Njegovo ključno djelo iz 1652., *Zakon slobode na platformi,* bilo je manifest pokreta Kopača, najradikalnijeg izdanka levelerskog protestantizma. U ovoj knjizi, koja je duboko oblikovala dušu mladog Pickthalla, Winstanley je ocrtao ono što će postati bit kršćanskog socijalizma. Kopači su vjerovali u svetost rada, a svoje ime su dobili kada su 1649. godine preuzeli komad puste zemlje u Waltonu na Temzi i tu posadili kukuruz, grah i pastrnjak. Ovaj gest je bio, kako je Pickthall shvatio u Damasku, nezakonit u kršćanstvu, ali je to, zapravo, bio šerijatski princip *ihya al-mawat,* sticanje prava na zemlju kada se ona oživi nakon njene "smrti zbog

čovjekova nemara''. Kopače je na okupu držala ljubav, koju je podsticalo i pročišćavalo dostojanstvo rada, a ne skrušena pokornost religijskoj državi.

Pickthallu je uskoro postalo jasno da je njihova disidentska teologija, koja je otišla daleko od Calvina u svom odbacivanju izvornog grijeha i ortodoksne trinitarne doktrine, i u svom isticanju poznavanja Boga preko bliskosti s prirodom, bila upravo poruka islama. Ovo je bila religija za autonomne zajednice, samoupravne pod jednim Bogom, a svaka je bila slobodna da izabere svog sopstvenog sveštenika. Roman *Tako mi zore,* iako sadrži poštovanje prema imperijalnoj prošlosti, nastoji da kombinira Pickthallovu ljubav prema ruralnom životu s entuzijazmom za izjednačavajući i očito oslobađajući program Mladoturskog pokreta. Druga tema povezana s Kopačima koja s privukla Pickthalla bio je komunitarni optimizam. Bratstvo muslimana koje je Pickthall primijetio u Siriji, poštovanje među sunitima i šiitima, i njihova indiferentnost prema klasnim razlikama u njihovim mjestima bogoštovlja, činili su se živim ostvarenjem snova engleskih radikala u vrijeme Cromwellovog Commonwealtha. Ova tema muslimanskog bratstva bit će fundamentalna u Pickthallovim kasnijim radovima i propovijedima. Ništa manje značajno nije bilo ni odbacivanje tradicionalnog crkvenog ekskluzivizma od Kopača. Oni su smatrali da su, bez obzira na vjeru, svi ljudi kandidati za spasenje. U svom ortodoksnom razumijevanju, Kristova žrtva je ukazivala na škrtost nedostojnu Boga koji voli, Koji sigurno može prihvatiti pokajanje bilo kojeg vjerujućeg monoteiste, bilo da je okupan u krvi Njegovog sina ili ne. Na jedan čudan način, stoga, Pickthall se vratio u Damask. Slikovite avanture njegovih dana u Palestini dovele su do ozbiljne duhovne i intelektualne potrage. Čini se da je u islamu otkrio ispunjenje engleskog sna o razumnoj i pravednoj religiji, oslobođenoj praznovjerja i metafizičke zbrke, te o zrijenju plodova u divnom i veselom društvu. Otuda, možda, potječe njegov opušteni stav prema svojoj sopstvenoj religijskoj transformaciji. Kao što je *New Statesman* naveo 1930.: "Gospodin Marmaduke Pickthall je uvijek mnogo volio islam. Kada je postao musliman, to se smatralo više samootkrićem a manje preobraćanjem." Ako je takav bio njegov Put u Damask, zašto se, onda, mladi Pickthall suzdržavao? Neki su mislili da je tome razlog njegova zabrinutost za osjećanja svoje ostarjele majke, koja je imala svoja sopstvena kršćanska ubjeđenja. Ali evo njegovog kasnijeg objašnjenja:

Žao mi je što to moram reći, ali bojim se da nije tačno to da nisam postao musliman kada sam imao devetnaest godina zato što sam se bojao da će to slomiti majčino srce. Tužna je činjenica da sam bio nestrpljiv da postanem musliman, ali u potpunosti zaboravljajući na majku. Moj je muslimanski učitelj – šejhu-l-ulema velike džamije u Damasku – plemeniti i dobri starac, kojem sam jednoga dana spomenuo svoju želju da postanem musliman, bio taj koji me je podsjetio na dužnost prema majci i zabranio mi da ispovijedam islam dok se ne posavjetujem s njom. "Ne, sinko", bile su njegove riječi, "sačekaj dok ne porasteš, i dok opet ne vidiš svoju domovinu. Ti si sam među nama kao što su naši dječaci sami među kršćanima. Bog zna kako bih se ja osjećao kada bi bilo koji kršćanski učitelj postupao s mojim sinom drugačije nego što ja postupam s tobom." (...) "Da sam postao

musliman tada, vjerovatno bih gorko požalio – nastranu što bih unesrećio majku, i što bi to mene učinilo nesretnim – zato što nisam razmišljao i dovoljno naučio o toj religiji da budem siguran u svoje vjerovanje. Tada me je privlačila samo romansa i pozorište Istoka. Postao sam gorljivi musliman nakon dvadeset godina."

Stoga je napustio Damask a da nije postao musliman. Međutim, nuđeni su mu poslovi. Britanski muzej mu je ponudio službu zbog toga što je znao velški i irski jezik, ali on je to odbio. Također mu je ponuđen položaj vicekonzula u Britanskom konzulatu u Haifi, ali ova ponuda je povučena kada je činovništvo saznalo koliko je mlad. Njegova porodica i strpljiva Muriel su ga pozvali kući i, bez novčića u džepu, poslušao je. Nazad je putovao polahko, razmišljajući o smislu svojih poteza. Kako je za sobom ostavljao sunce, čini se da je, također, ostavljao i učtivost i zadovoljstvo. Muslimani su bili najsretniji ljudi na svijetu, nikada se nisu žalili čak i kada su bili suočeni s najvećim prijetnjama. Kršćane među njima štitile su i privilegovale kapitulacije (trgovačke i poslovne povlastice). Ipak, kako se Evropa približavala, tako se i slika mijenjala. Otomanski Balkan je bio nasilno umanjen križarskim ratom i ustankom, za koje je Pickthall vjerovao da su potaknuti izvana. Vidio je Moreu, prvu zemlju grčke nezavisnosti, u kojoj je jedna trećina muslimana bila ubijena. I nad ostalim kutovima Otomanskog carstva se nadvijala slična sudbina; ali još su se ljudi smiješili. To je bila milost *raziluka:* pomirenja s Božijom odlukom. Natrag u Londonu, Pickthall se pokazao dosljednim svom ranijem obećanju. Šetao se pločnikom ispred Murieline kuće na starinski način i slomio otpor njenih roditelja. Oženio ju je u septembru 1896., s tim što je postio prethodni dan u znak poštovanja prema onome što je još smatrao crkvenim sakramentom. Onda ju je brzo odveo u Ženevu, djelomično zbog skijanja, a djelomično, također, da bi se povezao s književnim krugovima kojima se divio. Tokom njegovog proputovanja mrkom kalvinističkom prijestolnicom, Pickthall je izučio vještine koje će ga učiniti široko poznatim pobornikom kako pisanja romana, tako i još nerazvijenog sporta skijanja. Počeo je jedan roman, pisao je dnevnik, u kojem se, usprkos njegovoj mladosti, njegov zreli deskriptivni dar već pomaljao. Pisao je o "bisernoj magli" koju je nježno izgurivao zalazak sunca na jezeru i planinama. Dvostruka jedra barke i sam trup činili su se nepomičnim, ali ipak su čvrsto klizili kraj dokova. Nešto udaljeno je bilo u čitavom tom prizoru, ili mi se bar tako činilo. Mogao sam se odvojiti od pejzaža: stajati pozada, takoreći, i diviti se onako kako se neko divi lijepoj slici. Prešao sam most: noć bez zvijezda sa jedne strane: umirući dan sa druge. Magla je pala po gradu: magla koja je sjajila plavim prozirnim svjetlom koje je gorjelo i svuda i nigdje, iz kojeg su žuta svjetla gledala njihov plesni trag pažljivo na vodi, kao s citadele. Udaljenost ulica je bila preplavljena mrtvim sivilom, od kojeg je izblijedjela i posljednja toplota svjetla. Kako sam dublje silazio u grad, on nije imao nikakvog drugog svjetla do li uličnih svjetiljki, i odsjaja prozora osvijetljenog lampom tu i tamo, ali nebo je još bilo blijedo i zeleno, mehko poput baršuna. Velike okrugle kapi električnog svjetla, koje su se uzdizale na mostu naspram beskrajnog prostora, i njihovi izduženi odrazi, hvatali su pogled i zasljepljivali.

Ovaj prizor je, međutim, skrivao *tristesse,* lokalno raspoloženje koje je Byron nazvao "lemankolija". *S jutrom, gusta magla Visila je nad gradom, poput vela na licu obične žene, koja skriva mrlje i nedostatke, i umekšavala je svu oštrinu crta umirujućim nagovještajem nepostojeće ljepote.*

Zakon je prirode, kao i umjetnosti, da je poluotkriveno privlačnije nego golo. Nažalost, postoji drugi zakon koji ne da čovjeku da bude smiren dok ne skine svoj ideal i drži ga golog. Stoga je kraj snova većine ljudi razočarenje. I ovo razočarenje je srazmjerno onome što svijet naziva uspjehom.

Na obalama jezera Leman, romanopisac u čekanju je stekao svoju ljubav prema svjetlosti, što je kasnije postalo jedna od njegovih prednosti i vrlina njegove zrele proze. I ovdje je, također, razvio taj osjećaj da je priroda koju promatra krhka, čak i nestvarna, i kako čovjek površno prolazi njome. Ovo su stavovi koji su obogaćivali njegove romane, i još više pripremili njegovo srce za islam. Uz sve ovo, Pickthallovo pisanje je odražavalo senzibilitet slika njegovih savremenika i konvertita nalik njemu poput Ivana Aguélija u Švedskoj i Étienna Dineta u francuskom Alžiru. Aguélijeve slike imaju sibelijanski osjećaj sanjive bezvremenosti; dok Dinetove bujne alžirske i mekanske scene pobuđuju muslimanski osjećaj da je Bog prisutan u našim dnevnim radostima: da, kako Kur'an kaže, "Gdje god da se okrenete, tamo je Božije lice." Pickthallovi romani, u svom najboljem obliku, mogu sličiti spoju dvaju stilova: sjevernjačke suzdržanosti i južnjačke radosti. Taj spoj je bio ključ za osobenost zapadno-muslimanskog romana u dvadesetom stoljeću: Isabelle Eberhardt i Eric Winkel predstavljaju posebno dobre primjere. Ipak, njegove religijske potrebe su naizgled bile zadovoljene sve većim visokim anglikanstvom. On je često postio i prisustvovao misi i pričešću, te je insistirao (usprkos neslaganju rođaka svoje supruge koji su bili vezani za crkvenu službu) na istini apostolskog nasljeđivanja. Pa ipak, iza svega toga njegove bilježnice ukazuju na drčnu spremnost da prihvati i da se suoči sa sumnjama, a čak odaju i čvrsti cinizam u vezi s konačnom istinom Boga. On se izborio s ovim teškoćama, tražeći pomoć u tadašnjoj sekularnoj filozofiji, te na koncu postao, kao i Al-Gazali, snažnijim čovjekom. Prava književnost ili odražava vjeru ili je opsjednuta time što je ne sadrži. Pickthallove mladalačke sumnje potakle su objavljivanje njegovih prvih djela: kratkih priča *Monsieur le Président* i *Riječ Engleza*, obje objavljene 1898. Roman godine koji je počeo u Švicarskoj nije nikada objavljen: to je jednostavno bila mladalačka ludost, laboratorijski eksperiment, čije objavljivanje mu ne bi nikako pomoglo. Nažalost, ni njegov prvi objavljeni roman, *Sve lude*, nije bio mnogo bolji i sadržavao je, u očima te sada nezamislive Engleske, moralno problematične dijelove koji će ga obilježiti u kasnijim godinama reputacijom raskalašenika. Čak je i njegova majka bila uznemirena najuvredljivijim dijelom knjige, koja je sadržavala riječ "steznik", što je bio dio viktorijanskog donjeg veša koji se nije smio spominjati. Anglikanski biskup iz Jerusalema, kojem je Pickthall nesmotreno poslao jedan primjerak, bio je isto tako uznemiren. Mladi je romanopisac izgubio mnogo prijatelja. Uskoro je kupio neprodane primjerke i dao da se unište. Međutim, već tada je napisao veći dio jednog romana koji će ga

katapultirati u slavu kao jednog od glavnih britanskih romanopisaca tog vremena: roman *Ribar Said.* Ovaj roman je 1903. objavio Methuen, sa spektakularno povoljnim prikazima. Mnoštvo pisama njegovih simpatizera mu je dolazilo na vrata. Jedno posebno prijatno pismo je došlo od H. G. Wellsa, koji je napisao, "Volio bih kad bih mogao biti siguran u vezi sa svojim sopstvenim radom kao što sam siguran s tvojim – da će biti živo i interesantno ljudima i za pedeset godina." Profesori poput orijentaliste Granvilla Browna s Cambridgea nizali su pohvale za to djelo koje su smatrali tačnim opisom arapskog života. U kasnijim godinama, Pickthall je priznao da fokus romana na manje privlačnim aspektima "arapske ličnosti" koju je susreo u Palestini ne bi nikada popularizirao taj roman među samim Arapima, ali nakon svog obraćenja, insistirao je na tome da zadatak romanopisca nije da širi propagandu, bilo dobru ili lošu. Kao i s romanom *Tako mi zore,* bio je uvjeren da je vjeran svojim opažanjima: on je dokumentirao engleski i orijentalni život onako kako ga je vidio, a ne onako kako su ga on ili drugi ljudi željeli vidjeti. Veličina orijentalne vizije je na ovaj način sjajila još više. Sljedeći roman se tematski vraća Engleskoj. Roman *Enid* je prva od njegovih priča o području Suffolku, i u nekim elementima podsjeća na djela braće Powys. Uslijedilo je djelo *Kuća islama,* koje je napisao dok je njegovao majku kad je bila krajnje bolesna, te u vrijeme kada je njegov život bio ožalošćen sve jasnijom spoznajom da nikada neće imati djecu. Roman je nesiguran i nezreo. Još tek u svojim dvadesetim godinama, Pickthall je mogao upravljati komičnim prizorima romana *Ribar Said,* ali nije mogao u potpunosti održati ozbiljnu, tragičnu temu koju je izabrao za *Kuću,* koja opisuje nesreću muslimana koji je prisiljen odvesti svoju bolesnu kćer oholom evropskom doktoru kada je tradicionalni lijekovi ne uspiju izliječiti.

Ovaj produktivni ali monotoni period njegovog života završava se 1907. godine. Poziv u palaču St. James da upozna suprugu kapetana Machella, savjetnika egipatskog premijera Mustafe Fehmi-paše, počeo je sa razgovorom o njegovim knjigama, a završio s pozivom u Aleksandriju. Pickthall je objeručke prihvatio taj prijedlog i uskoro se vratio na svoj voljeni Istok. Opet u domorodačkoj odori, putovao je kroz unutrašnjost, diveći se vjerskom festivalu (*mevludu*) al-Sayyida al-Badawija u Tanti, i uživljavajući se u arapske običaje. Posljedica toga je bila niz kratkih priča i roman *Djeca Nila.* To mu je, također, pružilo priliku da pomogne svom prijatelju Jamesu Hanaueru, anglikanskom kapelanu u Damasku, da uredi svoju antologiju muslimanskih, kršćanskih i jevrejskih priča, *Folklor Svete Zemlje,* što je malo klasično djelo koje se još prodaje. Godina 1908. donijela je nagovještaje kolapsa staroga svijeta. U početku, izgledalo je da mladoturska revolucija nagovještava vrijeme nade za Carstvo. Kako roman *Tako mi zore* pokazuje, Pickthall je pozdravio dolazak idealističkih revolucionara, misleći da će oni voditi Carstvo bolje nego stari Sultan sa svojim zakučastim običajima. Dok su ih drugi romanopisci – u posljednje vrijeme Barry Unsworth – tipično smatrali sekularnim jakobincima koji su odlučni da unište osmansku kulturu, Pickthall je imao složeniji stav prema njima. Pickthall je dovoljno dobro poznavao tursku

ulemu te je znao da je Partija unije i progresa – čija revolucija sačinjava pozadinu romana – bio jedna široka koalicija koja je uključivala mnoge vjerske učenjake i koja je bila bliska *Cemiyet-i Ilmiyye,* glavnom udruženju uleme. Zapravo, kada se revolucija odvijala, sve vodeće vjerske ličnosti su pozdravile ovaj podvig "svetog komiteta/partije" koji je uspostavio konstitutivnu vladavinu i parlamentarno predstavništvo. Također su bile uključene i brojne sufije. Mladoturke je hvalio Šejh Erbilli Mehmet Es'ad, najpoznatiji vođa nakšibendijskog reda, koji je bio u egzilu zbog kritiziranja Abdul Hamidove autokratije. To su činile i istanbulske lože mevlevijskog reda koje su služile kao tajne tačke za širenje partijske/komitetske literature koja je dolazila izvana. U Makedoniji, u srcu Mladoturskog pokreta, Komitet je primao srčanu podršku derviških redova poput melamijskog.

Možda se tu nalazi bit Pickthallove očite distanciranosti prema Šejh Abdullahu Quilliamu, tadašnjem vođi male britanske muslimanske zajednice. Quilliam je bio povjerenik Abdul Hamida, "Sultanov Englez", njegov privatni savjetnik i emisar u osjetljivim misijama na Balkanu. Quilliam je poznavao Sultana onako kako Pickthall nikada nije mogao i možda je osjećao da je njegovo suprotstavljanje Mladoturskom pokretu u potpunosti opravdano nesrećama Balkanskog rata iz 1912., kada je Carstvo izgubilo gotovo sve preostale evropske teritorije od osvetoljubivih kršćana. Još poraznija je bila unionistička odluka da se Turska svrsta s pruskim militarizmom tokom Prvog svjetskog rata. I Pickthall je, također, bio zabrinut zbog Turske, uvidjevši da se stara britanska politika podržavanja cjelovitosti Osmanskog carstva, koja je otpočela čak i prije nego što je Britanija intervenirala na strani Turske u Krimskom ratu, i koja je bila osnažena Disraelijevom antiruskom strategijom, čvrsto rastakala uoči mladoturskog entuzijazma za Njemačkom.

Udar i protuudar je prolio mnogo plemenite osmanlijske krvi. Arapi i balkanski muslimani, koji su se prethodno ugledali na Turke zbog njihovog političkog i vjerskog vodstva, počinjali su se pitati da li bi se trebali obazirati na znake uzbune od evropskih sila i tražiti autonomiju ili izravnu neovisnost od Porte. S jedne strane, iza nemira se osjećao britanski strah da će, u riječima sir Marka Sykesa, "kolaps Osmanskog carstva biti zastrašujuća katastrofa za nas". S druge strane su bile poredane sile grabežljivih francuskih obala, gladstonovske kršćanske islamofobije i militantnog panslavizma koji se gomilao iz tamnijih kutaka moskovske birokratije.

Šejh Abdullah Quilliam, taj neumirući lojalist Carstvu, burno je polemisao u stihu:

Čuj, o Care "svih Rusija",
Osluhni! Zvuk poziva Slobode
Kako pjeva trijumfalnim notama,
"Nestanite tirani! Nestanite nitkovi!"

Poput Pickthalla, Quilliam je znao da je integritet tradicionalnih zemalja islama bio u opasnosti ne toliko zbog njihove unutarnje slabosti, koliko zbog ruskog sistema vladavine, koja, kako je Pickthall vidi, "mora imati rat. Rat je neophodnost njenog postojanja, jer period mira neizbježno dovodi do revolucije koja se dugo kuha." Pickthall je bio siguran da bi kolaps Osmanskog carstva utopio regiju u nered za jedan period. Čini se da je imao malo povjerenja u sposobnost arapskih ili balkanskih naroda da obnove raznoliki i stabilni prostor kojeg su Osmanlije, u najboljem slučaju, osiguravale, i žalio je zbog promjene smjera Ministarstva vanjskih poslova. Pickthall je bio mišljenja da "nezavisnu Tursku naši su stariji, bolje obrazovani državnici smatrali neophodnom (...) poput sigurnosnog ventila u parnoj mašini: ako ga baciš – mašina će eksplodirati." Lawrence i njegovi arapski saveznici će uskoro pokazati da su njegova predviđanja bila istinita. Balkanska historija neće biti ništa manje tragična. Usprkos hvalama upućenim unionistima u romanu *Tako mi zore,* i gotovo kromvelovske nesklonosti ka hamidovskom centralizmu i apsolutizmu, Pickthall nije nikada bio na njihovoj strani. On se kasnije vjerovatno često pitao da li je Quilliamov uporni konzervativizam, koji se tada očitovao u podršci liberalne partije staroturaka, bio pametniji izbor. Quilliam se kretao iza kulisa u palači Yıldız, i poznavao je Abdul Hamida kako su samo rijetki mogli. Abdul Hamid mu je vjerovao, i čak volio tog čovjeka. Mladoturci su obećali novi početak za islam, halifat i čitav muslimanski svijet; ali, kako Pickthall sugerira, vjerska vizija se otupila među nekima koji su, žudeći za idealom multinacionalnog carstva, razvili nacionalističke i tiranske preokupacije koje su bile podložne otuđivanju onih samih manjina za koje su tvrdili da ih emancipiraju. Quilliam je požurivao Sultana da dozvoli balkanskim muslimanima da zadrže svoje oružje; unionisti su ih razoružavali. Posljedice su se mogle vidjeti u tragičnim redovima izbjeglica koje su bježale od etničkog čišćenja 1912. i 1913. godine.

Kako su pristizale nevesele vijesti, činilo se kao da su Nebesa konačno prepustila Carstvo njegovoj sudbini. U Engleskoj, Pickthall je gorljivo navijao za Tursku, te osnovao Angloosmansko društvo, ali nije mogao učiniti ništa protiv novog sekretara u Ministarstvu vanjskih poslova, sir Edwarda Greya, koji je bio, kako je Granville Browne prokomentirao, "rusofil, germanofob i antiislamista." Pickthall je Ministarstvu vanjskih poslova napisao službeni zahtjev da sazna da li se novi aranžmani na Balkanu mogu smatrati produženjem mira, i dobio je sljedeći odgovor: "Da, i reći ću vam zašto. To nije općenito poznato. Ali muslimanska populacija je gotovo izbrisana – 240. 000 ih je ubijeno samo u Zapadnoj Trakiji – to je olakšavajući faktor." Dok je navijao za umiruće Carstvo, Pickthall je pronašao vremena za pisanje romana. Djelo *Larkmeadow,* još jedna priča o Suffolku, pojavilo se 1911. godine, a 1913. napisao je jedno od svojih remekdjela – roman *Žena s velom.* Ovaj roman slijedi *Saida* svojim jakim opisom bliskoistočnog života koji često sliči Zolinom, ali u ovom djelu postoji i polemička podstruja. Edvardijanska imperijalna uvjerenja o zlu ropstva nisu mogla nadjačati očaravajuću stvarnost kairskog harema, gdje je konkubinstvo bilo karijera koju su žarko priželjkivale mnoge kavkaske djevojke, čiji čuvari su zahvaljivali Bogu

što se njihova sudbina tako razriješila. Lord Cromer, iako je općenito prezirao egipatske običaje, učinio je izuzetak u slučaju ropstva – institucije čiju islamsku manifestaciju je mogao nevoljko poštovati:

Može se posumnjati (piše Cromer) da li je u većini slučajeva sudbina robova, u svom materijalnom aspektu, teža od, ili čak jednako teška kao sudbina mnogih sluga u Evropi. Uistinu, s jedne strane gledišta, istočni rob je u boljoj poziciji nego zapadni. Potonjeg mogu izbaciti s posla u svakom trenutku. (...) Česti su slučajevi gospodara koji bi se rado riješili svojih robova, ali ne mogu to učiniti jer robovi neće prihvatiti dar slobode. Moralna dužnost, koja je univerzalno prepoznata, nalaže svim gospodarima da paze stare i nemoćne robove dok ne umru; ova dužnost je često tegobna u slučaju onih koji su naslijedili robove od svojih roditelja ili drugih rođaka. (Lord Cromer, *Savremeni Egipat,* New York, 1908., II, 496-7). Prikazujući ono što je smatrao pozitivnim aspektima poligamije i ropstva, roman *Žena s velom* je bio hrabra, pa čak i izvanredna knjiga, koja je zamišljena da šokira one koji su zadojeni na poznatim fantazijama i predrasudama o orijentalnom životu i prirodnoj superiornosti monogamije. Možda je zbog toga ova knjiga bila jedno od njegovih najmanje popularnih djela. Tokom istog perioda Pickthall je pisao za "New Age", popularni književni časopis koji je podržavao Bernard Shaw, te skoro svake sedmice dijelio stranice s Ezrom Poundom, D. H. Lawrencom i G. K. Chestertonom. Kao politički zagovornik bio je veoma neuspješan; ali kao književna ličnost – tek je nadolazio. Roman *Žena s velom* mu je obezbijedio put za Istanbul. Stanujući s jednom njemačkom damom (gospođom Kate, što u turciziranoj formi izgleda kao "Misket Hanum'') u jednoj kući u tihom predgrađu Erenköy, naučio je turski jezik od hodže iz obližnjeg kvarta Göztepe i upoznao veoma različite stanovnike tog grada. Roman *Tako mi zore* dobro pokazuje njegovu moć promatranja ljudi. Svako se čini uhvaćen između dva svijeta, kako je izvanredno pokazano u jednom prizoru prijema Zekki Paše, gdje turski i evropski muzičari istovremeno sviraju na suprotnim krajevima sale, usred čega su turske dame, na njihovo ogromno nezadovoljstvo, nagovorene da se otkriju radi kršćanskih gostiju. Pickthall na divan način dijagnozira podlu žudnju istanbulske elite za zapadnim odobravanjem, što je slabost koju je u skorašnje vrijeme briljantno opisao Orhan Pamuk. Na velikoj pozornici gdje se odigrava posljednji prizor Imperije, Pickthall nam prikazuje primjere posebnih skupina ljudi koje je poznavao. Jedan od njih je Deyli Ferid, polupozapadnjačena i cinična osoba koja može da zauzme obje strane u gotovo bilo kakvoj raspravi. Arif Hikmet voli zavjereništvo radi samog zavjereništva, i ne može prestati s intrigama čak i kada revolucija uspije. Basri Bey je tip patriotskog mladog aktiviste Partije jedinstva i progresa čije društvo je Picthall već tražio u Damasku i Kairu. Glavni lik, Kameruddin, oličenje je balkanske muslimanske iskrenosti, te gotovo simbol čitavog turskog naroda, s vjerom u Boga koja mu pomaže da izdrži sve tragedije koje mu je Sudbina odredila. Gulraaneh je njegov ženski ekvivalent: ona je skromnog porijekla, ali ipak čistog srca i ponosna. U Erenköyu, Pickthall je posmatrao politička previranja u prijestolnici, koja je potom zabilježio u svom

dramatičnom, ali tužnom memoaru *Sa Turčinom u ratu* te u nizu strastvenih eseja objedinjenih pod naslovom *Crni križarski rat.* Tokom tog vremena napisao je da, usprkos balkanskim masakrima, kršćani nisu bili uznemiravani u tom velikom gradu (Istanbulu). On je zabilježio jedan poznat prizor u nekoj pravoslavnoj crkvi u Peri na uskršnji petak: "četiri različite frakcije su se borile koja će nositi veliki Križ, a biskup je mahao desno i lijevo svojim štapom iznad njihovih glava; mnogi muškarci su bili ranjeni, a žene u napadima histerije. Turska konjička policija je morala nasilno ući da bi zaustavila dalje prolijevanje krvi." To je bio savršen prizor klasičnog osmanskog samorazumijevanja: bez sultana-halife, manjine će se poubijati. Drugi balkanski rat, koji je bio svjedokom prepirki pobjedonosnih pravoslavnih sila oko amputiranih udova Turske, nalikovao je potpunoj osveti.

Pickthall se vratio u Englesku ozarenu srećom zbog kršćanskih pobjeda. Kao ljubitelj Turske, Pickthalla je prenerazilo to osjećanje trijumfa. Londonski biskup je održao misu zalaganja da bi molio za pobjedu bugarske armije dok ona maršira prema Istanbulu. Gdje je, u svemu tome, bio Pickthallov visoki anglikanizam? Engleska atmosfera svetog rata bila je ta koja ga je konačno odvojila od vjere njegovih očeva. Pickthall se uvijek osjećao nelagodno slušajući one engleske himne koje proklinju nevjernike. Posebno ga je iritirala bijesna zahvalnica biskupa Clevelanda Coxa kasnom imperijalnom kršćanstvu:

Gospodova truba! Čujem kako svira!
Naprijed sa Krstom; svijet će spoznati
Jehovino oružje naspram neprijatelja;
Past će dole prokleti mlađak!
Oružje! Oružje!
Bog to tako želi.

I tada, u maloj seoskoj crkvi u Sussexu, gdje je potražio sklonište od Londona u jeku ksenofobičnog bijesa, Pickthall je čuo kako jedan vikar baca prokletstvo na đavoljeg Turčina. Kap koja je prelila čašu bila je himna Charlesa Wesleya "Za Muhamedance'':

O, neka vam krv jednom prosuta zaplače
Za one koji su prezreli Tvoju prosutu krv:
Potvrdi svoje slavno Božanstvo
Ispruži svoju ruku ti trojedini Bože
Istjeraj unitarijanskog neprijatelja
I njegova uvjerenja natrag u pakao pošalji.

Pickthall je pomislio na Carnegijev izvještaj, u kojem povodom grčkog napada na Valonu stoji da "ni za stoljeće kajanja ne bi se mogli okajati." Pomislio je na nasilna preobraćenja Pomaka u Bugarskoj. Sjetio se izbjeglica u Istanbulu, čije usne su kršćanski vojnici rezali kao trofeje. Sjetio se da niti jedan musliman ne bi nikada pjevao himnu protiv Isusa. Nije mogao više podnijeti. Izašao je iz crkve

prije kraja mise, i nikada se više nije osjećao kršćaninom. Politička situacija se nastavila pogoršavati. Prestrašeni novom britanskom politikom, koja se činila spremnom da utopi Balkan i Bliski Istok u haos, Mladoturci su ojačali svoje veze s Berlinom. U međuvremenu je britanska vlada, predvođena istim ljudima koji su dozvolili uništenje Makedonije i Trakije, marširala strmoglavo prema ratu s Centralnim silama. U augustu 1914., Winston Churchill je zauzeo dva turska broda drednota, "Sultan Osman" i "Rešadiye", koji su bili u izgradnji u jednom britanskom brodogradilištu. Bijes u Turskoj je bio ogroman. Obični Turci su sakupili milione funti: žene su čak prodavale svoju kosu za nekoliko bakrenjaka a školarci su se hranili suhim hljebom da bi doprinijeli fondu. Ali brodovi su nestali, i s njima posljednje Pickthallove nade za miran dogovor. Ruševine nacionalističke Evrope, plemenska taština s kojom je pritiskala ostatak svijeta kao jedini način za ljudski progres, poslala je milione mladića u njihovu smrt. Posljednji okidač bio je atentat na nadvojvodu Franza Ferdinanda, koji je počinio jedan srpski nacionalista na ulicama Sarajeva.

Rat je razbio ideale Evrope, a Kruppove mašine su pozajmile novu učinkovitost njenim patriotskim mržnjama. Hun je došao do Marne i engleske udovice su davile njihove jazavičare svojim vlastitim rukama. Asquith je proklamirao da će "križ zamijeniti polumjesec na munari Aja Sofije''. Nije bilo vrijeme za turkofilstvo. Međutim, Pickthall je iznašao novi izvor svoje snage. Ruševine ljudske autonomije su se pokazale kao smrtna fantazija; i samo je Bog mogao podariti utjehu. Ali gdje se On mogao naći? Godine 1913., lady Evelyn Cobbold, sutherlandska nasljednica i putnica, pokušala ga je preobratiti tokom jedne večere u Claridgesu, objasnivši da će poslužitelji odlično poslužiti kao svjedoci. On je pristojno oklijevao, ali nije smislio niti jedan argument protiv tog prijedloga. Ono što je on vidio i opisao, ona je živjela. Kao engleska muslimanka koja je bila bliska srcu Azije, znala je da je njegova ljubav prema islamu utemeljena u nečemu što je mnogo veće od uživanja u egzotici u stilu Pierrea Lotija. I tako, 29. novembra 1914., usred predavanja koje je držao o "Islamu i progresu", riskirao je i primio islam. Od tada će svoj život živjeti u svjetlu Jednog Boga islama. Muriel ga je uskoro slijedila u tome. Rat se nastavljao, i Pickthall je posmatrao kako Turci pobjeđuju ujedinjene britanske i kolonijalne trupe na Galipolju, ali arapski ustanak pod Lawrenceom ih je izdao. Poput Evelyn Cobbold, Pickthall je prezirao Lawrenca kao plitkog romantičara, koji je predat neprirodnim strastima i divljim krivim procjenama britanskih namjera. Tako je kasnije napisao u prikazu *Sedam stubova mudrosti:* On je, uistinu, smatrao Arape muževnijim narodom od Turaka. Mislio je da su oni sposobniji da upravljaju. Doista je bio uvjeren da će britanska vlada tačno ispuniti sva obećanja koja je dala. Iskreno je vjerovao da je ono što je Arape učinilo gorljivim u pobuni bila ljubav prema slobodi i Lawrenceov lični napor i primjer, a ne velike sume koje su britanske vlasti platile i ideja o pljačkanja Damaska. Dok su Evropljani krvavili noseve jedni drugima, i podsticali isto ponašanje kod drugih, Pickthall je počeo definirati svoj položaj u britanskoj muslimanskoj zajednici. Zajednica u Liverpoolu je izgubila svoju džamiju 1908.

godine i Šejh Abdullah je otišao na teren, u turski grad Bostancık, da bi se nakon toga vratio kao misteriozni Dr. Henri Marcel Leon, prevodilac sufijske poezije i autor jednog rada o gripi. U Notting Hillu je postojao mesdžid, Islamsko društvo, Muslimansko književno društvo i također ekscentrična anglo-mogulska džamija u Wokingu. U svim ovim institucijama je Pickthall, čiji romani su ga učinili slavnom ličnošću među britanskim muslimanima, zauzimao ulogu vođe. Počeo je držati hutbu petkom u Londonu i u džamiji u Wokingu. "Ako postoji jedna stvar od koje će vam kosa posijedjeti, to je držanje hutbe na arapskom", primijetio je kasnije. Blagovremeno su neke od njegovih hutbi i objavljene, te su privukle pažnju drugih u muslimanskom svijetu. K tome, proveo je jednu godinu rukovodeći Islamskim informacionim biroom u Palace Street u Londonu. Taj biro je izdavao sedmičnjak "The Muslim Outlook". "Outlook" su osnovali indijski muslimani odani halifatu. Njihov "hilafetistički" pokret predstavljao je ozbiljnu prijetnju britanskoj upravi u Indiji, koja je ranije otkrila da su muslimani manje privrženi Stranci neovisnosti od hindusa. Ali politika britanske vlade prema Turskoj prešla je sve granice. Osamnaestog januara 1918., Lloyd George je obećao Istanbul i turska govorna područja Trakije postratnoj Turskoj; međutim, stvarnost se ispostavila veoma drugačijom. Istanbul je stavljen pod savezničku okupaciju i veliki dio muslimanske Trakije je dodijeljen Grčkoj. Ovaj posljednji slučaj perfidnosti Albiona pojačao je indijsko-muslimansko nepovjerenje prema britanskoj upravi. Gandhi je tako ohrabrivao mnoge hinduse da podrže hilafetski pokret. Malo je Indijaca učestvovalo u Radžovoj oficijelnoj proslavi kraja Prvog svjetskog rata. Umjesto toga, milioni telegrama žalbi su stigli u rezidenciju potkralja.

Pickthall je u tom trenutku bio najžešći: Objektivnost je mnogo češća na Istoku nego na Zapadu; nacije, poput individua, tamo se procjenjuju po svojim riječima a ne po svojoj sopstvenoj ideji namjera ili uvjerenja. Ove nekonzistentnosti, koje se bez sumnje čine neznatnim jednom britanskom političaru, ostavljaju na orijentalnog čovjeka utisak duboke nepravde i proizvod fanatizma. Istok bilježi naša djela i pregleda ih kao cjelinu. Nema vidljivog kraja apsurdnostima u koje nas može odvesti ovaj mentalni nedostatak naših vladara. (...) Ništa nije previše nevjerovatno kada su usplahireni mediokriteti na mjestu genija. Ovo gorko otuđenje od britanske politike, koje ga je sada postavilo na suprotan kraj od njegovog nekadašnjeg prijatelja Churchilla, otvorilo je novo poglavlje u Pickthallovom životu. Strastveni pobornici hilafeta su ga pozvali da postane urednik glavnih indijskih novina, "The Bombay Chronicle" i on je to prihvatio. U septembru 1919. došao je do Apollo Bundera u Bombaju i odmah se našao u vrtlogu indijskog života i politike. Kada je stigao, većina osoblja časopisa "Chronicle" je bila u štrajku i časopis je propadao; ali u šest mjeseci on je to promijenio i uduplao njegov tiraž, kroz razumnu ali čvrstu uredničku liniju koja je djelovala u korist indijske neovisnosti. Vlada je bila razjarena, ali je mogla malo učiniti. Pa ipak je Pickthall, koji je postao blizak saradnik Gandhija, podržao ulemino odbijanje nasilnog otpora britanskoj vlasti i njihovu opoziciju migraciji indijskih muslimana u neovisni Afganistan. Nenasilje i nekooperativnost činili su se najperspektivnijim sredstvima

s kojima bi se Indija mogla pojaviti kao jaka i slobodna nacija. Kada se Muslimanska liga pojavila pod izrazito sekularnom ličnošću Ali Džinnaha, Pickthall se pridružio velikom broju indijske uleme koja je odbacivala ideju podjele. Indijski muslimanski milioni su bili jedna porodica, i nikada se ne smiju razdvajati. Samo zajedno su mogli završiti milenijski posao preobraćanja čitave zemlje u islam. Tako je engleski romanopisac čija mašta je bila potaknuta Mladoturcima postao indijski nacionalistički vođa, fluentan u urdu jeziku, i prisustvovao je sabahskim molitvama u džamiji, obučen u gandijevsku nošnju ukrašenu ljubičastim hilafetističkim polumjesecom. Pickthall je napisao jednom prijatelju: "Od mene očekuju da budem jedna vrsta političkog vođe kao i novinski urednik. Poprilično sam se navikao na huškanje mnoštva bilo čega od 5 do 30 000 ljudi na otvorenom, iako to još mrzim i iako sam iznutra isto tako jadno stidljiv.'' Također je nastavio držati svoje hutbe petkom, u velikoj džamiji Bijapura i drugdje. Godine 1924., vlasti u Radžu su proglasile časopis "Chronicle" krivim zbog pogrešnog izvještavanja o jednom incidentu u kojem su ubijeni indijski demonstranti. Novinama je nametnuta porazna globa i Pickthall je dao otkaz. Njegov voljeni hilafetistički pokret se ugasio iste godine, nakon Ataturkovog ukidanja te drevne titule. Iako je Pickthall efektivno napustio politički život, Gandhi ga se uvijek zahvalno sjećao, te je njegovoj udovici kasnije i napisao:

"Vaš suprug i ja smo se dovoljno često susretali i razvili smo ljubav jedan prema drugom. Shvatio sam da je gosp. Pickthall veoma druželjubiv i duboko religiozan čovjek. Iako je bio preobraćenik, u njemu nije bilo nikakvog fanatizma kojeg većina konvertita, bez obzira na koju se vjeru preobrate, odaje svojim govorom i djelovanjem. Čini mi se da je gospodin Pickthall svoju vjeru živio nenametljivo."

Njegov posao je bio uništen, ali želja da služi islamu bila je jača nego ikada. Prihvatio je upravnički posao u jednoj školi za dječake u zemljama Nizama od Hajderabada, izvan vlasti britanske Indije. Ova prinčevska država se hvalila dugom povezanošću s britanskim muslimanima, i mnogo godina ranije je bila dom jednog od najslikovitijih ličnosti u Indiji: Williama Linnaeusa Gardnera (1770.–1835), obraćenika koji se borio u Nizamovim snagama protiv Francuza 1798. prije nego što je uspostavio svoju vlastitu regimentu neredovitih trupa – *Gardner's Horse* – i prije no što je vjenčao svog sina sa rođakom mogulskog imperatora Akbar Šaha. U 1920.-im, Hajderabad je nalikovao preživjelom ostatku mogulskog sjaja, i Nizam, najbogatiji čovjek na svijetu, bio je zauzet pretvaranjem grada u oazu kulture i umjetnosti. To što je postavio slavnog Pickthalla za upravitelja škole dodalo je još jedan dragulj u njegovoj kruni. Nizam, koji je svoju zemlju učinio ponosom Indije, pobudio je Pickthallove simpatije. "On živi kao derviš", izvjestio je Pickthall, "i posvećuje svoje vrijeme svakom detalju Vlade." Zbog njegovog entuzijazma i darežljivosti Pickthall je mogao pokrenuti časopis "Islamic Culture", kojeg je uređivao deset godina, i koji se i dalje objavljuje u tom gradu kao jedan od vodećih akademskih časopisa u muslimanskom

svijetu. Pod njegovim uredništvom, širok spektar muslimanskih i nemuslimanskih naučnika objavljivao je članke o raznolikim temama. Redovni saradnik je bio Josef Horowitz, veliki njemački orijentalista. Drugi je bio Quilliam, koji je sada pisao pod imenom Harun Mustafa Leon, i koji je napisao učene članke o ranoj arapskoj poeziji i retorici, abasidskim medicinskim institucijama te članak o "Jezicima Afganistana". Pickthall je također upravljao školom za hajderabadske civilne službenike, podstičući njihovo prisustvo molitvama i učeći ih koje protokole da slijede kada se kreću među burra sahibima britanske Indije. Molitva je bila mnogo prisutna u svim njegovim aktivnostima. Nakon što je prisustvovao konferenciji o obrazovanju, napisao je jednom svome prijatelju:

"Prisustvovao sam molitvama u Tellycherryju. Svi mesdžidi su napravljeni kao hindu hramovi. Nema munara i ezan se uči sa tla, kako to vehabije praktikuju. Kada sam spomenuo ovu činjenicu, to je bilo jako zanimljivo Reformatorskoj stranci zato što su malabarske maulvije jako udaljene od vehabija. Zaustavljao sam tok konferencije u svako doba molitve, i svako je išao u susjednu džamiju. Mladim vođama sam snažno ukazivao na neophodnost posebne strogoće u slijeđenju osnovne discipline islama."

Usred ove obrazovne aktivnosti, uspio je naći vremena da piše. Napisao je (nikad objavljeni) mogulski roman *Prašina i paunovo prijestolje,* godine 1926. a sljedeće godine je napisao svoja madraska predavanja, objavljena pod naslovom *Kulturalna strana islama,* koja se još uvijek mnogo čitaju i iznova objavljuju na potkontinentu. Međutim, od 1929. do 1931. Nizam mu je dao dopust koji bi mu omogućio da završi svoj najvredniji projekt: novi prijevod Kur'ana. Tako je zapisao: "Sva muslimanska Indija se čini opsjednuta idejom da bih ja trebao prevesti Kur'an na pravi engleski jezik." Pickthall se brinuo da ovaj prevod bude najtačniji, kao i najliterarniji prevod Objave. Pored toga što je usavršio svoje poznavanje klasičnih islamskih izvora, otputovao je u Njemačku da bi se posavjetovao s vodećim orijentalistima. Proučavao je pionirski rad Nöldekea i Schwallyja, *Geschichte des Qorans,* na koji njegove bilješke konstantno referiraju. Kada je rad bio završen, Pickthall je shvatio da nije vjerovatno da će prevod biti šire prihvaćen među muslimanima ukoliko ga ne odobri Univerzitet "Al-Azhar", koji je, sa ukidanjem osmanske pozicije šejhu-l-islama, postao vodeći vjerski autoritet u muslimanskom svijetu. Stoga je otišao u Egipat – ali samo da bi otkrio da su moćni krugovi uleme nezakonitim smatrali bilo kakav pokušaj da se prenesu "značenja Knjige" u drugi jezik osim arapskog. Uskoro je nastala kontraverza kada je Šejh Muhammad Šakir u časopisu "Al-Ahram" napisao da će svi koji potpomognu taj projekt zauvijek gorjeti u paklu. Šejh je Pickthallu savjetovao da umjesto toga prevede Taberijev komentar, što je djelo koje bi sačinjavalo bar jednu stotinu tomova na engleskom jeziku. Druga ulema je zahtijevala da se njegov prevod prevede na arapski, da bi se ustanovilo da li se razlikuje od originala na bilo koji način, ma koliko neznatno. Pickthall je u časopisu "Islamic Culture" objavio dugi opis svoje bitke sa Šejhom i mentalitetom kojeg je ovaj predstavljao. U taj opis je

uključio i ovo razmišljanje: Mnogi egipatski muslimani su bili jednako iznenađeni kao i ja zbog nevjerovatnog nepoznavanja stanja savremenog svijeta od ljudi koji su tvrdili da su umne glave islamskog svijeta – ljudi koji su mislili da su Arapi još "patroni" a nearapi njihovi "oslobođeni robovi"; koji ne mogu vidjeti da su se pozicije promijenile, da Arapi nisu više borci a da nearapi više nisu pasivni već sada podnose teret džihada; da problemi nearapa nisu identični s problemima Arapa; da je prevođenje Kur'ana za nearape nužnost, koja to, naravno, nije za Arape; ljudi koji ne mogu zamisliti da postoje muslimani u Indiji koji su jednako učeni i posvećeni vjeri, sposobni za prosudbu i pažljivi spram sigurnosti islama, kao i bilo koji musliman u Egiptu.

Bitka je dobijena kada se Pickthall na arapskom jeziku obratio velikom skupu uleme, uključujući i Rešida Ridaa, objasnivši trenutnu situaciju islama u svijetu i nevjerovatne mogućnosti za širenje islama među ljudima koji govore engleski jezik. Potpuno je pobijedio. Mudrije al-Azharske glave, koje su uvidjele svoju nemogućnost da razumiju situaciju engleskih govornika i suptilne hitnosti islamske misije, prihvatile su njegov prijevod. Bivši šejh na "Al-Azharu", Al-Maraghi, koji je mogao uvidjeti Pickthallovu iskrenost i rječitost, ponudio mu je sljedeće riječi na odlasku: "Ako si tako jako uvjeren da si u pravu, idi u ime Božije na način koji je tebi jasan, i ne obraćaj pažnju na ono što bilo ko od nas kaže." Prevod se uredno pojavio 1930., a "Times Literary Supplement" ga je hvalio kao "veliki književni poduhvat". Izbjegavajući kako Saleove jakobinske arhaizme, tako i smjela kićenja i proširenja Yusufa Alija (čiji prevod je Pickthall smatrao preslobodnim), taj prevod je bio široko priznat kao najbolji prevod Knjige ikada, i, uistinu, kao spomenik u historiji prevođenja. Bio je ponovno štampan stotinama puta, te – što je neobično za jedan prijevod – bio dalje prevođen u nekoliko drugih jezika, uključujući tagalog, turski i portugalski. Pickthalla, koji je sada i sam bio poštovani vjerski vođa, često su pitali da presudi u teškim pitanjima razvoda i nasljeđivanja. On je nastavio propovijedati. U tom kontekstu, Nizam ga je zamolio da uredi brak njegovog nasljednika s kćerkom posljednjeg osmanskog halife, princezom Dürrüşehvar. Osmanski egzilanti su živjeli u Francuskoj od Nizamove pomoći, a tamo su otputovali Pickthall i hajderabadska grupa. Pickthallovo poznavanje osmanskog i mogulskog protokola podarilo mu je priliku da spoji ovaj sjajni par, nakon čega je uslijedio mekanski hadž. Budući da je smatrao da pravo na halifat pripada osmanskoj lozi, Pickthallova lična nada je bila da halifat možda sada treba preći na hajderabadskog princa koji se tek treba roditi. Taj nasljednik će koristiti bogatstvo Indije i prestiž i svetost halifata da potakne novi osvit nezavisnosti i uspjeha za islam. Delhijeva odluka da nasilno prisvoji Nizamove teritorije u neovisnu Indiju onemogućila je tu namjeru. Međutim, princeza, osoba koja je istinski preživjela u svijetu koji je opisan u romanu *Tako mi zore,* posvetila je svoj život dobrotvornim djelima čija korist traje i nakon njene smrti 2006. Godine 1935. Pickthall je napustio Hajderabad. Njegova škola je napredovala i neprestano je morao poricati da je on podložak za lik Fieldinga u E. M. Forsterovom romanu *Put u Indiju.* (Dobro je poznavao Forstera, i ta tvrdnja nije

bez osnove). Predao je časopis "Islamic Culture" novom uredniku, austrijskom obraćeniku Muhammedu Asadu. Potom se vratio u Englesku, gdje je osnovao novo udruženje za islamski rad i držao brojna predavanja.

Ipak, usprkos ovoj novoj aktivnosti njegovo zdravlje je bilo sve lošije i zasigurno se osjećao poput Winstanleya:

> *Ovdje završavam, nakon što sam ispružio ruku što više da unaprijedim ispravnost. Pisao sam, djelovao, mirio: i sada moram sačekati da vidim kako Duh čini svoje u srcima drugih te da li će Engleska biti prva, ili neka druga zemlja, gdje će istina trijumfalno stići.*
>
> (Gerrard Winstanley, *Novogodišnji dar za parlament i vojsku,* 1650.)

Umro je u kolibi u West Countryju 19. maja 1936. od tromboze i sahranjen je u muslimanskom mezarju u Brookwoodu, u blizini Wokinga. Nakon njegove smrti, supruga je očistila stol, gdje je pregledao svoja madraska predavanja noć prije nego što je umro. Uočila je da su posljednji reci koje je zapisao bili iz Kur'ana: *Koji god čovjek predano okrene lice svoje Bogu, a bude dobra djela činio, njemu pripada nagrada njegova kod Gospodara njegova! Takvima nema straha niti će se žalostiti!* (Al-Baqarah, II, 112)

(Prevela s engleskog jezika Dženita Karić)

UDK 821.161.1-3=163.43*

German Sadulajev[1]

Jedna lasta ne čini proljeće
(odlomak iz pripovijesti)

Posvećeno mojoj mami, Veri Pavlovni Sadulajevoj

Vjerojatno mogu tako živjeti i dalje. Ujutro isključiti budilicu u mobilnom telefonu, oprati zube, obrijati se, napuniti kadu i pola sata ležati u toploj vodi koja rastvara noćašnje snove. Danju ići ili se voziti, prebirati po papirima, vježbati mišiće lica i glasne žice, raditi sve što nazivaju riječju "posao" i za što me plaćaju. Uvečer čitati knjige. Tako je moguće živjeti vječno. Kao da ništa više nema. Kao da ništa više nije bilo.

1 German Sadulajev je rođen 1973. godine u selu Šali, u Čečensko-Inguškoj republici u SSSR-u. Otac mu je Čečen a majka Ruskinja, zapravo terska kozakinja (s rijeke Terek). Godine 1989. pošao je u Lenjingrad s namjerom da studira žurnalistiku. Tamo je u listu za mlade objavljivao članke. U posljednji čas se predomislio i upisao pravo. Živi i radi u Sankt Peterburgu kao odvjetnik. Svoje prvo djelo, pripovijest *Jedna lasta ne čini proljeće* (Odna lastočka ešče ne delaet vesny) napisao je 2001. godine i prvo je bila objavljena na internetu. Autor ju je poslao raznim izdavačima. Jedini izdavač koji je bio zainteresiran bila je "Ultra-Kultura" iz Jekaterinburga. Urednik je obećao Sadulajevu izdati knjigu ako napiše još nekoliko proza. To se dogodilo 2006. godine, kada je izašla knjiga s naslovom *Ja sam Čečen*! (Ja – Čečenec!), koja se sastoji od pripovijesti *Jedna lasta ne čini proljeće*, *Zašto ne pada nebo* (Počemu ne padaet nebo) i *Kada su se probudili tenkovi* (Kogda prosnulis' tanki) te još šest priča posvećenih ratovima u Čečeniji i po mnogo čemu zasnovanim na iskustvu samog autora. Po izlasku te knjige kritičari su Sadulajeva proglasili književnim otkrićem te godine. To je ne samo knjiga o ratu, već lirski spoj egzotičnih legendi, priča i sjećanja. Iste godine je objavio zbirku priča *Radio FUCK* u kojoj je riječ o naraštaju tridesetogodišnjaka u Sankt Peterburgu. Uslijedili su romani *Tableta* (Tabletka, 2008), koji je bio u užem izboru za nagradu "Ruski Booker" i nacionalnu nagradu te *AD* (2009) koji je u časopisu *GQ* proglašen knjigom mjeseca. Sljedeće djelo Sadulajeva je *Mećava ili Mit o kraju svijeta* (Purga ili Mif o konce sveta, 2008), groteskna fantastična satira. Za nju je dobio nagradu "Eureka". Knjiga *Ja sam Čečen* prevedena je na engleski i njemački jezik.

I ako ima u meni snova – to su samo snovi, a oni se rastvaraju ujutro u toploj vodi.

I ako ima u meni sjećanja – to su također snovi, oni se rastvaraju na ulici.

I ako ima u meni misli – onih o snovima i o prošlosti; snova nestane, a prošlost je san.

I ako ima u meni srca...

Ako ima srca, ono se ne zaustavlja.

Jednom će se zaustaviti.

Ispričat ću ti o svojoj ljubavi, o svom strahu, o svojoj samoći, o mojoj gorčini i slasti, o mojoj krivnji pred tobom, mama.

Možeš li mi oprostiti? Sjećaš li se, hodao sam po tvojim livadama, sjedio u tvojim potocima, grlio tvoja stabla; ti si mi prela kao mačka na koljenima, ti si pjevala lastama, modrim zvijezdama mi svijetlila. Bio sam tvoj mlađi sin, i ti si me voljela, znam, ti si me voljela više od drugih. Možda zato što sam bio boležljiv, slab i bojažljiv. Majka uvijek više voli onog kojeg žali. Drugi su bili gordi, jaki, nezavisni, a ja sam ti prilazio i stavljao svoju glavu na cvijeće i travu, i ti si me milovala. I riječi su se slagale u strofe, pjevao sam ti pjesme i čitao stihove, u visokom šipražju, među naraslim lopočima. I ti si mi se smiješila, da, no ti se nisi smijala. Ti si me grlila vrbinim granama i krila od drugih. Neka nitko ne vidi, neka nitko ne kaže da je moj dječak slab i lud, u njemu je sva duša moja.

I ja te volim tako kako te nitko nije volio. Kada si teškim noćima stenjala od bola, kada si plakala, sjedio sam s tobom na našem starom kauču, milovao tvoje noge, kvrgave od slanih naslaga u tkivu, i još ta strašna riječ "tromb". Ja sam ga palio žestokim svjetlom svojih očiju, rastvarao ga suzama. A danju bih ponovo zaspao na satu, šutio pred školskom pločom, ništa nisam odgovarao nastavnicima, uzimao svoju učeničku knjižicu i sjedao. Nisam mogao reći kako je moja mama bolesna. Mojoj mami već treću noć ne prolaze bolovi.

A onda sam te napustio. Postalo mi je zagušljivo, strašno, nepodnošljivo. Pobjegao sam. Tamo je veliki pauk, on mili po tankoj paučini, i bojim se, bojim se, mama! Zatvaram oči. I najednom – nema pauka. To je moj košmar, ja bježim, zatvaram oči – i njega više neće biti.

2.

Davno sam htio pobjeći. Zato što sam znao da moraš umrijeti, i da ćeš umirati u mukama, dugo. To nisam mogao gledati. Strah je bio u meni, strah, mama!

Ti si zelenjela svježom travom na livadama, ti si ukrašavala sebe kamilicom i maslačkom i najčišćim, jesenjim zlatom si također ukrašavala sebe. A ja sam osjećao slane nanose pod tvojom kožom, pio sam s grožđanim sokom tvoju krv, i ona je bila vrlo slatka, s vrlo visokom razinom šećera, tako je rekao doktor. I tromb, ja sam ga vidio, kao duboko pod zemljom, kako se sporo kreće arterijama, sve bliže i bliže k tvome nježnom srcu.

Kada je lopata jaružara probila tvoje voljeno tijelo, na kraju polja, iza naše kuće, ja sam se spustio na dno, prislonio obraz na tvoje toplo, mirisno tijelo. Ono je pulsiralo i disalo, i bilo je bolesno, bolesno od predosjećanja.

Predosjećaji su napunili moj mozak, na dugom putu između kuće i škole prebrojavao sam u glavi vojne jedinice, vidio karte operacije, zamišljao scene bitaka u kojima se borilo za svaku tvoju kuću, tada još spokojnu i mirnu. To nisu mogle biti moje misli, to su bile tvoje misli, mama, i ti si ih mislila u meni. I ja sam se bojao.

Na dan kad sam postao punoljetan nastojao sam pobjeći prvi put. Došao sam iz Peterburga, sakupili su se moji školski drugovi i drugarice. Odrasli su otišli, a mi smo pili slatku i vatrenu votku. Zbog toga što nisam navikao na njega, alkohol me lišio svijesti onoga oko mene. Kao začaran sam ustao i izašao iz kuće. U daljini sam ugledao gore, bio je vedar dan, i ugledao sam daleke modre gore. I pošao sam k njima. Mene su uhvatili, mene su odveli natrag. Otimao sam se, vikao: "Morao sam ići, morao sam otići u gore, svi mi moramo otići u gore, inače će biti kasno, uskoro će već biti kasno!" Mene nitko nije htio slušati, no znao sam: ostalo je vrlo malo vremena.

Onda sam izgubio snagu, obamro i dopustio da me legnu spavati. I probudio sam se kroz jedan sat, gotovo se ugušivši od izbljuvka. Pokušavao sam reći: ne treba se bojati! Ja se svega sjećam, ja znam što moramo činiti. Došle su horde nomada, ogromna vojska, njih stotine tisuća, i prašina, koja se digla od kopita njihovih konja, zaklonila je sunce. Mi ćemo se boriti u ravnici, i gotovo svi umrijeti. Zaštit ćemo te, mama! I ti ćeš oplakivati svakoga od nas gorkim sokom slomljene paprati. A onda, kada nas ostane vrlo malo, ti ćeš nam reći: "Idite u goru. Ostavite me ovdje i ne brinite o meni. Ja ću se pretvarati da sam mrtva. Ne, pretvarat ću se da sam živa, ja ću ostaviti ovdje svoj lik, lišen krvi, a sama, noću, pored stražara, pored hanskih šatora, ja ću se prikrasti za vama, naći ću vas u gorama. I jednog dana u gorskom potoku ćete ugledati moje lice, čut ćete djevojački smijeh i shvatiti da niste napustili svoju majku, i da vas vaša majka nije ostavila, da je s vama."

Tako smo i učinili. Ja sam otišao u modre gore, tamo, na stijenama, sagradio toranj od kamenih blokova i blizu njega, na malom platou postavio grobnicu, u kojoj sam živio kada sam umro. I mama je došla, uskim terasama, na kraju klanca ona je nježno prionula k meni toplim obrazom plodne zemlje, ona je zelenjela pšenicom i raži, njena pažljiva, djevojački gipka dojka nabrekla bi svake jeseni, i ja sam prilazio k njenim bradavicama, a ona me hranila.

3.

Uz cestu za Vedeno, za Seržen-Jurt, u Crnim gorama, u bukovoj šumi, nalazio se pionirski logor. Ja sam tamo proveo jedno ljeto. Ujutro je bio zbor, gimnastika i doručak. Uvečer – ples na asfaltiranom platou. A noću smo izlazili iz svojih zdanja i, preskočivši visoku ogradu, išli u Crne gore. Znali smo mjesto odrona, gdje smo uzimali bijeli škriljac. Škriljac nam je trebao da bismo gradili tornjeve.

Svaki Čečen mora znati sagraditi toranj. Mi smo lijepili svoje tornjeve iz bijeloga šriljca, kao krnju piramidu, sa zupcima na krovu. Polirali smo škriljac aluminijskom žlicom, krišom uzetom iz trpezarije, zatim to sušili na suncu. Iz pionirskog logora svaki smo donosili po jedan toranj. Muškarac mora umjeti graditi toranj, zato što će doći vrijeme kada odemo u goru. I tamo ćemo načiniti tornjeve od drva, da bismo preživjeli.

Moj toranj se nalazio u kućnoj knjižnici. Jednom mi ga je sestra, brišući prašinu s polica za knjige, srušila, toranj je pao i razbio se. Sestra je bila ozbiljna, pokupila je sve komade, zalijepila i, da ne bi bile vidljive raspukline, obojila toranj rumenim lakom za nokte. Tako je moj toranj postao rumen, kao krv.

Nakon četrnaest godina moja sestra je pala na seoskom trgu, pogođena valom eksplozije rakete tipa "zemlja-zemlja", ispaljenoj iz podmornice u Kaspijskom moru. Ja sam doletio u Nazran, ušao u bolnicu, podigao je i ponio do aviona. Odletjeli smo u Peterburg i godinu i pol će liječnici sastavljati i krpiti njeno tijelo.

4.

Prošlo je trista godina, nomadi su se međusobno sukobljavali i rasijali po stepi, nestali u oblaku prašine, koju su podigla kopita njihovih konja. Tada sam se vratio. Sjećam se kako sam dodirnuo ralom tvoju dojku, ispijenu, izgaženu kopitama vojnih postrojbi. I ona je bila suha, bezmliječna. Kleknuo sam, zagrlio te i plakao, mama. Onda smo održavali obrede. Za ljetnih mjeseci smo hvatali zmije i vješali ih na stabla. Razarali smo vranama gnijezda. Mi smo izorali korito presušene rijeke, u obje strane. I promatrali gore. I ti si se vratila k nama, mama. Drugog proljeća ti si stidljivo obnažila rame, prevrnula sloj zemlje crnice, i za nas je ponovo poteklo mlijeko.

Ne treba se bojati kada dođe smrt. Otići ćemo u gore i sagraditi tamo tornjeve od drva.

5.

No, ja nisam otišao u gore. Sjeo sam na vlak i vratio se u sjeverni grad. I mene nije bilo uz tebe. Možeš li mi oprostiti, mama?

Mene nije bilo uz tebe kada su pale prve teške bombe, tebi je nečim trebalo prekriti tijelo, tvoja se haljina pokidala, rane su promijenile tvoje žensko tijelo i nebo je zatvorilo oči. Morao sam biti uz tvoje rane, morao sam te zakloniti bar od jedne krhotine granate, umiti tvoje tijelo svojom krvlju, prisloniti se k tebi licem i upiti tvoju bol. No mene nije bilo uz tebe.

Ti si se žurila u sklonište, već poluslijepa, s bolesnim nogama, pod ruku sa svojom prijateljicom i susjedom, voljenom u cijelom okrugu, s ruskom medicinskom sestrom, koju su zvali teta Dusja. Nje se svi sjećaju, ona je hramala od rođenja. Pilot se zabavljao, strijeljao vas iz mitraljeza, a ti si zaplakala i sjela pored ceste zato što nisi mogla ići brže umornim nogama, kvrgavim od naslaga u

tkivu i s nabreklim venama, i teta Dusja je sjela kraj tebe i također plakala. Pilot je potrošio streljivo i odletio. Ti si podigla svoju bijelu ruku, uspravila je, promotrila nebo svojim već nevidećim očima i rekla: "Proklet bio!"

Ti nisi imala "stinger" rakete, protuzračno oružje, raketu "zemlja-zrak", radar PZO[2]. Samo svoju kletvu, upućenu nebu, sa zborom nemoćnih anđela, pilotu za upravljačem bombardera. I nebo se prekrilo crnim oblacima i tri dana je kišilo. A pilota su pogodili jednim hicem iz "kalašnjikova". Našli ga na zemlji, sputanog užadima svog padobrana, i prerezali mu grlo.

No mene, mene nije bilo uz tebe.

I kada su te teške gusjenice tenkova gazile, kada su se napadi oduljili danima, kada si izbacivala krv, kada su tvoje kuće padale, srušene od vakuumskih bombi, kada si tiho stenjala u udaljenoj sobi naše kuće od bola, kada više nisi skrivala pukotine od granata na zidovima i nisi ponovo stavljala stakla, mene nije bilo uz tebe.

I bojao sam se ponovo vidjeti te kada se vratim. Bojao sam se pogledati te u oči. Vratio sam se i shvatio da se uzalud bojim vidjeti prijekor u tvojim očima. Kada sam se vratio i pogledao te u oči, u njima nije bilo prijekora. One su bile slijepe. I kuća je bila slijepa, s praznim očnim šupljinama prozora.

No, ti si me uzela za ruku i rekla: "Zdravo, sine! Dobro je što si kod kuće."

6.

Teško je biti Čečen. Ako si Čečen – moraš nahraniti i skriti svoga neprijatelja, koji pokuca na tvoja vrata kao gost, ti moraš, ne razmišljajući, umrijeti za čast djevojke, ti moraš ubiti krvnika, zariti bodež u njegove grudi, zato što ti nikada ne možeš strijeljati u leđa, ti moraš dati svoj posljednji komad kruha prijatelju, ti moraš ustati, izaći iz automobila da bi pozdravio starca koji ide pored tebe pješice, ti nikada ne bježiš, čak ako imaš tisuću neprijatelja i nikakvih šansi da pobijediš, ti svejedno moraš prihvatiti borbu. I ti ne možeš plakati da ne bi proishodilo. Neka odlaze voljene žene, neka neimaštine razore tvoju kuću, neka na tvojim rukama iskrvare tvoji drugovi, ti ne možeš plakati, ako si Čečen, ako si muškarac. Samo jednom, svega jednom u životu možeš plakati – kada ti umre majka.

Na samom početku rata moja starija sestra, koja je živjela u Novorosijsku, kupila je roditeljima stan i molila ih da dođu tamo. Roditelji nisu htjeli, oni su vjerovali da rat neće dugo trajati, da je to strašna greška, nerazumnost, uskoro će se završiti, oni nisu htjeli napuštati rodni kraj. Oni su došli k sestri u goste, gledali televiziju, ponovo vjerovali, kada su s ekrana govorili da su bojna djelovanja završena, i vratili se kući bez obzira na sve kćerine molbe. Tako je bilo nekoliko puta, dok na kraju roditelji nisu odlučili ostati s njom. I oni su otišli, a u selu Šali ostala je naša druga sestra, Zarema. Zarema se udala i odlučno odbila otići.

2 Protuzračna obrana (prev.).

Poslije dugog teškog života, poslije strašnog rata majka i otac su boravili u Novorosijsku tri godine, koje su bile najsretnije u njihovom životu. Do tada im je sve vrijeme nešto smetalo, smetalo im jednostavno da budu zajedno. Isprva posao, službene očeve pijanke, gosti, svađe s rodbinom. Potom zatvor. I rat. A tada je sve prošlo. Mama je već bila slijepa, bila je teško bolesna, gdje je tu sreća? No, bila je sreća. Po cijeli dan je otac bio uz mamu, oni su razgovarali, oni se više nikamo nisu žurili. Svaku večer on ju je uzimao pod ruku, i oni su se šetali uvečer, dugo, osobito ljeti, kada jug opija mirisima, zavrti pamet toplinom. I svi su susjedi gledali sa zavišću zaljubljeni par koji je proživio zajedno više od trideset godina.

Kada su Zaremu ranili, mami se zdravlje naglo pogoršalo. Ta je raketa približila smrt, ona je odnijela još nekoliko godina, nekoliko godina istinske sreće mom ocu i majci.

Za godinu je Zaremi bilo bolje, nju su čak izliječili, ali mama... Starija sestra je nazvala, i mi smo doletjeli iz Peterburga istog dana. Kada smo došli, mama je bila još živa, ili... ne znam. Je li nas čula, je li bila svjesna da smo uz nju? Je li osjećala da je držim za ruku? Mama je bila u komi cijelu noć. Ujutro se smirila.

U kući su zaklonili zrcala, zato nisam sebe mogao vidjeti. I sestra me je pogledala i rekla: "Imaš sijede pramenove." Posijedio sam za jednu noć.

I plakao sam. Samo jednom u životu može plakati muškarac, i u to vrijeme proliti sve svoje suze, za cijeli život, za sve što je bilo i za sve što će biti.

Ujutro sam izašao van i promotrio svijet. Osjećao sam laku, zvoneću praznину. Više u meni nije bilo straha. Prestao sam se bojati tog jutra. Ništa se lošeg više neće dogoditi. Sve se već dogodilo. Više neće biti suza. Više nikada neću plakati.

7.

Sad u meni više nema strašne smrti. Smrt – to više nije razdvajanje, smrt – to je susret s tobom, mama.

I molim te da mi oprostiš. Ja ljubim tvoje ruke, tvoje cvijeće, tvoje trave, ja gledam tvoju kosu i grlim tvoju zemlju. Za moju neiskazanu ljubav, za neiskazanu nježnost, za to što me nije bilo uz tebe toliko godina, oprosti mi, mama! Možeš li mi oprostiti?

Mogu li mi oprostiti tvoje gore, modre, daleke, vidljive samo za vedra vremena i crne, bliske, vidljive uvijek? Mogu li mi oprostiti tvoji vrtovi, tvoja zlatna polja, tvoje rumene ruže uz cestu, jorgovani i bagremi, tvoji proljetni vjetrovi i jesenje kiše, tvoji oblaci i zvijezde?

Mogu li mi oprostiti tvoje laste?

8.

Pričat ću vam o lastama.

Proljeće na Kavkazu počinje rano. U veljači kopni snijeg, u ožujku već cvjeta jorgovan. Njegov cvijet je boje jorgovana, kako još nazivaju tu boju, i bijeli. Pamtim da već osmog ožujka cvjeta jorgovan, i mi idemo u školu čestitati blagdan učiteljici, svi s buketima jorgovana u rukama. Jorgovani su bili posađeni uz cestu, i na središnjem trgu, i u dvorištima također rastu jorgovani.

Po jorgovanu možemo pogađati kakve će nam biti ocjene. Veći dio cvata ima tri ili četiri krhka cvijeta, no ponekad se pojavi i s pet cvjetova. Mi prebiremo granu po granu, hoćemo odlične ocjene.

A u travnju već cvjetaju stabla voća, jabuke cvjetaju, cvjetaju kruške i višnje, i breskve cvjetaju nježnim ružičastim cvijetom. U svibnju sazrijevaju prve trešnje. No samo kada dođu laste, postane sasvim jasno: sutra počinje ljeto.

Svake godine one dolijeću na drugi datum. Ne znam tko im saopćava najtočnije prognoze vremena, no one uvijek dolete dan prije početka ljeta. Nitko ne saopćava takve prognoze drveću. Drveće se požuri cvasti, i biva tako da za kasne hladnoće opadne cvijet na promrzlu zemlju. A laste uvijek dođu na vrijeme.

Mi svi njih čekamo, mi promatramo nebo, i svaki ih hoće ugledati prvi. Na kraju dođe taj dan, i sretnik juri kući, radostan, kao da se dogodilo čudo: vidio sam laste, došle su.

Nikad nismo sigurni, mi nikada nismo sigurni do kraja u to da će one uopće doći. One su došle prošle godine, pretprošle, došle su prije tri godine, no možda neće doći ove godine, i što ćemo tada raditi, kako ćemo živjeti ako ne dođu laste?

Ne znam kamo će one otići, vjerojatno treba pitati ornitologe, iako je bolje pitati djecu. Svako dijete zna kamo početkom jeseni odlaze laste: naravno, one odlaze u toplu bajkovitu zemlju, tamo gdje je zimi ljeto. I doći će natrag, donoseći ljeto na svojim elegantnim krilima, sjekući topli zrak. Ali ne, ljeto dolazi sutra, možda, laste su avangarda ili izvidnica, one dolaze prve i javljaju ljetu, Morseovom abecedom, zviždanjem i cvrkutanjem: dobro, možeš početi. I ljeto počinje, ljeto zauzima naša sela, no to je oslobodilačka vojska, i zemlja sreće, ljeto sa zrelim plodovima i jarkim bojama na zelenim poljima.

Možda laste zimuju u Siriji, tako kažu ornitolozi, no znaju li ornitolozi zašto one dolaze? Na četiri kratka mjeseca iz daleke tople zemlje, da bi, brzo, izvele potomstvo i opet otišle. Zašto ne ostaju u svom beskrajnom ljetu? Što ih odvodi iz klimatske emigracije? One jednostavno dolete kući, no u tome nema druge logike, osim logike ljubavi. Zato svake godine mislimo kada će doći laste. A možda neće ni doći?

Ako u svijetu više nije ostalo ljubavi, ako ti je zavičaj tamo gdje ti je toplo, one neće opet doći. Znači ni mi ne moramo ovdje živjeti, znači da svatko mora tražiti mjesto gdje će mu biti toplije.

9.

I one su ovdje, no to nije sve. Prvi dan laste u jatima kruže pored kuća, nad ulicama zaustavljenim u očekivanju. Laste biraju mjesta za svoja gnijezda. I s tajnom zavisti promatraju susjedi one pod čijim krovovima već cvrkuću ptice, i ponovo svaki misli: zar ove godine nad mojim pragom laste neće svijati svoje gnijezdo i izvoditi ptiće? Nije li moja kuća prokleta?

I, na kraju, s olakšanjem ugledaju, rano ujutro, izlazeći iz kuće: one su tamo, već su se užurbale, donose komadiće gline i slame, lijepe gnijezdo uza zid. Znači, sve je dobro, sve će biti dobro, moja će kuća ostati, moja će obitelj živjeti. A ukoliko dva para lasta počnu lijepiti gnijezda po raznim stranama kuće, dobro se udvaja: ove godine moj sin će dovesti u kuću ženu, dobit ću unuke.

Lasta je totem, sveta ptica i ubiti lastu je veliki grijeh. Nitko ne ubija laste. Mi, okrutna djeca, mi iskazujemo muškost, gađamo iz praćke vrapce, mi gradimo zamke za golubove. Ponekad ubijamo golubove tek tako, ponekad u polju ložimo vatru i pečemo njihovo meso. No, mi nikada ne gađamo laste. Vjerojatno su nam objasnili još u ranom djetinjstvu da se to ne smije, a možda i nisu, ne sjećam se da su nam objasnili, tek mi nikada ne gađamo laste. Ni mačke. Naša mačka, slavni predstavnik drevnog roda je do krajnosti miješanog roda, njeni mačići su nekad crni kao ugalj, nekad plavi kao topaz, nekad boje rogoza, četvrti naraštaj s imenom Puška, Puška Četvrta, tako je zovu. Dalekog njenog pretka su donijeli k mojoj baki kao malenog runjavog mačka. U početku su svi mislili da je to mačak, nazvali ga Pušok[3]. No Pušok ispao žensko. Da ne mijenjaju ime samo su ga adaptirali. Tako se pojavila Puška[4] Prva, potom je bila Druga, Treća i Četvrta. U mačaka se rod vodio po ženskoj liniji – sad ti nađi oca mačića među repatim donžuanima u susjedstvu.

Puška Četvrta nije bila samo lovica, ona je bila odgovorna radnica. Ona normalno davi miševe i štakore, no nikada ih ne jede. Ona shvaća da je to njena obveza, ono što se od nje očekuje.

Jedne večeri, kada se obitelj sakupila pokraj televizora, otac je podsjetio na krtice koje grizu korijen tikve u vrtu. Mačka je sjedila uz njih i slušala sa zanimanjem.

Sljedećeg jutra je u dvorištu kraj samog praga ležalo devet zadavljenih krtica, cijeli zločinački klan.

Mačka je sjedila u blizini, očekujući pohvale i priznanja za svoje zasluge. I, naravno, ona nikog od njih nije pojela.

Naša mačka je preferirala ptičije meso.

Jednog toplog ljetnog dana mama je radila u dvorištu, Puška se sunčala, ptići lasta su počinjali svoje prve nevješte letove. Mačka je, po navici, bila napeta i pa-

3 Runjavi (prev.).

4 Top (prev.).

žljivo je slijedila njihove pokrete. Mama je uzela u ruku granu i s neočekivanom surovošću u glasu obratila se mački:

– Ni ne pomišljaj!

Tako je rekla mama.

Naša mačka tako nikada nije lovila laste. A poslije ih čak nije ni gledala, i kada su ptići jurili po dvorištu, demonstrativno je gledala u drugu stranu. Cijelim svojim izgledom je davala do znanja: nimalo me ne zanimaju, te vaše laste.

10.

Vjerojatno laste umiru. Većina njih strada pri seobi. Ako od dva naraštaja ojačanih krila tijekom ljeta ostane živa samo jedna ptica, ona se po sjećanju vraća k toj kući gdje je rođena, i obnavlja svoje gnijezdo, a ponekad ga lijepi ponovo.

No mi ne vidimo mrtvih lasta. Za nas su laste besmrtne. I ona lasta koja je došla ovog proljeća – to je ona ista lasta koja je došla prošlog, to je lasta koja dolazi uvijek.

Laste su duše predaka. Moja mama nikada neće umrijeti. Ona će postati lasta, doći će mi iz daleke zemlje, preko mora i gora. Ona će biti anđeo koji me slijedi s nebesa, ublizu, vrlo blizu, visoko, ne više od strehe nad mojim pragom. Što mogu vidjeti anđeli kada su tako daleko, iza oblaka?

I kada umiru mala djeca, ona odmah postaju laste.

11.

Bio sam već odrastao kad sam saznao da sam imao tri starije sestre. Najstarija, mama ju je nazvala Tanja, umrla je još kao dojenče. Majka i otac su živjeli tada u staroj kući, na katu, zajedno s očevom braćom. Naše se selo Šali, dijelilo na Gornje i Donje, s obje strane toka rijeke.

Nju su pokopali na groblju, no bez obreda. Za umrlu djecu ne trebaju obredi. Ona su nevina i njih ne treba ni od čega očistiti. Ne trebaju svećenici i molitve, djeca odmah postaju anđeli, no ako nas oni veoma vole, tada ne lete visoko, iza perjastih oblaka, oni postaju laste i žive s nama.

Sljedeće godine su mama i tata prešli u novu kuću, u donji dio sela. Tamo su bili sami, bez neugodnog bliskog susjedstva brojne rodbine, u lijepoj i prostranoj kući. No, kuća – to su pusti zidovi, dok u njoj ne živi ljubav.

Zato je s takvom zebnjom mama čekala svoje prvo proljeće na novom mjestu. U svih susjeda laste su već bile savile gnijezda. Naravno, to su bili ptići od prošlog ljeta, oni pamte svoj dom, a naša nova kuća je stajala bezdušna, pusta. Svekrva i tako nije htjela da bi se otac ženio Ruskinjom… Prvo je dijete umrlo. I mama tiho plače, skoro svaku noć, zaronivši u jastuk, sama, u daljnjoj sobi kuće. Ona ne smije reći ni riječi protiv rodbine muža. Zar su oni u pravu, i ničega neće biti, velika ljubav svadljive ruske djevojke i zgodnog mladića, glumca amatera i

vrsnog traktorista, potom tajnika partijskog komiteta, a potom direktora sovhoza, ostati bez potomstva?

No već prvog proljeća su laste došle. Mama je izašla s krpom u ruci, protrljala svježe obojeni prag od izmeta i ugledala kako vrijedno lijepi gnijezdo zaljubljeni par. U njenim očima su ponovo potekle suze, no to su bile svijetle, kristalne suze od sreće.

Od toga dana mama je hodala uspravna, njen glas je postao uvjerljiv i tvrd. Mama je pokozala tko je svoj muževoj rodbini. Više joj nitko nije mogao reći niti jedne uvrjedljive riječi. Ona je bila zakonita žena. Majka. Kućanica. U kuću su došle laste.

Jedna za drugom u novoj kući su rođene dvije lijepe i pametne kćeri, a treći je rođen sin. Mama više neće ići na groblje, k neprimjetnom humu uz ogradu. Samo bi ponekad, gledajući svoju lastu, povjerljivim glasom prošaptala: "Tanječka..."

12.

Rat je počeo u zimu.[5] Novogodišnji blickrig, plan zauzeća Groznog tenkovima bijedno je propao. Na ulicama grada su gorjeli ruski tenkovi, a u tenkovima su gorjeli vojnici. Radioeter se napunio krvlju, izbacivao iznutra predsmrtna proklinjanja i pozive, a "kao sirenom, očajni zov, kao plač novorođenčeta: 'Molim pojačanje, molim pojačanje, pojačanje, pojačanje!'"

Pojačanje nije došlo. Počeo je rat, pravi, smrtonosni spori rat. Sa sjevera su u Ičkeriju[6] ušle nove borbene postrojbe. Prve tenkove i oklopne transportere u prvim selima na putu invazije žene su dočekale s cvijećem. Cvijeće je padalo u blato, pod kotače i teške gusjenice. Počela su bombardiranja i čistke. Žene su ponovo izlazile dočekati vojsku i bacali pred bojnu tehniku svoje marame.

Prema čečenskim običajima, ako dva smrtna neprijatelja stoje jedan naspram drugog s golim bodežima, žena, raspustivši kosu i bacivši maramu među muškarce, prekida borbu. No, tko je znao čečenske običaje? Marame su padale u blato, pod kotače i teške gusjenice.

Tada su se žene vratile kući. Iz kuća su izašla djeca. Dječaci od dvanaest godina su granatama izbacivali tenkove i BVP-ove[7] iz stroja, bacali na njih boce sa zapaljivom smjesom. Prvo vozilo u koloni, posljednje vozilo u koloni. I može se pucati iz zasjede na cijelu jedinicu.

Na žestoki otpor su federalne snage odgovorale krvavim bombardiranjima, artiljerijom, minobacačima i raketiranjem sela. Kuća za kućom se pretvarala u ruševinu, sahranivši pod sobom ljude.

---

5 1994. godine (prev.).

6 Turkijski naziv za Čečeniju, usvojen nakon secesije iz SSSR-a. To je izvorni, poetični, naziv za središnju, gorsku regiju (prev.).

7 *Skr.* Borbeno vozilo pješaštva (prev.).

13.

A što je bilo u proljeće?

U proljeće su došle laste. Ono su se pojavile u svojoj večernjoj odjeći, blagdanske i sretne. Kružile su jatima poznatim ulicama i stale tražiti svoja gnijezda.

Nikada niste čuli kako kriče laste? Vi mislite da one ne mogu jaukati? Laste zvižde, cvrkuću, glasaju se visokim tonovima. Kako one mogu jaukati?

Tog proljeća, izbezumljena jata ptica letjela su nad razvalinama kuća i jaukale neprestano, tužno, bezutješno.

Ornitolozi kažu da je to nemoguće. No, laste, ugledavši prašinu i prah tamo, gdje su još prošlog ljeta izletjele iz gnijezda, nisu ostale u zavičaju. Prošavši po ulicama, one su otišle natrag, u bajkoliku, toplu zemlju, tamo gdje zimuju u ljeto.

Zato što u našoj zemlji nije ostalo ljubavi. Samo smrt.

(...)

Ja sam Čečen!
(odlomci iz romana)

24.

U vrijeme Prvog čečenskog rata, pri njegovom, za Rusiju sramotnom svršetku, živio sam u Peterburgu. Nisam bio prijavljen i nisam se osobito brinuo zbog toga. Policajci me nisu zaustavljali zahvaljujući mojoj europskoj vanjštini. Nesretni policajci, nitko ih nije snabdio čak ni elementarnim instrukcijama o antropološkom tipu čečenskog naroda. U traženju terorista zadržali su odrednicu: "lice kavkaske nacionalnosti". Ako s nekim ozbiljno ratujete, trebali biste nešto znati o njemu. Većina čečenskih lica su nekavkaske nacionalnosti.

Ispričavam se, patrioti-susjedi, učeni i oni ne osobito, iz sasvim razumljivih i dostojnih poštovanja pobuda utvrđeno je da su Čečeni jedan od najstarijih drevnih naroda na zemlji i da su Čečeni glavni kavkaski narod. Ne, neću se sporiti o porijeklu Čečena. Zato što je to lišeno svakog smisla.

Ne može se shvatiti porijeklo čečenskog naroda, zato što nikakvog čečenskog etnosa nema, u krajnjoj mjeri, donedavno ga nije bilo. Bili su drevni Sumeri, koji su živjeli u vrijeme Babilonskog carstva, i huritska[8] plemena, koja su zatim osnovali državu Urartu. Ostaci Hurita su se naselili u predgorju Kavkaza, moguće da

8 Drevna plemena iz Sjeverne Mezopotamije (prev.).

su se pomiješali s plemenima koja su ranije živjela ovdje. Oni su dali budućim Čečenima osnove kulture i opći jezik koji je, bez sumnje, najbliži drevnom huritskom jeziku. No, jezik još nije nacija.

I dalje, tisućljećima, smjenjivala su se razna plemena. Jedni od prvih su bili Arijevci, koji su u doba velike seobe naroda putovali sa sjeverne obale Crnog mora na istok, do Indije. Neki su ostali na sjevernom Kavkazu na tom putu. Bilo ih je i koji su ostali na obratnom putu.

Najneobičniju verziju porijekla Čečena sam našao u drevnim indijskim puranama[9], starim pričama. Tamo se govori da je stalež kšatrija[10], ratnika, postao vrlo brojan, njihovi su stalni ratovi opustošili zemlju. Tada ja božica Zemlje, Bhumi, u vidu krave došla k Vrhovnom Bogu Višnuu i zatražila od njega zaštitu. Višnu se pojavio u obliku brahmana, svećenika, koji, odstupivši od dharme[11], koja je naložena takvom svećeniku, počeo sječu i devet puta uništio naraštaje kšatrija. Preživjeli ostaci ratničke kaste su napustili Indiju i sklonili se od Božijeg gnjeva u Egipat, gdje su osnovali drevno carstvo, i u gore Kavkaza.

25.

Hipotezu o svom arijskom porijeklu Čečeni su skupo platili. Iseljenjem u Kazahstan 1944. godine. Nisam našao za to službenih potvrda, no sami Čečeni su uvjereni da je Staljin bio riješio represirati cijeli čečenski narod, ne zbog bajke o "bijelom konju", kojeg su Čečeni tobože pripremili za Hitlera, i ne zbog suprotstavljanja sovjetskoj vlasti bandita u gorama (Benderovaca je bilo mnogo više, no, nitko nije ni pomislio iseliti cijelu Ukrajinu), već zbog učenja u nacističkoj Njemačkoj s teorijom, prema kojoj su Čečeni arijevski narod, i u pokorenoj Rusiji im se spremala uloga ravnih s Nijemcima.

Ne znam je li se takva teorija mogla iskoristiti u nacističkoj propagandi kao trik, da bi za sebe imali saveznike unutar SSSR-a, no i teorija o arijevskom porijeklu, kao i teorije o kavkaskom, huritskom, turkijskom[12] ili semitskom porijeklu Čečena, jeste istovremeno i točna i netočna.

Zato što nikakvog porijekla nije ni bilo. Iako su postojala sva nabrojana plemena. Poslije Arijevaca je još mnogo njih ostalo u gorama. Kamo su nestali Pečenezi[13]? A Polovci[14]? Odlazeći s historijske pozornice, mnogi narodi su opstali, slili se u konglomerat plemena, koje su susjedi nazvali Sosanami, Dzurdzukami,

9 *Sanskrt.* Veliki mistično-religijski spisi hinduizma iz prvih stoljeća naše ere (prev.).

10 S*anskrt.* Pripadnici druge kaste hindusa (knezovi i ratničko plemstvo) u srednjovjekovnoj Indiji (prev.).

11 *Sanskrt*. Zakon, dužnost, istina (prev.).

12 Skupina naroda koji govore turkijskim jezicima a žive u srednjoazijskoj, istočnooguskoj, povološkoj i sjevernokavkaskoj regiji (prev.).

13 Turski nomadi u Južnoj Rusiji od VIII do XVIII st. (prev.).

14 Turkijskojezični narod. Živio od XI do XII st. u južnoruskim stepama. Pokorili ih Mongolo-Tatari u XIII st. (prev.).

ili kako već. Riječ kojom su se sami nazvali Čečeni nam nimalo ne pomaže. Etnonim "nohči" prevodi se jednostavno kao "ljudi".

Poslije kraha hazarskog kaganata[15] nekoliko rodova Hazara se, također, naselilo u gorama i čak raširilo na neke dijelove Čečenije judaizam. I taj proces nije prestajao. Bježavši iz srednjovjekovne Rusije, Slaveni su postajali Čečeni, udahnuvši slobodni gorski zrak.

U kavkaskim gorama je niknuo još jedan Babilon. No, dok su u sumerskom Babilonu mnogo jezika htjeli sagraditi jedan toranj do samog neba, na Kavkazu su plemena, prihvativši jedan jezik, sagradili svaki svoj toranj. A nebo je bilo i tako blizu – stajavši na vrhu gore, mogli su se bijeli oblaci loviti rukama.

Mnogim nacijama, sastavljenim iz raznorodnog etničkog supstrata, nešto smeta da budu nacije. No, za to je nužno stapanje. A do potpunog stapanja u Čečeniji, kako su govorili oni koji su izučavali povijest u knjigama, nije došlo. Svako pleme se očuvalo. Upravo su se u tom smislu očuvali tejpovi, čečenski rodbinski klanovi, o kojima tako mnogo pišu i svejedno tako malo razumiju u Rusiji.

Naravno, i u tejpovima se miješala krv. Ukoliko tejp vodi svoje porijeklo od jednog rodonačelnika, unutar tejpova su brakovi zabranjeni. To je pravilo ostalo. Krv se u tejpu miješa, s ciljem da se ne dopusti izrođivanje. No, samo po ženskoj liniji. Svaki Čečen može vam imenovati bar sedam predaka po muškoj liniji, a neki i dvadeset. No, jedva da itko pamti svoje pretke po ženskoj liniji dalje od prabake. Čečeni su tisućljećima uzimali žene Avarke, Osetke, Inguške, Gruzijke, Ruskinje i predstavnice drugih tipova. No, vodili su svoj rod po muškarcima. Za tisuće godina bila je provedena unikalna selekcija s ciljem jačanja muškog genotipa.[16]

Ženskim genotipom se jačao židovski narod.

26.

Svaki tejp je sačuvao sjećanje o svom historijskom porijeklu, i tejpi se tako i nisu stopili. Svi pamte da je tejp Gunoj nastao od Rusa, prije svih drugih. Najmnogobrojniji tejp, Benoj, od Hurita. Tejp Tatami, nastali od Hazara, oduvijek se nazivaju gorskim Židovima. Moj tejp, Ersnoj (Arsenoj u drugoj transkripciji) čine potomci indoeuropskih doseljenika.

Zato su Ersnoji smeđi, visoki, svjetlooki, više nalik baltičkim narodima ili Nijemcima, nego na "lica kavkaskih nacionalnosti".

Jadni policajci. Ako hoćete zadržati Čečena, ne tražite crnokosog. Čečena se može uočiti po drugim obilježjima, koje vam neću podrobno opisivati. Reći ću samo kako se jednom, kada je moj otac bio u Peterburgu, sreo sa starom znanicom, Ruskinjom, koja je provela nekoliko godina u Čečeniji. Mene do tada ta žena nije bila vidjela. Njih dvoje su me čekali, sjedili i razgovarali o Čečenima.

15 Kagan, istočni vladar (prev.).

16 U biologiji naziv za sveukupnost nasljednih osobina nekog organizma (prev).

Žena je rekla da može prepoznati Čečena po hodu i ponašanju. Pogledavši masu ljudi u hodu, pokazala je rukom na jednog i rekla:

– Ono je, vjerojatno, Čečen.

Otac se nasmiješio i rekao:

– Da, to je moj sin.

Ta je žena rekla da se Čečen uvijek drži tako kao da mu danas pripada cijeli svijet, a sutra će ga svejedno ubiti.

27.

Takvih potankosti ne znaju čuvari reda, zato sam živio neprijavljen i mirno prolazio pored policijskih postaja. No, kada je moje poduzeće zakupilo prostor u režimskoj tvornici, zatrebala je propusnica, a propusnicu bez prijave nisu izdavali. Zamolio sam mog stanodavca, koji je bio dobar čovjek i odmah napisao potrebnu izjavu.

Mene i stanodavca su pozvali u OPVS[17], gdje se prijavljuju stranci. Mi smo došli, i ja sam s vrata rekao:

– To je nezakonito. Ja sam ruski državljanin i zašto je za moju prijavu potreban poseban režim?

Pamtim bojnika, koji je sjedio za stolom. On je ustao i zlobnim glasom izjavio:

– Rat je, i svi ste vi neprijatelji.

Znači tako. Mi smo Čečeni, i mi smo neprijatelji Rusije. Ako na to zaboravimo, nas podsjete.

Mom stanodavcu su preda mnom dugo objašnjavali, zašto za njega predstavlja neugodnost meni izdati stan. Garantirali su stalne obilaske, provjere osobne iskaznice, te ako u okrugu bilo što eksplodira mogu ga označiti kao sudionika. Zato što ću kao krivac automatski biti ja naznačen.

Toga me dana moj stanodavac nije odbio prijaviti. No, za mjesec dana, ispričavši se, sagnuvši glavu, zamolio me da više ne stanujem kod njega.

To što se događa čečenskom narodu, Lev Gumiljev[18] bi nazvao "pasionarnim pregrijavanjem". Od toga potječe i junaštvo Čečena, njihova aktivnost, njihovo obnavljanje, no i fatalizam, samopožrtvovnost. Ugnjeteni instinkt samoočuvanja. U najgorem slučaju, "pasionarno pregrijavanje" završava izumiranjem nacije.

17 Ured za osobne isprave i vize (prev.).

18 Ljov Nikolajevič Gumiljov (1912.–1992.), ruski historičar, geograf, pjesnik i prevoditelj s perzijskog. Autor je učenja o čovječanstvu i narodima kao biosocijalnim kategorijama. Istraživao bioenergetsku dominantu etnogeneza i nazvao je pasionarstvo. Istraživao povijest turkijskih, slavenskih i drugih naroda Euroazije (prev.).

Ne znam je li to povezano sa sunčanom aktivnošću. Prije da je s historijskim okolnostima, u prvom redu s ruskom politikom. Skoro do novijeg vremena Čečeni su bili tek konglomerat raznih plemena, koja nikada nisu bila sposobna ujediniti se do kraja, osnovati vlastitu državu i formirati jednu naciju. Ako "rat do posljednjeg Čečena" ne bude završen, ako Čečeni prežive i postanu narod, morat će za to zahvaliti Rusiji, koja je više od svih sunčanih anomalija upalila u njima pasionarnost, zaustavila slaganje ramenima i rekla svakom Arijevcu, Huritu, Hazaru – ti si Čečen. Rusi su naša posljednja nada. Oni nam ne dopuštaju da ostanemo žene. Oni nas tjeraju da budemo Čečeni i muškarci, zato što je svaki Čečen borac i svaki Čečen je neprijatelj.

I ostaje samo – pobijediti ili umrijeti.

28.

Velika zdanja, kao stijene nad uskim rijekama na peterburškim ulicama. U stijenama su malene spilje u kojima žive ljudi, koji su ih napunili namještajem i pokućstvom. Kao riječne laste. Ljudi su sami kao laste. Možda zato, što su svi ovdje davno umrli, jednostavno su im zaboravili reći o tom.

A pravih lasta ovdje nema. Ovuda nikada ne dolaze prave laste. Ponekad mislim: kako možemo sagraditi ovdje dom i upaliti ognjište? U ova mjesta ionako nikada ne dolaze laste.

Ja sam lud, zar to još niste shvatili? Samo luđak može tako mnogo misliti o lastama. Ponekad mislim da sam lasta. Možda zato što sam odavno mrtav.

I o gorama. Nitko ne misli toliko o gorama.

Za šesnaest godina sam živio u dvanaest gradova. Dva puta sam se ženio, no do sada sam ostao usamljena ptica, koja je napustila svoje jato, tako ga je lako napustila kada je i samo jato izgubilo svoj put u nebo. Rođena mi je kći kojoj sam dao ime svoje majke. To je ime – Vera. No u meni nije ostalo vjere. I viđam je sve rjeđe i rjeđe, češće samo na fotografijama. I ponovo ne mogu zaspati noću, i srce mi se steže od zebnje i boli, zato što ne vidim kako raste moja kći. Shvatate da su luđaci ljudi koji su svega lišeni.

Ponovo i ponovo, zašto ničemu nije suđeno da se dogodi?

Možda su negdje u dalekim gorama meci iz Šalija razbili moj rodni toranj. I na rasijanje i skitnju je osuđen sav moj rod, dok ne nađem to mjesto, dok ne sakupim, dok ne složim vjekovno kamenje. Htio bih iz bijelog škriljca sagraditi svoj toranj!

29.

Pričat ću vam o luđacima.

Pred rat se mnogo ludih pojavilo u Čečeniji. Možda ih je očekivanje rata stvorilo, možda je sama zemlja istekla iz njih, kao što jantarna kaplja smole omota svježe rezove na drvetu, a samo drvo još nije bilo odrezano. Možda je Majka

Tušoli govorila s nama njihovim jezikom, poslala svoju voljenu djecu. No tko ju je slušao?

U našem kraju je živio Ibrica. Puno ime mu je bilo Ibrahim. Moja mama ga je nazvala Ibrica, Ibrica-ludica, tako su ga stali zvati i svi ostali. Ibrica je bio najobičnija seoska luda. Bio je vrlo snažan i izdržljiv, čak lijep. Po cijele dane je radio: nosio vodu, donosio drva, nešto pravio, sam je napasao i muzao krave. On je bio, vjerojatno, najbolji sin svojoj majci, koju je nježno volio i nije joj dopuštao raditi ništa teško u dvorištu i u kući. Njega su čak pokušali oženiti, no mladenka se nakon tri dana vratila k svojim roditeljima. Govorili su da se Ibrica pokazao vrlo moćnim u postelji, i djevojka jednostavno nije izdržala. Poslije odlaska mladenke Ibrica je tugovao za mladenkom jedan tjedan, potom zaboravio na nju i ponovo se stao zanimati kućom, dvorištem i kravama. Zapravo je on bio obični slaboumnik. Teško je govorio, više je šutio, nije se odijevao po svom uzrastu. I još jedna nastranost. U svih ljudi se javljaju nastranosti, te i u ludih. Ibrica se bojao aviona.

Kada se na nebu pojave srebrene ptice ili kad čuje daleki zvuk reaktivnih motora, Ibricu uhvati panika, on traži zaklon i prione k zemlji, kao što dijete prione na meke grudi svoje majke. Čak se bojao Ibrica i klepetavih, niskoletećih, poljoprivrednih aviona.

A mi, djeca, nismo se bojali aviona. Voljeli smo ih gledati, prinijeti ruku kao šilt na čelo, ispratiti metalne anđele pažljivim pogledima na njihovom visokom putu iznad oblaka. Osobito smo voljeli vojne avione, koji su ostavljali bijeli trag na svileno-plavom nebu. Mi se ničega nismo bojali.

Ibrica je za cijeli život ostao dijete, i mi, djeca, smo se često igrali s njim. No ponekad – o, besmislena dječija okrutnosti! – svakojako rugali ludi. Nazivali smo ga pogrdnim riječima, bacali na njega komade balege i kamenje. Ibrica je dugo trpio, no njegovom strpljenju je došao kraj. I tada bi on, zarumenjelog lica pojurio one koji su ga vrijeđali. Glupa, nerazumna djeca! Kad bi Ibrica uhvatio nekog od nas, mogao bi lako, a da toga ne bude ni svjestan, odvrnuti mu glavu, slamajući uhvaćenom kavgadžiji vrat. No mi smo imali provjereni način da izbjegnemo obračun. Kada bi Ibrica bio već blizu, netko bi povikao: Ibrica, vidi avion! A ostali bi stali zavijati: vvvvvvvuuuuuuuuuuuuu. A Ibrica bi odmah pao na zemlju, ponekad ravno na hrapavu asfaltnu cestu, i dugo bi ležao, pokrivši glavu rukama. A mi bismo hihotali nad njim.

Jadni bezumni Ibrica! Nije se trebao bojati aviona. Kada su počela bombardiranja, on je strpljivo čekao u skloništu da prođu svi naleti. Kad na nebu nije bilo aviacije, on je mirno izlazio van. Osim aviona, Ibrica se ničega nije bojao. Jednom je izašao iz skloništa da bi donio djeci vode, u vrijeme kada se po selu provodila čistka. Ustrijelili su ga vojnici iz automatske puške.

Poslije rata mnogi, koji su ostali živi, začuvši brujanje aviona, uzlete i spuštanje putničkih aviona oko aerodroma, nevoljko su uvlačili glavu u ramena. A neki, ne mogavši se svladati, padaju na zemlju i pokrivaju glavu rukama.

30.

U centru Šali, koliko se sjećam, živjela je još jedna luđakinja – Dunjka. Zapravo, ne znam gdje je točno živjela, no moglo je se vidjeti u centru, svaki dan, kod tržnog centra ili na tržnici.

Dunjka je bila ruska učiteljica koja je došla u Čečeniju po rasporedu. Kada je bila mlada djevojka, silovao ju je jedan mještanin. Silovatelj je pobjegao od milicije u goru, a Dunjka je zatrudnjela. Kažu da je ona već tada bila malo skrenula. Gladila je svoj uvećani trbuh i govorila: "Ne treba nikog goniti ni zatvoriti. On je u meni, ovdje, u najtamnijoj tamnici." Toga su mještanina uhitili i osudili. Sudio mu je sovjetski sud, i silovatelja su poslali na odsluženje kazne. Da mu je sudila rodbina, njega nikamo ne bi poslali. No Dunjka, je bila Ruskinja, pridošlica i nije imala rodbine, nije bilo ni jednog rođaka, čak ni najdaljeg srodnika, koji bi prerezao grlo prijestupniku.

Kada je došlo vrijeme da rodi, Dunjka je rodila mrtvog sina. Dugo nije htela dati malo tijelo liječnicima, tek kada je zaspala, tijelo su uzeli i zakopali na groblju. Od tada je Dunjka sasvim poludjela.

Ona je našla negdje stara dječja kolica, stavila u njih lutku s istrgnutim ručicama i svaki dan gurala po centru sela, s nevjerojatno razbarušenom kosom. Cijelo selo je osjećalo svoju krivnju pred Dunjkom zato što je silovana ovdje, i stid što je silovatelj ostao živ, znači nije kažnjen po zakonima gora. Dunjku nisu smjestili u psihijatrijsku bolnicu, niti su joj uzeli učiteljski stan. Svaki dan su joj prolaznici davali hranu i novac. Roditelji su zaprijetili djeci da se ne podsmjehuju nad Božijom ženom, a žene su razgovarale s njom na ulici. Osobito su žene s djecom voljele razgovarati s Dunjkom.

"Kako si, Dunjka?", govorile su one. "Kamo si pošla? "

"Evo, šetam se sa svojim djetetom", odgovarala bi Dunjka.

I odmah bi obratila pažnju na dijete sugovornice:

"A tvoj dječak je tako narastao! I odmah se vidi da je pametan! Bit će direktor! A djevojčica, djevojčica, kakva ljepotica! Najboljeg će ženika dobiti u Šali, živjet će u izobilju, kao bubreg u loju!"

Majke su voljele razgovarati s Dunjkom. Naravno, svakoj majci se sviđa kada hvale njeno dijete. A Dunjkine riječi, Božije žene, primali su kao blagoslov Svevišnjeg.

Onda se Dunjka žalila:

"A moje dijete nikako ne raste. Ja ga hranim i pojim."

Dunjka pokazuje dječiju bočicu s mlijekom, koju je povremeno prinosila k plastičnoj glavi unakažene lutke. "A ono ne raste! A znate li zašto? Zato što je mrtvo..."

I majke bi, kako već mogu, tješile Dunjku. Govorile bi:

"Dobro, Dunjka, narast će i tvoje dijete. Ono je još sasvim malo! Ti si ga tek jučer rodila, zar hoćeš da on već hoda i govori?"

Tako je živjela Dunjka, skoro trideset godina otkako je poludjela pa do rata. I već je posijedjela, i bore su joj prekrile lice, a dijete i dalje nije raslo. No, majke su tješile Dunjku, i ona je vjerovala da je rodila svoje dijete jučer, i sretno se smiješila.

Samo su se trudne žene bojale sresti Dunjku. Dogodi se da Dunjka sretne s trudnom ženom, priđe joj, stavi ženi ruku na trbuh i upita:

"A tvoje dijete će, također, biti rođeno mrtvo?"

Žena bi se užasnula od takvih riječi, vraćala bi se kući ni živa ni mrtva i dugo bi se molila, a rodbina bi zvala u kuću hodžu, da je zaštiti od uroka.

Dunjka je poginula poslije jednog od prvih bombardiranja. Njeno, unakaženo krhotinama granata, staro tijelo su zakopali na groblju, uz grobove muslimana.

Poslije dvaju ratova medicinski djelatnici u Čečeniji su uvidjeli da su zbog stresova i ozljeda žene sve češće stale rađati mrtvu djecu, čak i kad nije bilo pobačaja i plod bio iznesen.

31.

Nije samo u selu Šali bilo ludih. U drugom okružnom centru, Urus-Martanu, živio je blaženi Dangi. Dangi je bio visok i riđ kao sunce. Zvali su ga Malh Dangi – Sunčani Dangi. Dangi je bio osobenjak.

Nije se ženio, nije imao djece. Radio je kao noćni čuvar u sovhozu[19], a danju spavao, ako nije bilo pokopa. Pokopi su bili pravi posao Sunčanog Dangija. Kada umire Čečen, radi se pokopni obred – tezet. Dolazi tada sva rodbina umrlog i stari seljani. Tijelo se odmah pokapa, istog dana, obredi se provode poslije pokopa, u dvorištu pokojnog. Muškarci sjede zasebno, a žene zasebno. Kuhaju ovčetinu, ugošćuju sve pridošle. Završava se zikrom – sufijskom moltvom.

Dangi je išao na sve tezete u Urus-Martanu i sudjelovao u svim zikrovima. Živio je Dangi skromno, obično danju jeo siskal, kukuruzne lepinje, zalijevajući ih običnim ili kiselim mlijekom. A na tezetu je uvijek bilo mnogo mesa. Dangi je volio ići na tezet. U vrijeme zadušnica Sunčani Dangi se osjećao spokojno i tiho, kao svi muškarci, ustajao je i pozdravljao se s pridošlim, govorio onako kako priliči u tom slučaju. A na zikru Dangi bi prvi upadao u ekstazu i satima sjedio, mrmljao nešto nerazumljivo, njihao glavom i povremeno izvikivao: "Allahu ekber[20]!"

Nakon početka rata Dangi je prestao raditi, po cijeli dan je hodao po selu s vragolastim osmijehom. Svima koje bi sreo Dangi bi govorio da će uskoro biti

19 Sovjetsko poljoprivredno dobro (prev.).

20 *Arap.* Allah je najveći! (prim. autora)

mnogo pokopa, noću treba spavati, da bi bdio na zadušnicama. A raditi više ne treba, zato što će sad Dangi svaki dan jesti dovoljno mesa.

A jednom je Dangi odjenuo svoju najbolju odjeću i pošao iz sela. Ranije Dangi nikamo nije išao i pitali su ga:

– Kamo si pošao, Malh Dangi?

– U Samaški – reče Dangi. – Imam mnogo posla u Samaškama, tamo kopaju stotine grobova i bit će toliko tezeta, koliko nije bilo za mog cijelog života.

Jadni Dangi, mislili su ljudi u Urus-Martanu, sasvim poludio u ratu. Ruska straža oko Urus-Martana propustila je Dangija, neka ide, nenormalni. Neka minu na cesti obezvrijedi. Od Urus-Martana do Samašeka je 25 kilometara. Dangi pošao pješice i svima cestom govorio:

"Idem u Samaški, tamo će biti veliki tezet, zato što će pokopati stotine ljudi, kako Dangi da ne ide na takav tezet? A poslije će pokopati samog Dangija, i vi svi obavezno dođite."

Tako je Sunčani Dangi pozivao ljude na vlastiti pokop.

U Samašku su došli Rusi. Oni su ubijali sve: muškarce, žene, starce i djecu. Granatirali su kuće… Za jedan dan više od dvjesto humki se pojavilo na samaškinskom groblju.

No nije dospio Dangi na tezet. Na ulazu u Samaški ga je zaustavila druga ruska straža. Vojnici su rekli da je Dangi neprijateljski borac koji hini da je nenormalan. Oni su tukli Dangija, a on je vikao "Allahu ekber!" Dangi je pao u trans, kao na zikru. Vojnici su se još više razjarili. Mučili su Dangija do smrti i bacili njegovo tijelo na cestu. Ljudi iz Urus-Martana su uzeli tijelo Sunčanog Dangija i pokopali. Mnogo ljudi je došlo na pokop, tisuće. Svi su već znali da će biti Dangijev pokop, jer je on sam o tome govorio.

(Prijevod s ruskog jezika i bilješke Žarko Milenić)

GODIŠNJAK 2009

PRIKAZI I OSVRTI

Jedinstveni otrov

(Melida Travančić, *Svilene plahte*, Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2009.)

Ljubav se dogodi kad hoće. Sruči se na jedno, dvoje ili troje ljudi poput svete nepogode koja satire usjeve i plodove. U ljubavi ima stvarne ljepote, krajnjih vrijednosti, nepredviđenih darova i uskraćivanja, ali i *ludila* s kojim je teško izaći na kraj. *Crvene ptice pevaju u mom mesu / Crne ptice obleću oko moje glave / Neka mi čelo bude načeto u lesu / Gubom i kamenom ispod letnje trave / Ako izgubim tvoje divno lice / Na ovoj gorkoj obali mraka i groznice* – pisao je Branko Miljković u pjesmi *Triptihon za Euridiku*; ili: *Noć s ove strane meseca često ogrezne / U nepotrebne istine i oduševljena klanja / O ispod kože mlaz krvi moje čezne / Noć s druge strane meseca noć višanja.*

Ali svijet je takav, možemo čeznuti do mile volje i o svome trošku. Ljudi su takvi, možemo ih voljeti koliko hoćemo, oni misle što misle i čine što hoće. Kraj svemu uvijek se nazire u bezumlju isprepletenih ne/mogućnosti života koji srlja svome kraju. Zato kriterij dobrog pjesnika jest ili nije sadržan u njegovoj ljubavnoj pjesmi – koja je oteta od životnog nemilosrđa. Zašto? Zato što je i ljubav takva. Intima koju valja distancirati i od samoga sebe radi dobrog ukusa i prihvatljivosti za druge. Ljubavna čežnja i nemir jednako su uvjetovani našom pozicijom i ne/mogućnošću dosezanja ljubavne komunikacije, ili pozicijom i ne/mogućnošću našeg partnera. Tada ljubavni odnosi postaju koloplet koji naizmjenično varniči patnjom i srećom, elementarnom i čistom ljubavlju, nerazumom do bezumlja, njezinim iščekivanjem, ili prazninom koja će izazvati ljubomoru. Prostor patnje javlja se kao prostor koji će, u krajnjoj liniji, otvoriti vrata nekoj drugoj, pouzdanijoj mogućnosti ljubavi, ili makar njezinoj lošoj zamjeni. Prostor i impuls produžene sreće javlja se kao mogućnost izgaranja trenutne ljubavi do krajnjih granica. To je energija koja se pretače u razne vidove i opcije ponovnog gledanja svojim očima u svoj život, u svoju ljubavnu želju, poput mitske i onostrane Orfejeve želje da Euridiku, ipak, vidi prije izlaska iz Hada, mada će je baš tako zauvijek izgubiti, a tek pruženi konac ostat će mogućnost povratka u svijet živih... Da. Kao i inače, stvari traju po principu međusobnog usijanja, i potom sila kojom mediji/učesnici zrače osobnom snagom. Melida Travančić u metaforičnoj slici *svilenih plahti* (kako je naslovljena njena druga pjesnička knjiga), koje u svijesti čitatelja zrače svježinom i skliskom hladnoćom preko nagog tijela, ali imaju i značenje raskoši u putenosti, u bojama i olakšanim ljubavnim pokretima – što sugerira i ubrzan proces izgaranja i hlađenja veza i odnosa. Cijela knjiga pjesama je intimistična u slikama i prividi-

ma dodira, pojedinačnih riječi, izjava i kratkotrajnosti slika, mada se pjesnikinja ne odriče mogućnosti povremene misaone/psihološke veze kao osjećanja stvarne bliskosti. Melida u sebi njeguje *pjesnikinju* kao svoje stvarno *ja*, kao *rodnu* prijateljicu s kojom može voditi razgovore, spram koje se ponekad i nastoji oglušiti na impulse, mjeri vrijeme mira i zatišja u toj vezi i djelatnom monologu/dijalogu. *...Godinama se nismo vidjele, / pa postaje mučno. / Pitam da li je sretna. /– Trudim se biti, / onoliko koliko je to moguće. /* (odgovara sama sebi, jer, ljubav je i neka vrsta samozaborava) */ S bolnim izrazom lica / dodaje: // Ti? /–- Ne znam – kažem // Šutimo. // U istom trenu / Ustima prinosimo / svaka svoj otrov.* (*Svoj otrov*).

A sve je počelo kao igra, jer: *igra sve jest* – rekao bi partner. *Samo oni koji se razumiju u šale / znaju za ideale* – reče drugi pjesnik. U igri se javlja marioneta i, poistovjećujući se, pjesnikinja iskaljuje bijes na samu sebe: svojoj najdražoj uspomeni na djetinjstvo, na figuri lutke. Ne slučajno i strasno otkida joj glavu! Tako *umire dijete* koje je bila, tako odrasta žena koja će znati nanijeti bol, jer više se ne igra lutkama i ne čuva djevojčicu koja je to činila, mada se grozi nad *svojim divljaštvom*. Ostatak dana nekontrolirano plače nad svojom ljubavnom neizvjesnošću. Ustvari, ona je donijela odluku, i sutradan će moći okruženju uzvratiti poglede, proći će superiorna u svojoj od okruženja priželjkivanoj ljepoti, s osmijehom. Onoliko koliko je izgubila u ljubavi, toliko je uvećala svoju snagu da sobom ovlada i tako ljubav ponudila drugima – njezina ljubav gubi draž. Pjesnikinja pokušava sebi štošta prigovoriti. Ona je *žena luđakinja*, ona je *žena ideal*, ona sistematično, bezočno i *bezosjećajno rovi* po svojoj bolnoj nutrini i patnji da bi asocijativno probudila moguću ili stvarnu sliku o sebi ispisujući pjesmu *Prizor*. Ta žena, s cigaretom u ruci i svojom samoćom, žena koja u prohladnim večerima ulazi u kuću tek da bi se uskoro vratila ogrnuta crvenom vestom, a koja joj ponekad mahne, zapravo je autoportret, ustvari je anticipacija puta i sudbine – s kojom se ne miri. Melida Travančić inteligentna je i rezolutna. Njezine odluke uzimaju korijena u njoj, postaju bitne, poduprte snagom ljubavne patnje, prinudnom diskrecijom. Javlja se dostojanstvo. No, sve to time nije gotovo. Ona sanja da je rodila dječaka, u svilenim plahtama zveckaju kristalizirane suze, pauci se spuštaju iz uglova i s plafona kao prijatelji, jer – valjalo je proći taj put od idealne slike o sebi/djevojčici s lutkama do zrele, samosvjesne žene koja odlučuje o sebi, čak i o drugome – do odricanja tog besmisla: *a kada se vratim / u meni dopadljivom obliku / stvari će se drastično / promijeniti.* (*Kontrast*). Slijede autoreferencijalne i ironične slike. Melida Travančić obrazovana je, *rodno* osviještena i samosvjesna – emancipirana mlada žena. Nespremna i nevoljna lagati sebi ili drugima, iskrena je i hrabra. Spremna suočiti se sa svojom ljubavlju, sa sobom i svijetom. Čini to u ljubavi, gdje je ponajteže. To ljubav radi u čovjeku, pa može reći: *... Ipak // čujem tvoj gromoglasni smijeh / na sve moje planove / o budućnosti / nikada zajedničkoj. // Priznajem: / Ljudi nisu ono što sam zamišljala – / ideali, najdraži moj, ne postoje. // Kako sam se samo grdno prevarila // Bio si u pravu, / Ovdje ne mogu biti sretna. // Tražim te, / uvjerena da još uvijek / postojiš. // Ne, / nisam te izmislila: / ti postojiš, / ti moraš postojati / zbog mene. // Znam ...* (*Moraš postojati*).

Melida se rastaje od svog ideala na najbolniji način: odričući osobnu svijest o ne/postojanju, i nadalje tvrdi da postoji osoba o kojoj sama govori kao o ne/postojećoj. Još dvoji. S razlozima. Ali, Melida je slobodna i prkosna mlada žena, s puno snage. Ona se bori za svoju samosvijest i samopotragom kroz kovitlac zbivanja. U događaju sudjeluje cijelim bićem. Čovjek najdublje porazi samoga sebe, ali, tada, to je njegova osobna stvar i početak crpljenja nekog novog nukleusa snage koja vodi u ravnodušnu i nemilosrdnu životnu zrelost... Tako prolazi život. Ljubav je veliki nemir u kojem sve izgara, izvor i krajnje pribježište mira, izlaz i utočište za krajnju nuždu. Ljubav je *sveta nepogoda*, rekosmo već. Pa ko preživi. To su činjenice i osjećanja koja je Melida Travančić snažno i temeljito proživjela, kao uzgred provjeravajući osobnu poziciju o svemu. Jer nije da i prethodno nije sve znala. Samo je trebalo provjeriti da li je moguće da se isto i nama dogodi. Imamo li toliko hrabrosti da nam se dogodi, da nas *pogodi*! Puno je onih kojima se to nikad nije dogodilo... Tako, Melidu Travančić u ljubavi i njezinoj pjesmi upravo zatičemo kao u ambijentu poznate pjesme *Ljubav* A. B. Šimića: *Zgasnuli smo žutu lampu // Plavi plašt je pao oko tvoga tijela / Vani šume oblaci i stabla / vani lete teška krila // Moje tijelo ispruženo podno Tvojih nogu / Moje ruke svijaju se žude mole // Draga, neka tvoje teške kose / Kroz noć zavijore // Kroz noć / Kose moje drage duboko šumore / kao more.*

Cijela knjiga Melidnih ljubavnih pjesama i slika gotovo da se može prepoznati i u ovoj snažnoj i jezično reduciranoj Šimićevoj pjesmi. Melida Travančić doseže visok nivo istinitosti doživljaja osobne ljubavne pozicije. I katarzu. Ona je u nivou doživljaja i razbora koji se može dosegnuti čistotom emocionalne inteligencije, ona je na pragu ishođenja osobne pozicije, istine o svojoj ljubavi kojoj se prethodno prepustila, zanemarujući puno poznatih pojedinosti, zato istodobno i ona i njezina pjesma *ustima prinose svaka svoj otrov*. No, prisjetimo se u kojoj mjeri i koliko puta u nekim drugim vremenima to i nije bila samo pjesnička slika, čak i u narodnoj: *Ali-paša na Hercegovini / lijepa Mara na Bišću bijaše /...* koja se za Ali-pašu ne bi udala... Ali mu poručuje: *da s' oženiš / Bih se otrovala.*

Ljubav je najveće davanje, e da bi se moglo najviše dobiti i da ljepše ne bi moglo biti, tu opstaje ona jedinstvena slika o ženi koja se ne samo ne opire visokim zahtjevima ljubavi, već ih i smiono podražava, hrabro i osobno, svojim primjerom o njima svjedoči. Čudesno je da čovjekova ljubavna svojstva, usprkos *ljubavi nabrzinu* – kako bi rekao Arsen Dedić – u svojim krajnjim vrijednostima zauvijek ostaju ista! Valjda stoga što se, u biti, ne mijenjaju ljudi. Zato su pjesme Melide Travančić bitne: osim što anticipiraju čovjeka/ženu i njihovu ljubav u budućnosti, zahvataju i čovjekov put spoznaje o ljubavi, čovjekovu ništavost spram Božije Volje da Svojom ljubavlju nastavi opstanak ljudskog roda i tako ostvari kontiniutet svjedočenja o Bogu, sebi i svijetu.

Atif KUJUNDŽIĆ

Bosansko "cvijeće zla" i "ištipane hartije" Kemala Mahmutefendića

(Kemal Mahmutefendić: *Bestijarijum*. Zenica: Opća biblioteka, 2009.)

Knjigom *Bestijarijum* Kemal Mahmutefendić još jednom se očitovao kao unikatni bosanski pjesnik, "nesličan" bilo kojemu drugom (bosanskom) pjesniku ili bilo čijoj drugoj poetici, baš kao što je to i sam izrekao u početnome stihu kafkijanskoga sadržaja u (auto)poetičkoj pjesmi *Sličnosti: Sretoh čovjeka koji liči na sebe*. Za Mahmutefendića nema sanktosakralnih stvari, osobito ne u poeziji, koja je desakralizirana kao i sam život: oboje predstavljaju varljivo i ciničko suočenje sa samim sobom, opsjenu, sumnju u bilo kakvo (o)pipljivo i (o) smišljeno postojanje:

Tako – trajem u svijetu
koji nema ništa protiv toga da
je to baš OVAJ svijet.
(*Sličnosti*)

Sve što tvarno postoji (i što se kao transcendentalni privid pretače u Mahmutefendićevu poeziju) ima svoju profanu i banalnu dimenziju; naličje i orisje zla, i po toj poetskoj filozofiji banaliteta Kemal Mahmutefendić ispisuje, i simbolički i poetički, stihove bodlerijanskoga sarkazma i kafkijanskoga egzistencijalističkog stava prema svemu što bi bar u poeziji – ako nigdje drugdje – trebalo dobiti kakav-takav estetički smisao i humani(stički) oreol.

No, kao ni kod Baudelairea, ni u Mahmutefendićevoj poeziji (tom "herbarijumu zla" i "humanoidnome zvjerinjaku") čitatelj nipošto ne bi smio, poput zakašnjela romantičarskog čitača, tražiti cvijeće što miriše na proljetnoj livadi niti nježne i plačljivobukoličke verse zaljubljenoga i lijepog mladića upućene svojoj dragoj, kakvog obično zamišljamo u jeftinoj suvremenoj intimističkoj poeziji, naprotiv: u bestijalnoj poeziji Kemala Mahmutefendića čitatelj može samo naići ("nagaziti") na "govno na stepeništu", naletjeti na "bodljikave žice maternjeg jezika", nabasati na "pičkasta usta žena namalterisana masnim karminom"; upasti u "nacionalni vonj luka i mesa"; krležijanski se zgaditi nad "rasterećenjem crijeva" (što je samo lažno pristojni pjesnikov eufemizam za fiziološku radnju koju zovemo sranjem, usprkos našem građanskom zgražavanju nad takvim vulgarnim vokabularom); u Mahmutefendićevu bestijarijumu ("čovječinjaku" – da ga bar neologistički ublažimo u pjesnikovoj ubitačnoj semantici) bodlerijanske kloake i

morbidni labirinti ljudskoga bivstvovanja (Mahmutefendić bi hipotetički to mogao nazvati životinjskarenjem) nemaju kraja: čitatelj će tu opet naići na mrtvace kao "delikatesne poslastice" crva; na "leševe riječi slične suhoj peruti"; na sahrane u kojima uživaju preživjeli što ukopavaju "dragocjenog mrtvaca", jer svaki je mrtvac dragocjen za nas, ukoliko to nismo mi sami.

U Mahmutefendićevoj "bodlerijani" i "kafkijani" (bestijarijumu) niko nije pošteđen od pjesnikova "humanog" cinizma, pa čak ni vlastiti brat s požutjele porodične fotografije u kojoj ostarjeli pjesnik vidi tek "tanju paralizovanu nogu" svoga mlađeg brata, demistificirajući tako fotografiju kao topos kulturalne memorije i kao lažni prostor "ugode sjećanja" te bolno prikazujući tragiku i besmisao "ljudskoga" života (svaku "ljudskost" u Mahmutefendićevu bestijarijumu shvatimo uvjetno i kao pjesnikov svjesni "semantički paroksizam").

Kulturalnomemorijalne figure majke i brata u pjesmi *Porodični genre* dobivaju svoju tragičku životnu kulminaciju u stihovima gdje se očekivani sentimentalizam požutjele porodične fotografije iznevjerava morbidnom slikom bolesnoga dječaka koji će uskoro ostati bez svoga glavnog oslonca – majke:

majka se osmjehuje pokazujući
jedan vještački zub
umrijeće za tri godine
od tumora na mozgu
a on naslonjen na nju
kao da ih niko nikad
neće rastaviti.

Doista, Mahmutefendićeva poezija zgrožava i sablažnjava lahkovjerna čitaoca, uznemirava ga svojim otvorenim pozivom da uđe u bodlerijanski zvjerinjak; u kafkijanski zamak; u smrdljivu kloaku unutar koje će se suočiti s bolnom i krajnje neugodnom spoznajom da čovjek ne vlada vlastitim humanitetom, pa čak i ni svojim životom:

Ali nevolja je u tome
što mi život nemamo
već on ima nas
Odatle naš neiskazivi bol
(Da mi je imati život)

Uistinu je teško naći (bosanskoga) pjesnika slična Kemalu Mahmutefendiću, osobito ne slična u njegovoj poetici. Ako bismo već morali tragati za takvim (često nezahvalnim i školski naivnim) pjesničkim analogijama i poetičkim paralelama, ja bih bez mnogo dvojbe *Bestijarijum* Kemala Mahmutefendića usporedio s grandioznom knjigom hrvatske moderne poezije: *Ištipanom hartijom* Janka Polića Kamova, ili čak s njegovim tuberanskomorbidnim romanom *Isušena kaljuža*. Bezmalo je svaka Mahmutefendićeva pjesma iz *Bestijarijuma* jedna

"ištipana hartija", "isušena kalјuža", tuberanska pljuvačnica, psovka i krik zgađenog i konsterniranog lirskog subjekta postiđenog i stiješnjenog pred omčama i "okrutnostima životnih krugova". Ta životna i poetska filozofija gađenja i stida svoju artističku kulminaciju imat će u antologijskoj (post)egzistencijalističkoj pjesmi *Stid*:

Stid mi se mota oko nogu
kao kandžija crnog kočijaša;
oko srca stid me opliće,
oko bolnog, u zaludnom čekanju,
stid kao datum rođenja,
stid kao datum smrti.
Stid u licu onih
koji se izdaju za spasioce nas pogruženih.
Stid pri ustajanju.
Stid kad liježeš. I u snove se uvlači-stid,
usta ga gutaju,
stomak ga vari,
izbacuje, miriše, smrdi,
sriče, muca, ločemo ga kao prljavu,
ustajalu vodu.
Stidu se niko i ništa oprijeti neće.
Stid do nebesa-bio ti kriv ili prav,
svejedno.
Hoće li doći, da, hoće li doći
vrijeme sveopšteg stida ,a
zbog svega što učinismo:
pa da ga nestane, da pokušamo bez njega?

Još od Kikićeve "ljepote psovke" nismo se suočili s takvim pjesničkim naturalizmom kao što je slučaj s Mahmutefendićevim *Bestijarijumom*, no, u ovoj bestijalnoj, patološkoj, defetističkoj, mizantropskoj slici svijeta i čovjekovog života (renja) krije se i najveća interpretacijska stupica i enigma Mahmutefendićevog poetskog rukopisa. Iza njegovog šifriranog „kriptobestijarija" i mimikrijskog egzistencijalističkog kafeza zrcali se jedan suptilni, prefinjeni, oljuđeni i uljuđeni svijet kao žudnja, san, ideal, utopija pjesnika koji svojom poezijom želi promijeniti svijet, očistiti ga od stida i barem donkihotski ga dovesti do civilizacijske katarze – tako što će nepotkupljivo ukazati na sve njegove etičke aporije, ponore i kloake. Taj duboko istančani i rafinirani pjesnički Subjekt zapravo istinski voli svoga mlađeg brata i gorko žali svoju ranopreminulu majku, duboko zgrožen i unesrećen pred porodičnom tragedijom kada je bolesni pjesnikov brat (a i sam pjesnik) već kao dijete osjetio svu težinu životnoga besmisla i nenadoknadivoga ljudskoga gubitka pred smrću roditelja. Namjerno se vraćamo ovoj autobiograf-

skoj, porodičnoj pjesmi Kemala Mahmutefendića koja, nimalo slučajno, otvara cijeli poetski bestijarijum pjesnikov.

Mnoge pjesme Kemala Mahmutefendića iz ove bizarne stihozbirke kafkijansko-bodlerijanskoga značenja natopljene su tugom i gorkom intimom koje se mogu zaliječiti jedino poezijom, makar ona u svome površinskom kriptostratumu više liči na sliku sartrovskog zvjerinjaka (gdje je čovjek čovjeku-čovjek) nego na mjesto nastanjeno ljudima, ili na požutjelu fotografiju ispunjenu dragim ljudima i slatkim uspomenama. Kemal Mahmutefendić je pjesnik koji bježi od bilo kakve nježnosti i sladunjavosti kao od kuge, ali uporno traga za nježnošću, ljudskošću, moralnošću; on, zapravo, neprestano čezne za tim, kantovski shvaćenim, moralnim kategorijama i imperativima (stid, ljubav, porodica, samislost, saučešće...) – makar ga od njih dijele rešetke zvjerinjaka i kobi bestijarijuma kao metafore života koji je izgubio svoju moralnu i humanu suštinu. Na kraju, trebalo bi, zarad kritičke istine, kazati da pjesnička zbirka *Bestijarijum* nije najsretnije strukturirana niti sistematizirana knjiga. U njoj se ponekada miješaju i prepliću različiti pjesnički ciklusi; dovode u blisku vezu tematski i stilski različite pjesme; izmiču neophodnoj disciplinranosti antologičarskog rukopisa, ma koliko svaka stihozbirka legitimno posjeduje svoju pjesničku slobodu. Ali ta sloboda treba da obavezuje, a ne da oslobađa od odgovornosti i pjesnika i priređivača bez obzira na to koliko se oni unutar te podrazumijevane i zaista nužne odgovornosti eventualno osjećaju komotnima ili samosvojnima.

Muhidin DŽANKO

Podneblje apsurdnosti

(Sead Korajlić, *Gravitacija*, Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2010.)

Poeziju jednostavne kritičke otvorenosti i jasne izražajnosti predstavio nam je Sead Korajlić u svojoj prvoj knjizi *Predvečerje*. (CKO, Tešanj, 2008.) Tu je knjigu, ritmom i leksikom, karakterizirala jednostavnost i komunikativnost, slobodni stih i razgovorni jezik. Naročita odlika poetskog diskursa knjige *Predvečerje* sadržana je u figurativnoj slikovitosti, čime se, zapravo, plastično ocrtava postmoderna osobenost prihvatanja književnog teksta kao entiteta, kao oživljenog prostora kroz koji i iz kojeg lirski subjekt crpi svoju egzistenciju. Lirski je junak Korajlićeve poezije, u knjizi *Gravitacija,* usamljeni i ugroženi, ali ne i poraženi čovjek (da li?), užasnut izazovom ovovremenog života, okružen tjeskobom, strahom, sumnjom, nevjericom i beznađem. Međutim, istovremeno je to subjekt koji ima prošlost i u njoj ispunjenost smislom. Provjeravajući već okušane postulate, Korajlić uvodi i ponešto drukčiju optiku, izazvan zbiljom kojom vlada dirigirani haos i javno beščašće. Pojednostavljeno rečeno, njegov lirski subjekt u ciklusu *Moć moćnika* govori o moralnom posrnuću, autizmu i bezočnosti pripadnika naše političke, upravljačke, privredničke, intelektualne kaste za koju se, sve donedavno, vjerovalo kako je neupitne moralne vertikale, te da bi mogla poslužiti kao neka vrsta svjetionika na putu moralne katarze na prostorima između Une i Drine, te Save i mora.

Između mirisa života/ i smrada smrti/ neki ljudski smradovi/ nude nam/ lažne mirise, kaže pjesnik o onima koji vladaju zemljom u kojoj je, osim nacionalističkog, sve indikativniji i mafijaški juriš na ono malo savjesti i morala. *Kule će i gradove zidati/ Svoje podanike/ U dženetske bašče uvesti/ Svaku kap znoja im/ U miomirise pretvarati...,* kao na psihoanalitičarevoj niskoj ležaljci Korajlić najiskrenije eksponira svoja opažanja i stanja izazvana svakodnevicom u kojoj je malo šta kako treba i kako valja. Poput hirurga secira društveni kardiovaskularni sistem, aparate i sklopove, mehanizme mrske sebi i drugima, i dolazi do spoznaja da je životok društva paradoksalan, paroksizmalan, spiritualan, abnormalan, ogrezao u nečast (pjesme: *Predizborna kampanja, Medijska čobanija, / Samo/rugalica, Sunovrat, Pobjegle oči, Gorčina slijepca, Skorojeviću*). "Ništa nije fantastičnije od stvarnost", naoko paradoksalno – reče jednom Fjodor Mihajlovič. Ciklus pjesama *Moć moćnika*, katkada do gubitka granica, do groteske, a ustvari, do ljekovitosti, svoje aktere udara šakom u lice, govoreći o licemjerstvu,

skorojevićstvu, kleronacionalnoj invaziji na naše duše, zločinu i zločincima pod zastavom velikoimperijalnih slijepaca. Kritičkim odnosom prema stvarnosti koja ga okružuje, Sead Korajlić pokazuje realizaciju jedne zrele i razvijene misli o vremenu u kojem živimo. Sarkastična poetika svakodnevice, uobličena u prepoznatljive oblike, autonomne forme i živopisne boje, vješto je poigravanje isprazno šću običnog, a bolnog bitisanja u okruženju iskrivljenih vrijednosti... Korajlić ne piše pjesmu da bi predočio događaj iz života, već da bi spasio svoj unutarnji mir, potvrdio svoj odnos spram života i svijeta koji ga okružuje. Biti lirski subjekt sa specifično osamostaljenom sviješću, posmatrati svijet iz perspektive ravnopravnog entiteta, *približiti se bitku stvari*, odnosno dodirnuti bit svijeta – predstavlja vid dosezanja tekstualno-transcendentne spoznaje i iskustva. Svijet subjekta postaje i jeste svijet jezika i riječi, svijet opredmećenog teksta.

Sead Korajlić, da parafraziramo Gidea, kao dobro samookovani Prometej, kao Tantal, sklupčan u svom izboru za nemanje izbora, vapi za izlaskom, promjenom, smislenošću. On je u stanju da od beznačajnog, svakodnevnog navoda učini pjesmu. *Pod svjetlima farova/ Negdje između/ Magistralnog puta i rijeke/ Pročitah natpis/ "Izdajem zemlju"* Većini ljudi ovo je potpuno obična, brojna, svakodnevna slika s putovanja ili neposrednog okruženja, no – pjesniku nije.

Na limenom poklopcu peći
Štampanim slovima ispisan
Prikovan na kočiću
Onakvom kao za
"Pazi mine"

Izdajnik nudi
I broj telefona

Enigma ostaje:
Osviješteni
Sizif-poljoprivrednik
Ili
Vlasnik pakira kofere
Za put u svijet

Puca
Pa ne puca
A kao da puca

Čovjek izdržao jedan front
Ali drugi nije
(*Natpis*)

Dakle, pjesnik usputnu sliku umjetnički transformira u poetski govor, udara poantu, i eto – dobre pjesme! Stvaralački čin, pak, uopćeno nije uvijek jednostavan, i potrebna je znalačka selekcija da se iz prave rude izdvoji jalovina od bakra, a tek pokoje zrno i zlata. Izgleda da je Sead Korajlić iznašao modus, *lapis poeticorum*, kako da neka, naoko obična, događanja i proživljavanja metamorfozira u izabrani poetski iskaz (pjesme: *Vremeplov, Tuš, Pjesma na dar*). Lapidarnost je, ponegdje, u ovim pjesmama rukom i dušom pjesničkom prenesena na poetski papir ravno iz kolokvijalnog okruženja, a zabljesnula, umjetničkom transformacijom, potpuno novim smislovima. Već sam naznačio da Korajlićev pjesnički subjekt ima prošlost ispunjenu smislom. Šta to znači? U pjesmama koje ne pripadaju ciklusu u kojem se kritički, ironijski, satirično, s podsmijehom obrušava na društvenu stvarnost, on kao da, na velikom slikarskom platnu, oslikava mnoštvo raznolikih prizora, a koji svi zajedno prikazuju punoću i raznolikost prošloga. I to platno proživljenog stvara utisak da je vrijeme okvir slike, njezin povod, te da se, paradoksalno, vrijeme i ne može predstaviti drukčije do posredstvom heterogenih događaja u njemu. Korajlić nam vrlo praktično predočava vrijednosti intimističke poezije. Demonstrira gotovo zaboravljene kvalitete iskrenosti, jednostavnosti i neposrednosti, te zavodljivost rubnih, dnevnih povoda za pjesmu. Ne mistificirajući pjesnički čin, niti inspiraciju, ne komplicirajući formu, ne uvodeći takozvane velike teme u poeziju, autor knjige *Gravitacija* gaji povjerenje u vlastita iskustva i sjećanja, u djelotvornost slika, ideja, misli, stavova i atmosfere koju vjerno želi prenijeti svome čitaocu. I da zaključim: u ovoj zbirci ima zavičajnih, deskriptivnih, socijalnih, intimističkih, ljubavnih, misaonih i angažiranih pjesama. Svima njima je zajednički ton saopćavanja, odnosno način pjevanja, stišan i miran čak i kada referira o negativnim savremenim pojavama i okolnostima, ili o neumitnoj prolaznosti ljudskoga života. Negove metafore otkrivaju nam podneblje apsurdnosti, bilo da prisustvuje predizbornom predstavljanju stranaka, bilo da komentira ono čime smo zasupnuti iz medija, ili se nalazi na odmoru a pred njim se prostire daleki horizont iza kojeg bi moglo (da li?) biti bolje.

Almir ZALIHIĆ

Nad tekstom *Stil kao argument*

(Esad Duraković, *Stil kao argument: nad tekstom Kur'ana*, Sarajevo: Tugra, 2009.)

I

Stilistička istraživanja jezika Kur'ana, shvaćena u širem smislu te riječi, otpočela su veoma rano u "historiji" ove Knjige. Još u tzv. formativnom periodu nauke tefsira (egzegeze Kur'ana) susrećemo se sa djelima ili bilješkama (*sahifama*) koje inicijalno tretiraju stilske aspekte i vrednote kur'anskoga jezika, ili ih barem oslovljavaju. *Terminus ad quem* ovog perioda jeste djelo *Majaz al-Qur'an* ("Dozvoljeno oneobičavanje u Kur'anu") Abu 'Ubaydea (u. 210./825.), koje se obično tretira kao prvi stilistički komentar Kur'ana, mada pojam *majaz* u naslovu navedenog djela ima preretoričko značenje pa se stoga ne može prevesti kao "figurativni govor", što je njegovo kasnije značenje u arapskoj stilistici. U ovom kontekstu on označava ono što je "dozvoljeno" (*ja'iz*) u govoru Arapa, čak i ako se to čini ''neobičnim''. U postformativnom periodu narastaju studije koje Kur'an interpretiraju putem gramatike i ''profanog jezika'' Arapa, prvenstveno jezika poezije, čiji je cilj književnoafirmativni: Uzvišeni Bog govorio je Arapima na njihovom maternjem jeziku tako da je prirodno Kur'an interpretirati putem gramatike. Gramatika, odnosno arapska filologija toga vremena, bila je svojevrsna *ancilla Corani*, služila je apologetskim ciljevima i nauci egzgeze Kur'ana osigurala je "čvršće tlo pod nogama". Prema arapskim filolozima, Kur'an sadrži najveći stepen jezičke savršenosti i presudno je utjecao na normiranje i kanoniziranje arapske gramatike kao i arapske stilistike. U nadolazećim stoljećima, kada je pojam *i'džaza* (čudesnog karaktera ili neoponašivosti Kur'ana) zadobio svoje teoretsko ili doktrinarno uobličenje (u 4./10. st.), ova djela i studije postat će nezaobilazni izvori u korist dokaza *i'džaza* na planu kur'anskoga stila. Također u tu svrhu, u širokom vremenskom rasponu, muslimanski teolozi i komentatori Kur'ana napisat će svoja zapažena djela. Značajno je istaknuti djelo Al-Baqillanija (u. 372./982.) s naslovom *I'jaz al-Qur'an* (Neoponašivost Kur'ana), pisano s pozicije *ehl-i sunneta* (''muslimanske ortodoksije''). On se navodi kao autor prve zasebne rasprave o *i'džazu*. Vrhunac jezičkostilističkih interpretacija Kur'ana, a istovremeno i krunsko djelo arapske stilistike općenito, prema konsenzualnom stavu, jeste djelo/komentar *Al-Kaššaf* slavnog Perzijanca Az-Zamakhšarija (u. 538./1144.). Kao *summa summarum* navedenog može se ustvrditi da je *i'džaz* Kur'ana u djelima brojnih klasičnih muslimanskih stilističara, teologa i komen-

tatora prvenstveno viđen u kur'anskom stilu, u njegovoj grandioznoj stilističkoj arhitekturi koju ljudska poetika, za vijeke vijekova, nije u stanju imitirati.

II

Rijetki su komentari Kur'ana koji ne dotiču stilske osobenosti i osebujnosti kur'anskoga jezika. Naravno, s diferentnim naglascima. Razlog je jednostavan: Kur'an sadrži obilje jezičkostilskih sredstava ili stilskih figura uzetih iz raskošnog reportoara arapskoga jezika. Ova činjenica je sa sadržajno-stilskog aspekta Kur'ana neosporiva i kao takva imanetna samom Kur'anu, mada je bilo mišljenja, zapravo ''nemogućih misija'', rigidnih literarista koji su tvrdili suprotno, što je jednostavno – površno i pogrešno. Metodolozi nauke tefsira vrlo rano su kao jedan od metodoloških uvjeta za pravovaljano, vjerodostojno i odgovorno tumačenje Kur'ana postavili poznavanje arapske stilistike s njezinim poddisciplinama. Prema tome, tumačenje Kur'ana koje gubi iz vida ovu perspektivu jezika Kur'ana nije dostatno i može imati itekako pogrešne implikacije u smislu tumačenja pojedinih dijelova, sintagmi ili riječi kur'anskoga Teksta. Također, u kontekstu razvoja nauke tefsira, kako je već naznačeno, razvio se poseban metod tumačenja Kur'ana naziva *stilisitička interpretacija Kur'ana* (*al-tafsir al-bayani*) sa svojom dugom i bogatom tradicijom i književnom produkcijom. Dakle, stil Kur'ana, osim što je nezaobilazna konstanta gotovo svih komentara Kur'ana, on je u fokusu djela koja se isključivo bave stilom Kur'ana. Ovo se odnosi kako na klasična djela, jednako tako i na djela koja su nastala ili nastaju u našem vremenu. Posebno valja ukazati, između ostalih, na djelo *jedne žene* – što je, nažalost, raritet u tefsirskoj literaturi – egipatske komentatorice Kur'ana, poznate pod imenom Bint al-Šat'i (u. 1998.), koja je napisala dvotomno djelo s naslovom *Al-Tafsir al-bayani li l-Qur'an al-karim* (Stilističko tumačenje plemenitoga Kur'ana). Autorica se uspješno bavi stilskim osobenostima nekolicine kur'anskih sura.

III

Iako su u prošlom stoljeću napisane brojne studije o *i'džazu* Kur'ana kroz prizmu njegova stila iz različitih književnih perspektiva, primjetno je, ipak, da se interesovanje savremenih muslimanskih autora, pod utjecajem naučnog tumačenja Kur'ana (*al-tafsir al-'ilmi*), umnogome pomjerilo ka anticipiranju naučnih otkrića u sadržaju Kur'ana. Dublje razloge ovog ''pomjeranja'' ovdje neću šire elaborirati. Ono što želim poentirati jeste sljedeće: kur'anski *i'džaz*, kako su to uočili još klasični autori(teti), ne iscrpljuje se samo i stilu, stilskoj ekspresiji, tj. nadnaravnom ili zadivljujućem ustrojstvu Kur'ana, već obuhvata i mnoge druge aspekte kur'anskoga diskursa, npr. zakonodavni, historijski, obavijesni, nagovještajni, znanstveni itd. *I'džaz* je u svim svojim poznatim i nepoznatim dimenzijama ljudskome umu neprolazna i svevremena odlika Kur'ana te vječiti znak njegova Božanskog porijekla i, također, nepobitni i uvijek aktualni dokaz istinitosti poslanstva vjerovjesnika Muhammeda, a.s. Za ljudski um, on je stalni izazov i

poziv na kontinuiran tragalački i istraživački napor. Otuda se u svakom vremenu otkrivaju novi ili na nov način uočavaju aspekti kur'anskoga *i'džaza*. (Više o historiji najznačajnijih pogleda na *i'džaz* v. u: Džemaludin Latić, *Stil kur'anskoga izraza*, Sarajevo, 2001.)

IV

Stilističko interpretiranje Kur'ana u Bosni i Hercegovini nije sistematski niti opširno poduzimano sve do novog vremena. Podsjećamo da je još klasični bošnjački alim Hasan Kafi Pruščak (u. 1615.) napisao dva djela iz oblasti arapske stilistike. S obzirom na to da se autor bavi arapskom stilistikom na primjerima Kur'ana i arapske književnosti, objedinjujući na taj način *al-tafsir al-bayani* (stilistički tefsir) i *'ilm al-balaga* (stilistiku), njegova djela možemo promatrati i kao prva djela iz domena stilističke interpretiracije Kur'ana. Kafijevo djelo *Tamhis al-Talkhis* (Prečišćenje "Sažetka") na bosanski jezik uz iscrpni komentar preveo je Munir Mujić (v. *Arapska stilistika u djelu Hasan Kafije Pruščaka*, Sarajevo, 2007; također v.: Almir Fatić "Stilistika Kur'ana u djelima Hasana Kafija Pruščaka", "Znakovi vremena", IX, br. 33, Sarajevo, 2006, 64-83). Iz oblast stilistike Kur'ana najobimniji rad na bosanskome jeziku do sada napisao je Dž. Latić pod naslovoljen *Stil kur'anskoga izraza*. Riječ je o autorovoj doktorskoj disertaciji odbranjenoj 1999. god. na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu. Može se smatrati kao do sada najiscrpniji uvod u kur'ansku stilistiku. Značajno je i djelo nepoznatog bošnjačkog autora napisano arebicom *Kur'anski belagat i njegov i'džaz* (priredio Omer Nakičević, Sarajevo, 2000). Djelo Jusufa Ramića *Arapska stilistika u svjetlu Kur'ana i hadisa Allahova Poslanika* (Sarajevo, 2004) govori o gramatičkoj i stilističkoj analizi rečenice u Kur'anu, o poređenjima u Kur'anu i hadisu Allahova Poslanika, te o ostalim stilskim sredstvima prisutnim u Kur'anu. I drugi autori doticali su ovu oblast (npr. Ibrahim Hodžić, Tajib Okić, Enes Karić). Zapažene radove iz stilistike Kur'ana duži niz godina objavljuje Esad Duraković. U ovim radovima autor je na nov i jedinstven način, koristeći se metodima i terminologijom savremene stilistike, ukazao na stilske vrednote kur'anskoga teksta (Mujić 2007: 7).

V

U prethodnim odjeljcima u širokom potezima predočio sam povijesni razvoj stilističkog interpretiranja Kur'ana te akcentirao, prema mome mišljenju, neke značajnije ideje u tom kontekstu. Premda prihvatam nedostatnost i rizičnost takvog postupka, ipak vjerujem da time omogućavam objektivnije čitanje i valoriziranje djela *Stil kao argument: Nad tekstom Kur'ana* Esada Durakovića (Sarajevo, 2009). Osvrt na ovo djelo ima dvostruk razlog: a) riječ je o novom djelu na polju stilističke interpretacije Kur'ana, koje unosi znatne novine u tom smislu i b) riječ je o djelu u kojem se prvi put, avangardno, na bosanskome jeziku impregnira semiotika (preciznije: ''semiotička stilistika'') u ispitivanje i istraživanje znače-

nja / znakova Kur'ana na tragu semiotičke škole lotmanovske orijentacije. Ovim razlozima treba pridodati i notu autorove nesumnjive originalnosti, inventivnosti ili kreativnosti te egzegetske relevantnosti.

Cilj knjige autor je najavio u svome predgovoru: nužnost prevladavanja sklerotizirane tradicionalističke metode te naznaka mogućnosti otvaranja novih horizonata u stilističkom istraživanju Teksta koji tako dugo dominira cijelim jednim kulturno-civilizacijskim krugom. Nadalje, autor eksplicitno izjavljuje da njegov pristup nije teološki; njegova pozicija je, kako ističe, "naučnička". Također, njegov metod je imanentan: "nastojim uvijek biti duboko u Tekstu, neopterećen predrasudama bilo koje vrste, naročito ideologijskim apriornim stavovima; zatim, uzimam vrlo ozbiljno intencionalnost Teksta..." Duraković naglašava: "Sakralni stil zahtijeva drugačiji pristup od pristupa kakav traže (profana) književna umjetnička djela" – i to je, kako sam autor tvrdi, osnova njegova djela. Sakralni stil, prema Durakoviću, znatno više vodi računa o argumentativnosti nego književnoumjetnički funkcionalni stil. Zapravo, argumentativnost je za sakralni stil "sudbinski važna: ona uvijek slijedi iza ukrasnoga, iza estetskoga". To je, smatra Duraković, osnovna diferentna tačka sakralnih i umjetničkih tekstova. Kada su posrijedi prijevodi Kur'ana na bosanski jezik, Duraković zapisuje: "...nadnoseći se nad stilom Kur'ana pomno i predano, sve više sam uviđao kako su njegovi prijevodi stilski nekompetentni jer a priori odustaju od prijenosa najvećih stilskih vrijednosti izvornika". Ove predgovorne naznake u smislu cilja, metoda i poimanja stila autor Esad Duraković argumentirano i akademski uvjerljivo razmatra na stranicama svoje knjige na jedan opširan, cjelovit, produbljen i inventivan način.

VI

Iz cjeline Durakovićevog djela za ovu priliku izdvojit ću nekoliko autorovih teza koje se, posebno u kontekstu historije lingvističkostilističkih studija, ali i općenito studija o Kur'anu na bosanskome jeziku, čine zanimljivim i veoma važnim.

- Kur'an nije književno umjetničko djelo, iako posjeduje vrlo značajne književnoestetske vrijednosti (str. 29);
- prijevod ne može polagati pravo da sasvim zamijeni izvornik, ali prevodioci ne smiju ni ignorirati nešto što je *karakteristično* za izvornik (str. 33);
- ...prijevodi još ostaju samo nužna *zamjena* izvornika (str. 83);
- ...nijedna knjiga i nijedna vjera nije tako sudbinski snažno vezivala svoj uspjeh za vlastitu stilsku vrijednost, za stilsku markiranost poruke (str. 42);
- stil Kur'ana je bitno argumentativni: njegova primarna funkcija je da dokazuje, uvjerava, obećava, prijeti itd. (str. 55);
- ...Objavu ne vidim kao umjetničko djelo čija bi osnovna funkcija bila estetska, već je bitno ideologijska i argumentativna (str. 84);

– Objava ne djeluje samo svojim ideologijskim slojem već i ljepotom, odnosno estetskim slojem, i to srazmjerno snazi svoga Ishodišta – do onog stepena kada se koža naježi skrušenima (str. 157);
– ...stilistička interpretacija Kur'ana uvijek dovodi do zaključka o njemu kao o revelacijskoj tvorevini, a ne kao o djelu koje konačan smiraj postiže u sferama estetike (str. 107);
– *Dženet* – ...metafora za sumu zagrobnih božanskih blagodati koje se ljudskome umu daju predstaviti samo u metaforičkoj slici (str. 67);
– *Dženet* – ...slika zagrobnoga života, tako da je stasala u metaforu-simbol najvećih mogućih užitaka i najvišega reda (str. 70);
– književna analiza kur'anskoga Teksta, kao imanentna analiza, u stanju je otkriti vrijednosti do kojih ne doseže teološka ekspertiza, ali ih ova može koristiti i u vlastite svrhe, premda one imaju i vrijednosti po sebi (str. 73);
– Kur'an je induktivnu arabljansku poetiku potpuno prevladao svojom deduktivnom poetikom (str. 131);
– *Al-Fatiha* – "Tekst bezgraničnog prostora" (str. 209); "zastupnica integralnog teksta" (str. 267); "provodni motiv" (str. 302); "semiotički stilem" (str. 305)...

Moguće je ekstraktirati još zanimljivih i dalekosežnih teza iz knjige *Stil kao argument*, ali su, prema našem mišljenju, navedene teze dostatne da se zaimadnu i shvate strateške pozicije autora knjige. Spomenute teze doimaju se u potpunosti kao inovativne, premda su neke od njih na više ili manje identičan način eksplicirane i eksponirane u djelima klasičnih i savremenih muslimanskih autora.

VII

Najveći dometi Durakovićeve inventivnosti uočljivi su u iznalasku i elaboraciji stilskih figura u tekstu Kur'ana. Ovdje Duraković pravi originalan "stilistički obrat" koji prevazilazi stilističko ispitivanje Kur'ana u bosanskoj jezičkoj tradiciji i čini ga relevantnim autorom-stilističarem – pod uvjetom da ova knjiga bude prevedena na arapski i engleski jezik – u svjetskim razmjerama. Upravo u ovom domenu, prema mome sudu, autor ispunjava cilj svoje knjige: da je Kur'an, odnosno njegov stil, moguće, potrebno i pogodno istraživati u svjetlu novih rezultata savremene stilistike/semiotike. Istovremeno – također imajući u vidu navedeni uvjet – Duraković svojim djelom, prvenstveno inventivnom stilističkom terminologijom i nazivljem, obogaćuje arapsku stilistiku u cjelini, odnosno pokazuje da ona, ipak, nije zauvijek "zasvođena znanost". Previše prostora uzelo bi da nabrajam brojna kreativna uočavanja stilskih figura, stilogenih postupaka i primjera te njihova nazivlja u Durakovićevom djelu. Evo tek nasumično izabranih primjera: *stilogeni konektori*; *konektor u funkciji rekurencije*; *kumulacija stilogenih konektora*; *ekscesiv; gramatička dramatika; gramatičke figure; gramatička metafora*; *gnoseološka metafora*; *retorički obrat; stilski būk...* Bilo bi interesantno čuti kako

ovo stilističko nazivlje zvuči, barem aproksimativno, u savremenom arapskome jeziku. Zapravo, sami pogled na sadržaj djela snažno će nas uvjeriti u autorovu stilističku inventivnost i nesvakidašnju kreativnost. Kad smo već kod sadržaja, valja kazati da knjigu *Stil kao argument* čine dva dijela: prvi s naslovom *U vrtovima sakralnoga teksta*, a drugi nosi naslov *Al-Fatiha: dveri u stilistički beskraj*. Dakle, oba naslova imaju simboličku, odnosno semiotičku obojenost i stilski su markirana. Isto se može reći i za naslove potpoglavlja unutar knjige. Prvi dio sadrži sljedeća poglavlja: Invokacija *Bismilla* i problemi prevodilačke kompetentnosti; Pristup stilu sakralnoga teksta; Stilogenost poglavlja *al-Rahman*; Metafora *Džennet*; Stilski potencijali elativa; Stilsko stasanje superlativa; Božanska upotreba ličnih zamjenica; Stilogenost konsonantskih skupova; Književna i matematička poetika Kur'ana: Elementi ponavljanja u kur'anskim pričama; Semiotka prostora u kur'anskome tekstu. Drugi dio knjige posvećen je prvoj kur'anskoj suri, koju autor stilističko-semiotički analizira kroza šest poglavlja: Stilistički preludij; Sakralizacija tekstnog prostora; Retorički obrat; Gramatika i gramatičke figure u stilu *Al-Fatihe*; Paralelizmi u *Al-Fatihi* i Semiotička stilistika *Al-Fatihe*.

VIII

Osim ovih visokih inventivnih uzleta Durakovićeva stilističkog dara i talenta, i druge dimenzije njegove knjige donose i doprinose njezinoj posebnosti, o kojima ću u narednim recima dati nekoliko natuknica. Duraković, naime, nudi mnoštvo novih prevodilačkih rješenja za već gotovo konvencionalna rješenja u bosanskome jeziku, koja, pak, autor knjige drži nekompetentnim, čak pogrešnim (npr. prevođenje imenice *Allah*, osnovne maksime islama *La ilahe illellah*, sintagme *emiru'l-mu'minin*, ajeta *Fatihe*: *Ihdine's-sirata'l-musteqim*...). Vrlo su iskrena Durakovićeva prevodilačka samopreispitivanja vlastitog prijevoda Kur'ana, što, s jedne strane, daje posebnu privlačnost njegovoj knjizi, budući da je Duraković, kao što je poznato, autor posljednjeg prijevoda Kur'ana na bosanski jezik, a s druge strane, govori o prilog nepobitnoj tezi da je prevođenje Kur'ana dinamički proces koji se *ne završava činom njegova prevođenja*. Također, autor se intelektualno obračunava i kritički razara poglede orijentalista o književnim vrijednostima kur'anskoga teksta, kao i književne poetike orijentalno-islamskoga kruga općenito. Time Duraković pomjera granice razumijevanja poetikā različitih kultura i doprinosi njihovom objektivnom sagledavanju, jer su orijentalističke studije o predmetnom pitanju počesto opterećene predrasudama i neznanstvenim kriterijima. Posebno je interesantno i dojmljivo poglavlje koje govori o dvjema poetikama Kur'ana: književnoj i matematičkoj. Duraković ih analitički komparira i dolazi do zaključka da "dva jezika i dvije poetike u potpunosti sarađuju", zalažući se za njihovu plodonosnu sintezu. Autor sugerira da bi se u budućnosti, kad je posrijedi *jezik* matematike, s obzirom na informatičko-računarsku eru, mogli očekivati "mnogo složeniji matematički nalazi". Podsjećam da je posljednjih decenija aktualiziran tzv. "statističkolingvistički *i'džaz*" Kur'ana koji ima svoje

zagovornike koji su došli do određenih nalaza oko kojih se vode polemike i oko čije naučne verifikacije postoje sporenja. U tom svjetlu, uvidi i prijedlozi Durakovića značajan su pozitivan i afirmativan prilog toj raspravi. No, ovdje posebno želim istaknuti mjesta iz Durakovićeve knjige koji imaju naglašeno egzegetske (tefsirske) pretenzije. Prije toga, jedno pojašnjenje: u širem smislu, knjiga *Stil kao argument* u cjelini se može motriti kao takva, tefsirska, jer se bavi stilisitičkom interpretacijom Kur'ana, kao posebnom poddisciplinom nauke tefsira. Ovo bih imenovao klasičnim pristupom ovakvoj vrsti djela. S druge strane, postoji modernistički pristup koji djela koja se bave npr. gramatikom, stilistikom i dr. "jezičkim temama" Kur'ana ne smatra djelima tefsirske naravi u pravom smislu te riječi. Ali vlastito proučavanje jezika Kur'ana dovodi me do čvrstog uvjerenja – što, uostalom, silno pokazuje i dokazuje i ova knjiga – da svi nivoi jezika Kur'ana fascinantno međusobno sarađuju: od fonetskog do stilističkog, odnosno semiotičkog itd. Zapravo, bavljenje jezikom Kur'ana na ma kojem njegovom nivou neminovno implicira pomjeranja i priziva saradnju i drugog nivoa jezika, a u konačnici postiže se refleksivni efekt, tj. tefsirske implikacije su neminovne. Tako i knjiga *Stil kao argument* eo ipso sadrži egzegetski (tefsirski) materijal kojem pridajem visok stepen relevantnosti. Naprimjer, spomenut ću samo najočiglednije takovrsne primjere u knjizi:

- autorovo poimanje riječi *Džennet* u Kur'anu ima ne samo tefsirske već i dogmatske implikacije;
- razmatranje Božanskih ličnih zamjenica obiluje vrijednim tefsirskim materijalom koji se nadgrađuje stilogenom dimenzijom;
- poglavlje o "konsonantskim skupovima", isto tako, nudi podatke tefsirske naravi s naglaskom na njihovu stilogenost;
- poglavlje koje semiotički (istovremeno i semantički) tretira kur'anske riječi *al-qarya*, *al-madina* i *al-balad* pruža interesantne tefsirske poglede;
- na koncu, cijeli drugi dio knjige, tj. stilističko-semiotička analiza *Fatihe*, pruža nadahnute i fascinantne tefsirske domete autora knjige, itd. itd.

IX

Jedan od razloga moga osvrta na knjigu *Stil kao argument*, kako sam već istakao, jeste da je riječ o avangardnom djelu na bosanskome jeziku na planu semiotičke, odnosno semiotičkostilističke analize značenja/znakova Kur'ana na tragu semiotičke škole lotmanovske orijentacije. Glavnina ovih analiza smješta se u drugi dio knjige, koji je u cijelosti posvećen prvoj kur'anskoj suri *Fatihi*, suri "raskrilnici", "otvaračici", "osvajateljici" i "zastupnici integralnog" Teksta Kur'ana, kako je časti autor knjige. Ovdje se prisjećam 'Abdullaha b. Mas'uda (u. 32./652.), rodočelnika rane tefsirke škole u Iraku, koji je suru *Fatihu* smatrao "nadsurom" koja, prema njegovome mišljenju, zaslužuje da se stavi na početak svake kur'anske sure. Ovaj potpuno novi stilističkosemiotički i interpretativni pristup Durakovića ovoj suri nikoga ne može ostaviti ravnodušnim. Zaista je fas-

cinirajuće kako autor na tako malom ‘’tekstnom prostoru’’ razvija svoje učene analize, pronalazi stileme i učitava ih u svoju (našu) savremenost. Tim svojim, u povijesti studija o Kur’anu na bosanskome jeziku, jedinstvenim pristupom, Duraković, s jedne strane, angažirano i, što je posebno važno, kontekstualno čita/razumijeva Kur’an u savremenosti, i, s druge strane, dokazuje da se savremena semiotička istraživanja *tekstova* i *kultura* mogu uspješno primijeniti i u slučaju Kur’ana kao Teksta/Kulture. Podsjećam da Lotman u svojim radovima insisitira na *tekstovima kulture*, gdje je termin *kultura* centralni, pa čak i potiskuje termin jezik. Pojam teksta (u prvom redu umjetničkog) Lotman primjenjuje na opis jedne kulture u cjelini. Lotmanovski pogledi i semiotička terminologija prepoznatljivi su u *backgraundu* Durakovićeva djela – na što, uostalom, i sam autor nekoliko puta ukazuje – dakako, značenjski transformirani, kontekstualizirani i prilagođeni “stožernom” tekstu koji oblikuje osebujnu kulturu islama.

X

Na koncu ovog osvrta na knjigu *Stil kao argument* mome teološko-egzegetskom oku nisu mogla promaći mjesta koja su podložna daljnjoj diskusiji, drugačijoj vrsti argumentacije, a možda i plodnoj intelektualnoj raspravi s njezinim autorom. Riječ je o sljedećim mjestima u tom smislu, koja ću dodatno precizirati mojim podvlačenjima:

- “*Kur’an* (pa i Biblija, naprimjer) nije stvoren s namjerom da bude prvenstveno književno djelo (str. 30)”;
- “...da *Kur’an* nije stvoren...” (str. 31);
- “...saznajemo da *Kur’an* nije stvoren” (str. 32);
- “...sakralni Tekst, čiji autor je upravo Allah...” (340); “...čiji autor je Allah...” (348); “...da je Bog njegov autor...” (352);
- “ ... – da je *Kur’an* objavljen najprije nekom drugom narodu, u kvalitetno drugačijem okruženju, veliko je pitanje da li bi koristio iste metafore, pa i to veleljepno oazno predstavljanje onoga svijeta” (str. 65);
- *Dženne*t – “...metafora za sumu zagrobnih božanskih blagodati koje se ljudskome umu daju predstaviti samo u metaforičkoj slici” (str. 67);
- *Dženne*t – “...slika zagrobnoga života, tako da je stasala u metaforu-simbol najvećih mogućih užitaka i najvišega reda” (str. 70);
- “...*qarya* u Tekstu nikada ne znači selo, a ne označava ni *grad*...” (str. 182);
- “Poredak sura u *al-Mushafu* također je ljudsko a ne Božije djelo” (fusnota br. 157, str. 273);
- Što se tiče prijevoda ili prijenosa *Kur’ana* sa *Lewhi-Mahfuza*, nema sumnje da su i tu bili neminovni gubici... (str. 335).

Almir FATIĆ

Kultura javnog uma u ogledalu medija

(Fahira Fejzić-Čengić, *Medijska kultura u Bosni i Hercegovini, Sarajevo:* Connectum, 2009.)

Knjiga *Medijska kultura u Bosni i Hercegovini* autorice Fahire Fejzić-Čengić, koja je iz štampe izašla krajem prošle, 2009. godine, u izdanju "Connectuma", višestruko je, za našu znanstvenu zajednicu, novinarsku profesiju, kulturnu i političku javnost, ali i za sve nas koji smo svakodnevno upućeni na medije, za sve nas koji konzumiramo medijsku kulturu, koji gledamo televiziju, čitamo novine, slušamo radio ili koristimo internet, zanimljivo i značajno djelo. U prvom redu, riječ je o *studiji* koja se bavi pitanjem medijske kulture u Bosni i Hercegovini u njenoj povijesnoj i političkoj konstelaciji: neizvjesnoj, ali i izazovnoj kulturnoj napetosti između tradicije i globalizacije. Formalno-tematski *Medijska kultura u Bosni i Hercegovini* bavi se na historijskom, kao i na aktualnom društvenom planu, reklo bi se, bosanskohercegovačkim medijima. Ali, ova studija predstavlja mnogo više od nekog istraživanja povijesnog i aktualnog stanja bosanskohercegovačkih medija, mnogo više od neke teorije medija. Zapravo, riječ je, o *kulturološkoj studiji*, djelu koje se, s jedne strane, bavi kulturom u ogledalu medija, i o *politološkoj studiji*, djelu koje se, s druge strane, bavi političkom stvarnošću Bosne i Hercegovine, jasno, ponovo u ogledalu medija. Drugim riječima, 'medijska kultura' u metodičkom i problemskom konceptu ove studije ima za autoricu paradigmatski značaj i ključno značenje u ukupnom kulturnom i političkom životu Bosne i Hercegovine. Polazi se od faktičke situacije koja nam se može ili ne mora sviđati, koju, uostalom, možemo ili ne moramo razumjeti: mediji imaju moć, a to dalje znači: politička moć je medijska moć i još šire, kultura je medijska kultura. Fahiru Fejzić-Čengić u ovom djelu, dakle, zanima ono stanje duha, ona bosanskohercegovačka kultura, oni politički procesi čija se značenja izražavaju u medijskom diskursu kao diskursu sukobljavanja, preplitanja i podudaranja lokalnih, regionalnih i globalnih (centara) moći. Upravo na toj problemskoj ravni autorica se u prvom dijelu svoje knjige, u poglavlju "Medijska kultura", bavi teorijskim i prakseološkim odrednicama bosanskih kulturnih polivrijednosti, bosanske kulturne hereze, tradicije i modernosti, bosanskog duha i identiteta, naslijeđa i budućnosnih perspektiva, kako se sva ova pitanja, fenomeni i procesi prelamaju kroz prizmu medijskog diskursa kao medijska kultura u Bosni i Hercegovini, posebno u višeznačnom kontekstu tranzicije i u javnom diskursu a u formama i sadržajima pisanog i elektronskog koda općeg i javnog, odnosno političkog uma.

Djelo Fahire Fejzić-Čengić *Medijska kultura u Bosni i Hercegovin*i predstavlja značajnu studiju o medijskoj tradiciji u Bosni i Hercegovini. U tom smislu, djelo se temelji na preciznim, širokim, ali i znalačkim uvidima u povijest bosanskohercegovačkog novinarstva. Ta povijest, u njenom medijskom izrazu, značenju i važenju, od *Povelje Kulina bana* i najranijih crkvenih dokumenata, preko komunikacijskih obrazaca islamske kulture i osmanske administracije, do austrougarskog perioda, do jugoslavenskih iskušenja i iskustava, ovdje je, naime, istraživana detaljno, analitički i komparativno, dakle, *znanstveno-argumentacijski utemeljeno*, ali, i s prednošću nečeg što bih nazvao meritornim *'zanatskim sluhom'*, odnosno dugogodišnjim novinarskim iskustvom, koje je autorici pomoglo da s lahkoćom prepoznaje relevantne detalje, mjesta, činjenice i tokove u obimnoj građi iz razuđene i još nedovoljno istražene povijesti bosanskohercegovačkog novinarstva i medijske kulture. U najkraćem, *Medijska kultura u Bosni Hercegovini*, posebno u svom prvom dijelu, predstavlja važan doprinos historiografiji bosanskohercegovačkog novinarstva i bosanskohercegovačke kulture u medijskim diskursima osmanskog, austrougarskog i savremenog perioda. U drugom dijelu knjige autorica se bavi bosanskohercegovačkom kulturom u preovlađujućem globalnom medijskom diskursu. Naša ukupna društvena i povijesna stvarnost ne mogu se razumijeti izolirano, izvan globalnih i globalizacijskih tokova. Ali, Bosna i Hercegovina u svom političkom i kulturnom identitetu ne mora i ne treba biti prostor pasivnog upražnjavanja globalizacijske 'sudbine'. Odnos globalnog svijeta i našeg lokalnog identiteta valjalo bi moći graditi na interakciji, kulturnoj samosvijesti i *ukorijenjenosti*, na (samo)kritičkom odnošenju prema vlastitim izazovima, na raskrinkavanju najrazličitijih izvora moći, na strategiji otvorenosti, dijaloga i pouzdanja u sebe. Još jednom podvlačim, nije riječ samo o razlaganju pojmova *tabloidnog* i *temeljnog* novinarstva, nije riječ samo o nastojanju da se artikulira *medijska teorija političkog* u Bosni i Hercegovini ili da se sagleda *postmodernost* medijske kulture u Bosni Hercegovini. Na temelju teorijskih kompetencija, validnih uvida u vladajuće komunikološke teorije, na temelju sociooloških analiza, brojnih egzaktnih istraživanja, sistematskih komparacija predočenih u tebelama i grafikonima, na temelju suptilnog, kreativnog i kritičkog propitivanja najrazličitijih medijskih, socijalnih, kulturalnih, političkih i drugih fenomena Fahira Fejzić-Čengić na zanimljiv način, temperamentno i argumentirano, u isto vrijeme, rekonstruira najvažnije *medijske kodove* bosanskohercegovačke kulturne i političke svijesti, kao i njene najvažnije izazove. Na kraju, valja reći i to da posebnu vrijednost ove knjige predstavlja to što Fahira Fejzić-Čengić mnoge svoje poglede iznesene u njoj i pozicije koje zastupa ne koncipira u nekoj zakovanoj formi. Istraživanje poduzeto u ovoj knjizi autoricu je vodilo do rukavaca mnogih različitih tematskih područja i problemskih perspektiva, koje ona nastoji kao pritoke uvesti u glavni problemskotematski tok radnje. Mnoga su pitanja na taj način tek otvorena. Knjiga omogućuje, potiče i traži *uzvrat*, ne samo kroz njeno čitanje, nego i razgovor, sučeljavanje i nadopunjavanje kao najbolji nastavak njenog života.

Egide:

1. *Medijska kultura u Bosni Hercegovini*, posebno u svom prvom dijelu, predstavlja važan doprinos historiografiji bosanskohercegovačkog novinarstva i bosanskohercegovačke kulture u medijskim diskursima osmanskog, austrougarskog i savremenog perioda.
2. Ta povijest, u njenom medijskom izrazu, značenju i važenju, od *Povelje Kulina bana* i najranijih crkvenih dokumenta, preko komunikacijskih obrazaca islamske kulture i osmanske administracije, do austrougarskog perioda, do jugoslavenskih iskušenja i iskustava, ovdje je, naime, istraživana detaljno, analitički i komparativno, dakle, *znanstveno-argumentacijski utemeljeno*, ali, i s prednošću nečeg što bih nazvao meritornim *'zanatskim sluhom'*, odnosno dugogodišnjim novinarskim iskustvom, koje je autorici pomoglo da s lahkoćom prepoznaje relevantne detalje.
3. Autorica mnoge svoje poglede iznesene u knjizi i pozicije koje zastupa ne koncipira u nekoj zakovanoj formi. Istraživanje poduzeto u ovoj knjizi autoricu je vodilo do rukavaca mnogih različitih tematskih područja i problemskih perspektiva, koje Fahira Fejzić-Čengić nastoji kao pritoke uvesti u glavni problemskotematski tok radnje. Mnoga su pitanja na taj način tek otvorena.

Dževad HODŽIĆ

Ibrahim Pašić, *Mile i Moštre (ilirsko-gotski korijeni bosanske vladarske dinastije, stećka i Crkve bosanske),* Sarajevo: Autorsko izdanje, 2009.

Nakon dvije knjige koje su se pojavile u posljednjih nekoliko godina, a koje su tematski i problemski posvećene predslavenskim korijenima Bošnjaka i uopće Bosne kao historijskoga fenomena, evo i trećega pozamašnoga rukopisa Ibrahima Pašića, koji, ustvari, kompletira jedinstvenu naučnu trilogiju posvećenu ovome pitanju i obilježava po mnogo čemu jedinstven naučni događaj bez presedana u poslijeratnoj naučnoj produkciji u Bosni i Hercegovini. Okolnost da naša naučna javnost na vrijeme nije prepoznala značaj i veličinu ovoga Pašićevoga projekta ne mora nas naročito niti iznenaditi niti brinuti, jer ta okolnost, zapravo, savršeno liči na bosanskohercegovačku naučnu i uopće sadašnju društvenu atmosferu, ispresijecanu raznim usudima i interesima i ograničenostima razne vrste i porijekla, sve do stanja u kojem se, nažalost duže vremena nalazimo, a to je stanje da nam jedino mediji i nekompetentna i lažna naučna vrhuška tobož procjenju i "afirmiraju", odnosno prešutkuju svu tu produkciju, pred javnost iznoseći lažnu sliku, dijametralno suprotnu istini i stvarnom događanju u naučnoj produkciji. S druge strane, pak, ovakva okolnost ne liči samo na našu ovdašnju sredinu, već ima, rekli bismo, širi karakter i mogla bi po svemu ličiti na slične pojave i znatno šire, van bosanskohercegovačke sredine. Naime, kad se u nauci dogode krupni pomaci naprijed, kad ti pomaci podobro uzdrmaju dosadašnja shvatanja i površna i tendenciozna tumačenja u toj istoj nauci, koja se novim istraživanjima otkrivaju odnosno demistificiraju kao nepouzdana, pa čak i falsifikatorska, onda je, nažalost, neizbježno da se ovakvi naučni događaji svjesno prešutkuju, čak i odbacuju, minimiziraju, i ne samo to, već i da vodeće naučne institucije pokažu izrazito odbojan i krajnje negatorski stav prema takvim jedinstvenim i izuzetno vrijednim naučnim poduhvatima. Sve to događa se ovih godina s naučnim projektom historičara Ibrahima Pašića, koji se, istina, u nauci pojavio relativno kasno, ako takvih "kašnjenja" uopće ima, ali koji je zato tim svojim "kasnim" javljanjem ozbiljno uzdrmao mnoga do sada važeća shvatanja u našoj hiostorijskoj nauci, kad je riječ o predslavenskoj historiji Bosne, da tako kažemo, a i historiji srednjovjekovne Bosne posebno. Mada su na neki način i u samom autorovom prvotnom naučnom opipavanju predslavenskih etničko-jezičkih elemenata u historiji Bosne i Bošnjaka, uz početno pitanje da li su ti elementi mit ili stvarnost (I. Pašić, "Predslavenski etnički elementi u historiji Bosne i Bošnjaka, mit ili stvarnost", "Godišnjak" BZK "Preporod", god. III, Sarajevo, 2003.), oni postavljeni

na nivo oprezne hipoteze, nakon toga dvije autorove knjige označile su pristup ovome problemu kakav dosad nije postojao u našoj nauci, a taj pristup doveo je do toliko novih i značajnih rezultata da te rezultate naša naučna javnost, sve kad bi to i mogla i htjela, ne bi tako brzo ni tako lahko mogla sagledati. U svojoj knjizi *Kulin i Prijezda, dva imena ilirskog porijekla u vladarskoj dinastiji srednjovjekovne Bosne*, Zenica, 2006., Pašić je otvorio novu stranicu u istraživanju naše prošlosti, pri čemu je, na metodološki izuzetno originalan način, razotkrio mnoge naše dosadašnje zablude u tumačenju kako naziva iz predslavenskoga supstrata, tako i mnogih drugih historijskih činjenica i procesa u vezi sa srednjovjekovnom državom Bosnom i Crkvom bosanskom, kao poseban historijski fenomen. Dvije godine nakon toga pojavljuje se monografija Ibrahima Pašića *Predslavenski korijeni Bošnjaka (od planine Romanije do istočnih granica rimske provincije Dalmacije)*, Mostar, 2008., koja je na još ubjedljiviji način, s jednom izuzetno opsežnom naučnom aparaturom i zahvatom, ukazala na to da ilirski etno-jezički supstrat igra daleko važniju ulogu u našoj etnogenezi nego što se je do sada u nauci predstavljan, a velikim dijelom se može reći i – zataškivan, iz raznih, uglavnom nenaučnih i ideoloških razloga. Ta knjiga predstavlja sasvim izuzetan događaj u našoj nauci poslijeratnoga vremena i ona je otvorila toliko pitanja i odgovorila vrlo ubjedljivo na mnoga od njih, a mnoga ostavila otvorenim, da se ni sam autor više "nije mogao zaustaviti", pa je svoja istraživanja nastavio, te ih problemski, pa i čisto "teritorijalno", produbio i proširio. U rezultatu takve njegove istraživačke "nezaustavljivosti", svega godinu dana nakon spomenute monografije, pojavljuje se i treći Pašićev rukopis iz toga naučnog ciklusa, kao zaokruženje jedinstvene naučne trilogije, rukopis *Mile i Moštre* (*ilirsko-gotski korijeni bosanske vladarske dinastije*, *stećka i Crkve bosanske*).

Ako je u prvim dvjema knjigama svoje "trilogije", kako je mi recenzentski nazivamo, svoju pozornost usmjerio na analizu ilirskoga supstrata u etnogenezi Bošnjaka i Bosne uopće, s posebnim zanimanjem za ilirski jezički supstrat, u trećem rukopisu, koji predstavlja svojevrsno zaokruženje jednog velikoga naučnoga poduhvata, autor se usmjerava ka gotskim, odnosno arijansko-gotskim korijenima, pri čemu još dosljednije, i naučno razrađenije i preciznije, primjenjuje jedan svoj originalni, kod nas u nauci još neprimijenjen, metod filološke interdisciplinarne analize, unutar kojega ubjedljivo prednjači lingvistička, odnosno etimološko-onomastička analiza, mada je Ibrahim Pašić po svojoj osnovnoj vokaciji, uostalom i po profesiji, historičar, odnosno doktor historijskih nauka. U Glavi I autor polazi od detaljnoga i krajnje minucioznoga raskrinkavanja s dosadašnjim vrlo površnim i tendencioznim falsifikatima, kad je riječ uopće o historijskim istraživanjima Arnautovića kod Visokog i u vezi s tim i tumačenjem porijekla naziva *Mile* u srednjovjekovnim bosanskim izvorima, pri čemu se ispravljaju mnoge netačnosti u dosadašnjim tumačenjima porijekla toga naziva, a i razobličuju mnoge tendencioznosti i naučno neodgovorna i ideologizirana tumačenja, što je, uostalom, odlika analize u čitavom rukopisu, koji je, zapravo, krcat etimologijama i tumačenjima na vrlo sigurnim naučnim temeljima. Ta sigurnost najviše

se ogleda u Pašićevom metodu, koji u podjednakoj mjeri uvažava i historijske i lingvističke elemente i spajajući ih u jednu nedjeljivu metodološku istraživačku cjelinu dolazi do značajnih i sasvim novih i zanimljivih orkrića. U Glavi II autor, kao historičar, posebno razmatra pitanje mjesta krunisanja Tvrtka I i nudi vrlo ubjedljivu lingvističko-historijsku argumentaciju da je Tvrtko I zbilja krunisan u Milama kod Visokog. Glava III posebno je posvećena Milama i Arnautovićima s aspekta etnološke nauke, jer je u prethodnim glavama to pitanje razmatrano naročito s aspekta arheološke nauke, da bi se u Glavi IV autor usmjerio na pitanje arnautovićkih, i ne samo arnautovićkih, stećaka i pitanje njihovoga porijekla i pripadnosti, čime se historijska nauka već dugo vremena prilično bezuspješno bavi. Lingvistički etimološki metod Pašiću pomaže da tu problematiku puno bolje sagleda i protumači, što njegovom rukopisu daje posebnu draž i vrijednost, čime se on dosad najubjedljivije primiče razješavanju "arnautovićke tajne". Glava V posvećena je razmatranju porijekla imenâ iz bosanske vladarske dinastije i razotkrivanju elemenata ilirsko-gotskih korijena u tim imenima, što opet upućuju na širu problematiku porijekla te dinastije uopće. Glava VI, prema našoj ocjeni, predstavlja srž rukopisa i njegov najznačajniji dio. Zapravo, u toj glavi razmatraju se arijansko-gotski korijeni bosanske narodne crkve i Crkve bosanske, pri čemu se u našoj nauci napokon demistificiraju porijekla osnovne "bogomilske nomenklature". Naime, u svojim istraživanjima u okviru ove glave Ibrahim Pašić dolazi do otkrića, koja su za našu nauku ipak sasvim nova, da nazivi *strojnik, did, gost, hiža*, pa onda i sam naziv *stećak,* ustvari, vode porijeklo iz arijansko-gotskoga predslavenskog supstrata. Takva lingvistička zaključivanja, naravno, otkrivaju sasvim drukčija i široka polja historijskih razmatranja porijekla Bosanske crkve uopće i u tom smislu Pašićeva analiza predstavlja u našoj nauci do sada najdublji pristup ovom pitanju, pristup koji mu omogućuje da dođe do takvih otkrića do kakvih nauka dosad nije mogla doći. Ona to nije mogla iz najmanje dva razloga. Jedan je razlog što je u historiji tema Crkve bosanske i bosanskih krstijana do kraja ideologizirana. Drugo, što historičari primjenom svoga "klasičnog" historijskog metoda nisu bili sposobni dati sigurnije odgovore. Primjenom lingvističkog etimološko-onomastičkoga metoda historičar Ibrahim Pašić uspinje se na najviše istraživačko mjesto i prvi put u našoj nauci daje pouzdanije odgovore o porijeklu osnovnih naziva u vezi s Crkvom bosanskom i uopće bogomilskim učenjem, dakle i porijeklo te pojave uopće smještajući napokon u sigurnije naučne okvire. U Glavi VII Ibrahim Pašić se posebno bavi lingvističkom analizom visočkih onomastičkih gotizama, da bi zaokružio svoja razmatranja visočkog *Mila* kao središta mitraističkoga kulta, te preko etimologije toga naziva primiče se zaključnim razmatranjima o cjelokupnoj problematici arijansko-gotskih korijena bosanske vladarske dinastije i Crkve bosanske, kao jedinstvenih dvaju historijskih temelja, ne samo Bosne i Bošnjaka već i samoga bosanskog jezika, čiju je onomastičku građu u svojoj jedinstveno uspješnoj etimološkoj analizi podvrgao historičar Ibrahim Pašić.

Naučna otkrića u ovom rukopisu višestruka su, višesmjerna i slojevita. Gotovo je nemoguće u ovom slučaju nastupiti u svojstvu recenzenta cjelovitog rukopisa, odnosno cjelovite problematike kojom se on bavi i koju naučno tako impresivno zahvata. Kao lingvist i filolog, ostavljam historičarima da o njemu sude s aspekta historijske nauke. Sebi ostavljam pravo da i ovoga puta istaknem jedinstvenost Pašićevog filološkog metoda, dosad u našoj nauci nepostojećeg i nepoznatog. Da ne propustim reći, kao lingvist i filolog, da uopće ne govorim impresionistički o ovome rukopisu, mada u vezi s njim čovjek ne može izbjeći impresije, pa čak ni fasciniranost i oduševljenje. Ne tvrdim da su sve etimologije u ovom rukopisu sigurne, a još manje tvrdim da su sve one tačne. Tvrdim jedino to, svjestan tereta etimološke analize, da su Pašićeve etimologije u većini slučajeva sigurnije i tačnije od mnogih dosad važećih u našoj lingvističkoj i historijskoj nauci, da mnoge od njih nakon njegovih tumačenja bivaju potpunio odbačene, mnoge ostaju čak i smiješne i apsurdne, a mnoge od njih, koje su, inače, također prilično sigurne, često "podrhtavaju" pred Pašićevim tumačenjima, kakav je nerijetko slučaj s tumačenjima etimologija i kod pravih i uvaženih lingvista i velikih etimoloških autoriteta, kakav je, npr., slučaj i sa samim Petrom Skokom i njegovim krhkim etimologijama, koje nakon Pašićevih tumačenja bivaju još krhkije. Svjestan toga da je ovo tek početak razmatranja i ocjenjivanja ovog jedinstvenog rukopisa, da na kraju konstatiram sljedeće: Ovim rukopisom Ibrahim Pašić zaokružuje svoj veliki naučni poduhvat razotkrivanja i tumačenja ilirsko-gotskih supstratskih elemenata iz prošlosti Bosne i Hercegovine i prošlosti i porijekla samoga bošnjačkog naroda, kao i njegovoga bosanskog jezika. Ova treća knjiga je i sami vrhunac ove jedinstvene Pašićeve naučne trilogije, ne samo po redoslijedu, već i po svome dometu. Slobodno mogu reći da je ovaj rukopis dosad i najznačajniji rukopis Ibrahima Pašića, jedinstvena kruna njegovog izuzetnog naučnoga poduhvata, već sada potpuno svjesni toga da ovaj rukopis predstavlja, praktički, najznačajnije naučno djelo u Bosni i Hercegovini koje se pojavilo nakon rata.

Dževad JAHIĆ

Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka: zbornik radova. – Sarajevo: Institut za istoriju, 2009., 297 str.

Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka predstavlja zbornik radova s međunarodne konferencije održane 2008. godine u Sarajevu naziva "Nacionalni identitet Bošnjaka 1945 – 2008", koju je organizirao Institut za istoriju u Sarajevu. Na konferenciji su učestvovali autori iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Slovenije, Austrije i Francuske. U zborniku su objavljeni veći dijelovi saopćenja s konferencije, dok jedan dio učesnika nije svoja saopćenja pripremio za štampu. Također treba istaći, a to i izdavač naglašava, da veći dio saopćenja predstavljaju dio znanstvenog projekta "New and Ambigous Nation – Building in South – Eastern Europe" koji je koordiniran od Osteuropa – Instituta FU – Berlin i Odsjeka za Jugoistočnoevropsku istoriju Univerziteta u Grazu. U uvodnom izlaganju s nazivom "Razlozi za održavanje skupa 'Nacionalni identitet Bošnjaka 1945 – 2008'" Husnija Kamberović, direktor Instituta za istoriju u Sarajevu, govori o razlozima održavanja ovog skupa, te ističe dva najznačajnija. Prvi: skup koji je održan u novembru 1968. godine s nazivom "Istorijske pretpostavke republike Bosne i Hercegovine", koji su zajedno organizirali Institut za istoriju, ANUBIH, Društvo istoričara BiH, Katedra za istoriju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Katedra Državnog i međunarodnog prava Pravnog fakulteta, Katedra za političke nauke Fakulteta političkih nauka, Skupština SRBIH i CKSKBiH. Referati sa ovog skupa su objavljeni u časopisu "Prilozi" br. 4, Instituta za istoriju, te je ukupno objavljeno 30 referata. Među najznačajnijim izlagačima su bili akademici Vaso Čubrilović i Nedim Filipović te profesor Avdo Sućeska. Drugi, konkretniji razlog održavanja je što se 2008. godine navršavalo 40 godina od dviju sjednica CKSKBiH, 17. i 20., održanih 26. januara 1968. i 17. maja 1968., gdje je raspravljano o nacionalnim odnosima u Bosni i Hercegovini i gdje je definitivno odbačeno svako kalkuliranje o mogućem nacionalnom integriranju muslimana u srpsku i hrvatsku naciju. U ovom zbornku je objavljeno 11 referata, koji ne govore samo o stavu i odnosu bosanskohercegovačkih komunista prema muslimanskom nacionalnom identitetu sredinom šezdesetih godina prošlog stoljeća, nego o razvoju bošnjačkog identiteta u periodu 1945.–2008., od negacije ili osporavanja neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata, preko afirmacije sredinom šezdesetih godina, pa do dešavanja na kraju 20. stoljeća, kada su se pojavile određene snage koje su negirale bošnjački identitet. Pitanju bošnjačkog identiteta u ovim referatima se prišlo vrlo široko i s različitih aspekata. U svom referatu Hanness Grandits "Ambivalentnosti u socijalističkoj nacionalnoj politici Bosne i Hercegovine u kasnim 1960-im i 1970-im: perspekitive odozgo i odozdo", str.

15-38., Hanness Grandits kroz ekonomski aspekt i modernizaciju društva govori o nacionalnom pitanju, navodeći kao primjer stav Džemala Bijedića, jednog od najviše pozicioniranih bosanskohercegovačkih političara u historiji SFRJ, da se rješavanju nacionalnog pitanja, bratstva i jednstva i ravnopravnosti naroda i narodnosti ne prilazi s pozicija ostvarenog, već da ništa nije "zauvijek dato i potpuno definisano", čitava ova borba za modernost je bez sumnje utjecala na formiranje i modifikaciju postojećih identiteta u društvu. Ivo Goldstein u referatu "Jugoslavija u šezdesetim godinama 20. stoljeća – dileme i riješenja (s posebnim obzirom na Hrvatsku)", str. 39-58. Kroz prizmu dešavanja u Jugoslaviji šezdesetih godina s posebnim osvrtom na Hrvatsku, govori o nacionalnim odnosima, i na kraju zaključuje „da komunistički režim s Titom na čelu nije našao trajno rješenje za probleme Jugoslavije, iako su temeljni ideologem i propagandni moto desetljećima bili da je u toj državi riješena glavna unutarnja proturječnost – nacionalno pitanje. Naprotiv, čini se da su baš Titova rješenja dijelom nosila klicu sukoba u devedesetim; višenacionalna zajednica može zdravo funkcionirati samo posjeduje li istinski demokratske institucije, što Titova Jugoslavija nije imala. Doduše, mnogo se toga radilo s najboljim namjerama i s osjećajem da se uistinu radi 'pravedno', ali je često i najbolja arbitraža 'odozgo' lošija od otvorene rasprave i od demokratski slobodnog usklađivanja mišljenja o najbolnijim problemima. U Titovu sustavu je oduzeta demokratska mogućnost slobodnog izražavanja pluralnih ideja i interesa. Takvo uskraćivanje pokazalo se kobnim ponajviše u slučaju nacionalnih osjećaja, jer je njihovo potiranje vodilo razvoju ekstremnih nacionalizama. Iako je, dakle, proglašenje muslimanske nacije 1968. godine bilo dobro i posve logično rješenje koje je duže vrijeme sazrijevalo, ono je bilo tek kap u moru onoga što je trebalo biti napravljeno u to doba u Bosni i Hercegovini, i čitavoj Jugoslaviji, a nije učinjeno ili je činjeno na krivi način. Da bi se spoznao širi historijski kontekst u kojem je došlo do priznanja nacionalnog identiteta Bošnjaka 1968. godine, Husnija Kamberović u svom referatu "Bošnjaci 1968: politički kontekst nacionalnog identiteta" str. 59-81., postavlja pitanje: od kuda komunistima ta ideja da sredinom 1960–ih godina snažno rade na jačanju pojedinih nacionalnih identiteta? Podvlači da u traganju za odgovorima treba imati u vidu nekoliko činjenica. Prvo šezdesete godine 20. stoljeća su doba kada stasava generacija političara rođena nakon Drugog svjetskog rata i kada se dešavaju velike kulturne i političke promjene u Evropi i svijetu. To desetljeće 20. stoljeća snažno su obilježile studentske demonstracije koje su ujedinile svijet. Što se tiče SFRJ, na unutrašnjoj političkoj sceni odvija se postepeni proces liberalizacije društva, što podrazumijeva i proces liberalizacije bosanskohercegovačkog društva. Taj proces otvara nacionalno pitanje u Bosni i Hercegovini, s posebnim fokusiranjem na muslimane početkom 1968. godine. Kao prvo, nositelj tog procesa je inteligencija: dio inteligencije koji radi na afirmaciji muslimanske nacije na liniji Saveza komunista i drugi dio inteligencije čine oni koji će se brzo odvojiti od partijske politike u provođenju nacionalne afirmacije, tu spada i dio intelektualaca koji nisu bili saglasni s tadašnjom politikom SKJ o nacionalnom pitanju. Druga činje-

nica je da se tih godina ne raspravlja o nacionalnom identitetu Bošnjaka nego i o nacionalnom identitetu ostalih nacionalnih zajednica (Mostarsko savjetovanje 1966. godine o hrvatskom pitanju u Bosni i Hercegovini). Veoma bitan momenat u procesu priznavanja nacionalnog identiteta Muslimana je činjenica da se neće dopustiti stvaranje osjećanja promoviranja, jačanja ili davanja prednosti muslimanskoj kulturi u odnosu na druge nacionalne kulture u Bosni i Hercegovini. Kao primjer može se uzeti sudbina dvaju tekstova objavljenih sredinom 1967. godine: "Bosanski duh u književnosti – šta je to?" i "Povodom jednog shvatanja nacionalnim i opštedruštvenim razlikama i jedinstvu"(dr. Muhamed Filipović). Također u to vrijeme se pojavio tekst "Tamo gdje počinje dogmatizam" (dr. Fuad Muhić). Za razumijevanje konteksta u kojem je vladajuća komunistička elita priznala nacionalni identitet Bošnjaka 1968. godine, treba imati u vidu sljedeće: opći komunistički stav prema nacionalnom pitanju i da se u to doba pokreće nacionalno pitanje u Jugoslaviji pa i Bosni i Hercegovini. Treba podvući, s čime je i Kamberović nepobitno saglasan, da komunističko priznavanje bošnjačke nacije 1968. pod imenom Musliman nije bilo u suprotnosti s uobičajenom komunističkom praksom. Komunističke politike nisu bile antinacionalne, ali su bile antinacionalističke. Dalje Kamberović ističe da komunističko priznavanje bošnjačkog nacionalnog identiteta nije značilo stvaranje tog identiteta nego prihvatanje postojeće činjenice. Navedeno pitanje nudi odgovor zašto nije bilo velike javne promocije muslimanskog nacionalnog identiteta krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća. U zaključku svog referata Kamberović iznosi ključnu tezu koju zastupa u vezi s historijskim kontekstom priznanja nacionalnog identiteta Bošnjaka, a koja je sadržana u činjenici da su bosanskohercegovački komunisti priznali taj nacionalni identitet kako bi zadržali vodeću poziciju unutar muslimanske zajednice, a gurnuli na marginu utjecaj Islamske zajednice među Bošnjacima. Šaćira Filandru u referatu "Crnogorski Bošnjaci i renominacija nacije" str. 83-95., od cjeline bošnjačkih identitetskih procesa u Crnoj Gori, prije svega, zanima pitanje renominacije, to jest zamjene muslimanskog imena bošnjačkim. Ističe da je taj proces u Crnoj Gori imao svoju specifičnost u odnosu na ostale postjugoslavenske republike. Njegov referat obuhvaća period od 2003. do 2008. godine, s posebinm razmatranjem razjedinjenosti crnogorske bošnjačko-muslimanske zajednice, pomirenju razmimoilaženja među različito samoidentificiranim pripadnicima te zajednice pri popisu stanovništva iz 2003. godine. Iva Lučić u svom referatu "Stavovi Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije o nacionalnom identitetu bosanskih muslimana/bošnjaka. Između afirmacije, negacije i konfesionalne artikulacije", str. 97-115., raspravlja o tri dokumenta koja su napisali članovi Saveza komunista 1968., a predstavljaju tri različite implikacije (nacionalne) kategorije "Musliman". Prvi dokument se odnosi na 17. i 20. sjednicu CKSKBiH – to je prvi dokument deklarativnog karaktera o bosanskohercegovačkim muslimanima kao naciji. Drugi dokument je u vezi s 14. sjednicom CKSK Srbije i on predstavlja negaciju nacionalnog identiteta bosanskohercegovačkih muslimana, i treći dokument se odnosi na konfesionalnu artikulaciju musliman-

skog identiteta, a povezuje se za anonimnim pismom koje nosi naslov "Kako muslimani SFRJ gledaju na međunacionalne odnose. Drugu Titu i CKSKJ", koje su napisali muslimani članovi Saveza komunista i koje je poslano iz Zagreba. Kako autor ovog referata navodi, dokument je pronađen u Arhivu Bosne i Hercegovine, ali bez ikakve signature. U zaključku Iva Lučić navodi da je pokušala kroz prizmu ovih triju momenata iz 1968. pokazati kompleksnost i višeslojnost nacionalne politike Saveza komunista. U referatu "Od 'Muslimana' do 'Bošnjaka'": pitanje nacionalnog imena bosanskih muslimana str. 117-135., Xavier Bougarel ističe da je ključna crta političke historije bosanskih muslimana činjenica da su se oni organizirali kao "neo – milet" na kraju 19. stoljeća prije no što su postali nacija tek u drugoj polovini 20. stoljeća. Ova specifičnost objašnjava upotrebu imena "Musliman" od kraja 19. do kraja 20. stoljeća. Bougarel ističe da priznanje muslimanske nacije krajem šezdesetih godina 20. stoljeća i povezani proces "nacionalne afirmacije" predstavljaju važan preokret. Bosanski muslimani tokom komunističkog perioda nisu dobili ime, ali su stekli novi politički status u okviru kojeg su ponovno otkrivene i promovirane historija i kulturna baština bosanskih muslimana. Shodno tome, Bougarel zaključuje da je zamjena nacionalnog imena "Musliman" nacionalnim imenom "Bošnjak", na Bošnjačkom saboru septembra 1993. godine bila logičan rezultat dugog historijskog procesa, počev od muslimanskog "neo – mileta" do bošnjačke političke partije. U referatu "Nacionalni identitet u kontekstu izraženog regionalnog identiteta i političkih potresa u Bihačkoj krajini", str. 137-152., Admir Mulaosmanović ističe da krajiško društvo, kao izrazito tradicionalno, nije bilo podložno promjenama kao neke druge teritorijalne ili društvene cjeline u kojima su živjeli Bošnjaci. Dženita Sarač u referatu "Neuspjeh sekularizacije i jačanje religijskog identiteta početkom 1980-ih godina u Bosni i Hercegovini", str. 153-184., ističe da je period od 1980. do 1990. omeđen sa dva događaja: smrću Josipa Broza Tita 1980. i stvaranjem SDA 1990. Ova dva događaja su bitna za određivanje vremenskih okvira u proučavanju odnosa religijskog i nacionalnog u identitetu Bošnjaka. Titova smrt je ubrzala proces demokratizacije društva, otvarajući prostor za jačanje vjerskih identiteta. Stvaranje SDA je imalo krajnji cilj da to bude vodeća nacionalna stranka Muslimana i da dovrši muslimansku nacionalnu afirmaciju. Dženita Sarač problemu nacionalnog identiteta prilazi s pozicija specifičnog historijskog razvoja i uske povezanosti vjerskog i nacionalnog, ne zanemarujući činjenicu da vjerske zajednice vješto koriste ekonomsku krizu u zemlji, pa i šira politička dešavanja, da bi se nametnule kao prave i jedine vođe s adekvatnim rješenjem problema. Na kraju zaključuje da, iako proces sekularizacije nije uspio ili je uspio samo djelomično, ponovna religizacija i nacionalizacija stanovništva predstavljaju značajan proces osamdesetih godina 20. stoljeća u Bosni i Hercegovini. Tema referata Sabine Veladžić "Homogenizacija Bošnjaka kroz Preporod 1990.", str. 185-217., jeste homogenizacija bosanskohercegovačke muslimanske zajednice i njene pojavne manifestacije tokom 1990. na stranicama "Preporoda", islamske informativne novine. "Bosanskohercegovački muslimani na početku novog milenija: sociološki pogledi",

str. 219-239., jeste referat Dine Abazovića, u kojem on navodi da su konfliktna i postkonfliktna društva, napose ukoliko su karakterizirana multikonfesionalnošću, umnogome pogodnija za procese povećanja religioznosti. U tome smislu Bosna i Hercegovina je veoma pogodna za provjeru takvih tvrdnji. U posljednja dva desetljeća je veoma prisutan proces povratka religijama, odnosno povratak religija u javni život, njenog prelaska iz "nevidljive" u "javnu" sferu, što predstavlja potpunu deprivatizaciju religije. U svom referatu Abazović je pokušao pokazati na osnovu empirijskih pokazatelja da procesi sekularizacije, odnosno desekularizacije, nemaju iste trendove i učinke na nivou društvenog i javnog života muslimana, kao ni na nivou osobnog religijskog života pojedinaca, niti su im iste manifestacije. Procesi desekularizacije bile su izraženiji od procesa sekularizacije na nivou društvenog i javnog života muslimana, ali sve manje utječu na procese institucionalne diferencijacije religije unutar društvenog poretka. Na kraju ovoga zbornika Husnija Kamberović je priredio izvještaje o radu 17. i 20. sjednice CK-SKBiH s diskusijama o nacionalnom pitanju, str. 241-295. Treba istaći da referati u ovome zborniku osvjetljavaju s raznih aspekata pitanje nacionalnog identiteta Bošnjaka.

Osman SUŠIĆ

Primjena teorije igara u društvenim znanostima

(Diekmann Andreas, *Spieltheorie – Einfuehrung, Beispiele, Experimente*, Rowohlt Verlag, 2009.)

Teorija igara tretira modele strategijskog djelovanja u društvenim interakcijama i kao takva može biti korištena u gotovo svim društvenim naukama od ekonomije, sociologije, politologije, pa sve do etnologije. Andreas Diekmann, profesor sociologije na Univerzitetu u Bernu, napisao je o ovoj temi prilično interesantno djelo. Autor u ovoj knjizi opisuje, koristeći se jednostavnim rječnikom, značenje i svakodnevnu relevantnost ove iznimno važne znanstvene teorije. Na samom početku nastanka, teorija igara ima svoje područje djelovanja isključivo u matematici. Zahvaljujući istraživanjima Von Neumana, Morgensterna i Nasha, ova teorija počinje da se primjenjuje i u drugim znanstvenim disciplinama (prvenstveno ekonomiji), sa znatnim uspjehom. Diekmann navodi: *Teorija igara pomaže pri definiranju i analizi struktura interakcije, prema tome teorija igara je veoma važan instrument za razvoj teorija u društvenim znanostima.* (str. 11) Osnovni cilj teorije igara jeste analiza djelovanja više aktera u određenoj situaciji i njihovo ponašanje pri donošenju odluka, odnosno *teorija igara svoju koncentraciju fokusira na odluke u situacijama strateške međuzavisnosti.* Naravno, izvorno, kako i sâm autor tvrdi, ne možemo teoriju igara koristiti u svim segmentima društva i društvenih aktivnosti koje imaju i koje bi trebalo da imaju premise "igre" ali u *međunarodnim konfliktima, zaštiti prirodnih resursa, privrednim odnosima, povjerenju i varanju unutar elektronskih tržišta i mnogim drugim segmentima ova teorija se primjenjuje*. (str. 34) Svaka igra, da bi se analizirala, mora imati jasno postavljena pravila, pa tako na početku jasno se mora naznačiti koliko igrača učestvuje, koje mogućnosti djelovanja imaju svi igrači, te na koji način svaki od igrača može djelovati na tok "igre". Knjiga profesora Diekmanna *Spieltheorie – Einführung, Beispiele, Experimente* podijeljena je u deset poglavlja, gdje autor poslije uvoda objašnjava Nashovu ravnotežu, nakon toga prelazi na način primjene teorije igara, fokusirajući se potom na evolucionarnu i eksperimentalnu teoriju igara. Ova knjiga predstavlja teoriju igara kroz različite primjere iz sociologije, politologije, ekonomije i drugih disciplina. Njena posebna vrijednost ogleda se u tome što je velika pažnja posvećena eksperimentalnoj teoriji igara. Budući da je teorija igara prvenstveno matematička disciplina, moglo se očekivati da će knjiga obilovati (kao i neke druge koje tretiraju teoriju igara) brojnim matematičkim funkcijama, no, naprotiv, čitaocu je potrebno samo elementarno znanje iz matematike da bi shvatio i razumio osnovnu poruku i rezultate koje autor prezentira na

261 stranici teksta. Knjiga je primarno zamišljena da uvede čitaoca u, kako Diekmann navodi, *fascinantni svijet moderne teorije igara i način njene primjene* (str. 104). Posebno značajan doprinos ovog djela je poglavlje koje govori o društvenim dilemama, odnosno Diekmannov osvrt na mnoge teoretičare koji su tretirali ovaj fenomen i pokušali ga analizirati. Autor nudi mogućnost analize društvenih dilema i to kroz različite metode i modele teorije igara. U prva dva poglavlja, objašnjavaju se centralni pojmovi teorije igara, kao što su Nashova ravnoteža, pojam strategije te kriteriji igre s djelimičnom perfekcijom. Autor najprije objašnjava najjednostavniji oblik igre kroz koji na razumljiv način približava čitaocu veoma važnu ulogu Nashove ravnoteže u teoriji igara. U trećem dijelu Diekmann izložene koncepte primjenjuje na probleme društvenih normi, probleme povjerenja i sankcije. U ovom poglavlju se, između ostalog, govori o institucijama i njihovoj ulozi pri uspostavljanju ravnoteže. Četvrti dio pojašnjava principe teorije odlučivanja te tretira osnovne pojmove kao što su racionalno djelovanje i mjerenje koristi primjenom teorije igara. Prema riječima Diekmanna, nakon ova četiri poglavlja, čitalac bi već trebalo da ima osnovna znanja o teoriji igara. Narednih pet poglavlja knjige analiziraju posebne vrste igara. U petom dijelu, objašnjavaju se igre s nultim rezultatom. Na osnovu mnogih primjera, uvodi se i pojašnjava pojam kombiniranih strategija. U šestom poglavlju, autor se bavi različitim vrstama društvenih dilema, te se u sedmom poglavlju daju moguća rješenja društvenih dilema kroz primjere ponovljenih igara. Osmo i deveto poglavlje govore o igrama s nepotpunim informacijama, dok deseto poglavlje obrađuje eksperimentalnu teoriju igara, pojašnjavajući odabrane rezultate o altruizmu, reciprocitetu i društvenim normama. U posljednjem dijelu, autor nudi i skicu modela "behavioural game theory" kao pojašnjenje za dobijene rezultate.

Kao što je već rečeno, knjiga tretira osnovne pojmove unutar teorije igara kroz različite primjere iz područja društvenih znanosti. Naravno da autor spominje mnoge teorije i metode pomoću kojih pojašnjava i analizira proces djelovanja teorije igara, ali esencijalna korist ove knjige je u tome što Diekmann koristi zanimljive eksperimente pomoću kojih objašnjava problematiku primjene teorije igara. Poseban doprinos djela Andreasa Diekmanna, koje, nažalost, još nije prevedeno na jezike naroda u Bosni i Hercegovini, jeste što na izrazito jednostavan način pojašnjava primjenu teorije igara u društvenim i prirodnim znanostima. Prema svemu navedenom, možemo zaključiti da moderna teorija igara, kao i statistika, račun vjerovatnoće i poznavanje osnovnih metoda u društvenim istraživanjima moraju biti osnova za bavljenje društvenim naukama. Ali važno je napomenuti da teorija igara nije isključivo metoda kao statistika, nego je ona i instrument koji se koristi za formiranje novih teorija. Ili, da citiramo autora: *ko se danas želi baviti društvenim naukama, bila to politologija, sociologija ili ekonomija, ne može izbjeći elementarna saznanja o teoriji igara*. (str. 16)

Amer OSMIĆ

Društveni utjecaj Zeničke kaznionice na grad Zenicu

(*Kazniona: knjiga o zeničkom zatvoru,* Zenica: Vrijeme: Tuzla: NAM, 2008.)

Činjenica stoljetnog postojanja čuvene Zeničke kaznionice podrazumijeva mnogostruke historijske, političke, socijalne, sociološke, penološke i druge implikacije. Potreba da se naučno, literarno, povijesno, sociološki, faktografski, penološki i na svaki drugi način, činjenica postojanja i rada Zeničke kaznionice obradi, evidentirana je davno. Ipak, sve do danas, serioznih, analitičko-sintetičkih pokušaja istraživanja ove teme, nije bilo. Sporadični pokušaji, kao rezultat ličnog entuzijazma pojedinaca, da se fragmentarno obrade pojedini aspekti historijata i rada Zavoda su, ipak, evidentirani. Izostanak naučne upitnosti za moguću sociološku analizu posljedica koju na ljudsku individuu proizvodi zatvorska deprivacija moglo bi izazvati čuđenje. Izuzimajući, dakle, rijetke priloge analizi fenomena Zeničke kaznionice, ova tema je do danas ostala netretirana u ozbiljnoj literaturi. Izdavačko preduzeće iz Zenice "Vrijeme", javnosti je nedavno ponudilo monografiju naziva *Kazniona*. Cijeli projekt je, zapravo, iniciran nekoliko godina ranije i to entuzijazmom nekolicine zaposlenika Zeničkog zatvora koji su, suočeni s krezovskim blagom izvanredno vrijednih dokumenata skrivenih u škrinjama, seharama, tavanima, arhivama i drugim tamnim i mračnim budžacima Kaznionice, shvatili da kroz ove nijeme svjedoke govori sama historija. Godinama je trajalo prikupljanje, analiza, evaluacija i verificiranje neprocjenjivo vrijednih uzoraka prohujale historije, a kada su se vrijedni tragači suočili s ogromnim fondom relikata i dokumenata, shvatili su dimenzije i mogući značaj ovih nalaza. Također, shvatili su da je za daljnji tretman ove građe, kao i za njenu primjerenu prezentaciju, neophodan vrhunski profesionalni pristup. Muamer Spahić, direktor i vlasnik Izdavačkog preduzeća, profesionalnom selektivnošću odmah je prepoznao izvanredne potencijale koje nose ovi materijali. Izbor saradnika i forma koju je izdavač odabrao svjedoče o njegovoj kompetentnosti i profesionalnosti, a o ambicioznosti i samouvjerenosti dovoljno govori tiraž od 1000 primjeraka, što je hrabra i veoma optimistična procjena za naše aktuelne, skromne izdavačke, ali i čitalačke prilike. Intonaciju cijelom ovom ambicioznom projektu kao i naznaku njegove prepoznatljive atmosfere, dao je uvodničar, zenički književnik Selvedin Avdić. U samom uvodu, već u prvom pasusu, Avdić kaže: "Grad Zenica i Kaznionica, koja se nalazi u samom njegovom centru, nikada se nisu dobro slagali." (*Kazniona*, 2008). Avdić, dakle, manirom nadahnutog literate već u ekspoziciji transcendira postojeću situaciju, on od obične kaznione, sivog mjesta u kojem se drže kažnjenici, pravi

živ organizam koji, eto, ima svoju volju, svoj autonomni život koji, zaista, na stranicama ove monografije živi, buja, pulsira i priča razne sudbinske strašne, tužne, ali na momente i smiješne priče. On, ne samo da govori o Kaznioni kao predmetu istraživanja knjige, nego na uvodničarskim stranicama, istovremeno, piše i jednu punokrvnu literaturu. Avdić dalje kaže: "Grad se odnosi prema zatvoru kao prema lošem komšiji kojeg se stidi, ali pomalo i plaši. Zbog toga već godinama pokušava da ga se riješi. Obraćao se carevima i predsjednicima različitih država, ali bez ikakvog uspjeha. Kazniona je opstala punih 120 godina, bila i ostala simbol po kojem se Zenica prepoznavala u nekadašnjoj Jugoslaviji pa i dobrom dijelu Evrope." (*Kazniona*, 2008:3). I ovdje uvodničar Avdić pronicljivo apostrofira ambivalentnu poziciju grada, koji, u egzistencijalnom smislu djelimično ovisi o Zatvoru, ali ga se, ipak, stidi. U jednom od narednih pasusa, Avdić kaže: "Grad nema opravdane razloge za toliku odbojnost prema Kaznioni... S druge strane, grad je imao koristi od svog podstanara. Pomagao mu je kada je bilo najteže. Tokom gladnih vremena u zatvoru se pekao hljeb za čitav grad, a u tamošnjim metalskim radionicama proizvodile su se i peći na čvrsto gorivo, dragocjene tokom posljednjeg rata. Čini se da je grad mrzio zatvor iz čiste taštine." (*Kazniona*, 2008:3). Ovaj kratki tekst književnika Avdića predstavlja sjajan primjer uspješne komunikacije između uvoda i samog potonjeg teksta, na način da ova mala uvodničarska, literarna sličica afirmira i priprema metodološki pristup koji su autori odabrali kao najprimjereniji koncept prezentacije ovako široke i bogate epske građe. Monografija predstavlja vrijedan pokušaj evociranja činjenica u vezi s historijatom Zeničke kaznione, a koje se protežu na period od tri stoljeća. Historijat Kaznione tijesno je povezan i uslovljen poviješću ovih prostora, grada i same države. To, na prvim stranicama monografije, zorno pokazuje sama činjenica nastanka Kaznione. Naime, kako je Bosna i Hercegovina, u julu 1878. god., Berlinskim kongresom ušla u sastav Austro-Ugarske monarhije, ova je odmah otpočela s generalnom pacifikacijom i formalno-pravnom sanacijom zemlje. U kontekstu projekta uvođenja novog pravnog sistema, kao očekivan i logičan problem pojavila se nužnost izgradnje primjerenog zatvorskog kapaciteta, tj. obaveza formiranja odgovarajuće penitensijarne ustanove, tj. primjerenog zatvora. I tako, već 1886. god. austrougarska vlast donosi odluku da se u Zenici formira centralna kaznionica. O tome koji su razlozi da odluka o lokaciji Zatvora padne baš na Zenicu, monografija u samom uvodnom dijelu nudi moguće topografske, saobraćajne i socijalne razloge. Istovremeno, to je prvi momenat kada ova monografija činjenicu izgradnje i postojanja Zeničke kaznione razmatra i tretira iz perspektive globalnih, historijskih, političkih, socijalnih i sociooloških okolnosti i uslovljenosti.

Veliki dio teksta monografije je implicitno ili eksplicitno intoniran na način da postaje očita međusobna uslovljenost postojanja i razvoja grada i Kaznione, velikih povijesnih turbulencija i posljedica i efekata na život unutar zidina. Istovremeno, dok se ove globalne historijske pertumbacije tek naslućuju u podtekstu, na stranicama monografije vidimo mozaično, fragmentarno svjedočenje o zatvorskoj historiji ispričanoj kroz impozantnu galeriju likova koji defiliraju u svojim život-

nim rolama. Ovi su likovi ponekad tužni, ponekad groteskni, tragični ili egzotični. Smjenjuju se na stranicama knjige mučitelj s minđušom, upravnik Emil Taufer, ljuti Arnaut Pikolo, gospodin Krmak, akrobat Franc Štift, dželat Karlo Hart, mučitelj Savo Petrović, strašni Buđoni, vispreni prevarant Car, do sasvim konkretnih, savremenih likova Nametka, Šešelja, Behmena i drugih koji svojom faktografskom autentičnošću verificiraju dokumentarnost materijala. Istovremeno, ova karakterizacija likova, jednim posebnim, tamnim i povremeno morbidnim šarmom, boji cijelu monografiju i to u mjeri koja otkriva temeljnu intencionalnost cjelokupnog autorskog napora. Radoznalost, čudno i potajno zanimanje koje prosječni čitalac oduvijek gaji za mračne tajne zatvorskog života, jesu istog onog porijekla zbog kojeg smo čitali *Leptira* ili *Suhu giljotinu*. Na sličan je način čitalac ove monografije senzibiliziran i poveden da uđe u tamnu stranu zatvorske stvarnosti: otvaraju se škripava, čelična vrata ćelija, samice vrište usamljenošću i neizmjernim bolom, verige zveckaju na rukama izmoždenih kažnjenika, a njihovi likovi promiču u beskrajnom defileu čovječije iracionalnosti. A sve to se dešava u neizbježnom kontekstu svjetskih ratova, aneksija, političkih prevrata, surovih careva i vladara, režima i vlada koji su ostavljali neizbrisive tragove na zidinama i dušama osuđenika. "U Kaznionici u Zenici se od samog osnivanja primjenjivao takozvani irski progresivni sistem, koji u osnovi počiva na obrazovanju i radu osuđenika.To je vidljivo i u planu izgradnje iz 1886. godine, u kojem su predviđeni prostori za škole i radionice za izučavanje zanata." (*Kazniona*, 2008:28) Problematika stručnog penološkog usmjerenja, koju otvara ovaj citat, nagoviještena je sa samo nekoliko pasusa ali je, s profesionalnog aspekta, zapravo, fundamentalna. Autori, nažalost, konceptualno nisu mogli omogućiti razvijanje ove veoma bitne teme o stručnoj orijentiranosti vlade i same uprave, koja bi svakako ilustrirala progresivnost bosanskog poimanja primijenjene penologije. Dakle, autori nisu poklonili više pažnje činjenici i dokazu, za to doba, veoma savremene orijentacije u izboru penološkog sistema koju su vlasti izabrale kao dominantnu u Zeničkoj kaznioni. Da bi se mogla pojmiti ondašnja avangardnost pristupa ovoj problematici, kao i čitaocu približiti smisao atribucije "progresivnog" tipa zatvorske deprivacije, napravit ćemo ovdje malo podsjećanje na osnovne sisteme i penološke teorije, odnosno na kratku penološku historiju i njenu hronologiju. Najstarije, primitivne zajednice su svoju homogenost i integritet štitile raznim drastičnim kaznama koje su, zapravo, predstavljale društvenu reakciju bez ikakvih odgojnih ambicija i funkcija. Te kazne su funkcionirale kao primitivne reakcije kolektiva kojima se kroz formu surove osvete, pukim zastrašivanjem, pokušavalo utjecati na počinioca i isprovocirati njegovo odustajanje od daljnjeg činjenja prekršaja. Potonji period klasnog, organiziranog društva također primjenjuje sistem kazni koji kao cilj ima samo proizvođenje zastrašivanja, odmazde kroz kažnjavanje pri kojem će počinilac intenzivno ispaštati. Pri tome je karakteristično da ovakvo kažnjavanje sankcionira samo bivše, prethodno ponašanje prekršioca, ali da nema nikakvu ambiciju da podstakne njegovo popravljanje i rehabilitaciju. Dugačak je spisak maštovitih načina ondašnje društvene odmazde: davljenje u vodi, kamenovanje, spaljivanje na lomači, odsije-

canje glave, vješanje, rastrzanje konjima, nabijanje na kolac, bacanje u vatru, sahranjivanje živih, razapinjanje na krstu, ubijanje u areni, ispijanje otrova, odsijecanje udova, za lopove odsijecanje ruke, za lažljivce i krivokletnike odsijecanje jezika, za špijune vađenje očiju, za silovatelje odsijecanje spolnog uda, a ne treba zaboraviti veoma često i svakodnevno javno bičevanje, žigosanje, batinanje, stubove srama, progonstvo itd. Srednji vijek je dodatno pokazao brutalnost i okrutnost primjenjujući, kazne koje su domišljato i inventivno unaprijeđene kroz visprene tehničke dosjetke inkvizicije. U tom se periodu stidljivo javlja i jedna uzgredna kazna – kazna zatvaranja. Treba napomenuti da u tom ranom periodu ova kazna nije definirana kao kazna zatvora u savremenom smislu nego samo kao period čekanja, koji osuđeni provodi očekujući početak suđenja ili izvršenja kazne. S dolaskom ranog kapitalizma, eksproprijacijom i masovnim osiromašenjem narodnih masa, dolazi do povećanja kriminaliteta. Ustanovljavaju se nove kazne deportacije i, naročito, lišavanja slobode. Formiraju se tako zatvori koji počinju da evoluiraju od pritvora do pravih zatvora, tj. utemeljuje se zatvorska kazna kao autonomna kazna. U početku, ti zatvori su bili najcrnje podrumske, memljive, mračne prostorije bez zraka i svjetlosti u koje su smještani svi zajedno: djeca, žene, starci, bolesni, osakaćeni, ubice, prevaranti, psihički bolesnici i drugo šaroliko društvo. Tek u tim zatvorima su počinjali pravi grozomorni zločini, kojima su se često pridruživali čuvari zatvora sa svojom ekstremnom surovošću i korumpiranošću. Postala je uskoro očigledna potreba za temeljitim unapređenjem i reformom zatvorskog sistema. Ta evolucija poimanja zatvorske kazne bila je posredovana novim teorijskim, humanističkim strujanjima, prvenstveno zahvaljujući prosvjetiteljskim idejama. Tako su razni oblici zatvorske deprivacije postali temelj kažnjavanja. Krajem 18. vijeka u Pensilvaniji je počela reforma zatvorskog sistema na način da su izgrađeni zatvori s brojnim pojedinačnim samicama za svakog osuđenika. To je bio sistem potpunog usamljenja, gdje je osuđenik u grobnoj tišini provodio dane, čitajući vjersku literaturu i ostajući uskraćen za sve moguće senzacije iz vanjskog svijeta. Pensilvanijski sistem je vrlo brzo pokazao svu pogubnost osamljenja ljudske jedinke. Cilj ove potpune socijalne izolacije bio je da se onemogući kriminalna intoksikacija kao prirodan efekt grupnog izdržavanja kazne, tj. kao posljedica socijalnih kontakta između osuđenika. Međutim, uskoro je dolazilo do drastičnog psihičkog propadanja ličnosti osuđenika u toj mjeri da je izolacija činila takve štete na njihovom mentalnom zdravlju da je čak dolazilo do samoubistava. Žestoke kritike su posredovale izmjenu ovog koncepta koji se modificira u tzv. "auburnski sistem", prema američkom gradu Auburnu, gdje su počele prve promjene. Godine 1823. tamo je sagrađen zatvor koji je funkcionirao po sistemu dnevnog zajedničkog boravka osuđenika na radu, ali i izolacijom u samicama noću. Karakteristika zajedničkog boravka na radu bila je ta da je postojala potpuna i stroga zabrana bilo kakve komunikacije između osuđenika. Prekršitelji ovih normi su kažnjavani brutalnim kaznama a smisao je bio preveniranje kriminalne zaraze. Represalijama su osuđenici bili izlagani i zbog samog međusobnog pogleda. Ovi ekstremno represivni pokušaji su napušteni već krajem 19. vijeka, a aktuelni postaju koncepti vas-

pitanja i popravljanja osuđenika. Progresivni sistem počiva na poimanju da je neophodan postepeni prelaz osuđenika iz jednih zatvorskih okolnosti u druge. Vaspitni tretman treba da se sastoji od više faza koje su progresivne i postepeno osuđenika približavaju slobodi, što ovisi o njegovoj saradnji i rezultatima. Taj sistem se najprije javlja u Engleskoj, a potom, nešto usavršen, na način da mu je dodata još jedna faza, u Irskoj. Progresivni irski sistem se sastoji od četiri faze: u prvoj fazi osuđenik je zatvoren u strogu samicu, u drugoj učestvuje u kolektivnom radu, u trećoj se razvrstava u manje zatvore, gdje radi u grupama i pod nadzorom nenaoružane straže, a u četvrtoj fazi, oni osuđenici koji bi pokazali dobre rezultate, puštani su na uslovnu slobodu. Naravno da je i ovaj progresivni sistem tokom vremena doživio svoju kritiku te je u praksi modificiran i prilagođavan realnim potrebama. Promjene su, također, bile progresivne i išle su u pravcu napuštanja strogog automatizma apliciranja faza i prihvatanja individualnog diferenciranja i prilagođavanja ovisno o rezultatima penološkog tretmana, a koji se evaluiraju u kontekstu aktivnog učešća samog osuđenika. Daljnje elaboriranje penoloških teorija predstavlja samu penološku historiju a za nas je ovdje bitna nesporna činjenica evidentnog i veoma ranog apliciranja novih, modernih stručnih spoznaja u konceptualnom promišljanju penološke politike Zeničkog zatvora. To je vidljivo i lako dokazljivo već iz arhitektonskog fundiranja, tj. iz samog građevinskog projekta iz 1886. godine. Knjiga *Kazniona* sadrži mnogo sočnih likova i događaja koji se pred čitaocem smjenjuju u jednom živopisnom i nezaboravnom defileu. Primjerice, pogledajmo kako se u Zavodu zabavljao Vojislav Šešelj: "Na primer, dok sam još bio u izolaciji, sedimo u dnevnoj prostoriji gde se gleda televizija i na televizoru stoji velika Ajfelova kula napravljena od šibica. Neki jadnik u dugim zimskim noćima nesanice ju je napravio i to stoji kao ukras na televizoru. Slika nešto nije bila u redu. Ja nađem žrtvu, jednog koji je bio osuđen na dve godine zbog pokušaja pljačke benzinske pumpe. Glup ko tamna noć. Visok, snažan a glup. Kažem: ne valja ova slika, daj pomeri malo tu antenu: I on priđe i počne da pomera onu Ajfelovu kulu. Ja govorim: levo, levo, desno, dok ovi svi nisu pocrkali od smeha i on shvatio da je, zapravo, ispao žrtva. Znate, ja sam uvek voleo da se šalim i sa drugima i uvek sam nalazio sagovornike za tu šalu..." (*Kazniona*, 2008:127) Autori su racionalno, u skladu s ciljem stvaranja jedne literarno-vizuelne cjeline, čiji će se različiti medijski dijelovi komplementarno dopunjavati, formirajući tako jednu homogenu materiju, upotrijebili metodu kolažnog prezentiranja dokumenata, gdje su korišteni različiti materijali. Fotografije različitog porijekla i starosti, autentični zapisi preuzeti iz putopisa, dnevnika, originalne službene zabilješke, izjave i iskazi svjedoka, učesnika i aktera kao i literarni prilozi, kojima ponekad i pored evidentne faktografske uvjerljivosti ne nedostaje poetskog nadahnuća, proizvode dojam slojevite, autentične i bogate dokumentarne građe koja je sasređena i izložena svojevrsnom imanentnom logikom i principima. Time je postignuto jedinstvo metodologijskog pristupa i prirode same materije, što ovu knjigu čini pitkom, trajno svježom i gotovo taktilno dohvatljivom u životnoj autentičnosti njenih zbivanja i likova. A to je bio osnovni cilj izdavača. U prvom broju časopisa "Društvena istraživanja" iz

2007. god. objavljen je tekst "Prilozi historiji kaznenog zavoda u Zenici (1886-1945)" autora S. J. Ono što povezuje ova dva rada jeste zajednička tema, ali ih metodolijski pristup diferencira. Dok u monografiji *Kazniona*, grupa autora na temelju jednog popularnog pristupa, uspijeva autentično prezentirati jednu epsku panoramu likova i zbivanja, uokvirenu i uslovljenu epohalnim društvenim gibanjima i potresima, autor teksta u časopisu serioznim naučnim pristupom utemeljuje početak zbiljskog istraživanja ove, do sada zapuštene teme. On u svojoj studiji u nekim segmentima ide u potpunu minucioznu elaboraciju npr. tretmana osuđenika u Kraljevini SHS, partizanskog napada na Zavod iz 1941. god., ili analizu građevinskog planiranja unutrašnjih prostora, ali koja ostaje u funkciji racionalnog pribavljanja elemenata za dokazivanje penološke orijentacije, dakle, sadržava i sintetičku obuhvatnost neophodnu za izvođenje generalnog zaključka. Takav epistemološki pristup i metodski instrumentarij omogućavaju nam definiranje temeljne distinkcije između ova dva vrijedna rada, odnosno upućuju u precizniju definiciju monografije. Također, budući da je jedan od koautora monografije istovremeno autor spomenute studije, blizu je pameti zaključak da su oba teksta nastala pri istom autorskom nadahnuću, ali da seriozna, znanstvena orijentiranost teksta jednu usmjerava prema formi studije, dok monografiju određuje nešto ležerniji, lakši, manje strogo normiran pristup. Jasno je, dakle, da autorska namjera monografije *Kazniona*, nije usmjerena u pravcu analitičkog, studioznog i naučnog istraživanja i dokazivanja postuliranih teza. Ona, zapravo, nudi obilje nespornih materijalnih činjenica dragocjenih za historiografiju ovog zatvorskog sistema u njegovom geografskom i društvenom okolišu. Naime, očito je da je jedna od dominantnih intencija tekstova ove vrijedne monografije nastojanje na pokazivanju očite komplementarnosti dviju paralelnih linija egzistencija samog zatvora i njegove šire municipalne okoline, Kaznione i grada, te njihove međusobne uslovljenosti u zajedničkom postojanju i bitisanju kao i njihove međusobno ovisne, interaktivne evolucije u prostoru i vremenu. Iako govori o teškim i mučnim temama zatvorske deprivacije, fokusirajući svoju dinamičku osnovu na živopisne i često nevjerovatne likove kao eksponente vlastite osobnosti ali i svoje epohe, ova sočna literatura ne propušta zbivanja situirati u kontekst burnih izmjena vladajućih političkih sistema i smjena čitavih društveno-ekonomskih formacija. Istovremeno, neophodno je naglasiti da je ova monografija, sa svojim obiljem faktografije, brojnim svjedočenjima sudionika, njihovim sjećanjima, izjavama, zapisima, dokumentima iz raznih arhiva i fotografijama, zapravo, nezaobilazna instanca koju će svaki budući naučni, literarni, dokumentarni i svaki drugi istraživački ozbiljan rad, kao pouzdan i autentičan izvor činjenica, moći i morati konsultirati. Iako je autorima ove monografije ambicija i interes ostao na nešto popularnijem pristupu materiji, na izboru i obradi postojeće faktografije koja ne prevazilazi okvire atraktivne, populističke prezentacije, koja će zasigurno imati recepciju i kod širokog čitalačkog kruga, ona ostaje kompetentna i referentna za buduća istraživanja fenomena Zeničke kaznione.

Jasenko KAROVIĆ

Na putu ili elegancija boli

(Film *Na putu*, rediteljica Jasmila Žbanić)

Na putu je autentično pomjeren film. I vrlo je dosljedan u toj svojoj dimenziji, što je znakovito, jer se to onda doima i kao umjetnička namjera a ne kao *greška* ili čak problem. Implikacija ove osobenosti filma je i žanrovska i emotivna, ali zapravo tu i ne postoji jasna linija razgraničenja, odnosno ta je linija ezoterično stopljena u dominantni motiv cijelog ostvarenja, jer je riječ o snažnoj i produkcijski uspješno realiziranoj autorskoj poetici. Naime, to je samo prividno realističan film koji je, ustvari, dislociran iz samog realizma na način da se odlijepio od prepoznatljive svakodnevice, nikad ne prestajući baviti se istom. Kako je to moguće ili gdje je ključ ovakvog filma koji je isklesan iz našeg traumatskog prezenta, ili, gdje se stapa a gdje razdvaja od životnog realizma iz kojeg se iščilio? Vjerovatno negdje između spomenute traume, sa svim tragičnim aspektima njene *neprožvakanosti*, i autorske urgentnosti da se bavi istom. Izgleda da je ta stvaralačka urgentnost u direktnoj vezi s nedostatkom duhovnog i historijskog formata našeg tragičnog kolektiviteta da se nosi s ozbiljnošću trenutka u kojemu se nalazimo. Jasmila Žbanić je napravila film koji je duboko uronjen u postratnu traumu, ali je pri tome to i na vrlo orginalan način i bajkovit film, jer je to jedno drugačije Sarajevo, ako je to u jednom metaforičkom smislu uopće i Sarajevo, jer su to drugačiji ljudi a koji opet izgledaju i ponašaju se kao nama slični, i naročito, a možda i prije svega, jer je to dostojanstven film koji se uspijeva baviti jednom od najvulgariziranih tema našeg života, pitanjem postratne ekspanzije religioznosti u Bosni i Hercegovini. Ruku na srce, u onom što se zove javni prostor kod nas još nije osvijetljen ni osmišljen adekvatan način bavljenja ovako kompliciranim pitanjem koje se kao ogromni upitnik nadvilo nad, već sada deklarativnu sekularnost ove države. Pritom, svjedoci smo pornografskog nasilja agresivne religioznosti koja želi rasvijetliti i kontrolirati *sve poze* naše privatnosti, ali i prostačke kvazisocijaldemokratije koja kompleksaški pljuje na vjerske svetinje, jer joj se valjda čini da se time postaje i veći socijaldemokrata. Film *Na putu* izrastao je iz traume, ali je upravo zbog spomenute vulgariziranosti i umjetnički nadrastao tu traumu, pomjerajući se u vlastiti autorski kosmos, pritom nikada ne bježeći od suštinskog pitanja s kojim, što je već spomenuto, i nemamo format da se nosimo: Kakav uopće može biti odgovor ljudskog duha na ontološki poražavajuću činjenicu ratnog razaranja? Katastrofična je spoznaja da nekog odgovora i nema, niti tu frustraciju umanjuje činjenica da to, naravno, i nije osobenost samo ovog rata i poraća. Jasmila Žbanić i ne pokušava dati odgovor već nam, kao u nekom dija-

gnostičkom slideshowu rendgenski ukazuje na kompleksnost našeg kolektivnog stanja. Pritom, ne upada u ideološku zamku držanja isključivo jedne strane, ne zato što nema stava, već naprotiv, zato što ne ulazi u jeftinu kafansku kvazipolemiku, koja se tako maligno odomaćila u dnevnim i sedmičnim glasilima, što, naravno, najviše govori o nama samim. Emotivni doživljaj ovakve pomjerenosti filma *Na putu* snažan je i šokantan. U svemu tome, čini se da ta šokantnost nije sama sebi bila cilj (ili makar nije bila jedini cilj... jer da je to isključivo bila, vjerovatno bi se desila i slična vulgarizacija samog filmskog izraza), već je rezultat autoricinog digniteta, i stvaralačkog i ljudskog, odnosno zrelosti da se nosi s tako ozbiljnom temom kao što je *ovo gdje mi živimo*. Žbanićka se, očigledno, sistematično i strastveno posvetila rješavanju ovako otvorenih pitanja našeg identiteta, što se možda najbolje vidi po samom kraju filma koji se mogao tako organski *oteti* samo kao posljedica metodičnog rada na materijalu, kraja koji je tako *ljudski* nedovršen, nedorečen – i upravo zbog toga i tako snažan. Autorica se uspjela vlastitom umjetničkom elegancijom suprotstaviti vulgarnom. I sama ta pobjeda je elegantna, jer ne likuje, jer ne pljuje, jer ne objašnjava već pokazuje.

Pričanje priče

Interesantna je ekspozicija prvog čina, jer su likovi svjesno uspostavljeni kao *tranzicijski plošni*, s nekim poslićima koji su, znamo, solidno plaćeni pa stoga im je kao pružena prilika, naivna naravno, da kao egzistencijalno potiskuju ono što se potisnuti ne može. Kasnije saznajemo da je Luna, ustvari, izbjeglica iz Bijeljine, zauvijek obilježena traumom, jer su joj roditelji ubijeni. To, nepotrebno je i naglašavati, čovjek nikada ne može zaboraviti, pa makar bio i Bosanac ili Bosanka, narod kojem nije strano ni poricanje samog čina poricanja. Izostavljena psihologizacija ovog i gotovo svih ostalih likova u filmu vrlo vješto uvlači gledaoca da sudjeluje u drami, da sam popunjava izostavljeno, što su tačke identifikacije sa samim likovima. Luna je zauvijek amputirana od vlastitog doma i njen fantomski odlazak u Bjeljinu proleti kao snoviđenje, ili flashback, što je još jedan doprinos bajkovitoj pomjerenosti cijelog ostvarenja. Amaru je ubijen brat, heroj prošlog rata, na šta Amar kaže ‘da bi mu bilo bolje da nije bio heroj, jer bi on i dalje imao brata’. Kada Amar izgubi posao, egzistencijalistički balon-od-sapunice puca, ali samo kao najava jednog mnogo dubljeg pucanja po šavu. Luna i Amar bivaju vraćeni tamo odakle su pokušali pobjeći, bivaju vraćeni u srce vlastite traume. Racionalnog odgovora na traumu i nema. Amar pronalazi sebe u islamu. Jedan od tokova priče, taj da Luna i Amar sve vrijeme pokušavaju dobiti dijete, izvrsnim dramaturškim preobratom postaje centralna dilema cijelog filma: Upravo kada Luna počinje da sumnja u ljubav između nje i Amara, ona ostaje trudna, ali... ona više nije sigurna da želi njegovo dijete! Jasmila Žbanić je rediteljskom intuicijom ovakvu dramaturšku bombu uspjela smiriti i svesti na mjeru kontrolirane eksplozivnosti koja u iščekivanju pulsira do samog kraja.

Glumcima u filmu *Na putu* vjerujemo da ne glume. Možda bi se mogla staviti mala primjedba tom segmentu filma u smislu da rediteljica nije ni trebala insistirati na bosanskom akcentu (ovo, naravno, važi za bilo koji nematernji akcent, bilo gdje!) kod glumaca koji nisu iz Bosne, jer je to, naprosto, veoma teško ili nemoguće postići kroz nekoliko ili više mjeseci priprema. To se moglo izbjeći i iz razloga što ovaj film svakako ima već spomenutu pomjerenost, koja dobro *radi,* pa mu je nebosanski izgovor mogao možda i koristiti, u potencijalnom podebljavanju spomenute pomjerenosti. Zrinka Cvitešić i Leon Lučev su već znani kao pravi profesionalci. Njihove odlične izvedbe nisu previše iznenadile. Ipak, Leonova zagledanost u daljinu u trenucima duhovnog preobraćenja još jednom otkriva istinsku predanost ovog glumca. Ermin Bravo je ušao u lik strastveno, i što je bitno, bez predrasuda – da li on lično razumije ili voli Bahriju, lika kojeg glumi. Bravo je možda najveće glumačko otkrovenje ovog filma (kažem filma, jer znamo da je riječ o itekako etabliranom pozorišnom glumcu), zato što je pokazao izuzetan profesionalni raspon i hrabrost da se upusti u takvu raznolikost glumačkih izazova. Tišina i karizmatičnost Izudina Bajrovića ukazuje da ovaj glumac možda još nije ni imao pravu priliku da pokaže šta sve može. Mirjana Karanović ne pripada *tom svijetu* i zbog toga funkcionira. Usudit ću se uporediti njeno pojavljivanje u filmu s fantomskim odlaskom u Bijeljinu. Ima tu nekog sličnog snoviđenja, bajkovitog. Kostim i scenografija su urađeni u generalnom tonu cijelog filma, *nevidljivi su*, odnosno prvenstveno u službi priče. I oni su utkani u auru umjetničke zrelosti koja je odora cijelog ostvarenja. Kamera je hladna i precizna. Čini se da nema viška kadra u cijelom filmu. A bilo je puno prostora i zamki – spomenut ću samo scenu šerijatskog vjenčanja u džamiji, gdje vidimo Amara... i Lunu koja nijemo posmatra s balkona. U trenutku, kao da se otvori prostor i potreba da izbliza vidimo i ostale vjernike kojih ima poprilično. Rediteljica ih ne pokazuje izbliza, ne elaborira. Djelimično zbog spomenutog pristupa odsustva psihologizacije, ali i svjesnosti idološki skliskog terena na kojem se Jasmila, ipak, nije okliznula. Prisustvo rediteljice je neupitno, ali je pritom spomenuta pomjerenost filma vjerovatno uspješno realizirana upravo zbog suptilnosti autorskog izraza. Toliko traume, toliko ljubavi, toliko otvorene boli i tuge, a toliko mjere u svemu tome znak je autorske veličine. Film *Na putu* je elegantna slika naše vlastite boli i kao takav ostaje da svijetli kao tračak nade u zemlji... u kojoj su uspjeli izmanipulirati i one još nepronađene, neiskopane.

Namik KABIL

Stećci baštine reljefe Asirije i Ilirije

Ragib Lubovac

"Orijent je umjetnost djetinjstva, Grčka mladosti, Europa starosti". Iako se, u vrijeme starog filozofa Hegela, kada se gasi umjetnost klasicizma, i kada se javlja prvi impuls romantizma u djelu francuskog slikara Delacroixa *Sloboda predvodi narod,* 1830. godine, ipak su mnogi, Hegelovom izrekom: "Najveća tačka umjetnosti već je za nama", njegovim odlaskom 1831. godine, vjerovali da je to kraj umjetnosti. Međutim, njegov sunarodnik, pjesnik Heine je kazao: "Ne! To je tek početak umjetnosti". Inače se umjetnosti mogu inspirisati religijom, prirodom, društvom i umjetnosti, tj. iz subjekta i objekta. Oduvijek su neke stare umjetnosti davale impulse mladim umjetnostima, a ove su se onda, tražeći nove mogućnosti, forme i sadržaje, transformisale, kao što je klasična grčka umjetnost inspirisala umjetnost italijanske renesanse, od koje je bila starija 2000 godina. Tako se mlada renesansna umjetnost, na neki način, prisjetila zaboravljene stare klasične umjetnosti. Takvo sjećanje, noumen "stvar o sebi" (Kant), misli ovaj tekst o kultu Mitre i umjetnosti bosanskih stećaka.

Mitre – Ilindan – Aliđun

Govore li nam šta priloženi reljefi o nečemu? Posebno ova *Mitrička kultna gozba,* duboki reljef iz Konjica, uključivši i umjetnost domaćih Ilira, o duhu umjetnosti Istoka i tla u nama? Svakako da Da!

Mitra ubija bika, antički reljef

Mitraistička kultna gozba, reljef, Konjic

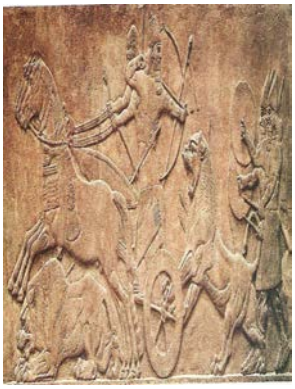

Asurbanipal u lovu na lavove, reljef, kamen, Asirija

Stećak "Kule", Lov, reljef, kamen, Zgošća, Kakanj

Ilirska, Japodska urna, Žene igraju u kolu, crtež na kamenu, Ribići, Bihać

Stećak, Posmrtno kolo, reljef

Genijalni umjetnici stećaka

Osjetu pripada temperament, ukusu kultura, talentu znanje, geniju duh. Naravno, velika umjetnost je predstava ljudskog duha – genija. Genij je čovjek koji ne dolazi do svojih spoznaja samo iskustvom i logičkim mišljenjem, već i intuicijom – izvanredno nadaren: da proizvede ono za šta se ne može propisati nikakvo pravilo; iako ga je on svjestan, niti ga on može opisati, niti ga može prenijeti drugima, da bi ga i oni imali. Za Kanta je "genijalnost – koja se javlja samo u umjetnosti": Homer, Leonardo da Vinci… uzorna originalnost prirodnog, a ne Božijeg dara. To se može prevesti kako na grupu ljudi, tako i na generaciju jednog naroda ili nacije.

Enciklopedijske negacije

Obrada bogumilstva u *Općoj enicklopediji*[1] i *Likovnoj enciklopediji*[2] je analitička. Nisu štedjeli ni prostor ni argumente ni podatke niti citate, niti istočna porijekla maniheja – bogumila, čak od Zaratustre i Mania. Ali kada se obrađuje umjetnost stećaka, onda se maniheji i Istok zaboravljaju, a čitaocima se nudi Zapad. Nelogična je formulacija u *Općoj enciklopediji*, a i *Likovnoj enciklopediji*, jer su one bliskih autora, da su se:

1. "Bošnjaci odupirali jednako istočnom i zapadnom kršćanstvu i Mađarskoj i Bizantu, i taj je otpor došao do izražaja u bogumilskoj herezi", a zatim
2. "Umjetnička obrada stećaka se kreće u okviru srednjovjekovne romaničke i gotičke umjetnosti", i
3. "Prisutna je politička izoliranost ovih krajeva i periferni položaj (Bosne) u odnosu na poznate centre" (kršćanske Evrope).

Što znači da u prvom citatu bogumili odbacuju Istočnu i Zapadnu crkvu, a u drugom prihvataju njenu religiju i umjetnost!? Kod treće negacije ne ide zajedno i "utjecaj" i "izoliranost". Otud se kod domaćih autora javljaju "religijski" ili "enigmatski" koncept stećaka. A maniheji – bogumili, ako ćemo pravo govoriti, niti grade niti štuju crkve, niti se na reljefima stećaka predstavljaju kršćanski sadržaji. Tako se više bavimo religijskim pojavom i površinom, manje umjetničkom predstavom i suštinom.

1 *Opća enciklopedija*, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1977.

2 *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, Zagreb, Leksikografski zavod FNRJ, 1959.

Domaći koncepti

Na osnovu spomenutih negacija, nekih domaći autori grade svoje teze: "stećci su multikonfesionalni", svačiji i ničiji, a "bogumili su mitski" slučaj. Čak dovode u pitanje i takve autore kao što su Arthur Evans, Ćiro Truhelka i Miroslav Krleža, prema kojima su stećci bogumilska tvorevina. Zato su danas na sceni domaći prevaziđeni religijski i ini koncepti umjetnosti bosanskih stećaka u feljtonima "Oslobođenja" savremenih i uglednih autora i profesora Dubravka Lovrenovića i Envera Imamovića koji se nastavljaju. Tako se bavimo religijskom pojavom i površinom, a ne predstavom i suštinom. A zapravo, učitelju pripada spomenuti talent da poznaje i prenese studentima i čitaocima umjetničke subjektivne predstave objektivne stvarnosti, a ne da se sve vrti oko svojatanja stećaka**.** "Enigma duga stoljećima", piše ovih dana u feljtonu "Oslobođenja" profesor Enver Imamović, u kojemu se ne nude odgovori, te se "enigma" o njima nastavlja. Koncept je, dakle, poznat – koji tapka u mjestu – dok je kontekst prikriven.

GODIŠNJAK2009

IZ "PREPORODOVE" DJELATNOSTI

Izvještaj o radu BZK "Preporod" Sarajevo za 2009. godinu

Rad Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u 2009. godini bio je određen teškom finansijskom situacijom u našoj zemlji. To se odrazilo u poslovima kako na razini Matičnog odbora, tako i na nivou općinskih društava. I pored teške finansijske situacije, Matični odbor je uspio organizirati gotovo sve temeljne projekte i manifestacije od bitnog značaja za kontinuitet ove zajednice u kulturi.

Petnaesti po redu Zbor predsjednika općinskih društava održan je u Mostaru. Od pratećih sadržaja izdvajamo izložbu o životu i djelu književnika Alije Nametka: *Svjedok podnošenja sudbine,* čija je autorica Medhija Maglajlić. Izložba je bila postavljena u Centru za kulturu Mostar, a otvorio ju je Ibrahim Kajan. Također je u Centru održana i književna večer Jasmine Musabegović. Književnicu Jasminu Musabegović predstavili su Ljubica Ostojić i Muhamed Dželilović. Na Zboru predsjednika učestvovalo je više od 50 predstavnika općinskih društava. Uvidom u broj prisutnih općinskih društava jasno se može zaključiti da je odziv i interes za Zbor veliki, a naročito od općinskih društava s ruba Federacije i s područja drugog bosanskohercegovačkog entiteta – Republike Srpske. Rad općinskih društava je poprilično neujednačen, osobito u Republici Srpskoj. U tome bosanskohercegovačkom entitetu imamo društva s izuzetno dobrim rezultatima rada, kao što su Bijeljina, Osmaci, pa do onih općinskih društava koja nisu odmakla dalje od osnivanja. Ovakvo stanje je usljed činjenice da u mnogim općinama povratnička struktura stanovništva nije u stanju podnijeti dobrovoljni rad iz više razloga – teška ekonomska situacija, starosna dob povratnika, obnašanje više funkcija od jedne osobe, nesuglasja unutar malog broja ljudi okupljenih unutar društva i nedostatak agresivnijeg nastupa prema lokalnoj zajednici u traženju neophodnih sredstava za rad. Slična situacija je i na području Federacije Bosne i Hercegovine. U manjim općinama s bošnjačkom većinom gotovo sva kulturna događanja povezana su s "Preporodom". Tamo gdje su Bošnjaci u manjini općinska društva uglavnom su izgradila dobru saradnju s Islamskom zajednicom.

S razine Matičnog odbora, pomoć općinskim društvima nije uvijek adekvatna. Uglavnom se traži finansijska potpora, koju je teško realizirati u nedostatku finansijskih sredstava. U ovoj godini izdvojili smo 20.000 KM za općinska društva i kupili automobil na lizing za potrebe Zajednice općinskih društava Tuzlanskog kantona.

Izdavačka djelatnost u ovoj godini nije išla prema predviđenom planu. Od svih izdavačkih projekata jedino smo uspjeli realizirati "Preporodov" "Godišnjak". Nismo objavili predviđeno XI kolo iz edicije *Bošnjačka književnost u sto knjiga*. Razlozi su kako objektivne, tako i subjektivne prirode. Finansijska sredstva stigla su tek krajem godine, a priređivači nisu ispoštovali predviđene rokove.

Treći broj časopisa na engleskom jeziku "Bosnian Studies: Journal for research of Bosnian thought and cultur"/"Bosanske studije: Časopis za istraživanje bosanske misli i kulturi" pripremljen je za štampu. U ovom broju pišu: Muhidin Pelesić: "Bosniac political elite at the time of disintegration of Austria-Hungary and creation of Yugoslavia"/"Bošnjačka politička elita u vrijeme raspada Austro-Ugarske i stvaranja Jugoslavije", Šaćir Filandra: "Redescribing Memory: Contributions to Bosniak Search of New Identity"/"Redeskripcija sjećanja: Prilozi bošnjačkom traganju za novim identitetom", Nerzuk Ćurak: "Can a region be a homeland"?/"Može li regija biti domovina?", Nermina Mujagić: "The ethnic engineering in Bosnia and Herzegovina and the international community"/"Etnički inžinjering u Bosni i Hercegovini i međunarodna zajednica", Lejla Mušić: "Family Violence in Bosnia and Herzegovina during the Transition Period"/"Nasilje u bosanskohercegovačkoj porodici u periodu tranzicije", Kerima Filan: "How One Calculated Time in the Ottoman Bosnia"/"Kako se u osmanskoj Bosni računalo vrijeme". U nedostatku sredstava autorski honorari nisu isplaćeni, te iz istih razloga časopis nije predat u štampu.

Treći po redu Naučni skup o djelu živućeg bošnjačkog pisca, ovog puta posvećen akademiku Tvrtku Kulenoviću, održan je krajem marta u saradnji s PEN Centrom Bosne i Hercegovine, časopisom "Odjek" i Međunarodnim centrom za mir, koji je i izdavač *Izabranih djela* T. Kulenovića. Naučni skup je nazvan "Čovjekova porodica – Književno djelo Tvrtka Kulenovića".

Za više od četrdeset godina književne prisutnosti u Bosni i Hercegovini, bivšoj Jugoslaviji i šire, Tvrtko Kulenović je ispisao i objavio neke od najznačajnijih stranica bosanskohercegovačke književnosti, kao i one južnoslavenskoga govornog područja. Djelo ovog romanopisca, putopisca, esejiste, scenariste, relevantnog književnog kritičara, bilo je od samog početaka u fokusu čitalaca i kritičara širom Regiona. To svjedoče i brojne nagrade koje je u minulim godinama dobio za svoja djela: Šestoaprilska nagrada grada Sarajeva, Godišnja nagrada izadavačke kuće "Veselin Masleša", Nagrada Društva pisaca za najbolji roman, Nagrada Fonda Otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, Fund for Free Expression Award, SAD.

Naučni skup radio je u tri okrugla stola na kome su učestvovali: Ante Armanini (Zagreb): "Sarajevo/kazalište/okrutnost", Almir Bašović (Sarajevo): "Rat i vrijeme u romanima Tvrtka Kulenovića", Muris Bajramović (Sarajevo): "Metaprozni aspekti u romanima Tvrtka Kulenovića", Muharem Bazdulj (Sarajevo): "Romaneskna esejistika 'Jesenje violine'", Davor Beganović: (Konstanz), "Bolest, smrt i melankolija. Autofikcionalna trilogija Tvrtka Kulenovića", Lada

Buturović (Sarajevo): "Imaginarni svijet i poetika fragmentarnosti u Kulenovićevom djelu", Boro Drašković (Beograd): "Na putovanju i u predstavi", Muhidin Džanko (Sarajevo): "Tvrtko Kulenović kao lektirski pisac?!", Muhamed Dželilović (Sarajevo): "Problem pripadnosti i identiteta u djelu Tvrtka Kulenovića", Željko Grahovac (Zenica): "Umjetnost putopisa Tvrtka Kulenovića", Enver Kazaz (Sarajevo): "Slika ljudskih krhotina", Ferid Muhić (Skoplje): "Gledanje neprolaznog: hermeneutika kontingentnog i perenijalnog u djelu Tvrtka Kulenovića", Jasmina Musabegović (Sarajevo): "Tvrtko Kulenović – Saputništvo", Edin Pobrić (Sarajevo): "Istorija bolesti od lektire(a) do rezimea", Dragana Tomašević (Sarajevo): "Tvrtko Kulenović: Razaranje žanra", Alma Skopljak (Visoko): "Umijeće pamćenja", Ljiljana Šop (Beograd): "Svetlosti antimemoara" i Fahira Fejzić-Čengić (Sarajevo): "Simulakrumi i pregršt zemlje. Između Baudrillarda i Kulenovića". Moderatori Skupa bili su Ferida Duraković i Senadin Musabegović. Svi radovi objavljeni su u reviji "Odjek", godina LXII, br. 2, Sarajevo, 2009.

Ovogodišnja tema "Preporodovog" konkursa za najbolje likovne i literarne radove nosila je naziv: "Bio je praznik u mome gradu / selu". Žiri u sastavu: Bisera Alikadić, Mujo Musagić i Alija Musić (za literarne radove) i Azra Begić i Jasminko Mulaomerović za likovne radove te Hatidža Duman (koordinator konkursa) od prispjelih 960 likovnih i 450 literarnih radova imali su zadatak da odaberu radove za prvo, drugo i treće mjesto. Nagrađeni su nastavnici koji su se istakli u razradi zadate teme i prema kvalitetu dostavljenih radova. U kategoriji literarnih radova: prva nagrada dodijeljena je radu Haruna Cerića, učeniku VI razreda OŠ "Isak Samokovlija" iz Sarajeva, druga nagrada dodijeljena je radu Munira Bojića, učenika IV razreda OŠ "Treštenica", Banovići, a treću nagradu ravnopravno su dijelili Selma Selimić, učenica VII razreda "Prve osnovne škole" u Stocu, i Mensur Hasanović, učenik V razreda OŠ "Rainci Gornji" iz Gornjih Rainaca, općina Kalesija. U kategoriji likovnih radova: prva nagrada dodijeljena je radu Jasmina Bećkovića, učeniku OŠ "Centar Vladimir Nazor", Keramička radionica, Sarajevo, druga nagrada pripala je Kameli Hrnić, učenici V2 razreda OŠ "Gornje Prekounje-Ripač", Bihać, a treću nagradu su ravnopravno dijelili Arijela Halilović i Vladimir Baričanin, učenici OŠ "Centar Vladimir Nazor", Keramička radiona iz Sarajeva. Nastavnici koji su se posebno istakli u realizaciji konkursnih ciljeva su: Arslan Tanović iz Osnovne škole "Musa Ćazim Ćatić", Zenica, Šuhreta Suljagić iz "Druge osnovne škole", Srebrenik, i Razija Bajtarević iz Osnovne škole "Čengić-Vila I", Sarajevo, u oblasti literarnog stvaralaštva. Posebno vrijedan angažman u likovnom stvaralaštvu ove godine su pokazali: Šahman Mušo iz Osnovne škole "Safvet-beg Bašagić", Sarajevo, Mirza Ibrahimpašić iz Osnovne škole "Gornje Prekounje – Ripač", Bihać, i Ajla Hadžihasanović iz Osnovne škole "Centar Vladimir Nazor", Keramička radionica, Sarajevo. Organizator konkursa i žiri potpuno su svjesni da je mnogo veći broj nastavnika bosanskog jezika i likovne kulture zaslužilo neku vrsta priznanja za uloženi trud. To se jasno da zaključiti prema broju radova koji iz određenog broja škola redovno pristižu na konkurs. Naravno, kvalitet radova ne mora proistjecati iz kvantiteta, ali jeste re-

alno očekivati da će u većem broju prispjelih radova iz nekih škola biti i onih koji se nameću svojim kvalitetom. Nažalost, do nas dopiru informacije kako iz nekih sredina ne šalju učeničke radove na konkurs, jer eto, “stalno učestvuju a nikada nikakve nagrade”. Nagrade su, u ovom slučaju, tek jedan oblik podsticanja na rad i učestvovanje na konkursu, a nikako glavni cilj prema kojem se treba donositi odluka da li učestvovati ili ne na konkursu. Nadamo se da ćemo i u narednim godinama imati veliki broj učesnika konkursa, kao što vjerujemo da ćemo imati i veliki broj nastavnika kojima je jasna namjera našeg konkursa i njegova osnovna funkcija. Ona će i dalje biti sadržana u želji da se jednom godišnje, pod okriljem “Preporoda”, pokaže literarna i likovna kreativnost učenika iz što većeg broja bosanskohercegovačkih gradova i sela.

U nedostatku finansijskih sredstava ove godine nismo realizirali nijednu izložbu u Galeriji “Preporod”. Zato smo Galeriju povjerili na vođenje stručnom timu u sastavu: Mirsada Baljić, Džeko Hodžić i Dževdet Nikočević. Osim izložbi, koje bi Matični odbor organizirao u skladu sa svojim mogućnostima, novi tim bi pored vlastitih postavki organizirao i pokrenuo Školu crtanja, slikanja, kaligrafije i ebru slikarstva.

Hatidža DUMAN

Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" za 2009. godinu

U 2009., kao i svake prethodne godine, biblioteka je prikupljala, obrađivala, posuđivala i čuvala knjige, zbornike, časopise, listove i drugu građu. Nabavka knjiga vršena je kupovinom, poklonima i razmjenom izdanja.

Nabavka knjiga

Knjižni fond biblioteke obnovljen je sa 620 novih naslova, od kojih je pola primljeno putem Fondacije za bibliotečku djelatnost za 2008. i 2009. godinu. Biblioteka je obogaćena novim naslovima, zahvaljujući ljubaznosti direktorice Bošnjačkog instituta, Fondacije Adila Zulfikarpašića, Amine Rizvanbegović, sa 75 naslova, zatim sa 10 izdanja Udruženja "Almanah" iz Podgorice, te sa novim izdanjima Instituta za historiju, Gazi Husrev-begove biblioteke, Filozofskog fakulteta, Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine, Univerziteta u Sarajevu, Naučnoistraživačkog centra "Ibn Sina", Pravnog fakulteta, Ambasade lokalne demokratije iz Zavidovića, Centra za kulturu i obrazovanje iz Tešnja, Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Foruma Bosne, Orijentalnog instituta, Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca, PEN centra, Rijaseta Islamske zajednice, Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Udruženja "Selam" iz Zenice, Udruženja za očuvanje kulturne tradicije "Odjek", općinskih "Preporodovih" društava iz Bosne i Hercegovine, "Preporoda" iz Hrvatske, Bošnjačke nacionalne zajednice iz Zagreba, Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba i dr. Zbog finansijske krize, kupljeno je približno 100 naslova, uglavnom iz bošnjačke književnosti, historije i bosanskog jezika.

Obrada knjiga

Put knjige od nabavke do posudbe čitaocima mora proći sljedeće faze obrade: inventarisanje, pečatanje, klasificiranje i katalogiziranje. U inventarsku knjigu upisano je 620 novih knjiga, koje su zatim ispečatane, klasificirane po UDK sistemu i katalogizirane po ISBD(M), zatim su otkucane kartice za abecedni autorski i stručni katalog. U prošloj godini ukoričeno je deset godišta različitih listova i časopisa koji izlaze više puta godišnje.

Rad na online katalogu

Rad na unosu knjiga u elektronsku bazu, vršen je uporedo s ostalim bibliotečkim poslovima, tako je u 2009. godini uneseno novih 1000 naslova, koji su abdejtovani u već postojeći online katalog.

Bibliotečko-informacijske usluge

Ostvarena je saradnja s korisnicima online kataloga ”Preporodove” biblioteke, koji se nalazi na “Preporodovoj” web stranici. Time je omogućeno da posjetioci pretražuju online katalog po ponuđenim parametrima, a potom putem e-maila šalju različita pitanja i zahtjeve. Osim te elektronske saradnje, bibliotečke usluge u čitaonici u prošloj godini koristilo je oko 250 čitalaca i stalnih korisnika koji rade na projektima pri “Preporodu” ili na drugim projektima.

Bibliografija “Preporodovih” izdanja

Kompletirana je bibliografija “Preporodovih” izdanja svih općinskih društava za 2008. i 2009. godinu, te ćemo već postojeću bibliografiju na ”Preporodovoj” web stranici dopuniti s novim podacima.

Koordinacija s “Preporodovim” općinskim bibliotekama

Nastavljajući uobičajenu praksu poklanjanja knjiga “Preporodovim” općinskim bibliotekama, poklonjen je određeni broj knjiga bibliotekama u Ilijašu i Tomislavgradu.

Isma KAMBEROVIĆ

UDK 061.22 (497.5=163.43*)

75 godina od utemeljenja Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" u Dubrovniku

Izet Spahović
KDB "Preporod" Dubrovnik

Iz dokumentacije sačuvane u arhivi Islamske zajednice, odnosno iz arhivske građe, Društvo je početkom 1934. godine u ulici Vile Kaboge u povijesnoj jezgri Dubrovnika formiralo Inicijativni odbor za osnivanje Jugoslavenskog muslimanskog društva "Preporod". Za Inicijativni odbor predloženi su Hasan Hadžioman, Safet Burina, Muhamed Hadžiosmanović, Ramadan Hadžagić, Fehim Efendić, Mustafa Šaćiragić, Ramadan Karamehmedović, Asim Fetahagić, Husein Tolić, Hasan Đulepa i Alija Brkić.

Šestog augusta 1934. godine održana je prva redovita Skupština Društva, na kojoj su izabrani Upravni i Nadzorni odbor JMD "Preporod". Za predsjednika Upravnog odbora izabran je Hasan Hadžioman, za potpredsjednika Safet Burina. Sekretarski poslovi povjereni su Muhamedu Hadžiosmanoviću, a blagajna Ramadanu Hadžagiću, za članove Odbora izabrani su: Fehim Efendić, Mustafa Šaćiragić, Ramadan Karamehmedović i Asim Fetahagić.

U Nadzorni odbor izabrani su: Husein Tolić, predsjednik, te Hasan Đulepa i Alija Brkić, članovi.

Drugog marta 1935. godine održana je Izvještajna skupština za razdoblje od 6. augusta 1934. god. do 10. marta 1935. god. i na toj skupštini data je puna potpora dotadašnjem rukovodstvu JMD "Preporod" te da i dalje nastavi s radom i programom koji su usvojili.

Iz iscrpnog i uredno otipkanog Zapisnika (na 17 stranica) moguće je razvidjeti suštinu "Preporodovih" aktivnosti, složenost političko-administrativnih, socijalnih i drugih problema s kojima su se muslimani Dubrovnika suočavali.

U Godišnjem izvještaju navedeno je da je održano šest sjednica, da su poslana državnim i lokalnim vlastima 233 spisa, od kojih samo jedan nije riješen (Kalajdžić o sunetu). Upućen je prvi dopis predstavnicima Grada Dubrovnika za muslimansko groblje.

Poslano je 997 apela imućnim muslimanima i drugim pojedincima za pomoć i potporu programu "Preporoda".

Za biblioteku su nabavljena 203 primjerka knjiga, te 165 brojeva lista "Gajret". Aktivisti "Preporod" predvodili su štrajk lučkih radnika u Gružu.

Uoči ramazana je upućen dopis Predsjedništvu Gradske policije u Dubrovniku da se svim muslimanima koji imaju kavane i aščinice, dâ dozvola otvorenja do dva sata ujutro, a radi ručka postača.

Obilazak bolesnika u Banovinskoj bolnici, kao i briga o ukopu umrlih muslimana, bila je jedna od zadaća "Preporoda".

Održana je i prva tribina, 28. aprila 1934 god., o temi "Islam i tolerancija u praksi", predavač je bio dubrovački imam Derviš ef. Korkut , a tribini je nazočilo 47 dubrovačkih muslimana.

Petnaestog marta, 1935. god. upućen je prvi dopis (putem lista "Islamski svijet", br. 133) za sunećenje muslimanske djece u Dubrovniku.

U "Preporodovom" dopisu od 13. aprila 1935. god. Muhamedu M. Ćemalu, "sunećiji" iz Mostara, napisano je da je na sjednici Društva "donesen jednoglasno zaključak da se Vama povjeri sunećenje koje će se obaviti 19, 20. i 21. aprila 1935. god. (tj. petak, subota i nedjelja)". U tadašnjem listu "Jugoslavenska pošta" od 19. aprila 1935 god. (broj 1788.) objavljen je članak "Prvi sunet u Dubrovniku", gdje su čitaoci informirani da će sunetluci biti obavljani u Dubrovniku, Gružu, Sustjepanu, Mokošici i Cavtatu, a da će u petak, na džuma-namazu, "o značaju suneta" govoriti dubrovački imam Derviš ef. Korkut.

"Preporod" u svom dopisu Veleučnom gos. dr. Muhamedu Rigjanoviću, šefu Liječničkog odbora, od 31. marta 1935. god., podsjeća na to da "'Preporod' namjerava učiniti sunet naše djece u Dubrovniku", pa se on moli da se prihvati nadzora nad tim veoma važnim poslom. Među obrezanim muslimanskim dječacima spominju se i imena dvojice kasnije istaknutih Dubrovčana, braće, Hamdije Hajdarhodžića (1928), povjesničara i arhivista, i Izeta Hajdarhodžića (1930), glumca i dramskog reditelja, sinova Murata Hajdarhodžića.

Na spisku, od 31. marta 1935. godine nalazi se i sljedeći dječaci: Ahmed Korjenić (1930), sin Osmanov, Omer Hodžić (1924), sin Hasanov, Zećir Vrčić, sin Hakijin, Fazlija Avdić (1934), sin Hamidov, Bajro Smailhodžić (1928), sin Salkin, Adem Smailhodžić (1932), sin Salkin, Aziz Fetahagić (1924), sin Asimov, Salih Pašić (1930), sin Mehmedov, Ismet Isić (1926), sin Ibrahimov, Smajo Konjhodžić (1921), sin Mušanov, Salko Konjhodžić (1930), sin Mušanov, Narcis Batlak (1920), sin Mehmedov, Emil Batlak (1923), sin Mehmedov, Nijaz Batlak (general HV zvani Dajdža 1929), sin Mehmedov, Zijaudi Hadžiosmanović (1924), sin Muhamedov, Midhat Hadžiosmanović (1928), sin Muhamedov, Ramadan Islamović (1928), sin Ćamilov, Atif Čampara (1919), sin Arifov, Muharem Hajdarhodžić (1924), sin Avdin, Ibro Žuna (1922), sin Osmanov, Nazif Žuna (1924.), sin Osmanov, Osman Žuna (1929.), sin Osmanov, Ahmed Korjenić (1930.), sin Ademov.

Jugoslavensko muslimansko društvo "Preporod" Dubrovnik u svom proglasu od 06. januara 1935. god. obavještava muslimansku javnost da će biti dijeljeni bajramluci siromašnoj muslimanskoj djeci. Istih je dana poslano i pismo Tekstilnoj industriji u Varaždinu.

U pismu stoji da se Društvo , "u smislu svojih društvenih pravila" – "skrbi i pomaže sirotinji" te je povelo veliku sabirnu akciju pred bajramske blagdane o prikupljanju odjeće za slabostojeće obitelji. Nadalje, traže osam odijela kod Varaždinske prodavaonice u Dubrovniku. Bajram je te godine bio u ponedjeljak, sedmog januara, i ta akcija je bila uspješna.

Iz "Preporodovih" prepiski i zapisnika sa sjednica vidni su povremeni ili, pak, ponekad i trajniji međumuslimanski nesporazumi i sukobi, koji bi s vremenom bili izglađivani. Zbog političke situacije i nedostatka finansijskih sredstava Društvo je radilo s manjim intezitetom do samog početka Drugog svjetskog rata.

Pedesetih godina inicirano je obnavljanje Društva, međutim, zbog nerazumijevanja tadašnjih vlasti "Preporod" nije nastavio s radom!

Godine 1991. formiran je Inicijativni odbor za obnavljanje Društva, čiji je rad prekinut agresijom na Republiku Hrvatsku. Sredinom 1999. godine ponovno je inicirano obnavljanju društva "Preporod" te izabran Inicijativni odbor: Izet Spahović, Šemsudin Brković, dr. Faruk Kabil, prof. Hasan Čustović, kap. Namik Bakšić, Ermin Krupić, Mirsad Omerćahić, Sejo Ramčić, prof. dr. Munib Maglajlić, književnik Ibrahim Kajan, Žeraldina Krvavac, prof. Salkan ef. Herić, Salih Hrustić, Zihnija Ožegović i Aziz Hasanović.

Dvadeset drugog aprila 2000. godine održana je i prva redovita Izborna skupština Društva, na kojoj su izabrani Glavni i Nadzorni odbor.

Za predsjednika Glavnog odbora izabran je Izet Spahović, za potpredsjednika dr. Faruk Kabil, za tajnika Društva Žeraldina Krvavac, a za članove odbora izabrani su: Šemsudin Brković, Namik Bakšić, Sejo Ramčići i Hasan Čustović.

U Nadzorni odbor izabrani su: Mirsad Omerčahić, predsjednik, Salkan ef. Herić i Ermin Krupić.

Mogli bismo, ipak, ustvrditi da dubrovačke Bošnjake ni u najtežim životnim i organizacijskim uvjetima nije napuštala nada u izvjesni, koliko god usporeni razvoj Bošnjačke zajednice.

Danas "Preporod" broji blizu dvije stotine članova i simpatizera koji, uistinu, pokazuju izuzetne rezultate na poljima očuvanja i afirmaciji ljudskih prava i sloboda, na očuvanju i afirmaciji nacionalnog i kulturnog identiteta Bošnjaka u kulturnom, znanstvenom, umjetničkom i drugom duhovnom stvaralaštvu.

"Preporod" organizira razna predavanja, književne i umjetničke večeri, koncerte, izložbe, znanstvene i stručne skupove. U okviru "Preporoda" djeluju ženski zbor "Dubrovački Zumbuli" Informatička sekcija, sportska sekcija, muški zbor "Dilberi", književno-izdavačka sekcija i likovna sekcija.

U povodu 75. obljetnice utemeljenja Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" Dubrovnik u Hotelu "Petka" održana je svečana manifestacija u kojoj su učestvovali ženski zbor "Preporoda" "Dubrovački Zumbuli", KUD Centar za kulturu Goražde, MVIS "Behar" Goražde, Bend "Tifa i Žera" iz Goražda. Ovoj svečanosti su nazočili županica Dubrovačko-neretvanske županije Mira Buconić, gradonačelnica Grada Dubrovnika Dubravka Šuica, zamjenik gradonačelnice akademik Frano Kršinić, glavni imam Salkan ef. Herić, kapetan Mario Dabelić, član Poglavarstva Grada Dubrovnika, predstavnici bošnjačkih udruga, predstavnici političkih i kulturnih krugova te brojni predstavnici medija. Ovom prigodom dodijeljene su zahvalnice za očuvanje i promicanje kulturne baštine Bošnjaka u Gradu i Županiji, muftiji Ševku ef. Omerbašiću, županici Miri Buconić, gradonačelnici Dubravki Šuici, Šemsi Bakšić, ženskom zboru "Dubrovački Zumbuli", voditelju informatičke sekcije "Preporoda" Irmisu Spahoviću, Iću Ahmiću, Jasminu Šabanoviću, Senadu Elezoviću, Azizu Hasanoviću, Ifetu Spahoviću, KUD-u Centar za Kulturu Goražde, MVS-u "Behar" Goražde, Bend "Tifa i Žera" iz Goražda. Na kraju svečanosti nazočnima se obratio zamjenik gradonačelnice akademik Frano Kršinić, i naglasio, da kulturno djelovanje Bošnjaka obogaćuje kulturu Dubrovnika i Hrvatske, te će Grad Dubrovnik i ubuduće finansijski, ali i na druge načine, u okvirima svojih nadležnosti, podupirati rad KDB "Preporod" kao i drugih bošnjačkih udruga.

Rođeni smo u ovom gradu, želimo tu i biti pokopani

Nedostatak ukopnih mjesta u gradu Dubrovniku svakim danom predstavlja sve veći problem građanima koji za kupnju posljednjeg počivališta moraju platiti astronomske cijene (gotovo dvadeset tisuća eura). Većina ima kakav-takav izbor, budući da se, zbog tržišne cijene koju diktira nedostatak ponude, sve češće odlučuju za ukopna mjesta na mjesnim grobljima u susjednim općinama. No, takav slučaj nikako nije s bošnjačkom manjinom. Naime, ako za kršćane postoji "tržišna" mogućnost izbora, za ljude muslimanske vjere situacija je dijametralno suprotna, budući da u ovom slučaju tržište, odnosno groblje ne postoji? Na gotovo 5000 hiljada Bošnjaka svega je osamdesetak grobova na jedinom ukopnom mjestu na Boninovu.

Vrijeme je već odavno odzvonilo

Za mene kao predstavnika bošnjačke nacionalne manjine u Župi dubrovačkoj te predsjednika Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" Dubrovnik ovo je prvi problem te zajednice u našoj regiji.

Od 1979. godine nama se obećava groblje, a kako dođe koji gradonačelnik, tako se obećanja prebacuju na sljedeću garnituru vlasti. Situacija je kulminirala kada su preminulog Bošnjaka bez obitelji i potomaka skoro četiri mjeseca držali

u frižideru, dok nisu otvorili zajedničku grobnicu u koju je, napokon, pokopan. Situacija je svakim danom sve gora, budući da za ljude islamske vjere mjesta jednostavno nema. U posljednjih šest mjeseci čak pedeset njih ukopano je izvan Dubrovnika, i to u susjednoj državi Bosni i Hercegovini, jer je to jedino rješenje, kako se izmjenom Zakona promijenila i ta procedura, pošto za to treba posebna dozvola Veleposlanstva Bosne i Hercegovine, koja se čeka i do dvadeset dana pa pokojnika nekamo treba spremiti dok se ne riješi cijeli prijevoz.

26 godina istih priča

To su veliki finansijski problemi za mnoge obitelji. Za takav jedan ukop treba izdvojiti od dvije do tri tisuće eura. Rodbina se teško odlučuje za takav korak, jer, osim što im je teško obilaziti grobove najmilijih, ne želi da ih se drugdje pokopa osim u Dubrovniku, čija je obitelj tu već četiri generacije. Dodaje kako su nedavno pojedine obitelji muslimanske vjere, koje su šest pokoljenja prisutne u Dubrovniku, u Bosni i Hercegovini morale tražiti ukop za svoje pokojnike.

Građani smo ovog grada i želimo tu biti pokopani. Nadam se da to nije teško za shvatiti, kao i našu ljutnju, jer već 26 godina slušamo iste priče, dodajući još jednom kako je problem ukapanja Bošnjaka postao prioritet za zajednicu koja broji 5000 članova, a za koju je predviđeno svega 50 ukopnih mjesta.

Etničko čišćenje post mortem

Mi tvrdimo, a i moje je osobno uvjerenje, da slanje naših ljudi u mrtvačkim kovčezima u susjednu i nama, naravno, dragu BiH – upotrijebit ću jednu tešku sintagmu – jedno etničko čišćenje pos mortem. Dodatni problem je što su dubrovački muslimani, koji su najvećim dijelom potomci doseljenika iz dubrovačkog zaleđa, iz istočne Hercegovine, teško odlučuju na dženazu u Gacku, Bileći, Trebinju, Ljubinju, Nevesinju – mjesta odakle su njihovi djedovi. Tamo, nakon posljednjeg rata, ne da im se ni mrtvima na posljednji počinjak, jer kod ljudi postoji još nekakvog straha iz ratnih zbivanja koja su se događala.

Na drugi svijet preko druge države

Dubrovački muslimani isprate godišnje pedesetak svojih sunarodnjaka na ahiret – na drugi svijet koji vodi preko druge države. To je teško emocionalno pitanje, jer porodicama grobovi njihovih bližnjih ostaju daleko, ali to je i ekonomsko pitanje.

I do kada će mrtvim muslimanima trebati putovnica? To je pitanje svih pitanja dubrovačkih muslimana.

ADRESAR OPĆINSKIH DRUŠTAVA
BZK "PREPOROD"

1. Općinsko društvo Banovići
Branilaca Banovića bb
Predsjednik: Vehid Kudumović
Tel/Fax: 035/882-154
Mob: 061/737-886
75290 BANOVIĆI

2. Općinsko društvo Banjaluka
Gorana Radulovića Bimbe
Predsjednik: Fuad Balić
Tel: 051/304-485
78000 BANJALUKA

3. Općinsko društvo Bihać
Bihaćkih branilaca 5
Predsjednik: Smail Kličić
Mob: 061/479-451
Fax: 037/226-084
77000 BIHAĆ

4. Općinsko društvo Bijeljina/Janja
Kozaračka 5
Predsjednik: Jusuf Trbić
Tel: 055/204-258
E- mail: preporod@yahoo.de
76300 BIJELJINA

5. Općinsko društvo Bosanska Dubica
Kninska 5
Predsjednik: Samir Krivdić
Mob: 061/878-548
Sekretar: Saed Murtćehaić
Mob: 06/197-81
79240 BOSANSKA DUBICA

6. Općinsko društvo Bosanska Gradiška
Partizanska 5a
Predsjednica: Sabina Jodanović
78400 BOSANSKA GRADIŠKA

7. Općinsko društvo Bosanska Krupa
Dom kulture
Trg Avde Ćuka bb
Tel: 037/471-693
77240 BOSANSKA KRUPA

8. Općinsko društvo Bratunac
Predsjednik: Elvir Hodžić
E-mail: hodzicelvir@yahoo.com
BRATUNAC

9. Općinsko društvo Brčko Distrikt BiH
Bosne srebrene 16
Predsjednik: Ćazim Suljević
Tel/Fax: 049/214-594
Mob: 061/344-946
E-mail: kultura@teol.net
www.preporod-brcko.ba
76100 BRČKO Distrikt BiH

10. Općinsko društvo Breza
Alije Izetbegovića bb
Predsjednik: Fikret Herco
Tel: 032/784-433
Fax: 032/784-596 (O.Š.)
Mob: 061/783-260
E-mail: josebreza@gmail.com
71370 BREZA

11. Općinsko društvo Bugojno
Sultan Ahmedova 71

Predsjednik: Muamer Terzić
Mob: 062 / 581-676
E-mail: mterzic@bih.net.ba
www.bugojno.org /preporod/
70230 BUGOJNO

12. Općinsko društvo Busovača
Tisovačka II bb
Predsjednik: Sabahudin Travnjak
Tel: 030/591-019
Mob: 061/362-989
E-mail: budotravnjak@gmail.com
BUSOVAČA

13. Općinsko društvo Bužim
505. Viteške 24
Predsjednik: Sead Emrić
Tel: 037/419-500
Mob 061/851-369
E-mail: emric.s@bih.net.ba
77245 BUŽIM

14. Općinsko društvo Cazin
Indire Pejanović 27
Predsjednik: Selim Toromanović
77220 CAZIN

15. Općinsko društvo Čelić
Alije Izetbegovića 60 /2
Predsjednik: Mersed Tanjić
Tel: 035/257-479
Mob: 061/665-009
E-mail: mersed.tanjic@humci.net
75246 ČELIĆ

16. Općinsko društvo Doboj Istok
Klokotnica
Predsjednik: Ismet Suljić
Tel: 035/720-913
Mob: 061/654-702
E-mail:suljicismet9@gmail.com
74207 DOBOJ ISTOK

17. Općinsko društvo Donji Vakuf
770. Slavne brigade 18
Predsjednik: Kemal Čolak
Tel: 030/205-596
Mob: 061/132-119
79240 DONJI VAKUF

18. KDB "Preporod" Dubrovnik
Obala pape Ivana Pavla 35
Predsjednik: Izet Spahović
E-mail: izet.spahovic@du.t.com.hr
Mob. 095/908-5477
DUBROVNIK

19. Općinsko društvo Foča
Pamuci bb
Predsjednik: Ismet Hotović
Mob: 062 /978-205
73300 FOČA

20. Općinsko društvo Fojnica
Numanagića 2
Predsjednik: Salko Hurko
71270 FOJNICA

21. Općinsko društvo Glamoč
Radoslije 61
Predsjednica: Nurka Bašić
Tel: 034/272-541
80220 GLAMOČ

22. Općinsko društvo Goražde
Ferida Dizdarevića 42
Predsjednik: Nedžad Kurtović
Mob: 061/261-580
E-mail: preporodgz@hotmail.com
www.preporod-gorazde.co.ba
73000 GORAŽDE

23. Općinsko društvo Gornji Vakuf
Mehmed-bega Stočanina bb
Predsjednik: Alija Filan
Mob: 062/904-614
Tel: 030/265-053
E-mail: preporod.gv@gmail.com
70240 GORNJI VAKUF

24. Općinsko društvo Gračanica
Podrinjska 8
Predsjednica: Refija Čajić
Tel:035/702-070

Mob: 061/305-621
E-mail: refka@mail.com
75320 GRAČANICA

25. Općinsko društvo Gradačac
Husein-kapetana Gradaščevića 96
Predsjednik: Sead Berbić
Tel/Fax: 035/816-138
E-mail: prep.grd@bih.net.ba
76250 GRADAČAC

26. Općinsko društvo Hadžići
Hadželi 185
Predsjednica: Zehra Musto
Mob: 061/377-100
E-mail: zmustoo@yahoo.com
71240 HADŽIĆI

27. Općinsko društvo Ilijaš
Ivana Franje Jukića 1
Predsjednik: Almir Pušina
Mob: 061/828-838
E-mail: regis@centar.ba
www.preporod-ilijas.ba
71380 ILIJAŠ

28. Općinsko društvo Jablanica
Pere Bilića bb
Predsjednik: Alija Šuko
Tel: 036/753-333
Mob: 061/227-737
88420 JABLANICA

29. Općinsko društvo Jajce
Šamića mahala 4
Predsjednik: Džafer Samir
Tel: 030/656-137
Mob: 061/701-901
70101 JAJCE

30. Općinsko društvo Kakanj
RMK "Kakanj"
Predsjednik: Nazif Hrustić
Tel/Fax: 032/553-971
Mob: 061/477-910
E-mail: hrustic.n@live.com
nazif.hr@gmail.com
Sekretar: Nevzet Kovačević
Mob: 061/421-983
72240 KAKANJ

31. Općinsko društvo Kalesija
Patriotske lige bb
Predsjednik: Nermin Bukvar
Tel: 035/631-891
Mob: 061/291-994
E-mail: fsinanovic@gmail.com
75260 KALESIJA

32. Općinsko društvo Kiseljak
Medžlis islamske zajednice
i "Preporod"
4.juli
Predsjednik: Munir Mujić
Tel/Fax: 030/594-005 (Medžlis I.Z.-e)
Sekretar: Benjamin Mujić
Mob: 061/349-305
71250 KISELJAK

33. Općinsko društvo Kladanj
Kladanjskih brigada bb
Predsjednica: Nevzeta Rustemović
www.preporodkladanj.com.ba
E-mail: linuz@bih.net.ba
Tel: 035/621-150
Mob: 061/553-473
75280 KLADANJ

34. Općinsko društvo Ključ
Branilaca BiH bb
Predsjednik: Ibrahim Kapetanović
Tel/Fax: 037/661-116
79280 KLJUČ

35. Općinsko društvo Konjic
Varda bb
Predsjednik: Adnan Velagić
Tel: 036/735-031
Fax: 036/735-030
Sekretar: Osman Ćatić
E-mail: preporodkonjic@yahoo.com
Mob: 061/761-018
88400 KONJIC

36. Općinsko društvo Kotor-Varoš
Svetozara Miletića 30
Predsjednik: Nerim Abdić
78220 KOTOR VAROŠ

37. Općinsko društvo Kupres
Kralja Tomislava 7
Predsjednik: Safet Pilić
Mob: 063/349-328
88320 KUPRES

38. Općinsko društvo Livno
Kalajdžinica bb
Predsjednik: Semir Ortaš
Mob: 063/436-320
Fax: 034/201-830
80101 LIVNO

39. Općinsko društvo Lukavac
Dom kulture
75300 LUKAVAC

40. Općinsko društvo Modriča
Hamburška 21
Predsjednik: Husein Huseljić
Tel: 053/811-472
Mob: 061/187-376
E-mail: drhusejnhuselja@hotmail.com
74480 MODRIČA

41. Općinsko društvo Mostar
Mala tepa 3/1
Predsjednik: Damir Sadović
Tel: 036/552/537
Mob: 061/175-270
Sekretar: Kasim Mušinović
061 / 891-139
88000 MOSTAR

42. Općinsko društvo Novi Travnik
Kalinska bb
Predsjednik: Enver Veletovac
Mob: 061/751-566
Tel: 030/525-067
E-mail: enver.v@bih.net.ba
E-mail: preporod-nt@bih.com.ba
72290 NOVI TRAVNIK

43. Općinsko društvo Odžak
Predsjednik: Mujan Duran
Tel/Fax: 031/761-029 (Općina)
E-mail: mujan.duran@tel.net.ba
76290 ODŽAK

44. Općinsko društvo Orašje
Četrnaesta 5
Predsjednik: Husein Hadžispahić
Tel: 031/712-400
76270 ORAŠJE

45. Općinsko društvo Osmaci
Mahala bb-Caparde
Predsjednik: Dževad Tosunbegović
Mob: 061/178-973
Tel/Fax: 035/480-460
E-mail: bzk.preporod.osmaci@gmail.com
75405 OSMACI

46. Općinsko društvo Paprača-Šekovići
Predsjednik: Sejfudin Ferhatbegović
Mob: 065/201-368
Mob: 066/532-423
75450 PAPRAČA-ŠEKOVIĆI

47. Općinsko društvo Prozor-Rama
Kralja Tomislava bb
Predsjednik: Meho Manov
Tel: 036/770-217; 036/770-089
E-mail: manovmeho@hotmail.com
88440 PROZOR

48. Općinskto društvo Kozarac Prijedor
Predsjednik: Sabiha Turkanović
79101 PRIJEDOR

49. Općinsko društvo Sanski Most
Banjalučka bb
Predsjednik: Amir Talić
Tel: 037/684-018 037/686-452
Mob: 061/137-457
E-mail: amirtalic@yahoo.com
79260 SANSKI MOST

50. Općinsko društvo Sapna
Kovačevići bb

Predsjednik: Munir Kahrimanović
Mob: 061/179-816
Fax: 035/597-194
E-mail: preporod.sapna@yahoo.com
75411 SAPNA

51. Općinsko društvo Srebrenik
Dom kulture
Predsjednik: Nermin Tursić
Tel/fax 035/643-243
Mob: 061/345-471
E-mail: preporod.srebrenik@bih.net.ba
75350 SREBRENIK

52. Općinsko društvo Srebrenica
Predsjednica: Fija Avdić
E-mail: Fija_avdic@hotmail.com
preporod.srebrenica@gmail.com
Mob: 061/406-530
75430 SREBRENICA

53. Općinsko društvo Stolac
Vlatka Mačeka 13a
Predsjednik: Mensud Medar
Tel/kuća: 036/854-029
Mob: 061/935-539
88360 STOLAC

54. Općinsko društvo Teočak
Centar bb
Predsjednik: Munever Duzdanović
E-mail: preporod@teocak.co.ba
www.preporod.teocak.ba
Tel: 035/755-001
75414 TEOČAK

55. Općinsko društvo Teslić
Meše Selimovića bb
Predsjednik: Muris Mahalbašić
Mob: 061/447-551
74270 TESLIĆ

56. Općinsko društvo Tomislavgrad
Tabašnica bb
Predsjednik: Senad Džanković
Tel: 063/344-665
80240 TOMISLAVGRAD

57. Općinsko društvo Travnik
Bosanska 119
Predsjednica: Amra Lolić
Tel: 030/541-092
Mob: 061/340-458
E-mail: lolic@bih.net.ba
divan@bih.net.ba;
www.preporodtravnik.ba
72240 TRAVNIK

58. Općinsko društvo Tuzla
Turalibegova 20/2
Predsjednica: Jasna Hadžiselimović
Tel: 035/257-479 fax: 274-224
Mob: 061/632-082
www.preporod-tuzla.com
75000 TUZLA

59. Općinsko društvo Velika Kladuša
Mahmuta Zulića 29
Predsjednik: Ešref Hodžić
Tel: 063/710-709
77230 VELIKA KLADUŠA

60. Općinsko društvo Visoko
Jalija 29
Predsjednik: Najrudin Zilić
Tel/Fax: 032/736-267
71300 VISOKO

61. Općinsko društvo Vitez
OD "Behar"
Predsjednik: Fejzulah Bešo
Tel/Fax: 030/521-007
Stari Vitez
72250 VITEZ

62. Općinsko društvo Vlasenica
Svetosavska 84
Predsjednik: Sakib Zubović
Tel: 056/733-096
Mob: 061/135-206
75440 VLASENICA

63. Općinsko društvo Vogošća
Jošanička 66
Predsjednik: Selman Selhanović

Tel: 432-235
71320 VOGOŠĆA

64. KDBH "Preporod" Zagreb
Ilica 35
Predsjednik: Senad Nanić
Tel/Fax: 00385 (0)1483-3635
E-mail:kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
www. kdbhpreporod.hr
10 000
ZAGREB

65. Općinsko društvo Zavidovići
Lamela 1
Predsjednik: Samir Hasičić
Tel: 032/866-881
Mob:061/754-572
E-mail: samky_has@hotmail.com
Sekretar: Kazafer Aličić
Mob: 061/189-361
72220 ZAVIDOVIĆI

66. Općinsko društvo Zenica
Mehmedalije Tarabara 5
Predsjednica: Amna Sofić
Mob: 061/754-450
Tel: 032/463-291
Fax: 032/401-718
E-mail: amnas@bih.net.ba
72000 ZENICA

67. Općinsko društvo Zvornik
Svetog Save bb
Predsjednik: Amer Redžić
Mob: 061/178-581
E-mail: preporod@gmail.com
www.bosnjaci-zv.org
56000 ZVORNIK

68. Općinsko društvo Žepče
Sarajevska bb
Predsjednik: Suvad Hadžić
Tel/Fax: 032/881-282
Mob: 061/692-450
E-mail: suvad 1969@yahoo.com
www.preporod.info
72230 ZEPČE

69. Općinsko društvo Živinice
Alije Izetbegovića 52
Predsjednik: Sakib Aljić
Tel.(kućni): 035/774-933
Mob: 062/ 976-308
E-mail: asakib@tk.kim.ba
ŽIVINICE 75270

70. ZAJEDNICA OPĆINSKIH DRUŠTAVA BOSANSKO-PODRINJSKOG KANTONA
Ferida Dizdarevića 42
73000 GORAŽDE

71. ZAJEDNICA OPĆINSKIH DRUŠTAVA TUZLANSKOG KANTONA
Turalibegova 20/2
Predsjednica: Azra Gazibegović
Mob: 061/859-325
75000 TUZLA

Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2009. godini

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Banovići

S obzirom na to da BZK "Preporod" – Općinsko društvo Banovići jedino od Vlade Tuzlanskog kantona prima finansijska sredstva, a koja su u 2009. bila duplo umanjena u odnosu na 2008. godinu, to je polučilo i nešto skromniji rad Društva, s čime su blagovremeno upoznati i predsjednik Matičnog odbora Društva u Sarajevu, kao i predsjednica Zajednice općinskih društava Tuzlanskog kantona.

– I ove godine smo u saradnji s Radijem Banovići učestvovali u pripremi i realizaciji sedmičnih jednosatnih emisija iz nauke i kulture svakog četvrtka u slušaocima dobro poznatom terminu od 16:00 do 17:00 sati.

  S obzirom na slušanost Radija i prostorni domet na području nekoliko okolnih općina, a putem interneta i do BiH dijaspore, izbor tema obrađenih od eminentnih stručnjaka, od kojih su neke; "Bosanski jezik", "Bošnjačka književnost", "Umjetnost i graditeljstvo", "Medicina i zdravlje" (Nekada veoma kvalitetno i profesionalno snimljen materijal 4 x 90 kom. x 60 min. a. kasete, kao projekt Bošnjačka kultura Radio "Preporod" Sarajevo) i efekte koje smo postigli, preporučujemo ovakav ili sličan projekt svim društvima koja mogu ostvarivati saradnju s lokalnim radijem i iskoristiti mogućnosti radija kao mas medija.

  Ovdje treba napomenuti da su neke od emitiranih navedenih radioemisija prema sadržaju iz aktivnosti Općinskog društva Banovići.

– Nastavljena je dobro uhodana saradnja s osnovnim školama i Srednjom mješovitom školom u Banovićima na sljedeće načine:

  a) Nastavnicima i profesorima ovih škola date su na raspolaganje i korištenje audio kasete 4 x (90 kom. x 60 min.) s prethodno navedenim temama koje bi im poslužile kao pomoć i dopuna u predavanjima u skladu s njihovim planom i programom.
  b) U školskoj 2008/2009. godini smo realizirali jednu našu ideju, veoma dobro prihvaćenu od direktora škola, roditelja i samih učenika, radnog naziva "Koju srednju školu upisati nakon osnovne škole". Naime, u

drugoj polovini školske godine (kalendarske 2009. godine) upriličili smo predavanje učenicima završnih razreda osnovnih škola (u Vozući i Ribnici), kako bi im se određene nauke približile i ukazale na potrebna predznanja, sklonosti i nužne pretpostavke da se uopće mogu upisati određene škole, a potom i fakulteti.

Teme:

- medicina, stomatologija, farmacija – predavač dr. Edin Huskić
- geodezija, građevina, arhitektura – predavač Vehid Kudumović, dipl. inž. geod.
- ekonomija, trgovina, turizam – predavač Senad Hadžić, dipl. eec.
- pravo, sociologija, filozofija – predavač školski pedagog

Kompletna organizacija je izvedena od članova i o trošku Općinskog društva "Preporod" Banovići. O ostalim temama smo insistirali da predavanja održe predmetni nastavnici.

Društvu su dodijeljene zahvalnice od direktora i Vijeća roditelja.

a) Podjelom (poklona) knjiga školskim bibliotekama ("Preporodova" izdanja i druga) i ulaznica za manifestacije koje "Preporod" organizira.
b) Ponudom i omogućavanjem korištenja knjiga iz "Preporodove" biblioteke.

– Povodom Dana dječije knjige organizirali smo, skupa s Gradskom bibliotekom Banovići, predstavljanje mlade pjesnikinje Šeherzade Jakupović zbirkama islamske poezije *Džennetske radosti* i pjesama *Dijete ove planete*; i otkupom određenog broja ovih knjiga pomogli dalji rad i stvaralaštvo mlade pjesnikinje, te obogatili književni fond Biblioteke.
– Pomogli pripremu za štampu i unaprijed otkupili određeni broj primjeraka zbirke pripovijedaka Observer autora Safeta Berbića iz Banovića.
– Organizirali predstavljanje desetog kola Bošnjačke književnosti u 100 knjiga skupa s Gradskom bibliotekom iz Banovića. U predstavljanju ovog izdavačkog poduhvata su učestvovali: prof. dr. Munib Maglajlić i mr. Sead Šemsović iz Sarajeva.
– Organizirali izložbu knjiga s nazivom "Kulturno naslijeđe u BiH", skupa sa Gradskom bibliotekom Banovići.
– Dodijelili pet jednokratnih nepovratnih stipendija učenicima i studentima.
– Uradili kompletnu pripremu za štampu, za zbirku pripovijedaka *Neostvareni snovi* autora Halida Mehičića iz Banovića.
– Ostalo: saopćenja, najave, čestitke itd.

Predsjednik
Vehid Kudumović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bihać

U 2009. godinu Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" – Općinsko društvo Bihać svojom raznovrsnošću djelovanja zapaženo je sudjelovalo u kreiranju kulturne panorame u općini Bihać.

U okviru izdavačke djelatnosti izdana je knjiga profesora Safeta Zulića s naslovom *Čekamo vas kod sjevernjače*. To je roman koji tematizira ratna stradanja i golgote Bošnjaka nastanjenih na jednom dijelu bihaćke općine uklinjenih u srpsku teritoriju. Prema ocjeni stručne javnosti, roman je uspio predstaviti psiho-socijalna stanja junaka, a i snažne poruke koje se odnose na potrebu jačanja identiteta Bošnjaka.

U februaru 2009. godine održana je Konferencija o temi "Bosanski jezik, osobit lingvistički fenomen u zajednici srednjojužnoslavenskih jezika". O ovoj temi govorili su: prof. dr. Dževad Jahić, sa Sarajevskog univerziteta, prof. dr. Ratmira Pjanić s Bihaćkog univerziteta, prof. dr. Mehmed Džanić i Šeherzada Halkić sa Bihaćkog univerziteta. Konferencija je okupila stotinjak nastavnika bosanskog jezika kao i dijela građana koji se zanimaju za jezičko pitanje. U sklopu ove konferencije promovirana su djela akademika Asima Pece.

Osim ove, bilo je još nekoliko promocija. Naročito su bile posjećene promocije knjiga: mr. Elvire Islamović *Školstvo i obrazovanje za vrijeme austrougarske uprave* i prof. Safeta Zulića *Čekamo vas kod sjevernjače,* koje su zbog velikog zanimanja javnosti ponovljene.

Veliko interesovanje izazvala je promocija monografije: *Bosanski Novi u našem srcu* autora Ante Mihinovića, uglednog intelektualca ovog grada, koji je morao zauvijek da ga napusti 1992. godine.

Općinsko društvo Bihać u ovoj godini održalo je veliki broj muzičko-zabavnih manifestacija. Bilo je u Kladnju, Žepču i Lincu (Austrija), ali i na svim kulturnim manifestacijama u Bihaću.

Predsjednik
Smail Kličić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bijeljina – Janja

Općinsko društvo BZK "Preporod" Bijeljina – Janja nastavilo je i u 2009. godini aktivnosti koje su ga učinile jednim od najuspješnijih općinskih društava u našoj zemlji. I u bijeljinskoj općini, kao i u drugim dijelovima Republike Srpske u proteklom periodu su, sistematskim i planskim djelovanjem, izbrisani gotovo svi tragovi historije i života Bošnjaka, pa je jedan od prvih zadataka, svakako, vraćanje uništenog i zaboravljenog. Ako se ima u vidu da u dugoj historiji Boš-

njaka u ovom dijelu Bosne i Hercegovine gotovo da i nije bilo štampanih knjiga, podatak da smo u 2009. godini izdali još dvije knjige (ukupno deset za pet i po godina postojanja) svakako zaslužuje pažnju. S projektom "Antologije pjesnika Bošnjaka Bijeljine i Janje" prijavili smo se na konkurs Ministarstva za civilne poslove BiH i naš projekt je prihvaćen, pa smo štampali knjigu *Semberija u stihu i srcu* autora Jusufa Trbića. Taj pregled poetskog stvaralaštva Bošnjaka našeg kraja iznio je na svjetlo dana i neke značajne pjesnike za koje gotovo da se ovdje nije ni znalo (šejh Ali Sejfija Iblizović, autor prve zbirke pjesama-divana, napisane u Bijeljini, Alija Sadiković, Salih Alić i drugi). Uz to, štampali smo i roman Zlatka Dukića *Izjava*, koji govori o progonu Bošnjaka iz Bijeljine. Početkom aprila održana je promocija u Tuzli, u junu u Bijeljini, u julu u Janji.

Općinsko društvo Bijeljina – Janja dalo je značajan doprinos rasvjetljavanju događaja u periodu 1992.–1995. Ranije su štampane knjige Jusufa Trbića o tim događajima (*Gluho doba*, *Majstori mraka* I i II), a i ove godine, kao i ranije, obilježen je 2. april, Dan sjećanja na veliki zločin u Bijeljini. Pristupili smo regionalnom projektu REKOM (formiranju regionalne komisije za istraživanje zločina na prostoru bivše Jugoslavije) i prisustvovali pripremnim seminarima u Bijeljini, Brčkom i Budvi (ranije i u Beogradu).

U 2009. godini intenzivirali smo rad na stvaranju "Preporodovih" biblioteka u Bijeljini i (posebno) u Janji, pa smo uspostavili saradnju s više biblioteka (Tuzla, Banovići, Tešanj) i drugih institucija (Arhiv u Tuzli, Orijentalni institut Sarajevo, Rektorat Univerziteta Sarajevo i dr.) Pošto je, zahvaljujući i našoj aktivnosti, renoviran Dom kulture u Janji, kancelariju "Preporoda" i biblioteku uselili smo u nove prostorije. Ta naša biblioteka, s više od 6.000 knjiga, jedina je u Janji, i naša namjera je da je obogaćujemo i ubuduće, koliko god možemo. U obje biblioteke radi po jedan zaposlen radnik, s pola radnog vremena, a rade i dvije kancelarije s neophodnom opremom, u Bijeljini i Janji.

U periodu od 23. jula do 7. augusta održali smo ponovo već tradicionalne "Ljetne večeri" u Janji. Uz koncerte (hor "Gazija" iz Bužima, večer posvećena Zekerijahu Đeziću, koncert "Sevdalija" iz Tuzle i BKUD "Mula Alija Sadiković" iz Janje, koncert hip-hop muzike), održan je i niz javnih tribina (promocija novog romana Nizame Granov-Čaušević, književne večeri s nizom gostiju: Nijaz Alispahić, Amir Brka, Šimo Ešić, Amir Talić, pa dr. Midhat Jažić, Fatmir Alispahić i drugi). Uz to, novu biblioteku "Preporoda" u Janji svečano je otvorila direktorica tuzlanske Narodne i univerzitetske biblioteke Enisa Žunić.

Zajedno s predsjednikom "Preporoda" BiH Šaćirom Filandrom bili smo gosti Kluba Bošnjaka u Vijeću naroda Skupštine RS, u okviru inicijative da se formira Savjet za kulturu koji bi pomogao formiranju i razvoju općinskih društava "Preporoda" u ovom entitetu, a bili smo i domaćini delegaciji Bošnjaka iz Vijeća naroda. Isto tako, bili smo domaćini brojnim novinarskim ekipama iz naše zemlje i svijeta, uključujući i filmsku ekipu BBC-a, jer bijeljinski "Preporod" je adresa na koju se obraćaju svi koji se interesiraju za stanje u ovom dijelu Bosne i Hercegovine.

Nastavljene su, isto tako, i redovne aktivnosti "Preporoda", a činjenica da smo se i u ovom vremenu krize izborili da u plan općinskog budžeta za 2010. godinu uđemo sa više od 20.000 KM, govori da ćemo i dalje biti značajan oslonac opstojnosti Bošnjaka u ovom dijelu naše domovine.

Predsjednik
Jusuf Trbić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Brčko

Završetak projekta rekonstrukcije / restauracije zgrade "Islahijeta" u Brčkom, kao najvažnija planirana aktivnost "Preporoda" Brčko u 2009. godini, nije realiziran. Razlog je nedostatak sredstava. Kao ohrabrenje i dodatna obaveza pojavila se odluka Komisije za nacionalne spomenike Bosne i Hercegovine, koja je na svojoj sjednici, održanoj od 7. do 13. jula 2009. godine, proglasila ovu zgradu nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. To je, između ostalog, potaklo predstavnike lokalne vlasti da rebalansom Budžeta za 2009. godinu, usvojenom 30. decembra 2009. godine, planiraju nedostajuća sredstva za završetak rekonstrukcije i opremanje zgrade "Islahijeta". U toku su pripreme za završne radove u objektu i realno je očekivati da će se svečano otvaranje dogoditi u prvoj polovini 2010. godine.

U okviru predstavljanja autora i novih književnih ostvarenja, u Omladinskom centru u Brčkom je 26. marta 2009., upriličena promocija knjige *Jezik i nacionalni identiteti*, čiji je autor prof. dr. Hanka Vajzović. Osim autora, na promociji su govorili i prof. dr. Josip Baotić, prof. dr. Enver Kazaz te prof. dr. Asim Mujkić.

U Omladinskom centru u Brčkom je 8. oktobra 2009. godine organizirana promocija romana Enesa Karića *Pjesme divljih ptica*, na kojoj su, osim autora, govorili prof. dr. Hilmo Neimarlija, književnik Hadžem Hajdarević i gospodin Nusret Čančar.

BZK "Preporod" je i u 2009. godini svoj rad s mladima realizirao u okviru dramskih i muzičkih aktivnosti. Kada je riječ o Dramskom studiju "Arlekino", proteklu godinu su obilježila učešća na festivalima na teritoriji Bosne i Hercegovine, kao i premijere dviju predstava.

Početak 2009. godine obilježila je premijera predstave *Boing boing (*Mark Kamoleti) u izvedbi starije grupe dramskog studia "Arlekino". Premijera je održana 17. januara 2009. godine u Domu kulture Brčko. Režirala ju je Džana Krasnić-Matanović, diplomirana glumica i profesorica bosanskog jezika i književnosti, a muziku za predstavu odabrao je Rasim Korajac. Uloge u predstavi su tumačili: Emsal Bešić, Ermin Avdić, Aida Avdić, Melinda Glinac, Dženana Kurtalić i Aida Omerhafizović.

Ista predstava je izvedena 6. jula 2009. godine u Domu kulture u Brčkom za sve učenike / učesnike kampa "Civitas" iz cijele Bosne i Hercegovine, te odmah dan poslije i za građane Brčko Distrikta BiH.

Mlađa grupa dramskog studia "Arlekino" je 8. maja 2009. godine, predstavom *Čarobnjak iz Oza* (Lyman Frank Baum), otvorila "12. Međunarodni festival dječijeg stvaralaštva" u Gračanici.

Mlađa grupa dramskog studija je, također, u protekloj godini realizirala novu predstavu s nazivom *Noć kad su neboderi šetali* (Ismeta Bekrića), a premijerno je izvedena, 20. novembra 2009., godine u Domu kulture u Brčkom. Režiju potpisuje Rubina Sarajlić (diplomirana glumica iz Brčkog), muziku odabrao Rasim Korajac, a koreografiju je osmislio Rusmir Kamenjašević. U predstavi su igrali: Arnela Podbićanin, Vedad Podbićanin, Melisa Muminović, Sajra Čandić, Asja Čandić, Ayla Korajac, Eldin Glinac, Emina Shatri, Amila Muminović, Kristijan Bikić, Edin Rendić i Amina Alagić. Ova predstava je pretpremijerno izvedena 26. juna 2009. godine na festivalu "III Banjalučki susreti dječijeg dramskog stvaralaštva".

BZK "Preporod" Brčko je 24. oktobra 2009. godine organizirao audiciju za izbor novih članova starije grupe (uzrast od 13 do 18 godina), te je upisano 11 novih članova.

U okviru međunarodne, osme po redu, Smotre amaterskog stvaralaštva u Brčkom 18. i 19. decembra 2009. godine održan je, drugi po redu, "Međunarodni Festival dječijeg i omladinskog pozorišnog stvaralaštva", na kome su učestvovala četiri ansambla, jedan iz Srbije i tri iz Bosne i Hercegovine. Prikazane su sljedeće predstave:

Petak, 18. decembar 2009.

– Dramski studio "Arlekino" – BZK "Preporod" Brčko
  Noć kad su neboderi šetali; tekst: Ismet Bekrić; režija: Rubina Sarajlić; muzika: Rasim Korajac; koreografija: Rusmir Kamenjašević
– Dramski studio "Maske" – Beograd
  Alisa 2009; autor projekta: Snežana Bećarević-Popović; asistent projekta: Ana Smolić; muzika: Željko Marinković

Subota, 19. decembar 2009.

– Dječija scena Centra za kulturu – Sarajevo
  Magareće godine; tekst: Branko Ćopić; režija: Bakir Kumrić
– Teatar "Fedra" – Bugojno
  Igre u pijesku; tekst: Michal Walczak; režija: Senada Milanović i Amel Ugarak

U okviru Festivala održavane su pozorišne radionice za mlade Brčake, koje je vodila Marijana Petrović, diplomirana glumica, režiser i dramaturg, inače stalno zaposlena u Malom pozorištu iz Beograda. Uz nju su članovi žirija bili i Džana

Krasnić-Matanović, diplomirana glumica iz Brčkog, te Žarko Milenić, dramski pisac iz Brčkog.

Nagradu za najbolju predstavu u cjelini je dobila predstava *Alisa 2009* u izvedbi Dramskog studija "Maske" iz Beograda, prema tekstu koji su napisali sami članovi Studija, a u tome ih je vodila Snežana Bećarević-Popović.

Nagrada za najbolju scenografiju pripala je Bakiru Kumriću za predstavu *Magareće godine*, u izvedbi Dječije scene Centra za kulturu Sarajevo. Dvojica aktera iz te predstave, Haris Begović za ulogu Baje Bajazita i Eldar Musić za ulogu Duleta Dabića, proglašeni su najboljim glumcima na Festivalu.

Ravnopravno s njima, u istoj kategoriji, nagrađen je i Senad Milanović, za ulogu Protazeka u predstavi *Igre u pijesku*, u izvođenju Omladinske scene Teatra "Fedra" iz Bugojna. Nagrađeni su i režiseri te predstave – Senada Milanović i Amel Ugarak, a Amina Omerović je za ulogu Milke u toj predstavi dobila nagradu za najbolju glumicu. Ona dijeli nagradu s Asjom Čandić, koja je igrala ulogu Plavog nebodera u predstavi *Noć kad su neboderi šetali* u izvedbi Dramskog studija "Arlekino", koji djeluje pri BZK "Preporod" Brčko.

Organizatori Festivala bili su Pododjel za kulturu i sport pri Vladi Brčko Distrikta BiH, te BZK "Preporod" Brčko.

Povodom 17 godina od osnivanja 108/215 viteške motorizovane brigade Armije Republike BiH, u Domu kulture u Brčkom je održana Svečana akademija. Akademiju je osmislio i realizirao BZK "Preporod" Brčko, a uključivala je i dvadesetominutni dokumentarni film o 108/215 viteškoj motorizovanoj brigadi.

Na inicijativu grupe građana Brčkog, BZK "Preporod" Brčko je preuzeo ulogu koordinatora aktivnosti vezanih za učešće Brčaka na manifestaciji "Marš mira 2009. trasom smrti do slobode", održane od 8. do 11. jula 2009. godine. Za učesnike je bio obezbijeđen prevoz, majice i prateće vozilo. Učestvovalo je 70 građana, među kojima i značajan broj mladih.

Osamnaestog jula 2009. godine održani su "I književni susreti Gunja", u čijem programu je, na poziv Udruge pisaca i pjesnika "Tin Ujević" Gunja, učestvovala mlada solistica na gitari Lejla Imamović iz Brčkog.

Na zahtjev porodica šehida i poginulih boraca, BZK "Preporod" Brčko je u cijelosti realizirao akademiju povodom 15 godina od osnivanja organizacije, koja je održana 22. novembra 2009. godine u Domu kulture u Brčkom.

Jedna od nezaobilaznih aktivnosti BZK "Preporod" Brčko je svakako i tradicionalni bajramski turnir u šahu, održan 29. novembra 2009. godine u Grand hotelu "Posavina". Turnir je organiziran u saradnji sa Šahovskim klubom "Jedinstvo 1954.", a pod pokroviteljstvom Vlade Brčko Distrikta BiH. Učestvovala su 32 igrača iz Brčkog, Tuzle, Bijeljine, Županje i Vukovara, među kojima i dva internacionalna majstora Zoran Runić i Šahbaz Nurkić, te tri FIDE majstora: Slavko Rosić, Abdil Halil i Dobrisav Stojanović. Turnir je igran prema pravilima FIDE u 9 kola s tempom igre 15 minuta po igraču. Nakon odigranih 9 kola, poredak je bio sljedeći:

- Zoran Runić, internacionalni majstor, 7,5 poena;
- Dobrisav Stojanović, FIDE majstor, 7 poena;
- Šahbaz Nurkić, internacionalni majstor, 7 poena;
- Saša Petrović, 6,5 poena;
- Slavko Rosić, 6 poena itd.

Dvadeset trećeg decembra 2009. godine u Grand hotelu "Posavina", održana je Javna rasprava o temi "Kultura darivanja i socijalne skrbi u našoj današnjici". Javnu raspravu je organizirao BZK "Preporod" Brčko u saradnji s Merhametom – humanitarnim udruženjem građana Bošnjaka Brčko Distrikta BiH. Uvodničar Javne rasprave je bio prof. dr. Enes Kujundžić.

Prihvaćena je inicijativa BZK "Preporod" Brčko za organizaciju koncerta Sarajevske filharmonije, a povodom 200 godina od rođenja Frederica Chopina. Koncert je planiran za 9. mart 2010. godine, a u programu će, kao solist, učestvovati i osamnaestogodišnja Dženana Šehanović, pijanistica iz Brčkog.

Predsjednik
Ćazim Suljević

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bugojno

U 2009. godini Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Bugojno uspjela je realizirati niz značajnih projekata. Tradicionalno već organiziramo pripreme maturanata za prijem u visokoškolske ustanove. Imajući u vidu značaj obrazovanja, nastojali smo pružiti pomoć učenicima koji imaju namjeru nastaviti obrazovanje na nekoj od visokoškolskih ustanova, pa je realiziran i projekt pripreme maturanata za prijemne ispite, a stručna pomoć pružena je učenicima iz predmeta: matematika, fizika, hemija i biologija.

Mjesec u kojem se održava kulturna manifestacija "Dani Ajvatovice" u našem gradu zauzima značajnu ulogu u kulturnom životu. Tom prilikom smo priredili promociju – omage Muhamedu Ždraloviću *Život i djelo*, isti dan smo otkrili spomen-ploču na njegovoj rodnoj kući.

Tokom ramazana podržali smo projekt iftara, koji se održao u centralnom dijelu grada na otvorenom prostoru, kojem su prisustvovali naši eminentni i ugledni umjetnici.

U saradnji Medžlisa Islamske zajednice Bugojno realizirana su za oba bajrama posebni koncerti koji su opet oko ovih projekata okupili trenutno sva aktivna udruženja koja se na bilo koji način bave kulturom u našem regionu.

Na dobar prijem kod građana naišlo je i druženje s uvaženim hafizom Sulejmanom Bugarijem, koji se javnosti obratio pred velikim skupom.

Dio aktivnosti Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Bugojno realizirao se i kroz podršku značajnim kulturnim projektima kao što su promocije knjiga i poetske večeri.

Predsjednik
Muamer Terzić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Čelić

Na Skupštini BZK "Preporod" – Općinsko društvo Čelić, održanoj 7. aprila 2009. godine, izabrani su novi članovi organa Općinskog društva "Preporod" Čelić. Za predsjednika Izvršnog odbora izabran je profesor Mersed Tanjić, a za predsjednika Skupštine dipl.ecc Nermin Smajić. Predsjednik Mersed Tanjić učestovao je na Petnaestom zboru predsjednika općinskih društava, koji je održan u Mostaru. U organizaciji Općinskog društva "Preporod" Čelić, 3. novembra 2009. godine, u općinskoj sali održana je promocija knjige *Dersovi i druženja* autora hafiza Sulejmana Bugarija iz Sarajeva.

U povodu dana Općine Čelić, Općinsko društvo "Preporod" Čelić je 16. novembra 2009. godine organiziralo kulturnu večer na kojoj je promovirana edicija *Dobri Bošnjani*. Gosti predavači bili su: književnik Hadžem Hajdarević, prof. dr. Vedad Spahić i direktor Izdavačke kuće "Dobra knjiga" Izudin Šikalo.

Sedamnaestog novembra 2009. godine, organizirana je pozorišna predstava *Nada iz ormara* u izvedbi Glumačke sekcije OŠ "Čelić" iz Čelića.

Općinsko društvo "Preporod" Čelić i Medžlis Islamske zajednice Čelić u povodu nove 1431. hidžretske godine, 17. decembra 2009. godine u općinskoj sali u Čeliću, organizirali su prigodni program. Gosti učesnici programa bili su Udruženje mladih "Izvor" iz Brčkog.

Predsjednik
Mersed Tanjić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Doboj Istok

Kulturne manifestacije:

– "Živi vječno, Bosno moja", naziv je, sada već tradicionalne kulturne manifestacije, koja je u organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok održana 28. februar 2009. godine u sali Doma kulture u Klokotnici, općina Doboj Istok, a u povodu 1. marta, Dana nezavisnosti BiH. Da bi uveličali ovaj

historijski dan, u kulturno-zabavnom dijelu programa učestvovali su i članovi BKUD "Behar" iz Gunje, R. Hrvatska, te članovi KUD "Gradina" iz Doboja. Neobično veliko interesovanje prisutnih posjetilaca pobudilo je izvođenje drame *Izbjeglice*, za koju je tekst napisao Ismet Suljić, a sjajno su je izveli članovi dramske sekcije BZK "Preporod" Doboj Istok.

– U povodu obilježavanja 10. marta, Dana općine Doboj Istok (1998.–2009.), BZK "Preporod" Doboj Istok je pet dana zaredom priređivao kulturno-zabavne programe u svakoj od pet MZ.

  Desetog marta u zgradi Općine u Klokotnici održana je Svečana sjednica OV, kojom prilikom su zaslužnim pojedincima i ustanovama dodjeljena priznanja. U večernjim satima u Domu kulture u Klokotnici održana je centralna kulturno-zabavna manifestacija. Osim sevdalinke, ilahija, saza, prigodnih stihova i folklora, uručene su i skromne novčane nagrade i priznanja za najbolje literarne, odnosno likovne radove o temi: "10. mart, Dan moje općine", učenicima osnovnih i srednjih škola.

– Četvrtog maja, 2009. godine, u povodu Dana MZ Klokotnica, u organizaciji MZ Klokotnica i BZK "Preporod" Doboj Istok, Svečane sjednice Savjeta MZ Klokotnica, kojom prilikom su zaslužnim borcima i pojedincima dodijeljena zaslužena priznanja, upriličeno je i niz kulturnih, ali i sportskih manifestacija. U bogatom kulturno-zabavnom programu, osim članova BZK "Preporod" Doboj Istok, učestvovali su i članovi KUD-a "Mula Alija Sadiković" iz Janje, te učenici JU OŠ "Klokotnica" iz Klokotnice.

– Tridesetog maja, 2009. godine, na platou ispred Doma kulture u Klokotnici, održana je 1. Međunarodna smotra folklornog stvaralaštva u Doboj Istoku "Spreča – 2009." Na smotri su učestvovali KUD "Ljiljan" iz Ljubljane – R. Slovenija, KUD "Josip Kozarac" iz Posavskih Podgajevaca – R. Hrvatska, BKUD-o "Behar" iz Gunje – R. Hrvatska, KUD "Lukavica" iz Lukavice, KUD "GFA" iz Maglaja, KUD "Izudin Mulabećirović – Izo" iz Jelaha, KUD "Mladi rudar" iz Dobrnje i folklorni ansambl BZK "Preporod" Doboj Istok. Nakon svečanog defilea više od stotinu i šezdesetak učesnika u raznim narodnim nošnjama, što je na više od dvije hiljade oduševljenih posjetilaca smotre, kako i sami rekoše, ostavilo nezaboravne utiske, 1. međunarodnu smotru folklora u Doboj Istoku otvorio je prvi čovjek općine, Mehmed Mehinović. Posebno zadovoljstvo organizatoru ove kulturne manifestacije bile su iskrene čestitke i riječi hvale, očito zadovoljnih učesnika smotre, koji su nas zamolili da već iduće, dakle 2010. godine, budemo njihovi gosti u Ljubljani i u R. Hrvatskoj.

– U povodu obilježavanja Dana MZ Stanić Rijeka koja, nažalost, iako je još prema nacionalnom sastavu stanovništva čisto muslimansko-bošnjačka, jednim dijelom pripada manjem bh. entitetu, dok se drugi njen dio nalazi u sastavu općine Doboj Istok, 6. juna 2009. godine, u organizaciji MZ Stanić Rijeka upriličen je bogat kulturni i sportski program. Na malonogometnom

igralištu u Stanić Rijeci, nakon što su brojni posjetioci, učenjem Fatihe i polaganjem cvijeća na spomen-obilježje šehidima i poginulim borcima, odali zasluženu počast šehidima i poginulim borcima, upriličen je bogat kulturno-zabavni program u kome su učestvovali članovi BZK "Preporod" Doboj Istok (hor ilahija i kasida "Ašk", folklorna i recitatorska sekcija), te članovi KUD-a "Mladost" iz Kotorskog, članovi KUD "Đerdan" iz Doboj Juga, kao i članovi JU OŠ "Klokotnica" iz Klokotnice, područna škola Stanić Rijeka.

- U povodu obilježavanja sedamnaeste godišnjice osnivanja 109/224-te brigade Doboj, 6. juna 2009. godine, nakon Svečane sjednice OV Doboj Istok, kojom prilikom su zaslužnim borcima, pojedincima i ustanovama dodijeljena priznanja u vidu zahvalnica, plaketa i zlatnih znački, u večernjim satima u organizaciji općine Doboj Istok i BZK "Preporod" Doboj Istok u Domu kulture u Klokotnici priređena je kulturno-zabavna manifestacija.
- U spomen na nedavno umrlog pjesnika i člana BZK "Preporod" Doboj Istok, rahmetli Atifa Brkičevića iz Gračanice, krajem jula 2009. godine, u prostorijama kluba Društva upriličena je pjesnička večer, nazvana "Atifu s ljubavlju". Osim pjesnika, članova BZK "Preporod" Doboj Istok i Gračanice, koji su govoreći stihove evocirali uspomene na rano umrlog kolegu, ovoj kulturnoj manifestaciji su prisustvovali i članovi porodice umrlog, ali i još mnogi prijatelji i poznanici. Mlađahna Alisa Brkičević, učenica osnovne škole i kćerka jedinica rahmetli Atifa Brkičevića, sa suzama u očima govorila je njegove stihove, što je, inače vedru atmosferu koja je vladala u prostorijama kluba, učinilo pomalo sumornijom.
- "Jedanaest šehida – fudbalskih asova" naziv je tradicionalne kulturno-sportske manifestacije koja je 18. i 19. jula 2009. godine priređena na stadionu "Luke" u Klokotnici, u spomen na šehide, fudbalske asove Doboj Istoka koji su dali svoje živote u minulom odbrambeno-oslobodilačkom ratu. Da bi uveličali ovaj kulturno-sportski događaj, učestvovali su i FK "Sarajevo" iz Sarajeva, NK "Velež" iz Mostara, FK "Bratstvo" iz Gračanice i još nekolicina fudbalskih klubova sa područja TK-a.
- U povodu dolaska najvećeg muslimanskog blagdana, Ramazanskog bajrama, u subotu, 19. septembra 2009. godine, u Domu kulture u Klokotnici, a u organizaciji BZK "Preporod", Doboj Istok upriličena je kulturno-vjerska manifestacija nazvana "Bajramsko sijelo".
- U subotu, desetog oktobra 2009. godine, u organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok, u Domu kulture u Klokotnici održani su treći po redu književni susreti "Kasim Deraković". Susrete je otvorio prof. dr. Vedad Spahić, književnik i predsjednik Društva pisaca TK-a. Nakon što je otvorio susrete, Spahić je odao priznanje inicijatoru i organizatoru ovih književnih susreta, te izrazio nadu da će se, uprkos bešćutnosti onih koji bi bili dužni da pomažu i finansijski podržavaju ovako značajne književne manifestacije,

ovi književni susreti još dugo, dugo održavati. Isto tako, odao je posebno priznanje organizatoru koji je, uprkos recesiji, uspio prirediti susrete. Osim prof. Spahića, na ovim književnim susretima učestvovali su: Nijaz Alispahić, Fatmir Alispahić, Kemal Mahmutefendić, prof. dr. Mirko Skakić, Almir Alić, Sadik Ibrahimović, Nijaz Omerović, Mevludin Spahić i Mubera Deraković, supruga rano preminulog Kasima Derakovića. Zanimljivo je da je prijatelj i poznanik rahmetli Kasima Derakovića, prof. dr. Mirko Skakić, koji je stigao iz Banje Luke, još mnogo ranije, putem telefona, predsjedniku Društva Ismetu Suljiću izrazio želju da bude pozvan na ove susrete.

– S ciljem njegovanja i čuvanja od zaborava bitnog segmenta naše kulturne baštine, BZK "Preporod" Doboj Istok je 18. oktobra 2009. godine u Domu kulture u Klokotnici upriličio večer izvornog melosa, simboličnog naziva "Da se ne zaboravi". Osim aktivnog člana našeg društva, jednog od rijetkih baštinika izvornog melosa u Doboj Istoku, virtouza na sazu i violini, Rešida Hrnjičića, nastupile su i poznate muzičke grupe "Braća Babajići" i "Kalesijski zvuci". Inače, mnogima nije poznata činjenica da je izvorna muzička grupa "Kalesijski zvuci" ušla i u enciklopediju izvornog stvaralaštva u Velikoj Britaniji. S obzirom na to da Sprečanska dolina slovi za, moglo bi se slobodno reći, kolijevku i baštinika ove vrste narodne muzike, velika sala Doma kulture bila je ispunjena do posljednjeg mjesta. Naravno, prije početka programa, prisutnima se obratio u ime organizatora predsjednik Društva, naglašavajući značaj i nužnost baštinjenja i čuvanja od zaborava svih tradicionalnih vrijednosti Bošnjaka, pa tako i ove vrste narodne muzike kao bitnog segmenta našeg sveukupnog kulturnog i historijskog blaga, ali i identiteta.
– U povodu dolaska Kurban-bajrama, u organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok, 26. novembra 2009. godine, u Domu kulture u Klokotnici građanima Doboj Istoka upriličena je kulturno-vjerska manifestacija "Nek mirišu avlije". Prigodni recitali, kazivanja o vrijednosti ovog najvećeg muslimanskog blagdana, ilahije i kaside u izvedbi hora BZK "Preporod" Doboj Istok "Ašk", lijepim sevdalinkama, zvucima saza i nastupom folklornog ansambla BZK "Preporod" Doboj Istok dali su pravu svečarsku atmosferu brojnim posjetiocima u prilično prohladnoj sali Doma kulture u Klokotnici. Članovi dramske sekcije BZK "Preporod" Doboj Istok, ovom prilikom su premijerno izveli dramu *Trijumf ljubavi* autora Ismeta Suljića.
– Iako to do sada, iz raznih razloga nije prakticirano, na insistiranje brojnih građana Doboj Istoka koji privremeno rade diljem Evrope i svijeta, BZK "Preporod" Doboj Istok je u povodu dolaska Nove godine, 29. decembra. 2009. godine, u Domu kulture u Klokotnici priredilo kulturno-zabavnu manifestaciju "Pretpraznično sijelo". Da bi uveličali ovu kulturnu manifestaciju, članova BZK "Preporod" Doboj Istok, učestvovali su i članovi KUD "Sjenina" iz Sjenina Rijeke, članovi Izviđačkog odreda iz Lukavi-

ce, te članovi KUD "Dobošnica" iz Dobošnice, općina Lukavac. Nakon programa, očito zadovoljni onim što su vidjeli i čuli, neki od posjetitelja su tražili da s predsjednikom Društva razmijene brojeve telefona i e-mail adrese s ciljem da naše društvo naredne, 2010. godine gostuje u Zürichu u Švicarskoj.

Gostovanja, izdavaštvo i promocije:

- U martu 2009. godine svjetlo dana ugledala je knjiga *Narodni telal* autora Redže ef. Fehrića, člana literarne sekcije BZK "Preporod" Doboj Istok. Važno je za naglasiti da je ovo treća po redu knjiga ovog vrsnog autora. Izdavač ove knjige je, naravno, BZK "Preporod" Doboj Istok, a recenzenti su Ismet Suljić i Mevludin Spahić. Dana 13. marta 2009. godine, u raskošnom restoranu "Vega fruit" u Brijesnici Maloj, upriličena je promocija navedenog djela. Promotori knjige bili su Ismet Suljić i Nadia Mujkić, asistentica na Pedagoškom fakultetu Zenica.
- Također, svjetlo dana je ugledala i knjiga *Moj put kroz logore smrti*, autora Hase Ičića iz Kozarca, općina Prijedor. Izdavač ove knjige je BZK "Preporod" Doboj Istok, a urednik je Ismet Suljić. Riječ je o svjedočenju autora o strahotama koje je prošao kroz logore Manjače, Omarske i Keraterma u toku minulog odbrambeno-oslobodilačkog rata, "92.–95.".
- Na poziv BZK "Preporod" Gornji Vakuf, hor BZK "Preporod" Doboj Istok "Ašk", u maju 2009. godine učestvovao je na II tradicionalnom festivalu ilahija i kasida u Gornjem Vakufu. Ljubazni domaćini, učesnici i građani Vakufa učinili su da ponesemo zaista lijepe utiske s ovog festivala.
- Nakon poziva glavnog urednika kulturno-zabavnog programa RTVTK, članovi našeg društva (folklorni ansambl i muzička sekcija), 5. maja 2009. godine otputovali su u Tuzlu (Šićki Brod, Trgovački centar "Bingo"), kojom su prilikom za potrebe RTVTK snimili emisiju, te pjesmom i igrom predstavili naše društvo u najboljem svjetlu velikom broju gledalaca RTVTK. S obzirom na to da je naše društvo i ranije više puta gostovalo na ovoj kantonalnoj televiziji, još jedanput je urednik kulturno-zabavnog programa spomenute TV kuće, s predsjednikom BZK "Preporod" Doboj Istok naglasio namjeru da se naša saradnja s RTVTK i ubuduće nastavi u obostranom interesu.
- U junu 2009. godine, folklorni ansambl BZK "Preporod" Doboj Istok je učestvovao na Smotri folklornog stvaralaštva u Dobrnji, općina Tuzla. Naime, nakon što je folklorni ansambl KUD "Mladi rudar" iz Dobrnje u maju, 2009. godine, učestovao na I međunarodnoj smotri folklornog stvaralaštva "Spreča – 2009." u Doboj Istoku, uslijedio je poziv KUD "Mladi rudar" iz Dobrnje, da naš folklorni ansambl učestvuje na smotri folklora u Dobrnji. Lijepo vrijeme, gostoljubivi domaćini i učešće više od petnaest folklornih ansambala iz raznih kulturnih društava, utjecalo je da nam i ovi susreti mladih, uz igru, pjesmu i druženje, ostanu u trajnom sjećanju.

- Na poziv KUD "Behar" Vučkovci, 5. jula 2009. godine, članovi folklornog ansambla, hor ilahija i kasida "Ašk" i muzička sekcija svojim cjelovečernjim programom predstavili su se brojnim posjetiocima ove MZ općine Gradačac.
- Kao i ranijih, i ove je godine, tačnije 23. jula 2009. godine, na poziv organizatora IX međunarodnog festivala folklornog stvaralaštva "Konjička sehara" u Konjicu, naš folklorni ansambl učestvovao na ovom, zaista prestižnom Festivalu folklornog stvaralaštva. Ono što je ostavilo najljepši utisak na hiljade posjetilaca Festivala, jeste svečani defile velikog broja učesnika ulicama Konjica i preko tek otvorenog mosta u Konjicu, u raznim tradicionalnim nošnjama. Pomalo gorak okus na nas, domaće učesnike Festivala ostavila je činjenica da se domaćin, već ko zna po koji put, veoma loše i gotovo uvredljivo odnosio prema nama, ne potrudivši se niti da se, nakon pređenih pet stotina kilometara vratimo barem siti kući. Draž i tako lijepe impresije Festivala pomalo sjeni pomisao da je u pitanju, izgleda, prije svega, komercijala.
- Mjesna zajednica Ševarlije je kao i naša današnja općina prije minulog, odbrambeno-oslobodilačkog rata "92.–95." pripadala općini Doboj. Na poziv Savjeta ove MZ koja se, kao što rekosmo, nalazi u manjem bh. entitetu, naš folklorni ansambl, muzička sekcija i hor "Ašk" su u večernjim satima, 14. augusta, 2009. godine, učestvovali na kulturno-zabavnoj manifestaciji "Veče s povratnicima". Osim našeg društva, nastupio je i folklorni ansambl KUD "Saobraćajac" iz Sarajeva, te KUD "Ševarlije" iz Ševarlija. Zadovoljni povratnici su ovacijama i aplauzima nagradili učesnike ove manifestacije.
- Dvadeset i drugog augusta 2009. godine, hor BZK "Preporod" "Ašk" Doboj Istok, na poziv organizatora Festivala, učestvovao je na Festivalu ilahija i duhovne muzike u Kiseljaku, tačnije u MZ Bilalovac.
- Na poziv Organizacionog odbora za organiziranje smotre folklora u općini Čelić, također u augustu, naš folklorni ansambl je bio jedan od petnaestak folklornih ansambala koji su na brojne, ali izuzetno ljubazne domaćine i posjetioce smotre iz ovog, relativno malog gradića, ostavili, sigurni smo, veoma lijepe utiske. Ono što je još važno naglasiti, jeste ljubaznost domaćina, ali i privrednika, koji su se potrudili da gostima učesnicima vrijeme provedeno u Čeliću bude ispunjeno zaista lijepim trenucima. Naime, jedan od uspješnih poduzetnika u ovom gradiću, vlasnik ugostiteljskog objekta i bazena, gostima, učesnicima smotre ustupio je na raspolaganje, možda najveću blagodat u sparnim augustovskim danima, u vidu korištenja bazena. Još jedno veliko hvala od nas, ovom, uistinu, velikom čovjeku.
- Dvadeset drugog septembra 2009. na Festivalu ilahija i kasida u raskošnoj sali restorana "Istanbul", općina Lukavac, učestvovao je i hor BZK "Preporod" Doboj Istok "Ašk". S obzirom na to da je Festival bio takmičarskog ka-

raktera, vratili smo se veseli i ponosni, jer je tročlani žiri našem horu ilahija i kasida, dakle horu "Ašk", dodijelio diplomu za osvojeno prvo mjesto.

– Od samog osnutka našeg općinskog društva, s ponosom možemo istaknuti da nas, prema riječima mnogih koje smo posjetili, krasi jedna lijepa i humana osobina, a to je naša spremnost da uvijek, ne štedeći ni trud, ni vrijeme ni novac, odlazimo i u najudaljenija mjesta širom BiH, gdje je još u fazi povratak na svoje, raseljenih i prognanih lica. Tako smo i 23. septembra 2009. godine, u povodu obilježavanja muslimanskog blagdana, Ramazanskog bajrama, na inicijativu regionalnog MDD "Merhamet" TK, još jedanput otputovali u Zvornik, tačnije u MZ Liplje, gdje je naš hor "Ašk" lijepim ilahijama i kasidama obogatio ionako bogat kulturno-vjerski program. Ako smo dobro razumjeli, ovo je prvi put nakon minulog odbrambeno-oslobodilačkog rata "92.–95.", da mještani povratnici u ovu MZ na iole dostojanstven način ponovo obilježavaju svoj najveći blagdan, što im ponovno daje nadu u bolju budućnost, sigurnost, samopouzdanje i da se ponovno osjećaju kao svoj na svome, što zapravo i jesu.
– Šestog novembra 2009. godine, u hotelu "Košuta", općina Kalesija, održan je peti po redu Festival izvorne muzike. Na poziv predsjednika OO Festivala, inače direktora JU BKC Kalesija, član našeg društva, sazlija Rešid Hrnjičić bio je jedan od učesnika ovog prestižnog, jedinog festivala izvorne muzike na području TK, a možda i u BiH. Pošteno je istaći da je organizacija ovog festivala bila na, zaista, zavidnom nivou. Sedamnaest muzičkih grupa, raznih nacionalnosti koje prakticiraju ovu vrstu narodne muzike, iz raznih krajeva BiH, te prohladne novembarske večeri sjedinila je umjetnost, pjesma i želja da se ovaj vid narodnog blaga još dugo održi na tlu BiH, kao blago koje je iznjedrio narod, uglavnom ruralnih sredina. Da će to tako i biti, ako Bog da, potvrđuje i više 1. 500 posjetilaca ovoga festivala, koji su ove, uglavnom samouke umjetnike, čuvare narodnog blaga, nagrađivali gromoglasnim aplauzima, ovacijama i skandiranjem. Nakon završetka Festivala, organiziran je okrugli sto o temi izvorne muzike. Osim književnika Nedžada Ibrišimovića, gospođe Enise Šojko, urednice BH Radija 1, profesora Fahrudina Sinanovića, književnika Mehmeda Đedovića, direktora BKC Kalesija, i mnogih drugih, da učestvuje na okruglom stolu pozvan je i predsjednik BZK "Preporod" Doboj Istok, Ismet Suljić.
– Urednica BH Radija 1 izrazila je želju i vidjela potrebu da ekipa Radija dođe i snimi emisiju o BZK "Preporod" Doboj Istok i o MZ Klokotnica, u kojoj se nalazi sjedište Društva, a u drugoj polovini novembra došlo je i do realizacije snimanja emisije. Predsjednik Društva je za BH Radio 1 govorio o samom osnivanju Društva, najznačajnijim aktivnostima i dostignućima, planovima Društva u narednim godinama, ali i o nedaćama koje prate ovo društvo, kao što su pomanjkanje sluha nadležnih da, barem koliko mogu, pomažu rad ovog društva koje broji više od stotinu i pedeset,

uglavnom mladih članova. Konstatirano je da je u ovo zlohudo doba koje je puno opasnosti za mlade, koji se kriju u mračnim kafićima, zagušljivim diskotekama punim raznih poroka, najbolja preventiva i najisplativija investicija da mladi ostanu okupljeni oko kulturnih i sportskih aktivnosti. Naravno, svoje zadovoljstvo, interes i motiv da još dugo ostanu i budu aktivni članovi BZK "Preporod" Doboj Istok, kazali su i pojedini članovi Društva, istaknuvši da je ljepota i draž igre, pjesme, putovanja, druženja i upoznavanja novih sredina i novih lica, ono što ih je privuklo i zadržalo u BZK "Preporod" Doboj Istok.

– U organizaciji BZK "Preporod" Tuzla, pododbor Gornja Tuzla, u novembru, 2009. godine, u čast dolaska Kurban-bajrama upriličena je Svečana akademija na kojoj su, između ostalih, učestvovali i članovi našeg društva. Osim prigodnih stihova i sevdalinke, posebno lijep dojam na brojne posjetioce akademije ostavili su izvođači ilahija iz Zvornika i "Ašk", hor BZK "Preporod" Doboj Istok.
– Vjerovatno zahvaljujući aktivnostima našeg društva, što podrazumijevaju i stalna gostovanja širom BiH, ali i izvan njenih granica, početkom decembra 2009. godine, prvi ljudi RTV "Slon" Tuzla, izrazili su želju da ekipa ove TV kuće snimi emisiju o BZK "Preporod" Doboj Istok.

  Tako je već 12. decembra 2009. godine došlo do realizacije ove ideje. Naravno, predsjednik Društva se prije potrudio da obezbijedi dovoljan broj i drugih učesnika, interesantnih za ovu emisiju. Sve u svemu, od 9 do 15 sati trajalo je snimanje spomenute emisije. Bilo je, naravno, najviše riječi o Društvu, njegovom osnivanju, radu, aktivnostima u minulim godinama i planovima rada u idućoj, 2010. godini, ali i o nedaćama koje prate ovo jedino kulturno društvo u našoj općini. Snimane su igre folklornog ansambla, ali i igre naših najmlađih članova folklorne sekcije, interpretatori sevdalinke, izvornih pjesama uz zvuke saza, šargije, violine i dvojnica, ilahije i kaside itd. Emisija je emitirana 15. decembra 2009. godine, a mogla se pogledati i putem interneta.
– Na inicijativu predsjednika Društva, Ismeta Suljića, 17. decembra 2009. godine, prvog dana nove, 1431. hidžretske godine, u Doboju, tačnije u MZ Čaršija, a u organizaciji MZ Čaršija i KUD "Gradina" Doboj, upriličena je bogata kulturno-vjerska manifestacija u povodu nove hidžretske godine, nazvana "Hidžra". Ono što je vrijedno spomena, jeste činjenica da se u ovom, nekada, ne tako davno, Mujinom Doboju koji se danas, nažalost, nalazi u manjem bh entitetu, prvi put obilježava muslimanska nova godina. Isto tako, važno je istaći da su se tom prilikom u Doboju susrela tri Doboja. Naime, nakon minulog rata formirane su još dvije općine koje nose odrednicu Doboj. A to su Doboj Istok i Doboj Jug. Osim domaćina, članova KUD "Gradina" iz Doboja, učestvovali su i članovi folklornog ansambla BZK "Preporod" Doboj Istok, hor ilahija "Ašk", članovi recita-

torske sekcije i sazlija Rešid Hrnjičić. Isto tako, članovi folklorne sekcije KUD "Đerdan" iz Doboj Juga učestvovali su na ovoj kulturno-vjerskoj manifestaciji.

Predsjednik
Ismet Suljić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Donji Vakuf

Aktivnosti BZK "Preporod" – Općinsko društvo Donji Vakuf u 2009. godini odvijale su se kroz:

- Literarnu sekciju "Preporod" Donji Vakuf;
- Klub mladih pisaca "Preporod" Donji Vakuf;
- Ženski hor – Vokalni ansambl "Preporod" Donji Vakuf.

Aktivnosti BZK "Preporod" realizirane su u različitim sredinama (škole, mjesne zajednice, domovi, otvorene scene i sl.), i to u povodu bošnjačkih i bosanskih praznika u toku godine, kao i u povodu Ramazanskog i Kurban-bajrama, Dana općine, Ajvatovice itd. Naše sekcije održale su niz koncerata u Bosni i Hercegovini, a u saradnji s Domom kulture i KUD-om ponovno smo gostovali u Turskoj. Također, ostvareno je i gostovanje u Švedskoj.

Aktivnosti koje su realizirane u 2009. godini:

Januar

– Konkurs za takmičenje učenika osnovnih škola iz područja kulturno-umjetničkog stvaralaštva (mladi pjesnici, slikari).

Mart

– U povodu nastupanja proljeća organizirna je svenarodna zabava na Beginoj strani (brdo sa Sahat-kulom iznad Donjeg Vakufa).
– Učestvovali su brojni izvođači, posebno mladi pjesnici, vokalni solisti. Održano je i tradicionalno narodno veselje – druženje u povodu prvog dana proljeća u narodu poznato kao Sultan mevlud.

April

– Organizirali smo sveobuhvatan koncert sekcije BZK "Preporod" Donji Vakuf za građanstvo u Domu kulture, uz prisustvo više stotina posjetilaca.
– Poseban program izveo je hor BZK "Preporod" Donji Vakuf.

Maj

– Hor BZK "Preporod" Donji Vakuf nastupio je na 2. festivalu ilahija i kasida u Gornjem Vakufu/Uskoplju, a pokrovitelj Festivala je Vlada SBK.

Juni

– Čitav mjesec je u znaku Ajvatovice. Tako je BZK "Preporod" učestvovao i organizirao niz aktivnosti, a posebno ističemo promociju romana *Sablja šejha Hasana Kaimije* i *Put iz Meke*, autora Isnama Taljića. Promotor je bio travnički muftija mr. Nusret ef. Abdibegović. Posjeta je bila iznad svih očekivanja. Inače, BZK "Preporod" – Općinski odbor Donji Vakuf već godinama je s različitim programima prisutan u organizaciji i realizaciji Ajvatovice.

Juli

– Na poziv organizatora JU "Sarajevo-art", hor BZK "Preporod" Donji Vakuf nastupio je na Smotri horova i vokalnih ansambala u programu "Baščaršijskih noći 2009"godine.

Septembar

– U povodu Dana općine BZK "Preporod" – Općinsko društvo Donji Vakuf bio je jedan od organizatora centralne kulturne manifestacije na trgu "Ibrahim-beg Malkoč" u Donjem Vakufu;
– Večer poezije mladih pisaca iz osnovnih i srednjih škola;
– Organizirali smo Večer sevdaha;
– Smotra folklora uz učešće sekcija KUD-ova i "Preporod" iz 12 općina Bosne i Hercegovine i Sandžaka (Novi Pazar).

Novembar

– U povodu Internacionalnog festivala duhovne muzike Bugojno organizirali smo u Domu kulture u Donjem Vakufu koncert duhovne muzike, a repertoar su izvele članice ansambla "Arabeske" iz Zagreba, te izveli veći broj ilahija i sevdalinki u novoj obradi i verziji.

Decembar

– U povodu Kurban-bajrama organiziran je prigodan program za građanstvo Donjeg Vakufa, uz nezapamćeno veliku posjetu, i to drugog dana Bajrama. Program je održan u Domu kulture, a nastupili su i horovi BZK "Preporod" Donji Vakuf i Medžlisa IZ Donji Vakuf, te izveden cjelovečernji program autora iz Donjeg Vakufa.
– U ovom mjesecu završena je priprema i data u štampu knjiga *Donji Vakuf u prostoru i vremenu* na 560 strana, autora Mule Hadžića, a izdavač knjige je BZK "Preporod" – Općinsko društvo Donji Vakuf.

Predsjednik
Kemal Čolak

BZK "Preporod" – Kulturno društvo Bošnjaka Dubrovnik

– U organizaciji Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" iz Dubrovnika upriličena je promocija knjige Kemala Tursunovića Zmaja: *Tanke životne žice sjeveroistočne Bosne*, u Hotelu "Lero". Promociji su uz autora prisustvovali: Izet Spahović, predsjednik "Preporoda", recenzenti, prof. dr. Šaćir Filandra i prof. dr. Antun Gavranić. Prije početka promocije proučena je Fatiha i odata minuta šutnje stradalim srebreničkim Bošnjacima u sjećanje na genocid koji su počinile četničke horde koljača u Potočarima. Ovoj promociji nazočilo je više od stotinu zaljubljenika i simpatizera bošnjačke kulture koji su došli da daju potporu našem sugrađaninu i autoru Kemalu Tursunoviću Zmaju, autoru ove skromne knjige, koju je pisao sa svojim istinskim i iskrenim bosanskim zanosom, ali bez velikih pretenzija, tek sa željom da u naletu svakojakih novih vrijednosti, one starije i stare otrgne od zaborava, autor Kemal Tursunović daje nam priliku da uz pomoć ove njegove knjige, u mislima pogledamo, ili osluhnemo "Tanke životne žice sjeveroistočne Bosne" (tamburu i saz), da sretnemo Hanku predivnu "u Đul bašti". Promotori, recenzenti, prof. dr. Šaćir Filandra i prof. dr. Antun Gavranić, kazali su svoje pohvalno slovo o ovoj vrijednoj knjizi. Uz autora, što su *Tanke životne žice sjevernoistočne Bosne* ugledale svjetlo dana kao knjiga, zaslužan je još jedan čovjek i jedno društvo – gospodin Izet Spahović, predsjednik izdavača ove knjige – Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" Dubrovnik. Nakon što je pozdravio prisutne, predsjednik Spahović je naglasio da nisu mogli dobiti bolji rođendanski poklon za 75 godina postojanja KDB "Preporoda" u Dubrovniku od ove knjige koju je napisao autor Kemal Tursunović Zmaj, te dodao da dubrovački Bošnjaci ovakvim aktivnostima pokazuju da kulturna baština Bosne i Hercegovine ima svoju vrijednost i izvan njenih granica i da to treba ljubomorno čuvati. Zatim su ženski zbor "Preporoda" "Dubrovački Zumbuli" i poznati sazlija iz Sarajeva Avdo Lemeš otpjevali dvije sevdalinke *Mila mati, šalji me na vodu* i *Ima l' jada ko kad akšam pada*. Na kraju, ponovno su naše prelijepe dubrovačke Bošnjakinje ženski zbor Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" Dubrovnik "Dubrovački Zumbuli", uz pratnju sarajevskog sazlije Avde Lemeša, otpjevali pjesme *Djevojka je zelen bor sadila*, *Crven fesić, nano* i *U Stambolu na Bosforu*.

– Osamnaestog decembra 2009. u Hotelu "Lero" u Dubrovniku je predstavljena knjiga *Bitka za Dubrovnik u Domovinskom ratu 1991.–1995.* Kemala Tursunovića, branitelja iz postrojbi MUP-a Republike Hrvatske, a knjigu je izdao Sabor bošnjačkih asocijacija Hrvatske, Zagreb. Na prezentaciji knjige bio je veliki broj autorovih suboraca, branitelja, invalida domovinskog rata Hrvatske te brojnih drugih poštovatelja i prijatelja koji su došli i ovom prigodom dati potporu na predstavljanju knjige, koja je ugledala svjetlo dana, i u koju je uloženo mnogo rada i truda svih prethodnih go-

dina. Moglo bi se reći da je nastajala dva desetljeća, jer je još za vrijeme ratnih djejstava, u trenucima predaha, autor bilježio zapažanja i događaje. Po završetku rata i kad je nenadno umirovljen, nije se prepustio slučaju, i dozvolio da ga žale, nego je uz podršku svoje obitelji, prijatelja i svih onih koji su ga podržavali i hrabrili, posegnuo za svojim ratnim bilješkama, odlučan u namjeri da sve što je bilježio pretoči u ne samo povjesnu nego i kao svoje viđenje istine. Knjiga koja govori o onome o čemu mnogi još šute. Ovako nešto, poglavito pisano s terena i mjesta događaja, još nije napisano niti objavljeno, a mislim da se skoro u javnosti i neće pojaviti. U prilog tome govori i veliki interes ljudi koji su došli da uveličaju ovaj jedinstven događaj. Moram priznati da sam i krišom i ponosan što je upravo ovakvo djelo napisano rukom jednog mog sunarodnjaka, koji se nije okitio ničim niti traži nagradu za učinjeno. Premda je tadašnjim bezumnim političkim metodama gurnut na marginu, nikada nije okaljao svoj obraz i poštenje, nije uplivao u bogatstvo kao nagradu za učinjeno ili neučinjeno, niti se okoristio tuđom sudbinom. Nakon mnogih knjiških čudesa koje sam vidio i čitao, dopala me sreća i povjerenje da među prvima dobijem i pročitam knjigu *Bitka za Dubrovnik u Domovinskom ratu 1991.–1995.*, autora Kemala Tursunovića Zmaja. O kvalitetu i vrijednosti ovog djela recenzenti i književnici, prof. dr. Nikola Anić i Mato Jerinić, rekli sasvim dovoljno i uvjerljivo. Međutim, poznajući osobno autora Kemala Tursunovića, nikada nisam ni posumnjao u njegovo znanje i sposobnosti, jer znam da je riječ o čovjeku koji se nikad ne prihvaća posla ni zadatka kojega on ne bi mogao časno i pošteno odraditi. To je još jedan od razloga koji potvrđuje da i ovo njegovo djelo zavrjeđuje pažnju mnogih ljubitelja knjige. Sročeni tekst je veoma čitljiv i doslovno zanimljiv u svim svojim područjima opisivanja, do te mjere da ga nisam mogao često prekidati u čitanju, na čemu sam zahvalan autoru. Pomnim čitanjem obilnih i temeljitih povijesnih činjenica iz njegove veoma bogate građe, koje opisuju gotovo čitavu obranu Dubrovnika tijekom Domovinskog rata, čitatelj se naprosto uživio u ulogu autora ili nekog od sudionika obrane ovog grada. Autor pažljivo i temeljito vodi čitatelja kroz događaje, od samih početaka do konačnog oslobođenja Dubrovnika. S obiljem dokumenata ne bježi ni od činjenica koje kaljaju našu obranu. U čitanju iznenadno ožive i navru mnoga sjećanja koja su se događala dosta ranije, dok ih još čitaš kao da se sama po sebi tada događaju. Skoro istodobno ili naizmjenično se javljaju emocije, razočarenja, patnje, tuga, bolni događaji, a nakon toga, sve se opet nadopuni nekim optimizmom kao nadopunom za učinjeno ili neučinjeno. Posebnost ovog teksta jeste u činjenici da ovako nešto nisam imao priliku nikada do sada pročitati, jer za mnoge detalje nisam ni znao. Tekst je u potpunosti razumljiv, obilan i čitljiv, kritičan i samokritičan, i dobro bi došao svakom našem branitelju, makar kao draga uspomena. Ali je zato pisao pošteno i nepristrano. To je ono najsvetije što krasi ovakve ljude. Zato hvala auto-

ru Kemalu Tursunoviću, čovjeku visokih moralnih kvaliteta na kojima su drugi trebali učiti, hvala njegovoj volji i ustrajnosti da ovaj grad i njegovi branitelji konačno dobiju libar koji govori o onome o čemu mnogi još šute. U predstavljanju knjige Kemala Tursunovića Zmaja sudjelovali su Kulturno društvo Bošnjaka "Preporod" Dubrovnik i jedan od nositelja aktivnosti i sufinaciranje knjige, Belka Elezović, dopredsjednica izdavača knjige – Sabora bošnjačkih asocijacija Hrvatske Zagreb. Sveobuhvatnije o knjizi je govorio Mato Jerenić, dubrovački književnik i publicist, koji je s puno svoje ljubavi za knjigu općenito svojim znanjem i iskustvom doprinio da se *Bitka za Dubrovnik* pripremi za tisak, te Ile Topuzović, autorov suborac, jedan od neposrednih aktera u obrani Dubrovnika, tada zapovjednik Specijalne policije.

Ovoj velikoj promociji knjige pridonijeli su maestro Đelo Jusić i klapa "Ragusa", izvevši i pjesmu *Kad zazavone dubrovačka zvona*, koja je najbolja ratna pjesma uopće, ženski zbor "Dubrovački Zumbuli" Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" Dubrovnik, te Mato Jerenić koji je pročitao nekoliko pjesama, posvećenih obrani Dubrovnika, iz zbirke *Plač kamena* svoje sestre Kate Jerenić.

– U organizaciji Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" Dubrovnik i suorganizatora SABAH Zagreb, Vijeća Bošnjačkih nacionalnih manjina Dubrovačko-neretvanske županije, Bošnjačke nacionalne zajednice za grad Dubrovnik i Dubrovačko-neretvanske županije, Bošnjačka nacionalna zajednica u Općini Župa Dubrovačka i Udruge Bošnjaka BDRH Dubrovačko-neretvanske županije, u Dubrovniku je 24. oktobra 2009. godine u sportskoj dvorani "Gospino polje", održana druga smotra folklora Hrvatske. Osim KUD-a iz Hrvatske sudjelovali su KUD-ovi iz Bosne i Hercegovine i Srbije – Novi Pazar. Glavni pokrovitelji ove manifestacije bili su Dubrovačko-neretvanska županija, Grad Dubrovnik, Općina Župa – dubrovačka i SABAH Zagreb. Osim glavnih pokrovitelja, svoj doprinos dali su Hotel "Libertas Rixos", Poduzeće Kono d o. o., Dubrovnik "Štit" Kavana "Teatar", Stara kuća, Picerija "Skala", Picerija "Mama Mija", Restoran "Poklisar" i Restoran "Uvala". Na ovoj II smotri folklora u Dubrovniku učestvovalo je devet KUD-ova i šest zborova ukupno 15 društava, dvojica solista izvođača sevdalinki Mehmed Goražda iz Zagreba, Asif Šehić iz Bihaća, i naš veliki književnik i pjesnik Enes Kišević, odnosno 420 izvođača iz Istre, Zagreba, Siska, Gunje, Bihaća, Mostara, Goražda, Novog Pazara i Dubrovnika. Učestvovala su sljedeća kulturno-umjetnička društva: ŽZ "Dubrovački Zumbuli"; KDB "Preporod" Dubrovnik; KUD Brekovica" Bihać; ŽZ "Bulbuli" KDB "Preporod" Zagreb; KUD "Behar" Gunja; KUD "Bosna Pula; MVIS "Behar" Goražde; KUD "Blagaj" Blagaja – Mostar; ŽZ "Selam" Dubrovnika; KUD "Nur" Sisak; KZ "Bosana" Zagreb; MZ "Džulistan" Novi Pazar; BKUD "Sevdah" Zagreb; KUD "Bosana" Zagreb; KUD "Buzetski Biseri" Buzet – Istra; KUD "Ansambl C. za K. "Goražde" Goražde.

U okviru svečanog otvaranja ovogodišnje II smotre folklora Hrvatske prisutnima se obratio gosp. Izet Spahović, predsjednik Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" Dubrovnik, župan DNŽ, Nikola Dobroslavić, ministar za ljudska prava i izbjeglice BiH dr. Safet Halilović, potpredsjednik SABAH-a Hamdija Malić, predstavnik Grada Dubrovnika Mujica Zijadić, i naš veliki pjesnik i književnik Enes Kišević. Ovoj velikoj manifestaciji prisustvovalo je više od tisuću gledalaca, koji su uživali u različitim igrama i plesovima, izvedbama prekrasnih sevdalinki razigrane i raspjevane bošnjačke mladosti, koja je željela pokazati građanima Dubrovnika svu ljepotu i raskoš bosanske kulture. Ova smotra dala je dobar uvid u stanje folklornog amaterizma koji je još jedna od najčešćih manjinskih aktivnosti. Čini se da je to najbolji način očuvanja tradicije, odnosno da se pjesmom i plesom najlakše privuče pripadnike manjina da se uključe u rad društva. Veseli činjenica da se u njihov rad sve više uključuju mladi, koji su u svoja srca utkali bosanski ponos i kulturu, te daju do znanja da nema straha od zaborava, a što je i ova II smotra folklora u Dubrovniku pokazala! Bosanska mladost sa svojim izvedbama, dokazala je da ima ljubav koja ih drži na okupu. Oni imaju snage i volje da očuvaju bosansku tradiciju i potaknu sebe i druge većoj reafirmaciji autentičnih narodnih igara i običaja ovog podneblja. Samo narod, koji ne drži do sebe, ne drži ni do svoje duhovno-kulturne baštine. Očuvanje tradicije pjesmom i plesom nije samo zadaća, nego i želja sve većeg broja mladih koji su sve prisutniji u različitim aktivnostima, o čemu svjedoči i njihova uključenost u rad kulturno-umjetničkih društava. Smotra poput ovog u Dubrovniku potvrdila je uvid u stanje folklornog amaterizma, koji je jedan od najmasovnijih aktivnosti, odnosno promicanja drugačijeg i različitog, zapravo mala škola glazbene tolerancije.

Predsjednik
Izet Spahović

BZK "Preporod – Općinsko društvo Goražde

– Organizirano obilježavanje nove 1430. h. g. na kojem se okupilo više od 60 članova ovog društva. Ovom skupu su prisustvovali visoki zvaničnici BPK-a, Općine Goražde i predstavnici Medžlisa Islamske zajednice Goražde. Ženski hor BZK "Preporod" Goražde izveo je prigodan kulturni program koji je obuhvatio učenje dijelova Kur'ana, čitanje hadisa, izvođenje ilahija i sevdaliniki. Na ovoj manifestaciji su uručene i novčane nagrade najboljim sportistima BPK-a.

- Predavanje o temi "Islamsko bankarstvo" s gostima dr. Fikretom Hadžićem, mr. Amirom Avdićem i dipl. ek. Eldinom Kuntom. Predavanje je organizirano u maloj sali Centra za kulturu sa 50-ak posjetilaca. Na ovom predavanju posjetioci su upoznati s islamskim bankarstvom te prednostima ovog načina poslovanja.
- Upriličeno obilježavanje Dana državnosti BiH, na kome je predavač bio mr. Fatmir Alispahić.
- Predavanje o "Krizi autoriteta" održao dr. Nusret Isanović.
- Predavanje s temom "Poslanik Muhamed, a. s., kao uzor" održao dekan Islamsko-pedagoškog fakulteta u Zenici dr. Zuhdija Adilović.
- Upriličeno predavanje i promocija knjige *Država u srcu* autora Mustafe Islamoglua, predavač je bio dr. Safvet Halilović. Ova knjiga je prevedena s turskog jezika, a njenih trideset izdanja koje je, za trinaest godina, doživjela u Turskoj dovoljno govori.
- Organizirano niz predavanja iz historije i kulture islama i Bošnjaka, predavač je bio profesor Bilal Dervišić.
- Održana dva desetodnevna seminara o kulturi Bošnjaka.
- Organizirana promocija knjige *100 najljepših dova Kur'ana i sunneta,* pisac i promotor knjige je profesor Sanin Musa.
- Svojim novčanim izdvajanjem prikupili sredstva za jednokratnu pomoć najboljih učenika osnovnih i srednjih škola i najboljih sportista.
- Dočekali i ugostili načelnika Općine Kečioren iz Ankare, dr. Mustafu Aka i njegove pomoćnike, zatim direktora i prestavnike HO IHH iz Istanbula, koja je putem BZK "Preporod" Goražde aktivna u istočnoj Bosni.
- Organizirana desetodnevna posjeta predsjednika BZK "Preporod" iz Goražda Turskoj s nazivom "Goražde – bosansko Čanakale". Prilikom posjete Turskoj posjećeni su gradovi Ankara, Instanbul, Kajsery i Bolu, u kojima je održano predavanje o Goraždu i njegovoj sličnosti sa Čanakaleom. Ovom prilikom, predsjednik je dao nekoliko intervjua za televiziju i časopise. Gostovanje na TRT-u bilo je posebno praćeno, jer je to bilo prvi put da se gledaoci ove televizije upoznaju s pravom istinom i velikom borbom goraždanskih heroja.
- Posjeta poznatog prijatelja BiH Feyzullaha Kiyiklika, predsjednika Komisije za pomoć Federaciji BiH u Parlamentu Republike Turske, guvernera Kayserija Mevlut Bilića, muftije Kayserija Šaban Islek, reisu-l-leme Turske dr. Ali Bardakoglua. Prilikom posjete reisu-l-leme Turske, predsjednik BZK "Preporod" Goražde, Nedžad Kurtović, govorio je o vrijednosti izgradnje Kajsery džamije u Goraždu, koja je, na njegovu incijativu, podržana od reisu-l-leme Turske, a napravljena je od Muftiluka Kajseriya. Sada Goražde ima najljepšu džamiju u BiH. Ova građevina vraća sigurnost u opstanak Bošnjaka na Drini i Goraždu. Reisu-l-ulema dr. Ali Bardakoglu

posjetio je Goražde prilikom ceremonije proklanjavanja Kajsery džamije u Goraždu. Najveći doprinos za izgradnju džamije dao je predsjednik BZK "Preporod" Goražde Nedžad Kurtović.

- BZK "Preporod" Goražde ima i školu fudbala nazia "Gazije", koja već tri godine aktivno učestvuje u Kantonalnoj ligi i okuplja 25 djece. Treninzi se odvijaju svake sedmice po četiri sata.
- Organiziran je i tradicionalni IV bajramski turnir u toku Kurban-bajrama. Ovaj turnir je okupio osam ekipa sa po deset učesnika. Najboljima su podijeljene diplome, pehari, knjige i novčane nagrade. Proglašeni su najbolji igrač, golman i najbolji strijelac turnira.
- U toku Kurban-bajrama zaklano je12 kurbana, koji su obezbijeđeni iz Turske putem HO IH H i "Crvenog polumjeseca". Meso od kurbana podijeljeno je UG Oboljelih od cerebralne paralize, UG Mentalno retardiranih osoba, kuhinji kantonalne bolnice i socijalno ugroženim stanovnicima Goražda i istočne Bosne. U toku Kurban-bajrama podijeljeni su i bajramski paketići za specijalni razred OŠ "Fahrudin Fahro Baščelija". Obezbijeđene su i novčane hedije za najbolje učenike ove škole.
- Tokom ramazana podijeljeno je 50 prehrambenih paketa u vrijednosti od 50 KM. Ovi paketi su obezbijeđeni putem HO IH H iz Istanbula. Organizirano je 150 iftara u prostorijama BZK "Preporod" Goražde.
- U ramazanu je predsjednik BZK "Preporod" Goražde Nedžad Kurtović, na poziv zamjenika načelnika Općine Kečioren – Ankara, advokata Rešada Ozčana, posjetio ovu općinu i prisustvovao programu koji je bio organiziran 23. noći ramazana, a posvećen Bosni i Hercegovini. Izveden je cjelovečernji program za Bosnu i Hercegovinu, koji je direktno prenosila turska TV "Avaz". Ovaj program se mogao pratiti i direktno na kantonalnim televizijama u BiH. Program su priredile djevojke hora "Gazel" i momci hora "Bedr" iz Bosne. I ovaj program, koji je organizirala općina Kečioren iz Ankare, iniciran je od BZK "Preporod" Goražde.

Predsjednik
Nedžad Kurtović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gornji Vakuf-Uskoplje

Kao i svake, godine pa tako i 2009., BZK "Preporod" Gornji Vakuf imao je pune ruke posla. Zahvaljujući materijalnoj pomoć Fondacije za Održivi Razvoj – OdRaz iz Sarajeva, realiziran je projekt opremanja prostorija biblioteke BZK "Preporod" Gornji Vakuf namještajem u vrijednosti od 6.800,00 KM. Također, realiziran je projekt "Dopunjavanje fonda biblioteke" u saradnji s Fondacijom

za bibliotečku djelatnost Sarajevo, koji je povećao fond u biblioteci za još 94 naslova. Osim Fondacije i neka fizička lica su donirala određeni broj izdanja za našu biblioteku.

BZK "Preporod" Gornji Vakuf teži ka poboljšanju svog rada, pa je tako nabavio nošnje i muzičke instrumente za horsku sekciju i folklorni ansambl, CD-kasetofon za dramsku i opremu za muzičku sekciju.

U protekloj godini ostvarene su i posjete nekim središtima u Bosni i Hercegovini:

U četvrtak, 9. juna 2009. godine, u Domu kulture u Prozoru održan je koncert narodne muzike, koji je organizirala Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Prozor. Sva sredstva koja su prikupljena namijenjena su izgradnji Hadži Nesuhove džamije u Prozoru, koja je ovih dana dobila i munaru. Osim članova BZK "Preporod" Prozor, u programu su učestvovali i gosti iz Bugojna, članovi BZK "Preporod" Gornji Vakuf i Donji Vakuf.

Folklorni ansambl BZK "Preporod" Gornji Vakuf imao je priliku da posjeti i vidi ljepote grada na devet rijeka, Sanskog Mosta, gdje je učestvovao na smotri folklora "Zana 2009.", održanoj 3. jula 2009. godine.

BZK "Preporod" Gornji Vakuf je za članove svoje dramske sekcije 8. oktobra 2010. godine organizirao posjetu Sarajevu. U toku dana posjećeni su "Avazov" toranj i Baščaršija. Glavni clj posjete bila je predstava u Narodnom pozorištu Sarajevo "Igra plakanja" autora Almira Imširevića. Članovi sekcije su bili oduševljeni fenomenalnom izvedbom predstave.

Učestvovano je i na raznim vjerskim manifestacijama:

Povodom vjersko-kulturne manifestacije "Dani Ajvatovice 2009" BZK "Preporod" sa svojom horskom sekcijom je učestvovao na Tribini "Ahmed ef. Burek i njegov doprinos islamskoj znanosti" organiziranoj u Džematskom odboru Vrse-Ždrimci, 21. juna 2009. godine. Tribina je ponovljena u sali JU "Centar za obrazovanje i kulturu" Gornji Vakuf. Također je učestvovano i u naselju Bistrica dva dana prije, na obilježavanju početka radova na Kapiji šehidskog mezarja.

Dvadeset prvog juna 2009. godine, u Bugojnu folklorni ansambl BZK "Preporod" Gornji Vakuf je nastupio na IX Internacionalnoj smotri folklora, nakon čega je u Donjem Vakufu horska sekcija BZK "Preporod" učestvovala na Večeri ilahija i kasida nazvanoj "Aškom duše da ti zborim" na platou hotela "Vrbas".

Na svim održanim mevludima "Sjećanje na šehide" na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje (Bistrica, Voljevac, Boljkovac, Borova Ravan, Vrse) učestvovala je imala i horska sekcija BZK "Preporod" Gornji Vakuf.

U naselju Bistrica, 21. septembra 2009. godine, održana je manifestacija povodom otvorenja Kapije šehidskog mezarja uz prisustvo Vojne garde, muftije travničkog i drugih uvaženih gostiju iz državnog i vojnog korpusa. Na manifestaciji je učestvovala i horska sekcija BZK "Preporod" Gornji Vakuf.

Osamanestog augusta 2009. godine, u Novom Travniku održan predramazanski koncert na kojem je učestvovala horska sekcija BZK "Preporod" Gornji Vakuf.

U sali Centra za obrazovanje i kulturu 22. septembra 2009. godine je održana svečana akademija povodom Ramazanskog bajrama. Organizator ove manifestacije bio je Medžlis Islamske zajednice Gornji Vakuf, predvođen glavnim imamom Enes ef. Omerovićem.

U prepunoj sali Centra za obrazovanje i kulturu predstavili su se članovi horske, dramske i muzičke sekcije Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Gornji Vakuf, kao i muzička grupa "Alarem".

Prisutnima se obratio glavni imam Medžlisa IZ Gornji Vakuf Enes ef. Omerović, koji je u kratkom govoru podsjetio na važnost Bajrama, a ujedno iskoristio priliku da uruči priznanja BZK "Preporod" Gornji Vakuf, predvođenog predsjednikom Alijom Filanom, i Centru za obrazovanje i kulturu Gornji Vakuf-Uskoplje, predvođenog Nerminom Gudić. Na kraju programa obratio se gost večeri dr. hafiz Halil Mehtić.

U povodu nove 1431. hidžretske godine, 17. decembra 2009. godine, Medžlis Islamske zajednice Gornji Vakuf, predvođen glavnim imamom Enesom ef. Omerovićem, organizirao je prigodan kulturno-zabavni program u Centru za obrazovanje i kulturu. Program je učenjem ašara otvorio Fadil ef. Topalović, nakon čega je uslijedio nastup članova Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Gornji Vakuf. Nastupili su folklorna, dramska i horska sekcija. Prisutnima su se obratili glavni imam Medžlisa IZ Gornji Vakuf Enes ef. Omerović i gost večeri dr. Šefik Kurdić.

BZK "Preporod" je učestvovao i na manifestaciji Dani deblokade 1993.-2009. godina, zajedno s udruženjima proisteklim iz rata (Organizacija porodica šehida i poginulih boraca, Ratni vojni invalidi – RVI, Demobilisani borci, "Goranovi", "Patriotska liga", "Zelene beretke"), predstavnici općine, predstavnici Medžlisa Islamske zajednice i Udruženja navijača Red Union.

Raspisan je konkurs za najbolji literarni rad, te upriličeni malonogometni turnir, kulturno-zabavni program itd.. Na terenu ispred Osnovne škole "Gornji Vakuf" u Gornjem Vakufu-Uskoplju, 31. jula 2009. godine, izveden kulturno-zabavni program u organizaciji "Organizacionog odbora za obilježavanje – Dana deblokade Gornji Vakuf 1993.–2009." Nosilac manifestacije bila je Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Gornji Vakuf. Nastupili su: horska sekcije "Preporoda" Gornji Vakuf, Muzička škola BZK "Preporod" Gornji Vakuf te Folklorni ansambl "Preporod" Gornji Vakuf.

Manifestacija je završena 2. augusta 2009. godine u sali Centra za obrazovanje i kulturu Gornji Vakuf-Uskoplje svečanom akademijom u organizaciji "Organizacionog odbora za obilježavanje Dana deblokade Gornji Vakuf 1993.–2009".

Učestvovali smo u okviru tradicionalne kulturno-sportske manifestacije: "Dani otpora Privor 1992. – Dani slobode Privor 2009", organizirane u augustu od UG "Bolja budućnost" Privora.

Petnaestog augusta 2009. godine organizirano je II "Veče bošnjačke kulture" na kojoj su učestvovali i BZK "Preporod" Prozor, BZK "Preporod" Jajce, horska sekcija i folklorni ansambl BZK "Preporod" Gornji Vakuf, KUD "Novotravničko biserje" Novi Travnik.

U okviru obilježavanja 1. oktobra, Dana općine Gornji Vakuf-Uskoplje, u Domu kulture upriličena je Svečana sjednica Općinskog vijeća u prisustvu brojnih zvanica, istaknutih političkih, kulturnih, vjerskih i javnih osoba, a sjednicom je predsjedavao predsjednik Općinskog vijeća Gornji Vakuf-Uskoplje Marinko Krajina. U sklopu svečane sjednice, dodijeljena su priznanja općine: Povelja s grbom općine poduzeću "Rose Wood" d. o. o. Gornji Vakuf-Uskoplje, za izuzetan doprinos u oblasti gospodarstva i promicanja općine Gornji Vakuf-Uskoplje i poduzeću "TOM" d. d. Gornji Vakuf-Uskoplje, također, za izuzetan doprinos u oblasti gospodarstva i promicanja općine Gornji Vakuf-Uskoplje; Zahvalnica s grbom Općine Mehmedu Drini – posthumno, za poseban doprinos u oblasti obnove i razvoja infrastrukture, te Josipu Mlakiću, za poseban doprinos u oblasti kulture. Na kraju sjednice, upriličen je i kulturno-zabavni program koji su izveli članovi BZK "Preporod" i HKD "Napredak".

U organizaciji Javna ustanova "Centar za obrazovanje i kulturu" Gornji Vakuf-Uskoplje, 24. novembra, 2009. godine, održana je na svečanost povodom "Obilježavanja Dana državnosti Bosne i Hercegovine". Na manifestaciji su, također, učestvovale i horska, muzička i folklorna sekcija BZK "Preporod" Gornji Vakuf.

U okviru projekta "Živjeti a ne zaboraviti – 15. godišnjica pogibije komandanta Gorana Čišića" 18. decembra 2009. godine, u Centru za obrazovanje i kulturu održana je akademija u organizaciji Udruženja boraca "Goranovi" povodom 15. godišnjice pogibije ovog velikog gornjovakufskog heroja. Nastupili su i članovi hora BZK "Preporod" Gornji Vakuf, koji su izveli nekoliko pjesama, uključujući i ratnu *Gornji Vakuf, ponos roda*.

U prepunom Centru za obrazovanje i kulturu 15. i 16. maja 2009. godine je otvoren prvi dvodnevni "Festival ilahija i kasida – Gornji Vakuf 2009". Festival, koji je otvorio predsjednik Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Alija Filan, bio je takmičarskog karaktera, a nastupili su: hor "Preporod" – Blagaj, Vokalni ansambl "Preporod" – Bugojno, Hor "Karađozbegove medrese" – Mostar, hor "Preporod" Gračanica" kao gosti i hor "Selimija" Doboj. Gosti su bili hor "Sejfullah" iz Konjica i Dženana Durak. Pokrovitelji Festivala bili su Vlada SBK, Općina Gornji Vakuf-Uskoplje, Rudnik uglja Gračanica te drugi privrednici naše općine. Pobjedu su odnijeli: hor "Selimija" – Doboj Istok, hor BZK "Preporod" – Gornji Vakuf i hor "En-Nur" Drežnica.

U utorak (7. jula 2009.) uvečer, pred punom dvoranom Doma kulture u Gornjem Vakufu-Uskoplju, mr. Fatmir Alispahić održao je predavanje o temi "Kontinuitet genocida nad Bošnjacima". Suorganizatori tribine, koja je bila posvećena obilježavanju 14. godišnjice genocida u Srebrenici, bili su Medžlis Islamske zajednice i BZK "Preporod" Gornji Vakuf.

Dvadeset trećeg jula 2009. godine u sali Centra za obrazovanje i kulturu održana je premijera pozorišne predstave *Timka* u izvedbi članova novoformirane dramske sekcije Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Gornji Vakuf. Zbog traženja publike predstava je ponovo igrana 23. septembra 2009. godine.

U petak, 7. augusta 2009. godine u organizaciji BZK "Preporod" Gornji Vakuf održana je promocija knjige *Vezane ruke* Ibrahima Milanovića. Promotorice su bile Vernesa Manov i Amela Hadžić. Moderator promocije bio je profesor bosanskog jezika i književnosti Nedžad Milanović, koji živi i radi u Bugojnu.

Predsjednik
Alija Filan

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gračanica

Naše društvo je u prošloj godini imalo sljedeće aktivnosti:

- Izložba slika povodom Dana nezavisnosti BiH, 1. marta, u BKC Gračanica
- Učestvovanje u "Književnim susretima" u Srebreniku
- Promocija knjige Fikreta Ahmedbašića u Srebreniku
- Kolektivna izložba slika ULUTKA u Tuzli
- Izložba slika (Bijenale) u Tuzli
- Izložba levhi Rasima Maslića iz Travnika
- Tradicionalna izložba slika na terasi Osman-kapetanove medrese u Gračanici
- Promocija knjige *Gdje je čovjek* Jakuba Džafića, izdanja BZK "Preporod" iz Gračanice
- Promocija knjige *Farukov cvijet* Jasminke Ibrahimović iz Tuzle
- Književni susreti s književnicima Tuzlanskog kantona
- Memorijalni književni susreti povodom smrti pjesnika Atifa Brkičevića, člana BZK "Preporoda" iz Gračanice u Doboj Istoku
- Izložba slika povodom dana državnosti ULUTKA u Tuzli u trajanju od 15 dana
- U izdanju BZK "Preporod" iz Gračanice štampana knjiga Senahida Kahrimanovića *Kako doživjeti stotu.*

Predsjednica
Refka Čajić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gradačac

Kao i prethodnih godina, Općinsko društvo BZK "Preporod" Gradačac svoje aktivnosti je u 2009. godini bazirao na programskim zadacima i ciljevima BZK "Preporod" BiH utvrđenim Statutom. Realizacija programskih sadržaja odvijala se u različitim oblicima kulture i umjetnosti: tribinama, izložbama, promocijama, kontaktima, učešćem u manifestacijama i saradnjom s određenim društvima i udruženjima koja imaju cilj očuvanje naše kulturne tradicije. BZK "Preporod" Gradačac je u 2009. godini, i pored otežavajućih finansijskih okolnosti, uspio realizirati programske sadržaje i zadržati mjesto glavnog nosioca kulturnih sadržaja u općini Gradačac. Bio je mjesto okupljanja najeminentnijih historičara, književnika, umjetnika, kulturnih radnika i dr.

- Tokom januara 2009. godine u prostorijama "Preporoda" trajala je postavka "Kolektivne izložbe udruženja likovnih umjetnika Gračanice".
- Krajem februara, a povodom 1. marta, Dana nezavisnosti BiH, organizirana je Tribina s temom "Srebrenica u svjetlu najnovije rezolucije Evropskog parlamenta". Gosti tribine su bili: Hasan Nuhanović – očevidac događaja u Srebrenici 1995. godine i Marko Jurišić – rukovodilac Instituta za nestale osobe BiH. Ovom prilikom predstavljena je i knjiga Hasana Nuhanovića *Pod zastavom UN-a*, a koju je izdao BZK "Preporod" iz Sarajeva.
- U martu BZK "Preporod" je bio domaćin obilježavanja godišnjice Ženskog vokalnog ansambla KUD-a Gradačac.
- U aprilu je organizirana promocija *Izabranih djela* književnika Rešada Kadića iz Sarajeva. Promotori su bili: prof. dr. Munib Maglajlić i mr. Mustafa Prljača.
- Maj je bio rezerviran za promociju knjige *Neuništivost bošnjačke duše* autora Alije Kadrića iz Gradačca koji živi u Goeteborgu. Promotori su bili: mr. Fatmir Alispahić, general Stjepan Šiber i Suad Krajinović.
- U junu je održana promocija knjige *Fragmenti kulturne historije BiH* autora Kemala Bakaršića. Promotori su bili: prof. dr. Marina Katnić-Bakaršić, prof. dr. Munib Maglajlić i Azra Gazibegović, a medijator promocije je bio Dragan Marković.
- U julu je BZK "Preporod", u saradnji s Medžlisom Islamske zajednice Gradačac, organizirao promociju knjige *Antologija tariha Bosne i Hercegovine*, čiji su priređivači prof. dr. Lamija Hadžiosmanović i prof. dr. Emina Memija iz Sarajeva. Promotori su bili: prof. dr. Fehim Nametak i mr. Nusret ef. Kujraković te mlada članica "Preporoda", studentica Amela Iskrić.
- U augustu BZK "Preporod" Gradačac tradicionalno obilježava godišnjicu smrti Husein-kapetana Gradaščevića. Tako je i ove godine prije džumanamaza u džamiji Husejniji proučen tevhid povodom 175. godišnjice smrti našeg velikana, a u saradnji s Medžlisom Islamske zajednice, u prostorijama "Preporoda", upriličena je tribina o temi "Elementi državnosti u pokre-

tu Husein-kapetana Gradaščevića". Učesnici su bili: prof. dr. Šaćir Filandra, dr. Husnija Kamberović i Rusmir Djedović. Tribinu je vodio prof. dr. Munib Maglajlić.

Nakon tribine održano je tradicionalno Predramazansko sijelo uz kulturno-zabavni program.

– U sklopu 36. Međunarodnog sajma poljoprivrede i prehrambene industrije, prolongiranog zbog ramazana za septembar, BZK "Preporod" je priredila kolektivnu izložbu slika "Likovni krug"– iz Zenice. Na izložbi su predstavljeni radovi sljedećih autora: Amne Sofić, predsjednice BZK "Preporod" iz Zenice, Mirsade Čajlaković, Melihe Družić, Emine-Amire Pašalić, Subhije Hafizović i Alme Islambegović, a promotor je bio Faruk Kadrić.
– U oktobru je upriličena promocija knjige *Molim te zapiši* autora Jasmina Imamovića književnika iz Tuzle. Promotor je bio prof. dr. Enver Kazaz, a medijator večeri je dipl. inž. Ferhat Mustafić.

Osim spomenutih sadržaja s konkretnim datumima realiziranja, BZK "Preporod" Gradačac odazivala se organiziranim manifestacijama Općine kao gost ili direktni učesnik. Uz to održava najtješnju saradnju sa MIZ-Gradačac, HKD "Napredak" i KUD Gradačac. Ima kontakte sa susjednim općinskim društvima "Preporoda" i redovno prisustvuje sjednicama ZOD-a TK.

Predsjednik
Sejad Berbić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Hadžići

Tokom 2009. godine, u okvirima finansijskih mogućnosti, realizirajući planske i programske zadatke, OD "Preporod" Hadžići je svojim aktivnostima dalo značaj i doprinos sveukupnim kulturnim dešavanjima, ne samo na području općine Hadžići nego i mnogo dalje. Među aktivnostima u toku 2009. godine ističem najznačajnije:

– Povodom 1. marta, Dana nezavisnosti BiH, i 6. marta, Dana općine Hadžići, u prostorijama "Preporoda" je otvorena izložba levhi Elvedina Memića i održana promocija zbirke poezije *Na stazama dobra* autora Hajrudina Zagore.
– Poetsko-muzička večer "Šareni mali svijet" organizirana je u prostorijama "Preporoda" uz učešće učenika OŠ "6. mart" i OŠ "Hilmi ef. Šarić".
– U Bošnjačkom institutu u Sarajevu, u organizaciji "Preporoda" iz Hadžića i Bošnjačkog instituta, upriličena je promocija knjige poezije *Na stazama dobra* autora Hajrudina Zagore, čiji je izdavač BZK "Preporod" Hadžići.

Promotori knjige bili su: prof. dr. Ismet Dizdarević i Zehra Musto'o. Stihove je recitirao glumac Narodnog pozorišta Sarajevo, Alija Aljović, a u muzičkom dijelu je učestvovao sarajevski kantautor Džani Hot. Moderator večeri je bio Bajro Perva.

- U prostorijama "Preporoda" tokom godine, jedanput sedmično, održavana su kontinuirana druženja omladine, gdje su se nakon različitih tematskih predavanja, razvijale interesantne diskusije.
- Radu biblioteke se poklanjala posebna pažnja. U toku 2009. godine smo, u skladu s finansijskim mogućnostima, povećali bibliotečki fond, skromnom kupovinom knjiga, a također i darovanim knjigama.
- Za članove i aktiviste "Preporoda", povodom Bajrama, organiziran je bajramski ručak.
- U toku godine vršene su pripreme za štampanje knjige *Džemati i džamije u Hadžićima*, autora Hidajeta ef. Hujića, što će se realizirati početkom 2010. godine.
- U toku 2009. godine, najistaknutiji je bio rad dramskog ansambla "Preporod", a početkom 2010. održat će se audicija za prijem novih članova.

Ostale aktivnosti su, uglavnom, bile organizacijske i promotivne prirode.

Predsjednica
Zehra Musto'o

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Ilijaš

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" – Općinsko društvo Ilijaš u izvještajnom periodu realiziralo je gotovo u potpunosti usvojeni program rada za 2009. godinu. Provedene su gotovo sve planske aktivnosti, a važno je istaći i veliki broj vanprogramskih aktivnosti, koje su uspješno realizirane. U daljem tekstu dajemo pregled aktivnosti metodologijom prema kojoj je usvojen i program rada.

Izdavačka djelatnost

Apsolutni prioritet u radu Društva u izvještajnom periodu dat je izdavačkoj djelatnosti. U tom smislu poduzete su aktivnosti na izdavanju zbirke poezije autora Senada Terzića iz Ilijaša s nazivom *Intermezzo*. Knjiga je ugledala svjetlo dana, dakle odštampan je prvi tiraž od 200 primjeraka, iako štampanje ove godine nije bilo uvršteno u program rada. Veoma smo ponosni na ovu aktivnost, jer se u potpunosti radi o "domaćem proizvodu", a zvanična promocija održana je u novembru 2009. godine. Tokom izvještajnog perioda održane su i svečane promocije knjiga *Intervencije* i *Etničko čišćenje u Palestini*, *Kazivanja o Muhammedu*

a. s. i *Dželati naroda mog.* Primijećeno je da ovakve manifestacije privlače sve veći broj naših građana, jer je na sajtu bilo prisutno u prosjeku 50-100 posjetilaca. U okviru društva je osnovana i "Preporodova" biblioteka, koja je dostupna našim građanima, a za početak broji približno 300 naslova s tendencijom širenja. Dovršeno je i umnožavanje DVD-a s koncertom "Primi noćas dove naše", koji je u prodaji, a najveći dio bit će prodat u džematima u općini Ilijaš. Od prodajne cijene 50 posto pripada džematu u kojem je izvršena prodaja.

Rad sekcija Društva

U okviru Društva rade sljedeće sekcije: hor "Preporod", Folklorna sekcija, Ekološka sekcija, Dramsko-recitatorska sekcija i Tamburaški orkestar. Hor "Preporod" je najaktivnija sekcija i glavni je nosilac većine kulturnih manifestacija koje organizira Društvo. Ove godine bilježi značajne nastupe na koncertima "Gaza u mom srcu" u sarajevskoj "Zetri", koncert "Primi noćas dove naše" u povodu 7. maja, Dana džamija u BiH, kao i sve ostale manifestacije na području općine i šire, poput otvaranja džamija, mevluda (Faletići, Mrakovo i sl.). Nastup na koncertu "Moj ummete" u Zenici je otkazan zbog obaveza hora na otvaranju džamije u Mrakovu. Hor je održao i solistički koncert u KSC Ilijaš u povodu Mevluda – rođenje Božijeg poslanika Muhammeda, a.s. Značajna je aktivnost hora na podmlađivanju članstva, tako da je u posljednjih nekoliko mjeseci učlanjen određen broj mlađih članova (10-12), od čega je veći broj djevojaka. Značajan je i nastup hora na koncertu "Bajram ide, bajramu se nadam" u Skenderiji, gdje je zauzeo centralnu ulogu u cijelom programu. Krajem godine, hor je održao solistički koncert u Konjicu, povodom otvaranja manifestacije "Mjesec duhovne muzike 2009.", te gostovao u Dubrovniku u saradnji sa medžlisom IZ Breza. Očekuje se i završetak CD-a, koji je donekle usporen zbog opće besparice koja pogađa i Društvo, te posebnih zahtjeva producenta u smislu kvaliteta. Foklorna sekcija također kontinuirano održava svoje aktivnosti kao što su redovne probe i nastupi uglavnom na lokalnom nivou. Riješen je problem prostora za održavanje proba folklorne sekcije na način da se probe ponovo redovno održavaju u fiskulturnoj sali OŠ "Hašim Spahić". U određenoj mjeri oživljen je i rad tamburaškog orkestra, a njegovo funkcioniranje zavisi od dalje nadgradnje unutarnjih odnosa i entuzijazma njegovih članova.

Kulturne manifestacije

U izvještajnom periodu organizirali smo značajan broj kulturnih manifestacija koje ćemo samo pobrojati u nastavku:

1. Koncert duhovne muzike u povodu Mevluda – rođenje Muhammeda, a.s.
2. Koncert "Primi noćas dove naše" u povodu Dana džamija u BiH
3. Koncert "Večer 'Preporoda'" u okviru Ilijaških dana 2009.

Promocije knjiga

1. *Intervencije* – Noam Chomsky
2. *Etničko čišćenje u Palestini* – dr. Ilan Pape
3. *Kazivanja o Muhammedu, a. s. – zbirka poučnih priča za djecu*
4. *Dželati naroda mog* – Avdo Huseinović
5. *Intermezzo* – Senad Terzić

Sportske manifestacije

Općinsko društvo je u 2009. godini, shodno odluci Izvršnog odbora, organiziralo "Preporodov" "Bajramski turnir u malom nogometu 2009". Organizacija turnira je provedena na najvišem nivou, a na turniru je učestvovalo 11 ekipa u takmičarskom dijelu te ekipe SFK 2000 Sarajevo (ženski nogometni klub), fudbalskih veterana Ilijaša te podmlatka Nogometne akademije Ilijaš koje su igrale revijalne utakmice. Turnir je otvoren prigodnim programom u izvedbi folklorne sekcije Društva.

Nabavka opreme i sredstava

U izvještajnom periodu izvršena je nabavka određenih stalnih sredstava koja olakšavaju rad Društva, a naročito sekcija:

1. Određen broj namjenskih polica za potrebe biblioteke;
2. Kućno kino s pratećom opremom za potrebe priprema sekcija;
3. Namjenski printer za štampanje CD-ova, koji će značajno smanjiti troškove umnožavanja različitih audio i video materijala iz produkcije Društva, a može koristiti donekle i u komercijalne svrhe;
4. Oprema za ženski dio hora "Preporod".

Predsjednik
Almir Pušina

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Jablanica

U 2009. godini Općinski odbor BZK "Preporod" Jablanica imao je mnogo različitih aktivnosti koje su se kontinuirano provodile i u prethodnih nekoliko godina. U izvještajnom periodu organi Društva su održali dvadeset i jednu sjednicu Izvršnog odbora, a održan je i veliki broj konsultativnih i radnih sastanaka.

Na sjednicama je raspravljano o aktuelnoj problematici u radu Društva, te planovima, aktivnostima i programima rada u aktuelnom periodu.

Izvršni odbor je usvojio šestomjesečni izvještaj za 2009. godinu i izvještaj o finansijskom poslovanju za 2009. godinu. Također su Općini Jablanica redovno dostavljani izvještaji o utrošku finansijskih sredstava. Društvo je u 2009. godini održalo Godišnju skupštinu.

Koliki je značaj BZK "Preporod" u Jablanici, govore aktivnosti navedene u daljem tekstu. Gotovo da i nema kulturnih dešavanja u Jablanici na kojima Društvo nije učestvovalo. Održane su tradicionalne aktivnosti koje je društvo radilo u kontinuitetu proteklih godina:

- Škola stranih jezika;
- Mali šlager;
- Likovna kolonija;
- Izložbe slikara;
- Večer sevdalinke.

U 2009. godini BZK "Preporod" Jablanica pokrenuo je ralizaciju dvaju novih projekata, "Škole skijanja" i "Muzičke škole". S obzirom na sve veću zainteresovanost učenika za umjetničkim izražavanjem, odlučili smo pokrenuti ove projekte, koji bi uveliko podstakli naše mlade talente za još kvalitetnijim stvaranjem.

Navedeni projekti treba da budu realizirani do kraja februara 2010. godine.

U izvještajnom periodu ostvarena je, moglo bi se reći, zadovoljavajuća saradnja kako s Općinom Jablanica, tako i s višim nivoima vlasti, koji su pokazali interes i finansirali većinu naših projekata. Bez njihove pomoći naše društvo ne bi moglo funkcionirati i davati ovako značajan doprinos u afirmaciji i promoviranju kulturnih dešavanja u našem gradu.

Nadamo se da će rezultati našeg rada biti vidljivi i u budućnosti.

Predsjednik
Alija Šuko

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Kakanj

BZK "Preporod" iz Kaknja je tokom 2009. godine, unatoč velikim finansijskim problemima, održao niz aktivnosti. Naša nastojanja, tokom ove godine, bila su usmjerena ka tome da održimo naše tradicionalne manifestacije i aktivnosti zbog očuvanja pozitivnog imidža, koji smo stekli tokom prethodnih godina. Između ostalog, izdvajamo sljedeće aktivnosti koje smo proveli tokom 2009.:

– Povodom Dana nezavisnosti BiH, 1. marta 2009., održana je tribina, s naslovom "Bosna i Hercegovina – izazov i budućnost", u kojoj su učestvovali prof. dr. Šaćir Filandra i prof. Senad N. Čišija, u prostorijama Gradske biblioteke u Kaknju.
– Tridesetog maja 2009. održana je manifestacija "Historijski čas u Kraljevoj Sutjesci i na Bobovcu". Tema ovog historijskog sata bila je historija

Bošnjaka u periodu od srednjovjekovne Bosne do današnjih dana. Predavači su bili: Nevzet Kovačević, prof., i Amir Lopo, profesor historije u Kakanjskoj gimnaziji. Na ovom susretu gosti su bili učenici medrese "Osman ef. Redžović" Veliko Čajno-Visoko.

- Tribina s nazivom "Stradanja Bošnjaka Srebrenice" održana je 26. juna 2009., u prostorijama Doma kulture u Kaknju. Gosti predavači bili su: gospodin Amor Mašović i mr. Sulejman ef. Čeliković. Prisutni auditorij tom prilikom mogao je pogledati dva dokumentarna filma: *Marš smrti* i *Masovne grobnice BiH*, uz komentare gospodina Mašovića.
- Povodom Dana državnosti BiH, 16. novembra 2009., u prostorijama Gradske biblioteke u Kaknju, održana je tribina s nazivom "Informisanje i kultura", u kojoj je gost predavač bio prof. dr. Šemso Tucaković, redovni profesor na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu.

Osim nabrojanih aktivnosti, učestvovali smo u još nekim aktivnostima s nekoliko bošnjačkih udruženja s područja općine Kakanj: na "Putu smrti" u Srebrenici, organizacija nekoliko tribina i upućivanje čestitki povodom državnih i vjerskih praznika.

Predsjednik
Nazif Hrustić

BZK "Preporod" u BiH – Općinsko društvo Kalesija

BZK "Preporod" Kalesija, JU Gradska biblioteka Kalesija i JU Bosanski kulturni centar "Alija Izetbegović" zajednički su pokrenuli web stranicu www.kultura-kalesija.com. Cilj stranice je da posjetioce upoznaje s kulturnim dešavanjima na području kalesijske općine.

- U februaru je raspisan literarni natječaj "Stihovi za moju Kalesiju".
- Dvadeset četvrtog februara 2009. godine, u dvorani BKC-a "Alija Izetbegović", održana je tribina "Fenomen književnog stvaralaštva i izdavaštva" i promocija romana Safeta Berbića *Otava*. Na tribini su govorili: Safet Berbić, književnik, Fahrudin Sinanović, novinar i književnik, i Amir Muhamedbegović, profesor bosanskog jezika i književnosti.
- Osmanaestog marta, u prostorijama JU BKC "Alija Izetbegović" Kalesija, upriličena je promocija prvog časopisa za kulturnu historiju Gornje Spreče "Šeherdžik" urednika mr. Dževada Tosunbegovića. Promotori časopisa "Šeherdžik" bili su: prof. dr. Salih Kulenović, dr. Nijaz Karić, Enver Alić, prof. i Mirsad Mustafić, književnik. Predmet istraživanja časopisa je kulturna historija područja Gornje Spreče, srednjeg Podrinja i drugih krajeva Bosne i Hercegovine.

- U povodu 23. aprila – Svjetskog dana knjige – JU Gradska biblioteka Kalesija i BZK "Preporod" organizirali su književnu večer s pjesnikom Džemalom Poljakovićem, koji se kao pjesnik javio još ranih 60-ih godina. I u bivšoj Jugoslaviji je bio afirmirani pjesnik, tada su književni časopisi o njemu pisali kao o "vodećem srpskom pesniku". Posljednju zbirku poezije *Let iznad vatre* objavio je 1994. godine. Zastupljen je i u raznim pjesničkim antologijama. U povodu Svjetskog dana knjige općinski načelnik Rasim Omerović i profesor Enver ef. Alić, glavni imam Medžlisa Islamske zajednice Kalesija, poklonili su najvrednijim čitaocima Biblioteke određen broj knjiga, a Mehmed Hodžić, direktor Gradske biblioteke, poklonio je 10 besplatnih članskih karata.
- U sali JU BKC "Alija Izetbegović" Kalesija, 9. maja 2009. godine upriličena je promocija knjiga *Nikad ne zaboravi Cersku* Šemsudina Šemse Salihovića, ratnog komandanta slobodnog područja Cerske, i *Roman o Srebrenici* Isnama Taljića. Uz autore, o knjigama su govorili još i Murat Avdić, Amir Muhamedbegović i Fahrudin Sinanović.
- Dvadeset trećeg maja, 2009. godine, u povodu Dana općine, u sali BKC-a, upriličena je promocija *Izabranih djela* Dževada Karahasana. Uz autora, na promociji je govorio i Mirzet Hamzić, urednik u Izdavačkoj kući "Dobra knjiga", koja je u 2007. godini za objavljivanje *Izabranih djela* Dževada Karahasana dobila nagradu od "Udruženja izdavača i knjižara" za najuspješniji projekt te godine.
- Dvadeset devetog maja, u Kalesiji upriličena je poetska večer sa pjesnikom Enesom Kiševićem. O Kiševićevom pjesništvu govorio je i doktor filozofskih znanosti Sead Alić.
- BZK "Preporod" Kalesija učestvovao je 4. 5. i 6. jula kao suorganizator u likovnoj koloniji "Stara Bosna" na Vranduku. Glavni organizator likovne kolonije je BZK "Preporod" Zenica.
- U organizaciji BZK "Preporod", GKUD "Halisije" i hora "Nuru Ayni", a u sklopu "Kalesijskog ljeta 2009", u sali BKC-a upriličen je prigodan kulturni program "Ususret ramazanu". Uz ilahije i narodna kola, publika je mogla uživati i u sevdalinkama Esada Hodžića, te u instrumentalnoj izvedbi mladog klarinetiste Emira Radiševića.
- Dvadeset devetog augusta, u organizaciji Gradske biblioteke i BZK "Preporod", u Kalesiji je održana manifestacija Dani *Povelje*". Tim povodom u sali JU BKC "Alija Izetbegović" upriličena je promocija knjige *Kamenica i Glodi: monografija i rodoslovi glođanskih i kameničkih familija,* autora Dževada Tosunbegovića i Bekira Omerovića, a nakon promocije je otvorena izložba slika s dvije postavke: Stara Bosna", sa slikama nastalim u likovnoj koloniji na Vranduku, i "Ljepote zeničkih džamija" umjetnice Amne Sofić.
- Tridesetog septembra održan je okrugli sto na kojem he raspravljano o aktuelnoj problematici mladih iz oblasti kulture na području kalesijske općine.

- U saradnji s Društvom pisaca TK-a i JU Gradska biblioteka Kalesija, održana je 14. kulturna manifestacija "Ikre". Na otvaranju manifestacije objavljeni su rezultati literarnog natječaja "Stihovi za moju Kalesiju". Na natječaj je najviše radova pristiglo iz OŠ "Kalesija". Žiri, koji je radio u sastavu: Smajl Latifović, Nermin Bukvar i Amir Muhamedbegović, odlučio je prvu nagradu dodijeliti Fatimi Huremović, učenici 7. razreda OŠ "Kalesija", drugu Jasmini Šehić, učenici 3. razreda OŠ "Kalesija", dok su treće mjesto podijelile Nejra Kulović i Amra Bajrić, obje učenice 7. razreda OŠ "Kalesija". Priznanja i nagrade uručio je književnik Zlatko Dukić. Priznanje je dobila i OŠ "Kalesija".

  Prvog dana manifestacije upriličen je razgovor s književnicima Mehmedom Đedovićem i Zlatkom Dukićem. Đedović je govorio o Dukićevom novom romanu *Kamene duše*, a Dukić o Đedovićevom romanu *Onaj koga nema*. Drugog dana upriličena je promocija romana *Pjesme divljih ptica* Enesa Karića. Uz autora, o prvom proznom djelu Enesa Karića, govorili su: Hadžem Hajdarević, Vedad Spahić i Enver Alić. Trećeg dana manifestacije obilježena su dva jubileja: 40 godina književnog rada pjesnika Šime Ešića i 40 godina rada u kulturi Smajla Latifovića. Razgovor sa Šimom Ešićem vodio je Mehmed Đedović. O radu Smajla Latifovića govorili su mr. Dževad Tosunbegović i doc. dr. Nijaz Karić. U povodu njegovog jubileja prijem za Smajla Latifovića upriličio je općinski načelnik Rasim Omerović.
- Šestog novembra, u organizaciji BZK "Preporod" upriličeno je druženje književnika Nedžada Ibrišimovića s učenicima OŠ "Kalesija".
- Devetnaestog novembra, 2009. godine promovirana je knjiga *Pečat na vodi*, mladog kalesijskog pjesnika Hazima Hadžića, o kojoj su govorili književnici Zlatko Dukić i Mehmed Đedović.
- Književna večer sa Snježanom Mulić i Asmirom Kujovićem održana je 5. decembra. Tom prilikom Gradska biblioteka uručila je priznanja "Prijatelj knjige" za deset najvrednijih čitalaca u 2009. godini.
- Promocija knjige *Nije kriv* generala Sefera Halilovića upriličena je 10. decembra. Uz autora, o knjizi su govorili: general Jovan Divjak, brigadir Asim Džambasović, doc. dr. Senaid Hadžić i doc. dr. Sead Selimović**.**
- Dvadeset šestog decembra, članovi Gradskog kulturno-umjetničkog društva "Halisije" iz Kalesije, BZK "Preporod" Kalesija i kalesijski hor ilahija i kasida "Nuru Ayni" gostovali su u Zenici i svojim nastupom, pjesmom, igrom i ilahijama, oduševili prisutnu publiku u sali zeničkog "Preporoda". Zapažen nastup imao je i mladi talentirani muzičar Emir Radišević.

Predsjednik
Nermin Bukvar

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Kladanj

Iskorak u svakom smislu i svim segmentima djelovanja predstavlja činjenica da se "Preporod" nametnuo kao bitan činilac u kreiranju kulturnog života u Kladnju, te značajno osvježio, obnovio i oživio svoj rad. Stanje organiziranosti "Preporoda" u Kladnju trpjelo je od svih onih poteškoća, pritisaka kojima je naš čovjek općenito izložen. Savladavajući poteškoće i pometnje, "Preporod" se učvrstio i razradio djelatnosti koje vode uspravljanju bošnjačkog čovjeka posredstvom kulture, zahvaljujući pojedincima koji su požrtvovano dali prednost općem dobru u odnosu na pojedinačnu dobit.

Osnovna zadaća svih naših aktivnosti tokom proteklih godina je promicanje znanja, djelovanje lijepog i snaženje svijesti o bošnjačkom identitetu. Pod tim motom su i sve aktivnosti općinskog društva, počev od "Preporodovih večeri", kao tragova našeg postojanja, naše spremnosti da stvaramo, da otrgnemo od zaborava divne trenutke naše prošlosti, do okupljanja folklornog ansambla, koji njeguje folklorno stvaralaštvo bitno narodnog izvora i karaktera. Ansambl okuplja veliki broj mladih, kao i članove mlađeg uzrasta. Kontinuirano radi i bilježi uspjehe, kvalitetno širi repertoar koreografija i stalno se kadrovski obnavlja i osvježava. U okviru Društva djeluje muzička grupa koja njeguje sevdalinku.

Konačno, ovaj osvrt bio bi nepotpun bez ukazivanja na sadržaje u proteklom razdoblju.

- U proteklom periodu Društvo je promoviralo knjige:
  - *Malo duše bosanske* autora Muhidina Pašića, 18. aprila 2009. godine,
  - Organiziralo druženje pisaca i učenika Osnovne škole u Kladnju (Stanislav Marjanović, Hazim Hodžić i Zlatko Dukić),
  - *Eh što bi rekla moja rahmetli majka* autora Omera Pobrića, 13. augusta 2009. godine,
  - *Pjesmovite priče* autora Nijaza Alispahića, oktobar 2009. godine;
- Organiziralo izložbu "Srednjovjekovne župe na području sjeveroistočne Bosne", 23.–27. aprila 2009. godine;
- Priredilo zajedničku manifestaciju "Dani Djevojačke pećine".
  "Dani Djevojačke pećine" je manifestacija koja nudi priliku za okupljanje sa sadržajima koji mogu biti poezija, muzika, slika i film, historija i svi drugi mediji ljudskog duha. Ovogodišnja manifestacija inspirirana je sjedinjenjem vjerske tradicije s općeljudskom, a produžava i dalje afirmira sadržaje nastale na ovom području. I ove godine ponuđen je širi program kako bi manifestacija osim afirmiranja naše vjerske i kulturne baštine, promovirala i naš grad, 13. augusta 2009. godine.

  U okviru ove manifestacije u sali Doma kulture održana je večer s nazivom "Bosanska povijest kroz sevda", promovirana knjiga Omera Pobrića *Eh, šta bi rekla moja rahmetli majka*. Svako bitno razdoblje postajanja u BiH opisuje sevdalinka, često poštenije od zvaničnih dokumenata. Insti-

tut sevdaha je pronašao tu očiglednu vezu i predstavlja je javnosti. Omer besjedi, a kao ilustraciju sevdalinke tumače Nusreta Kobić, Esad Kovačević, Refija Muslić. Promotori knjige bili su poznati književnik, publicist i novinar Fatmir Alispahić i predsjednica Općinskog društva Tuzla Jasna Hadžiselimović.

BZK "Preporod" Kladanj je i ove godine u okviru VKM "Dani djevojačke pećine" organizirao tradicionalnu VI Smotru folklora, koja je održana 14. augusta 2009. godine.

Smotra folklora zamišljena je kao mogućnost da pruži priliku folklornim ansamblima da predstave svoju folklornu tradiciju. Ovo je jedina smotra folklora koja se organizira na području naše općine. Učesnici Smotre folklora, pored domaćina – Kladanjskog "Preporoda", bili su "Preporod" Bihać, KUD "Mehmed Ibrahimović" Srebrenik i BKD "Olovo" iz Olova i gost večeri Latif Močević.

Program smotre:

- Od 18:00 – druženja uz kahvu
- Od 19:00 – svečani defile uz pjesmu i igru
- Od 20:00 – svečani program

Članove bihaćkog "Preporoda", zajedno s njihovim predsjednikom Smailom Kličićem, ugostili smo dva dana. Prilikom boravka u našem gradu s gostima iz Bihaća upriličena je posjeta Djevojačkoj pećini i izvoru Muška voda. Ovo gostovanje je početak uspješne saradnje dvaju "Preporoda" i dvaju gradova.

Društvo je, također, organiziralo:

– Bajramsku večer u povodu Ramazanskog bajrama nazvanu "Bajramska poruka";
– Prigodnu kulturno-umjetničku manifestaciju u čast Kurban-bajrama nazivanu "Nek mirišu alvije";
– Društvo je učestvovalo na II Festivalu Sevdalinke TK, "Sevdalinka u srcu te nosim", 11. decembra 2009. godine u Tuzli, a predstavljala ga je Amra Kupusović;
– Prisustvovali smo Smotri folklora Olovo 2009. godine;
– Održali smo Izbornu skupštinu 5. februara 2009., na kojoj su izabrani nova predsjednica Društva – Nevzeta Rustemović, članovi Izvršnog odbora i ostala radna tijela Društva;
– Društvo je učestvovalo i nosilo aktivnosti u vezi s obilježavanjem značajnih datuma, događaja i ličnosti na području općine Kladanj;
– Saradnja sa ZOD TK i općinskim društvima iz sastava zajednice;
– Redovne sjednice Izvršnog odbora;
– Saradnja s različitim institucijama;

– Tokom godine odvijale su se kontinuirano probe i aktivnosti folklornog ansambla.

Iskustva stečena u proteklom periodu otvorila su prostor da se razmišlja o novim projektima i uporišnim tačkama za rad "Preporoda". Do nas je i od nas zavisi jesmo li prepoznali djelotvornu snagu ideje davanja za opće dobro, hoćemo li je podržati i ojačati do mjere u kojoj više neće biti upitno njeno postojanje.

Predsjednica
Nevzeta Rustemović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Konjic

U skladu s Planom rada za 2009. godinu Općinsko društvo Konjic realiziralo je sljedeće aktivnosti:

– Od Turske vojne misije u BiH odobren nam je projekt "Centar za turski jezik", renoviranje prostorija u Narodnom univerzitetu, koje bi koristio "Preporod". Otvaranje Centra planirano je za 19. maj tekuće godine. Pomagali smo rad naših pisaca kroz pomoć za štampanje knjiga, koje smo i promovirali.
– Kao i svake godine, i ove smo bili organizatori 9. Međunarodnog festivala folklornog stvaralaštva "Konjičke sehare", gdje je učestvovalo 30 KUD-ova iz: Turske, SAD-a, Crne Gore, Hrvatske, Srbije i BiH, tj. gotovi 1500 učesnika koji su bili u Konjicu i do osam dana, tako da je ovaj projekt veoma zahtjevan i organizacijski i finansijski.
– Također smo tradicionalno obilježili značajne datume za državu, poput tribine "Historijski kontinuitet državnosti BiH", predavači su bili prof. dr. Tomislav Išek i doc. dr. Adnan Velagić, tribina je održana u Srednjoj školi u Konjicu i Jablanici, a program je u cijelosti emitiran na RTV Konjic i RTV Jablanica.
– Priređen je prigodan program za Dan općine, program povodom Bajrama i nove hidžretske godine. Učestvovali smo gotovo na svim smotrama u BiH i van BiH. U Turskoj smo bili predstavnici BiH, učestvovali su dječiji i omladinski ansambl. KUD trenutno broji pet stotina mladih ljudi u okviru: folklorne, muzičke, horske, dramske, ritmičke, historijske i sportske sekcije.

Predsjednik
Adnan Velagić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Modriča

U protekloj godini BZK "Preporod" Modriča održao je sljedeća predavanja, tribine, koncerte, gostovanja ili predstave:

- "Uvod u istraživanje porodičnih imena Bosne", prof. dr. Husejn Huseljić
- Gostovanje KUD "Šefko Avdić" Tarevci Modriča.

  Da je raspolagao većim iznosima finansijskih sredstava, BZK "Preporod" je mogao biti efikasniji i s plodnijim djelovanjem u 2009. godini, a pošto takve pretpostavke djelovanja nije bilo, učinak se sveo na najmanju moguću mjeru.

  Protekle godine od Glavnog odbora BZK "Preporod" nismo dobili nikakvu finansijsku pomoć, a od DPZ Modriča nam je godišnji iznos pomoći smanjen sa 2500 KM (2007., 2008.) na ukupno 1500 KM.
- Otvorena rana Bošnjaka Modriče je još otvoreno pitanje povratka Doma kulture u centru Modriče ili Doma u Islam Varoši Modriča. Prvi je prije povratka DPZ zauzela osnivanjem Srpskog kulturnog centra, a drugi prodala privatnim poduzetnicima (ugostiteljstvo, praonica, pa trgovina) za novac koji se sada ne može i ne želi vratiti.
- U Modriči je u ranim godinama dvadesetog vijeka osnovano Kulturno-umjetničko društvo "Prvi tamburaški zbor u Bosni" , koje je do sada više puta prekidalo i nastavljalo svoj rad, često mijenjajući i ime. BZK "Preporod" Modriča je, s tim u vezi, preduzeo početne korake na oživljavanju rada ovog društva, za koje nismo uspjeli dobiti podršku SKC-Kulturnog centra Doma kulture Modriča u smislu organiziranja proba u "njihovim" prostorijama. Nedostaje nam i potrebna finansijska podrška za djelovanje KUD-a, nabavku muzikalija i ostale opreme, koju nismo uspjeli obezbijediti.
- Nekoliko projekata čeka bolja vremena za njihovo pokretanje, poput projekta istraživanja vjerodostojnosti predanja "O kovnici novca u Tarefuani".
- Okruženje u kojem djeluje BZK "Preporod" Modriča je i dalje, u osnovi, nepromijenjeno, odnosno uslovi u kojima djeluje su i dalje veoma složeni i još više unazađeni.

Predsjednik
Husein Huseljić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Mostar

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Općinsko društvo Mostar je u 2009. godini nastavila kontinuitet razvoja i jačanja na principima definiranim prije šest godina. Ti principi su:

1. Materijalno opremanje radi stvaranja mogućnosti za javnu prezentaciju i pomaganje ostalih društava i grupa srodne djelatnosti;
2. Rješavanje pitanja prostornog smještaja na duže vrijeme, kao bitnog uslova za kvalitetniji rad; – Sistematsko podmlađivanje i organizirana saradnja s osnovnim školama Mostara i Regije;
3. Rješavanje pitanja stabilnijeg načina finansiranja;
4. Profiliranje Društva kao mjesta susretanja i definiranja aktivnosti od važnosti za nacionalni kulturni identitet;

Pošto je materijalno opremanje s pozornicom, stolicama, te audio i svjetlosnom opremom u prethodnim godinama zaokruženo, ove godine smo se posvetili opremanju muzičkog studija. Muzički studio je opremljen prema profesionalnim standardima, a njegove mogućnosti su sljedeće:

Studio je opremljen profesionalnom audioopremom visokog kvaliteta i može odraditi cjelokupni proces izrade svih vrsta audiozapisa. Mikrofoni, mix pult, softwer i ostala oprema je u rangu kvaliteta studija u kojima se snimaju pjesme renomiranih izvođača raznih muzičkih pravaca i žanrova. Osim toga, studio raspolaže kvalitetnim muzičkim instrumentima, klavijaturama, raznim perkusijama, baglama itd. Softwer za programiranje muzičkih aranžmana je "Protools", koji se inače koristi u poznatim svjetskim studijima.

Pitanje smještaja na dugotrajnije vrijeme je riješeno s Medžlisom Islamske zajednice i Vakufskom direkcijom. "Preporod" sada ima adekvatan prostor u kome može kvalitetno raditi, ali i prezentirati svoje, manje zahtjevne programe. Problem korištenja prostorije je riješen međusobnim pružanjem usluga i radom na programima od obostranog interesa. Saradnja s 12 osnovnih škola iz Mostara postala je tako intenzivna, da se gotovo svi učenici u tom smislu smatraju podmlatkom "Preporoda". Osim pojedinačnih programa, škole imaju dva mjeseca s "Preporodom" permanentnu aktivnost koja je postala sastavni dio godišnjih programa rada škola.

U budućnosti imamo namjeru tu saradnju širiti i na područja van teritorije Grada Mostara, na podučjima gdje živi povratničko bošnjačko stanovništvo i gdje "Preporod" iz objektivnih razloga ne djeluje.

Pitanje stabilnog finansiranja ostalo je otvoreno i do sada neriješeno. Razlozi su poznati, a oni su:

- Grad Mostar je skoro cijelu godinu živio bez usvojenog budžeta;
- Odnos Grada prema institucijama kulture je toliko negativan, da je to postalo općepoznato u cijeloj državi;
- Grad tretira "Preporod" kao sva tek formirana udruženja, a ne kao nacionalnu kulturnu zajednicu sa stogodišnjom tradicijom.

Osmišljen je plan drugačijeg pozicioniranja "Preporoda" kao zajednice gdje se susreću i profiliraju bošnjački kulturni interesi. U tom smislu će 2010. godine biti pokrenuta redovna tribina s ciljanim temama i multidisciplinarnom sadržinom. Tim načinom rada želimo za sebe permanentno "vezati" ostala kulturna

društva i grupe, kao i poslovne ljude, Bošnjake, kako bi prepoznali potrebu za vlastitim angažiranjem u aktivnostima "Preporoda".

Konkretni, veći programi koji su realizirani u protekloj godini:

- Kulturno-umjetnički program i materijalno-tehnička potpora manifestaciji "Dani mevluda i zikra", koji su bili, kao i svake godine, druge subote u maju, u Blagaju, 7.- 8. maja 2009. godine.
- Koncert duhovne muzike u Livnu, 13. augusta 2009., bio je značajan događaj za Bošnjake Livna i prilika za zajedničke nastupe već na sljedećem koncertu u Mostaru.
- Program i materijalno-tehnička organizacija proslave otvaranja džamije u Gacku, 16. augusta 2009. godine.
- Ramazanski koncert duhovne muzike islama, 18. septembra 2009., jeste tradicionalno "Preporodov" godišnji koncert na kome nastupaju gosti i raznih krajeva BiH i koji je najveći muzički događaj ove vrste u Mostaru i Hercegovini.
- Tradicionalna vjersko-kulturna manifestacija "Bajramske radosti", u kojoj dva mjeseca intenzivno učestvuju učenici 12 osnovnih škola iz Mostara koje nastavu izvode prema Federalnom nastavnom planu i programu, ima literarni, likovni i muzički dio i vrlo motivirajući nagradni fond. Osim dodijeljenih 46 nagrada za najbolje radove, u okviru manifestacije je održano takmičenje horova osnovnih škola u pjevanju ilahija i kasida u Drežnici, a finalna priredba bila je na Dan državnosti BiH, 25. novembra 2009., na kojoj je nastupio zajednički hor od 250 učenika i 12 solista. Ova manifestacija je "Preporod" kod osnovnoškolske djece učinila atraktivnim i poželjnim za aktivnosti.
- Na području izdavaštva, pripremljene su dvije knjige za štampanje. Prva je zbirka pjesama mlade pjesnikinje Azre Hrnjičić, a druga, s naslovom *Bošnjačke teme bit će* zbirka neobjavljenih radova Huseina-Husage Ćišića. Ovim izdanjima ćemo nastaviti s dosadašnjom praksom da podstičemo umjetnike i da objavljujemo aktualne i nučno-istraživačke sadržaje autora znamenitih Bošnjaka iz Mostara i Hercegovine.

Osim ovih većih programa, "Preporod" je u toku 2009. organizaciono i materijalno-tehnički sponzorirao još 40 programa i događaja u Mostaru, Livnu, Nevesinju, Čapljini. Ti programi su bili u organizaciji medžlisa IZ Mostar i Livno, Islamskog centra Mostar, osnovnih i srednjih škola, OKC "Abrašević", Grada Mostara, Domova kulture u Bijelom Polju i Blagaju, Muftijstva mostarskog, Jedinstvene organizacije boraca Grada Mostara i dr. Zahvaljujući dobroj materijalnoj opremljenosti, kroz međusobno pomaganje ostvarili smo saradnju i kontakte sa mnogim istitucijama i kulturnim društvima u Hercegovini.

Predsjednik
Damir Sadović

BZK "Preporod"– Općinsko društvo Novi Travnik

U 2009. godini naše društvo imalo je sljedeće aktivnosti:

- Od 31. marta do 23. aprila radovi na terenu s arheolozima Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH i Zemaljskog muzeja BiH, Silvanom Čobanov i mr. Lidijom Fekeža, na lokalitetima nekropola stećaka Bistro, Opara i Zagrlje;
- Devetog aprila, organizirana je promocija zbirke poezije *Iz njedara sivoga beskraja* pjesnikinje Dobrice Milutinović i održan nastavni čas "Susret sa pjesnikinjom" u OŠ Vodovod, Trenica, Opara, Novi Travnik i "Mješovitoj srednjoj školi" Novi Travnik;
- Kontrola Glavnog projekta rehabilitacije Stare džamije u selu Šenkovićima izvršena je 13. aprila na Arhitektonskom fakultetu u Sarajevu i dobijena dozvola za obnovu objekta;
- Šesnaestog aprila, održana je Skupština BZK "Preporod" – Općinsko društvo Novi Travnik, na kojoj je za predsjednika Društva ponovo izabran profesor Enver Veletovac;
- Drugog aprila, opremili dobijene prostorije za Društvo (nabavili laptop, kameru, fotoaparat, priključili telefon 030/525-067 i adsl, te otvorili mail adresu: preporod-nt@bih.com.ba i opremili dobijeni izložbeni prostor u gradu 300 cm x 250 cm);
- Promocija knjige *Usmena lirika Bošnjaka* iz desetog kola edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga* upriličena je 14. maja, a promotor je bio prof. dr. Munib Maglajlić;
- Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, 19. maja je proglasila nacionalnim spomenicima BiH nekropole sa stećcima Bistro, Opara i lokalitet Kaurlaš u Zagrlju na općini Novi Travnik, a na osnovu peticije našeg Društva;
- Od 5. do 6. juna organizirana je prezentacija LEP-a (Lokalnog ekološkog plana) za Novi Travnik i obilazak lokacija Stare džamije u Šenkovićima i nekropola sa stećcima s članovima Foto safarija SBK;
- Od 23. do 24. juna – uređenje okoliša nekropole stećaka Kaurlaš;
- Radovi na terenu s arheologom Zemaljskog muzeja BiH mr. Lidijom Fekeža na lokalitetima sa stećcima Sebešić i Bistro, organizirani su od 25. do 26. juna;
- Od 25. do 27. juna upriličena je promocija materijala "Ruralno naslijeđe općine Novi Travnik" i izložba likovnih radova Višnje Velagić na sajmu Dani maline u Novom Travniku;
- Na Susretima Novotravničana "Reunion", od 24. do 27. jula, promovirana su naša izdanja *Šapat duše* Dobrice Milutinović i *Hinđubis* komedije za odrasle Save Škobića, uz druženje pisaca novotravničke općine uz gostovanje književnika Šime Ešića;

- Od 15. septembra do 12. oktobra vođene su aktivnosi i potpisan Sporazum o saradnji sedam organizacija / institucija: Zavičajni muzej Travnik, BZK "Preporod" Novi Travnik, Udruženje građana AKHSAR, DZ KPiPV Kreševo, HKD "Napredak" Kiseljak, Centar za edukaciju mladih i ekološko društvo "Stari Hrast" Novi Travnik. Organizacije će sarađivati na pitanjima od zajedničkog interesa u oblasti očuvanja i razvoja kulture, te promocije kulturnog naslijeđa Srednjobosanskog kantona i Bosne i Hercegovine.
- Osamanestog oktobra promovirani su rad Društva i kulturno-historijsko naslijeđe novotravničke općine na NTV "Amna" iz Tešnja, u cjelovečernjoj emisiji "Bosanski teferič";
- U okviru kulturno-prosvjetnog druženja 12. decembra organizirali smo dvije predstave Amaterskog pozorišta Doma kulture iz Višegrada. Predstave su bile besplatne. Za učenike osnovnih škola prikazana je predstava *Da li će Damojed da zavoli sladoled*, a za učenike srednje škole i građanstvo *Pokondirena tikva*. Obje predstave je adaptirao i režirao Savo Škobić. Organizirali smo i druženje učenika novotravničkih škola i gostiju.
- Od 16. do 17. decembra učestvovali smo na tradicionalnim "Danima merhameta" i "Danu brigade" novotravničke općine. Iz našeg izdavaštva dodijelili smo 17 knjiga učesnicima finala literarnog konkursa / natječaja.

Predsjednik
Enver Veletovac

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Osmaci

U toku 2009. godine aktivnosti BZK "Preporod" – Općinsko društvo Osmaci bile su reducirane zbog činjenice da Društvo nije bilo podržano iz budžeta matične općine, i odnosile su se uglavnom na održavanje kontinuiteta manifestacija koje je društvo ustanovilo i provodi od svog osnivanja, kao i na izdavačku djelatnost. Riječ je o manifestacijama:

- "Dani stradanja Bošnjaka Gornje Spreče", koja se u saradnji s Udruženjem porodica zarobljenih i nestalih lica Kalesija 1992. i Medžlisom IZ Kalesija tradicionalno održava krajem maja i početkom juna;
- "Dani povratka, tradicije i kulturnog naslijeđa Bošnjaka Gornje Spreče 2009", koja je održana u saradnji s Udruženjem boraca "Patriotske lige Kalesija", a sastojala se od više kulturnih i sportskih manifestacija, kao što su turniri u malom fudbalu i tradicionalnim narodnim vještinama u Mahali i Šeheru, zatim promocija časopisa, okupljanja i sijela u mjestima povratka (Borogovo, Paprača i dr). Manifestacija je održavana od augusta do novembra 2009. godine;

– Dan šehida i druge manifestacije.

U saradnji s Udruženjem prognanika Gornja Spreča Kalesija i BZK "Preporod" Kalesija pokrenuto je izdavanje publikacije "Šeherdžik" – časopisa za kulturnu historiju Gornje Spreče, s tendencijom izlaženja bar jednom godišnje. Prvi broj časopisa izašao je u martu 2009. godine, a promocije su održane u Kalesiji, Tuzli i Šeheru. Pripreme na izdavanju drugog broja vođene su u drugoj polovini godine i privode se kraju.

U saradnji s drugim bošnjačkim institucijama i uz pomoć resornih ministarstava za pitanja izbjeglica vođene su aktivnosti na dovršetku izgradnje namjenskog društvenog objekta u Šeheru, u kojem je predviđeno formiranje biblioteke, kao i sjedište Općinskog društva, zajedno s drugim bošnjačkim institucijama općine.

Vođene su i aktivnosti na popisu, utvrđivanju stanja i zaštiti kulturno-historijskih spomenika na području općine, u okviru kojeg je uz pomoć udruženja "Ornament" Kalesija obrađena nekropola stećaka Gradina kod Mramorka.

Predsjednik
Dževad Tosunbegović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Prozor

U 2009. godini, imajući u vidu izuzetno teške oklonosti u kojima BZK inače djeluje, Društvo je, zahvaljujući upornosti svih svojih članova, uspjelo održati nivo svih dosadašnjih aktivnosti. Folklorna i muzička sekcija okupljaju najveći broj mladih, i kroz ovu aktivnost uspijevamo okupiti i održati zavidan broj mladih u okviru Društva. U toku 2009. godine organizirane su sljedeće aktivnosti:

– Održana su tri koncerta povodom vjerskih i državnih praznika.
– S veoma kvalitetnim programom održali smo koncerte u Jablanici i Voljevcu (Gornji Vakuf)
– Kao i svake godine, Društvo je s folklornom i muzičkom sekcijom učestvovalo na smotrama folklora u Bugojnu, Konjicu i Jablanici.
– U aprilu 2009. organizirali smo veliko regionalno takmičenje amatera pjevača narodne muzike, na kojem je bilo 28 učesnika iz okolnih gradova.
– Uspostavili smo širi dijalog s postojećom lokalnom općinskom upravom, te dobili obećanja da ćemo u narednoj godini dobiti veću materijalnu i drugu potporu za rad Društva, pa ćemo, nadamo se, 2010. godinu obogatiti boljim i raznovrsnijim rezultatima.

Predsjednik
Meho Manov

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Sanski Most

Zbog nedostatka finansijskih sredstava BZK "Preporod" – Općinsko društvo Sanski Most je tokom 2009. godine učestvovao u realizaciji većine kulturnih programa zajedno s Kult Media centrom, Narodnom bibliotekom i Medžlisom Islamske zajednice Sanski Most.

Dvadeset prvog januara, 2009. godine – Večer poezije sanskog pjesnika Bejrudina Zukića Udija "Bejrudin Zukić Udi i prijatelji".

Sedmog marta 2009. godine – Učešće u organiziranju obilježavanja šestogodišnjice od smrti generala Mehmeda Alagića – Poetsko veče Faruka Šehića i Enesa Kurtovića – 23. marta 2009. godine.

Dvadeset osmog marta, 2009. godine – Uzvratna posjeta BZK "Preporod" Zagreb u sklopu otvorene dugoročne saradnje i predstavljanje kulturnog programa iz Sanskog Mosta. U Islamskom centru Zagrebačke džamije izvedena je pozorišna predstava *Hanka* Amaterskog pozorišta "Teatar Art" rediteljice Ajše Hadžiahmetović. Promovirana je knjiga poezije *Vraća se kući bosanski kralj* pjesnika Amira Talića uz učešće književnika mr. Emsuda Sinanovića, Enesa Kiševića i Seada Begovića, glumaca Filipa Mursela Begovića i Muhameda Bahonjića Baha i muzičkoj animaciji Ismeta Kurtovića. Priređena je i izložba slika sanskog slikara Edima Kunića.

Književna večer i promocija knjige *Citadella svjetla* Melike Salihbeg Bosnawi, u suorganizaciji s Medžlisom Islamske zajednice Sanski Most – 10. aprila 2009. godine.

Povodom Svjetskog dana dječije knjige, 21. aprila 2009., realizirali smo zanimljivu emisiju na lokalnom radiju u kojoj su učestvovala djeca iz sanskih škola u razgovoru radio mostom s bosanskohercegovačkim izabranim piscima Biserom Alikadić, Huseinom Derviševićem, Enisom Osmančević i Šimom Ešićem. Dodijeljene su nagrade najboljim čitateljima Narodne biblioteke.

Učešće u programu "Cvjetni maj" Hatiraj – Gornji Kamengrad, suorganizacija s Kult Media centrom – 6. maja 2009. godine.

Zajedno sa Društvom pisaca BiH organizirali, 9. maja 2009., književne programe u osnovnim i srednjim školama s posebnim programom u Gradskoj vijećnici i učešćem bosanskohercegovačkih pisaca Kemala Mahmutefendića, Mire Petrovića, Huseina Derviševića, Muhidina Šarića i Amira Talića. Predstavljeni su literarni talenti iz sanskih škola.

Dječiji poetski karavan "Sana u srcu", 3., 4., 5., 9. i juna 2009., sanskim osnovnim i srednjim školama uz završne programe u Gradskoj vijećnici i Parkiću na Zdeni završnice velike općinske eko-akcije. Dodijeljene visoke nagrade za najbolja literarna ostvarenja o temi ekologije. (Generalno pokroviteljstvo Općine Sanski Most uz učešće organizacija kulture grada)

Učešće u Međuopćinskoj eko-manifestaciji "Dan rijeke Sane" – 8.-9. juna 2009 godine.

U sklopu "Ljeta na Sani", 13. juna 2009. organizirana je velika revijalna izložba pasa "Bosanski tornjak" pod pokroviteljstvom načelnika Općine dr. Sanjina Halimovića.

Dvadeset četvrtog jula 2009. godine – Učešće u programu povodom obilježavanja Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a.

Od 31. jula do 5. augusta 2009. godine – Međunarodni ljetni sajam knjige uz promocije knjiga i učešće 20 izdavača iz zemlje i Regiona. Ovom organizacijom Narodna biblioteka je drugi put obogatila knjižni fond biblioteke u vrijednosti 3200 KM. Realizirana TV emisija o značaju knjige danas.

Izostao je bogatiji kulturni program zbog nedobijanja potraživane finansijske pomoći šire društvene zajednice.

Povodom mjeseca knjige – 28. oktobra 2009. upriličen bogat kulturno-umjetnički program uz dodjelu nagrada najboljim čitateljima.

Promocija romana *Bajruzina* Hajre Planjca uz učešće predstavnika literarnih sekcija sanskih škola – 12. oktobra 2009. godine.

Četrnaestog novembra 2009. godine – Omaž posvećen Danilu Kišu – Bogat kulturno-umjetnički program. (Međuopćinska saradnja Sanski Most – Prijedor)

Promocija knjige *Predslavenski korijeni Bošnjaka* autora dr. Ibrahima Pašića – (Suorganizacija) – 16. novembra 2009. godine.

Tridesetog decembra 2009. godine – Sansko literarno stvaralaštvo – Književna večer i muzički program klasične gitare. (Svakog zadnjeg petka u mjesecu u 2010. godini – zajedno s Narodnom bibliotekom)

Za 2010. godinu planiramo dva velika projekta, osnivanje gradskog hora i osnivanje književnog i likovnog kluba. Posebno se planiramo angažirati na istraživanju kulturno-historijskog naslijeđa i unapređenju kulturno-vjerske manifestacije "Musalla" u Kamengradu.

Predsjednik
Amir Talić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Sapna

Aktivnosti BZK "Preporod" – Općinskog društva Sapna u 2009. godini znatno su reducirane zbog nedostatka, odnosno kašnjenja finansijskih sredstava. U početku trošena su sredstva preostala iz 2008. godine, a Društvo je u julu nakratko i prekinulo svoj rad, upravo zbog spomenutog problema.

Prva aktivnost u 2009. godini, koju je provelo ovo općinsko društvo, realizirana je u saradnji s italijanskom nevladinom organizacijom CISP. Naime, u Tuzlu je upućeno pedesetak učenika srednje škole, kako bi pogledali predstavu *Mačak u čizmama*, a inače se radi o učenicima, koji su svojim angažiranjem doprinijeli kvalitetnijem kulturnom životu u općini Sapna. Također, svi oni su učestvovali i u manifestacijama, koje je organiziralo ovo općinsko društvo.

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Sapna je već nekoliko godina saorganizator kulturno-vjerske manifestacije "Kaimijini dani". I ove godine je dio sadržaja ove manifestacije izmješten u Sapnu. Organizirali smo posjetu književnika školama u Sapni i druženje s učenicima, a treba istaknuti i promociju edicije *Dobri Bošnjani*, koja je upriličena u sali Općinskog vijeća Sapna. Promotori ovog djela bili su Mirzet Hamzić i Hadžem Hajdarević, a prisutnima se obratio i predstavnik izdavača, Izudin Šikalo.

"Druženje na otvorenom" realizirano je i ove godine, uglavnom zahvaljujući privrednicima i pojedincima sa ovog kraja. BZK "Preporod" – Općinsko društvo Sapna je u ovom slučaju bilo samo organizator, a sve ostalo finansirano je od nekoliko privrednih subjekata i ljudi koji trenutno borave i rade u inozemstvu, ali su željni ovakvih i sličnih okupljanja i druženja.

Zadnje druženje na otvorenom bilo je ujedno i prilika da se organizira predramazanska akademija. Ova manifestacija realizirana je u saradnji s Medžlisom Islamske zajednice Zvornik-Sapna. Posjećenost je bila velika, a prisutni su svakako izrazili i zadovoljstvo što ekonomska kriza nije utjecala na održavanje jednog ovakvog događaja, koji je prethodio muslimanima najdražem gostu.

Pred kraj oktobra u prostorijama JU MSŠ Sapna upriličena je promocija romana *Pjesme divljih ptica* autora Enesa Karića. Prisutnima na promociji i učenicima, koji su se zadesili u školi za vrijeme promocije, ovaj roman promovirali su Hadžem Hajdarević i Vedad Spahić, a sam autor je, govoreći o svom djelu, pročitao i neke njegove dijelove.

U saradnji sa KUD "Merak" iz Sapne upriličena je i akademija u povodu Kurban-bajrama, a prigodan program i podjela paketića najmlađima upriličeni su u fiskulturnoj sali JU OŠ Sapna. I ovaj događaj bilježi izuzetnu posjećenost.

Još jedan od događaja iz 2009. godine, koji je privukao mnogo posjetitelja, bio je i kulturno-umjetnički program u povodu dočeka nove 1431. hidžretske godine. Doček je realiziran zahvaljujući organizaciji BZK "Preporod" OD Sapna, Medžlisa Islamske zajednice Zvornik-Sapna i KUD "Merak" iz Sapne, ali i odzivu i saradnji sa nekoliko privrednih subjekata iz Sapne.

U 2009. godini nastavilo se i sa opremanjem i renoviranjem "Preporodovih" prostorija. Prostorije su okrečene, a kupljena je i prostirka, tako da su funkcionalnost i izgled sada mnogo bolji i prijatniji.

Općinsko društvo "Preporod" u Sapni i u ovoj godini je nastavilo s njegovanjem saradnje i dobrih odnosa s ostalim organizacijama i institucijama na po-

dručju općine Sapna, a svakako treba još jednom spomenuti privrednike, koji su pokazali da imaju sluha za ono čime se bavi "Preporod" u Sapni i koji su spremni pomoći onda kada je pomoć potrebna.

Predsjednik
Munir Kahrimanović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Srebrenik

Januar

Priprema za usvajanje Godišnjeg plana rada BZK "Preporod" – Općinskog odbora Srebrenik. Priprema za manifestaciju "Dani povelje", Srebrenik.

Februar

Realizirano učešće u manifestaciji "Dani povelje", Srebrenik.

Usvojen Godišnji plan rada BZK "Preporod" – Općinski odbora Srebrenik.

Priprema za audiciju-popuna "Gradskog hora-Preporod", Srebrenik.

Mart

Realizirana audicija za popunu "Gradskog hora-Preporod", Srebrenik.

Priprema za manifestaciju "Četvrti pjesnički susreti – Srebrenik 2009."

April

Uspješno realizirana manifestacija "Četvrti pjesnički susreti – Srebrenik 2009."

Maj

Priprema za manifestaciju (drugi festival) "Saza i sevdaha-Srebrenik, 2009."

Izvršeno proširenje "Kluba sazlija" BZK "Preporod" – Općinski odbor Srebrenik.

Priprema za učešće u obilježavanju "Dan općine Srebrenik."

Juni

Realizirano učešće u obilježavanju manifestacije "Dan općine Srebrenik."

Uspješno realizirana manifestacija (drugi festival) "Saza i sevdaha – Srebrenik, 2009."

BZK "Preporod" – Općinski odbor Srebrenik učestvovao s općinom Srebrenik u projektu regionalnog razvoja prema EU.

Juli

Priprema za manifestaciju "Iftar sa Preporodom" u saradnji s udruženjem žena "Fatma", Srebrenik.

Otpočeti pregovori sa M.I.Z. Srebrenik o obilježavanju nadolazećeg mjeseca ramazana i obilježavanja Bajrama, BZK "Preporod" – Općinski odbor Srebrenik učestvovao s općinom Srebrenik u projektu regionalnog razvoja prema UNDP-u.

August

Realizirana manifestacija "Iftar sa Preporodom" u saradnji s udruženjem žena "Fatma", Srebrenik, uz prezentiranje i serviranje autohtonih bošnjačkih jela kao kulinarskog identiteta Bošnjaka.

Priprema za manifestaciju "Bajramska akademija" u saradnji sa M.I.Z. Srebrenik B.Z.K. "Preporod" učestvovao u organiziranju i prikazivanju nevladinog sektora općine Srebrenik na trgu Alije Izetbegovića.

Septembar

Veoma uspješno realizirana manifestacija "Bajramska akademija" u saradnji sa M.I.Z. Srebrenik, na otvorenom – Trg Alije Izetbegovića uz veoma veliku posjetu gostiju. Tom prilikom, prisutni su imali mogućnost besplatno konzumiranje sokova, toplih napitaka i kolača (podijeljeno 1000 kolača, 1000 sokova i toplih napitaka).

Priprema za učešće u manifestaciju "Dani kruha i plodova zemlje" organizatora HNK "Napredak", Špionioca

Pokrenuta priprema za izradu prvog "Godišnjaka – BZK "Preporod" – Općinski odbor", Srebrenik.

Oktobar

Realizirano učešće u manifestaciji "Dani kruha i plodova zemlje", uz prezentiranje i serviranje autohtonih bošnjačkih jela kao kulinarskog identiteta Bošnjaka.

Pokrenut projekt za snimanje i štampanje CD-a Ahmeta Hogića-Bece kao prezentiranja "Kluba sazlija" BZK "Preporod" – Općinski odbor Srebrenik

Uspostavljena saradnja s FTV-om u snimanju emisije o sazu. Tom prilikom svi učesnici su ugošćeni u prostorijama "Preporoda", uz zajednički ručak.

Pokrenut projekt približavanja saza široj populaciji uz naziv: "Saz za sve nas" po renomiranim ugostiteljskim objektima užeg jezgra općine Srebrenik.

Priprema za tribinu i obilježavanje "Dana državnosti BiH".

Priprema za manifestaciju "Bajramska akademija" u saradnji sa M.I.Z. Srebrenik.

Novembar

Otpočela realizacija projekta "Saz za sve nas" u kahveteriji "Kremano" Srebrenik, nastupom sazlije Ahmeta Hogića Bece uz velik broj posjetilaca.

Organizirana tribina povodom obilježavanja "Dana državnosti BiH" – predavač mr.sci. Nermin Tursić, uz izvedbu daljnjeg prigodnog programa.

Veoma uspješno realizirana manifestacija "Bajramska akademija" u saradnji sa M.I.Z. Srebrenik, u kino-sali Doma kulture, Srebrenik

Pokrenuta priprema za obilježavanje nadolazeće hidžretske nove godine.

Decembar

Veoma uspješno realizirano obilježavanje hidžretske nove godine, u kino-sali Doma kulture, Srebrenik, uz fantastičnu posjetu gostiju.

Predavanjem o temi "Značaj Hidžre" prisutnim se obratio Refik ef., a o temi "Islam u Evropi" mr. sci. Nermin Tursić. Također, tom prilikom svim posjetiocima (za njih otprilke 400) obezbijeđena je kahva, čaj i bosanska baklava, a djeci kao posjetiocima uručeno je 100 novogodišnjih paketića koje je obezbijedio B. Z. K. "Preporod" – Općinski odbor Srebrenik.

Realiziran projekt snimanja i štampanja CD-a, Ahmeta Hogića Bece kao prezentiranja "Kluba sazlija" BZK "Preporod" – Općinski odbor Srebrenik.

Realiziran projekt prvog "Godišnjaka", koji prikazuje četrnaestogodišnje postojanje i rad BZK "Preporod" – Općinskog odbor Srebrenik.

Pokrenuta priprema za drugu redovnu izbornu skupštinu BZK "Preporod" – Općinskog odbora Srebrenik.

Predsjednik
Nermin Tursić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Teočak

U periodu od 1. januara 2009. do 31. decembra 2009. godine, BZK "Preporod" – Općinsko društvo Teočak realiziralo je sljedeće aktivnosti:

- U povodu nove hidžretske godine organizirana je radna i svečana sjednica Izvršnog odbora, uz prigodan kulturno-umjetnički program u prisustvu brojnih gostiju.
- Povodom 1. marta, Dana nezavisnosti BiH, gost "Preporoda" bio je prof. dr. Senaid Hadžić, šef Odsjeka za historiju na Filozofskom fakultetu u Tuzli, koji se iscrpnim predavanjem obratio svim prisutnim gostima.
- Povodom Dana općine Teočak (10. marta 2009.), gost "Preporoda" bila je mlada pjesnikinja Šeherzada Jakupović, koja je tom prilikom prezentirala svoja književna djela. Drugi gost je bio gospodin Hrustan Nocić, predsjednik udruženja "Venija" Tuzla, koji je govorio o važnosti obilježavanja svih značajnih datuma.
- Iz zgrade Općine Teočak u prostorije "Preporoda" prenesena je spomen-soba, s fotografijama 341 teočanskog šehida, kao i s obimnom i vrijednom pisanom građom iz zadnjeg rata. Spomen-soba je smještena u pripremljenu i posebnu prostoriju. Na osnovu sve dobivene građe pokrenuta je izrada nekrologa teočanskih šehida.
- Trećeg juna 2009. godine organiziran je i izveden program na platou Osnovne škole Teočak, a povodom manifestacije "Otvorena škola fudba-

la". Tom prilikom u Teočaku su pet dana boravili mladi sportisti i njihovi treneri iz nekoliko Općina TK.

- Dvadesetog juna 2009. godine predstavljen je kulturno-umjetnički program na platou Osnovne škole Teočak, a u povodu tradicionalnog druženja s nazivom "Trešnjarevo". Program je izveden pred velikim brojem posjetilaca.
- Organizirana je tribina "Muslimansko dobrotvorno društvo 'Merhamet' Tuzla i njegov značaj u svakodnevnom životu žitelja TK". Gosti i predavači na navedenoj tribini bili su direktor "Merhameta" Adil ef. Pezerović, i Hrustan Nocić, predsjednik Udruženja "Venija" Tuzla. Predavači su istakli obavezu svih nas da se što aktivnije uključimo u akcije "Merhameta", kao i činjenicu da "Merhamet" pruža ogromnu pomoć svim onim kojima je pomoć potrebna.
- Pokrenut je list "Teočanski glasnik", prvi list koji je ikad štampan u dugoj historiji Teočaka. List je periodičan, odnosno izlazi polovinom i na kraju tekuće godine, besplatan, tj. nije u prodaji nego se dostavlja svim članovima i simpatizerima "Preporoda". "Teočanski glasnik" obrađuje sve aktivnosti "Preporoda" u toku godine, brojne teme iz kulture, historije, vjere itd. kao i aktivnosti u razvoju općine Teočak.
- BZK "Preporod" Teočak preuzeo je glavnu ulogu u obilježavanju manifestacije "Teočanski dani otpora 1992.–1995", tom prilikom je 24. jula 2009., "Preporod" je upriličio posjetu spomen sobi s prigodnim referatom mladih članova „Preporoda", a istog tog dana u večernjim satima "Preporod" je na platou Osnovne škole organizirao prigodan kulturno-umjetnički program. U programu su učestvovala 84 člana "Preporoda", a trajao je skoro tri sata. Tom prilikom uručene su zahvalnice najzaslužnijim osobama u općini i "Preporodu". Program je bio izuzetno posjećen.
- Povodom 27. jula, Dana ustanka naroda BiH, izveden je prigodan kulturno-umjetnički program. U 2009. godini centralno obilježavanje navedenog datuma održano je u zgrade Općine Teočak. Otkrivanje nove spomen-ploče poginulim partizanima iz Teočaka i cijelu ceremoniju vodio je "Preporodov" voditelj. Kultuno-umjetnički program izveden je na platou Osnovne škole.
- U povodu Ramazanskog bajrama, 21. septembra 2009., "Preporod" je upriličio prigodnu svečanost. Među brojnim gostima bili su općinski načelnik, glavni efendija i drugi ugledni gosti. Iscrpni referat o temi "Ramazan, Bajram i njihov značaj" gostima je prezentirao Fuad ef. Ikanović. Druženje je nastavljeno u prijatnoj atmosferi i uz tradicinalnu bošnjačku sofru.
- Povodom 30. oktobra 2009., dana pogibije kapetana Hajrudina Mešića, "Preporod" je organizirao memorijalni turnir "Hajrudin Mešić". Na taj način je obilježeno 17 godina od pogibije heroja oslobodilačkog rata. Učestvovali su svi učenici Osnovne škole Teočak. Prvo mjesto mlađeg uzrasta do VII razreda osvojili su učenici $VI_{1/9}$, a najbolja ekipa u starijim uzrastima bili su učenici VIII_3 razreda. Obje ekipe su nagrađene peharima. Na taj

način mladi Teočani odali su sportom počast narodnom rahmetli heroju Hajrudinu Mešiću,

- U prostorijama "Preporoda" je 3. novembra 2009., organizirana promocija knjige *Dersovi i druženja*, autora hafiza Sulejmana Bugarija.
- Od 30. novembra 2009., pokrenut je projekt instruktivne nastave iz engleskog jezika. Cilj akcije jeste svim dobnim skupinama osigurati što šire znanje iz ove oblasti, koja se u svakodnevnom životu i radu sve više koristi. U toku je kompletiranje spiskova zainteresiranih.
- U povodu Nove hidžretske godine, 16. decembra 2009. "Preporod" je, zajedno s Islamskom zajednicom općine Teočak, organizirao prigodan vjerski i kulturno-umjetnički program.
- BZK "Preporod" – Općinsko društvo Teočak čini napore da njen rad postane pristupačan široj javnosti, pa je obavezna aktivnost uređivanja web stranice ovog društva.
- S ciljem nabavke opreme za "Preporodove" sekcije, opremanja biblioteke itd., urađen je kvalitetan projekt na osnovu kojeg je Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta odobrilo "Preporodu" značajna finasijska sredstva, što je veoma važno u godini recesije.
- Godina 2009. završena je veoma uspješno i o pitanju organiziranja sekcija i njihovog kvalitetnog rada. Danas u okviru BZK "Preporod" – Općinsko društvo Teočak djeluju sljedeće sekcije:
  - Foklor (tri uzrasta)
  - Muzička (koja redovno održava instruktivne časove)
  - Solisti
  - Hor za izvođenje ilahija
  - Hor za izvođenje sevdalinki
  - Dramska
  - Sekcija terenskog rada
  - Historijska
  - Novinarska
  - Recitatorska

  Nabavljena je tehnička oprema, i to: klavijature, dvd, cd radio, i određen broj knjiga za biblioteku.

Članovi "Preporoda" iz Teočaka veći broj vikenda provode na terenu s ciljem zaštite kulturno-historijskih spomenika, održavanja tih lokaliteta i puteva koji vode do njih. Plan je da se u budućnosti urede izletišta na teočanskim kulturno-historijskim lokalitetima. Tokom 2009. broj članova "Preporoda" višestruko se povećao, o čemu svjedoče brojne popunjene pristupnice.

Predsjednik
Munever Džuzdanović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tomislavgrad

U ovoj godini navršava se punih osamnaest godina od obnavljanja i rada BZK "Preporod" Tomislavgrad. U tom razdoblju rad Društva se odvijao u skladu s finansijskim mogućnostima i oscilirao je iz godine u godinu, jer, ruku na srce, uslovi za boljitak bili su ispod svakog nivoa, a bez prostorija za rad i stalnih materijalnih sredstava nisu se mogla organizirati kulturna dešavanja, htjeli mi to ili ne. Ali, s obzirom na sve spomenuto, kulturni poslenici ovog Društva uz pomoć pojedinaca i sponzora, ipak, uspjeli realizirati jedan dio programskih sadržaja, prije svega tu mislimo na sljedeće:

- U kontinuitetu u ime ovog društva nakon usvajanja programskih sadržaja, izdaje se kratko saopćenje i javnost upoznaje, putem radija koji egzistira na ovim prostorima, o najznačajnijim aktivnostima Društva.
- Kulturni poslenici redovno prisustvuju pozivima na zborove predsjednika Društva i održavaju komunikaciju sa stručnim službama Matičnog odbora, te predsjednikom BZK "Preporod" i drugim kulturnjacima koji se okupljaju oko ove institucije.
- U saradnji s ostalim bošnjačkim organizacijama, organiziramo obilježavanje bajrama, kao i učestvovanje u organizaciji iftara.
- Za najmlađu populaciju ogranizirane su javne tribine o temama "Osnove demokratije", "Štetnost alkohola i droge na život mladih", "Evropska unija, DA ili NE", "Ekologija i mladi", "Žena kao stub familije" itd.
- U saradnji s G.U.Ž. "Duvanjke" organizirana je izložba rukotvorina žena s ovog podneblja, a u večernjim satima i degustacija starobosanskih jela i pića.
- U ljetnom periodu za omladinu i studente, s područja gdje žive Bošnjaci, organizirani su malonogometni turnir otvorenog i dvoranskog timskog takmičenja.
- U saradnji s IZ-om organizirana su bajramska sijela, te obilježavanje mevluda i hidžretske nove godine.
- Upućivana su cirkularna pisma društvima na području FBiH, te institucijama na nivou općina, kantona, FBiH i Države (nažalost, bez nekih značajnijih rezultata).
- Ženski hor je i ove godine svoju aktivnost fokusirao obilježavanjem bajrama, mevluda i učestvovanjem u drugim općinama: Livno, Mostar, Glamoč, Sarajevo i Zenica.
- I ove godine u sklopu manifestacije ljubiteljima kazališta predstavljena je predstava "Amanet" u izvedbi teatra "FEDRA" iz Bugojna, autora Vahida Durakovića.
- Uz koordinaciju ostalih bošnjačkih institucija počeli su radovi na obnavljanju prostorija za rad koje su u devastiranom stanju.

– Za obilježavanje obljetnice stradanja bošnjačkih civila u duvanjskom selu Mokronoge članovi IO i drugi kulturni poslenici posjetili su porodice i tom prilikom uručili prigodne pakete (ovaj dio posla je odrađen zahvaljujući Direkcija za robne rezerve Kantona Sarajevo).
– Iz bibliotečke aktivnosti: popunjen je knjižni fond Gradske i područnih biblioteka (poklon od Matičnog odbora BZK "Preporod", Bošnjačkog instituta Fondacije Adil-beg Zulfikarpašić, te Univerzitetske biblioteke iz Sarajeva, kao i poklon pedeset naslova iz kućne biblioteke, Duvnjaka, pisca Muje Musagića Šoke).
– Aktualizirani su zahtjevi za sponzorstvo za izdavanje knjiga koje su, nažalost, i dalje u rukopisu.

Sve spomenute aktivnosti medijski su popraćene od lokalnih radiostanica itd.

Predsjednik
Senad Džanković

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Travnik

Ovaj izvještaj sadrži opis najznačajnijih djelovanja i hronološki popis aktivnosti koje je Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" – Općinsko društvo Travnik realiziralo tokom 2009. godine. U ovom izvještajnom periodu održan je niz sastanaka na kojima je razmatrana problematika u vezi s realizacijom aktivnosti planiranih Programom rada Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" – Općinsko društvo Travnik za 2009. godinu, kako ga je utvrdio Izvršni odbor. Travnički "Preporod" je zauzeo stav da kontinuirano djeluje na poboljšanju uvjeta rada i trajnom rješavanju osnovnih statusnih pitanja. U tom smislu smo Službi za urbanizam, građenje, katastar i imovinsko-pravne poslove Općine Travnik podnijeli Zahtjev za dodjelu građevinskog zemljišta za izgradnju poslovnoga objekta BZK "Preporod" Travnik, budući da sada koristimo prostorije koje nam je ustupila Općina (ugovorni odnos).

Kulturna manifestacija "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka" bila je centralna kulturna manifestacija u Travniku tokom jeseni 2009. godine.

I u okviru ovogodišnje manifestacije "Preporod" je među srednjoškolskom omladinom raspisao Konkurs za najbolji literarni rad, što je, uz organiziranje kursa arapskog jezika i pokretanja podlista "Divana za mlade", dobar način da se animiraju mlade osobe i uključe u "Preporodove" aktivnosti.

Kurs arapskog jezika nastavio je rad u IV, odnosno V stepenu 1. ciklusa, a počeo je i I stepen 2. ciklusa.

Tokom 2009. godine, u organizaciji travničkoga "Preporoda", kulturna javnost Travnika mogla je prisustvovati sljedećim sadržajima:

- U "Preporodu" je 16. matra, održana svečanost na kojoj su dodijeljene diplome polaznicima kursa arapskog jezika koji su uspješno završili III stepen.
- Članice "Preporodove" Sekcije za revitalizaciju narodnih rukotvorina "Zlatne ruke", 24. i 25. aprila, aktivno su učestvovale u radu Konferencije žena Bosne i Hercegovine, koja je održana u Travniku.
- U galeriji "Terra" u Travniku je 14. maja, postavljena izložba slika Likovnoga kruga zeničkoga "Preporoda".
- U "Preporodu" je 11. jula, održana svečanost na kojoj su dodijeljene diplome polaznicima kursa arapskog jezika koji su uspješno završili IV stepen.
- Dvanaestog jula, članice "Preporodove" sekcije za revitalizaciju narodnih rukotvorina "Zlatne ruke" učestvovale su na tradicionalnoj manifestaciji "Grahijada" na Plivskom jezeru.
- Osamanestog augusta, održan je koncert "U susret ramazanu", na kojem su učestvovali vokalni ansambli "Rejjan", iz Sarajeva, i "Sejfullah", iz Konjica.
- U "Preporodu" je, 28. augusta, organiziran zajednički iftar.
- U Općini Travnik publici je 7. septembra predstavljena knjiga *Bedr i u Bosni*, autora Hasiba Mušinbegovića i Fahrudina Zolote.
- Šestog novembra, održana je svečanost povodom početka ovogodišnje manifestacije "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamuije Žepčaka". Svečani program u kojem su učestvovali travnički studenti i članovi hora Elči Ibrahim-pašine medrese održan je u unutrašnjosti Ilhamijinog.
- Sedmog i osmog novembra u "Preporodu" je organizirana Likovna radionica kaligrafije, u saradnji sa studentima Likovne akademije u Sarajevu.
- U "Preporodu" je 8. novembra postavljena izložba radova nastalih tokom Likovne radionice.
- Desetog novembra, u amfiteatru Fakulteta "Apeiron" predstavljena je knjiga *Četiri teatarska komada* Rusmira Agačevića Rusa.
- U prostorijama Šahovskog kluba Travnik 14. novembra održan je šahovski turnir, nakon čega su proglašeni postignuti rezultati i najuspješnijima uručene prigodne nagrade.
- Sedamnaestog novembra u "Preporodu" je postavljena izložba ručnih radova zeničkoga "Preporoda" "Otrgnuto od zaborava".
- U holu Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku 21. novembra održan je kolaž-program u okviru kojega su proglašeni najbolji radovi pristigli na Konkurs za najbolji literarni rad i autorima dodijeljene nagrade, mr. Ahmed Adilović je održao prigodno predavanje i na kraju održan je koncert vokalnog ansambla "Dah ljubavi", iz Sarajeva.
- Dvadeset drugog novembra u Osojskoj tekiji u Travniku, kao završni program ovogodišnje manifestacije, u spomen Ilhamije kao derviša i imama

Ferhat-pašine džamije, proučen je zikr, a dr. Džemail Ibranović održao je prigodno predavanje. Plakat za manifestaciju "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka" dizajnirao je akademski dizajner mr. Asim Đelilović, a pojedini programi odvijali su se u saradnji s Likovnom akademijom u Sarajevu, Elči Ibrahim-pašinom medresom u Travniku, Šahovskim klubom Travnik i fakultetom "Apeiron".

Napominjemo da su svi programski sadržaji bili medijski praćeni.

I u toku 2009. godine u "Preporodovoj" kancelariji svakoga radnog dana radi sekretar Društva (pola radnog vremena).

Kao i prethodnih godina, nastavljena je dobra saradnja s medijskim kućama te s određenim institucijama iz oblasti kulture i obrazovanja, kao i s općinskim i kantonalnim organima vlasti. Ističemo saradnju sa studentima Akademije likovnih umjetnosti u Sarajevu, sa Zavičajnim muzejom Travnik, s Osnovnom školom Travnik, Elči Ibrahim-pašinom medresom u Travniku i Mješovitom srednjom školom Travnik.

Predsjednica
Amra Lolić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tuzla

Program rada Općinskog društva BZK "Preporod" OD Tuzla zasniva se na osnovnim programskim zadacima i ciljevima BZK "Preporod" BiH usklađenim sa osnovnim zadacima Društva utvrđenih Statutom.

BZK "Preporod" OD Tuzla kontinuirano, već 18 godina, aktivnost ostvaruje u različitim oblicima kulture i umjetnosti, izdavačkom djelatnošću, javnim manifestacijama, naučnim tribinama, promocijama i drugim segmentima Društva.

U sklopu rada Društva, 14. aprila 2008. godine formirana je podružnica BZK "Preporod" Gornja Tuzla kao organizaciona jedinica BZK "Preporod" koja djeluje u lokalnoj zajednici Gornje Tuzle i šire, shodno činjenici da je Gornja Tuzla dislocirana, najveća mjesna zajednica grada Tuzle. U Gornjoj Tuzli živi gotovo 10.000 stanovnika i ova podružnica podmiruje kulturne potrebe lokalne zajednice.

Slijedeći kontinuitet trajanja, Godišnji plan i program Društva i podružnice, rad Društva je prilagođen sociokulturnim potrebama trenutka, kadrovskim potencijalima i javnim i kulturnim interesima lokalnih zajednica BZK "Preporod" Općinsko društvo Tuzla radi na bazi nekoliko segmenata Društva: Izdavačka djelatnost, Kulturni krug saza i sevdaha, Književni klub, Klub likovnih umjetnika, Klub istraživača iz polja kulturne historije. Podružnica Gornja Tuzla radi na planu sljedećih segmenata Podružnice: sekcija narodnih običaja, hor, folklorni ansambl "Sehara", turistička sekcija, vokalna skupina i narodni ansambl.

Izdavačka djelatnost

– Časopis "Pogledi" je izlazio u ratu, tako da ga smatramo borcem i ulažemo velike napore da izlazi kontinuirano.
– "Godišnjak" Društva – anal koji slikom i riječju prati događanja BZK "Preporod" Općinsko društvo Tuzla.
– Zajednička zbirka "Preporodovog" literarnog stvaralaštva.
  U okviru Književnog kluba Društva rade 22 autora i ove godine se ukazala mogućnost za štampanje druge zajedničke zbirke.

Promocije i tribine

Trinaestog februara, 2009. godine – promocija knjige Muhidina Pašića *Malo duše bosanske*. Promotori su bili: Meliha Terzić, prof. dr. Adnan Jahić, dr. Asim Tenić, mr. Jasna Hadžiselimović i Nura Ahmetbegović.

Četvrtog juna, 2009. godine – promocija romana *Miraz* autorice Nizame Čaušević-Granov. Promotori su bili: književnik Mehmed Đedović i mr. Jasna Hadžiselimović.

Dvadeset trećeg decembra, 2009. godine – promocija knjige poezije *Slovo mudrosti* autorice Šeherzade Jakupović u Domu u Gornjoj Tuzli. Promotori su bili: Hrustan Nočić i Enisa Žunić.

"Svjetski dan poezije" održan je 21. marta 2009. godine u BKC-u Tuzla. Učesnici su bili pjesnici, i članovi književnih klubova "Preporoda" Tuzlanskog kantona, "Preporod" Sapna, Gračanica, Tuzla, Živinice, Kalesija i Teočak.

Povodom Dana planete Zemlje, u sali BZK "Preporod" OD Tuzla 22. aprila 2009. godine, održana je tribina na kojoj su učestvovali prof. dr. Sabit Begić i mr. Osman Kozlić.

Zajedničke sjednice Savjeta i Izvršnog odbora, svečane sjednice

- 1. marta 2009. godine – Svečana sjednica povodom Dana nezavisnosti u sali Doma kulture Gornja Tuzla;
- 22. aprila 2009. godine – Sjednica Savjeta i Izvršnog odbora;
- 14. maja 2009. godine – Izvještajna sjednica Savjeta i Izvršnog odbora;
- 19. augusta 2009. godine – Sjednica Savjeta i Izvršnog odbora;
- 25. novembra 2009. godine – Svečana sjednica povodom Dana državnosti.

Koncerti i akademije

Petog januara, 2009. godine – Večer kola i igara – Dom kulture Gornja Tuzla. Predstavio se folklorni ansambl "Sehara" koji radi u sklopu Podružnice BZK "Preporod" OD Tuzla – Podružnica Gornja Tuzla, a gostovao je na Svjetskoj

smotri folklora u Mađarskoj, na svim smotrama folklora u Konjicu, Vitezu, Tuzli, te bio domaćin Federalnoj smotri folklora u Gornjoj Tuzli.

Devetnaestog juna, 2009. godine – koncert povodom Dana mjesne zajednice Gornja Tuzla. Učestvovali su: F. A. "Sehara" i Narodni ansambl Podružnice.

Sedamanaestog augusta, 2009. godine, Dom kulture Gornja Tuzla koncert "U susret Ramazanu". Učestvovali su: Aida Srna i F.A. "Sehara".

Osamnaestog augusta, 2009. godine Narodno pozorište Tuzla, koncert "U susret Ramazanu". Učestvovali su: Muhamed Mujkanović, Ramiza Milkunić, Safet Dedajić, Šejla Mehanović, Hrustan Nočić, Nermina Sinanagić, F. A. Panonija i Narodni orkestar mr. Rešada Ćilimkovića.

U susret Kurban-bajramu, 5. decembra je upriličen koncert u Domu kulture Gornja Tuzla. Učestvovali su izvođači ilahija i kasida iz Gornje Tuzle, Aida Srna i F.A. "Sehara".

Izložbe

Petog marta, 2009. godine – Izložba levhi kaligrafa iz Tuzlanskog kantona.

Desetog decembra, 2009. godine – stalna postavka likovnih radova urađenih na Koloniji "Vršani" 2009. godine.

BZK "Preporod" OD Tuzla nakon dugogodišnjih napora da finansijski pokrije likovnu koloniju sa međunarodnim učešćem je ove godine napokon uspio 17. decembra 2009. godine u svojoj namjeri i okupio je 22 likovna umjetnika sa svojim prisustvom daju značaj napuštenom gradskom lokalitetu Vršani, koji je kulturno historijski kuriozitet grada i okolice. Naime, kako se grad Tuzla razvijao ka istoku, mahala Vršani, koja je građena u turskom stilu, prije sedamdeset godina je napuštena od svojih stanovnika. Kako su kuće ostale, s haremlucima, selamlucima, avlijama, mejtef koji je sačuvan, stvorena je lijepa prilika da se pronađu elementi bistvovanja prije 70 godina i da se angažmanom lokalne zajednice vrati život u tu gradsku mahalu, koja je samo tri kilometra udaljena od naselja Slavinovići.

Kolonija Vršani je organizirana u prelijepom netaknutom prirodnom ambijentu. Azra Lolić je svojom poezijom oplemenila rad umjetnika tako da, prema mišljenju učesnika i gostiju, organizacija kolonije treba postati tradicionalna.

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tuzla je kao gost učestvovao na gotovo svim javnim manifestacijama grada Tuzle i Kantona, te dao doprinos kulturnom javnom životu lokalne zajednice.

Predsjednica
Jasna Hadžiselimović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Vitez

U 2009. godini BZK "Preporod" Vitez je nastavio svoj kontinuirani rad na promociji i unapređivanju bošnjačke kulture i tradicije kako na području matične općine, tako i van nje. U protekloj godini BZK "Preporod" Vitez nametnuo se kao jedan od nosilaca kulturnih zbivanja na području općine Vitez i možemo slobodno reći sa svojim prepoznatljivim radom postao jedna ozbiljna kulturna institucija koja iza sebe ostavlja vidljive rezultate.

Možemo se pohvaliti da smo u 2009. godini postali bogatiji za 50-ak novih članova pa je tako broj aktivnih članova BZK "Preporod" Vitez porastao na 250 od čega je više od dvije trećine mladih, koji su i glavni nosioci svih naših aktivnosti i projekata.

Folklorna sekcija BZK "Preporod" Vitez okuplja najviše članova, tako je i većina prošlogodišnjih aktivnosti bila upravo u vezi s radom ove sekcije, koja je s velikim uspjehom promovirala folklornu tradiciju i baštinu Bošnjaka širom BiH, ali van granica naše države. Tako smo s vlastitim folklornim ansamblom učestvovali na gotovo svim važnijim većim smotrama folklora u BiH, od kojih posebno izdvajamo:

- Međunarodna smotra folklora "Konjička sehara" Konjic;
- Međunarodna smotra folklora Jablanica;
- Međunarodna smotra folklora Donji Vakuf;
- Smotra folklora u Brčkom;
- Smotra folklora Karaul, Travnik.

Osim ovih kulturno-zabavnih manifestacija, koje su održavane u našoj zemlji, gostovali smo kod naših dragih prijatelja u Doboj-Istoku, Tuzli, Busovači, Kiseljaku itd. Kao jedno od najvažnijih i najuspješnijih gostovanja izdvajamo učešće na Međunarodnoj smotri folklora u gradu Edirne, u Turskoj. Upravo na ovom gostovanju naša folklorna sekcija potvrdila je svoju vrijednost i kvalitet, gdje je među učesnicima iz šesnaest različitih država proglašena kao jedan od najboljih folklornih ansambala i kao rezultat domaćin i organizator Festivala je upravo našem društvu uručio poziv da i 2010. godine učestvuje na ovom renomiranom festivalu folklora.

Naravno, pored gostovanja, BZK "Preporod" Vitez je u 2009. godini bio i organizator niza kulturno-zabavnih manifestacija na području matične općine.

Kao i svake, i u 2009. godini obilježili smo dva najveća vjerska praznika Bošnjaka, Ramazanski i Kurban-bajram, pa smo u skladu s tim građanima općine Vitez priredili dva "Bajramska posijela", gdje smo prezentirali sveukupan rad naših sekcija (folklorne, dramske, sekcije, hora ilahija i kasida). Posebno treba naglasiti da smo u prošloj godini prvi put realizirali slične programe, istina nešto skromnijeg programskog sadržaja, i u nekoliko mjesnih zajednica na području općine Vitez, kako bismo na taj način obogatili obilježavanje vjerskih praznika i u tim mjestima.

Osim organizacije kulturno-zabavnih manifestacija, prilikom obilježavanja vjerskih praznika BZK "Preporod" Vitez bio je i organizator manifestacije "Večer sevdaha" povodom obilježavanja Dana državnosti BiH.

Posebno smo ponosni na organizaciju 3. Međunarodne smotre folklora-Vitez 2009. na kojoj su osim našeg folklornog ansambla, učestvovali i ansambli iz Turske, Crne Gore i BiH. Naime, organizacija ovakvog jednog događaja bila je veliki izazov za kompletno Društvo, jer je termin smotre bio samo nekoliko dana od povratka naše folklorne sekcije iz Turske, tako da smo imali vrlo malo vremena za pripreme. Ipak, uspješno smo odgovorili zadatku i ovaj događaj ostat će upamćen kao jedan od najbolje organiziranih kulturno-zabavnih događaja u posljednjih nekoliko godina na području općine Vitez. Upravo to nas obavezuje da ova smotra folklora postane tradicionalna i da se, ukoliko je to moguće, održi svake godine.

U 2009. godini nastavili smo s praksom edukacije naših koreografa i umjetničkih rukovodilaca, pa smo tako učestvovali na tri vrlo jaka seminara za koreografe i umjetničke rukovodioce. Na ovim seminarima predavači su bili neki od najeminentnijih i najpriznatijih ljudi koji se bave folklorom i folklornim izražajem, tako da smo kroz seminare uspjeli obogatiti znanje naših koreografa koje će oni u budućem vremenu prenijeti na ostale članove.

Osim organizacije i učešća na različitim kulturnim događajima, BZK "Preporod" Vitez je uložio mnogo u nabavku materijalno-tehničkih sredstava, koja će poslužiti Društvu u njegovom daljem radu i angažmanu. Tako je 2009. godine donesena odluka da se pokrene realizacija nabavke kompletnog muzičkog razglasa i instrumenata, kako bi naša folklorna sekcija svoj rad prezentirala na što kvalitetniji način. Ova odluka je djelimično realizirana i potpuna realizacija se očekuje 2010. godine. Također dosta sredstava je uloženo na obogaćivanje kancelarijskih prostora u kojima Društvo djeluje.

Godina 2009. bila je i izborna godina BZK "Preporod" Vitez pa je u skladu s tim održana i Izborna skupština na kojoj su izabrani novi organi Društva (predsjednik i potpredsjednik Skupštine, Nadzorni odbor, Upravni odbor i Sud časti). Bitno je napomenuti da su imenovanja potvrđena jednoglasno i da su usvojene izmjene i dopune postojećeg statuta, koji je usklađen sa statutom BZK "Preporod" Bosne i Hercegovine.

BZK "Preporod" Vitez učestvovao je kao donator u organizaciji nekoliko sportskih i drugih događaja na području općine Vitez, čime smo dodatno potvrdili širinu našeg djelovanja.

Naše opredjeljenje da na kvalitetan i dostojanstven način prezentiramo kulturu i tradiciju Bošnjaka, kao i da kroz naše djelovanje u Društvo vežemo što veći broj mladih osoba pokazalo se kao uspješan model koji je u vrlo teškoj i finansijskoj i nestabilnoj godini unaprijedio rad Društva i postavio BZK "Preporod" Vitez kao respektabilnu kulturnu zajednicu.

Na razvijanju i unapređivanju kulture BZK "Preporod" Vitez kroz svoje sekcije će planirati i u 2010. godini pokazati da je kulturna baština Bosne i Hercegovine vezivno tkivo svih njenih stanovnika i da učenjem i prezentacijom vlastite kulture i tradicije jedino možemo cijeniti i poštovati druge kulturne zajednice u BiH.

Predsjednik
Fejzulah Bešo

BZK "Preporod" – Kulturno društvo Bošnjaka Zagreb

Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske "Preporod" iz Zagreba redovito izdaje časopise: "Behar" – časopis za kulturu i književna pitanja, "Preporodov Journal" – informativni časopis, "Jasmin"– dječiji časopis. "Behar" je dvomjesečnik, "Journal" mjesečnik, a Jasmin" izlazi dva puta godišnje.

Svake godine u okviru "Bošnjačkih riječi" "Preporod" organizira bajramska druženja, niz okruglih stolova, promocija ili predstavljanja kulturnih društava iz RH i BiH. Tako smo u 2009. godini predstavili djelovanje "Preporoda" iz Jajca, promovirali knjige koje je izdao "Preporod": Sv*emirsko putovanje Malog Princa* Amira Bukvića, promociju zbirki pjesama *Čudovita Bosna* Naske Frndića i *Tarih o Slavonki* Emsuda Sinanovića, promocija knjige eseja *Identitet, jezik i bosanska književnost*, posjet Bošnjacima Crne Gore, gdje se "Preporod" predstavio sa svojim izdavaštvom i monodramom *Kameni spavač*.

Pri našem društvu djeluje i Dramski studio "Orijent espresso", koji vrlo uspješno vodi Filip Mursel Begović. Studio je postavio na scenu *Kamenog spavača*, *Mesneviju*, *Ramu i Đulku*. *Mesnevija* je izazvala veliko interesovanje publike.

Ženski zbor "Bulbuli", pod vodstvom Ismeta Kurtovića njeguje izvornu sevdalinku. Zbor je snimio i svoj prvi CD s 12 pjesama. Zbor je sudjelovao na 2. smotri folklora u Dubrovniku.

Upravo su iz tiska izašla naša nova izdanja: zbirka kratkih priča *Džibrilove oči* Seada Begovića, roman *Sotonisti* Mesuda Šabanovića, zbirka pjesama *Riječi vraćene kući* Enesa Kiševića.

Predsjednik
Senad Nanić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Zavidovići

BZK "Preporod" Zavidovići nikad nije imao težu godinu u vezi s finansijskim stanjem, a samim tim i organiziranjem aktivnosti i manifestacija u svojoj režiji. Teška finansijska situacija u našem gradu znatno se odrazila i na budžet "Preporoda", te smo zaista bili u teškom stanju i morali smo reducirati svoje planove i zamisli. Mi smo u 2009. godini imali skroman budžet od svega 2000 KM i od aktivnosti ističemo dvije bajramske akademije i jednu promociju knjige u saradnji s Islamskom zajednicom, s kojom inače imamo veoma dobru i čestu saradnju u mnogim aktivnostima. Napominjemo da smo osnovali dvije sekcije pri "Preporodu": dramsku i folklornu, s ciljem da se naše aktivnosti prošire na tim poljima i da se na neki način dovede u red šarolikost u našem gradu, a u vezi s tim sekcijama i društvima koja se time bave, te da se na adekvatan i ispravan način predstavi taj dio naše bošnjačke kulture. U sklopu tih aktivnosti jedna grupa mladih ljudi je u vlastitoj režiji i uz pomoć privrednika i dijelom Općine, a sve pod pokroviteljstvom "Preporoda", posjetila Tursku, i tamo predstavila dio naše kulturne baštine. Nadamo se da će 2010. godina biti bolja i da ćemo imati više novca, a samim tim i moći, organizirati sve što smo planirali u ovoj godini.

Predsjednik
Samir Hasičić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Zenica

Januar

U domu "Preporoda" 10. januara održan je prigodan program za djecu povodom završetka kursa stranih jezika, a u organizaciji Centra stranih jezika "Step by step" Tešanj.

Šesnaestog januara, u domu "Preporoda", održan je humanitarni koncert za pomoć u liječenju dječaka Dževada Talića iz sela Lokvine. U muzičkom programu učestvovali su članovi "Preporoda" i estradni izvođači iz Zenice.

Februar

Povodom 1. marta, Dana nezavisnosti BiH, 27. februara u Frankfurtu (SR Njemačka) priređen je kolažni program s nazivom "S domovinom u srcima", a 28. februara u Dortmundu (SR Njemačka).

U domu "Preporoda" 27. februara održan je svečani program povodom Dana nezavisnosti u organizaciji Druge gimnazije Zenica.

Iz štampe je izišla knjiga karikatura *Arabeske i groteske* autora Alije Kulenovića, u izdanju BZK "Preporod".

Mart

U Muzeju grada Zenice 7. marta održana je Izložba slika povodom 8. marta, Dana žena.

Izložbu pripremile članice likovnog kruga BZK "Preporod".

U domu "Preporoda" 11. marta održana je književna večer učenika OŠ "Musa Ćazim Ćatić".

U sklopu općinske akcije "Proljetno čišćenje grada" 14. marta organizirana je akcija čišćenja i uređenja vanjskog prostora "Preporoda". U akciji učestvovala 42 člana, a trajala je od 10,00 do 15,00 sati.

Iz štampe izišla knjiga poezije *Pjev vrana u magli* autora Taiba Spahića u izdanju BZK "Preporod".

April

U domu "Preporoda" 3. aprila održana je premijera amaterskog filma *Crta*, autora Mirze Begovića. Muziku za film je radio Nedim Talić, dok je tekst za sound track filma radio Ikbal Smajlović u izvedbi Afana Smajlovića. Nakon prikazivanja filma u muzičkom performansu učestvovali su: Kenan Delić Reflex, Afan Smajlović i Hanka Paldum.

Šestog aprila je izvedena prezentacija spravljanja ćetenije u Bosanskoj kući u Vranduku, a u sklopu snimanja TV emisije o gradovima BiH u produkciji HRT-a koju uređuje poznati novinar Goran Milić.

U domu "Preporoda" 13. aprila održana je promocija knjige *Pjev vrana u magli* autora Taiba Spahića. Knjigu su promovirali pjesnikinja Seida Ćehajić, književni kritičar Željko Grahovac i prof. Midhat Kasap.

Četrnaestog aprila je u domu "Preporoda" održan prigodan program povodom obilježavanja 8. godišnjice izlaženja časopisa "Zehra". U muzičkom programu učestvovali hor "Kevser" Sarajevo i hor "Preporoda" Zenica.

Hor "Preporoda" i multimedijalna sekcija u 15. aprila učestvovali su u programu Akademije povodom Dana Armije koja je održana u Bosanskom narodnom pozorištu Zenica.

Petnaestog aprila, hor "Preporoda" učestvovao je programu otvaranja Centralnog spomen obilježja šehidima i poginulim borcima i svim civilima stradalim na području općine Zenica.

U domu "Preporoda" 16. aprila su održane promotivne aktivnosti firme Klett d. o. o. Sarajeva u sklopu prezentacije udžbenika za osnovne škole.

Sedamnaestog aprila, u domu "Preporoda", održan je svečani program povodom Dana OŠ "Meša Selimović".

U domu "Preporoda" 20. aprila je održana premjera lirsko-dramske predstave *Ptica u kavezu* u izvođenju dramske sekcije "Preporoda". Scenarij i režiju za predstava uradila je prof. Rusmira Hadžić.

U likovnoj galeriji "Likum 76" u Visokom 21. aprila priređena je Izložba slika članica Likovnog kruga "Preporoda". Visočkoj publici svoje radove predstavile je Emina Amira Pašalić, Subhija Hafizović, Meliha Družić, Mirsada Čolaković, Amna Sofić i Alma Islambegović.

U prostoru Sinagoge u Zenici 28. aprila održana je Prva samostalna izložba slika Amne Sofić. Na otvaranju izložbe govorili su akademski slikar Muhamed Bajramović, prof. Nedžad Fejzić i Faruk Kadrić, sekretar "Preporoda".

Iz štampe je izišao katalog Prva samostalna izložba slika Amne Sofić u izdanju BZK "Preporod" Zenica.

Maj

U hrvatskom domu "Kralja Tomislava" u Zenici 5. maja izveden je kolažni program u izvođenju članova HKD "Napredak", SPKD "Prosveta" i BZK "Preporod" Zenica. U svom dijelu programa dramska sekcija BZK "Preporod" izvela je lirsko-dramsku predstavu *Ptica u kafezu*. Program je održan u sklopu saradnje triju nacionalnih društava.

U Medresi "Osman ef. Redžović" Čajangrad – Visoko 10. maja održana je predstava "Tradicionalna bošnjačka svadba" u izvođenju dramske sekcije "Preporoda".

U galeriji "Terra" u Travniku 14. maja priređena je izložba slika "Female". Izlagale članice Likovnog kruga "Preporoda". Ljubiteljima umjetnosti predstavljeni su radovi Emine Amire Pašalić, Subhije Hafizović, Melihe Družić, Mirsade Čolaković, Amne Sofić i Alme Islambegović.

Učešće u realizaciji Programa obilježavanja 17. godišnjice Prve brigade Zenica – 303 viteške brigade i Željezarskog bataljona održanom u kompleksu Spomen-obilježja radnicima "Željezare Zenica" poginulim u odbrambeno-oslobodilačkom ratu.

U Muzeju grada Zenice 18. maja održana je promocija knjige karikatura *Arabeske i groteske* autora Alije Kulenovića. O knjizi su govorili književnik Adnadin Jašarević, te predstavnici "Preporoda" Amna Sofić i Faruk Kadrić.

Devetnaestog maja, u domu "Preporoda" održan je prigodan Koncert učenika Osnovne muzičke škole Zenica.

U domu "Preporoda" 27. maja održan je svečani program povodom Dana OŠ "Vladimir Nazor" Zenica.

Tridesetog maja, učešće na centralnoj manifestaciji obilježavanja godišnjica zeničkih brigada i drugih jedinica pod geslom "Majski zov slobode", koja je održana na planinskom platou Smetovi. Manifestaciji je prisustvovalo gotovo 2000 građana. Prisutnima se obratio general Enver Hadžihasanović. Među učesnicima u kulturno-umjetničkom programu bili su i članovi "Preporodovih" sekcija: hor, folklorni ansambl, vokalni solisti i multimedijalna sekcija.

Juni

U domu "Preporoda" 4. juna održana je II Izložba dječijih ručnih radova. Radove je izložilo 40 članova sekcije za rukotvorine. Predstavljeno je 70-ak ručnih radova.

Folklorna sekcija "Preporoda" 6. juna je učestvovala na Sedmom festivalu folklora "Zenica 2009", među 10 folklornih grupa i ansambala iz BiH.

U domu "Preporoda" 11. juna održan je prigodan dječiji kolažni program u organizaciji UG "Naša djeca" Zenica, partner BZK "Preporod".

Dvadeset petog juna održana je redovna Godišnja skupština BZK "Preporod", na kojoj su razmatrani i usvojeni izvještaji o radu i finansijskom poslovanju za period septembar 2007. – 31. decembar 2008. godine, donesenih odluka o izmjenama i dopunama Statuta, odluka o razrješenju dužnosti dvaju članova Upravnog odbora, te Program rada za 2009. godinu.

Juli

Od 4. do 6. jula na drevnoj tvrđavi Vranduk održana Likovna kolonija o temi "Stara Bosna". Na koloniji je učestvovalo 11 slikara iz Kalesije, Bužima, Gračanice i Zenice (Amir Salihović, Sead Emrić, Refka Čajić, Enes Imamović, Meliha Družić, Amira-Emina Pašalić, Amna Sofić, Alma Islambegović, Subhija Hafizović, Mirsada Čajlaković, Isa Pašalić). Likovnu koloniju je organizirala BZK "Preporod" Zenica u saradnji sa BZK "Preporod" Kalesija.

U okviru kulturne manifestacije Dani sevdaha "Vranduk – 2009", 17. jula je u tvrđavi Vranduk upriličena amaterska predstava *Tradicionalna bošnjačka svadba* u izvođenju članova dramske sekcije "Preporoda".

BZK "Preporod" bila je 18. jula partner u organizaciji Festivala sevdaha na Vranduku, koji se također održavao u sklopu manifestacije "Dani sevdaha". Tom prilikom u Busanskoj kući u Vranduku održan je razgovor o temi "Sevdalinka nekada i sada" u kojem su učestvovali doajeni sevdalinke Sejo Pitić, Muhamed Mujkanović, Nedžad Imamović i Zekija Čuturić, kao i drugi sagovornici.

U domu "Preporoda" 22. jula održana je audicija među kandidatima prijavljenim za učešće na Trećem omladinskom festivalu ilahija i kasida. Na ovoj, prvoj, audiciji učestvovalo je 26 kandidata. Audicijom je rukovodio poseban stručni žiri.

August

Drugog augusta, priređen je kulturno-umjetnički program u okviru vjersko-kulturne manifestacije "Lastavica – 2009". U programu su učestvovali: vokalna grupa BZK "Preporod" Zenica; folklorni ansambl KUD "Plamen" s vokalnim solistima; folklorni ansambl KUD "Fadil Dogdibegović Dikan" (Kakanj) i ansambl "Bosnia folk" s vokalnim solistima. Voditelj i narator bio je glumac Hazim Begagić. Organizator programa bila je BZK "Preporod" Zenica.

U domu "Preporoda" 12. augusta održana je likovna izložba u okviru koje su prezentirani radovi o temi "Stara Bosna", nastali u likovnoj koloniji, održanoj na

drevnoj tvrđavi Vranduk. Predstavljeni su radovi Seada Emrića (Bužim), Enesa Imamovića i Refke Čajić (Gračanica), Amira Salihovića (Kalesija), te Alme Islambegović, Melihe Družić, Emine Amire Pašalić, Amne Sofić, Subhije Hafizović, Mirsade Čajlaković i Ise Pašalića (Zenica). Osim toga, Amna Sofić predstavila se sa 26 slika džamija s područja zeničke općine, naslikanih na staklu, što je njena druga samostalna izložba. Izložba je upriličena u povodu nastupajućeg ramazana.

U selu Arnauti, u fiskulturnoj dvorani OŠ "Arnauti", 14. augusta u 20:30 sati, održana je promocija knjige *Arnauti – Stid nas je vratiti se* autorice Jasmine Arnaut-Imamović. Promotori knjige bili su profesori Mahir Arnaut i Mensur Milak, te Faruk Kadrić u ime BZK "Preporod", izdavača knjige. Petnaestog augusta – učešće u organizaciji manifestacije "Šerijatsko vjenčanje", održanoj na atletskom stadionu Kamberovića polje.

Učešće u organizaciji centralne predramazanske manifestacije u BiH "Moj umete", održanoj u Gradskoj areni Zenica.

Vokalna grupa "Preporoda" 18. augusta učestvovala je u prigodnom predramazanskom programu održanom u Vitezu. U programu su još učestvovali horovi BZK "Preporod" iz Žepča, Busovače i Viteza, kao i KUD "Ilhamija" Željezno Polje – Žepče.

U domu "Preporoda" 22. augusta održana je druga audicija za izbor takmičara Trećeg omladinskog festivala ilahija i kasida. Na audiciju su se prijavila 23 kandidata.

Dvadeset petog augusta, u domu "Preporoda" održana je promocija udžbenika za osnovne škole. Organizator promocije za područja Ze-Do kantona bila je izdavačka kuća "Klett" Sarajevo.

U domu "Preporoda" 28. augusta priređen je iftar za žene. Iftaru se odazvalo više od četrdeset Zeničanki iz kulturnog, javnog i političkog života. Učesnice iftara su same kod kuće pripremale po jedno ili više tradicionalnih jela, tako da je ovaj iftar, osim druženja, bio svojevrsna promocija tradicionalnih bošnjačkih jela i običaja. Ambijent ifatara upotpunjen je izložbom likovnih i dječijih ručnih radova, koje su prezentitrale članice Likovnog kruga i sekcija za rukotvorine "Preporoda".

U BKC "Alija Izetbegović" u Kalesiji, u okviru manifestacije "Dani *povelje Kulina bana*", 29. augusta, članice Likovnog kruga "Preporoda" predstavile su se izložbom slika o temi "Stara Bosna" (slike nastale u likovnoj kolonija na Vranduku) i izložbom crteža zeničkih džamija Amne Sofić.

Septembar

U domu "Preporoda" 20. septembra održan je tradicionalni prijem povodom Ramazanskog bajrama. Prijemu su prisustvovale ličnosti iz javnog, političkog, kullturnog i privrednog života grada i Kantona, kao i predstavnici svih vjerskih zajednica, medija i druge zvanice. Prigodna obraćanja imali su Amna Sofić, predsjednica "Preporoda" i Jakub ef. Salkica, glavni imam Medžlisa IZ Zenica.

Prijem je upotpunjen prigodnim kulturno-umjetničkim programom u izvođenju članova BZK "Preporod" i Srednje muzičke škole Zenica.

U Bosanskom narodnom pozorištu 21. septembra održan je Treći internacionalni omladinski festival ilahija i kasida. U festivalskoj večeri takmičilo se 12 izvođača iz nekoliko gradova Bosne i Hercegovine (Kakanj, Žepče, Goražde, Livno, Vitez, Tešanj, Zenica). Nagrada za najbolju novoizvedenu ilahiju pripala je Sakibu Peskiću iz Viteza, a nagrada medija dodijeljena je Ajni Hasanbegović iz Zenice. Odlukom stručnog žirija treće mjesto pripalo je duetu Amili Golub i Berisu Čičkušiću iz Livna, a drugo Vedadu Arnautu iz Zenice. Pobjednik Festivala je Salem Hurić iz Goražda. Predsjednik žirija bio je uvaženi profesor Mehmed Bajraktarević iz Sarajeva. Sve izvođače uživo su pratili Festivalski orkestar, te Omladinski hor Zenica i hor BZK "Preporod" Zenica. U revijalnom dijelu Festivala učestvovali su afirmirani izvođači: hor "Gazel" – Sarajevo; Omladinski hor Zenica; Kamerni orkestar Zenica; Enes Ukić – R. Srbija; Nusreta Kobić i Afan Smajlović – Zenica.

U Gradačcu je, 23. septembra, otvorena izložba Likovnog kruga "Preporod" s nazivom "Bosanska rapsodija". Svoje likovne radove izložile su: Mirsada Čajlaković; Meliha Družić; Alma Islambegović; Amira Emina Pašalić; Amna Sofić. Predstavljeno je 40 radova slikanih u različitim tehnikama. Izložba je upriličena u sklopu saradnje "Preporoda" Gradačca i Zenice, a održana je povodom otvaranja tradicionalnog "Sajma šljive" u Gradačcu. Promotor izložbe bio je Faruk Kadrić. Izložba je bila otvorena do 7. oktobra 2009. godine.

Povodom Svjetskog dana gluhih i nagluhih u domu "Preporoda" 25. septembra otvorena je izložba autora Abdulaha Hodžića s nazivom "Manus, manum, lavat" ("Ruka, ruku, mije"). Ovo je 11. samostalna izložba slikara Abdulaha Hodžića, koji je u oktobru prošle godine obilježio pet desetljeća likovnog stvaralaštva. Na izložbi su prezentirana 42 crteža ruku, uz prigodne filozofske tekstove i humoristično-satiričke intonacije. Za posjetioce izložba je bila otvorena do 8. oktobra 2009. godine.

Oktobar

U okviru Likovnog bijenala u Tuzli, 20. oktobra su predstavljeni i likovni radovi Amne Sofić i Subhije Hafizović, članica Likovnog kruga "Preporoda".

Povodom mjeseca knjige, u domu "Preporoda", 23. oktobra je održana pomocija romana *Bracikina družina* autora Bajruzina Hajre Planjca. Odlomke iz romana kazivali su učenici zeničkih osnovnih škola kao i sam autor. Prigodan kolažni program izvela su djeca zeničkih vrtića, te učenici OŠ: "Edhem Mulabdić", "Meša Selimović", "Musa Ćazim Ćatić", "Vladimir Nazor" i "Skender Kulenović". Ovom prigodom, Izdavačka kuća "Planjax" Tešanj dodijelila je BZK "Preporod" Zenica povelju "Ponosni prijatelj knjige" za svesrdan doprinos na popularizaciji i afirmaciji knjige za djecu i mlade u Bosni i Hercegovini.

Delegacija "Preporoda" 28. oktobra obavila je radnu posjetu BZK "Preporod" Doboj Istok. Delegaciju u sastavu Amna Sofić, Enver Talić i Faruk Kadrić primio

je Ismet Suljić, predsjednik "Preporoda" Doboj Istok. Tokom razgovora izvršeno je upoznavanje i razmjena iskustava u radu društava. Također, razmotreni su i mogući oblici saradnje dvaju društava.

Novembar

U domu "Preporoda" 16. novembra održana je promocija knjige *Smijeh, zgode i nezgode oko vrandučke kotline*, prvjenac Seida Imamovića. Promotori su bili: književni kritičar Željko Grahovac, pisac Abdulah Alić Lono, Faruk Kadrić iz "Prepooroda" i autor Seid Imamović. Prigodne priče iz knjige kazivao je Salko Klapuh, član dramske sekcije "Preporoda".

U prostorijama BZK "Preporod" Travnik, u okviru manifestacije "Ilhamijini dani", 17. novembra priređena je Izložba dječijih ručnih radova. Izloženo je 80-ak radova, koji su nastali u okviru "Preporodove" radionice sekcije za rukotvorine. Uvodničari su bili Amra Lolić, predsjednica BZK "Preporod" Travnik, Nejira Serdarević, voditeljica sekcije, i Amna Sofić, predsjednica BZK "Preporod" Zenica. Izložbu je otvorio Faruk Kadrić, sekretar BZK "Preporod" Zenica.

U domu "Preporoda" 19. novembra priređena je Izložba likovnih radova "Artefacat". Radovi su nastali na kreativnim radionicima, koje su održavane tokom oktobra do sredine novembra ove godine. Izložba je bila prodajnog karaktera, a prikupljena sredstva u iznosu 380 KM uplaćena su za liječenje oboljele djece u akciji koju vodi UG "Poletarac" Zenica. Kreativne radionice su realizirali članice Likovnog kruga: Amna Sofić, Mediha Selman, Meliha Družić, Amira Emina Pašalić, Subhija Hafizović, Mirsada Čajlaković. Polaznice kreativnih radionica su bile: Zahida Šišić, Dženeta Šišić, Vildana Kondić, Đevdana Brajić, Semira Karić, Sahiba Latić, Aida Begić, dr. Jasminka Hadžić, Dženana Sivac, Velida Kulenović, Amra Malkoć i Irma Smajić.

U domu "Preporoda" 23. novembra održana je Izložba kaligrafskih zapisa i promocija knjige *Umjetnost islamske kaligrafije* autora prof. dr. Ćazima Hadžimejlića. Promotori izložbe su bili prof. dr. Zuhdija Adilović, prof. Muhamed Bajramović, akademski slikar, Anis Aljić, direktor izdavačke kuće "Sedam" iz Sarajeva, te autor prof. dr. Ćazim Hadžimejlić. Moderator je bio Faruk Kadrić, a izložbu je otvorila Amna Sofić, predsjednica BZK "Preporod" Zenica. BZK "Preporod" je povodom Izložbe priredio i poseban katalog *Kaligrafija*, Ćazima Hadžimejlića u tiražu od 200 primjeraka.

Dvadeset četvrtog novembra u domu "Preporoda" održan je prigodan svečani program povodom 25. novembra, Dana državnosti BiH. Organizatori programa su bili Udruženje antifašista i boraca NOR-a i BZK "Preporod". O značaju 25. novembra govorio je prof. Jadranko Ćimić, a u kulturno-umjetničkom programu učestvovali su učenici OŠ "Musa Ćazim Ćatić" i članovi "Preporoda".

U domu "Preporoda" 26. novembra priređen je program s nazivom "Nek̓ mirišu avlije" a u povodu Kurban-bajrama. U programu učestvovali učenici zeničkih osnovnih škola ("Meša Selimović", "Edhem Mulabdić", "Mak Dizdar", "Musa Ćazim Ćatić", "Vladimir Nazor", "Skender Kulenović") i članovi "Preporoda".

Povodom Kurban-bajrama, 30. novembra u domu "Preporoda" je održan svečani prijem kojem su prisustvovale ličnosti iz javnog, političkog, kullturnog i privrednog života grada i Kantona, te predstavnici svih vjerskih zajednica, mediji i druge zvanice. Prisutnima su se obratili Amna Sofić, predsjednica "Preporoda", i hfz. Enes ef. Beganović, zamjenik glavnog imama Medžlisa IZ Zenica. Prigodan kulturno-umjetnički program izveli su članovi muzičkog ansambla "Preporoda". Narator i voditelj bio je glumac Hazim Begagić. Uz prigodnu video-projekciju, prijem je bio obogaćen i postavkom izložbe kaligrafskih zapisa prof. dr. Ćazima Hadžimejlića.

Decembar

Trinaesti Bajramski malonogometni turnir zeničkih mahala održan je povodom Kurban-bajrama 28. i 29. novembra, a nastavak 4. i 5. decembra u dvorani Bilmišće, dok je finalni dio turnira odigran 6. decembra 2009. godine u Gradskoj areni. Na turnir se prijavila 51 ekipa, čime je nastavljen trend masovnog učešća na ovoj tradicionalnoj manifestaciji. Tokom turnira odigrano je 70-ak utakmica i jedna revijalna humanitarnog karaktera.

U revijalnoj utakmici humanitarnog karaktera, koja je odigrana u Gradskoj areni prije finalne, nastupile su ekipe "plavih" i "crvenih", sastavljene od poznatih sportista i estradnih zvijezda iz Zenice i BiH. Utakmica je poslužila za prikupljanje dobrovoljnih priloga namijenjenih za liječenje oboljelog zeničkog mališana Amora Selimovića.

Nagrade najuspješnijim ekipama uručio je načelnik Općine Zenica Husejin Smajlović. Prvo mjesto pripalo je ekipi Blatuša 18, drugo Donja Gračanica, treće ul. Stjepana Radića, a četvrto ekipi Odmut.

U Vitezu su 2. decembra predstavnici "Preporoda" (Amna Sofić i Faruk Kadrić) razgovarali sa Zoranom Livančićem, gvardijanom Franjevačkog samostana "Guča Gora", i Zdenkom Kolakom, predsjednikom HKD "Napredak", u vezi s uključivanjem u "Preporodov" projekt "Tragovima stare Bosne".

U domu "Preporoda" 12. decembra održan je godišnji koncert Duvačkog orkestra KUD "Željezara" Zenica, a povodom 40 godina rada ovog društva. Organizator koncerta bio je KUD "Željezara" Zenica, a BZK "Preporod" je bila partner.

Devetnaestog decembra – učešće folklornog ansambla i orkestra "Preporoda" na otvaranju nove zimske sezone na skijalištu Pridolci u općini Busovača.

U domu "Preporoda" 23. decembra priređena je Izložba likovnih radova učenika. Na izložbi su predstavljeni najbolji likovni radovi učenika zeničkih osnovnih škola s konkursa o temi: "Moja domovina", objavljenog od Općinskog odbora za obilježavanje značajnih datuma iz perioda 1992.–1995. Na konkurs se prijavilo 190 učenika sa 191 radom iz 12 osnovnih škola. Stručni žiri izvršio je odabir 26 najuspješnijih radova od kojih je šest nagrađeno novčanim nagradama i knjigama. Također, novčane nagrade i knjige dobili su i dva nastavnika za poticaj likovnog stvaralaštva među učenicima. Odabrani radovi su ušli u izbor za objavljivanje u

knjizi literarnih radova učenika. Izložba je bila posvećena obilježavanju godišnjica 314. Slavne i 330. Lahke brigade. Organizator izložbe bila je BZK "Preporod".

Dvadeset šestog decembra u domu "Preporoda" održan je program s nazivom "Prođoh Bosnom raspjevanom". U programu učestvovali izvođači iz Kalesije: GKUD "Halisije", hor "Nuru Ayni" i BZK "Preporod". Program je priređen u sklopu uspješne saradnje "Preporoda" Kalesije i Zenice.

Povodom završetka kurseva stranih jezika, u organizaciji Centra za strane jezike "Step by step" Tešanj, 27. decembra, u domu "Preporoda" izveden je prigodan dječiji program.

Dvadeset osmog decembra – prisustvo predsjednice i sekretara BZK "Preporod", Amne Sofić i Faruka Kadrića, na Božićnom prijemu u HKD "Napredak" Zenica.

U izvođenju učenika OŠ "Meša Selimović" Zenica, 28. decembra, u domu "Preporoda" izveden je prigodan novogodišnji program. Program je imao humanitarni karakter.

Predsjednica
Amna Sofić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Žepče

Zbog teške materijalne situacije u BZK "Preporod" Žepče nije bilo posebnih aktivnosti. Učestvovali smo u obilježavanju bajramā i Dana Općine, učešćem našeg ženskog hora.

Spomen soba i Bosanska soba svakog petka bile su otvorene za posjetioce.

Predsjednik
Suvad Hadžić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Živinice

Općinsko društvo "Preporod" Živinice je samo dijelom ostvarilo svoj plan aktivnosti. S obzirom na to da je u dosadašnjem periodu Društvo na području općine Živinice bilo nosilac kulturnih dešavanja, u izvještajnoj godini se to nije desilo iz opravdanih razloga.

Kao prvo, Društvo je bilo pod pritiskom da se iseli iz prostorija i ustupi ih političkim partijama, iako je isti prostor od Općinskog vijeća Živinice dodijeljen

na korištenje Općinskom društvu "Preporod" Živinice. Rezultat je da su nam oduzeli jednu prostoriju a jedna je ostala na raspolaganju.

I pored svih nedaća koje smo imali u prošloj godini, ostvarili smo niz kulturnih aktivnosti kao što su:

- Održane su tri promocije knjiga u maloj sali BKC-a Živinice, čiji autori su domaći pisci: *Sijelo kao nekada* autora Age Agića, *Stećci na području općine* autora Seudina Muratovića i Zehudina Maslića i *11 poglavlja čekanja* autorice Erne Murić.
- Organizirana je izložba umjetničkih slika u prostorijama Općinskog društva, čiji autori su Refka Čajić i Nermin Razić.
- Organizirana je tribina u prostorijama Općinskog društva o temi "Migracije stanovnika na području općine u posljednjih 100 godina".
- U organizaciji boračkog udruženja, "Preporod" je učestvovao na skupu koji je održan na Nišićkoj visoravni i tom prilikom posjetili mezar komandanta Nesiba Malkića.
- Članovi Društva su zajedno s učenicima OŠ "Višća" i Druge osnovne škole Živinice, u periodu Ramazanskog bajrama organizirali kulturno-vjerske manifestacije u prostorijama škola.
- "Preporod" Živinice je za članove i simpatizere organizirao jednodnevni izlet u Gradačac, radi posjete historijskim spomenicima kulture.
- Društvo je organiziralo obilježavanje državnih praznika u svojim prostorijama, gdje su čitani i prigodni referati.
- Članovi Društva su odvojili novčana sredstva u povodu Kurban-bajrama, te za tri ugrožene porodice obezbijedili prigodne hedije.
- Povodom svakog državnog ili vjerskog praznika OD "Preporod" se oglašavalo čestitkama putem lokalne televizije.
- Održane su tri sjednice Izvršnog odbora, jedna sjenica Nadzornog odbora i jedna sjednica Savjeta Društva.
- Predsjednik Društva, koji je ujedno i zamjenik predsjednice ZOD-a "Preporod" TK, Azre Gazibegović, aktivno je učestvovao u organizaciji i aktivnostima obilaska drugih društava na području Tuzlanskog kantona (Gračanica, Banovići, Gradačac, Doboj Istok, Srebrenik i Kalesija)

Uprava Općinskog društva "Preporod" Živinice nastojala je da se u 2009. godini Društvo ne ugasi, s obzirom na to da nije imalo finansijsku podršku Općine, a Vlada TK je svoja sredstva prepolovila u odnosu na prethodne godine. Ta sredstva su bila dovoljna samo za izmirenje režijskih troškova. Nadamo se da će u 2010. godini Društvo imati veća i dostupnija novčana sredstva, kako bismo bili aktivniji i ostvarili svoje planirane ciljeve i zadatke.

Predsjednik
Sakib Aljić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo ZOD TK

U toku 2009. godine BZK "Preporod" – Zajednica općinskih društava Tuzlanskog kantona ostvarila je raznovrsne aktivnosti u skladu s Programom rada koji se zasniva na osnovnim programskim zadacima i ciljevima BZK "Preporod" ZOD TK usklađenim sa osnovnim zadacima Zajednice Statutom.

Promocije

Predsjednica BZK "Preporod" ZOD TK učestvovala je u promociji knjige *Fragmenti kulturne historije Bosne i Hercegovine* autora Kemala Bakaršića, koja je održana u BZK "Preporod" OD Gradačac

BZK "Preporod" OD Gradačac je organizirala promociju knjige *Frankov cvijet* autorice Jasmine Ibrahimović, gdje je također predsjednica BZK "Preporod" ZOD TK bila promotor.

Održane sjednice IO i Savjeta ZOD TK

- 18. februara 2009. godine
- 1. marta 2009. godine obilježen je Dan nezavisnosti i održana sjednica IO i Savjeta
- 7. aprila 2009. godine
- 22. maja 2009. godine
- 10. jula 2009. godine
- 12. augusta 2009. godine
- 12. oktobra 2009. godine
- 25. novembra 2009. godine održana sjednica u povodu Dana državnosti
- 16. decembra 2009. godine

Kontakt i saradnja

Predsjednica i dopredsjednik su prisustvovali manifestacijama općinskih društava u 2009. godini, od kojih ću spomenuti samo neke:

– Kolektivna izložba Udruženja likovnih umjetnika Gračanice, održana u Gradačcu;
– "Elementi državnosti u pokretu Husejn-kapetana Gradaščevića", održana u Gradačcu;
– Promocija knjiga S*emberija u stihu i srcu* autora Jusufa Trbića i *Izjava* autora Zlatka Dukića u organizaciji "Preporoda" Bijeljina-Janja, održana u Tuzli;
– Posjeta i pomoć održavanju manifestacija "Ususret ramazanu" u podružnici "Preporoda" Gornja Tuzla;

– Susreti predsjednika općinskih društava u Mostaru u organizaciji Matičnog odbora "Preporod" iz Sarajeva.

Tokom cijele godine vođene su aktivnosti na realizaciji dvaju projekata, za šta je Zajednica općinskih društava TK na Izvršnom odboru formirala Koordinacioni odbor. Jedan projekt je "Migracija na prostoru jugoistočne Evrope" s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu i drugi projekt "Žene žrtve rata" – spomenik materijalne kulture, za šta je urađeno idejno rješenje. Dogovorene dozvole s načelnikom Općine Tuzla Jasminom Imamovićem i u obavezi je ostala Služba za kulturne djelatnosti da odredi lokacije.

Tokom 2009. godine došlo je do realizacije iz prethodnih dogovora s predsjednikom prof. dr. Šaćirom Filandrom o kupovini automobila škoda fabija za potrebe ZOD-a TK i djelimično renoviranje prostorija Općinskog društva Tuzla (krečenje prostorije i farbanje prozora).

U 2009. godini, u toku ramazana, u ime BZK "Preporod" ZOD-a je upriličila iftar za članove Izvršnog odbora i Savjeta.

U toku je izrada izvještaja o aktivnostima općinskih društava i Zajednice općinskih društava Tuzlanskog kantona za 2009. godinu, kao i finansijski izvještaji o utrošenim sredstvima u 2009. godini.

Također su u izradi i okvirni programi rada za 2010. godinu općinskih društava i Zajednice TK s prijedlogom potrebnih finansijskih sredstava za realizaciju okvirnih programa.

Predsjednica je u obavezi obaviti razgovore s predstavnicima Skupštine TK i Ministarstva o finansiranjem BZK "Preporod" na području TK za 2010. godinu.

Napomenula bih da smo imali veoma dobru saradnju s elektronskim i printanim medijima, te smo više puta gostovali u TV kućama Tuzlanskog kantona.

Predsjednica
Azra Gazibegović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Zvornik

U januaru je BZK "Preporod" bio jedan od nosilaca aktivnosti pri organizaciji javne tribine "Bošnjaci Zvornika u Prudskom sporazumu", a na kojoj su učestvovali član Predsjedništva BiH dr. Haris Silajdžić, ministar sigurnosti BiH mr. Sadik Ahmetović, potpredsjednik Skupštine RS-a Šefket Hafizović, predsjednik Saveza demobilisanih boraca Federacije Mehmed Šišić, predsjednik Saveza RVI BiH Safet Redžić, mr. Dževad Mahmutović, dr. Salko Bukvarević, Edin Delić i mnogi drugi iz javnog političkog života Bosne i Hercegovine. Tribinu je slušalo više od 300 prisutnih Bošnjaka povratnika Zvornika i Podrinja.

U februaru je objavljen javni natječaj za najbolji literarni rad o temi "Bosno, jedna jedina" povodom Dana nezavisnosti. Uručene su vrijedne novčane nagrade za najbolje radove.

Krajem februara "Preporod" je preselio u nove i adekvatne prostorije u zgradi Islamskog centra u Zvorniku.

U martu je održana tribina povodom Dana nezavisnosti BiH, i to prvi put poslije rata u gradu Zvorniku. Sat historije o Danu nezavisnosti održao je predsjednik Medžlisa Islamske zajednice Mustafa Muharemović, profesor historije.

U aprilu je napisano i pripremljeno više projekata od značaja za kulturni život Bošnjaka na području općine Zvornik.

Maj je protekao je u pripremama za kulturno-vjersku manifestaciju "Kaimijini dani 2009". Nabavljene su neophodne police za knjige i obezbijeđene adekvatne prostorije za "Preporodovu" biblioteku "Hasan Kaimija", kao i veći broj knjiga, tako da je sadašnji fond biblioteke više od pet hiljada naslova iz svih oblasti književnosti.

U junu su BZK "Preporod" OD Zvornik i Medžlis IZ Zvornik organizirali jednu od najvažnijih književnih manifestacija u BiH, tradicionalnu vjersko-kulturnu manifestaciju "Kaimijini dani 2009" Zvornik. Dobitnik nagrade "Hasan Kamija" za životno djelo 2009. godine je dr. Muhamed Huković, a za najbolje književno djelo u 2009. nagradom "Hasan Kaimija" nagrađena je knjiga dr. Vedada Spahića.

U julu je BZK "Preporod" OD Zvornik prvi put u poslijeratnom periodu izdao knjigu. Autori knjige su Dževad Tosunbegović i Bekir Omerović s naslovom *Monografija Kamenica – Glodi,* koja je svečano promovirana u prostorijama zgrade Islamskog centra Zvornik.

Početkom augusta BZK "Preporod" Općinsko društvo Zvornik dobitnik je Zahvalnice Skupštine općine Zvornik za zasluge u oblasti širenja kulture i očuvanja tradicije od značaja za općinu Zvornik.

U augustu su završene pripreme za produžetak projekta stipendiranja djece bez jednog ili oba roditelja na području općine Zvornik. U saradnji s humanitarnom organizacijom "Budućnost" Sarajevo i ove godine stipendira se 35 djece povratnika.

U septembru je povodom Ramazanskog bajrama održan treći tradicionalni Bajramski turnir u malom nogometu Zvornik 2009. Na ovom turniru učestvovalo je 37 ekipa iz cijele regije srednjeg Podrinja, ali i šire. Turnir je trajao dva dana, a prvi dan turnira je ujedno bio i Dan šehida. Članovi ekipa turnira su ujutru posjetili gornju Kalesiju i šehidsko mezarje ubijenih Zvorničana za vrijeme agresije na BiH, gdje su proučeni Fatiha i Jasin. Poslijepodne je turnir zvanično otvoren, a početni udarac su izveli Abdurahman Mujkić i najmlađi sportist povratnik Ajdin Mujkić. Prisutnim su se obratili i sljedeći gosti: predsjednik Medžlisa IZ Zvornik Mustafa Muharemović, Fadil Banjanović i Nedim Čivić. Nakon uručenja nagra-

da počeo je kulturni program uz učešće hora Medžlisa Islamske zajednice, KUD "Merak" Sapna i vokalne solistice Emine Hamidović i soliste Mevludina Isića.

U saradnji s organizacijama koje rade na održivom povratku Bošnjaka na području općine Zvornik, Medžlisom Islamske zajednice Zvornik, Udruženjem demobilisanih boraca ARBiH Zvornik, Udruženjem RVI Zvornik, Udruženjem porodica zarobljenih i nestalih osoba s područja općine Zvornik, Udruženjem za održivi povratak Podrinja, Udruženjem građana povratnika opštine Zvornik, Udruženjem žena "Anima 2005" Zvornik, Zlatnim ljiljanima Zvornik i Udruženjem logoraša Divič, otpočeta je realizacija razvijanja kulture javnog dijaloga kroz javne tribine, čije su teme aktuelne i od važnosti za Bošnjake Zvornika i Podrinja. Učesnici tribina su istaknute javne ličnosti iz Bosne i Hercegovine.

Predsjednik
Amer Redžić

GODIŠNJAK2009

BOŠNJAČKI MERHUMI (2009)

UDK 929 (497.6=163.43*)

Sudionici naše povijesti – umrli 2009. godine

Isma Kamberović
BZK "Preporod", Sarajevo

U radu je biografsko-bibliografski obrađeno četrnaest značajnih Bošnjaka koji su umrli u 2009. godini. Značajni su po svom naučnom opusu, književnim ili umjetničkim djelima ili društvenom angažmanu koji je doprinio napretku naše zajednice. Ovaj rad podsjeća na lik i djelo naših istaknutih umrlih Bošnjaka koji ne smiju biti zaboravljeni.

Ključne riječi: Bošnjaci, Nadira Alić-Đemidžić, Omer Behmen, Munib Bisić, Abdulah Budimlija, Ismet Dautbašić, Muris Idrizović, Nijazija Koštović, Alija Lekić, Emin Miljković, Salem Miso, Enver Redžić, Sadik Šehić, Esad Tihić, Amela Vilić

Kada umre običan čovjek, svi ga brzo zaborave, osim njegove porodice. Ali, kada umre čovjek koji je u životu imao cilj da svojim radom i zalaganjem doprinese boljem životu svojih savremenika, onda se njega treba sjetiti šira zajednica i odati javno priznaje njegovom životu i djelu. O ovakvim značajnim ljudima iz naše sredine, evo već devet godina pišemo u "Preporodovom" "Godišnjaku", nastojeći ljudima približiti njihov životni stvaralački opus. U ovome "Godišnjaku" objavljeni su zapisi o 200 značajnih Bošnjaka i Bošnjakinja koji su umrli u proteklom periodu. Ukoliko od sebe odbacimo zavist, ljubomoru i ravnodušnost, i realno, bez laskanja i navijanja, progovorimo o značaju i doprinosu umrlih savremenika našem društvu, svakako činimo dobro djelo i utiremo stazu uvažavanja našim mladim ljudima, koji se, naravno, ugledaju na nas starije. Jer, ako se mi sami između sebe ne poštujemo i ne priznajemo, drugi nas sigurno neće poštovati. Četrnaest naših istaknutih savremenika umrlo je u 2009. godini. Čovjek je tako nemoćan pred dolaskom smrti, jedino mu preostaje da bar nešto zapiše o ljudima koji su pozvani na put bez povratka. Zadivljuje Božija pravednost da izuzetaka nema, svi će biti pozvani, samo neko prije a neko kasnije. Smrt

ih ugrabi, a nama ostade ono što su uradili u svojoj profesiji i time se izdigli iznad prosječnosti, a bili su: historičari, književni kritičari, kostimografi, kaligrafi, sudije, profesorice, profesori, inžinjeri i dr. Ostao je, također, dobar ili loš glas, koji je pratio svakog od njih, a znamo kako se on stiče. O dobrom glasu naših merhuma možete pročitati u biografsko-bibliografskim tekstovima koji slijede:

1. Alić-Đemidžić, Nadira
2. Behmen, Omer
3. Bisić, Munib
4. Budimlija, Abdulah
5. Dautbašić, Ismet
6. Idrizović, Muris
7. Koštović, Nijazija
8. Lekić, Alija
9. Miljković, Emin
10. Miso, Salem
11. Redžić, Enver
12. Šehić, Sadik
13. Tihić, Esad
14. Vilić, Amela

Nadira Alić-Đemidžić (1927–2009)

Redovna profesorica Poljoprivrednog fakulteta, Nadira Alić-Đemidžić, rođena je 2. 8. 1927. godine u Gornjem Vakufu. Diplomirala je 1953. godine na Poljoprivrednom fakultetu u Zemunu. Zaposlila se u "Fabrici duhana" u Sarajevu kao šef laboratorije, zatim je bila direktorica Službe za razvoj, pa rukovodilac Centra za koordinaciju u tehnologiji i kontroli kvaliteta i na kraju rukovodilac istraživanja i programiranja razvojnih ciljeva. Uporedo s navedenim poslovima, bavila se naučno-istraživačkim radom, te je odbranila doktorsku disertaciju na Poljoprivrednom fakultetu u Zemunu 1965. godine, i postala prva žena doktor poljoprivrednih nauka iz duhanske discipline. Angažirana je od 1975. godine kao vanjski saradnik na Poljoprivrednom fakultetu u Sarajevu, gdje je predavala predmet Obrada i prerada duhana. Na istom fakultetu stekla je sva naučna zvanja od docenta, vanrednog do redovnog profesora. Godine 1991. odlazi u penziju, ali i dalje ostaje saradnik na Poljoprivrednom fakultetu. Njena uža specijalnost bila je tehnologija i prerada duhana. Proces nastanka jedne cigarete, od sjemena, sijanja, nicanja, branja, sušenja, prerade, skladištenja, proizvodnje, rezanja, dodavanja raznih mirisa, do "čarobnog" dima koji nestane u sekundi, jeste veoma složen i dug. O svim tim posebnim procesima nastanka duhana pisala je u 50-ak stručnih radova. Objavila je knjigu *Značaj i uloga hemijskih komponenata i fizičkih osobina sirovina u sastavljanju standardnih mješavina pri izradi cigareta*. Beograd:

Jugoslovenski institut za duvan, 1975; Koautorica je knjiga *Tehnologija obrade i prerade duhana* (s J. Beljo, M. Đemidžić), Sarajevo: Fabrika duhana, 1999. i *Praktikum za kontrolu kvaliteta u duhanskoj industriji* (s J. Beljo, E. Velagić-Habul), Sarajevo: Fabrika duhana Sarajevo, 2002.

Odlikovana je Dvadesetsedmojulskom nagradom, a dobitnica je i nekoliko priznanja za svoj rad.

Umrla je 1. 7. 2009. godine u 82. godini života.

Omer Behmen (1929–2009)

Građevinski inžinjer, jedan od osnivača Stranke demokratske akcije, Omer Behmen, rođen je 10. 6. 1929. godine u Mostaru. Osnovnu i srednju školu završio je u rodnom mjestu. Postao je član pokreta "Mladi Muslimani" 1943. godine, a već je 1949. godine, zbog neprijateljske djelatnosti, osuđen na 20 godina robije, ali je odležao samo 11 godina, jer je 1960. godine pušten na slobodu. Diplomirao je na Građevinskom fakultetu 1967. godine. Bio je zaposlen u firmama "Geoistrage" i "Vaso Miskin", a od 1972. godine u Zavodu za projektovanje (IPS-a) ŽTP-a. Od 1974. do 1977. godine boravio je u Libiji, gdje je radio na građevinskim poslovima. Godine 1983. ponovo je uhapšen s još nekoliko istomišljenika i osuđen u poznatom "Sarajevskom procesu" na 15 godina zatvora, ali je oslobođen 1988. godine. Jedan je od osnivača Stranke demokratske akcije, koja je osnovana 1990. godine. Bio je član Izvršnog i Glavnog odbora, te direktor Centrale Stranke demokratske akcije. Ratne 1993. odlazi na funkciju ambasadora Bosne i Hercegovine u Iranu, gdje ostaje do 1997. godine. Po okončanju mandata, vraća se u zemlju, zapošljava u Ministarstvu vanjskih poslova, gdje radi do 2001., kada odlazi u penziju. Predsjednik udruženja "Mladi Muslimani" je od 1999. pa sve do svoje smrti. Svoj život i svoje političko stradanje opisao je u knjizi *Na dnu dna*, čiji je izdavač udruženje "Mladi Muslimani", a objavljena je 2006. godine. Njegov život, robijanje i borba za dosljednost ideje, odlična je osnova za proučavanje vjerskih sloboda i nacionalnih odnosa u Bosni i Hercegovini u socijalističko doba.

Umro je 23. 4. 2009. godine u 80. godini života, a ukopan je u haremu Šarića džamije u Mostaru.

Munib Bisić (1957–2009)

Brigadni general Armije RBiH i doktor nauka odbrane i sigurnosti, Munib Bisić, rođen je 5. 12. 1957. godine u Brezi. Osnovnu i srednju školu završio je u rodnom mjestu. Diplomirao je na Fakultetu političkih nauka na Odsjeku odbrane i bezbjednosti 1980. godine. Bio je zaposlen četiri godine kao profesor u Srednjoškolskom centru Vogošća, a zatim je radio u Republičkom sekretarijatu za na-

rodnu odbranu. Obavljao je funkciju zamjenika ministra odbrane RBiH u 1992. i 1993. godini. Bio je šef Vojne misije za vezu, a zatim je postavljen za načelnika Odjela za nadzor i kontrolu u Zajedničkoj komandi Vojske Federacije Bosne i Hercegovine. U Federalnom ministarstvu odbrane obavljao je poslove zamjenika glavnog inspektora od 2002. do 2004. godine. Pohađao je seminare i kurseve koje su organizirali NATO i OSCE. Odbranio je doktorsku disertaciju *Bosna i Hercegovina u sistemu evropske sigurnosti* na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 2007. godine. Bio je profesor na Fakultetu kriminalističkih nauka u Sarajevu na predmetu Osnovi sigurnosti. Objavio je sljedeće knjige: *Priručnik za izradu planova za vanredne prilike u organizacijama udruženog rada*. Sarajevo: Službeni list SRBiH, 1989; *Uređenje teritorije za odbranu i zaštitu u miru i ratu*. Zagreb: Zavod za općenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu SRH, 1990; *Sigurnosne determinante Evrope 80-tih godina XX stoljeća*. Sarajevo: "Šahinpašić", 2005.; *Evropska sigurnost i Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: "Šahinpašić", 2007; *Terorizam i civilna zaštita* (s H. Ljeljkom). Mostar: Slovo, 2008, te knjigu o masonima *Vladari svijeta*. Sarajevo: "Šahinpašić", 2008. Koautor je u udžbenicima: *Vojna obuka za I i II razred gimnazije i drugih srednjih škola*. Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, 1996; *Sigurnost demokratskog društva: udžbenik za srednje škole*. Sarajevo: Alden Print, 1999; *Nauka o odbrani: (udžbenik)*. Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, 1996;

Umro je 30. 3. 2009. godine u 52. godini života.

Abdulah Budimlija (1922–2009)

Kaligraf, imam i hafiz, Abdulah Budimlija, rođen je 20. 11. 1922. godine u Foči. Osnovnu školu i Medresu "Mehmed-paša Kukavica" završio je u Foči. Hifz je položio 1938. godine u Carevoj džamiji u Foči. Prvo zaposlenje dobio je u Bijeljini 1939. godine. U toku Drugog svjetskog rata postao je član pokreta "Mladi Muslimani" u Bijeljini, a već je 1949. uhapšen i osuđen na 10 godina robije, a odležao je četiri i po godine. Kao imam u džematu Dašnica u Bijeljini, ponovo se zaposlio 1960. godine, gdje je ostao do 1975., kada je penzioniran. Ratne 1992. odlazi u muhadžirluk u Tuzlu, gdje kasnije postaje predavač kiraeta u Behrambegovoj medresi. Bavio se kaligrafijom, a svoje levhe izložio je na nekoliko kaligrafskih izložbi u Galeriji portreta u Tuzli. Pokazao je posebno zanimanje za naše narodno stvaralaštvo, te je sakupio razne priče, dosjetke i šale i objavio ih u knjizi *Hafizove latife: Bošnjaci u pričama, dosjetkama i šalama*. Tuzla: Harfo-Graf, 1997. Objavio je knjigu *Moja sjećanja*. Bijeljina: BZK "Preporod", 2004., u kojoj je u drugom dijelu dnevnički opisao krvave događaje u Bijeljini 1992. godine. Pisao je o vjerskim temama i životu muslimana u svom džematu u sljedećim časopisima: "Islamskoj misli", "Preporodu", "Zmaju od Bosne", "Zemzemu", "Sumeji", "Hikmetu", "Bihnamu" i dr. Bio je znalac s velikim duhovnim bogatstvom i moralnim vrijednostima koje čine autoritet jednog čovjeka. Ljudi su ga

zbog tih osobina izuzetno poštovali. Za svoje životno djelo nagrađen je Poveljom "Hasan Kaimija" 2006. godine.

Umro je 11. 7. 2009. u 87. godini života, a pokopan je u haremu Džindijske džamije u Tuzli.

Ismet Dautbašić (1933–2009)

Prof. dr. Ismet Dautbašić, rođen je 4. 6. 1933. godine u Srebrenici. Osnovno školovanje završio je u Tuzli, a srednju školu u Sarajevu. Na Pravnom fakultetu u Sarajevu diplomirao je 1961. godine, gdje se kasnije zaposlio kao asistent. Magistarski rad *Kriterij i metodi ocjenjivanja efektivnosti kapitalnih ulaganja* odbranio je 1966. godine na Pravnom fakultetu u Beogradu. Doktorsku disertaciju *Ocjenjivanje efektivnosti investicija u privredi* odbranio je 1969. na Pravnom fakultetu u Beogradu. Na sarajevskom Pravnom fakultetu prošao je sva naučna zvanja, od docenta (1970), vanrednog profesora (1975) do redovnog profesora (1981). Bio je predavač na predmetu Finansije i finansijsko pravo. Funkciju dekana Pravnog fakulteta obnašao je u dva mandata (1998-2002), a predsjednik Savjeta Pravnog fakulteta u Sarajevu bio je od 1987. do 1988. godine. Sudija Ustavnog suda Bosne i Hercegovine bio je u dva mandata, 1989. i 1997. godine. Bio je predsjednik Ustavnog suda Bosne i Hercegovine od 1992. do 1997. godine. Objavio je sljedeće knjige: udžbenik *Finansije i finansijsko pravo*. Sarajevo: Svjetlost, 1980, doživio je sedam izdanja; *Sjećanje na dr. Irfana Ljubijankića* (koautor M. Bešić). Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektulaca,1995; *Ustavno sudstvo i Dejton*. Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1996.; kourednik je zbornika radova *Država Bosna i Hercegovina i ljudska prava*. Sarajevo: Pravni fakultet, 1999; objavio je oko 150 radova u različitim časopisima: *Godišnjaku Pravnog fakulteta*, *Pregledu*, *Opredjeljenjima*, *Ljudskim pravima*, te u publikacijama: Zbornik radova sa naučnog skupa *Rikardo, Marks, Lenjin i savremena ekonomska misao* (1977), *Četrdeset godina SFRJ – razvoj prava: naučni skup* (1985), *Zbornik radova posvećen Hamdiji Ćemerliću* (1991), *Borac Armije Republike Bosne i Hercegovine* (1993), *Agresija na Bosnu i Hercegovinu i borba za njen opstanak 1992.–1995.* (1997), *Budućnost je počela: radovi sa međunarodnog okruglog stola Iza drugog milenijuma – talasi budućnosti* (2001) i dr.

Za svoj uspješan rad odlikovan je sljedećim društvenim priznanjima: Orden rada sa zlatnim vijencem, Plaketa Pravnog fakulteta i dr.

Umro je 19. 7. 2009. godine u 77. godini života.

Muris Idrizović (1925–2009)

Književni kritičar, profesor Pedagoške akademije, dr. Muris Idrizović, rođen je 25. 5. 1925. godine u Bijelom Polju. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Odsjek za jugoslovenske književnosti i narodni jezik. Radio je kao profesor u Prvoj muškoj gimnaziji, a potom u Klasičnoj gimnaziji u Sarajevu. Godine 1955. zaposlio se kao urednik u izdavačkoj kući "Svjetlost", gdje je znalački uredio i priredio na stotine knjiga. Veoma je bogat njegov stvaralački opus. Dokazao se kao književni kritičar, književni historičar, prevodilac, priređivač i urednik.

Doktorsku disertaciju *Abdurezak Hifzi Bjelevac: 1886-1972.: život i književno djelo* odbranio je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, 1977. godine, pred članovima komisije: prof. dr. Muhsin Rizvić, predsjednik, prof. dr. Radovan Vučković, član, prof. dr. Miroslav Šicel, član. Bavio se esejističkim i književnokritičkim radom, te je esejistički obradio bosanskohercegovačke pisce kao što su: Umihana Čuvidina, Šefika Nesterin-Bjelevac, Nafija Sarajlić, Mehmed Šakir Kurtćehajić i dr. Pisao je o bosanskohercegovačkoj književnosti za djecu, a svoje radove objavio je u nekoliko knjiga. O dječijim bosanskohercegovačkim piscima i njihovim djelima pisao je u knjizi *Pregled književnosti za djecu u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Svjetlost, 1983; u knjizi *Igra i zbilja*. Sarajevo: Oslobođenje, 1984, pisao je o djelima pisaca za djecu: Ivane Brlić-Mažuranić, Vladimira Nazora, Isaka Samokovlije, Mate Lovraka, France Bevka, Ive Andrića, Tone Seliškara, Slavka Janevskog, Ele Peroci, Velimira Miloševića, Ismeta Bekrića i dr.. Iz iste oblasti još je objavio: *Književnost za djecu u Jugoslaviji* (s D. Jeknićem). Sarajevo: Književna zajednica Drugari, 1989.; *Književnost za djecu u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Svjetlost, 1976.; *Čitanka: 8. razred osnovne škole* (s I. Vidović). Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, nauke i kulture, 1994. U knjizi *Književnost za djecu*. Sarajevo: Savez društava prosvjetnih radnika BiH, 1998, obradio je historiju bosanskohercegovačke književnosti za djecu od samih početaka do danas i neke svjetske dječije pisce koji su u našem školskom programu. Napisao je *Vodič kroz lektiru*. Sarajevo: BH Most, 2000. Priredio je u izdanju "Svjetlosti" sljedeće knjige: Ivan Cankar, *Pripovijetke*; Tone Seliškar, *Družba Sinjega Galeba*; Mato Lovrak, *Vlak u snijegu* i *Družba Pere Kvržice*; Ivana Brlić-Mažuranić, *Priče iz davnine*; Josip Vandot, *Kekec* i dr.

Kao znalac slovenskog jezika, preveo je petnaestak knjiga slovenskih književnika: Josipa Vidmara, France Bevka, Toneta Seliškara, Josipa Vandota, Ele Peroci i dr.

Za svoj književni rad odlikovan je Šestoaprilskom nagradom grada Sarajeva, Dvadesetsedmojulskom nagradom Bosne i Hercegovine, a za prevođenje sa slovenskog jezika nagrađen je Župančićevom diplomom i Plaketom Saveza književnih prevodilaca Jugoslavije.

Umro je 21. 6. 2009. godine u 84. godini života, a pokopan je na gradskom groblju "Vlakovo".

Nijazija Koštović (1932–2009)

Arhitekt, savjetnik za poslove urbanizma, obnovu, razvoj i kulturno-historijsko naslijeđe Općine Stari Grad Sarajevo, član Savjeta BZK "Preporod", Nijazija Koštović, rođen je 16. 6. 1932. godine u Pljevljima. Osnovnu školu i Višu realnu gimnaziju završio je u Pljevljima. Diplomirao je na Arhitektonsko-urbanističkom fakultetu u Sarajevu. Bio je zaposlen u građevinskim firmama GP "Radnik" i GP "Centar", zatim u "Unioninvestu" i "Sarajevostanu". Bio je opsjednut istraživanjem starih građevina i vakufskih zgrada u Sarajevu. U zrelim godinama spojio je radno iskustvo na urbanističkim poslovima i ljubav prema kulturnoj historiji i napisao nekoliko knjiga iz te oblasti. U knjizi *Sarajevo između dobrotvorstva i zla*, koju je izdao "El-Kalem", 1995. godine, sakupio je građu o sarajevskim starim građevinama: džamijama, hamamima, bezistanima, vodovodima, vakufskim zgradama, te o porušenim džamijama, medresama, vakufskim dućanima, ekshumiranim muslimanskim grobljima i dr. Posebnu vrijednost predstavlja katastarska karta ekspropriranih i devastiranih vakufskih nekretnina u Sarajevu, koja je štampana kao dodatak ovoj knjizi. Knjiga *Sarajevo: evropski Jeruzalem*, Sarajevo, 2001. štampana je uporedo na bosanskom, engleskom i njemačkom jeziku. U njoj su predstavljeni vjerski objekti muslimana, pravoslavaca, katolika i jevreja u Sarajevu, te neki značajniji prosvjetni objekti. U vlastitom izdanju objavio je knjigu o rodnom gradu *Pljevlja: šeher kasaba Taslidža,* koja je izdata 2003. godine, te priredio, ilustrirao i pogovor napisao za knjigu *Narodne pjesme iz Sandžaka*, sakupljača Hamdije Šahinpašića, Sarajevo: Zavičajni klub Pljevljaka i prijatelja Pljevalja iz Bosne i Hercegovine, 2002. godine.

Bio je predsjednik Koordinacionog odbora za povrat i kompenzaciju uzurpirane i devastirane imovine vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, koji je osnovan 1997. godine, a jedna od aktivnosti tog odbora je izdavanje publikacije *Memorandum Predsjedništvu Bosne i Hercegovine* koju je priredio s H. Đozićem i M. Salkićem, Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, 1997. godine. U ovoj knjizi objavljena je radna verzija teksta Zakona o kontinuitetu vlasništva vjerskih zajednica Bosne i Hercegovine, prijedlog Zakona o restituciji Vlade Federacije, Amandmani na prijedlog zakona o restituciji, te spisak svih samostalnih vakufa na području Vakufske direkcije u Sarajevu po srezovima.

Bio je uključen u rad dobrotvornog društva "Merhamet", Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", a izvjesno vrijeme je bio savjetnik u Islamskoj zajednici za vakufska pitanja.

Umro je u 12. 3. 2009. godine u 77. godini života.

Alija Lekić (1940–2009)

Akademik, redovni profesor Mašinskog fakulteta, Alija Lekić, rođen je 1. 10. 1940. godine u Tuzima kod Podgorice. Srednje obrazovanje završio je u Sarajevu. Diplomirao je na Mašinskom fakultetu u Sarajevu 1963. godine. Godine 1964. počeo je sarađivati s "Energoinvestom" – Institutom za termotehniku i nuklearnu tehniku, a na Mašinskom fakultetu počeo je raditi kao asistent. U periodu od 1966. do 1967. godine boravio je na specijalizaciji na Moskovskom energetskom institutu. Magistrirao je na University of Waterloo, Ontario, u Canadi, 1970. godine, a doktorsku disertaciju odbranio je 1977. godine na istom fakultetu. Na Mašinskom fakultetu predavao je predmete Termodinamika i Prenos toplote, gdje je stekao sva naučna zvanja od asistenta, docenta, vanrednog, do redovnog profesora. Od 1987. do 1999. godine bio je direktor – Instituta za termotehniku i nuklearnu tehniku (ITEN-a) u Sarajevu. Rad Alije Lekića i njegovog mentora "The rate of growth of drops during condensation" (Rast kapljica pri kondenzaciji), objavljen 1973. godine u *International Journal of Heat and Mass Transfer*, mnogi stručnjaci smatraju temeljnim radom iz ove oblasti. Ovaj stručnjak s međunarodnim referencama izradio je model za izračunavanje kondenzacije na jediničnim kapljicama i mlazu kapljica, koji je kasnije nazvan "Ford-Lekić" model. Na Institutu za termotehniku i nuklearnu tehniku, zajedno sa saradnicima, razvio je program za izračunavanje sastava i termodinamskih i transportnih svojstava proizvoda sagorijevanja fosilnih goriva, zatim je radio na razvoju magnetohidrodinamske pretvorbe toplotne u električnu energiju.

Objavio je sljedeće knjige: *Istraživanje kondenzacije u neposrednom kontaktu pare i kapljica pothlađene tečnosti*. Sarajevo: Energoinvest - ITEN, 1977.; koautor je udžbenika *Zbirka riješenih zadataka iz termodinamike*. Sarajevo: Univerzitet, 1974.; Sarađivao je sa sljedećim časopisima: "Magnetohydrodynamic – an International Journal", "Termotehnika", "Nauka", "Inženjering", "Mašinstvo", "Tehnika", "Dijalog" i dr.

Za dopisnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine primljen je 2002. godine.

Dobitnik je sljedećih nagrada i priznanja: Nagrada za naučnoistraživački rad "Kolubara 67", Republička nagrada za naučni rad "Veselin Masleša", Plaketa Univerziteta u Sarajevu, i dr.

Umro je 22. 5. 2009. godine u 69. godini života.

Emin Miljković (1926–2009)

Direktor "Vodoprivrede", inžinjer građevinarstva, Emin Miljković, rođen je 9. 10. 1926. godine u Velikoj Kladuši. Diplomirao je na Građevinskom fakultetu, na Hidrotehničkom odsjeku u Zagrebu 1953. godine. Bio je zaposlen u "Energoin-

vestu", gdje je bio projektant i rukovodilac projektne grupe za hidroelektrane. Uz njegovo ime veže se veoma zahtjevna izgradnja gotovo svih naših hidroelektrana i hidrocentrala. Radio je na projektima hidroelektrana: "Jajce", "Bočac", "Prača", "Čapljina", "Salakovac", "Grabovica", "Mostar", "Trebinje", "Foča" i dr. Funkciju direktora RO "Vodoprivreda BiH" obavljao je od 1977. do 1987. godine. Nakon rata, angažiran je kao saradnik Građevinskog fakulteta, na predmetu Iskorištenje vodnih snaga. Objavio je 30-ak stručnih radova iz hidrotehnike. Sarađivao je u sljedećim časopisima i publikacijama: "Naše starine", "Elektroprivreda", "Vodoprivreda", "Voda i mi", "Naš krš", te publikacijama: *Korištenje tla i vode u funkciji održivog razvoja i zaštite okoliša: zbornik radova.* Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1999; *Okvirna vodoprivredna osnova Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Vodoprivreda, 1994. i dr.

Umro je 6. 9. 2009. godine u 83. godini života.

Salem Miso (1954–2009)

Sudija Salem Miso, rođen je 1954. godine u Sarajevu. Osnovno i srednje obrazovanje završio je u Sarajevu. Diplomirao je 1980. godine na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Nakon diplomiranja zaposlio se u Elektrodistribuciji "Vladimir Perić Valter", gdje je obavljao pravne poslove. Od 1994. godine obavljao je funkciju sudije na Okružnom sudu Sarajevo, Višem sudu, Općinskom sudu II, te Kantonalnom sudu u Sarajevu. Godine 2003. imenovan je za sudiju Suda Bosne i Hercegovine. Radeći na teškim krivičnim predmetima, koji tretiraju korupciju i ubistva u našem bosanskohercegovačkom društvu, pokazao je veliku hrabrost, neovisnost, nepristrasnost i pravednost, te stekao veliki moralni autoritet i ugled među kolegama i običnim ljudima. Radio je i sudio pravedno i časno, čak i pod prijetnjama smrću. Nije se bojao donositi pravedne sudske presude, jer je želio vlastitim primjerom pokazati kako se gradi pravna država u kojoj se poštuju zakoni, i kakve osobine treba posjedovati čovjek koji obavlja dužnost sudije. Ali ipak, njegovo srce nije izdržalo sve te strašne pritiske i probleme. Njegovoj komemoraciji je prisustvovao veliki broj kolega i građana za koje je sudija Miso bio sinonim za pravednost

Umro je 16. 2. 2009. godine u 55. godini života.

Enver Redžić (1915–2009)

Akademik, historičar, Enver Redžić, rođen je 4. 5. 1915. u Starom Majdanu kod Sanskog Mosta. Osnovnu školu pohađao u Bosanskoj Otoci i Bihaću. Nakon završene gimnazije u Bihaću, upisuje Filozofski fakultet, Odsjek književnosti i njemačkog jezika, gdje je diplomirao 1940. godine. Radio je kao profesor u srednjoj školi u Podgorici i Sarajevu. Kao partijski funkcioner učestvovao je u narod-

nooslobodilačkoj borbi na području Bihaćke krajine 1941/1945. godine. Posljednji je vijećnik ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a, koji je svjedočio o teškoj borbi stvaranja temelja državnosti Bosne i Hercegovine. Od 1952. do 1959. obavljao je funkciju direktora izdavačke kuće "Svjetlost". Direktor Instituta za istoriju radničkog pokreta bio je od 1961. do 1972. godine. Redžić je svojim primjerom pokazao kako odlazak u penziju ne mora biti tako depresivan i razočaravajući, naime, odlaskom u penziju u 57. godini života, Redžić se potpuno posvećuje naučno-istraživačkom radu, te brani svoju doktorsku disertaciju *Austromarksizam i jugoslavensko pitanje* na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, 1975. godine, i objavljuje niz novih knjiga. Njegov naučni doprinos bosanskohercegovačkoj historiografiji je veoma plodan i dragocjen. Impresivan je dijapazon tema koje je znalački obradio: historija radničkog pokreta, nacionalno pitanje, nacionalni identitet Muslimana, nacionalni i vjerski odnosi u Bosni i Hercegovini, muslimansko autonomaštvo, bosanskohercegovačka historija u Drugom svjetskom ratu, muslimanska politika, bosanska i bošnjačka nacija i dr. Objavio je sljedeće knjige: *Zašto i kako se marksizam bori protiv religije*. Sarajevo: Svjetlost, 1951.; *Društvo i kultura.* Sarajevo: "Veselin Masleša", 1962; *Prilozi o nacionalnom pitanju.* Sarajevo: Svjetlost, 1963.; *Tokovi i otpori*. Sarajevo: Svjetlost, 1970; *Austromarksizam i jugoslavensko pitanje*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1977; *Ajša Sadiković Iška: prilog etičkom liku jedne revolucionarne* generacije. *Sarajevo*: "Veselin Masleša", 1979; *Tradicija i socijalizam*. Beograd: SKZ, 1980; *Jugoslovenska misao i socijalizam*. Sarajevo: Svjetlosdt, 1982; *Jugoslavenski radnički pokret i nacionalno pitanje u Bosni i Hercegovini: (1918-1941)*. Sarajevo: Svjetlost, 1983; *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija: autonomija Bosne i Hercegovine i Hitlerov Treći Rajh.* Sarajevo: Svjetlost, 1987; *Istorijski pogledi na vjerske i nacionalne odnose u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Svjetlost, 2005; *Bosna i Hercegovina 1941-1945. u njemačkim i italijanskim dokumentima.* Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1996; *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*. Sarajevo: Oko: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1998; *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontraverzama istorijske nauke: geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2000; *Pogledi iz antiistorije*. Sarajevo: Krug 99, 2001; *Pola stoljeća Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine: (1952-2002)*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2004; *Historijski pogledi na vjerske i nacionalne odnose u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Svjetlost, 2005; Pred kraj svog dugog i plodnog života napisao je svoju biografiju i objavio je kao knjigu *Moje životne dionice: (Makarska, 2005. godine).* Sarajevo: Svjetlost, 2008. Uveo je lijep običaj prema kojem kolege akademici pišu biografije svojih umrlih kolega. Napisao je tri biografije o svojim kolegama akademicima: Anti Babiću, Branislavu Đurđevu i Hamdiji Kapidžiću: *Anto Babić – čovjek i djelo: (1899-1974*). Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2001; *Branislav Đurđev – ličnost i djelo*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2003; *Hamdija Kapidžić – naučnik i pedagog.* Sarajevo:

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2003. Objavio je radove u u sljedećim zbornicima: *Zbornik radova posvećenih uspomeni Salke Nazečića*. Sarajevo: Filozofski fakultet, 1972; *1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine: naučni skup, održan u Drvaru od 7. do 9. oktobra 1971. godine*. Sarajevo: Institut za istoriju radničkog pokreta, 1973; *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanaka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875-1878. godine*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1977.; *Banja Luka u novijoj istorji: (1878-1945): zbornik radova s naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18-20. novembra 1976. godine*. Banja Luka: Institut za istoriju, 1978; *O djelu Veselina Masleše: naučni skup (Banja Luka, 20. i 21. aprila 1977*). Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1978; *Položaj i uloga Akademije nauka i umjetnosti u našem, samoupravnom socijalističkom društvu: savjetovanje*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1979; *Četvrta i Peta konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu u istorijskom razvitku revolucionarnog pokreta: 1938-1941.: zbornik radova sa naučnog savjetovanja održanog u Mostaru 5. i 6. oktobra 1978. godine*. Sarajevo: Institut za istoriju, 1980; *Svečana Skupština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine posvećena 40-godišnjici AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a.* Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1983; *AVNOJ i savremenost: naučni skup "Odluke AVNOJ-a - trajna osnova nacionalne ravnopravnosti, bratstva i jedinstva, socijalističkog samoupravnog zajedništva, razvoja i napretka naroda i narodnosti Jugoslavije", (Sarajevo, 16, 17. i 18. novembar 1983).* Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa Marksističkog studijskog centra CK SKBiH "Veljko Vlahović", 1984; *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine,* 2. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1987.; *O "nacionaliziranju" Muslimana: 101 godina afirmiranja i negiranja nacionalnog identiteta Muslimana*. Zagreb: Globus, 1990; *Zbornik radova posvećenih akademiku Hamdiji Ćemerliću.* Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1991; *Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine: (Sarajevo, 21. i 22. novembra 1988.).* Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1991*; Prilozi historiji Sarajeva: radovi sa znanstvenog simpozija održanog 19. do 21. marta 1993. godine*. Sarajevo: Institut za istoriju: Orijentalni institut, 1997; *ZAVNOBiH - deklaracija o pravima građana Bosne i Hercegovine: zbornik radova istoimenog Okruglog stola održanog u Sanskom Mostu 1. jula 1999. godine.* Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2000; *Okrugli sto "Naučno djelo Nedima Filipovića": Sarajevo, 23. novembar 1999*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2000; *Naučni skup Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a, Sarajevo, 23. i 24. novembar 2003.* Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2007; Dopisni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine postao je 1978, a redovni 1984. godine. Povodom 75 godina života Envera Redžića, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine je izdala zbornik radova o Enveru Redžiću s bibliografijom njegovih radova.

Odlikovan je mnoštvom nagrada i priznanja: Ordenom za hrabrost, Ordenom bratstva i jedinstva, Orednom zasluga sa zlatnim vijencem, Ordenom Republike sa zlatnim vijencem, nosilac je Partizanske spomenice 1941., Dvadesetsedmojulske nagrade, Nagrade ZAVNOBiH-a, Šestoaprilske nagrade Sarajeva, i dr.

Umro je 4. 11. 2009. godine u 94. godini života u Sarajevu.

Sadik Šehić (1936–2009)

Književnik i novinar, Sadik Šehić, rođen je 9. 4. 1936. godine u Bosanskoj Krupi. Srednju školu završio je u Prijedoru, a Višu ekonomsko-komercijalnu u Beogradu. Novinarskim poslom počeo se baviti veoma rano. Bio je dopisnik i saradnik mnogih listova i novina. Jedan od osnivača i urednika Radio stanice u Gradačcu, gdje je radio od 1975. godine. Bio je direktor Centra za informiranje, kulturu i obrazovanje u Gradačcu od 1981. do 1991. godine. Aktivno je učestvovao u kreiranju gradačačkog kulturnog života. Jedan je od pokretača književne manifestacije "Kikićevi susreti" i privrednog sajma "Dani šljive" u Gradačcu. Osnivač je Turističkog društva u Gradačcu i njegov predsjednik. Objavio je sljedeće publikacije: *Sahanolisci*. Sarajevo: Oslobođenje, 1989; *Gradačac: turistički i privredni vodič*. Gradačac: Centar za kulturu i obrazovanje, 1990; *Zmaj od Bosne: Husein-kapetan Gradaščević*. Tuzla: Front slobode, 1991; *Sumbuluški zapisi Mula Vrcanije*. Tuzla: Radio Kameleon, 1998; *112 godina Gradačačkog suda: (1887.-1999*). Gradačac: Općinski sud, 1999; *Tvornica motornih dijelova Gradačac: 1954-2004: godine uspjeha i rasta*. Tešanj: Planjax, 2004.; *Romski snovi o krilatom konju*. Gradačac: Javna biblioteka "Alija Isaković", 2005; *Porodica Novalić: monografija*. Gradačac: Ekeprint, 2008; Priredio je knjigu o "Kikićevim susretima" *Dobrota bivanja: monografija u povodu 20-te obljetnice "Kikićevih susreta": 1973-1998*. Tuzla: Bosanska riječ, 1999.

Bio je član Društva pisaca Bosne i Hercegovine i Unije nezavisnih novinara Bosne i Hercegovine.

Umro je 24. 1. 2009. godine u 73. godini života, a pokopan je u Gradačcu.

Esad Tihić (1925–2009)

Historičar Esad Tihić rođen je 3. 2. 1925. godine u Bosanskom Šamcu. Gimnaziju je upisao u Tuzli 1937. godine, a maturirao u Beogradu, gdje je i diplomirao na Filozofskom fakultetu, na Odsjeku za historiju. Zaposlio se u Vojnoizdavačkom zavodu u Beogradu, gdje je kao urednik i redaktor radio punih trideset godina. Napisao je veoma vrijedne historijske knjige o Bosanskom Šamcu, Gračanici i Gradačcu. Najčešće je uređivao knjige iz naše narodnooslobodilačke borbe. Uredio je sljedeće knjige: *Četvrta proleterska crnogorska brigada: zbornik sjećanja*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1969; *Podgrmeč u NOB: jedinstvo fronta*

i pozadine: zbornik sjećanja. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1972; *Ljubljana u borbi 1941-1945: zbornik sećanja*. Beograd: Vojnoidavački zavod, 1978. Priredio je knjigu *Prvo oblasno savjetovanje komunista istočne Bosne 1944, Vlasenica-Bijeljina, 22-23. II-29. II-3. III* (s Z. Antonićem i V. Mitraševićem). Tuzla: Međuopštinska konferencija Saveza komunista, 1986. Osim uredničkog i redaktorskog posla koji je uradio za mnoge knjige, Tihić je napisao nekoliko knjiga iz historije: *Posavsko-trebavski NOP odred.* Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1983; *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji* (O. Hamzićem). Gračanica: Komisija za istoriju Opštinskog komiteta SK BiH, 1988; *Bosanski Šamac kroz historiju: od postanka naselja do završetka Drugog svjetskog rata*. Sarajevo: "S. Tihić", 2005; *Gradačac od 1941. do 1945.* Gradačac: Javna biblioteka "Alija Isaković", 2008; Saradnik je u sljedećim publikacijama: *Bosanska Posavina - dio cjelovite Bosne i Hercegovine: (zbornik radova sa Okruglog stola održanog 24. 11. 1994. godine u Sarajevu*). Sarajevo: Sabor Bosanske Posavine: Institut za historiju, 1997; *Modriča sa okolinom u prošlosti*. Modriča: Odbor za mnonografiju, 1986.

Umro je 10. 12. 2009. godine u 84. godini života.

Amela Vilić (1958–2009)

Kostimografkinja i modna kreatorka, Amela Vilić, rođena je 1958. godine u Sarajevu. Osnovno i srednje obrazovanje stekla je u Sarajevu. Diplomirala je na Akademiji likovnih umjetnosti 1980. godine. Prvu kostimografiju uradila je 1984. godine za jednu televizijsku emisiju, a kasnije je taj posao uradila za veliki broj televizijskih emisija i serija. Prvu modnu reviju imala je 1986. godine u Muzeju grada Sarajeva, a stigla je i do Pariza, gdje je u organizaciji UNESCO-a 1997. godine predstavila svoje modele s bosanskim etnom (dimije, fesovi i vuneni džemperi). Svoj patriotizam pokazala je ostankom u opsjednutom Sarajevu, gdje je u saradnji sa ALHOS-om kreirala vojne uniforme, borbene prsluke, i dr. Radila je kostimografiju za ratne predstave *Svileni bubnjevi* i *U zemlji izgubljenih stvari.* Bila je izuzetno nadarena i kreativna, te je izradila kostime za veliki broj pozorišnih predstava: *Derviš i smrt*, *Tosca*, *Rigoletto*, *Cavalleria rusticana*, *U Zvorniku ja sam ostavio svoje srce*, *Bal pod maskama*, *Carmen*, *Tvrđava*, *Šta ćemo sad*, *Revizor*, *Pobuna u Nardonom pozorištu*, *Legenda o Ali-paši*, te za opere: *Služavka gospodarica*, *Kneginja čardaša*, *Nabucco*, *Srebreničanke*, *Seviljski berberin*, *Šišmiš*, *Nikola Šubić Zrinjski*, *Tosca*, *Bal pod maskama* i dr. Uradila je kostimografiju za sljedeće filmove: *Gori vatra*, *Ljeto u zlatnoj dolini*, *Kod amidže Idriza*, *Krovni talas* i dr.

Dobitnica je mnogih nagrada za kostimografiju: za predstavu *Tvrđava* Narodnog pozorišta iz Zenice, za predstavu *Tvrđava* na Susretima pozorišta/kazališta u Brčkom, za predstavu *Obućari* na Pozorišnim/kazališnim igrama BiH u Jajcu. Nagradu "Ardalion za najbolju scenografiju" za predstavu *Vremenski tunel* dobila je na 12. jugoslovenskom festivalu u Užicu i dr.

Umrla je 2. 3. 2009. godine u 51. godini života.

PARTICIPANTS OF OUR HISTORY – DEAD IN 2009

Isma Kamberović

Summary

Fourteen significant Bosniaks who died in 2009, are biographical and bibliographic elaborated in this paper. They were important for their scientific work, literary or artistic works, or social engagement, which has contributed to the progress of our community. This paper is reminder of character and work of our distinguished dead Bosniaks who must not be forgotten.

Key words: Bosniaks, Nadira Alić-Đemidžić, Omer Behmen, Munib Bisić, Abdulah Budimlija, Ismet Dautbašić, Muris Idrizović, Nijazija Koštović, Alija Lekić, Emin Miljković, Salem Miso, Enver Redžić, Sadik Šehić, Esad Tihić, Amela Vilić

GODIŠNJAK 2009

BIBLIOGRAFIJA "GODIŠNJAKA"

UDK 014 (058)

Bibliografija “Godišnjaka” BZK “Preporod”: (2001–2008)

Isma Kamberović
BZK “Preporod”, Sarajevo

Bošnjačka zajednica kulture “Preporod” 2001. godine pokrenula je svoje godišnje glasilo “Godišnjak” BZK “Preporod”. Ova bibliografija “Godišnjaka” BZK “Preporod” urađena je za osam brojeva, koji su izašli u periodu od 2001. do 2008. godine, za vrijeme dva mandata prof. dr. Šaćira Filandre, kojom zaokružujemo rad “Godišnjaka” za vrijeme njegovog obavljanja predsjedničke funkcije “Preporoda” i sa prof. dr. Esadom Zgodićem kao urednikom. U radu je primijenjena međunarodna Univerzalna decimalna klasifikacija. Unutar odgovarajuće grupe popisani su prilozi abecednim redom autora: prezime i ime autora, naslov članka, iza kose crte podaci o autoru u inverziji, ISSN broj, odvojeno tačkom i crtom godište, broj, godina i stranice, zatim rubrika i UDK broj. Bibliografija sadrži indeks autora i predmetni indeks.

Ključne riječi: Godišnjak BZK “Preporod”, bibliografije, Bošnjačka zajednica kulture “Preporod”

Uvodne napomene

Nastavljajući tradiciju svojih prethodnika okupljenih oko kulturnih društava “Gajret” i “Narodna uzdanica” koji su izdavali svoja glasila list “Gajret” i kalendare “Gajret” i “Narodnu uzdanicu”, “Preporod” je 2001. godine pokrenuo svoje godišnje glasilo. Nakon izbora prof. dr. Šaćira Filandre za predsjednika “Preporoda” imenovana je Redakcija “Godišnjaka” sa sljedećim članovima: prof. dr. Ismet Bušatlić, prof. dr. Lamija Hadžiosmanović, prof. dr. Enes Kujundžić, prof. dr. Šaćir Filandra, književnik Amir Brka i mr. Džafer Obradović, a za glavnog urednika imenovan je prof. dr. Esad Zgodić. Sekretar Redakcije je Isma Kamberović. Koncept “Godišnjaka” je dobro osmi-

šljen i nudi rubrike u kojima se raspravlja o društvenim i političkim pitanjima u Bosni i Hercegovini, donosi tekstove iz duhovne sfere, tekstove o našoj prošlosti, književne priloge, reference iz bošnjačke kulture, dokumente i izvještaje o radu "Preporoda" a ne zaboravlja ni značajne umrle Bošnjake. Prvi broj "Godišnjaka" čine sljedeće rubrike: *Politika i društvo*; *Duhovna obzorja; Bošnjačko samorazumijevanje*; *Književni prilozi* (ovu rubriku od početka uređuje književnik Amir Brka), *Kritička čitanja*; *Reference bošnjačke kulture*; *Iz rada "Preporoda"; Bošnjački merhumi* i *Kalendar značajnih datuma*. Drugi broj "Godišnjaka" *koji je* izašao 2002. godine zadržao je sve rubrike iz prvog broja, a uvedena je i nova rubrika *Tradicija srednjovjekovne Bosne.* Treći broj "Godišnjaka" umjesto rubrika *Politika i društvo*; *Tradicija srednjovjekovne Bosne*; *Kritička čitanja* i *Bošnjačko samorazumijevanje*, sadrži referate učesnika sa dva skupa koja su održana povodom stogodišnjice osnivanja "Preporoda". To su *Bošnjački identitet u XX stoljeću* i *Poetika savremene bošnjačke drame*. Neke rubrike u "Godišnjaku" nisu bile dugog vijeka, a uvođene su i nove u zavisnosti od godišnjice rođenja ili smrti neke važne ličnosti i u zavisnosti od prispjelih priloga. Tako je u četvrtom broju obilježena sedamdesetogodišnjica smrti Safvet-bega Bašagića, a u rubriku *Iz "Preporodove" djelatnosti* uvodi se prilog *Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod"* u kojoj predsjednici općinskih društava "Preporod" iz gradova i mjesta širom Bosne i Hercegovine podnose izvještaje o radu općinskih društava za proteklu godinu. Ova rubrika je učvrstila saradnju "Preporodovih" aktivista na terenu i u centrali, a pored toga, pokazuje odličan uvid u stanje bošnjačke kulture u našoj zemlji. U petom broju "Godišnjaka" došlo je do promjene u Redakciji, umjesto Džafera Obradovića, koji je te godine preminuo, i Enesa Kujundžića, za članove Redakcije imenovani su dr. Senadin Lavić i mr. Sead Šemsović. Peti broj sadrži sljedeće rubrike: *Politika i društvo*; *Duhovna obzorja*; *Književni prilozi*; *Reference bošnjačke kulture*; *Iz "Preporodove" djelatnosti* i *Bošnjački merhumi* i novu rubriku *Prijevodi,* a ukinuta je rubrika *Kalendar značajnih datuma*. Šesti broj "Godišnjaka", pored redovnih rubrika, donosi radove kojima su obilježene tri značajne godišnjice: stotinu godina od rođenja književnika Alije Nametka, devedeset godina od rođenja historičara Adema Handžića i četrdeset godina od objavljivanja *Derviša i smrti* i *Kamenog spavača* (1966–2006). Uvedene su i dvije nove rubrike: *Iz historije Bosne i Hercegovine* i *Prikazi i osvrti.* U pripremi sedmog broja "Godišnjaka" Redakciji se pridružio novi član, gospodin Elvis Fejzić. Sedmi broj koji je štampan 2007. godine, pored redovnih rubrika, donosi tekstove kojima su obilježene dvije godišnjice: stotinu godina od rođenja književnika Hamida Dizdara i devedeset godina od rođenja književnika Maka Dizdara. Osmi broj je obilježio sto trideset godina od rođenja bošnjačkog političara Husage Ćišića, sadrži ustaljene rubrike, osim rubrike *Iz historije Bosne i Hercegovine.* Do sada je izdato osam brojeva "Godišnjaka":

- "Godišnjak" BZK "Preporod" za 2001;
- "Godišnjak" BZK "Preporod" za 2002;
- "Godišnjak" BZK "Preporod" za 2003;

- “Godišnjak” BZK “Preporod” za 2004;
- “Godišnjak” BZK “Preporod” za 2005;
- “Godišnjak” BZK “Preporod” za 2006;
- “Godišnjak” BZK “Preporod” za 2007;
- “Godišnjak” BZK “Preporod” za 2008;

Bibliografija “Godišnjaka” BZK “Preporod” urađena je za osam brojeva, koji su izašli u vremenu od 2001. do 2008. godine, za vrijeme dva mandata prof. dr. Šaćira Filandre, kojom zaokružujemo rad “Godišnjaka” za vrijeme njegovog obavljanja predsjedničke funkcije “Preporoda”, a s prof. dr. Esadom Zgodićem kao urednikom. U radu je primijenjena međunarodna Univerzalna decimalna klasifikacija, što znači da su svi prilozi smješteni u sljedeće grupe:

0 Nauka i znanje. Organizacija informacija. Dokumentacija. Bibliotekarstvo. Institucije. Publikacije
1 Filozofija. Psihologija. Pedagogija.
2 Religije. Teologija
3 Društvene nauke
7 Umjetnost. Rekreacija. Zabava. Sport
8 Jezik. Lingvistika. Književnost
9 Geografija. Biografija. Historija

Unutar odgovarajuće grupe popisani su prilozi abecednim redom autora: prezime i ime autora, naslov članka, iza kose crte podaci o autoru u inverziji, ISSN broj, odvojeno tačkom i crtom godište, broj, godina i stranice, zatim rubrika i UDK broj. Bibliografija sadrži indeks autora i predmetni indeks.

0 NAUKA I ZNANJE. ORGANIZACIJA INFORMACIJA. DOKUMENTACIJA. BIBLIOTEKARSTVO. INSTITUCIJE. PUBLIKACIJE

01 Bibibliografije

1. KAMBEROVIĆ, Isma

Popis izdanja BZK “Preporod” (1991.-2003.) / Isma Kamberović.
U: Godišnjak BZK “Preporod” – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 321-331.
Rubrika: Iz “Preporodove” djelatnosti
012: 061.22 (497.6=163.43*)

02 Bibliotekarstvo

2. KAMBEROVIĆ, Isma

Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK “Preporod” Sarajevo za 2005. / Isma Kamberović.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 334-335.
Rubrika: Iz “Preporodove” djelatnosti
027.2: 061.22 (497.6=163.43*)

3. KAMBEROVIĆ, Isma

Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK “Preporod” Sarajevo za 2006. godinu / Isma Kamberović.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 393-394.

Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
027.2 : 061.22 (497.6=163.43*)

4. KAMBEROVIĆ, Isma

Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" Sarajevo za 2007. godinu / Isma Kamberović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 376-377.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
027.2 : 061.22 (497.6=163.43*)

5. KAMBEROVIĆ, Isma

Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" Sarajevo za 2008. godinu / Isma Kamberović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 319-320.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
027.2: 061.22 (497.6=163.43*)

050 Serijske publikacije. Periodika

6. BUŠATLIĆ, Ismet

Panislamizam u "Biseru"/ Ismet Bušatlić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 160-164.
Rubrika: Duhovna obzorja
050 (497.6)
327.39:28

7. DIZDAR, Senada

Prvi privatni bošnjački listovi-svjedočanstvo vremena / Senada Dizdar.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 150-159.
Rubrika: Duhovna obzorja
050 (497.6)

8. FILANDRA, Šaćir

Godišnjak za novo vrijeme / Šaćir Filandra.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 5-6.
Rubrika: Uvodnik
050 (497.6=163.43*)

9. JAHIĆ, Adnan

Profil Hikjmeta: Hikjmet – riječ tradicionalne uleme u Bosni i Hercegovini / Adnan Jahić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 255-262.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
050 (497.6=163.43*)

10. KORKUT, Sakib

"Srbskoj riječi" i "Hrvatskom dnevniku": (Odobrenjem Glavnog odbora) / Sakib Korkut. – Iz "Mishaba" sa arebice preveo Halil Bjelak.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 175-177.
Rubrika: Bošnjačko samorazumijevanje
050 (497.6)

11. MEMIJA, Emina

Vizija novoga doba: uz 140-godišnjicu pokretanja lista "Sarajevski cvjetnik" / Emina Memija.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 228-233.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
050 (497.6)

061 Organizacije. Društva. Udruženja. Kongresi. Naučno-istraživačke organizacije

12. BOŠNJAČKA zajednica kulture "Preporod"

Adresar općinskih društava BZK "Preporod" u Bosni i Hercegovini.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 322-325.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
061.22 (497.6=163.43*)

13. BOŠNJAČKA zajednica kulture "Preporod"

Adresar općinskih društava BZK "Preporod" u Bosni i Hercegovini.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 378-382.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
061.22 (497.6=163.43*)

14. BOŠNJAČKA zajednica kulture “Preporod”

Adresar općinskih društava BZK “Preporod” u Bosni i Hercegovini.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180 .– God. VIII (2008), str. 321-326.
Rubrika: Iz “Preporodove” djelatnosti
061.22 (497.6=163.43*)

15. BOŠNJAČKA zajednica kulture “Preporod”

Aktivnosti općinskih društava BZK “Preporod” u 2004. godini: (BZK “Preporod” – Općinsko društvo Banja Luka (Balić, Fuad); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Banovići (Kudumović, Vehid); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Bihać (Hošić, Izet); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Bijeljina (Trbić, Jusuf); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Brčko (Suljević, Ćazim); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Bugojno (Balihodžić, Kemal); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Bužim (Emrić, Sead); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Čelić (Mehanović, Amel); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Doboj-Istok – Klokotnica (Suljić, Ismet); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Donji Vakuf (Čolak, Kemal); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Gračanica (Čajić, Refka); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Gradačac (Mustafić, Ernes); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Hadžići (Musto’o, Zehra); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Jajce (Žužić, Naima); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Kalesija (Sinanović, Fahrudin); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Kladanj (Kreho, Muriz); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Ključ (Kapetanović, Ibrahim); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Kotor-Varoš (Avdić, Nermin); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Novi Travnik (Veletovac, Enver); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Prozor (Manov, Meho); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Sapna (Gušić, Jusuf); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Švedska (Geteborg) (Džumhur, Nedžad); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Teočak (Mehić, Admir); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Travnik (Vejo, Edina); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Tuzla (Hadžiselimović, Jasna); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Vogošća (Selhanović, Selman); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Zenica (Tabaković, Ferid); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Živinice (Aljić, Sakib); BZK “Preporod” – Zajednica općinskih društava TK Tuzla (Pašić, Muhidin)
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180 .– God. IV (2004), str. 292-326.
Rubrika: Iz “Preporodove” djelatnosti
061.22 (497.6=163.43*)

16. BOŠNJAČKA zajednica kulture “Preporod”

Aktivnosti općinskih društava BZK “Preporod” u 2005. godini: (BZK “Preporod” – Općinsko društvo Banovići (Kudumović, Vehid); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Bihać (Kličić, Smail); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Bijeljina - Janja (Trbić, Jusuf); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Bosanska Dubica (Beganović, Safet); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Brčko (Suljević, Ćazim); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Bugojno (Balihodžić, Kemal); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Doboj-Istok– Klokotnica (Suljić, Ismet); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Donji Vakuf (Čolak, Kemal); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Gornji Vakuf (Burek, Abdulah); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Gračanica (Čajić, Refka); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Gradačac (Mustafić, Ernes); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Hadžići (Musto’o, Zehra); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Jablanica (Šuko, Alija); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Jajce (Žužić, Naima); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Kalesija (Sinanović, Fahrudin); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Kiseljak (Mujić, Munir); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Kladanj (Kreho, Muriz); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Konjic (Velagić, Adnan); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Mostar (Sadović, Damir); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Novi Travnik (Veletovac, Enver); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Prozor (Manov, Meho); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Stolac (Medar, Mensud); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Teočak (Mehić, Admir);

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tomislavgrad (Džanković, Senad); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Travnik (Lolić, Amra); BZK "Preporod"– Općinsko društvo Tuzla (Hadžiselimović, Jasna); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Velika Kladuša (Mušedinović, Bisenija); BZK "Preporod"– Općinsko društvo Vitez (Bešo, Fejzulah); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Vogošća (Selhanović, Selman); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Zenica (Tabaković, Ferid); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Žepče (Maglić, Mirza); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Živinice (Aljić, Sakib); BZK "Preporod" – Zajednica općinskih društava TK Tuzla (Pašić, Muhidin)
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180 – God. V (2005), str. 336-380.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
061.22 (497.6=163.43*)

17. BOŠNJAČKA zajednica kulture "Preporod"

Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2006. godini: (BZK "Preporod" – Općinsko društvo Banovići (Kudumović, Vehid); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bihać (Kličić, Smail); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bijeljina - Janja (Trbić, Jusuf); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bosanska Dubica (Krivdić, Samir); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Brčko (Suljević, Ćazim); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Breza (Dedić, Ibrahim); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bugojno (Balihodžić, Kemal); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Čelić (Mehanović, Amel); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Doboj-Istok – Klokotnica (Suljić, Ismet); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Donji Vakuf (Čolak, Kemal); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Foča (Bradarić, Mehmed); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Goražde (Pozderović, Admir); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gornji Vakuf (Burek, Abdulah); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gračanica (Čajić, Refka); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gradačac (Berbić, Sejad); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Hadžići (Musto'o, Zehra); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Jablanica (Šuko, Alija); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Kalesija (Sinanović, Fahrudin); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Kiseljak (Mujić, Munir); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Kladanj (Kreho, Muriz); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Konjic (Velagić, Adnan); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Livno (Ortaš, Semir); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Modriča (Huseljić, Husejn); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Mostar (Sadović, Damir); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Novi Travnik (Veletovac, Enver); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Osmaci (Tosunbegović, Dževad); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Prozor (Manov, Meho); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Sanski Most (Hadžiahmetović, Aiša); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Sapna (Gušić, Jusuf); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Srebrenica (Avdić, Fija); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Srebrenik (Kešetović, Izudin); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Stolac (Medar, Mensud); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Teočak (Mehić, Admir); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tomislavgrad (Džanković, Senad); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Travnik (Lolić, Amra); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tuzla (Hadžiselimović, Jasna); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Velika Kladuša (Mušedinović, Bisenija); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Vitez (Bešo, Fejzulah); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Zenica (Tabaković, Ferid); BZK "Preporod"– Općinsko društvo Zvornik (Muharemović, Mustafa); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Živinice (Aljić, Sakib); BZK "Preporod" – Zajednica općinskih društava TK Tuzla (Gazibegović, Azra)
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180 .– God. VI (2006), str. 395-447.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
061.22 (497.6=163.43*)

18. BOŠNJAČKA zajednica kulture "Preporod"

Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2007. godini: (BZK "Preporod" – Općinsko društvo Banja Luka (Balić,

Fuad); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Banovići (Kudumović, Vehid); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Bihać (Kličić, Smail); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Bijeljina - Janja (Trbić, Jusuf); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Brčko (Suljević, Ćazim); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Breza (Herco, Fikret); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Bugojno (Terzić, Muamer); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Čelić (Mehanović, Amel); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Doboj-Istok – Klokotnica (Suljić, Ismet); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Donji Vakuf (Čolak, Kemal); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Goražde (Kurtović, Nedžad); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Gračanica (Čajić, Refka); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Gradačac (Berbić, Sejad); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Hadžići (Musto’o, Zehra); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Kalesija (Sinanović, Fahrudin); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Kladanj (Kreho, Muriz); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Konjic (Velagić, Adnan); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Livno (Ortaš, Semir); BZK “Preporod”– Općinsko društvo Modriča (Huseljić, Husejn); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Mostar (Sadović, Damir); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Novi Travnik (Veletovac, Enver); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Odžak (Duran, Mujan); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Osmaci (Tosunbegović, Dževad); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Prozor (Manov, Meho); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Sanski Most (Talić, Amir); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Sapna (Kahrimanović, Munir); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Srebrenica (Avdić, Fija); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Srebrenik (Tursić, Nermin); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Teočak (Mehić, Admir); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Tomislavgrad (Džanković, Senad); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Travnik (Lolić, Amra); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Tuzla (Hadžiselimović, Jasna); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Vitez (Bešo, Fejzulah); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Vogošća (Selhanović, Selman); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Zenica (Sofić, Amna); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Žepče (Hadžić, Suvad); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Živinice (Aljić, Sakib); BZK “Preporod” – Zajednica općinskih društava TK Tuzla (Gazibegović, Azra)
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180 .– God. VII (2007), str. 383-438.
Rubrika: Iz “Preporodove” djelatnosti
061.22 (497.6=163.43*)

19. BOŠNJAČKA zajednica kulture “Preporod”

Aktivnosti općinskih društava BZK “Preporod” u 2008. godini: (BZK “Preporod” – Općinsko društvo Banja Luka (Balić, Fuad); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Banovići (Kudumović, Vehid); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Bihać (Kličić, Smail); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Bijeljina - Janja (Trbić, Jusuf); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Brčko (Suljević, Ćazim); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Breza (Herco, Fikret); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Busovača (Travnjak, Sabahudin); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Doboj-Istok – Klokotnica (Suljić, Ismet); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Donji Vakuf (Čolak, Kemal); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Goražde (Kurtović, Nedžad); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Gornji Vakuf (Filan, Alija); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Gračanica (Čajić, Refka); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Gradačac (Berbić, Sejad); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Hadžići (Musto’o, Zehra); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Ilijaš (Pušina, Almir); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Jablanica (Šuko, Alija); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Kakanj (Hrustić, Nazif); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Kalesija (Sinanović, Fahrudin); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Kladanj (Kreho, Muriz); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Konjic (Velagić, Adnan); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Modriča (Huseljić, Husejn); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Mostar (Sadović, Damir); BZK “Preporod” – Općinsko društvo Novi Travnik (Veletovac, Enver); BZK “Preporod” – Općinsko

društvo Sapna (Kahrimanović, Munir); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Srebrenica (Avdić, Fija); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tomislavgrad (Džanković, Senad); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Travnik (Lolić, Amra); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tuzla (Hadžiselimović, Jasna); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Vitez (Bešo, Fejzulah); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Zavidovići (Hasičić, Samir); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Zenica (Sofić, Amna); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Žepče (Hadžić, Suvad); BZK "Preporod" – Općinsko društvo Živinice (Aljić, Sakib); BZK "Preporod" – Zajednica općinskih društava TK Tuzla (Gazibegović, Azra)
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180 .– God. VIII (2008), str. 327-404.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
061.22 (497.6=163.43*)

20. BOŠNJAČKA zajednica kulture "Preporod"

Dokumenti: (Pravilnik o funkcionalnoj organizaciji i uvođenju novina u radu i upravljanju imovinom Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u Bosni i Hercegovini; Pravilnik o uvakufljenju i darivanju imovine u korist Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u Bosni i Hercegovini; Povelja o bosanskom jeziku; Odluka o ustanovljenju "Preporodovih" nagrada za nauku, umjetnost i književnost; Odluka o ustanovljenju posebnog "Preporodovog" priznanja; Odluke o "Preporodovim" nagradama i priznanjima; Izvještaj o dobitnicima "Preporodovih" nagrada za nauku, umjetnost i književnost).
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180 .– God. II (2002), str. 367-382.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
061.22 (497.6=163.43*)

21. BOŠNJAČKA zajednica kulture "Preporod"

(Dokumenti): Odluka o ustanovljenju nagrade "Alija Isaković"; Izvještaj o dobitniku Nagrade "Alija Isaković"; Odluka o održavanju Šahovskog turnira.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180 . – God. IV (2004), str. 273-275;
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
061.22 (497.6=163.43*)

22. BOŠNJAČKA zajednica kulture "Preporod"

(Dokumenti): Matični odbor Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u Bosni i Hercegovini 2005.; Izvršni odbor Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u Bosni i Hercegovini 2005.; Savjet Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u Bosni i Hercegovini 2005.; Nadzorni odbor Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u Bosni i Hercegovini 2005.; Sud časti Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u Bosni i Hercegovini 2005.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180 . – God. V (2005), str. 319-321.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
061.22 (497.6=163.43*)

23. BOŠNJAČKA zajednica kulture "Preporod"

Obrazloženja o dobitnicima "Preporodovih" nagrada za nauku, umjetnost i književnost za 2005. godinu: (Dobitnici su: Abdulah Šarčević, Halil Tikveša i Nedžad Ibrišimović)
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 326.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
061.22 (497.6=163.43*)

24. DUMAN, Hatidža

Aktivnosti u povodu obilježavanja stogodišnjice BZK "Preporod" / Hatidža Duman.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 315-320.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
061.22 (497.6=163.43*)

25. DUMAN, Hatidža

Izvještaj o radu BZK "Preporod" za 2004. godinu / Hatidža Duman.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 286-291.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
061.22 (497.6=163.43*)

26. DUMAN, Hatidža

Izvještaj o radu BZK "Preporod" za 2005. godinu / Hatidža Duman.

U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 311-318.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
061.22 (497.6=163.43*)

27. DUMAN, Hatidža

Izvještaj o radu BZK "Preporod" za 2006. godinu / Hatidža Duman.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 387-392.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
061.22 (497.6=163.43*)

28. DUMAN, Hatidža

Izvještaj o radu BZK "Preporod" za 2007. godinu / Hatidža Duman.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 369-375.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
061.22 (497.6=163.43*)

29. DUMAN, Hatidža

Izvještaj o radu BZK "Preporod" za 2008. godinu / Hatidža Duman.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 313-318.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
061.22 (497.6=163.43*)

30. FILANDRA, Šaćir

Bošnjaci i svijet / Šaćir Filandra. – Pozdravno obraćanje predsjednika BZK "Preporod" na Svečanoj akademiji povodom obilježavanja stogodišnjice BZK "Preporod" održanoj 19. 12. 2003.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 5-6.
Rubrika: Uvodnik
061.22 (497.6=163.43*)

31. FILANDRA, Šaćir

Stotinu godina u službi ideje o očuvanju i njegovanju duhovnog identiteta bošnjačkog naroda / Šaćir Filandra. – O radu BZK "Preporod".
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 7-9.
Rubrika: Uvodnik
061.22 (497.6=163.43*)

32. FILANDRA, Šaćir

Uvodnik / Šaćir Filandra. – O radu BZK "Preporod".
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 5-6.
Rubrika: Uvodnik
061.22 (497.6=163.43*)

33. FILANDRA, Šaćir

Uvodna crtica / Šaćir Filandra.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 5-6.
Rubrika: Uvodnik
061.22 (497.6=163.43*)

34. HUKOVIĆ, Muhamed

"Narodna uzdanica" u obrazovanju Bošnjaka u Kraljevini Jugoslaviji / Muhamed Huković.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 280-286.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
061.22 (497.6=163.43*)

35. KEMURA, Ibrahim

Uloga "Gajreta" u procesu duhovne emancipacije bošnjačkog naroda / Ibrahim Kemura.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 263-279.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
061.22 (497.6=163.43*)

36. MAGLAJLIĆ, Munib

Iz rada "Preporoda" u 2001. godini / Munib Maglajlić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 327-329.
Rubrika: Iz rada "Preporoda"
061.22 (497.6=163.43*)

37. OBRADOVIĆ, Džafer

Ljepotom i pameću Bosna probeharala / Džafer Obradović. – Predgovor za katalog "Bosnom behar probeharao": izložba likovnih i literarnih radova učenika osnovnih škola u organizaciji BZK "Preporod".
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 310-312.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
061.22 (497.6=163.43*)

38. OBRADOVIĆ, Džafer

Čuvari starih i graditelji novih mostova / Džafer Obradović. – Predgovor za katalog "Mostovi spajaju obale i ljude": izložba likovnih i literarnih radova učenika osnovnih škola u organizaciji BZK "Preporod".
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 282-285.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
061.22 (497.6=163.43*)

39. ŠABOTIĆ, Sait Š.

Udruženje i časopis "Almanah" / Sait Š. Šabotić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180.– God. I (2001), str. 319-324.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
061.2 (497.16=163.43*)
050 (497.16)

069 Muzeji

40. DELIBAŠIĆ, Esad

Da li je muzeju vrijeme za muzej? / Esad Delibašić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 44-48.
Rubrika: Politika i društvo
069 (497.6)

41. RIZVANBEGOVIĆ, Izet

Misija muzeja (Osnivanje muzeja Bosne i Hercegovine i njihova naučno-muzeološka i edukativna misija u vremenu od 1888-1995. godine) / Izet Rizvanbegović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 313-332.
Rubrika: Iz historije Bosne i Hercegovine
069 (497.6) "1888/1995"

UDK 1 FILOZOFIJA. PSIHOLOGIJA. PEDAGOGIJA

42. BOSTO, Sulejman

Abdulah Šarčević / Sulejman Bosto. – Obrazloženje o Abdulahu Šarčeviću, dobitniku "Preporodove" nagrade za znanost za 2005. godinu.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 327-328.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
1: 929 Šarčević, A.

UDK 2 RELIGIJA. TEOLOGIJA

28 Islam. Muslimani

43. ALIBAŠIĆ, Ahmet

Kako misliti muslimanski svijet danas? / Ahmet Alibašić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180.– God. I (2001), str. 31-42.
Rubrika: Politika i društvo
28 (100)

44. AVDIĆ, Ćamil

Islam na raskrsnici / Ćamil Avdić; preveo s engleskog jezika Adil Osmanović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 347-356.
Rubrika: Prijevodi
28

45. CERIĆ, Mustafa

Deklaracija evropskih muslimana / Mustafa Cerić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 87-92.
Rubrika: Duhovna obzorja
28 (4)

46. CERIĆ, Mustafa

Islamska zajednica u BiH – 120 godina u službi vjere i muslimanskog naroda / Mustafa Cerić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 165-169.
Rubrika: Duhovna obzorja
28-7 (497.6)

47. CERIĆ, Mustafa

Muslimani su dužni sačuvati čast islama i povjerenje jednih u druge / Mustafa Cerić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 102-108.
Rubrika: Politika i društvo
28 (497.6)

48. DURAKOVIĆ, Esad

Islamofobni islamolog (Darko Tanasković, Islam i mi. Partenon, Beograd, 2000., 194 str.) / Esad Duraković.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 283-285.
Rubrika: Kritička čitanja
28-674

49. GRABUS, Nedžad

Kur'an i ideologija XX stoljeća (Tumačenje Kur' ana i ideologije XX stoljeća. Priredio Enes Karić. Bemust, Sarajevo, 2002.) / Nedžad Grabus.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 278-280.
Rubrika: Kritička čitanja
28-23

50. KARIĆ, Enes

Filozofijski dijalog religija umjesto sukoba civilizacija u procesu globalizacije: (pokušaj sinteze sa islamskog stanovišta) / Enes Karić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 60-70.
Rubrika: Politika i društvo
28+27-676
141.1
316.42

51. KARIĆ, Enes

Islamsko mišljenje u Bosni i Hercegovini XX stoljeća-vrijeme, ličnosti, teme, dileme, problemi, djela / Enes Karić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 158-182.
Rubrika: Politika i društvo
28 (497.6)

52. LAVIĆ, Osman

Iskustva tolerancije (Mudrost rađa toleranciju. Naučni skup povodom 350 godina od rođenja Mustafe Ejubovića-Šejh Juje i 400 godina predavanja Mesnevije u Mostaru. Mostar, 29. septembar 2001. – Mostar: Muzej Hercegovine, 2002.) / Osman Lavić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 272-274.
Rubrika: Kritička čitanja
28-852.5
929 Šejh Jujo
141.336

28-287 Hutbe

53. CERIĆ, Mustafa

Dvije hutbe / Mustafa Cerić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 165-171.
Rubrika: Duhovna obzorja
28-287

54. CERIĆ, Mustafa

Dvije hutbe / Mustafa Cerić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 248-252.
Rubrika: Duhovna obzorja
28-287

55. CERIĆ, Mustafa

Hutba / Mustafa Cerić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 81-86.
Rubrika: Duhovna obzorja
28-287

56. CERIĆ, Mustafa

Kurban-bajramska hutba / Mustafa Cerić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 77-80.
Rubrika: Duhovna obzorja
28-287

57. CERIĆ, Mustafa

Kurban-bajramska hutba / Mustafa Cerić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 117-120.
Rubrika: Duhovna obzorja
28-287

58. CERIĆ, Mustafa

Bajramska hutba / Mustafa Cerić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 101-106.
Rubrika: Duhovna obzorja
28-287

28-523.4 Tekije i džamije

59. HADŽIOSMANOVIĆ, Lamija

Tekija na Buni / Lamija Hadžiosmanović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 155-160.
Rubrika: Duhovna obzorja
28-523.4 (497.6)

60. TUCAKOVIĆ, Šemso

Aladža džamija u Foči – ubijeni monument: simbol bošnjačkog naroda i njegove kulture / Šemso Tucaković.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 47-50.
Rubrika: Politika i društvo
28-523.4 (497.6)
355.012 (497.6) "1992/1995"

UDK 3 DRUŠTVENE NAUKE. STATISTIKA. POLITIKA. EKONOMIJA, TRGOVINA. ZAKONI. VLADA. VOJNA PITANJA. SOCIJALNO OSIGURANJE. OBRAZOVANJE. FOLKLOR

316 Sociologija

61. LAVIĆ, Senadin

Povodom knjige: Jusuf Žiga, *Zemljoradnici vremena*, drugo izdanje, Svjetlostkomerc, Sarajevo, 2006. / Senadin Lavić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 375-377.
Rubrika: Prikazi i osvrti
316

62. LJUBOVIĆ, Esad

Razvoj sociologije u Bosni i Hercegovini / Esad Ljubović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 349-363.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
316 (497.6)

63. MEMIĆ, Evelin

Politička i socijalna misao Dževada Sulejmanpašića / Evelin Memić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 109-124.
Rubrika: Politika i društvo
32: 929 Sulejmanpašić, Dž.

314 Demografija

64. IBRAKOVIĆ, Dželal

Naši gradovi slobodarske tradicije: stanovništvo Maglaja kroz historiju: (grad kao straža na ulazu u centralnu Bosnu) / Dželal Ibraković.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 59-69.
Rubrika: Politika i društvo
314 (497.6 Maglaj)

65. LAVIĆ, Senadin

Pusti krajolici: bošnjačka prezimena (rodovi) u povijesnom i prostornom kontekstu istočne Bosne i Hercegovine / Senadin Lavić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 42-72.
Rubrika: Politika i društvo
314 (497.6)
811.163.43* '373.232.1

66. ŠABANOVIĆ, Edin

Demografsko-ekonomska slika Bosne i Hercegovine: stanje i predviđanja / Edin Šabanović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 113-127.
Rubrika: Politika i društvo
314: 33 (497.6)

67. ZOLIĆ, Hasan

Demografska slika Bosne i Hercegovine / Hasan Zolić, Mirza Emirhafizović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 38-46.
Rubrika: Politika i društvo
314 (497.6)

68. ZOLIĆ, Hasan

Ciljevi i značaj popisa stanovništva, sa posebnim osvrtom na BiH / Hasan Zolić, Mirza Emirhafizović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 7-19.

Rubrika: Politika i društvo
314.9 (497.6)

314.7 Migracije

69. BANDŽOVIĆ, Safet

Iseljavanje muslimanskog stanovništva iz Beograda u Bosanski ejalet (1804.-1862.) / Safet Bandžović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 125-149.
Rubrika: Politika i društvo
314.7 (497.11+497.6=163.43*)
"1804/1862"

70. BANDŽOVIĆ, Safet

Bošnjaci i balkanski muhadžirski pokreti / Safet Bandžović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 322-343.
Rubrika: Iz historije Bosne i Hercegovine
314.7 (497.6=163.43*)
94 (497.6)

316.334.54 Sociologija stanovanja i nastanjivanja

71. ČAMO, Merima

Procesi akulturacije krajem XIX vijeka u Sarajevu / Merima Čamo.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 176-183.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
316.334.54 (497.6 Sarajevo) "18"

316.4 Društveni procesi

72. BALIĆ, Smail

Globalizacija i vjera / Smail Balić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 9-13.
Rubrika: Politika i društvo
316.42: 28

73. DURAKOVIĆ, Nijaz

Tranzicijski procesi od SFRJ do Bosne i Hercegovine: (teze) / Nijaz Duraković
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 36-49.
Rubrika: Politika i društvo
316.48 (497.6)

74. LJUBUNČIĆ, Salih

Za sklad u radu i za toleranciju u međusobnom držanju / Salih Ljubunčić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 177-180.
Rubrika: Bošnjačko samorazumijevanje
316.647.5 (497.6)

75. PAŠALIĆ, Enes

Moderni i globalizacijski aspekti samorazumijevanja Bošnjaka / Enes Pašalić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 150-157.
Rubrika: Politika i društvo
316.4 (497.6=163.43*)

76. PAŠALIĆ, Enes

Javno mnijenje u Brčko Distriktu BiH / Enes Pašalić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 72-95.
Rubrika: Politika i društvo
316. 653 (497.6 Brčko)

77. SULEJMANPAŠIĆ, Dževad

Tragičnost duhovnih i socijalnih kontrasta u naših muslimana / Dževad Sulejmanpašić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 173-176.
Rubrika: Bošnjačko samorazumijevanje
316.6 (497.6=163.43*)

78. ŽIGA, Jusuf

Paradigma Bosne i Bošnjaka / Jusuf Žiga.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 13-18.
Rubrika: Politika i društvo
316.62 (497.6=163.43*)

316.7 Sociologija kulture. Kulturni kontekst društvenog života

79. DUKIĆ, Zlatko

Bez politike u kulturi, s nekulturom u politici / Zlatko Dukić.

U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 105-113.
Rubrika: Politika i društvo
316.7 (497.6)

80. FEJZIĆ-Čengić, Fahira

Medijska kultura u BiH / Fahira Fejzić-Čengić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 51-71.
Rubrika: Politika i društvo
316.774 (497.6)

81. FEJZIĆ-Čengić, Fahira

Nominiranje bosanskohercegovačke komunikološke misli (Emina Kečo-Isaković, *Izazovi mas-medija*, TDK "Šahinpašić", Sarajevo, 2006.) / Fahira Fejzić-Čengić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 377-379.
Rubrika: Prikazi i osvrti
316.77 (497.6)

82. ŠAČIĆ, Nermina

Etnopolitičko koliniziranje RTVBiH / Nermina Šačić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 20-28.
Rubrika: Politika i društvo
316.774: 654.1 (497.6)

32 Politika
32.019.51 Uticaj na javno mnijenje. Propaganda

83. FEJZIĆ- Čengić, Fahira

Danska blasfemija karikaturom / Fahira Fejzić-Čengić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180.– God. VI (2006), str. 67-73.
Rubrika: Politika i društvo
32.019.51: 28

84. IBRAKOVIĆ, Dželal

Obilježena Bosna i Hercegovina (ili: o historijskom opanjkavanju Bosne i Hercegovine) / Dželal Ibraković, Haris Alibašić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 9-24.
Rubrika: Politika i društvo
32.019.51 (497.6)

85. KARIĆ, Enes

Antimuslimanska histerija medijskog demijurga. (Prilog kritici medijskog oblikovanja svijeta nakon terorističkih napada u New Yorku i Washingtonu, 11. septembra 2001. godine) / Enes Karić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 25-30.
Rubrika: Politika i društvo
32.019.51: 28

323 Unutrašnja politika

86. ALISPAHIĆ, Fatmir

Zašto i kako je nestao Bošnjački dijalog. Bošnjačko jedinstvo u bošnjačim razlikama / Fatmir Alispahić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 57-68.
Rubrika: Politika i društvo
323 (497.6=163.43*)

87. ĆURAK, Nerzuk

Liberalizmi i fundamentalizmi: (kritike kulture odsustva) / Nerzuk Ćurak.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 95-101.
Rubrika: Politika i društvo
323: 316 (497.6)

88. FILANDRA, Šaćir

Bosna i 11. septembar / Šaćir Filandra.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 90-97.
Rubrika: Politika i društvo
323 (497.6)

89. FILANDRA, Šaćir

Bošnjaci i Bosna: (povodom obilježavanja stogodišnjice osnivanja Muslimanske narodne organizacije) / Šaćir Filandra.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 50-53.
Rubrika: Politika i društvo
323 (497.6=163.43*)

90. LAVIĆ, Senadin

Skepticizam i politika (Esad Zgodić, *Ka kritici fundamentalizma*. Magistrat, Sarajevo, 2002.) / Senadin Lavić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 283-285.
Rubrika: Kritička čitanja
323 (497.6)

91. MUJKIĆ, Asim

Esad Zgodić: *Ideja bosanske nacije*. Sarajevo: Zalihica, 2008. / Asim Mujkić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180 .– God. VIII (2008), str. 287-289.
Rubrika: Prikazi i osvrti
323: 342.1(497.6=163.43*)

92. OBRADOVIĆ, Džafer

O temeljitoj sklonosti Bošnjaka prema netemeljitosti / Džafer Obradović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 69-75.
Rubrika: Politika i društvo
323 (497.6=163.43*)

93. ZGODIĆ, Esad

O antipolitici / Esad Zgodić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 9-19.
Rubrika: Politika i društvo
323 (497.6)

323.1 Nacionalistički, narodni, etnički pokreti i problemi. Nacionalne i etničke manjine

94. ARNAUTOVIĆ, Samir

Identitet i mišljenje. Problem nacionalnog identiteta Bošnjaka / Samir Arnautović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 15-22.
Poglavlje: Bošnjački identitet u XX stoljeću. Referat sa istoimenog naučnog skupa, koji je u organizaciji BZK "Preporod" održan 6. i 7. oktobra 2003. u Sarajevu u povodu stogodišnjice "Preporoda".
323.1 (497.6=163.43*)

95. BANDŽOVIĆ, Safet

"Sintetičke nacije" u "krugu turske magije": deterministički splet antibošnjačkih stereotipa / Safet Bandžović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180.– God. III (2003), str. 106-131.
Poglavlje: Bošnjački identitet u XX stoljeću. Referat sa istoimenog naučnog skupa, koji je u organizaciji BZK "Preporod" održan 6. i 7. oktobra 2003. u Sarajevu u povodu stogodišnjice "Preporoda".
323.1 (497.6=163.43*)

96. BAŠIĆ, Husein

Još oko naziva Bošnjak: (Povodom teksta akademika Danila Radojevića "Oko naziva Bošnjak") / Husein Bašić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 291-294.
Rubrika: Kritička čitanja
23.1 (497.16=163.43*)

97. BUTUROVIĆ, Đenana

Usmena historija i bošnjački identitet / Đenana Buturović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 65-76.
Poglavlje: Bošnjački identitet u XX stoljeću. Referat sa istoimenog naučnog skupa, koji je u organizaciji BZK "Preporod" održan 6. i 7. oktobra 2003. u Sarajevu u povodu stogodišnjice "Preporoda".
323.1 (497.6=163.43*): 398.5

98. ČAMO, Merima

Dželal Ibraković: *Bosna, islam – Bošnjaci*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 2008 / Merima Čamo.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 298- 301.
Rubrika: Prikazi i osvrti
323.1 (497.6=163.43*)

99. ĆIŠIĆ, Husein (Husaga)

Predsjednik Vakufskog sabora za Bosnu i Hercegovinu o autonomiji Bosne: odgovor ministru bez lisnice g. dr. Bariši Smoljanu / Husein Ćišić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 193-187.

Rubrika: Bošnjačko samorazumijevanje
323.17 (497.6)

100. ĆIŠIĆ, Husein (Husaga)

Pisma / Husein Ćišić. – Pismo Lazara Markovića Huseinu Ćišiću; Pismo Huseina Ćišića Lazaru Markoviću; Odgovor ministru bez lisnice dr. Bariši Smoljanu. – Biografska bilješka o Huseinu Ćišiću.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 111-121.
Rubrika: Godišnjice. Sto trideset godina od rođenja Husage Ćišića (1878-1956- 2008)
323.1(497.6)

101. DIZDAREVIĆ, Ismet

Proces razvoja svijesti o bošnjačkom identitetu / Ismet Dizdarević.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 45-53.
Poglavlje: Bošnjački identitet u XX stoljeću. Referat sa istoimenog naučnog skupa, koji je u organizaciji BZK "Preporod" održan 6. i 7. oktobra 2003. u Sarajevu u povodu stogodišnjice "Preporoda".
323.1 (497.6=163.43*)

102. FILANDRA, Šaćir

Religija protiv nacije: slučaj Bošnjaka / Šaćir Filandra.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 21-26.
Rubrika: Politika i društvo
323.1: 28 (497.6=163.43*)

103. GRBO, Ismet

Bošnjaštvo danas – kriza identiteta / Ismet Grbo.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 43-47.
Rubrika: Politika i društvo
323.1(497.6=163.43*)

104. HUMO, Avdo

Muslimani danas / Avdo Humo. – Tekst je preuzet iz Almanaha – Kalendara Kulturnog društva Muslimana "Preporod", Sarajevo, 1946.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 193-196.
Rubrika: Bošnjačko samorazumijevanje
323.1(497.6=163.43*)

105. IBRAKOVIĆ, Dželal

Bosna i Hercegovina kao lakmus papir: prilog socijalno-kulturno antropološkom definiranju Bosne i Hercegovine od strane Bošnjaka / Dželal Ibraković.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 54-66.
1512-8180. – God. VI (2006), str. 54-66.
Rubrika: Politika i društvo
323.1 (497.6=163.43*)

106. IBRAKOVIĆ, Dželal

Nacionalni ekskluzivizam kao negacija slobode / Dželal Ibraković.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 27-41.
Rubrika: Politika i društvo
323.1(497.6=163.43*)

107. IBRELJIĆ, Izet

Evropski, balkanski i bošnjački identiteti u vremenu ubrzanih evropskih integracijskih procesa / Izet Ibreljić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 82-105.
Poglavlje: Bošnjački identitet u XX stoljeću. Referat sa istoimenog naučnog skupa, koji je u organizaciji BZK "Preporod" održan 6. i 7. oktobra 2003. u Sarajevu u povodu stogodišnjice "Preporoda".
323.1 (497+4+497.6)

108. IMAMOVIĆ, Mustafa

Identitet Bošnjaka u XX stoljeću / Mustafa Imamović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 9-14.
Poglavlje: Bošnjački identitet u XX stoljeću. Referat sa istoimenog naučnog skupa, koji je u organizaciji BZK "Preporod" održan 6. i 7. oktobra 2003. u Sarajevu u povodu stogodišnjice "Preporoda".
323.1 (=163.43*) "19"

109. JAHIĆ, Adnan

O članu 10. Ugovora o zaštiti manjina od 10. 9. 1919. / Adnan Jahić.

U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 88-97.
Rubrika: Politika i društvo
323.1: 327.58 (=163.43*)

110. KOČAN, Esad

Bošnjaci u Crnoj Gori / Esad Kočan.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 114-118.
Rubrika: Politika i društvo
323.1 (497.16=163.43*)

111. LAVIĆ, Senadin

Statički i dinamički pristup problemu identiteta / Senadin Lavić.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 30-37.
Poglavlje: Bošnjački identitet u XX stoljeću. Referat sa istoimenog naučnog skupa, koji je u organizaciji BZK “Preporod” održan 6. i 7. oktobra 2003. u Sarajevu u povodu stogodišnjice “Preporoda”.
323. 1(=163.43*)

112. LAVIĆ, Senadin

Apriorne konstrukcije o izvornosti i heretičke dekonstrukcije / Senadin Lavić
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 35-43.
Rubrika: Politika i društvo
323.1(=163.43*)

113. LAVIĆ, Senadin

Vertigo-Volk: znanost, građanstvo i pravda u živom pijesku nacionalizma / Senadin Lavić.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 11-35.
Rubrika: Politika i društvo
323.1 (497.6)

114. LEJLIĆ, E. Ali:

Teorija istorijskog razvoja bošnjačkog nacionalnog identiteta. Bošnjački nacionalni identitet: teorija i metodi / Ali E. Lejlić; s engleskog jezika prevela Taida Horozović.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 49-56.
Rubrika: Politika i društvo
323.1 (=163.43*)

115. MAGLAJLIĆ, Munib

Ideja narodnosne samosvojnosti u bošnjačkoj književnosti XX stoljeća / Munib Maglajlić.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 77-81.
Poglavlje: Bošnjački identitet u XX stoljeću. Referat sa istoimenog naučnog skupa, koji je u organizaciji BZK “Preporod” održan 6. i 7. oktobra 2003. u Sarajevu u povodu stogodišnjice “Preporoda”.
323. 1 (=163.43*) : 821.163.43*

116. MUJKIĆ, Asim

Bošnjaci, etno-vjerski identitet i građansko društvo / Asim Mujkić.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 23-29.
Poglavlje: Bošnjački identitet u XX stoljeću. Referat sa istoimenog naučnog skupa, koji je u organizaciji BZK “Preporod” održan 6. i 7. oktobra 2003. u Sarajevu u povodu stogodišnjice “Preporoda”.
323.1 (=163.43*): 316.334.56

117. MUJKIĆ, Asim

Procesi etničkog grupotvorstva - “događanje naroda” / Asim Mujkić
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 29-34.
Rubrika: Politika i društvo
323.1 (497.6)

118. PAŠIĆ, Ibrahim

Predslavenski etnički elementi u historijama Bosne i Bošnjaka, mit ili stvarnost? / Ibrahim Pašić.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 54-64.
Poglavlje: Bošnjački identitet u XX stoljeću. Referat sa istoimenog naučnog skupa, koji je u organizaciji BZK “Preporod” održan 6. i 7. oktobra 2003. u Sarajevu u povodu stogodišnjice “Preporoda”.
323.1 (497.6=163.43*): 94

119. SPAHIĆ, Vedad

Bošnjački kulturni identitet između principa moći i mira / Vedad Spahić.

U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 38-44.
Poglavlje: Bošnjački identitet u XX stoljeću. Referat sa istoimenog naučnog skupa, koji je u organizaciji BZK "Preporod" održan 6. i 7. oktobra 2003. u Sarajevu u povodu stogodišnjice "Preporoda".
323.1: 316.7 (497.6=163.43*)

327 Međunarodni odnosi. Međunarodna politika

120. FEJZIĆ, Elvis

Kritika evrocentrizma / Elvis Fejzić
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180.– God. VII (2007), str. 96-102.
Rubrika: Politika i društvo
327.39 (4)

121. RAŠIDAGIĆ, Ešref-Kenan

"Rat protiv terorizma" i Bosna i Hercegovina / Ešref-Kenan Rašidagić
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 98-104.
Rubrika: Politika i društvo
327: 323.28 (497.6)

122. RORTY, Richard

Imperijalnu moć Amerike će preuzeti Kina / Richard Rorty; razgovor vodila Nermina Šačić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 304-308.
Rubrika: Prijevodi
327.2

123. ZGODIĆ, Esad

Evrokratija i demokratija / Esad Zgodić
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 103-114.
Rubrika: Politika i društvo
327.39 (4): 321.7

329 Političke partije

124. IZETBEGOVIĆ, Alija

Mir je spasio Bosnu / Alija Izetbegović. – Izborna poruka na centralnom skupu SDA održanom 2. oktobra 2002. godine u Sarajevu.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 19-23.
Rubrika: Politika i društvo
329 SDA (497.6)

125. SPAHO, Mehmed

Zašto smo proti centralizmu? / Mehmed Spaho. – Tekst je preštampan iz *Pravda: kalendar JMO* za 1923.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 179-182.
Rubrika: Bošnjačko samorazumijevanje
329 JMO

33 Ekonomija. Ekonomske nauke

126. HODŽIĆ, Kadrija

Defektnost tržišne reforme u Bosni i Hercegovini / Kadrija Hodžić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 129-143.
Rubrika: Poliitika i društvo
33 (497.6)

341.485 Genocid. Ubistvo nacionalnih, etničkih ili rasnih grupa

127. BALIĆ, Hasan

Kataklizma Bošnjaka u XX stoljeću / Hasan Balić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 152-156.
Poglavlje: Bošnjački identitet u XX stoljeću. Referat sa istoimenog naučnog skupa, koji je u organizaciji BZK "Preporod" održan 6. i 7. oktobra 2003. u Sarajevu u povodu stogodišnjice "Preporoda".
341.485 (497.6=163.43*) "1992/1995"

128. BEŠIREVIĆ – Regan, Jasmina

Etničko čišćenje u Banjoj Luci, 1992-1995. / Jasmina Beširević-Regan
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 101-112.
Rubrika: Politika i društvo
341.485 (497.6=163.43*) "1992/1995"

129. HRNJEVIĆ, Edhem

Kako je od Foče postalo Srbinje / Edhem Hrnjević.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 70-77.
Rubrika: Politika i društvo
341.485 (497.6=163.43*) “1992/1995”

130. MILIŠIĆ, Senija

Stradanje Bošnjaka i njihovih kulturnih i vjerskih objekata / Senija Milišić.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 132-137.
Poglavlje: Bošnjački identitet u XX stoljeću. Referat sa istoimenog naučnog skupa, koji je u organizaciji BZK “Preporod” održan 6. i 7. oktobra 2003. u Sarajevu u povodu stogodišnjice “Preporoda”.
341.485: 28-523.4 (497.6=163.43*) “1992/1995”

131. SEIZOVIĆ, Zarije

Genocid u Bosni Hercegovini / Zarije Seizović.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 91-100.
Rubrika: Politika i društvo
341.485 (497.6=163.43*)

132. ŠAČIĆ, Nermina

Hristoslavizam i agresija na Bosnu i Hercegovinu (Michael A. Sells, *Iznevjereni most-religija i genocid u Bosni*. ITD “Sedam”, Sarajevo, 2002.) / Nermina Šačić.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 286 290.
Rubrika: Kritička čitanja
341.485 : 341.31 (497.6)

133. TOKAČA, Mirsad

Genocid i vojna intervencija: (bosanski slučaj) / Mirsad Tokača.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 43-53.
Rubrika: Politika i društvo
341.485 (497.6)

341.645.2 Međunarodni sud pravde

134. BALIĆ, Hasan

Bošnjaci su po drugi put umrli. (Pravna analiza Presude Međunarodnog suda pravde za genocid u Bosni i Hercegovini u ratu 1992.-1995. godine).
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 25-37.
Rubrika: Politika i društvo
341.645.2

135. FEJZIĆ-Čengić, Fahira

Da zločin ne postane otrcana fraza: Carla del Ponte, Chuck Sudetic: *Gospođa tužiteljica. Suočavanje s najtežim ratnim zločinima i kulturom nekažnjivosti*, Sarajevo: Buybook: Zagreb: Profil, 2008. / Fahira Fejzić-Čengić.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 290-297.
Rubrika: Prikazi i osvrti
341.645.2

342 Javno pravo. Ustavno pravo. Upravno pravo

136. BERIDAN, Izet

Politički suverenitet i nacionalna sigurnost Bošnjaka / Izet Beridan
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 35-42.
Rubrika: Politika i društvo
34228 (497.6)

137. HUMO, Avdo

Federalna Bosna i Hercegovina / Avdo Humo.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180.– God. I (2001), str. 189-191.
Rubrika: Bošnjačko samorazumijevanje
342.24 (497.6)

138. PAŠALIĆ, Enes

Brčanski simulakrum / Enes Pašalić.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 73-87.
Rubrika: Politika i društvo
342.25 (497.6)

342.7 Ljudska prava

139. ZGODIĆ, Esad

Islam, Zapad i Bosna u diskursu ljudskih prava / Esad Zgodić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 15-23.
Rubrika: Politika i društvo
342.7: 28 (497.6: 4)

355/359 Vojni poslovi. Ratna vještina. Vojna nauka. Odbrana. Oružane snage

140. BANDŽOVIĆ, Safet

Pseudoracionalizacije i politike fantazija (Esad Zgodić: *Politike fantazija: o ratu protiv Bosne i Hercegovine*) / Safet Bandžović
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 370-374.
Rubrika: Prikazi i osvrti
355.013: 32 (497.6) "1992/1995"

141. DURANOVIĆ, Amir

Mesud Šadinlija: *Prvi korpus ARBiH nastanak i razvoj 1992-1995*. Sarajevo: Ministarstvo za boračka pitanja Kantona Sarajevo, 2008., 194 str. / Amir Duranović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 305-307.
Rubrika: Prikazi i osvrti
355.081 (497.6) "1992/1995"

142. IBRAHIMAGIĆ, Omer

Bosna i Hercegovina je vodila odbrambeni, a ne oslobodilački rat / Omer Ibrahimagić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 77-89.
Rubrika: Politika i društvo
355.02 (497.6) "1992/1995"

143. ŠEHIĆ, Zijad

Vojni imami u bosanskohercegovačkim jedinicama u okviru austrougarske armije 1878.-1918. / Zijad Šehić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 309-321.
Rubrika: Iz historije Bosne i Hercegovine
355.08: 28 "1878/1918"

144. ZGODIĆ, Esad

Oficirska škola fantazije o ratu protiv Bosne i Hercegovine / Esad Zgodić
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 24-34.
Rubrika: Politika i društvo
355.013: 32 (497.6) "1992/1995"

394 .2 Javne ceremonije (obilježavanje historijskih događaja, jubileja)

145. FILANDRA, Šaćir

Povodom sedamdesetogodišnjice smrti Safvet-bega Bašagića / Šaćir Filandra.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 5-7.
Rubrika: Uvodnik
394.46

146. FILANDRA, Šaćir

Naše obljetnice / Šaćir Filandra.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 7-8.
Rubrika: Uvodnik
394.2 (497.6=163.43*)

147. OBRADOVIĆ, Džafer

Značajni datumi iz naše prošlosti / Džafer Obradović, Isma Kamberović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 383-389.
Rubrika: Kalendar značajnih datuma
394.2 (497.6=163.43*)

148. OBRADOVIĆ, Džafer

Kalendar značajnih datuma u 2003. / Džafer Obradović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180.– God. II (2002), str. 413-421.
Rubrika: Kalendar značajnih datuma
394.2 (497.6=163.43*) "2003"

149. OBRADOVIĆ, Džafer

Kalendar značajnih datuma u 2004. / Džafer Obradović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 367-376.

Rubrika: Kalendar značajnih datuma
394.2 (497.6=163.43*) “2004”

150. OBRADOVIĆ, Džafer

Kalendar značajnih datuma u 2005. / Džafer Obradović.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 347-353.
Rubrika: Kalendar značajnih datuma
394.2 (497.6=163.43*) “2005”

UDK 7 UMJETNOST. REKREACIJA. ZABAVA. SPORT

151. ALISPAHIĆ, Nijaz

Danis Tanović / Nijaz Alispahić. – Obrazloženje o Danisu Tanoviću, dobitniku “Preporodove” nagrade za umjetnost za 2002. godinu.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 385-386.
Rubrika: Iz “Preporodove” djelatnosti
7: 929 Tanović, D.

152. BEGIĆ, Azra

Halil Tikveša / Azra Begić. – Obrazloženje o dobitniku “Preporodove” nagradeza umjetnost za 2005. godinu.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 329-332.
Rubrika: Iz “Preporodove” djelatnosti
7: 929 Tikveša, H.

153. HUSEDŽINOVIĆ, Meliha

U potrazi za novim formama i značenjima: (Bosanskohercegovačko likovno stvaralaštvo u posljednjoj deceniji 20. vijeka / Meliha Husedžinović.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 293-300.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
75 (497.6) “19”

154. KUJUNDŽIĆ, Atif

Poetika i estetika bosanskog znaka: Nijaz Omerović: *Izložba crteža,* BZK “Preporod”, Gradačac, 15. august 2008. / Atif Kujundžić.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 308-309.
Rubrika: Prikazi i osvrti
74 Omerović, N.

155. KULENOVIĆ, Tvrtko

Umjetnost kao oblik otpora / Tvrtko Kulenović.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 138-151.
Poglavlje: Bošnjački identitet u XX stoljeću. Referat sa istoimenog naučnog skupa, koji je u organizaciji BZK “Preporod” održan 6. i 7. oktobra 2003. u Sarajevu u povodu stogodišnjice “Preporoda”.
7: 355.019 (497.6) “1992/1995”

76 Grafika

156. ABADŽIĆ-Hodžić, Aida

Bosanskohercegovačka mapa dvadesetog stoljeća /Aida Abadžić-Hodžić.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 287-309.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
76 (497.6) “19”

78 Muzika

157. KRUŠKIĆ, Miralem

Sarajevski vokalni oktet “Preporod” - jedanaest godina od osnivanja / Miralem Kruškić, Suad Selimović.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 278-281.
Rubrika: Iz “Preporodove” djelatnosti
78: 061.22 (497.6)

791 Filmska umjetnost

158. TOPČIĆ, Zlatko

Gola koža: (odlomak iz scenarija za igrani film) / Zlatko Topčić.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 228-237.
Rubrika: Književni prilozi
791: 821.163.43*

792 Pozorište

159. HADŽIOSMANOVIĆ, Lamija

Teatar sjene – Karađoz / Lamija Hadžiosmanović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 220-227.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
792

160. VUJANOVIĆ, Vojislav

Decenija bošnjačke drame na sceni / Vojislav Vujanović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 301-312.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
792

UDK 8 JEZIK. LINGVISTIKA. KNJIŽEVNOST

81 Lingvistika. Jezici

161. ISAKOVIĆ, Alija

Leksika u muslimanskih pisaca i naši pravopisi / Alija Isaković.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 181-194.
Rubrika: Bošnjačko samorazumijevanje
811.163.43* '35

162. MAGLAJLIĆ, Munib

Bilješke uz Povelju o bosanskom jeziku / Munib Maglajlić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 84-89.
Rubrika: Politika i društvo
811.163.43*

163. KALAJDŽIJA, Alen

Zapadnoštokavski jezički elementi u djelu Abdulvehaba Ilhamije / Alen Kalajdžija
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 267-279.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
811: 821.163.43* Ilhamija, A.

821.163.43 Bošnjačka književnost*
821.163.43- 1 Poezija*

164. ARNAUTOVIĆ, Mustafa Cico

Pjesme: U nedoumici žvačem zrak; Kada je zemlja bila drugačija; Kad dolaziš u posjetu sebi; Brojiš korake; Slike koje se prepliću; Glečeri zalud sanjaju; Ulica kao duh vode; Stope u krugu; Oni nadrastaju kišu / Mustafa Cico Arnautović
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 143-152.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

165. BEGOVIĆ, Sead

Biti živ, zajedno sa smrću: Ljubav u oskrvnjenom šumarku; Mrtve ruže; Sve opet postoji; Žeđ za svjetlošću; Olovno vrijeme / Sead Begović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 203-209.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

166. BEKRIĆ, Ismet

Pjesme: Historija; Upitao sam zrnce; Toplina; Sarajevsko sunce; Mostih; Naslikaj nam Vrbas, Najtiši glas; Serdžada; Dom me daleki grije / Ismet Bekrić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 136-142.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

167. BRKA, Amir

Mogu da ugasim reflektor: Gradsko groblje; Diogenes; Šta mi je rekao pekar Adem; Iz razloga sreće; Pjesma bez adrese; Tabula rasa / Amir Brka.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 203-210.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

168. BRKA, Amir

Ja sam drugi ja sâm; Nijema ptica; U pasjem oku; Zašto tonem u Tuzli; Zar je važno / Amir Brka. – (Ispravka: Autor pjesama "Lice Šuhre Malić" i "Kraj" je Rapko Orman

a ne Amir Brka, kako je složeno u tekstu (str. 211)
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 206-210.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

169. BRKA, Amir

Pjesničko veče: Pjesnik, na ulici; Dvije-tri stvari; Pjesničko veče; Gotovo ništa; Riječ Božija i moja; Pjesnikov grob / Amir Brka.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 171-178.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

170. DELIĆ, Dinko

Tri šansone; Kraj priče; Djevojka od zlata / Dinko Delić
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 218-220.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

171. DIZDAR, Hamid

Pjesme: Brijač; Stara tvrđava; Tekija; Dvorište u nedjeljno popodne; Zapis na mostu / Hamid Dizdar. – Povodom sto godina od rođenja književnika Hamida Dizdara: (1907-1967-2007).
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 125-131.
Rubrika: Godišnjice
821.163.43*-1

172. ELEZOVIĆ, Muhamed

Pjesme: Jedna suza; Ožiljci ljeta; Susret sa pretkom; Olovna priča; Vilini konjici; Sjenka majke Behke / Muhamed Elezović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 163-170.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

173. HADŽIALIĆ, Sabahudin

Strah od budućnosti; Bosanci / Sabahudin Hadžialić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 214-217.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

174. HADŽIĆ, Ibrahim

Poštujući stvari; Žena iz Rožaja; U krizi sam; Anketa, ili beli papir; Svet elektronike; Bakarni novčić; Dečak / Ibrahim Hadžić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 203-213.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

175. HAJDAREVIĆ, Hadžem

Trenuci od vječnosti; Djetinjstvo; Zima pjesnikova; Rano buđenje; Vodeni dusi; Sonet o jednom hadisu; Stare fotografije; Krasan dan za mrijet; Silueta / Hadžem Hajdarević.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 205-214.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

176. HALILOVIĆ, Enes

Buncanje grčko-rimskim stilom: Oni koji umiru; O Parisu i misteriji, lažnoj; Nalazište; Dvorski savjetnik; O ranama na bijelom štitu i onome što je tištalo Maka, usput o glagolima vidati i vidjeti / Enes Halilović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 128-131.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

177. JAHIĆ, Ervin

Kristali Afganistana: San; 11. rujna; Kubanski nokturno; Kristali Afganistana; Dok tražimo svoje ja – Ernesto, Che i ja / Ervin Halilović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 220-227.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

178. LATIĆ, Džemaludin

Pisma voljenoj ženi / Džemaludin Latić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 153-162.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1
(Poezija)

179. MAHIĆ, Admiral

Pjesme: Kraljevski put; Nekoliko stotina; Planinski vodoskok; Memoari mladog Banjalučanina; Beba Noa / Admiral Mahić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180.– God. VI (2006), str. 210-219.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

180. MEHINOVIĆ, Hasan

Kudret-voda / Hasan Mehinović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 222-227.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

181. MUJIĆIĆ, Tahir

Otomansko carstvo / Tahir Mujičić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 102-104.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

182. MUSAGIĆ, Mujo

Pjesme: Sunce je ozbiljna zvijezda; Kojim li će putem ove godine proljeće ući u naš mali grad; Eh, majstori, majstori; Intervju sa dr. H. L. Pekom; Bila su pa prošla vremena; Utisci sa sajma knjiga, Veliki prasak (ili zakasnjelo sjećanje na april 1992.); Uz dane praznične / Mujo Musagić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 125-135.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

183. ORMAN, Rapko

Sage iz vidnih polja: Majka i molitva; Amanet; Saga o nani Kani; Lice Šuhre Malić; Kraj / Rapko Orman. – (Ispravka: Autor pjesama "Lice Šuhre Malić" i "Kraj" je Rapko Orman a ne Amir Brka, kako je složeno u tekstu (str. 211)
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 200-205.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

184. REBRONJA, Ismet

Poslanica šejh-Mehmedu od Užica / Ismet Rebronja.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 197-202.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

185. SIDRAN, Abdulah

Suljaga sa Bučja; San o svjetskoj književnosti / Abdulah Sidran.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 201-102.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

186. SIDRAN, Abdulah

Morija / Abdulah Sidran.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 95-101.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

187. TALIĆ, Amir

Polen i cvat: (ciklus 8 pjesama): Bitka; Buđenje; Mirisi; Agonija; Let; Visina; Krug; Dva svijeta / Amir Talić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 211-218.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

188. TRAVANČIĆ, Melida

Promjene: Dan kada sam nesretna; Zaleđenost strahom; (Ne)postojećem; Tjeskoba; Misterij; U tišini; Okončavanje; Sjenka / Melida Travančić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 143-148.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

189. ZALIHIĆ, Almir

Mrmor pepela: Danas i ovdje; Na ručku; Za velikim kancelarijskim stolom / Almir Zalihić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 111-116.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-1

821.163.43*-3 – Proza

190. AJANOVIĆ, Midhat

Sprovod / Midhat Ajanović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 261-263.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

191. BAZDULJ –Hubijar, Nura

Milost / Nura Bazdulj-Hubijar.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 245-252.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

192. HOROZOVIĆ, Irfan

Bilježnice 1992.-2000.: Golubije jaje; Sjećanje na staru pekaru; Kuća na mnogo voda; Lastavičije gnijezdo; Kuća; Sfinga; Prijevremeni ubojica; Izgnanik; Svjetovi; Prozor; Testamentum mysticum; Zapis o knjizi nestalih / Irfan Horozović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 241-250.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

193. HOZIĆ, Advan

Druga pjesma / Advan Hozić. – Priča.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 218-221.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

194. IBRIŠIMOVIĆ, Nedžad

Divan katib: (odlomak) / Nedžad Ibrišimović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 233-239.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

195. KLJUČANIN, Zilhad

Evanđelje po Jahiji / Zilhad Ključanin.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 219-226.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

196. KLJUČANIN, Zilhad

Švedsko srce moje majke / Zilhad Ključanin.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 181-189.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

197. KOVAČ, Fuad

Crna smrt / Fuad Kovač.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 199-202.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

198. LAVIĆ, Senadin

Nedovršeni razgovor – Džaferu Obradoviću / Senadin Lavić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 261-265.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*-3

199. MAHMUTEFENDIĆ, Kemal

Uza zid / Kemal Mahmutefendić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 242-244.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

200. MAHMUTEFENDIĆ, Kemal

Priče: Venera Miloska na brodu; Ban Kulin drugi put među Bosancima / Kemal Mahmutefendić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 149-159.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-32

201. MAHMUTEFENDIĆ, Sead

Prevara / Sead Mahmutefendić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 105-110.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-32

202. MULAOMEROVIĆ, Jasminko

Kafa s gospođom J. u Lajons klubu / Jasminko Mulaomerović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 214-216.

Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-32

203. MUSABEGOVIĆ, Jasmina

Iz puknutog dana sve će iscuriti / Jasmina Musabegović. – Odlomak iz knjige "Žene. Glasovi".
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 185-189.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

204. PERVIZ, Izet

Began Hamulić, čovjek koji je prvi vidio voz / Izet Perviz.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 190-199.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

205. SIJARIĆ, Safet

Susret u tjesnacu / Safet Sijarić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 190-198.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

206. SMAJLOVIĆ, Mustafa

Glas mrtvaca / Mustafa Smajlović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 160-168.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

207. SOFTIĆ, Faiz

Orao / Faiz Softić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 179-181.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

208. ŠAMIĆ, Jasna

Sve škrtice ovoga svijeta / Jasna Šamić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 227-231.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

209. ŠARIĆ, Muhidin

Janje; Ministar kulture; Porculanska greška; Grah / Muhidin Šarić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 253-256.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

210. ŠEHIĆ, Faruk

Užas je naša furka / Faruk Šehić
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 257-260.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

211. ŠTITKOVAC, Ejub

Hastal / Ejub Štitkovac.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 117-127.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

212. TRHULJ, Sead

Kap vode / Sead Trhulj.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 215-217.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

213. UZUNOVIĆ, Damir

Dvije priče: Kolinje; Dimnjak / Damir Uzunović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 179-187.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-3

821.163.43-992 – Putopisi*

214. KAJAN, Ibrahim

Kuća Kosača na Blagaju, velikih bosanskih vojvoda / Ibrahim Kajan.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 221-241.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-992

821.163.43-4 – Eseji*

215. KARAHASAN, Dževad

Spasiti nas može samo istinski dobra književnost / Dževad Karahasan. – Preneseno iz "Oslobođenja", KUN, 9. 9. 2002.

U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 71-78.
Rubrika: Politika i društvo
821.163.43*-4

821.163.4 (497.6).09 Bosanskohercegovačka književnost – Književna kritika

216. ALISPAHIĆ, Nijaz

Nedžad Ibrišimović / Nijaz Alispahić. – Obrazloženje o Nedžadu Ibrišimoviću, dobitniku “Preporodove” nagrade za književnost za 2005. godinu.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 333.
Rubrika: Iz “Preporodove” djelatnosti
82: 929 Ibrišimović, N.

217. DURIĆ, Rašid

Povijesno-etički i aksiološki stereotipi u Mažuranićevoj *Smrti Smail-age Čengića* kroz bošnjačko-muslimansku recepciju / Rašid Durić.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 273-282.
Rubrika: Kritička čitanja
821.163.43*.09

218. DURIĆ, Rašid

Stilemi turcizmi kroz bošnjačku recepciju Njegoševa *Gorskoga vijenca* / Rašid Durić.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 179-199.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*: 811

219. DŽANKO, Muhidin

Kritička recepcija Bašagićeva djela: čitanje (interpretacija) ili učitavanje (instrumentalizacija) / Muhidin Džanko.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 54-80.
Poglavlje: Bašagić u vremenu. Povodom sedamdesetogodišnjice smrti Safvet-bega Bašagića.
821.163.43*.09

220. ĐURIČKOVIĆ, Dejan

Pričanje kao izraz iskonske potrebe za međuljudskom komunikacijom. (O knjizi *Miris lišća orahova* Ćamila Sijarića) / Dejan Đuričković.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 231-233.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09 Sijarić, Ć.

221. FEHRATOVIĆ, Jahja

Tri aspekta romana *Uhode* Derviša Sušića / Jahja Fehratović.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 221-232.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09 Sušić, D.

222. FILAN, Kerima

Djela na turskom jeziku iz 15. stoljeća na našim prostorima / Kerima Filan.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 297-314.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09

223. GALIJAŠEVIĆ, Tarik

Recepcija novela Alije Nametka u književnoj kritici / Tarik Galijašević.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 110-126.
Rubrika: Godišnjice. Referat sa okruglog stola “Književni i folkloristički rad Alije Nametka” koji je u organizaciji Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine i BZK “Preporod” u povodu sto godina od rođenja Alije Nametka održan 28.12.2006. godine
821.163.43*.09 Nametak, A.

224. GAZIĆ, Lejla

Bašagićev prevodilački opus sa orijentalnih jezika / Lejla Gazić.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180 . – God. IV (2004), str. 23-40.
Poglavlje: Bašagić u vremenu. Povodom sedamdesetogodišnjice smrti Safvet-bega Bašagića
821.163.43*.09 Bašagić, S.

225. HADŽIOSMANOVIĆ, Lamija

Bašagićevi prijevodi turskih pjesnika na bosanski jezik / Lamija Hadžiosmanović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 11-17.
Poglavlje: Bašagić u vremenu. Povodom sedamdesetogodišnjice smrti Safvet-bega Bašagića
821.163.43*.09 Bašagić, S.

226. HADŽIOSMANOVIĆ, Lamija

Eseji i tesavvuf u Ćatićevom djelu / Lamija Hadžiosmanović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 208-215.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09 Ćatić, M. Ć.

227. HADŽIOSMANOVIĆ, Lamija

Nešto o poeziji Arif Hikmet-bega Stočevića: u povodu stogodišnjice smrti / Lamija Hadžiosmanović, Salih Trako.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 241-247.
Rubrika: Duhovna obzorja
821.163.43*.09 Rizvanbegović, A. H.

228. HADŽIOSMANOVIĆ, Lamija

Orijentalni motivi u poeziji Zmaja Jovana Jovanovića / Lamija Hadžiosmanović.
U: Godišnjak BZK "Preporod".– ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 267-278.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09 Zmaj J. J.

229. HADŽIZUKIĆ, Dijana

Simbolika pejzaža u pripovijetkama Alije Nametka / Dijana Hadžizukić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 88-93.
Rubrika: Godišnjice. Referat sa okruglog stola "Književni i folkloristički rad Alije Nametka" koji je u organizaciji Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine i BZK "Preporod" u povodu sto godina od rođenja Alije Nametka održan 28.12.2006. godine
821.163.43*.09 Nametak, A.

230. HADŽIZUKIĆ, Dijana

Enver Čolaković – zaboravljeni pripovjedač / Dijana Hadžizukić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 262-266.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09 Čolaković, E.

231. HRNJICA, Jasmina

Poezija Fadila Kurtagića / Jasmina Hrnjica
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 234-261.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09 Kurtagić, F.

232. IBRIŠIMOVIĆ, Nedžad

Nema nadmetanja sa đavolom: intervju / razgovarao Zulfikar Filandra.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 171-178.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*-5
821.163.43*.09

233. JAHIĆ, Dževad

Vrijedno književnohistorijsko naslijeđe. (O knjizi *Krajišnička pisma* – odabrao i priredio Muhamed Nezirović) / Dževad Jahić
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 227-230.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09

234. KADRIĆ, Adnan

Semantika, metaforika i simbolika vode u poeziji Sabita Alaudina Užičanina / Adnan Kadrić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 137-149.
Rubrika: Duhovna obzorja
821.163.43*.09 Užičanin, S. A.

235. KADRIĆ, Rašida

Kratak osvrt na pripovjedački opus Alije Nametka / Rašida Kadrić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 85-87.
Rubrika: Godišnjice. Referat sa okruglog stola "Književni i folkloristički rad Alije Nametka"

koji je u organizaciji Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine i BZK "Preporod" u povodu sto godina od rođenja Alije Nametka održan 28.12.2006. godine.
821.163.43*.09 Nametak, A.

236. KAPIDŽIĆ-Osmanagić, Hanifa

Povratak Begića. (O knjizi *Eseji i kritike* Midhata Begića) / Hanifa Kapidžić-Osmanagić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 219-222.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09 Begić, M.

237. KAZAZ, Enver

Makov i Mešin obrat / Enver Kazaz. – Povodom četrdeset godina od objavljivanja *Derviša i smrti* i *Kamenog spavača* – (1966-2006)
U: Godišnjak BZK "Preporod".– ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 171-177.
Rubrika: Godišnjice
821.163.43*.09

238. KLJUČANIN, Zilhad

Istok u poeziji Safvet-bega Bašagića / Zilhad Ključanin.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 41-53.
Poglavlje: Bašagić u vremenu. Povodom sedamdesetogodišnjice smrti Safvet-bega Bašagića
821.163.43*.09 Bašagić, S.

239. KUJUNDŽIĆ, Atif

Ahmed Muradbegović kao romanopisac / Atif Kujundžić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 265-270.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09 Muradbegović, A.

240. KULENOVIĆ, Tvrtko

Abdulah Sidran / Tvrtko Kulenović. – Obrazloženje o Abdulahu Sidranu dobitniku "Preporodove" nagrade za književnost za 2002. godinu
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 384-385.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
821.163.43*: 929 Sidran, A.

241. MAGLAJLIĆ, Medhija

O Bašagićevoj ostavštini / Medhija Maglajlić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 87-91.
Poglavlje: Bašagić u vremenu. Povodom sedamdesetogodišnjicesmrti Safvet-bega Bašagića
821.163.43*.09 Bašagić, S.

242. MEMIJA, Emina

Ljetopis u ljetopisu: uz 270-godišnjicu rođenja Mula Mustafe Bašeskije (1731/2-1809) / Emina Memija.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 161-164.
Rubrika: Duhovna obzorja
821.163.43*.09 Bašeskija, M.

243. MEMIJA, Emina

Prva nagrada za prvu damu / Emina Memija. – Obrazloženje za Nerminu Kurspahić, dobitnicu "Preporodove" nagrade "Alija Isaković" za 2004. godinu.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 276.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
821.163.43*.09 Kurspahić, N.

244. MEMIJA, Emina

Safvet-beg Bašagić kao publicista / Emina Memija.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 18-22.
Poglavlje: Bašagić u vremenu. Povodom sedamdesetogodišnjice smrti Safvet-bega Bašagića
821.163.43*.09 Bašagić, S.

245. MEMIJA, Emina

Život kao zalog istini. Djela i ideje Abdulvehaba Ilhamije / Emina Memija.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 199-207.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09 Ilhamija, A.

246. MORANJAK-Bamburać, Nirman

Paradoks biblioteke – feminilni tekst. (O knjizi *Skretnice* Jasmine Musabegović) / Nirman Moranjak-Bamburać.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 223-226.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09 Musabegović, J.

247. NEIMARLIJA, Hilmo

Fragment o filozofiji povijesti i modernom romanu / Hilmo Neimarlija
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 79-83.
Rubrika: Politika i društvo
82-31: 930.1

248. OMERIKA, Nusret

Strukturalni okvir i figurativnost kao dvostruka percepcija *Bulbulistana* / Nusret Omerika.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 237-240.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09

249. PEJČINOVIĆ, Adnan

Slika Bošnjaka u Nametkovoj noveli / Adnan Pejčinović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 94-101.
Rubrika: Godišnjice. Referat sa okruglog stola "Književni i folkloristički rad Alije Nametka" koji je u organizaciji Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine i BZK "Preporod" u povodu sto godina od rođenja Alije Nametka održan 28.12.2006. godine.
821.163.43*.09 Nametak, A.

250. REBRONJA, Nadija

Lik i odraz u stvaralaštvu Asmira Kujovića / Nadija Rebronja.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 191-197.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09 Kujović, A.

251. REBRONJA, Nadija

Priče o Božijim poslanicima u podtekstu romana *Derviš i smrt* Meše Selimovića / Nadija Rebronja.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 211-233.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09 Selimović, M.

252. RIZVANBEGOVIĆ, Fahrudin

Književno djelo Hamida Dizdara / Fahrudin Rizvanbegović. – Odlomak iz knjige Hamida Dizdara: *Pjesme i pripovijetke*. – Sarajevo: BZK "Preporod", 2003.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 132.
Rubrika: Godišnjice. Povodom sto godina od rođenja Hamida Dizdara.
821.163.43*.09 Dizdar, H.

253. SOKOLIJA, Mahir

Nekrologij u bošnjačkoj književnosti / Mahir Sokolija.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 127-136.
Rubrika: Godišnjice. Referat sa okruglog stola "Književni i folkloristički rad Alije Nametka" koji je u organizaciji Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine i BZK "Preporod" u povodu sto godina od rođenja Alije Nametka održan 28.12.2006. godine.
821.163.43*.09

254. ŠEHIĆ, Faruk

Ovo bi trebala biti još jedna suvremena priča. (Autoreferencijalni "univerzum" u romanu *Monografija grada* Amira Brke) / Faruk Šehić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 275-277.
Rubrika: Kritička čitanja
821.163.43*.09 Brka, A.

255. ŠEMSOVIĆ, Sead

Jedan Ćatićev sonet / Sead Šemsović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 216-220.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09 Ćatić, M. Ć.

256. ŠEMSOVIĆ, Sead

Tesavufski motivi u postupku transkodiranja / Sead Šemsović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 203-210.

Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09

257. ZALIHIĆ, Almir

Bošnjačka književna produkcija u 2005. godini / Almir Zalihić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 266-280.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09

258. ZALIHIĆ, Almir

Bošnjačka književna produkcija u 2006. godini / Almir Zalihić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 279-298.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09

259. ZALIHIĆ, Almir

Pregled bošnjačke književne produkcije u 2007. godini / Almir Zalihić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 280-310.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09

260. ZALIHIĆ, Almir

Pregled bošnjačke književne produkcije u 2008. godini / Almir Zalihić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 234-262.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09

261. ZALIHIĆ, Almir

Kameni spavač Maka Dizdara / Almir Zalihić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 135-140.
Rubrika: Godišnjice. Povodom devedeset godina od rođenja Maka Dizdara.
821.163.43*.09 Dizdar, M.

821. 163.43:398 Bošnjačka usmena književnost – Književna kritika*

262. ALIČIĆ, Ahmed

U okviru svjetskih usmenih predaja (Aiša Softić, *Usmene predaje Bošnjaka*, BZK "Preporod", Sarajevo, 2002.) / Ahmed Aličić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 267-269.
Rubrika: Kritička čitanja
821.163.43*.09: 398

263. BUTUROVIĆ, Đenana

Dijahronija bošnjačke usmenosti / Đenana Buturović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 166-175.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*:398

264. BUTUROVIĆ, Lada

Poetika baladeskne i epske pjesme o pogibiji Hifzi-bega Đumišića / Lada Buturović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 241-264.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09: 398

265. BUTUROVIĆ, Lada

Mitske strukture gostoprimstva: (u epu *Ženidba Smailagina sina* Avde Međedovića i u kurtoaznom romanu *Priča o Graalu* Chrétiena De Troyesa) / Lada Buturović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 184-198.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09: 398

266. BUTUROVIĆ, Lada

Ka teoriji usmenih balada: (od balade o Hasanaginici do balada o Morićima) / Lada Buturović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 204-219.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09: 398

267. DERVIŠEVIĆ, Amira

O prvoj Nametkovoj zbirci usmene proze / Amira Dervišević.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 137-140.
Rubrika: Godišnjice. Referat sa okruglog stola "Književni i folkloristički rad Alije Nametka" koji je u organizaciji Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine i BZK

"Preporod" u povodu sto godina od rođenja Alije Nametka održan 28.12.2006. godine.
821.163.43*.09 : 398

268. EFENDIĆ, Nirha

Uspavanka u Nametkovoj zbirci *Od bešike do motike* / Nirha Efendić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 147-150.
Rubrika: Godišnjice. Referat sa okruglog stola "Književni i folkloristički rad Alije Nametka" koji je u organizaciji Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine i BZK "Preporod" u povodu sto godina od rođenja Alije Nametka održan 28.12.2006. godine.
821.163.43*.09 : 398

269. FAZLIĆ, Selma

Etnografsko-folkloristička linija u pripovjedačkom djelu Husejna Đoge Dubravića i Alije Nametka / Selma Fazlić
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 141-146.
Rubrika: Godišnjice. Referat sa okruglog stola "Književni i folkloristički rad Alije Nametka" koji je u organizaciji Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine i BZK "Preporod" u povodu sto godina od rođenja Alije Nametka održan 28.12.2006. godine.
821.163.43*.09: 398

270. JAŠAREVIĆ, Edin

Sevdalinka kao vid historijskog pamćenja (U povodu objavljivanja knjige Enesa Kujundžića: *Tri Rahićke šetale sokakom: sevdalinka u tokovima bošnjačke umjetnosti*) / Edin Jašarević.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 357-362.
Rubrika: Prikazi i osvrti
821.163.43*.09: 398 Kujundžić, E.

271. KUNIĆ, Mirsad

Povratak Zbirke Milmana Parrya / Mirsad Kunić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 200-202.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09: 398

272. MAGLAJLIĆ, Munib

Zaokružen presjek kroz bošnjačku usmenu prozu. (Aiša Softić, *Usmena proza Bošnjaka*, "Preporod", Sarajevo, 2004) / Munib Maglajlić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 234-236.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09: 398

273. NEZIROVIĆ, Muhamed

Da li je slavenska antiteza odista slavenska? / Muhamed Nezirović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 231-259.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09: 398

274. NEZIROVIĆ, Muhamed

Sa margina jedne stare knjige / Muhamed Nezirović. – (Hrvatske narodne pjesme – junačke pjesme (muhamedovske), knj. IV, Zagreb: Matica hrvatska, 1899. (uredio Luka Marjanović)
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 137-165.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*.09: 398

821.163.43*-2.09 – Bošnjačka dramska književnost - Književna kritika

275. AGIĆ, Nihad

Groteskna igra. Uz dramu Nedžada Ibrišimovića *Woland u Sarajevu* / Nihad Agić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 195-201.
Poglavlje: Poetika savremene bošnjačke drame. Referat sa istoimenog okruglog stola koji je u organizaciji BZK "Preporod", održan 1.12.2003. godine u Sarajevu u povodu stogodišnjice BZK "Preporod".
821.163.43*-2.09 Ibrišimović, N.

276. BAKIJA, Katja

Scena kao ogledalo: dramski rukopis Feđe Šehovića / Katja Bakija.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 191-194.

Poglavlje: Poetika savremene bošnjačke drame. Referat sa istoimenog okruglog stola koji je u organizaciji BZK "Preporod", održan 1.12.2003. godine u Sarajevu u povodu stogodišnjice BZK "Preporod".
821.163.43*-2.09 Šehović, F.

277. BEGOVIĆ, Ena

Recepcija Nametkovih drama u književnoj kritici / Ena Begović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 102-109.
Rubrika: Godišnjice. Referat sa okruglog stola "Književni i folkloristički rad Alije Nametka" koji je u organizaciji Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine i BZK "Preporod" u povodu sto godina od rođenja Alije Nametka održan 28.12.2006. godine.
821.163.43*-2.09 Nametak, A.

278. DŽANKO, Muhidin

Bošnjačka drama u školi – (u ime onoga čega nema) / Muhidin Džanko.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 159-161.
Poglavlje: Poetika savremene bošnjačke drame. Referat sa istoimenog okruglog stola koji je u organizaciji BZK "Preporod", održan 1.12.2003. godine u Sarajevu u povodu stogodišnjice BZK "Preporod".
821.163.43*-2.09

279. GAJEVIĆ, Anila

Elementi poetike ekspresionizma u dramatici Ahmeda Muradbegovića / Anila Gajević.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180.– God. V (2005), str. 233-253.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43*-2.09 Muradbegović, A.

280. GOJER, Gradimir

Redateljska iskustva u interpretaciji suvremene bošnjačke drame / Gradimir Gojer
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 162-165.
Poglavlje: Poetika savremene bošnjačke drame. Referat sa istoimenog okruglog stola koji je u organizaciji BZK "Preporod", održan 1.12.2003. godine u Sarajevu u povodu stogodišnjice BZK "Preporod".
821.163.43-2.09

281. GOVEDARICA, Nataša

"Priviđenja iz srebrenog vijeka" Almira Bašovića / Nataša Govedarica.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 166-168.
Poglavlje: Poetika savremene bošnjačke drame. Referat sa istoimenog okruglog stola koji je u organizaciji BZK "Preporod", održan 1.12.2003. godine u Sarajevu u povodu stogodišnjice BZK "Preporod".
821.163.43-2.09 Bašović, A.

282. KATNIĆ- Bakaršić, Marina

Ludičke i intertekstualne suvremene strategije u dramama Almira Imširevića / Marina Katnić-Bakaršić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 169-172.
Poglavlje: Poetika savremene bošnjačke drame. Referat sa istoimenog okruglog stola koji je u organizaciji BZK "Preporod", održan 1.12.2003. godine u Sarajevu u povodu stogodišnjice BZK "Preporod".
821.163.43*-2.09 Imširević, A.

283. KRSMANOVIĆ, Strajo

Recentna bošnjačka drama-jedan odgovor za budućnost Bošnjaka na Balkanu i u Evropi / Strajo Krsmanović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 166-168.
Poglavlje: Poetika savremene bošnjačke drame. Referat sa istoimenog okruglog stola koji je u organizaciji BZK "Preporod", održan 1.12.2003. godine u Sarajevu u povodu stogodišnjice BZK "Preporod".
821.163.43*-2.09

284. MILETIĆ – Oručević, Tanja

Rat za kraj svijeta. Dramaturški postupci sažimanja smislova XX stoljeća u fokusu Srebrenice, u komadu "Priviđenja iz srebrenog vijeka" Almira Bašovića / Tanja Miletić-Oručević
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 176-180.

Poglavlje: Poetika savremene bošnjačke drame. Referat sa istoimenog okruglog stola koji je u organizaciji BZK "Preporod", održan 1.12.2003. godine u Sarajevu u povodu stogodišnjice BZK "Preporod".
821.163.43*-2.09 Bašović, A.

285. SOFTIĆ-Gasal, Larisa

Dramatika Zlatka Topčića / Softić-Gasal Larisa.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 181-190.
Poglavlje: Poetika savremene bošnjačke drame. Referat sa istoimenog okruglog stola koji je u organizaciji BZK "Preporod", održan 1.12.2003. godine u Sarajevu u povodu stogodišnjice BZK "Preporod".
821.163.43*-2.09 Topčić, Z.

286. SOFTIĆ-Gasal, Larisa

Drame Feđe Šehovića / Softić-Gasal Larisa.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 198-203.
Poglavlje: Poetika savremene bošnjačke drame. Referat sa istoimenog okruglog stola koji je u organizaciji BZK "Preporod", održan 1.12.2003. godine u Sarajevu u povodu stogodišnjice BZK "Preporod".
821.163.43*-2.09 Šehović, F.

821.163.43 (091) Bošnjačka književnost – Historija*

287. DŽANKO, Muhidin

Povijesne i metodološke osnove znanstvenog proučavanja bošnjačke književnosti za djecu / Muhidin Džanko.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 260-260.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.43* (091)

288. KAZAZ, Enver

Dva perioda geneze bošnjačkog romana – kanonski i nekanonski roman: (Geneza romana prema dominantnim modelima književne prakse) / Enver Kazaz.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 251-260.
Rubrika: Književni prilozi
821.163.43*-31 (091)

289. KAZAZ, Enver

Bosanskohercegovačka i bošnjačka književnost na prelazu milenija-estetsko discipliniranje povijesnog užasa / Enver Kazaz.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 315-338.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.4 (497.6) (091)
821.163.43*.09

290. SPAHIĆ, Vedad

Pregled savremene bosanskohercegovačke književnosti: (periodizacija i tipologizacija) / Vedad Spahić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 339-348.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
821.163.4 (497.6) (091)

821.512.161 Turska književnost – Prijevodi na bosanski jezik

291. ERDOĞAN, Asli

Četiri priče: Most; Čudotvorni mandarin; Srpski restoran i Mischelle; Priča jednog rastanka / Asli Erdoğan; preveo s turskog jezika Enver Ibrahimkadić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 335-341.
Rubrika: Prijevodi
821.512.161-32

292. KALEOĞLU, Muzaffer

Pjesme: Čežnja; Lađe; Oni što hitaju; Šarena ptica – Okkeš Dede; Putevi; Potok; Samoća; Kad bi došla; Sarajevo '92; Kad bi barem telefon / Muzaffer Kaleoğlu; prevela s turskog jezika Lamija Hadžiosmanović. – Biografski podaci o pjesnikinji.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 265-271.
Rubrika: Prijevodi
821.512.161-1

293. NEVAI, Ali Şir

Čežnja za ružom: Priča o slavuju; Gazel; Rubaija / Ali Şir Nevai; prevela Nadija Rebronja.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 300-303.
Rubrika: Prijevodi
821.512.161-1

294. TUNÇ, Ayfer

Priče: Crvena patnja; Tajanstvena / Ayfer Tunç; preveo s turskog jezika Enver Ibrahimkadić. – Biografski podaci o književnici.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 272-283.
Rubrika: Prijevodi
821.512.161-32

821.222.1 Perzijska književnost – Književna kritika

295. ŠAČIĆ, Nermina

U potrazi za slobodom (Azar Nafisi, *Čitati Lolitu u Teheranu*, Rubikon, Novi Sad, Denis, Sarajevo, 2005) / Nermina Šačić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 382-384.
Rubrika: Prikazi i osvrti
821.222.1.09

UDK 9 GEOGRAFIJA. BIOGRAFIJA. HISTORIJA

910.4 Putovanja

296. RIVET, Charles

Charles Rivet i njegovo svjedočenje o Bosni iz 1919. godine / preveo s francuskog jezika Muhamed Nezirović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 283-299.
Rubrika: Prijevodi
910.4

297. PREINDLSBERGER-Mrazović, Milena

Bosanska bilježnica. Slike pejsaža i kulturne baštine Bosne i Hercegovine (Bosnischen Skizzenbuch. Landschafts-und Kultur-Bilder aus Bosnien und der Hercegovina. Dresden, E. Pierson, 1900.) / Milena Mrazović-Preindlsberger; preveo s njemačkog jezika Zijad Šehić. –
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 342-353.
Rubrika: Prijevodi
910.4

298. STRAUSZ, Adolf

Bosna. Zemlja i ljudi. Historijski, etnografski i geografski prikaz, Beč, 1884. godine (Bosnien. Land und Leute. Historisch-etnographisch, geographische Schilderungen. Wien, 1884.) / Adolf Strausz; preveo s njemačkog jezika Zijad Šehić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 357-366.
Rubrika: Prijevodi
910.4

929 Biografska i srodna proučavanja

299. FILANDRA, Šaćir

Omer Behmen: Na dnu dna: život i djelo, Sarajevo, "Mladi Muslimani", 2006. / Šaćir Filandra.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 369.
Rubrika: Prikazi i osvrti
929 Behmen, O.

300. KAMBEROVIĆ, Isma

Sudionici naše povijesti – umrli 2005. godine: (Enver Čaušević; Ahmed Džubo; Aćif Hodović; Rizo Mehinagić; Abdulah Nakaš; Džafer Obradović; Ibrahim Polimac; Sabahudin Resić; Husein Sušić; Hamid Šoše; Irfan Zulić) / Isma Kamberović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 383-391.
Rubrika: Bošnjački merhumi
929 (=163.43*) "2005"

301. KAMBEROVIĆ, Isma

Sudionici naše povijesti – umrli 2006. godine: (Nijaz Abadžić; Kemal Bakaršić; Mustafa Brdarić; Sadžida Bulbulović-Telalbašić; Ilijas Dobrača; Ahmed Džuvić; Be-

njamin Filipović; Izet Hajdarhodžić; Kemal Hrelja; Ismet Rebronja; Ejub Štitkovac; Smail Tihić) / Isma Kamberović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 451-462.
Rubrika: Bošnjački merhumi
929 (=163.43*) "2006"

302. KAMBEROVIĆ, Isma

Sudionici naše povijesti – umrli 2007. godine: (Nirman Moranjak-Bamburać; Husein Bašić; Esad Cerić; Bato (Bahrudin) Čengić; Dženana Efendić-Semiz; Ismail Hadžiahmetović; Nusret Idrizović; Safet Isović; Faruk Konjhodžić; Mustafa Memić; Mubera Pašić; Meho Puzić; Muhamed Ždralović) / Isma Kamberović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VII (2007), str. 441-454.
Rubrika: Bošnjački merhumi
929 (=163.43*) "2007"

303. KAMBEROVIĆ, Isma

Sudionici naše povijesti – umrli 2008. godine: (Omer Alić; Fuad Arifhodžić; Hamza Bakšić; Edah Bećirbegović; Avdo Čampara; Fadil Čengić; Zlatan Čolaković; Dalija Demirović; Mehmed Drino; Bećir Džaka; Ahmet Hadžipašić; Hajrudin Haračić; Rasim Hurem; Hamo Ibrulj; Muhamed Karamehmedović; Alija Kebo; Mirsad Konstantinović; Safet Krkić; Mubera Mujagić; Nedret Mujkanović; Gordana Muzaferija; Muhamed Nezirović; Refik Numić; Sanela Redžepagić; Izet Rizvanbegović; Sokolović-Bertok, Semka; Nedim Šarac; Ismet Ico Voljevica; Adil Zulfikarpašić) / Isma Kamberović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 407-430.
Rubrika: Bošnjački merhumi
929 (=163.43*) "2008"

304. KUJUNDŽIĆ, Enes

Biografije u Bošnjaka do Bašagića / Enes Kujundžić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. IV (2004), str. 81-86.
Poglavlje: Bašagić u vremenu. Povodom sedamdesetogodišnjice smrti Safvet-bega Bašagića
929 (=163.43*)

305. OBRADOVIĆ, Džafer

Sudionici naše povijesti (1992-2001): (Ibrahim Bakić; Mustafa Beganović; Hamid Begić; Mehmedalija Bojić; Sead Brkić; Edhem Čamo; Enes Čengić; Mustafa Ćeman; Safet Ćišić; Salko Ćurić; Mirza Delibašić; Osman Đikić; Munir Gavrankapetanović; Sulejman Grozdanić; Muzafer Hadžagić; Avdo Hadžibeganović; Safet Hadžić; Mustafa Hajrulahović; Asim Halilović; Adem Handžić; Mehdin Hodžić; Midhat Hujdur; Seid Huković; Hajdar Hulusija; Fikret Ibrahimpašić; Mirza Idrizović; Zaim Imamović; Alija Isaković; Mesud Islamović; Abdulah Jesenković; Nasiha Kapidžić-Hadžić; Ismet Kasumović; Muhamed Kondžić; Ešref Kovačević; Hajrudin Krvavac; Alija Kučukalić; Muradif Kulenović; Razija Lagumdžija; Irfan Ljubijankić; Ibrahim Ljubović; Nesib Malkić; Sulejman Mašović; Hajrudin Mešić; Sead Midžić; Edib Muftić; Halim Mulaibrahimović; Izet Nanić; Hajrudin Numić; Sait Orahovac; Nedžat Pašalić; Atif Purivatra; Mehmed Ramović; Ismet Rizvić; Muhsin Rizvić; Avdo Sućeska; Hasan Sućeska; Salim Šabić; Enver Šehović; Nijaz Šukrić; Ibrahim Tepić; Hakija Turajlić; Karim Zaimović; Safet Zajko) / Džafer Obradović, Isma Kamberović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 333-30.
Rubrika: Bošnjački merhumi
929 (=163.43*)

306. OBRADOVIĆ, Džafer

Sudionici naše povijesti – umrli 2002. godine: (Smail Balić; Kasim Begić; Nurudin Bijedić; Ešref Čampara; Emir Dragulj; Zekerijah Đezić; Raifa Festić; Zlata Kurt; Ahmed Mandžić; Bekir Misirlić; Osman Pirija; Izet Sarajlić; Kenan Solaković; Aziz Sultanović; Hivzija Suljkić; Džemil Šarac; Semiha Šlaković; Mahmud Traljić) / Džafer Obradović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 389-410.
Rubrika: Bošnjački merhumi
929 (=163.43*)

307. OBRADOVIĆ, Džafer

Sudionici naše povijesti – umrli 2003. godine: (Mehmed Alagić; Dubravko Biba-

nović; Sabahudin Bilalović; Ibrahim Džananović; Abaz Deronja; Ahmed Hadžirović; Hivzija Hasandedić; Ahmed Hromadžić; Alija Izetbegović; Ibrahim Kemura; Husein Kulenović; Fahrudin Kreho; Teufik Muftić; Džemal Muminagić; Zaim Muzaferija; Faruk Selesković; Mensur Serdarević; Hamdija Šahinpašić; Alija Talić; Vatrenjak-Velagić, Velida) / Džafer Obradović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. III (2003), str. 335-363.
Rubrika: Bošnjački merhumi
929 (=163.43*)

308. OBRADOVIĆ, Džafer

Sudionici naše povijesti – umrli 2004. godine: (Fazlija Alikalfić, Smajo Bešlija; Ejub Ćehić; Hasan Dervišbegović; Zejnil Fajić; Džavid Husić; Salih Karabdić; Abdulah Konjicija; Ihsan-Ico Mutevelić; Hilmo Pašić; Ibrahim Pašić (ljekar); Hajrudin Ramadan; Mirsad Sedić; Rizo Selmanagić; Muhamed Šator; Mustafa Šehović; Džemila Hanumica Zekić) / Džafer Obradović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180.– God. IV (2004), str. 329-344.
Rubrika: Bošnjački merhumi
929 (=163.43*)

930 Historiografija

309. ČAR-Drnda, Hatidža

Doprinos Adema Handžića izučavanju nastanka i razvoja gradova u Bosni i Hercegovini / Hatidža Čar-Drnda.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 165-168.
Rubrika: Godišnjice. Povodom devedeset godina od rođenja historičara dr. Adema Handžića
930: 929 Handžić, A.

310. FEJZIĆ, Elvis

Handžićev znanstveni doprinos našoj osmanistici. *Djelo dr. Adema Handžića: zbornik radova sa znanstvenog simpozija (Tešanj, 15. i 16. 12. 2006. godine)*. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2008. / Elvis Fejzić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VIII (2008), str. 302-304.
Rubrika: Prikazi i osvrti
930: 929 Handžić, A.

311. HADŽIOSMANOVIĆ, Lamija

Novo u biografiji Zmaja od Bosne (Husnija Kamberović, *Husein-kapetan Gradaščević (1802-1834). Biografija. Uz dvjestotu godišnjicu rođenja*. BZK "Preporod" Gradačac, Gradačac, 2002.) / Lamija Hadžiosmanović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 281-282.
Rubrika: Kritička čitanja
930: 929 Kamberović, H.

312. HADŽIOSMANOVIĆ, Lamija

Robert Michel: *Mostar*. Sarajevo, Dobra knjiga, 2006. / Lamija Hadžiosmanović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 379-381.
Rubrika: Prikazi i osvrti
930 (497.6)

313. HUSIĆ, Aladin

Doprinos Adema Handžića bosansko-hercegovačkoj osmanistici i historiografiji / Aladin Husić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 153-159.
Rubrika: Godišnjice. Povodom devedeset godina od rođenja historičara dr. Adema Handžića
930: 929 Handžić, A.

314. JALIMAM, Salih

Strah od historije ili o jednoj knjizi i njenim historijskim potvrdama: (Srećko M. Džaja: *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijsko razdoblje 1463-1804*. – Mostar 1999., 336 str.) / Salih Jalimam.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 263-271.
Rubrika: Kritička čitanja
930 Džaja, S.

315. YOUNIS, Hana

Tatjana Paić-Vukić: *Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskog kadije*. Zagreb: Srednja Europa, 2007., 267 str. / Hana Younis

U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180.– God. VII (2007), str. 363-366.
Rubrika: Prikazi i osvrti
930

316. KAMBEROVIĆ, Husnija

"Prozor" u prošlost ili "ogledalo" suvremenosti: postoje li bosanskohercegovačka i bošnjačka historiografija? / Husnija Kamberović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 313-317.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
930 (497.6)

317. KUJUNDŽIĆ, Enes

Terra incognita? Bosna i Hercegovina u nekim svjetskim referencijalnim izvorima / Enes Kujundžić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 54-59.
Rubrika: Politika i društvo
930

318. KURTOVIĆ, Esad

Bosna i kartografija (Zijad Šehić- Ibrahim Tepić, *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine: Bosna i Hercegovina na geografskim i historijskim kartama*, Izdavačko društvo "Sejtarija", Sarajevo, 2002.) / Esad Kurtović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 270-271.
Rubrika: Kritička čitanja
930

319. NAMETAK, Fehim

Ko o čemu, velikosrpski ideolozi o "ugroženosti srpstva": (*Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena – Referati sa Međunarodnog naučnog skupa 13-15. decembra 1994.*, Istorijski institut SANU, Beograd/ Pravoslavna reč, Novi Sad, Beograd, 1995., 470 str.) / Fehim Nametak.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 287-290.
Rubrika: Kritička čitanja
930

320. NEZIROVIĆ, Muhamed

Neki podaci o Bosancima i bosanskom jeziku u znanstvenim knjigama 16. i 17. stoljeća / Muhamed Nezirović.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 301-308.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
930
811.163.43*

321. PELIDIJA, Enes

Mustafa Imamović / Enes Pelidija. – Obrazloženje o Mustafi Imamoviću, dobitniku "Preporodove" nagrade za znanost za 2002. godinu
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 383-384.
Rubrika: Iz "Preporodove" djelatnosti
930: 929 Imamović, M.

322. PELIDIJA, Enes

O ličnosti i djelima dr. Hajrudina Ćurića / Enes Pelidija.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 254-260.
Rubrika: Reference bošnjačke kulture
930
929 Ćurić, H.

323. SMAJIĆ, Ramiza

Doprinos dr. Adema Handžića istraživanju historijske demografije BiH / Ramiza Smajić.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180. – God. VI (2006), str. 160-164.
Rubrika: Godišnjice. Povodom devedeset godina od rođenja historičara dr. Adema Handžića
930: 929 Handžić, A.
314 (497.6)

930.2 Diplomatika

324. MEMIJA, Emina

U temeljima državnosti: Od Kulina bana do naših dana / Emina Memija.
U: Godišnjak BZK "Preporod". – ISSN 1512-8180 – God. II (2002), str.121-124.
Rubrika: Tradicija srednjovjekovne Bosne
930.2

94 Historija Bosne i Hercegovine

325. HADŽIJAHIĆ, Muhamed

Županijsko uređenje srednjovjekovne Bosne / Muhamed Hadžijahić.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 125-129.
Rubrika: Tradicija srednjovjekovne Bosne
94 (497.6) “04/14”

326. KURTOVIĆ, Esad

Bosanski velikaš u modernim bankarskim tokovima srednjovjekovlja: Sandaljevo kumstvo u ulaganju novca na dobit u Dubrovniku / Esad Kurtović.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. I (2001), str. 147-154.
Rubrika: Duhovna obzorja
94 (497.6) “04/14”
33 (497.6) “04/14”

327. KURTOVIĆ, Esad

Oko velikog osmanskog upada u Bosnu 1414. godine / Esad Kurtović.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. II (2002), str. 130-134.
Rubrika: Tradicija srednjovjekovne Bosne
94 (497.6) “1414”

328. KURTOVIĆ, Esad

Sitni prilog o Vlasima i Vlahovićima / Esad Kurtović.
U: Godišnjak BZK “Preporod”. – ISSN 1512-8180. – God. V (2005), str. 49-58.
Rubrika: Politika i društvo
94 (497.6) “04/14”

AUTORSKI INDEKS

A

ABADŽIĆ-Hodžić, Aida: 156
AGIĆ, Nihad: 275
AJANOVIĆ, Midhat: 190
ALIBAŠIĆ, Ahmet: 43
ALIBAŠIĆ, Haris: 84
ALIČIĆ, Ahmed: 262
ALISPAHIĆ, Fatmir: 86
ALISPAHIĆ, Nijaz: 151, 216
ALJIĆ, Sakib: 15-19
ARNAUTOVIĆ, Mustafa Cico: 164
ARNAUTOVIĆ, Samir: 94
AVDIĆ, Fija: 17-19
AVDIĆ, Kamil J.: 44
AVDIĆ, Nermin: 15

B

BAKIJA, Katja: 276
BALIĆ, Fuad: 15, 18, 19
BALIĆ, Hasan: 127, 134
BALIĆ, Smail: 72
BALIHODŽIĆ, Kemal: 15-17
BANDŽOVIĆ, Safet: 69, 70, 95, 140
BAŠIĆ, Husein: 96
BAZDULJ-Hubijar, Nura: 191
BEGANOVIĆ, Safet: 16
BEGIĆ, Azra: 152
BEGOVIĆ, Ena: 277
BEGOVIĆ, Sead: 165
BEKRIĆ, Ismet: 166
BERBIĆ, Sejad: 17-19
BERIDAN, Izet: 136
BEŠIREVIĆ-Regan, Jasmina: 128
BEŠO, Fejzulah: 16-19
BJELAK, Halil: 10
BOSTO, Sulejman: 42
BRADARIĆ, Mehmed: 17
BRKA, Amir: 167, 168, 169
BUREK, Abdulah: 16, 17
BUŠATLIĆ, Ismet: 6
BUTUROVIĆ, Đenana: 97, 263
BUTUROVIĆ, Lada: 264, 265, 266

C

CERIĆ, Mustafa: 45-47, 53-58

Č

ČAJIĆ, Refka: 15-19
ČAMO, Merima: 71, 98
ČAR-Drnda, Hatidža: 309
ČOLAK, Kemal: 15-19

Ć

ĆIŠIĆ, Husaga: 99, 100
ĆURAK, Nerzuk: 87

D

DEDIĆ, Ibrahim: 17
DELIBAŠIĆ, Esad: 40
DELIĆ, Dinko: 170
DERVIŠEVIĆ, Amira: 267
DIZDAR, Hamid: 171
DIZDAR, Senada: 7
DIZDAREVIĆ, Ismet: 101
DUKIĆ, Zlatko: 79
DUMAN, Hatidža: 24-29
DURAKOVIĆ, Esad: 48
DURAKOVIĆ, Nijaz: 73
DURAN, Mujan: 18
DURANOVIĆ, Amir: 141
DURIĆ, Rašid: 217, 218

DŽ

DŽANKO, Muhidin: 219, 278, 287

DŽANKOVIĆ, Senad: 17-19
DŽUMHUR, Nedžad: 15

Đ

ĐURIČKOVIĆ, Dejan: 220

E

EFENDIĆ, Nirha: 268
ELEZOVIĆ, Muhamed: 172
EMIRHAFIZOVIĆ, Mirza: 67, 68
EMRIĆ, Sead: 15
ERDOĞAN, Asli: 291

F

FAZLIĆ, Selma: 269
FEHRATOVIĆ, Jahja: 221
FEJZIĆ, Elvis: 120, 310
FEJZIĆ – Čengić, Fahira: 80, 81, 83, 135
FILAN, Alija: 19
FILAN, Kerima: 222
FILANDRA, Šaćir: 8, 30-33, 88, 89, 102, 145, 146, 299
FILANDRA, Zulfikar: 232

G

GAJEVIĆ, Anila: 279
GALIJAŠEVIĆ, Tarik: 223
GAZIBEGOVIĆ, Azra: 17-19
GAZIĆ, Lejla: 224
GOJER, Gradimir: 280
GOVEDARICA, Nataša: 281
GRABUS, Nedžad: 49
GRBO, Ismet: 103
GUŠIĆ, Jusuf: 15, 17

H

HADŽIAHMETOVIĆ, Aiša: 17
HADŽIALIĆ, Sabahudin: 173
HADŽIĆ, Ibrahim: 174
HADŽIĆ, Suvad: 18, 19
HADŽIJAHIĆ, Muhamed: 325
HADŽIOSMANOVIĆ, Lamija: 59, 159, 225, 226, 227, 228, 292, 311, 312
HADŽISELIMOVIĆ, Jasna: 15-19
HADŽIZUKIĆ, Dijana: 229, 230
HAJDAREVIĆ, Hadžem: 175
HALILOVIĆ, Enes: 176
HASIČIĆ, Samir: 19
HERCO, Fikret: 18, 19
HODŽIĆ, Kadrija: 126
HOROZOVIĆ, Irfan: 192
HOROZOVIĆ, Taida: 114
HOŠIĆ, Izet: 15
HOZIĆ, Advan: 193
HRNJEVIĆ, Edhem: 129
HRNJICA, Jasmina: 231
HRUSTIĆ, Nazif: 19
HUKOVIĆ, Muhamed: 34
HUMO, Avdo: 104, 137
HUSEDŽINOVIĆ, Meliha: 153
HUSELJIĆ, Husejn: 17-19
HUSIĆ, Aladin: 313

I

IBRAHIMAGIĆ, Omer: 142
IBRAHIMKADIĆ, Enver: 291, 294
IBRAKOVIĆ, Dželal: 64, 84, 105, 106
IBRELJIĆ, Izet: 107
IBRIŠIMOVIĆ, Nedžad: 194, 232
IMAMOVIĆ, Mustafa: 108
ISAKOVIĆ, Alija: 161
IZETBEGOVIĆ, Alija: 124

J

JAHIĆ, Adnan: 9, 109
JAHIĆ, Dževad: 233
JAHIĆ, Ervin: 177
JALIMAM, Salih: 314
JAŠAREVIĆ, Edin: 270

Y

YOUNIS, Hana: 315

K

KADRIĆ, Adnan: 234
KADRIĆ, Rašida: 235
KAHRIMANOVIĆ, Munir: 18, 19
KAJAN, Ibrahim: 214
KALAJDŽIJA, Alen: 163

KALEOĞLU, Muzaffer: 292
KAMBEROVIĆ, Husnija: 316
KAMBEROVIĆ, Isma: 1-5, 300-303, 305
KAPETANOVIĆ, Ibrahim: 15
KAPIDŽIĆ-Osmanagić, Hanifa: 236
KARAHASAN, Dževad: 215
KARIĆ, Enes: 50, 51, 85
KATNIĆ-Bakaršić, Marina: 282
KAZAZ, Enver: 237, 288, 289
KEMURA, Ibrahim: 35
KEŠETOVIĆ, Izudin: 17
KLIČIĆ, Smail: 16-19
KLJUČANIN, Zilhad: 195, 196, 238
KOČAN, Esad: 110
KORKUT, Sakib: 10
KOVAČ, Fuad: 197
KREHO, Muriz: 15-19
KRIVDIĆ, Samir: 17
KRSMANOVIĆ, Strajo: 283
KRUŠKIĆ, Miralem: 157
KUDUMOVIĆ, Vehid: 15-19
KUJUNDŽIĆ, Atif: 154, 239
KUJUNDŽIĆ, Enes: 304, 317
KULENOVIĆ, Tvrtko: 155, 240
KUNIĆ, Mirsad: 271
KURTOVIĆ, Esad: 318, 326, 327, 328
KURTOVIĆ, Nedžad: 18, 19

L

LATIĆ, Džemaludin: 178
LAVIĆ, Osman: 52
LAVIĆ, Senadin: 61, 65, 90, 111, 112, 113, 198
LEJLIĆ, Ali: 114
LOLIĆ, Amra: 16-19

LJ

LJUBOVIĆ, Esad: 62
LJUBUNČIĆ, Salih: 74

M

MAGLAJLIĆ, Munib: 36, 115, 162, 272
MAGLAJLIĆ, Medhija: 241
MAGLIĆ, Mirza: 16
MAHIĆ, Admiral: 179
MAHMUTEFENDIĆ, Kemal: 199, 200
MAHMUTEFENDIĆ, Sead: 201
MANOV, Meho: 15-18
MEDAR, Mensud: 16-17
MEHANOVIĆ, Amel: 15, 17, 18
MEHIĆ, Admir: 15-18
MEHINOVIĆ, Hasan: 180
MEMIĆ, Evelin: 63
MEMIJA, Emina: 11, 242, 243, 244, 245, 324
MILETIĆ-Oručević, Tanja: 284
MILIŠIĆ, Senija: 130
MORANJAK-Bamburać, Nirman: 246
MUHAREMOVIĆ, Mustafa: 17
MUJIČIĆ, Tahir: 181
MUJIĆ, Munir: 16, 17
MUJKIĆ, Asim: 91, 116, 117
MULAOMEROVIĆ, Jasminko: 202
MUSABEGOVIĆ, Jasmina: 203
MUSAGIĆ, Mujo: 182
MUSTAFIĆ, Ernes: 15, 16
MUSTO'O, Zehra: 15-19
MUŠEDINOVIĆ, Bisenija: 16, 17

N

NAMETAK, Fehim: 319
NEIMARLIJA, Hilmo: 247
NEVAI, Ali Şir: 293
NEZIROVIĆ, Muhamed: 273, 274, 296, 320

O

OBRADOVIĆ, Džafer: 37, 38, 92, 147-150, 305-308
OMERIKA, Nusret: 248
ORMAN, Rapko: 183
ORTAŠ, Semir: 17, 18
OSMANOVIĆ, Adil: 44

P

PAŠALIĆ, Enes: 75, 76, 138
PAŠIĆ, Ibrahim: 118
PAŠIĆ, Muhidin: 15, 16
PEJČINOVIĆ, Adnan: 249
PELIDIJA, Enes: 321, 322

PERVIZ, Izet: 204
POZDEROVIĆ, Admir: 17
PREINDLSBERGER-Mrazović, Milena: 297
PUŠINA, Almir: 19

R

RAŠIDAGIĆ, Ešref-Kenan: 121
REBRONJA, Ismet: 184
REBRONJA, Nadija: 250, 251, 293
RIVET, Charles: 296
RIZVANBEGOVIĆ, Fahrudin: 252
RIZVANBEGOVIĆ, Izet: 41
RORTY, Richard: 122

S

SADOVIĆ, Damir: 16-19
SEIZOVIĆ, Zarije: 131
SELHANOVIĆ, Selman: 15, 16, 18
SELIMOVIĆ, Suad: 157
SIDRAN, Abdulah: 185, 186
SIJARIĆ, Safet: 205
SINANOVIĆ, Fahrudin: 15-19
SMAJIĆ, Ramiza: 323
SMAJLOVIĆ, Mustafa: 206
SOFIĆ, Amna: 18, 19
SOFTIĆ, Faiz: 207
SOFTIĆ-Gasal, Larisa: 285, 286
SOKOLIJA, Mahir: 253
SPAHIĆ, Vedad: 119, 290
SPAHO, Mehmed: 125
STRAUSZ, Adolf: 298
SULEJMANPAŠIĆ, Dževad: 77
SULJEVIĆ, Ćazim: 15-19
SULJIĆ, Ismet: 15-19

Š

ŠABANOVIĆ, Edin: 66
ŠABOTIĆ, Sait: 39
ŠAČIĆ, Nermina: 82, 122, 132, 295
ŠAMIĆ, Jasna: 208
ŠARIĆ, Muhidin: 209
ŠEHIĆ, Faruk: 210, 254
ŠEHIĆ, Zijad: 143, 297, 298
ŠEMSOVIĆ, Sead: 255, 256
ŠTITKOVAC, Ejub: 211
ŠUKO, Alija: 16, 17, 19

T

TABAKOVIĆ, Ferid: 15-17
TALIĆ, Amir: 18, 187
TERZIĆ, Muamer: 18
TOKAČA, Mirsad: 133
TOPČIĆ, Zlatko: 158
TOSUNBEGOVIĆ, Dževad: 17-18
TRAKO, Salih: 227
TRAVANČIĆ, Melida: 188
TRBIĆ, Jusuf: 15-19
TRHULJ, Sead: 212
TRAVNJAK, Sabahudin: 19
TUCAKOVIĆ, Šemso: 60
TUNÇ, Ayfer: 294
TURSIĆ, Nermin: 18

U

UZUNOVIĆ, Damir: 213
VEJO, Edina: 15
VELAGIĆ, Adnan: 16-19
VELETOVAC, Enver: 15-19
VUJANOVIĆ, Vojislav: 160

Z

ZALIHIĆ, Almir: 189, 257, 258, 259, 260, 261
ZGODIĆ, Esad: 93, 123, 139, 144
ZOLIĆ, Hasan: 67, 68

Ž

ŽIGA, Jusuf: 78
ŽUŽIĆ, Naima: 15, 16

PREDMETNI INDEKS

A

Abadžić, Nijaz (1935-2006), 301
Adresar Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", 12-14
Agresija – Bosna i Hercegovina – 1992-1995, 132
Akulturacija – Bosna i Hercegovina, 71
Aladža džamija (Foča), 60
Alagić, Mehmed (1947-2003), 307
Alić, Omer (1929-2008), 303
Alikalfić, Fazlija (1910-2004), 308
Almanah: časopis (Podgorica), 39
Almanah: udruženje Bošnjaka (Podgorica), 39
Amerika – Imperijalna moć, 122
Arifhodžić, Fuad (1914-2008), 303
Armija BiH – Prvi korpus, 141
Austrougarska vojska – Vojni imami, 143

B

Bakaršić, Kemal (1956-2006), 301
Bakić, Ibrahim (1947-2001), 305
Bakšić, Hamza (1939-2008), 303
Balade – Teorija, 266
Balić, Smail (1920-2002), 306
Bamburać-Moranjak, Nirman (1954-2007), 302
Banja Luka – Etničko čišćenje, 128
Bašagić, Safvet-beg – Književna kritika, 145, 238, 304
Bašagić, Safvet-beg – Ostavština, 241
Bašagić, Safvet-beg – Prijevodi sa turskog jezika, 224, 225
Bašagić, Safvet-beg – Recepcija, 219
Bašagić, Safvet-beg – Publicistički rad, 244
Bašeskija, Mula Mustafa – "Ljetopis" – Književna kritika, 242
Bašić, Husein (1938-2007), 302
Bašović, Almir – "Priviđenja iz srebrenog vijeka" – Književna kritika, 281, 284
Bećirbegović, Edah (1932-2008), 303
Beganović, Mustafa (1939-1998), 305
Begić, Hamid (1945-1999), 305
Begić, Kasim (1954-2002), 306
Begić, Midhat – "Eseji i kritike"– Prikaz, 236
Behmen, Omer – "Na dnu dna: život i djelo" – Prikaz, 299
Bešlija, Smajo (1933-2004), 308
Bibanović, Dubravko (1949-2003), 307
Bibliografije – BZK "Preporod", 1
Biblioteka Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" Sarajevo, 2-5
Bibliotekarstvo, 2-5
Bijedić, Nurudin (1937-2002), 306
Bilalović, Sabahudin (1960-2003), 307
Biografije, 299-308
Biser, časopis – Panislamizam, 6
Bojić, Mehmedalija (1923-2001), 305
Bosanci, 320
Bosanski jezik – 161, 162, 320
Bosanskohercegovačka književnost – Periodizacija – Tipologizacija, 290
Bosna i Hercegovina
– Autonomija, 99
– Društvo, građansko, 116
– Historija – Srednjovjekovni period, 325-328
– Historiografija, 309-323
– Migracije, 69-70
– Politika, 86-93
– Stanovništvo, 64-68
"Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena – Referati sa Međunarodnog naučnog skupa 13-15. decembra 1994.", 319

"Bosnom behar probeharao: izložba likovnih i literarnih radova učenika osnovnih škola", 37
Bošnjaci – Bosna i Hercegovina, 116
Bošnjaci – Crna Gora, 110
Bošnjaci – Nacionalni identitet, 94-98, 101, 102, 103, 106, 108
Bošnjaci – Obljetnice, 145-150
Bošnjačka književnost
– Drama, 160, 278
– Dramska književna kritika, 275-286
– Eseji, 215
– Historija, 287-289
– Identitet, 115
– Književna kritika, 216-261
– Književna produkcija, 257-260
– Književnost za djecu, 287
– Književnost na orijentalnim jezicima
– Turski jezik, 222
– Nekrologij, 253
– Poezija, 164-189
– Proza, 190-213
– Putopisi, 214
– Roman, 288
– Usmena književna kritika, 262-274
Bošnjačka zajednica kulture "Preporod"
Adresar, 12-14
Dokumenti:
– Izvještaj o dobitnicima "Preporodovih" nagrada za nauku, umjetnost i književnost za 2002., 20
– Izvještaj o dobitniku Nagrade "Alija Isaković", 21
– Izvještaj o radu, 25-29, 31-33,36
– Izvršni odbor Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u Bosni i Hercegovini 2005., 22
– Matični odbor Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u Bosni i Hercegovini 2005., 22
– Nadzorni odbor Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u Bosni i Hercegovini 2005., 22
– Obrazloženja o dobitnicima "Preporodovih" nagrada za nauku, umjetnost i književnost za 2005., 23
– Odluka o održavanju Šahovskog turnira, 21
– Odluka o ustanovljenju "Preporodovih" nagrada za nauku, umjetnost i književnost, 20
– Odluka o ustanovljenju nagrade "Alija Isaković", 21
– Odluka o ustanovljenju posebnog "Preporodovog" priznanja, 20
– Odluke o "Preporodovim" nagradama i priznanjima za 2002., 20
– Povelja o bosanskom jeziku, 20, 162
– Pravilnik o funkcionalnoj organizaciji i uvođenju novina u radu i upravljanju imovinom Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u Bosni i Hercegovini, 20
– Pravilnik o uvakufljenju i darivanju imovine u korist Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u Bosni i Hercegovini, 20
– Preporodove nagrade za znanost za 2005., 23
– Savjet Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u Bosni i Hercegovini 2005., 22
– Stogodišnjica "Preporoda", 24, 30, 31
– Sud časti Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" u Bosni i Hercegovini za 2005., 22
Općinska društva – Izvještaji o radu:
Banja Luka, 15, 18, 19
Banovići, 15-19
Bihać, 15-19
Bijeljina – Janja, 15-19
Bosanska Dubica, 16, 17
Brčko, 15-19
Breza, 17, 18, 19
Bugojno, 15-18
Busovača, 19
Bužim, 15
Čelić, 15, 17, 18
Doboj-Istok, 15- 19
Donji Vakuf, 15- 19
Foča, 17
Goražde, 17, 18, 19
Gornji Vakuf, 16, 17, 19
Gračanica, 15-19

Gradačac, 15- 19
Hadžići, 15-19
Ilijaš, 19
Jablanica, 16, 17, 19
Jajce, 15, 16
Kakanj,19
Kalesija, 15- 19
Kiseljak, 16, 17
Kladanj, 15-19
Ključ, 15
Konjic, 16- 19
Kotor-Varoš, 15
Livno, 17, 18
Modriča, 17, 18, 19
Mostar, 16-19
Novi Travnik, 15-19
Odžak, 18
Osmaci, 17, 18
Prozor, 15-18
Sanski Most, 17, 18
Sapna, 15, 17, 18, 19
Srebrenica, 17, 18, 19
Srebrenik, 17, 18
Stolac, 16, 17
Švedska (Geteborg), 15
Teočak, 15-18
Tomislavgrad, 16- 19
Travnik, 15-19
Tuzla, 15-19
Velika Kladuša, 16, 17
Vitez, 16-19
Vogošća, 15, 16, 18
Zavidovići, 19
Zenica, 15-19
Zvornik, 17
Žepče, 16, 18,19
Živinice, 15-19
Bošnjački listovi, privatni, 7
Bošnjak, 96
Bošnjaštvo, 103
Brčko Distrikt, 76, 138
Brdarić, Mustafa (1926-2006), 301
Brka, Amir – "Monografija grada"– Prikaz, 254
Brkić, Sead (1927-1994), 305
Bulbulović-Telalbašić, Sadžida (1936-2006), 301

C

Centralizam – Bosna i Hercegovina, 125
Cerić, Esad (1922-2007), 302

Č

Čamo, Edhem (1909-1996), 305
Čampara, Avdo (1937-2008), 303
Čampara, Ešref (1922-2002), 306
Čaušević, Enver (1954-2005), 300
Čengić, Bato (Bahrudin) (1931-2007), 302
Čengić, Enes (1926-1994), 305
Čengić, Fadil (1929-2008), 303
Čolaković, Enver, 230
Čolaković, Zlatan (1955-2008), 303

Ć

Ćatić, Musa Ćazim – Književna kritika, 226, 255
Ćehić, Ejub (1941-2004), 308
Ćeman, Mustafa (1925-1999), 305
Ćišić, Safet (1922-2000), 305
Ćurić, Hajrudin, 322
Ćurić, Salko (1946-1992), 305

D

Deklaracija evropskih muslimana, 45
Del Ponte, Carla, Chuck Sudetic – "Gospođa tužiteljica. Suočavanje s najtežim ratnim zločinima i kulturom nekažnjivosti" – Prikaz, 135
Delibašić, Mirza (1954-2001), 305
Demirović, Dalija (1937-2008), 303
Demografija – Bosna i Hercegovina, 64-68
Demokratija, 123
Deronja, Abaz (1920-2003), 307
Dervišbegović, Hasan (1943-2004), 308
Dizdar, Hamid – Književna kritika, 252
Dizdar, Mak – "Kameni spavač" – Književna kritika, 237, 261
"Djelo dr. Adema Handžića: zbornik radova sa znanstvenog simpozija (Tešanj, 15. i 16. 12. 2006. godine" – Prikaz, 310
Dobrača, Ilijas (1946-2006), 301
Dragulj, Emir (1939-2002), 306

Drino, Mehmed (1930-2008), 303
Društvo – Društveni procesi - Bosna i Hercegovina – 116

DŽ

Džaja, Srećko M. – "Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijsko razdoblje 1463-1804." – Prikaz, 314
Džaka, Bećir (1937-2008), 303
Džananović, Ibrahim (1946-2003), 307
Džubo, Ahmed (1921-2005), 300
Džuvić, Ahmed (1935-2006), 301

Đ

Đezić, Zekerijah (1937-2002), 306
Đikić, Osman (1921-1995), 305
Đogo, Husejn Dubravić, 269
Đumišić, Hifzi-beg, 264

E

Efendić-Semiz, Dženana (1934-2007), 302
Ejubović, Mustafa - Šejh Jujo, 52
Evrocentrizam, 120
Evrokratija, 123

F

Fajić, Zejnil (1934-2004), 308
Federalizam – Bosna i Hercegovina, 137
Festić, Raifa (1941-2002), 306
Fevzi Mostarac – "Bulbulistan" – Književna kritika, 248
Filipović, Benjamin (1961-2006), 301
Film – Gola koža – Scenario, 158
Filozofija povijesti, 247
Foča, 129
Folkloristički rad / Alija Nametak, 267-269

G

Gajret, 35
Gavrankapetanović, Munir (1928-1999), 305
Genocid – Bosna i Hercegovina – 1992-1995, 127-133
– Banja Luka, 128
– Foča, 129
Globalizacija, 50, 72, 75
Godišnjak BZK "Preporod" Sarajevo, 8
Gradaščević, Husein-kapetan – Biografije, 311
Grafika – Bosna i Hercegovina, 156
Grozdanić, Sulejman (1933-1996), 305

H

Hadžagić, Muzafer (1937-1992), 305
Hadžiahmetović, Ismail (1926-2007), 302
Hadžibeganović, Avdo (1921-1994), 305
Hadžić, Safet (1952-1992), 305
Hadžipašić, Ahmet (1952-2008), 303
Hadžirović, Ahmed (1935-2002), 307
Hajdarhodžić, Izet (1929-2006), 301
Hajrulahović, Mustafa (1957-1998), 305
Halilović, Asim (1928-2001), 305
Handžić, Adem (1916-1998), 305
Handžić, Adem, 309, 310, 313, 323
Haračić, Hajrudin (1920-2008), 303
Hasanaginica, 266
Hasandedić, Hivzija (1915-2003), 307
Hikjmet, list, 9
Historija – Bosna i Hercegovina
– Historiografija, 309-323
– Srednjovjekovni period, 325-328
Hodović, Aćif (1959-2005), 300
Hodžić, Mehdin (1957-1992), 305
Hrelja, Kemal (1923-2006), 301
Hromadžić, Ahmet (1923-2003), 307
Hrvatske narodne pjesme – junačke pjesme (muhamedovske), knj. IV, Zagreb: Matica hrvatska, 1899. (uredio Luka Marjanović), 274
"Hrvatski dnevnik", 10
Hujdur, Midhat (1953-1993), 305
Huković, Seid (1925-2001), 305
Hulusija, Hajdar (1930-1999), 305
Hurem, Rasim (1927-2008), 303
Husić, Džavid (1929-2004), 308
Hutbe, 53-58

I

Ibrahimpašić, Fikret (1927-1998), 305

Ibraković, Dželal – "Bosna, islam – Bošnjaci" – Prikaz, 98
Ibrišimović, Nedžad, 216
Ibrišimović, Nedžad – "Woland u Sarajevu" – Prikaz, 275
Ibrulj, Hamo (1946-2008), 303
Identiteti
– Balkanski, 107
– Bošnjački, 94, 96, 97, 98, 101, 102, 103, 107, 108, 11, 112, 114, 116, 119.
– Evropski, 107
Idrizović, Mirza (1939-1997), 305
Idrizović, Nusret (1930-2007), 302
Ilhamija, Abdulvehab – Jezik, 163
Ilhamija, Abdulavehab – Književna kritika, 245
Imamović, Mustafa, 321
Imamović, Zaim (1920-1994), 305
Imširević, Almir – Književna kritika, 282
Isaković, Alija (1932-1997), 305
Islam, 44,139
Islamofobija, 48, 83, 85
Islamović, Mesud (1926-2001), 305
Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, 46
Islamsko mišljenje – Bosna i Hercegovina, 51
Isović, Safet (1936-2007), 302
Izbjeglice, 70
Izetbegović, Alija (1925-2003), 307

J

Javno mnijenje – Brčko Distrikt, 76
Javno mnijenje – Propaganda, 83, 84, 85
Jesenković, Abdulah (1929-1994), 305
Jovanović, Jovan Zmaj – Književna kritika, 228

K

Kamberović, Husnija – "Husein-kapetan Gradaščević (1802-1834). Biografija. Uz dvjestotu godišnjicu rođenja" – Prikaz, 311
Kapidžić – Hadžić, Nasiha (1931-1995), 305
Karabdić, Salih (1927-2004), 308
Karađoz – Pozorište, 159
Karamehmedović, Muhamed (1924-2008), 303
Karić, Enes (priređivač) – "Kur'an i ideologija XX stoljeća" – Prikaz, 49
Kasumović, Ismet (1948-1995), 305
Kebo, Alija (1932-2008), 303
Kečo-Isaković, Emina – "Izazovi mas-medija" – Prikaz, 81
Kemura, Ibrahim (1935-2003), 307
Komunikologija, 81
Kondžić, Muhamed (1932-1996), 305
Konstantinović, Mirsad (1957-2008), 303
Konjhodžić, Faruk (1936-2007), 302
Konjicija, Abdulah (1929-2004), 308
Kosače, porodica, 214
Kovačević, Ešref (1924-1996), 305
"Krajišnička pisma" – odabrao i priredio Muhamed Nezirović – Prikaz, 233
Kreho, Fahrudin (1943-2003), 307
Krkić, Safet (1941-2008), 303
Krvavac, Hajrudin (1926-1992), 305
Kučukalić, Alija (1937-1992), 305
Kujović, Asmir – Književna kritika, 250
Kujundžić, Enes – "Tri Rahićke šetale sokakom: sevdalinka u tokovima bošnjačke umjetnosti" – Prikaz, 270
Kulenović, Muradif (1937-2000), 305
Kulenović, Husein (1939-2003), 307
Kultura – Bosna i Hercegovina, 79
– Medijska kultura, 80
"Kur'an i ideologija XX stoljeća (Tumačenje Kur' ana i ideologije XX stoljeća. Priredio Enes Karić – Prikaz, 49
Kurspahić, Nermina, 243
Kurt, Zlata (1938-2002), 306
Kurtagić, Fadil – Književna kritika, 231

L

Lagumdžija, Razija (1925-1995), 305
Leksika, 161

Lj

Ljubijankić, Irfan (1952-1995), 305
Ljubović, Ibrahim (1938-1995), 305
Ljudska prava – Bosna i Hercegovina, 139

M

Maglaj – Stanovništvo, 64
Malkić, Nesib (1961-1993), 305
Mandžić, Ahmed (1924-2002), 306
Manjine, nacionalne, 109, 110
Marjanović, Luka (ur.) – "Hrvatske narodne pjesme – junačke pjesme (muhamedovske), knj. IV, Zagreb: Matica hrvatska, 1899.", 274
Mašović, Sulejman (1918-1998), 305
Mažuranić, Ivan – "Smrt Smail-age Čengića", 217
Međedović, Avdo, 265
Međunarodni sud pravde, 134, 135
Mehinagić, Rizo (1922-2005), 300
Memić, Mustafa (1924-2007), 302
Mesnevija, 52
Mešić, Hajrudin (1959-1992), 305
Michel, Robert – "Mostar" – Prikaz, 312
Midžić, Sead (1914-1999), 305
Migracije – Bosna i Hercegovina, 69-70
Misirlić, Bekir (1931-2002), 306
"Mostovi spajaju obale i ljude": izložba likovnih i literarnih radova učenika osnovnih škola", 38
"Mudrost rađa toleranciju. Naučni skup povodom 350 godina od rođenja Mustafe Ejubovića-Šejh Juje i 400 godina predavanja Mesnevije u Mostaru. Mostar, 29. septembar 2001." – Prikaz, 52
Morići, 266
Muftić, Edib (1923-1998), 305
Muftić, Teufik (1918-2003), 307
Muhadžiri, 70
Mujagić, Mubera (1943-2008), 303
Mujkanović, Nedret (1961-2008), 303
Mulaibrahimović, Halim (1936-2000), 305
Muminagić, Džemal (1920-2003), 307
Muradbegović, Ahmed – Književna kritika, 239, 279
Musabegović, Jasmina – "Skretnice" – Književna kritika, 246
Muslimani, 43, 47, 104
Muslimanska narodna organizacija, 89
Mutevelić, Ihsan-Ico (1932-2004), 308
Muzaferija, Gordana (1948-2008), 303
Muzaferija, Zaim (1923-2003), 307
Muzeji, 40, 41
Muzika, 157

N

Nacije – Bosanska, 91, 95
Nacionalizam, 113
Nafisi, Azar – "Čitati Lolitu u Teheranu" – Prikaz, 295
Nakaš, Abdulah (1944-2005), 300
Nametak, Alija – "Od bešike do motike" – Književna kritika, 268
Nametak, Alija – Drame – Recepcija, 277
Nametak, Alija – Književna kritika, 223, 229, 235, 249, 267, 269
Nanić, Izet (1965-1995), 305
"Narodna uzdanica", 34
Nezirović, Muhamed (1934-2008), 303
Numić, Refik (1936-2008), 303
Numić, Hajrudin (1920-1996), 305

Nj

Njegoš, P. P. – "Gorski vijenac" – Turcizmi, 218

O

Obljetnice – Bošnjaci, 145-150
Obradović, Džafer (1947-2005), 198, 300
Od bešike do motike – Alija Nametak, 268
Omerović, Nijaz – "Izložba crteža", 154
Orahovac, Sait (1909-1992), 305

P

Paić-Vukić, Tatjana – "Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskog kadije" – Prikaz, 315
Panislamizam, 6
Parry, Milman, 271
Pašalić, Nedžat (1939-1996), 305
Pašić, Hilmo (1934-2004), 308
Pašić, Ibrahim (ljekar) (1923-2004), 308
Pašić, Mubera (1945-2007), 302
Perzijska književnost – Književna kritika, 295

Pirija, Osman (1926-2002), 306
Polimac, Ibrahim (1947-2005), 300
Povelja Kulina bana, 324
Povelja o bosanskom jeziku, 20,162
Pozorište, 159-160
Pravopisi, 161
Prezimena, bošnjačka, 65
Prvi Korpus ARBiH, 141
Purivatra, Atif (1928-2001), 305
Putovanja, 296-298
Puzić, Meho (1937-2007), 302

R

Radojević, Danilo – "Oko naziva Bošnjak" – Polemika, 96
Ramadan, Hajrudin (1952-2003), 308
Ramović, Mehmed (1924-1997), 305
Rat - Bosna i Hercegovina -1991-1995, 140, 142,144
Rebronja, Ismet (1942-2006), 301
Redžepagić, Sanela (1971-2008), 303
Religije – Dijalog, 50
Resić, Sabahudin (1957-2005), 300
Rizvanbegović, Arif Hikmet-beg Stočević – Književna kritika, 227
Rizvanbegović, Izet (1923-2008), 303
Rizvić, Ismet (1933-1992), 305
Rizvić, Muhsin (1930-1994), 305
Roman, moderni, 247
RTVBiH, 82

S

Sandalj, 326
"Sarajevski cvjetnik", 11
Sarajevski vokalni oktet "Preporod", 157
Sarajlić, Izet (1930-2002), 306
Scenarij – Gola koža – Zlatko Topčić, 158
Sedić, Mirsad (1956-2004), 308
Selesković, Faruk (1929-2003), 307
Selimović, Meša – "Derviš i smrt" – Književna kritika, 237, 251
Sells, Michael A. – "Iznevjereni most-religija i genocid u Bosni" – Prikaz, 132
Selmanagić, Rizo (1923-2004), 308
Serdarević, Mensur (1915-2003), 307
Sevdalinka, 270
Sidran, Abdulah, 240
Sijarić, Ćamil – "Miris lišća orahova" – Književna kritika, 220
Slavenska antiteza, 273
Sociologija – Bosna i Hercegovina, 62
Sociologija kulture, 79-82
Softić, Aiša – "Usmena proza Bošnjaka" – Prikaz, 272
Softić, Aiša – "Usmene predaje Bošnjaka" – Prikaz, 262
Sokolović-Bertok, Semka (1935-2008), 303
Solaković, Kenan (1952-2002), 306
Srbinje, 129
"Srbska riječ", 10
Stanovanje, 71
Stanovništvo – Bosna i Hercegovina, 64-70
Stočević, Arif Hikmet-beg Rizvanbegović – Književna kritika, 227
Sućeska, Avdo (1927-2001), 305
Sućeska, Hasan (1935-1994), 305
Sudetic, Chuck, 135
Sulejmanpašić, Dževad, 63
Sultanović, Aziz (1906-2002), 306
Suljkić, Hivzija (1925-2002), 306
Sušić, Derviš – "Uhode" – Književna kritika, 221
Sušić, Husein (1937-2005), 300
Suverenitet – Bosna i Hercegovina, 136

Š

Šabić, Salim (1936-2001), 305
Šadinlija, Mesud – "Prvi korpus ARBiH nastanak i razvoj 1992-1995." – Prikaz, 141
Šahinpašić, Hamdija (1916-2003), 307
Šarac, Nedim (1926-2008), 303
Šarac, Džemil (1921-2002), 306
Šarčević, Abdulah, 42
Šator, Muhamed (1945-2004), 308
Šehić, Zijad - Ibrahim Tepić – "Povijesni atlas Bosne i Hercegovine: Bosna i Hercegovina na geografskim i historijskim kartama" – Prikaz, 318
Šehović, Enver (1967-1993), 305

Šehović, Feđa – Književna kritika, 276, 286
Šehović, Mustafa (1920-2004), 308
Šlaković, Semiha (1929-2002), 306
Šoše, Hamid (1947-2005), 300
Štitkovac, Ejub (1947-2006), 301
Šukrić, Nijaz (1940-1992), 305

T

Talić, Alija (1917-2003), 307
Tanasković, Darko – "Islam i mi" – Prikaz, 48
Tanović, Danis, 151
Tekija na Buni, 59
Tepić, Ibrahim (1947-1997), 305, 318
Terorizam, 85, 121
Tesavufski motivi, 256
Tihić, Smail (1921-2006), 301
Tikveša, Halil, 152
Tolerancija – Bosna i Hercegovina, 74
Topčić, Zlatko – Drame – Književna kritika, 285
Traljić, Mahmud (1918-2002), 306
Tranzicija – Bosna i Hercegovina, 73
Troyes de Chrétien – "Priča o Graalu", 265
Tržište – Reforme – Bosna i Hercegovina, 126
Turajlić, Hakija (1937-1993), 305
Turska književnost – Prijevodi na bosanski jezik, 225, 291-294

U

Umjetnost – Bosna i Hercegovina
– Film, 158
– Grafika, 156
– Likovna umjetnost, 153
– Muzika, 157
– Pozorište, 159, 160
Usmena historija, 97
Usmene balade – Teorija, 266
Uspavanke, 268
Užičanin, Sabit Alaudin – Književna kritika, 234

V

Vatrenjak-Velagić, Velida (1945-2003), 307
Velikosrpski ideolozi, 319
Vlahovići, 328
Vlasi, 328
Voljevica, Ismet Ico (1922-2008), 303

Z

Zaimović, Karim (1971-1995), 305
Zajko, Safet (1959-1993), 305
Zekić, Džemila-Hanumica (1917-2004), 308
Zgodić, Esad – "Ka kritici fundamentalizma" – Prikaz, 90
Zgodić, Esad – "Ideja bosanske nacije" – Prikaz, 91
Zgodić, Esad – "Politike fantazija: o ratu protiv Bosne i Hercegovine" – Prikaz, 140
Zulfikarpašić, Adil (1921-2008), 303
Zulić, Irfan (1932-2005), 300

Ž

Ždralović, Muhamed (1944-2007), 302
Žiga, Jusuf – "Zemljoradnici vremena" – Prikaz, 61

SADRŽAJ BIBLIOGRAFIJE

0 NAUKA I ZNANJE. ORGANIZACIJA INFORMACIJA. DOKUMENTACIJA. BIBLIOTEKARSTVO. INSTITUCIJE. PUBLIKACIJE
01 Bibliografije 1
02 Bibliotekarstvo 2-5
050 Serijske publikacije. Periodika 6-11
061 Organizacije. Društva. Udruženja. Kongresi. Izložbe. Naučno-istaraživačke organizacije 12-39
069 Muzeji 40-41
1 FILOZOFIJA. PSIHOLOGIJA. PEDAGOGIJA 42
2 RELIGIJA. TEOLOGIJA
28 Islam. Muslimani 43-52
28-287 Hutbe 53-58
28-523.4 Tekije i džamije 59-60
UDK 3 DRUŠTVENE NAUKE. STATISTIKA. POLITIKA. EKONOMIJA. TRGOVINA. ZAKONI. VLADA. VOJNA PITANJA. SOCIJALNO OSIGURANJE. OBRAZOVANJE. FOLKLOR
316 Sociologija 61-63
314 Demografija 64-68
314.7 Migracije 69-70
316.334.54 Sociologija stanovanja i nastanjivanja 71
316.4 Društveni procesi 72-78
316.7 Sociologija kulture. Kulturni kontekst društvenog života 79-82
32 Politika
32.019.51 Uticaj na javno mnijenje. Propaganda 83-85
323 Unutrašnja politika 86-93
323.1 Nacionalistički, narodni, etnički pokreti i problemi. Nacionalne i etničke manjine 94-119
327 Međunarodni odnosi. Međunarodna politika 120-123
329 Političke partije 124-125
33 Ekonomija. Ekonomske nauke 126
341.485 Genocid. Ubistvo nacionalnih, etničkih ili rasnih grupa 127-133
341.645.2 Međunarodni sud pravde 134-135
342 Javno pravo. Ustavno pravo. Upravno pravo 136-138
342.7 Ljudska prava 139
355/359 Vojni poslovi. Ratna vještina. Vojna nauka. Odbrana. Oružane snage 140-144
394.4 Javne ceremonije (obilježavanje historijskih događaja, jubileja) 145-150
UDK 7 UMJETNOST 151-155
76 Grafika 156

78 Muzika 157
791 Filmska umjetnost 158
792 Pozorište 159-160
UDK 8 JEZIK. LINGVISTIKA. KNJIŽEVNOST
81 Lingvistika. Jezici 161-163
821.163.43* Bošnjačka književnost
821.163.43*- 1 Poezija 164-189
821.163.43*-3 Proza 190-213
821.163.43*-992 Putopisi 214
821.163.43*-4 Eseji 215
821.163.4 (497.6).09 Bosanskohercegovačka književnost – Književna kritika 216-261
821. 163.43*:398 Bošnjačka usmena književnost – Književna kritika 262-274
821.163.43*-2.09 Bošnjačka dramska književnost – Književna kritika 275-286
821.163.43* (091) Bošnjačka književnost – Historija 287-290
821.512.161 Turska književnost – Prijevodi na bosanski jezik 291-294
821.222.1 Perzijska književnost – Književna kritika 295
UDK 9 GEOGRAFIJA. BIOGRAFIJA. HISTORIJA
910.4 Putovanja 296-298
929 Biografska i srodna proučavanja 299-308
930 Historiografija 309-323
930.2: 003.074 Diplomatika 324
94 (497.6) Historija Bosne i Hercegovine 325-328

BIBLIOGRAPHY OF “GODIŠNJAK” BZK “PREPOROD”: (2001-2008)

Isma Kamberović

Summary

Bosniak cultural community “Preporod” has started publishing its annual journal “Godišnjak” BZK “Preporod” in 2001. This bibliography of “Godišnjak” BZK “Preporod” is made for its eight issues published from 2001 to 2008, during two-terms of professor Šaćir Filandra, who was the president of “Preporod” in that period and professor Esad Zgodić as its editor. In the paper is applied the international Universal Decimal Classification. Within the corresponding group contributions are listed in alphabetical order of authors: name and surname of the author, article title, after the slash information about the author given in an inversion, ISSN number, separate by point and dash - annual file, number, year and pages, then sections and UDK number. Bibliography contains index of authors and subject index.

Key words: annual journal “Godišnjak” BZK “Preporod”, bibliographies, Bosniak cultural community “Preporod”

Autori priloga:

ALIKADIĆ, Bisera, književnica, Sarajevo
BAJRIĆ, Berin, Orijentalni institut, Sarajevo
BALTIĆ, mr. Admir, urednik lista "Bošnjak", Bošnjački kulturni savez Slovenije
BARAKOVIĆ, dr. Šefik, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
BEGOVIĆ, Sead, književnik i urednik časopisa "Behar" KDBH "Preporod", Zagreb, Hrvatska
BRKA, Amir, književnik i direktor Centra za kulturu i obrazovanje, Tešanj
ČAMO, mr. Merima, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
DUMAN, Hatidža, BZK "Preporod", Sarajevo
DŽAFIĆ, mr. Adnan, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
DŽANKO, dr. Muhidin, Filozofski fakultet, Sarajevo
ECEVIT, Bülent, književnik, Turska
FATIĆ, dr. Almir, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo
FEJZIĆ, Elvis, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
FEJZIĆ-Čengić, dr. Fahira, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
FILAN, dr. Kerima, Filozofski fakultet, Sarajevo
GAČANIN, dr. Sabaheta, Orijentalni institut, Sarajevo
HADŽIOSMANOVIĆ, dr. Lamija, Filozofski fakultet, Sarajevo
HODŽIĆ, dr. Dževad, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo
IBRAHIMAGIĆ, dr. Omer, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
JAHIĆ, dr. Dževad, Filozofski fakultet, Sarajevo
JAŠAREVIĆ, Adnadin, književnik i direktor Muzeja Zenice, Zenica
KABIL, Namik, urednik, Federalna televizija, Sarajevo
KAJAN, dr. Ibrahim, književnik i profesor, Univerzitet "Džemal Bijedić", Mostar
KAMBEROVIĆ, Isma, BZK "Preporod", Sarajevo
KAPO, Enita, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
KARIĆ, Dženita, Orijentalni institut, Sarajevo
KARIĆ, dr. Enes, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo
KAROVIĆ, mr. Jasenko, KPZZT, Zenica
KODRIĆ, dr. Lejla, Filozofski fakultet, Sarajevo
KUJUNDŽIĆ, Atif, književnik, Lukavac
LAVIĆ, dr. Senadin, Fakultet političkih nauka, predsjednik BZK "Preporod", Sarajevo
LUBOVAC, Ragib, likovni umjetnik, Sarajevo
LUKIĆ, Zlatko, književnik, Split, Hrvatska
MAHMUTĆEHAJIĆ, dr. Rusmir, Međunarodni forum "Bosna", Sarajevo
MEMIJA, dr. Emina, Filozofski fakultet, Sarajevo
MESIHOVIĆ, dr. Salmedin, Filozofski fakultet, Sarajevo
MILENIĆ, Žarko, prevodilac s ruskog jezika, Brčko

MULAOMEROVIĆ, dr. Jasminko, Centar za krš i održivi razvoj, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
MURAD, Abdal Hakim (Tim Winter), književnik
OSMANKOVIĆ, dr. Jasmina, Ekonomski fakultet, Sarajevo
OSMIĆ, Amer, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
PAŠALIĆ, Enes, Vlada Brčko Distrikta, Brčko
SADIKOVIĆ, Elmir, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
SADULAJEV, German, književnik, Rusija
SPAHOVIĆ, Izet, KDB "Preporod", Dubrovnik, Hrvatska
SUŠIĆ, Osman, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
ŠEHIĆ, dr. Zijad, Filozofski fakultet, Sarajevo
TURSIĆ, mr. Nermin, BZK "Preporod", Srebrenik
ZALIHIĆ, dr. Almir, književnik, Izdavačka kuća "Zalihica", Sarajevo

Upute autorima

Rukopisi koji se nude za objavljivanje u "Godišnjaku" BZK "Preporod" moraju biti novi, neobjavljeni tekstovi. Treba ih dostaviti u printanoj i elektronskoj verziji. Tekst mora biti u MS Wordu, font Times New Roman, veličina 12, prored 1, 5. Tekst u fusnotama i bilješkama treba biti veličine 10, s proredom single (jednostruki). Veličina rukopisa ne treba prelaziti jedan autorski tabak (15 stranica). Rukopise čitaju i recenziraju glavni urednik i članovi redakcije, te oni odlučuju hoće li se tekst objaviti ili ne.

Uz rukopis je potrebno poslati sljedeće podatke:

1. Naslov rada
2. Prezime i ime autora
3. Naziv institucije u kojoj je autor zaposlen
4. Adresa i e-mail adresa
5. Sažetak s ključnim riječima na bosanskom jeziku
6. Summary and key words
7. Bilješke
8. Literatura

Literatura koja se navodi u tekstu treba slijediti sljedeći model navođenja:

– za knjige koje su djelo jednog autora:
Smailagić, Nerkez: *Politička vizija Dantea Aligijerija*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1964.
– za zbornike ili druge publikacije kolektivnog autora:
Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka: zbornik radova. Sarajevo: Institut za istoriju, 2009.
– za članke u časopisima ili drugim prublikacijama:
Rebronja, Nadija: "Priče o Božijim poslanicima u podtekstu romana *Derviš i smrt* Meše Selimovića". *Godišnjak BZK "Preporod"*, God. 8 (2008), str. 211-233.

Radove slati na sljedeću adresu:

BZK "Preporod"
(za Redakciju "Godišnjaka")
Branilaca Sarajeva 30
71000 Sarajevo
E-mail: preporod@bih.net.ba